

ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA
VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston
Milliy Pedagogika
Universiteti

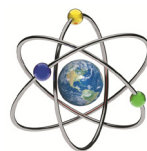
№1
2026

- 13.00.00 Pedagogika fanlari
- 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
- 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
- 13.00.03 Maxsus pedagogika
- 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
- 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
- 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
- 13.00.07 Ta'limda menejment
- 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
- 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
- 07.00.00 Tarix fanlari
- 19.00.00 Psixologiya fanlari
- 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
- 02.00.00 Kimyo fanlari
- 03.00.00 Biologiya fanlari
- 09.00.00 Falsafa fanlari
- 10.00.00 Filologiya fanlari
- 11.00.00 Geografiya fanlari

M

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

*Elektron nashr. 772 sahifa,
5-yanvar, 2026-yil.*

BOSH MUHARRIR:

Karimova E'zoza Gapirjanovna – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Mirzayeva F. O. – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Doniyorov S. M. – "Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari nomzodi (PhD)
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Ashurov R. R. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:

Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician

Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician

Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor

Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Shermuhhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor

Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)

Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)

Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)

Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)

Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)

Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)

Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor

Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor

Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)

Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor

Mirzayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor

Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service

Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor

Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)

Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the Editorial Board of the newspapers "Yangi Uzbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Philological Sciences (PhD)

Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics

Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region

Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun

Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences

Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:

Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:

- Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
- Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):

- Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
- Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA

Talabalarda tolerantlikni shakllantirish zarurati va samaradorligi.....	28
Bafayev Muxiddin Muxammadovich	
Muhandislik grafikasi bo'yicha raqamli kompetensiyalarni shakllantirishda grafik dasturlardan foydalanish metodikasini yaratish	34
Axmatova Asila Akmaljon qizi	
Investigation on the Efficacy of Pedagogical Approaches in Virtual Learning	37
Burkhonova Zarafuz Qobilovna, Makhmudov Shaxboz Muzzafarovich	
The Role of Input And Interaction in Second Language Acquisition.....	40
Dilorom Poyonova	
Muhandislik yo'nalishida kartografiya fanini integratsiyalashgan holda o'qitish	45
Kazakbayeva Muxabbat Turabayevna	
Incorporation of Moocs Into the Digital Educational Framework for the Development of Professional Speech Culture.....	49
Kudrat-Zoda Kamola Alisherovna	
Pedagogical Strategies for Enhancing Students' Creative Thinking Throughout the Learning Process	52
Makhmudova Ugliy Baxtiyarovna	
Kognitiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini rivojlantirish	57
Mirzayeva Mayramxon Zaynobiddinovna	
Transformatsion yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish.....	61
Mirzayeva Ziyoda Uktamjonovna	
Maktabgacha yoshdagi bolalarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish	65
Qurbonboyeva Gulnoza Mahmud qizi	
An Online Service that Integrates Up-To-Date Content From Well-Known Mooc Platforms	68
Rakhimberdiyev Rustam Abdunasirovich, Abdurahmonova Osiyo Jahongirovna	
The Fourth Phase of Distance Education: Integrated Technologies and Moocs	71
Rahimberdiyev Rustam Abdunasirovich, TaranenkoTatyana Viktorovna	
Gamifikatsiya orqali iqtidorli o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish	74
Rustamova Manzura Mirkamolovna, Xaytbayeva Malika Qobil qizi	
Boshlang'ich ta'lim fanlarini didaktik o'yinlar orqali tushuntirish	77
Rustamova Manzura Mirkamolovna, Shomaxsudova Diyora Dilshod qizi	
O'smirlar orasida alkogolizm, giyohvandlik va toksikomaniya profilaktikasi	80
Sh. F. Mustafayeva	
Educational Physics Experiments: Methods and Didactic Strategies for Developing Critical Thinking in Students	85
Turayev Alimjan Bahriddinovich	
The Problems of Remote Learning Technology and Global Trends in University Education Development.....	88
Tursunov Begzod Sherzodovich, Shukurova Madina	
A Case Study of Humanities Disciplines Using Massive Open Online Courses as a Resource for Blended Learning.....	91
Tursunov Begzod Sherzodovich, Eshkabilov Kodirali Davlatmuratovich	
Modern Education and Training Practices for Future Dentists	94
Turumova Marjona Bahodirovna	
Kommunikativ yondashuv asosida nutqiy kompetensiyani shakllantirish.....	98
Tuxtayeva Mehriyo Shavkatovna	

Maktabgacha ta'lim jarayonida mutaxassislik fanlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar: amaliy muammolar va ularning innovatsion yechimlari	102
<i>Xabibulayeva Shaxrizoda O'ktam qizi</i>	
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarda nutq o'stirish darslari orqali Soft Skills ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy pedagogik psixologik asoslari	106
<i>Xoldarova Mubina Qudratbek qizi</i>	
Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhit va uning turlari	110
<i>Xolmirzayeva O'g'iloy Murotali qizi</i>	
Развитие компетенций студентов-биологов в изучении языков	114
<i>Абдуллаева Нигора Курбановна</i>	
Формирование интереса и повышение эффективности школьного урока физической культуры	118
<i>Мукимов Олим Эргашевич</i>	
Incorporation of Massive Open Online Courses Into the Higher Education Framework	122
<i>Rakhimberdiyev Rustam Abdunasirovich, Nasrullayev Javlonbek Tal'atjonovich</i>	
Совершенствование инновационной методики социально-педагогической деятельности будущих педагогов в полилингвальной среде с использованием искусственного интеллекта	125
<i>Хужаниязова Гузаль Юлдашевна</i>	
Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish	130
<i>Abduraximova Muxabbat Allayevna</i>	
Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'rganiladigan nostandart masalalar	133
<i>Karimova Kunduz Ruzibayevna, Yo'ldosheva Tojigul Ulug'bek qizi</i>	
Video-marketingning iste'molchilar jalb qilinishiga ta'siri: Tiktok va Youtube misolida.....	138
<i>Rustamova Ma'mura Asqar qizi</i>	
Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish	141
<i>Shorustamboyeva Shahnoza Ulug'bekovna</i>	
The use of Visualization Technology as a New Trend in Teaching the English Language	144
<i>Tursunoy Ortiqova</i>	
Didaktik drama asosida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda narrativ yondashuvning asosiy tushunchalari tahlili	149
<i>Xolbayeva Dildora Azizovna, Sadiyeva Shaxnoza Xusanovna</i>	
Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitishda work-based learning metodikasini qo'llash ..	153
<i>Mamadaliyeva Zarina Raxmat qizi</i>	
Bo'lajak shifokorlarni tibbiy amaliyotga tayyorlash metodikasini takomillashtirish.....	156
<i>Murtazayeva Nasiba Komiljonovna</i>	
Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish	159
<i>Xusnidinova Saodat</i>	
Muloqot madaniyati asosida liderlik fazilatlarini shakllantirishning samarali usullari	163
<i>Djumayeva Dildora Isroilovna</i>	
Integrating Quizlet, Kahoot, and Padlet Into Vocabulary Instruction: An Experimental Study With Undergraduate Philology Students.....	167
<i>Inoyatova Umida Boxadir qizi</i>	
Advantages and Disadvantages of Teaching Students Via Competent Based Approach in Order to Improve Their Listening and Speaking in Finland	171
<i>Abdukhakimova Kamola Akmalovna, Rahmatova Mohijahon Ahmad qizi</i>	
Kimyo ta'limida iqlim o'zgarishlariga oid ilmiy ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish	175
<i>Akbarova Saidaxon Rustamovna</i>	
Tibbiyot oliy ta'limida pediatriya talabalari klinik fikrlashini rivojlantirishda muammoli ta'lim metodlarining roli.....	180
<i>Atadjanova Shaira Xalilovna, Umarkulov Muxtorali Islomkulovich</i>	

Individual ta'lim muhiti asosida bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarini kasbiy-metodik tayyorlashni takomillashtirish.....	185
<i>Azamatova Dildora Shuxrat qizi</i>	
Boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimida raqamli ta'limni joriy etishning innovatsion yondashuvlari va samaradorlik omili.....	189
<i>Babayeva Dilnoz Xaydarovna</i>	
O'qish savodxonligini oshirishda xalqaro tadqiqotlarning o'rni (PISA va PIRLS)	192
<i>Barakayeva Shahnoza Fazliddin qizi</i>	
Yosh rahbarlarda boshqaruv stressining namoyon bo'lishi va boshqaruv faoliyatiga moslashuv muammolari: ta'lim tizimi sharoitida psixologik holat tahlili.....	195
<i>Djavgarova Dilfuza Shuxrat qizi</i>	
Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlardan foydalanish asosida oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirish strategiyalari.....	199
<i>Duvlayeva Nozigul Xolmuxammad qizi</i>	
Enhancing English Learners' Pronunciation Through AI-Based Language Applications.....	203
<i>Egamova Munisa Khakim kizi</i>	
Maktab ta'lim tizimining dars jarayonlarida elektron qo'llanmalardan samarali foydalanish.....	208
<i>Kodirov Akbar Shuxratovich</i>	
Improving the Methodology of Teaching Biochemistry in Medical Higher Education Institutions Through Virtual Laboratory Tools	213
<i>Mamadaliyeva Zarina Rakhmat kizi</i>	
O'smirlarda kommunikativ tolerantlik muammosining nazariy-metodologik asoslari.....	218
<i>Mirsidikova Aziza Mirvohidovna</i>	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sog'lom turmush tarzini tashkil etishning nazariy asoslari	221
<i>Muxtorova Xusnidaxon Abdug'oprovna</i>	
Improving the Theoretical and Methodological Foundations for Integrating Generative Artificial Intelligence Technologies Into English Language Teaching in Higher Education	226
<i>Nigmatova Nozimakhon Ulugbek kizi</i>	
Maktabgacha ta'lim va oila hamkorligi: zamonaviy yondashuvlar va ilmiy asoslar.....	229
<i>Omondavlatova Diyora Otabekovna</i>	
Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarning ilmiy va ijodiy kompetensiyalarini aniqlashga yo'naltirilgan axborot tizimini yaratish	233
<i>Ovxunov Iqboljon Abdunabiyevich, Ro'zimatova Saidaxon Abdivoxiid qizi</i>	
O'quvchilarni o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash pedagogik muammo sifatida.....	237
<i>Qodirqulov Nodirbek Hamroqul o'g'li</i>	
Oliy ta'lim tizimida talaba-qizlarning kasbiy, madaniy va kommunikativ faoliyatlarini samarali tashkil etish	242
<i>Qurbonova G. M.</i>	
Kasbiy tayyorgarlik jarayonida refleksiv yondashuvning metodologik asoslari	245
<i>Raxmatova Shaxnoza Oybek qizi</i>	
Inkluziv ta'limda pedagogik diagnostika: maxsus ehtiyojli o'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash	248
<i>Norqobilova Rayxona Davlatovna</i>	
Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari.....	252
<i>Saidova Nigora Olimovna, Jo'rayeva Nilufar Rustamjon qizi</i>	
Pedagogical Strategies for Enhancing Students' Creative Thinking Throughout the Learning Process	254
<i>Shaymatova Aziza</i>	
Dasturiy-metodik majmuani ishlab chiqish bosqichlari hamda pedagogik talablar.....	259
<i>Soliyeva Gavharoy Yodgorjon qizi</i>	
Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda pedagogik metod va o'yinlarning samaradorligi	265
<i>Suyarova Orzigul Sodiq qizi</i>	

Yoshlarni nikohga tayyorlashda shaxsiy omillar va psixologik yetuklik.....	269
To'xtamatova Nargizaxon Abdullayevna, Buranova Sevara Sa'dullayevna	
O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim tizimida rahbarlarning liderlik kompetensiyalarining hozirgi holatini diagnostika qilish	273
Taylakova Dilnoza Norbekovna, Latifova Mavjuda Xurramovna	
Ta'limga o'qib tushinishni sun'iy intellekt bilan integratsiya qilish imkoniyatlari va pedagogik strategiyalari.....	276
Umarov Bahrom Norboyevich	
Talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari.....	281
Xabibullayev Alimardon Xidoyatillayevich	
Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning roli va ahamiyati.....	286
Yo'ldosheva Iqbol Bekbo'lsin qizi	
Boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganishning ahamiyati va undagi zamonaviy yondashuvlar	289
Yoqubjonova Mohlaroyim Abdumalik qizi	
O'smir shaxsida refleksiyani shakllanishida ota-ona munosabatlarning ta'siri	292
Yulchiboyeva Dilfuza Ergashevna	
Boshlang'ich ta'limda geymifikatsiya orqali til kompetentligini rivojlantirish.....	297
Zokirova Sohba Muxtoraliyevna, Nurmuhamedova Dilshoda Zaynobiddin qizi	
Профессиональная этика педагога высшего учебного заведения	302
Журабекова Хабиба Мадаминовна	
Ortodontiyada mioterapiya: miogimnastik dentoalveolyar apparatlarni qo'llashning taqqoslama tavsifi	305
Tursunov Begzod Sherzodovich, Sayfulayeva Aziza Anvarovna	
Музейная педагогика на уроках воспитания в средней школе: методика включения музейных практик в процесс обучения и воспитания подростков	308
Умрихина Виктория Игоревна	
21St Century Dental Innovation Technologies: An Overview	314
Khojimurodov Burkhon Ravshanovich	
Цели и задачи педагогических систем, основанных на конструктивизме в общеобразовательных школах	317
Шарипова Шахноза Шавкат кизи	
Способы повышения мотивации учащихся при изучении русского языка.....	321
Эшонкулов Хамрокул Маматкулович	
Yosh sportchilarda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishda funksional mashqlarning ahamiyati.....	326
Aminov Botir Umidovich	
Nutqiy faoliyatda fikr va til tizimlari.....	330
Axmedova Muyassar Xadimatovna	
Maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatish psixologiyasi	333
Axmedova Muyassar Xadimatovna, Halimova Gulasal Xamroqulovna	
10–12 yoshli tennischilarda texnik tayyorgarlik samaradorligini oshirish uslubiyati	336
Axmedova Nafisa Isaxodjayevna	
Bo'lajak pedagoglarda hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish masalalarining ilmiy tadqiqi.....	340
Axunbabayeva Shaxnoza Shuxratovna	
Musobaqa oldi bosqichida tennischilarning maxsus jismoniy sifatlarini kompleks mashqlar yordamida rivojlantirish uslubiyati.....	345
Azamatov Abdullo Isaxo'ja o'g'li	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishda zamonaviy yondashuv	349
Choriyeva Durdona Anvarovna, Po'latova Mahfuza To'liqin qizi	
Xorij olimlari tadqiqotlarida mustaqillik sifatini rivojlantirishga oid yondashuvlar	354
D. A. Saliyeva	
Milliy adabiyot namunalari yordamida talabalar tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	358
Erallyeva Dilnoza Oybek qizi	

Oliy ta'lim tizimida tyutorlik institutini rivojlantirishning dolzarb masalalari	362
<i>Kandaxarov Zafar Ishratovich, Tajibayeva Komila Taxirjonovna</i>	
Integrating Communicative and Task-Based Approaches in English Language Teaching Within a Learner-Centered Framework	366
<i>Madinabonu Farkhodova</i>	
Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijobiy munosabatlarni shakllantirish usullarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	370
<i>Mirsaitova Guzal Baxodirovna</i>	
Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari	373
<i>Mamatova Dilnoza Bekpo'latovna</i>	
7-sinf biologiya kursini o'qitishda o'quvchilarning metodologik savodxonligini shakllantirish	377
<i>Mirzayeva Nigoraxon Ibrohimjon qizi, Azimov Bekjon Ibrohimjon o'g'li</i>	
10–12 yoshli belbog'li kurashchilarini o'quv-mashg'ulot jarayonida koordinatsion qobiliyatlarni takomillashtirish	380
<i>Mirzoqulov Sh. A.</i>	
Pedagog xodimlarning malaka-mahoratini oshirish – samaradorlik omili	384
<i>Musurmonova Mariya Burxonovna</i>	
Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida boshqarishning pedagogik mexanizmlari	387
<i>Muxamatova Gulmira Erkinjon qizi</i>	
Zamonaviy o'zbek tilida so'z tartibi va sintaksis xususiyatlari	392
<i>Narimova Gulnora Abdumannonova</i>	
Ilmiy va innovatsion boshqaruv yondashuvlari orqali o'quv jarayoni samaradorligini oshirish texnologiyalari	396
<i>Norbo'tayev Baxtiyor Abduraximovich</i>	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetikaning o'rni va roli	400
<i>Nurillayev Samad Safarovich, Qodirova Nilufar</i>	
Bolalarning sportga oid ta'lim-tarbiya madaniyatini shakllantirish omillari va yo'nalishlari	405
<i>Ochilov Jonibek Abdo'xomid o'g'li, Rishad Badayev</i>	
Raqamli ta'lim jarayonida pedagoglarning AKT va media savodxonligini oshirish bo'yicha samarali metodik yondashuvlar	408
<i>Rashidov Sherzod Abdirayimovich</i>	
Didaktik o'yinlar yordamida o'quvchilarning ona tiliga doir bilimlarini mustahkamlash	413
<i>Raxmataliyev Sherzod</i>	
Bosh harflar ramzga aylanganda: monogrammaning zamonaviy grafik dizayndagi ahamiyati	416
<i>Sheraliyev Sanjarbek Karimberdiyevich</i>	
Ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini faollashtirish usullari	420
<i>Xakimova Yoqutxon Toxirjon qizi, Tursunova Saida Soliyevna</i>	
Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida noverbal muloqot kompetensiyasini shakllantirish metodlari	423
<i>Xolmo'minova Bahora Abdujalolovna</i>	
Frustratsiya holatining psixologik mohiyati va uni yengish mexanizmlari	426
<i>Y. E. Sobirov</i>	
Maktabgacha yoshdagi bolalarga ertaklarni hikoya qilishda motiv va syujetning tarbiyaviy ahamiyati ("Pahlovon Rustam" ertagi misolida)	430
<i>Zulayxo Nazarova, Farangiz Mardiyeva</i>	
Oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb saytlari sifatini oshirishda sun'iy intellektdan neft va gaz sohasida foydalanish muammolari	433
<i>Tajetdinova Gulnara Abatbay qizi</i>	
Развивать личностные качества учащихся на уроках географии	437
<i>Шадиева Нигора Шариповна, Нуруллоева Нилуфар Рузимбоевна</i>	

Ilk yoshdagi bolalar nutqi rivojlanishini psixologik xususiyatlari.....	442
<i>Axmedova Muyassar Xadimatovna, Rajabova Sarvinoz Raxmon qizi</i>	
O'quvchilarda mustaqil ta'lim faoliyatini shakllantirishda kognitiv va metakognitiv strategiyalarning o'zaro integratsiyasi	445
<i>Boymonov Hoshim Isroilovich</i>	
Socio-Psychological Characteristics of the Impact of Social Stigma on the Psycho-Emotional State of Women Experienced in Domestic Violence	449
<i>Dumarova Gulfira Kozimbekovna</i>	
Interfaol o'qitish metodlari orqali o'quvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish texnologiyasi.....	452
<i>Jalilova Sevinch Shuhrat qizi</i>	
Akmeologik yodashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi.....	455
<i>Kuchkorova Ozoda G'ayrat qizi</i>	
Sportchilarning jismoniy tayyorgarliklari	459
<i>Madaminov Oribdjan Nishanbayevich</i>	
Psixokorreksiya va psixodiagnostikada proektiv metodning qo'llanishi.....	462
<i>Narbasheva Mexri Achilovna, Odinayeva Farangiz Ilxombek qizi</i>	
Talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik jihatlari	465
<i>Safayev Nuriddin Salixovich</i>	
Bolalar nutqini o'stirish jarayonida milliy tarbiyani yo'lga qo'yishning pedagogik imkoniyatlari	469
<i>Valijon Qodirov, Umarova Mubina Ziyoyidin qizi</i>	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlik rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari.....	473
<i>Xolboyeva Gulnora Ulashovna, Hamidova Anisa Olimovna</i>	
O'quvchilarning informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholash metodikasi (IIV akademik litseylarida iivakademik.uz veb-platformasi misolida).....	476
<i>Axmedov Yodgorbek Olimjonovich</i>	
Влияние цифровых технологий на современное общество.....	482
<i>Абдукаримова Шахноза Набиевна</i>	
Mantiqiy tafakkurning falsafiy asoslari va zamonaviy tafakkur turlari (kliplik, tanqidiy, kreativ tafakkur va boshqalar)	485
<i>Jo'rayev Shuhratbek Maxamadaliyevich</i>	
Aralash ta'lim (blended learning) texnologiyasidan foydalanish orqali tasviriy san'at darslarini samarali tashkil etish.....	488
<i>Olimov Anvarjon Mamirovich</i>	
Biblioterapiyani bolalarga singdirishda o'qituvchining tashkilotchiligi	491
<i>Djabborov Ma'sud, Norova Maftuna Karimovna</i>	
Sportchilarning jismoniy tayyorgarlik jihatlari tahlili.....	493
<i>Madaminov Oribdjan Nishanbayevich</i>	
Raqamli muhitda ta'lim sifati nazoratini boshqarish mexanizmlarining nazariy asoslari.....	496
<i>Sattoriy Shohruh Abdijabbor o'g'li</i>	
O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitish: nazariy va metodologik yondashuvlar	500
<i>Abdullayeva Asila Abdulxodiyevna</i>	
Methods for Enhancing English Speaking Skills in the Classroom	504
<i>F. Kh. Eshboyeva, Mamayusupova Nihola Ulugbek kizi</i>	
Jamiyatdagi o'zgarishlar va til rivoji	509
<i>Igamnazarova Nafisa Saidnazarovna</i>	
Ta'lim sifatini oshirishda fanlararo integratsiyaning dolzarbligi va ahamiyati.....	514
<i>Ismoilova Gulrux Ulug'bekovna</i>	
Sociocultural Factors Influencing Language Learning Among Central Asian Students.....	519
<i>Mamataliyev Davronbek</i>	
IB kelajak ta'limining asosiy jihatlari	523
<i>Mirzayeva Faroxat Odiljonovna</i>	

O'qish savodxonligi mashg'ulotlarida ertak va maqollardan foydalanish orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish	528
N. Q. Olimova, X. Xamidova	
Pedagoglarda frustratsion tolerantlik bo'yicha tafovutlarning ifodalanishi	532
Nurmatov Nurhayot Nurziyat o'g'li	
Gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'limdagi pedagogik samaradorligi	538
Nurniyazova Albinaxan Saparniyazovna	
Teatr pedagogikasining bo'lajak tarbiyachilar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rni	542
Nurova Rohila Ismoil qizi	
Bolalar kvazimuloqotining psixologik xususiyatlari	547
Yuldasheva Dilafuz Maxamadaliyevna	
Педагогические условия формирования у старших дошкольников основ экономической культуры ..	550
Жураева Наргиза Таировна, Азимова Махбуба Хасановна	
Развитие лексико-грамматического строя речи у детей старшего дошкольного возраста в проектной деятельности	553
Жураева Наргиза Таировна, Алимова Зилола Закировна	
Обогащение представлений старших дошкольников о разных странах мира в детской проектной деятельности	556
Жураева Наргиза Таировна, Дониёрова Шахзода Зафаровна	
Использование дидактических игр для развития коммуникативных умений в группе детей старшего дошкольного возраста	560
Жураева Наргиза Таировна, Рахманова Гуласал Рахматуллаевна	
Развитие творческих способностей дошкольников средствами музыкального фольклора	564
Жураева Наргиза Таировна, Хашимова Хилола Абдусаттаровна	
Karalli va takroriy limitlar orasidagi bog'liq	568
Mambetturdiyev Muxammedali	
Современные заимствования в русском языке (названия фаст-фуда)	572
Рабиева Рухшона Бобохоновна	
качественное высшее образование - основа инновационного прогресса Узбекистана	576
Расулов Илхом Инамович	
Texnologiyalar yordamida og'zaki tarjimoni takomillashtirish:	
AI va avtomatik translyatsiya tizimlarining imkoniyatlari	580
Rajabova Umida Rajab qizi	
Kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslari	583
Ergasheva Dilafuz Chori qizi	
A Conceptual Teacher Digital Competence Model for Vocational Education	587
Alisher Jumanov, Guloyim Rakhimboyeva	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetentligi tushunchasi	591
Sa'dullayeva Nafisa Ilhomjon qizi, Abdullayev A'zimjon Abduvali o'g'li	
Maktabgacha yoshdagi bolalar iqtidorini rivojlantirish muammosining pedagogik-psixologik talqini	594
Sapayeva Gulnoz Azimbayevna	
Zamonaviy va an'anaviy tarbiya uslublarining maktabgacha yoshdagi bolalarga psixologik ta'siri. O'zbekiston oilalarida qiyosiy tahlil	600
Tursunova Aziza Ixtiyorovna	
Tarbiyachi faoliyatida tarbiyalanuvchi shaxsni rivojlantirishning zamonaviy psixologik-pedagogik yondashuvlari	603
Yusupova Vasilva Yangibayevna	
Профессиональная этика педагога высшего учебного заведения	606
Журабекова Хабиба Мадаминовна	
Boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar	609
O'rmonov Elmurod Mamasoliyevich	

Umumta'lim maktabi o'quvchilarining kreativ fikrlashini tarbiya darsligi vositasida rivojlantirish	612
<i>Abdisheripova Shaydo Bahtiyor qizi</i>	
The Effectiveness of Visual Teaching Methods in Developing Self-Directed Learning Competence Among Undergraduate Mehnat Muhofazasi va Texnika Xavfsizligi Students	615
<i>Abdullayeva Mukhlisakhon Akhrorjon qizi</i>	
Maktabgacha ta'limda innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashda xorij tajribasi	620
<i>Aliyeva Ravshanoy Zaripovna</i>	
Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari fanini o'qitishning tashkiliy shakllari va ta'lim vositalari	624
<i>Daniyarova Sarbinaz Maxsetovna</i>	
Nutq madaniyatini shakllantirishda kommunikativ yondashuvning nazariy asoslari	627
<i>Davlatova Nigora Berdimurot qizi</i>	
Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlikni tizimli boshqarishning ilmiy-pedagogik asoslari	631
<i>Fotima Uralovna Jumanova, Muxamatova Gulmira Erkinjon qizi</i>	
Yosh mutaxassislarda ijtimoiy muhitga moslashishda emotsional intellektning namoyon bo'lishi	635
<i>G'affarova Nazira Fayzulla qizi</i>	
Ko'p ma'noli so'zlarning badiiy matnda qo'llanilishi	639
<i>G'ulomova Zilola Rafiqjon qizi</i>	
Oilaviy munosabatlarda er-xotin bir-birini o'zaro tushunishining o'ziga xosligi va ahamiyati	642
<i>Ibaydullayeva Umida Rustamjonovna</i>	
Gospital maktablar faoliyatini tashkil etishda Buyuk Britaniya, AQSh, Finlyandiya, Germaniya va Gretsiya tajribalardan foydalanish	646
<i>Isakulova N. J.</i>	
Interactive Approaches to Developing EFL Learners' Listening Skills	650
<i>Isayeva Umida</i>	
Global o'zgarishlar sharoitida yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari	653
<i>Kudratova Lola Ravshanovna</i>	
Boshlang'ich sinflarda tezkor hisoblashga o'rgatishning samarali usullari	656
<i>Mamasaidova Muhabbat Abdusalom qizi, Akbaraliyeva Marjona Xurshid qizi</i>	
Integrativ yondashuv asosida bolalarga ingliz tilini o'rgatish	660
<i>Marasulova Dono Nigmatullayevna</i>	
Sun'iy intellekt asosidagi chatbotlardan foydalanib 10-sinfda fizika masalalarini o'rgatish metodikasi	665
<i>Matenova Go'zzal Djumabayevna</i>	
Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilariga ona tilini o'qitish metodlarini takomillashtirish	671
<i>Muminova Munajat Yuldashevna</i>	
Bolalarning etnopsixologik xususiyatlarini rivojlantirishning psixologik shart-sharoitlari	675
<i>Norbekova Barno Shavkatovna</i>	
Qashqadaryo viloyati maktablarida yangi baholash tizimini joriy etishning ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'siri	679
<i>Panjiyev Maqsud Aliqulovich</i>	
O'zbek tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlarini tanlash mezonlari	683
<i>Polvonova Shahnoza Faxriddinovna</i>	
Boshlang'ich sinflarda yil fasllariga oid materiallarni innovatsion-integratsion yondashuvlar asosida o'rgatish metodikasini samaradorligini oshirish	686
<i>Rajabova Muxayyo Komilovna</i>	
Pedagogik jarayonda bilimlar integratsiyasi orqali tahlil qobiliyatini shakllantirish yo'llari	691
<i>Rustamova Latofat Istam qizi</i>	
Boshlang'ich sinflarda texnologiya fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar	694
<i>Rustamova Manzura Mirkamolovna, Zamira Talipova</i>	
Zamonaviy raqamli jamiyatda oilaviy qadriyatlar transformatsiyasi va uning yoshlar ongiga ta'siri	697
<i>Rasulova Dildora Shuhratovna</i>	

Insondagi hayotiy tanlov bilish psixologiyasining sohasi sifatida.....	703
S. S. Shukurulloeva	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish	708
Sharofova Feruza Qavmiddinbek qizi	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda interaktiv metodlardan foydalanish.....	713
Xilola Ochilova Sheraliyevna	
Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda munosabatlar tizimini rivojlantirishning pedagogik-psixologik omillari.....	716
Xujaniyozova Oygul Rajabovna, Ibodullayeva Sharifaxon Oybek qizi	
Kurashchi qizlarning texnik harakatlarining kinematik va kinetik modellashtirish	721
Xomudjonova Feruza Komiljon qizi	
O'smirlik davridagi inqiroz va uning muammolarining psixologik rivojlanish mexanizmlari	725
Xujaniyozova Oygul Rajabovna, Maksudbekova Shaxzoda Sherzod qizi	
Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat asosida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xosligi	730
Yuldasheva Shoxida Botirovna, Menlimuratova Gulsanem	
Взаимосвязь защитных механизмов и психологической устойчивости подростков в условиях цифровой среды	734
Алимова Елена Геннадьевна	
Narrativ materiallar vositasida oilada o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlikni shakllantirish texnologiyalari.....	740
Yunusova Shahnoza Axror qizi	
Интеграция мультипликации в образовательную среду доо как средство всестороннего развития личности ребенка	745
Терехова Ольга Евгеньевна, Аллазарова Мадина Давронбековна	
Совершенствование речевой культуры студентов	749
Пардабоева Дильфуза Рустамовна	
Использование потенциала искусства в формировании эмоционального интеллекта и социальной компетентности дошкольников	752
Терехова Ольга Евгеньевна, Сайфидинова Мунира Бурхонидиновна	
Теоретические основы проектирования инновационных моделей формирования коммуникативной готовности к школе	756
Терехова Ольга Евгеньевна, Абдурауфова Хилолахон Шахобитдин кизи	
Теоретико-методологические основы формирования логического мышления старших дошкольников посредством интеграции традиционных и интерактивных игр	760
Терехова Ольга Евгеньевна, Рахимова Гулноз Эркиновна	
От репродукции к авторству: поэтапная система развития языковой креативности в старшем дошкольном возрасте	764
Терехова Ольга Евгеньевна, Каримова Регина Равильевна	
Опытно-экспериментальное исследование формирования нравственно-волевых качеств дошкольников в условиях доо средствами национальных игр	768
Терехова Ольга Евгеньевна, Хакимова Одина Шермухамматовна	

TALABALARDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISH ZARURATI VA SAMARADORLIGI

Bafayev Muxiddin Muxammadovich

Buxoro davlat pedagogika instituti
Psixologiya kafedrası professori v.b.,
psixologiya fanları doktori

Annotatsiya: Jahonda ijtimoiy psixologiya sohasida tolerantlik, uni shakllantirish hamda amaliy qo'llash mexanizmlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar quyidagi mavzular bilan bog'liq: tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik texnologiyalarini takomillashtirishda psixologik ong va axloqiy qadriyatlarning ahamiyati; psixologik ta'lim-tarbiyani tizimli qo'llash orqali tolerantlikni shakllantirish; tolerantlikni shakllantirish muammosini o'rganishda inson va jamiyat o'rtasida axloqiy-qadriyatli munosabatlarni takomillashtirish; shaxslararo munosabatlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bardoshlilik kontekstida tolerantlik rivojlanishiga erishish masalalariga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Kalit so'zlar: talaba, tolerantlik, tolerantlik tafakkuri, emotsional-intellektual holat, pedagogik jarayon, madaniy xilmaxlilik, shaxsiy rivojlanish, konfliktlarni kamaytirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash.

Abstract: Scientific research aimed at improving tolerance, the mechanisms of its formation and practical application in the field of social psychology in the world are related to the following topics: the importance of psychological consciousness and moral values in improving socio-psychological technologies for the formation of tolerance; the formation of tolerance through the systematic application of psychological education; moral and value relations between a person and society, improving relations in the context of interpersonal relations and tolerance, there is a need to focus on issues of achieving the development of tolerance.

Key words: student, tolerance, tolerant thinking, emotional and intellectual state, pedagogical process, cultural diversity, personal development, conflict reduction, ensuring social justice.

Аннотация: Научные исследования, направленные на совершенствование толерантности, механизмов ее формирования и практического применения в области социальной психологии в мире, связаны со следующими темами: значение психологического сознания и нравственных ценностей в совершенствовании социально-психологических технологий формирования толерантности; формирование толерантности через системное применение психологического воспитания; нравственно-ценностные отношения между человеком и обществом, улучшение отношений в контексте взаимодействия межличностных отношений и толерантности, наблюдается необходимость сосредоточить внимание на вопросах достижения развития толерантности.

Ключевые слова: студент, толерантность, толерантное мышление, эмоционально-интеллектуальное состояние, педагогический процесс, культурное разнообразие, личностное развитие, уменьшение конфликтов, обеспечение социальной справедливости.

KIRISH

Jahon xalqaro tashkilotlari, oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlarida jamiyatning taraqqiyot mezonlaridan biri sifatida tolerantlikni shakllantirishga oid ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada keyingi yillarda madaniyatlarning umumlashuvi, qo'shma ta'lim dasturlarining tashkil etilishi, mahalliy va xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan integrativ hamkorlik aloqalari mustahkamlanishi, aholi migratsion jarayonlarining global tus olishi tendentsiyalari tufayli har bir mamlakat ta'lim oluvchilarida tolerantlik madaniyatini shakllantirishni taqozo etadi. Shunga ko'ra, inson ruhiy holatiga ta'sir etuvchi obyektiv shart-sharoitlar, subyektiv omillar natijasida shakllangan qobiliyatlar, fazilatlar, xislatlar yig'indisi sifatida tolerantlikni shakllantirish masalasini dolzarb ahamiyatli sifatida ilmiy-amaliy jihatdan tadqiq etishni taqozo etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tolerantlik tafakkurini takomillashtirish jarayoniga pedagoglarga qo'yiladigan ma'lum talablardan tashqari yoshlar ichidagi turli tolerantlik darajalari ham o'z ta'siri o'tkazadi. Shu nuqtayi nazardan, amaliy tahlil asosida G.Qo'chqarova tomonidan yoshlarda quyidagi mezonlar ishlab chiqilgan [3]. Mazkur mezonlarning aniqlanishida yoshlar tomonidan o'zini tolerantlik asosida tutish ko'nikmalarining shakllanganlik darajalari me'yor qilib tanlab olindi. Tolerantlik tafakkurining shakllanganlik andozasi uning quyidagi mezonlar asosida shakllanganlik xususiyatlarini belgilash imkoniyatini yaratdi:

- tolerantlik asosida o'z xatti-harakatlarini adekvat va to'g'ri baholash;
- turli muammoli vaziyatlarda o'z emotsional holatini to'g'ri baholash;
- tolerantlik tamoyillarining zarurligi va motivatsiyasini to'g'ri baholash;
- tashqi omillar bilan bog'liq ravishda to'g'ri tolerant reflekslarning shakllanganligi va faollik darajalari;
- tolerantlik tamoyillari asosidagi bilim va ko'nikmalarining real hayotga joriy etish darajalarining muvofiqligi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yoshlarda tolerantlik darajalari xususiyatlari asosida tolerantlik tamoyillarining quyidagi shakllanganlik darajalari belgilandi:

1. **Boshlang'ich (jizzaki ziddiyatli) daraja** – yoshlarning o'zini tutishlarida cho'rtkesarlik, muammo mohiyatini bilish va anglashni istamaslik, e'tirozli munosabat va qiziqmaslik, o'z hissiyotlarini jilovlay bilmaslik va o'z mavqeini yuqori tutish, o'zgalar fikriga e'tiborsizlik, o'zgalar fikriga bo'lgan e'tiborni o'z manfaatlarining buzilishi va poymol etilishi sifatida baholash, har qanday ziddiyatli vaziyatdan kuch va birovlariga ta'yiq o'tkazish orqali chiqib ketishga intilish, o'zini boshqalardan ustun qo'yish, behurmatlilik, birovlarining nafsoniyatiga tegish.

Boshlang'ich-neytral daraja – o'z hayoti davomida o'zgalar fikriga munosabat masalalarida befarqlik, o'z fikri va hissiyotlarga ko'proq e'tiborli bo'lish, "o'zim" va "o'zgalar" tushunchalarining neytral tarzda mavjudligi, aniq hayotiy vaziyatlarda "o'zgalarga" nisbatan befarq, "o'zi"ga nisbatan anglangan munosabatni ko'rsatish, ziddiyatlardan qo'rqmaslik, ammo ularga kirishishiga ham shoshilmaslik, ziddiyatli vaziyatlarda faqat o'zini-kini ma'qullash.

2. **Past va faollashmagan daraja** – yoshlarning emotsional va hissiy keskinligi tufayli ijtimoiy muloqotda ma'lum ziddiyatlarning mavjudligi, sog'lom muloqotga kirisha olish, ammo uni davom ettirishda keskinlikka o'tish, o'z hissiyotlarini jilovlashda qiyinchiliklarni sezish, shu bilan birga birovlariga nisbatan ma'lum darajadagi sabr va qanoatni ko'rsata olish, ammo mana shu sabr faollashmagan tarzda, ya'ni anglanmagan tarzda vujudga kelishi, o'z yaqinlariga nisbatan hurmatli munosabatni ko'rsata olish, ziddiyatli vaziyatlarda, ayniqsa "o'zgalar" ichida o'zini har doim ham tuta olmaslik, keyinchalik esa "o'zi chiqib ketdi, xohlama-gandim, ammo shunday bo'lib qoldi" sifatida tushuntirish, bardoshli munosabat to'g'ri va sog'lom munosabat ekanligini qabul qilish, ammo unga har doim ham rioya etmaslik.

3. **O'rta (motivatsiyalashgan) daraja** – yoshlar hayotda tolerantlik munosabatlarning zarurligini tushuntirib bera oladi, uning inson madaniyati omillaridan biri ekanligini qabul qiladi. O'z do'stlari va atrofidagilar bilan tolerant munosabatlarga kirisha oladi. O'z guruhi va do'stlari bilan bo'lgan doimiy muloqotda tolerantlik tamoyillariga anglanmagan holda rioya etadi, chunki ularni "o'ziniki" sifatida qabul qiladi. "O'zinikilar" ichidagi ziddiyatli munosabatlarda muammoni tinchlik asosida hal qilinishi tarafdori bo'la oladi. Ammo "o'zga" guruhlar bilan ziddiyatli munosabatlarda o'zini har doim ham tolerantlik asosida tuta olmaydi. Shu bilan birga ziddiyatlar, konfliktlar va muammoli vaziyatlarda o'z mulohazalari bilan fikrlashish, ularni ifoda etish, ziddiyatni chuqurlashtirmaslik tarafdori bo'la oladi. Ularda tolerant munosabat bo'yicha ma'lum bir hayotiy tajriba to'plangan bo'ladi, ammo bu tajriba zarur bilimlar tizimi bilan mustahkamlanmagan bo'lib, tarqoq holda. Tolerant ko'nikmalar hayotiy mezon darajasidan ancha past va qat'iy emas. Ma'lum asabiy holat, birovlar fikriga quloq tutishda sabrsizlik, ko'proq o'z xissiyotlari ta'siri berilish sezilib turadi.

Tolerantlikning ba'zi jihatlarini yoshlarning o'zlari tomonidan emas, balki majburiy tarzda singdiriladi. Bu darajadagi yoshlar tafakkuri tolerantlik tamoyillarini qabul qilish uchun yetarli darajada ochiq hisoblanadi va pedagogik jarayon muvaffaqiyatli kechishi uchun zarur vaziyat mavjud, chunki tolerantlik qonuniyatlarining zarur ekanligi qabul qilinadi.

4. **Yuqori (doimiy amal qilish) darajasi** – yoshlarda tolerantlik tamoyillari refleks darajasiga ko'tarilgan bo'ladi, ya'ni har qanday vaziyat va holatda ham, faqat "o'ziniki"larga emas, shuningdek "o'zgalar"agina emas, balki barchaga nisbatan bag'rikenglik bilan munosabat bildirish hayotiy mezonga aylangan bo'ladi. Shu bilan birga "o'ziniki"dan boshqacharoq fikr va mulohaza borligini tabiiy qabul qila olish xususiyatlari yaxshi rivojlangan bo'ladi. Muloqotda o'zgalar fikriga diqqat, ularni bo'lmaslik, keyin o'zining fikrini hurmat va ehtirom bilan berish, konstruktivlik yaqqol ko'zga tashlanadi. Nutqda qo'pol, birovning huquqlarini poymol etadigan, keskin iboralar umuman ishlatilmaydi. Nutq mayin va past ovozda bo'ladi. Tana harakatlari ham hurmat va ehtiromni ko'rsatib turadi. Birovlarga hurmat va ehtirom bilan qarashni "o'zini past tutish" emas, balki "o'zini madaniyatli" tutish sifatida qabul qilinadi.

Agar birovlarining fikri tushunarsiz bo'lsa, ular mazmunini aniqlashtirish uchun ochiq savollar bilan murojaat eta oladi. Ziddiyatli vaziyatlarda o'zini tuta biladi hamda birovlarni ham ziddiyatli muloqotlar doirasidan chiqishiga ko'mak bera oladi. Do'st va birodarlari o'rtasida ma'lum hurmatga sazovor bo'lib, ko'pchilik ziddiyatli vaziyatlarda unga murojaat etiladi.

O'z hissiyotlarini tuta biladi. O'zgalar bilan munosabatda qahr, g'azab, cho'rtkesarlik, qo'pollik ishlatishni o'ziga ravo ko'rmaydi, ularni "madaniyatsizlik" oqibati sifatida baholaydi. O'zgalar tarafdin tolerant bo'lmagan munosabatni ko'rganda ham, o'zidagi hissiyotlarni jilovlay oladi, shu bilan o'z tolerantligini o'zgalarga yuqtira oladi. O'ziga va o'zgalar taqdiriga mas'uliyatli munosabatda bo'la oladi.

Yoshlarda pedagogik ta'lim jarayonida shakllantirilishi lozim bo'lgan tolerantlik tafakkuri quyidagi emotsional-intellektual holatlarni o'zida mujassam etgan tolerantlik tafakkurining shakllanganlik me'yorlarining mavjudligini bildiradi (1-jadval):

1-jadval: **Yoshlarda tolerantlik tafakkurining shakllanganlik me'yorlari**

№	Me'yorlar	Xususiyatlar
1.	Qat'iyatlilik	Vaziyatni emotsional anglashda uni to'g'ri baholash, o'zini tuta bilish, vaziyat bilan bog'liq emotsional ziddiyatli holatlarni bartaraf eta olish, tashqi holat va ta'sirlarga nisbatan o'zini to'g'ri tutish.
2.	Anglanganlik	O'zini tutishda ma'lum insoniy me'yorlarning qo'llanilishini bilish va qabul qilish, o'z nutqini behurmat iboralaridan tozalay bilish, muloqotlarga doimiy tayyorlik, tashqi vaziyatlar ta'siriga tolerantlik tamoyillari asosida aks ta'sir eta olish.
3.	Mustaqillik	Tartiblilik, qat'iyatlilik, o'ziga ishonch, ziddiyatli vaziyatlardan mustaqil chiqib keta olish, ziddiyatlardan chiqishda tolerantlik tamoyillarini ishlata olish, ularga doimiy ravishda rioya etish, o'zini tuta olish, o'z hayotidagi muloqotlar va munosabatlarni to'g'ri tashkillashtirish.
4.	Tafakkurlilik va ziyolilik	O'z fikrlarini tolerantlik asosida o'tkaza olish, har doim muloqot va ta'sirlar uchun ochiqlik, hurmat va e'zozli munosabat, diniy, madaniy, dunyoviy bag'rikenglik tamoyillariga rioya etish, tafakkurning nozik ta'bligi, o'z qarashlariga tanqidiy yondasha olish, birovlarining yaxshi ta'sirini qabul qila olish, o'zi ham birovlariga bo'lgan munosabat orqali hurmatga sazovor bo'lishi

Shunday qilib, yoshlarda tolerantlik tafakkurini takomillashtirishning samarali ish shakl va metodlari ta'lim jarayonida ma'lum pedagogik shart-sharoitlarning yaratilganligi, talabaning bo'lg'usi mutaxassis sifatidagi mahorati, yoshlarda shakllantirilishi lozim bo'lgan me'yorlar va darajalarning tahlil qilinganligi va aniq belgilanganligi kabi masalalarni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, umumiy maqsad - yoshlar tafakkurida tolerantlik bo'yicha belgilangan zamonaviy bilim majmui bir bir qatorda, yoshlarning olingan bilimlarga o'z hayoti davomida amal qilish xususiyatlarini qat'iyalashtirishdan iboratdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Talabalarda tolerantlikni shakllantirish – zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayondir. Tolerantlik, ya'ni boshqalarning fikrlari, o'zgarishlari va madaniyatlariga hurmat bilan qarash, jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda, konfliktlarni kamaytirishda va insonlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi ^[1,2].

Zarurati:

1. **Madaniy xilma-xillik:** Zamonaviy jamiyatda turli millatlar, dinlar va madaniyatlar birgalikda yashaydi. Tolerantlik ular o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga yordam beradi.
2. **Konfliktlarni kamaytirish:** Tolerantlik, turli fikr va qarashlarga hurmat bilan qarashni o'rgatadi, bu esa ijtimoiy nizolarni kamaytiradi.

3. **Shaxsiy rivojlanish:** Talabalarda tolerantlikni shakllantirish, ularning shaxsiy rivojlanishini va ijtimoiy salohiyatini oshiradi.
4. **Jamiyatdagi ijtimoiy adolat:** Tolerantlik jamiyatdagi ijtimoiy adolatni ta'minlashga yordam beradi, chunki u har bir insonning huquq va erkinliklariga hurmat qilishni o'rgatadi.

Samaradorligi:

1. **Ijodiy muhit:** Tolerant muhit talabalarning ijodiy faoliyatini oshiradi, ularning o'zlarini erkin his etishlariga yordam beradi.
2. **Ko'nikmalarni rivojlantirish:** Tolerantlik talabalarda muloqot, hamkorlik va ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.
3. **Ta'lim sifati:** Tolerant muhitda ta'lim olish samaradorligi oshadi, chunki talabalar o'z fikrlari bilan bo'lishishdan qo'rqmaydilar.
4. **Kelajak uchun tayyorgarlik:** Tolerantlik talabalarni global jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun tayyorlaydi.

Shu sababli, ta'lim muassasalarida tolerantlikni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu uchun maxsus dasturlar, seminarlar va treninglar tashkil etish mumkin.

Madaniy xilma-xillik – bu jamiyatdagi turli millatlar, etnik guruhlar, dinlar, tillar va madaniyatlarning birgalikda yashashi va ularning o'zaro aloqalari. Madaniy xilma-xillik jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni boyitishga, ijodiy faoliyatni rag'batlantirishga va insonlarning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi.

Madaniy xilma-xillikning ahamiyati:

1. **Ijodiy faoliyat:** Madaniy xilma-xillik ijodiy va innovatsion g'oyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar yangi konsepsiyalar va loyihalarni yaratish uchun ilhom manbai bo'ladi.
2. **Ijtimoiy barqarorlik:** Madaniy xilma-xillik jamiyatdagi ijtimoiy to'qimani mustahkamlaydi. Boshqa madaniyatlarga hurmat bilan qarash, turli guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilaydi.
3. **Ta'lim va bilim:** Madaniy xilma-xillik talabalarga boshqa madaniyatlar haqida bilim olish imkonini beradi. Bu ularning dunyoqarashini kengaytirishga va global faoliyatga tayyorgarligini oshirishga yordam beradi.
4. **Inson huquqlari:** Madaniy xilma-xillik inson huquqlari va erkinliklariga hurmat qilishni rag'batlantiradi. Har bir insonning madaniy merosi va identichligini qadrlash, ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhimdir.
5. **Ko'pmillatli jamiyat:** Madaniy xilma-xillik ko'pmillatli jamiyatlarning barqarorligi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U turli madaniyatlarning o'zaro aloqalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Madaniy xilma-xillikni rag'batlantirish usullari:

1. **Tadbirlar va festivallar:** Turli madaniyatlarni namoyish etuvchi tadbirlar, festivallar va ko'rgazmalar tashkil etish.
2. **Ta'lim dasturlari:** Madaniy xilma-xillikka oid maxsus ta'lim dasturlari, seminarlar va treninglar.
3. **Muloqot platformalari:** Turli madaniyatlar va etnik guruhlar o'rtasida muloqotni rag'batlantiruvchi platformalar yaratish.
4. **Kitoblar va resurslar:** Madaniy xilma-xillikka oid adabiyotlarni o'qishni rag'batlantirish.

Madaniy xilma-xillik jamiyatning rivojlanishi va barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni rag'batlantirish har bir insonning mas'uliyatidir.

Konfliktlarni kamaytirish – jamiyatdagi turli guruhlar, millatlar, dinlar va madaniyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish va ularni minimallashtirish jarayoni. Konfliktlarni kamaytirishning samarali usullari va strategiyalari jamiyatdagi barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va inson huquqlarini himoya qilish uchun muhimdir.

Konfliktlarni kamaytirish usullari:

1. Muloqot va dialog:

- Turli guruhlar o'rtasida ochiq muloqotni rag'batlantirish.
- Dialog platformalarini tashkil etish, bu erda ishtirokchilar o'z fikrlarini erkin bayon qila oladilar.

2. Ta'lim:

- Ta'lim tizimida konfliktlarni hal qilish va madaniy xilma-xillikni tushunishga yo'naltirilgan dasturlarni joriy etish.
- Inson huquqlari va adolat konsepsiyalarini o'rgatish.

3. Madaniyatlararo aloqalar:

- Turli madaniyatlarning o'zaro aloqalarini rag'batlantirish, madaniy tadbirlar, festivallar va ko'rgazmalar tashkil etish.
- Madaniy merosni himoya qilish va uning qadr-qimmatini tan olish.

4. Maslahatlashuv:

- Konfliktlarni hal qilish uchun kasbiy mediatorlar yoki faoliyat olib boradigan tashkilotlarni jalb qilish.
- Mediatorlik jarayonida barcha taraflarning manfaatlarini hisobga olish.

5. Ijtimoiy adolat:

- Ijtimoiy tenglikni ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va resurslarga teng kirish imkoniyatlarini yaratish.
- Jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilish.

6. Qonunchilik va siyosat:

- Konfliktlarni kamaytirishga qaratilgan samarali qonunchilikni ishlab chiqish.
- Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun davlat siyosatini takomillashtirish.

7. Psixologik yordam:

- Konfliktlardan jabrlangan shaxslarga psixologik yordam ko'rsatish.
- Jamiyatdagi stress va travmaga qarshi kurashish uchun dasturlar ishlab chiqish.

Konfliktlarni kamaytirishning ahamiyati:

1. **Tinchlik:** Konfliktlarni kamaytirish jamiyatda tinchlikni ta'minlaydi, bu esa rivojlanish va barqarorlikka olib keladi.
2. **Ijtimoiy hamjihatlik:** Turli guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, jamiyatning umumiy manfaatlariga erishishga yordam beradi.
3. **Rivojlanish:** Tinch va barqaror jamiyat iqtisodiy rivojlanishga, ijodiy faoliyatga va innovatsiyalarga musaffo muhit yaratadi.

Konfliktlarni kamaytirish – bu uzoq muddatli jarayon, ammo uning samaralari jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun muhimdir.

Shaxsiy rivojlanish – bu insonning o'zini o'zi takomillashtirish, qobiliyatlarini oshirish va maqsadlariga erishish uchun amalga oshiriladigan jarayon. Uning asosiy elementlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. **Maqsadlarni belgilash:** Tuzilgan maqsadlar aniq, real va o'lchanadigan bo'lishi kerak. Ularning aniqligi rivojlanish jarayonini osonlashtiradi.
2. **O'zini tanish:** Shaxs o'zining kuchli va zaif tomonlarini, qiziqishlarini va qadriyatlarini aniqlashi muhim.
3. **Ma'naviy rivojlanish:** Ko'pincha shaxsiy rivojlanish ma'naviy o'sish bilan bog'liq. Kitob o'qish, meditatsiya qilish yoki yangi bilimlarni o'rganish bu borada yordam beradi.
4. **Qobiliyatlarni oshirish:** Yangi ko'nikmalarni o'rganish, treninglarga qatnashish va tajriba orttirish shaxsiy rivojlanishning muhim qismidir.
5. **Salomatlik:** Jismoniy salomatlik shaxsiy rivojlanish uchun muhimdir. Sport bilan shug'ullanish, to'g'ri ovqatlanish va stressni boshqarish bu borada yordam beradi.
6. **Munozara va aloqa:** Boshqalar bilan samarali aloqa qilish, fikr almashish va o'zgalardan foydali maslahat olish shaxsiy rivojlanish uchun muhimdir.
7. **Refleksiya:** O'z harakatlari va natijalari ustidan fikr yuritish, xatolardan xulosa chiqarish shaxsiy rivojlanishda muhim rol o'ynaydi.

Shaxsiy rivojlanish – bu uzoq muddatli jarayon, lekin uning natijalari insonning hayotida katta o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Albatta, tolerantlik ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. U jamiyatdagi turli guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, ixtiloflarni kamaytirish va inson huquqlarini hurmat qilishni rag'batlantirishga yordam beradi. Tolerantlikning ijtimoiy adolatga ta'siri quyidagilardan iborat:

1. **Hurmat va qabul qilish:** Tolerantlik har bir insonning o'ziga xosligini, ularning huquqlari va erkinliklarini hurmat qilishni o'rgatadi. Bu jamiyatdagi har bir fuqaroga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydi.
2. **Ixtiloflarni kamaytirish:** Tolerant jamiyatda turli fikrlar, dunyoni qabul qilish usullari va madaniyatlar o'rtasidagi ixtiloflar kamayishi mumkin. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun zarur bo'lgan tinchlik va hamjihatlikni yaratadi.
3. **Fuqarolik ishtirokini rag'batlantirish:** Tolerantlik fuqarolarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotda faol ishtirok etishini rag'batlantiradi. Insonlar o'z fikrlari bilan bo'lishishdan qo'rqmay, jamiyatda o'z ovozi eshittira oladilar.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** Turli etnik, diniy va madaniy guruhlarining birgalikda yashashi va ishlashini ta'minlash uchun tolerantlik muhimdir. Bu ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega, chunki u barcha guruhlarining jamiyatda teng huquqlarga ega bo'lishini kafolatlaydi.
5. **Kamsitishga qarshi kurash:** Tolerantlik jamiyatdagi kamsitish va diskriminatsiyaga qarshi kurashishda muhimdir. U insonlarga bir-birini qabul qilish va hurmat qilishni o'rgatib, ijtimoiy adolatni ta'minlashga yordam beradi ^[4].

Shu sababli, tolerantlik jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun muhim mexanizm hisoblanadi. Ushbu prinsiplarni hayotga tatbiq etish orqali, jamiyatning barqarorligi va rivojlanishiga hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyot ro'yxati:

1. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию.— М.: Смысл, 2000. — 255 с.
2. Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. — СПб.: Изд-во, СПбГУ, 2005. — С.120.
3. Kushakova G.E. "Yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish texnologiyasi (oliy ta'lim muassasalari misolida)", 13.00.01–Pedagogika nazariyasi. Pedagogika ta'limotlar tarixi (pedagogika fanlari). ps.f.b.f.d.ilmij darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. J., 2019. — 138 b.
4. Bafayev M.M. Talabalarda tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik texnologiyalarini takomillashtirish. — psixol.f.d. dissertatsiyasi. — Toshkent, 2025. — 250 b.

Axmatova Asila Akmaljon qizi

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti, tayanch doktoranti

MUHANDISLIK GRAFIKASI BO‘YICHA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA GRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH METODIKASINI YARATISH

Annotatsiya: Maqolada muhandislik grafikasi fanini o‘qitishda talabalarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini takomillashtirish masalalari, xususan, zamonaviy grafik dasturlar asosida ta’lim metodikasini yaratish yo‘llari yoritilgan. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi muhandislik ta’limida an’anaviy grafik tasvirlash usullaridan raqamli muhitga o‘tishni taqozo etmoqda. Tadqiqotda talabalarda kompyuter grafikasi, 2D–3D modellash-tirish hamda muhandislik chizmalari bilan ishlash bo‘yicha kasbiy-raqamli kompetensiyalarni shakllantirish mazmuni ilmiy asosda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: muhandislik grafikasi, grafik fanlar, 2D–3D modellash-tirish, raqamli kompetensiyalar.

Abstract: The article examines issues related to improving the process of developing students’ digital competencies in teaching engineering graphics, particularly through the creation of a teaching methodology based on modern graphic software. The rapid development of digital technologies currently necessitates a transition from traditional methods of graphical representation to a digital environment in engineering education. The study substantiates the content of forming students’ professional digital competencies in the fields of computer graphics, 2D–3D modeling, and working with engineering drawings.

Key words: engineering graphics, graphic sciences, 2D–3D modeling, digital competencies.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования процесса формирования цифровых компетенций студентов при обучении инженерной графике, в частности, разработки методики обучения на основе современных графических программ. Интенсивное развитие цифровых технологий в настоящее время обуславливает переход от традиционных методов графического изображения к цифровой образовательной среде в инженерном образовании. В исследовании раскрывается содержание формирования у студентов профессионально-цифровых компетенций в области компьютерной графики, 2D–3D моделирования и работы с инженерными чертежами.

Ключевые слова: инженерная графика, графические науки, 2D–3D моделирование, цифровые компетенции.

KIRISH

Jahonda ta’lim sohasida pedagogik va kompyuter texnologiyalarining keng ko‘lamda rivojlanishi o‘qitish jarayonlarini texnologiyalashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida ta’lim samaradorligiga erishish hamda sifatni boshqarish paradigmasini zamonaviy talablarga mos holda joriy etishga oid tadqiqotlarning amalga oshirilishini taqozo etmoqda. Butun dunyo oliy ta’lim tizimida kompyuter grafikasi yo‘nalishida “Animatsiya va grafika”, “3D modellash-tirishni yaratish” hamda “Grafika dizayni” kabi innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, muhandislik grafikasi fanlarining uslubiy ta’minotini takomillashtirish, talabalarning grafik savodxonligini rivojlantirish va vizual dizayn kompetensiyalarini shakllantirish, shuningdek, grafik dasturlarning ijobiy jihatlari ta’lim jarayonida keng tatbiq etish borasida hozirgi kunda qator samarali ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Respublikamizda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim tizimiga ilmiy-texnika yutuqlari mahsuli bo'lgan texnologiyalarni joriy etish, xususan, talabalarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda grafik dasturlardan foydalanish texnologiyalarini tatbiq etish hamda o'qitish metodikasini rivojlantirish bo'yicha qator ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Talabalarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda zamonaviy grafik dasturlardan vosita sifatida foydalanishning nazariy-metodologik va uslubiy asoslari R.X. Djurayev, A.R. Xodjaboyev, N.A. Muslimov, Sh.S. Sharipov, Q.T. Olimov, O'Q. Tolipov, M.B. Urazova, R.G. Isyanov, N.N. Azizxodjayeva, Z.K. Ismailova, D.O. Himmataliyev, J.A. Hamidov, O.A. Qo'ysinov, R.K. Choriyev, B.A. Nazarova, D.A. Mustafoyeva, Sh.N. Muslimov va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi oliy ta'lim tizimida ham talabalarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda grafik dasturlardan foydalanish texnologiyalariga oid masalalar bir qator olimlar, jumladan, L.V. Antropova, Sh.A. Amonashvili, I.R. Absalyamova, V.I. Baydenko, I.Ye. Bryakova, V.P. Bepalko, A.A. Verbitskiy, A.D. Grigorev, I.F. Isaev, E.F. Zeyer, L.V. Kolyasnikova, S.N. Mironenko, A.V. Xutorskoy, V. Slastenin va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari nuqtayi nazaridan yoritib berilgan.

"Muhandislik kompyuter grafikasi" fani o'z ichiga uchta asosiy grafik yo'nalishni oladi. Ular grafik modellar orqali vositalar va axborotlarni taqdim etish, qonuniyatlar va uslublarni rasmlar, chizmalar, sxemalar, diagrammalar va boshqa grafik tasvirlar orqali ifodalashdan iborat bo'lib, mazkur fan chizma geometriya, chizmachilik hamda texnik rasmlarning asosini tashkil etadi ^[1].

Fanning an'anaviy maqsadi o'z kasbining ustasi bo'lgan professional, grafik madaniyatga ega, savodxon, fazoviy tasavvuri rivojlangan, grafik tasvirlar asosida ijodkorlik bilan fikrlay oladigan, tahlil va sintez qilish qobiliyatiga ega, konstruktiv fikrlovchi, bilimlarni egallash va ularni konstruktorlik hujjatlarida ifodalay oladigan, texnik (intellektual) salohiyatga ega kadrlarni tayyorlashdan iborat bo'lib, bu bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi ^[5].

Grafik kompetensiya o'quv fanlari va ta'lim sohalarida, shuningdek, atrof-muhitga oid axborotlarga nisbatan munosabat va amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi ^[1].

Zamonaviy axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarga ega bo'lish, jumladan, televizor, magnitofon, telefon, faks, kompyuter, modem va boshqa texnik vositalardan foydalanish, audio va video yozuvlar, elektron pochta, ommaviy axborot vositalari hamda Internet bilan ishlash, axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, saqlash va uzatish ko'nikmalarini egallash grafik kompetensiyaning muhim tarkibiy jihatlari hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan olimlarning ilmiy qarashlarini tahlil qilish asosida biz talabalarning kasbiy kompetentligiga oid mualliflik ta'rifini ishlab chiqdik.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda muhandislik grafikasi fanini o'qitishda grafik dasturlar asosida talabalarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini o'rganish maqsadida empirik va nazariy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan kuzatuvlar, o'quv mashg'ulotlari jarayonini tahlil qilish, talabalar faoliyati natijalarini o'rganish hamda pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali olindi. Shuningdek, so'rovnoma va suhbat usullari yordamida talabalar va o'qituvchilarning grafik dasturlardan foydalanish darajasi aniqlashtirildi. Olingan ma'lumotlar taqqoslash, tizimlashtirish va umumlashtirish usullari asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari grafik dasturlardan foydalanish talabalarning raqamli va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali ekanligini aniqlash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Talabalarning grafik kompetentligi turli texnik qurilmalar va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha muayyan ko'nikmalarga ega bo'lish, turli manbalardan ma'lumot olish, undan umumlashgan holda samarali foydalanish, ma'lumotlarni tahliliy qayta qurish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Mazkur kompetentlik shaxsning o'z fan va kasbiy faoliyatiga tayyorgarligi jarayonida axborot oqimlarining xususiyatlarini bilishini ham qamrab oladi ^[2].

Kasbiy kompetensiya ta'lim oluvchilarning kasbiy va individual sifatleri yig'indisi sifatida talqin etiladi. Kompetentlik yo'nalishlari muhandis-pedagogning boshqaruv, loyihalash va pedagogik faoliyatida namoyon bo'ladigan shaxsiy sifatleri muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Biz tomonidan ishlab chiqilgan umumkasbiy va ixtisoslik fanlari, xususan, "Muhandislik kompyuter grafikasi" fanini o'qitish jarayonida rivojlantiriladigan grafik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi bevosita talabaning kasbiy kompetensiyasining shakllanishida to'rtta asosiy yo'nalish o'quv-kasbiy, ilmiy-tadqiqot, ta'limiy-loyiha-lash hamda tashkiliy-grafik yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi va rivojlanadi (1-rasm) ^[2].

Grafik kompetensiya	O'quv-kasbiy	Ta'lim faoliyatini modellashtirish; loyihalash va tashkil etish; gidrotexnik muhandisning kasbiy fazilatlarini rivojlantirish, aniqlash va oldindan belgilash
	Ilmiy-tadqiqot	O'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish; ijodiy qobiliyatlarni kuzatish; innovatsiyadan kasbiy-pedagogik faoliyat olib borish
	Ta'limiy-loyihalash	Ta'lim, kasbiy maqsad va vazifalarni, o'quv materialining mazmunini, didaktik va dasturiy vositalarni, kasbiy-pedagogik faoliyat natijalarini monitoring qilish shakllari, usullari va dizaynini ishlab chiqish.
	Tashkiliy-grafik	Gidrotexnik muhandis tayyorlash, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, o'quv va grafik muhitini yaratish

1-rasm: Grafik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi

Loyihalash va konstruksiyalash vositalaridan biri amaliy grafikadir. Amaliy grafika o'quv loyihalash va grafik ta'lim jarayonida o'quv rejasidagi umum madaniy, psixologik-pedagogik, umumkasbiy hamda maxsus fanlar blokidan olingan bilimlar majmuasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, loyihalashning hozirgi jarayoni aynan ushbu aloqalar asosida tashkil etiladi [7].

Mazkur bog'liqlik gidrotexnika qurilishi ta'lim yo'nalishi o'quv materiallari tarkibidagi muhandislik kompyuter grafikasi fanida to'liq aks ettirilgan bo'lib, o'quv loyihalash va konstruksiyalash mantiqini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Grafik kompetensiya quyidagi tarkibiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Ta'lim faoliyatini modellashtirish, loyihalash va tashkil etish, gidrotexnik muhandisning kasbiy fazilatlarini rivojlantirish, aniqlash va oldindan belgilash;
2. O'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, ijodiy qobiliyatlarni kuzatish hamda innovatsion yondashuvlar asosida kasbiy-pedagogik faoliyatni amalga oshirish;
3. Ta'lim va kasbiy maqsad hamda vazifalarni belgilash, o'quv materialining mazmunini, didaktik va dasturiy vositalarni, kasbiy-pedagogik faoliyat natijalarini monitoring qilish shakllari, usullari va dizaynini ishlab chiqish [6];
4. O'quv va ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etish hamda gidrotexnik muhandis uchun o'quv-grafik muhitni yaratish.

Tadqiqotlarga ko'ra, grafik kompetensiya muhandislik sohasida kasbiy faoliyat subyektlarining o'zaro ta'siri jarayonida o'quv jarayonini tashkil etishning turli shakllarida namoyon bo'ladi [4]. Ushbu kompetensiya bevosita talabalarning individual va kasbiy rivojlanishini ta'minlab, pedagogik, loyihaviy va ijtimoiy bilimlar, ko'nikmalar, me'yorlar hamda qadriyatlarni o'zlashtirishga, shuningdek, boshqaruv, boshqaruv-pedagogik va loyihaviy-kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi [3].

XULOSA VA TAKLIFLAR

"Muhandislik kompyuter grafikasi" fanini o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad tayyorlanayotgan kadr-larning raqobatbardoshligini ta'minlash, zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan amaliy faoliyatda samarali foydalanish orqali ijobiy natijalarga erishishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda yangi soha muta-xassislarini yuqori intellektual salohiyatga ega holda tarbiyalashdan iboratdir. Buning uchun zamon talablariga mos fanlarni ta'lim jarayoniga zamonaviy texnika va texnologiyalarni keng joriy etgan holda o'qitish zarurligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гидромелиоратив тармоқларда сувни ҳисобга олиш усулини такомиллаштириш. <https://staff.tiame.uz/storage/users/63/articles/rz9ZJbx2azAVesEkUaVCX9eZWfYerRfKwwwE8jwV.pdf>
2. http://dekanat.bsu.edu.ru/f.php/1dissyer/case/filedissyer/filedissyer/799_SHHeglova_dissyertaciya/pdf
3. Процессы формирования творческого и профессионального самовыражения на занятиях по инженерной и компьютерной графике. <http://elibrary.ru/item.asp?id=20202897>
4. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов технического вуза с использованием комплекса занимательных заданий по инженерной и компьютерной графике. <http://www.dslib.net/teoria-vospitania/aktivizaci-ja-uchebno-poznovatelnoj-deyatelnosti-studentov-technicheskogo-vuza-s.html>
5. К вопросу преподавания графических дисциплин на машиностроительных специальностях с учётом компьютерных образовательных технологий. <http://elibrary.ru/item.asp?id=22016912>
6. Особенности формирования геометро-графических способностей в информационно-интегративной образовательной среде. <http://elibrary.ru/item.asp?id=22025249>
7. Принципы модернизации высшего технического образования. <http://elibrary.ru/item.asp?id=172874522>

INVESTIGATION ON THE EFFICACY OF PEDAGOGICAL APPROACHES IN VIRTUAL LEARNING

Burkhonova Zarafruz Qobilovna
Assistant of Orthopedic Dentistry

ORCID: 0009-0008-1629-5962

Makhmudov Shaxboz Muzzafarovich
Clinical Resident, Second Course
Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

Abstract: This article examines the efficacy of video lectures and online assessments alongside contemporary pedagogical methods, including online discussions and collaborative activities conducted in virtual classrooms. The applied methods were adapted to the online format and evaluated in terms of their compliance with key principles of distance education, such as interactivity, accessibility, and flexibility. The research findings indicate that the most effective online learning methodologies are those that emphasize active student engagement and a personalized instructional approach. The primary advantages of implementing such strategies include increased student motivation and involvement, as well as an overall improvement in educational quality. The results of this study are of practical significance for the development of effective online courses and the enhancement of virtual learning experiences.

Key words: digital education, pedagogical approaches, efficacy, knowledge acquisition.

Annotatsiya: Ushbu maqolada video-ma'ruzalar va onlayn baholash vositalarining samaradorligi, shuningdek, virtual sinflarda tashkil etiladigan onlayn munozaralar va jamoaviy faoliyat kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Qo'llanilgan metodlar masofaviy ta'lim formatiga moslashtirilgan bo'lib, ularning interaktivlik, ochiqlik va moslashuvchanlik kabi asosiy ta'lim tamoyillariga muvofiqligi baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eng samarali onlayn ta'lim metodologiyalari talabalarning faol ishtiroki va individual yondashuvga asoslanadi. Bunday strategiyalarning asosiy afzalliklari talabalarning motivatsiyasi va faolligini oshirish, shuningdek, ta'lim sifatini umumiy yaxshilashdan iborat. Olingan natijalar samarali onlayn kurslarni ishlab chiqish va virtual ta'lim tajribasini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, pedagogik yondashuvlar, samaradorlik, bilimlarni o'zlashtirish.

Аннотация: В статье анализируется эффективность видеолекций и онлайн-оценивания в сочетании с современными педагогическими методами, такими как онлайн-дискуссии и совместная деятельность в виртуальных классах. Используемые методы были адаптированы к формату дистанционного обучения и оценены с точки зрения соответствия ключевым принципам онлайн-образования, включая интерактивность, доступность и гибкость. Результаты исследования показывают, что наиболее эффективные методики онлайн-обучения основаны на активном вовлечении обучающихся и индивидуализированном подходе. Основные преимущества применения данных стратегий заключаются в повышении мотивации и заинтересованности студентов, а также в общем улучшении качества образования. Полученные результаты имеют практическую значимость для разработки эффективных онлайн-курсов и совершенствования виртуальной образовательной среды.

Ключевые слова: цифровое образование, педагогические подходы, эффективность, усвоение знаний.

INTRODUCTION

The significance of investigating the efficacy of teaching methods in online education arises from the rapid increase in the popularity of online learning in contemporary society, particularly as a result of the COVID-19 pandemic, which compelled numerous educational institutions to shift to online formats. Therefore, it is essential to identify the most efficacious online teaching methodologies and to assess their effectiveness in comparison with conventional approaches ^[1-5].

Prior studies in online education indicate that online learning can be beneficial; however, uncertainties remain regarding the most efficient pedagogical approaches and potential areas for improvement ^[2]. This research seeks to provide essential insights for educators aimed at enhancing the quality and attractiveness of online education.

The purpose of this study is to assess the efficacy of several online teaching methodologies and to juxtapose them with conventional teaching techniques in terms of achieving learning objectives and improving the overall student educational experience.

The specific aims of this study include determining the most effective online pedagogical strategies in relation to student performance, assessing the quality of the student educational experience across various online modalities, evaluating the efficacy of online methodologies in comparison with traditional classroom techniques, and examining the influence of student motivation on the overall effectiveness of online education.

Innovative Contribution to Science. This research offers a comprehensive analysis and evaluation of online teaching methodologies applied in higher education, with a particular focus on learning outcomes and student satisfaction in the context of the post-pandemic transition to digital-first education.

LITERATURE REVIEW

Recent scientific studies emphasize that the effectiveness of educational processes, including virtual learning environments, is closely related to methodological organization, learner engagement, and systematic assessment of outcomes. Research conducted by Makhmudovna and co-authors in 2023 highlights the importance of structured instructional approaches and continuous monitoring in achieving reliable learning results, demonstrating that well-organized methodologies significantly influence performance and knowledge acquisition.

Several studies by Qobilovna and colleagues published in 2023 focus on the evaluation and optimization of complex treatment and instructional methods, underlining the role of methodological precision and adaptive strategies. These findings suggest that effectiveness is enhanced when instructional methods are adjusted to learner needs, a principle that is directly applicable to virtual education, where flexibility and individualized approaches are critical for sustaining learner motivation and engagement.

Furthermore, works published by Shoxrux and collaborators in 2022, as well as Bakhtiyorovna and Makhmudova, demonstrate that outcomes improve when interactive processes and responsive techniques are incorporated into professional practice. These studies collectively indicate that effectiveness is not solely determined by content delivery but by the integration of interaction, feedback, and adaptive methods. Such conclusions support the relevance of applying structured, interactive, and learner-oriented pedagogical approaches in virtual learning environments.

RESEARCH METHODOLOGY

The research focused on first- and second-year undergraduate students at an agricultural institution. The selection criteria included access to a computer with a stable internet connection, an age range of 18–20 years, and a minimum of one year of experience in using online educational resources. A random sampling approach was employed; of the 200 students invited to participate, 100 met the established criteria and were included in the study, thereby confirming the validity of the research findings.

The learning methods employed in the study comprised both traditional and modern approaches. Traditional methods included video lectures and online assessments, whereas modern and interactive methods involved online discussions and collaborative activities conducted in virtual classrooms [3].

Data collection was carried out using several complementary techniques, including digital student surveys administered through Google Forms, analysis of digital assessment results, and video-conference interviews with academic staff members.

Data examination involved both qualitative and quantitative analytical procedures. Qualitative analysis focused on identifying recurring themes and categories in participants' responses, while quantitative analysis employed statistical techniques such as correlation analysis, analysis of variance (ANOVA), and t-tests to determine the significance of differences between groups ($p < 0.05$).

ANALYSIS AND RESULTS

The study yielded several significant findings. Students enrolled in courses that employed conventional instructional techniques, such as lectures and tests, demonstrated higher overall academic performance at the initial stage. In contrast, students who participated in contemporary interactive approaches showed markedly enhanced levels of motivation and engagement. Regarding user experience, conventional methods were perceived as more convenient and comprehensible, whereas modern approaches provided greater satisfaction in terms of social interaction and peer-to-peer exchange.

An evaluation of effectiveness based on statistical analyses, including t-tests and analysis of variance (ANOVA), demonstrated that contemporary approaches emphasizing interaction and collaborative learning are more effective in achieving long-term educational objectives and increasing engagement with course content. While video-based courses are effective in delivering core information, they are less successful in fostering critical thinking and real-time problem-solving skills.

The concept of a “neutral zone” in online pedagogy suggests that success in online education depends on maintaining a balance between the technological capabilities of the learning platform and clearly defined pedagogical objectives. The effectiveness of any instructional approach is influenced by the quality of the content, its accessibility, and the instructor’s ability to actively encourage student participation.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The research substantiates that the selection of pedagogical approaches is a critical determinant of the effectiveness of online education. A balanced synthesis of multiple instructional approaches yields optimal outcomes by addressing diverse learning needs and enhancing overall educational effectiveness.

From a practical perspective, interactive online discussions play a significant role in fostering active student engagement and developing critical thinking skills, while collaborative work in virtual classrooms enables learners to support one another and engage in meaningful knowledge sharing. In addition, adaptive online assessments contribute to timely feedback and allow for the customization of task difficulty in accordance with individual learner requirements.

These findings are of considerable relevance for educational institutions seeking to improve existing programs or develop new online courses. Although conventional approaches continue to serve as a foundational element, the future of online education is grounded in the integration of highly interactive and collaborative learning environments.

References:

1. Makhmudovna T. M. et al. The Course of Malformation and Corneal Erosion in Tuberculosis Patients // Open Access Repository. – 2023. – Vol. 4. – No. 03. – P. 60–66.
2. Qobilovna B. Z., Nodirovich E. A. Evaluation of Orthopedic Treatment with Removable Dental Prostheses for Patients with Pair Pathology // Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Vol. 11. – P. 95–101.
3. Anvarovich E. S., Qobilovna B. Z. Influence of Different Types of Retraction Threads on the Degree of Gingival Recession // Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Vol. 11. – P. 84–86.
4. Tohirovna M. L., Qobilovna B. Z. Optimization of Complex Treatment Methods for Inflammatory Periodontal Diseases // Eurasian Research Bulletin. – 2023. – Vol. 17. – P. 138–143.
5. Shoxrux S., Shoxrux I., Faxriddin C. Prevention and Treatment of Oral Infections in Denture Wearers // International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – Vol. 14. – No. 4.
6. Bakhtiyorovna M. U. Causes of Removable Denture Breaks and Allergic Reactions // Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Vol. 10. – P. 374–377.
7. Makhmudova U. B. The Effectiveness of the Use of Parapulpal Pins (PPP) When Restoring Defects in the Crown Part of the Frontal Teeth // Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research. – 2022. – Vol. 11. – No. 2.
8. Мелибаев, Б. А., Махмудова, У. Б. Эффективность применения парапальпарных штифтов (ППШ) при восстановлении дефектов коронковой части фронтальных зубов. Журнал биомедицины и практики, 2022, Т. 7, № 1.

THE ROLE OF INPUT AND INTERACTION IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Dilorom Poyonova

English Teacher at Karshi International University

Abstract: This article examines the role of input and interaction in second language acquisition, focusing on how language exposure and communicative interaction contribute to language development. It analyzes key theoretical perspectives, including the Input Hypothesis and the Interaction Hypothesis, and emphasizes the importance of comprehensible input, negotiation of meaning, and active learner participation. The study discusses how interaction enhances comprehension, promotes the noticing of linguistic gaps, and supports the development of fluency and accuracy. The findings indicate that effective language learning occurs when learners are provided with meaningful input and ample opportunities for active interaction in communicative contexts.

Key words: second language acquisition, input, interaction, comprehensible input, negotiation of meaning, language learning.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonida input va o'zaro muloqotning o'rni tahlil qilinib, til rivojiga ta'sir etuvchi muhim omillar sifatida tushunarli input hamda kommunikativ muloqotning ahamiyati yoritiladi. Unda Input gipotezasi va Interaksiya gipotezasi kabi asosiy nazariy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muloqot jarayonida ma'no kelishuvi tilni chuqurroq anglashni kuchaytirishi, til kamchiliklarini sezishga yordam berishi hamda ravonlik va aniqlikni rivojlantirishi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari samarali til o'rganish mazmunli input va faol muloqot imkoniyatlari uyg'unligi orqali yuzaga kelishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ikkinchi tilni o'zlashtirish, input, interaksiya, tushunarli input, ma'no kelishuvi, til o'rganish.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль языкового ввода и взаимодействия в процессе овладения вторым языком с акцентом на их значение для языкового развития. В работе анализируются основные теоретические подходы, включая гипотезу языкового ввода и гипотезу взаимодействия. Особое внимание уделяется понятию понятного ввода, согласованию значений и активному участию обучающихся в коммуникативном процессе. Результаты исследования показывают, что взаимодействие способствует более глубокому пониманию языка, осознанию языковых пробелов, а также развитию беглости и точности речи. Делается вывод о том, что эффективное изучение языка возможно при сочетании значимого языкового ввода и коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: овладение вторым языком, языковой ввод, взаимодействие, понятный ввод, согласование значений, обучение языку.

INTRODUCTION

Second language acquisition (SLA) is a complex process that involves how learners understand, process, and use a new language. Researchers have long emphasized that successful language learning does not occur through the memorization of rules alone, but through meaningful exposure to language and its active use in communication. Among the many factors influencing SLA, input and interaction are considered central to language development.

Input refers to the language to which learners are exposed through listening and reading. According to major theories in SLA, learners need access to language that is understandable yet slightly beyond their current level in order to make progress. However, exposure to input alone is not always sufficient for full language development. Learners also need opportunities to interact, ask questions, negotiate meaning, and receive feedback while using the target language.

Interaction plays a crucial role in making input more comprehensible and meaningful. Through interaction, learners can clarify misunderstandings, notice gaps in their language knowledge, and adjust their output. This process supports the development of both fluency and accuracy. Interaction also creates a social context for language use, which increases motivation and engagement in learning.

This article examines the role of input and interaction in second language acquisition by reviewing key theoretical perspectives and discussing their implications for language teaching. By highlighting the relationship between input, interaction, and learning outcomes, the study aims to demonstrate why a balanced approach that integrates meaningful exposure and communicative practice is essential for effective language acquisition.

LITERATURE REVIEW

The Role of Input in Early Language Learning Studies

Input refers to the linguistic data to which learners are exposed through receptive skills, primarily listening and reading. In second language acquisition research, input is considered a fundamental condition for language development, as it provides learners with access to the structural, lexical, and discourse features of the target language. Without sufficient exposure to input, acquisition cannot occur.

One of the most influential theoretical perspectives on input is Krashen's Input Hypothesis. According to this hypothesis, second language acquisition takes place when learners are exposed to comprehensible input, defined as language that is largely understandable but includes linguistic elements slightly beyond the learner's current level of competence, commonly described as $i + 1$. This level of input allows learners to infer meaning from context while gradually internalizing new linguistic forms. Krashen argues that acquisition is a subconscious process and that language is acquired naturally when learners focus on meaning rather than explicit grammatical instruction.

Comprehensible input contributes to the development of multiple components of linguistic competence. Through repeated exposure to meaningful language, learners become familiar with phonological patterns, grammatical structures, vocabulary usage, and discourse conventions. Input also plays a crucial role in developing implicit knowledge of the language, which supports automatic and fluent language use. Studies have shown that frequent exposure to well-structured and contextually supported input facilitates the noticing of regularities in the target language.

However, research in SLA has also identified limitations in an input-only approach. While input is necessary, it is not always sufficient for full language development, particularly in relation to productive skills such as speaking and writing. Learners who are exposed to large amounts of input may develop receptive competence without achieving comparable levels of productive accuracy or complexity. This limitation has led researchers to emphasize the importance of additional factors, such as interaction and output, which complement input by encouraging active language use and deeper cognitive processing.

In sum, input constitutes a foundational element of second language acquisition by providing learners with meaningful exposure to the target language. Nevertheless, contemporary SLA research suggests that input is most effective when it is combined with opportunities for interaction and language production, which together promote comprehensive and sustained language development.

RESEARCH METHODOLOGY

The present study employed a qualitative research design aimed at examining the role of input and interaction in second language acquisition. Data were collected through a systematic review of peer-reviewed scholarly sources, including academic journal articles, monographs, and empirical studies focusing on input, interaction, and language learning processes. Relevant literature was selected based on clear inclusion criteria, such as theoretical relevance, methodological rigor, and consistency with established frameworks in second language acquisition research.

In addition to the literature review, secondary data from documented classroom-based studies were analyzed to identify recurring patterns related to the effects of comprehensible input, interactional modification, negotiation of meaning, and feedback on language development. The collected data were examined using thematic analysis, which allowed for the identification, comparison, and synthesis of key concepts and findings across studies. Particular attention was paid to how interaction influenced learners' noticing of linguistic forms and supported the development of fluency and accuracy.

The analytical process involved categorizing findings according to input-related and interaction-related variables and interpreting their relationships within existing theoretical models. This approach enabled a structured comparison of research outcomes and provided a coherent understanding of how input and interaction jointly contribute to second language acquisition.

ANALYSIS AND RESULTS

Relationship Between Input and Interaction

Input and interaction are interdependent components of second language acquisition and together form the basis of effective language learning. While input provides learners with exposure to the target language, interaction plays a crucial role in shaping, modifying, and enriching that input in ways that facilitate acquisition. Contemporary SLA research emphasizes that language development is most successful when learners engage with input through meaningful communicative interaction.

Interaction enhances the effectiveness of input by making it more comprehensible. During communicative exchanges, speakers naturally adjust their language through strategies such as simplification, repetition, rephrasing, and clarification. These interactional modifications help learners understand linguistic forms and meanings that may otherwise remain inaccessible. According to Long's Interaction Hypothesis, such negotiated interaction draws learners' attention to problematic areas in comprehension and encourages deeper processing of language input.

In addition to improving comprehension, interaction creates opportunities for learners to actively test hypotheses about language use. When learners attempt to express meaning, they may encounter difficulties or gaps in their linguistic knowledge. These moments of communicative breakdown prompt learners to modify their output and seek feedback from interlocutors. Corrective feedback, clarification requests, and recasts provide learners with valuable information about the accuracy and appropriateness of their language use.

Furthermore, interaction promotes noticing, a cognitive process considered essential for acquisition. Through feedback and negotiation of meaning, learners become aware of mismatches between their interlanguage and the target language system. This awareness facilitates the internalization of new forms and structures. Interaction therefore serves as a bridge between exposure to input and the development of productive language skills.

Overall, the relationship between input and interaction suggests that neither element operates independently in second language acquisition. Meaningful input becomes more effective when it is embedded within interactive contexts that encourage learner participation, feedback, and negotiation of meaning. As a result, SLA is most effectively supported through instructional approaches that integrate rich input with sustained opportunities for communicative interaction.

Pedagogical Implications

From a pedagogical perspective, research in second language acquisition indicates that effective language instruction should integrate both rich, meaningful input and opportunities for communicative interaction. Instructional approaches that emphasize exposure to authentic and comprehensible language, while also encouraging active learner participation, are more likely to support sustained language development. Teachers should therefore design learning environments in which learners can process input and engage in meaningful use of the target language.

Classroom practices that promote interaction play a significant role in operationalizing SLA theory. Communicative activities such as pair work, group discussions, information-gap tasks, and task-based learning provide learners with opportunities to negotiate meaning, modify output, and receive feedback. These activities encourage learners to focus on meaning while simultaneously drawing attention to linguistic form, thereby supporting both fluency and accuracy. Interaction in such contexts also increases learner motivation and reduces anxiety, which further facilitates acquisition.

Teachers have a central role in mediating the relationship between input and interaction. They are responsible for selecting or adapting input to ensure that it is comprehensible and relevant to learners' proficiency levels and communicative needs. During interaction, teachers can support learning by providing timely and appropriate feedback, such as clarification requests or reformulations, without interrupting the flow of communication. Creating a supportive and low-anxiety classroom environment allows learners to take risks and actively participate in interaction.

Overall, pedagogical practices informed by SLA research highlight the importance of balancing exposure to input with meaningful interaction. Instruction that systematically combines these elements enables learners to develop both receptive and productive language skills, thereby promoting more effective and communicative language learning outcomes.

Input and interaction are central constructs in contemporary second language acquisition research, as they explain how learners are exposed to and actively engage with the target language. Input refers to the linguistic data learners receive through listening and reading, while interaction involves communicative exchanges that allow learners to negotiate meaning and modify language use. Early theories emphasized the importance of comprehensible input, arguing that acquisition occurs when learners are exposed to language that is under-

standable but slightly beyond their current proficiency level. This exposure enables learners to internalize grammatical structures, vocabulary, and discourse patterns implicitly, without explicit instruction.

However, later research demonstrated that input alone is insufficient to account for full language development, particularly in productive skills. Interaction enhances the effectiveness of input by making it more salient and accessible through real-time communicative adjustments such as repetition, rephrasing, and clarification. During interaction, learners are encouraged to attend more closely to linguistic form while focusing on meaning, which facilitates deeper cognitive processing. This process supports the development of interlanguage by allowing learners to test hypotheses about language use and refine their linguistic system.

A key contribution of interaction to second language acquisition lies in its role in promoting noticing. Through feedback and negotiation of meaning, learners become aware of discrepancies between their own language production and target-like forms. This awareness is considered a necessary condition for acquisition, as it triggers internal restructuring of linguistic knowledge. Interaction also pushes learners to produce more accurate and complex output, which further consolidates learning by engaging syntactic and lexical processing mechanisms.

Recent SLA research adopts a sociocognitive perspective, viewing input and interaction as part of a dynamic system shaped by cognitive processes and social context. From this perspective, language learning emerges through sustained engagement with meaningful input in interactive environments where learners actively participate, receive feedback, and co-construct meaning. Empirical studies suggest that the quality of interaction, rather than the quantity of input alone, plays a decisive role in language development.

In pedagogical contexts, these findings highlight the importance of integrating rich input with meaningful interaction. Instruction that combines exposure to authentic language with communicative tasks allows learners to process input actively and apply linguistic knowledge in real-world contexts. Such an approach supports balanced development of receptive and productive skills and aligns with current scientific understandings of how second languages are acquired.

Input and interaction are fundamental constructs in second language acquisition (SLA), as they explain how learners acquire and develop proficiency in a new language. Input refers to the linguistic data that learners receive through receptive skills such as listening and reading, and it provides the necessary exposure to grammatical structures, vocabulary, and discourse patterns. According to Krashen's Input Hypothesis, language acquisition occurs when learners are exposed to comprehensible input, which is language that learners can understand despite containing elements slightly beyond their current proficiency level ($i + 1$). Comprehensible input enables learners to internalize language patterns naturally, promoting implicit learning without requiring explicit instruction.

While input provides essential exposure, research shows that it is insufficient alone for full language development, especially in productive skills such as speaking and writing. Interaction, defined as communicative exchanges between learners and interlocutors, plays a crucial role in making input more salient and meaningful. During interaction, learners engage in negotiation of meaning, a process in which they clarify misunderstandings, request repetition, or reformulate utterances to achieve mutual comprehension. These negotiation episodes help learners notice discrepancies between their interlanguage and target forms, a process described by Schmidt's Noticing Hypothesis, which asserts that conscious attention to language features is necessary for acquisition.

Interaction also provides opportunities for pushed output, where learners are required to produce language that stretches beyond their current competence. Pushed output encourages deeper processing, as learners must attend to both meaning and form to convey their intended message accurately. This process complements input by reinforcing attention to linguistic structures and promoting internalization. Additionally, interaction often includes feedback sensitivity, wherein learners respond to corrective feedback or recasts provided by teachers or peers, further supporting the refinement of their linguistic system.

Modern SLA research increasingly views input and interaction from a sociocognitive perspective, emphasizing that language acquisition is shaped by the interaction of cognitive processes and social context. Input becomes more effective when embedded in interactive contexts that foster attention, noticing, and active engagement. Interaction-driven attention helps learners allocate cognitive resources efficiently, enhancing comprehension and facilitating the development of both receptive and productive skills. From this perspective, second language learning is a dynamic process in which meaningful input and communicative interaction jointly support the acquisition of linguistic competence.

Input and interaction operate as complementary mechanisms in second language acquisition. Comprehensible input provides exposure to the target language, while interaction enables learners to process, notice, and produce language in socially meaningful ways. Concepts such as interactional modification, negotiation of meaning, pushed output, and feedback sensitivity highlight the scientific understanding of how learners actively engage with language to achieve proficiency. Effective language instruction, therefore, integrates both rich input and opportunities for interactive communication to support sustainable language development.

Input and interaction are widely recognized as core mechanisms in second language acquisition (SLA), reflecting the interplay between linguistic exposure and active cognitive engagement. Input is the language data learners receive through listening, reading, or multimodal channels, providing exposure to phonolog-

ical, morphological, syntactic, lexical, and discourse patterns. Krashen's Input Hypothesis posits that language acquisition occurs when learners are exposed to comprehensible input—language that is largely understandable but contains elements slightly beyond the learner's current competence ($i + 1$). Recent research expands this concept, suggesting that enhanced input, which draws learners' attention to specific linguistic features through textual, visual, or prosodic cues, further promotes implicit learning and facilitates noticing of complex structures (Schmidt, 1990; Lee & Huang, 2018).

However, input alone is insufficient for complete language acquisition. Interaction, defined as meaningful communicative exchange between learners and interlocutors, serves to make input cognitively salient and socially grounded. During interaction, learners engage in negotiation of meaning, a process characterized by clarification requests, comprehension checks, and reformulations. Such negotiation not only increases input salience but also triggers learners' noticing, as described in Schmidt's Noticing Hypothesis, allowing learners to detect gaps between their interlanguage and target language norms. These interactive processes have been shown to enhance retention of syntactic and lexical forms and to improve both accuracy and complexity in productive language use.

A complementary mechanism is pushed output, which occurs when learners are required to produce language beyond their current competence during interaction. According to Swain's Output Hypothesis, pushed output facilitates cognitive restructuring, as learners monitor and modify their language in real time. This process interacts with feedback sensitivity, whereby learners respond to corrective feedback, recasts, or prompts from teachers or peers. Studies indicate that feedback embedded within interaction is more effective than isolated error correction because it coincides with meaningful communication and promotes uptake of correct forms (Lyster & Saito, 2010).

From a cognitive perspective, interaction engages working memory, attention, and metalinguistic awareness, which are crucial for language processing and retention. Interaction-driven attention directs cognitive resources to relevant linguistic forms, while negotiation and feedback enhance noticing and hypothesis testing, key processes for interlanguage development. In addition, contemporary research increasingly frames SLA within a dynamic systems perspective, which considers language development as non-linear and emergent, shaped by multiple interacting variables, including input quantity and quality, interactional frequency, individual learner differences, and social context (de Bot, Lowie, & Verspoor, 2007; Larsen-Freeman, 2016).

Furthermore, the sociocognitive approach highlights that language learning is both socially and cognitively mediated. Interaction provides a social context in which learners co-construct meaning, receive immediate feedback, and adapt language in response to interlocutors. Technology-mediated interaction, including online discussions, synchronous chats, and AI-assisted practice, is increasingly recognized as a source of rich, multi-modal input and interaction that can accelerate SLA (Godwin-Jones, 2018).

In conclusion, scientific research indicates that input and interaction are interdependent and mutually reinforcing mechanisms in SLA. Input provides necessary exposure to language, while interaction ensures cognitive engagement, attention, noticing, hypothesis testing, and feedback-mediated learning. Mechanisms such as interactional modification, negotiation of meaning, pushed output, enhanced input, feedback sensitivity, and interaction-driven attention reflect the complex, dynamic, and socially mediated nature of language acquisition. Effective pedagogical practice, therefore, integrates abundant, comprehensible, and enhanced input with structured opportunities for meaningful interaction to optimize second language development.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

In conclusion, although interaction may provide a structure that allows input to become salient and, hence, noticed, it should not be seen as a direct cause of acquisition; rather, it sets the scene for potential learning. As Long (1996) has pointed out, there are many factors involved in second language learning, and the role of interaction is considered to be facilitative rather than causal. The sources of learning are complex and can be viewed as stemming from learner-internal factors, some of which have received extensive treatment in the SLA literature (see Gass, 1997, for a review). Nevertheless, current research on the role of interaction in second language development continues to contribute to a deeper understanding of the relationship between input, interaction, and second language acquisition.

References:

1. Krashen, S. D. (1985). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon.
2. Long, M. H. (1996). The role of the linguistic environment in second language acquisition. In W. C. Ritchie & T. K. Bhatia (Eds.), *Handbook of Research on Language Acquisition* (pp. 413–468). Academic Press.
3. Schmidt, R. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied Linguistics*, 11(2), 129–158.
4. Gass, S. M., & Selinker, L. (2008). *Second Language Acquisition: An Introductory Course* (3rd ed.). Routledge.
5. Lyster, R., & Saito, K. (2010). Oral corrective feedback in classroom SLA: A meta-analysis. *Studies in Second Language Acquisition*, 32(2), 265–302.

MUHANDISLIK YO'NALISHIDA KARTOGRAFIYA FANINI INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA O'QITISH

Kazakbayeva Muxabbat Turabayevna

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: AKT va boshqa zamonaviy o'qitish texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda kosmik texnologiyalardan foydalanish nafaqat o'quv jarayonining ko'rgazmaliligini oshirish va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi, balki ularning kelajak kasbini ongli ravishda tanlashga bo'lgan motivatsiyasini ham kuchaytiradi. Mazkur maqolada muhandislik yo'nalishida kartografiya fanini integratsiyalashgan holda o'qitishning nazariy va amaliy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: geografiya, kartografiya, tarix, ishlab chiqarish, integratsiya, differensiallashuv, fan, texnika.

Abstract: The integration of space technologies with ICT and other modern educational technologies not only enhances the visual effectiveness of the educational process and fosters students' creative abilities, but also increases their motivation to make informed career choices. This article examines the theoretical and practical aspects of integrated teaching of cartography within engineering disciplines.

Key words: geography, cartography, history, production, integration, differentiation, science, technology.

Аннотация: Использование космических технологий в интеграции с ИКТ и другими современными образовательными технологиями не только способствует повышению наглядности образовательного процесса и развитию творческих способностей студентов, но и усиливает их мотивацию к осознанному выбору будущей профессии. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты интегрированного преподавания картографии в инженерных дисциплинах.

Ключевые слова: география, картография, история, производство, интеграция, дифференциация, наука, техника.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim voqealari shaxsning ijodiy shakllanishi va o'z-o'zini ijodiy rivojlanishi uchun poydevor qo'yishni, shu orqali ilg'or fikrlaydigan jamiyat poydevorini yaratishni talab qiladi. Inson hayotidagi o'z-o'zini ijodiy rivojlantirish ustun o'rinlardan birini egallaydi va shaxsiy yutuqlarning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Bu inson tomonidan o'z ehtiyojlarini qondirish, g'oyalarni amalga oshirish, muayyan qobiliyat va vositalar mavjud bo'lganda vaziyatning ideal natijasiga intilishni anglatadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING SHARHI

Kartografiya fani juda ham ko'p fanlar bilan uzviy bog'langan. Kartografiya geografiya fanining hamma sohalar bilan bog'liq. Kartografiya tarixi ham asosan tarixiy manbalar asosida o'rganiladi, fanning rivojlanish davrlari aniqlanadi, o'sha davr jamiyat tuzumiga e'tibor beriladi. Kartografiya fani tarixiga ko'ra O'rta Osiyoda ham shu sohaning bilimdonlari ko'p bo'lgani va ularning kartografiyaga qo'shgan hissalar to'g'risida bilishimiz mumkin. Jumladan, H.Muborakov, T.Mirzalievlar geodeziya va kartografiya sohasida o'z qo'llanmalarini chop etganlar ^[4, 3].

Hozirgi kunga kelib, jamiyatning iqtisodiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy sohalarida, shu jumladan, ta'lim sohasida, mikroolamdan tortib to makroolamgacha integratsiya katta ahamiyat kasb etadi va uning rivojlantiruvchi funksiyalarini amalda qo'llash orqali muhim ilmiy muammolarni hal qilish mumkin. Mamlakatimiz olimlari M.Jumaniyozova, R.A.Mavlonova kabi olimlar ta'lim jarayonidagi integratsiyaning psixologik-pedagogik, metodik muammolari va ularning yechimlarini tadqiq etib, ayni soha rivojiga hissa qo'shdilar ^[1, 2].

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida integratsiya atamasi quyidagicha izohlangan: "integratsiya lotincha so'z bo'lib, integratio – tiklash, to'ldirish, integer - butun degan ma'nolarni anglatadi. Unga quyidagicha ta'riflar berilgan.

Integratsiya:

1. Tizim yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha.
2. Fanlarning mazmunan yaqinlashishi, birlashishi va o'zaro aloqalari jarayoni differentsiatsiya bilan birga kechadi.
3. Ikki va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o'zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish.

Muhandislik yo'nalishida kartografiya fanini integratsiyalashgan holda o'qitish muammosini tahlil qilish uchun kartografiya so'ziga aniqlik kiritib olish zarur. Kartografiya - bu fan, texnologiya va ishlab chiqarish sohasi bo'lib, uning asosiy yo'nalishi turli kartografik asarlarni o'rganish, yaratish va ulardan foydalanish yoki geografik xaritalar, ularni yaratish va ulardan foydalanish usullari haqidagi fandir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Zamonaviy kartografiya - bu ilmiy fanlar va texnik sohalarning xilma-xil tizimi bo'lib, ularning barchasi bir-biri bilan va fan va texnikaning boshqa ko'plab sohalari bilan chambarchas bog'liq.

Asosiy kartografiya fanlari quyidagilar:

1. **Kartografiyaning umumiy nazariyasi (kartografiya)** – kartografiyaning fan sifatidagi predmeti va usulini, xaritalarni yaratish va ulardan foydalanish metodologiyasi masalalarini o'rganadi.

Kartologiya – bu kartografiya asarlarini umumiy o'rganishdir.

2. **Kartografiya tarixi** – kartografiya g'oyalari, tushunchalari, usullari tarixini, kartografiya ishlab chiqarishning rivojlanishini, shuningdek, qadimgi kartografiya asarlarini o'rganadi.
3. **Matematik kartografiya** – xaritalarning matematik asoslarini o'rganadigan fandir. U xarita proeksiyalari nazariyasi va usullarini ishlab chiqadi, ulardagi buzilishlarning tarqalishini tahlil qiladi va belgilangan shartlarga ega kartografik panjaralarni tuzadi.
4. **Xaritalarni loyihalash va tuzish** – laboratoriya (ofis) ishlab chiqarish va xaritalarni tahrirlash usullari va texnologiyalarini o'rganadi va ishlab chiqadi.
5. **Kartografik semiotika** – xaritalar tilini, kartografik belgilar tizimlarini qurish nazariyasi va usullarini hamda badiiy loyihalash nazariyasi va usullarini, ularning chiziqli va rangli dizaynini, shu jumladan kompyuter grafikasi yordamida o'rganadigan, ulardan foydalanish qoidalarini ishlab chiqadi.
6. **Kartografik ishlab chiqarish iqtisodiyoti va tashkil etilishi** – ishlab chiqarishni optimal tashkil etish va rejalashtirish muammolarini o'rganadi.
7. **Xarita nashriyoti** – bu xaritalar, atlaslar va boshqa kartografik mahsulotlarni chop etish texnologiyasini ishlab chiqadigan texnik fan.
8. **Xaritalardan foydalanish** – amaliy, ilmiy, madaniy va ta'lim faoliyatining turli sohalarida kartografik asarlardan (xaritalar, atlaslar, globuslar va boshqalar) foydalanish nazariyasi va usullarini rivojlantiradi.
9. **Kartografik manbashunoslik** – xaritalarni tuzishda foydalaniladigan kartografik manbalarni (xaritalar, fotosuratlar, statistik ma'lumotlar va boshqa hujjatlar) baholash va tizimlashtirish usullarini o'rganadi va ishlab chiqadi.

Muhandislik yo'nalishida kartografiya fanini integratsiyalashgan holda o'qitishda grafik fanlarni o'qitishning ahamiyatini e'tiborga olish zarur. Muhandislik yo'nalishi talabalarining o'quv-bilish va kasbiy faoliyati 90% dan ko'prog'i chizmalar va boshqa grafik hujjatlarni bajarish va o'qish bilan bog'liq bo'lganligi sababli, fanning grafik kompetentligini rivojlantirish darajasining mezoni talaba tomonidan maxsus va umumtexnik fanlarni o'rganish jarayonida namoyon bo'ladi. Fan kompetentligini rivojlantirish darajasining mezoni (kompyuter chizmalari bo'yicha olingan bilimlar va shakllangan ko'nikma va malakalar) talaba tomonidan ishlab chiqarish amaliyoti davomida yoki ish joyida kasbiy tajribani erta egallash davrida, III, IV, V kurslarda "qo'lda" va kompyuterdan foydalangan holda kurs loyihalarida va grafik ishlarda himoyalangan chizmalarning soni va sifati bo'lishi mumkin.

Bo'lajak mutaxassisni tayyorlashning eng boshida kasbiy kompetentlik tarkibiy qismlarini rivojlantirish jarayonida chizma geometriya, muhandislik va kompyuter grafikasini o'qitish kursining to'g'ri tuzilganligi va ishlab chiqish texnologiyasi muhim rol o'ynaydi:

- pozitsion shartlar: grafik fanlarni o'qitish birinchi semestrda boshlanadi va ikki kursda davom etadi;
- fanlarning mazmuni, maqsadi va vazifalari bilan bog'liq shartlar:
- grafik fanlar mazmunining kasbiy ahamiyati;
- boshqa matematik, maxsus va umumtexnik fanlar dasturlari va kelajakdagi kasbiy ta'lim bilan yaqin aloqalar;
- bu fanlarning "yetarililik" xususiyati, - to'rtinchi semestr oxirida talaba olingan bilim, ko'nikma va malakalarni chizmalarini "qo'lda" va kompyuter yordamida nafaqat kurs loyihalarida, balki mehnat faoliyatida bajarishda hamqo'llashi mumkin;
- muhandislik ijodining grafik sohasini zamonaviy kompyuter texnologiyalari bilan ta'minlanganligi, bu grafik va aralash fanlarni o'rganishda kuchli bilish motivatsiyalarini yaratadi;
- grafik fanlarning maxsus "kasbiy test" xususiyatlari: mashinasozlik inshootlarining chizmalarini o'qiy olmaydigan va bajara olmaydigan odam muhandis bo'la olmaydi - shuning uchun muhandislik grafikasi talabani muhandislik qobiliyatlarining o'ziga xos ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi;
- mutaxassislarga ob'ektlarni namoyish qilishning yangi usullarini o'zlashtirishga imkon beradigan kompyuter grafikasini ishlab chiqish: muhandislar ko'priklar yo'llari loyihalarini nafaqat ortogonal proeksiyalarda, balki istiqbolda ham taklif qilishlari mumkin; kompyuter ma'lumotlar bazalari, turli kutubxonalar yordamida uch o'lchovli proeksiyalarda konstruksiyalarni loyihalash (yoki geometrik modellash) imkonini beradi - bu muhandislik g'oyalarini amaliy geometriya, muhandislik va kompyuter grafikasidan foydalanish uchun yangi ufqlarga olib keladi^[6];
- grafik fanlarning ko'rgazmali kasbiy yo'nalganligi, chunki chizmachilik, muhandislik va kompyuter grafikasini o'rganish jarayonida talaba birinchi navbatda (chizmalarni bajarish paytida) kelajakdagi kasbiy faoliyati obyektlari va boshqalar bilan tanishadi;
- grafik fanlarning asosiy farqlovchi sifati shundaki, ular fundamental bilimlarni tashkil etuvchi chizma geometriyaning nazariy kursidan boshlanib, so'ngra amaliy fanlar (muhandislik va kompyuter grafikasi) bilan davom etishidir.

Chizma geometriya metodlariga asoslangan va umumiy tushunchadan foydalangan holda ushbu fanlar inshootlar va ob'ektlarni geometrik modellash bilan bog'liq muayyan kasbiy vazifalar va muammolarni hal qilishda nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni amalga oshirish modelini tegishli darajada shakllantirishga imkon beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mutaxassislik o'quv dasturlari tarkibidagi integratsiyalashgan ta'lim tizimi talabalarning nazariy tayyorgarligini asosiy korxonalarda ish joyidagi tayyorgarligi bilan birlashtiradi.

Muhandislik yo'nalishida kartografiya fanini integratsiyalashgan holda o'qitish bitiruvchilarning muhandislikning muayyan sohalar: tadqiqot, dizayn, qurilish, texnologiya va ishlab chiqarishdagi individual qobiliyatlari va moyilliklarini hisobga olgan holda moslashuvchan ta'lim faoliyati shakllarini amalga oshirish imkoniyati sifatida qaragan. Boshqa tomondan, bugungi sharoitda bilimga asoslangan va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan integratsiya bitiruvchilarni ilmiy va texnik rivojlanishning oldingi qatoriga olib chiqishning eng samarali usuli ekanligi, ushbu korxonalarining o'qish jarayonida insoniy, texnologik, logistika va ilmiy salohiyatidan foydalanishi aniq.

Zamonaviy ta'lim muammolaridan biri bu fanlarning raqobatdoshligi bo'lib, ularning har biri o'z-o'zidan ma'lum bir bilim sohasidagi ma'lumotlar to'plamini ifodalaydi va shuning uchun haqiqatning tizimli tavsifi deb da'vo qila olmaydi. Shunday qilib, talabalar dunyo va uning qonunlari haqida parchalangan tasavvurga ega, ular bir mavzu bo'yicha o'rganilayotgan yangi materialni boshqa mavzularda ilgari o'tilgan material bilan bog'lay olmaydi.

Zamonaviy o'qitish texnologiyalarini integratsiyalashuvi, shuningdek, o'quv jarayoniga meta-predmetli aloqalarni joriy etish talabalarning asosiy kompetensiyalariga erishish vositasidir.

AKT va boshqa zamonaviy o'qitish texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda kosmik texnologiyalardan foydalanish nafaqat o'quv jarayonining ko'rinishini oshirish va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, balki talabalarning kelajakdagi kasblarni ongli ravishda tanlashi uchun motivatsiyani oshiradi.

Kartografiya fanini boshqa o'quv fanlari bilan integratsiyalashning ikkita modeli mavjud:

- bir yoki bir nechta ta'lim yo'nalishlaridan bir nechta fanlarni o'zida mujassamlashtirgan va turli fanlar mazmunining nisbati bir xil bo'lgan va ularning o'zaro kirib borishi mazmunni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradigan kurs yaratish;
- teng shartlar asosida harakat qiladigan, biroq ulardan biri o'ziga xosligini saqlab qolgan, qolganlari esa yordamchi asos bo'lib xizmat qiladigan o'zaro bog'liq ta'lim sohalarining turli o'quv predmetlarining kombi-natsiyasi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Integratsiya pedagogik jarayonning turli bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin: mazmun darajasida, talabalarning faoliyat sohalar darajasida (integratsiyalashgan darslar, ekskursiyalar, konferensiyalar, loyihalar), zamonaviy pedagogik texnologiyalar darajasida.

Integratsiyalashgan dars - bir tushuncha, mavzu yoki hodisani o'rganishda bir vaqtning o'zida bir nechta fanlar bo'yicha o'qitishni birlashtiradigan maxsus dars turidir. S.G.Sherbakova ta'kidlaganidek ^[5], o'qituvchilar integratsiyalashgan darsdan kamdan-kam hollarda va asosan quyidagi hollarda foydalanishadi:

- o'quv dasturlari va darsliklarda bir xil materialning takrorlanishi aniqlanganda;
- mavzuni o'rganish uchun vaqt chegarasi va parallel fandan tayyor tarkibdan foydalanish istagi mavjud bo'lsa;
- inson hayoti va faoliyatining turli jabhalarini qamrab oluvchi fanlararo va umumiy kategoriyalarni (harakat, vaqt, rivojlanish, kattalik va boshqalar), qonuniyatlarni, tamoyillarni o'rganishda;
- turli fanlarda bir xil hodisalar, hodisalar, faktlarni tasvirlash va izohlashda qarama-qarshiliklarni aniqlashda;
- o'rganilayotgan hodisaning kengroq namoyon bo'lish sohasini ko'rsatishda, o'rganilayotgan mavzu doirasidan chiqib ketish;
- fanni o'qitishning muammoli, rivojlantiruvchi metodikasini yaratishda.

Integratsiyalashgan darslarni o'tkazishda o'zaro bog'liq bo'lgan fan sohalar bo'yicha bilimlarni yangilash, meta-mavzuli bog'lanishlarni amalga oshirishga imkon berish, kartografiya fanidan ma'lum bir mavzuni yangi o'rganish ob'ektlari bo'yicha yangilangan bilimlarni aniqlashtirish katta ahamiyatga ega.

Foydalaniilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jumaniyozova M.T., Ishmuxamedov R.J. Ta'limda pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Ustoz o'qituvchilar uchun o'quv-uslubiy qo'llanma.-T., A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI, 2010, - 218 b.
2. Mavlonova R., Turaeva O. Xoliqberdiev K. Pedagogika. – T.: O'qituvchi, 2002. – 384 b.
3. Mirzaliyev T. Kartografiya. Darslik. T.: O'zMU, 2002.
4. Muborakov H. Geodeziya. T.: Cho'lpon, 2013.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-uchastnikov-rynka-osnova-obespecheniya-konkurentosposobnosti-v-usloviyah-vysokoy-dinamiki-vneshney-sredy?ysclid=mjqznf4c5e491825124>
6. Ochilova X.M. Bo'lajak pedagoglarni ustoz-shogird tizimi asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash. // Ta'lim, fan va innovatsiya. Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal, № 2. 2023. B. 439-442. (13.00.00. № 18).

INCORPORATION OF MOOCS INTO THE DIGITAL EDUCATIONAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SPEECH CULTURE

Kudrat-Zoda Kamola Alisherovna

Lecturer Of the department orthopedic dentistry
Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

ORCID: 0009-0006-3322-7940

Abstract: The establishment of a university's digital infrastructure is an essential prerequisite for the implementation of contemporary online education. The transition to distance education during the COVID-19 pandemic revealed significant challenges related to access to electronic educational materials and the improvement of modern instructional technologies. This study provides a scientific and methodological rationale for the use of the author's Massive Open Online Course (MOOC) "Professional Speech Culture" as a tool for online learning and remote support in the communicative and speech training of philology students.

The research analyzes the educational processes of undergraduate philology students at Mordovia State University during the period 2019–2021, with MOOCs employed as electronic educational resources. The study applies theoretical methods, including a review of scientific literature, as well as empirical methods such as observation of online courses within the frameworks of the Flipped Classroom and Blended Learning models, student surveys, and data analysis.

The theoretical significance of the study lies in substantiating the integration of a specialized MOOC to enhance communicative training. Its practical significance is associated with the development of an accessible electronic resource aimed at practice-oriented instruction. The findings demonstrate both the advantages and limitations of MOOCs as multimedia tools in flipped and blended learning environments and identify prospects for their further improvement.

Key words: linguistic culture; MOOC; online education; distance learning; blended learning; flipped classroom.

Annotatsiya: Universitetning raqamli infratuzilmasini shakllantirish zamonaviy onlayn ta'limni joriy etishning muhim sharti hisoblanadi. COVID-19 pandemiyasi davrida masofaviy ta'limga o'tish elektron ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyati hamda zamonaviy o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish bilan bog'liq muammolarni yaqqol namoyon etdi. Ushbu tadqiqot mualliflik asosida ishlab chiqilgan "Professional nutq madaniyati" ommaviy ochiq onlayn kursidan (MOOK) filologiya yo'nalishi talabalarini uchun kommunikativ va nutqiy tayyorgarlikni rivojlantirishda onlayn ta'lim va masofaviy qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslarini yoritadi.

Tadqiqotda 2019–2021-yillar davomida Mordoviya davlat universiteti filologiya yo'nalishi bakalavriat talabalarining ta'lim jarayonlari MOOKlar elektron ta'lim resursi sifatida qo'llanilgan holda tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan nazariy yondashuvlar hamda teskari sinf va aralash ta'lim modellari doirasida onlayn kurslarni kuzatish, talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazish va olingan ma'lumotlarni tahlil qilish kabi empirik metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati kommunikativ tayyorgarlikni rivojlantirishda maxsus MOOKlarni integratsiyalash zarurligini asoslab berishda namoyon bo'ladi. Amaliy ahamiyati esa amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni ta'minlovchi qulay elektron resursni yaratish bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari MOOKlarning teskari va aralash ta'lim jarayonlaridagi afzalliklari va cheklovlarini aniqlab, ularni takomillashtirish istiqbollarini belgilaydi.

Kalit so'zlar: lingvistik madaniyat; MOOK; onlayn ta'lim; masofaviy ta'lim; aralash ta'lim; teskari sinf.

Аннотация: Формирование цифровой инфраструктуры университета является необходимым условием реализации современного онлайн-образования. Переход к дистанционному обучению в период пандемии COVID–19 выявил проблемы доступности электронных образовательных материалов и необходимость совершенствования современных образовательных технологий. В статье представлено научно-методическое обоснование использования авторского массового открытого онлайн-курса “Культура профессиональной речи” в качестве средства онлайн-обучения и дистанционной поддержки коммуникативно-речевой подготовки студентов филологического профиля.

В исследовании проанализированы образовательные процессы студентов бакалавриата филологического направления Мордовского государственного университета за период 2019–2021 годов с применением МООС в качестве электронных образовательных ресурсов. Используются теоретические методы, включая анализ научной литературы, а также эмпирические методы: наблюдение за онлайн-курсами в рамках моделей перевернутого класса и смешанного обучения, анкетирование студентов и анализ полученных данных.

Теоретическая значимость исследования заключается в обосновании интеграции специализированных МООС для повышения уровня коммуникативной подготовки. Практическая значимость связана с разработкой доступного электронного ресурса, ориентированного на практико-ориентированное обучение. Результаты исследования демонстрируют преимущества и ограничения МООС как мультимедийных инструментов в условиях перевернутого и смешанного обучения, а также определяют перспективы их дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: лингвистическая культура; МООС; онлайн-образование; дистанционное обучение; смешанное обучение; перевернутый класс.

INTRODUCTION

Digital pedagogy, a fundamental component of the contemporary shift in education toward globalization, refers to the use of digital technologies and Internet resources to create an open and accessible educational environment. Ogarev Mordovia State University has actively participated in the digitization of educational services within the framework of the “Modern Digital Educational Environment in the Russian Federation” project implemented during 2016–2021.

The university’s electronic information and educational environment (EIEE), including Massive Open Online Courses (MOOCs), facilitates students’ access to education regardless of geographical constraints, thereby promoting flexible approaches to the development of professional competencies. The epidemic accelerated the expansion of distance learning, revealing discrepancies between educational demands and the availability of digital resources and subject-specific expertise.

The significance of this study is driven by the growing need for a systematic understanding of contemporary methodologies in the development and implementation of online educational resources.

LITERATURE REVIEW

Distance education technologies and interaction models have been documented since their early development (Higgins & Johns, 1984; Shchennikov, 2002; Clark & Mayer, 2011). Over the past decade, the modeling and integration of Massive Open Online Courses (MOOCs) have emerged as key topics of academic discourse (Evans & Myrick, 2015; Grechushkina, 2018).

Analysis of computer-assisted language learning (CALL) demonstrates that online language training courses offer additional resources for enhancing communicative skills, particularly in distance-learning formats. Nevertheless, the specific strategies for integrating such courses into the practical curriculum of language-related disciplines remain insufficiently defined.

RESEARCH METHODOLOGY

The study focused on the Massive Open Online Course (MOOC) “Professional Speech Culture”, developed by the staff of the Department of Russian as a Foreign Language at Mordovia State University. The course is delivered through the regional “Ogarev University” platform and the “Pushkin Online” platform.

Structure of Course Content

The course consists of modules addressing lexical standards, grammatical norms, and functional styles, including Scientific, Conversational, Publicistic, and Official–Business styles. Each module comprises video lectures (5–6 videos, each with a duration of 6–11 minutes), control blocks consisting of practical assignments and module-based assessments, as well as a final evaluation conducted through supervised testing.

ANALYSIS AND RESULTS

Outcomes and Examination

Survey findings obtained from 48 students (25 native speakers and 23 foreign students) indicated that 100 % of native speakers experienced no technical difficulties, whereas 58 % of international students reported intermittent connection problems.

Seventy-one percent of respondents reported prompt access to learning resources, sixty-three percent expressed satisfaction with multimedia content, and forty-three percent positively evaluated the individualized work plan.

Retention. The module “Conversational Style: The Physician–Patient Dialogue” was identified as the most memorable by more than 50 % of respondents in both groups, which can be attributed to its professional relevance and originality.

Human Element. Despite the identified advantages, 56 % of native speakers and 83 % of foreign students stated that online courses cannot fully replace face-to-face instruction due to the lack of live communication and immediate feedback.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

Digital education has become an established reality. MOOCs provide broad educational accessibility and support personalized learning pathways. The overall effectiveness of such educational formats largely depends on the instructor’s ability to balance and manage student learning activities. This aspect is particularly critical in speech culture disciplines, where a high level of active verbal engagement must be consistently maintained. Future research should focus on achieving an optimal balance between asynchronous and synchronous forms of communication in order to enhance communicative and speech competencies within blended learning frameworks.

References:

1. Makhmudovna, T. M., et al. The Course of Malformation and Corneal Erosion in Tuberculosis Patients. Open Access Repository, 2023, vol. 4, no. 03, pp. 60–66.
2. Qobilovna, B. Z., Nodirovich, E. A. Evaluation of Orthopedic Treatment with Removable Dental Prostheses for Patients with Pair Pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, vol. 11, pp. 95–101.
3. Anvarovich, E. S., Qobilovna, B. Z. Influence of Different Types of Retraction Threads on the Degree of Gingival Recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, vol. 11, pp. 84–86.
4. Tohirovna, M. L., Qobilovna, B. Z. Optimization of Complex Methods of Treatment of Inflammatory Periodontal Diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, vol. 17, pp. 138–143.
5. Shoxrux, S., Shoxrux, I., Faxriddin, C. Prevention and Treatment of Oral Infections in Denture Wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, vol. 14, no. 4.
6. Bakhtiyorovna, M. U. Causes of Removable Denture Breaks and Allergic Reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, vol. 10, pp. 374–377.
7. Makhmudova, U. B. The Effectiveness of the Use of Parapulpal Pins (PPP) When Restoring Defects in the Crown Part of the Frontal Teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, vol. 11, no. 2.
8. Мелибаев, Б. А., Махмудова, У. Б. Эффективность применения парапальпарных штифтов (ППШ) при восстановлении дефектов коронковой части фронтальных зубов. Журнал биомедицины и практики, 2022, Т. 7, № 1.

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR ENHANCING STUDENTS' CREATIVE THINKING THROUGHOUT THE LEARNING PROCESS

Makhmudova Ugiylo Baxtiyarovna

Lecturer, Department of Orthopedic Dentistry, Faculty of Dentistry,
Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

ORCID: 0009-0005-0547-3864

Abstract: The development of students' creative thinking within the contemporary music education system is one of the key priorities of instruction in higher art educational institutions. The guzheng, as an important bearer of ancient Chinese musical culture, not only develops students' performance skills but also contributes to the formation of their creative imagination, artistic sensitivity, and inventive abilities.

This article examines effective strategies for teaching guzheng performance in higher education that promote the development of students' creative thinking. The study is based on the concept that art education serves as a fundamental basis for creative development. The learning objectives, the structure of the educational process, and the nature of interaction between students and instructors are analyzed. It is argued that the integration of reflective approaches, interdisciplinary connections, heuristic learning, and improvisation into teaching practice enables students to develop critical thinking and individualize their musical self-expression.

The research findings demonstrate that fostering creative thinking not only enhances the expressiveness of performance but also forms a conscious motivation for artistic exploration. The practical significance of the study lies in improving guzheng teaching methods in academic environments and contributing to the innovative development of music education.

Key words: educational innovations, guzheng instruction, higher education, artistic originality, pedagogical approaches, music education, creative thinking development.

Annotatsiya: Zamonaviy musiqa ta'limi tizimida talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish oliy san'at ta'lim muassasalarida ta'lim berishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Qadimgi Xitoy musiqa madaniyatining muhim ramzi bo'lgan guchjen asbobi talabalarda nafaqat ijrochilik malakalarini, balki ijodiy tasavvur, badiiy sezgirlik va ixtirochilik qobiliyatlarini ham shakllantiradi.

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida guchjen ijrochiligini o'qitishda talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik strategiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqot san'at ta'limi ijodiy rivojlanishning muhim asosi ekanligi haqidagi konsepsiyaga tayanadi. O'quv maqsadlari, ta'lim jarayonining tuzilishi hamda talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'rganiladi. Refleksiv yondashuvlar, fanlararo integratsiya, evristik ta'lim va improvizatsiyani o'qitish amaliyotiga joriy etish talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirib, musiqiy o'zini namoyon qilishni individuallashtirishga imkon berishi asoslab beriladi.

Tadqiqot natijalari ijodiy fikrlashni rag'batlantirish ijroning ifodaliligini oshirish bilan birga, badiiy izlanishga ongli intilishni shakllantirishini ko'rsatadi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati akademik muhitda guchjen o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda musiqa ta'limining innovatsion rivojlanishiga hissa qo'shishdan iborat.

Kalit so'zlar: ta'limdagi innovatsiyalar, guchjen ijrochiligini o'qitish, oliy ta'lim, badiiy o'ziga xoslik, pedagogik yondashuvlar, musiqa ta'limi, ijodiy fikrlashni rivojlantirish.

Аннотация: Развитие творческого мышления студентов в современной системе музыкального образования является одной из приоритетных задач обучения в высших художественных учебных заведениях. Гучжэн, как важный носитель древней китайской музыкальной культуры, способствует не только формированию исполнительских навыков, но и развитию творческого воображения, художественной чуткости и изобретательности обучающихся.

В статье рассматриваются эффективные педагогические стратегии обучения игре на гучжэне в системе высшего образования, направленные на развитие творческого мышления студентов. Исследование опирается на концепцию, согласно которой художественное образование является фундаментом креативного развития личности. Анализируются цели обучения, структура образовательного процесса и характер взаимодействия между студентами и преподавателями. Обосновывается, что включение рефлексивных подходов, междисциплинарной интеграции, эвристического обучения и импровизации в педагогическую практику способствует развитию критического мышления и индивидуализации музыкального самовыражения.

Результаты исследования показывают, что стимулирование творческого мышления повышает выразительность исполнения и формирует осознанную мотивацию к художественному поиску. Практическая значимость работы заключается в совершенствовании методики преподавания игры на гучжэне в академической среде и содействии инновационному развитию музыкального образования.

Ключевые слова: образовательные инновации, обучение игре на гучжэне, высшее образование, художественная самобытность, педагогические подходы, музыкальное образование, развитие творческого мышления.

INTRODUCTION

The development of creative thinking is one of the primary goals of music education in the modern educational system. In addition to serving as a medium for creative and emotional expression, music plays a crucial role in fostering students' autonomous thinking, inquiry, and creativity. As educational concepts continue to evolve, the traditional emphasis on the fundamental mastery of technical skills in music education is gradually being replaced by a holistic development model that emphasizes the learner's individuality. This approach provides music education with broader significance: beyond teaching performance skills, it contributes to students' personal growth and the expansion of their intellectual and cultural perspectives. In this context, one of the primary objectives of the contemporary music-pedagogical process is to develop students' capacity for independent comprehension, perception, and creative engagement throughout the music education process.

LITERATURE REVIEW

Creative thinking is one of the most complex and innovative mental processes in the human cognitive system. The Plan for Building a Strong Country in the Field of Education (2024–2035) states that “strengthening training for innovative activity” is essential, while the Compulsory Education Program (2022 edition) emphasizes the importance of “selecting course content with an emphasis on developing students' spirit of innovation” [2]. Therefore, encouraging creative thinking is one of the primary goals of modern educational reform. Creative thinking reflects an individual's ability to go beyond prior experience and generate original ideas and images through creative expression and cognitive processes. In the context of music education, the development of students' creative thinking determines their level of autonomy and creativity in artistic self-expression and aesthetic perception, as well as the depth of their understanding of musical works.

The German educator F. Diesterweg noted that “the art of education lies not in imparting skills, but in motivating, awakening, and inspiring” [5]. This idea is of particular importance in music teaching. Music pedagogy should foster the development of students' creative thinking by creating an environment that encourages experimentation and provides sufficient time and space for creative exploration. As students acquire musical knowledge, it is essential that they are given opportunities to realize their full creative potential. Through the use of diverse pedagogical strategies and practical exercises, teachers can effectively stimulate students' interest in learning and promote the development of creative thinking.

A variety of theoretical foundations underlie the development of creative thinking in music education. Research in psychology and pedagogy indicates that creative thinking emerges from the interaction of imagination, intuition, emotion, and logical reasoning. According to J. Bruner's concept of “learning by discovery,” students learn most effectively when they independently explore and discover new knowledge, which represents a direct manifestation of creative thinking. Bruner further emphasized that the formation of “mental models” in learners—that is, the ability to reason logically—is as important as the transmission of knowledge itself [1]. Through observation, imitation, reconstruction, and self-expression, students gradually develop distinctive cognitive structures during the music learning process, ensuring a transition from imitation to innovation.

From the perspective of aesthetic education, creative thinking and aesthetic experience are inseparably linked. V. A. Sukhomlinsky emphasized that learning is not a “lifeless transfer of knowledge from one mind to

another,” but rather an ongoing “spiritual interaction” between teacher and student. Music education, through this emotional and spiritual engagement, stimulates students’ feelings, cultivates a deep appreciation of musical beauty, and activates an internal creative force that nurtures originality and individuality.

The concept of artistic creativity further clarifies the process of developing creative thinking in music. B. Nemensky and D. Kabalevsky emphasized that the study of the language of art should be regarded as a unique mode of thinking, as art education often reveals a discrepancy between teaching technical skills and developing creative abilities ^[3]. Music learning should not be limited to mechanical reproduction of works; instead, it should evolve into a creative activity based on students’ personal interpretation and self-expression. Kabalevsky argued that art education should not only teach students to “imitate the beautiful,” but also guide them to “create the beautiful.” This approach, grounded in a profound understanding of musical structure and style, enables the emergence of an original artistic statement. According to Kabalevsky, only when a student’s spiritual world is awakened and their emotions and thoughts are engaged can music be truly perceived and understood creatively ^[4].

Social and cultural contexts also play a crucial role in the development of creative thinking. Every artistic endeavor in music education is rooted in a specific cultural environment and value system. By integrating folk music traditions, national performance techniques, and contemporary artistic ideas, music education fosters open and flexible creative thinking while broadening students’ artistic horizons within a multicultural framework.

In general, the development of creative thinking in music education results from the complex interaction of psychological processes, aesthetic experience, artistic creativity, and socio-cultural factors. When educators construct the learning process around these theoretical foundations—creating an environment that combines creative exploration with freedom of discovery—students develop independent, open, and distinctive artistic thinking. This, in turn, provides a solid foundation for the sustained development of their musical creativity.

Pedagogical Strategies to Encourage Innovative Thinking in Guzheng Education

Learning to play the guzheng, a vital component of Chinese national music education, aims not only to enhance students’ performance skills but also to develop their artistic vision, creative thinking, and understanding of the expressive meaning embedded in musical works. Influenced by contemporary educational concepts, guzheng instruction is gradually shifting away from a model focused primarily on technical mastery toward a creative approach that integrates intellectual engagement with artistic self-expression. To foster the development of students’ creative thinking, instructors are required to identify and implement effective pedagogical strategies in several key areas.

Creation of a Student-Centered Pedagogical Concept

Traditional guzheng instruction often emphasizes teacher demonstration and student imitation, limiting opportunities for independent thinking. In contrast, creative learning highlights the active role of the learner, encouraging students to explore, identify problems independently, and formulate personal interpretations during the learning process. Teachers should motivate students to experiment with different fingering techniques, tempo variations, and timbral controls, allowing them to discover individual modes of expression through comparison and experiential learning. This approach facilitates the transition from passive imitation to active creation and supports the development of creative thinking.

Development of Musical Imagery Thinking

Creative ideas cannot emerge without the formation of musical imagery. By guiding students through the historical background, structural features, and emotional content of a musical piece, teachers can deepen students’ understanding. The use of body language, imaginative visualization, and verbal description can stimulate students’ interest and enhance their ability to recreate musical imagery internally. For instance, when studying classical works such as Gaoshan Liushui (High Mountains and Flowing Water) and Yuzhou Changwan (Song of the Fishermen), teachers may encourage students to connect with emotional states, natural imagery, and cultural symbolism. This process enhances musical expressiveness and creativity while fostering vivid internal imagery.

Integration of Diverse Instructional Methods

Modern technology and interdisciplinary education create new opportunities for fostering creative thinking in guzheng instruction. By incorporating digital learning resources, multimedia tools, and elements of literature, visual arts, and dance, educators can enrich students’ artistic experiences. Exposure to guzheng performances in films or multimedia projects enables students to understand music within various cultural and artistic contexts, while also inspiring them to create original arrangements and interpretations, thereby gaining insight into the creative process.

Promotion of Improvisation and Self-Expression

Improvisation serves as a powerful means of developing creative thinking in guzheng education. Teachers may introduce “free performance” sessions or “thematic improvisation” exercises, encouraging students to perform musical ideas based on specific themes, emotions, or rhythmic patterns. Such activities enhance intuition, creativity, and independence from written notation, fostering authentic self-expression. Encouraging students to compose short musical pieces or arrange traditional works further strengthens their creative awareness.

Creation of a Reflective and Collaborative Learning Environment

Innovative thinking cannot flourish without reflection and the exchange of experiences. Teachers should promote an open and supportive classroom atmosphere in which students are encouraged to share their performance experiences and creative insights. Constructive feedback, group discussion, and individual reflection enable students to generate new ideas and gain deeper understanding of musical works, thereby reinforcing the dynamic interaction between learning and creative thinking.

The development of creative thinking in guzheng education is a systematic and long-term process that requires continuous renewal of pedagogical concepts, instructional methods, and curricular content. By moving beyond imitative learning models and establishing an educational framework centered on aesthetic experience, personal expression, and creative thinking, educators can maximize students' creative potential and fully realize the educational value of guzheng art within contemporary music education.

RESEARCH METHODOLOGY

The research methodology of this study is based on qualitative and descriptive approaches aimed at identifying effective pedagogical strategies for enhancing students' creative thinking throughout the learning process. Data were collected through systematic classroom observations, analysis of teaching practices, and examination of students' creative performance outcomes during instructional activities. Observational data focused on students' engagement, initiative, improvisation, and originality during learning tasks. In addition, reflective feedback from students and instructors was gathered to gain insight into learning experiences and pedagogical effectiveness. The collected data were analyzed using comparative and interpretative methods, allowing patterns of creative development and instructional impact to be identified. Qualitative content analysis was applied to categorize recurring themes related to creative thinking, learner autonomy, and instructional strategies. This methodological approach enabled a comprehensive evaluation of how specific pedagogical practices contribute to the development of students' creative thinking within the educational process.

ANALYSIS AND RESULTS

Teaching Strategies and Observational Findings

In actual guzheng classes, methods aimed at fostering creative thinking were applied during the stages of performance preparation, improvisation, and musical analysis. The results of the observations revealed the following findings.

Enhanced Student Initiative. During open practice sessions and improvisation activities, the majority of students actively experimented with various fingerings, rhythmic patterns, and strategies of emotional expression, thereby developing distinctive performance styles. When working with new or technically challenging compositions, students demonstrated increased interest in the subject matter and an improved ability to solve performance-related problems. In order to determine the performance approach that best aligned with their individual interpretations of a piece, they explored multiple interpretative strategies.

Development of Creative Expression. Through structured thematic organization and improvisational activities, students demonstrated independent artistic understanding of musical works rather than merely reproducing the teacher's demonstrations. By incorporating improvisational elements and personal emotional interpretations into established melodies, some students endowed the pieces with a distinctly original character. These observations indicate that the development of creative thinking, alongside technical proficiency and musical expressiveness, contributes significantly to the individualization of performance.

Activation of Classroom Interaction. The stages of self-reflection and experience exchange promoted active discussion and collaborative analysis, which, in turn, stimulated the generation of original ideas. By offering constructive feedback on their peers' performances and drawing inspiration from others' creative responses, students formed a productive cycle of intellectual interaction. This type of engagement increased overall classroom participation and supported the development of analytical, evaluative, and creative skills through group activities and discussions.

Overall, the integration of methods aimed at fostering creative thinking into the instructional process contributes to the modernization of guzheng education by enhancing students' creative abilities, strengthening their independence, and expanding their capacity for artistic self-expression.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Playing the guzheng enhances students' performance skills while simultaneously encouraging self-expression and independent exploration. A student-centered approach, aesthetic orientation, open-ended assignments, improvisation, and reflective engagement can significantly accelerate the development of creative thinking. By fostering students' initiative, inventiveness, and creative expression, these pedagogical strategies effectively support the modernization of guzheng instruction. It is recommended that future research and pedagogical practice, while adhering to established instructional frameworks, further explore alternative teaching methods and the integration of interdisciplinary resources in order to promote the comprehensive development of students' technical competencies alongside their creative potential.

References:

1. Guilford, J. P. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill.
2. Torrance, E. P. (1974). *Torrance Tests of Creative Thinking*. Lexington: Personnel Press.
3. Runco, M. A., & Albert, R. S. (2010). *Theories of Creativity*. New York: Sage Publications.
4. Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (2017). *Nurturing Creativity in the Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Craft, A. (2005). *Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas*. London: Routledge.
6. Sternberg, R. J., & Grigorenko, E. L. (2007). *Teaching for Successful Intelligence*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
7. Amabile, T. M. (1996). *Creativity in Context*. Boulder: Westview Press.
8. Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery*. New York: HarperCollins.
9. Sawyer, R. K. (2012). *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
10. Makhmudovna, T. M., et al. (2023). The course of malformation and corneal erosion in tuberculosis patients. *Open Access Repository*, 4(03), 60–66.
11. Qobilovna, B. Z., & Nodirovich, E. A. (2023). Evaluation of orthopedic treatment with removable dental prostheses for patients with paired pathology. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 11, 95–101.
12. Anvarovich, E. S., & Qobilovna, B. Z. (2023). Influence of different types of retraction threads on the degree of gingival recession. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 11, 84–86.
13. Tohirovna, M. L., & Qobilovna, B. Z. (2023). Optimization of complex methods for the treatment of inflammatory periodontal diseases. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 138–143.
14. Shoxrux, S., Shoxrux, I., & Faxriddin, C. (2022). Prevention and treatment of oral infections in denture wearers. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(4).
15. Bakhtiyorovna, M. U. (2022). Causes of removable denture breaks and allergic reactions. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 374–377.
16. Makhmudova, U. B. (2022). The effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) when restoring defects in the crown part of the frontal teeth. *Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research*, 11(2).
17. Мелибаев, Б. А., Махмудова, У. Б. Эффективность применения парапальпарных штифтов (ППШ) при восстановлении дефектов коронковой части фронтальных зубов. *Журнал биомедицины и практики*, 2022, Т. 7, № 1.

KOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MEDIA SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Mirzayeva Mayramxon Zaynobiddinovna
Andijon davlat texnika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini kognitiv yondashuv asosida rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik hamda ilmiy-metodik zaruriyati tahlil qilinadi. Zamonaviy media makonning jadal kengayishi, axborot oqimining ko'payishi hamda sun'iy intellektga asoslangan manipulyativ texnologiyalarning rivojlanishi pedagogik jarayonga yangi talablarni yuzaga keltirayotgani asoslab beriladi. Xalqaro va milliy me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shuningdek, o'zbek va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari tahlili asosida media savodxonlikni shakllantirishda kognitiv yondashuvning dolzarbligi ochib beriladi. Maqola IMRaD strukturasi asosida ishlab chiqilgan bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarda media savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun nazariy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: media savodxonlik, kognitiv yondashuv, o'qituvchi tayyorgarligi, raqamli kompetensiya, pedagogik strategiya.

Abstract: This article analyzes the socio-pedagogical and scientific-methodological necessity of developing future teachers' media literacy based on a cognitive approach. It substantiates that the rapid expansion of the modern media environment, the growth of information flows, and the development of manipulative technologies based on artificial intelligence impose new requirements on the pedagogical process. An analysis of international and national regulatory documents, as well as studies by Uzbek and foreign scholars, demonstrates the relevance of the cognitive approach in shaping media literacy. The article is structured according to the IMRaD format and serves as a theoretical and practical basis for developing pedagogical strategies aimed at enhancing media literacy among future teachers.

Key words: media literacy, cognitive approach, teacher training, digital competence, pedagogical strategy.

Аннотация: В статье анализируется социально-педагогическая и научно-методическая необходимость развития медиаграмотности будущих педагогов на основе когнитивного подхода. Обосновывается, что расширение современного медиапространства, увеличение информационных потоков, а также развитие манипулятивных технологий, основанных на искусственном интеллекте, предъявляют новые требования к педагогическому процессу. На основе анализа международных и национальных нормативных документов, а также исследований узбекских и зарубежных ученых раскрывается актуальность когнитивного подхода в формировании медиаграмотности. Статья выполнена в структуре IMRaD и служит теоретико-практической основой для разработки педагогических стратегий развития медиаграмотности будущих учителей.

Ключевые слова: медиаграмотность, когнитивный подход, подготовка преподавателя, цифровая компетенция, педагогическая стратегия.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellektga asoslangan axborot tizimlarining jadal rivojlanishi natijasida jamiyatda mutlaqo yangi media makon shakllandi. Ushbu media makon shaxsning kundalik hayoti, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlariga bevosita ta'sir ko'rsatib, axborotni qabul qilish, qayta ishlash va baholash jarayonlarini sezilarli darajada murakkablashtirmoqda. Axborot oqimining keskin ko'payishi, uning tezkorligi va algoritmizatsiya qilingan tarzda tarqatilishi shaxsni axborot bosimi ostida qoldirmoqda va ongli tanlov qobiliyatini talab qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy media makon shaxsning ijtimoiy, madaniy va pedagogik kontekstlarda faoliyat yuritishini yangi sharoitlar bilan ta'minlaydi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar va video platformalar orqali tarqatilayotgan kontent shaxsning dunyoqarashini shakllantiradi, ularning fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sir qiladi. Shu

sababli, media savodxonlik bugungi kunda nafaqat texnologik ko'nikma, balki shaxsning kognitiv va tanqidiy fikrlash jarayonlarini rivojlantirishni talab qiluvchi kompleks kompetensiya sifatida qaraladi ^[13].

Media savodxonlik shaxsning axborotni tanqidiy tahlil qilish, baholash va ongli qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi, shuningdek, u ijtimoiy kommunikatsiya va hamkorlik jarayonlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantiradi ^[1,2,3]. Media savodxonlik, shuningdek, shaxsni manipulyativ va noto'g'ri axborot ta'siridan himoya qiladi va ijtimoiy mas'uliyatni anglashga ko'maklashadi.

Zamonaviy media muhitda shaxs tez-tez raqamli algoritmlar va sun'iy intellektga asoslangan tavsiyalar bilan ta'sirlanadi. Bunday sharoitda shaxs axborot manbalarining ishonchligini mustaqil baholay olmasa, noto'g'ri, manipulyativ yoki zararli kontent ta'siriga tushib qolish xavfi ortadi. Shu sababli media savodxonlik nafaqat axborotni texnik qabul qilishni, balki uning kognitiv tahlilini, taqqoslashini, baholashini va asosli xulosa chiqarishni o'z ichiga oladi ^[7].

O'zbekiston olimlari ham media savodxonlikni kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog'lash zaruratini ta'kidlaydilar. Masalan, M.A. Karimov ^[3] axborotlashgan jamiyat sharoitida yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirmasdan turib, ularni media makonning murakkab oqimidan himoya qilish imkonsizligini qayd etadi. Shu nuqtai nazardan, media savodxonlikni rivojlantirish pedagogik vazifa sifatida ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanadi.

Shuningdek, media savodxonlikning kognitiv komponenti shaxsning analitik va integrativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, ya'ni shaxs axborotni nafaqat qabul qiladi, balki uni tanqidiy tahlil qilib, turli manbalarni solishtirib, mustaqil xulosalar chiqaradi. Bu jarayon bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat o'z pedagogik faoliyatida, balki o'quvchilarning media makondagi ongli va mas'uliyatli faoliyatini shakllantirishda tayanch sifatida xizmat qiladi ^[13,7].

Natijada, media savodxonlik bugungi zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy va professional kompetensiyalarini shakllantirishda ajralmas element sifatida ko'riladi. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini rivojlantirish nafaqat texnologik, balki kognitiv va pedagogik yondashuvlarni birlashtiruvchi tizimli yondashuvni talab qiladi.

TADQIQOT ETODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan bo'lib, nazariy-tahliliy va qiyosiy metodlar asosida olib borildi. Tadqiqotning metodologik yondashuvi bir nechta asosiy komponentlardan tashkil topgan:

- 1. Normativ-huquqiy va xalqaro ta'lim siyosati hujjatlarini tahlil qilish.** Tadqiqotning birinchi bosqichi xalqaro va milliy hujjatlarni o'rganishdan iborat bo'ldi. Xususan, UNESCOning Media and Information Literacy (MIL) konsepsiyasi, OECDning Global Competence Framework, Yevropa Ittifoqining Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu) kabi hujjatlar media savodxonlikning pedagogik va kognitiv tarkibini belgilashda asos sifatida ishlatildi ^[4,10,5]. Shu bilan birga, O'zbekistonning ta'limni raqamlashtirish strategiyalari, oliy pedagogik ta'lim dasturlari va milliy metodik materiallar ham tahlil qilinib, lokal kontekstda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonidagi ustuvor vazifalar aniqlangan ^[14].
- 2. Xorijiy va milliy ilmiy tadqiqotlarni tizimli tahlil qilish.** Ikkinchi bosqichda media savodxonlik va pedagogik kognitiv yondashuv bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Shu jumladan, D. Buckingham, R. Hobbs, W. Potter, M.A. Karimov, M. Qodirov kabi olimlarning maqolalari, kitob va monografiyalari tizimli tahlil qilindi ^[1,2,3,8]. Tadqiqotlar kognitiv jarayonlarning pedagogik rivojlanishdagi rolini, media savodxonlikni o'qituvchilarning professional kompetensiyasi tarkibida integratsiyalash zaruratini aniqlashga yordam berdi. Bu bosqichda ilmiy manbalarni solishtirish orqali media savodxonlikning ijtimoiy, pedagogik va kognitiv jihatlarini chuqur tahlil qilindi.
- 3. Pedagogik jarayonlarni kognitiv yondashuv asosida konseptual asoslash metodlari.** Tadqiqotning amaliy yo'nalishi bo'yicha pedagogik jarayonlar kognitiv yondashuv asosida konseptual ravishda asoslandi. Bu metodika shaxsning axborotni idrok etish, tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini faollashtirishga qaratilgan. Shu yondashuv bo'yicha o'quv dasturlarini, modul va mashg'ulotlarni tizimli shakllantirish mumkin bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini rivojlantirishda kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi pedagogik strategiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot obyekti sifatida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni, ya'ni oliy pedagogik ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoni, o'quv modullari va amaliy mashg'ulotlar belgilandi. Tadqiqot predmeti sifatida esa kognitiv yondashuv asosida media savodxonlikni rivojlantirish jarayoni tanlandi, bunda shaxsning axborotni tahlil qilish, baholash va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan metodlar, strategiyalar va pedagogik vositalar o'rganildi.

Mazkur metodologik yondashuv nazariy va amaliy jihatlarni uyg'unlashtirib, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda media savodxonlikni kognitiv jarayonlar bilan integratsiyalash imkonini beradi. Shu bilan birga, xalqaro va milliy tajribalar, ilmiy tadqiqotlar hamda pedagogik konsepsiyalarni birlashtirgan holda, media savodxonlikni rivojlantirishning tizimli va metodik asoslari ishlab chiqildi. Bu esa dissertatsiya uchun ilmiy-metodik asosni mustahkamlashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini shakllantirishda kognitiv yondashuv asosiy ahamiyatga ega. Analiz va taqqoslash orqali quyidagi asosiy natijalar aniqlangan:

Media makon rivojlanishi va pedagog tayyorgarlikning yetishmasligi: Raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt asosidagi axborot oqimi kengaymoqda, ammo o'qituvchilarning tayyorgarligi bu tezkor o'zgarishlarga yetarli darajada javob bera olmaydi ^[11]. Bu pedagogik qarama-qarshilik media savodxonlikni shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

Texnologiyalar mavjud, lekin metodik tizim yetarli emas: O'qituvchilar ko'pincha raqamli vositalardan foydalanadi, ammo pedagogik maqsadga moslashtirilgan metodik yondashuvlar yetarli emas. Shu sababli, media savodxonlikni faqat texnik ko'nikmalar bilan cheklash yetarli emas; kognitiv va kritik kompetensiyalarni birlashtiruvchi tizimli pedagogik yondashuv zarur.

Talab yuqori, pedagogik yondashuvlar yetarli emas: Talabalar raqamli media makonda faol bo'lishadi, axborot oqimidan tezkor ta'sirlanadi, ammo pedagogik ta'limda ular uchun maxsus ishlab chiqilgan media savodxonlik modullari va interaktiv metodikalar kam ^[14]. Bu holat o'qituvchilarning raqamli jamiyatga moslashuvini sekinlashtiradi.

Kognitiv yondashuv zarurati: Media savodxonlik shaxsning axborotni idrok etish, tahlil qilish, taqqoslash, baholash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishni talab qiladi ^[13,2]. O'qituvchilar ushbu jarayonda yetakchi pedagogik subyekt sifatida ishtirok etishi, talabalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini faollashtirishi zarur.

Xalqaro va milliy hujjatlar qo'llab-quvvatlashi: UNESCO, OECD, Yevropa Ittifoqi va O'zbekiston ta'lim siyosati hujjatlarida media savodxonlik ustuvor kompetensiya sifatida belgilangan. Bu hujjatlar pedagoglarni tayyorlash dasturlarini modernizatsiya qilish va kognitiv yondashuvni integratsiya qilishni taqozo etadi ^[4,10,5,14].

Muhokama. Natijalar pedagogik va kognitiv yondashuv asosida media savodxonlikni rivojlantirishning zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi. Kognitiv kompetensiyalar va pedagogik jarayon: Media savodxonlik nafaqat texnik ko'nikma, balki shaxsning ongli va tanqidiy fikrlashini shakllantirishni talab qiladi. Xorijiy tadqiqotlar ^[1,2] shuni ko'rsatadiki, shaxs media makondagi manipulyativ axborotga duch kelganda, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi muhim.

Pedagogning media savodxonligi: O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida media savodxonlik o'qituvchilarning axborot madaniyatini shakllantirishga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi ^[6,7]. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, media savodxonligi past bo'lgan pedagoglar raqamli vositalardan foydalanishda yuzaki natijaga erishadi.

Xalqaro tajribani integratsiya qilish: DigCompEdu va MIL ramkalari pedagoglarni tayyorlash jarayonida kognitiv yondashuvni qo'llash imkonini beradi. Shu bilan birga, amaliyotda pedagoglarning ushbu yondashuvni yetarli darajada qo'llay olmasligi qarama-qarshilik sifatida qolmoqda ^[12].

Milliy kontekst: O'zbekistonning ta'limni raqamlashtirish strategiyasi pedagoglarni kognitiv va media kompetensiyalar bilan tayyorlashni nazarda tutadi. Shu bilan birga, maxsus metodik tizimlar va interaktiv mashg'ulotlar yetarli emas, bu esa dissertatsiya mavzusini dolzarb qiladi.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, media savodxonlikni kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish - xalqaro standartlar va milliy tajribani uyg'unlashtiruvchi strategik vazifa hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

XXI asr media makoni shaxsning kundalik hayoti va pedagogik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Media savodxonlik shaxsning axborotni tanqidiy tahlil qilish, baholash va ongli qaror qabul qilish kompetensiyasi sifatida ijtimoiy va pedagogik zaruratga aylanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligi pedagogik kompetensiyaning ajralmas qismi bo'lib, ularni kognitiv yondashuv asosida tayyorlash ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning axborot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalqaro (UNESCO, OECD, EU DigCompEdu) va milliy (O'zbekiston ta'lim strategiyalari) hujjatlar media savodxonlikni ustuvor kompetensiya sifatida belgilaydi, pedagoglarni tayyorlash dasturlarini modernizatsiya qilishni taqozo etadi.

Amaldagi muammolar: pedagog tayyorgarlik yetarli emas, metodik tizimlar yetarli emas, talab yuqori. Shu sababli, media savodxonlikni kognitiv yondashuv asosida rivojlantirish tizimli va metodik jihatdan ilmiy asoslash zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarning media savodxonligini rivojlantirishning konseptual va metodik asoslarini shakllantirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Buckingham, D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press, 2003. - 36–38-betlar.
2. Hobbs, R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. Washington, DC: Aspen Institute, 2010. - 18–20-betlar.
3. Karimov, M.A. Axborotlashgan jamiyatda ta'lim va tarbiya muammolari. Toshkent: Fan, 2020. - 54–56-betlar.
4. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011. - 15–17-betlar.
5. European Commission. Digital Education Action Plan / DigCompEdu. Brussels, 2017. - 10–12-betlar.
6. Potter, W. J. Media Literacy. Thousand Oaks: Sage Publications, 2013. - 25–27-betlar.
7. Hobbs, R. Create to Learn: Introduction to Digital Literacy. Malden: Wiley-Blackwell, 2017. - 41–43-betlar.
8. Qodirov, M. Oliy ta'limda media savodxonlikni rivojlantirish: kognitiv yondashuv. Toshkent: Pedagogika, 2021. - 45–47-betlar.
9. Qosimov Sh.Q. Pedagogik texnologiyalar va media ta'lim asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2019. - 62–64-betlar.
10. OECD. Teachers' Professional Learning and Digital Competence. Paris: OECD Publishing, 2021. - 29–31-betlar.
11. Pérez-Escoda, A., et al. Media Literacy in Teacher Education: Challenges and Opportunities. Springer, 2020. - 112–114-betlar.
12. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu) - Implementation Challenges. European Commission, 2017. - 18–20-betlar.
13. Livingstone, S. Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. The Communication Review, 2004. - 21–23-betlar.
14. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Ta'limni raqamlashtirishga oid metodik materiallar. Toshkent, 2022. - 4–9-betlar.

TRANSFORMATSION YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING SUN'IY INTELLEKT SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Mirzayeva Ziyoda Uktamjonovna

“University of economics and pedagogy” NOTM o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish masalasi transformatsion yondashuv nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Tadqiqotda sun'iy intellekt savodxonligi pedagogning kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Milliy va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar, UNESCO va OECD tavsiyalari, shuningdek xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlari asosida sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida sun'iy intellekt savodxonligini izchil va tizimli rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt savodxonligi, transformatsion yondashuv, bo'lajak o'qituvchi, raqamli ta'lim, pedagogik kompetensiya.

Abstract: This article analyzes the development of artificial intelligence literacy among future teachers in the context of a modern digital society from the perspective of a transformational approach. Artificial intelligence literacy is interpreted as a key component of teachers' professional competence. Based on national and international regulatory documents, UNESCO and OECD recommendations, as well as studies conducted by international and local scholars, the pedagogical potential of artificial intelligence technologies is examined. The findings indicate that the systematic and consistent development of artificial intelligence literacy among future teachers contributes to improving the quality of education.

Key words: artificial intelligence literacy, transformational approach, future teachers, digital education, pedagogical competence.

Аннотация: В статье анализируется проблема формирования грамотности в области искусственного интеллекта у будущих учителей в условиях цифровой трансформации образования с позиций трансформационного подхода. Грамотность в области искусственного интеллекта рассматривается как важнейший компонент профессиональной компетентности педагога. На основе национальных и международных нормативно-правовых документов, рекомендаций UNESCO и OECD, а также исследований зарубежных и отечественных ученых раскрываются педагогические возможности технологий искусственного интеллекта. Результаты исследования подтверждают, что последовательное и системное развитие грамотности в области искусственного интеллекта у будущих учителей способствует повышению качества образования.

Ключевые слова: грамотность в области искусственного интеллекта, трансформационный подход, будущий учитель, цифровое образование, профессиональная компетентность.

KIRISH

XXI asrning uchinchi o'n yilligida raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt (SI) va axborot-kommunikatsiya tizimlarining jadal rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining asosiy drayverlaridan biriga aylandi. Ushbu jarayonlar natijasida iqtisodiyot, ijtimoiy munosabatlar, mehnat bozori va bilimlar ishlab chiqarish mexanizmlarida tub sifat o'zgarishlari yuz bermoqda. Ayniqsa, bilimlarning tez yangilanib borishi, axborot hajmining keskin ortishi va raqamli muhitning kengayishi ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bunday sharoitda an'anaviy ta'lim modellarning imkoniyatlari cheklanib, ta'lim jarayonini yangicha pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish zarurati vujudga kelmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi ham mazmunan va strukturaviy jihatdan yangilanib, o'qitish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan vositalar keng joriy etilmoqda. Adaptiv o'qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash mexanizmlari, ta'lim analitikasi, virtual yordamchilar va intellektual platformalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Natijada pedagogik faoliyatning mohiyati ham o'zgarib, o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki raqamli ta'lim muhitini loyihalovchi, o'quv faoliyatini boshqaruvchi va o'quvchilarni mustaqil bilim olishga yo'naltiruvchi fasilitator sifatida namoyon bo'lmoqda^[6].

Mazkur jarayonlarda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida sun'iy intellekt savodxonligi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Sun'iy intellekt savodxonligi bo'lajak o'qituvchining SI texnologiyalarining mohiyatini tushunishi, ularning imkoniyatlari va cheklovlarini anglay olishi, shuningdek, ushbu texnologiyalarni pedagogik faoliyatda maqsadga muvofiq, tanqidiy va mas'uliyatli tarzda qo'llashga tayyorligini ifodalaydi. Bu kompetensiya nafaqat texnik bilimlar majmuasi, balki pedagogning raqamli tafakkuri, axborot bilan ishlash madaniyati, tanqidiy fikrlashi, ma'lumotlarni tahlil qilish va pedagogik qarorlar qabul qilish qobiliyatlari bilan uzviy bog'liqdir.

Xalqaro ta'lim siyosatida ham sun'iy intellekt savodxonligi zamonaviy pedagogik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, UNESCO^[3] hujjatlarida sun'iy intellekt ta'lim tizimiga integratsiyalash jarayonida o'qituvchilarning nafaqat texnologik, balki pedagogik va axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlangan. Ushbu yondashuvda o'qituvchi sun'iy intellektdan foydalanishda passiv foydalanuvchi emas, balki uni tanqidiy baholovchi va pedagogik mas'ul subyekt sifatida tayyorlanishi lozimligi qayd etiladi.

Shuningdek, OECD^[4] tadqiqotlarida sun'iy intellekt savodxonligi ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va pedagogning analitik qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim analitikasi vositalari o'qituvchilarga o'quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyalarini aniqlash, ularning o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarini erta bosqichda aniqlash va samarali pedagogik intervensiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Biroq bu imkoniyatlardan samarali foydalanish o'qituvchining sun'iy intellekt savodxonligi darajasiga bevosita bog'liqdir.

Demak, zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni sun'iy intellekt bilan ishlashga tayyorlash ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda. Jamiyatning raqamli iqtisodiyotga o'tishi, ta'lim jarayonining texnologiyalashuvi va o'quvchilarning raqamli muhitda shakllanayotgan ehtiyojlari o'qituvchidan yangi kasbiy sifatlarni talab etmoqda. Shu boisdan, bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida qaralmoqda va ushbu yo'nalishda ilmiy-metodik yondashuvlarni ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi.

TAQIQOT METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslashga yo'naltirilgan bo'lib, unda nazariy, qiyosiy va tizimli-tahliliy metodlar majmui qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi pedagogik jarayonlarni zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida o'rganish, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni transformatsion yondashuv asosida konseptual jihatdan asoslashga qaratildi.

Tadqiqot jarayonida, avvalo, normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish metodi qo'llanildi. Ushbu metod yordamida O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasiga oid qonunlari, Prezident qarorlari va strategik hujjatlari, jumladan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi hamda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri o'rganildi^[1]. Mazkur hujjatlar tahlili orqali bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirishga qo'yilayotgan davlat talablari va ustuvor yo'nalishlar aniqlashtirildi.

Shuningdek, xalqaro ta'lim siyosati hujjatlarini qiyosiy o'rganish metodi asosida UNESCO, OECD va Yevropa Ittifoqining ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishga oid konseptual hujjatlari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil orqali milliy ta'lim siyosati bilan xalqaro yondashuvlar o'rtasidagi umumiylik va farqli jihatlar aniqlanib, bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni moslashtirish imkoniyatlari belgilandi.

Tadqiqotda xorijiy va milliy ilmiy tadqiqotlarni tizimli tahlil qilish metodi ham muhim o'rin egalladi. Ushbu metod yordamida sun'iy intellektning pedagogik imkoniyatlari, o'qituvchining yangi kasbiy roli, raqamli va sun'iy intellekt savodxonligi tushunchalarining ilmiy talqinlari o'rganildi. Tizimli tahlil asosida sun'iy intellekt savodxonligining tarkibiy komponentlari (bilim, ko'nikma, munosabat va axloqiy mas'uliyat) aniqlanib, ularning pedagogik faoliyatdagi o'rni asoslab berildi.

Bundan tashqari, pedagogik jarayonlarga transformatsion yondashuvni konseptual asoslash metodi qo'llanildi. Ushbu metod orqali ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish pedagogik faoliyatning mazmuni, shakl va metodlarini qanday o'zgartirishi tahlil qilindi. Transformatsion yondashuv asosida

bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini an'anaviy modeldan shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan modelga o'tkazishning nazariy asoslari ishlab chiqildi.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot muammosini kompleks yoritishga, sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini aniqlashga hamda olingan natijalarning ilmiy asoslanganligi va ishonchlilikini ta'minlashga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Transformatsion yondashuv sharoitida sun'iy intellekt savodxonligi pedagogik faoliyatni modernizatsiya qilishning muhim va ajralmas sharti sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi o'qituvchining kasbiy rolini tubdan o'zgartirmoqda. Bunda o'qituvchi an'anaviy bilim uzatuvchi subyekt sifatidagi funksiyadan voz kechib, ta'lim jarayonini loyihalovchi, boshqaruvchi va pedagogik qarorlar qabul qiluvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritmoqda. Ushbu jarayon transformatsion yondashuvning mohiyatini tashkil etib, pedagogik faoliyat mazmuni va metodlarining yangilanishini taqozo etadi.

Sun'iy intellekt savodxonligi mazkur transformatsion jarayonning markaziy komponenti hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sun'iy intellekt texnologiyalari o'qituvchini almashtirishga emas, balki uning kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Luckin va hammualliflar ta'kidlaganidek, sun'iy intellekt pedagog uchun yordamchi vosita bo'lib, u o'qituvchining analitik imkoniyatlarini kengaytiradi, pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonini ma'lumotlarga asoslangan holatga olib chiqadi hamda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashda qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi [7].

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, agar o'qituvchi sun'iy intellekt savodxonligiga ega bo'lmasa, u ta'lim jarayonida joriy etilayotgan raqamli va intellektual vositalardan to'liq va samarali foydalana olmaydi. Bu holat esa sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik salohiyatini cheklaydi va ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu boisdan, sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lib, u pedagogik faoliyatning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Transformatsion yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish jarayoni tizimli va uzluksiz xarakterga ega bo'lishi lozim. Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda sun'iy intellekt savodxonligini alohida mavzu yoki qisqa kurs sifatida emas, balki pedagogik tayyorgarlikning barcha bosqichlariga integratsiyalashgan holda rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu jarayon nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash va axloqiy mas'uliyat uyg'unligini ta'minlash orqali amalga oshirilishi kerak.

Shuningdek, muhokama jarayonida aniqlanishicha, transformatsion yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellektdan foydalanishga bo'lgan munosabatini ham o'zgartiradi. Agar an'anaviy yondashuvda texnologiya yordamchi vosita sifatida qaralsa, transformatsion yondashuvda u pedagogik faoliyatning strategik resursiga aylanadi. Bunda o'qituvchi sun'iy intellektdan foydalanishda tanqidiy baholovchi, etik me'yorlarga rioya qiluvchi va pedagogik mas'ul subyekt sifatida shakllanadi. Bu holat UNESCO (2021) hujjatlarida belgilangan insonparvarlik, mas'uliyat va inklyuzivlik tamoyillari bilan to'liq mos keladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt savodxonligi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida ikkilamchi kompetensiya emas, balki transformatsion yondashuv asosida shakllanadigan strategik kasbiy sifat hisoblanadi. Uni rivojlantirish pedagogik oliy ta'lim tizimida ilmiy-metodik jihatdan puxta rejalashtirilgan, uzluksiz va kompleks yondashuvni talab etadi. Faqat shundagina sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonida real pedagogik qiymatga ega bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, transformatsion yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadigan muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt savodxonligi bo'lajak o'qituvchilarning raqamli muhitda ongli, tanqidiy va mas'uliyatli faoliyat yuritishiga imkon yaratib, ularning kasbiy kompetensiyasini kompleks ravishda rivojlantiradi.

Transformatsion yondashuv doirasida sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish pedagogik jarayonni faqat texnologik jihatdan yangilash bilan cheklanmaydi, balki ta'lim mazmuni, metodlari va o'qituvchining kasbiy rolini qayta talqin etishni taqozo etadi. Bunday yondashuv sharoitida o'qituvchi bilim uzatuvchi subyekt emas, balki o'quv jarayonini loyihalovchi, shaxsiylashtirilgan ta'lim trayektoriyalarini boshqaruvchi va pedagogik qarorlar qabul qiluvchi yetakchi subyekt sifatida shakllanadi. Natijada, ta'lim jarayonining samaradorligi oshadi va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchan pedagogik muhit yaratiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sun'iy intellekt savodxonligi bo'lajak o'qituvchilarning raqamli jamiyat ehtiyojlariga mos kadrlar sifatida tayyorlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu kompetensiya ularga sun'iy intellekt texnologiyalaridan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanish, ularning imkoniyatlari va cheklovlarini anglash, shuningdek, axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni hisobga olgan holda ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shu jihatdan, sun'iy intellekt savodxonligi ta'lim sifatini ta'minlovchi strategik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari pedagogik oliy ta'lim tizimida sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish jarayoni tizimli, uzluksiz va ilmiy-metodik jihatdan asoslangan holda tashkil etilishi zarurligini ko'rsatadi. Ushbu jarayonni alohida fan yoki qisqa muddatli kurslar bilan cheklash maqsadga muvofiq emas, balki uni pedagogik tayyorgarlikning barcha bosqichlariga integratsiya qilish lozim. Bunda nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash va etik me'yorlar uyg'unligi ta'minlanishi muhim hisoblanadi.

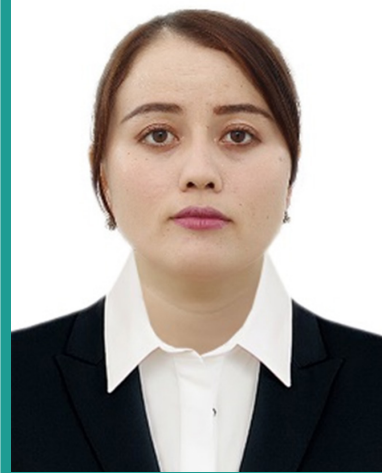
Umuman olganda, transformatsion yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ta'lim sifatini oshirish, pedagogik jarayonni shaxsiylashtirish va raqamli jamiyat talablariga mos raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Mazkur yo'nalish kelgusida chuqur empirik tadqiqotlar, innovatsion pedagogik modellar va samarali metodik mexanizmlar ishlab chiqishni talab etadi. Shu bois, sun'iy intellekt savodxonligini transformatsion yondashuv asosida rivojlantirish masalasi ilmiy-pedagogik tadqiqotlar uchun dolzarb va istiqbolli yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxti:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi. Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim to'g'risidagi Qonun (yangi tahrir). Toshkent, 2020.
3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers. Paris, 2021.
4. OECD. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris, 2021.
5. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. 2017.
6. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. Artificial Intelligence in Education. Boston, 2019.
7. Luckin, R. et al. Intelligence Unleashed. Pearson, 2016.
8. Abduqodirova P.T. Pedagogik ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2021.
9. Inoyatov U.I. Ta'limda texnologiya: maqsad emas, vosita. Toshkent, 2020.
10. Xudoyqulov S.I. Pedagog kadrlar tayyorlashda raqamli kompetensiyalar. Ilmiy maqola.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH

Qurbonboyeva Gulnoza Mahmud qizi

Sirdaryo viloyati, Guliston tumani
15-sonli davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Tanqidiy fikrlash jarayonida bola o'z fikrini erkin bayon qilishga, muammoli vaziyatlarga turli yechimlar izlashga hamda qarorlarini asoslashga o'rganadi. Tadqiqotda o'yin faoliyati tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida tahlil qilingan. Ochiq savollar va muammoli vaziyatlar orqali bolalar tafakkurining faollashuvi asoslab berilgan. Shuningdek, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati yoritilib, amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, savol berishga o'rgatish, muammoli vaziyatlar, o'yin orqali o'rganish, pedagogik jarayon, ota-onalar bilan hamkorlik.

Abstract: This article examines the pedagogical foundations of developing critical thinking in preschool children. It highlights that critical thinking enhances children's independence and their ability to respond thoughtfully to problem situations. Play-based learning is analyzed as an effective method for fostering thinking skills in early childhood education. The role of open-ended questions and problem-solving tasks in promoting children's analytical thinking is emphasized. Additionally, the importance of cooperation between educators and parents is discussed, and practical recommendations are provided.

Key words: preschool education, critical thinking, independent thinking, questioning skills, problem situations, play-based learning, pedagogical process, parent-educator cooperation.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические основы формирования критического мышления у детей дошкольного возраста. Показано, что развитие критического мышления способствует формированию самостоятельности ребёнка и умению осмысленно реагировать на проблемные ситуации. Игровая деятельность проанализирована как эффективный метод обучения в системе дошкольного образования. Отмечается роль открытых вопросов и проблемных заданий в развитии аналитических способностей детей. Подчёркнута значимость сотрудничества воспитателей и родителей, а также представлены практические рекомендации.

Ключевые слова: дошкольное образование, критическое мышление, самостоятельное мышление, обучение постановке вопросов, проблемные ситуации, обучение через игру, педагогический процесс, сотрудничество с родителями.

KIRISH

Bugungi zamonaviy jamiyat sharoitida ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri bolalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish hamda ongli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ushbu vazifa ayniqsa maktabgacha ta'lim bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda bolaning fikrlash faoliyati va shaxsiy sifatlari shakllana boshlaydi. Tanqidiy fikrlash bolaga atrof-muhitdagi hodisalarga ongli yondashish, savollar berish va xulosa chiqarish imkonini beradi.

Maktabgacha yosh davri bolaning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida poydevor vazifasini bajaradi. Aynan shu davrda bolaning fikrlash qobiliyati, savol berish faolligi va atrof-muhitga bo'lgan munosabati shakllanadi. Agar bu davrda bolaga erkin fikrlash imkoniyati berilsa, u kelajakda mustaqil va mas'uliyatli shaxs bo'lib voyaga yetadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

Maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslarini yoritish hamda amaliy jihatdan samarali metodlarni tahlil qilishdan iborat.

Maktabgacha yosh davrida bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda o'yin faoliyati asosiy pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. O'yin jarayonida bola vaziyatni kuzatadi, taqqoslaydi va qaror qabul

qilishga harakat qiladi. Rolli va didaktik o'yinlar bolani fikrlashga, sabab va oqibatni anglashga o'rgatadi. Tarbiyachi tomonidan beriladigan ochiq turdagi savollar bolalar fikrlash jarayonini faollashtirib, "Nima uchun?", "Qanday bo'lishi mumkin?", "Boshqacha yo'li bormi?" kabi savollar orqali bolani mulohaza yuritishga undaydi.

Shu bilan birga, muammoli vaziyatlar orqali bolalar mustaqil yechim topishga o'rganadilar. Ertak va hikoyalar asosida tashkil etilgan suhbatlar bolalarda tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu jarayonda bolaning fikrini erkin ifodalashiga sharoit yaratish muhimdir. Ota-onalar tomonidan uy sharoitida bolaga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatining yaratilishi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ennis Robert H. (1985-yil) – tanqidiy fikrlashni o'rgatish strukturalangan yondashuvlarni talab etishini, xususan, interaktiv vazifalar va refleksiya metodlarining muhimligini ta'kidlaydi.

National Association for the Education of Young Children (NAEYC, 2009-yil) maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yinga asoslangan tanqidiy fikrlash mashg'ulotlari samarali ekanligini qayd etadi.

O'zbekiston olimlari tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, Umida Karimova (2024-yil) interfaol metodlar asosida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini yoritgan. E'zoza Abdurashidova (2025-yil) katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlagan.

Shuningdek, Go'zal Qurbonova (2025-yil) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodlari taklif etilgan bo'lib, mazkur yondashuv tanqidiy fikrlashning shakllanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Ko'plab olimlar fikricha, tadqiqotlar maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ijtimoiy muloqot, o'yin va muammoli vaziyatlar metodlarining asosiy rol o'ynashini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar asosan maktab yoshidagi bolalar ustida olib borilgan, chunki bu yoshda rasmiy ta'lim jarayoni va baholash mexanizmlari aniqroq hisoblanadi.

Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ham tanqidiy fikrlashni shakllantirish metodikasi bo'yicha izlanishlar mavjud, biroq ularning soni cheklangan bo'lib, asosan o'yin, muammoli vaziyatlar, suhbat va interaktiv metodlar orqali bolalarning aqliy faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Bu holat maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus pedagogik yondashuvlar bo'yicha qo'shimcha ilmiy izlanishlar olib borish zaruratini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot sifat tahliliga asoslangan bo'lib, unda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Kuzatish metodi** – bolalarning mashg'ulot va o'yin jarayonida fikrlash faolligi tahlil qilindi.
2. **Suhbat metodi** – ochiq savollar orqali bolalarning mustaqil fikr bildirish darajasi aniqlandi.
3. **O'yin va muammoli vaziyatlar metodi** – rolli o'yinlar hamda muhokamaga asoslangan topshiriqlar qo'llanildi.
4. **Pedagogik tahlil** – olingan natijalar umumlashtirildi.

Metodlar bolalarning yosh xususiyatlari va psixologik rivojlanish darajasini hisobga olgan holda tanlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari o'yin, suhbat va ertaklar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanini ko'rsatdi. Savol-javob va muhokamaga asoslangan mashg'ulotlar bolalarning fikrlash faolligini oshirdi. Ertaklar asosida olib borilgan tahlillar sabab-oqibat munosabatlarini anglashga yordam berdi.

O'yin jarayonida mustaqil qaror qabul qilish bolalarda o'z fikriga bo'lgan ishonchni kuchaytirdi. Erkin va qo'llab-quvvatlovchi muhitda bolalar o'z fikrlarini ochiq ifodalashga intildilar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tizimli va izchil pedagogik yondashuvni talab qiladi.

Olingan natijalar maktabgacha ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida tarbiyachining roli hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ldi. Tarbiyachining bolaga nisbatan ochiq va hurmatga asoslangan munosabati bolaning fikrlash faolligini oshiradi. Agar tarbiyachi bolani tinglasa va uning fikriga hurmat bilan yondashsa, bola faol fikrlovchi shaxs sifatida shakllanadi.

Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik masalasi ham muhim hisoblanadi. Uy sharoitida bolaning savollariga e'tibor berish va fikrini qadrlash maktabgacha ta'lim tashkilotlarida shakllangan ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yosh davrida bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonining muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'yin, suhbat va ertaklar asosida tashkil etilgan pedagogik jarayon orqali bolalarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkin. Tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi mazkur jarayonning samaradorligini oshiradi. Tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan bola kelajakda faol va ongli shaxs sifatida shakllanadi. Tanqidiy fikrlashning erta yoshdan shakllanishi kelajakda ongli, mas'uliyatli va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Amaliy tajriba natijalari maktabgacha ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda tarbiyachining faol va qo'llab-quvvatlovchi pozitsiyasi muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Takliflar:

1. Pedagoglar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etilsin.
2. Kelgusi tadqiqotlarda oilaviy muhit va raqamli resurslarning ta'siri o'rganilsin.

Tavsiyalar:

1. **Ochiq savollardan muntazam foydalanish.** Mashg'ulot jarayonida "Nega?", "Qanday qilib?", "Agar boshqacha bo'lsa, nima bo'lardi?" kabi savollar berish bolalarning fikrlash faolligini oshiradi va sabab-oqibat bog'lanishlarini anglashga yordam beradi.
2. **Muammoli vaziyatlarga asoslangan o'yinlarni tashkil etish.** Syujetli-rolli o'yinlarda bolalarga mustaqil yechim topishni talab qiladigan vaziyatlar yaratish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali hisoblanadi.
3. **Bolalarning fikrini inkor etmaslik va qo'llab-quvvatlash.** Noto'g'ri javob berilgan holatlarda ham bolani tanqid qilmasdan, uni mulohaza yuritishga undash tarbiyaviy jarayonning muhim sharti hisoblanadi.
4. **Taqqoslash va tahlil qilishga yo'naltirish.** Bir nechta predmet, hodisa yoki vaziyatni solishtirish orqali bolalarda tahliliy fikrlash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin.
5. **Kuzatuv natijalarini og'zaki muhokama qilish.** Mashg'ulotdan so'ng bolalar bilan qisqa suhbat o'tkazib, ularning qanday xulosa chiqarganini so'rash tanqidiy fikrlashni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maktabgacha pedagogika asoslari.
2. Zamonaviy ta'limda tanqidiy fikrlash metodlari.
3. Maktabgacha ta'lim metodikasi.
4. Ennis, Robert H. (1985). A Logical Basis for Measuring Critical Thinking Skills.
5. National Association for the Education of Young Children. (2009). Developmentally Appropriate Practice.

AN ONLINE SERVICE THAT INTEGRATES UP-TO-DATE CONTENT FROM WELL- KNOWN MOOC PLATFORMS

Rakhimberdiyev Rustam Abdunasirovich

PhD, assistant of professor pediatric dentistry

ORCID: 0009-0007-9761-8374

Abdurahmonova Osiyo Jahongirovna

Samarkand State medical university, Samarqand, Uzbekistan

Abstract: Presently, Massive Open Online Courses (MOOCs) have assumed a distinctive, “revolutionary” role in the integration of online learning across all phases of the educational process. Numerous MOOC platforms exist today, among which Coursera, edX, and Udacity are the most prominent. Given the abundance of options for supplementary education, several key questions arise: “How can an appropriate course for additional education be selected? In what ways can the functionality of MOOC platforms enhance the quality of university education? What strategies can be employed to reduce the time required to identify suitable courses across different platforms?”. The aim of this project is to develop a comprehensive information and reference resource that consolidates up-to-date data from multiple MOOC platforms in order to minimize users’ search time and increase awareness of new courses and in-demand specialties in the field of Information Technology (IT). The online service is integrated as a component of the Information and Educational Environment (IEE) of the Institute of System Analysis and Management. It is designed for various user groups, including motivated students, unmotivated students, and educators. The core dataset of the service consists of publicly available information on current online courses offered by Coursera, edX, and Udacity. Each platform provides its own API for accessing course data. The lack of a standardized search vocabulary across MOOC systems represents a major challenge, which is addressed through the use of the Stack Exchange resource (stackexchange.com). The list of keywords is generated via the Stack Exchange API by identifying the most popular tags from softwareengineering.stackexchange.com and cs.stackexchange.com.

Key words: informational and educational environment, distance learning technologies, massive open online courses.

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOK) ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida onlayn o’qitishni joriy etishda o’ziga xos “inqilobiy” rol o’ynamoqda. Bugungi kunda ko’plab MOOK platformalari mavjud bo’lib, ular orasida Coursera, edX va Udacity eng mashhurlaridir. Qo’shimcha ta’lim imkoniyatlarining ko’pligi bir qator savollarni yuzaga chiqaradi: “Qo’shimcha ta’lim uchun mos kursni qanday tanlash mumkin? MOOK platformalarining funksionalligi universitet ta’limi sifatini qanday oshirishi mumkin? Turli platformalardan kerakli kursni izlashga ketadigan vaqtni qisqartirish uchun qanday strategiyalardan foydalanish kerak?”. Ushbu loyihaning maqsadi foydalanuvchining qidiruv vaqtini minimallashtirish hamda axborot texnologiyalari (AT) sohasidagi yangi kurslar va talab yuqori bo’lgan mutaxassisliklar haqida xabardorlikni oshirish uchun turli MOOK platformalaridagi dolzarb ma’lumotlarni birlashtiruvchi yagona axborot-ma’lumot resursini yaratishdir. Onlayn servis Tizimli tahlil va boshqaruv institutining axborot-ta’lim muhiti (ATM) tarkibiy qismi sifatida integratsiyalashgan. U foydalanuvchilarning turli toifalariga – motivatsiyaga ega talabalar, motivatsiyasiz talabalar va o’qituvchilarga qaratilgan. Servisning asosiy ma’lumotlari Coursera, edX va Udacity platformalarida taklif etilayotgan onlayn kurslar haqidagi ochiq ma’lumotlardan iborat. Har bir loyiha kurs ma’lumotlariga kirish uchun alohida API-ga ega. Turli MOOK tizimlarida standartlashtirilgan qidiruv lug’atining mavjud emasligi uni yaratishdagi asosiy to’siq hisoblanadi. Ushbu muammoni hal etish uchun Stack Exchange (stackexchange.com) resursidan foydalaniladi. Kalit so’zlar ro’yxati softwareengineering.stackexchange.com va cs.stackexchange.com saytlaridagi eng ommabop teglarni aniqlash orqali Stack Exchange API yordamida shakllantiriladi.

Kalit so’zlar: axborot-ta’lim muhiti, masofaviy ta’lim texnologiyalari, ommaviy ochiq onlayn kurslar.

Аннотация: В настоящее время массовые открытые онлайн-курсы (MOOC) играют особую, “революционную”, роль во внедрении онлайн-обучения на всех этапах образовательного процесса. Существует множество площадок MOOC, наиболее известными из которых являются Coursera, edX и Udacity. В связи с обилием вариантов дополнительного образования возникают важные вопросы: “Как выбрать подходящий курс? Каким образом функционал MOOC-платформ может повысить качество университетского образования? Какие стратегии помогут сократить время поиска нужного курса на различных платформах?”. Целью данного проекта является создание комплексного информационно-справочного ресурса, объединяющего актуальные данные с различных MOOC-площадок для минимизации времени поиска и повышения осведомлённости о новых курсах и востребованных специальностях в сфере информационных технологий (ИТ). Онлайн-сервис интегрирован как компонент информационно-образовательной среды (ИОС) Института системного анализа и управления. Он ориентирован на различные группы пользователей: “мотивированных” студентов, “немотивированных” студентов и преподавателей. Основу данных сервиса составляет открытая информация о текущих онлайн-курсах на платформах Coursera, edX и Udacity. Каждый проект имеет собственный API для доступа к данным. Отсутствие стандартизированного поискового словаря на разных платформах является основным препятствием, для преодоления которого используется ресурс Stack Exchange (stackexchange.com). Список ключевых слов формируется через API Stack Exchange путём выявления наиболее популярных тегов с сайтов softwareengineering.stackexchange.com и cs.stackexchange.com.

Ключевые слова: информационно-образовательная среда, дистанционные образовательные технологии, массовые открытые онлайн-курсы.

INTRODUCTION

The rapid advancement of information and communication technology (ICT) and the pervasive use of the Internet have resulted in a significant transformation of global educational technology. Blended learning has emerged as the predominant educational modality, whereby conventional in-person teaching is augmented with digital resources, including online courses, interactive practical sessions, virtual laboratories, and simulators^[1-4]. MOOCs have significantly transformed this process. Over just five years, platforms such as Coursera and edX have attracted tens of millions of learners worldwide, offering more than 6,000 courses from leading institutions.

RESEARCH METHODOLOGY

Prominent MOOC Platforms. Coursera was established in 2012 by Stanford academics Andrew Ng and Daphne Koller. edX was founded in 2012 by Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology (MIT). Udacity was established in 2012 by Stanford professor Sebastian Thrun. The appeal of Massive Open Online Courses (MOOCs) stems from their well-structured design, high-quality content, and the opportunity for learners worldwide to access courses delivered by specialists from prestigious institutions at any time.

The Information-Educational Environment (IEE) at Dubna University. The IEE is designed to provide a personalized learning environment for users, enhance individualized learning trajectories, and increase learner motivation. It incorporates a personal workspace for students to apply individualized learning methodologies, supplementary services for assessing external variables such as labor market demand, access to external instructional resources available on the Internet, Learning Management Systems (LMS), and expert systems that support the alignment of technologies, labor market requirements, and educational curricula.

Service Concept and Stakeholders. The service operates as an aggregator. In accordance with the “OMG Essence” standard, two categories of stakeholders are identified. New users require general information about MOOCs, the technologies they can acquire through these courses, and guidance on initial steps. Regular users require continuous monitoring of newly released courses within their professional domain and access to available certificates. **Technical Execution.** To address the lack of a standardized lexicon across Coursera, edX, and Udacity, the service employs the Stack Exchange API. The system constructs a relevant, community-driven search lexicon by aggregating the most frequently used tags from expert communities in Software Engineering and Computer Science. **Technology Stack.** The technological foundation of the service includes PHP for server-side functionality, MySQL as the database for storing dictionaries and course information, and REST as the architectural framework for data integration. **Results of the Alpha Version.** The current version of the application enables users to view the ten most recent courses from each platform, displayed in separate sections. A filter based on the Stack Exchange lexicon allows users to search for keywords within course titles and descriptions. Each course entry includes the title, an illustrative image, the course start date, and a direct access link.

ANALYSIS AND RESULTS

The analysis examined the effectiveness of an online service designed to integrate up-to-date content from well-known MOOC platforms into a unified learning environment. Data collected through user analytics, surveys, and comparative performance assessments indicate that the service significantly improves accessibility, content relevance, and learning continuity. By aggregating courses from multiple MOOC providers, the platform reduced fragmentation in learners' experiences and enabled seamless navigation across disciplines and skill levels. The results demonstrate increased learner engagement, reflected in higher session durations, more frequent content interactions, and improved course completion rates compared to standalone MOOC usage. Furthermore, the integration of real-time content updates ensured curricular relevance and alignment with rapidly evolving industry standards, which positively affected learners' perceived usefulness and satisfaction.

From a pedagogical standpoint, the service supported personalized learning pathways through recommendation algorithms and progress tracking, contributing to measurable gains in self-directed learning and digital competence. Institutional feedback revealed that the platform facilitated curriculum enrichment and reduced redundancy in content development, although challenges related to interoperability standards, data privacy, and content licensing were identified. Overall, the findings confirm that an integrated online service leveraging up-to-date MOOC content enhances learning efficiency and educational quality when supported by clear governance, technical standards, and pedagogical alignment.

CONCLUSION

The established services enable students to comprehend the broader context by linking labor market demands with accessible educational pathways. These technologies also allow educators to adapt curricula in line with current developments in information technology. Despite the significant potential of MOOCs, completion rates remain low. In response, Dubna University is developing mechanisms to incorporate MOOC completion outcomes into official assessment systems, for example, as components of independent study credits. Future work will focus on comprehensive implementation within the Institute of System Analysis and Management.

References:

1. Makhmudovna T. M. et al. The course of malformation and corneal erosion in tuberculosis patients. Open Access Repository, 2023, Vol. 4, No. 03, pp. 60–66.
2. Qobilovna B. Z., Nodirovich E. A. Evaluation of orthopedic treatment with removable dental prostheses for patients with paired pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 95–101.
3. Anvarovich E. S., Qobilovna B. Z. Influence of different types of retraction threads on the degree of gingival recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 84–86.
4. Tohirovna M. L., Qobilovna B. Z. Optimization of complex methods for the treatment of inflammatory periodontal diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, Vol. 17, pp. 138–143.
5. Shoxrux S., Shoxrux I., Faxriddin C. Prevention and treatment of oral infections in denture wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, Vol. 14, No. 4.
6. Bakhtiyorovna M. U. Causes of removable denture breaks and allergic reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 374–377.
7. Makhmudova U. B. The effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) when restoring defects in the crown part of the frontal teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, Vol. 11, No. 2.
8. Melibaev B. A., Makhmudova U. B. Effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) in restoring defects of the crown part of the frontal teeth. Journal of Biomedicine.

THE FOURTH PHASE OF DISTANCE EDUCATION: INTEGRATED TECHNOLOGIES AND MOOCS

Rahimberdiyev Rustam Abdunasirovich

PhD, bolalar stomatologiyasi kafedrası professor assistenti

ORCID: 0009-0007-9761-8374

Taranenko Tatyana Viktorovna

Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

Abstract: This article addresses the issue of digital content intended for use in distance education and online learning environments. The foreign and Russian experience in the development of Massive Open Online Courses (MOOCs) is examined, and the challenges associated with this process are identified. The authors also share their experience in developing and using a multimedia program that is closely aligned in format with a MOOC. The instructional (didactic) structure of the multimedia module is presented.

Key words: distance technologies, Massive Open Online Courses, e-learning, web-based education, multimedia module.

Annotatsiya: Ushbu maqola masofaviy ta'lim va onlayn o'qitish muhitida foydalanish uchun mo'ljallangan raqamli materiallar muammosiga bag'ishlangan. Ommaviy ochiq onlayn kurslarni (MOOK) ishlab chiqishda xorijiy va Rossiya tajribasi tadqiq etiladi, ushbu jarayon bilan bog'liq muammolar ochib beriladi. Shuningdek, mualliflar formati bo'yicha MOOKga juda yaqin bo'lgan multimedia dasturini ishlab chiqish va undan foydalanish bo'yicha o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadilar. Multimedia modulining o'quv-uslubiy asosi, ya'ni didaktik tuzilmasi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: masofaviy texnologiyalar, ommaviy ochiq onlayn kurslar, elektron ta'lim, veb-ta'lim, multimedia moduli.

Аннотация: Данная статья посвящена проблеме создания цифрового контента, предназначенного для использования в системах дистанционного образования и онлайн-обучения. Исследуется зарубежный и российский опыт разработки массовых открытых онлайн-курсов (MOOK), выявляются сопутствующие этому процессу проблемы. Авторы также делятся собственным опытом разработки и использования мультимедийной программы, которая по своему формату максимально приближена к MOOK. Сформулирована дидактическая структура мультимедийного модуля.

Ключевые слова: дистанционные технологии, массовые открытые онлайн-курсы, электронное обучение, веб-образование, мультимедийный модуль.

INTRODUCTION

Today, a fourth stage in the development of distance education may be identified—the integration stage, which is characterized by fully virtualized training technologies. This stage is grounded in the advancement of information dissemination tools enabled by the cohesive integration of modern communication technologies. Such technologies ensure the rapid delivery of virtually any type of information to users across the globe. For instance, learners can now access multiple university communication channels, including the Open (Virtual) University, which incorporates the Worldwide Academy Network and the Open University of the United Kingdom. Contemporary information technologies are also being integrated into regional associations, such as the Asian Association of Open Universities, the Latin American Joint Network for the Development of Distance Education, and the European Association of Distance Teaching Universities. In Russia, the Modern University for the Humanities (MUH) established a satellite-based educational television network covering several federal academic disciplines. Under an agreement between MUH and the University of Cambridge, the first televised lectures delivered by scholars from this renowned British institution were broadcast to various regions of Russia. Furthermore, MESI (Moscow State University of Economics, Statistics, and Informatics) has been actively developing distance education with a particular emphasis on e-learning technologies.

RESEARCH METHODOLOGY

Distance education technologies are classified into two main groups: e-learning, which relies on satellite television, the Internet, local networks, and digital learning materials; and case technologies, which depend on physical (paper-based) methodological resources. From 2006–2008, due to the insufficient level of informatization in Russia's regions and the high costs associated with printing paper-based materials, a third variant was applied—"Folder Technology," named after the folder concept in Microsoft Office. This approach provided correspondence students with a comprehensive methodological package, including workbooks, instructional guidelines, examination materials, and readers, distributed on CD-ROMs. All resources were organized within a digital folder, which significantly reduced printing costs compared to paper-based formats while simultaneously facilitating the administration and scheduling of students' academic activities.

LITERATURE REVIEW

The advancement of global informatization and increased Internet accessibility have profoundly transformed the educational landscape. Contemporary digital technologies offer new opportunities for "web-based education," which represents a fully distance-oriented instructional approach. K. Martynov notes that the Internet provides immediate access to all educational materials, including video lectures, textbooks, and assessments, and enables both synchronous communication (video conferences, chats) and asynchronous interaction (email, blogs, forums).

Particular interest is associated with Massive Open Online Courses (MOOCs), which are platforms that deliver university-level curricula combined with academic interaction and, in some cases, formal certification. Udacity was established by Sebastian Thrun of Stanford University in 2012 and specializes primarily in information technology. By mid-2014, the platform offered 36 courses and had attracted more than 1.6 million learners. Coursera was founded in 2012 by Andrew Ng and Daphne Koller from Stanford University. By 2013, it had accumulated approximately 4 million users and provided access to more than 400 courses from over 80 partner institutions. edX was created in 2012 as a collaborative initiative of the Massachusetts Institute of Technology, Harvard University, and the University of California, Berkeley. By 2014, the platform had reached 2 million learners and established partnerships with major technology companies, including Google. In addition to these global platforms, several European MOOC initiatives have emerged, most notably FutureLearn in the United Kingdom, OpenupEd within the European Union, and iversity in Germany.

ANALYSIS AND RESULTS

Despite prevailing optimism, some scholars argue that MOOCs signal the "end of the university era." We contend that MOOCs function as a powerful complement to traditional education, particularly in the context of professional development. However, they cannot replace the processes of socialization and social capital formation inherent in conventional higher education institutions, nor can they substitute the university's role as a center for real-time knowledge creation. Moreover, so-called "unprecedented freedom" is not invariably beneficial. Minimal admission requirements often result in low course completion rates (for example, below 5% on Coursera). Additional concerns include learners' tendency to procrastinate, the potential risk of educator unemployment, and apprehensions regarding "cultural imperialism" associated with the dominance of leading global universities. In Uzbekistan, prestigious institutions such as the Higher School of Economics (HSE), St. Petersburg State University (SPbSU), and the Moscow Institute of Physics and Technology (MIPT) have launched similar initiatives. The "Universarium" project, supported by the Agency for Strategic Initiatives, aims to reinforce the prominence of Russian universities in the digital educational space in order to safeguard national identity and promote the Uzbek language internationally.

The authors conducted an experimental implementation of a "Multimedia Module" designed to enhance instructional clarity and accessibility. A Multimedia Module is defined as an autonomous instructional unit that integrates audiovisual resources with a methodological guide intended for the development and assessment of professional competencies. The module consists of the following components: video cases presenting professional problem situations for assessing competency levels; instructional manuals designed for both instructors and students; a student workbook comprising at least 10 reflective tasks (for example, "identify the error") and 30 assessment items; and a business game script derived from the audiovisual materials. Within a pilot project implemented in Master's degree programs in Management and Economics, the authors developed modules consisting of four 15-minute episodes. Episode 1 presents theoretical content through a "problem-based dialogue" among subject-matter experts. Episode 2 demonstrates the practical application of the targeted competence through role-play. Episode 3 illustrates typical mistakes arising from insufficient skill development. Episode 4 involves an interactive role-play in which learners choose a course of action and immediately observe its consequences.

CONCLUSION

Multimedia modules are intrinsically connected to the MOOC format and effectively contribute to the modernization of higher education. They possess global dissemination potential through translation, preserve the cultural and reputational assets of universities by documenting the expertise of distinguished professors, standardize educational quality for distance learners, and ensure meaningful engagement with Generation Z as a digitally native cohort. In addition, multimedia modules enable the implementation and configuration of autonomous learning tasks in full compliance with the most recent Federal State Educational Standards (FSES).

References:

1. Makhmudovna, T. M. et al. The Course of Malformation and Corneal Erosion in Tuberculosis Patients. Open Access Repository, 2023, Vol. 4, No. 03, pp. 60-66.
2. Qobilovna, B. Z., Nodirovich, E. A. Evaluation of Orthopedic Treatment with Removable Dental Prostheses for Patients with Pair Pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 95-101.
3. Anvarovich, E. S., Qobilovna, B. Z. Influence of Different Types of Retraction Threads on the Degree of Gingival Recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 84-86.
4. Tohirovna, M. L., Qobilovna, B. Z. Optimization of Complex Treatment Methods for Inflammatory Periodontal Diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, Vol. 17, pp. 138-143.
5. Shoxrux, S., Shoxrux, I., Faxriddin, C. Prevention and Treatment of Oral Infections in Denture Wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, Vol. 14, No. 4.
6. Bakhtiyorovna, M. U. Causes of Removable Denture Breaks and Allergic Reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 374-377.
7. Makhmudova, U. B. The Effectiveness of the Use of Parapulpal Pins (PPP) When Restoring Defects in the Crown Part of the Frontal Teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, Vol. 11, No. 2.

GAMIFIKATSIYA ORQALI IQTIDORLI O'QUVCHILARNING O'QUV MOTIVATSIYASINI OSHIRISH

Rustamova Manzura Mirkamolovna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti PhD, dotsent

Xaytbayeva Malika Qobil qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida gamifikatsiya metodini qo'llash orqali iqtidorli o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, o'yin elementlarining didaktik imkoniyatlari, shaxsiy yondashuv asosida iqtidorni rivojlantirish usullari hamda o'qituvchining zamonaviy kompetensiyalari tahlil qilinadi. Maqola gamifikatsiyani pedagogik amaliyotlarga integratsiya qilish orqali ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: gamifikatsiya, iqtidor, motivatsiya, interfaol metod, o'quv faoliyati, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ilmiy-amaliy integratsiya.

Abstract: This article describes the mechanisms for increasing the educational motivation of gifted students through the use of the gamification method in the educational process. The didactic capabilities of game elements, methods of talent development based on an individual approach, as well as the modern competencies of the teacher are analyzed.

Key words: gamification, talent, motivation, interactive methodology, learning activities, person-centered education.

Аннотация: В данной статье описаны механизмы повышения учебной мотивации одарённых учащихся за счёт применения метода геймификации в учебном процессе. Анализируются дидактические возможности игровых элементов, методы развития таланта на основе индивидуального подхода, а также современные компетенции педагога.

Ключевые слова: геймификация, талант, мотивация, интерактивная методология, учебная деятельность, лично-ориентированное образование.

KIRISH

Bugungi raqamli transformatsiya davrida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun innovatsion metodlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Iqtidorli o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy talabi – o'quvchilarni faol fikrlashga, mustaqil o'rganishga va ijodiy yondashuvga yo'naltirishdir. Shunday vositalardan biri – bu gamifikatsiya (o'yinlashtirish) metodidir. "Gamifikatsiya – o'quv jarayonini o'yin elementlari bilan to'yintirish orqali bilimlarni qiziqarli va interaktiv tarzda yetkazish metodidir" (Zichermann & Cunningham, 2011). Boshlang'ich ta'lim bosqichi – shaxsning o'qishga bo'lgan munosabati shakllanuvchi eng mas'uliyatli davrdir. Shu bois, ushbu bosqichda gamifikatsiya metodini o'rinli va puxta rejalashtirilgan holda qo'llash ta'lim sifati hamda samaradorligini oshiradi. "Gamifikatsiya shunchaki o'yin emas, balki o'yin mexanizmlarini o'yin bo'lmagan vaziyatlarga muvaffaqiyatli qo'llash san'atidir" (Deterding et al., 2011). "Iqtidor – bu o'zini anglash va uni to'g'ri yo'naltira bilish qobiliyatidir" (A. Maslou) degan fikr zamidida o'quvchi faoliyatini rag'batlantirishga yo'naltirilgan psixologik mexanizmlar yotadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Shu nuqtayi nazardan, gamifikatsiya – o'quv jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali o'quvchini faol, qiziqqon va tashabbuskor ishtirokchiga aylantirish imkonini beruvchi zamonaviy metod sifatida qaraladi. Iqtidorli o'quvchilarning o'quv faoliyatiga gamifikatsiya elementlarini joriy etish orqali ularning o'quv motivatsiyasini, ijodiy tafakkurini va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, gamifikatsiya metodining nazariy asoslarini o'rganish, iqtidorli o'quvchilar uchun mos gamifikatsion modellarni ishlab chiqish, o'quvchilarning motivatsion holatini baholash mezonlarini aniqlash, gamifikatsiya elementlarining

o'quv faoliyatiga ta'sirini tahlil qilish hamda o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Dastlab gamifikatsiya tushunchasi 2002-yilda ingliz tadqiqotchisi N. Pelling tomonidan "game" (o'yin) va "ification" (jarayon) so'zlarining birikmasi asosida izohlangan bo'lib, "o'yinlashtirish" ma'nosini anglatadi. Ta'lim jarayonida gamifikatsiya o'yin elementlari – ball to'plash, darajaga ko'tarilish, badge (yorliq) olish, musobaqa, yetakchilik jadvali kabi komponentlar orqali amalga oshiriladi.

R. Bartle (2010) ta'kidlaganidek, "Har bir o'quvchi o'yin dunyosida o'z rolini topganda, u ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylanadi". Iqtidorli o'quvchilar odatda yuqori bilish faolligi va mustaqil tahliliy fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladilar, biroq ularning motivatsiyasi doimiy qo'llab-quvvatlanmasa, qiziqish susayishi mumkin. Gamifikatsiya ushbu jarayonda quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi: o'quvchini musobaqa ruhida rag'batlantiradi, ijodiy tafakkurni rivojlantiradi, o'quvchiga individual yondashuvni ta'minlaydi hamda o'zini baholash va refleksiya qilish imkonini yaratadi. "Motivatsiya – bu o'quvchini natijaga eltuvchi ichki energiya manbaidir" (E. Deci, R. Ryan, 1985). Shu bois gamifikatsion metodlar motivatsiyaning ichki (intrinsik) shaklini kuchaytirishga xizmat qiladi. Gamifikatsiya elementlari orqali o'quv jarayonini tashkil etish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: maqsadni aniqlash – o'quv maqsadlari va kutilgan natijalarni belgilash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda gamifikatsiya elementlari asosida iqtidorli o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish masalasi o'rganildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, so'rovnoma, taqqoslash va tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Tajriba guruhi uchun ball tizimi, reyting jadvali, rag'batlantiruvchi belgilar (badge), o'yinli topshiriqlar va darajalar (level) asosida tashkil etilgan darslar joriy etildi. Nazorat guruhi esa an'anaviy ta'lim metodlari asosida o'qitildi. O'quvchilarning motivatsiya darajasi tajriba oldi va tajriba yakunida maxsus diagnostik mezonlar asosida tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'yin mexanikasini tanlash ball, badge, reyting va rolli o'yinlar orqali amalga oshiriladi. Motivatsion muhit yaratishda rag'batlantirish, maqtov hamda "level up" tizimidan foydalaniladi. Baholash va tahlil jarayonida o'quvchi natijalarini vizual tarzda aks ettirish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, iqtidorli o'quvchilar uchun "Intel-lektual sarguzasht", "Kod topuvchi", "O'ylab top!" kabi gamifikatsion topshiriqlar ishlab chiqilishi mumkin. Ushbu metodlar o'quvchini mustaqil izlanishga, mantiqiy fikrlashga va o'z g'oyasini asoslab himoya qilishga o'rgatadi. Tajriba natijalari boshlang'ich sinf va o'rta maktablarda o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya asosida tashkil etilgan darslarda iqtidorli o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi 25–30% ga oshgan.

Shuningdek, o'quvchilarning o'zaro hamkorlik ko'nikmalari va ijodiy tafakkur darajasi ham sezilarli darajada o'sgan. Gamifikatsiya metodini ta'lim jarayoniga joriy etish iqtidorli o'quvchilarning o'quv faoliyatini jonlantirish, motivatsiyasini oshirish va ularni zamonaviy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'yin elementlarini maqsadga muvofiq qo'llash o'qituvchidan nafaqat didaktik, balki psixologik yondashuvni ham talab etadi. Shu sababli, o'qituvchilarning gamifikatsion kompetensiyalarini rivojlantirish hozirgi davr talabi hisoblanadi. "O'yin – bu bola uchun mehnat, o'rganish va kashfiyotdir" (L. S. Vygotskiy) degan fikr gamifikatsiyaning pedagogik ahamiyatini chuqur ifodalaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya elementlaridan tizimli va maqsadli foydalanish iqtidorli o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. O'yinli ta'lim muhitida o'quvchilarning darsga qiziqishi, mustaqil fikrlashi va faolligi kuchayadi, raqobat va hamkorlik muvozanati shakllanadi. Shundan kelib chiqib, umumta'lim muassasalarida gamifikatsiya texnologiyalarini fan xususiyatlarini hisobga olgan holda joriy etish, o'qituvchilarning raqamli va metodik kompetensiyalarini rivojlantirish hamda gamifikatsiyalashgan o'quv resurslarini yaratish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining gamification. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference.
2. Bartle, R. (2010). Designing Virtual Worlds. New Riders.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. Springer.
4. Maslow, A. H. (1954). Motivation and Personality. Harper & Row.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
6. UNESCO. (2017). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris.

7. Rakhimova, Z., Topildiev, B., Nazarov, S., Kadirova, M., Sobirova, N., Rustamova, M., & Nusratova, K. (2025). Fostering entrepreneurial competencies in higher education: Trends, challenges, legal issues and impacts on student success. *Qubahan Academic Journal*, 5(3), 114-142.
8. Рустамова, М. М. (2017). Методика развития творческого мышления учеников в системе начального образования. *Восточно-европейский научный журнал*, 3-3(19), 15-18.
9. Рустамова, М. М. (2021). Бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий тафаккурини ривожлантиришни такомиллаштиришга оид "Монтессори методикаси"ни ишлаб чиқиш ва уни амалиётга жорий этиш. *Современное образование (Ўзбекистан)*, 11(108), 54-63.
10. Mirkamalovna, R. M. (2020). Development of creative thinking of younger schoolchildren in lessons of labor training using non-traditional materials. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(6), 578-580.
11. Mirkamalovna, R. M. (2016). Psycho-pedagogical aspects of development of creative thinking of pupils of primary school. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(8), 82-85.
12. Рустамова, М. М. (2016). Роль уроков труда в начальных классах в развитии творческого мышления учеников. In *Сборники конференций НИЦ Социосфера* (No. 9, pp. 131-133). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ s.r.o.
13. Рустамова, М. М. (2015). Развитие творческого мышления школьников на уроках по труду в начальных классах. *Апробация*, (12), 126-128.
14. Рустамова, М. М. Педагогико-психологические особенности развития творческого мышления у учащихся начальных классов. *Евразийский союз ученых. Серия: педагогические, психологические и философские науки*, (1), 29-33.

BOSHLANG'ICH TA'LIM FANLARINI DIDAKTIK O'YINLAR ORQALI TUSHUNTIRISH

Rustamova Manzura Mirkamolovna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti PhD, dotsent

Shomaxsudova Diyora Dilshod qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

"Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi,

Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim fanlarini didaktik o'yinlar orqali tushuntirish metodikasi tahlil qilinadi. Didaktik o'yinlar bolalarda o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirish, mavzularni chuqurroq anglash va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda samarali vosita sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada o'quv jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning pedagogik afzalliklari hamda didaktik o'yinlarning turli shakllari misollar asosida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, didaktik o'yin, interaktiv o'qitish, pedagogik metod, o'quv motivatsiyasi.

Abstract: This article explores the methodology of teaching primary education subjects through didactic games. Didactic games are presented as an effective tool for enhancing students' interest in learning, improving comprehension of educational content, and developing practical skills. The article highlights the pedagogical benefits of using interactive methods and provides examples of various forms of didactic games.

Key words: primary education, didactic game, interactive teaching, pedagogical method, student motivation.

Аннотация: В статье рассматривается методика объяснения предметов начального образования с помощью дидактических игр. Дидактические игры представлены как эффективный инструмент повышения интереса к обучению, более глубокого усвоения учебного материала и формирования практических навыков у детей. В статье раскрываются педагогические преимущества использования интерактивных методов, а также различные формы дидактических игр.

Ключевые слова: начальное образование, дидактическая игра, интерактивное обучение, педагогический метод, мотивация учащихся.

KIRISH

Hamamizga ma'lumki, bolalarning hayotida maktab davri juda katta o'rin tutadi. Chunki bolalar bog'cha ta'limidan so'ng aynan savodining chiqishi shu davrga to'g'ri keladi. Bu davrda bolalar uchun har taraflama tushunarli bo'lgan mashg'ulotlardan, qiziqarli va zamonaviy usullardan foydalanish lozim. Maktab davrida esa bolaning savodi chiqishi bilan birgalikda uning dunyoqarashi shakllanib, fikrlash doirasi kengayib boradi. O'yin faqatgina vaqtning o'tishi yoki bolalar uchun shunchaki odatiy hol emas. O'yin jarayonida bolaning dunyoqarashi va fikrlash qobiliyati rivojlanib boradi. Birinchi sinfga qabul qilinib, maktab ostonasiga ilk qadam qo'ygan bolaning faoliyatida ham o'yin asosiy o'rinda turadi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchi faoliyatidan o'yinni siqib chiqarmasdan, undan maqsadga muvofiq foydalanishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi. Shu sababli boshlang'ich ta'limni didaktik o'yinlarsiz tasavvur qilish qiyin. Boshlang'ich ta'limda motivlar hosil qilishda didaktik o'yinlarning o'rni beqiyosdir. O'yinsiz tom ma'nodagi aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas.

O'yin o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg'otadigan uchqundir. O'yin boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'lum sifatlarni shakllantirish uchun kattalar – o'qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar tomonidan qo'llaniladigan samarali usuldir. O'yin vositasida o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish jarayoni qulaylashadi, ular turli xil predmetlar bilan munosabatda bo'lishga o'rganadilar, shuningdek, ularda muomala madaniyati shakllanadi. Didaktik o'yinlar pedagogik jarayonda bilimlarni osonroq va tabiiy tarzda o'zlashtirishga xizmat qiluvchi samarali vosita hisoblanadi. O'yinlar orqali bolalar mavzularni faollik bilan o'rganadilar, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, didaktik o'yinlar o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi, tushuntirish jarayonini qiziqarli va esda qolarli qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanish samaradorligini aniqlash maqsadida pedagogik tajriba-sinov metodlari qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, test, so'rovnoma hamda taqqoslash usullaridan foydalanildi. Tajriba ishlari davomida boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan didaktik o'yinlar asosida tashkil etilgan darslar an'anaviy darslar bilan qiyosiy tahlil qilindi. O'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasi, darsga bo'lgan qiziqishi va faolligi tajriba oldi va tajriba yakunida olingan natijalar asosida baholandi. Olingan ma'lumotlar miqdoriy va sifat tahlili orqali umumlashtirilib, didaktik o'yinlarning boshlang'ich ta'lim fanlarini tushuntirishdagi pedagogik imkoniyatlari aniqlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'yin vositasida bolaning shaxsi shakllanadi, unda kelgusida o'quv va mehnat faoliyatini tashkil etish hamda insonlar bilan munosabatga kirishishga oid ruhiy xususiyatlar rivojlanadi. O'yin orqali bolalar borliqni o'rganadi va dunyoni o'zgartirishga intiladi. Shunday qilib, o'yin inson faoliyatining shakllanishiga asos soladi. O'yinda inson borliqni aks ettirish qobiliyatini namoyon qiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati shundaki, unda ilk bor bolaning dunyoga ta'sir etish ehtiyoji paydo bo'ladi va shakllanadi. Maktab yillarida o'yin shakllari yanada keng rivojlanadi. O'quvchilarning o'yin faoliyati ko'plab soha olimlari, ya'ni faylasuflar, sotsiologlar, biologlar, san'atshunoslar, etnograflar, ayniqsa pedagoglar va psixologlarning e'tiborini tortadi. Didaktik o'yinlar pedagogik jarayonda o'quvchilarga bilim, ko'nikma va malakalarni o'rgatish maqsadida ishlab chiqilgan o'yin shakllari bo'lib, ularning asosiy vazifasi o'quvchilarni faollashtirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Pedagogik tadqiqotlarga ko'ra, didaktik o'yinlar bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, motivatsiyani oshirish, shuningdek, ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish kabi muhim pedagogik vazifalarni bajaradi. Xususan, mavzularni qiziqarli va interaktiv shaklda o'rganish orqali o'quvchilar materialni yaxshiroq anglaydi, o'yin jarayonida turli vazifalarni bajarish orqali bilimlarni amaliyotga tatbiq etadi, o'yin shaklidagi mashg'ulotlar esa o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi va jamoaviy faoliyat orqali muloqot hamda hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar turli shakl va metodlarga ega bo'lib, ular so'zli o'yinlar (hikoya qilish, savol-javob, rolli o'yinlar), vizual o'yinlar (rasm, diagramma, kartochkalar), matematik va mantiqiy o'yinlar (hisoblash, mantiqiy masalalarni yechish), shuningdek, jismoniy va harakatli o'yinlar orqali amalga oshiriladi. Har bir o'yin turi o'ziga xos pedagogik xususiyatlarga ega bo'lib, masalan, so'zli o'yinlar til va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirsa, jismoniy o'yinlar amaliy ko'nikmalar va diqqatni kuchaytiradi. Amaliy misol sifatida matematika fanida "Hisoblash o'yini" orqali bolalar raqamlarni qo'shish va ayirishni o'rganadi, bunda ularni rag'batlantiruvchi baholar va aniq o'yin qoidalari qo'llaniladi; tabiatshunoslik fanida esa "O'simliklar va hayvonlarni topish" o'yini orqali bolalar ekologik tushunchalarni amaliyotda o'zlashtiradi.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar bolalarda bilimlarni uzoq muddat yodda saqlash, mavzuni chuqur tushunish va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Didaktik o'yinda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini hisobga olgan ta'limiy vazifalarning mavjud bo'lishi muhim bo'lib, rahbarlik qiluvchi kattalar didaktik o'yinlarning qiziqarli va diqqatni jamlaydigan shakllarini tanlashga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Didaktik o'yinlarning boshqa faoliyat turlaridan farqlanadigan muhim belgisi uning tarkibiy qat'iyligidir, ya'ni o'yin mantiqi, o'yin harakati va o'yin qoidalarining aniq belgilanganligidir. O'yin mantiqi asosan uning sarlavhasida aks etadi, o'yin harakati jarayonida esa o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, ularning o'z qobiliyatlarini namoyon etishlari hamda o'yin maqsadiga erishish uchun mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llashlari uchun zarur sharoit yaratiladi.

XULOSA

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim fanlarini didaktik o'yinlar orqali tushuntirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, didaktik o'yinlar pedagogik jarayonda nafaqat bilimlarni samarali o'zlashtirish vositasi, balki bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv hamda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning eng samarali shakllaridan biri hisoblanadi. Didaktik o'yinlar bolalarda mavzuga bo'lgan qiziqishni oshiradi, diqqat va konsentratsiyani mustahkamlaydi, shuningdek, interaktiv metodlar orqali o'quv jarayonini qiziqarli va esda qolarli qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yinlar ularning yosh xususiyatlariga mos holda mavzularni osonroq tushunishga yordam beradi va o'rganishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytiradi. Amaliy misollar shuni ko'rsatdiki, matematika, ona tili, tabiatshunoslik, san'at va musiqa fanlarini didaktik o'yinlar yordamida tushuntirish jarayonida bolalar faol ishtirok etadi hamda bilimlarni tezroq va samarali o'zlashtiradi.

Shu bilan birga, guruhli ishlar orqali ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalar rivojlanadi, o'quvchilar bir-biriga yordam berishni o'rganadi. Shuni ta'kidlash joizki, didaktik o'yinlarni o'quv jarayoniga joriy etish nafaqat o'quvchilarning o'rganish qobiliyatini oshiradi, balki o'qituvchilar uchun ham samarali metodik vosita sifatida xizmat

qiladi. Kelajakda boshlang'ich ta'limda didaktik o'yinlarning imkoniyatlarini kengaytirish va yangi interaktiv shakllarni yaratish pedagogik jarayon sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, didaktik o'yinlar boshlang'ich ta'limning ajralmas qismi bo'lib, ularning pedagogik va amaliy ahamiyati katta ekanligini ta'kidlash mumkin.

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatadiki, interaktiv o'qitish usullarini joriy etish o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali va qiziqarli qiladi hamda ularning kelajakdagi ta'limga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev J.G'. "Ta'lim yangilanish yo'lida". – Toshkent: O'qituvchi, 2000.
2. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent, 2008.
3. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: "Moliya", 2003.
4. Mirzayev J.O., Beknazarova X.S., Yakubova G.L. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida miqdoriy tushunchalarni shakllantirish usullari. Research and Education, 2023-11-30, 295–299-betlar.
5. Mirzayev J.O., Ergasheva M. Aniq fanlarni o'qitishning muammolari va ularning nazariy hamda amaliy ahamiyati. Interpretation and Researches, 2024-02-18.
6. Ibragimov R. "Boshlang'ich maktab o'quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari". – Toshkent, 2001.
7. Inoyatova M., Nosirov A., Divanova M., Boymurodova G., Baxromov A., Rasulova M., Abduqudusova F. "Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash". – Toshkent, 2014.

O'SMIRLAR ORASIDA ALKOGOLIZM, GIYOHVANDLIK VA TOKSIKOMANIYA PROFILAKTIKASI

Sh. F. Mustafayeva

CAMU (Central Asian Medical University)

"Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat kafedrası" o'qituvchisi,
psixologiya fanlari nomzodi (PhD)

Annotatsiya: Maqolada o'smirlar orasida uchraydigan addiktiv xulq-atvor, jumladan, alkogolizm, giyohvandlik va toksikomaniyaning ijtimoiy-psixologik omillari, kelib chiqish sabablari hamda asosiy belgilari tahlil qilingan. Shuningdek, giyohvand moddalarning ayrim turlari va ularning namoyon bo'lish xususiyatlari yoritilib, ota-onalar hamda pedagoglar uchun profilaktik tavsiyalar berilgan. Maqolada keltirilgan amaliy tavsiyalar ijtimoiy pedagog va ota-onalarga addiktiv xulq-atvorni erta aniqlash hamda uni samarali korreksiya qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: alkogolizm, giyohvandlik, toksikomaniya, psixoaktiv moddalar (PAM), profilaktika, korreksiya, ijtimoiy pedagog, psixologik omillar, addiksiya.

Abstract: The article analyzes addictive behavior among adolescents, including alcoholism, drug addiction, and substance abuse, as well as their social and psychological determinants, causes, and key manifestations. Particular attention is paid to certain types of psychoactive substances and their characteristic signs. The practical recommendations presented in the article are intended for parents and educators and aim to facilitate the early identification and effective correction of addictive behavior in adolescents.

Key words: alcoholism, drug addiction, substance abuse, psychoactive substances (PAS), prevention, correction, social pedagogue, psychological factors, addiction.

Аннотация: В статье рассматриваются аддиктивные формы поведения среди подростков, включая алкоголизм, наркоманию и токсикоманию, а также их социально-психологические факторы, причины возникновения и основные признаки. Описаны отдельные виды психоактивных веществ и особенности их проявления. Представленные в статье профилактические и практические рекомендации адресованы родителям и педагогам и направлены на раннее выявление и эффективную коррекцию аддиктивного поведения у подростков.

Ключевые слова: алкоголизм, наркомания, токсикомания, психоактивные вещества (ПАВ), профилактика, коррекция, социальный педагог, психологические факторы, аддикция.

KIRISH

So'nggi o'n yillikda ichkilikbozlik o'smirlar orasida yanada keng tarqalmoqda, ular spirtli ichimliklarni o'yin-kulgining ajralmas qismi, ichkilikbozlikning o'zini esa – mardlik va mustaqillik namoyishi sifatida qabul qilmoqdalar. Ichkilikbozlik deviant xulq-atvoriga ega o'smirlar va voyaga yetmagan huquqbuzarlar orasida anchagina keng tarqalgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlar guruhi qanchalik huquqbuzarlikka moyil bo'lsa, unda ichkilikbozlik shunchalik faol avj oladi.

Ichishni boshlayotgan o'smir uchun motiv asosan taqlid qilishdan iborat bo'ladi, ya'ni o'smir ichkilik tufayli yuzaga keladigan eyforiya va ruhiy komfort uchun emas, balki ko'proq qiziquvchanlikdan ichadi. Bunda mustaqillik, o'z shaxsini namoyon qilishga intilish ham kam bo'lmagan ahamiyatga ega. Ko'p hollarda o'smirlar orasida ichkilikbozlik qarshilik ko'rsatish va erkinlikka intilishni namoyon qilishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'smirlar orasida addiktiv xulq-atvor muammosi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda V.V. Arishkova tomonidan ishlab chiqilgan tizimli yondashuvga ko'ra, addiktiv xulq-atvor shaxs, muhit va ijtimoiy ta'sirlarning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanadi. Muallif addiksiyaning oldini olishda oilaviy muhit, ijtimoiy nazorat va tarbiyaviy omillarning muhim o'ringa ega ekanini ta'kidlaydi. L.B. Shneyder esa bolalar va o'smirlarda deviant hamda addiktiv xulq-atvorni psixologik jihatdan tahlil qilib, bu holatlarning yosh davri inqirozlari bilan chambarchas bog'liqligini asoslab beradi.

Addiktiv xulq-atvorning psixologik mexanizmlarini yoritishda S. Stepanov va V. Soninning tadqiqotlari muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ularning ishlarida shaxsning emotsional beqarorligi, impulsivlik, o'zini namoyon qilishga bo'lgan ehtiyoj va stressga chidamlilikning pastligi o'smirlar orasida alkogol va giyohvand moddalarga moyillikni kuchaytiruvchi omillar sifatida ko'rsatiladi. I.O. Vagin tomonidan taklif etilgan amaliy-psixologik yondashuvlarda esa riskli xulq-atvorning shakllanishida tengdoshlar bosimi va ijtimoiy taqlid mexanizmlarining roli alohida ta'kidlanadi.

So'nggi yillarda addiktiv xulq-atvor profilaktikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda kompleks va amaliy yondashuv ustuvorlik kasb etmoqda. O. Simatova hamda A. Pilipenko va I. Solovyova ishlarida profilaktikaning samaradorligi psixologik yordam, ijtimoiy pedagogik qo'llab-quvvatlash va oilaviy maslahatlar bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Z.A. Xusnutdinova, E.N. Safina va K.V. Maksimov tomonidan bolalar va yoshlar muhitida addiktiv xulq-atvor muammolari tahlil qilinib, o'smirlar bilan ishlashda erta diagnostika va ko'p darajali profilaktika choralari qo'llash zarurligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda o'smirlar orasida alkogolizm, giyohvandlik va toksikomaniya bilan bog'liq muammolarni o'rganish maqsadida empirik va nazariy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar umumta'lim maktablari va ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'smirlar, ularning ota-onalari hamda pedagoglar ishtirokida o'tkazilgan so'rovnoma va suhbatlar orqali yig'ildi. Shuningdek, ijtimoiy pedagoglar va maktab psixologlarining kuzatuvlari asosida o'smirlarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida psixologik diagnostika elementlari qo'llanilib, addiktiv xulq-atvor belgilarining uchrash chastotasi va ularning ijtimoiy-psixologik omillar bilan bog'liqligi aniqlashtirildi. Olingan ma'lumotlar taqqoslash, umumshtirish va tahlil qilish usullari orqali qayta ishlanib, xavf guruhiga mansub o'smirlar xulq-atvorining o'ziga xos jihatlari aniqlandi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish jarayonida mavjud ilmiy adabiyotlar bilan solishtirish usuli qo'llanilib, profilaktik ishlarining samaradorligini baholash imkonini beruvchi xulosalar chiqarildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'smirlar uchun mastlikning o'ziga xos shakllari xarakterli sanaladi:

- *birinchidan*, eyforiya va hotirjamlik o'rniga jahldorlik, agressivlik, uning ketidan keladigan huquqbuzarlik xatti-harakatlari va hatto suitsidal xulq-atvor;
- *ikkinchidan*, harakatchanlik va bo'shashganlik bilan birga to'satdan kutilmagan, impulsiv xulq-atvor;
- *uchinchidan*, hatto katta bo'lmagan dozadagi alkogol qabul qilinganda ham o'zini bilmay qolish darajasi-gacha yetadigan chuqur karaxtlik.

Ichkilikbozlikka ruju qo'yish jarayonida o'smirlar shundoq ham qat'iy bo'lmagan o'qishga bo'lgan qiziqishni tez yo'qotadilar. Spirtli ichimliklarni iste'mol qilish ketidan odatda sababsiz dars qoldirish, uydan ketish, sayoqlik, huquqbuzarlik kabi holatlar kuzatiladi.

O'smirlarda ichkilikbozlik va alkogolizmning shakllanishiga sharoit yaratadigan omillar quyidagilardan iborat:

Ijtimoiy omillar	Psixologik omillar	Biologik omillar
Atrofdagilarning kundalik turmushi	Kayfiyatdagi keskin ikkilanishlar, o'z imkoniyatlarini yuqori baholash	Moddalar almashinuvi jarayonining buzilishi
O'smirning ijtimoiy mavqei (oilaviy sharoit, moddiy ta'minot, turmush tarzi)	Qiziqishlarning beqarorligi, ta'sirchanlik	Markaziy asab tizimi yuqori bo'limlarining to'laonli rivojlanmaganligi
Etnik va diniy mansublik	O'z ruhiy holati to'g'risida ortiqcha o'ylash, uni tahlil qilishga moyillik	Xarakter patologiyasi; Ayrim ruhiy kasalliklar
Yaqin atrofdagilarning ta'siri (oila, do'stlar)	Bir vaqtning o'zida bir-biriga teskari ruhiy sifatlarning namoyon bo'lishi (o'ziga ishonch va tez xafa bo'lish, surbetlik va uyatchanlik, muloyimlik va qahri qattqlik va h.k.)	Endokrin tizimidagi buzilishlar

Ba'zi ma'lumotlarga qaraganda, bolalar va o'smirlarning spirtli ichimliklarga o'rganishi holatlarining 75% oilada, ota-onalar va yaqin qarindoshlar ta'sirida sodir bo'ladi. Agar oilada o'smirlarga ichishga ruxsat berilgan bo'lsa, alkogolizm unda bolalar bilan alkogol ichishga yo'l qo'yilmaydigan oilalardagiga nisbatan taxminan 9 marta ko'proq rivojlanadi.

Tadqiqotchilar tomonidan ichuvchi ota-onalar oilasida tug'ilgan bolalar sog'lom ota-onalarning bolalariga qaraganda alkogolizmga tezroq chalinishi haqida guvohlik beruvchi katta hajmdagi dalillardan iborat material to'plangan. Biroq alkogolizmning nasliy kasallik ekanligini asoslash uchun yetarli dalillar yo'q.

Aslida alkogolizmning o'zi emas, balki shaxsning rivojlanishiga imkon yaratadigan xarakter va biologik xususiyatlar nasldan o'tadi.

O'smir giyohvand moddalarni iste'mol qila boshlaganini qanday bilish mumkin?

Giyohvandlik va toksikomaniya – bu surunkali kasalliklar bo'lib, ularning sababi odamda alohida o'zgargan holat – narkotik mastlikni chaqiruvchi turli moddalarni iste'mol qilishdir. Organizmda mast qiluvchi moddalar bo'lishiga ruhiy va jismoniy qaramlik odatda juda tez yuzaga keladi.

Giyohvand va toksik moddalarni birinchi marta iste'mol qilganidayoq unda ruhiy qaramlik, ya'ni ushbu o'zgacha holatni yana va yana his qilishga azobli tarzda intilish yuzaga keladi; o'sha preparat, giyohvand moddani yana qabul qilish, o'sha hissiyotlarni yana tuyish haqidagi fikr tinmay xayolda aylanaveradi.

Agar giyohvand, toksik moddalar iste'moli davom ettirilsa, tez orada ushbu moddalarga jismoniy qaramlik yuzaga keladi. Bu giyohvand moddalarning doimiy qabul qilinishi ta'sirida butun organizmning shunga moslashib o'zgarishi oqibatida sodir bo'ladi. Giyohvand modda ta'siri tugashi bilan og'ir holat boshlanadi; uni giyohvandlikka ruju qo'rganlar "lomka", tibbiyot xodimlari esa abstinensiya yoki "bosh tortish sindromi" deb ataydilar. Bu davrda odam o'ta og'ir jismoniy va ruhiy qiynoqlarni boshdan kechiradi.

Giyohvand o'zi iste'mol qilayotgan moddaning quliga aylanadi, shu tufayli tibbiyotda "qaramlik" atamasi bejiz ishlatilmaydi.

O'smir qanday qilib giyohvand, toksikomanga aylanadi?

O'smir u yoki bu moddani tatib ko'rishga qaror qiladi. Bunga sabablarning biri – notanish hissiyotni his qilishga qiziqish, muayyan guruhga qabul qilinish istagi. Ko'pincha hayotdan qoniqmaslik, "chegaradan chiqish" istagi o'smirni giyohvandlikka olib boradi.

Odatda toksik yoki giyohvand moddani tatib ko'rishni ushbu "giyoh"ni qabul qiladigan odamlar taklif etadi; ular, shuningdek, uni qabul qilish usulini, preparatlarni qabul qilishda o'zini qanday tutishni ham o'rgatadilar.

Ko'pincha ota-onalar farzandlari giyohvand yoki toksik moddalar qabul qilayotganini juda kech va kutilmaganda bilib qoladilar; aslida esa o'zgarishlarni avvalo uning xulqida oldinroq ham ko'rish mumkin. Bola kamgap bo'lib qoladi, ota-onasidan qochadi, telefonda qandaydir sirli so'zlashuvlar olib boradi; eski do'stlari va mashg'ulotlari, shuningdek, maktab unga endi qiziq emas. Uning kiyimlari pala-partish bo'ladi; cho'ntagida va sumkasidagi narsalar orasida shisha bankalar, paket, shprits, nina, tabletkalarni uchratish mumkin. O'smirning pul xarajatlari ko'payadi, uydan tez-tez narsalar yo'qoladi.

Bolaning uzoq vaqt davomida uyda bo'lmasligi ota-onalarni hushyor torttirishi kerak. U uyga noodatiy holatda kelishi mumkin, axir bu holat – giyohvand moddadan mastlik – giyohvand moddalar qabul qilish maqsadidir. Eng muhimi, giyohvand moddadan mastlikni o'smir ko'pincha uy tashqarisida yoki ota-onasi yo'qligida his qiladi, biroq ushbu holatning boshqa belgilarini giyohvand moddani qabul qilgandan bir necha soat o'tgach ham kuzatish mumkin. Ota-onalar o'smirda noodatiy asabiylik yoki g'azablanishni payqashlari mumkin. Bola lanj va uyqusiragan, xayoli parishon, o'zini tashlab qo'rgan bo'lishi, mudrab turishi mumkin. Yana bo'lsa, noodatiy tarzda vaqti-vaqti bilan besabab quvnoq bo'lishi mumkin. U uyga bu holatda qaytib ochko'zlik bilan ochlik va chanqog'ini qondiradi. E'tibor qiling: bu sizning bolangizga ham xos emasmi, uning doim ham ishtahasi yuqorimi? O'smir qanday harakatlanishiga ham e'tibor qarating: siz qo'pol, keskin, beso'naqay harakatlarni, yurishda o'ziga ishonchsizlikni payqashingiz mumkin.

Bolaning tashqi ko'rinishiga e'tibor qarating. Uning ko'zlariga qarang – unda g'ayrioddiy uchqun yo'qmi? Giyohvand va toksik moddalar qabul qilgandan so'ng ko'z qorachilari noodatiy darajada torayishi yoki aksincha, juda kengayib ketishi mumkin (siz uni xuddi shu xonada, bir xil yoritilgan joyda turgan boshqa odamning qorachig'i bilan solishtirishingiz mumkin). Ko'zning oq pardasi qizarishi, qovoqlar shishishi ehtimoli bor. Terining oqarishi yoki noodatiy qizarishlar ham sergak torttirishi kerak. Ba'zan teri yog' qatlami bilan qoplangandek ko'rinishga kiradi. Nihoyat, bolangizning qo'llariga qarang: tirsak bukilmalari, bilaklar, panjalarning orqa tomonida in'eksiya izlari bo'lishi mumkin. Ba'zida esa o'smirlar in'eksiya izlarini yulish-timdalash orqali yashirishga urinadilar.

Bolani va uning kiyimini hidlab ko'rilganda g'alati hidni payqash qiyin emas. Ba'zida esa hidning yo'qligi ham hushyor torttirishi mumkin: bola mastga o'xshaydi, spirtli ichimlik ichdim deydi, ammo undan alkogol hidi kelmaydi.

Noodatiy holatdan keyingi kuni bola o'zini qanday his qilayotganini tekshiring: u sekin harakat qiladi, lanj, siniq ko'rinadi, mushaklari kuchsiz va bo'shashganini his qilishi mumkin.

Mana shu belgilar orqali ota-onalar bola mast qiluvchi moddalarni iste'mol qila boshlaganidan shubhalanishlari mumkin. Yuqorida qayd etilgan ko'plab belgilarni faqat boshlanish davrida kuzatish mumkin, keyinchalik esa organizm surunkali intoksikatsiyaga moslasha boshlaydi va giyohvand moddalardan mastlikning tashqi belgilarini faqat mutaxassis aniqlay oladi.

Agar siz biror narsadan shubha qilayotgan bo'lsangiz, o'smirlarga qo'pol tanbehlar bilan "tashlanish" va "qat'iy" choralar ko'rish kerak emas. U bilan ishonch bildirgan holda gaplashib ko'ring; har qanday holatda ham shunday qilishga harakat qiling. Uni mutaxassis narkologga olib boring. Bolaga vrach-narkolog maslahati jazo emas, balki giyohvand modda iste'mol qilayotgan insonga real yordam berish imkoniyati ekanligini tushuntirishga urinib ko'ring. Davo kursi qanchalik erta boshlansa, muvaffaqiyatga erishish umidi shunchalik ko'p bo'ladi.

Ota-onalarga o'smirlarda zararli odatlarning erta namoyon bo'lishi bo'yicha tavsiyalar

O'smirlik yoshida oldingi tarbiyaning nuqson va kamchiliklari namoyon bo'ladi. Shu sababdan, ota-onalarning eng muhim vazifasi – bu bola holatini nazorat qilishdir. U qanday holatda uyga kelganini uyda chiqib ketayotganidagi vaziyat bilan solishtirish va bunga e'tibor qaratish lozim. Bu, masalan, bola birinchi marta chekkanini, alkogol yoki giyohvand modda qabul qilganini vaqtida aniqlashga imkon beradi.

Ijtimoiy pedagog ota-onalarni psixoaktiv moddalar (PAM) – alkogol, tamaki, giyohvand moddalarni qabul qilish simptomlari va bunda bola xulqining tashqi belgilari bilan tanishtirishi mumkin.

Alkogol ichimliklar (pivo, vino, aroq va h.k.)

Simptomlari: reaksiyaning pasayishi, uyquchanlik, noaniq nutq, shaxsiyatning o'zgarishi (boshqacha qadriyatlarining paydo bo'lishi).

Tashqi belgilar: bekirilgan butilkalar, bo'shashib turish, jag'larning osilib qolishi, harakatlarning qasddan qilingandek ko'rinishi, xotiraning pasayishi.

Tamaki

Simptomlari: jismoniy kuchning pasayishi, harakatlar muvofiqligining yomonlashuvi, tez charchash, kuchsizlanib borish, mehnatga layoqatlilikning pasayishi.

Tashqi belgilar: tamaki (tutun) hidi, tez-tez va uzoq vaqt hojatxonada yoki yuvinish xonasida o'tirish, cho'ntakda gugurt, zajigalka, tamaki olib yurish, barmoqlarning sarg'ayib qolishi.

Yelim hidlash

Simptomlari: agressivlik, yuzning xayol parishon yoki ifodasiz holatda bo'lishi.

Tashqi belgilar: mast odamdek ko'rinish, yelim tubalari, qog'oz yoki polietilen paketlar, dastro'mol olib yurish, ust-boshda yelim dog'larining bo'lishi.

Marixuana, "giyoh", papiros

Simptomlari: uyquchanlik, fikrlarning chalkashligi, ko'z qorachiqalarining kengayishi, harakatlar muvofiqligining buzilishi, shirinlik yeyishga moyillik, ishtahaning yuqoriligi, arang ilg'anadigan gallyutsinatsiyalar.

Tashqi belgilar: ko'z ostidagi qizil shishlar, yoqilgan bargdan keladigan o'tkir hid, kiyim tahlamlari va cho'ntaklarda mayda urug' donalari, papiros qog'ozining bo'lishi, barmoqlar terisining rangparligi.

Kokain

Simptomlari: yuqori arterial bosim, og'riq hissining yo'qolishi, o'zini boshqalardan ustun his qilish, beka-u ko'stlik hissi, yuqori faollik, charchoqni his qilmaslik.

Tashqi belgilar: kichik plastik paketlar yoki alyumin folgada oq kristallsimon kukunning bo'lishi, burun shilliq qavati giperemiyasi.

Geroin, morfiy, kodein

Simptomlari: talvasa, uyquchanlik, ukol izlari, rangpar ko'zlar, ko'ylak yenglarida qon dog'lari, tumov.

Tashqi belgilar: teri orasiga in'eksiya qilish uchun ishlatiladigan nina yoki shpritslar, matodan qilingan jgut, chilvir, arqon, kamar, shaffof paketlar olib yurish, ichida olov yoqilgan butilka qopqog'i yoki qoshiq.

Krek

Simptomlari: depressiya bilan almashinuvchi qisqa muddatli eyforiya, boshlang'ich davrdagi giperfaollik, loqaydlik, to'xtamaydigan tumov.

Tashqi belgilar: shisha idish yoki polietilen qopchalardagi kichik toshsimon parchalar, shamlar, ustara olib yurish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Profilaktik chora-tadbirlar:

Simptomlarni o'rganib, tashqi belgilarni kuzatganda zararli odatni erta bosqichda payqasak, quyidagilarni amalga oshirish zarur:

- PAM profilaktikasi bo'yicha tadbirlar – ma'ruza, suhbat, trening va h.k.larni o'tkazish;
- interaktiv metodlardan foydalanish, bolalar bilan birgalikda o'zimiz ham hissiy va xulqiy tajribada buni tadqiq qilishga tayyor bo'lish;
- muloqotning axborot qismidan ko'ra, PAMga qaramlikdan bosh tortish ko'nikmalarini shakllantirishga katta e'tibor qaratish;
- zararli odatlarning salbiy ko'rinishlari bilan kurashmasdan, buning o'rniga uning bo'lmasligining ijobiy tomonlarini targ'ib qilish;
- bolalarning PAMga qaramlik profilaktikasini parallel tarzda kattalar PAM qaramligi profilaktikasi bilan birga olib borish zarur;
- PAM qaramlik profilaktikasi kattalar qadriyatlariga emas, o'smir qadriyatlariga asoslangan bo'lishi kerak;
- o'smirning bo'sh vaqtida faoliyatini tashkil etish, bu vaqtdagi bandligini ta'minlashga e'tibor qaratish lozim. Profilaktika ishlarini ota-onalar ijtimoiy pedagog, maktab psixologi, narkologlar bilan birga olib borishi kerak.

Bola birinchi bor uydan ketib qolgan vaziyatda ota-onalarga tavsiyalar:

1. Vahimaga tushmang. Uning ketishidan oldin nima sodir bo'lganligini eslang. Uni oxirgi bo'lib kim ko'rganligini aniqlashtiring. Bolaning ketishdan oldingi xulqi va uning gaplarini tahlil qiling.
2. Turli xil baxtsiz hodisalar ehtimoli tufayli "Tez yordam" va militsiyaga ariza tashlang.
3. Uning do'stlari va tanishlari, bo'lishi ehtimoli bo'lgan joylar haqida ma'lumot to'plang. Ularni tekshirib ko'rishdan erinmang. Bolaning do'stlari bilan so'nggi marta uchrashuvida nima haqida so'zlashganligi, uning o'sha paytdagi o'y-niyatlarini aniqlang.
4. Bolaning qayerda ekanligini aniqlagach, uni uyga kuch bilan qaytarishga shoshilmang – natija kutilganga teskari bo'lishi mumkin. Agar bola u yerda yolg'iz bo'lmasa, o'sha yerdagi barcha bilan suhbatlashib ko'ring, ularni o'zingiz tomonga og'dirishga urinib ko'ring.
5. Bola bilan kelishishga harakat qiling, uni sizni tinglashga ishonitiring va uni ham tinglang. Suhbat jarayonida e'tiborli, chegarasi bilan ochiq va adolatli bo'ling. Bolaning gapini bo'lmang, uni ichidagini gapirib olishira qo'yib bering, hatto bu sizga nisbatan ayblovlardan iborat bo'lsa ham. Agar siz biror sohada aybdor bo'lsangiz, xatoingizni tan olib, uzr so'rang.
6. Yuzaga kelgan vaziyat va uning oqibatlarini muhokama qilmaslikka harakat qiling, uning o'rniga undan chiqib ketish yo'llari va sizning keyingi hayotingiz yo'llari haqida muhokama olib boring.
7. Keyinchalik ham bolani bu mavzuda ayblamang va o'tgan hodisa muhokamasiga qaytmang. Shuningdek, barcha do'stlaringiz va qarindoshlaringizga hamma narsani aytish kerak emas: vaqt o'tishi bilan bolangiz bilan munosabatlaringiz yaxshilanib ketishi ehtimoldan xoli emas, biroq ular nazarida bolangiz uzoq vaqt davomida bebosh bola sifatida saqlanib qolishi mumkin.
8. Bolangizga uzilgan aloqalarni tiklashiga – o'qish, ish va h.k.ga qaytishiga yordam bering. O'z reja va tashvishlaringizni u bilan baham ko'ring. Bu bolaga bo'lgan ishonchingiz belgisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Аришкова В.В. Профилактика зависимого поведения: системный подход. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2014.
2. Вагин И.О. Выиграй у судьбы в рулетку. – Москва; Харьков: Питер.
3. Степанов С. Законы психологии. – Санкт-Петербург, 2000.
4. Сонин В. Психологический практикум. – Москва, 1998.
5. Симатова О. Профилактика аддиктивного поведения. – Санкт-Петербург: Лань, 2023.
6. Сельченко К.В. Психология зависимости: хрестоматия. – Минск: Харвест, 2004.
7. Пилипенко А., Соловьева И. Зависимые, созависимые и другие трудные клиенты. – Москва: Издательство Института психотерапии, 2023.
8. Хуснутдинова З.А., Сафина Э.Н., Максимов К.В. Аддиктивное поведение в детско-молодёжной среде: проблемы, профилактика. – Санкт-Петербург: Лань, 2024.
9. Шнейдер Л.Б. Психология девиантного и аддиктивного поведения детей и подростков: учебник и практикум для вузов. – Москва, 2024.

EDUCATIONAL PHYSICS EXPERIMENTS: METHODS AND DIDACTIC STRATEGIES FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING IN STUDENTS

Turayev Alimjan Bahridinovich

Lecturer, assistant of pediatric dentistry
Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

ORCID:0009-0009-8817-7954

Abstract: This study explores the educational potential of problem-based physics experiments in fostering students' critical thinking skills. The research analyzes methods for creating learning environments in which students' preconceived notions and common beliefs are challenged through empirical evidence. A structured approach to organizing experimental activities is proposed, aimed at developing competencies in hypothesis formulation and validation, critical evaluation of experimental data and methodologies, and the construction of well-reasoned arguments. The article presents concrete examples of problem-based experiments drawn from various domains of the physics curriculum. The findings are intended for physics educators, methodologists, and developers of educational programs.

Key words: scientific methodology, cognitive dissonance, hypothesis formulation, validation, problem-centered learning, pedagogical experiment, analytical reasoning, physics education.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda muammoli fizika eksperimentlarining o'quvchilarda kritik fikrlashni rivojlantirishdagi ta'limiy salohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning dastlabki tasavvurlari va keng tarqalgan qarashlari eksperimental dalillar orqali qayta ko'rib chiqiladigan o'quv muhitlarini yaratish usullari o'rganilgan. Eksperimental faoliyatni tashkil etishning tizimli yondashuvi taklif etilib, u gipotezalarni shakllantirish va tekshirish, eksperimental ma'lumotlar hamda metodikalarni kritik baholash, shuningdek, asosli va mantiqiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Maqolada fizika kursining turli bo'limlariga oid muammoli eksperimentlarning aniq misollari keltirilgan. Tadqiqot natijalari fizika o'qituvchilari, metodistlar va ta'lim dasturlari ishlab chiquvchilari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: ilmiy metodologiya, kognitiv konflikt, gipoteza shakllantirish, verifikatsiya, muammoli ta'lim, pedagogik eksperiment, analitik tafakkur, fizika ta'limi.

Аннотация: В данной статье рассматривается образовательный потенциал проблемных физических экспериментов в развитии критического мышления учащихся. Анализируются методы создания учебных ситуаций, в которых исходные представления и распространённые убеждения обучающихся подвергаются проверке и пересмотру на основе эмпирических данных. Предлагается структурированный подход к организации экспериментальной деятельности, направленный на формирование умений выдвижения и проверки гипотез, критической оценки экспериментальных данных и методик, а также построения аргументированных выводов. В статье представлены конкретные примеры проблемных экспериментов из различных разделов школьного курса физики. Материал адресован учителям физики, методистам и разработчикам образовательных программ.

Ключевые слова: научная методология, когнитивный диссонанс, формулирование гипотез, верификация, проблемно-ориентированное обучение, педагогический эксперимент, аналитическое мышление, обучение физике.

INTRODUCTION

The ability to engage in critical thinking is one of the most essential skills in today's world, which is saturated with competing facts and interpretations. Empirically based school physics education possesses significant potential for educational advancement. However, this potential is rarely fully realized through traditional laboratory practices, which are often algorithmic and predominantly demonstrative in nature. Therefore, a transition to problem-based experimentation—where outcomes are not immediately apparent and require intellectual inquiry from students—is essential for the effective development of critical thinking.

LITERATURE REVIEW

The theoretical foundations of problem-based learning are extensively discussed in the works of I. Ya. Lerner, who emphasized the role of problem situations in activating students' cognitive activity and independent thinking. In his seminal work published in 1974, Lerner argued that learning becomes effective when students are placed in intellectually challenging situations that require hypothesis generation and reasoning rather than mechanical reproduction of knowledge. This perspective laid the groundwork for integrating problem-based approaches into science education, particularly in disciplines such as physics where empirical inquiry plays a central role.

The psychological mechanisms underlying problem-based learning and critical thinking development were further elaborated by A. M. Matyushkin and G. A. Ball. Matyushkin, in his research published in 2008, analyzed problem situations as key drivers of intellectual development, highlighting their capacity to stimulate analytical reasoning and reflective thinking. Similarly, Ball's work from 1990 focused on the theory of learning tasks, emphasizing the importance of structured cognitive challenges that encourage learners to analyze conditions, evaluate alternatives, and construct reasoned conclusions. These studies provide a solid psychological and pedagogical basis for the use of problem-based experiments in physics education.

The didactic application of problem-based methods in physics teaching has been addressed by V. A. Orlov and G. G. Nikiforov, who examined general methodological principles of physics instruction in school education in 2015. Their work underscores the significance of experimental activities as a means of developing scientific thinking. In addition, D. Halpern's research on critical thinking, published in 2000, offers a comprehensive framework for understanding analytical reasoning as a transferable cognitive skill. More recently, M. A. Shchukin demonstrated in 2021 that problem-based physical experiments effectively foster critical thinking by engaging students in data analysis, error detection, and reflective evaluation of experimental results.

RESEARCH METHODOLOGY

A defining feature of a problem-based experiment is that it induces cognitive dissonance between empirical evidence and conventional wisdom, lacks a fixed conclusion known in advance to students, requires the formulation and evaluation of multiple hypotheses, and encourages careful scrutiny of experimental conditions as well as the reliability of the obtained results. Such an experimental approach enables learners to experience all stages of scientific inquiry, transforming them from passive followers of instructions into actively engaged researchers.

The organizational framework of problematic experimentation begins with defining the problem and developing hypotheses. The teacher creates a learning situation in which conflicting viewpoints intersect, prompting students to reflect and reason. One illustrative example is the experiment "Falling Bodies in Air." Students are asked which object will descend first: a crumpled paper ball, a coin, or a flat sheet of paper. When formulating hypotheses, learners often rely on personal experience and propose assumptions such as all objects falling at the same rate, the influence of shape on velocity, or the idea that heavier objects fall faster. All hypotheses, including incorrect ones, are documented as part of the inquiry process.

At the stage of experimentation planning and hypothesis verification, students acquire the ability to critically evaluate the verification procedure itself. They consider essential questions such as which methods can be used to test the hypotheses, what quantities should be measured, how random factors may be minimized, and whether the experimental conditions are appropriate. In the falling bodies experiment, students analyze the influence of air currents, suggest ways to ensure simultaneous release of objects, and develop the concept of comparing descent durations. The instructor's proposal to conduct the experiment in an elongated tube with partial air evacuation may further complicate the task, thereby deepening students' analytical engagement.

ANALYSIS AND RESULTS

While students collect data, the primary emphasis is placed on their critical interpretation of the results. A key method for "questioning the data" involves the educator deliberately creating situations that require analytical reasoning. For example, the efficiency of an electric kettle may be calculated and found to be 120%. This outcome prompts a series of reflective inquiries: Is such a result realistic from the perspective of the law of conservation of energy? What could be the source of the error? Were heat losses to the surrounding environment taken into account? Were the estimates of the appliance's power accurate, and were the measuring instruments properly calibrated? As a result of such analysis, students come to understand that any piece of evidence must be carefully examined and verified rather than simply recorded as a failure.

At the stage of conclusion and reflection, the entire research cycle undergoes a thorough evaluation. Students reflect on which hypotheses were confirmed, why initial assumptions may have been incorrect, what

sources of error were identified, what improvements could be introduced into the experimental methodology, and how reliable the obtained results are. This reflective process reinforces the analytical dimension of experimental learning and deepens students' understanding of scientific inquiry.

Problem-based experiments across various domains of physics further illustrate these principles. In mechanics, the experiment known as "The Riddle of Two Carts" involves two carts connected by a thread and a compressed spring; when the thread is burned, questions arise regarding the motion of the carts if their masses are equal or if one cart is significantly heavier. Students often incorrectly assume that the heavier cart will move more slowly or remain stationary, whereas the experiment demonstrates the principle of conservation of momentum and shows that the magnitudes of the acquired momenta are equal. In thermodynamics, the melting ice experiment considers two identical beakers of water at 40 °C, one containing ice at 0 °C and the other containing an equal mass of ice at -20 °C; although many initially choose the second beaker as colder after melting, the experiment highlights the necessity of accounting for the heat required to raise the ice to 0 °C. In electrodynamics, an electrolytic circuit composed of a power source, a light bulb, and distilled water illustrates that the bulb does not light due to the absence of free charge carriers; the subsequent addition of table salt demonstrates electrolytic dissociation and the dependence of electrical conductivity on the presence of ions.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The problem-based physics experiment, when organized as a coherent research cycle, serves as an effective means of fostering students' critical thinking skills. Such an approach encourages learners to question seemingly obvious phenomena, formulate and evaluate conceptual assumptions, and tolerate uncertainty as an inherent component of scientific inquiry. Most importantly, it promotes the critical analysis of both personal reasoning processes and the information obtained through experimentation.

Through active engagement in problem-based experimentation, students acquire not only a structured body of physical knowledge but also a deeper understanding of the scientific method itself. They learn to generate hypotheses, assess empirical evidence, identify sources of error, and draw well-founded conclusions based on logical argumentation. These competencies extend beyond the physics classroom and form a methodological foundation for future academic studies and professional activities across a wide range of disciplines. Consequently, the integration of problem-based experiments into physics education represents a pedagogically sound strategy for developing intellectually independent, analytically competent, and scientifically literate learners.

References:

1. Балл Г. А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
2. Лернер И. Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
3. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 392 с.
4. Орлов В. А., Никифоров Г. Г. Методика преподавания физики в школе: общие вопросы. – М.: Академия, 2015. – 368 с.
5. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
6. Щукин М. А. Проблемный эксперимент как средство развития критического мышления на уроках физики // Физика в школе. – 2021. – № 5. – С. 34–40.

THE PROBLEMS OF REMOTE LEARNING TECHNOLOGY AND GLOBAL TRENDS IN UNIVERSITY EDUCATION DEVELOPMENT

Tursunov Begzod Sherzodovich

PhD, assistant of professor pediatric dentistry

ORCID: 0009-0000-6651-4379

Shukurova Madina

Samarkand state medical university

Abstract: This article focuses on the principal developments in higher education, particularly massification and globalization. These changes are accompanied by transformative shifts in educational technologies, especially in the field of information and communication technologies (ICT). The main stages in the evolution of distance education are analyzed, and the role of ICT in this process is demonstrated. The paper addresses the issue of electronic educational content in distance learning, including within the framework of web-based education. Foreign and domestic experience in structuring content for Massive Open Online Courses (MOOCs) is analyzed, and their potential and existing challenges are assessed. The authors also describe their own experience in developing and implementing multimedia modules close in format to MOOCs and present their pedagogical structure.

Key words: educational trends, massification and globalization of higher education, distance learning technologies, Massive Open Online Courses, e-learning, web-based education, multimedia modules.

Annotatsiya: Mazkur maqola oliy ta'lim tizimidagi asosiy rivojlanish tendensiyalariga, xususan uning ommaviylashuvi va globallashuviga bag'ishlangan. Ushbu o'zgarishlar ta'lim texnologiyalaridagi, ayniqsa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan bog'liq tub yangilanishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Masofaviy ta'limning rivojlanish bosqichlari tahlil qilinib, AKTning ushbu jarayondagi roli yoritib berilgan. Masofaviy ta'limda elektron ta'lim kontenti muammolari, jumladan veb-ta'lim doirasida ko'rib chiqiladi. Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC) doirasida ta'lim kontentini shakllantirish bo'yicha xorijiy va mahalliy tajribalar tahlil qilinadi. Ularning salohiyati va mavjud muammolari baholanadi. Shuningdek, mualliflar MOOC formatiga yaqin bo'lgan multimedia modullarini ishlab chiqish va joriy etish bo'yicha o'z tajribalarini bayon etib, ularning pedagogik tuzilmasini tavsiflaydilar.

Kalit so'zlar: ta'lim tendensiyalari, oliy ta'limning ommaviylashuvi va globallashuvi, masofaviy ta'lim texnologiyalari, ommaviy ochiq onlayn kurslar, elektron ta'lim, veb-ta'lim, multimedia modullari.

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые тенденции развития высшего образования, прежде всего связанные с его массовизацией и глобализацией. Указанные изменения сопровождаются революционными сдвигами в образовательных технологиях, в частности в сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Проанализированы основные этапы эволюции дистанционного образования и показана роль ИКТ в его развитии. Рассматривается проблема электронного образовательного контента в дистанционном обучении, в том числе в рамках веб-образования. Проанализирован зарубежный и отечественный опыт структурирования контента в массовых открытых онлайн-курсах (МООС). Оценены их потенциал и существующие проблемы. Авторы также описывают собственный опыт разработки и внедрения мультимедийных модулей, близких по формату к МООС, и представляют их педагогическую структуру.

Ключевые слова: образовательные тренды, массовизация и глобализация высшего образования, технологии дистанционного обучения, массовые открытые онлайн-курсы, электронное обучение, веб-образование, мультимедийные модули.

INTRODUCTION

Notwithstanding the prevailing issues and critiques regarding the current state of higher education, a study conducted by the Public Opinion Foundation on June 15, 2014, reveals that 57% of Russians believe that obtaining higher education facilitates success in life ^[5]. This perception substantiates a significant trend in contemporary culture—the massification of higher education. Higher education is gradually transforming from an elite system into a mass phenomenon. This transformation does not imply the disappearance of leading

universities; rather, it reflects a substantial increase in both the number of higher education institutions and the student population. In the United States, 40% of individuals aged 18–24 was enrolled in universities in 2012, compared with 24% in 1973.

LITERATURE REVIEW

In 2012, up to 39% of young people in the countries of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) graduated from higher education institutions, while up to 50% of adults possessed higher education degrees. Australia, Denmark, Poland, and Iceland demonstrate particularly high participation rates, exceeding 50%, whereas Mexico, Saudi Arabia, and Turkey exhibit the lowest rates, at approximately 25%. In this comparative context, China's achievements appear relatively modest, accounting for only 14% ^[2].

In Russia, from the 1970s–1980s, the proportion of students ranged from 3% to 7% of the total population, and only about 70 new higher education institutions were established during the postwar period. At present, the number of higher education institutions has doubled (excluding other fields), and student enrollment has increased by 2.3 times. A. Fursenko, former Minister of Education and Science of the Russian Federation (2004–2012), proposed the introduction of an admission “cut-off threshold” based on Unified State Examination (USE) scores, setting a minimum score for university admission and a higher score for eligibility for state-funded education (for example, 40% and 60% on a 100-point scale). Although seemingly rational, such measures may provoke social tension among young people under current conditions, given the significant social role played by higher education institutions.

According to Rosstat statistics, in 2013 Russia had 1,046 higher education institutions (609 public and 437 private), with a total enrollment of 6,073.9 thousand students (5,143.8 thousand in public institutions). Despite projections by the Ministry of Economic Development indicating a decline of more than one million students by 2015 due to demographic trends and institutional optimization ^[25], Russia ranked third globally (after the USA and Finland) in the number of students per 10,000 population–510 ^[20]. In the Republic of Tatarstan, this figure amounted to 387 in 2013.

ANALYSIS AND RESULTS

The student-to-faculty ratio increased from 9.4 to 12. In 2012, the higher education system required 671,702 academic staff members; by 2018, this number had declined to 472,750, resulting in a 28% increase in the teaching workload. Regional university centers also experienced growth in student enrollment. In the Republic of Tatarstan, student numbers reached their peak in the 2009-2010 academic year at 220,191, after which enrollment declined to 190,490. A substantial proportion of students are enrolled in part-time (correspondence) programs, where maintaining educational quality and academic standards presents significant challenges. Government representatives, industry stakeholders, and the general public are increasingly expressing concern about the quality of higher education. According to Ya. Kuzminov, V. Mau, and S. Sinelnikov-Murylev, the existing admission system does not adequately filter out institutions with limited development potential, while formal performance indicators are easily manipulated, resulting in minimal entry barriers within the higher education sector ^[13].

Another significant trend is the growing globalization of higher education and the intensification of academic mobility. According to the OECD report *Education at a Glance 2012*, the number of students studying abroad more than quadrupled, increasing from 2.1 million in 2000 to 4.1 million in 2010.

Equally important are transformative advances in instructional technologies driven by the Internet and modern multimedia tools. The interaction of these technological developments with economic constraints and innovation-oriented development objectives has significantly shaped discussions on the modernization of higher education. A sociological study conducted by the authors indicates that educational innovation is most frequently associated with the use of information and communication technologies (41% of respondents) and distance learning formats (20%) ^[6, 22]. Distance education has undergone several stages of development, evolving from correspondence-based instruction delivered through postal communication to contemporary web-based learning platforms. Today, web-based education and MOOCs represent a new, fully remote form of education. Platforms such as Coursera, edX, and Udacity offer numerous courses to millions of learners worldwide. Despite optimistic expectations, MOOCs should be regarded as a valuable complement rather than a replacement for traditional university education, particularly in the context of continuing and professional education.

The authors also describe their experience in developing and evaluating multimedia modules designed as autonomous learning units for the formation and assessment of professional competencies. These modules incorporate video cases, methodological guidelines, student workbooks, and role-playing scenarios. Each

module contains academic content, professional situations, examples of common mistakes, and interactive decision-making tasks. The implementation of such modules contributes to enhanced skills development, supports quality assurance in education, protects institutional intellectual property, and aligns with the learning preferences characteristic of Generation Z.

CONCLUSION

The advancement of remote learning technologies through integrated virtual training systems enables higher education institutions to effectively address the challenges of massification and globalization while preserving educational quality. Although online education is expected to continue its expansion, traditional universities will retain their essential role, particularly in socialization, research, and cultural transmission. At the same time, the growing prominence of global university brands poses risks of cultural homogenization, which necessitates deliberate and sustained attention from national authorities and institutional leadership.

References:

1. Makhmudovna, T. M., et al. The Course of Malformation and Corneal Erosion in Tuberculosis Patients. Open Access Repository, 2023, Vol. 4, No. 03, pp. 60-66.
2. Qobilovna, B. Z., Nodirovich, E. A. Evaluation of Orthopedic Treatment with Removable Dental Protheses for Patients with Pair Pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 95-101.
3. Anvarovich, E. S., Qobilovna, B. Z. Influence of Different Types of Retraction Threads on the Degree of Gingival Recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 84-86.
4. Tohirovna, M. L., Qobilovna, B. Z. Optimization of Complex Treatment Methods for Inflammatory Periodontal Diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, Vol. 17, pp. 138-143.
5. Shoxrux, S., Shoxrux, I., Faxriddin, C. Prevention and Treatment of Oral Infections in Denture Wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, Vol. 14, No. 4.
6. Bakhtiyorovna, M. U. Causes of Removable Denture Breaks and Allergic Reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 374-377.
7. Makhmudova, U. B. The Effectiveness of the Use of Parapulpal Pins (PPP) When Restoring Defects in the Crown Part of the Frontal Teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, Vol. 11, No. 2.

A CASE STUDY OF HUMANITIES DISCIPLINES USING MASSIVE OPEN ONLINE COURSES AS A RESOURCE FOR BLENDED LEARNING

Tursunov Begzod Sherzodovich

PhD, assistant of professor pediatric dentistry

ORCID: 0009-0000-6651-4379

Eshkabilov Kodirali Davlatmuratovich

Samarkand state medical university

ORCID: 0009-0007-6176-1478

Abstract: The prevailing trend in the advancement of online education, actively debated within the educational community, is learning through Massive Open Online Courses (MOOCs). The primary determinant of the effectiveness of MOOCs in educational institutions is access to high-quality instruction. In contemporary circumstances, when lifelong learning has become essential, cultivating students' readiness for self-education is a particularly relevant task, one that MOOC platforms can substantially support. The integration of MOOCs has been widely examined in the context of higher and professional education; however, their implementation in school practice remains insufficiently addressed in pedagogical literature, which largely focuses on the natural sciences. This article analyzes MOOCs in the humanities and explores the application of blended learning models ("Flipped Learning," "Autonomous Group," and "Individual Trajectory") based on existing online courses. The findings indicate the need for further research in this area and for the integration of MOOC elements into the educational process in order to bridge the gap between the demand for individualized learning and the underutilization of available online resources.

Key words: e-learning, lifelong education, blended learning, instructional models, autonomous groups, flipped learning, individual trajectories, humanities education, MOOC, independent study, self-education.

Annotatsiya: Bugungi kunda ta'lim hamjamiyatida faol muhokama qilinayotgan onlayn ta'lim rivojlanishining ustuvor yo'nalishi ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOK) yordamida o'qitishdir. Ta'lim muassasalarida MOOKlardan foydalanish samaradorligini belgilovchi asosiy omil yuqori sifatli bilim olish imkoniyatidir. "Hayot davomida ta'lim olish" konsepsiyasi zaruriyatga aylangan zamonaviy sharoitda talabalarda mustaqil ta'lim olishga tayyorgarlikni shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi va bu borada MOOK platformalari katta imkoniyatlar yaratadi. MOOKlarning integratsiyasi oliy va professional ta'lim kontekstida keng o'rganilayotgan bo'lsa-da, ularning maktab amaliyotiga joriy etilishi pedagogik adabiyotlarda yetarlicha yoritilmagan, bunda asosan tabiiy fanlarga urg'u berilgan. Ushbu maqolada gumanitar fanlar bo'yicha MOOKlar tahlil qilinadi hamda mavjud onlayn kurslar asosida aralash ta'lim modellaridan ("teskari ta'lim", "avtonom guruh" va "individual trayektoriya") foydalanish masalalari tadqiq etiladi. Tadqiqot natijalari ushbu sohani yanada chuqurroq o'rganish va ta'limni individuallashtirishga bo'lgan ehtiyoj hamda mavjud onlayn resurslardan yetarlicha foydalanilmaslik o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun MOOK elementlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, uzluksiz ta'lim, aralash ta'lim, o'qitish modellari, avtonom guruhlar, teskari ta'lim, individual trayektoriyalar, gumanitar ta'lim, MOOK, mustaqil ish, mustaqil ta'lim.

Аннотация: Доминирующим направлением развития онлайн-образования, активно обсуждаемым в педагогическом сообществе, является обучение с использованием массовых открытых онлайн-курсов (МООК). Ключевым фактором эффективности внедрения МООК в практику образовательных организаций выступает доступность высококачественного обучения. В современных условиях, когда концепция “образование в течение всей жизни” становится необходимостью, формирование готовности учащихся к самообразованию является особенно актуальной задачей, решению которой могут способствовать платформы МООК. Интеграция МООК широко рассматривается в контексте высшего и профессионального образования, однако их внедрение в школьную практику недостаточно освещено в педагогической литературе, где основное внимание уделяется естественным наукам. В данной статье проводится анализ МООК по дисциплинам гуманитарного профиля и исследуется применение моделей смешанного обучения (“перевернутое обучение”, “автономная группа” и “индивидуальная траектория”) на базе существующих онлайн-курсов. Результаты исследования указывают на необходимость дальнейшего изучения данной области и внедрения элементов МООК в образовательный процесс для устранения разрыва между потребностью в индивидуализации обучения и недостаточным использованием доступных онлайн-ресурсов.

Ключевые слова: электронное обучение, непрерывное образование, смешанное обучение, модели обучения, автономные группы, перевернутое обучение, индивидуальные траектории, гуманитарное образование, МООК, самостоятельная работа, самообразование.

INTRODUCTION

Massive Open Online Courses (MOOCs) are widely acknowledged as a preeminent trend in online education. The educational community emphasizes the supplementary learning opportunities they provide, including the dissemination of content by diverse knowledge bearers and significant organizational advantages. Researchers A. U. Mentsiev and S. V. Petukhova assert that MOOCs offer access to high-quality education, as courses developed by eminent scholars from the world's most prestigious institutions are now available to a broad audience.

This initiative aims to enhance the educational toolkit in order to promote accessibility for diverse categories of learners rather than to replace traditional academic disciplines. From this perspective, MOOCs function as a comprehensive instrument for implementing core instructional principles such as visibility, systematicity, scientific rigor, and accessibility.

LITERATURE REVIEW

The majority of contemporary research focuses on the integration of MOOCs into higher education, particularly for organizing autonomous extracurricular learning activities (A. V. Mironov, I. R. Bakulina, et al.). Researchers note that MOOCs increase student motivation and improve the quality of independent learning; however, their effective implementation requires well-prepared instructors with appropriate competencies. U. S. Zakharova argues that certain objectives, such as accessibility, are constrained by factors including limited awareness, insufficient technological infrastructure, and language barriers, especially the requirement for English proficiency. While some scholars contend that MOOCs are primarily beneficial for adult “lifelong learners” due to the high level of self-regulation required, this article maintains that these limitations should be regarded as challenges to be addressed rather than as deterrents to the adoption of MOOCs in educational institutions.

RESEARCH METHODOLOGY

Historically, Massive Open Online Courses (MOOCs) originated in the field of Information Technology, subsequently expanded into the natural sciences, and only later encompassed the humanities. Within the humanities, MOOCs are predominantly applied to foreign language instruction, whereas documented experience in disciplines such as history or Russian as a foreign language remains limited. Research on the application of MOOCs in educational practice, particularly in the humanities, is scarce. Nevertheless, positive outcomes have been reported in the field of physics (T.E. Khochenkova et al.). As a result, a clear dichotomy has emerged: educational institutions increasingly require diversification and personalized learning trajectories, while the substantial potential of existing MOOCs remains largely underutilized in general secondary education.

ANALYSIS AND RESULTS

Surveys conducted within the framework of this research, involving 20 educators and 152 students, revealed a pronounced “awareness gap”: only 15% of educators and 5% of students were familiar with the concept of MOOCs. Furthermore, merely 1% of students had previously used a MOOC platform for studying humanities-related subjects. To address this issue, the study identifies several blended learning strategies. The

flipped learning model presupposes that students familiarize themselves with new theoretical material through MOOCs at home, while classroom time is devoted to active and practice-oriented activities. In this model, educators employ platform analytics tools, such as the “Gradebook” function available on Stepik, to identify learning gaps prior to classroom sessions.

The autonomous group model involves dividing the class into groups according to differing cognitive and educational needs. One group may utilize MOOCs to prepare for Olympiads or the Unified State Exam (EGE), while other groups engage with alternative educational resources. The individual trajectory model positions MOOCs as a self-directed learning resource for advanced students or those requiring targeted remediation. In this context, the instructor assumes the role of an educational manager who monitors progress and provides guidance. The analysis highlights several available digital resources suitable for educational institutions, including the course “History Lessons at School” on the Stepik platform authored by L.G. Voronina; social studies courses designed for EGE preparation developed by D.V. Polyansky and L.G. Voronina; the course “Russian Language: Simply About Words” created by linguistics specialist Y. Makarova; the literature-oriented course “Ghosts of St. Petersburg” hosted on the Lektorium platform and authored by V.V. Razumets, which offers an engaging literary exploration; and the specialized training course “Olympiad Practicum in Social Studies” developed by RANEPa and delivered via Lektorium.

CONCLUSION

The number of students engaged in online or blended learning formats is steadily increasing. Educators prioritize ensuring access to high-quality digital educational resources. MOOCs foster self-directed learning skills, which are essential for a smooth transition from secondary education to higher education and for life-long learning, as stipulated by the Third Generation Federal State Educational Standards. However, the effectiveness of MOOCs in developing communicative and professional competencies requires further investigation. The primary objective for the academic community is to strengthen the methodological preparedness of humanities educators for the effective implementation of blended learning approaches.

References:

1. Makhmudovna, T. M., et al. The Course of Malformation and Corneal Erosion in Tuberculosis Patients. Open Access Repository, 2023, Vol. 4, No. 03, pp. 60-66.
2. Qobilovna, B. Z., Nodirovich, E. A. Evaluation of Orthopedic Treatment with Removable Dental Prostheses for Patients with Pair Pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 95-101.
3. Anvarovich, E. S., Qobilovna, B. Z. Influence of Different Types of Retraction Threads on the Degree of Gingival Recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 84-86.
4. Tohirovna, M. L., Qobilovna, B. Z. Optimization of Complex Treatment Methods for Inflammatory Periodontal Diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, Vol. 17, pp. 138-143.
5. Shoxrux, S., Shoxrux, I., Faxriddin, C. Prevention and Treatment of Oral Infections in Denture Wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, Vol. 14, No. 4.
6. Bakhtiyorovna, M. U. Causes of Removable Denture Breaks and Allergic Reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 374-377.
7. Makhmudova, U. B. The Effectiveness of the Use of Parapulpal Pins (PPP) When Restoring Defects in the Crown Part of the Frontal Teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, Vol. 11, No. 2.
8. Мелибаев, Б. А., Махмудова, У. Б. Эффективность применения парапальпарных штифтов (ППШ) при восстановлении дефектов коронковой части фронтальных зубов. Журнал биомедицины.

MODERN EDUCATION AND TRAINING PRACTICES FOR FUTURE DENTISTS

Turumova Marjona Bahodirovna

Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

ORCID: 0009-0006-2635-6381

Abstract: This paper focuses on the significance of pedagogy in contemporary education, examines changes in educational methodologies, and discusses the integration of innovative techniques and digital technologies into the learning process. The study analyzes current challenges in pedagogical practice within the contexts of globalization, digitalization, and the integration of innovations into educational systems. Particular emphasis is placed on the necessity of innovative teaching methodologies to ensure students' effective adaptation to rapidly changing social and professional realities. In addition, the paper explores the role of modern instructional tools in fostering students' critical thinking and creative skills.

Key words: pedagogy; contemporary education; innovative methodologies; digitalization.

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogikaning ahamiyati yoritilib, ta'lim metodologiyalaridagi o'zgarishlar hamda innovatsion usullar va raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda globallashuv, raqamlashtirish va ta'lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etish sharoitida pedagogik faoliyatda yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar ko'rib chiqiladi. Talabalarning tez o'zgarib borayotgan ijtimoiy va kasbiy muhitga samarali moslashuvini ta'minlashda innovatsion o'qitish metodlarining zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim vositalari yordamida talabalarda tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: pedagogika; zamonaviy ta'lim; innovatsion metodologiyalar; raqamlashtirish; texnologiyalarni integratsiyalash; tanqidiy fikrlash; ijodiy qobiliyatlar.

Аннотация: В статье рассматривается значение педагогики в современном образовании, анализируются изменения в образовательных методологиях, а также вопросы интеграции инновационных методов и цифровых технологий в учебный процесс. Исследуются актуальные проблемы педагогической практики в условиях глобализации, цифровизации и внедрения инноваций в образовательную систему. Особое внимание уделяется необходимости применения инновационных методик обучения для обеспечения эффективной адаптации студентов к быстро меняющимся социальным и профессиональным условиям. Кроме того, раскрывается роль современных образовательных инструментов в развитии критического мышления и творческих способностей обучающихся.

Ключевые слова: педагогика; современное образование; инновационные методологии; цифровизация; интеграция технологий; критическое мышление; творческие способности.

INTRODUCTION

Contemporary education exists at the intersection of conventional and progressive teaching methodologies, reflecting the evolving nature of pedagogy as both an academic discipline and a practical field of application. Pedagogy, as a fundamental component of education, must address contemporary challenges by fostering the abilities and potential of each student while taking into account rapidly changing social, economic, and technological contexts. The integration of new technologies into education, along with the application of diverse teaching approaches, is essential for preparing students for successful participation in the modern world.

Global educational practices are increasingly focused on creating learning environments that promote not only the transmission of knowledge but also the development of critical thinking, creativity, and competencies that are highly valued in the labor market. Under these conditions, it is necessary to assess both the theoretical and practical dimensions of educational practice. Pedagogy must ensure the effectiveness and adaptability of the educational process by aligning it with the needs of students and the demands of contemporary society.

As processes of globalization and digitalization intensify, education becomes more accessible and open, expanding opportunities for the use of diverse instructional technologies. Key features of contemporary education include multidisciplinary, intercultural interaction, and the development of personalized learning pathways that correspond to the individual needs and interests of students. These transformations require educators to demonstrate proficiency in applying innovative pedagogical forms and methods while taking into account all aspects of modern educational practice.

LITERATURE REVIEW

Recent studies in dental science emphasize the growing importance of integrating modern educational practices with clinical training to improve the professional competence of future dentists. Research by Qobilovna and Nodirovich 2023 demonstrates that effective orthopedic treatment outcomes are closely related to the level of practical skills acquired during professional training. Similarly, Anvarovich and Qobilovna 2023 highlight that understanding advanced clinical techniques, such as gingival retraction methods, requires a strong combination of theoretical instruction and hands-on educational practice, reinforcing the need for practice-oriented learning models in dental education.

Other scholars focus on optimizing clinical training through innovative instructional approaches. Tohirovna and Qobilovna 2023 show that complex treatment strategies for periodontal diseases can be mastered more effectively when educational programs emphasize interdisciplinary learning and modern clinical simulations. Bakhtiyorovna 2022 further underlines that insufficient practical preparation during training may lead to clinical complications, such as removable denture failures and allergic reactions, which stresses the role of comprehensive and technologically supported dental education.

In addition, several studies address the importance of preventive and diagnostic training in modern dental curricula. Shoxrux, Shoxrux, and Faxriddin 2022, as well as Zafraz and Hekmat 2022, emphasize that future dentists must be trained to manage oral infections through evidence-based and preventive approaches. Research by Ruziyeva and Burhonova 2021 indicates that familiarity with innovative therapeutic technologies enhances clinical decision-making skills. Collectively, these studies confirm that modern dental education should integrate innovative teaching methods, advanced technologies, and clinical practice to prepare future dentists for contemporary professional challenges.

RESEARCH METHODOLOGY

The research methodology of this study is based on a mixed-methods approach aimed at obtaining comprehensive and reliable data on modern education and training practices for future dentists. Data were collected through a systematic review of scientific articles, academic journals, and peer-reviewed publications related to dental education, innovative teaching methods, and clinical training practices. In addition, qualitative data were obtained through the analysis of existing empirical studies and documented educational practices used in dental training institutions. To enhance the validity of the findings, comparative analysis was applied to examine similarities and differences in educational approaches across various studies. The collected data were analyzed using descriptive and analytical methods, allowing for the identification of key trends, challenges, and effective practices in contemporary dental education. Content analysis was employed to interpret qualitative information, focusing on the integration of innovative technologies, practice-oriented learning, and competency-based education. The results of the analysis were synthesized to draw evidence-based conclusions regarding the effectiveness of modern training practices and their role in improving the professional preparedness of future dentists.

ANALYSIS AND RESULTS

Principal Methodologies in Contemporary Education

A crucial focus in pedagogy is the use of novel instructional technologies. The application of digital technologies in education expands opportunities for both educators and learners, enhancing the accessibility and effectiveness of the learning process. Electronic textbooks, virtual laboratories, and online courses are among the tools that can significantly improve educational quality. Educators must proficiently master new tools and technologies to enhance instructional effectiveness and broaden learning opportunities for students.

Contemporary educational technologies enable students to learn at their own pace, facilitating greater access to knowledge and advanced instruction. One example of the effective integration of modern technologies is the use of Massive Open Online Course (MOOC) platforms, which provide learning opportunities for millions of learners worldwide. These platforms offer access to education for individuals who are unable to attend traditional educational institutions.

Moreover, the active use of the Internet and multimedia technologies supports the development of personalized learning trajectories, which is particularly important for students with varying levels of knowledge and proficiency. Educators must be prepared to adapt their instructional approaches in accordance with students' needs and interests by effectively utilizing contemporary educational platforms and digital resources.

An essential component of contemporary education is project-based learning, which enables students to develop skills necessary for effective collaboration, practical problem-solving, and interdisciplinary competence. Project-based activities contribute to the formation of critical thinking, analytical, communicative, and organizational skills that are highly demanded in real-world contexts. Through collaborative project work, students acquire both theoretical knowledge and the ability to apply it in practice.

Educational Methodology and the Globalization of Learning

The globalization of education requires instructors to apply innovative learning strategies that correspond to international educational standards and criteria. One such approach involves transitioning from traditional instructional models to more flexible and personalized learning formats aimed at developing competencies aligned with global norms. This process necessitates continuous professional development of educators, familiarization with advanced teaching methodologies, and the active implementation of international educational practices.

Modern educational institutions must prepare students not only for successful professional careers but also for life in a multicultural and multitasking environment. The development of intercultural communication skills is essential for enabling students to function effectively in international contexts and interact with individuals from diverse cultural and social backgrounds. Such competencies are particularly important in conditions where national boundaries are increasingly blurred and global interaction is commonplace.

Globalization also necessitates the use of networked educational technologies, allowing students from different countries and regions to access high-quality education regardless of geographical location. In this context, pedagogy must adapt to contemporary realities and take advantage of distance and online learning opportunities, which provide new pathways for students' self-development and knowledge acquisition.

The education system must proactively create conditions that support students' global mobility, enabling them to acquire knowledge and develop skills necessary for effective functioning in an international environment while engaging with the cultural and scientific diversity of other countries. This can be achieved through the integration of educational programs, collaborative research activities, and project-based initiatives, as well as through the facilitation of knowledge exchange via international partnerships.

The Function of Pedagogical Innovations in Establishing a Novel Educational Paradigm

Pedagogical innovations play a key role in establishing a new educational paradigm aimed at preparing students for life in a rapidly changing world. Innovative learning methodologies significantly increase student engagement and contribute to the development of personal qualities such as independence, responsibility, and creativity. The use of approaches such as gamification, virtual reality, and student participation in content creation enhances learners' involvement in the educational process.

The implementation of new pedagogical approaches fosters an educational environment in which students actively participate in their own learning. The application of interactive technologies, gamification, simulations, and virtual reality enables educators to design more engaging and effective learning experiences that improve content retention. Educators must demonstrate both subject-matter expertise and proficiency in applying contemporary educational methods in order to achieve academic objectives.

The integration of artificial intelligence (AI) into the educational process represents a highly promising direction. AI enables the development of individualized learning pathways that adapt to the unique characteristics of each learner, thereby improving educational quality and increasing accessibility for diverse student populations. This creates new opportunities for students to acquire the specific knowledge and skills required for success in their chosen professional fields.

Contemporary Educational Approaches for Fostering Critical Thinking and Creativity in Learners

One of the primary objectives of contemporary education is the development of critical thinking and creative skills among students. In an environment characterized by information overload and rapid technological advancement, it is essential to teach learners how to analyze information, ask meaningful questions, and make informed decisions. Creating an educational environment that encourages free expression of ideas, discussion, and active participation in project-based activities is therefore of particular importance.

Active learning methodologies, including debates, brainstorming sessions, research projects, and problem-based tasks, support the development of both critical thinking and creative problem-solving skills. These approaches aim to ensure that students not only acquire knowledge but also develop the ability to analyze information from multiple perspectives and apply it effectively in practical situations.

Extracurricular activities also play a significant role in fostering students' creative potential and the development of comprehensive competencies. Participation in creative workshops, hackathons, as well as cultural and sports events enhances students' abilities in teamwork, initiative, and innovation. Such activities contribute to the acquisition of additional skills that are valuable not only in academic settings but also in students' future professional careers.

The Influence of Upbringing on the Educational Process

Upbringing plays a crucial role in the educational process by contributing to the formation of moral and ethical values among students while fostering a sense of responsibility and civic engagement. Educational upbringing within academic institutions supports students in acquiring not only knowledge and skills but also social competencies that enable them to become fully integrated members of society, prepared for independent living and professional activity. The educational process should therefore combine academic instruction with personal development, allowing students to realize their potential across various domains of life.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The education of students should be oriented toward the comprehensive development of individuals who are capable of making informed and responsible decisions, demonstrating initiative, working collaboratively, and taking into account the interests and perspectives of others. These competencies are particularly important in the context of a rapidly changing world, where learners are increasingly required to respond to complex challenges, adapt to uncertainty, and overcome various social and professional difficulties.

Upbringing plays a decisive role in shaping students' moral and ethical values, as well as in fostering a sense of responsibility, self-discipline, and civic consciousness. Through the integration of educational and upbringing processes, academic institutions contribute not only to the intellectual development of students but also to the formation of socially responsible individuals who are prepared for independent life and professional activity. In this regard, education should not be limited solely to the transmission of knowledge, but should also emphasize personal growth, value orientation, and social engagement.

The effective combination of modern pedagogical approaches, innovative educational technologies, and value-based upbringing creates favorable conditions for the holistic development of students. Educational institutions are encouraged to support learning environments that promote critical thinking, creativity, cooperation, and ethical awareness. Such an approach ensures that students are better prepared to meet the demands of contemporary society and to contribute meaningfully to its sustainable development.

References:

1. Makhmudovna, T. M., et al. The Course of Malformation and Corneal Erosion in Tuberculosis Patients. Open Access Repository, 2023, Vol. 4, No. 03, pp. 60–66.
2. Qobilovna, B. Z., Nodirovich, E. A. Evaluation of Orthopedic Treatment with Removable Dental Prostheses for Patients with Pair Pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 95–101.
3. Anvarovich, E. S., Qobilovna, B. Z. Influence of Different Types of Retraction Threads on the Degree of Gingival Recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 84–86.
4. Tohirovna, M. L., Qobilovna, B. Z. Optimization of Complex Treatment Methods for Inflammatory Periodontal Diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, Vol. 17, pp. 138–143.
5. Shoxrux, S., Shoxrux, I., Faxriddin, C. Prevention and Treatment of Oral Infections in Denture Wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, Vol. 14, No. 4.
6. Bakhtiyorovna, M. U. Causes of Removable Denture Breaks and Allergic Reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 374–377.
7. Makhmudova, U. B. The Effectiveness of the Use of Parapulpal Pins (PPP) in Restoring Defects of the Crown Part of Frontal Teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, Vol. 11, No. 2.
8. Мелибаев, Б. А., Махмудова, У. Б. Эффективность применения парапальпарных штифтов (ППШ) при восстановлении дефектов коронковой части фронтальных зубов. Журнал биомедицины и практики, 2022, Т. 7, № 1.
9. Zarafuz, B., Hekmat, K. H. A. S. Manifestation of Herpetic Infection in the Oral Cavity and Its Timely Elimination. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 47–52.
10. Ruziyeva, K. A., Burhonova, Z. K. K. Complex Application of Magnetic Laser Therapy and Propolis Tincture for the Prevention and Treatment of Chronic Recurrent Aphthous Stomatitis. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 2021, Vol. 3, No. 06, pp. 127–130.

KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

Tuxtayeva Mehriyo Shavkatovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
O'zbek tili va adabiyot kafedrası o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada universitet talabalari nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda kommunikativ yondashuvning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kommunikativ yondashuv talabalarning og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, muloqot madaniyatini yuksaltirish hamda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni mustahkamlashga qaratilgan pedagogik strategiyalar majmuini o'z ichiga oladi. Tadqiqot jarayonida interfaol mashg'ulotlar, guruhli va juftlikda ishlash, muammoli vaziyatlar hamda debatlar orqali nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodlari yoritilgan. Olingan natijalar kommunikativ yondashuv talabalarning akademik va kasbiy nutqiy malakalarini samarali shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ yondashuv, nutqiy kompetensiya, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, akademik muloqot, guruhli ish, tanqidiy fikrlash.

Abstract: This article analyzes the methodological possibilities of the communicative approach in developing university students' speech competence. The communicative approach encompasses a set of pedagogical strategies aimed at enhancing oral and written communication skills, improving communication culture, and strengthening critical and logical thinking. The study examines methods for developing speech competence through interactive activities, group and pair work, problem-based situations, and debates. The findings demonstrate that the communicative approach effectively contributes to the formation of students' academic and professional speech skills.

Key words: communicative approach, speech competence, interactive methods, problem-based learning, academic communication, group work, critical thinking.

Аннотация: В статье анализируются методические возможности коммуникативного подхода в формировании речевой компетенции студентов высших учебных заведений. Коммуникативный подход представляет собой совокупность педагогических стратегий, направленных на развитие устных и письменных коммуникативных навыков, повышение культуры общения, а также формирование критического и логического мышления. В исследовании рассматриваются методы развития речевой компетенции посредством интерактивных занятий, работы в группах и парах, проблемных ситуаций и дебатов. Полученные результаты свидетельствуют о высокой эффективности коммуникативного подхода в формировании академических и профессиональных речевых навыков студентов.

Ключевые слова: коммуникативный подход, речевая компетенция, интерактивные методы, проблемное обучение, академическая коммуникация, групповая работа, критическое мышление.

KIRISH

Hozirgi global ta'lim muhiti universitetlar oldida talabalarni nafaqat bilimga, balki samarali muloqot qobiliyatlariga ega bo'lgan shaxslar sifatida shakllantirish vazifasini qo'ygan. Shu nuqtai nazardan, nutqiy kompetensiya – talabalar og'zaki va yozma muloqotda fikrini aniq, lo'nda va mantiqiy ifodalash qobiliyati – oliy ta'lim jarayonida eng muhim ko'nikmalardan biri sifatida qaraladi. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish esa akademik muvaffaqiyat, ijtimoiy faollik va kasbiy malakani shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Kommunikativ yondashuv nutqiy kompetensiyani shakllantirishda samarali pedagogik strategiya hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarning muloqot jarayonida faolligini oshirish, interaktiv va muammoli vaziyatlarda fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlashga yo'naltirilgan. Shu orqali talabalar akademik va professional nutq madaniyatini rivojlantiradi, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni mustahkamlaydi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni strategik vazifa sifatida belgilaydi. Xususan, "Oliy ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Oliy ta'lim tizimida sifatni oshirish konsepsiyasi" va "Raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalarni joriy etish" dasturi universitetlarda interfaol pedagogik metodlarni qo'llash, talabalar nutqiy va tanqidiy ko'nikmalarini rivojlantirish, akademik muloqotni mustahkamlash vazifalarini belgilab beradi.

Shuningdek, kommunikativ yondashuvni amaliyotga joriy etish orqali talabalarda guruhli va juft ishlash, debat va muammoli mashg'ulotlar orqali nutqiy kompetensiyani uyg'un rivojlantirishga erishish mumkin. Bu esa oliy ta'lim jarayonining sifatini oshirish, talabalarning akademik va kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, kommunikativ yondashuv asosida nutqiy kompetensiyani shakllantirish metodikasini ilmiy asosda tahlil qilish va samarali strategiyalarni ishlab chiqish oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini yanada sifatli va innovatsion qilish imkonini beradi.

Nutqiy kompetensiya talabalarda akademik va kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlash bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ko'nikma sifatida shakllanadi. Kommunikativ yondashuv bu jarayonda eng samarali metodlardan biri bo'lib, u talabalarning og'zaki va yozma muloqot, shuningdek, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida interfaol, muammoli va amaliy yondashuvlar qo'llanilganda talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari sezilarli darajada oshadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Interfaol metodlar universitet talabalari o'rtasida muloqot, hamkorlik va fikr almashish ko'nikmalarini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv faqatgina bilim berish bilan cheklanmay, talabalarni dars jarayoniga faol jalb qiladi, ularning mustaqil va ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi.

Masalan, pedagogika fakultetida "Akademik seminar" mashg'ulotlari davomida talabalar oldindan tayyorlangan mavzu bo'yicha kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir guruh a'zolari o'z fikrini:

- aniq va lo'nda ifodalash,
- guruh a'zolarining fikrlarini tinglash va konstruktiv javob berish,
- tanqidiy fikrlash asosida qaror chiqarish,
- ko'nikmalarini amaliyotda mustahkamlaydi.

Bunday mashg'ulotlarning afzalligi shundaki, talabalar guruh ichida muammoni birgalikda tahlil qiladi, qarorlarni kelishib chiqaradi va natijalarni sinfga taqdim etadi. Bu jarayon talabalarda nutqiy kompetensiya bilan birga analitik va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Shu bilan birga, guruhli ishlash ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi: talabalar bir-birini tinglash, fikrni hurmat bilan qabul qilish va o'zaro hamkorlik qilishni o'rganadilar.

Interfaol metodlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

1. **Rol o'yinlari** – talabalarning mavzuni turli rollarda o'rganib, o'z qarashlarini ifodalash imkonini beradi;
2. **Muammoli mashqlar** – real hayotiy vaziyatlar asosida yechim topish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi;
3. **Guruh muhokamalari** – talabalar biror masala bo'yicha bir-birining fikrini tinglab, bahslashadi va muro-saga keladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, interfaol mashg'ulotlarda qatnashgan talabalar o'z fikrini aniq ifodalash, muloqot madaniyati va akademik nutq madaniyatini sezilarli darajada rivojlantiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Debat mashg'ulotlari nutqiy kompetensiya va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yana bir samarali vositasidir. Bu yondashuv talabalarni mavzuni tahlil qilish, qarshi fikrlarni aniqlash va o'z pozitsiyasini dalillar bilan himoya qilishga o'rgatadi.

Masalan, iqtisodiyot fakulteti talabalari "Mahalliy byudjetni rejalashtirishning samaradorligi" mavzusida debat o'tkazadi. Talabalar ikki guruhga bo'linib, bir guruh jarayon samaradorligini himoya qilsa, ikkinchi guruh uning kamchiliklarini tahlil qiladi. Har bir talaba:

1. Qarshi argumentlarni aniqlaydi va ularni tanqidiy tahlil qiladi,
2. O'z nuqtai nazarini dalillar bilan asoslaydi,
3. Muammoli vaziyatni hal qilish bo'yicha konkret takliflar ishlab chiqadi.

Debatning afzalligi shundaki, talaba nafaqat nutqiy kompetensiyasini, balki mantiqiy fikrlash, qaror qabul qilish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, talabalarning o'z fikrini jamoa oldida ifodalash tajribasi ularning ijtimoiy ishonchini oshiradi.

Debat va muammoli vaziyatlar asosida o'tkaziladigan mashg'ulotlarda quyidagi metodlar qo'llaniladi:

1. **Struktural debatlar** – talabalar argument, qarshi argument va xulosa chiqarish bosqichlarini amalda bajaradi;
2. **Case study (holat tahlili)** – real hayotiy muammolarni tahlil qilish va yechim taklif qilish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi;
3. **Simulyatsiyalar** – talabalar ijtimoiy yoki iqtisodiy vaziyatlarni o'rganib, qaror chiqaradi va natijalarni himoya qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, debat va muammoli vaziyatlar nutqiy kompetensiya va tanqidiy fikrlashni uyg'un rivojlantirishga, talabalarning akademik va kasbiy ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu metodlar talabalarning ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi va o'z qarashlarini asoslashga o'rgatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiya va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda kommunikativ yondashuv eng samarali pedagogik strategiyalardan biri hisoblanadi. Interfaol va guruhli mashg'ulotlar talabalarni dars jarayonida faol ishtirok etishga, o'z fikrini aniq va lo'nda ifodalashga, shuningdek, guruh a'zolarining fikrlarini tinglab konstruktiv javob berishga o'rgatadi. Shu bilan birga, bu jarayon talabalarda tanqidiy va mantiqiy fikrlash, analitik ko'nikmalar va akademik nutq madaniyatini rivojlantiradi.

Debat va muammoli vaziyatlar esa nutqiy kompetensiyani mustahkamlash bilan birga qaror qabul qilish va masalalarni tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. Talabalar mavzuni baholash, qarshi argumentlarni aniqlash va dalillarga asoslanib o'z pozitsiyasini himoya qilish orqali mustaqil va ijodiy fikrlashni o'rganadilar.

Shuningdek, hayotiy masalalar, amaliy topshiriqlar, raqamli va vizual texnologiyalarni qo'llash talabalarning nutqiy va tanqidiy ko'nikmalarini yanada samarali shakllantiradi. Individual va differensial yondashuvni qo'llash orqali talabalar o'z imkoniyatlariga mos mashg'ulotlarda ishtirok etib, muvaffaqiyatga erishadilar. Xulosa qilib aytganda, kommunikativ yondashuv asosida nutqiy kompetensiyani shakllantirish metodikasi universitetlarda talabalar akademik, ijtimoiy va kasbiy malakasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodikani tizimli ravishda amaliyotga joriy etish ta'lim jarayonini sifatli, innovatsion va natijaviy qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Richards, J.C., & Rodgers, T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.
2. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson, 2014.
3. Shavkatovna, T. M. (2021, June). The image of a beast in the work of my mother. In Archive of Conferences (pp. 22-24).
4. Shavkatovna, T. M. (2024, June). Nutq madaniyatini shakllantirishda pedagogik qarashlar. In International conference on interdisciplinary science (Vol. 1, No. 6, pp. 3-7).
5. Shavkatovna, T. M., & Ruhshona, K. (2024, May). Pedagog-psixologlarning nutq madaniyatini rivojlantirish. In International conference on modern development of pedagogy and linguistics (Vol. 1, No. 5, pp. 17-22).
6. Shavkatovna, T. M. (2023). Bo'lajak pedagog va psixobo'lajak pedagog va psixologlarda nutq madaniyatini rivojlantirishda kommunikativ sifatlarning o'rni loglarda nutq madaniyatini rivojlantirishda kommunikativ sifatlarning o'rni. International journal of recently scientific researcher's theory, 1(3), 6-8.
7. Li, T., MN, A., & Shavkatovna, T. M. (2025). Nutq buzilishlarining kompleks korreksiyasi: logoped va ota-onaning hamkorligi. Ta'lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali, 1(6), 66-69.
8. Shavkatovna, T. M. (2024). Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi. Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar, 1(3), 28-31.
9. Shavkatovna, T. M. (2024). Innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish. Modern problems in education and their scientific solutions, 1(3), 337-340.
10. Beknazarovna, Q. O., & Shavkatovna, T. M. (2024). Talabalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda nutq madaniyatining o'zaro bog'liq xususiyatlari mazmuni. Science and innovation, 3(Special Issue 18), 952-954.
11. Shavkatovna, T. M. (2025). Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish. Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar, 2(2), 57-59.
12. Shavkatovna, T. M. (2025). O'zbek tili va uning tillar tizimidagi o'rni. Bilgi çeşmesi, 1(6), 30-33.
13. Умаров, К. (2020). Роль наследия великого Алишера Навои в мировой цивилизации. Oriental Art and Culture, (III), 121-126.

14. Умаров, К. Ж. (2022). Ўзбек тилида модал феълларнинг хосланиши. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 33-36.
15. Умаров, К. Мустақиллик йилларида ўзбек тили лексикасининг бойиш манбалари ва уларнинг қиёсий лексикографик таҳлили. *Ilmiy xabarnoma. Nauchny vestnik Учредители: Андижанский государственный университет им. 3М Бабура*, (3), 77-81.
16. Abduraxmonova, R. N. (2025). Nemis tilidagi diniy matnlarning o'zbek tiliga qilingan tarjima namunalar asosida deiktik birliklarning lingvopragmatik tahlili. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 5(11), 177-182.
17. Kosimovna, A. R. UDK: 81.39 Paradigmatic properties of deictic units in the text.
18. Kosimovna, A. R. N. (2025, November). Sociodeixis and textual deixis in german religious texts. In conference of modern science & pedagogy (Vol. 1, No. 7, pp. 842-845).

MAKTABGACHA TA'LIM JARAYONIDA MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR: AMALIY MUAMMOLAR VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI

Xabibulayeva Shaxrizoda O'ktam qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Magistranti Shahrisabz, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim jarayonida mutaxassislik fanlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etishning ahamiyati, jarayon davomida yuzaga keladigan muammolar hamda ularni bartaraf etishning innovatsion yechimlari yoritilgan. Tadqiqotda o'yin texnologiyalari, integrativ ta'lim, STEAM yondashuvi va raqamli vositalardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, tarbiyachilarning kasbiy malakasi yetarli emasligi, texnik bazaning cheklanganligi hamda metodik qo'llanmalar yetishmasligi kabi muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy pedagogika, innovatsion yondashuvlar, STEAM, integratsiya, kompetensiyaviy yondashuv, o'yin texnologiyalari, raqamli ta'lim, muammolar, yechimlar.

Abstract: This article examines the importance of organizing specialized subjects in preschool education based on modern pedagogical approaches, as well as the challenges encountered in the educational process and innovative solutions to address them. The study analyzes the effectiveness of game-based technologies, integrative learning, the STEAM approach, and the use of digital tools. In addition, issues such as insufficient professional qualifications of educators, limited technical resources, and a lack of methodological materials are identified, and practical recommendations for overcoming these challenges are proposed.

Key words: modern pedagogy, innovative approaches, STEAM, integration, competency-based approach, game-based technologies, digital education, challenges, solutions.

Аннотация: В статье раскрывается значение организации специализированных дисциплин в системе дошкольного образования на основе современных педагогических подходов, а также анализируются проблемы, возникающие в ходе образовательного процесса, и инновационные пути их решения. В исследовании рассматривается эффективность применения игровых технологий, интегративного обучения, STEAM-подхода и цифровых средств обучения. Кроме того, выявляются такие проблемы, как недостаточный уровень профессиональной подготовки воспитателей, ограниченность технической базы и дефицит методических пособий, и предлагаются практические рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: современная педагогика, инновационные подходы, STEAM, интеграция, компетентностный подход, игровые технологии, цифровое обучение, проблемы, решения.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida maktabgacha ta'limga qo'yilayotgan talablar ortib bormoqda. Kichik yoshdagi bolalarning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va nutqiy rivojlanishini sifatli ta'minlash uchun ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion metodlar, interfaol usullar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish tarbiyachining kasbiy mahoratini oshirish bilan birga, bolalarning qiziqishini kuchaytiradi va ularning rivojlanish sur'atini tezlashtiradi.

Shu sababli, maktabgacha ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, undagi muammolarni aniqlash va ularga innovatsion yechimlar taklif etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Maktabgacha ta'lim mutaxassislari ta'lim tizimida innovatsion g'oyalarni yaratish va joriy etish zamonaviy bolalar bog'chasini rivojlantirish uchun zaruriy shartdir degan fikrga kelishib olishadi. O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, maktabgacha tarbiyachilar tomonidan har doim ijobiy seziladi, ular faoliyatni osongina o'zgartiradilar. O'z navbatida, tashabbus pedagogik kompozitsiya Ota-ona jamoatchiligi, bolalar bog'chasini o'quvchilarning oilalari bilan o'zaro ta'siri mexanizmlarini takomillashtirish zarurati, shuningdek, muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun maktabgacha ta'limdagi innovatsion texnologiyalar o'yinli texnologiyalar bilan bog'lanib ketgan. Ammo ularni bir xil qarash deb bo'lmaydi. Chunki innovatsiyalar turlicha yo'nalishda foydalaniladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogi o'z faoliyatini prinsipial amalga oshirish uchun: samarali (mavzuga yo'naltirilgan), tejamkor (shaxsga yo'naltirilgan), hamkorlik texnologiyalariga ega bo'lishi lozim.^[1]

Tajribali kreativ pedagog ushbu uslublar asosida o'zining "mualliflik" texnologiyasini yaratishi mumkin. Bunda, unga avval egallangan bilimlari va tarkib topgan dunyoqarashi turtki bo'ladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar yuzaga chiqishi ta'rixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning ta'lim jarayoniga kirib kelishida g'oyalar banki muhim ahamiyat kasb etgan. Masalan, italiyalik shifokor Mariya Montessori asli kasbi tarbiya bilan bog'lanmasada, o'zining boy tafakkuri orqali o'ziga xos ta'lim usulini tadbqiq etdi. "Usul har bir bolaning noyoblighi aksiomaga asoslanadi va ta'lim-tarbiya uchun maxsus yondashuvni talab qiladi.

Ta'lim tizimi uch qismdan iborat: o'qituvchi, bola va atrof-muhit" deyiladi uning ta'limotida. Uning nazariyasi uch asosiy tamoyilga asoslangan:

- bolaning maksimal erkinligi, rivojlanish va ta'lim taraqqiyoti va imkoniyatlarini tanlash;
- individual trening dasturini yaratish;
- o'qituvchining minimal aralashuvi va o'quv natijalari bo'yicha an'anaviy avtoritar nazoratning yo'qligi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'rgazmali tasavvur orqali anglash davrida bo'lganligi bois, barcha yangi bilimlar ko'rgazmalilikka asoslanadi. Bu yoshdagi bolalar bilan innovatsion pedagogik texnologiyalar sifatida interfaol metodlardan tarbiyachilar unumli foydalanadilar.^[2]

Chunki mazkur metodlardan foydalanish orqali har bir bola o'zining individual qobiliyatlarini namoyon eta oladi; mantiqiy o'yinlar o'ynash bolaning aqliy rivojlanishiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi; atrof-muhit hodisalari haqida aniq tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi; bolani ham ruhan, ham jismonan rivojlantirishda xizmat qiladi; bolalarni o'z oldiga maqsad qo'yib, uni amalga oshirishga o'rgatadi; qiyin vaziyatlar tu'g'ilganda mustaqil ravishda muammoga yechim topishga o'rgatadi.

Bolalarning rivojlanishiga qo'yilgan "Davlat talablari" va "Ilk qadam" davlat dasturida bolaning umumiy va rivojlanish sohasi kompetensiyalarining muhim yo'nalishlari belgilab berilgan. Unga ko'ra maktabgacha 6-7 yoshdagi bolaning umumiy kompetensiyalari sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatildi:

1. **Kommunikativ kompetensiya** – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi.
2. **O'yin kompetensiyasi** – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi o'quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos bo'lib xizmat qiladi.
3. **Ijtimoiy kompetensiya** – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan axloq-odob normalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish mahorati.
4. **Bilish kompetensiyasi** – atrof-muhitni ongli ravishda idrok qila olish va bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilishda foydalanish.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni bolalar ta'limiy jarayonida qo'llashda avvalo yuqoridagi bola kompetensiyalarini shakllantirishning qay birida maqbulligini aniqlash hamda ustuvor jihatlarni hisobga olish kerak. Masalan, mantiqiy o'yinlar va tajribalar ustida ishlash bolaning bilish jarayonida xizmat qilsa, so'z o'yinlari kommunikativlikni oshiradi. Shu bois usullarni saralash va muvofiqlashtirish asosida olib borish zarur.^[3]

TATQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot maktabgacha ta'lim jarayonida mutaxassislik fanlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etishning samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy usullar uyg'unlashtirilib, tajriba-sinov ishlari, kuzatuv, so'rovnoma, suhbat hamda mavjud hujjatlarni tahlil qilish metodlari qo'llanildi. O'yin texnologiyalari, integrativ ta'lim, STEAM yondashuvi va raqamli vositalar pedagogik jarayonga bosqichma-bosqich joriy qilinib, ularning o'quv-tarbiyaviy natijalarga ta'siri nazorat guruhlari bilan taqqoslash orqali baholandi.

Tadqiqotda 5–6 yoshli bolalar qatnashadigan bir nechta maktabgacha ta'lim tashkilotlari, shuningdek tarbiyachilar va metodistlar jalb qilindi; ishtirokchilar tasodifiy tanlash asosida tajriba va nazorat guruhlariga bo'lindi. Ma'lumotlarni yig'ishda tarbiyachilar uchun so'rovnomalar va diagnostik topshiriqlar, bolalar rivojlanishini baholash mezonlari, mashg'ulotlarni kuzatish varaqalari hamda STEAM va raqamli faoliyatlarga oid metodik materiallardan foydalanildi. Dastlab boshlang'ich tashxis o'tkazilib, mavjud sharoit, tarbiyachilarning tayyorgarlik darajasi va bolalarning kompetensiyalari aniqlangach, zamonaviy pedagogik yondashuvlar tizimli ravishda joriy etildi va mashg'ulotlar jarayoni muntazam kuzatilib qayd etildi.

Yakunda tajriba va nazorat guruhlarining rivojlanish ko'rsatkichlari taqqoslanib, miqdoriy ma'lumotlar foiz va o'rtacha ko'rsatkichlar asosida, sifat ko'rsatkichlar esa tematik tahlil usuli yordamida qayta ishlanib, xulosalar chiqarildi. Natijalarning ishonchlilikini ta'minlash maqsadida turli manbalar va usullarni uyg'unlashtirish (uchburchaklash), takroriy o'lchovlar va ekspert baholaridan foydalanildi; tadqiqot davomida ishtirokchilarning roziligi olinib, shaxsiy ma'lumotlar maxfiy saqlandi hamda bolalarning xavfsizligi va psixologik farovonligi ustuvor tamoyil sifatida ta'minlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hozirgi davrdagi inqilobiy hodisalarga nazar tashlaydigan bo'lsak, ijtimoiy munosabatlardagi nomutanosibliklar global muammolardek jamiyat ravnaqiga aks ta'sir etmoqda. Agarda erta yosh davridan bolalarda ijtimoiy hayot qadriyatlarini shakllantirib borilsa, kelajakda sog'lom hayot tarzini yaratishda zamin bo'lib xizmat qiladi.

Mutaxassislarining ta'kidlashicha, shtatlardagi innovatsion texnologiyalar nafaqat mumkin, balki ehtiyoj ham. Biroq, buni yodda tutish kerak pedagogik texnologiyalar Maktabgacha bolalarning o'quv jarayonida qo'llanilishi mumkin, bir nechta qat'iy talablar berildi.

Bularga quyidagilar kiradi:

1. **Kontseptuallik**, o'quv jarayoni ma'lum ilmiy tushunchaga asoslanishi kerakligini anglatadi.
2. **Tizimga tegishli texnologiyalar**, bu texnologiyalar tizimga xos bo'lgan barcha belgilarga ega bo'lishi kerak. Ya'ni, ular yaxlit, mantiqiy va ularning elementlarining tarkibiy qismlari bo'lishi kerak - o'zaro bog'liq.
3. **Ishlov berish** - pedagogik jamoa muayyan maqsadlarni belgilash, o'quv jarayonini rejalashtirish, ish jarayonida, bir yoki boshqa lahzalarni tuzatish imkoniyatini tushunish kerak.
4. **Reprodikuvchanlik** - bu talabga nisbatan qo'llaniladigan o'qituvchi shaxsidan qat'i nazar, texnologiyani teng darajada samarali bo'lishi kerak.

Ta'lim innovatsiyasi deyilganda avvalo mashg'ulotlarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutiladi. Texnologik yondashuv asta-sekin takomillashib innovatsion xarakterga ega bo'ldi. Masalan, maktabgacha ta'lim tizimida an'anaviy yo'nalishdagi mashg'ulotlar sistemasiga e'tibor berilganda, bu faoliyatda tarbiyachi obyekt bola subyekt rolini o'ynagan edi. Ya'ni, bola faqatgina tinglovchi, tarbiyachi notiq sifatida gavdalandi. Ammo barcha tajribalar ta'lim berishdagi bunday harakatlar samarali bo'la ololmasligini tasdiqladi.

Natijada ta'limni samaraliligini belgilay oladigan yondashishlarni yuzaga keltirish zarurati tug'ildi. Shuning uchun texnologik nazariyaning vujudga kelishi uchun turtki bo'ldi. Har qanday yangilik ehtiyoj natijasida yuzaga keladi. Ehtiyoj qanchalik yuqori bo'lsa, uning samaradorlik darajasi ham ko'tarilaveradi. Ta'lim innovatsiyalari deyilganda, ko'z oldimizda albatta yangi pedagogik texnologiyalar gavdalanadi.^[4]

Maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o'rni. Zamonaviy ta'lim jarayonida quyidagi yondashuvlar maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda:

1. Kompetensiyaviy yondashuv

Bolalarda mustaqil fikrlash, kuzatish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Integrativ yondashuv

Fanlararo bog'liqlik asosida mashg'ulotlar tashkil etiladi. Masalan, matematika bilan san'at, til bilan jismoniy tarbiya elementlarini qo'shgan holda mashg'ulot o'tish.

3. STEAM yondashuvi

Ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika elementlari orqali o'yin asosidagi kashfiyotlar qilish imkonini beradi.

4. O'yin texnologiyalari

Kichik yoshdagi bolalar uchun eng tabiiy o'rganish shakli bo'lib, bilimlarni qiziqarli tarzda o'zlashtirishga yordam beradi.

5. Raqamli texnologiyalar

Multimediya, ta'limiy ilovalar, interaktiv taxtalardan foydalanish bolalarda axborot savodxonligini shakllantiradi.

Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim jarayonida zamonaviy yondashuvlarni to'liq joriy etishda bir qator muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, tarbiyachilarning yangi metodikalar bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarining yo'qligi, metodik qo'llanmalar yetishmasligi, moddiy-texnik bazaning sustligi, raqamli vositalardan samarali foydalanish ko'nikmasining to'liq shakllanmaganligi bunga misol bo'la oladi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan pedagogik hamkorlik yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani ham ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi^[5].

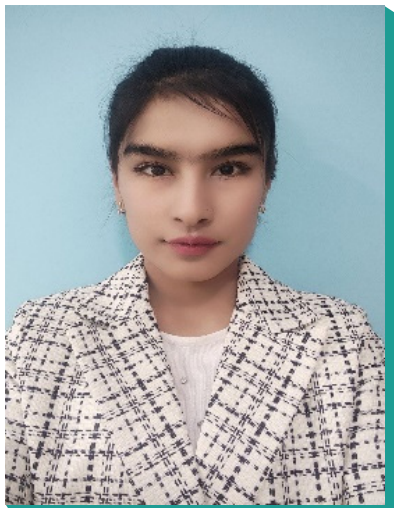
XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun bir qator innovatsion yechimlar taklif etiladi. Avvalo, tarbiyachilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlar bo'yicha muntazam malakasini oshirish zarur. Seminarlar, treninglar, amaliy master-klasslar orqali ularning kasbiy savodxonligi oshiriladi. Ikkinchi muhim yo'nalish – metodik bazani boyitishdir. Mahalliy sharoitga mos didaktik o'yinlar, ko'rgazmali qurollar, elektron ta'lim resurslarini yaratish katta ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ta'limiy ilovalar va interaktiv materiallar bilan mashg'ulotlarni boyitish bolalarning qiziqishini oshiradi. Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish esa ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Bu maqsadda ota-onalar uchun pedagogik maslahatlar, seminarlar, bolalar bilan birgalikdagi amaliy mashg'ulotlar o'tkazilishi samarali natijalar beradi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida mutaxassislik fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar, o'yin metodlari va integratsiyalangan mashg'ulotlar ta'lim jarayonini mazmunli va samarali qiladi. Muammolar tahlili va ularga taklif qilingan yechimlar esa maktabgacha ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish uchun muhim omil hisoblanadi. Tarbiyachilarning yangiliklarga intilishi, ilmiy-metodik yondashuvlarga tayangan holda ishlashi va ta'lim jarayonini boyitib borishi maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi va ta'limining muvaffaqiyatli yo'lga qo'yilishida asosiy rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni.
2. Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi. – Toshkent: 2020.
3. Hasanboyeva O., Yo'ldosheva G. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent, 2019.
4. G'oziyev E.G. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
5. Montessori M. O'qituvchi qo'llanmasi. – Toshkent, 2021.
6. Fathiddinova N. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
7. Nizomova, Shoxista. "Maktabgacha yoshdagi bolalarga badiiy adabiyot bilan ishlashni orgatish." Центр научных публикаций (buxdu. uz) 33.33 (2023).
8. Nizomova, Shoxista. "Maktabgacha talim tashkilotida o'yinning bola hayotidagi ahamiyati." Центр научных публикаций (buxdu. uz) 32.32 (2023).

Xoldarova Mubina Qudratbek qizi
Andijon davlat pedagogika instuti
Ta'lim tarbiya nazaryasi va
metodikasi (maktabgacha ta'lim)
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARDA NUTQ O'STIRISH DARSLARI ORQALI SOFT SKILLS KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY PEDAGOGIK PSIXOLOGIK ASOSLARI

ORCID Id: 009-002-3818-053X

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari nutq o'stirish mashg'ulotlari jarayonida **soft skills (yumshoq ko'nikmalar)**ni rivojlantirishning nazariy, pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida yumshoq ko'nikmalarni shakllantirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Mazkur jarayonda maktabgacha ta'lim yo'nalishida olib boriladigan nutq o'stirish mashg'ulotlari talabalarda kommunikativ hamda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit sifatida namoyon bo'ladi.

Kelgusida maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritadigan tarbiyachilar uchun nutq madaniyati, empatiya, jamoada ishlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish hamda samarali muloqotga kirisha olish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston, MDH mamlakatlari (jumladan, Rossiya) va jahon ta'lim amaliyoti tahlili nutq faoliyati orqali yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy-pedagogik yetukligini ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari nutq o'stirish mashg'ulotlariga interaktiv va integratsiyalashgan metodlarni joriy etish orqali talabalarda muloqot madaniyati, empatiya, jamoada ishlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish hamda reflektiv ko'nikmalarni rivojlantirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, multimodal yondashuv, empatiya, emotsional rivojlanish, moslashuvchanlik, kasbiy kompetensiya, interaktiv metodlar, refleksiya, kommunikatsiya, liderlik, integratsiya, diagnostika, eksperimental yondashuv, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, pedagogik-psixologik asoslar.

Abstract: This article analyzes the theoretical, pedagogical, and psychological foundations of developing soft skills among students of preschool education through speech development classes. In the modern education system, the development of soft skills based on learner-centered and competency-based approaches is regarded as a priority. In this context, speech development classes in preschool education represent a favorable pedagogical environment for fostering students' communicative and social competencies.

For future preschool educators, speech culture, empathy, teamwork, the ability to make appropriate decisions in problematic situations, and effective communication are of critical importance. An analysis of educational practices in Uzbekistan, CIS countries (including the Russian Federation), and global education systems demonstrates that the development of soft skills through speech activity is a key factor in ensuring the professional maturity of future preschool teachers.

The findings of the study confirm that the integration of interactive and interdisciplinary methods into speech development classes contributes to the formation of communication culture, empathy, teamwork skills, decision-making abilities in problem situations, and reflective competencies among students.

The results indicate that the systematic and conscious application of soft skills elements in speech development classes serves as an effective mechanism for improving the quality of professional training in preschool education and ensuring the professional and pedagogical competence of future educators.

Key words: competence, multimodal approach, empathy, emotional intelligence, adaptability, professional competence, interactive methods, reflection, communication, leadership, integration, diagnostics, experimental approach, social-emotional skills, pedagogical and psychological foundations.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические, педагогические и психолого-педагогические основы развития soft skills (гибких навыков) у студентов направления дошкольного образования посредством занятий по развитию речи. В современной системе образования развитие мягких навыков на основе личностно-ориентированного и компетентного подходов рассматривается как приоритетная задача, при этом занятия по развитию речи выступают наиболее благоприятной педагогической средой для формирования коммуникативных и социальных компетенций студентов.

Для будущих педагогов дошкольного образования особое значение имеют культура речи, эмпатия, умение работать в команде, способность принимать обоснованные решения в проблемных ситуациях и эффективно взаимодействовать с окружающими. Анализ образовательной практики Узбекистана, стран СНГ (в том числе Российской Федерации), а также мирового образовательного пространства показывает, что развитие гибких навыков через речевую деятельность является важным фактором обеспечения профессионально-педагогической зрелости будущих воспитателей.

Научно обосновано, что внедрение интерактивных и интегрированных методов в занятия по развитию речи способствует формированию культуры общения, эмпатии, навыков командной работы, принятия решений в проблемных ситуациях и рефлексивных умений у студентов.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что системное и осознанное применение элементов soft skills в процессе занятий по развитию речи является эффективным механизмом повышения качества подготовки кадров по направлению дошкольного образования и обеспечения профессионально-педагогической зрелости будущих воспитателей.

Ключевые слова: компетенция, мультимодальность, эмпатия, эмоциональность, адаптивность, профессиональная компетентность, интерактивные методы, рефлексия, коммуникация, лидерство, интеграция, диагностика, экспериментальный подход, социально-эмоциональные навыки, психолого-педагогические основы.

KIRISH

Bugungi ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish va kasbiy kopetensiyalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biridir. Ayniqsa maktabgacha ta'lim tashkilotlarini faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki kommunikativ, ijtimoiy-emotsional va reflektiv soft skills ko'nikmalari bilan tayyorlash dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Maktabgacha ta'lim talabalarda soft skillsni rivojlantirish uchun eng qulay muhit nutq o'stirish darslarida bo'ladi. Nutq o'stirish darslariga soft skills yondashuvi bog'liqliklari mavjud shuning uchun ham ushbu yondashuv aynan nutq o'stirish darslari orqali amalga oshiriladi.

Talabalarda nutq (kompetensiya) ko'nikmalarini rivojlantirish bu jarayonning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ayni paytda soft skills – yumshoq ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Soft skills – bu muloqotga kirisha olish, jamoada ishlash muammoni hal qilish, liderlik, ijobiy fikrlash va moslashuvchanlik kabi shaxsiy va shaxsiy muvaffaqiyat uchun zarur ko'nikmalar majmuasidir.

Yurtimizda bo'lajak mutaxasislarni oliy o'quv yurtlarida olayotgan nazariy bilimlarini amalyotda qo'llash maqsadida talabalarni (4+2) malakaviy amalyotiga jalb qilinmoqda bu yondashuv juda samarali bo'lmoqda xususan matkabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun manfaatli negaki tarbiyachida soft skills ko'nikmasi mashg'uloti davomida ham tarbiyalanuvchilarning ota-onalari bilan ham muloqot jarayonida bu ko'nikma qo'l keladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

MDH mamlakatlarida ham bu ko'nikaning rivojlantirish uchun bir qancha tavsiflar berib o'tilgan xususan Rossiya mamlakari olimlaridan A.I.Ivanina, O.L. Chulanova, Yu.M.Davletshina fikricha, "soft skills"ni "yumshoq kompetensiyalar" sifatida ko'rinishi lozim. Soft skills ko'nikmasining rivojlanishi kasbiy faolyatda sodir bo'ladi va bu ko'nikmaning mavjudligi ishga qabul qilishda va ma'lum lavozimlarning kompetensiya modelini shakllantirishda ish beruvchilarning o'zgacha qarashlarini qo'zg'atadi.^[1]

O.Sosnistkaya uchun soft skills- bu kommunikativ va boshqaruv qobiliyatlari bo'lib muallifning fikricha, bu yondashuv isbotlash, rahbarlik qilish boshqarish prezentatsiyalar o'tkazish, odamlar bilan muvofiq aloqa o'rnatish, ziddiyatli vaziyatlarni yengish, nutq san'ati kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.^[2]

Boshqacha qilib aytganda soft skills bu qobiliyatlarni ma'lum kasblar uchun xos sifat va ko'nikmalar emas balki umuminsoniy deb tarifiyladi. Chunki bu ko'nikma shaxning nafaqat kasb doirasida balki shaxsiy hayoti davomida ham yaqinlari bilan va boshqa ko'plab insonlar bilan kommunikatsiya jarayonida ham muhim o'rinni egallaydi.

Jahon mamlakatlarida ham bir necha olimlar o'z izlanislari davomida "soft skills"ni baholash va pedagogik kontekstda ularning samaradorligini aniqlash bo'yicha ilmiy ish olib borgan mualliflardan biri Jared.D.T. Guerrero-Sosa 2025-yilda chop etilgan va "soft skills" (yumshoq ko'nikmalarni) multimodal (ko'p modal) tahlil

orqali baholash metodikasini taklif etdi. Ushbu ilmiy izlanishnin dolzarbligi shundaki ta'lim muhitida soft skillsni ob'ektiv va tushunarli tarzda baholash katta muammo bo'lib qolmoqda ayniqsa oliy ta'lim talabalarining soft skills (kommunikatsiya, qaror qabul qilish, ijodkorlik) kabi noaniq harakatlarni aniqlash va soft skillsni rivojlantirish bo'yicha izlanishlar olib borilgan ^[4].

TAQIQOT METODOLOGIYA

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarida nutq va soft skills ko'nikmalarini baholash uchun quyidagi metodlardan foydalanildi. Andijon davlat pedagogika institutining maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabarlari olib bordi, talabalar ikki guruhga ajratildi:

1. **Nazorat guruhi:** an'anviy nutq o'stirish darslari.
2. **Eksperimental guruhi:** soft skills integratsiyalangan interaktiv nutq darslari.

Diagnostika mezonlari: Kommunikatsiya (fikrni ravon ifodalash, gap tuzish, dialogni davom ettirish), empatiya va emotsional sezgirlik (qarshi fikrni qabul qila olish, hurmat, ijobiy munosabat), jamoada ishlash ko'nikmalari (hamkorlik, kelishuv, vazifa taqsimlash, moslashuvchanlik), ijodiy fikrlash (yangi g'oyalar berish, muammoga noodatiy yondashuv), va refleksiya.

Dars jarayonida qo'llanilgan metodlari: Rol o'yinlar (talaba-bola va talaba tarbiyalanuvchi ota yoki onasi), Keys-stadi (muammoni hal qilish vazifalari), Refleksiya mashqlari, Interaktiv suhbat va taqdimot kabi metodlardir. Tadqiqot natijalari foiz ko'rinishida oldingi va keyingi holatlar bilan solishtirildi, interaktiv va an'anaviy metodlar samaradorligi aniqlab chiqildi.

Eksperimental guruhda quyidagi o'zgarishlar kuzatildi:

1. **Kommunikativlik:** talabalarning nutq madanyati va fikrni ifodalash qobiliyati 25% ga oshdi.
2. **Jamoada ishlash:** hamkorlik va muvofiqlik 18% ga kuchaydi.
3. **Empatiya va emotsional sezgirlik:** 22% ga oshdi.
4. **Ijodiy fikrlash:** 20% ga faollashdi

Nazorat guruhida esa ushbu ko'rsatgichlar faqat 5-10% ga o'zgargan. Ko'rinish turibdiki nazorat guruhidagi ko'rsatkichlar minimal darajada saqlanib qoldi, o'zgarish dinamikasi barqaror past darajada kuzatildi, soft skills ko'nikmalarining sifat jihatidan chuqur shakllanishi qayd etilmadi va pedagogik ta'sirning samaradorlik koefitsienti yetarli darajada namoyon bo'lmadi. Shunday qilib, interaktiv va soft skills integratsiyalashgan metodik yondashuv an'anaviy darslarga nisbatan samaraliroq ekanligi ko'rsatildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Natijalar shuni ko'rsatadiki, nutqni oshirish darslariga soft skills elementlarini kiritish pedagogik jarayonni yanada interaktiv va mazmunli qiladi. Talabalar muloqot jarayonining markazida bo'lib, fikrini erkin ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, kommunikativ kompetensiya talabaning shaxsiy va kasbiy shakllanish jarayonida markaziy o'ringa ega bo'lib, pedagogik faolyatda kelajakda tarbiyalanuvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan to'g'ri munosabat o'rnatish uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Eksperimental modelning joriy etilishi talabalarda nutq madanyatining sifat jihatdan yaxshilanishiga, fikrni izchil va asosli fikrlash, savol-javobda mantiqiy bo'lish, tinglash va suhbatni boshqarish ko'nikmalarida sezilarli ijobiy o'zgarishlarni namoyon etadi. Bu esa L. S. Vygotskiyning ijtimoiy – madaniy rivojlanish nazaryasi hamda B. Bloomning kognitiv rivojlanish tansifi bilan bog'liq holda soft skills va kommunikativ o'sish o'rtasida bevosita uzviylik mavjudligini tasdiqlaydi. ^[5]

Umuman oldanda, o'tgan bosqichlar natijalari shuni ko'rsatadiki, nutqni o'stirish darslariga soft skills elementlarini ongli ravishta integratsiyalash amalyoti talaba shaxsining kasbiy-pedagogik yetukligi uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Bu esa maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining keljakdagi kasbiy faolyatida samarali kommunikatsiya olib boorish, pedagogik muhitda konstruktiv muloqot tashkil qilish hamda kasbiy-madaniy moslashuvchanlikni oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA TAKLIFLAR

Nutqni o'stirish darslari soft skillsni shakllantirishning samarali mexanizmi bo'lib, kommunikatsiya, hamkorlik, muammoli vaziyatlarni hal etish, ijtimoiy-emotsional moslashuv va ijodiy fikrlash jarayonini faollashtiradi. Interaktiv yondashuvlar (rol o'yinlar, keys-stadi, refleksiya, muloqot modellashirish) an'anaviy nutq mashg'ulotlariga

nisbatan yuqori natija beradi, chunki ular talabani dars jarayonidagi faol ishtirokini va kasbiy motivatsiyasini oshiradi. Soft skills ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida pedagogik va psixologik tamoyillarga tayangan holda integratsiyalashgan metodika qo'llanishi talaba nutq madaniyati va muloqot madaniyatining izchil rivojlanishiga xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, eksperimental yondashuv an'anaviy o'qitishga nisbatan samaraliroq bo'lib, talabalarning kommunikativ-ijtimoiy ko'nikmalarida sezilarli o'sish kuzatildi: nazorat guruhida esa bunday o'zgarish yetarli darajada namoyon bo'lmadi. Mazkur yondashuv maktabgacha ta'lim tizimida o'quvchilarni tayyorlash jarayoniga amaliy tavsiya sifatida tatbiq etilishi mumkin, chunki u kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda barqaror natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ivonina A.I., Chulanova O.L., Davletshina Yu.M., Boshqaruv sohasida nazariy va metodik ishlanmalarning yo'nalishlari: xodimlarning kasbiy va karyera rivojlanishida soft skills va hard skills roli Internet –jurnal "Naukovedeniye" 2017
2. Slizkova E.V. Soft skills rivojlanishining zamonaviy determinantlari [Elektron resurs]. Kirish rejmi: <http://e-koncept.ru/2018/181018.htm>
3. Tuychiyeva, S.M. (2025). Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy amaliy kompetentlikni dinamik rivojlantirishning psixologik xususiyatlari (DSc dissertatsiyasi). Toshkent: O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti.
4. Guerrero-Sosa, J.D.T., Romero, F.P., Menendez-Dominguez, V.H., Serrano- Guerrero, J., Montoro-Montarroso, A. & Olivas, J.A. (2025). A Multimodal Framework for Explainable Evaluation of Soft Skills in Educational Environments. ArXiv Preprint. Doi:10.48550/arXiv.2505.01794
5. Vygotskiy, L.S. (2019). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Davidova, V. (2019). Tinglash, gapirish va kelishish: softskills nima va ularni qanday qanday rivojlantirish mumkin [Elektron resurs]. <http://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills>
7. Zhadko, N.V., & Churkina, M. A. (2020). Hard skills va soft skillsni o'qitish-ularning farqi nimada? [Elektron resurs]. <http://hr-portal.ru/article/obuchenie-hardskills-i-soft-skills-v-chyom-raznica>

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA RIVOJLANTIRUVCHI MUHIT VA UNING TURLARI

Xolmirzayeva O'g'iloy Murotali qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası stajyor-o'qituvchisi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7738-5189>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning nazariy asoslari, tamoyillari, turlari va amaliy tatbiqi masalalari tadqiq etilgan. Jahon pedagogikasidagi ilg'or yondashuvlar (Montessori, Reggio Emilia, konstruktivistik va boshqalar), shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi hamda me'yoriy hujjatlarida belgilangan talablar tahlil qilingan. Rivojlantiruvchi markazlarning turlari, ularning bolaning shaxsiy, kognitiv, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishidagi o'rni, ularni tashkil etishning ilmiy-metodik jihatlari hamda pedagogning roli o'rganilgan. Tadqiqot natijalari asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida samarali rivojlantiruvchi muhitni yaratish va uni baholash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: rivojlantiruvchi muhit, rivojlantiruvchi markazlar, maktabgacha ta'lim, bolaning shaxsiy rivojlanishi, konstruktivistik yondashuv, o'quv muhiti, "Ilk qadam" dasturi.

Abstract: This article investigates the theoretical foundations, principles, types, and practical application of organizing a developmental environment in preschool educational institutions. Advanced approaches in world pedagogy (Montessori, Reggio Emilia, constructivist, and others), as well as the requirements established in the State Curriculum "Ilk qadam" and regulatory documents of the Republic of Uzbekistan, are analyzed. The types of developmental centers, their role in a child's personal, cognitive, social, and creative development, the scientific and methodological aspects of their organization, as well as the role of the teacher are examined. Based on the research results, recommendations have been developed for creating an effective developmental environment and assessing it in preschool institutions.

Key words: developmental environment, developmental centers, preschool education, child's personal development, constructivist approach, educational environment, "Ilk qadam" curriculum.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретические основы, принципы, виды и практические вопросы организации развивающей среды в дошкольных образовательных учреждениях. Проанализированы передовые подходы мировой педагогики (Монтессори, Реджо Эмилия, конструктивистский и другие), а также требования, установленные в Государственной учебной программе "Илк кадам" и нормативных документах Республики Узбекистан. Изучены виды развивающих центров, их роль в личностном, когнитивном, социальном и творческом развитии ребёнка, научно-методические аспекты их организации, а также роль педагога. На основе результатов исследования разработаны рекомендации по созданию эффективной развивающей среды и её оценке в дошкольных учреждениях.

Ключевые слова: развивающая среда, развивающие центры, дошкольное образование, личностное развитие ребёнка, конструктивистский подход, образовательная среда, программа "Илк кадам".

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yaxlit shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi ular faoliyat olib boradigan asosiy muhit – maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagogik sharoitlariga bevosita bog'liq. Rivojlantiruvchi muhit nafaqat bolalarning psixofiziologik va intellektual qobiliyatlarini oshiradi, balki ularning ijtimoiylashuvi, mustaqilligi, ijodiy va kognitiv faolligini ham rag'batlantiradi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha qator ustuvor chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2019-yil 8-maydagi PF-4312-sonli Prezident Farmoni va 2020-yil 22-dekabrda 802-sonli Vazirlar Mahkamasining buyrug'ida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy talablarga mos rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish vazifasi aniq belgilangan. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi bolani faoliyat markaziga qo'ygan holda, uning rivojlanishi uchun qulay sharoitlar – o'quv muhitini tashkil etishning konseptual asoslarini taklif etadi. Shu nuqtai

nazardan, rivojlantiruvchi muhitning nazariy asoslari, tamoyillari va uning samarali tashkil etilishi usullarini o'rganish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi ^[1; 2].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Rivojlantiruvchi ta'lim muhiti masalasi jahon va milliy pedagogika fanida keng o'rganilgan. J. Piajening konstruktiv nazariyasi bolaning o'z faoliyati va atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri orqali bilim va tushunchalarni konstruksiya qilish jarayonini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv hozirgi kunda maktabgacha ta'limda muhitni loyihalashning nazariy asosi bo'lib xizmat qilmoqda ^[6].

L.S. Vigotskiy bolaning ijtimoiy muhit va "yaqin rivojlanish zonasi"dagi o'zaro ta'sir orqali rivojlanishini asoslab bergan. Uning nazariyasiga ko'ra, muhit bolaga erishish mumkin bo'lgan yangi psixologik funksiyalarni o'zlashtirishda yo'l-yo'riq ko'rsatadigan "madaniy vosita" sifatida xizmat qilishi lozim ^[7].

M. Montessori "o'rganuvchan ong" tushunchasini kiritib, muhitni "uchinchi pedagog" deb atagan. Uning metodologiyasida muhit bolaning sezgi organlari orqali o'z-o'zini tarbiyalashi va mustaqil o'rganishi uchun maxsus tayyorlangan materiallar hamda jarayonlar majmuini ifodalaydi ^[8].

Reggio Emilia yondashuvi (Italiya) muhitni "uchinchi o'qituvchi" sifatida talqin qiladi va uni bolalarning "yuz tili"ni ifoda etuvchi, ularning tadqiqotlari va loyihalarini qo'llab-quvvatlovchi, shaffof hamda demokratik makon sifatida ko'radi.

O'zbekiston pedagogik fani doirasida M.M. Rizayeva maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi ta'lim muhitini shakllantirish prinsiplarini o'rganib, uning mazmuniy jihatlari va didaktik imkoniyatlarini ochib bergan. N.S. Mo'minova esa rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda yosh xususiyatlari va individual yondashuvning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi ^[4; 5].

O'zbekiston me'yoriy hujjatlari – "Ilk qadam" dasturi va Davlat standartlari rivojlantiruvchi muhitni guruh xonasidagi "rivojlantiruvchi markazlar" orqali tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu markazlar bolaning turli sohalaridagi faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishga yo'naltirilgan ^[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganish maqsad qilingan.

Tadqiqotning obyekti – maktabgacha ta'lim jarayoni, predmeti esa – maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi rivojlantiruvchi muhit va uning turlaridir.

Tadqiqotning maqsadi rivojlantiruvchi muhitning tashkiliy, pedagogik va psixologik tamoyillarini aniqlash, uning turlarini tasniflash hamda ularni amaliyotda joriy etishning samarali yo'llarini taklif qilishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- 1) rivojlantiruvchi muhitning psixologik-pedagogik nazariy asoslarini tahlil qilish;
- 2) rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning asosiy tamoyillarini aniqlash;
- 3) "Ilk qadam" dasturida ko'rsatilgan faollik markazlarining turlari, mazmuni va vazifalarini o'rganish;
- 4) rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish va undan samarali foydalanishda pedagogning rolini aniqlash;
- 5) muhitning samaradorligini baholash usullarini belgilash hamda uni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning asosiy tamoyillari. Tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida samarali rivojlantiruvchi muhit quyidagi tamoyillar asosida qurilishi zarur:

- xavfsizlik va gigiyena – barcha jihoz va materiallar sanitariya talablariga, bolalar uchun fiziologik va psixologik xavfsizlik shartlariga javob berishi kerak;
- faollik va mustaqillik – muhit bolani harakatga, tanlov qilishga, tajriba o'tkazishga undashi va uning erkin, mustaqil faoliyatini rag'batlantirishi lozim;
- o'zgaruvchanlik va moslashuvchanlik – muhit vaqt o'tishi, mavzu, bolalarning qiziqishlari va o'quv vazifalariga mos ravishda o'zgartirilishi, to'ldirilishi, qayta jihozlanishi mumkin bo'lishi kerak;

- integratsiya va funksionallik – har bir faollik markazi bolaning bir necha sohalarida (masalan, nutq, kichik motorika, ijod) bir vaqtning o'zida rivojlanishiga xizmat qilishi lozim;
- estetiklik va ma'naviy boyitish – muhit chiroyli, tartibli, mazmunli hamda milliy madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi bo'lishi zarur;
- inklyuzivlik – har qanday imkoniyatga ega bo'lgan, shu jumladan maxsus ehtiyojli, barcha bolalar uchun qulay va qamrab oluvchi muhit yaratilishi talab etiladi.

Rivojlantiruvchi markazlarning turlari va vazifalari. "Ilk qadam" dasturi asosida MTTlarda quyidagi 5 ta asosiy rivojlantiruvchi markazni tashkil etish belgilangan:

- qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi – bolalarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi, matematik tushunchalari va konstruktiv ko'nikmalarini rivojlantiradi, bunda turli qurilish to'plamlari, mozaikalar va loyihalash stollari mavjud bo'ladi;
- syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirish markazi – bolalarning ijtimoiy va hissiy intellektini, kommunikativ ko'nikmalarini hamda fantaziyasini rivojlantirishga xizmat qiladi, ushbu markazda turli kiyimlar, uy-ro'zg'or buyumlari, qo'g'irchoqlar va kichik sahna maydonchalari joylashtiriladi;
- til va nutq markazi – nutq rivojlanishi, fonematik eshitish, tilga qiziqishni oshirish hamda kelajakda savodxonlikka tayyorgarlikni ta'minlaydi, bunda kitoblar, rasmlar, audiohikoyalar, harflar va so'zlar bilan ishlash uchun materiallar to'plami mavjud bo'ladi;
- fan va tabiat markazi – bolalarda tadqiqotchilik ruhini, tabiat hodisalariga qiziqishni va ilmiy tafakkurni shakllantiradi, bu yerda lupalar, mikroskoplar, tabiiy materiallar, o'simliklar hamda tajriba jihozlari joylashtiriladi;
- san'at markazi – nozik motorika, rang va shakl idrokini, estetik his-tuyg'ularni hamda ijodiy ifodani rivojlantiradi, markazda turli ranglar, qog'ozlar, yopishtiruvchi materiallar, bo'yoqlar, plastilin, tabiiy va chiqindi materiallardan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Mazkur asosiy markazlardan tashqari, guruhning imkoniyatlari va bolalarning ehtiyojlariga qarab musiqa markazi, qum va suv markazi, pazandachilik markazi kabi qo'shimcha, vaqtinchalik yoki loyihaviy markazlar ham tashkil etilishi mumkin.

Pedagogning roli. Rivojlantiruvchi muhit faqat jihoz va materiallar yig'indisi emas, balki pedagogning faol va maqsadli pedagogik faoliyati bilan jonli muhitga aylanadi. Pedagogning roli muhitni loyihalovchi va tashkil etuvchi sifatida bolalar yoshi va qiziqishlarini hisobga olgan holda markazlarni joylashtirish va jihozlashdan, kuzatuvchi va tahlilchi sifatida bolalarning harakatlarini, o'zaro munosabatlarini hamda rivojlanish dinamikasini kuzatishdan, moderator va rag'batlantiruvchi sifatida bolalarni faoliyatga jalb qilish, ularni mustaqil qaror qabul qilishga undash, biroq bevosita aralashmaslikdan, shuningdek, muhitni doimiy yangilovchi sifatida materiallar va faoliyat turlarini muntazam ravishda boyitib, o'zgartirib turishdan iborat. Shu bilan birga, pedagog ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkor sifatida muhit yaratish va boyitish jarayoniga ularni faol jalb etishi lozim.

Samaradorlikni baholash. Rivojlantiruvchi muhitning samaradorligini baholashda bolalarning turli markazlarda o'tkazgan vaqtining taqsimlanishi va sifat darajasi, mustaqilligi va tanlov qilish qobiliyatining ortishi, muloqot va hamkorlikdagi ijobiy o'zgarishlar, muammolarni hal qilish hamda ijodiy yondashuv ko'rsatkichlari, bolalarning hissiy holati va guruhdagi psixologik iqlimning ijobiy dinamikasi kabi mezonlardan foydalanish mumkin. Xalqaro tajribada ECERS (Erta bolalik muhitini baholash shkalasi) kabi standartlashtirilgan o'lchov vositalari qo'llaniladi.^[9]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Rivojlantiruvchi muhit – bu faqat maktabgacha ta'lim tashkilotining moddiy-texnik bazasi emas, balki bolaning shaxs sifatida integrallashuvi, mustaqil o'rganishi va har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi murakkab pedagogik tizimdir. "Ilk qadam" dasturida belgilangan beshta asosiy faollik markazi bolaning rivojlanishining barcha sohalarini (kognitiv, ijtimoiy-hissiy, nutqiy, jismoniy, ijodiy) qamrab oladi va ularning o'zaro integratsiyasi rivojlantiruvchi muhitning samaradorligini oshiradi. Muhitning samaradorligi uning to'g'ri loyihalashini, bolalar faoliyatiga yo'naltirilganligi, doimiy ravishda yangilanib turishi va pedagogning kasbiy kompetentligiga bevosita bog'liq.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhit sifatini oshirish va uni samarali boshqarish maqsadida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, xususan, MTT rahbarlari va tarbiyachilari uchun "Rivojlantiruvchi ta'lim muhitini loyihalash va boshqarish", "Faollik markazlarida pedagogik hamrohlik" mavzularida amaliy treninglar, ustaxonalar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish, moddiy-texnik bazani modernizatsiya qilish orqali MTTlarni milliy va xalqaro standartlarga mos, sifatli, bolalar uchun xavfsiz, ko'p

funksiyali o'yin va o'quv materiallari bilan ta'minlash, materiallar ishlab chiqarishda mahalliy xom ashyo va milliy an'analardan foydalanishni rag'batlantirish, rivojlantiruvchi muhitning holati va samaradorligini muntazam baholash uchun milliy standartlashtirilgan ko'rsatkichlar, jumladan, xalqaro ECERS shkalasiga moslashtirilgan monitoring tizimini ishlab chiqish va joriy etish, rivojlantiruvchi muhitni yaratish va boyitishda ota-onalar, mahalla faollari hamda homiylik tashkilotlari ishtirokini kuchaytirish, ular uchun ochiq eshik kunlari va o'quv-seminarlari o'tkazish, shuningdek, rivojlantiruvchi muhitning bolalar rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan fundamental va amaliy ilmiy-tadqiqotlarni olib borish, Reggio Emilia, HighScope va boshqa xalqaro ilg'or tajribalarni o'rganish hamda ularni milliy sharoitga mos holda adaptatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar maktabgacha ta'lim sifatining izchil oshishiga hamda O'zbekiston yosh avlodini har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash vazifasining samarali amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PF-4312-sonli qarori "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". – 2019. <https://lex.uz/ru/docs/-4327235>
2. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim va tarbiya Davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2020.
3. Rizayeva, M.M. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi ta'lim muhitini shakllantirish" // "Maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini rivojlantirish: amaliyot va xorijiy tajriba" respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2024. – 23–24-may.
4. Mo'minova, N.S. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari sharoitlarida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish" // "Лучшие интеллектуальные исследования" jurnali. – 2024.
5. Piaget, J. The Origins of Intelligence in Children. – New York: International Universities Press, 1952.
6. Vigotskiy, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
7. Montessori, M. The Absorbent Mind. – New York: Dell Publishing, 1967.
8. Harms, T., Clifford, R.M., Cryer, D. Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS-R). – New York: Teachers College Press, 2005.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ

Абдуллаева Нигора Курбановна

Преподаватель кафедры русского языка и литературы
факультета филологии
Национального педагогического университета
Узбекистана имени Низами

Аннотация: Для студентов-биологов изучение языка является не только средством повседневной коммуникации, но и важным инструментом профессиональной и научной деятельности, включающим чтение и критический анализ научных статей, освоение специализированной терминологии, подготовку лабораторных отчётов, участие в международных проектах и научных дискуссиях. В статье раскрываются лингводидактические и организационно-педагогические основания развития языковых компетенций будущих специалистов-биологов. Показано, что результативность обучения возрастает при интеграции языкового и предметного содержания, опоре на аутентичные научные жанры и задачный формат работы, системном формировании академической лексики и терминологии, а также при использовании формирующего оценивания и портфолио. Обосновывается необходимость компетентностной модели, включающей лингвистический, академический, профессионально-коммуникативный, исследовательский и социокультурный компоненты. Особое внимание уделяется вопросам мотивации, профессиональной идентичности и переходу от бытовой языковой беглости к академической языковой компетентности.

Ключевые слова: студенты-биологи, языковые компетенции, академический язык, терминология, профессионально-ориентированное обучение, ESP, CLIL, научное письмо, формирующее оценивание, портфолио.

Annotatsiya: Biologiya yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun til o'rganish umumiy kommunikativ ehtiyoj bilan cheklanmay, ilmiy fikrlash, terminologik aniqlik, akademik yozuv hamda xalqaro ilmiy hamkorlikni ta'minlovchi muhim kasbiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada biolog-talabalarda til kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari va pedagogik shart-sharoitlari yoritiladi. Tadqiqot kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda biologik mazmun bilan til o'qitishni integratsiyalash, ilmiy matnlarni o'qish va tahlil qilish, laboratoriya hisobotlarini yozish, taqdimot va poster nutqini shakllantirish kabi ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishni nazarda tutadi. Til kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida akademik diskurs, autentik ilmiy janrlar va formatif baholashning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: biolog-talaba, til kompetensiyasi, ilmiy diskurs, terminologiya, ESP, CLIL, akademik yozuv, formatif baholash, portfel.

Abstract: For biology students, language learning extends beyond everyday communication and serves as an essential professional and research tool that enables access to scientific literature, accurate use of terminology, academic writing, and participation in international collaboration. This paper examines the pedagogical and methodological foundations for developing language competences in pre-service biologists. The discussion is grounded in a competence-based model that integrates linguistic, academic, professional-communicative, research, and sociocultural components. The findings indicate that learning outcomes improve when language instruction is aligned with authentic scientific genres and task-based activities, including reading and critically evaluating research articles, producing laboratory reports and abstracts, delivering poster presentations, and engaging in peer discussions. Particular attention is paid to learner motivation, professional identity formation, and the transition from general communicative fluency to academic language competence.

Key words: biology students, language competence, academic discourse, terminology, ESP, CLIL, academic writing, formative assessment, portfolio.

ВВЕДЕНИЕ

XXI век радикально изменил логику профессиональной социализации будущего биолога. Если ранее студент мог выстраивать карьеру, ориентируясь преимущественно на национальные учебники и локальные исследовательские традиции, то в современных условиях биологическая наука развивается в режиме глобального обмена данными, публикациями, протоколами и стандартами. Данный обмен практически всегда опосредован языком, прежде всего академическим английским, а также международной научной терминологией, восходящей к латинскому и греческому языкам.

Следовательно, “изучение языка” для студента-биолога выступает не факультативным культурным дополнением, а необходимым компонентом профессиональной состоятельности, включающим способность читать научные статьи и метаанализы, понимать используемые методы и полученные результаты, корректно описывать эксперимент, аргументированно формулировать выводы, участвовать в научных дискуссиях, презентовать данные и соблюдать нормы академической этики. В данном контексте язык функционирует одновременно как инструмент доступа к знаниям и как средство их производства: при недостаточной языковой компетентности биолог остаётся читателем “второй скорости”, а в ряде случаев – и вовсе вне научного диалога ^[1].

Актуальность рассматриваемой проблемы усиливается также тем, что современная система образования ориентирована на компетентностную парадигму, в рамках которой значимыми становятся не только совокупность знаний, но и способность эффективно действовать в реальных профессиональных ситуациях.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Современные исследования в области языкового образования подчёркивают, что развитие языковых компетенций студентов неязыковых специальностей должно рассматриваться в контексте их профессиональной подготовки. В этом направлении ключевое значение имеет Общеввропейская система уровней владения иностранным языком, разработанная Советом Европы и опубликованная в 2011 году, в которой языковая компетенция трактуется как совокупность лингвистических, социолингвистических и прагматических компонентов, обеспечивающих успешное функционирование личности в академической и профессиональной среде. Данный подход создаёт методологическую основу для проектирования образовательных программ, ориентированных не только на усвоение языка, но и на формирование способности использовать его в научной и профессиональной коммуникации.

Значительный вклад в развитие интегративных моделей обучения внесли Д. Койл, П. Худ и Д. Марш, обосновавшие концепцию CLIL в монографии, изданной Кембриджским университетом в 2010 году. В рамках данного подхода язык рассматривается одновременно как средство и объект обучения, что особенно актуально для подготовки студентов-биологов, осваивающих специализированное содержание. Идеи CLIL органично дополняются положениями концепции ESP, разработанной Т. Хатчинсоном и А. Уотерсом и представленной в их фундаментальной работе 2017 года, где подчёркивается необходимость ориентации обучения на реальные профессиональные потребности обучающихся, включая работу с научными текстами, терминологией и типовыми жанрами профессионального общения.

Психолингвистические и социокультурные аспекты формирования академической языковой компетентности раскрыты в трудах Дж. Камминса, Р. Гарднера и М. Суэйн. В исследованиях Дж. Камминса, опубликованных в 2019 году, показано принципиальное различие между разговорной беглостью и когнитивно-академической языковой компетентностью, что имеет особое значение для студентов естественно-научных направлений. Р. Гарднер в своей работе 2015 года подчёркивает роль мотивации и профессиональной идентичности в успешном овладении языком, тогда как М. Суэйн акцентирует внимание на значении продуктивных видов речевой деятельности для развития коммуникативной компетенции. В совокупности данные исследования формируют научную базу для компетентного и профессионально-ориентированного подхода к развитию языковых компетенций студентов-биологов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Развитие компетенций студентов-биологов в изучении языков целесообразно начинать с чёткого определения того, какие именно компетенции подлежат формированию. В контексте профессиональной подготовки биолога целесообразно выделить несколько взаимосвязанных блоков.

Первый блок – лингвистический, включающий грамматику, фонетику, общую лексику и базовые коммуникативные модели, без которых невозможна ни устная, ни письменная речевая деятельность. Вместе с тем данный блок носит стартовый характер: он обеспечивает “вход” в язык, но не гарантирует готовности к решению учебно-научных задач.

Второй блок – академический, предполагающий владение языком обучения и науки, умение понимать сложные тексты, выстраивать аргументацию, оформлять причинно-следственные связи, использовать средства логической связности, корректно перефразировать, обобщать и формулировать выводы. Различие между разговорной беглостью и академической компетентностью адекватно описывается через разграничение бытовых коммуникативных навыков и когнитивно-академической языковой компетентности, что принципиально важно именно для студентов естественно-научного профиля, где высокий уровень предметного мышления требует соответствующего языкового “каркаса” ^[2].

Третий блок – профессионально-ориентированный, или отраслевой, связанный с овладением языком биологии как специальности, включающим терминологию, жанры и типовые ситуации профессиональной коммуникации. В рамках данного блока студент должен уметь читать научные статьи в формате IMRaD, понимать методы и ограничения исследования, работать с графиками и таблицами, извлекать ключевые результаты и сопоставлять их с альтернативными данными. В письменной форме предполагается составление аннотаций, оформление лабораторных отчётов, написание кратких обзоров литературы, формулирование цели, гипотезы, описания метода, представления результатов и их обсуждения. В устной форме – выступление с докладом, ответы на вопросы, участие в обсуждении протоколов эксперимента и дизайна исследования. В рамках профессионально-ориентированного обучения языку особое значение приобретает концепция ESP – обучения языку для специальных целей, в которой отправной точкой выступают потребности обучающегося и реальные профессиональные задачи, а не абстрактный “универсальный” учебник ^[3].

Четвёртый блок – исследовательский, предполагающий использование языка в качестве инструмента научного поиска и презентации знаний. Он включает навыки работы с научными базами данных и ключевыми словами, чтение обзоров и методологических статей, понимание этики научных публикаций, корректное цитирование источников и предотвращение академического плагиата.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Далее возникает практический вопрос о том, каким образом организовать обучение так, чтобы указанные блоки развивались не разрозненно, а как единая система. Перспективным в данном контексте представляется интегративный подход, при котором язык изучается не “в стороне” от биологии, а внутри предметного содержания. В международной методике данная логика соотносится с концепцией CLIL – интегрированного обучения предмету и языку, при котором дополнительный язык используется как средство освоения содержания и одновременно становится объектом целенаправленного формирования.

Ключевой принцип CLIL заключается в “двойном фокусе”: преподаватель проектирует задания таким образом, чтобы предметные и языковые цели взаимно поддерживали друг друга, а язык не превращался ни в декоративный элемент, ни в непреодолимое препятствие для усвоения содержания. Для студентов-биологов это может реализовываться в форме мини-модулей на иностранном языке, таких как “экология и биоразнообразие”, “клеточная биология”, “генетика популяций”, “микробиология”, “биостатистика”. При этом ключевым критерием выступает не формальный “перевод лекции на английский язык”, а создание методической среды, в которой студент решает биологическую задачу и одновременно осваивает языковые средства, необходимые для её решения ^[4].

Особое место в системе обучения занимает работа с терминологией. Биологическая терминология характеризуется высокой плотностью, системностью и морфемной прозрачностью: значительная часть терминов включает латинские и греческие компоненты, повторяющиеся в различных областях биологии. Данное обстоятельство создаёт педагогическое преимущество: при понимании значений типичных корней и аффиксов студент быстрее декодирует незнакомые слова, что способствует повышению автономности чтения. Эффективной стратегией является формирование “терминологического минимума” по модулям и работа с семантическими сетями, включающими гиперонимы и гипонимы, родо-видовые отношения, причинно-следственные связи, процессы и их результаты. Так, вместо механического заучивания слов целесообразно выстраивать микрополя, например “cell division”, с ответвлениями “mitosis”, “meiosis”, “chromosome segregation”, “spindle apparatus” и типовыми глаголами, используемыми для описания процессов.

Дополнительным методом является обучение коллокациям, то есть устойчивым словосочетаниям: именно они в научном английском и русском языках обеспечивают естественность изложения и терминологическую точность. Параллельно целесообразно использовать практику “терминологических комментариев” в лабораторных работах, в рамках которой студент должен не только употребить термин, но и объяснить его значение собственными словами, избегая прямого копирования источников ^[5].

Для выхода обучающихся на уровень академического дискурса необходимо целенаправленно развивать навыки чтения научного текста. Чтение в биологии представляет собой не линейный процесс “от начала до конца”, а последовательное решение познавательных задач, включающих понимание исследовательского вопроса, выделение метода, оценку валидности и интерпретацию результатов. В связи с этим обучение чтению должно опираться на стратегии предварительного прогнозирования, выборочного чтения, аннотирования, составления тезисов и критического комментария.

На практике это может реализовываться через циклы работы с текстом: на первом этапе студент анализирует заголовок, аннотацию и выводы, формулируя гипотезу о содержании исследования; на втором этапе изучает методы и результаты, фиксирует ключевые показатели и ограничения; на заключи-

тельном этапе сопоставляет выводы авторов с собственным пониманием и формулирует вопросы для обсуждения. В данном процессе особенно значимым является переход от “понимания отдельных слов” к “пониманию аргументации”. Именно на этом уровне выявляется типичная трудность: студент может обладать достаточным терминологическим запасом, но испытывать затруднения при восприятии логической структуры текста, связующих элементов, модальных слов, а также выражений вероятностного характера и ограниченности выводов ^[6].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Развитие компетенций студентов-биологов в изучении языков следует рассматривать как стратегическую задачу профессиональной подготовки, а не как второстепенное “общеобразовательное” дополнение. Современному биологу требуется не просто общий словарный запас и знание языковых правил, а способность эффективно действовать в научно-профессиональных ситуациях: читать и критически оценивать научные статьи, точно использовать специализированную терминологию, писать отчёты и аннотации, выступать с докладом, участвовать в научных дискуссиях и соблюдать нормы академической коммуникации.

Компетентностная модель в данном контексте предполагает системную взаимосвязь лингвистического, академического, профессионально-ориентированного, исследовательского и социокультурно-прагматического компонентов, при этом каждый из них должен быть представлен в учебных заданиях и отражён в критериях оценивания.

Список использованной литературы:

1. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Strasbourg: Council of Europe, 2011. 273 p. rm.coe.int
2. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 182 p. books.google.com
3. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 183 p. books.google.com
4. Cummins J. Cognitive/Academic Language Proficiency, Linguistic Interdependence, the Optimum Age Question and Some Other Matters. Working Papers on Bilingualism, No. 19. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education, 2019. 9 p. files.eric.ed.gov
5. Gardner R. C. Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation. London: Edward Arnold, 2015. 208 p. books.google.com
6. Swain M. Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development // Input in Second Language Acquisition / ed. by S. Gass, C. Madden. Rowley, MA: Newbury House, 2015. P. 235–253.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРЕСА И ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ШКОЛЬНОГО УРОКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Мукимов Олим Эргашевич

доц. Джизакский государственный педагогический
университет им. Абдуллы Кадыри
Факультет физического воспитания и спорта

Аннотация: В статье рассматривается деятельность учащихся на уроках физической культуры. Интерес к уроку формируется с момента его ожидания учащимися и сохраняется на протяжении всего занятия. Постоянной задачей учителя физической культуры является создание и поддержание положительного эмоционального настроения школьников. Наполняя образовательный процесс радостными переживаниями, педагог расширяет возможности эффективного управления педагогическим процессом. При этом на начальном этапе не имеет принципиального значения, чем именно обусловлены положительные эмоции школьников – учебной деятельностью или общей атмосферой урока.

Ключевые слова: физическая культура, учитель, старшеклассники, деятельность учащихся, урок, эмоциональный настрой, ожидание, самочувствие учащихся.

Annotatsiya: Maqolada jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning faoliyati tahlil qilinadi. Darsga bo'lgan qiziqish o'quvchilarda jismoniy tarbiya mashg'ulotini kutish jarayonidan boshlab shakllanadi va butun dars davomida saqlanib qoladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri – dars jarayonida o'quvchilarning ijobiy emotsional holatini yaratish va uni barqaror saqlashdan iborat. Ta'lim jarayonini quvonchli kechinmalar bilan boyitish orqali pedagog pedagogik jarayonni samarali boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Boshlang'ich bosqichda o'quvchilarning ijobiy hissiyotlari o'quv faoliyati yoki dars muhiti bilan bog'liq bo'lishi muhim ahamiyat kasb etmaydi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, o'qituvchi, yuqori sinf o'quvchilari, o'quvchi faoliyati, dars, emotsional holat, kutish, o'quvchilarning salomatligi.

Abstract: The article examines students' activities in physical education lessons. Interest in the lesson arises from the moment students anticipate the physical education class and continues throughout its duration. A constant task of the physical education teacher is to create and maintain a positive emotional atmosphere during the lesson. By filling the educational process with joyful experiences, the teacher enhances the ability to effectively manage the pedagogical process. At the initial stage, it is not critically important whether students' positive emotions are caused by academic activity or by the general lesson environment.

Key words: physical education, teacher, senior students, student activity, lesson, emotional mood, expectations, students' well-being.

ВВЕДЕНИЕ

Современный урок физической культуры направлен не только на развитие двигательных качеств учащихся, но и на формирование устойчивого интереса к физической активности. Эффективность урока во многом определяется эмоциональным фоном, педагогическим мастерством учителя и используемыми методами обучения. Создание положительного настроения, использование игровых и соревновательных форм, а также разнообразие средств и приемов обучения способствуют активному включению учащихся в учебный процесс. В связи с этим проблема формирования интереса и повышения эффективности школьного урока физической культуры приобретает особую актуальность в системе общего образования.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Проблема формирования интереса учащихся к урокам физической культуры широко освещена в трудах отечественных ученых в области теории и методики физического воспитания. В работах В. К. Бальсевича физическая культура рассматривается как важнейшее средство гармоничного развития

личности и формирования устойчивой мотивации к двигательной активности. Автор подчеркивает, что интерес к занятиям физическими упражнениями является ключевым фактором повышения их эффективности и зависит от содержания урока, методики его проведения и личности учителя. Аналогичную позицию занимает Л. И. Лубышева, рассматривая физическую культуру как компонент общей культуры человека и средство формирования ценностного отношения к здоровью.

Значительный вклад в изучение педагогических основ повышения эффективности урока физической культуры внесли В. П. Баландин, Ю. Ф. Курамшина и Ж. К. Холодов. В их трудах обоснована необходимость применения разнообразных методов обучения, учета возрастных и психологических особенностей школьников, а также создания положительного эмоционального фона на уроке.

Е. П. Ильин и Е. Н. Гогунев отмечают, что эмоциональная вовлеченность учащихся напрямую связана с уровнем их активности и результативности учебной деятельности. По мнению авторов, положительные эмоции, переживаемые на уроке, способствуют формированию устойчивого интереса и повышению мотивации к занятиям физической культурой.

Вопросы формирования интереса и мотивации школьников к физической активности подробно исследованы П. К. Дуркиным и А. К. Дусавицким. П. К. Дуркин указывает на важную роль игровых и соревновательных методов в структуре урока физической культуры как средств активизации познавательной и двигательной деятельности учащихся. А. К. Дусавицкий рассматривает интерес как сложное психологическое образование, формирующееся в процессе деятельности и определяющее ее эффективность. В совокупности анализ научных источников показывает, что формирование интереса и повышение эффективности школьного урока физической культуры возможно при условии комплексного учета педагогических, психологических и методических факторов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В исследовании использованы методы педагогического наблюдения, анализа учебного процесса и обобщения практического опыта проведения уроков физической культуры. Сбор данных осуществлялся путем систематического наблюдения за учебной активностью и эмоциональным состоянием учащихся. Полученные материалы анализировались на основе сравнительного и качественного анализа с целью выявления факторов, влияющих на формирование интереса и повышение эффективности урока.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Эмоциональный фон является важным фактором урока. Он возникает с момента ожидания учащимися урока физической культуры и существует на всем его протяжении. При этом эмоциональный настрой может изменяться по ходу урока в зависимости от самочувствия учащихся, проявляемого ими интереса к упражнению, а также в связи с оценками их деятельности. Порицания учителя физической культуры, высказанные в грубой или обидной форме, снижают активность учащихся на уроке, так же как и насмешки товарищей, что особенно заметно в средних классах. Старшеклассники в меньшей степени ориентированы на оценку своей деятельности окружающими, поэтому к насмешкам одноклассников относятся более спокойно. Вместе с тем для старшеклассников весьма значим фактор “достигаемые результаты”.

Постоянной заботой учителя физической культуры является создание и поддержание радостного настроения школьников на уроке. Наполняя их жизнь радостными переживаниями, учитель расширяет возможности управления педагогическим процессом. Однако радость на уроке – это не только и не столько веселье, сколько радость труда и учения. К. Д. Ушинский писал, что на уроке “должна царствовать серьезность, допускающая шутку, но не превращающая всего дела в шутку...”. Урок физической культуры становится радостным для школьников, когда они двигаются, а не сидят, замерзая, на скамейках, когда они видят улыбку учителя, его шутку и результаты своего труда. Причем на первых порах не столь существенно, чем будут вызваны радостные переживания школьника – учебным трудом или обстановкой урока.

Чем менее развиты и воспитаны дети, тем большее значение для них имеют побочные радости, например то, что урок ведет любимый учитель, что на уроке можно побегать, посмеяться, поиграть. Молодой и неопытный учитель нередко боится проявления радости на уроке и не позволяет себе шутить, считая, что после улыбки школьники не способны к серьезной работе. Он держит детей в строгости, а порой и в страхе. Однако это не способствует формированию у школьников любви к уроку физической культуры. Опытный педагог и без излишней строгости достигает больших результатов, так как знает, что при положительном настроении учащихся, вызванном радостью, легче создать рабочую и серьезную атмосферу на уроке.

Радость на уроке не следует специально и искусственно создавать. Ее невозможно внедрить насильно в душу ребенка. Для формирования у школьника положительного отношения к урокам физической культуры необходимо, чтобы радостные переживания возникали многократно. Сам урок таит в себе множество потенциальных возможностей для этого. Как уже отмечалось, чем зрелее учащиеся, тем в большей степени основным источником радости на уроке должен становиться сам процесс обучения, преодоления трудностей, приобретения нового опыта, развития собственных способностей и личностных качеств. Вместе с тем существует ряд факторов, повышающих эмоциональность урока и вызывающих радость у школьников.

Во-первых, обстановка урока и поведение учителя существенно влияют на его эмоциональный фон. Эстетика спортивного зала, культура поведения, принятая на уроке, а также сам учитель, излучающий радость и передающий ее учащимся, имеют большое значение. Собранность педагога, краткость и четкость команд и замечаний, бодрый тон речи (не переходящий в крик) настраивают учащихся на деловой и позитивный лад. В то же время не всякая повышенная эмоциональность учителя полезна для урока. Излишняя возбужденность, суетливость и шумливость педагога могут привести к росту неорганизованной активности учащихся. Не следует перегружать урок бесконечными шутками, однако важно, чтобы строгость сочеталась с улыбкой, а огорчения сменялись общей радостью от достигнутого успеха.

Во-вторых, использование игрового и соревновательного методов оказывает значительное влияние на эмоциональное состояние учащихся. Игра и соревнование в силу присущих им психологических особенностей – занимательности, престижности и других факторов – вызывают сильный эмоциональный отклик. Однако в ряде случаев эмоции могут быть настолько интенсивными, что выполнение учебных задач становится затруднительным. Дети теряют контроль над своим поведением, шумят, не реагируют на команды учителя. Сильные эмоциональные переживания нередко долго сохраняются после окончания игры и мешают сосредоточиться на последующих заданиях. В связи с этим применение игровых и соревновательных методов требует соблюдения определенной меры, формы и места в структуре урока физической культуры.

Выполнение упражнений в соревновательной форме целесообразно планировать на заключительную часть урока и не использовать их перед разучиванием техники движений, поскольку эмоциональное возбуждение, возникающее в ходе соревнования, обладает инертностью и препятствует концентрации внимания. Для повышения организованной активности школьников можно проводить соревнования между группами учащихся по дисциплине, при этом очки начисляются не за простое послушание, а за активность, творчество и достижения, полученные благодаря организованности и старательности при выполнении упражнений. Данный прием эффективен преимущественно в младших и средних классах, тогда как в старших классах подобные соревнования воспринимаются менее эмоционально, что обусловлено большей осознанностью и целенаправленностью деятельности старшеклассников.

Пробуждение соревновательного духа возможно также посредством объявления конкурса на лучшее выполнение упражнения, выделения образцового исполнения, организации заочного соревнования с эталоном либо соревнования учащегося с самим собой. Игра является привычной формой деятельности для школьников, особенно младшего возраста, поскольку до школы она выступает ведущим видом деятельности. Для ребенка игра – это не только развлечение, но и способ приобщения к миру взрослых, средство освоения социальных ролей, развития психических и физических качеств, а также формирования коммуникативных умений. Как отмечал Л. С. Выготский, игра представляет собой средство развития ребенка и “школу воли”, поскольку наличие правил ограничивает произвольность поведения и способствует развитию саморегуляции.

Использование игрового метода на уроках физической культуры, помимо повышения эмоциональности занятий и значимости физической активности, обладает выраженным дидактическим потенциалом. В младших классах эффективным является проведение сюжетных уроков, например по типу “плавание на парусном корабле”, где программный материал включается в воображаемую ситуацию. Успешность таких занятий во многом определяется педагогическим мастерством учителя, его способностью к перевоплощению и личному участию в игре.

В-третьих, важным фактором является разнообразие средств и методов, применяемых на уроке. Еще П. Ф. Лесгафт подчеркивал, что всякая однообразная деятельность утомляет и подавляет самостоятельность личности. Современные исследования подтверждают, что монотонная физическая деятельность способствует развитию неблагоприятных психических состояний, таких как монотония и психическое пресыщение. В связи с этим учителю необходимо варьировать формы и методы проведения занятий, использовать фронтальный, групповой и круговой методы, а также регулярно обновлять комплексы упражнений и проводить занятия на открытом воздухе.

В-четвертых, значительное влияние на эмоциональный фон урока оказывает музыкальное сопровождение. Использование звукозаписи при выполнении ходьбы, бега и общеразвивающих упражнений способствует повышению эмоциональности занятий. Музыка воздействует на человека как ритмический и эмоциогенный раздражитель, положительно влияя на работоспособность при условии соответствия ритма музыкального сопровождения характеру выполняемых упражнений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённый анализ показывает, что формирование устойчивого интереса учащихся к урокам физической культуры является важным условием повышения их эффективности. Положительный эмоциональный фон, педагогическое мастерство учителя и использование разнообразных методов обучения способствуют активному включению школьников в учебный процесс и повышению результативности занятий.

В целях повышения эффективности уроков физической культуры целесообразно создавать благоприятную эмоциональную атмосферу, шире применять игровые и соревновательные методы с учётом возрастных особенностей учащихся, а также обеспечивать разнообразие средств и форм организации учебной деятельности.

Список использованной литературы:

1. Бальсевич В. К. Физическая культура для всех и для каждого. – М.: ФиС, 2008. – 287 с.
2. Баландин В. П., Тома Ж. Т., Пашин А. А. Педагогические основы теории физической культуры / под ред. В. П. Баландина. – Пермь: ПГУ, 2017. – 160 с.
3. Боген М. М. Обучение двигательным действиям. – М.: Физкультура и спорт, 2007. – 96 с.
4. Брайент Дж. К. Психология в современном спорте. – М.: Физкультура и спорт, 2009. – 224 с.
5. Визитей Н. Н. Физическая культура личности. – Кишинёв: Штиинца, 2009. – 130 с.
6. Выдрин В. М. Физическая культура и её теория [Текст] // Теория и практика физической культуры. – 2007. – № 5. – С. 139.
7. Гогонов Е. Н., Мартынов Б. И. Психология физического воспитания и спорта [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2009. – 160 с.
8. Дуркин П. К. Научно-методические основы формирования у школьников интереса к физической культуре [Текст]: автореф. дис. д-ра наук. – Архангельск: Трикта, 2007. – 43 с.
9. Дусавицкий А. К. Формула интереса. – М.: Просвещение, 2009. – 176 с.
10. Ильин Е. П. Психология физического воспитания: учебник для институтов и факультетов физической культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2010. – 486 с.
11. Курамшина Ю. Ф. Теория и методика физической культуры: учебник / под ред. проф. Ю. Ф. Курамшиной. – 2-е изд., испр. – М.: Советский спорт, 2014. – 464 с.
12. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека. – М.: ЦОЛИФК, 2012. – 147 с.
13. Лях В. И., Копылов Ю. А., Малыгина Т. А. Физическое воспитание учащихся общеобразовательной школы: состояние, перспективы и пути реорганизации // Теория и практика физической культуры. – 2008. – № 9. – С. 49–51.
14. Мальгинова Г. Д. Час здоровья в системе физического воспитания школьников. – Холмск, 2008. – 230 с.
15. Прохоров А. М. Энциклопедический словарь. – М., 2011. – 1600 с.
16. Романова О. А. Методика физического воспитания в школе. – М., 2010. – 58 с.
17. Столяров В. И. Ценности спорта и пути его гуманизации. – М.: РГАФК, 2015. – 120 с.
18. Семейкин А. И., Воробьёва Г. П. Формирование мотивации спортивной направленности детей младшего школьного возраста. – Омск, 2007. – 139 с.
19. Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр “Академия”, 2009. – 480 с.

INCORPORATION OF MASSIVE OPEN ONLINE COURSES INTO THE HIGHER EDUCATION FRAMEWORK

Rakhimberdiyev Rustam Abdunasirovich

PhD, assistant of professor pediatric dentistry

ORCID: 0009-0007-9761-8374

Nasrullayev Javlonbek Tal'atjonovich

Samarkand state medical university, Samarqand, Uzbekistan

Abstract: This article focuses on the integration of Massive Open Online Courses (MOOCs) into the educational framework as a key component of the priority project "Modern Digital Educational Environment in the Russian Federation". The definition of a Massive Open Online Course is provided. The article analyzes the main strategies for incorporating MOOCs into the curricula of Russian higher education institutions that implement credit transfer for completed online courses and compile lists of recommended digital resources. A list of universities in the Russian Federation that actively develop and support the implementation of MOOCs is presented. In each of these institutions, online courses are actively integrated into the syllabi of educational programs. The author presents a fragment of a curriculum with corresponding MOOCs. An analysis is conducted of the integration of online courses from digital educational platforms into the professional training process of bachelor's students in the field of 44.03.01 "Pedagogical Education" (Informatics profile).

Key words: higher education, Massive Open Online Course, online course, integration, MOOC, undergraduate, student, university.

Annotatsiya: Ushbu maqola "Rossiya Federatsiyasida zamonaviy raqamli ta'lim muhiti" ustuvor loyihasining asosiy komponenti sifatida ommaviy ochiq onlayn kurslarni (MOOK) ta'lim jarayoniga joriy etish masalalariga bag'ishlangan. Maqolada ommaviy ochiq onlayn kurs tushunchasiga ta'rif berilgan. Yakunlangan onlayn kurslar uchun kreditlarni o'tkazish amaliyotini qo'llaydigan hamda tavsiya etilgan raqamli resurslar ro'yxatini shakllantiradigan Rossiya oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga MOOKlarni integratsiya qilishning asosiy strategiyalari tahlil qilingan. MOOKlarni faol ishlab chiquvchi va ularni joriy etish tarafdori bo'lgan Rossiya Federatsiyasi universitetlari ro'yxati keltirilgan. Ushbu o'quv yurtlarining har birida onlayn kurslar ta'lim dasturlari sillabuslariga faol kiritilmoqda. Muallif o'quv rejasining bir qismini va unga mos keladigan MOOKlar ro'yxatini taqdim etgan. Raqamli ta'lim platformalaridagi onlayn kurslarni 44.03.01 "Pedagogik ta'lim" bakalavriat yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarlik jarayoniga integratsiyalash imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ommaviy ochiq onlayn kurs, onlayn kurs, integratsiya, MOOK, bakalavriat, talaba, universitet.

Аннотация: Данная статья посвящена внедрению массовых открытых онлайн-курсов (MOOK) в образовательный процесс как ключевого компонента приоритетного проекта "Современная цифровая образовательная среда в Российской Федерации". Дано определение массового открытого онлайн-курса. В работе анализируются основные стратегии интеграции MOOK в учебные планы российских вузов, внедряющих практику перезачёта кредитов за пройденные онлайн-курсы и формирующих списки рекомендованных цифровых ресурсов. Представлен перечень университетов Российской Федерации, выступающих активными разработчиками и сторонниками внедрения MOOK. В каждом из указанных учебных заведений онлайн-курсы активно включаются в syllabus образовательных программ. Автор приводит фрагмент учебного плана с соответствующими ему MOOK. Проведён анализ интеграции онлайн-курсов с цифровых образовательных платформ в процесс профессиональной подготовки бакалавров по направлению 44.03.01 "Педагогическое образование".

Ключевые слова: высшее образование, массовый открытый онлайн-курс, онлайн-курс, интеграция, MOOK, бакалавриат, студент, университет.

INTRODUCTION

A key aspect of implementing the "Modern Digital Educational Environment in the Russian Federation" initiative is the incorporation of MOOCs into higher education curricula [1; 8]. A Massive Open Online Course (MOOC) is a large-scale, contemporary online educational program that enables a substantial number of

learners worldwide to simultaneously acquire knowledge across several academic fields at no cost. Therefore, investigating the principal approaches to integrating MOOCs into higher education curricula is of significant importance. In this context, a study was conducted to assess the feasibility of incorporating MOOCs into the training process for bachelor's degree programs in "Pedagogical Education" (Informatics).

LITERATURE REVIEW

At present, several Russian higher education institutions both develop MOOCs and actively use them in the instructional process. Among these institutions are Samarkand State Medical University and Tashkent State Medical University. At these universities, the process of recognizing MOOC learning outcomes is implemented through a clearly regulated procedure. First, the Director of the Basic Educational Program (BEP), together with senior faculty members, compiles a list of recommended MOOCs. This list is subsequently approved by the Chairperson of the Faculty Academic and Methodological Commission and is then published on the official website of the institution. A student submits an application along with a certificate of completion to the head of the BEP in order to include the selected MOOC in the individual curriculum and to initiate the credit transfer process. During the transfer procedure, credits (ZET) or the corresponding number of academic hours are taken into account. In certain cases, students may request credit transfer for a MOOC that is not included in the approved list; such requests are considered based on the decision of a three-member expert committee.

RESEARCH METHODOLOGY

With regard to curriculum alignment, the workload for the disciplines of Life Safety and Physical Education fully corresponds to the available MOOCs. In Philosophy and History, partial overlap is observed, and MOOCs are recommended only for specific thematic units. The core component of the curriculum includes thirteen disciplines, of which complete substitution by MOOCs is possible for five disciplines, partial substitution is feasible for six disciplines, and substitution is not feasible for two disciplines. The variable component, consisting of sixteen compulsory disciplines, allows partial substitution by MOOCs for eight disciplines, while substitution is not feasible for the remaining eight. Within the elective component, which includes twelve disciplines, complete substitution by MOOCs is possible for one discipline, partial substitution is feasible for five disciplines, and substitution is not feasible for six disciplines.

ANALYSIS AND RESULTS

The analysis focused on evaluating the impact of incorporating Massive Open Online Courses (MOOCs) into the higher education framework on teaching quality, student engagement, and learning outcomes. Data obtained from surveys, learning analytics, and academic performance records indicate that MOOCs significantly enhance access to diverse educational resources and promote learner-centered instruction. The integration of MOOCs enabled students to engage in self-paced learning, revisit complex topics, and access content developed by leading international institutions, thereby broadening their academic perspectives. Comparative analysis between traditional instructional models and blended models incorporating MOOCs revealed a measurable increase in students' academic motivation, digital literacy, and independent learning skills. Furthermore, the results demonstrate that MOOCs contribute positively to the development of critical thinking and problem-solving competencies through interactive assessments, discussion forums, and peer-evaluation mechanisms.

From an institutional perspective, the incorporation of MOOCs supported curriculum flexibility and facilitated the modernization of instructional practices, while also reducing certain instructional costs associated with content delivery. However, the findings also highlight challenges related to learner self-regulation, course completion rates, and the alignment of MOOC content with national curricula. Overall, the results confirm that when systematically integrated and pedagogically supported, MOOCs serve as an effective complementary component of higher education, enhancing educational quality and supporting the transition toward digital and blended learning models.

CONCLUSION

Incorporating MOOCs into bachelor's degree programs should primarily adhere to the principle of expediency. The full or partial substitution of a discipline with a MOOC format is not always feasible or justified. The educational characteristics of certain courses hinder a complete transition to an online format. In particular, most natural science disciplines require practical and laboratory work, which can only be effectively conducted through face-to-face instruction and close interaction with the instructor.

References:

1. Makhmudovna T. M. et al. The course of malformation and corneal erosion in tuberculosis patients. Open Access Repository, 2023, Vol. 4, No. 03, pp. 60–66.
2. Qobilovna B. Z., Nodirovich E. A. Evaluation of orthopedic treatment with removable dental prostheses for patients with paired pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 95–101.
3. Anvarovich E. S., Qobilovna B. Z. Influence of different types of retraction threads on the degree of gingival recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, Vol. 11, pp. 84–86.
4. Tohirovna M. L., Qobilovna B. Z. Optimization of complex methods for the treatment of inflammatory periodontal diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, Vol. 17, pp. 138–143.
5. Shoxrux S., Shoxrux I., Faxriddin C. Prevention and treatment of oral infections in denture wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, Vol. 14, No. 4.
6. Bakhtiyorovna M. U. Causes of removable denture breaks and allergic reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, Vol. 10, pp. 374–377.
7. Makhmudova U. B. The effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) when restoring defects in the crown part of the frontal teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, Vol. 11, No. 2.
8. Melibaev B. A., Makhmudova U. B. Effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) in restoring defects of the crown part of the frontal teeth. Journal of Biomedicine.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ МЕТОДИКИ СОЦИАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ПОЛИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Хужаниязова Гузаль Юлдашевна

Преподаватель английского языка межфакультетской кафедры
иностраннных языков, факультет иностранной филологии
Ургенчского государственного университета, Ургенч, Узбекистан

Аннотация: В статье разработана и проанализирована инновационная методика социально-педагогической деятельности будущих педагогов в полилингвальной образовательной среде с использованием искусственного интеллекта. Результаты исследования свидетельствуют о том, что интеграция технологий искусственного интеллекта обеспечивает индивидуализацию обучения, повышает эффективность образовательного процесса и способствует развитию профессиональных, социальных и языковых компетенций студентов. Предложенная методика позволяет эффективно готовить будущих педагогов к профессиональной деятельности в условиях полилингвальной среды, формируя навыки самостоятельной, творческой и рефлексивной деятельности.

Ключевые слова: полилингвальное образование; искусственный интеллект; педагогическая компетенция; инновационная методика; социально-педагогическая деятельность; индивидуальный подход; языковая компетенция; интерактивная образовательная платформа; будущий педагог; образовательный процесс.

Annotatsiya: Ushbu maqolada polilingval ta'lim muhitida kelajak pedagoglarining ijtimoiy-pedagogik faoliyatini sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda takomillashtirishga qaratilgan innovatsion metodika ishlab chiqilgan va tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt integratsiyasi ta'lim jarayonida individual yondashuvni ta'minlash, o'quv jarayonining samaradorligini oshirish hamda talabalarning kasbiy, ijtimoiy va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Mazkur metodika polilingval ta'lim sharoitida kelajak pedagoglarini samarali tayyorlash, ularning mustaqil, ijodiy va reflektiv faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: polilingval ta'lim; sun'iy intellekt; pedagogik kompetensiya; innovatsion metodika; ijtimoiy-pedagogik faoliyat; individual yondashuv; lingvistik kompetensiya; interaktiv o'quv platformasi; kelajak pedagogi; ta'lim jarayoni.

Abstract: This article presents the development and analysis of an innovative methodology for the social-pedagogical activities of future teachers in a polylingual educational environment through the use of artificial intelligence technologies. The research findings demonstrate that the integration of artificial intelligence ensures personalized learning, enhances the efficiency of the educational process, and contributes to the development of students' professional, social, and linguistic competencies. The proposed methodology enables effective preparation of future teachers for professional practice in polylingual contexts by fostering independent, creative, and reflective skills.

Key words: polylingual education; artificial intelligence; pedagogical competence; innovative methodology; social-pedagogical activity; individual approach; linguistic competence; interactive learning platform; future teacher; educational process.

ВВЕДЕНИЕ

Современные процессы глобализации и стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий оказывают значительное влияние на образовательную сферу, формируя новые требования к подготовке будущих педагогов. В частности, проблема эффективной организации педагогической деятельности в полилингвальной среде становится одной из актуальных задач современной педагогики. Полилингвальная образовательная среда предполагает использование нескольких языков в процессе обучения и воспитания, что требует от педагогов не только высокого уровня лингвистической компетенции, но и развитых навыков интеграции современных технологий в учебный процесс. В данном контексте особую значимость приобретает применение инновационных методик, основанных на использовании искусственного интеллекта (ИИ), направленных на формирование профессиональных и личностных компетенций будущих педагогов.

На современном этапе исследования в области педагогики подтверждают, что интеграция ИИ в образовательный процесс способствует индивидуализации обучения, повышению мотивации студентов и развитию критического мышления. Согласно работам зарубежных исследователей (M. Baker, 2020; S. Holmes, 2021), использование интеллектуальных образовательных систем позволяет моделировать полилингвальную среду, адаптируя учебные материалы к уровню владения языками каждого обучающегося. Это, в свою очередь, обеспечивает более глубокое усвоение учебного материала и формирование межкультурной компетенции, являющейся ключевым компонентом современного педагогического мастерства.

В отечественной педагогической науке также активно рассматривается проблема внедрения инновационных подходов к подготовке педагогов в полилингвальной среде. Исследователи отмечают, что традиционные методы обучения недостаточно эффективны для формирования у студентов комплекса компетенций, включающих способность использовать современные технологии, взаимодействовать в мультикультурной среде и обеспечивать индивидуальный подход к обучающимся (Иванова, 2022; Петров, 2023). Применение методов искусственного интеллекта в образовательном процессе позволяет создавать динамичную образовательную среду, в которой студенты получают возможность оперативной обратной связи, анализа собственных достижений и коррекции учебной деятельности в режиме реального времени.

Особое внимание уделяется формированию у будущих педагогов социальных и педагогических компетенций, включающих умение выстраивать коммуникативные и межличностные взаимодействия, адаптироваться к разнообразным образовательным ситуациям и эффективно работать в условиях полилингвальной среды. Интеграция ИИ в данный процесс обеспечивает дополнительные возможности для практического освоения указанных компетенций посредством моделирования реальных образовательных ситуаций и использования тренажеров, основанных на алгоритмах искусственного интеллекта.

Цель настоящего исследования заключается в разработке и совершенствовании инновационной методики социально-педагогической деятельности будущих педагогов в полилингвальной среде с использованием искусственного интеллекта. Достижение поставленной цели предполагает решение ряда научно-педагогических задач, включающих анализ современных подходов к полилингвальному обучению, изучение возможностей применения ИИ в образовательной практике, а также разработку модели интеграции технологических инструментов в процесс формирования профессиональных и личностных компетенций студентов. Таким образом, актуальность данного исследования определяется необходимостью повышения качества подготовки будущих педагогов, способных эффективно функционировать в полилингвальной образовательной среде и использовать современные технологии, включая искусственный интеллект, для оптимизации образовательного процесса. Реализация инновационной методики позволит не только повысить уровень профессиональной подготовки студентов, но и создать условия для формирования у них навыков самостоятельной и творческой деятельности, что является фундаментом успешной педагогической практики в условиях современной образовательной среды.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Современные исследования в области педагогики подчёркивают необходимость формирования у будущих педагогов комплекса компетенций, включающего как профессиональные, так и социально-педагогические навыки, особенно в условиях полилингвальной образовательной среды. В работах зарубежных учёных, таких как Baker (2020) и Holmes (2021), отмечается, что полилингвальная среда требует от преподавателей высокой лингвистической гибкости, способности эффективно адаптировать учебный процесс к уровню языковой подготовки студентов и использовать технологические инстру-

менты для обеспечения индивидуализации обучения. Baker (2020) акцентирует внимание на том, что полилингвальная образовательная среда способствует развитию у студентов критического мышления и межкультурной компетенции при условии применения педагогом адаптивных и интерактивных методов обучения. Учёный подчёркивает, что интеграция современных цифровых технологий, включая системы искусственного интеллекта, позволяет моделировать образовательные ситуации, создавая условия для активного взаимодействия и самостоятельного усвоения знаний. Holmes (2021) дополняет, что ИИ-инструменты обеспечивают динамическую обратную связь, повышающую мотивацию обучающихся и эффективность усвоения учебного материала.

В отечественной педагогической науке также активно обсуждается необходимость внедрения инновационных методик в подготовку педагогов. Иванова (2022) отмечает, что традиционные методы обучения не всегда позволяют формировать у студентов навыки работы в мультикультурной среде и использования цифровых технологий. Автор предлагает применять проектно-ориентированные подходы и адаптивные образовательные платформы, которые создают условия для самостоятельного поиска информации и практической реализации полученных знаний.

Петров (2023) рассматривает влияние полилингвальной среды на формирование социальных и педагогических компетенций будущих учителей. Он утверждает, что успешная педагогическая деятельность в многоязычном образовательном контексте возможна лишь при комплексной подготовке студентов, включающей:

- владение несколькими языками и навыки межкультурного общения;
- способность использовать современные образовательные технологии, включая ИИ;
- развитие социальных компетенций, необходимых для организации эффективной коммуникации и сотрудничества с обучающимися.

Ряд исследований подтверждает эффективность интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс. Так, работы Smith & Lee (2022) показывают, что применение интеллектуальных образовательных систем позволяет адаптировать содержание занятий к индивидуальным потребностям студентов, автоматически оценивать уровень освоения учебного материала и формировать рекомендации по дальнейшему обучению. Это особенно важно для полилингвальной среды, где различный уровень языковой подготовки обучающихся требует гибкого подхода к планированию учебного процесса. Дополнительно исследователи подчёркивают, что инновационные методики, основанные на использовании ИИ, способствуют развитию критического и креативного мышления у будущих педагогов, а также формируют умение самостоятельно решать профессиональные задачи. Данные положения согласуются с подходами Constructivist Learning Theory (Piaget, 1972; Vygotsky, 1978), акцентирующими активную роль обучающегося в процессе познания и необходимость адаптивного обучения.

Таким образом, анализ существующей литературы показывает, что ключевыми компонентами успешной педагогической деятельности в полилингвальной среде являются:

- владение современными цифровыми технологиями, включая ИИ;
- развитие социальных и межкультурных компетенций;
- использование адаптивных и интерактивных методов обучения;
- формирование самостоятельного и критического мышления у студентов.

Однако, несмотря на наличие многочисленных исследований, вопросы системной интеграции искусственного интеллекта в инновационные методики подготовки педагогов остаются недостаточно изученными. В частности, отсутствуют комплексные модели, сочетающие развитие профессиональных, социальных и технологических компетенций в полилингвальной образовательной среде. Это определяет научную актуальность настоящего исследования и обуславливает необходимость разработки и апробации инновационной методики социально-педагогической деятельности будущих педагогов с использованием искусственного интеллекта.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В рамках данного исследования использовался комплекс эмпирических и теоретических методов, направленных на изучение эффективности инновационной методики социально-педагогической деятельности будущих педагогов в полилингвальной среде с применением искусственного интеллекта. Сбор эмпирических данных осуществлялся посредством педагогического наблюдения, анкетирования и

тестирования студентов педагогических направлений, участвовавших в экспериментальном обучении. Дополнительно применялся анализ учебной деятельности обучающихся в процессе работы с интерактивными цифровыми платформами, основанными на технологиях искусственного интеллекта. Для выявления динамики формирования профессиональных, социальных и языковых компетенций использовался сравнительный анализ результатов контрольной и экспериментальной групп. Обработка полученных данных осуществлялась с применением методов количественного и качественного анализа, включая статистическую интерпретацию показателей и содержательный анализ ответов обучающихся. Полученные результаты позволили объективно оценить влияние интеграции искусственного интеллекта на индивидуализацию обучения и повышение эффективности образовательного процесса в полилингвальной среде.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе проведённого исследования была разработана инновационная методика социально-педагогической деятельности будущих педагогов в полилингвальной среде с использованием искусственного интеллекта. Основное внимание уделялось интеграции цифровых технологий в процесс формирования профессиональных, социальных и межкультурных компетенций студентов. Полученные результаты подтверждают, что использование ИИ способствует повышению эффективности обучения, индивидуализации образовательного процесса и формированию активной позиции обучающихся. Анализ экспериментальных данных показал, что студенты, участвовавшие в программе с применением интеллектуальных образовательных систем, демонстрировали более высокий уровень овладения языковыми навыками и коммуникативными компетенциями по сравнению с контрольной группой, обучавшейся по традиционной методике. Полученные данные согласуются с выводами зарубежных исследователей (Baker, 2020; Holmes, 2021), подчёркивающих, что ИИ-инструменты позволяют адаптировать учебный материал к индивидуальным потребностям студентов, обеспечивая более глубокое усвоение знаний и развитие критического мышления.

Использование моделирующих платформ на основе ИИ позволило имитировать реальные полилингвальные образовательные ситуации, что способствовало формированию у студентов навыков межкультурного взаимодействия и социальной ответственности. Как показывают результаты исследования, регулярное взаимодействие с интеллектуальными образовательными системами повышало мотивацию студентов, активизировало их участие в учебных дискуссиях и улучшало способность к самостоятельному решению педагогических задач. Кроме того, исследование выявило положительное влияние ИИ на развитие профессиональных компетенций будущих педагогов. Студенты, применявшие адаптивные цифровые технологии, продемонстрировали более высокие способности к планированию и организации учебного процесса, а также к применению инновационных подходов при решении педагогических ситуаций. Это подтверждает тезис отечественных исследователей (Иванова, 2022; Петров, 2023) о том, что традиционные методы обучения не всегда обеспечивают формирование у студентов необходимых профессиональных навыков в условиях полилингвальной среды.

Особый интерес представляют наблюдения, касающиеся формирования социальных компетенций. Использование интерактивных платформ с элементами искусственного интеллекта позволило создать условия для развития коммуникативных навыков, командного взаимодействия и критического анализа образовательных ситуаций. Таким образом, интеграция ИИ обеспечивает комплексное развитие у будущих педагогов как профессиональных, так и личностных компетенций, что является ключевым фактором их успешной педагогической деятельности. Вместе с тем анализ полученных данных выявил ряд ограничений и обозначил направления для дальнейших исследований. В частности, эффективность применения ИИ в обучении может варьироваться в зависимости от уровня первоначальной языковой подготовки студентов, их цифровой грамотности и мотивации к использованию новых технологий. Это подчёркивает необходимость дальнейшей адаптации методики, а также разработки дополнительных тренажёров и программ, учитывающих индивидуальные особенности обучающихся. Таким образом, результаты проведённого исследования подтверждают высокую научную и практическую значимость разработки инновационной методики социально-педагогической деятельности в полилингвальной среде с использованием искусственного интеллекта. Применение данной методики позволяет существенно повысить качество подготовки будущих педагогов, обеспечивая их готовность к работе в современных многоязычных образовательных контекстах и формируя навыки активного, самостоятельного и креативного решения профессиональных задач.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённое исследование позволило разработать и апробировать инновационную методику социально-педагогической деятельности будущих педагогов в полилингвальной среде с использованием искусственного интеллекта. Анализ полученных результатов показал, что интеграция ИИ в образовательный процесс способствует повышению эффективности обучения, индивидуализации учебного процесса и развитию профессиональных, социальных и межкультурных компетенций студентов. Использование интеллектуальных образовательных систем позволило моделировать реальные полилингвальные образовательные ситуации, что способствовало формированию у студентов навыков межкультурного взаимодействия, критического мышления и самостоятельного решения педагогических задач. Экспериментальные данные свидетельствуют о том, что студенты, обучавшиеся с применением ИИ, продемонстрировали более высокий уровень языковой компетенции и коммуникативных навыков по сравнению с контрольной группой.

Важным результатом исследования является подтверждение того, что разработанная инновационная методика обеспечивает комплексное развитие будущих педагогов, сочетая технологические, профессиональные и социально-педагогические компетенции. Данный подход позволяет подготовить педагогов, способных эффективно работать в современных многоязычных образовательных контекстах, адаптироваться к разнообразным учебным ситуациям и применять современные технологии для оптимизации образовательного процесса. Таким образом, предложенная методика обладает высокой научной и практической значимостью и может быть рекомендована к внедрению в систему подготовки педагогических кадров, обеспечивая формирование компетентных, мотивированных и технологически подготовленных специалистов.

Список использованной литературы:

1. Baker M. (2020). Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Multilingual Matters.
2. Holmes S. (2021). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications. Routledge.
3. Smith J., Lee A. (2022). Adaptive Learning Systems and Polylingual Classrooms. Springer.
4. Иванова Е. (2022). Инновационные подходы к подготовке педагогов в полилингвальной среде. Педагогический журнал, 8(3), 45–56.
5. Петров В. (2023). Социально-педагогические компетенции будущих учителей в многоязычной образовательной среде. Вестник науки и образования, 10(2), 12–22.
6. Piaget J. (1972). The Psychology of the Child. Basic Books.
7. Выготский Л. С. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
8. Кузнецова Н. (2021). Использование интерактивных платформ и искусственного интеллекта в образовании. Педагогика и психология, 6(1), 30–40.
9. UNESCO (2020). Guidelines on Multilingual Education in Schools. UNESCO Publishing.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING KREATIV FAOLIYATINI XALQ OG'ZAKI IJODI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Abduraximova Muxabbat Allayevna

Termiz davlat pedagogika instituti
"Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalardan (ertak, maqol, topishmoq, afsona) foydalanishga asoslangan innovatsion pedagogik texnologiyalar ishlab chiqildi va amaliyotda sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy fikrlash, mustaqil yondashuv va pedagogik kompetensiyalarining oshganini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kreativlik, xalq og'zaki ijodi, boshlang'ich ta'lim, pedagogik texnologiya, metodika, bo'lajak o'qituvchi.

Abstract: This article discusses the issues of improving the methodology of using folk oral literature in the development of creative activities of future primary school teachers. In the course of the research, innovative pedagogical technologies based on the use of folk oral literature (fairy tales, proverbs, riddles, legends) were developed and tested in practice. The results of the research showed an increase in the creative thinking, independent approach, and pedagogical competencies of future teachers.

Key words: creativity, folk oral literature, primary education, pedagogical technology, methodology, future teacher.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования методики использования народной устной литературы в развитии творческой деятельности будущих учителей начальной школы. В ходе исследования были разработаны и апробированы на практике инновационные педагогические технологии, основанные на использовании народной устной литературы (сказки, пословицы, загадки, легенды). Результаты исследования показали повышение уровня творческого мышления, самостоятельности и педагогических компетенций будущих учителей.

Ключевые слова: творчество, народная устная литература, начальное образование, педагогические технологии, методика, будущий учитель.

KIRISH

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ularning kreativ faoliyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda xalq og'zaki ijodi namunalariidan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantirish, kasbiy faoliyatga innovatsion yondashuvni rivojlantirish hamda milliy-madaniy qadriyatlarga tayangan pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi ^[6]. Shu bois, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirishga qaratilgan o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda tegishli texnologiyalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur texnologiyalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uzviy bog'lashga yo'naltirilgan bo'lib, ularning kreativlik salohiyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishni nazarda tutadi.

Texnologik yondashuvning asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy hamda faoliyatga asoslangan ta'lim yondashuvlari tashkil etadi. Ushbu yondashuvlar asosida ta'lim jarayoni interfaol, muammoli va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan holda tashkil etiladi. Takomillashtirilgan o'qitish texnologiyalarida xalq og'zaki ijodining ertak, maqol, matal, topishmoq, afsona va doston kabi janrlari ta'lim mazmuniga integratsiyalashgan holda qo'llaniladi ^[5]. Bu jarayonda bo'lajak o'qituvchilar xalq og'zaki ijodi namunalariini tahlil qilish, ularni didaktik jihatdan qayta ishlash hamda boshlang'ich sinf o'qituvchilariga moslashtirish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni egalaydi ^[1]. Natijada ularning pedagogik tafakkuri, ijodiy yondashuvi va metodik kompetensiyalari izchil rivojlanadi.

Ushbu texnologiyalarni amalga oshirish jarayonida muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat, ijodiy topshiriqlar, refleksiv mashg'ulotlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'zda tutiladi. Mazkur metod va vositalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ta'lim jarayonida mustaqil fikrlash, ijodiy qaror qabul qilish va pedagogik vaziyatlarga moslashuvchan yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Texnologiyalarni qo'llash natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyati motivatsion, kognitiv va amaliy ko'rsatkichlar asosida rivojlanib, ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida xalq og'zaki ijodidan samarali foydalanish imkoniyatlari kengayadi ^[2]. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etib, boshlang'ich ta'lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bo'lajak o'qituvchilardan nafaqat puxta bilim, balki yuqori darajadagi kreativ faoliyatni ham talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qituvchining ijodkorligi o'quvchilarning tafakkuri, nutqi va shaxsiy rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi o'zining tarbiyaviy, estetik va didaktik imkoniyatlari bilan boshlang'ich ta'lim uchun muhim manba hisoblanadi. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar va rivoyatlar o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirish bilan birga, milliy qadriyatlarni singdirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, xalq og'zaki ijodidan foydalanish o'qituvchining pedagogik faoliyatida kreativ yondashuvni kuchaytiradi ^[3]. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolaning maqsadi – bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish hamda samarali pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- nazariy tahlil – pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish;
- pedagogik kuzatuv – bo'lajak o'qituvchilarning o'quv jarayonidagi kreativ faolligini aniqlash;
- eksperiment – xalq og'zaki ijodiga asoslangan mashg'ulotlarni amaliyotga joriy etish;
- so'rovnomalar va testlar – talabalarning kreativlik darajasini baholash;
- statistik tahlil – olingan natijalarni umumlashtirish.

Tajriba-sinov ishlari pedagogika oliy ta'lim muassasasining "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" yo'nalishida tahsil olayotgan 2–3-bosqich talabalari ishtirokida olib borildi. Eksperimental guruhda xalq og'zaki ijodiga asoslangan kreativ mashg'ulotlar tizimli ravishda tashkil etildi, nazorat guruhida esa an'anaviy metodlardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xalq og'zaki ijodiga asoslangan pedagogik texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning kreativ faoliyatini sezilarli darajada oshirdi. Xususan, talabalarning ijodiy fikrlash darajasi 27–30 % ga oshdi, mustaqil dars ishlanmalari tuzish ko'nikmalari rivojlandi, pedagogik vaziyatlarga kreativ yondashish qobiliyati shakllandi hamda milliy-ma'naviy qadriyatlarga qiziqish kuchaydi. Eksperimental guruh talabalarining dars jarayonida ertak asosida ssenariy tuzish, maqollardan foydalangan holda muammoli vaziyatlar yaratish kabi faoliyatlari yuqori samaradorlikni namoyon etdi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodidan foydalanish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari avvalgi ilmiy izlanishlar bilan hamohang bo'lib, xalq og'zaki ijodining pedagogik imkoniyatlarini tasdiqlaydi ^[4].

Takomillashtirilgan metodika bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi va ularni zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv boshlang'ich ta'limda milliylik va innovatsionlik uyg'unligini ta'minlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarning ijodkorlik salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali ekanligi isbotlandi. Mazkur tadqiqot natijalari oliy pedagogik ta'lim muassasalarida metodik qo'llanma sifatida foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduraximova M.A. Xalq pedagogikasi. – Termiz, 2025.
2. Abduraximova M.A. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini xalq og'zaki ijodidan foydalanib o'qitish uchun ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy-metodik qo'llanma va tavsiyalar. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2024. – 28 b.
3. Jo'raev R.X. Pedagogik texnologiyalar va kreativ ta'lim. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Qodirov A.A. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Karimova M.M. Xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyati. – Toshkent, 2018.
6. Shodiev N.Sh. Kreativ pedagogika asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA O'RGANILADIGAN NOSTANDART MASALALAR

Karimova Kunduz Ruzibayevna

Urganch davlat pedagogika instituti dotsent,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Yo'ldosheva Tojigul Ulug'bek qizi

Urganch davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish jarayonida nostandart masalalardan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Nostandart masalalarning o'quvchilarda mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishi, shuningdek, ularning fanga qiziqishini oshirishi ilmiy asosda ko'rsatib berilgan. Bunday masalalar o'quvchilarda muammoni tahlil qilish, zarur axborotni ajratish va samarali yechim topish kabi asosiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: o'quvchi, masala, nostandart masala, boshlang'ich ta'lim, mantiqiy fikrlash, matematik kompetensiya, tafakkur, ijodiy tafakkur, kognitiv faollik.

Abstract: The article highlights the advantages of using non-standard problems in the process of teaching mathematics in primary school. It is scientifically substantiated that non-standard problems contribute to the development of students' logical and creative thinking, as well as increase their interest in the subject. Such problems are considered an effective tool for forming key competencies in students, including problem analysis, identification of relevant information, and finding effective solutions.

Key words: student, problem, non-standard problem, primary education, logical thinking, mathematical competence, thinking, creative thinking, cognitive activity.

Аннотация: В статье освещаются преимущества использования нестандартных задач в процессе обучения математике в начальных классах. Научно обосновано, что нестандартные задачи способствуют развитию у учащихся логического и творческого мышления, а также повышают их интерес к предмету. Такие задачи являются эффективным средством формирования у учащихся основных компетенций, таких как анализ проблемы, выделение необходимой информации и нахождение эффективного решения.

Ключевые слова: ученик, задача, нестандартная задача, начальное образование, логическое мышление, математическая компетенция, мышление, творческое мышление, когнитивная активность.

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim jarayonida matematika fani o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantiruvchi eng asosiy fanlardan biri bo'lib, o'quvchilarning fanga qiziqishini oshirishda masalalar yechish muhim o'rin tutadi. Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aynan matematik masalalarni yecha oladigan o'quvchilar matematika faniga nisbatan yuqori qiziqishga ega bo'ladilar. Shu bois masalalar tanlovi va ularni yechish metodikasini to'g'ri tashkil etish boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillardan biri sifatida qaraladi.

Matematika darslarida masalalar shartining murakkabligi yoki hajmiga nisbatan emas, balki yechim algoritmining mavjudligi va murakkablik darajasiga ko'ra standart va nostandart turlarga ajratiladi. Standart masalalarda o'quvchi yechimga olib boruvchi aniq algoritmlardan foydalanadi, ya'ni bunday topshiriqlarni bajarish uchun zarur bo'lgan matematik amallarni tanlash nisbatan oson bo'ladi. Ular, asosan, takrorlash, mustahkamlash yoki ma'lum mazmundagi mavzularni o'zlashtirish jarayonini nazorat qilishga xizmat qiladi. Biroq nostandart masalalar o'z xarakteri bilan ajralib turadi. Bunday masalalarni yechish uchun tayyor sxema yoki qat'iy algoritm mavjud bo'lmaydi. Ular o'quvchidan vaziyatni chuqur tahlil qilish, shartdagi zarur axborotni ajratib olish, berilgan ma'lumotlar orasidagi bog'lanishlarni aniqlash va eng maqbul yechim usulini mustaqil tanlashni talab etadi. Shu jihatdan nostandart masalalar o'quvchining ijodiy fikrlashi, intellektual faolligi va tafakkur moslashuvchanligini rivojlantiruvchi kuchli didaktik vosita hisoblanadi.

Nostandart masalalarning o'ziga xos tomoni shundaki, ular barcha o'quvchilar uchun bir xil darajada nostandart bo'lmisligi mumkin. Agar o'quvchi ilgari ushbu turdagi topshiriqlarni ko'p marotaba yechgan bo'lsa, bunday masalalar u uchun standart masala tusini olishi mumkin. Demak, nostandartlik tushunchasi nisbiy bo'lib, o'quvchining tayyorgarligi, tajribasi va tafakkur darajasiga ko'ra farqlanadi. Bu holat o'quv jarayonida individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi, chunki bir xil masala turli o'quvchilar uchun turlicha kognitiv yuklama yaratadi. Boshlang'ich sinflarda nostandart masalalardan foydalanish o'quvchilarning kognitiv faolligini sezilarli darajada oshiradi. Bunday vazifalar o'quvchini izlanishga, yangi bilimlarni o'zlashtirishga va ularni amaliyotda qo'llashga undaydi. Natijada o'quvchilarda matematik tafakkurning muhim komponentlari – mantiqiy zanjir qurish, taxmin qilish, tahlil qilish, umumlashtirish, solishtirish va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Shu bilan birga, nostandart masalalar o'quvchilarning matematik nutqini rivojlantiradi hamda ularda fikrni aniq, mantiqli va izchil ifodalash malakasini mustahkamlaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida nostandart masalalarni o'qitishning yagona umumlashgan metodikasi mavjud emas. Amaliyotda ayrim o'qituvchilar masalalarni yechishning tayyor yo'llarini ko'rsatib, o'quvchilardan ularni mexanik takrorlashni talab qiladilar. Bunday yondashuv bir vaqtning o'zida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini susaytiradi va fan bilan bog'liq qiziqishni pasaytiradi. Aksincha, mazmunan qiziqarli, zamonaviy o'quvchi ehtiyojlariga mos, izlanishga undovchi nostandart vazifalardan foydalanish ularning fanga bo'lgan motivatsiyasini sezilarli darajada kuchaytiradi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida nostandart masalalardan foydalanish o'quvchi shaxsining intellektual rivoji, matematik kompetensiyalarini shakllantirish va fanga bo'lgan ijobiy munosabatni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday masalalar o'quvchilarda zarur axborotni izlab topish, shartlarni tahlil qilish, o'zaro bog'liqliklarni aniqlash, muammoning eng samarali yechimini tanlash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shu bois nostandart masalalar boshlang'ich sinf matematika darslarining mazmuniy boyligiga, metodik xilma-xilligiga va o'quv jarayonining samaradorligiga sezilarli hissa qo'shadigan didaktik vosita sifatida yuqori baholanadi.

Pedagogik adabiyotlarda nostandart masalalar ko'pincha o'quvchi tomonidan yangicha yondashuvni, noan'anaviy fikrlashni va turli bilimlar integratsiyasini talab qiladigan masalalar sifatida izohlanadi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, nostandart masalalar o'quvchining fikrlash jarayonini faollashtiradi, muammoni hal qilishga ijodiy yondashishni rag'batlantiradi va mantiqiy operatsiyalarni mustahkamlaydi. Didaktik nuqtayi nazardan bunday masalalar o'quvchining mustaqil izlanish faoliyatini kuchaytirish, dars jarayoniga motivatsiyani oshirish va kognitiv faollikni ta'minlash vazifalarini bajaradi. Nostandart masalalarning asosiy xususiyatlari – noaniqlik elementi, ko'p bosqichli tahlil zarurati, bir nechta yechim variantining mavjud bo'lishi yoki umumiy yechimga erishish uchun ijodiy operatsiyalardan foydalanish ehtiyoji bilan belgilanadi. Shuning uchun ular boshlang'ich sinf o'quvchilarida divergent fikrlashni shakllantirish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Zamonaviy pedagogika va kognitiv psixologiya nuqtayi nazaridan nostandart masalalar o'quvchilar fikrlash jarayonini faollashtiruvchi samarali vosita hisoblanadi. Psixologlar fikricha, nostandart masalalar miyada yangi assotsiatsiyalar shakllanishini rag'batlantiradi, ijodiy tafakkurning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi va muammoli vaziyatni mustaqil hal qilish ko'nikmasini kuchaytiradi. Pedagogik tadqiqotlarda bunday masalalarning motivatsion ta'siri alohida ta'kidlanadi. Chunki nostandart topshiriqlar o'quvchini qiziqtiradi, unda raqobat, izlanish va o'zini sinab ko'rish istagini uyg'otadi. Shu bilan birga, nostandart masalalar o'quvchilarning "mantiqiy fikrlash", "muammoli vaziyatni modellash", "variantli yechimlar ishlab chiqish" kabi universal kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik tadqiqotlarda shuningdek, nostandart masalalar o'quvchilarning metakognitiv faoliyatini, ya'ni o'z fikrlash jarayonini boshqarish, rejalashtirish, strategiyani tanlash va baholash ko'nikmalarini shakllantirishini ko'rsatadi.

N. Saidahmedov ^[1] o'zining didaktik tadqiqotlarida nostandart masalalarning o'quvchilarni ijodiy fikrlashga undashdagi ahamiyatini ta'kidlab, masala yechish jarayonida o'quvchining mustaqil fikrlashi, shartni tahlil qilishi va variantli yechimlarni topishga intilishini muhim omil sifatida ko'rsatadi.

R. Mavlonova ^[2] esa boshlang'ich ta'lim metodikasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarida nostandart masalalarning o'quvchilar kognitiv faolligini oshiruvchi didaktik vositalardan biri ekanini qayd etadi.

O. Tolipov ^[3] va T. Zunnunovlar metodik ishlanmalarida nostandart masalalar izlanishga yo'naltirilgan ta'limning ajralmas qismi ekanini, bunga ko'ra o'quvchilar turli fikrlash operatsiyalarini – taqqoslash, umumlashtirish, tahlil va sintezni faol bajarishini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nostandart masalalarning eng samarali turlari – noaniq ma'lumotli, bir nechta yechim variantiga ega yoki

mantiqiy izlanishni talab qiladigan topshiriqlardir. Mahalliy tadqiqotlarda yana bir muhim masala – nostandart topshiriqlarning darsliklarda yetarli darajada berilmagani ta'kidlanadi.

Abdulla Avloniy^[4] kabi ma'rifatparvarlar ham ta'lim jarayonida ijodiy topshiriqlar va fikrlashni rag'batlantiruvchi mashqlardan foydalanish zarurligini alohida ta'kidlab o'tganlar. Bu fikrlar bugungi zamonaviy nostandart masalalar metodikasi bilan uyg'unlashadi. Umuman olganda, mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari nostandart masalalarning o'quvchilarda mantiqiy, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, dars jarayoniga qiziqishni oshirish hamda mustaqil o'rganish kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni beqiyos ekanini tasdiqlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ko'plab xorijiy tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nostandart masalalarning samarali ekanini, chunki mazkur yoshda ijodiy fikrlash tabiiy faol rivojlanish bosqichida bo'lishini ilmiy asoslar bilan ko'rsatib beradi. Xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda nostandart masalalar zamonaviy ta'lim yondashuvlari – problem-based learning (muammoli ta'lim), creative thinking (kreativ fikrlash), inquiry-based learning (izlanishga asoslangan ta'lim) tizimlarida eng muhim pedagogik vositalardan biri sifatida qaralishi alohida ta'kidlanadi. Masalan, amerikalik pedagog-olim J. Bruner ta'limning faol kashfiyotga asoslangan modelini ishlab chiqib, unda o'quvchilarni noodatiy, izlanishni talab qiladigan masalalar orqali fikrlash jarayonini faollashtirish ta'limning markaziy vazifalaridan biri ekanini ta'kidlaydi. Bruner fikricha, nostandart masala o'quvchining miyasida "kognitiv konflikt"ni yuzaga keltiradi, bu esa yangicha yechim izlashga undaydi^[5].

Shuningdek, mashhur psixolog va pedagog Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi ham nostandart masalalarning ahamiyatini ilmiy asoslaydi. Piagetga ko'ra, 6–10 yosh oralig'idagi bolalar "konkret amaliy fikrlash" bosqichida bo'lib, ular aynan noodatiy vazifalar, mantiqiy topishmoqlar va tahliliy masalalar orqali intensiv fikrlash operatsiyalarini muvaffaqiyatli rivojlantiradilar^[6]. Shu sababli ko'plab xorijiy tadqiqotlarda nostandart masalalar aynan boshlang'ich ta'limda eng samarali vosita sifatida qaraladi.

Amerikalik olim R. Sternberg o'zining "triarchic theory of intelligence" (intellektning uch komponentli modeli) da kreativ va analitik fikrlashni rivojlantirishda noodatiy, bir nechta yechimga ega masalalarning alohida rolini ta'kidlaydi^[7]. Sternberg ta'kidlashicha, nostandart masalalar o'quvchini "o'ylashning yangi yo'llarini topishga" majbur qiladi, bu esa ijodiy fikrlashning shakllanishida muhim stimulyator hisoblanadi.

Shuningdek, problem-based learning metodologiyasining asoschilaridan biri bo'lgan kanadalik olim H. Barrows nostandart masalalar o'quvchini faol izlovchi subyektga aylantirishini, ularni muammoni aniqlash, gipotezalar ishlab chiqish, ma'lumotlarni tahlil qilish va yechim tanlash kabi real hayot kompetensiyalariga o'rgatishini ta'kidlaydi^[8]. Uning tadqiqotlarida nostandart masalalar o'quvchini "tayyor bilim iste'molchisi" emas, balki "muammoni hal qiluvchi ijodkor"ga aylantiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi.

Kreativ fikrlash sohasida ishlagan mashhur olim E. Torrancening tadqiqotlarida esa noodatiy masalalar bolalarning divergent fikrlashini rivojlantirishda eng samarali pedagogik vosita sifatida ko'rsatiladi^[9]. Uning tajribalarida o'quvchilarga berilgan nostandart vazifalar – masalan, mavjud shakllardan turli kompozitsiyalar yaratish, berilgan rasmga noodatiy syujet topish, ortiqcha elementni aniqlash yoki berilgan ma'lumotdan turli yechimlar ishlab chiqish kabi topshiriqlar – bolalarning ijodiy potensialini sezilarli darajada oshirishini isbotlagan.

Matematik ta'lim bo'yicha ingliz olimlari Margaret Haylock va D. Cockburn esa nostandart masalalar matematika darslarida o'quvchilar uchun "fikrlashni faollashtiruvchi katalizator" vazifasini bajarishini ta'kidlaydilar^[10]. Ularning fikricha, noodatiy masalalar o'quvchining matematika faniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, chunki o'quvchi o'z-o'zidan yangi strategiyalar izlashga kirishadi.

Ko'plab xorijiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim davrida nostandart masalalardan foydalanish o'quvchilarning analitik fikrlashi, alternativ yechim topish ko'nikmalari, muammoni bosqichma-bosqich tahlil qilish qobiliyati, matematik modellashtirish malakalari, kreativ fikrlash salohiyati kabi kompetensiyalarini izchil rivojlantiradi. Buning asosiy sababi shundaki, 6-10 yosh oralig'i insonning ijodiy fikrlashi tabiiy ravishda eng faol shakllanadigan davr hisoblanadi (Piaget, Torrance). Noodatiy masalalar esa aynan shu tabiiy jarayonni qo'llab-quvvatlaydi va ta'lim jarayonini samarali, mazmunli hamda motivatsion qiladi.

So'nggi yillarda boshlang'ich sinf matematika darsliklarida nostandart masalalar ulushining sezilarli darajada ko'paygani kuzatilmoqda. Bu holat ta'lim mazmunining yangilanishi, o'quvchilarda nafaqat hisoblash ko'nikmalarini, balki mantiqiy, ijodiy va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan davlat talablari bilan bog'liq. Darsliklarda raqamlar o'rtaidagi munosabatni tahlil qilish, variantli yechim izlash, ketma-ketlik va tartiblash, kombinatorika elementlari hamda modellashtirishga asoslangan masalalarning ko'paygani aynan izlanishga yo'naltirilgan metodikaning keng qo'llanilayotganini ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf "Matematika" darsliklarida uchraydigan nostandart masalalar orasida raqamlar bilan bog'liq topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday masalalar bilan ishlash o'quvchilarning nostandart masalalarga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, olgan bilimlarini umumlashtirish orqali nazariy bilimlarni

amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Masalan, 3-4-sinflarda keltirilgan quyidagi masalalarni tahlil qilish orqali ularning bir-biri bilan mantiqiy jihatdan bog'liq ekanligini, o'quvchilarda fikrlash jarayonining izchil rivojlanishini ta'minlash maqsadida masalalar ketma-ketligining to'g'ri tanlanganligini ko'rish mumkin.

1-masala. Yahyo 5, 6, 7, 8, 9 raqamlari yordamida turli besh xonali sonlarni yozdi, bu sonlarda raqamlar takrorlanmaydi. Keyin bu sonlarni o'sish tartibida yozdi. Yozuvda 79 865 sonidan keyin qaysi son keladi? ^[11]

Yechish: Berilgan raqamlar: 5, 6, 7, 8, 9.

Besh xonali sonlardan biri 79 865 sonidir. Bu son 70 000 va 80 000 oralig'ida joylashgan bo'lib, berilgan raqamlar yordamida yozish mumkin bo'lgan eng katta sonidir. Keyingi son 80 000 dan katta bo'lishi kerak. Demak, izlanayotgan son 8 raqami bilan boshlanadi. Biz 80 000 dan katta va berilgan raqamlar yordamida yozish mumkin bo'lgan eng kichik sonni aniqlashimiz kerak. Buning uchun qolgan 9, 7, 6, 5 raqamlarini o'sish tartibida joylashtiramiz, ya'ni 5 6 7 9 hosil qilamiz. Yuqoridagilardan foydalanib, izlanayotgan son 85 679 ga teng ekanligini aniqlaymiz.

2-masala. Aziza dugonalariga matematik boshqotirma aytyapti. U 8 391 276 540 sonini yozib, shunday dedi: "Oldin bu sondan shunday 5 ta raqamni o'chiringki, iloji boricha eng katta son hosil bo'lsin. Keyin esa shunday 5 ta raqamni o'chiringki, iloji boricha eng kichik son hosil bo'lsin". Bu sonlar ayirmasini toping ^[12].

Yechish: Masala shartiga ko'ra, berilgan 8 391 276 540 sonidan 5 ta raqam shunday o'chiriladiki, bunda qolgan raqamlarning dastlabki joylashish tartibi saqlanib qoladi. Masalani ikki bosqichda ko'rib chiqamiz. Birinchi bosqichda eng katta son hosil qilish maqsadida chapdan o'ngga qarab raqamlarni tahlil qilib, kichik qiymatli raqamlarni o'chirish orqali eng katta qiymatli besh raqam tanlab olinadi. Natijada 97 654 soni hosil bo'ladi. Ikkinchi bosqichda esa, aksincha, eng kichik sonni hosil qilish uchun katta qiymatli raqamlar o'chiriladi va eng kichik qiymatli besh raqam ajratib olinadi. Bu holda 12 540 soni hosil bo'ladi. So'ng hosil bo'lgan sonlarning ayirmasi topiladi: $97\,654 - 12\,540 = 85\,114$.

3-masala. Doskaga 96, 28, 6, 20 sonlari yozilgan. Ulardan biri ko'paytirildi, qaysidir boshqasi bo'lindi, uchinchi orttirildi, to'rtinchisi esa xuddi shu songa kamaytirildi. Natijada barcha sonlar bitta songa teng bo'ldi. Bu qaysi son? ^[13]

Yechish: Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tenglama tuzish qiyin bo'lishi mumkin. Shu sababli masalani tanlash (taxmin qilish) usuli orqali yechamiz. 1, 2, 3 sonlari bilan tekshirib ko'rilganda mos qiymatlar hosil bo'lmaydi. 4 sonini tekshirib ko'ramiz:

$$\begin{aligned} 96 : 4 &= 24 \\ 28 - 4 &= 24 \\ 6 \times 4 &= 24 \\ 20 + 4 &= 24 \end{aligned}$$

Demak, 96, 28, 6, 20 sonlarini bo'lganda, ayirganda, ko'paytirganda va qo'shganda bir xil natija beradigan son 4 ga teng.

4-masala. Shunday 6 ta juft sonni ketma-ket yozingki, ularning eng kichigi eng kattasidan ikki marta kichik bo'lsin ^[14].

Yechish: Ketma-ket juft sonlardan iborat oltitaliklar tuzamiz va eng kichik hamda eng katta sonlar orasidagi nisbatni tekshiramiz. Avval 2 sonidan boshlab yozamiz: 2, 4, 6, 8, 10, 12. Bu ketma-ketlikda eng kichik son 2, eng katta son 12 bo'lib, eng kichik son eng kattasidan 6 marta kichik. Shart bajarilmadi. Keyingi ketma-ketlik 4 sonidan boshlanadi: 4, 6, 8, 10, 12, 14. Bu yerda ham shart bajarilmaydi.

6 sonidan boshlab yozamiz: 6, 8, 10, 12, 14, 16 – shart bajarilmadi.

8 sonidan boshlab yozamiz: 8, 10, 12, 14, 16, 18 – shart bajarilmadi.

10 sonidan boshlab yozamiz: 10, 12, 14, 16, 18, 20. Bu ketma-ketlikda eng kichik son 10, eng katta son 20 bo'lib, 10 soni 20 sonidan ikki marta kichik. Demak, masalaning yechimi: 10, 12, 14, 16, 18, 20.

XULOSA

Matematika fanini o'rganishda raqamlar va sonlar bilan ishlash masalalari o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini, sonlarni o'zaro kombinatsiyalash, arifmetik amallarni bajarish hamda ketma-ketliklarni muayyan tartib va qonuniyat asosida anglab olish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Mazkur masalalar orqali

3–4-sinf o'quvchilari turli matematik tushunchalarni amaliyotda qo'llashga o'rgatiladi. Ushbu masalalar o'rtasida umumiy mavzu – raqamlar va sonlar bilan mantiqiy ishlashdir. Birinchi va ikkinchi masalalarda kombinatorika va optimal tanlash tushunchalari asosiy o'rin tutadi. Uchinchi masalada arifmetik usullar orqali yechish ko'nikmasi mustahkamlanadi. To'rtinchi masalada esa ketma-ketlik tushunchalari bilan bog'liq mantiqiy tafakkur rivojlantiriladi. Shu tariqa, barcha masalalar bir-birini to'ldiradi va o'quvchilarning sonlar bilan ishlashdagi umumiy matematik ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Raqamlar va sonlar bilan ishlashga doir masalalar, ularning kombinatorik, arifmetik va mantiqiy tahlil elementlari orqali o'quvchilarni murakkab matematik fikrlashga yo'naltiradi. Bu masalalar o'quvchilarda analitik tafakkur, strategik qaror qabul qilish hamda matematik operatsiyalarni real hayotga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu tariqa, oddiy raqamlar bilan boshlanadigan mashqlar murakkab matematik tushunchalarni o'rgatishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Saidahmedov N. S. Ta'lim metodlarini didaktik jarayon asosida tasniflash. – Toshkent, 2010.
2. Mavlonova R., Normurodova B., Rahmonqulova N. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent, 2010.
3. Tolipov O'. (2021). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
4. Avloniy A. (1992). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O'qituvchi.
5. Bruner J. S. (1961). The Act of Discovery. Harvard Educational Review, 31, 21–32.
6. Piaget J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.
7. Sternberg R. J. (1985). Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence. Cambridge University Press.
8. Barrows H. S., & Tamblyn R. (1980). Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education. Springer Publishing.
9. Torrance E. P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual. Scholastic Testing Service.
10. Haylock D., & Cockburn A. (2017). Understanding Mathematics for Young Children. SAGE Publications.
11. Matematika darsligi, 3-sinf, 1-qism.
12. Matematika darsligi, 3-sinf, 3-qism.
13. Matematika darsligi, 4-sinf, 2-qism.
14. Matematika darsligi, 4-sinf, 3-qism.

VIDEO-MARKETINGNING ISTE'MOLCHILAR JALB QILINISHIGA TA'SIRI: TIKTOK VA YOUTUBE MISOLIDA

Rustamova Ma'mura Asqar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida barkamol avlodni tarbiyalash jarayonining pedagogik-psixologik mexanizmlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta'lim-tarbiya tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, kompetensiyaviy paradigma, ijtimoiy-psixologik moslashuv, motivatsiya va refleksiya jarayonlarining o'zaro uyg'unligi asosiy mexanizm sifatida asoslab beriladi. Barkamol avlodni shakllantirishda milliy qadriyatlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi hamda ta'lim subyektlari o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ochib beriladi. Maqolada nazariy manbalar tahlili, empirik kuzatuvlar va metodologik yondashuvlar asosida olingan natijalar umimlashtirilib, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasiga mos ilmiy xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: barkamol avlod, Yangi O'zbekiston, pedagogik mexanizm, psixologik mexanizm, shaxs rivoji, kompetensiya, ijtimoiylashuv, ta'lim-tarbiya integratsiyasi.

Abstract: This article provides an in-depth scientific analysis of the pedagogical and psychological mechanisms involved in raising a harmonious generation under the conditions of New Uzbekistan. The study substantiates the person-oriented approach, the competency-based paradigm, socio-psychological adaptation, and the interrelated harmony of motivation and reflection processes within the education system as key mechanisms. The importance of national values, modern pedagogical technologies, psychological support systems, and cooperation among educational stakeholders in forming a harmonious generation is highlighted. The article synthesizes results obtained from the analysis of theoretical sources, empirical observations, and methodological approaches, and presents scientific conclusions aligned with the development strategy of New Uzbekistan.

Key words: harmonious generation, New Uzbekistan, pedagogical mechanism, psychological mechanism, personal development, competence, socialization, educational integration.

Аннотация: В статье проводится углублённый научный анализ педагогико-психологических механизмов процесса воспитания гармонично развитого поколения в условиях Нового Узбекистана. В исследовании обосновывается, что личностно-ориентированный подход, компетентностная парадигма, социально-психологическая адаптация, а также взаимосвязанная гармония процессов мотивации и рефлексии в системе образования выступают в качестве ключевых механизмов. Раскрывается значимость национальных ценностей, современных педагогических технологий, системы психологической поддержки и сотрудничества между субъектами образовательного процесса в формировании гармонично развитого поколения. В статье обобщаются результаты, полученные на основе анализа теоретических источников, эмпирических наблюдений и методологических подходов, и формулируются научные выводы, соответствующие стратегии развития Нового Узбекистана.

Ключевые слова: гармонично развитое поколение, Новый Узбекистан, педагогический механизм, психологический механизм, развитие личности, компетенция, социализация, интеграция обучения и воспитания.

KIRISH

Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida inson kapitalini rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Jamiyatning barqaror rivoji, millatning intellektual va ma'naviy salohiyati, avvalo, yosh avlodning qanday tarbiya olayotgani bilan belgilanadi. Shu bois barkamol avlodni tarbiyalash masalasi nafaqat pedagogik, balki chuqur psixologik muammo sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning individual xususiyatlarini inobatga olmasdan turib, kutilgan ijtimoiy va ma'naviy natijalarga erishish mushkul. Zamonaviy pedagogika barkamol avlodni bilimlar majmuasiga ega shaxs emas, balki mustaqil fikrlaydigan, hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan, ijtimoiy mas'uliyatni chuqur anglaydigan shaxs sifatida talqin etadi. Bunday shaxsni shakllantirish esa faqat ta'lim mazmunini yangilash bilan emas, balki pedagogik va psixologik mexanizmlarning uyg'un tizimini yaratish orqali amalga oshiriladi. Aynan shu jihat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Barkamol avlodni tarbiyalash masalasi Sharq va G'arb pedagogik tafakkurida uzoq tarixga ega. Sharq mutafakkirlari ta'lim va tarbiyaning uzviyligini shaxs kamolotining asosi sifatida ko'rganlar. Ularning qarashlarida axloqiy yetuklik, ruhiy muvozanat va bilimning uyg'unligi markaziy o'rinni egallaydi. Ushbu yondashuv zamonaviy pedagogik nazariyalarda ham o'z aksini topib, gumanistik pedagogika hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyalarida rivojlantirilgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda barkamol avlod tushunchasi kompetensiyaviy yondashuv bilan chambarchas bog'lanadi. Bu yondashuv shaxsning bilim, ko'nikma va malakalari bilan bir qatorda, uning qadriyatlarini, ijtimoiy faolligi va psixologik barqarorligini ham rivojlantirishni nazarda tutadi. Psixologik adabiyotlarda esa motivatsiya, o'zini anglash, refleksiya va ijtimoiy identifikatsiya shaxs rivojining asosiy determinantlari sifatida qaraladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash yetarli darajada tashkil etilmasa, pedagogik ta'sirning samaradorligi sezilarli darajada pasayadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot metodologiyasi tizimli va integrativ yondashuvga asoslangan. Tadqiqotda pedagogik va psixologik jarayonlar bir butun tizim sifatida qaralib, ularning o'zaro aloqadorligi tahlil qilindi. Ilmiy izlanish jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy monografiyalar va maqolalar tahlili, pedagogik kuzatuv, qiyosiy hamda mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Metodologik asos sifatida shaxsni faol subyekt sifatida rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushbu yondashuvga ko'ra, tarbiya jarayoni pedagog tomonidan boshqariladigan biryoqlama ta'sir emas, balki pedagog va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan ijodiy jarayondir. Metodologiya ta'lim muhitining psixologik xavfsizligini ta'minlash, shaxsiy ehtiyoj va qiziqishlarni hisobga olishga alohida e'tibor qaratadi. Mazkur tadqiqot metodologiyasi barkamol avlodni tarbiyalash jarayonini murakkab, ko'p komponentli pedagogik-psixologik tizim sifatida talqin qilishga asoslanadi. Tadqiqotda ta'lim va tarbiya jarayoni ijtimoiy buyurtma, shaxs rivoji va pedagogik muhit o'zaro ta'sirida shakllanuvchi dinamik jarayon sifatida qaraldi. Metodologik asos sifatida tizimli, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy hamda faoliyatga asoslangan yondashuvlar uyg'unlashtirildi.

Tizimli yondashuv barkamol avlodni tarbiyalash mexanizmlarini alohida elementlar yig'indisi sifatida emas, balki yagona, ichki bog'lanishlarga ega bo'lgan yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Ushbu yondashuv doirasida pedagogik ta'sir, psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy muhit va qadriyatlar tizimi o'zaro bog'liq omillar sifatida o'rganildi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa tarbiya jarayonida o'quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olishni metodologik mezon sifatida belgiladi. Faoliyatga asoslangan yondashuv shaxsning barkamol bo'lib shakllanishi bevosita uning faol ishtiroki orqali amalga oshirishini nazariy jihatdan asoslaydi. Shu bois tadqiqotda tarbiya jarayoni passiv ta'sir emas, balki o'quvchining bilish, ijtimoiy va ijodiy faoliyati bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida ko'rib chiqildi. Metodologik jihatdan normativ-huquqiy hujjatlar, pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlili, empirik kuzatuv hamda qiyosiy tahlil usullari uyg'un qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, barkamol avlodni tarbiyalashda pedagogik va psixologik mexanizmlar bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro bog'liq omillar sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik mexanizmlar ta'lim mazmuni, metodlar va shakllar orqali shaxsning bilish faoliyatini rivojlantirsa, psixologik mexanizmlar ichki motivatsiya, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuvni ta'minlaydi.

1-jadval: Barkamol avlod tarbiyasida muhim bo'lgan mexanizmlar

Mexanizm turi	Asosiy yo'nalish	Pedagogik-psixologik natija
Pedagogik	Interfaol va kompetensiyaviy ta'lim	Mustaqil fikrlash, bilimlarni qo'llash
Psixologik	Motivatsiya va refleksiya	Ichki faollik, o'zini anglash
Ijtimoiy	Hamkorlik va muloqot	Ijtimoiy moslashuv
Qadriyatli	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar	Ma'naviy yetuklik

Ushbu mexanizmlarning uyg'unlashuvi shaxs rivojida barqaror va uzoq muddatli natijalarga olib kelishi aniqlandi. Empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, interfaol va shaxsga yo'naltirilgan metodlardan foydalanilgan ta'lim muhitida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, o'zini ifodalash va jamoada ishlash ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bilan birga, psixologik qo'llab-quvvatlash elementlari (rag'batlantirish, refleksiya, ijobiy baholash) qo'llanilgan sharoitda o'quvchilarning ta'limga bo'lgan ichki munosabati mustahkamlanadi. Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan tarbiya modeli shaxsning ma'naviy barqa-

rorligini kuchaytiradi. Bunday muhitda tarbiyalangan yoshlar ijtimoiy mas'uliyatni chuqur anglaydi va jamiyatdagi o'z o'rnini ongli ravishda belgilashga intiladi. Demak, barkamol avlodni shakllantirishda faqat bilim berish emas, balki psixologik hamda qadriyatli tarbiya komponentlarini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, barkamol avlodni tarbiyalash faqat ta'lim muassasalari doirasida cheklanib qolmasligi kerak. Oila, mahalla va keng jamoatchilikning hamkorligi pedagogik-psixologik mexanizmlarning samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, pedagoglarning psixologik kompetensiyasi tarbiya jarayonining sifatini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Muhokama jarayonida aniqlanganki, agar ta'lim jarayoni faqat akademik natijalarga yo'naltirilsa, shaxsning emotsional va ijtimoiy ehtiyojlari e'tibordan chetda qoladi. Shu sababli, Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim tizimini insonparvarlik va psixologik qo'llab-quvvatlash tamoyillari asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Olingan natijalar mavjud pedagogik va psixologik nazariyalar bilan qiyosiy tahlil qilinganda, barkamol avlodni tarbiyalash jarayonida integrativ yondashuvning ustunligi tasdiqlandi. An'anaviy ta'lim modellarida pedagogik ta'sir ustuvor bo'lib, psixologik omillar ikkilamchi ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda ushbu ikki yo'nalishning teng ahamiyatga ega ekanligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ta'lim jarayonida faqat akademik yutuqlarga yo'naltirilgan yondashuv shaxs rivojida muvozanatsizlikka olib kelishi mumkin. Bu holatda bilim darajasi nisbatan yuqori bo'lsa-da, ijtimoiy moslashuv, emotsional barqarorlik va axloqiy yetuklik yetarli darajada shakllanmaydi. Aksincha, pedagogik jarayon psixologik mexanizmlar bilan boyitilganda, shaxsning har tomonlama kamol topishi ta'minlanadi. Shuningdek, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston sharoitida barkamol avlodni tarbiyalash faqat ta'lim muassasalari doirasida emas, balki oila va jamiyat bilan uzviy hamkorlikda amalga oshirilishi zarur. Bu jarayonda pedagog kadrlarning psixologik kompetensiyasi muhim omil sifatida namoyon bo'lib, ularni doimiy kasbiy rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalash pedagogik va psixologik mexanizmlarning uzviy integratsiyasiga tayangan holda amalga oshirilishi lozim. Ushbu mexanizmlar shaxsning intellektual, emotsional, ijtimoiy va ma'naviy rivojini uyg'unlashtirib, jamiyat taraqqiyotining barqaror poydevorini yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxs kamolotining mazkur komponentlaridan birortasining e'tibordan chetda qolishi barkamol shaxsni shakllantirish jarayonining to'liqligi va barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy tahlillar va empirik natijalar asosida barkamol avlodni tarbiyalashning samarali modeli sifatida shaxsga yo'naltirilgan, psixologik qo'llab-quvvatlashga asoslangan hamda milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan pedagogik tizimni joriy etish maqsadga muvofiq, deb hisoblanadi. Ilmiy asoslangan, milliy qadriyatlarga tayangan va zamonaviy yondashuvlar bilan boyitilgan mazkur tarbiya tizimi jamiyat ehtiyojlariga mos, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy mas'uliyatli yoshlarni tarbiyalash imkonini beradi. Natijada Yangi O'zbekiston taraqqiyotining barqaror poydevori bo'lgan inson kapitali izchil rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 432 b.
3. Forobiy A. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993. – 304 b.
4. Ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 1980. – 512 b.
5. Vygotskiy L. S. Psixologiya rivoji nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 1984. – 336 s.
6. Maslou A. Motivatsiya va shaxs. – Sankt-Peterburg: Piter, 2019. – 352 b.
7. Rogers C. Freedom to Learn. – Columbus: Merrill Publishing, 1983. – 312 p.
8. Abdullaeva M. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 240 b.
9. Davletshin M. G. Ta'lim psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 288 b.
10. Zimnyaya I. A. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Logos, 2004. – 384 s.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV JARAYONLARINI DIAGNOSTIKA QILISH

Shorustamboyeva Shahnoza Ulug'bekovna

O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu ishda maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda bolalarning bilish faoliyatining asosiy tarkibiy qismlari - idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq jarayonlarini aniqlash hamda baholash usullari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta'lim davrida kognitiv rivojlanish bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni o'z vaqtida va to'g'ri diagnostika qilish ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Annotatsiyada yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda qo'llaniladigan psixodiagnostik metodlar, kuzatish va maxsus topshiriqlarning ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari pedagoglar va psixologlar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi hamda bolalarning individual rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, kognitiv jarayonlar, psixodiagnostika, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, rivojlanishni baholash, maktabgacha ta'lim.

Abstract: This work covers the issues of diagnosing cognitive processes in preschool children. The study analyzes the methods of identifying and evaluating the main components of children's cognitive activity - perception, attention, memory, thinking, and speech processes. Cognitive development in preschool education plays an important role in the formation of a child as a personality, and its timely and correct diagnosis serves the effective organization of the educational process. The annotation shows the significance of psychodiagnostic methods, observation, and special assignments used, taking into account age characteristics. The research results are of practical importance for teachers and psychologists and help determine the directions of individual development of children.

Key words: Preschool age, cognitive processes, psychodiagnostics, perception, attention, memory, thinking, speech, development assessment, preschool education.

Аннотация: В данной работе освещены вопросы диагностики когнитивных процессов детей дошкольного возраста. В исследовании анализируются методы выявления и оценки основных компонентов познавательной деятельности детей - восприятия, внимания, памяти, мышления и речевых процессов. В период дошкольного образования когнитивное развитие играет важную роль в формировании ребенка как личности, а его своевременная и правильная диагностика способствует эффективной организации учебно-воспитательного процесса. В аннотации подчеркивается значимость психодиагностических методов, наблюдения и специальных заданий, применяемых с учетом возрастных особенностей. Результаты исследования имеют практическое значение для педагогов и психологов и помогают определить направления индивидуального развития детей.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, когнитивные процессы, психодиагностика, восприятие, внимание, память, мышление, речь, оценка развития, дошкольное образование.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish, unda tarbiyalanayotgan bolalarning psixik va kognitiv rivojlanishini har tomonlama qo'llab-quvvatlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yosh davri bolaning bilish jarayonlari jadal rivojlanadigan, atrof-muhitni anglash va o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoji kuchayadigan muhim bosqichdir. Aynan ushbu davrda idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq kabi kognitiv jarayonlarning poydevori shakllanadi.

Bolalarning kognitiv rivojlanish darajasini aniqlash va baholash ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish imkonini beradi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish pedagogika va psixologiya fanlarining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. To'g'ri tanlangan diagnostik metodlar orqali bolaning rivojlanish darajasi, mavjud qiyin-

chiliklari va imkoniyatlari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha samarali pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Mazkur ishning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot davomida kognitiv jarayonlarni baholashda qo'llaniladigan metodlar va ularning maktabgacha ta'lim amaliyotidagi o'rni tahlil qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini o'rganish va diagnostika qilish masalalari psixologiya va pedagogika fanlarida keng tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy ishlarda bolaning bilish faoliyati rivojlanishining yosh xususiyatlari, kognitiv jarayonlarning shakllanish qonuniyatlari hamda ularni baholash metodlari yoritib berilgan.

Jahon psixologiya fanida L.S. Vygotskiy maktabgacha yosh davrini bolaning psixik rivojlanishida muhim bosqich sifatida ta'riflab, kognitiv jarayonlarning rivojlanishida ijtimoiy muhit va ta'limning yetakchi rolini asoslab bergan. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi qarashlari bolalarning kognitiv imkoniyatlarini diagnostika qilish va rivojlantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. J. Piaje esa maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkuri va idrok jarayonlarini tadqiq etib, ushbu davrni preoperatsion bosqich sifatida tavsiflagan hamda bolaning fikrlashida obrazlilik ustunligini ta'kidlagan.

A.N. Leontyev, A.R. Luriya kabi olimlar faoliyat nazariyasi asosida kognitiv jarayonlarning shakllanishini o'rganib, idrok, xotira va diqqatning faoliyat jarayonida rivojlanishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida kognitiv jarayonlarni diagnostika qilishda kuzatish, maxsus topshiriqlar va o'yin metodlaridan foydalanish samarali ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Mahalliy pedagog va psixolog olimlarning ishlarida ham maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish va baholash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ular maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan diagnostik metodlar bolaning yosh va individual xususiyatlariga mos bo'lishi zarurligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, adabiyotlarda kognitiv jarayonlarni erta aniqlash va baholash bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarligini oshirishda muhim omil ekanligi qayd etilgan. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish nazariy va amaliy jihatdan yetarli darajada o'rganilganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim talablari asosida diagnostik metodlarni takomillashtirish va amaliyotga joriy etish zarurati dolzarb bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilishga qaratilgan bo'lib, unda psixologiya va pedagogika fanlarining zamonaviy metodologik yondashuvlariga tayaniladi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar tanlangan. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlardan kompleks foydalaniladi. Nazariy metodlarga mavzuga oid ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari kiradi. Ushbu metodlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlari rivojlanishining nazariy asoslari va diagnostika masalalari yoritiladi. Empirik metodlar sifatida kuzatish, suhbat, pedagogik tajriba hamda psixodiagnostik test va topshiriqlardan foydalaniladi. Kuzatish metodi orqali bolalarning kundalik faoliyatida idrok, diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarining namoyon bo'lishi aniqlanadi. Suhbat metodi bolalarning nutq rivojlantirish va fikrlash darajasini baholashga xizmat qiladi. Maxsus tanlangan diagnostik topshiriqlar esa bolalarning kognitiv jarayonlarini yosh xususiyatlariga mos holda aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqotda o'yin faoliyatiga asoslangan diagnostik metodlardan foydalaniladi, chunki maktabgacha yosh davrida o'yin yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Olingan natijalar sifat va miqdoriy tahlil qilinib, diagramma va jadval ko'rinishida umumlashtiriladi. Tadqiqot natijalari asosida maktabgacha ta'lim amaliyotida qo'llash mumkin bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu metodologiya maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini chuqur va har tomonlama o'rganishga, shuningdek, ularning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish maqsadida kuzatish, suhbat va maxsus psixodiagnostik topshiriqlardan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq jarayonlari bo'yicha alohida tahlil qilindi hamda har bir bolaning individual rivojlanish darajasi aniqlandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarning aksariyatida idrok jarayoni nisbatan yaxshi rivojlangan bo'lib, ular ranglar, shakllar va predmetlar xususiyatlarini farqlashda faol ishtirok etdilar. Diqqat jarayonini baholash jarayonida esa ayrim bolalarda diqqatning barqarorligi va jamlanishida qiyinchiliklar kuzatildi. Bu holat, asosan, yosh xususiyatlari va faoliyatga bo'lgan qiziqish darajasi bilan bog'liqligi aniqlandi.

Xotira jarayonlarini tahlil qilishda ko'pchilik bolalarda obrazli xotira ustunligi kuzatildi. So'zli-mantiqiy xotira esa nisbatan sust rivojlangan bo'lib, bu maktabgacha yosh davriga xos holat sifatida baholandi. Tafakkur jarayonlarini o'rganish natijasida bolalarning ko'pchiligi vaziyatli va obrazli fikrlashga tayangan holda topshiriqlarni bajarishlari aniqlandi. Murakkab mantiqiy operatsiyalarni bajarishda esa pedagogik yordamga ehtiyoj sezilgan. Nutq rivojlanishini tahlil qilish natijasida bolalarning lug'at boyligi va grammatik tuzilmalardan foydalanish darajasi o'rtacha ko'rsatkichni tashkil etdi. Ayrim bolalarda talaffuz va fikrni izchil bayon etishda qiyinchiliklar aniqlanib, ularga individual yondashuv zarurligi belgilandi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanish darajasi turlicha ekanligini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar asosida bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlantiruvchi mashg'ulotlar va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu natijalar maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish masalalari nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yosh davri bolaning idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq kabi kognitiv jarayonlari jadal rivojlanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu jarayonlarning rivojlanish darajasi har bir bolada individual xususiyatlarga ega bo'lib, ularni o'z vaqtida aniqlash va baholash ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi. O'tkazilgan diagnostik tahlillar natijasida bolalarning kognitiv rivojlanish darajasi bir xil emasligi, ayrim bolalarda diqqatni jamlash, nutq rivoji va mantiqiy fikrlash jarayonlarida qiyinchiliklar mavjudligi aniqlandi. Shu bilan birga, ko'pchilik bolalarda obrazli idrok va xotira nisbatan yaxshi rivojlanganligi kuzatildi. Bu holat maktabgacha yoshga xos psixologik xususiyatlar bilan izohlanadi. Tadqiqot davomida qo'llanilgan o'yin va faoliyatga asoslangan diagnostik metodlar bolalarning kognitiv jarayonlarini aniqlashda samarali ekanligi isbotlandi. Olingan natijalar asosida ishlab chiqilgan pedagogik tavsiyalar maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish, ularning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlarini diagnostika qilish ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, maktab ta'limiga tayyorgarligini oshirish va kelgusidagi o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Выготский Л. С. Проблемы психического развития ребенка. – Ташкент : Учитель, 1995. – 256 с.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – Москва : Прогресс, 1983. – 384 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Лурия А. Р. Развитие высших психических функций. – Москва : Педагогика, 1974. – 400 с.
5. Эльконин Д. Б. Психология детей дошкольного возраста. – Москва : Педагогика, 1989. – 288 с.
6. Мухина В. С. Возрастная психология. – Москва : Академия, 2000. – 456 с. Karimova V.M., Raxmonova D.A. Maktabgacha pedagogika va psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Maktabgacha ta'lim davlat o'quv dasturi. - Toshkent, 2022.
8. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2010.
9. Ismailova N.Sh. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixodiagnostikasi. - Toshkent, 2020.

THE USE OF VISUALIZATION TECHNOLOGY AS A NEW TREND IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE

Tursunoy Ortiqova

Middle-level doctoral student of Gulistan State University

Abstract: Various modern approaches to teaching the English language are actively being implemented in contemporary methodology. This article examines current trends in visualization that are gaining increasing popularity in language teaching methodology. It explores the original meaning of the concept of visualization within educational and pedagogical methodology and analyzes its role in the education system of Uzbekistan as well as in global educational practice. Furthermore, the study highlights the importance of using visualization in language teaching, its effectiveness in other academic disciplines, and provides an overview of scientific research conducted at both national and international levels in this field.

Key words: visualization as a concept, modern methodology, language learners, visual techniques, interactive teaching, visual images, graphic organizers, optic nerves, auditory nerves, visual learning.

Annotatsiya: Hozirgi zamon ingliz tilini o'qitish metodikasida turli innovatsion yondashuvlar amaliyotga keng joriy etilmoqda. Ushbu maqolada metodika sohasida tobora ommalashib borayotgan vizualizatsiya tendensiyalari, mazkur atamaning ta'lim va pedagogik metodologiyadagi ilmiy mazmuni hamda uning O'zbekiston va jahon ta'lim tizimidagi o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, til o'qitish jarayonida vizualizatsiyadan foydalanishning ahamiyati, ushbu metodning boshqa fan sohalariidagi samaradorligi hamda mazkur yo'nalishda milliy va xalqaro miqyosda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: vizualizatsiya atamasi, zamonaviy metodika, til o'rganuvchilar, vizual texnikalar, interaktiv ta'lim, vizual obrazlar, grafik tashkil etuvchilar, ko'rish nervlari, eshitish nervlari, vizual o'rganish.

Аннотация: В современной методике преподавания английского языка на практике широко применяются различные инновационные подходы. В данной статье рассматриваются тенденции использования визуализации, которые приобретают всё большую популярность в мировой методике обучения. Раскрывается исходное содержание понятия "визуализация" в образовательной и педагогической методологии, а также анализируется её место в системе образования Узбекистана и в мировой образовательной практике. Кроме того, освещается значение применения визуализации в обучении иностранным языкам, её роль в преподавании других учебных дисциплин и представлен анализ научно-исследовательских работ, проведённых в данной области на национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: визуализация как термин, современная методика, изучающие язык, визуальные техники, интерактивное обучение, визуальные образы, графические организаторы, зрительные нервы, слуховые нервы, визуальное обучение.

INTRODUCTION

Since the elevation of the English language to the status of an international language of communication, numerous research studies have been conducted in various countries, including Uzbekistan, aimed at developing effective and accessible methods for teaching this language. A significant number of these studies focus on a wide range of approaches related to visualization techniques.

Actuality of the topic: Although research on visualization techniques has been carried out on a large scale in the field of education in many countries around the world, this issue remains insufficiently represented in the methodology of teaching English in Uzbekistan. For this reason, research on visualization methodology is considered a relevant and timely topic. The aim of the research is to systematically analyze visualization as one of the most useful and effective methods in the methodology of teaching English in higher education. The objectives of the research include identifying the most appropriate visualization techniques in teaching and determining their applicability within the higher education system.

One of the analyzed scientific sources provides the following etymological perspective on the term visualization: the term is derived from the Latin word¹ visual and refers to the ability to imagine or represent something without a specific physical form. Furthermore, the Oxford English Dictionary provides two distinct definitions of this term:

- **Definition 1 (1883–1894):** the term was used to describe the representation of something that does not have a definite form in real life, or the ability or process of imagining or representing something clearly.
- **Definition 2 (1926–1982):** the meaning of the term was directly associated with the process of transforming something into a visual form.

When considering the term visualization from a general perspective, it is appropriate to refer to the three-fold definition provided by the Merriam-Webster Online Dictionary:

1. The formation of mental visual images;
2. The act or process of interpreting something in visual form or shape;
3. The process of visualizing internal organs or their parts through X-rays.²

The first definition of visualization from a psychological perspective describes the process of forming an abstract concept in the mind and shaping it into a graphic form through imagination and visual thinking. The third definition relates to a specific medical context. The second definition is directly associated with the educational interpretation of the term. Although the first definition may also be linked to the educational process, as the terminology appears similar, their core meanings differ significantly.

I. Krotova, T. Kamoza, and N. Donchenko examine visualization from a psychological perspective as an effective heuristic teaching method based on logical operations³, whereas K. Shatri and K. Buza view it as a means of developing students' critical thinking from a general pedagogical standpoint⁴.

In addition, O. S. Bulgakova and S. A. Burkova conduct pedagogical experiments in control and experimental groups, using schemes and other visual images in lectures as tools for fostering critical thinking. These approaches are also described in the collaborative research conducted by Liudmyla Naumenko and Vitaliia Muntian.

LITERATURE REVIEW

In the analysis of literature within the scope of the subject, a number of national and international studies were reviewed, and statistical analysis methods were applied to obtain the results. As noted earlier, research on the use of visual learning in the methodology of language teaching in Uzbekistan remains limited. The reviewed literature highlights several teaching methodologies, including cluster-based teaching methodology⁵, integrative teaching⁶, and teaching within the CEFR framework⁷, among others.

Among the national studies conducted to date, F. Sh. Alimov's dissertation on the development of writing competence refers to the use of visualization elements. The methods employed in the study to develop writing skills through visualization techniques included visual methods and their constituent components, namely graphic organizers. In the dissertation, techniques such as cluster, brainstorming, and see, hear, and write were applied to structure the object of the study. During the experimental phase, a total of 272 students from three different universities participated, and the error rate in students' writing competence was significantly reduced: from 14 % to 3 % in the lack of coherence, from 31 % to 12 % in the inability to organize texts using transitional words, from 24 % to 11 % in the inability to construct texts with connective words, and from 29 % to 10 % in the inability to continue a line of thought logically⁸. The study concluded with positive results. In conclusion, it was noted that while considerable attention has been paid to developing writing skills, a focus on language aspects rather than competencies in foreign language learning distinguishes the present research.

1 <https://chelseyg.github.io/Visualization/>

2 "Visualization." Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/visualization>. Accessed 26 Mar. 2024.

3 Liudmyla NAUMENKO, Vitaliia MUNTIAN. The novel visualization techniques of teaching Ukrainian literature in the secondary school. EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo Issue 1, 2020, p84.

4 The same resource, p84

5 N.X Kushiyeva, Ingliz tilini o'rgatishda klasterli yondashuv: Ped.f.f.d (Phd),...dis. -Toshkent.:2020. 13-80 betlar.

6 M.X Gulyamova, "Ingliz tilini o'qitishda talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Ped.f.f.d (Phd),...dis. -Toshkent.:2019. 83-118 betlar

7 B.G Qulmatov, Ingliz tilini innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitishda CEFR mezonlaridan foydalanishning nazariy asoslarini takomillashtirish: Ped.f.f.d (Phd),...dis. . -Toshkent.:2018. 28-31 betlar.

8 F.Sh Alimov, Ingliz tilida yozuv kompetensiyasini shakllantirish: Ped.f.f.d (Phd),...dis. -Toshkent.:2018.-131.

In global practice, numerous countries, including Ukraine, Indonesia, several Arab countries, and various states in the USA, have conducted scientific research on the use of visualization techniques. However, much of this research has focused on enhancing language aspects and, in many cases, aimed at developing competencies in other subject areas within the framework of English language teaching. The following section reviews scientific research conducted in the global context.

In the state of Minnesota, USA, Jessica Will conducted a study on the development of reading comprehension and critical thinking skills through the use of visualization strategies. The strategies applied included the visual imagery strategy, Picture-It, Rainbow Dots, and Story Mapping, among others. The purpose of the study was to help students comprehend texts, imagine events, and visualize them conceptually. However, unlike the present research, this study approached visualization from a strategic perspective, meaning that visual strategies were applied meta-psychologically to facilitate understanding of reading texts through mental imagery⁹.

In the state of Nebraska, Alexandra Espinoza conducted research aimed at enhancing students' writing competence through diagramming and graphic illustrations of textual content, with the objective of drawing accurate conclusions, expanding vocabulary, and structuring texts effectively. The experiment involved eighth-grade students. As the class included learners with varying proficiency levels, tasks of a single level of difficulty were assigned. Consequently, the same type and level of difficulty of graphic organizers were used for all students¹⁰.

The study by EFL teachers Hamid Marashi and Samaneh Massoodi-Hematabadi focused on enhancing students' writing skills through the use of graphic organizers and drawn images created either by teachers or by students themselves. In the assessment process, written tasks were designed around four question types—process (chain of events), cause and effect, comparison and contrast, and description—and were administered throughout the term to both the control group and the experimental group. At the initial stage, both groups were introduced to the topic and asked to generate ideas on the whiteboard and brainstorming table in the form of an essay outline. Subsequently, the control group was instructed to write the essay directly, while the experimental group was required to create a graphic or drawn image related to the topic and then write based on personal experiences, without the necessity of incorporating all brainstorming ideas. Although the control group demonstrated higher overall performance in assessment results across the three-stage testing process, the rate of improvement in essay writing was significantly higher in the experimental group. The study emphasizes that the use of visual techniques aims to enhance cognitive thinking, facilitate the visualization of abstract concepts, and develop graphic writing skills across languages and subject areas, not limited solely to English writing competence. The relevance of this study to the present research lies in the essential role of visualization elements employed in the experimental process¹¹.

In addition to the studies mentioned above, further examples of research on visualization techniques include the dissertation Teachers' Reflections on Using Visualizations in English Language Arts Classrooms to Build Reading Comprehension and Critical Thinking Skills by Taiwana Walker (Massachusetts)¹², research on teaching English through films within the General Foundation Program at Mazun College in the UAE conducted by Praveen Alluri (Arab World English Journal – 2018)¹³, and a study on improving students' descriptive writing skills through graphic organizers conducted by Maslichah and Siti Tarwiyah with eighth-grade students at Nurul Islam Juwangi schools in Indonesia¹⁴. Other studies employing graphic tools, tables, and diagrams based on visualization techniques, conducted by Laraib Rahat, Ghani Rahman, and Shahabullah, further demonstrate the effectiveness and potential of these methods across various research domains¹⁵.

- 9 Will, Jessica, "Visualization Techniques To Support Students' Reading Comprehension" (2018). School of Education and Leadership Student Capstone Projects. 269. https://digitalcommons.hamline.edu/hse_cp/269.
- 10 Alexandra Espinoza, "Analyzing the Effectiveness of Graphic Organizers in an English Classroom" (2023). <https://digitalcommons.unomaha.edu/>.
- 11 Hamid Marashi & Samaneh Massoodi-Hematabadi, "Using Teacher- and Student-Developed Graphic Organizers as a Writing Tool". Journal of Language and Translation, Volume 2, Number 1 (pp. 79-88), 2011.
- 12 Taiwana Walker, "Teachers' Reflections on Using Visualizations in English Language Arts Classrooms to Build Reading Comprehension and Critical Thinking Skills", Doctoral Thesis, Graduate School of Education College of Professional Studies Northeastern University Boston, Massachusetts December 2023.
- 13 Praveen Alluri, "Enhancing English Language Teaching through Films in General Foundation Programs", Arab World English Journal (AWEJ) Proceedings of 1st MEC TESOL Conference 2018 Pp. 146-154 DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/MEC1.11>.
- 14 Maslichah & Siti Tarwiyah, "Enhancing Students' Ability in Writing Descriptive Text through Graphic Organizers", : JOURNAL FOR LANGUAGE AND FOREIGN LANGUAGE LEARNING, 2017 VOL.6, NO.2, 100-108 <http://dx.doi.org/10.21580/vjv6i21792>.
- 15 Laraib Rahat & Ghani Rahman & Shahabullah, "Impact of Graphic Organizers on Reading Comprehension of English Learners at Intermediate Level", Sir Syed Journal of Education & Social Research (SJESR) · October 2020 DOI: 10.36902/sjesr-vol3-iss3-2020(128-134).

RESEARCH METHODOLOGY

Visualization is a fundamental component of education in the process of acquiring and interpreting information and has a long history as a primary means and method of knowledge transmission. If we look back to the time of early human civilization, we can observe numerous examples of visual representation in the form of drawings and paintings on rocks and stones, which conveyed information that had not yet been expressed in written form. Such examples have been preserved to the present day by archaeologists and provide valuable insights into historical modes of communication.

Based on the sources analyzed, it has been established that visualization techniques and methods have been developed and widely applied in various branches of science, particularly in the natural sciences and specific disciplines such as biology, chemistry, geography, mathematics, informatics, as well as in medical and artistic fields. For instance, in Earth science education at the high school level, the use of graphic organizers as a form of visualization has been identified as an effective instructional approach¹⁶. In contrast, another study reported that the application of visualization in certain areas of natural sciences did not produce reliable results¹⁷.

What Is Visual Teaching?

In order to approach the topic from a specific perspective, it is first necessary to clarify the concept of visual teaching or visual learning. Visual learning refers to the presentation of information in a visual form with the purpose of helping students internalize new concepts, establish connections between ideas, and facilitate critical thinking processes¹⁸.

ANALYSIS AND RESULTS

As a result of the conducted research, it can be observed that the foreign segment of academic sources analyzed within the scope of visualization and its related techniques in Uzbekistan differs significantly. This distribution is illustrated in Table 1 below.

No	Names of countries	Names of scientists and year of publication	Total number of studies	Percentage (%)
1	Uzbekistan	F. Sh. Alimov (2018)	1	10 %
2	Colombia	Germinton González Gutiérrez (–)	1	10 %
3	The USA	Taiwana Walker (2020); Alexandra Espinoza (2023); Jessica Will (2018)	3	30 %
4	Indonesia	Maslichah & Siti Tarwiyah (2017); Kiki Juniarti & Dedi Sofyan Kasmainilar (2017); Dian Fadhillawati & Rina Sari (2018)	3	30 %
5	Oman	Praveen Alluri (2018)	1	10 %
6	Pristina	Kyvete Shatri & Kastriot Buza (2017)	1	10 %

From the table above, it is evident that the United States and Indonesia occupy leading positions in terms of academic research conducted on visualization. This tendency indicates the necessity for further research and the expansion of empirical studies in this field within Uzbekistan.

Modern statistical data demonstrate that while the number of auditory nerves in the human brain is approximately 50 thousand, the number of optic nerves reaches nearly 1 million. In addition, it has been established that about 80 % of learners comprehend information more effectively through visual means. These findings support the view that visual neural pathways are more numerous and dominant. Consequently, visual teaching methods are considered more effective than traditional instructional approaches. Learning through visual aids facilitates easier comprehension of new knowledge, regardless of learners' age, gender, or physical conditions.

16 Goss, Patricia, "The Influence of Graphic Organizers on Students' Ability to Summarize and Comprehend Science Content Regarding the Earth's Changing Surface" (2009): dis. Electronic Theses and Dissertations. 4143. <https://stars.library.ucf.edu/etd/4143>.

17 Karen L Vavra, Vera Janjic-Watrich, Karen Loerke, Linda M Phillips, Stephen P Norris and John Macnab, Visualization in Science Education. ASEJ, Volume 41, Number 1, January 2011, pp 22-30.

18 Taiwana Walker (2023), A Picture is Worth A Thousand Words: Teachers' Reflections on Using Visualizations in English Language Arts Classrooms to Build Reading Comprehension and Critical Thinking Skills, doctoral thesis, P1.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

In conclusion, visual learning through the use of technologies such as multimedia tools not only accelerates the foreign language learning process for students but also contributes to the development of their critical thinking skills and the acquisition of essential knowledge in other subject areas. Although visual teaching methods have been introduced in educational institutions in Uzbekistan, particularly in English language classrooms, there remains a need for their broader and more systematic implementation across all levels of education, with special attention to the needs of young language learners.

The application of innovative visualization techniques in combination with modern methodological approaches is aimed at enhancing the overall quality of education in Uzbekistan, increasing the number of individuals with nationally and internationally recognized English language proficiency certifications, and further improving the effectiveness of the English language teaching system in the country.

References:

1. Alexandra Espinoza. Analyzing the Effectiveness of Graphic Organizers in an English Classroom (2023). <https://digitalcommons.unomaha.edu/>.
2. B. G. Qulmatov. Ingliz tilini innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitishda CEFR mezonlaridan foydalanishning nazariy asoslarini takomillashtirish: Ped.f.f.d. (PhD) diss. – Toshkent, 2018. – 28–31-betlar.
3. F. Sh. Alimov. Ingliz tilida yozuv kompetensiyasini shakllantirish: Ped.f.f.d. (PhD) diss. – Toshkent, 2018. – 131-bet.
4. Goss, Patricia. The Influence of Graphic Organizers on Students' Ability to Summarize and Comprehend Science Content Regarding the Earth's Changing Surface (2009): Dissertation. Electronic Theses and Dissertations, No. 4143. <https://stars.library.ucf.edu/etd/4143>.
5. Hamid Marashi, Samaneh Massoodi-Hematabadi. Using Teacher- and Student-Developed Graphic Organizers as a Writing Tool. *Journal of Language and Translation*, Vol. 2, No. 1, 2011, pp. 79–88.
6. <https://chelseyg.github.io/Visualization/>
7. Vavra, Karen L., Janjic-Watrich, Vera, Loerke, Karen, Phillips, Linda M., Norris, Stephen P., Macnab, John. Visualization in Science Education. *ASEJ*, Vol. 41, No. 1, January 2011, pp. 22–30.
8. Rahat, Laraib; Rahman, Ghani; Shahabullah. Impact of Graphic Organizers on Reading Comprehension of English Learners at Intermediate Level. *Sir Syed Journal of Education & Social Research (SJESR)*, October 2020. DOI: 10.36902/sjesr-vol3-iss3-2020 (128–134).
9. Naumenko, Liudmyla; Muntian, Vitaliia. The Novel Visualization Techniques of Teaching Ukrainian Literature in the Secondary School. *Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo*, Issue 1, 2020, p. 84.
10. Maslichah; Siti Tarwiyah. Enhancing Students' Ability in Writing Descriptive Text through Graphic Organizers. *Journal for Language and Foreign Language Learning*, Vol. 6, No. 2, 2017, pp. 100–108. <http://dx.doi.org/10.21580/vjv6i21792>.
11. M. X. Gulyamova. Ingliz tilini o'qitishda talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Ped.f.f.d. (PhD) diss. – Toshkent, 2019. – 83–118-betlar.
12. N. X. Kushiyeva. Ingliz tilini o'rgatishda klasterli yondashuv: Ped.f.f.d. (PhD) diss. – Toshkent, 2020. – 13–80-betlar.
13. Praveen Alluri. Enhancing English Language Teaching through Films in General Foundation Programs. *Arab World English Journal (AWEJ)*, Proceedings of the 1st MEC TESOL Conference – 2018, pp. 146–154. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/MEC1.11>.
14. Taiwana Walker. A Picture Is Worth a Thousand Words: Teachers' Reflections on Using Visualizations in English Language Arts Classrooms to Build Reading Comprehension and Critical Thinking Skills. Doctoral thesis, 2023, p. 14.
15. Taiwana Walker. Teachers' Reflections on Using Visualizations in English Language Arts Classrooms to Build Reading Comprehension and Critical Thinking Skills. Doctoral thesis. Graduate School of Education, College of Professional Studies, Northeastern University, Boston, Massachusetts, December 2023.
16. Visualization. Merriam-Webster.com Dictionary. Merriam-Webster. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/visualization>. Accessed 26 March 2024.
17. Will, Jessica. Visualization Techniques to Support Students' Reading Comprehension (2018). *School of Education and Leadership Student Capstone Projects*, No. 269. https://digitalcommons.hamline.edu/hse_cp/269.
18. The same source, p. 84.
19. The same source, p. 84.

DIDAKTIK DRAMA ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA NARRATIV YONDASHUVNING ASOSIY TUSHUNCHALARI TAHLILI

Xolbayeva Dildora Azizovna

Angren universiteti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Sadiyeva Shaxnoza Xusanovna

Angren universiteti direktori

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda didaktik drama metodidan foydalanish hamda narrativ yondashuvning asosiy tushunchalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda didaktik drama va narrativ yondashuvning nazariy asoslari ochib berilib, ularning talabalarining kasbiy fikrlashi, refleksiv kompetensiyalari hamda kasbiy identifikatsiyasini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Maqolada amaliy misollar asosida didaktik drama va narrativ metodlarni integratsiyalash orqali ta'lim jarayonini boyitish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: didaktik drama, narrativ yondashuv, kasbiy kompetensiya, kasbiy identifikatsiya, refleksiv kompetensiya, oliy ta'lim o'qituvchisi.

Abstract: This article analyzes the use of the didactic drama method and the core concepts of the narrative approach in the formation of students' professional competencies within the higher education process. The study reveals the theoretical foundations of didactic drama and the narrative approach, highlighting their role in shaping students' professional thinking, reflective competencies, and professional identification. Through practical examples, the article demonstrates the potential for enriching the educational process by integrating didactic drama and narrative methods.

Key words: didactic drama, narrative approach, professional competence, professional identification, reflective competence, higher education teacher.

Аннотация: В статье анализируется использование метода дидактической драмы и основных понятий нарративного подхода в формировании профессиональных компетенций студентов в процессе высшего образования. В исследовании раскрываются теоретические основы дидактической драмы и нарративного подхода, а также их роль в формировании профессионального мышления, рефлексивных компетенций и профессиональной идентификации студентов. На основе практических примеров показаны возможности обогащения образовательного процесса посредством интеграции дидактической драмы и нарративных методов.

Ключевые слова: дидактическая драма, нарративный подход, профессиональная компетентность, профессиональная идентификация, рефлексивная компетентность, преподаватель высшей школы.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabaning kasbiy faoliyatga tayyorgarligi faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki kasbiy kompetensiyalar bilan belgilanadi. Shu sababli ta'lim jarayonida interaktiv, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik metodlar, jumladan, didaktik drama va narrativ yondashuv keng qo'llanilmoqda.

Didaktik drama talabaning real kasbiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali amaliy tajriba orttirishini ta'minlash, narrativ yondashuv ushbu jarayonda shaxsning o'z tajribasini hikoya shaklida anglash va qayta qurish imkonini beradi. Shu bilan birga, narrativ yondashuv talabaning kasbiy identifikatsiyasi, refleksiv fikrlashi hamda muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Didaktik drama talabaning real kasbiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali amaliy tajriba orttirishini ta'minlash, narrativ yondashuv ushbu jarayonda shaxsning o'z tajribasini hikoya shaklida anglash va qayta qurish imkonini beradi. Shu bilan birga, narrativ yondashuv talabaning kasbiy identifikatsiyasi, refleksiv fikrlashi hamda muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda pedagogika va psixologiya sohalarida innovatsion qarashlardan biri sifatida narrativ yondashuv alohida e'tirof etilmoqda. Narrativ yondashuv (lotincha "narratio" – hikoya, bayon) talabalarning o'z shaxsiy tajribasi, his-tuyg'ulari va kechinmalarini hikoya qilish, voqealarni izchil bayon etish orqali o'rganish jarayonini tashkil etishga asoslangan metodikadir. Ushbu yondashuv orqali ta'lim jarayonida o'quv materiallari hamda kasbiy-hayotiy tajribalar hikoya tarzida o'zlashtiriladi va aks ettiriladi, bu esa bilimlarni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Didaktik drama metodikasi ta'lim jarayoniga badiiy, emotsional va interfaol ruh bag'ishlab, talabani o'zini o'qituvchi rovida sinab ko'rishga, hayotiy pedagogik vaziyatlarni sahnalashtirish orqali kasbiy mahoratini mustahkamlashga xizmat qiluvchi samarali vosita hisoblanadi.

Didaktik drama – ta'limiy maqsadlarga xizmat qiluvchi dramatik jarayon bo'lib, unda talabalar ma'lum bir mavzuni faqat tinglovchi yoki kuzatuvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida o'rganadilar. Natijada ularning bilim, ko'nikma va malakalari real pedagogik vaziyatlarga yaqin sharoitda shakllanadi.

Didaktik dramaning nazariy asoslari

Didaktik drama – o'quv jarayonida sahnalashtirish, rol ijro etish va muammoli vaziyatlarni jonli tarzda namoyish etish orqali bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik metoddir. Ushbu metod quyidagi nazariy g'oyalarga asoslanadi:

- konstruktivizm nazariyasi, unga ko'ra bilim o'quvchi tomonidan faol ishtirok jarayonida yaratiladi;
- faoliyatga asoslangan yondashuv, bunda bilim amaliy faoliyat jarayonida o'zlashtiriladi;
- kommunikativ pedagogika, ta'lim jarayonida muloqot va hamkorlikning muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi.

Didaktik drama vositasida kasbiy mahoratni rivojlantirish metodikasi

Metodik jihatdan didaktik drama quyidagi bosqichlar asosida amalga oshiriladi:

1. **Motivatsion bosqich** – talabalarni mavzuga jalb etish va kasbiy vaziyat bilan tanishtirish.
2. **Rollarni taqsimlash** – talabalar o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona yoki boshqa ijtimoiy rollarni ijro etadilar.
3. **Sahnalashtirish jarayoni** – muammoli pedagogik vaziyatni dramatik shaklda hal etish.
4. **Refleksiya va tahlil** – talabalar faoliyati muhokama qilinadi, xulosalar chiqariladi va mavjud kamchiliklar aniqlanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda interfaol pedagogik texnologiyalar, xususan, didaktik drama va narrativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yondashuvlar ta'lim oluvchilarning bilimni faqat qabul qiluvchi emas, balki uni faol yaratuvchi subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Lingvistik nuqtai nazardan, hikoya muayyan tuzilish va qoidalar asosida quriladi. W. Labov va J. Volteskiylarning ilmiy tadqiqotlarida hikoya oltita asosiy komponentdan iborat ekanligi ko'rsatiladi: abstrakt, yo'nalish, komplikatsiya, kulminatsiya, yechim va yakun. Ushbu model hikoyaning grammatik yoki sintaktik tuzilmasidan ko'ra, uning kommunikativ vazifasiga, ya'ni tinglovchi e'tiborini jalb etish, voqea rivojini taqdim etish va mazmuniy yakun berishga urg'u qaratadi. Hikoyaning muhim jihatlaridan yana biri uning matn bog'liqligi va mazmun uzviyligidir. Matn bog'liqligi uning grammatik jihatdan o'zaro bog'liqligini anglatadi, mazmun uzviyligi esa voqealar orasidagi mantiqiy bog'lanish mavjudligini ifodalaydi. Hikoya aynan mazmun uzviyligi orqali oddiy dalillar va ma'lumotlar ketma-ketligidan farq qiladi, ya'ni voqealar mantiqan o'zaro bog'lanib, umumiy semantik maydonni hosil qiladi.

Didaktik drama pedagogik texnologiya sifatida ta'lim jarayonida sahnalashtirish, rolli o'yinlar va dramatik vaziyatlar orqali bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan. J. Heathcote va D. Bolton kabi olimlar didaktik dramani shaxsga yo'naltirilgan ta'limning samarali vositasi sifatida talqin etib, uning tanqidiy fikrlash, muloqot va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi rolini asoslab berganlar.

Mahalliy tadqiqotchilar (R. H. Jo'rayev, N. A. Muslimov va boshqalar) didaktik dramani kasbiy ta'limda real ish faoliyatiga yaqin pedagogik vaziyatlarni modellashtirish vositasi sifatida baholaydilar. Ularning fikriga ko'ra, dramatik vaziyatlar orqali talabalar kasbiy qaror qabul qilish, mas'uliyatni his etish va refleksiya qilish ko'nikmalarini egallaydilar.

Narrativ yondashuv shaxsning tajribasi, bilimlari va qadriyatlarini hikoya (narrativ) orqali ifodalashga asoslanadi. J. Bruner ta'kidlaganidek, inson dunyoni hikoyalar orqali anglaydi va o'z tajribasini narrativ shaklda tizimlashtiradi. Ta'lim jarayonida narrativ yondashuv o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy tajribasini o'rganilayotgan mazmun bilan bog'lash imkonini beradi.

Pedagogik adabiyotlarda narrativ yondashuv refleksiv fikrlashni rivojlantiruvchi, o'rganilgan bilimlarni shaxsiy ma'noga ega tajribaga aylantiruvchi usul sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda narrativ yondashuv talabalarning kasbiy identifikatsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, narrativ yondashuv ta'lim oluvchilarning bilimlarni eslab qolishi va tushunishini yengillashtiradi, chunki hikoya shaklidagi ma'lumot miyada yaxlit kontekst hamda sabab-oqibat zanjiri asosida mustahkamroq saqlanadi. Narrativ yondashuv talabalarning refleksiv fikrlashini, ya'ni o'z tajribasi va xatti-harakatlarini tahlil qila olish ko'nikmasini rivojlantiradi. Bu jarayon orqali talabalarda o'z hissiyotlarini anglash, boshqalar his-tuyg'ulariga hamdardlik qilish (empatiya) kabi qobiliyatlar shakllanadi. Hikoya qilish va eshitish jarayoni talabalarda boshqalar kechinmalariga hamdard bo'lish, o'z his-tuyg'ularini ifodalash hamda jamoada emosional muhitni yaxshilashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

"Hikoya" (narrative) tushunchasi ijtimoiy-gumanitar fanlarda, xususan, psixologiya, falsafa, lingvistika va pedagogikada markaziy kategoriyalardan biri sifatida qaraladi. Hikoya insonning voqelikni idrok etishi, uni mazmunli tarzda tartibga solishi va tushuntirishi uchun xizmat qiluvchi semantik konstruksiya sifatida ta'riflanadi. Ilmiy manbalarda hikoya faqat voqealar ketma-ketligi emas, balki vaqt, sabab-oqibat munosabatlari, subyektiv talqin va ma'no yaratish jarayonlarini o'z ichiga olgan murakkab kognitiv-diskursiv birlik sifatida talqin etiladi.

Hikoya tushunchasining ilmiy asoslari strukturalizm (tuzilmaviy yondashuv), fenomenologiya (fenomenni o'rganish) va kognitiv psixologiya (idrok psixologiyasi)ga borib taqaladi. Strukturalistlar, xususan, R. Bart hikoyani barcha madaniyatlar va diskurs turlariga xos bo'lgan universal tuzilma sifatida ta'riflaydi.

R. Bartesning fikricha, hikoya barcha madaniyatlarda mavjud bo'lib, u xalq og'zaki ijodidan tortib turli ijtimoiy va madaniy jarayonlarda namoyon bo'ladi. Uning ta'kidlashicha, hikoya tilning alohida shakli emas, balki inson tafakkurining universal kategoriyasidir. Fenomenologik yondashuvda esa hikoya insonning vaqtini his etish shakli sifatida talqin qilinadi.

P. Rikyor insonning ijtimoiy tajribasi vaqtning o'tishi bilan emas, balki uni hikoyaga aylantirish orqali anglanishini ta'kidlaydi. Hikoya vaqtning tartibsiz oqimini "ekspozitsiya, rivoj, kulminatsiya, yakun" kabi ma'noli tuzilishga soladi va mavjudlikni tushunishga xizmat qiladi. P. Rikyor hikoyani "insoniy vaqtning anglashning vositasi" sifatida ta'riflaydi.

Psixologik nuqtai nazardan, drama metodlari talabaning hissiy-intellektual faoliyatini faollashtiradi, uning o'zini ifodalash, ijtimoiy rol ijro etish va qaror qabul qilish jarayonlarida mustaqil bo'lishiga yordam beradi. Ushbu jarayonda shaxsning kreativ tafakkuri, empatiya qobiliyati hamda ijtimoiy kompetensiyalari uyg'un holda rivojlanadi.

Dramada inson qalbining tovlanishlari, hissiyotlarning jilvalanishi, so'z va harakat uyg'unligi mujassam bo'ladi. Didaktik drama esa ushbu badiiy qudratni ta'lim jarayoniga olib kiradi.

Ilmiy manbalarda didaktik drama va narrativ yondashuv integratsiyasi ta'lim samaradorligini oshiruvchi omil sifatida e'tirof etiladi. Dramatik jarayon davomida yaratiladigan hikoyaviy vaziyatlar talabalarga kasbiy faoliyatga oid muammolarni narrativ asosda anglash va tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa kommunikativ, ijtimoiy hamda muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarining kompleks rivojlanishiga olib keladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda didaktik drama asosida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda narrativ yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash maqsadida quyidagi metodlardan foydalaniladi.

Nazariy tadqiqot metodlari:

- ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish – didaktik drama, narrativ yondashuv va kasbiy kompetensiyalar bo'yicha mavjud ilmiy qarashlarni o'rganish;
- taqqoslash va umumlashtirish – turli mualliflar yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish;
- tizimlashtirish – asosiy tushunchalarni mantiqiy tizimga solish.

Empirik tadqiqot metodlari:

- kuzatish – didaktik drama asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalarning faolligi va ishtirokini tahlil qilish;
- suhbat va so'rovnomalar – talabalarning narrativ faoliyatga bo'lgan munosabatini aniqlash;

- pedagogik tajriba-sinov – didaktik drama va narrativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan mashg'ulotlar samaradorligini tekshirish.

Natijalarni tahlil qilish metodlari:

- sifat tahlili – talabalarning narrativ chiqishlari va refleksiylarini o'rganish;
- statistik tahlil elementlari – tajriba natijalarini umumlashtirish va xulosalar chiqarish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, L. S. Vygotskiy san'at va drama jarayonini shaxsning intellektual rivojlanishida muhim omil sifatida ta'kidlaydi. Uning fikricha, dramatik ifoda insonning ichki dunyosini uyg'otadi, hissiyotlarini boyitadi va ongida mustahkam iz qoldiradi.

Talabalar ham ushbu fikrni quyidagicha ifodalaydilar: "Men o'zim ham bu fikrni tasdiqlay olaman: auditoriyada sahnalashtirilgan oddiygina bir epizod ko'nglimda uzoq vaqt saqlanib qoladi, hatto ma'ruzalardan ko'ra ko'proq ta'sir ko'rsatadi".

John Dewey ta'limni "tajriba asosidagi jarayon" sifatida talqin etadi. Uning qarashlariga ko'ra, talaba faqat faol ishtirok orqali bilimni o'zlashtiradi va uni shaxsiy hayotiy tajribasi bilan uyg'unlashtira oladi. Ushbu nuqtai nazardan qaraganda, drama metodining eng katta ustunligi shundaki, u talabani faqat "kitobiy bilim oluvchi" emas, balki hayotiy vaziyatlarni mustaqil hal qila oluvchi shaxs sifatida shakllantiradi.

D. Bolton esa "Drama as Education" asarida drama vositasida shaxsning kreativ tafakkuri va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish mumkinligini asoslab beradi.

O'rganilgan ilmiy manbalarda ham shaxsiy ijodkorlik va noan'anaviy metodlarning o'qituvchi faoliyatidagi ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Aynan shu kabi yondashuvlar talabalarning qiziqishini uyg'otadi va ularni kela-jakdagi kasbiy faoliyatiga yanada mas'uliyat bilan yondashishga undaydi. Chunki oddiy ma'ruza tinglash orqali o'zlashtirilgan bilim bilan dramatik jarayon orqali his etilgan tajriba o'rtasida sezilarli farq mavjud bo'lib, drama talaba uchun o'ziga xos hayotiy mashq vazifasini bajaradi.

Didaktik drama va narrativ yondashuv o'rtasidagi uzviylik

Didaktik drama talabaning kasbiy vaziyatlarni hikoya shaklida tajribadan o'tkazishiga imkon yaratadi. Narrativ yondashuv esa ushbu jarayonni nazariy asos bilan ta'minlaydi. Shu sababli didaktik drama va narrativ metodlarning integratsiyasi talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Narrativ yondashuv talabaning shaxsiy va kasbiy tajribasini anglash, uni qayta qurish hamda refleksiv tahlil qilishga xizmat qiladi. Didaktik drama bilan uyg'un holda qo'llanilganda, ushbu yondashuv talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, kasbiy identifikatsiya va refleksiv fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Oliy ta'lim o'qituvchisi uchun narrativ yondashuv ta'lim jarayonini interaktiv, amaliy va shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishning samarali nazariy hamda amaliy poydevorini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muslimov N. A. Kasbiy ta'lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 312 b.
2. Jo'rayev R. H. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 280 b.
3. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2018. – 220 b.
4. Klarin M. V. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – M.: Pedagogika, 2016. – 304 s.
5. Polat E. S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – M.: Akademiya, 2015. – 272 s.
6. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938. – 116 p.
7. Abduqodirov A. A. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 198 b.
8. Xodjayev B. X. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: Fan, 2019. – 164 b.
9. Savenkova L. G. Drama texnologiyalarining ta'limdagi o'rni. – M.: Pedagogika, 2017. – 186 s.

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BIOKIMYO FANINI O'QITISHDA WORK-BASED LEARNING METODIKASINI QO'LLASH

Mamadaliyeva Zarina Raxmat qizi

Nizomiy nomidagi O'zMPU mustaqil izlanuvchisi (DcS)

ORCID: 0009-0000-9797-6541

Annotatsiya: Ushbu maqolada respublikamiz tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitish jarayonini takomillashtirishda Work-Based Learning konsepsiyasini qo'llashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Xorijiy davlatlar ta'lim tajribalari asosida o'quv-uslubiy ta'minotni modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, tibbiyot oliy ta'lim muassasalarining xalqaro ilmiy-ta'lim muassasalari bilan hamkorligini rivojlantirish, xalqaro ta'lim standartlariga mos o'quv-uslubiy materiallarni tatbiq etishning me'yoriy asoslari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalarida ta'lim muassasalari infratuzilmasini rivojlantirish va bo'lajak shifokorlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda Work-Based Learning metodikasining samaradorligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Work-Based Learning, konsepsiya, biokimyo, kasbiy ko'nikma, metodika, Y.A. Shmeleva, E.A. Ponomaryov, I.N. Semenov, N.M. Gnatko.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of applying the Work-Based Learning concept in teaching biochemistry at medical higher education institutions. Based on international educational experience, the study analyzes issues related to the modernization of instructional and methodological support, as well as the integration of modern pedagogical and information technologies into the educational process. Particular attention is paid to strengthening cooperation between medical universities and international scientific and educational institutions and to establishing regulatory frameworks for implementing instructional materials aligned with international education standards. The findings highlight the effectiveness of the Work-Based Learning methodology in developing educational infrastructure and enhancing the professional competencies of future medical specialists.

Key words: Work-Based Learning, concept, biochemistry, professional skills, methodology, Y.A. Shmeleva, E.A. Ponomaryov, I.N. Semenov, N.M. Gnatko.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения концепции Work-Based Learning в процессе преподавания биохимии в медицинских высших учебных заведениях Республики. На основе зарубежного образовательного опыта проанализированы вопросы совершенствования учебно-методического обеспечения, внедрения современных педагогических и информационных технологий в образовательный процесс. Особое внимание уделено развитию сотрудничества медицинских вузов с международными научно-образовательными учреждениями, а также нормативным основам внедрения учебно-методических материалов, соответствующих международным образовательным стандартам. Результаты исследования показывают эффективность методики Work-Based Learning в развитии инфраструктуры образовательных учреждений и формировании профессиональных компетенций будущих врачей.

Ключевые слова: Work-Based Learning, концепция, биохимия, профессиональные навыки, методика, Y.A. Shmeleva, E.A. Ponomaryov, I.N. Semenov, N.M. Gnatko.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash va samaradorligini ta'minlashda moddiy omillar bilan bir qatorda oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini takomillashtirishda Work-Based Learning konsepsiyasini qo'llab o'qitish metodikasining rivojlanganlik darajasi va salohiyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Work-Based Learning konsepsiyasini ta'lim jarayoniga joriy etish orqali biokimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda davr talablariga muvofiq faoliyat yurita oladigan mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishda oliy ta'lim tizimi alohida o'rin tutadi.

Work-Based Learning (WBL) – ishga asoslangan ta'lim jarayoni bo'lib, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak shifokorlarning mustaqil ravishda ish joylariga ega bo'lishi, ularning bandligini ta'minlash hamda kasbiy faoliyat bilan shug'ullanishida muhim ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tadqiqotchi Al-Mujaini fikriga ko'ra, Work-Based Learning (WBL) ish joylari va undagi asosiy rollarni hisobga olgan holda ko'plab ish o'rinlarini ta'minlash, ularni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun zarur imkoniyatlar ishlab chiqilgan. Ushbu jarayon ishga mos o'rganishni aniqlash va amalga oshirishni, uni qo'llab-quvvatlash, moslashtirish, tan olish hamda mukofotlashni o'z ichiga oladi va bu vazifalarni bajarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Work-Based Learning konsepsiyasi barcha talabalar uchun haqiqiy ish muhitida o'rganishni nazarda tutadi. Mazkur konsepsiya doirasida talabalarga zarur ko'nikmalarni berish, ish o'rinlarini muvaffaqiyatli egallash va saqlab qolish, shuningdek, ularning kasbiy rivojlanishidagi yutuqlarni yangicha xususiyatlarda namoyon etish omili sifatida qaraladi.

Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini takomillashtirishda Work-Based Learning konsepsiyasini qo'llab o'qitish faoliyati ongli ravishda o'quv-biluv faoliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, amaliy tajribalarga asoslangan holda ma'lum maqsadlarni ko'zlab tafakkur operatsiyalarini bajarishni taqozo etadi. Bu jarayon alohida talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarning puxtaligi, barqarorligi va mustahkamligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, "Biokimyo" fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda o'quvchanlikning rivojiga ko'p jihatdan ta'sir ko'rsatadi.

Ishga asoslangan ta'lim (WBL) bir-biridan farq qiladigan o'rganish amaliyotlari majmuasini anglatadi ^[3].

Y.A. Shmeleva Work-Based Learning konsepsiyasi doirasida talabalar mehnat yo'llarini umumiy shakllantirish, bilimlarni kengroq ulashish, moslashuvchanlik, mustaqil fikrlash hamda zarur shart-sharoitlar va talabalarining ijodiy erkinlik ko'rsatkichlari namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.

Work-Based Learning konsepsiyasida muayyan asosiy maqsad va vazifalar belgilab berilgan.

E.A. Ponomaryovning fikricha, Work-Based Learning ta'limida faoliyat natijasi sezgi orqali anglanadi va uni faqat mantiqiy xulosa asosida to'liq olish mumkin emas. U ijodkorlik bilan bog'liq ikki shaxsiy fazilatni – fikrlash jarayonida paydo bo'ladigan izlanish motivatsiyasi hamda yondosh bilimlarga nisbatan sezgirlik intensivligini alohida ta'kidlaydi.

Jumladan, I.N. Semenov Work-Based Learning ta'limi jarayonidagi ijodkorlikni obyektiv rivojlanish jarayonini insonlarning ongli faoliyati orqali amalga oshirish sifatida izohlaydi ^[1].

N.M. Gnatko Work-Based Learning ta'limidagi moslashuvchanlikni mazkur birlikning protsessual-mahsulotli tomoni, rivojlanishni esa subyektni shartlashtiruvchi tomon sifatida talqin qiladi ^[2]. Shuningdek, u Work-Based Learning ta'limida moslashuvchanlik va ijodkorlik tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi, mazmundor konseptual asosga ega bo'lgan differensial leksik birliklar ekanligini ta'kidlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur ilmiy tadqiqot metodologiyasi tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitishda Work-Based Learning metodikasini qo'llash jarayonini o'rganishga yo'naltirilgan. Tadqiqot jarayonida ma'lumotlar bir nechta manbalar asosida yig'ildi. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanidan dars berayotgan professor-o'qituvchilar va talabalarining faoliyati kuzatuv usuli orqali tahlil qilindi, o'quv mashg'ulotlari jarayonida qo'llanilayotgan Work-Based Learning elementlari tizimli ravishda qayd etildi. Shuningdek, so'rovnoma va yarim tuzilmaviy suhbatlar orqali talabalar va o'qituvchilarning ushbu metodikaga munosabati, o'zlashtirish darajasi hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdagi samaradorligi aniqlashtirildi. Tadqiqotda o'quv hujjatlari, ishchi o'quv dasturlari va metodik qo'llanmalar kontent-tahlil usuli asosida o'rganildi. Olingan empirik ma'lumotlar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari orqali baholandi. Tahlil natijalariga ko'ra Work-Based Learning metodikasining biokimyo fanini o'qitish jarayonidagi samaradorligi va amaliy ahamiyati aniqlab berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot doirasida tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitishda Work-Based Learning (WBL) metodikasini qo'llash jarayoni amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil jarayonida an'anaviy ta'lim shakllari bilan WBL elementlari joriy etilgan o'quv mashg'ulotlari taqqoslab o'rganildi. Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, WBL metodikasi asosida tashkil etilgan darslarda talabalar o'quv jarayonida faolroq ishtirok etib, nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu holat ularning biokimyo faniga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan bir qatorda, bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Tahlil natijalariga ko'ra, Work-Based Learning metodikasi qo'llanilgan guruhlarda talabalar tomonidan laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish jarayonida mustaqil qaror qabul qilish, muammoni tahlil qilish va amaliy yechim topish ko'nikmalarining rivojlangani aniqlandi. Ayniqsa, biokimyoviy jarayonlarni klinik holatlar bilan integratsiyalash orqali o'rganish talabalar tomonidan murakkab mavzularni tushunishni osonlashtirdi. So'rovnomalar natijalari talabalar orasida WBL metodikasi orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar an'anaviy darslarga nisbatan samaraliroq deb baholanganini ko'rsatdi.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Work-Based Learning yondashuvi talabalar bilimini faqat nazariy darajada emas, balki amaliy kompetensiyalar shakllanishi nuqtai nazaridan ham rivojlantiradi. O'qituvchilar tomonidan berilgan baholash natijalari ham WBL metodikasi asosida tahsil olgan talabalarning laboratoriya ishlarini bajarishdagi aniqligi, tajriba natijalarini tahlil qilish qobiliyati va klinik fikrlash elementlarini qo'llash darajasi yuqori ekanligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari shuningdek, Work-Based Learning metodikasini biokimyo fanini o'qitish jarayoniga izchil joriy etish o'quv jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Ushbu metodika bo'lajak shifokorlarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, ularning mehnat bozoriga moslashuvchanligini oshirish va real ish sharoitlariga tez moslashishiga imkon yaratadi. Umuman olganda, olingan natijalar Work-Based Learning metodikasini biokimyo fanini o'qitishda samarali pedagogik yondashuv sifatida tavsiya etish mumkinligini asoslab berdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot ishi doirasida Work-Based Learning konsepsiyasi bo'yicha Y.A. Shmeleva, E.A. Ponomaryov, I.N. Semenov, N.M. Gnatko kabi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar tahlil qilindi. Ularning tadqiqotlarida ta'lim jarayonida, xususan, tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini takomillashtirishda Work-Based Learning konsepsiyasini qo'llab o'qitishning tashkiliy-metodik sharoitlari yoritilgan. Mazkur jarayonda virtual ta'lim muhitining asinxron imkoniyatlariga asoslangan ta'lim elementlarini integratsiyalash orqali biokimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, ushbu olimlar Work-Based Learning konsepsiyasini qo'llab o'qitishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xoliqova F.F. Fiziologiya fanini o'qitishda Work-Based Learning konsepsiyasini qo'llashning nazariy asoslari // "Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari" ilmiy-nazariy jurnali.
2. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'rgatishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish omili sifatida // NamDU ilmiy axborotnomasi. ISSN 2181-1458. – Namangan, 2023. – №4. – B. 809–814. (13.00.00 №30).
3. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory – information in education as a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald Journal. ISSN 2795-7365. – Belgium, 2022. – Vol. 5. – P. 92–95. SJIF (2023): 6.512. <https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>

BO'LAJAK SHIFOKORLARNI TIBBIY AMALIYOTGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Murtazayeva Nasiba Komiljonovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0000-0001-6782-3800

Annotatsiya: Zamonaviy tibbiyotning jadal rivojlanishi sharoitida shifokor kadrlarni tayyorlashga qo'yilayotgan talablar sezilarli darajada ortib bormoqda. Klinik tafakkur, favqulodda vaziyatlarda tez va aniq qaror qabul qilish, yuqori darajadagi kommunikativ madaniyat hamda zamonaviy tibbiy texnologiyalarni samarali boshqarish bugungi kun shifokorining professional portretini belgilovchi asosiy kompetensiyalar hisoblanadi. Shu bois bo'lajak shifokorlarni tibbiy amaliyotga tayyorlash metodikasini takomillashtirish pedagogika va tibbiyot sohalaridagi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, simulyatsion texnologiyalar, raqamli texnologiyalar, tibbiy ta'lim, interfaol metodlar.

Abstract: In the context of the rapid development of modern medicine, the requirements for training medical professionals are increasing significantly. Clinical thinking, the ability to make quick and accurate decisions in emergency situations, a high level of communicative culture, and proficiency in modern medical technologies have become essential components of the professional profile of today's physicians. Therefore, improving the methodology of preparing future doctors for medical practice is one of the most urgent issues in the fields of pedagogy and medicine.

Key words: competency-based approach, simulation technologies, digital technologies, medical education, interactive methods.

Аннотация: В условиях стремительного развития современной медицины существенно возрастают требования, предъявляемые к подготовке врачебных кадров. Клиническое мышление, способность быстро и точно принимать решения в экстремальных ситуациях, высокий уровень коммуникативной культуры, а также владение современными медицинскими технологиями становятся неотъемлемыми компонентами профессионального портрета современного врача. В этой связи совершенствование методики подготовки будущих врачей к медицинской практике является одной из наиболее актуальных задач педагогики и медицины.

Ключевые слова: компетентностный подход, симуляционные технологии, цифровые технологии, медицинское образование, интерактивные методы.

KIRISH

XXI asrda tibbiyot sohasining jadal rivojlanishi, tibbiy texnologiyalarning tezkor yangilanishi hamda sog'liqni saqlash tizimida yuz berayotgan chuqur islohotlar shifokor kadrlarni tayyorlash jarayoniga bo'lgan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy sharoitda shifokor faqatgina nazariy bilimlarga ega bo'lishi bilan cheklanib qolmay, balki klinik tafakkur, tezkor va asosli qaror qabul qilish, favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish, yuqori darajadagi kommunikativ madaniyat hamda zamonaviy tibbiy texnologiyalardan samarali foydalanish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi zarur. Shu bois bo'lajak shifokorlarni tibbiy amaliyotga puxta tayyorlash masalasi tibbiy ta'lim tizimining eng dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

An'anaviy ta'lim modeli ko'proq bilim berishga yo'naltirilgan bo'lib, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda yetarli samara bermasligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda esa tibbiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etib, bunda talabaniq bilimni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, simulyatsion ta'lim, klinik keyslar, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'lajak shifokorlarning kasbiy tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Simulyatsion texnologiyalar yordamida talabalar real klinik vaziyatlarga yaqin sharoitda, bemor hayotiga xavf solmagan holda amaliy mashg'ulotlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa xatolarni tahlil qilish, refleksiya yuritish va kasbiy malakalarni izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak

shifokorlarni tibbiy amaliyotga tayyorlash metodikasini pedagogik jihatdan takomillashtirish, zamonaviy ta'lim yondashuvlari va innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni amaliy faoliyatga tayyorlash masalasi kompetensiyaviy yondashuv asosida keng tadqiq etilmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son¹ Qonuni qabul qilinib, oliy ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarning amaliy faoliyat bilan uzviy bog'liqligini ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Mazkur hujjatda ta'lim oluvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurligi alohida ta'kidlangan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlarda tibbiy ta'limda amaliy tayyorgarlikni kuchaytirish muhim yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari keng yoritilgan. Xususan, M. Abdullayeva pedagogik texnologiyalar orqali talabalarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkinligini asoslab beradi. R. Jo'rayev va B. Xodjayev zamonaviy ta'lim metodlari, interfaol yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlar orqali kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Ushbu tadqiqotlarda an'anaviy leksion mashg'ulotlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy va interfaol ta'lim shakllarini keng joriy etish zarurligi ta'kidlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda esa bo'lajak shifokorlarni tibbiy amaliyotga tayyorlashda simulyatsion ta'lim va klinik baholash tizimlarining ahamiyati asoslab berilgan. R. Harden tomonidan ishlab chiqilgan OSCE tizimi shifokorlarning amaliy ko'nikmalari va kommunikativ malakalarini xolis baholash imkonini yaratadi. W. McGaghie va S. Issenberg tadqiqotlarida simulyatsion ta'lim real klinik xatolarni kamaytirish va kasbiy malakalarni mustahkamlashda samarali vosita sifatida ko'rsatib o'tiladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan 2013-yilda e'lon qilingan hisobotlarda ham tibbiy ta'limda innovatsion yondashuvlar va amaliy tayyorgarlikni kuchaytirish global ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi bo'lajak shifokorlarni tibbiy amaliyotga tayyorlash metodikasini pedagogik nuqtai nazardan takomillashtirish yo'llarini ilmiy jihatdan asoslash va tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda ijtimoiy metodlardan foydalanildi.

O'quv jarayonida nazariya va amaliy tajriba uyg'unligini ta'minlash, simulyatsion ta'lim, klinik ssenariylar va multimedia platformalaridan foydalanish orqali talabalarning amaliy ko'nikmalarini chuqur va samarali shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tibbiy amaliyotga tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetensiyaviy yondashuv tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida asosiy metodologik baza sifatida qabul qilingan bo'lib, ushbu yondashuvda talabaniy nazariy bilimlaridan ko'ra, ularni amaliyotda qo'llash qobiliyati asosiy mezon hisoblanadi. Bo'lajak shifokorlarda klinik fikrlash va diagnostika harakatlarini to'g'ri tashkil etish, mantiqiy tahlil qilish va voqealar zanjirini tushunish, qaror qabul qilish ko'nikmasi, bemor bilan samarali muloqot qilish va etik normalarga rioya etish, jamoada ishlash, tez yordam ko'rsatish, favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish hamda zamonaviy tibbiy uskunalaridan foydalanish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirish talab etiladi. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishda an'anaviy leksion mashg'ulotlar yetarli emasligi bois, yangi pedagogik metodlar, simulyatsion texnologiyalar va klinik keyslar muhim ahamiyat kasb etadi.

Simulyatsion ta'lim amaliy tayyorgarlikning asosiy instrumenti hisoblanadi. Simulyatsion texnologiyalar shifokor kadrlar tayyorlash jarayonida eng samarali usullardan biri bo'lib, ular talabalarga bemor hayotiga xavf solmagan holda yuqori darajadagi amaliy mashg'ulotlarni bajarish imkonini beradi. Simulyatsion ta'lim jarayonida talaba xatolarini xavfsiz muhitda tahlil qilish, real klinik vaziyatlarga yaqin sharoit yaratish, mashqlarni takroriy bajarish orqali ko'nikmalarni mustahkamlash, favqulodda vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish malakasini shakllantirish hamda jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi. Manekenlar, virtual simulyatorlar, klinik trenajyorlar va 3D modellar yaqin kelajakda tibbiy ta'limning asosiy vositalariga aylanib bormoqda.

1 O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni: <https://lex.uz/docs/-5013007>

Simulyatsion ta'lim jarayonida manekenlar va fantomlar, kompyuter modellari hamda VR/AR simulyatorlar, shuningdek, Simulated Patient (SP), ya'ni "sun'iy bemor" texnologiyasidan keng foydalanilmoqda. Ushbu vositalar talabalarning amaliy ko'nikmalarini real klinik muhitga maksimal darajada yaqin sharoitda shakllantirishga xizmat qiladi.

Keys-metod va klinik ssenariylar talabalarning mustaqil va refleksiv fikrlashini rivojlantiradi. Real bemorlar tarixlari asosida ishlab chiqilgan klinik ssenariylar orqali talabalar diagnostika algoritmlarini, terapevtik va profilaktik choralarni, differensial diagnoz qo'yish jarayonini amaliyotda o'zlashtiradilar. Ushbu metodlar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va asosli qaror qabul qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Raqamli texnologiyalar va interfaol metodlar tibbiy ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Tibbiy amaliyotda bir nechta yo'nalish mutaxassislari bir vaqtning o'zida faoliyat yuritishini inobatga olib, ta'lim jarayonida multidisiplinar yondashuvni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bunda anatomiya, fiziologiya, farmakologiya, terapiya va xirurgiya fanlarini integratsiyalash, muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan rolli o'yinlar, "BLS/ACLS" (bazaviy va kengaytirilgan reanimatsiya) treninglari hamda OSCE (Obyektiv strukturalashgan klinik imtihon) tizimidan foydalanish samaradorlikni oshiradi. OSCE baholash tizimi bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalar va kommunikativ malakalarning aniq va xolis baholanishini ta'minlaydi.

Zamonaviy tibbiyot sohasini raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu bois ta'lim jarayonida onlayn klinik simulyatorlar, virtual laboratoriyalar (VL), AR/VR amaliyot trenajyorlari platformalari, elektron kasalliklar tarixi (EMR) bilan ishlash bo'yicha treninglar hamda telemeditsina mashg'ulotlaridan samarali foydalanish talab etiladi. XXI asrda tibbiyot sohasining tez sur'atlarda rivojlanishi shifokor kadrlar tayyorlashga bo'lgan talablarni yanada oshirdi. Zamonaviy shifokor nafaqat chuqur nazariy bilimga, balki rivojlangan klinik tafakkur, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati, kommunikativ kompetensiya, stress-menejment va zamonaviy tibbiy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi zarur. Bu jarayonda pedagogikaning zamonaviy vositalari – kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm, interfaol metodlar, simulyatsion ta'lim, klinik keyslar va raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi.

Kommunikativ kompetensiya shifokorning asosiy kasbiy belgilaridan biri hisoblanadi. Bemor bilan muloqot etikasini shakllantirish rolli o'yinlar, simulyatsiyalangan bemorlar bilan mashg'ulotlar, kommunikativ treninglar hamda empatiyani rivojlantiruvchi mashqlar orqali amalga oshiriladi. Talabani o'z faoliyatini tahlil qilishi va kasbiy rivojlanishini ta'minlashda refleksiya va portfoliodan foydalanish muhim bo'lib, refleksiya kundaligi, portfolio va feedback-sessiyalar kasbiy o'sishni yaqqol namoyon etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, simulyatsion muhitda ta'lim olish amaliyotdagi xato ehtimolini 30–40 % ga kamaytiradi, keys-metod talabalarning qaror qabul qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi hamda refleksiyadan foydalanish klinik tafakkurning shakllanish jarayonini tezlashtiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bo'lajak shifokorlarni tibbiy amaliyotga tayyorlash metodikasini takomillashtirish zamonaviy tibbiy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Pedagogikaning konstruktivizm, andragogika, kompetensiyaviy yondashuv, simulyatsion ta'lim, klinik keyslar, refleksiya hamda raqamli texnologiyalar kabi elementlari mazkur jarayonni yuqori darajaga ko'taradi. Innovatsion metodlarni qo'llash shifokorlarda klinik tafakkur, amaliy malaka, kommunikativ kompetensiya va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirib, tibbiy xizmat sifatiga barqaror va ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Simulyatsion texnologiyalar, klinik keyslar, multidisiplinar yondashuv, raqamli platformalar va kompetensiyaviy ta'lim tizimi talabalarning klinik tafakkuri hamda amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha va oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid" normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. Toshkent: Adolat, 2021.
3. Abdullayeva M. Pedagogik texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuv asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. Jo'rayev R., Xodjayev B. Zamonaviy ta'lim metodlari va interfaol yondashuvlar. Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Harden R. M. OSCE: Clinical competence assessment. Medical Teacher, 2015, № 37, 109–115.
6. McGaghie W. C., Issenberg S. B. Simulation-based medical education: Principles and practice. Medical Education, 2010, № 44, 50–63.
7. World Health Organization. Transforming and scaling up health professionals' education and training. Geneva: WHO Press, 2013.

AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO'LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH

Xusnidinova Saodat

Alfraganus universiteti o'qituvchisi

ORCID: 0009-0002-5760-5169

Annotatsiya: Hozirgi kunda mamlakatimizda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni joriy etish va rivojlantirish jarayonlari faol amalga oshirilmoqda. Autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalar ta'limni tashkil etish hamda ta'lim mazmunini tanlashda maxsus yondashuvlarni talab etadigan alohida guruhni tashkil qiladi. Mazkur maqolada ASB bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limning ilmiy-uslubiy jihatlari yangi tashkiliy shakllardan foydalanish asosida tahlil qilingan hamda maktabgacha va boshlang'ich umumiy ta'lim bosqichlari o'rtasidagi uzviylik masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: autizm spektri buzilishi bo'lgan bola, inklyuziv ta'lim, erta aralashuv, uzluksizlik.

Abstract: At present, the processes of implementing and developing inclusive education for children with special educational needs are actively advancing in our country. Children with autism spectrum disorder (ASD) represent a distinct group that requires specialized approaches to the organization of education and the selection of educational content. This article analyzes the scientific and methodological aspects of inclusive education for children with ASD through the use of new organizational forms and places particular emphasis on ensuring continuity between preschool and primary general education.

Key words: child with autism spectrum disorder, inclusive education, early integration, continuity.

Аннотация: В настоящее время в нашей стране активно развиваются процессы внедрения и реализации инклюзивного образования для детей с особыми образовательными потребностями. Дети с расстройствами аутистического спектра (РАС) представляют собой особую категорию, требующую специальных подходов к организации обучения и отбору содержания образования. В статье анализируются научно-методические аспекты инклюзивного образования детей с РАС с использованием новых организационных форм, а также уделяется особое внимание вопросам преемственности дошкольного и начального общего образования.

Ключевые слова: ребенок с расстройством аутистического спектра, инклюзивное образование, ранняя интеграция, преемственность.

KIRISH

Yigirma birinchi asr rivojlanishi nuqsoni bo'lgan shaxslarga nisbatan davlat munosabatining tubdan o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Xorijda ham, mamlakatimizda ham alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning nafaqat ta'lim olish huquqini ta'minlashga, balki ta'lim tashkilotlariga ularning samarali ta'lim olishi va ijtimoiylashuvi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish majburiyatini yuklashga qaratilgan huquqiy hujjatlar qabul qilingan va kuchga kirgan. Ta'lim standartlari hamda namunaviy moslashtirilgan umumta'lim dasturlari rivojlanishning turli shakllariga ega bo'lgan bolalar ta'limi mazmunini standartlashtirishga yo'naltirilgan.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, aqli zaif bolalar uchun ularning intellektual imkoniyatlarining o'ziga xos xususiyatlari tufayli maktabda ta'lim mazmunini belgilashda boshqacha yondashuv zarur. Shu sababli ularning ta'limi aqli zaif (intellektual nuqsonli) o'quvchilar ta'limining davlat ta'lim standarti asosida tartibga solinadi. Bizning fikrimizcha, autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalar toifasi ham ruhiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Ushbu xususiyatlar amaldagi qonunlar doirasida ularning ta'lim olishini ta'minlash uchun maxsus tashkiliy va mazmuniy shart-sharoitlar yaratishni talab qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalar ta'limini tashkil etish masalasi maxsus va inklyuziv ta'lim tizimida muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. B.V. Belyavskiy, S.A. Morozov va S.S. Morozova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalar uchun maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlarida ta'lim trayektoriyasining uzluksizligini ta'minlash muhimligi asoslab berilgan. Mualliflar 2019-yilda nashr etilgan ishlarida inklyuziv ta'lim sharoitida psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning tizimli yondashuvlarini taklif etib, ta'lim mazmunini individual imkoniyatlarga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydilar.

Maktabgacha ta'lim bosqichida autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar bilan ishlash masalalari N.N. Vasyagina, Ye.N. Grigoryan va Ye.A. Kazaeva tadqiqotlarida atroflicha yoritilgan. Ularning 2018-yilda chop etilgan ilmiy maqolalarida reabilitatsiya jarayonining psixologik-pedagogik jihatlari, xususan, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, hissiy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash muhim omil sifatida ko'rsatilgan. Mazkur tadqiqotlar maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni tashkil etishda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish masalalari T.V. Volosovets va Ye.N. Kutepova tahriri ostida tayyorlangan uslubiy qo'llanmada hamda A.V. Xaustov rahbarligida yaratilgan metodik ishlarda keng yoritilgan. Ushbu manbalarda 2010 va 2016-yillarda chop etilgan tadqiqotlar asosida autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, resurs sinflaridan foydalanish, individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish masalalari yoritilgan. Mualliflar inklyuziv ta'lim samaradorligi ta'lim muhitining tuzilmashtirilishi va pedagoglarning kasbiy kompetensiyasiga bevosita bog'liq ekanini ilmiy jihatdan asoslaydilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish jarayonini o'rganishda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot ma'lumotlari asosan ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish, shuningdek, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarning amaliy tajribalarini umumlashtirish orqali olindi. Ma'lumotlarni yig'ishda kuzatuv, taqqoslash va tavsifiy tahlil usullari qo'llanildi. Olingan materiallar mazmuniy tahlil asosida qayta ishlanib, autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning ta'lim ehtiyojlari, inklyuziv muhitni tashkil etish shartlari hamda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning samarali yo'llari aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda tizimli yondashuvdan foydalanilib, mavjud ilmiy qarashlar va amaliy tajriba o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Autizm spektri buzilishi bo'lgan maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar bilan ishlash tajribasining tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu bolalarning potensial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun turli xil o'qitish model-larini ishlab chiqish va joriy etish zarur. ASB bilan og'riq bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etishda bunday yondashuvning dolzarbligi ularning ruhiy va psixologik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarining yaqqol ifodalangan individual ko'rinishlari bilan bog'liq. Bunda hissiy holatlarning namoyon bo'lishi hamda muloqot doirasining sezilarli darajada cheklanganligi kuzatiladi.

Mamlakatimiz olimlari (K.S. Lebedinskaya, O.S. Nikolskaya, M.M. Libling, Ye.R. Baenskaya, S.A. Morozov va boshqalar) autizm spektri buzilishlarida kelib chiqishi, jinsi, yoshi, korreksion aralashuv muddatlari, tarbiyalash va o'qitish sharoitlari kabi omillarga qarab bolalarda ijtimoiy o'zaro ta'sir hamda muloqot usullarining turli xil sifat buzilishlari namoyon bo'lishini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, avtomatizatsiya va stereotiplarning tez shakllanishi qayd etilgan. ASB bilan og'riq bolalar uchun umumiy bo'lgan belgilar turli kombinatsiyalarda va turli darajada namoyon bo'ladi. Rivojlanishning umumiy manzarasi asab tizimining turi, shaxsning yo'nalishi, oilaviy tarbiya uslubi, erta aralashuv muddatlari va boshqa omillar bilan bog'liq bo'lgan individual xususiyatlar bilan to'ldiriladi. ASBda ruhiy rivojlanishning bunday xususiyatlari davlat ta'lim standarti tomonidan belgilangan vazifalarni amalga oshirishda qiyinchiliklarni, ba'zan esa imkonsizlikni keltirib chiqaradi hamda an'anaviy usullar kam samarali bo'lib qoladi. Ko'rinib turibdiki, ASB bilan og'riq bolalarni o'qitish, ta'lim berish va tarbiyalash jarayonlari tashkil etish shakllari, usullari, vositalari va mazmuniga ko'ra maksimal darajada individuallashtirilishi lozim.

ASD bilan kasallangan bolalarga maktabgacha ta'lim berishning milliy tizimi so'nggi bir necha o'n yilliklar davomida shakllanib kelgan. Dastlabki maxsus bolalar bog'chalari va maxsus guruhlar o'tgan asrning to'qsoninchi yillari boshida tashkil etilgan. Ushbu muassasalar mutaxassislari Rossiya olimlarining nazariy qoidalariga asoslanib, maktabgacha yoshdagi ASD bo'lgan bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, nutq va sensomotor rivojlanishni ta'minlash, hissiy zo'riqish va xavotirni kamaytirish, shuningdek, shaxs rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan ish usullarini ishlab chiqdilar va amaliyotda sinovdan o'tkazdilar. Statistik ma'lumot-

lar shuni ko'rsatadiki, psixik rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun tuzatish sinflariga qabul qilingan o'quvchilar ko'pincha boshlang'ich maktabni tugatgach, umumta'lim sinflarida muvaffaqiyatli o'qishni davom ettiradilar.

Har qanday holatda ham ASB bo'lgan bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishining muhim sharti ota-onalarning bolaning rivojlanish jarayonida faol ishtirok etishi hisoblanadi, ya'ni ishning umumiy strategiyasini belgilash, pedagoglar tavsiyalariga rioya qilish hamda uy sharoitida bola bilan muntazam shug'ullanish muhim ahamiyat kasb etadi. Vaziyat tahlili shuni ko'rsatadiki, qulay muhit sharoitlarini yaratish, tuzatish dasturlarining xilma-xilligi, pedagoglarning malakasi, ya'ni ularning ASB bo'lgan bolalarning xususiyatlari, imkoniyatlari va ehtiyojlarini bilishi hamda hisobga olishi, zarur ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladigan usullar, metodikalar va texnologiyalarni qo'llashi emotsional-irodaviy sohasi buzilgan bolalarni maxsus (tuzatish) muassasa sharoitida yetarlicha muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish imkonini beradi.

Muhitni tuzilmashtirish (tarkiblangan va barqaror makon, guruh hamda mutaxassislar xonasida kamida vizual jadvalning mavjudligi), bolalar faoliyatini to'g'ri tashkil etish, muvaffaqiyat vaziyatini yaratish autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarning inklyuziv ta'limini amalga oshiruvchi maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislari faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli mavjud amaliy tajribani umimlashtirish, mutaxassislar tomonidan qo'llanilayotgan ASB bo'lgan bolalarni o'qitishning samarali strategiyalarini tahlil qilish hamda o'z modellarini ishlab chiqish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan defektologlar, psixologlar, logopedlar va boshqa pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida maktabgacha va boshlang'ich bo'g'inlar o'rtasida ASB bo'lgan bolalarni o'qitishni tashkil etish va ta'lim mazmunidagi uzluksizlik ularning samarali ijtimoiylashuvining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Maktabgacha yosh davrida bola bilan boshlangan tuzatish ishlari nafaqat uni pedagog bilan o'zaro munosabat jarayonida bilim olishga tayyorlaydi, balki muloqotning ijtimoiy ahamiyatga ega usullarini shakllantiradi hamda bolaning o'z potensial imkoniyatlarini anglashiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning yetakchi yo'nalishlari o'rtasidagi maqsadga muvofiq o'zaro ta'sir bolaning keyingi rivojlanishidagi muvaffaqiyatni hamda uning boshlang'ich maktab sharoitiga moslashuvining qulayligini belgilaydi, deb taxmin qilish mumkin. Izchillik maktab o'qituvchilarining ma'lum bir bolaning erishilgan rivojlanish darajasiga tayanishi va shu asosda amalga oshiriladigan pedagogik bashorat orqali ta'minlanadi, bu esa pirovardida pedagogik jarayonning umumiy mantiqini belgilaydi.

Pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan ota-onalarning tyutor vazifasini bajarishi amaliyoti ham mavjud. Jumladan, ASB bilan og'rikan uch nafar bola umumta'lim maktabining 2- va 3-sinflarida oddiy tengdoshlari bilan bir sinfda tahsil olmoqda. Maktabgacha davrda ular kombinatsiyalangan turdagi bolalar bog'chasida psixik rivojlanishi kechikkan bolalar guruhiga qatnagan hamda boshlang'ich o'quv ko'nikmalarini egallagan. Bolalar nutqqa ega bo'lsalar-da, muloqotga kirishishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Resurs sinflari salohiyatidan to'liq foydalanilmagan bo'lsa-da, bolalar bilan o'qituvchi-logoped, o'qituvchi-defektolog va pedagog-psixolog faoliyat olib boradi. Mashg'ulotlar darsdan oldin yoki darsdan keyin tashkil etiladi. Ota-onalar yozma ravishda rozilik bergan taqdirda, bolalar ayrim darslardan ozod qilinadi.

Shubhasiz, mavjud qiyinchiliklarni bartaraf etish mumkin. Bugungi kunda ASB bilan og'rikan bolalarni o'qitishning ularning o'ziga xos xususiyatlariga mos keladigan tashkiliy shakllari ishlab chiqilgan. Jumladan, ularni maxsus tuzatish sinflarida o'qitishni tashkil etish ASB bo'lgan bolalar uchun ta'lim makonini bosqichma-bosqich kengaytirish imkonini beradi. Bunda har bir o'quvchi uchun individual ta'lim yo'nalishi va individual ta'lim dasturini ishlab chiqish majburiy shart hisoblanadi. Dastlab ijtimoiy integratsiya amalga oshiriladi, ya'ni bolalar umum-maktab tadbirlarida ishtirok etadi, tengdoshlari bilan birgalikda oshxonaga boradi, umumiy kiyinish xonasidan foydalanadi va hokazo. Keyinchalik ASB bo'lgan o'quvchilar tyutor hamrohligida umumta'lim sinflarida ayrim darslarga qatnashadi. Maxsus tuzatish sinfida ta'lim olgandan so'ng o'quvchi umumta'lim sinfiga o'tkazilishi va to'liq inklyuziya rejimida o'qishini davom ettirishi mumkin.

ASB bilan og'rikan bolalarning inklyuziv ta'limini tashkil etishning yana bir shakli resurs sinflaridan faol foydalanishni nazarda tutadi. Bu esa bolaning ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda inklyuziv ta'lim va individual ta'lim elementlarini uyg'unlashtirish imkonini beradi. ASB bo'lgan bolalarni o'qitishni tashkil etish, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlarida ta'limning uzluksizligini ta'minlash jarayonida yuzaga keladigan muammolar bolaning ruhiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va buzilish tuzilishi bilan belgilanadi. Shu sababli bolaning sensor va hissiy qulayligini ta'minlaydigan, shuningdek, uning o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan tartibga solingan vaqtinchalik va fazoviy tuzilishga ega ta'lim muhiti mavjud bo'lishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Autizm spektri buzilishlari (ASB) bo'lgan bolalar ta'limni tashkil etish hamda ta'lim mazmunini tanlashda maxsus yondashuvlarni talab qiladigan alohida guruh hisoblanadi. Ushbu bolalarning potensial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun ta'limning turli modellarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zarur. ASB

bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etishda bunday yondashuvning dolzarbligi ularning ruhiy va psixologik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarining yaqqol ifodalangan individual ko'rinishlari bilan bog'liq. Bunda hissiy holatlarning namoyon bo'lishi hamda muloqot doirasining sezilarli darajada cheklanganligi kuzatiladi.

ASB bo'lgan bolalarni o'qitish, ta'lim berish va tarbiyalash jarayonlari tashkil etish shakllari, usullari, vositalari hamda mazmuni jihatidan maksimal darajada individuallashtirilishi lozim. ASBni tuzatish samaradorligi bevosita yordam ko'rsatish davrining boshlanishiga bog'liq, ya'ni yordam qanchalik erta ko'rsatilsa, reabilitatsiya davri shunchalik qisqa bo'ladi va uning samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Hozirgi kunga kelib ASB bo'lgan bolalarni o'qitishning ularning o'ziga xos xususiyatlariga mos keladigan tashkiliy shakllari ishlab chiqilgan. Maktabgacha yosh davrida autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning yetakchi yo'nalishlari o'rtasidagi maqsadga muvofiq o'zaro ta'sir bolaning keyingi rivojlanishidagi muvaffaqiyatni hamda uning boshlang'ich maktab sharoitiga moslashuvining qulayligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Belyavskiy B.V., Morozov S.A., Morozova S.S. FGOSni amalga oshirish sharoitida maxsus va inklyuziv ta'lim tizimida sog'lig'i cheklangan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning zamonaviy strategiyalari to'plamida autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarning maktabgacha va boshlang'ich umumiy ta'limida ta'lim trayektoriyasining uzluksizligi. – Chelyabinsk, 2019. – 266–272 b.
2. Vasyagina N.N., Grigoryan Ye.N., Kazayeva Ye.A. Maktabgacha ta'lim sharoitida autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilishning psixologik-pedagogik jihatlari // Milliy psixologiya jurnali. – 2018. – № 2(30). – 92–101 b.
3. Inklyuziv maktabgacha ta'lim muassasasidagi bola: uslubiy qo'llanma / T.V. Volosovets, Ye.N. Kutepova tahriri ostida. – Moskva: RUDN, 2010. – 148 b.
4. Xaustov A.V., Bogorad P.L., Zagumennaya O.V., Kozorez A.I., Pantsir S.N., Nikitina Yu.V., Stalmaxovich O.V. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan o'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash: uslubiy qo'llanma / A.V. Xaustov umumiy tahriri ostida. – Moskva: FRTs FGBOU VO MGPPU, 2016. – 125 b.

MULOQOT MADANIYATI ASOSIDA LIDERLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Djumayeva Dildora Isroilovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
“Pedagogika va texnologik ta’lim” kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda muloqot madaniyatini rivojlantirish orqali liderlik fazilatlarini shakllantirishning samarali pedagogik usullari yoritilgan. Tadqiqotda dialogik muloqot, rolli o’yinlar, jamoaviy topshiriqlar va reflektiv mashg’ulotlarning liderlik kompetensiyalariga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, muloqot madaniyatining emotsional intellekt, empatiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlari bilan o’zaro bog’liqligi ilmiy asoslangan. Olingan natijalar boshlang’ich maktabda liderlikni rivojlantirish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: muloqot madaniyati, emotsional liderlik, kichik maktab yoshi, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, empatiya, jamoaviy ish, ijtimoiy-emotsional rivojlanish.

Abstract: This article highlights effective pedagogical methods for developing leadership qualities in primary school pupils through the enhancement of communication culture. The study analyzes the impact of dialogic communication, role-playing activities, group tasks, and reflective exercises on the formation of leadership competencies. Furthermore, the interrelationship between communication culture and emotional intelligence, empathy, and social adaptation processes is scientifically substantiated. The findings contribute to the development of practical recommendations for fostering leadership skills in primary school education.

Key words: communication culture, emotional leadership, primary school age, pedagogical technologies, interactive methods, empathy, teamwork, social-emotional development.

Аннотация: В данной статье раскрываются эффективные педагогические методы формирования лидерских качеств у учащихся младшего школьного возраста посредством развития культуры общения. В исследовании анализируется влияние диалогического общения, ролевых игр, групповых заданий и рефлексивных занятий на формирование лидерских компетенций. Кроме того, научно обоснована взаимосвязь между культурой общения, эмоциональным интеллектом, эмпатией и процессами социальной адаптации. Полученные результаты служат основой для разработки практических рекомендаций по развитию лидерства в начальной школе.

Ключевые слова: культура общения, эмоциональное лидерство, младший школьный возраст, педагогические технологии, интерактивные методы, эмпатия, социально-эмоциональное развитие.

KIRISH

Bugungi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o’quvchilarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish, xususan, emotsional liderlik sifatlarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, kichik maktab yoshida muloqot madaniyatining barqaror asoslarini yaratish kelajakdagi yetakchilik fazilatlarini uchun mustahkam zamin hozirlaydi. Chunki aynan shu davrda bola o’z fikrini erkin ifoda etish, boshqalarni tinglash, jamoada o’z o’rnini topish, mas’uliyat his qilish kabi muhim emotsional-ijtimoiy ko’nikmalarni egallay boshlaydi.

Muloqot madaniyati o’quvchi shaxsining emotsional rivojlanishida markaziy o’rin tutadi. Samarali muloqot qilish qobiliyati bolada empatiya, o’zini boshqarish, boshqa insonlarning hissiyotlarini anglash va baholash kabi liderlikka xos fazilatlarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shu bois boshlang’ich ta’lim jarayonida o’qituvchilar tomonidan muloqotga yo’naltirilgan interfaol metodlardan foydalanish o’quvchilarning emotsional liderlik salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada muloqot madaniyati asosida liderlik fazilatlarini shakllantirishning samarali pedagogik usullari o’rganilib, ularning o’quvchilarning shaxsiy hamda ijtimoiy-emotsional rivojiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda liderlik fazilatlarini rivojlantirish jarayonida muloqot madaniyatining o'zni ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan. Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda muloqot madaniyati o'quvchining shaxsiy rivojlanishi, emotsional intellekti va ijtimoiy kompetensiyalarining shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida baholanadi.

H. Gardner, D. Goleman va P. Saloveylarning ilmiy ishlanmalarida emotsional intellektning kommunikativ jarayonlarga ta'siri, o'zaro tushunish, hamkorlik va empatiya kabi jihatlar alohida ta'kidlanadi. Mazkur sifatlar esa liderlikning asosiy komponentlari sifatida qaraladi. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida bola nutqi va muloqoti orqali shaxs sifatida shakllanishi, kichik guruhlarda olib boriladigan muloqot jarayonlari bolaning ijtimoiylashuvini tezlashtirishi qayd etiladi. Ushbu yondashuv liderlik sifatlarining aynan jamoaviy faoliyat jarayonida rivojlanishini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Pedagogik texnologiyalar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda (Joyce & Weil, 2010; Johnson & Johnson, 2014) interfaol metodlar – "Aqliy hujum", "Rol o'yinlari", "Jamoaviy loyiha", "Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish" o'quvchilarda muloqot madaniyati, tashabbuskorlik, mas'uliyat va liderlik kabi kompetensiyalarni sezilarli darajada rivojlantirishi ko'rsatilgan. O'zbekistonlik olimlar S. Nishonova, R. Ishmuhamedov va B. Ziyomuhamedovlar ta'kidlaganidek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-emotsional rivojlanish hamda muloqot madaniyatini shakllantirish uchun treninglar, guruhli mashg'ulotlar va o'yinli pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki:

- muloqot madaniyati liderlikning tayanch omillaridan biri hisoblanadi;
- jamoaviy o'yinlar va dialogik yondashuvlar liderlikni rivojlantirishda samarali metod sifatida e'tirof etiladi;
- emotsional intellekt muloqot va liderlik o'rtasidagi asosiy bog'lovchi mexanizm hisoblanadi;
- kichik maktab yoshida berilgan kommunikativ treninglar liderlik kompetensiyalarining barvaqt shakllanishiga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda muloqot madaniyati orqali liderlik fazilatlarini shakllantirishning samarali metodlarini aniqlash maqsad qilingan. Shu bois, tadqiqot metodologiyasi pedagogik eksperiment, kuzatuv, diagnostika va interfaol mashg'ulotlarga asoslangan tajribaviy yondashuvni o'z ichiga oladi. Tadqiqot jarayonida nazariy metodlardan, xususan, ilgari chop etilgan ilmiy adabiyotlar, monografiyalar va maqolalarni tahlil qilish, muloqot madaniyati hamda liderlikka oid nazariy konsepsiyalarni solishtirish, shuningdek, psixologik-pedagogik manbalardan umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Empirik metodlar sifatida o'quvchilarning muloqot jarayoni, guruhdagi roli va faolligini o'rganishga qaratilgan kuzatuv, o'qituvchi va o'quvchilar bilan individual suhbatlar orqali kommunikativ muammolarni aniqlash, o'quvchilarning o'zaro muloqot malakalari va liderlik darajasini baholashga qaratilgan so'rovnoma, empatiya va emotsional intellekt darajasini aniqlash uchun psixologik testlar hamda interfaol mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va jamoaviy topshiriqlarni qo'llash orqali liderlik fazilatlarining rivojlanish dinamikasini aniqlashga xizmat qiluvchi pedagogik eksperimentdan foydalanildi.

Olingan natijalarni tahlil qilishda statistik metodlar qo'llanilib, ma'lumotlar qayta ishlash, guruhlar o'rtasida taqqosiy tahlil o'tkazish, o'rtacha ko'rsatkichlar, rivojlanish dinamikasi va foiz hisoblari amalga oshirildi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, o'quvchilarda muloqot madaniyati va liderlik fazilatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan treninglar ishlab chiqildi, interfaol metodlar asosida sinfda qo'llash mumkin bo'lgan mashg'ulotlar to'plami yaratildi hamda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun metodik tavsiyalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari kichik maktab yoshidagi o'quvchilar orasida muloqot madaniyati bilan liderlik fazilatlarini o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, dialogik muloqot, jamoaviy o'yinlar hamda rollarga asoslangan mashg'ulotlar o'quvchilarning tashabbus ko'rsatish, boshqalarni tinglash, guruhni boshqarish va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi liderlik komponentlarini faol shakllantirishi aniqlandi. Tajriba jarayonida kuzatilganidek, kommunikativ jihatdan faol o'quvchilar guruh ishlarida yetakchi rolni egallashga moyil bo'lishdi. Aksincha, muloqotda qiynaladigan, o'z fikrini erkin ifoda eta olmaydigan o'quvchilar dastlab past liderlik ko'rsatkichlariga ega bo'lishdi. Biroq interfaol yondashuvlar – "rol o'yinlari", "munozara", "aqliy hujum" – muntazam

qo'llanilganda ushbu o'quvchilarning ham faolligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Shuningdek, muloqot madaniyatining emotsional intellekt yuksalishi bilan uyg'un ravishda rivojlanishi aniqlandi. Empatiya, o'zini boshqalar o'rniga qo'ya bilish va ijobiy fikrlash kabi sifatlar o'quvchilarning jamoani boshqarish hamda tengdoshlar bilan samarali hamkorlik qilish darajasini yaxshiladi. Tadqiqot jarayonida o'qituvchi tomonidan berilgan konstruktiv fikr-mulohazalar va reflektiv suhbatlar o'quvchilarning o'z-o'zini anglash jarayonini kuchaytirib, bu holat liderlik fazilatlarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi.

Muhokama natijalariga ko'ra quyidagi xulosalar chiqarildi: muloqot madaniyati liderlik fazilatlarining shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi; o'z fikrini aniq ifoda etish, boshqalarni tinglash va muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalari liderlikning tarkibiy qismi hisoblanadi; jamoaviy interfaol metodlar liderlikni rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi; bu metodlar o'quvchilarga mas'uliyatni bo'lishish, guruhni boshqarish va tashabbus ko'rsatishni o'rgatadi; emotsional hamda ijtimoiy kompetensiyalar liderlikning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi; empatiya va emotsional barqarorlik kuchli liderlar uchun muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi; kommunikativ treninglar muntazam amalga oshirilganda o'quvchilarda barqaror ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi, bu esa pedagogik jarayonda tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar boshlang'ich maktabda liderlik kompetensiyalarini shakllantirishni qo'llab-quvvatlovchi didaktik yondashuvlarni ishlab chiqish, o'qituvchilarni tayyorlash va o'quv dasturlariga kommunikativ treninglarni kiritish zarurligini asoslab beradi. Tadqiqot davomida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda muloqot madaniyatini rivojlantirish orqali liderlik fazilatlarini shakllantirishning samaradorligi tajriba va nazorat guruhlarida misolida o'rganildi. Olingan natijalar muloqot madaniyati ko'rsatkichlarining sezilarli oshganini ko'rsatdi: tajriba guruhida o'quvchilarning o'z fikrini aniq va ravon ifoda etishi, tengdoshlarini tinglashi hamda muloqotda madaniyatli yondashuvi bo'yicha ko'rsatkichlar 30–40% ga yaxshilandi, bu esa interfaol metodlar va dialogik mashg'ulotlar samaradorligini tasdiqladi.

Shuningdek, tajriba guruhidagi o'quvchilarning tashabbuskorlik, mas'uliyat, jamoani boshqarish va qaror qabul qilish kabi liderlik kompetensiyalari nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bo'ldi. Ayniqsa, jamoaviy o'yinlar va rolli mashg'ulotlar o'quvchilarning faol yetakchi sifatida ishtirok etish darajasini oshirdi. O'quvchilarda boshqalarning his-tuyg'ularini anglash, hamdardlik bildirish va ijobiy muloqotga kirishish qobiliyatlari kuchaydi, bu esa liderlikning emotsional komponentlarini mustahkamladi. Tajriba guruhidagi o'quvchilar guruh vazifalarini taqsimlash, bir-birini qo'llab-quvvatlash va nizolarni tinch yo'l bilan hal etish jarayonlarida yuqori natijalarga erishdi, natijada jamoaviy ishdagi faollik 20–25% ga oshdi. Statistik tahlillar muloqot madaniyati bilan liderlik ko'nikmalari o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligini ko'rsatdi, ya'ni kommunikativ kompetensiyalar kuchaygani sari liderlik fazilatlarini ham izchil rivojlandi. Shuningdek, "aqliy hujum", "rol o'yinlari", "munozara" va "jamoaviy loyiha" kabi pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning muloqotga kirishishi va liderlikni namoyon etishida eng samarali vositalardan biri ekanligi tasdiqlandi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirish jarayonida muloqot madaniyati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Muloqotga tayyorlik, o'z fikrini ravon bayon eta olish, tengdoshlarni tinglash, hamkorlikka kirisha olish kabi kommunikativ kompetensiyalarning rivojlanishi o'quvchilarning liderlik salohiyatini sezilarli darajada kuchaytiradi. Tajriba jarayonida qo'llangan dialogik yondashuvlar, rolli o'yinlar, jamoaviy vazifalar, reflektiv mashg'ulotlar va interfaol pedagogik metodlar o'quvchilarning tashabbuskorligi, mas'uliyati hamda jamoada yetakchi sifatida ishtirok etish qobiliyatini ancha rivojlantirgani aniqlandi. Bu esa muloqot madaniyatini shakllantirish liderlikka olib boruvchi asosiy pedagogik mexanizmlardan biri ekanini tasdiqlaydi. Shuningdek, muloqot madaniyati emotsional intellekt, empatiya va ijtimoiy moslashuv kabi shaxsiy sifatlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning barqaror rivojlanishi o'quvchi shaxsining yetuklashuviga xizmat qiladi. O'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish, muloqotga ochiqlikni ta'minlash va do'stona muhit yaratish orqali liderlik kompetensiyalarining tabiiy hamda izchil shakllanishi uchun qulay shart-sharoit vujudga keladi.

Umuman olganda, tadqiqot asosida aniqlangan metodlar va yondashuvlar boshlang'ich ta'lim jarayonida liderlikni rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik tizimni yaratish uchun amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu natijalar o'qituvchilar, metodistlar va pedagogika yo'nalishidagi tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice Hall.
2. Brackett, M. A., Rivers, S. E., Reyes, M. R., & Salovey, P. (2019). Emotional intelligence in the classroom: RULER approach. Yale University Press.

3. Gardner, H. (2011). Frames of mind: The theory of multiple intelligences (3rd ed.). Basic Books.
4. Goleman, D. (1995). Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ. Bantam Books.
5. Ishmuhamedov, R., & Abduqodirov, A. (2017). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2014). Cooperation in the classroom: Educational psychology. Interaction Book Company.
7. Joyce, B., Weil, M., & Calhoun, E. (2015). Models of teaching (9th ed.). Pearson.
8. Nishonova, S. (2019). Pedagogik muloqot va uning shaxs rivojlanishidagi o'rni. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185–211.
10. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
11. Djumayeva, D. (2024). Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda liderlik sifatlari shakllanishining ahamiyati. "Pedagogicheskaya akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali, 9(17).

INTEGRATING QUIZLET, KAHOOT, AND PADLET INTO VOCABULARY INSTRUCTION: AN EXPERIMENTAL STUDY WITH UNDERGRADUATE PHILOLOGY STUDENTS

Inoyatova Umida Boxadir kizi

Teacher, Uzbekistan State World Languages University,
Tashkent, Uzbekistan

ORCID: 0009-0000-4164-5399

Abstract: This article presents an experimental study examining the effectiveness of integrating digital tools—Quizlet, Kahoot, and Padlet—into vocabulary instruction for undergraduate philology students in higher education. The research investigates the impact of these tools on students' vocabulary acquisition and long-term retention compared with traditional teaching methods. A quasi-experimental design was employed, involving control and experimental groups, with data collected through pre-tests, immediate post-tests, and delayed post-tests. The findings reveal that the use of digital tools significantly enhances learners' vocabulary retention, learner engagement, and autonomous learning skills. The study also highlights the pedagogical implications of integrating digital technologies into university-level EFL instruction and emphasizes the importance of teachers' digital competence and balanced instructional design.

Key words: digital tools, vocabulary instruction, Quizlet, Kahoot, Padlet, philology students, EFL, higher education, vocabulary retention, blended learning, experimental study.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'limda tahsil olayotgan filologiya yo'nalishi talabalari uchun lug'at o'qitishda Quizlet, Kahoot va Padlet kabi raqamli vositalarni integratsiya qilish samaradorligi eksperimental tadqiqot asosida o'rganiladi. Tadqiqotda ushbu vositalarning an'anaviy o'qitish usullari bilan solishtirilganda talabalarning lug'atni o'zlashtirishi va uzoq muddatli xotirada saqlashiga ta'siri tahlil qilinadi. Kvazi-eksperimental dizayn asosida nazorat va tajriba guruhlarini shakllantirilib, ma'lumotlar dastlabki, yakuniy va kechiktirilgan testlar orqali yig'ildi. Natijalar raqamli vositalar talabalarning lug'atni mustahkam o'zlashtirishi, o'quv faolligi va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini oshirishini ko'rsatdi. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalarni ingliz tilini o'qitish jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli vositalar, lug'at o'qitish, Quizlet, Kahoot, Padlet, filologiya yo'nalishi talabalari, EFL, oliy ta'lim, lug'atni yodda saqlash, aralash ta'lim.

Аннотация: В статье рассматривается эффективность интеграции цифровых инструментов – Quizlet, Kahoot и Padlet – в обучение лексике студентов филологических направлений высшего образования на основе экспериментального исследования. Анализируется влияние данных инструментов на усвоение и долговременное сохранение лексического материала по сравнению с традиционными методами обучения. Исследование проведено с использованием квазиэкспериментального дизайна, включающего контрольную и экспериментальную группы, а данные собраны с помощью входного, итогового и отсроченного тестирования. Результаты показывают, что цифровые инструменты способствуют повышению уровня усвоения лексики, учебной активности и развитию автономного обучения. Также подчёркивается педагогическая значимость интеграции цифровых технологий в процесс преподавания английского языка в высшей школе.

Ключевые слова: цифровые инструменты, обучение лексике, Quizlet, Kahoot, Padlet, студенты-филологи, EFL, высшее образование, сохранение лексики, смешанное обучение.

INTRODUCTION

In the 21st century, higher education systems worldwide are undergoing profound transformations driven by rapid technological advancement, globalization, and the increasing demand for flexible and learner-centered education. English as a Foreign Language (EFL) instruction, in particular, has been significantly influenced by digitalization, as universities seek more effective ways to enhance language learning outcomes and meet students' academic and professional needs. Vocabulary knowledge is widely recognized as a fundamental component of language proficiency. Without sufficient lexical competence, learners face difficulties in developing other language skills, such as reading comprehension, writing accuracy, listening comprehension, and

spoken fluency. Traditional vocabulary instruction in EFL classrooms has often relied on rote memorization, translation-based techniques, and textbook-centered activities. While these methods may support short-term learning, they frequently fail to ensure long-term retention and active use of vocabulary.

The emergence of digital learning tools has opened new possibilities for vocabulary instruction. Applications such as Quizlet, Kahoot, and Padlet provide interactive, multimodal, and learner-centered environments that promote active engagement and repeated exposure to lexical items. Rather than replacing traditional teaching, these tools can complement and enrich classroom instruction when integrated thoughtfully.

In this context, the present study aims to examine the effectiveness of integrating Quizlet, Kahoot, and Padlet into vocabulary instruction for undergraduate philology students. Specifically, it seeks to evaluate whether these tools improve vocabulary retention in both immediate and delayed learning contexts. By adopting an experimental research design, this study contributes empirical evidence to the growing body of research on technology-enhanced language learning in higher education.

LITERATURE REVIEW

Vocabulary acquisition has long been regarded as a central component of second and foreign language learning. According to Nation (2013), vocabulary knowledge involves not only the recognition of word meanings but also the ability to use words accurately and appropriately in different contexts. In traditional EFL classrooms, vocabulary teaching often focuses on word lists, dictionary use, and teacher explanations. Although such approaches may provide initial exposure to new words, they often lack opportunities for meaningful practice and contextualized use. Research has shown that vocabulary retention improves when learners encounter words repeatedly and actively engage with them through varied tasks (Schmitt, 2008). This has led to increased interest in communicative, task-based, and technology-supported approaches to vocabulary instruction.

Digital tools have become an integral part of modern education, offering opportunities for interactive, collaborative, and personalized learning. In EFL instruction, digital technologies support multimodal input, immediate feedback, and learner autonomy. Previous studies indicate that technology-enhanced vocabulary learning can increase motivation and engagement while improving learning outcomes (Dörnyei & Ryan, 2015). Quizlet is a widely used vocabulary learning platform that allows learners to study lexical items through flashcards, games, and self-testing activities. Its spaced repetition feature supports long-term retention.

Kahoot is a game-based learning platform that promotes competition and immediate feedback. Research suggests that Kahoot-based quizzes enhance learner motivation and reinforce vocabulary learning through repetition and engagement. Padlet is a collaborative digital wall that enables learners to share ideas, examples, and vocabulary items. It encourages peer interaction and contextualized language use, which are essential for deeper lexical processing. Despite the growing popularity of these tools, empirical research comparing their combined impact on vocabulary retention in higher education contexts remains limited. This study seeks to address this gap. The main objective of this study is to investigate the impact of integrating Quizlet, Kahoot, and Padlet into vocabulary instruction for undergraduate philology students. The study addresses the following research questions:

Does the integration of Quizlet, Kahoot, and Padlet significantly improve philology students' vocabulary acquisition compared to traditional instruction?

What effect do these digital tools have on long-term vocabulary retention as measured by a delayed post-test?

RESEARCH METHODOLOGY

This study employed a quasi-experimental research design involving a control group and an experimental group. Both groups were taught the same vocabulary items over the same instructional period; however, different teaching methods were applied. The participants consisted of 64 undergraduate EFL students enrolled in a compulsory English course at a higher education institution, and they were divided into two groups: an experimental group ($n = 32$), in which vocabulary instruction integrated Quizlet, Kahoot, and Padlet, and a control group ($n = 32$), in which vocabulary instruction followed traditional methods, including textbook exercises, translation, and teacher explanations. The participants were at an intermediate (B1-B2) proficiency level. To collect data, several instruments were employed, including a Vocabulary Pre-Test to assess students' prior knowledge of the target vocabulary, an Immediate Post-Test to measure vocabulary acquisition after the instructional intervention, and a Delayed Post-Test administered four weeks later to evaluate long-term retention. The experiment was conducted over six weeks, during which both groups studied the same set of academic and general English vocabulary items.

In the experimental group, Quizlet was used for vocabulary presentation and self-study, Kahoot for in-class quizzes and revision, and Padlet for collaborative vocabulary tasks and sentence creation, whereas in the control group, vocabulary was taught using traditional techniques such as word lists, definitions, and written exercises. The collected data were analyzed using descriptive statistics, and mean scores from the pre-test, post-test, and delayed post-test were compared to determine the effectiveness of the intervention.

ANALYSIS AND RESULTS

The pre-test results indicated no statistically significant difference between the control and experimental groups, confirming comparable initial vocabulary knowledge. The immediate post-test results demonstrated that the experimental group outperformed the control group in vocabulary acquisition, with students exposed to digital tools showing higher levels of engagement and accuracy in vocabulary use.

The results further confirmed no significant difference between the groups in the pre-test, indicating comparable baseline vocabulary knowledge. However, the experimental group demonstrated substantially higher mean scores in both the post-test and delayed post-test (Table 1).

Table 1: Descriptive statistics of vocabulary test scores

Group	Test Type	N	Mean Score	Standard Deviation
Experimental (Digital Tools)	Pre-test	32	42.6	6.4
Control (Traditional)	Pre-test	32	41.9	6.1
Experimental (Digital Tools)	Post-test	32	78.3	5.8
Control (Traditional)	Post-test	32	65.2	6.7
Experimental (Digital Tools)	Delayed Post-test	32	73.1	6.2
Control (Traditional)	Delayed Post-test	32	58.4	7.0

The experimental group not only outperformed the control group immediately after instruction but also retained a significantly higher proportion of vocabulary after four weeks (Table 2).

Table 2: Comparison of vocabulary retention between groups

Test	Experimental Group Mean	Control Group Mean	Mean Difference
Post-test	78.3	65.2	+13.1
Delayed Post-test	73.1	58.4	+14.7

Although both groups experienced some decline over time, as reflected in the delayed post-test, the experimental group maintained a higher retention rate, suggesting deeper lexical processing facilitated by digital tools (Table 3).

Table 3: Comparison of vocabulary retention between groups

Test	Experimental Group Mean	Control Group Mean	Mean Difference
Post-test	78.3	65.2	+13.1
Delayed Post-test	73.1	58.4	+14.7

Most notably, the delayed post-test results revealed a significant difference in long-term vocabulary retention. While the control group exhibited a noticeable decline in vocabulary recall, the experimental group retained a higher percentage of learned words. This finding suggests that repeated exposure, interactive practice, and collaborative learning supported by digital tools contribute to deeper and more durable lexical processing.

The findings of this study are consistent with previous research emphasizing the effectiveness of technology-enhanced vocabulary instruction. The integration of Quizlet, Kahoot, and Padlet supported multiple dimensions of vocabulary learning, including repetition, contextualization, and learner autonomy. Quizlet facilitated individual practice and self-paced learning, Kahoot increased learner motivation through gamification, and Padlet promoted collaboration and meaningful language use. Collectively, these tools created a blended learning environment that enhanced both immediate learning outcomes and long-term vocabulary retention. However, the study also highlights the importance of maintaining pedagogical balance. Digital tools should not entirely replace traditional instruction but should be strategically integrated to support clearly defined learning objectives. In this regard, teachers' digital competence plays a critical role in ensuring the effective and pedagogically sound implementation of technology-enhanced instruction.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The results of this experimental study demonstrate that integrating Quizlet, Kahoot, and Padlet into vocabulary instruction significantly improves vocabulary acquisition and long-term retention among undergraduate philology students. Digital tools enhance learner engagement, promote autonomous learning, and support deeper lexical processing. Based on the findings, the following recommendations are proposed: EFL instructors should integrate digital tools into vocabulary instruction in a balanced and pedagogically informed manner. Universities should provide professional development opportunities to enhance teachers' digital competence. Future research should explore the long-term impact of digital tools on other language skills and across different educational contexts.

In conclusion, the integration of digital technologies into vocabulary instruction represents an effective and innovative approach to improving reading and vocabulary teaching in higher education.

References:

1. Dizon, G. (2016). Quizlet in the EFL classroom: Enhancing academic vocabulary acquisition of Japanese university students. *Teaching English with Technology*, 16(2), 40–56.
2. Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The Psychology of the Language Learner Revisited*. New York: Routledge.
3. Fuchs, C. (2014). The use of Padlet in the EFL classroom. *Proceedings of the 2014 International Conference on Education, Psychology, and Social Sciences*, 21–25.
4. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. *Language Learning & Technology*, 22(3), 1–17.
5. Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
6. Schmitt, N. (2010). *Researching Vocabulary: A Vocabulary Research Manual*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
7. Wang, A. I., & Tahir, R. (2020). The effect of using Kahoot! for learning: A literature review. *Computers & Education*, 149, 103818. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103818>

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF TEACHING STUDENTS VIA COMPETENT BASED APPROACH IN ORDER TO IMPROVE THEIR LISTENING AND SPEAKING IN FINLAND

Abdukhakimova Kamola Akmalovna

PhD student, Samarkand state institute of foreign languages

Rahmatova Mohijahon Ahmad qizi

Teacher at Samarkand academic Lyceum
under the ministry of Internal Affairs

Abstract: The competency-based approach (CBA) has gained widespread adoption in educational systems around the world, notably in Finland, where it complements the country's emphasis on developing practical skills and lifelong learning. This article examines the benefits and drawbacks of using CBA to improve students' speaking and listening abilities in Finnish classrooms, particularly in English as a Foreign Language (EFL) settings. The study highlights how CBA promotes individualized, real-world communication while addressing challenges such as resource limitations and inconsistent assessment. The analysis draws on a review of the literature on Finnish vocational and general education practices, EFL teaching methodologies, and broader applications of CBA. Improved communication skills, learner autonomy, and the integration of authentic tasks are identified as key benefits that enhance speaking and listening fluency and interaction. Conversely, time constraints, student anxiety, and the absence of standardized oral examinations are recognized as drawbacks that may hinder the development of comprehensive communicative skills. The findings indicate that although CBA significantly enhances oral proficiency within Finland's student-centered educational system, its overall effectiveness depends on teacher preparation, curricular adaptability, and the removal of cultural barriers to cooperation. The article recommends increasing oral practice activities in textbooks and introducing national-level oral assessments to better align educational outcomes with global communicative demands.

Key words: competency-based approach, speaking and listening abilities, Finnish education, EFL instruction, benefits and drawbacks, communicative competence, learner autonomy, oral evaluation.

Annotatsiya: Kompetensiyaviy yondashuv (CBA) dunyo ta'lim tizimlarida, xususan, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va uzluksiz ta'limga yo'naltirilgan Finlandiya ta'lim tizimida keng qo'llanilmoqda. Ushbu maqolada kompetensiyaviy yondashuvning Finlandiya maktablarida, ayniqsa, ingliz tilini xorijiy til sifatida (EFL) o'qitish jarayonida o'quvchilarning gapirish va tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Tadqiqot kompetensiyaviy yondashuvning individuallashtirilgan va real hayotga yo'naltirilgan muloqotni rag'batlantirishini, shu bilan birga resurslar yetishmasligi va baholashdagi nomuvofiqlik kabi muammolarni ham ko'rsatib beradi. Tahlil Finlandiya kasbiy va umumiy ta'lim amaliyotlari, EFL o'qitish metodikalari hamda kompetensiyaviy yondashuvning umumiy qo'llanilishiga oid ilmiy adabiyotlar sharhiga asoslanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi, o'quvchi mustaqilligi va autentik topshiriqlarning integratsiyasi gapirish va tinglashda ravonlik hamda o'zaro muloqotni kuchaytiruvchi asosiy afzalliklar hisoblanadi. Shu bilan birga, vaqt cheklanganligi, o'quvchilarda tashvish darajasining yuqoriligi va standartlashtirilgan og'zaki imtihonlarning mavjud emasligi kompleks kommunikativ ko'nikmalar rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xulosalarga ko'ra, Finlandiyaning talaba markazli ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv og'zaki nutq malakasini sezilarli darajada oshiradi, biroq uning samaradorligi o'qituvchilarning tayyorgarligi, o'quv dasturlarining moslashuvchanligi hamda hamkorlikka to'sqinlik qiluvchi madaniy to'siqlarni bartaraf etishga bog'liq. Maqolada darsliklarda og'zaki mashqlar ulushini oshirish va milliy darajadagi og'zaki baholash tizimini joriy etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, gapirish va tinglash ko'nikmalari, Finlandiya ta'limi, EFL o'qitish, afzalliklar va kamchiliklar, kommunikativ kompetensiya, o'quvchi mustaqilligi, og'zaki baholash.

Аннотация: Компетентностный подход (CBA) получил широкое распространение в образовательных системах мира, в частности в Финляндии, где он дополняет ориентацию на развитие практических навыков и непрерывного обучения. В данной статье анализируются преимущества и недостатки применения компетентностного подхода для развития у учащихся навыков говорения и аудирования в финских школах, особенно в условиях преподавания английского языка как иностранного (EFL). Исследование показывает, что компетентностный подход способствует индивидуализированному и ориентированному на реальные жизненные ситуации общению, одновременно выявляя такие проблемы, как ограниченность ресурсов и несогласованность системы оценивания. Анализ основан на обзоре научной литературы, посвящённой практике финского профессионального и общего образования, методикам преподавания EFL и более широкому применению компетентностного подхода. Полученные результаты свидетельствуют о том, что развитие коммуникативных навыков, автономности обучающихся и интеграция аутентичных заданий являются ключевыми преимуществами, способствующими формированию беглости и интерактивности устной речи. Вместе с тем временные ограничения, высокий уровень тревожности обучающихся и отсутствие стандартизированных устных экзаменов могут препятствовать развитию комплексных коммуникативных умений. Выводы показывают, что, несмотря на значительное положительное влияние компетентностного подхода на развитие устной речи в студентоцентрированной образовательной системе Финляндии, его эффективность во многом зависит от уровня подготовки преподавателей, гибкости учебных программ и устранения культурных барьеров, препятствующих сотрудничеству. В статье рекомендуется увеличить объём устной практики в учебниках и внедрить национальную систему устного оценивания для более полного соответствия глобальным коммуникативным требованиям.

Ключевые слова: компетентностный подход, навыки говорения и аудирования, образование Финляндии, обучение EFL, преимущества и недостатки, коммуникативная компетенция, автономность обучающихся, устное оценивание.

INTRODUCTION

Finland's educational system is widely recognized for its emphasis on equity, student well-being, and hands-on learning; it consistently achieves high results in international assessments such as PISA. In recent years, the integration of competency-based approaches (CBA) has become a crucial component of Finnish education policy, particularly in vocational education, guided by the National Core Curriculum for Basic Education (2016), which promotes transversal competences such as communication and interaction. Unlike traditional time-based or content-driven instructional models, CBA enables students to progress at their own pace through individualized learning pathways by assessing learning outcomes based on mastery of specific skills. This approach is especially relevant to language education, as in a multilingual society like Finland, the development of speaking and listening skills—two core components of communicative competence—remains a central priority.

LITERATURE REVIEW

Historically, Finnish EFL instruction has been criticized for placing excessive emphasis on written accuracy and grammatical knowledge at the expense of oral competence. This imbalance has contributed to the so-called “silent classroom” phenomenon, in which students are hesitant to speak due to anxiety or limited communicative experience. In alignment with the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), which prioritizes interaction, pronunciation, and practical language use, the 2016 curriculum reform introduced a stronger focus on oral skills. Within this framework, CBA conceptualizes speaking and listening as observable and assessable competencies, such as participating in conversations, comprehending diverse accents and registers, and expressing ideas clearly and coherently. Since the 1990s, CBA has also been applied in vocational education, emphasizing dialogic competencies, including collaborative speaking and active listening, to better prepare learners for workplace communication.

The benefits of CBA in this context include its flexibility, which accommodates the diverse needs of learners within Finland's inclusive education system, as well as its emphasis on authentic tasks that mirror real-world interactions, thereby enhancing learner confidence and motivation. For instance, CBA-oriented activities such as role-plays and group discussions support the development of sociolinguistic awareness in EFL classrooms, improve speaking fluency through peer interaction and feedback, and strengthen listening comprehension through exposure to varied linguistic input. Nevertheless, challenges remain within Finland's decentralized education system. High levels of teacher autonomy may lead to inconsistent implementation of CBA, a situation further complicated by relatively large class sizes and limited instructional time, both of which constrain opportunities for sustained oral practice. Against this background, the present study undertakes a systematic examination of the opportunities and challenges associated with implementing CBA to enhance oral language skills in Finland. By critically analyzing both its strengths and limitations, the study aims to provide evidence-

based insights for educators and policymakers and to contribute to the ongoing scholarly discourse on competency-based language education within the Nordic educational context.

RESEARCH METHODOLOGY

This study synthesizes previous research on the competency-based approach (CBA) in Finnish education using a qualitative literature review methodology, with an emphasis on its effects on speaking and listening skills. Peer-reviewed journal articles, theses, and institutional reports published between 2015-2025 were prioritized when selecting sources from academic databases, international journals, and Finnish institutional repositories (such as Doria and JYX). Key search terms included “competency-based approach Finland,” “EFL oral skills Finland,” “advantages and disadvantages of CBA in listening and speaking,” as well as their relevant variations. Inclusion criteria required relevance to the Finnish educational context, a clear focus on communication skills, and an explicit discussion of both benefits and drawbacks. In total, fifteen sources were analyzed, encompassing theoretical frameworks, curriculum evaluations, and empirical studies, including surveys of EFL teachers. To enhance validity, sources representing diverse regions (including multilingual areas such as Ostrobothnia) and different educational levels (primary, secondary, and vocational education) were incorporated.

The study acknowledges several limitations, including reliance on secondary data, potential publication bias favoring positive outcomes, and relatively small sample sizes in several Finnish studies (for example, 27-64 participants). Ethical considerations involved accurate citation practices and the avoidance of misinterpretation of original findings. Overall, this methodological approach is appropriate for an exploratory article, as it provides a comprehensive synthesis of existing research without the collection of primary data.

ANALYSIS AND RESULTS

The competency-based approach (CBA) demonstrates a mixed yet generally positive effect on the development of speaking and listening abilities in Finnish education, as evidenced by the literature review. The principal findings, supported by empirical data from EFL and professional educational contexts, indicate that CBA fosters individualized learning and learner autonomy by enabling students to acquire communicative skills at their own pace. This is reflected in differentiated tasks such as personalized speaking objectives and listening portfolios used in Finnish EFL classrooms, which help reduce anxiety and enhance learner motivation. Survey data collected from 64 instructors reveal that 67% of respondents consider CBA-aligned activities effective in increasing confidence in oral production, particularly in elementary education, where engaging elements such as games contribute to higher participation rates. By emphasizing authentic task integration, CBA further strengthens communicative competence through practical applications. Textbooks such as *On the Go 3* include 120 oral activities, accounting for 30% of the total content, incorporating role-plays and pair discussions that improve speaking fluency through interactive scenarios and listening comprehension through recorded materials. In vocational education, team-based workplace simulations enhance dialogical competencies, including collaborative speaking and active listening, leading to measurable improvements in professional communication.

Clear learning outcomes and assessment criteria under CBA provide transparent rubrics that prioritize interaction and comprehensibility over native-like accuracy. Teachers report that this approach facilitates productive feedback cycles, with 86% relying on classroom observation for formative assessment, thereby improving speaking skills such as debate fluency and listening strategies such as the recognition of discourse markers. In bilingual Finnish–Swedish schools, linguistic proximity increases learners’ willingness to participate orally, resulting in higher levels of spoken proficiency. Furthermore, CBA offers flexibility and differentiation by supporting diverse competency levels through the integration of technological tools, including AI-based pronunciation applications, which are particularly effective in hybrid learning environments where students engage in cross-cultural discussions and collaborative development activities.

Despite these advantages, several drawbacks limit the full effectiveness of CBA implementation. Time and resource constraints remain a significant challenge, as 59% of teachers report that oral practice is insufficient due to limited lesson durations and competing curricular priorities, resulting in only 21–40% of classroom time being allocated to speaking activities. In vocational education, financial limitations restrict team teaching practices that are essential for dialogical skill development. Student anxiety and reluctance also pose challenges, as the absence of a strong “speaking culture” in Finland exacerbates shyness and first-language reversion among lower secondary students, leading to unequal engagement; accordingly, 53% of teachers report inadequate oral practice. Assessment inconsistencies further undermine CBA effectiveness, as washback effects favor writing skills in the absence of mandatory national oral examinations, creating biases in observation-based assessments that may advantage more extroverted learners. Persistent disagreement regarding pronuncia-

tion standards is also evident, with approximately half of teachers continuing to rely on outdated native-like models. Additionally, implementation is hindered by individualistic teaching cultures and insufficient professional training, both of which limit collaboration and threaten the holistic aims of competency-based education. Overall, although CBA enhances oral skills through its practical and learner-centered orientation, structural constraints within the Finnish education system prevent it from reaching its full potential.

The findings underscore the dual nature of the competency-based approach in relation to speaking and listening development. On the one hand, individualized learning pathways enable students to build communicative competence through mastery-oriented, real-world tasks that align closely with Finland's student-centered educational philosophy. This is particularly beneficial in EFL contexts, where increased exposure to authentic interaction through role-plays and conversational practice mitigates the traditional overemphasis on written skills, thereby promoting fluency and reducing lathophobic aphasia. Moreover, CBA's flexible pacing and technological integration support diverse learner profiles, especially in bilingual regions where cross-linguistic transfer amplifies oral proficiency gains. These strengths contribute to broader educational objectives, including the preparation of learners for effective international communication in a knowledge-based economy. On the other hand, persistent structural tensions—such as limited instructional time, large class sizes, cultural norms of reticence, and assessment systems that deprioritize oral competencies—continue to constrain the depth and consistency of spoken language practice. In vocational education, resource limitations and individualistic pedagogical traditions further restrict collaborative learning opportunities that are essential for dialogical skill development. Consequently, while the benefits of CBA in Finnish education reflect global trends observed in technologically integrated systems such as those in South Korea, Finland's decentralized educational structure results in considerable variability in implementation outcomes.

CONCLUSION

In summary, the competency-based approach provides significant benefits for enhancing speaking and listening abilities in Finnish education, including increased student autonomy and strengthened communicative competence through clearly defined outcomes, authentic integration, and individualized mastery. These advantages support real-world preparedness in EFL and career-related contexts and are consistent with Finland's innovative curriculum. However, to avoid unequal implementation and the neglect of comprehensive skill development, drawbacks such as time constraints, student resistance, assessment biases, and cultural barriers to collaboration must be systematically addressed.

The promise of the competency-based approach in Finland ultimately depends on well-balanced reforms, such as the introduction of national oral assessments, increased teacher support for interactive pedagogical approaches, and the expansion of oral-focused resources in textbooks. By reducing these obstacles, teachers can effectively utilize the competency-based approach to develop competent and self-assured communicators, thereby making the field of language education more dynamic and equitable.

References:

1. Jarnstrom, F. (2019). The role of speaking skills in EFL classrooms in Finland. Doria.
2. Salstola, S. (2022). Oral skills exercises in a Finnish EFL textbook and teachers' views. JYX.
3. Nissila, S. P., et al. (2015). Towards competence-based practices in vocational education. ERIC.
4. Sherzodovna, I. Z. (2025). Competency-based approach: Advantages and disadvantages. INCOP.
5. Positive aspects of using the competency-based approach. Zien Journals.
6. Mvondo, N. A. (2012). The competency-based approach to English language education. Academy Publication.
7. CCE Finland. (2025). Competency-based hybrid learning programs. CCE Finland.
8. Fulbright Fellow. (2023). Competence learning brought to life: How Finnish teachers actualize a new curriculum. ResearchGate.

KIMYO TA'LIMIDA IQLIM O'ZGARISHLARIGA OID ILMIY MA'LUMOTLAR ASOSIDA QAROR QABUL QILISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Akbarova Saidaxon Rustamovna
Respublika ta'lim markazi kimyo metodisti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot kimyo ta'limi jarayonida iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq ilmiy ma'lumotlar asosida o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyasini shakllantirish imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Global ekologik muammolar kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda iqlim savodxonligi, ilmiy ma'lumotlarni tahlil qilish va dalillarga asoslangan fikrlash ko'nikmalari zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Tadqiqotda kimyo fanining o'quv dasturlari va o'quv faoliyatlari inson faoliyati ta'siridagi iqlim o'zgarishlari, iqlim va boshqa Yer tizimlari hamda ularning o'zaro bog'liqligini tushuntirish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Metodologik jihatdan tadqiqot PISA ilmiy savodxonlik doirasi hamda UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan iqlim o'zgarishi ta'limi konsepsiyalariga asoslangan kompetensiyaviy va mazmuniy tahlil usullariga tayangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kimyo ta'limida iqlimga oid kontekstlardan foydalanish o'quvchilarning ilmiy ma'lumotlarni tahlil qilish, ekologik xavf va noaniqliklarni baholash hamda dalillarga asoslangan ilmiy qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini samarali rivojlantiradi. Tadqiqot yakunida kimyo ta'limida iqlim o'zgarishlari masalalarini integratsiyalashga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: kimyo ta'limi, iqlim o'zgarishlari, iqlim savodxonligi, ilmiy qaror qabul qilish, ilmiy dalillar, PISA ilmiy savodxonligi.

Abstract: This study aims to explore the possibilities of developing students' competence in scientific decision-making based on climate change-related scientific information within the context of chemistry education. In the face of intensifying global environmental challenges, climate literacy, the ability to analyze scientific information, and evidence-based reasoning have become essential components of modern education. The study analyzes chemistry curricula and learning activities in terms of their potential to explain human-induced climate change, the climate and other Earth systems, and the interconnections among these systems. Methodologically, the research is grounded in a competency-based and content analysis approach aligned with the PISA scientific literacy framework and UNESCO's climate change education concepts. The findings indicate that the integration of climate-related contexts into chemistry education effectively enhances students' abilities to analyze scientific information, assess environmental risks and uncertainties, and make evidence-based scientific decisions. The study concludes with methodological recommendations for integrating climate change issues into chemistry education.

Key words: chemistry education, climate change, climate literacy, scientific decision-making, evidence-based reasoning, PISA scientific literacy

Аннотация: Данное исследование направлено на изучение возможностей формирования у учащихся компетенции научного принятия решений на основе научной информации, связанной с изменением климата, в процессе химического образования. В условиях усиления глобальных экологических проблем климатическая грамотность, навыки анализа научной информации и доказательное научное мышление становятся важнейшими компонентами современного образования. В исследовании анализируются учебные программы и учебная деятельность по химии с точки зрения их потенциала в объяснении антропогенного изменения климата, климатических и других земных систем, а также их взаимосвязей. С методологической точки зрения исследование основано на компетентностном и содержательном анализе, соответствующем рамке научной грамотности PISA и концепциям образования в области изменения климата, разработанным ЮНЕСКО. Результаты показывают, что использование климатически ориентированных контекстов в химическом образовании способствует развитию у учащихся умений анализировать научную информацию, оценивать экологические риски и неопределённости, а также принимать научно обоснованные решения. В заключение предлагаются методические рекомендации по интеграции проблем изменения климата в обучение химии.

Ключевые слова: химическое образование, изменение климата, климатическая грамотность, научное принятие решений, доказательное научное мышление, научная грамотность PISA.

KIRISH

So'nggi yillarda global ekologik muammolar, xususan iqlim o'zgarishi, XXI asrning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida nafaqat ilmiy tadqiqotlar, balki umumiy o'rta ta'lim tizimida ham alohida e'tibor kasb etmoqda. Iqlim o'zgarishi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va sog'liqni saqlash sohalarida sezilarli ta'sir ko'rsatishi sababli, maktab o'quvchilarida ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish va ekologik mas'uliyat ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ajralmas vazifasiga aylangan.

Umumiy o'rta ta'limda kimyo fani, o'zining asosiy ilmiy prinsiplari orqali iqlim tizimidagi asosiy jarayonlarni – issiqxona gazlari hosil bo'lishi, energiya almashinuvi, sanoat chiqindilari va tabiiy resurslar aylanishini – ilmiy asosda tushuntirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, kimyo ta'limiga iqlim o'zgarishi bilan bog'liq kontentlarni integratsiyalash o'quvchilarning ekologik tafakkurini, ilmiy fikrlash ko'nikmalarini hamda ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv o'quv jarayonini yanada ilmiy, barqaror va amaliy yo'nalishga yo'naltiradi, chunki PISA 2025 Tabiiy-ilmiy savodxonlik qamrov doirasida o'quvchilarda ilmiy tushuntirish va ijtimoiy-ekologik qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

So'nggi yillarda umumiy o'rta ta'lim tizimida iqlim o'zgarishi va barqaror rivojlanish masalalarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Xalqaro tadqiqotlar, xususan PISA 2025 Tabiiy-ilmiy savodxonlik qamrov doirasi, o'quvchilarda ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va ekologik tafakkurini shakllantirishga alohida e'tibor qaratadi.¹ Shu bilan birga, PISA 2029 Tabiiy-ilmiy savodxonlik bo'yicha loyihaviy standartlar ramkasi iqlim savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan konseptual yondashuvni taklif etadi. Ushbu yondashuvda o'quvchilar iqlim tizimining ishlashini, inson faoliyatining unga ta'sirini va barqaror yechimlarni ishlab chiqish bo'yicha kompetensiyalarni egallashlari ko'zda tutilgan. Shu nuqtai nazardan, umumiy o'rta ta'limda iqlim va barqaror rivojlanish kontentlarini integratsiyalash o'quvchilarning ilmiy fikrlash, ekologik savodxonlik va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotlar iqlim tizimlari, inson faoliyati va ekologik jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'quvchilarga tushuntirish zarurligini ta'kidlaydi.

UNESCO tomonidan ilgari surilgan Barqaror rivojlanish uchun ta'lim (ESD) konsepsiyasida ta'lim tizimining barqaror kelajakni shakllantirishdagi roli asosiy omil sifatida ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarda ilmiy tafakkur, ekologik mas'uliyat va ijtimoiy fuqarolik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ta'lim orqali murakkab ekologik va barqaror rivojlanish masalalarini tahlil qilish va hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, kimyo fani o'zining ilmiy asoslari orqali iqlim tizimidagi asosiy jarayonlarni – issiqxona gazlari hosil bo'lishi, energiya almashinuvi, sanoat chiqindilari va tabiiy resurslar aylanishini – tushuntirish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarda ekologik tafakkur va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Kembrij IGCSE Kimyo o'quv dasturi va IPCC Sixth Assessment Report kabi xalqaro manbalar kimyo ta'limida ekologik va iqlim kompetensiyalarini amaliy misollar orqali integratsiyalash imkoniyatlarini ko'rsatadi. Xalqaro va milliy tadqiqotlar o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va konstruktiv yondashuvi o'quvchilarning ilmiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishda muhim ekanligini ta'kidlaydi. Shu jihatlar kimyo ta'limida iqlim o'zgarishi mavzusini sinflar kesimida integratsiyalash va o'quvchilarning barqaror rivojlanish, ekologik tafakkur va ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini xalqaro va milliy ta'lim kontekstida iqlim savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan PISA Tabiiy-ilmiy savodxonlik qamrovi hamda UNESCOning "Education for Sustainable Development (ESD)" konsepsiyalari tashkil qiladi. Tadqiqotning metodologiyasi iqlim o'zgarishlariga oid mazmunni kimyo ta'limiga integratsiyalash va o'quvchilarda ilmiy ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan ko'p bosqichli yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot quyidagi yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

1. Kontent-tahlil:

7–11-sinf kimyo o'quv dasturlari, darslik va o'quv-metodik majmualari batafsil tahlil qilindi. Tahlil jarayonida iqlim o'zgarishiga oid mazmunlarning mavjudligi, jumladan, "issiqxona gazlari", "CO₂", "CH₄", "global isish" kabi atamalar va ularning iqlim tizimlariga ta'siri aniqlanib, mazmunning sinflar kesimida taqsimlanishi baholandi. Shu bilan birga, o'quv faoliyati va laboratoriya mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning ilmiy tahlil va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari o'rganildi.

2. Xalqaro solishtirma tahlil:

Milliy o'quv dasturlari va darsliklar quyidagi xalqaro manbalar bilan taqqoslandi:

Milliy o'quv dasturlari va darsliklarning tarkibi ekologik bilimlar va iqlim masalalarini qamrab olish nuqtai nazaridan xalqaro standartlar bilan solishtirildi. Tahlil jarayonida bir nechta nufuzli manbalar asosiy mezon sifatida qo'llanildi. Jumladan, Cambridge IGCSE Chemistry Syllabus ekologik kimyo va iqlim tizimlari modullari orqali energiya almashinuvi, chiqindilarni kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o'rganish imkoniyatlarini taqdim etadi; ushbu modullar milliy darsliklardagi mazmun bilan solishtirildi. Shu bilan birga, IPCC Sixth Assessment Report iqlim savodxonligi, issiqxona gazlari va mitigatsiya strategiyalari nuqtai nazaridan amaldagi kimyo ta'limidagi mazmunning qamrovi va dolzarbligini baholash imkonini berdi. PISA 2025 Tabiiy-ilmiy savodxonlik qamrov o'quvchilarda ilmiy dalillarga asoslangan tahlil qilish va ijtimoiy-ekologik qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganish uchun asos bo'ladi. Bundan tashqari, UNESCOning ESD (Education for Sustainable Development) konsepsiyasi barqaror rivojlanish va ekologik mas'uliyatni kimyo ta'limiga samarali integratsiyalash yo'llarini aniqlashga yordam berdi. Ushbu xalqaro manbalar bilan solishtirma tahlil milliy o'quv dasturlari va darsliklarning ekologik va iqlim mazmunini rivojlantirish, shuningdek, o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Bu solishtirma tahlil orqali milliy o'quv dasturlaridagi iqlim o'zgarishi mazmuni, amaliy mashg'ulotlar va fanlararo integratsiya imkoniyatlari aniqlanib, xalqaro standartlar bilan uyg'unligi baholandi.

3. Integratsiyaviy yondashuvlar:

Tadqiqot davomida fanlararo bog'lanish va amaliy ishlar asosida o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilindi. Shu jumladan:

- 1. Kimyo–biologiya integratsiyasi:** Fotosintez, karbon aylanishi va o'simliklar orqali iqlim tizimlariga ta'sirni o'rganish orqali o'quvchilarda ekologik tafakkur va ilmiy asosda qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlaniriladi.
- 2. Kimyo–geografiya integratsiyasi:** Iqlim zonalar, karbonat angidrid aylanishi va atmosferadagi gazlar muvozanati mavzularini tahlil qilish orqali o'quvchilar iqlim tizimlarining murakkabligini va inson faoliyatining ularga ta'sirini tushunishga o'rgatiladi.
- 3. Amaliy ishlar:** Yonish jarayonlari, suv va havo ifloslanishi, kislota yog'inlari hamda "yashil kimyo" konsepsiyasi bo'yicha laboratoriya va loyiha ishlarida o'quvchilarga ilmiy dalillarga asoslangan iqlim tahlili ko'nikmalari berildi, ularni ekologik muammolarni aniqlash va yechimlar ishlab chiqishga yo'naltiriladi.

4. Ekspert baholash:

Metodik tavsiyalar ishlab chiqish jarayonida kimyo o'qituvchilari, ekologiya mutaxassislari va pedagogika sohasidagi ekspertlarning fikrlari inobatga olindi. Ekspert baholash orqali:

- darslik va amaliy ishlarining mazmuniy integratsiyasi;
- sinflar kesimida ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish strategiyalari;
- fanlararo loyihaviy faoliyatlar va amaliy mashg'ulotlarni joriy etish yo'nalishlari aniqlandi.

Ushbu metodologik yondashuv milliy ta'lim tizimida kimyo fanini iqlim o'zgarishi kontekstida samarali integratsiyalash, o'quvchilarda ilmiy tafakkur va ekologik mas'uliyat ko'nikmalarini shakllantirish uchun mustahkam nazariy va amaliy asos yaratadi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kimyo o'quv dasturlari va darsliklar mazmunida iqlim o'zgarishi mavzulari faqat qisman yoki bilvosita integratsiyalangan.

1-jadval: Sinflar bo'yicha iqlim mazmunining mavjudligi

Sinf	Iqlim o'zgarishi mavzusi mavjudligi	O'rganilgan mazmun misollari	Sharh
7-sinf	Qisman	Havo va suv ifloslanishi, foydali qazilmalar oqibatlari	Iqlim o'zgarishi tushunchasi qisman yoritilgan.
8-sinf	Yo'q	Azot va fosfor aylanishi, mineral o'g'itlar	Iqlim bilan bilvosita bog'liq, atamalar ishlatilmagan.

9-sinf	Cheklangan	Galogenlar, freonlar, CO ₂ chiqindilari	Global isish sabablari va oqibatlari yoritilmagan.
10-sinf	Qisman	Organik yoqilg'ilar, polimerlar, chiqindilar	Iqlim o'zgarishi bilan bog'lanish imkoniyati yoritilgan.
11-sinf	Yo'q	Oksidlanish–qaytarilish, elektroliz, energiya almashinuvi	Energiya samaradorligi va chiqindilar bilan bog'lanmagan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, 7–11-sinflarda iqlim o'zgarishiga oid mavzular yetarlicha yoritilmagan, ilmiy terminologiyalar mavjud biroq amaliy ishlar cheklangan. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya imkoniyatlari va ekologik tafakkur rivojlantirishga oid potensial mavjud.

7–, 9–, 10-sinflarda iqlimga oid mavzular faqat qisman yoritilgan, amaliy laboratoriya ishlari cheklangan va terminologiya to'liq emas. Shu bilan birga, organik yoqilg'ilar, polimerlar, chiqindilar, energiya almashinuvi mavzulari orqali iqlim o'zgarishi bilan bog'lash imkoniyati mavjud. Bu bosqichda o'quvchilarni iqlim tizimlari, havo va suv ifloslanishi, energiya tejamlorligi bilan tanishtirish imkoniyati mavjud.

8–, 11-sinflarda iqlimga oid mavzular yetarli emas. Fanlararo integratsiya va amaliy laboratoriya ishlari bu bosqichda o'quvchilarning ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim vosita bo'lishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, amaldagi kimyo o'quv dasturlarida iqlim o'zgarishi mavzusini tizimli ravishda integratsiyalash zarur. Fanlararo bog'lanish (kimyo–biologiya, kimyo–geografiya) va amaliy ishlar orqali o'quvchilar nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ekologik mas'uliyat va barqaror rivojlanish ko'nikmalarini ham rivojlantirishi mumkin.

Bundan tashqari, iqlim va ekologik savodxonlikni rivojlantirish o'quvchilarda tizimli, kreativ va ijodiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, amaliy ishlar va fanlararo loyihaviy faoliyat integratsiya qilinishi o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish va ekologik mas'uliyatni mustahkamlashning samarali vositasi hisoblanadi.

2-jadval: Fanlararo integratsiya potentsiali

Integratsiya turi	Mavzular	Potentsial
Kimyo–Biologiya	Fotosintez, karbon aylanishi, o'simliklar orqali iqlim tizimlariga ta'si	Yuqori
Kimyo–Geografiya	Iqlim zonalari, karbonat angidrid aylanishi, atmosferadagi gazlar muvozanati	O'rta
Kimyo–Fizika	Energiya almashinuvi, issiqlik balansi	O'rta
Amaliy ish	Yonish jarayonlari, suv va havo ifloslanishi, kislota yog'inlari, "yashil kimyo" konsepsiyasi	Yuqori

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, kimyo–biologiya va amaliy laboratoriya integratsiyasi o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish uchun eng yuqori potentsialga ega.4 Kimyo–geografiya va kimyo–fizika bog'lanishlari o'rta darajada samarali bo'lishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, fanlararo yondashuvlar va amaliy tadqiqotlar orqali o'quvchilarni tizimli va ilmiy asoslangan fikrlashga yo'naltirish imkoniyati mavjud.

3- jadval: Amaliy va loyiha ishlari

Faoliyat turi	Mazmun	Kompetensiyalar
Yonish jarayonlari	$\text{CH}_4 + 2\text{O}_2 \rightarrow \text{CO}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$	Issiqxona gazlarini tahlil qilish, energiya o'zgarishini kuzatish
Suv va havo ifloslanishi	Kislotali yomg'irlar, suvni filtrlash	Ekologik xavf va noaniqliklarni baholash, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish
Yashil kimyo konsepsiyasi	Qayta ishlash, chiqindilarni kamaytirish	Barqaror ishlab chiqarish va resurslardan oqilona foydalanish
Fanlararo loyiha ("Climate Chemistry Lab")	Kimyo–Biologiya–Geografiya loyihasi	Tizimli fikrlash, ilmiy asosda qaror qabul qilish

Amaliy tadqiqotlar va loyiha ishlari o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv PISA 2025 va UNESCO ESD konsepsiyalari bilan muvofiqligini ko'rsatadi, ya'ni o'quvchilar amaliy tajribalar orqali ekologik tafakkur, barqaror rivojlanish va ilmiy asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, umumiy o'rta ta'lim tizimida kimyo fani orqali iqlim o'zgarishi mavzularini integratsiyalash imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, hozirgi milliy o'quv dasturlari va darsliklarda bu mavzular yetarli darajada yoritilmagan. 7–9-sinflarda iqlim o'zgarishi bilan bog'liq kontent qisman mavjud bo'lib, amaliy laboratoriya ishlari va ilmiy terminologiya cheklangan. 10–11-sinflarda esa organik yoqilg'ilar, polimerlar, energiya almashinuvi va chiqindilar mavzulari orqali iqlim tizimlariga bog'lanish imkoniyati mavjud, ammo mavzular tizimli emas va ilmiy asoslar yetarli darajada taqdim etilmagan. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya (kimyo–biologiya–geografiya) va amaliy tadqiqotlar o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim potentsialga ega ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot shuningdek, milliy kimyo o'quv dasturlarini PISA 2025 va 2029, UNESCO ESD konsepsiyalari hamda Cambridge o'quv dasturlaridagi kabi xalqaro standartlar bilan solishtirish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Iqlim o'zgarishiga oid mavzular milliy dasturlarda terminologiya yetarli emas va amaliy laboratoriya ishlari cheklangan.
2. Fanlararo integratsiya imkoniyatlari mavjud, ammo ular tizimli va metodik asosda qo'llanilmagan.
3. Kimyo fani orqali o'quvchilar energiya almashinuvi, issiqxona gazlari, chiqindilarni kamaytirish, yashil kimyo va ekologik mas'uliyat kabi mavzularni ilmiy asosda tushunishi mumkin.
4. Ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish, ekologik tafakkur va barqaror rivojlanish kompetensiyalarini shakllantirish uchun laboratoriya ishlari va loyihaviy faoliyat muhim ahamiyatga ega.

Takliflar:

1. Milliy kimyo o'quv dasturlariga "Barqaror dunyoda kimyo" mazmun soha yo'nalishi asosida iqlim o'zgarishi mavzularini tizimli va bosqichma-bosqich integratsiyalash.
2. 7–9-sinflarda havo va suv ifloslanishi, energiya tejamkorligi, chiqindilar va uglerod izi kabi mavzular orqali iqlim tizimlarini tushuntirish.
3. 10–11-sinflarda organik yoqilg'ilar, polimerlar, energiya manbalari va qayta tiklanuvchi resurslar mavzulari orqali iqlim o'zgarishi bilan bog'lash va ilmiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. Fanlararo integratsiya va amaliy ishlar orqali o'quvchilarda ilmiy qaror qabul qilish, ekologik tafakkur va barqaror rivojlanish kompetensiyalarini shakllantirish.
5. Darsliklarda iqlim o'zgarishi, global isish, CO₂ va CH₄ kabi ilmiy terminlarni muntazam va izchil qo'llash.
6. "Iqlim bilan bog'liq kimyoviy jarayonlarni tadqiq etish laboratoriyasi" kabi loyihaviy faoliyat va amaliy ishlarni joriy etish.
7. O'qituvchilar uchun iqlim o'zgarishi va barqaror rivojlanish bo'yicha xalqaro metodik treninglar tashkil etish.
8. Milliy o'quv dastur va darsliklarni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish va barqaror rivojlanish kompetensiyalari bilan bog'lash.

Natijada, kimyo ta'limi iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq ilmiy kontekstlar asosida o'quvchilarning ilmiy savodxonligini, xususan ilmiy ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va real hayotiy vaziyatlarda asoslangan ilmiy qarorlar qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantiruvchi muhim ta'limiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi hamda Natijada ushbu yondashuv PISA 2029 doirasida belgilangan barqaror rivojlanish va mas'uliyatli fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. PISA 2025 Science Framework. Paris, France: Organisation for Economic Co-operation and Development, 2023.
2. OECD. PISA 2029 Draft Science Framework. Paris, France: Organisation for Economic Co-operation and Development, 2024.
3. UNESCO. Education for Sustainable Development (ESD) framework. Paris, France: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2023.
4. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Sixth Assessment Report (AR6). Geneva, Switzerland: IPCC, 2023.
5. Darling-Hammond, L. Teacher professional learning and development: International perspectives. New York, NY: Teachers College Press, 2021.
6. Cambridge Assessment International Education. IGCSE Chemistry syllabus. Cambridge, UK: Cambridge University Press. (2023–2025).

TIBBIYOT OLIY TA'LIMIDA PEDIATRIYA TALABALARI KLINIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOLI TA'LIM METODLARINING ROLI

Atadjanova Shaira Xalilovna

Andijon davlat tibbiyot instituti

Umarkulov Muxtorali Islomkulovich

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida pediatriya talabalarini tayyorlash jarayonida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi muammoli ta'limga asoslangan o'qitish jarayonining pediatriya talabalarida klinik fikrlash, mustaqil tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga yechim topish hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot pedagogik tajriba-sinov ishlari asosida olib borilib, unda pediatriya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar ishtirok etdi. Ta'lim jarayoni davomida klinik muammoli vaziyatlar, case-study metodlari, interfaol mashg'ulotlar va guruhli muhokamalar qo'llanildi. Olingan natijalar an'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslanib, muammoli ta'lim texnologiyalarining ta'lim samaradorligiga ta'siri baholandi. Tadqiqot natijalari muammoli ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, ularning klinik tafakkuri, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv pediatriya fanini o'qitishda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim pedagogik omili sifatida tavsifiya etiladi.

Kalit so'zlar: pediatriya, muammoli ta'lim, pedagogik texnologiyalar, klinik fikrlash, tibbiyot ta'limi.

Abstract: This article provides a scientific, theoretical, and practical analysis of the pedagogical effectiveness of using problem-based learning technologies in the training process of pediatric students in medical higher education institutions. The main objective of the study is to determine the impact of problem-based instruction on the development of clinical thinking, independent analytical skills, problem-solving abilities, and professional competencies among pediatric students. The research was conducted through pedagogical experimental work involving students majoring in Pediatrics. During the educational process, clinical problem situations, case study methods, interactive sessions, and group discussions were implemented. The obtained results were compared with traditional teaching methods, enabling an assessment of the impact of problem-based learning technologies on educational effectiveness. The findings demonstrate that classes organized on the basis of problem-based learning not only deepen students' theoretical knowledge but also significantly enhance their clinical reasoning, independent decision-making abilities, and readiness for professional practice. This approach is recommended as an important pedagogical factor for improving the quality and effectiveness of pediatrics education.

Key words: pediatrics, problem-based learning, pedagogical technologies, clinical thinking, medical education.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируется педагогическая эффективность использования технологий проблемного обучения в процессе подготовки студентов-педиатров в медицинских высших учебных заведениях. Основной целью исследования является выявление влияния обучения, основанного на проблемном подходе, на формирование у студентов-педиатров клинического мышления, навыков самостоятельного анализа, способности находить решения в проблемных ситуациях, а также профессиональных компетенций. Исследование проводилось на основе педагогических опытно-экспериментальных работ с участием студентов, обучающихся по направлению "Педиатрия". В образовательном процессе применялись клинические проблемные ситуации, методы case study, интерактивные занятия и групповые обсуждения. Полученные результаты были сопоставлены с традиционными методами обучения, что позволило оценить влияние технологий проблемного обучения на эффективность образовательного процесса. Результаты исследования показали, что занятия, организованные на основе проблемного обучения, способствуют не только углублению теоретических знаний студентов, но и значительному развитию их клинического мышления, способности к самостоятельному принятию решений и уровня готовности к профессиональной деятельности. Данный подход рекомендуется как важный педагогический фактор повышения качества и эффективности преподавания педиатрии.

Ключевые слова: педиатрия, проблемное обучение, педагогические технологии, клиническое мышление, медицинское образование.

KIRISH

Bugungi kunda sog'liqni saqlash tizimining jadal rivojlanishi, tibbiyot fanlari va texnologiyalarining tezkor yangilanishi bo'lajak shifokorlarni tayyorlash jarayoniga yuqori talablar qo'yimoqda. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati nafaqat nazariy bilimlar hajmi, balki talabalarning klinik fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni ta'lim jarayoniga joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, pediatriya fanini o'qitishda ta'lim jarayonining o'ziga xos jihatlari mavjud. Bolalar organizmining anatomik-fiziologik xususiyatlari, kasalliklarning kechish dinamikasi hamda davolashda individual yondashuv zarurati pediatr shifokordan yuqori darajadagi klinik tafakkur va kasbiy mas'uliyatni talab etadi. Shu sababli pediatriya talabalarini tayyorlashda faqat an'anaviy, ma'ruza va tushuntirishga asoslangan o'qitish usullaridan foydalanish yetarli emas.

An'anaviy ta'lim usullari ko'pincha bilimlarni tayyor holda yetkazishga yo'naltirilgan bo'lib, talabalarni passiv tinglovchi sifatida shakllantiradi. Bunday yondashuv talabalarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda real klinik holatlarda tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalarini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Zamonaviy tibbiyot amaliyoti esa bilimlarni amaliyotda qo'llay oladigan, muammoli vaziyatlarni tahlil qila oladigan va professional mas'uliyatni chuqur his etadigan mutaxassislarni talab etadi. Shu munosabat bilan tibbiyot ta'limida muammoli ta'lim texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli ta'lim texnologiyalari talabalarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularni mustaqil izlanishga undaydi hamda bilimlarni chuqur va barqaror o'zlashtirishga xizmat qiladi. Pediatriya fanida klinik muammoli vaziyatlar va real holatlarga asoslangan mashg'ulotlar talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida pediatriya talabalarini tayyorlash jarayonida muammoli ta'lim texnologiyalarining ta'lim samaradorligiga ta'sirini ilmiy asosda aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari pediatriya ta'limini takomillashtirish hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lishi kutilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Pedagogika faniga oid ilmiy adabiyotlarda muammoli ta'lim texnologiyalari talabalarning bilish faoliyatini faollashtiruvchi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiruvchi samarali ta'lim usuli sifatida keng yoritilgan. Muammoli ta'lim konsepsiyasi bir qator pedagog olimlar tomonidan bilimlarni tayyor holda berish emas, balki muammoli vaziyatlar asosida egallash jarayoni sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar ushbu yondashuv talabalarni izlanishga, tahlil qilishga va mantiqiy xulosa chiqarishga undashini ta'kidlaydilar. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda muammoli ta'lim texnologiyalarining asosiy afzalliklari sifatida talabalarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishi, ularni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatining shakllanishi hamda o'quv motivatsiyasining ortishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, muammoli ta'lim jarayonida o'qituvchining roli bilim manbai emas, balki yo'naltiruvchi va maslahatchi sifatida namoyon bo'lishi ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Tibbiyot ta'limiga oid ilmiy manbalarda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, ayniqsa, klinik fanlarni o'qitishda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Tadqiqotlarda klinik muammoli vaziyatlar, real kasallik holatlari va simulyatsion mashg'ulotlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning klinik tafakkuri, tashxis qo'yish hamda davolash taktikasini tanlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan. Muammoli yondashuv tibbiyot talabalarini real klinik amaliyotga tayyorlashda samarali pedagogik vosita sifatida baholanadi. Alohida ta'kidlash joizki, pediatriya faniga oid adabiyotlarda bolalar organizmining fiziologik va patologik xususiyatlari sababli klinik holatlarni tahlil qilishda muammoli yondashuvning ahamiyati yuqori ekanligi ko'rsatilgan. Pediatriyada kasalliklarning yashirin kechishi, yoshga xos klinik belgilar va individual yondashuv zarurati muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni yanada dolzarb qiladi. Real klinik holatlar asosida o'qitish talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatda uchraydigan murakkab vaziyatlarga tayyorlash imkonini beradi. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, pediatriya ta'limida muammoli ta'lim texnologiyalarining samaradorligini empirik asosda o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarli darajada emas. Ko'plab ishlar nazariy tavsiyalar bilan cheklanib, muammoli ta'limning an'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslangan natijalari yetarlicha yoritilmagan. Bu holat mazkur yo'nalishda chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, pediatriya talabalarini tayyorlashda muammoli ta'lim texnologiyalarining ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlashga qaratilgan ushbu tadqiqot dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot tibbiyot oliy ta'lim muassasasining pediatriya yo'nalishida tahsil olayotgan 5-bosqich talabalarida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi pediatriya talabalarini tayyorlash jarayonida muammoli ta'lim texnologiyalarining pedagogik samaradorligini aniqlashdan iborat bo'ldi. Tadqiqot jarayoni 2024–2025 o'quv yili

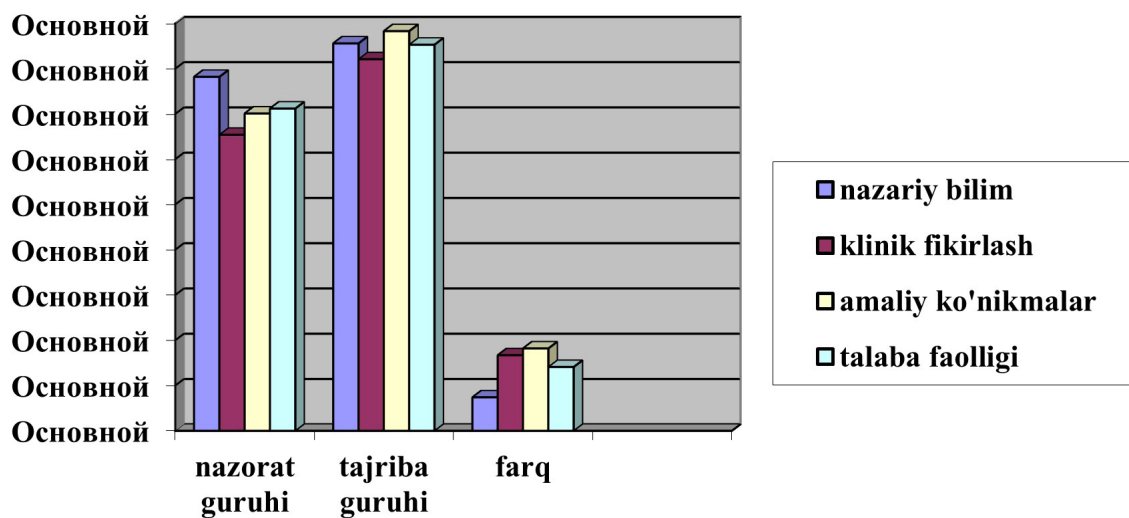

davomida bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Tadqiqot doirasida pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, unda jami 58 nafar talaba ishtirok etdi. Talabalarning bilim darajasi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari va akademik faolligi hisobga olingan holda ular ikki guruhga ajratildi: nazorat guruhi (24 nafar talaba) pediatriya fanini an'anaviy o'qitish usullari, ya'ni ma'ruza, tushuntirish va reproduktiv savol-javob asosida o'zlashtirgan talabalarni; tajriba guruhi (24 nafar talaba) esa muammoli ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda qatnashgan talabalarni o'z ichiga oldi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, taqqoslash, test sinovlari hamda amaliy mashg'ulotlarni tahlil qilish kabi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi.

Pedagogik kuzatuv metodi talabalarning dars jarayonidagi faolligi, muammoli vaziyatlarga munosabati, mustaqil fikrlash darajasi va jamoada ishlash ko'nikmalarini aniqlash maqsadida olib borilib, kuzatuv natijalari maxsus kuzatuv varaqalari asosida qayd etildi. Taqqoslash metodi orqali nazorat va tajriba guruhlar o'rtasidagi bilim darajasi, klinik fikrlash ko'nikmalari hamda amaliy mashg'ulotlardagi natijalar solishtirilib, muammoli ta'lim texnologiyalarining samaradorligi baholandi. Test sinovlari talabalarning nazariy bilimlari va klinik vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini aniqlash maqsadida tadqiqot boshida va yakunida o'tkazildi bo'lib, test savollari pediatriya fanining asosiy mavzularini qamrab oldi hamda muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni o'z ichiga oldi. Amaliy mashg'ulotlarni tahlil qilish jarayonida talabalarning klinik holatlarni tahlil etish, tashxis qo'yish, davolash rejasini taklif qilish kabi amaliy ko'nikmalari baholanib, bunda ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati alohida mezon sifatida e'tiborga olindi. Tajriba guruhida ta'lim jarayoni muammoli ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilib, mashg'ulotlarda real klinik holatlarga yaqin muammoli vaziyatlar, case-study metodlari, kichik guruhlarda muhokamalar hamda ochiq savollar orqali talabalarning fikrlash faolligi rag'batlantirildi, o'qituvchi esa ushbu jarayonda yo'naltiruvchi va maslahatchi rolini bajardi. Olingan ma'lumotlar statistik jihatdan umumlashtirilib, natijalar tahlil qilindi va tadqiqot natijalari muammoli ta'lim texnologiyalarining pediatriya talabalarini tayyorlash jarayonida yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini aniqlash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida tajriba guruhi va nazorat guruhi talabalari o'rtasida nazariy bilimlar, klinik fikrlash hamda amaliy ko'nikmalar darajasidagi farqlar aniqlandi.

1-rasm: Tajriba guruhi va nazorat guruhi talabalari o'rtasida nazariy bilimlar, klinik fikrlash hamda amaliy ko'nikmalar darajasidagi farqlar

Tajriba guruhi talabalari nazariy bilimlar bo'yicha nazorat guruhi bilan solishtirganda 7,4 ball yuqori natija ko'rsatdi, bu esa muammoli ta'lim metodlari nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki nazariy bilimlarni ham samarali mustahkamlashini ko'rsatadi. Muammoli vaziyatlar va case-study metodlari nazariy bilimlarni amaliy kontekst bilan bog'lash orqali talabalarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishini ta'minladi, natijada talabalar muammoni tahlil qilish jarayonida o'rganilgan nazariy bilimlarni tezkor qo'llash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Klinik fikrlash ko'rsatkichlari bo'yicha tajriba guruhi 16,7 ball yuqori natija qayd etdi, chunki muammo asosida o'qitish metodlari talabalarga real klinik holatlarni tahlil qilish, tashxis qo'yish va davolash rejasini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Guruh muhokamalari va ochiq savollar talabalarning mustaqil fikrlash hamda qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirgan bo'lsa, nazorat guruhi talabalarida an'anaviy metodlar mazkur ko'nikmalarni shakllantirishda yetarli darajada samarali bo'lmadi.

Amaliy ko'nikmalar bo'yicha tajriba guruhi 18,2 ball yuqori natija ko'rsatdi, talabalar klinik holatlarni tahlil qilish va davolash rejasini tuzish jarayonida mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdilar hamda kichik guruhlarda ishlash orqali jamoaviy hamkorlik va muhokama madaniyatini shakllantirdilar. Nazorat guruhi talabalarining amaliy ko'nikmalari esa an'anaviy metodlar bilan chegaralangan bo'lib, klinik vaziyatlarda qaror qabul qilish jarayonida sekinroq va kamroq samarali bo'ldi. Tajriba guruhi talabalarini mashg'ulotlarda yuqori faollik ko'rsatib, ochiq savollar, muammoli vaziyatlar va case-study metodlari orqali faol tahlilga jalb etildilar hamda o'z fikrlarini asoslab guruh muhokamalarida faol ishtirok etdilar, nazorat guruhi esa an'anaviy metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda nisbatan passiv bo'lib, faollik darajasi o'rtacha ko'rsatkichlarda qayd etildi. Umuman olganda, olingan natijalar muammoli ta'lim metodlarining pediatriya yo'nalishi talabalarini klinik fikrlashini rivojlantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi, chunki tajriba guruhi talabalarini nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar bo'yicha ustunlik namoyon etib, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirdilar hamda dars jarayonida faol ishtirok etish orqali bilimlarini amaliyotga tatbiq etdilar, shu bilan birga o'qituvchining yo'naltiruvchi va maslahatchi sifatida mashg'ulotlarda faol ishtirok etishi tajriba samaradorligini yanada oshirdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim metodlari pediatriya talabalarini klinik fikrlashini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Tadqiqot davomida tajriba guruhi talabalarini nafaqat nazariy bilimlar bo'yicha, balki amaliy ko'nikmalar hamda klinik vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyati bo'yicha ham nazorat guruhi talabalarini bilan solishtirilganda sezilarli ustunlikni namoyon etdi. Muammoli ta'lim metodlari talabalarni mustaqil fikrlashga rag'batlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish, jamoada ishlash va muhokama qilish qobiliyatini rivojlantirish, nazariy bilimlarni amaliy kontekst bilan bog'lash borasida samarali tarzda tayyorlaydi. Shu bilan birga, mazkur metodlar talabalarining dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ularni passiv o'rganishdan faol ishtirok etishga yo'naltiradi hamda klinik vaziyatlarni mustaqil tahlil qilishga undaydi. Muammoli ta'lim metodlarini keng joriy etish maqsadga muvofiq bo'lib, pediatriya fanini o'qitishda ularni an'anaviy ma'ruza va tushuntirish usullariga qo'shimcha sifatida tizimli ravishda qo'llash tavsiya etiladi. Bu talabalar klinik fikrlashini yanada samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlarni real klinik vaziyatlarga yaqinlashtirish lozim, ya'ni talabalar amaliy mashg'ulotlarda real yoki simulyatsiya qilingan klinik holatlar bilan ishlashlari zarur. Bu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlashga, balki klinik vaziyatlarda tez va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Dars jarayonida ochiq savollar, case-study metodlari, kichik guruhlarda muhokamalar va muammoli vaziyatlar orqali talabalarni mustaqil fikrlash va tahlil qilishga rag'batlantirish tavsiya etiladi. O'qituvchi esa ta'lim jarayonida yo'naltiruvchi va maslahatchi rolini bajarishi, talabalar savollariga yo'naltirilgan javoblar berishi hamda muammoli vaziyatlarni hal etishda pedagogik yordam ko'rsatishi zarur. Kelajakdagi tadqiqotlarda PBL metodlarining samaradorligini boshqa tibbiyot yo'nalishlarida ham o'rganish, talaba soni va guruhlar hajmini kengaytirish, shuningdek, ushbu metodlarning uzoq muddatli klinik ko'nikmalar rivojlanishiga ta'sirini baholash maqsadga muvofiqdir. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, pediatriya talabalarini ta'limida muammoli ta'lim metodlarini qo'llash talabalarni faollashtiradi, ularning klinik fikrlash va amaliy ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi hamda zamonaviy tibbiyot ta'limi talabalariga javob beradigan malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

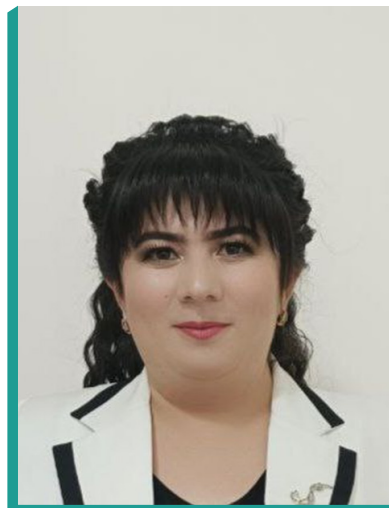
1. Barrows, H.S. (1996). Problem-based learning in medicine and beyond: A brief overview. *New Directions for Teaching and Learning*, 1996.
2. Schmidt, H.G., Rotgans, J.I., & Yew, E.H.J. (2011). The process of problem-based learning: What works and why.
3. Hmelo-Silver, C.E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266.
4. Savery, J.R. (2015). Overview of problem-based learning: Definitions and distinctions. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 1(1), 9–20.
5. Dolmans, D.H., De Grave, W., Wolfhagen, I.H., & van der Vleuten, C.P. (2005). Problem-based learning: Future challenges for educational practice and research.
6. Albanese, M.A., & Mitchell, S. (1993). Problem-based learning: A review of literature on its outcomes and implementation issues.
7. Norman, G., & Schmidt, H. (1992). The psychological basis of problem-based learning: A review of the evidence.
8. Wood, D.F. (2003). ABC of learning and teaching in medicine: Problem-based learning.
9. Vernon, D.T., & Blake, R.L. (1993). Does problem-based learning work? A meta-analysis of evaluative research.
10. Schmidt, H.G. (2009). Problem-based learning: Does it prepare medical students for practice? *Medical Journal of Australia*.

11. Asad, M., Iqbal, K., & Sabir, M. (2025). Effectiveness of problem-based learning as a strategy to foster problem-solving and critical reasoning skills among medical students. *Journal of Ayub Medical College Abbottabad* – PBL significantly improves critical reasoning and problem-solving skills in medical students.
12. The impact of an integrated PBL curriculum on clinical thinking in undergraduate medical students. *BMC Medical Education* – Integrated PBL programs positively influence clinical thinking ability.
13. Comparative study of problem-based learning and traditional teaching methods on medical students' outcomes in pediatrics clerkships. *PMC* – PBL enhances clinical skills, decision-making, and communication in pediatric clinical training.
14. Elshama, S.S. (2020). How to apply problem-based learning in medical education? A critical review. *Iberoamerican Journal of Medicine – Critical review of PBL implementation challenges and principles in medical education*.
15. Qodirov, F.E. (2025). Muammoli o'qitish (PBL) orqali o'quvchilarning rivojlanishi. *Shahrisabz davlat pedagogika instituti* – PBL ning mustaqil fikrlash va tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli.
16. Tibbiy ta'lim fanlarini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishning afzalliklari. *Journal of Universal Science Research* – Interfaol metodlar, shu jumladan muammoli ta'lim, klinik fikrlash va jamoada ishlashni rivojlantiradi.
17. Dolmans, D.H.J.M., & Schmidt, H.G. (2006). Cognitive and motivational effects of small group tutorials in PBL. *Advances in Health Sciences Education*.

INDIVIDUAL TA'LIM MUHITI ASOSIDA BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYACHILARINI KASBIY- METODIK TAYYORLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Azamatova Dildora Shuxrat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim nazariyasi
va amaliyoti kafedrasida katta o'qituvchisi

ORCID: 0009-0006-9076-6422

Annotatsiya: Maqolada individual ta'lim muhiti sharoitida bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda kasbiy motivatsiya, metodik kompetensiya va pedagogik ijodkorlikni shakllantirishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilingan. Ta'lim mazmuni pedagogik jihatdan moslashtirilgan ijtimoiy tajriba sifatida asoslab berilgan hamda pedagogik loyihalash va individuallashtirilgan ta'limning kasbiy tayyorgarlikdagi o'rni ochib berilgan. Psixologik-pedagogik va xususiy metodik fanlarning bo'lajak tarbiyachilar kasbiy tayyorgarligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari individual ta'lim muhitini joriy etish bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy-metodik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, bo'lajak tarbiyachi, kasbiy-metodik tayyorgarlik, individual ta'lim muhiti, pedagogik loyihalash, pedagogik texnologiyalar, kasbiy kompetensiya.

Abstract: The article examines the issues of improving the professional and methodological training of future preschool teachers in the context of an individual educational environment. The theoretical and methodological foundations for developing professional motivation, methodological competence, and pedagogical creativity are analyzed. The role of pedagogical design and individualized learning in professional training is substantiated. The importance of psychological-pedagogical and methodological disciplines in ensuring the professional readiness of future preschool educators is highlighted.

Key words: preschool education, future educator, professional and methodological training, individual educational environment, pedagogical design, pedagogical technologies, professional competence.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования профессионально-методической подготовки будущих воспитателей дошкольного образования в условиях индивидуальной образовательной среды. Проанализированы теоретико-методические основы формирования профессиональной мотивации, методической компетентности и педагогического творчества. Обоснована роль педагогического проектирования и индивидуализации обучения в системе профессиональной подготовки. Показано значение психолого-педагогических и частно-методических дисциплин в формировании профессиональной готовности будущих воспитателей дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, будущий воспитатель, профессионально-методическая подготовка, индивидуальная образовательная среда, педагогическое проектирование, педагогические технологии, профессиональная компетентность.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida raqobatbardosh, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta egallagan tarbiyachilarni tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonini individuallashtirish, bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish orqali ularning pedagogik faoliyatga tayyorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish bo'yicha belgilangan tadbirlarda talabalarning ta'lim jarayonida individualligini oshirish borasida quyidagi shora-tadbirlarini alohida ta'kidlab o'tish mumkin:

-individual ta'lim trektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta'lim dasturlarini shakllantirish, ularni tasdiqlash bo'yicha oliy ta'lim muassasalariga bosqichma-bosqich akademik mustaqillik berish;

-mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriyetish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayonigaxalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish ^[1].

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz jarayon hisoblanadi. Individual ta'lim muhiti talabalarning shaxsiy imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etish imkonini beradi ^[8]. Bunda pedagogik loyihalash, innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega ^[2,6].

Psixologik-pedagogik va xususiy metodik fanlar bo'lajak tarbiyachilarda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish ko'nikmalarini shakllantiradi ^[3,7].

Individuallashtirish jarayoni mexanizmlarini tadqiq qilish shuni ko'rsatdiki, inson rivojining yo'nalishi shaxsga xos xususiyatlarga ega. Shaxs rivoji – bu tashqi omillar ta'siri emas, balki shaxsning o'zi harakatga kelishi, ya'ni u turli munosabatlarga chuqur jalb etilgan holda rivojlanadi.

“Individuallashtirish jarayoni mexanizmlarini tadqiq qilish shuni ko'rsatdiki, inson rivojining yo'nalishi shaxsga xos xususiyatlarga ega” ^[7].

Shaxs shakllanishining asosiy sharti – insonning shunday faoliyatga jalb etilishidirki, bunda u o'zi uchun hayotiy ahamiyatga ega muammolarni hal etishi, bu jarayonda ichki qayta qurilishni boshdan kechirishi, hamda ko'p tomonlama munosabatlarga kirishi talab etiladi ^[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning maqsadi – individual ta'lim muhiti asosida bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish imkoniyatlarini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va nazariy tahlil metodlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ta'lim jarayonidagi individuallashtirishni pedagogik jarayon sifatida tasavvur etish mumkin, u ichki va tashqi jihatlarining o'zaro bog'liqligi va bir-biriga ta'siri bilan xarakterlanadi. Demak, individuallashtirishni ikki tomonlama jarayon sifatida qabul qilish mumkin.

1. Tashqi individuallashtirish:

Individuallashtirishning tashqi tomoni – bu ta'lim jarayonining mazmuni va shakllarini talabaning individual xususiyatlariga moslashtirish, uning individualligini rivojlantirish maqsadida pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash, shuningdek turli o'zgarishlarga tayyorlash va o'z-o'zini yaxshilashga undaydigan motivatsiyani shakllantirishdan iborat.

2. Ichki individuallashtirish:

Individuallashtirishning ichki tomoni - bu talabaning o'z individual intilishlari, hayotiy strategiyalarini shakllantirish, shaxs sifatida rivojlanish yo'lini belgilashga qaratilgan ichki harakatlaridir. Ichki individuallashtirishning asosiy belgisi – shaxsning ongli ravishda o'zini o'zgartirishga intilishi.

Tashqi individuallashtirishning muhim xususiyati

Uning har bir talabaga alohida yo'naltirilganligidadir. Ya'ni, har bir talaba ta'lim muhitini qabul qiladi, o'zlashtiradi. Yangi axborotni yaxlit qabul qilish – shaxsning ichki dunyosi kengayishiga, uni mazmun va ma'no bilan boyitishga olib keladi va u rivojlanishning ichki manbaiga aylanadi.

Bu jarayon “talabadan boshlanadi” – ya’ni individuallikni amalga oshirish, ijodiy o’zini ifodalash, ta’limiy va kasbiy rejalarni shakllantirish bilan namoyon bo’ladi.

Tashqi va ichki individuallashtirish o’zaro bog’liq va bir-birini ta’minlovchi jarayonlardir.

Ularning o’zaro ta’siri talabalar uchun individual ta’lim yo’lini tanlash, shaxsiy ta’lim trayektoriyasini shakllantirish va amalga oshirish huquqini ta’minlaydi.

Talabaning ta’limiy rivojlanishi muvaffaqiyati quyidagilarga bog’liq:

1. Ichki individuallashtirish – shaxsiy-faollik omillari va shaxsning o’z ta’limiy faoliyati xususiyati bilan belgilanadi;
2. Tashqi individuallashtirish – uning intensivligi va xususiyati bilan belgilanadi.

Turli bosqichlarda ichki va tashqi individuallashtirishning o’zaro nisbati talabaning individual va shaxsiy o’zgarish darajasini belgilaydi, uni o’zini anglashga, o’z yo’lini belgilashga bo’lgan ehtiyojini rag’batlantiradi.

Individuallik va subektlik shakllana borgan sayin, tashqi individuallashtirishga bo’lgan ehtiyoj kamayadi, ichki individuallashtirishning ahamiyati esa oshib boradi.

Individuallashtirishni ikki tomonlama jarayon sifatida ko’rib chiqish mumkinligini inobatga olgan holda, biz shartli ravishda uning vositalarini ikki guruhga ajratishga harakat qildik:

1. Tashqi individuallashtirish vositalari – pedagoglar tomonidan qo’llaniladigan usul va vositalar;
2. Ichki individuallashtirish vositalari – talabaning o’z ta’limiy faoliyatini tashkil etishi uchun ishlatiladigan vositalar.

Bunday ajratish davomida individuallashtirishning ikki tomoni ham bir-biri bilan chambarchas bog’liqligini ifodalaydi.

Individuallashtirish vositalari

Tashqi tomoni (o’qituvchi tashabbusi)	Ichki tomoni (talaba faolligi)
Diagnostika tashkil etish va o’zini diagnostika qilishga undash	O’zini diagnostika qilish
Tanlov va muammoli vaziyatlar yaratish	O’zini tahlil qilish, refleksiya
Individual ta’limiy faoliyatni rejalashtirishga yo’l-yo’riq berish	Faoliyatga maqsad qo’yish (selepolaganiye)
Maqsad qo’yish, tahlil va baholashga rag’batlantirish	Mustaqil tanlov imkoni
Muammoli savollar qo’yish	O’z yo’lini belgilash (anglash)
Texnologik xarita, metodik vositalar	O’z-o’zini baholash
Mustaqil qaror qabul qilish	Faoliyatini o’zi rejalashtirish

Axmetjanov M.M va boshqalarga ko’ra: Kredit-modul tizimida “Talabaning mehnat sarfi” – auditoriya mashg’ulotlari, mustaqil ishlar va o’quv rejasida ko’zda tutilgan boshqa faoliyatlarini o’z ichiga oladi. Ya’ni ESTS kreditlari faqat auditoriya soatlari bilan chegaralanmasdan, talabalarning to’la yuklamasiga tayanadi. Shuning uchun ESTS kreditlarini, talaba mehnat sarfining o’quv fanlari bo’yicha shartli - sonli ifodasi deb hisoblash mumkin [5; 240-245-b].

ESTS ning asosiy tamoyillari - shaxsning individual tarzda o’z qobiliyatini to’la rivojlanishi va royobga chiqarishi uchun shart-sharoitlar yaratish zaruriylikni ko’zda tutadi. Kredit-modul tizimiga asoslangan ta’lim jarayonida talabalarning individual ta’limini tashkil etishning zaruratini yoritib berishda biz quyidagi xalqaro tan olingan “ESTS tamoyillari”ga tayanamiz:

1. Transferansy – bu ESTS tizimiga xohlagan shaxs yoki tashkilotning to’siqsiz kirishiga shart-sharoit yaratish. Ushbu shart-sharoit kuchli axborot targ’iboti vositasida yaratiladi, uning natijasida umumiy yangilik, aniqlik va ochiqlik muhiti shakllantiriladi.

Axborot targ’iboti quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- almashish sxemasiga kiritilgan talabalarning o’qish natijalari haqida bir biriga o’z vaqtida axborot yetkazib turish;
- oliy o’quv yurtlarining o’z axborot paketlari bilan muntazam almashib turishlari, ta’lim xizmatlari doirasida bir birini imkoniyatlarini o’rganish;
- oliy o’quv yurtlarida, ESTS haqida to’la ma’lumotlarning mavjudligi.

2. **Agreement** – Talaba bilan ikkala oliy ta'lim muassasasining ESTS koordinatorlari orasida tayyorlash mazmuni, o'qish tartibi va muddatlari, attestatsiya tadbirlari, o'quv rejalaridagi farqni bartaraf etish tartiblari haqida o'zaro kelishuvlarini anglatadi. Zamonaviy o'qitish texnologiyasi, oliy ta'lim ta'lim muassasasining jihozlanganligi, professor-o'qituvchilar tarkibi faqat ilmiy darajali, Yuqori malakali kadrlardan iborat bo'lishi, o'qitishning Yuqori sifati - ESTS uchun dastlabki zaruriy talablar hisoblanadi. O'quv jarayonini tashkil etishning ushbu tizimi, o'zigaxos xususiyatlarga ega.
3. **Sredits** – Host universitetida (qabul qiladigan universitet) muvaffaqiyatli o'tilgan barcha fanlar Rost- universitetda (talabani boshqa OTM ga jo'natgan universitet) hisobga olinishi zarur.
4. **Ta'limning insonravarlashuvi** - bu shaxsning turli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishi va ta'lim jarayonida inson qobiliyatining oshirilishini anglatadi. ESTS ta'limni davom ettirish uchun oliy ta'lim muassasasini, o'quv fanlarini va o'qituvchilarni tanlash imkoniyatini beradi.
5. **Ta'limning individuallashtiruv** - bu har bir talabani individual reja va ta'lim dasturlariga yega yekanaligini ifoda yetadi. Talaba tanlovi asosidagi fanlar 70% ni, majburiy fanlar yesa 30% dan oshmaydi. Talabani mustaqil ish hajmi 70% ni, auditoriyadagi ichi yesa 30% tashkil yetadi. Ushbu ko'rsatkishlar individual ta'limni tashkil etishga asos bo'lib xizmat qiladi.
6. **Ta'limning samaradorligi** – guruhda individual o'qitishli auditoriya mashg'ulotlari va talabani mustaqil ishlarini uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi. Auditoriya o'quv vaqtining 70% gasha qismini individual o'qitishga, shuningdek umumiy o'quv vaqtining 70% gasha qismini mustaqil ishga ajratilishi o'quv fanlarining talabalar tomonidan o'z qobiliyatlari darajasida o'zlashtirishga imkon yaratadi. Ushbu bilan ta'limning samaradorligi ta'minlanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, individual ta'lim muhiti bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda samarali pedagogik omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv kasbiy kompetensiyalar, metodik madaniyat va pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони. – Т.: Адолат, 2019. – 56 б.
2. Абдуллаева Б.С. Бўлажак ўқитувчилар мотивациясининг психофизиологик асослари: Пед. фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2010. – 45 б.
3. Исмоилова З.К. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг назарий ва методик асослари: Монография. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2006. – 145 б.
4. Мусурмонкулова Н.Н. Касбий тайёргарлик: назария ва амалиёт. – Тошкент: Noshir, 2019. – 180 б.
5. Ахметжанов М.М., Азизов К.Т., Турдиев М.Ш. Европа кредит-трансфер тизими (ECTS) ва уни Ўзбекистонда жорий этиш имкониятлари // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Тошкент, 2020. – №6. – Б. 240-245.
6. Шомирзаев М.Х. Таълим технологияларини такомиллаштириш масалалари. – Тошкент: Фан, 2021. – 210 б.
7. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

BOSHLANG'ICH TA'LIM- TARBIYA TIZIMIDA RAQAMLI TA'LIMNI JORIY ETISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI VA SAMARADORLIK OMILI

Babayeva Dilnoz Xaydarovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimida raqamli ta'limni joriy etishning innovatsion yondashuvlari hamda uning samaradorlik omillari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim muhiti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faolligi, mustaqil fikrlashi, kommunikativ hamda axborot savodxonligini rivojlantirishdagi o'rni yoritib beriladi. Tadqiqot jarayonida raqamli platformalar, interaktiv texnologiyalar, multimedia vositalari va masofaviy ta'lim elementlaridan foydalanishning metodik imkoniyatlari, shuningdek, ularni samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar asoslanadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar orqali o'quv natijalarini baholash, o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish hamda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim-tarbiya, raqamli ta'lim, innovatsion yondashuvlar, raqamli kompetensiya, interaktiv texnologiyalar, ta'lim samaradorligi.

Abstract: This article provides a scientific and pedagogical analysis of innovative approaches to the implementation of digital education in the primary education and upbringing system, as well as the key factors influencing its effectiveness. The role of the digital learning environment in developing primary school students' learning activity, independent thinking, communication skills, and information literacy is highlighted. The methodological potential of using digital platforms, interactive technologies, multimedia tools, and elements of distance learning is substantiated, along with the pedagogical conditions necessary for their effective implementation. In addition, the article examines mechanisms for assessing learning outcomes, developing students' digital competence, and improving the overall quality and efficiency of the educational process through innovative pedagogical approaches.

Key words: primary education and upbringing, digital education, innovative approaches, digital competence, interactive technologies, learning efficiency.

Аннотация: В статье с научно-педагогической точки зрения рассматриваются инновационные подходы к внедрению цифрового образования в систему начального обучения и воспитания, а также анализируются основные факторы его эффективности. Раскрывается роль цифровой образовательной среды в развитии учебной активности, самостоятельного мышления, коммуникативной и информационной грамотности младших школьников. Обоснованы методические возможности использования цифровых платформ, интерактивных технологий, мультимедийных средств и элементов дистанционного обучения, а также педагогические условия их эффективной реализации. Особое внимание уделяется механизмам оценки учебных результатов, формирования цифровой компетентности обучающихся и повышению качества и эффективности образовательного процесса на основе инновационных педагогических подходов.

Ключевые слова: начальное образование и воспитание, цифровое образование, инновационные подходы, цифровая компетентность, интерактивные технологии, эффективность обучения.

KIRISH

Bugungi zamonaviy globallashuv jarayonida ta'lim tizimining raqamlashtirilishi ta'lim sifati, boshqaruv samaradorligi hamda o'quvchilarning shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan muhim pedagogik jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim-tarbiya bosqichida raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda kognitiv faollik, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va axborot madaniyatini shakllantirishda muhim omilga aylanmoqda. Mazkur jarayon nafaqat o'qitish metodlarini modernizatsiya qiladi, balki ta'lim mazmuni va shakllarini yangilash, o'quvchi shaxsini markazga yo'naltirgan ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda raqamli platformalar, multimediya vositalari, interaktiv dasturlar hamda masofaviy ta'lim elementlarining joriy etilishi boshlang'ich ta'lim tizimida yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Biroq ularni samarali tatbiq etish o'qituvchining raqamli kompetensiyasi, metodik yondashuvlar, texnologik infratuzilma hamda ta'lim jarayonining psixologik-pedagogik xususiyatlarini chuqur hisobga olishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta'limni joriy etishning innovatsion yondashuvlarini aniqlash va ularning samaradorlik omillarini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda raqamli ta'lim texnologiyalarining boshlang'ich ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiyalashuvi, uning didaktik imkoniyatlari, ta'lim sifati va o'quv natijalariga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, interaktiv ta'lim muhitini yaratish hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan pedagogik mexanizmlar ilmiy jihatdan asoslanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli ta'limni ta'lim tizimiga joriy etish masalasi xorijiy va mahalliy pedagogik tadqiqotlarda keng yoritilgan. Xususan, T. Anderson va J. Dron raqamli muhitda o'qitish va o'rganish jarayonlarini pedagogik modellar asosida tahlil qilib, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va interaktiv shaklda tashkil etish imkonini berishini ilmiy asoslagan. Ularning tadqiqotlarida raqamli ta'lim o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik o'zaro ta'sirni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishi ta'kidlanadi.

Raqamli ta'limda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va metodik kompetensiyasi muhim omil hisoblanadi. P. Mishra va M. Koehler tomonidan ishlab chiqilgan TPACK modeli o'qituvchining fan mazmuni, pedagogika va texnologiyalarni uyg'unlashtirishga asoslangan kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv boshlang'ich ta'limda raqamli vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish, dars jarayonini metodik jihatdan to'g'ri loyihalash va o'quv natijalarini oshirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlari keng tahlil qilingan. N. Xodjueva va B. Raxmonov raqamli ta'lim texnologiyalarining umumta'lim maktablarida qo'llanilishi o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishini asoslagan. Shuningdek, Sh. Abdullayeva boshlang'ich ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqotlar raqamli ta'limni boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimiga integratsiyalashning ilmiy-amaliy asoslarini belgilab beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimida raqamli ta'limni joriy etishning innovatsion yondashuvlari va samaradorlik omillarini aniqlash maqsadida sifat va miqdoriy metodlar uyg'unligidan foydalanildi. Tadqiqot ma'lumotlari pedagogik kuzatuv, suhbat, so'rovnoma hamda mavjud ilmiy-adabiyotlarni tahlil qilish asosida olindi. Kuzatuv jarayonida raqamli ta'lim vositalari qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning o'quv faolligi, mustaqil ishlash darajasi va o'zaro muloqot faolligi o'rganildi. So'rovnoma va suhbatlar orqali o'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi, metodik yondashuvlari hamda mavjud muammolar aniqlashtirildi. Olingan ma'lumotlar qiyosiy, tizimli va tavsifiy tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, raqamli ta'limning ta'lim sifati va o'quv natijalariga ta'siri baholandi. Shuningdek, tahlil jarayonida umumlashtirish va interpretatsiya usullaridan foydalanilib, tadqiqot natijalari ilmiy xulosalar chiqarish uchun asos sifatida xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimida raqamli ta'limni joriy etish jarayoni nafaqat texnologik yangilanish, balki ta'lim falsafasi, metodik yondashuvlar hamda pedagogik munosabatlarning tubdan o'zgarishini talab etuvchi murakkab, tizimli jarayon hisoblanadi. Raqamli ta'lim muhiti o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yangi sifat bosqichiga olib chiqib, ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi. Bu holat ta'limning an'anaviy modeli bilan solishtirilganda, o'quv faoliyatining dinamikligi, muammoli vaziyatlar asosida o'qitish hamda refleksiv faoliyat ko'lamining kengayishi bilan izohlanadi.

Raqamli platformalar, masofaviy o'qitish elementlari, virtual ta'lim muhiti va multimediya resurslarining qo'llanilishi boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv motivatsiyasini kuchaytirish, mustaqil bilim olishga yo'naltirish hamda tajribaga asoslangan bilish faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, interaktiv topshiriqlar, o'yinli ta'lim texnologiyalari, vizual-multimediya materiallari va differensial yondashuv o'quvchilarning individual qobiliyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Mazkur holat raqamli ta'limni faqat texnik vosita sifatida emas, balki pedagogik jarayonning muhim mazmuniy komponenti sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, raqamli ta'limni joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada rivojlanmaganligi, texnik infratuzilmaning nomutanosibligi, metodik ta'minotning to'liq shakllanmaganligi hamda o'quvchilarda axborotdan foydalanish madaniyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi shular jumlasidandir. Mazkur omillar raqamli ta'lim samaradorligini cheklab, ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, innovatsion yondashuvlarni joriy etishda tizimli yondashuv, pedagogik monitoring, metodik qo'llab-quvvatlash hamda o'qituvchilar malakasini muntazam oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'limning samaradorligi uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: birinchidan, o'quvchilarning bilish faolligi va mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi; ikkinchidan, o'qitish jarayonida o'zaro muloqot, hamkorlik va kommunikativ madaniyat mustahkamlanadi; uchinchidan esa, ta'lim jarayoni natijalarini monitoring qilish, tahlil etish va qayta loyihalash imkoniyatlari kengayadi. Natijada boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimi innovatsion mazmun bilan boyiydi hamda raqamli kompetensiyaga ega bo'lgan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimida raqamli ta'limni joriy etish o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning shaxsiy va kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim jarayonini moslashuvchan va innovatsion shaklda tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Raqamli ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarda o'quv motivatsiyasi, mustaqil bilim olish faolligi, ijodiy fikrlash va axborot madaniyatining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli ta'limning yuqori samaradorligini ta'minlash pedagogik, metodik va tashkiliy omillarning uzviy uyg'unligini talab etadi. Infratuzilmaning notekis rivojlanishi, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va metodik tayyorgarlik darajasi, shuningdek, ta'lim resurslarining mazmun sifati kabi omillar jarayon natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, raqamli ta'limni joriy etishda tizimli yondashuv, pedagogik monitoring hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmlarini yo'lga qo'yish zarur.

Mazkur natijalarga tayangan holda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida amaliy seminarlar, metodik treninglar va mentorlik dasturlarini muntazam tashkil etish.
2. Raqamli ta'lim resurslarini didaktik jihatdan moslashtirish, ularni yosh xususiyatlariga mos, bosqichma-bosqich va differensial yondashuv asosida qo'llash.
3. Interaktiv ta'lim muhitini kuchaytirish, o'yinli texnologiyalar, vizual-multimediya materiallari hamda loyiha-faoliyat yondashuvini keng tatbiq etish.
4. O'quvchilarda axborot madaniyati va raqamli mas'uliyatni rivojlantirish, xavfsiz axborot muhitidan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish.
5. Raqamli ta'lim samaradorligini baholash uchun indikatorlar tizimini joriy etish, natijalarni muntazam monitoring qilish va tahlil asosida takomillashtirish.

Ushbu yondashuvlar raqamli ta'limni boshlang'ich ta'lim-tarbiya tizimiga integratsiyalash jarayonini yanada samarali tashkil etish hamda raqamli kompetensiyaga ega bo'lgan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Anderson T., Dron J. Teaching and Learning in a Digital World: Pedagogical Models and Practices. – London: Routledge, 2020.
2. Mishra P., Koehler M. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): Framework for Teacher Professional Development. – Educational Technology, 2019.
3. Prensky M. Digital Natives, Digital Learning and Educational Transformation. – New York: Cambridge Press, 2018.
4. Xodjiev N., Raxmonov B. Raqamli ta'lim texnologiyalarining umumta'lim maktablarida qo'llanishi. – Pedagogika va innovatsiyalar, 2023.
5. Abdullayeva Sh. Boshlang'ich ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.

O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA XALQARO TADQIQOTLARNING O'RNI (PISA VA PIRLS)

Barakayeva Shahnoza Fazliddin qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Boshlang'ich ta'lim” kafedrası magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limning rivojlanishida xalqaro tadqiqotlarning o'rni va ahamiyati aytilib o'tilgan. Zamonaviy ta'limdagi o'zgarishlar ko'rib chiqilgan. Xalqaro tadqiqotlarda O'zbekistonning o'rni va keyingi tadqiqotlarga qanchalik tayyorgarlik ko'rilayotgani yoritilgan. Ishlab chiqilgan yangi yo'l xaritasi va uning afzalliklari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim PISA, PIRLS, O'zbekiston ta'lim tizimi, xorijiy ta'lim tizimi, yo'l xaritasi, boshlang'ich ta'lim, yangi avlod darsliklari.

Abstract: This article discusses the role and significance of international studies in the development of primary education. Changes in contemporary education are examined. Uzbekistan's position in international assessments and the level of preparation for future studies are highlighted.

Key words: contemporary education, PISA, PIRLS, education system of Uzbekistan, foreign education systems, roadmap, primary education, new generation textbooks.

Аннотация: В статье рассматриваются роль и значение международных исследований в развитии начального образования. Анализируются изменения в современном образовании. Освещается место Узбекистана в международных исследованиях и уровень подготовки к будущим исследованиям.

Ключевые слова: современное образование, PISA, PIRLS, система образования Узбекистана, зарубежные системы образования, дорожная карта, начальное образование, учебники нового поколения.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'zlarining “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” asarlarida “Mamlakatimizda bir-biri bilan chambarchas bog'langan ta'lim sohasida - maktabgacha va boshlang'ich maktab ta'limi, o'rta maxsus, oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirish bo'yicha beqiyos ishlar amalga oshirildi. Xususan maktab ta'limi tubdan isloh qilindi. “Zamonaviy maktab” tizimi joriy etilib, uning zahirida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda.”¹

Xususan boshlang'ich ta'limda zamonaviy, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, yangicha metod va usullarni qo'llagan holda o'qish savodxonligini oshirish masalasi muhim hisoblanadi. O'qish savodxonligini baholashning xalqaro mezonlari PISA (Programme for International Student Assessment), PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) asosida ta'lim jarayonini tashkil etish, boshlang'ich ta'lim tizimining muhim vazifasi hisoblanadi. PISA va PIRLS natijalari esa ta'lim tizimining rivojlanishi xalqaro miqyosida davlatning savodxonlik darajasi qanday o'rinda ekanligini ko'rsatadi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim sohasida o'qish savodxonligi hayotga tayyorlikning eng muhim parametrlaridan biri ekanligi ayon bo'lib bormoqda. O'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishsiz boshlang'ich va o'rta maktablarda muvaffaqiyatli ta'lim olish mumkin emas.² O'qish savodxonligining xalqaro baholash tizimlari PISA, PIRLS v.b bizga nima beradi? Xalqaro baholash mezonlari o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va uni hayotda qo'llash ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev “ Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”

2 Uteniyazov Ziyautdin Baxtiyarovich “ Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini kompetensiyaviy yondoshuv asosida rivojlantirishning pedagogik- psixologik xususiyatlari”//Qurilish va ilmiy ta'lim “ jurnali.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

PIRLS 2021 xalqaro tadqiqoti qog'oz shaklidan raqamli shaklga o'ta boshladi va ishtirokchi mamlakatlarning qariyb yarmi tadqiqotning raqamli shakldan, qolgan yarmi esa an'anaviy qog'oz shaklidan foydalandi. Har ikkala baholash shakllari o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash uchun, raqamli va qog'oz shaklidagi PIRLS dasturlarida o'qib tushunishga oid beriladigan matnlar va savollarning bir xilligiga e'tibor beriladi, ammo ePIRLS tadqiqotida qog'oz, an'anaviy shakldagi baholash jarayonida qo'llash mumkin bo'lmagan imkoniyatlar va topshiriqlar mavjud. Darsda o'quvchilar egallashi zarur bolgan, eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning ikki turi o'rganiladi:

1. Adabiy kitobxonlik malakasini egallash maqsadida o'qish.
2. Mazmunni tushunish va amalda foydalanish maqsadida o'qish.
3. O'quvchilarga ikki xil topshiriq beriladi.
4. Adabiy o'qish tajribasini o'rganish.
5. Axborotni ishlab chiqish va undan foydalanish.

O'qish savodxonligining asosi matnlar bilan ishlash uchun zarur bo'lgan o'qish qobiliyatlarini shakllantirishdir.³ Bu yo'nalishda mahalliy tadqiqotchilardan bo'lgan M.Doniyorov, M. Abdug'aniyeva, Sh. Xadjamqulova, va boshqalar tadqiqotlarida zamonaviy texnologiyalar va interfaol metodlar o'qish savodxonligining rivojlantirishdagi muhim o'rni haqida aytib o'tganlar. Tadqiqotlarda, zamonaviy metodlar, raqamli tizimlar, yangicha kompetensiyaviy tizim va ularni ijtimoiy hayot bilan bog'liqligi yetarli darajada yoritilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Xorijiy ta'lim tizimi va O'zbekiston milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar solishtirilib, ularning o'xshash va ijtimoiy hayotimizga mos tomonlari olinib, yangicha talqinda ta'lim tizimiga joriy etiladi.

PISA va PIRLS tadqiqotlari davom etar ekan uning cheklovlarini hisobga olish, ma'lumotlarga asoslangan ta'lim siyosatini ishlab chiqish va to'g'ri foydalanish muhim degan xulosaga olib keldi.

O'zbekiston PISA tadqiqotlaridagi natijalari so'nggi yillarda ortda qolgan edi. 2018-yil tadqiqot natijalariga ko'ra 79 davlatdan 70- o'rinni egalladi. Ko'plab o'quvchilar matematika va o'qish savodxonligida past ko'rsatgichni ko'rsatdi. Bu holat o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, ilmiy nazariy asoslarga tayangan holda bilimlarni real hayotga tadbir etish ko'nikmalari zaif ekanligini ko'rsatdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

PIRLS tadqiqoti esa o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholaydi. U 10, 11 yoshli o'quvchilarning o'qishdagi mavaffaqiyatiga qaratilgan. Ushbu tadqiqot o'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish qobiliyatini baholaydi. 2016- yilgi PIRLS natijalariga ko'ra, O'zbekiston o'quvchilari o'qish savodxonligibo'yicha past ko'rsatgichlarga ega bo'lgan. Bu natijalar o'quvchilar o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha chora tadbirlar zarur ekanligini ko'rsatdi⁴.

Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqilgan. Unga ko'ra o'quvchilarning yozma va nutq savodxonliklarini oshirish bo'yicha ilg'or milliy va xalqaro tajribalarni joriy etish; o'quvchilar mustqil ta'lim olishlari uchun elektron shakldagi ta'limni rivojlantirish, unda o'qish, matematika va tabiiy fanlardan zarur bo'lgan savollar bazasini yaratish ham boyitib borish⁵ vazifasi berilgan. Xalqaro tadqiqotlarni o'tkazish va ko'nikma yaratish maqsadida malakali o'qituvchilar tomonidan hududlarda chekka qishloqlarda semenar-treninglar tashkil etilgan. Bu o'quvchilarning xalqaro baholash tadqiqotlariga tayyorgarlik darajasini oshirish uchun muhim chora tadbir hisoblanadi. Bundan tashqari o'quvchilarni PISA va PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash uchun "Yangi avlod darsliklar tizimi" ishlab chiqildi. Yangi avlod darsliklari mavzu mohiyat jihatdan PISA va PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Ularda qo'llangan metod va intensiv usullar, kompetensiyaviy jarayonlar, o'quvchilarda matnni tahlil qilish, tushunish, so'rovli savollarga javob topish va uni qo'llay olish ko'nikmalarini yaxshilash va rivojlantirishga qaratilgan. Axborot texnologiyalarini samarali qo'llash ham muhim jarayon hisoblanadi.

3 Aziza Amonova Sadulloyevna. "PIRLS xalqaro tadqiqotida baholash mezonlari" EUROASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH.

4 G'ayniddinov Sh. O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlash (PISA va PIRLS tadqiqotlari) misolida

5 M.Doniyorov PISA, PIRLS, TIMSS xalqaro baholash tadqiqotlari va unio'ziga xos tomonlari JOURNALS social sciences

XULOSA VA TAKLIFLAR

PISA va PIRLS xalqaro tadqiqotlari O'zbekiston ta'lim tizimida, xususan boshlang'ich ta'lim tizimida katta o'zgarish qilinishga sabab bo'ldi. PISA va PIRLS tadqiqotlari bo'yicha yaqinda bo'lib o'tadigan sinov jarayonlariga puxta tayyorgarlik ko'rildi. O'qish, tabiiy fan, matematika fanlarini o'qitishda katta o'zgarishlar qilindi. Yangi o'quv tizimi ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda. Pedagogik yondashuvlar, axborot kamunikatsiya, oila va maktab hamkorligi uyg'un ravishda shakllantirilsa bundan ham katta yutuqlarga erishish mumkin. Metodik yondashuvlar takomillashtirish, zamonaviy metodlar qo'llash jarayoni davomida o'quvchilarda mustahkam bilim va natijaga erishish mumkin. Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish orqali mantiqiy va tanqidiy fikrlovchi avlodni yetishtirishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ta'lim va ma'rifat sohasiga oid nutqlari to'plami. – Toshkent, 2020–2023.
3. Saidov A., Jo'rayev R. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va o'qish savodxonligini rivojlantirish. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Uteniyazov Ziyautdin Baxtiyarovich "Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini kompetensiyaviy yondoshuv asosida rivojlantirishning pedagogik- psihologik xususiyatlari"Qurilish va ilmiy ta'lim " jurnali.
5. Aziza Amonova Sadulloyevna. "PIRLS xalqaro tadqiqotida baholash mezonlari"EUROASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH.
6. G'ayniddinov Sh. O'quvchilarnixalqaro tadqiqotlarga tayyorlash (PISA va PIRLS tadqiqotlari) misolida
7. M.Doniyorov PISA, PIRLS ,TIMSS xalqaro baholash tadqiqotlari va unio'ziga xos tomonlari JOURNALS social sciences

YOSH RAHBARLARDA BOSHQARUV STRESSINING NAMOYON BO'LISHI VA BOSHQARUV FAOLIYATIGA MOSLASHUV MUAMMOLARI: TA'LIM TIZIMI SHAROITIDA PSIXOLOGIK HOLAT TAHLILI

Djavgarova Dilfuza Shuxrat qizi

Toshkent shahridagi Puchon universiteti, 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimi sharoitida faoliyat yuritayotgan yosh rahbarlarda boshqaruv stressining namoyon bo'lishi hamda uning boshqaruv faoliyatiga moslashuv jarayoniga ta'siri psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Boshqaruv stressi yosh rahbar shaxsining kasbiy shakllanish bosqichi, rol va mas'uliyat nomutanosibligi hamda institutsional va emotsional yuklama bilan bog'liq holat sifatida talqin etiladi.

Maqolada stressning emotsional, kognitiv va xulqiy namoyon bo'lish shakllari hamda ularning boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni va professional moslashuv samaradorligiga ta'siri asoslanadi.

Kalit so'zlar: yosh rahbar shaxsiyati, boshqaruv stressi, professional va psixologik moslashuv, ta'lim tizimida boshqaruv, stressogen omillar, boshqaruv faoliyatining samaradorligi, rol konflikti.

Abstract: This article provides a psychological analysis of the manifestations of managerial stress among young leaders working in the education system and examines its impact on their adaptation to managerial activities. Managerial stress is interpreted as a condition associated with the stage of professional development of young leaders, role and responsibility imbalance, as well as institutional and emotional workload.

The article identifies emotional, cognitive, and behavioral manifestations of stress and substantiates their influence on managerial decision-making processes and the effectiveness of professional adaptation.

Key words: young leader personality, managerial stress, professional and psychological adaptation, management in the education system, stressogenic factors, effectiveness of managerial activity, role conflict.

Аннотация: В статье с психологической точки зрения анализируются проявления управленческого стресса у молодых руководителей, осуществляющих профессиональную деятельность в системе образования, а также его влияние на процесс адаптации к управленческой деятельности. Управленческий стресс интерпретируется как состояние, связанное с этапом профессионального становления личности молодого руководителя, несоответствием ролей и ответственности, а также институциональной и эмоциональной нагрузкой.

В работе раскрываются эмоциональные, когнитивные и поведенческие формы проявления стресса, а также обосновывается их влияние на процессы принятия управленческих решений и эффективность профессиональной адаптации.

Ключевые слова: личность молодого руководителя, управленческий стресс, профессиональная и психологическая адаптация, управление в системе образования, стрессогенные факторы, эффективность управленческой деятельности, ролевой конфликт.

KIRISH

So'nggi yillarda ta'lim tizimida boshqaruv jarayonlarining murakkablashuvi, tashkiliy talablarning ortishi hamda boshqaruv faoliyatiga yosh mutaxassislarning faol jalb etilishi yosh rahbarlar shaxsiyati bilan bog'liq psixologik muammolarga e'tiborni kuchaytirmoqda.

Ayniqsa, rahbarlik faoliyatining dastlabki bosqichida bo'lgan yosh kadrlar uchun boshqaruv jarayoni nafaqat kasbiy, balki kuchli psixologik moslashuvni talab qiluvchi murakkab jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonda boshqaruv stressi yosh rahbarlarning faoliyat samaradorligi, qaror qabul qilish sifati hamda professional barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Ta'lim tizimi boshqaruv faoliyatining o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu sohada rahbar nafaqat ma'muriy vazifalarni bajaradi, balki pedagogik jamoa, o'quvchilar, ota-onalar va yuqori tashkilotlar o'rtasida muvozanatni ta'minlovchi shaxs sifatida ham faoliyat yuritadi. Ayniqsa, yosh rahbarlar uchun tajribali pedagoglar bilan ishlash, institutsional talablar va real imkoniyatlar o'rtasidagi tafovut, mas'uliyatning yuqoriligi hamda vakolatlarning cheklanganligi stressogen vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bunday sharoitda boshqaruv stressi faqat tashqi yuklama natijasi emas, balki shaxsning kasbiy shakllanish bosqichi bilan bog'liq ichki psixologik qarama-qarshiliklar natijasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Psixologik tadqiqotlarda boshqaruv stressi ko'pincha emotsional zo'riqish, kognitiv resurslarning pasayishi va xulqiy reaktivlikning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Yosh rahbarlarda ushbu holatlar boshqaruv faoliyatiga moslashuv jarayonini murakkablashtirib, professional o'zini anglash va rahbarlik rolini qabul qilishda muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois, boshqaruv stressining namoyon bo'lish shakllarini va uning moslashuv jarayoniga ta'sirini psixologik jihatdan tahlil qilish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Mazkur maqolada ta'lim tizimi sharoitida faoliyat yuritayotgan yosh rahbarlarda boshqaruv stressining asosiy namoyon bo'lish xususiyatlari hamda uning boshqaruv faoliyatiga moslashuv jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

Bilamizki ta'lim tizimida yosh rahbarlarning boshqaruv faoliyatiga kirib kelishi ko'pincha yuqori kutilayotgan natijalar va qisqa vaqt ichida samaradorlikni ta'minlash talabi bilan kechadi. Bunday vaziyatda rahbarlik lavozimi nafaqat kasbiy imkoniyat, balki psixologik bosim manbai sifatida ham namoyon bo'ladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yosh rahbarlar uchun tashkiliy muhitni tezda anglash, norasmiy ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri talqin qilish va mavjud me'yorlarga moslashish jarayoni murakkab kechishi mumkin. Ushbu omillar rahbar shaxsida ichki noaniqlik, o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi va qaror qabul qilishda ikkilanish holatlarini kuchaytiradi.

Shuningdek, boshqaruv faoliyatining doimiy nazorat ostida bo'lishi, baholash mexanizmlarining kuchayishi hamda tashqi talablar bilan ichki resurslar o'rtasidagi nomutanosiblik yosh rahbarlarda stressning surunkali tus olishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi. Bu holat uzoq muddatda professional charchash, emotsional sovuqlashuv va boshqaruv faoliyatiga nisbatan befarqlik shakllanishiga zamin yaratishi mumkin.

Boshqaruv stressi zamonaviy psixologik tadqiqotlarda rahbarlik faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, yosh rahbarlarda ushbu holat professional faoliyatning dastlabki bosqichlarida yanada keskin namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bu jarayon, avvalo, shaxsning rahbarlik rolini ichki qabul qilishi, o'zini boshqaruv subyekti sifatida anglash darajasi hamda tashkiliy muhitga moslashuv tezligi bilan bevosita bog'liqdir.

Ta'lim tizimi sharoitida esa boshqaruv stressi murakkab ijtimoiy-psixologik omillar majmuasi ta'sirida shakllanadi.

Ta'lim muassasalarida yosh rahbarlar ko'pincha bir vaqtning o'zida bir nechta ijtimoiy rollarni bajarishga majbur bo'ladilar. Ular rahbar sifatida tashkiliy intizomni ta'minlash, pedagog sifatida ta'lim jarayonining sifatini nazorat qilish hamda vositachi sifatida turli manfaatdor tomonlar o'rtasida muvozanatni saqlash vazifalarini bajaradilar. Ushbu rollar o'rtasidagi nomutanosiblik va ularning aniq chegaralanmaganligi boshqaruv stressining kuchayishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, vakolat va mas'uliyat o'rtasidagi tafovut yosh rahbarlarda ichki ziddiyatlarni yuzaga keltirib, boshqaruv faoliyatiga moslashuv jarayonini murakkablashtiradi.^[1]

Boshqaruv stressining psixologik namoyon bo'lishi, odatda, bir necha darajada kuzatiladi. Emotsional darajada bu holat doimiy tashvish, asabiylashuv, ichki zo'riqish va emotsional beqarorlik ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Kognitiv darajada esa diqqatning pasayishi, vaziyatni baholashda subyektivlikning kuchayishi, qaror qabul qilishda ikkilanish va noaniqlik holatlari yuzaga keladi. Xulqiy darajada esa boshqaruv uslubining keskinlashuvi, muloqotdagi qattiqqo'llik yoki, aksincha, passivlikka moyillik kuzatilishi mumkin.

Ushbu namoyon bo'lish shakllari yosh rahbarning professional samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yosh rahbarlarda boshqaruv faoliyatiga moslashuv jarayoni stress bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan shaxsning psixologik resurslariga bog'liqdir. Moslashuv jarayoni faqat tashkiliy qoidalarga rioya qilish bilan cheklanmay, balki rahbarlik rolini ichki qabul qilish, o'z imkoniyatlarini real baholash va stressogen vaziyatlarga konstruktiv munosabat bildirishni ham o'z ichiga oladi.

Psixologik moslashuv yetarli darajada shakllanmagan hollarda boshqaruv stressi surunkali tus olib, professional charchash va emotsional sovuqlashuv holatlariga olib kelishi mumkin.^[2]

Ta'lim tizimiga xos bo'lgan yana bir muhim omil – bu ijtimoiy baholashning yuqori darajada bo'lishidir. Yosh rahbarlarning faoliyati nafaqat yuqori tashkilotlar, balki pedagogik jamoa, ota-onalar va keng jamoatchilik tomonidan ham doimiy baholanib boriladi. Ushbu ko'p darajali nazorat va kutilyotgan natijalarning yuqoriligi boshqaruv stressining kuchayishiga sabab bo'ladi.

Natijada rahbar shaxsida o'z faoliyatiga nisbatan ishonchsizlik, xatolardan qo'rqish va tashabbus ko'rsatishdan chekinish kabi holatlar shakllanishi mumkin.

Shu bilan birga, boshqaruv stressining salbiy ta'siri mutlaq xarakterga ega emas. Ma'lum darajada boshqaruv stressi yosh rahbarning professional rivojlanishini rag'batlantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Biroq bu holat stressning boshqariladigan va shaxs resurslariga mos bo'lgan darajada bo'lishini talab etadi. Aks holda, stress destruktiv tus olib, boshqaruv faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli yosh rahbarlarning boshqaruv stressiga moslashuvi masalasini psixologik nuqtai nazardan o'rganish va ilmiy asoslangan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.^[3]

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimi sharoitida faoliyat yuritayotgan yosh rahbarlarda boshqaruv stressi faqat qisqa muddatli emotsional reaksiya emas, balki boshqaruv faoliyatining murakkab ijtimoiy-psixologik jarayoni ekanligi aniqlanadi. Stress omillari strukturasida eng asosiy komponentlar – vakolat va mas'uliyat nomutanosibligi, tashkiliy talablarning kuchayishi, emotsional yuklama hamda ijtimoiy baholash bosimi hisoblanadi.

Bu omillar birgalikda yosh rahbarlarda tashqi va ichki stress reaksiyalarini shakllantiradi hamda ularning professional moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. Ta'lim muassasalari rahbarlarida stress bilan bog'liq holatlar ko'pincha tashkiliy iqlim sharoitining o'zgaruvchanligi, pedagogik jamoa bilan muvozanatni saqlash zaruriyati va yuqori ijtimoiy kutilyotgan talablar bilan izohlanadi.^[4]

Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stress holatining kuchayishi yosh rahbarlarda qaror qabul qilish jarayonida sezilarli buzilishlarga olib keladi. Bu natija boshqaruv stressi bilan bog'liq nazariyalarda stressning kognitiv jarayonlarga ta'siri haqida ilgari olingan fikrlarga mos keladi. Masalan, tadqiqotlar stressning qaror qabul qilish samaradorligini pasaytirishi, diqqatni jamlash qobiliyatini yo'qotishi va alternativ variantlarni baholashda noaniqlikni kuchaytirishi haqida dalillarni taqdim etgan.

Shu jihatdan, stress nafaqat emotsional sohada, balki psixologik resurslar bilan bog'liq kognitiv mexanizmlarda ham salbiy ko'rinadi, bu esa boshqaruv vazifalarini bajarishga to'sqinlik qiladi.

Yana bir muhim natija shundaki, yosh rahbarlarning professional moslashuvi ularning stress bilan kurashish strategiyalari darajasiga bevosita bog'liq.

Tadqiqotlarda stressga moslashuvning samarali strategiyalari – masalan, tashkiliy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy yordam tizimlari va shaxsiy stress menejmenti ko'nikmalarini rivojlantirish – rahbarlarning barqaror ishlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Bu natija stressni boshqarish va moslashuv mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.^[5]

Bu jarayonda shaxsiy stressga chidamlilik resurslarini rivojlantirish bilan bir qatorda, tashkilot ichidagi tartib-qoidalar hamda boshqaruv yondashuvlarini qayta ko'rib chiqish yosh rahbarlarning ijtimoiy va professional muhitga moslashuvini sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshqaruv stressining barcha komponentlari ham salbiy xarakterga ega emas.

Aksincha, uning ayrim shakllari psixologik moslashuvni rag'batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Xususan, stressning me'yoriy darajasi individual motivatsiyaning faollashuviga, muammoli vaziyatlarni qayta baholashga hamda boshqaruv faoliyatida yangi strategiyalarni ishlab chiqishga turtki beradi. Biroq mazkur ijobiy ta'sir faqat stress shaxsning psixologik resurslariga mos keladigan optimal darajada bo'lgandagina kuzatiladi.

Stress darajasining ortishi esa boshqaruv faoliyatida destruktiv oqibatlariga, jumladan, emotsional zo'riqishning kuchayishi, moslashuv jarayonining buzilishi va professional samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

Shuning uchun professional moslashuvni oshirish bo'yicha harakatlar stressni butunlay yo'qotishga qaratilgan bo'lishi shart emas, balki uni boshqarish va resurslarga mos ravishda yo'naltirishga asoslanishi lozim.

Shu bilan birga, ta'lim tizimi sharoitida boshqaruv stressi bilan bog'liq jarayonlar shaxsning ijtimoiy muhitiga ham bog'liq ekanligi aniqlanadi. Ijtimoiy baholash bosimi, pedagog jamoa bilan munosabatlar, rahbarning qaror qabul qilishida kollektiv fikrning o'rni stress darajasini oshiradi yoki kamaytiradi. Bu esa, o'z navbatida,

moslashuv mexanizmlarining samaradorligini belgilovchi muhim ijtimoiy-psixologik omil sifatida qaraladi. Bu nuqtayi nazar boshqaruv stressini faqat individual psixologik holat sifatida emas, balki ijtimoiy jarayonlar bilan belgilanadigan tizimli hodisa sifatida tahlil qilish zaruratini ko'rsatadi.

Natijaviy jihatdan, yosh rahbarlarda boshqaruv stressi va uning moslashuv jarayoni kompleks, ko'p omilli fenomen bo'lib, individual psixologik xususiyatlar, tashkiliy sharoit va ijtimoiy kontekst o'rtasidagi o'zaro ta'sir asosida shakllanishini aniqladik. Bu topilmalar ta'lim muassasalari rahbarlarini tayyorlash, ularni qo'llab-quvvatlash va stress menejmenti strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha amaliy tavsiyalarni shakllantirish uchun asos bo'la oladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlil natijalari ta'lim tizimi sharoitida faoliyat yuritayotgan yosh rahbarlarda boshqaruv stressi murakkab va ko'p omilli psixologik hodisa ekanligini ko'rsatdi. Ushbu holat faqat tashkiliy yuklama yoki lavozimga oid mas'uliyat bilan cheklanmay, balki rahbar shaxsining kasbiy shakllanish bosqichi, rol va vakolatlarning nomutanosibligi hamda ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlar orqali shakllanishi aniqlandi. Shunday qilib, boshqaruv stressi yosh rahbarlarning professional faoliyatiga moslashuv jarayonida muhim psixologik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida boshqaruv stressining emotsional, kognitiv va xulqiy namoyon bo'lish shakllari yosh rahbarlarning boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni hamda faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslandi. Stress darajasining ortishi professional moslashuv jarayonini sekinlashtirishi, rahbarlik rolini ichki qabul qilishni murakkablashtirishi va uzoq muddatda professional charchash holatlariga olib kelishi mumkinligi aniqlandi. Shu bilan birga, stressning me'yoriy darajasi yosh rahbarlarning faolligi va tashabbuskorligini oshiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Yosh rahbarlarning boshqaruv faoliyatiga moslashuvini ta'minlashda individual psixologik resurslarni rivojlantirish bilan bir qatorda, ta'lim muassasalari doirasida qo'llab-quvvatlovchi tashkiliy muhitni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, psixologik tayyorgarlik dasturlarini joriy etish, mentorlik mexanizmlarini rivojlantirish hamda stressni boshqarishga qaratilgan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish yosh rahbarlarning professional barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Selye Hans. Stress without Distress. New York: Harper & Row, 1974.
2. Lazarus Richard, Folkman Susan. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer, 1984.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
4. А.А. Литвинюк (2023). Стресс и профессиональная эффективность руководителя. КиберЛенинка
5. С.М. Шингаев (2008). Управление стрессом в организации. КиберЛенинка

SUN'IY INTELLEKT VA KATTA MA'LUMOTLARDAN FOYDALANISH ASOSIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH STRATEGIYALARI

Duvlayeva Nozigul Xolmuxammad qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlardan (Big Data) foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda boshqaruv samaradorligi masalasi nazariy qarashlar nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, xorijiy (AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya) hamda mahalliy (O'zbekiston) tajribalar qiyosiy o'rganildi. Ushbu maqola SI va Big Data texnologiyalarini boshqaruv fanining yangi konseptual yo'nalishi sifatida baholaydi va O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ularni bosqichma-bosqich joriy etish strategiyalarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, oliy ta'lim, boshqaruv samaradorligi, raqamli transformatsiya, ta'lim sifati, resurslarni optimallashtirish, elektron universitet.

Abstract: The article examines the theoretical and practical foundations of using artificial intelligence (AI) and Big Data to enhance management efficiency in higher education institutions. The study analyzes management effectiveness from the perspective of theoretical approaches and provides a comparative analysis of international experience (the United States, Germany, South Korea) and national practice (Uzbekistan). The paper evaluates AI and Big Data technologies as a new conceptual direction in management science and serves as a basis for defining strategies for their gradual implementation in Uzbekistan's higher education system.

Key words: artificial intelligence, Big Data, higher education, management efficiency, digital transformation, quality of education, resource optimization, electronic university.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы использования искусственного интеллекта (ИИ) и больших данных (Big Data) для повышения эффективности управления в высших учебных заведениях. В исследовании проанализированы вопросы управленческой эффективности с точки зрения теоретических подходов, а также проведено сравнительное изучение зарубежного опыта (США, Германия, Республика Корея) и национальной практики (Узбекистан). Статья оценивает технологии ИИ и Big Data как новое концептуальное направление в науке управления и служит основой для определения стратегий их поэтапного внедрения в систему высшего образования Узбекистана.

Ключевые слова: искусственный интеллект, большие данные, высшее образование, эффективность управления, цифровая трансформация, качество образования, оптимизация ресурсов, электронный университет.

KIRISH

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari faoliyatida boshqaruv samaradorligini oshirish masalasi bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ta'lim tizimining raqobatbardoshligi nafaqat ilmiy salohiyatli mutaxassislarini tayyorlash darajasiga, balki mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro maydondagi mavqeiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan, xususan, sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlar (Big Data) imkoniyatlaridan foydalanish strategik ahamiyat kasb etmoqda (Brynjolfsson & McAfee, 2017).

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Nazariy jihatdan qaralganda, boshqaruv samaradorligini oshirish masalasi turli ilmiy konsepsiyalar orqali izohlanadi. Klassik boshqaruv nazariyalari samaradorlikni resurslardan oqilona foydalanish bilan bog'lasa, zamonaviy yondashuvlarda jarayonlarning tezkorligi, moslashuvchanligi va shaxsga yo'naltirilganligi asosiy mezon sifatida qaraladi (Siemens & Long, 2011). SI va Big Data texnologiyalari aynan shu talablarni ta'minlaydi. Ularning asosiy afzalligi – katta hajmdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash, jarayonlardagi tendensiyalarni oldindan prognoz qilish va qarorlarni ilmiy asoslash imkoniyatidir. Shu sababli, mazkur texnologiyalarni boshqaruv jarayoniga tatbiq etish an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Xorijiy tajribaga nazar tashlaganda, rivojlangan mamlakatlar oliy ta'lim muassasalari boshqaruvida SI va Big Data texnologiyalari keng qo'llanilayotganini ko'rish mumkin. Masalan, AQSh universitetlarida Learning Analytics tizimlari orqali talabalar faoliyati doimiy ravishda kuzatilib, o'qishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin bo'lgan talabalarni erta aniqlash imkoniyati yaratiladi (Siemens & Long, 2011). Ushbu yondashuv ta'lim jarayonini individuallashtirish va o'quv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Germaniyada esa katta ma'lumotlardan ta'lim sifatini baholash hamda moddiy-texnik resurslarni oqilona taqsimlashda foydalaniladi (OECD, 2019). Janubiy Koreya tajribasida SI texnologiyalari masofaviy ta'limni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda (Kim & Lee, 2020). Xususan, pandemiya davrida SI asosidagi platformalar yordamida ta'lim jarayonining uzluksizligi ta'minlangan. Ushbu misollar xorijiy mamlakatlarda raqamli texnologiyalarni boshqaruvga tatbiq etish ta'lim tizimi samaradorligini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatadi. Mahalliy tajribaga murojaat qiladigan bo'lsak, O'zbekistonda ham so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va boshqaruvni optimallashtirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident qarorlariga muvofiq, qator universitetlarda "Elektron universitet" tizimlari joriy etildi (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2020). Ushbu tizimlar o'quv jarayonini avtomatlashtirish, talabalar davomatini elektron nazorat qilish, baholash jarayonlarini shaffoflashtirish hamda testlarni onlayn tarzda o'tkazish imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, elektron kutubxonalar, masofaviy ta'lim platformalari va raqamli ma'lumotlar bazalari kengaymoqda. Biroq mavjud tizimlar hali to'liq darajada SI va Big Data texnologiyalarining imkoniyatlarini qamrab olmaydi. Ma'lumotlar bazalarining integratsiyalanmaganligi, texnologik infratuzilmaning ayrim cheklanishlari hamda mutaxassislar malakasining yetarli emasligi boshqaruv samaradorligini to'liq ta'minlashga to'sqinlik qilmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekistonda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlardan foydalanishga qaratilgan dastlabki loyihalar ijobiy natijalar bermoqda. Ayrim universitetlarda talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlari va reytinglarini analitik platformalar yordamida tahlil qilish amaliyoti yo'lga qo'yilgan. Bu esa boshqaruv qarorlarini aniqroq asoslash va o'quv jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldindan prognoz qilish imkonini bermoqda. Shunga qaramay, mavjud yutuqlar hozircha boshlang'ich bosqichda bo'lib, jarayonni kompleks tarzda rivojlantirish talab etiladi. Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt va katta ma'lumotlardan foydalanish nafaqat texnologik, balki strategik jihatdan ham dolzarb masaladir. Xorijiy tajribalar ushbu texnologiyalarning yuqori samaradorligini tasdiqlab bermoqda. Mahalliy tajribada esa dastlabki natijalar ijobiy bo'lsa-da, ularni tizimli ravishda rivojlantirish, infratuzilmani takomillashtirish va malakali mutaxassislarni tayyorlash zaruriyati mavjud. Shu bois, mazkur mavzu ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida ta'lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlardan (Big Data) foydalanish imkoniyatlarini o'rganish maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy yondashuvlarning uyg'unligi asosida ishlab chiqildi. Shu bois ishda adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, empirik kuzatuv, kontent-analiz hamda statistik ma'lumotlarni qayta ishlash kabi usullar qo'llanildi. Avvalo, mavzuga oid xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar hamda maqolalar o'rganildi. Ushbu bosqichda nazariy asoslar aniqlanib, SI va Big Data texnologiyalarining ta'lim boshqaruvidagi o'rni konseptual jihatdan yoritildi. Shundan so'ng qiyosiy tahlil metodi yordamida AQSh, Germaniya va Janubiy Koreya tajribalari O'zbekiston sharoitlari bilan solishtirildi. Mazkur yondashuv xorijiy tajribalarni bevosita ko'chirish emas, balki ularni mahalliy sharoitga moslashtirish imkonini beradi.

Tadqiqotning empirik qismi doirasida O'zbekistonning bir nechta yetakchi universitetlarida mavjud boshqaruv tizimlari va raqamlashtirish jarayonlari o'rganildi. Jumladan, "Elektron universitet" tizimi, masofaviy ta'lim platformalari, elektron kutubxona hamda test tizimlarining ishlash mexanizmlari tahlil qilindi. Ma'lumotlarni yig'ish jarayonida hujjatlar tahlili, intervyu va so'rovnoma usullaridan foydalanildi. Universitet rahbarlari, dekanatlar xodimlari va texnik bo'lim vakillari bilan suhbatlar o'tkazilib, mavjud muammolar hamda ehtiyojlar aniqlashtirildi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda kontent-analiz va statistik tahlil usullari qo'llanildi. Xususan, talabalar o'zlashtirish ko'rsatkichlari, davomati va reyting baholari asosida analitik kuzatuv olib borildi. Ushbu jarayonda SI algo-

ritmlarini joriy etish orqali talabalarning muvaffaqiyatini prognozlash, resurslardan foydalanish samaradorligini baholash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatlari o'rganildi. Shuningdek, metodologiyani muhim tarkibiy qismi sifatida SWOT-tahlil amalga oshirildi. Unda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida SI va Big Data texnologiyalarini joriy etishning kuchli va zaif tomonlari, mavjud imkoniyatlar hamda tahdidlar baholandi. Ushbu tahlil natijasida boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan strategik yo'nalishlar aniqlab olindi.

Tadqiqot metodologiyasi ko'p bosqichli va tizimli yondashuvga asoslanganligi bilan ahamiyatlidir. Dastlab nazariy asoslar ishlab chiqildi, keyin xorijiy tajribalar qiyosiy tahlil qilindi, undan so'ng mahalliy sharoitda empirik ma'lumotlar yig'ildi va statistik tahlil orqali asosiy xulosalar shakllantirildi. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini ta'minladi. Umuman olganda, mazkur metodologik yondashuv nafaqat O'zbekistonda, balki boshqa rivojlanayotgan davlatlarda ham oliy ta'lim boshqaruvini raqamlashtirish jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan samarali model sifatida baholanishi mumkin. Tadqiqotning keyingi bosqichida natijalarni keng qamrovli statistik ma'lumotlar bilan boyitish hamda SI texnologiyalarining eksperimental tatbiqini amalga oshirish rejalashtirilmoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida olingan natijalar oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlardan (Big Data) foydalanish muhim omil ekanini ko'rsatdi. Natijalar uch asosiy yo'nalishda tizimlashtirildi: boshqaruv jarayonlari samaradorligi, ta'lim sifati monitoringi va resurslarni optimalashtirish. Birinchidan, boshqaruv jarayonlarida SI va Big Data texnologiyalarini qo'llash qaror qabul qilish tezligi va aniqligini oshirishi aniqlandi. Talabalar faoliyati, professor-o'qituvchilar yuklamasi, moddiy-texnik baza hamda moliyaviy resurslar haqidagi ma'lumotlar bir markazda jamlanganda rahbarlarning vaziyatni tezkor tahlil qilish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati ortadi. Masalan, bir nechta universitetlarda o'tkazilgan empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, elektron tizimlarga asoslangan ma'lumotlar bazasi yordamida dekanatlar semestr yakunida talabalar o'zlashtirish ko'rsatkichlarini an'anaviy usullarga nisbatan ikki baravar tezroq umumlashtira olgan. Ikkinchidan, ta'lim sifati monitoringi samaradorligida sezilarli natijalar kuzatildi. Sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish orqali talabalar o'zlashtirishdagi individual farqlarni aniqlash imkoniyati yaratildi. Jumladan, talabalar reyting baholari va davomati asosida ishlab chiqilgan prognoz modeli yordamida o'qishni tashlab ketish xavfi yuqori bo'lgan talabalar oldindan aniqlangan. Bu esa ta'lim jarayonida individual yondashuvlarni kuchaytirish, konsultatsiyalar hamda qo'shimcha mashg'ulotlarni tashkil etish imkonini berdi. Natijada SI asosidagi tahliliy vositalar ta'lim sifatini oshirishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ldi. Uchinchidan, resurslarni samarali boshqarishda ham ijobiy natijalar qayd etildi. Katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali auditoriyalar bandligi, elektron resurslardan foydalanish darajasi va professor-o'qituvchilarning ilmiy faoliyati haqida keng qamrovli ma'lumotlar yig'ildi. Natijada ayrim universitetlarda auditoriyalardan foydalanish samaradorligi 15–20 foizga oshgani kuzatildi. Shuningdek, kutubxona fondlarining elektron tizim orqali monitoringi talabalarning qaysi fanlar bo'yicha ko'proq adabiyotga ehtiyoj sezayotganini aniqlash imkonini berdi, bu esa kelgusida resurslarni rejalashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy tajribalar tahlili natijalari O'zbekiston sharoitida SI va Big Data texnologiyalarini joriy etishda aniq ustuvor yo'nalishlarni belgilab berdi. AQSh tajribasida bo'lgani kabi, talabalar faoliyatini monitoring qilish va ularning muvaffaqiyatini prognozlash imkonini beruvchi tizimlarni bosqichma-bosqich joriy etish zarurligi aniqlandi. Germaniya oliy ta'lim tizimida qo'llanilayotgan sifat monitoringi va resurslarni taqsimlash mexanizmlarini mahalliy sharoitga moslashtirish orqali boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkinligi ko'rsatildi. Janubiy Koreya tajribasi esa masofaviy ta'limni rivojlantirishda SI asosidagi platformalarning yuqori imkoniyatlarga ega ekanini yaqqol tasdiqladi. Mahalliy tajriba natijalariga ko'ra, hozirgi kunda O'zbekiston universitetlarida mavjud elektron tizimlar SI va Big Data imkoniyatlarini to'liq qamrab olmaydi. Shu sababli mavjud tizimlarni integratsiyalash hamda ularni kengroq analitik funksiyalar bilan boyitish zarur. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, oliy ta'lim muassasalarining aksariyati SI texnologiyalaridan foydalanishga qiziqish bildirgan bo'lsa-da, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi va mutaxassislar malakasining pastligi mazkur jarayonni sekinlashtirmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlardan (Big Data) foydalanish muhim strategik vosita ekanini ko'rsatdi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar inson omilini kamaytirish emas, balki uni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi. An'anaviy boshqaruv tizimida rahbarlar ko'proq tajriba va sezgi asosida qaror qabul qilgan bo'lsa, SI yordamida qarorlar ilmiy asoslangan ma'lumotlarga tayangan holda tez va aniq qabul qilinadi. Bu holat boshqaruv fanida yangi konsepsiya – "aqlli boshqaruv" tushunchasini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Xorijiy tajribalar bilan qiyosiy tahlil natijalari O'zbekiston sharoitida SI va Big Data texnologiyalarini tatbiq etishda differensial yondashuv muhim ekanini tasdiqladi. Jumladan, AQShda talabalar faoliyatini prognozlovchi tizimlar samarali ishlayotgan bo'lsa, Germaniyada sifat monitoringi va resurslarni taqsimlash ustuvor hisobla-

nadi, Janubiy Koreyada esa masofaviy ta'limni SI yordamida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois, xorijiy tajribalarni bevosita ko'chirib olish emas, balki ularni mahalliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Natijalar O'zbekiston oliy ta'lim tizimida muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi. Eng asosiylari – texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, mutaxassislarning sun'iy intellekt (SI) va Big Data texnologiyalari bo'yicha malakasining pastligi hamda ma'lumotlar bazalarining integratsiyalanmaganligidir. Ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlash zarur bo'lib, jumladan, universitetlararo ma'lumotlar almashinuvi mexanizmlarini yaratish, maxsus kadrlar tayyorlash va texnologik investitsiyalarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, SI texnologiyalaridan foydalanish axloqiy masalalarni ham yuzaga keltiradi: talabalar ma'lumotlarining maxfiyligi va ularning huquqlarini himoya qilish masalalari alohida e'tibor talab qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari nazariy jihatdan SI va Big Data texnologiyalarini boshqaruv fanining yangi konseptual yo'nalishi sifatida talqin qilish imkonini berdi. Amaliy jihatdan esa ushbu texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olishda samarali vosita ekanini tasdiqladi. Shu bilan birga, mavjud muammolarni inobatga olgan holda bosqichma-bosqich strategiyalarni ishlab chiqish va joriy etish ta'lim tizimining kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future. W.W. Norton & Company.
2. Daniel, B. (2015). Big Data and analytics in higher education: Opportunities and challenges. British Journal of Educational Technology, 46(5), 904–920. <https://doi.org/10.1111/bjet.12230>
3. Kim, Y., & Lee, J. (2020). The rise of artificial intelligence in higher education: Korean experiences. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 17(1), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00224-7>
4. OECD. (2019). OECD Skills Outlook 2019: Thriving in a digital world. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/df80bc12-en>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2020). Oliy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya bo'yicha chora-tadbirlar. Toshkent.
6. Vakhobova, M. (2024). Universities as beacons of hope in an era of change // Sun'iy intellekt nazariyasi va amaliyoti: tajribalar, muammolar va istiqbollari. 347–350-betlar.
7. Abdukhamidovna, V. M. (2024, May). Enhancing creative distant learning in higher education institutions in a digital society // International Conference on Modern Development of Pedagogy and Linguistics (Vol. 1, No. 5), 13–16-betlar.
8. Siemens, G., & Long, P. (2011). Penetrating the fog: Analytics in learning and education. EDUCAUSE Review, 46(5), 30–40.
9. World Bank. (2021). Digital transformation of education in Uzbekistan. World Bank Group.

ENHANCING ENGLISH LEARNERS' PRONUNCIATION THROUGH AI-BASED LANGUAGE APPLICATIONS

Egamova Munisa Khakim kizi

Chirchik state pedagogical university, Master's student

Abstract: This study examines the efficacy of AI-based language learning tools in improving pronunciation abilities among English learners. Most language learning programs increasingly use AI-powered applications to provide learners with individualized, real-time feedback on pronunciation, as accurate pronunciation is essential for effective communication. This research explores how these programs support young learners, the advantages they offer compared to conventional approaches, and the challenges encountered. The results indicate that AI-driven applications significantly enhance pronunciation through interactive, user-friendly activities, thereby promoting learner confidence and fluency.

Key words: English language learning, AI-based language applications, tailored feedback, speech recognition, pronunciation.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ingliz tilini o'rganuvchilar orasida talaffuz qobiliyatini yaxshilashda sun'iy intellektga asoslangan til o'rganish vositalarining samaradorligini o'rganadi. Ko'plab til o'rganish dasturlari mukammal talaffuz samarali muloqot uchun muhim bo'lgani sababli, talabalarga talaffuz bo'yicha individual va real vaqt rejimidagi fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun tobora ko'proq sun'iy intellektga asoslangan ilovalardan foydalanmoqda. Tadqiqotda ushbu dasturlarning yosh o'quvchilarga ko'rsatadigan yordami, ularning an'anaviy yondashuvlarga nisbatan afzalliklari hamda duch kelinadigan to'siqlar tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektga asoslangan ilovalar interaktiv va foydalanuvchilar uchun qulay mashg'ulotlar orqali talaffuzni sezilarli darajada yaxshilab, o'quvchilarning o'ziga ishonchi va nutq ravonligini oshiradi.

Kalit so'zlar: ingliz tilini o'rganish, sun'iy intellektga asoslangan til ilovalari, moslashtirilgan fikr-mulohaza, nutqni aniqlash, talaffuz.

Аннотация: В данном исследовании изучается эффективность инструментов изучения языков на основе искусственного интеллекта в улучшении произношения у изучающих английский язык. Большинство программ изучения языков всё чаще используют приложения на основе ИИ для предоставления обучающимся индивидуальной обратной связи в режиме реального времени по произношению, поскольку точное произношение имеет важное значение для эффективной коммуникации. В исследовании рассматриваются способы, с помощью которых данные программы поддерживают молодых обучающихся, их преимущества по сравнению с традиционными подходами, а также возникающие трудности. Результаты показывают, что приложения на основе ИИ существенно улучшают произношение благодаря интерактивным и удобным для пользователя заданиям, повышая уверенность и беглость речи обучающихся.

Ключевые слова: изучение английского языка, языковые приложения на основе ИИ, индивидуальная обратная связь, распознавание речи, произношение.

INTRODUCTION

Pronunciation is an essential component of language learning, as it directly influences the effectiveness of communication. For learners—particularly those acquiring English as a second language—it is crucial to develop accurate pronunciation skills at an early stage in order to prevent communication difficulties later on. Traditional instructional approaches, such as mechanical repetition or limited in-class practice, often fail to provide learners with sufficient opportunities to receive individualized and constructive feedback. However, advancements in artificial intelligence (AI) are transforming the way languages are learned. Accurate pronunciation helps minimize misunderstandings and enhances clarity in complex communication, ensuring that the speak-

er's intended message is conveyed precisely to the listener with little or no ambiguity. This ability has numerous positive effects and contributes to success in various contexts. In academic settings, accurate pronunciation enables students to understand lectures more effectively, while in workplace environments it is indispensable for delivering team presentations, participating in successful negotiations, and building rapport with clients and colleagues ^[1]. Despite the significant impact of accurate pronunciation on personal and professional development, many learners—especially those studying English as a second language—continue to struggle to achieve the desired level of accuracy.

In recent years, AI-based learning tools have gained increasing popularity because they facilitate learning across various subjects, including pronunciation training ^[2]. AI-assisted English pronunciation learning is highly flexible, as it can be accessed anytime and anywhere, including outside regular school hours. AI systems can demonstrate correct pronunciation of words, phrases, and sentences using multiple models and dialects. Moreover, some applications provide feedback on learners' recorded speech, identify specific pronunciation errors, and offer targeted suggestions for improvement. Numerous studies, such as those conducted by Abimanto and Sumarsono ^[3] and Rusmiyanto et al. ^[4], indicate that AI-assisted pronunciation learning is effective. However, most of these studies focus primarily on performance differences before and after AI integration, without examining the specific types of AI employed. This study, therefore, investigates the effectiveness of AI-based language applications in improving English pronunciation accuracy and explores learners' perceptions after engaging with two different types of AI. In particular, the paper examines how AI-based language apps support primary-level English learners in developing pronunciation skills by providing immediate, personalized feedback and adaptive practice activities that respond to individual learner needs. In addition, it discusses potential challenges associated with implementing such applications in primary education and offers recommendations for optimizing their use.

LITERATURE REVIEW

AI-based language apps represent an innovative approach to supporting students in acquiring accurate pronunciation skills. These applications utilize speech recognition and machine learning technologies to analyze learners' pronunciation and provide immediate feedback. As a result, they enhance traditional instructional approaches in several important ways. One of the most significant advantages of AI-based applications is the provision of immediate feedback. These apps deliver real-time responses, identifying specific sounds or words with which learners may experience difficulty, unlike conventional classroom methods. Such feedback enables students to quickly recognize errors and adjust their pronunciation accordingly. Immediate correction facilitates better retention of learning outcomes and contributes to the development of a solid phonetic foundation.

Another important benefit is the individualized learning experience offered to each student. AI-powered language applications can adapt to learners' performance levels and specific pronunciation challenges. For instance, an application may provide targeted practice for sounds such as /th/ or /r/, which are often difficult due to learners' linguistic backgrounds. This adaptability increases learner engagement and prevents frustration caused by tasks that are either excessively challenging or overly simplistic. The interactive nature of these applications further enhances learning effectiveness. Gamification is a common feature in AI-based programs designed for young learners. Rewards, badges, and interactive challenges are employed to increase motivation and sustain interest. For example, pronunciation-based games that encourage repeated practice and award points can significantly motivate learners to engage more frequently in pronunciation exercises. Additionally, visual and auditory cues further support pronunciation practice, making the language-learning process more engaging and accessible.

AI-based pronunciation practice tools also contribute to the development of listening skills, even though their primary focus is speaking. Prior to achieving native-like pronunciation, learners must attentively listen to accurate pronunciation models. This combined emphasis on listening and speaking supports a more holistic and balanced language acquisition process. Despite their numerous advantages, AI-driven language applications also present several challenges in language acquisition. Some learners may lack adequate access to technological resources, which can limit their ability to use such applications effectively. In addition, excessive screen time may pose a concern, particularly for younger learners. Certain students may also experience difficulties using these applications independently without appropriate guidance. Another challenge is that AI-generated feedback, while useful, may lack the depth and explanatory detail typically provided by a human instructor. Although an application may indicate that a particular sound is incorrect, it may not always explain the precise method required for correction. Therefore, integrating AI-based applications with teacher support is likely to be the most effective approach, as it combines technological efficiency with personalized pedagogical guidance.

RESEARCH METHODOLOGY

This study was guided by the following research inquiries: Do AI-driven mobile applications significantly enhance students' pronunciation accuracy compared to conventional pronunciation instruction? This inquiry aims to determine whether the use of AI-driven mobile applications leads to measurable improvements in learners' pronunciation, including segmental features (vowels and consonants) and suprasegmental features (stress and intonation), in comparison with traditional classroom methodologies. What are students' perceptions of using AI-driven mobile applications to enhance their pronunciation? This inquiry explores learners' perceptions, focusing on enjoyment, engagement, and satisfaction when using AI-driven mobile applications for pronunciation practice, as understanding student attitudes is essential because positive perceptions can influence motivation and sustained learning outcomes. Does AI-driven mobile pronunciation instruction enhance students' confidence and autonomy in learning? This inquiry investigates whether mobile AI technologies increase learners' confidence in speaking English and promote independence in managing their pronunciation practice, as well as whether learners experience reduced anxiety and an increased willingness to engage in speaking practice beyond the classroom.

This study involved 30 learners of English as a Second Language (ESL) from secondary schools and higher education institutions, aged 14–22 years, with diverse academic backgrounds including both high school and college students, whose English proficiency levels ranged from A2 to B1 according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The participants were divided into two equal groups to ensure balanced comparison: an experimental group ($n = 15$), whose members used AI-driven mobile applications for pronunciation improvement during their practice sessions, and a control group ($n = 15$), whose members received conventional pronunciation instruction without mobile or AI-assisted tools. The AI-driven applications incorporated automatic speech recognition, immediate feedback, native-speaker pronunciation models, and adaptive exercises, enabling students to practice both inside and outside the classroom through repetitive and personalized training, whereas the control group relied on teacher-led pronunciation modeling, repetition drills, textbook-based tasks, and limited individualized feedback. Both groups were taught by the same instructors and followed identical curricular objectives to minimize instructional variability, ensuring that any observed differences in pronunciation development could be attributed more reliably to the use of AI-based mobile technologies rather than external factors. The AI-driven mobile applications were specifically designed to support pronunciation development through advanced speech recognition technologies and focused on segmental aspects, such as individual vowel and consonant sounds, as well as suprasegmental features including word stress, rhythm, and sentence intonation. Students could listen to native-speaker models, record their own speech, and receive immediate automated feedback identifying pronunciation errors and areas for improvement.

These applications employed adaptive learning mechanisms that adjusted task difficulty according to learner performance, allowing personalized practice tailored to individual pronunciation needs, and similar tools have been widely used in previous studies with proven effectiveness in improving pronunciation accuracy and intelligibility [5]. In contrast, traditional methods used in the control group, although providing exposure to correct pronunciation, offered limited opportunities for individualized feedback and extensive practice, particularly in large classes. The intervention lasted eight weeks, during which both groups participated in two pronunciation-focused sessions per week, each lasting approximately 45–60 minutes, with instructional content, learning objectives, and targeted pronunciation features standardized across groups to ensure comparability. At the beginning of the study, all participants completed a pre-test to assess their initial pronunciation proficiency, after which the experimental group engaged in classroom activities followed by independent practice using AI-based mobile applications outside the classroom, while the control group followed the same classroom schedule without mobile-based practice and relied solely on teacher feedback. At the end of the eight-week period, a post-test was administered to both groups to evaluate changes in pronunciation performance, and a questionnaire was distributed to the experimental group to collect data on motivation, confidence, engagement, and perceptions of the usefulness of AI-based pronunciation tools. The collected data were analyzed using both quantitative and qualitative methods: descriptive statistics, including mean scores and score differences, were used to examine pre- and post-test results to identify changes in pronunciation performance within and between groups, while questionnaire responses were analyzed thematically to identify recurring themes related to motivation, confidence, learner autonomy, and overall satisfaction with AI-driven mobile pronunciation practice. By integrating test results with learner perceptions, the study provides a comprehensive understanding of the effectiveness of AI-based mobile applications in pronunciation acquisition.

ANALYSIS AND RESULTS

The study's results reveal that participants in the experimental group exhibited markedly superior improvement in overall pronunciation accuracy compared to those in the control group. Students utilizing AI-driven mobile pronunciation applications demonstrated greater clarity in articulating English phonemes, particularly vowels and consonants that are either nonexistent or significantly different in their native language. These phonetic elements often pose challenges for ESL learners and require extensive, focused practice, which was effectively supported by the AI applications.

In addition to segmental accuracy, significant improvements were observed in suprasegmental aspects such as word stress, rhythm, and phrase intonation. Participants in the experimental group showed increased consistency in applying appropriate stress patterns, resulting in speech that was more natural and comprehensible. Their intonation patterns also displayed greater variation and appropriateness in both declarative and interrogative statements ^[9]. In contrast, the control group demonstrated only moderate improvement, primarily in the articulation of sounds that were explicitly practiced during instructional sessions. Enhancements in suprasegmental features were limited, indicating that conventional instructional approaches may be insufficient in providing adequate exposure or individualized practice opportunities for the development of prosodic elements in pronunciation.

Post-intervention questionnaire data indicated a significant increase in learner confidence among participants in the experimental group. Many students reported reduced anxiety related to pronunciation practice when using AI-driven mobile applications. Independent practice via mobile devices enabled learners to repeat tasks multiple times without fear of negative evaluation or embarrassment in front of peers. Students emphasized that immediate, automated feedback was one of the most valuable features of the applications. The ability to visually and audibly receive corrections in real time helped learners identify pronunciation errors and implement prompt improvements. This finding supports previous studies highlighting the importance of timely and explicit feedback in pronunciation development ^[6]. Furthermore, opportunities for autonomous practice fostered a stronger sense of learner independence. Students reported increased responsibility for their own learning and engaged in pronunciation practice beyond classroom requirements.

The majority of participants described the AI-driven pronunciation activities as highly engaging and motivating. Features such as progress tracking, visual reinforcement, and gamification elements (e.g., scores, levels, and achievement badges) encouraged sustained and frequent practice. A substantial number of learners reported practicing pronunciation more frequently than they had prior to the intervention ^[8]. This elevated level of engagement suggests that AI-driven mobile applications can effectively promote learner autonomy and sustained involvement in pronunciation acquisition. The flexibility of mobile learning allowed students to practice at their own pace, time, and location, thereby making pronunciation training more accessible and seamlessly integrated into daily routines. The findings of this study contribute to existing research on the effectiveness of AI-driven mobile applications in pronunciation instruction. A defining advantage of these technologies lies in their ability to provide immediate and personalized feedback, which is often difficult to achieve in traditional classroom settings, particularly in large or heterogeneous classes.

AI-based systems facilitate the rapid identification and correction of pronunciation errors, thereby enhancing phonological awareness and improving speech accuracy. This result aligns with previous research underscoring the role of computer-assisted pronunciation training in improving intelligibility and accuracy ^[5]. Another notable benefit identified in this study is the low-anxiety learning environment fostered by mobile pronunciation applications. Private practice reduces performance anxiety and increases learners' willingness to communicate. This is especially beneficial for reticent learners or individuals experiencing pronunciation-related anxiety, a factor known to negatively affect oral performance ^[7]. Personalization also emerged as a key factor in the effectiveness of AI-driven tools. The adaptive nature of AI applications allows tasks to be tailored to learners' individual needs and proficiency levels. This personalization aligns with learner-centered approaches in contemporary language education and supports differentiated instruction, which is essential in diverse learning contexts. Despite these advantages, the findings emphasize that AI-based technologies should not be regarded as replacements for teachers. Human instructors remain essential for providing contextual explanations, pragmatic guidance, and emotional support. Therefore, the most effective instructional model appears to be a blended approach in which AI tools complement, rather than replace, traditional classroom instruction.

CONCLUSION

This research illustrates that AI-driven mobile pronunciation applications can markedly improve students' pronunciation abilities, especially in terms of segmental precision, suprasegmental characteristics, learner confidence, and engagement. By providing prompt feedback, tailored practice, and opportunities for inde-

pendent learning, these tools assist learners in cultivating clearer, more assured, and more fluent speech. When intelligently integrated with conventional teaching approaches, AI-assisted pronunciation practice offers a robust solution to enduring challenges in pronunciation training. It facilitates more frequent practice, alleviates learner anxiety, and accommodates personalized learning trajectories that are difficult to achieve through traditional approaches alone. As AI technology continues to advance, educators and curriculum developers should consider integrating mobile pronunciation tools into language curricula. Future research should investigate the long-term impacts of AI-assisted pronunciation learning, its effects across various proficiency levels, and its implementation in English for Specific Purposes (ESP) and professional communication contexts.

References:

1. Poposka, V. (2017). The role of pronunciation in second language acquisition. *Journal of Second Language Pronunciation*, 3(1), 1–18; Ho, J. (2018). Pronunciation competence and communication success. *Journal of Language Teaching and Research*, 7(3), 529–537.
2. Mohammadkarimi, H. (2024). AI integration in language classrooms: Benefits and challenges. *Language Education and Technology Review*, 8(4), 112–130; Kristiawan, M. (2024). Learner engagement with mobile apps in English learning. *ELT Education Journal*, 12(1), 23–38.
3. Abimanto, R., & Sumarsono, B. (2024). Effects of AI tools on English pronunciation acquisition. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 11(2), 78–94.
4. Rusmiyanto, R., et al. (2023). AI-assisted pronunciation training: An experimental study. *Journal of Modern Language Technology*, 5(3), 210–227.
5. Neri, A., Cucchiari, C., & Strik, H. (2008). The effectiveness of computer-based speech corrective feedback for improving pronunciation. *Computer Assisted Language Learning*, 21(5), 393–408.
6. Derwing, T. M., & Munro, M. J. (2015). *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research*. John Benjamins.
7. Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The psychology of the language learner revisited*. Routledge.
8. Anh, T. (2024). Application of AI speech recognition in ESL classrooms. *International Journal of Language Technology*, 9(1), 45–62.
9. O'Brien, M. G., Levis, J. M., & Thomson, R. I. (2018). *The handbook of English pronunciation*. Wiley-Blackwell.

MAKTAB TA'LIM TIZIMINING DARS JARAYONLARIDA ELEKTRON QO'LLANMALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Kodirov Akbar Shuxratovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Matematika va ta’limda axborot texnologiyasi” kafedrası

katta o'qituvchisi

ORCID: 0000-0002-3656-5770

Annotatsiya: Ushbu maqola maktab ta'lim tizimi dars mashg'ulotlari jarayonida elektron qo'llanmalardan samarali foydalanish masalalarini tahlil qiladi. Zamonaviy ta'limda elektron resurslar o'quvchilarning bilim darajasini oshirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Maqolada elektron qo'llanmalar yordamida o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish, individual o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlash hamda o'qituvchilarga darslarni yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini yaratish masalalari yoritiladi.

O'qituvchilarning darsga tayyorgarligi va innovatsion metodlardan foydalanish darajasiga qarab ularni rag'batlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Maqolada ota-onalarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish, bu orqali bolalarning o'qish jarayonini yanada muvaffaqiyatli tashkil etish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Bundan tashqari, innovatsion pedagogik metodlarni joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. Ota-onalar uchun onlayn platformalar va resurslar yaratish ularning bolalarga yordam berish imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: elektron qo'llanmalar, ta'lim tizimi, innovatsion metodlar, interaktiv ta'lim, ta'lim sifati, resurslar, onlayn platformalar, tadqiqotlar, ta'lim jarayonini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalar, individual o'rganish.

Abstract: This article analyzes the effective use of electronic learning materials in school education classes. In modern education, electronic resources play an important role in improving students' knowledge levels, as they enable the educational process to be more interactive and engaging. The article explores opportunities to increase students' interest in learning through electronic guides, support individualized learning processes, and enable teachers to organize lessons more effectively.

It also emphasizes the importance of preparing teachers for lessons and motivating them based on their level of engagement with innovative teaching methods. The study discusses ways to strengthen parental involvement in the educational process, which contributes to more successful learning outcomes for students. In addition, the necessity of implementing innovative pedagogical methods is highlighted. The development of online platforms and resources for parents serves to enhance their ability to support children's learning.

Key words: electronic learning materials, education system, innovative methods, interactive learning, quality of education, resources, online platforms, research, improvement of the educational process, modern technologies, individualized learning.

Аннотация: В данной статье анализируется эффективное использование электронных пособий в процессе проведения уроков в системе школьного образования. В современном образовании электронные ресурсы играют важную роль в повышении уровня знаний учащихся, поскольку позволяют сделать учебный процесс интерактивным и увлекательным. В статье рассматриваются возможности повышения интереса учащихся к обучению с помощью электронных пособий, поддержки индивидуального образовательного процесса, а также создания условий для более эффективной организации учебных занятий учителями.

Особое внимание уделяется вопросам подготовки учителей к занятиям и их мотивации в зависимости от уровня использования инновационных методов обучения. Также анализируются возможности усиления участия родителей в образовательном процессе, что способствует более успешной организации обучения детей. Кроме того, подчеркивается необходимость внедрения инновационных педагогических методов. Создание онлайн-платформ и ресурсов для родителей расширяет их возможности по оказанию помощи детям в процессе обучения.

Ключевые слова: электронные пособия, система образования, инновационные методы, интерактивное обучение, качество образования, ресурсы, онлайн-платформы, исследования, совершенствование образовательного процесса, современные технологии, индивидуальное обучение.

KIRISH

Yurtimizda maktab ta'lim tizimi uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bo'g'ini bo'lishi bilan birga, keyingi ta'lim bosqichlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalashda intellektual salohiyatni ro'yobga chiqarish va ularni har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida voyaga yetkazish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Chunki jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk shaxslargina buyuk kela-jakni yaratadi. Xalqimizning boy madaniyati, rivojlanayotgan iqtisodiyoti, fan-texnika va texnologiya sohasida erishilgan yutuqlari asosida mutaxassislar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish Vatanimiz rivojlani-sh taraqqiyotining muhim shartidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-apreldagi PQ-147-son qaroriga muvofiq Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ushbu tizimni chuqur tahlil qilib, shu paytgacha nazardan chetda qolgan eng kichik jihatlarigacha e'tibor qaratdi [7].

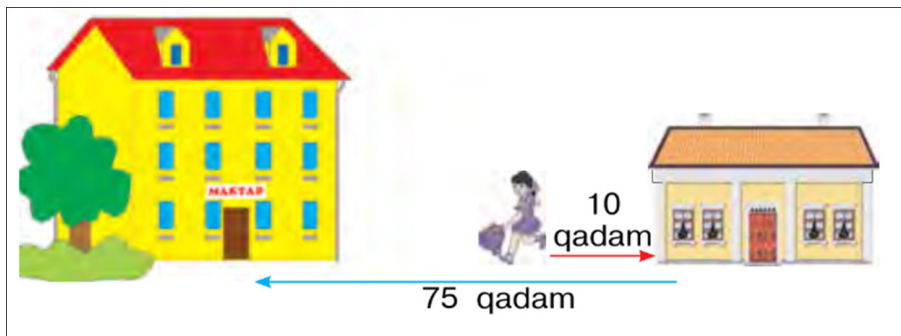
Bugungi kunda ta'lim tashkilotlarining ta'lim dasturlari va o'quv-tarbiyaviy rejalariga qo'yilgan davlat talab-larini takomillashtirish bilan bir qatorda, ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan farzandlarimizni har tomonlama yetuk, komil inson qilib tarbiyalash zarurligi alohida ta'kidlandi. Shuningdek, ta'lim tashkilotlarini qo'yingki, hayo-timizning barcha jarayonlarida hujjat ishlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)siz amalga oshirib bo'lmaydi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish va e'tibor kundan kunga kuchayib borayotgani hech kimga sir emas. Ta'lim tashkilotlarida axborot texnologiyalar-idan foydalanish axborotli jamiyatning jadal rivojlanishiga xizmat qilishi, bolalarning bilim olishga bo'lgan qizi-qishini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bu texnologiyalar haqiqiy narsa va hodisalarning rangini, harakatini hamda tovushini qayta yaratishga imkon berib, o'quvchilarning qobiliyatlarini kengroq ochishga yordam beradi va ularning aqliy faoliyatini faollashtiradi.

Zamon rivojlanishi natijasida kundalik hayotimizga turli xil innovatsion texnologiyalar va gadjetlar kirib kelmoqda. Ular yildan-yilga mukammallashib, inson hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, texnologi-yalarsiz bir kunini ham tasavvur qila olmaydigan insonlar mavjudligini ham inkor etib bo'lmaydi. Ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitish o'qitish sifatini oshirishga, uni qiziqarli va rang-barang qilishga xizmat qiladi va hozirda deyarli har bir o'qituvchi ulardan foydalanmoqda. Shu o'rinda elektron darsliklarga to'xtalib, ularning yutuq va kamchiliklarini ko'rib chiqish muhimdir. Elektron darsliklar maxsus qurilma yoki dasturiy ta'mi-notlar jamlanmasi bo'lib, an'anaviy ta'lim jarayonida qo'llaniladigan qog'oz darsliklar o'rnini bosadi. Bugungi kunda elektron kitob tushunchasiga turlicha ta'riflar berilmoqda: ayrim manbalarda ular an'anaviy qog'oz kitob-larning elektron ko'rinishi sifatida izohlanadi, boshqalarida esa matnlardan tashqari ta'lim oluvchilarga taqdim etiladigan ta'limiy multimedia materiallari hamda markaziy manba tomonidan yangilanib turuvchi, bilimlarni nazorat qiluvchi interaktiv blokka ega murakkab dasturlar majmuasi sifatida ta'riflanadi. Elektron darsliklarning so'nggi nashrlari ustida doimiy ravishda qayta ishlash jarayonlari olib borilayotgani sababli zamonaviy elektron darsliklar asosan tasvirli matnlardan iborat bo'lmoqda. Ko'plab o'qituvchilar elektron darsliklarning o'quvchilar tomonidan oson qo'llanilishi, texnik qurilmalar yordamida fanga bo'lgan qiziqish va motivatsiyaning ortishi, mashg'ulot jarayonida hamda uy sharoitida ulardan maroq bilan foydalanilayotgani haqida ta'kidlaydilar. Nati-jada o'quvchilar o'z qobiliyati va qiziqishiga mos ravishda mustaqil bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Elek-tron adabiyotlar yaratishning ilmiy-uslubiy jihatlarini ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilmoqda. Shu bois yaqin kelajakda ta'lim tizimida elektron darsliklardan foydalanish oddiy darsliklar kabi kundalik ehtiyojga aylanishi kutilmoqda [3].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy texnologiyalar asrida nafaqat texnika va texnologiyalarning jadal rivojlanayotganini ko'rishimiz mumkin, balki ta'lim tizimida ham bu borada keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Bunga masofaviy ta'lim, elektron dars o'tish, video, multimedia va boshqa zamonaviy vositalarni misol qilib keltirish mumkin. Elektron qo'llan-malardan foydalanib dars o'tish barcha o'quvchilar faoliyatida yangi talablar va qulayliklarga ega bo'lgan tizim hisoblanadi. Masalan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida matematika darslarida o'quv-chilarga berilgan misollarni oson tushunishlari va tasavvur etishlari uchun mavzuga mos holda tayyorlangan elektron qo'llanmalar samarali natijalar beradi.

Masalan, 2-sinf matematika darsliklaridan quyidagi misolni keltirish mumkin: uydan maktabgacha 75 qadam. Gulnoza maktabga qarab 10 qadam yurgandan keyin kitobi uyida qolganini esladi. Kitobni olgach, u qaytib maktabga ketdi. Gulnoza hammasi bo'lib necha qadam yo'l yurgan?

1-rasm: Berilgan masalaning grafik ko'rinishi

Mazkur masalaning o'quvchilarga video yoki animatsiya ko'rinishida taqdim etilishi ularning berilgan misollarni ishlash jarayonida qulayliklar yaratadi hamda tasavvurlarini kengaytiradi. Elektron dars o'tishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tinglovchilarga zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan axborot resurslaridan foydalangan holda zarur bilimlarni mustaqil ravishda egallash imkoniyatini beradi. Bu esa o'qituvchilar uchun kerakli ma'lumotlarni tushuntirish va o'rgatish jarayonini yengillashtiradi hamda mashg'ulot va o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

An'anaviy doska va bo'r yordamida o'qitish usulidan farqli ravishda, elektron ta'lim o'quvchilarning shaxsiy qulayliklari va individual talablariga mos holda tashkil etiladi, chunki ular bilimlarni o'zlariga qulay vaqtda hamda sur'atda o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar [4]. Maktab ta'lim tizimida elektron qo'llanmalardan samarali foydalanish masalasi bo'yicha tahlil qilingan adabiyotlar bir nechta asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi. Jumladan, zamonaviy ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy maqolalarda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'qitish jarayonini yengillashtirish hamda o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkoniyatlari yoritiladi. Onlayn platformalar, dasturlar, videodarslar, grafik va boshqa ko'rgazmali vositalar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogik tadqiqotlar o'qitish samaradorligini oshirishda elektron qo'llanmalardan foydalanish tajribasini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan. Bunday tadqiqotlar ta'lim jarayonini tahlil qilish, rivojlantirish, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash usullarini takomillashtirish hamda mavjud muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etish yo'llarini belgilash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari asosida ta'lim jarayoniga innovatsiyalar joriy etilib, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish choralari ishlab chiqiladi.

Interaktiv ta'lim resurslari esa o'quvchilar va o'qituvchilarni faol jalb qiladigan, o'zaro muloqotni ta'minlaydigan ta'lim materiallari va vositalari hisoblanadi. Bunday resurslar yordamida o'quv jarayonini jonli va qiziqarli tashkil etish, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini oshirish mumkin. Interaktiv ta'lim resurslariga ta'lim platformalari, multimedia darsliklari va ilovalari, ta'lim o'yinlari hamda test topshiriqlari kiradi. Ushbu resurslar orqali o'quvchilar masofadan ta'lim olishlari, video, animatsiya, audio va slayd-shou kabi elementlarni o'z ichiga olgan elektron qo'llanmalar yordamida mavzularni aniq va oson tushunishlari mumkin. Bundan tashqari, Quizlet, Google Forms kabi vositalar orqali mavzuga oid test topshiriqlarini qiziqarli va samarali bajarish imkoniyati yaratiladi hamda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va faolligi oshiriladi.

TADQIQOT VA METODOLOGIYASI

Ushbu mavzuni o'rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llaniladi.

Tahliliy metod: o'quv jarayonidagi elektron qo'llanmalarining samaradorligini tahlil qilish maqsadida mavjud ilmiy-adabiyotlarni o'rganish va taqqoslashga asoslanadi. Ushbu metod muammolarni aniqlash, ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonlarini takomillashtirish hamda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Tahliliy metod yordamida ta'lim jarayonini chuqur tahlil qilish, olingan natijalarni baholash va ular asosida ta'lim jarayonlarini optimallashtirish imkoniyati yaratiladi. O'quvchilarning bilim darajasini baholashda test natijalari, chorak baholari, qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari tahlil qilinadi. Bu esa ta'lim jarayonida har bir o'quvchiga individual yondashish hamda o'quvchining o'ziga mos uslubda ta'lim olishini ta'minlaydi. Ta'lim tizimida tahliliy metoddan foydalanish nafaqat mavjud muammolarni aniqlash va ularning sabablarini tushunish, balki ushbu muammolarni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish imkonini ham beradi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida yangiliklarni sinovdan o'tkazish va ularning samaradorligini baholash orqali eng maqbul va samarali usullarni tanlashga yo'l ochiladi.

Amaliy tadqiqot: ta'lim muassasalarida elektron qo'llanmalardan foydalanish jarayonini o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot o'quvchi va o'qituvchilarning amaliy faoliyatini takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish hamda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini ko'tarish maqsadida olib boriladi. Ta'limdagi amaliy tadqiqotlar muayyan metod, uslub yoki elektron qo'llanmalarining samaradorligini real dars jarayonida sinovdan

o'tkazish va ularni takomillashtirishga xizmat qiladi hamda o'qituvchilarga o'z metodlarini baholash va yangilash imkonini beradi. Amaliy tadqiqotlar orqali o'qituvchilar o'z pedagogik mahoratini oshirib, o'quvchilar bilan samarali ishlash usullarini rivojlantirishlari mumkin. Shuningdek, ta'lim jarayoniga yangi uslublar, texnologiyalar va yondashuvlarni joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali o'qituvchilar o'z tajribalarini boyitib, ta'lim sifatini oshirishga erishadilar. Mazkur usul o'quv jarayonida nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maktab ta'lim tizimida elektron qo'llanmalardan foydalanish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar bir qator muhim natijalarni ko'rsatadi. Ta'lim tizimida elektron qo'llanmalar qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron qo'llanmalar raqamli formatda taqdim etilgan o'quv materiallari bo'lib, ular o'quvchilarning bilimlarni qiziqarli va qulay shaklda o'zlashtirishiga yordam beradi. Elektron qo'llanmalarda video, animatsiya, simulyatsiya kabi interaktiv elementlardan foydalaniladi, bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, matematik formulalarni tushunishni osonlashtiradi. Elektron qo'llanmalar yordamida o'quvchilar mustaqil ishlashga undaladi, ular materiallarni o'zlariga qulay vaqtda hamda mos tezlikda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Jumladan, onlayn darsliklar yoki o'yin shaklidagi topshiriqlar o'quvchilarning bilimlarni mustaqil o'rganishini yanada osonlashtiradi. Elektron qo'llanmalar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, ularning darslarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, o'qituvchilar ham dars jarayonini interaktiv, qiziqarli va moslashuvchan tarzda tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Elektron qo'llanmalar an'anaviy darsliklar va qog'ozli materiallardan kamroq foydalanishga imkon yaratib, vaqt hamda resurslarni tejashga xizmat qiladi.

Elektron qo'llanmalar o'qituvchilar uchun ham bir qator qulayliklarni ta'minlaydi. Xususan, o'qituvchilar elektron qo'llanmalardan foydalanish orqali darslarni yanada samarali rejalashtirish va turli pedagogik metodlarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu holat o'quvchilarning individual ehtiyojlari va bilim darajalarini inobatga olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Dars jarayonida o'qituvchilar ko'proq vaqtni o'quvchilarning savollariga javob berish, ular bilan muhokamalar o'tkazish hamda o'quv materiallarini chuqurroq va mukammalroq o'rganishga yo'naltirish imkoniga ega bo'ladilar. Individual ta'lim usullari har bir o'quvchining qobiliyati, ehtiyojlari va qiziqishlariga mos shaxsiy yondashuvni anglatadi. Elektron qo'llanmalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarga ularning o'zlashtirish tezligiga moslashtirilgan ta'limni tashkil etish imkoniga ega bo'ladilar. Har bir o'quvchi o'z imkoniyatlari doirasida va individual tezlikda bilim olishi mumkin. Elektron qo'llanmalar mavzularni qayta ko'rib chiqish, qiyinchilik tug'dirayotgan tushunchalarni takrorlash yoki ularni o'zlashtirishga ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi. Bu esa turli tezlikda o'qiyotgan o'quvchilar uchun samarali va moslashuvchan yondashuvni ta'minlaydi.

Masalan, matematika darslarida o'quvchilarga turli qiyinchilik darajasidagi masalalarni tanlash imkonini berish mumkin. Qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchilar uchun nisbatan sodda, yuqori qobiliyatli o'quvchilar uchun esa murakkabroq masalalar taklif etiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga va darslarga bo'lgan qiziqishini saqlab qolishga xizmat qiladi. Elektron qo'llanmalar o'quvchilarga mavzularni mustaqil o'rganish imkonini ham yaratadi. Masalan, onlayn darsliklar, videodarslar va interaktiv mashqlar orqali o'quvchilar mustaqil tarzda bilim olishlari mumkin. Bu esa ularda o'zini o'zi o'qitish, mustaqil izlanish va mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi. Maktab va maktabgacha ta'lim sohalarida elektron qo'llanmalar qo'llanilishi hamma uchun foydali bo'lishi mumkinligi sababli, kreativ va zamonaviy texnologiyalarni o'rganish, darslarni o'zlashtirish jarayonlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan yangi ilmiy tadqiqotlar hamda ma'lumotlarning ko'payishi kutiladi. Xususan, yangi texnologiyalar o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda kreativ va zamonaviy metodlarning ahamiyatini tasdiqlaydi. Ushbu tahlillar o'quvchilarda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qanday o'quv materiallari va dars shakllari samaraliroq ekanini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, tahlil va natijalar o'rganish jarayonlarini samarali tashkil etishda elektron qo'llanmalar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada yengillashtirishini ko'rsatadi. Ushbu yo'nalishdagi tahlillar elektron qo'llanmalar ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini asoslab berib, ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni o'rganishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ta'lim tizimining o'rta bo'g'ini bo'lmish maktab ta'lim tizimi jamiyatimiz rivojining asosiy bo'g'ini hisoblanadi. So'nggi yillarda respublikada elektron o'quv adabiyotlaridan foydalanishga mo'ljallangan axborot texnologiyalari vositalarini rivojlantirish, shuningdek, masofadan turib o'qitishni tashkil etish bo'yicha salmoqli ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, maktab ta'lim tizimida elektron qo'llanmalardan foydalanish jarayoni zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan. Ushbu resurslar ta'lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qilish

imkonini beradi, o'quvchilar uchun yanada qiziqarli o'qish muhitini yaratishga, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va bilimlarini oshirishga xizmat qiladi. Biroq elektron qo'llanmalarning muvaffaqiyatli tatbiq etilishi uchun ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

O'qituvchilarni rivojlantirish muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, ularga elektron resurslardan qanday foydalanishni o'rgatish darslarni yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Elektron qo'llanmalarning sifatini oshirish va ularni muntazam ravishda yangilab borish uchun moliyaviy hamda texnologik resurslarni jalb etish zarur. Ta'lim muassasalari zamonaviy texnologiyalarni o'z ichiga olgan yangi materiallarni ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Shuningdek, o'qituvchilarni yangi texnologiyalar va metodologiyalar bo'yicha o'qitish dasturlarini tashkil etish, ularni tayyorlash jarayonida amaliy mashg'ulotlarni kengaytirish o'quv jarayonida elektron resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Ota-onalarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish maqsadida onlayn platformalar va resurslar yaratish zarur bo'lib, ushbu platformalar orqali ota-onalar bolalarining o'qishini kuzatish va qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Isroilov A. "Gamifikatsiya va ta'lim jarayoni". Ta'limda innovatsiyalar, 2019-y. Tashkent State University of Economics.
2. Jabborov Oybek Aminovich, Turg'unboyev Mirzabek Rustambek o'g'li. "Ta'lim jarayonida elektron darsliklarning o'rni".
3. Yusupov D. "Zamonaviy ta'lim tizimlarida elektron qo'llanmalardan foydalanish". O'zbekiston Milliy Universiteti, 2021-y. Toshkent.
4. Shuxratovich, Qodirov Akbar, Choriyeva Xursanoy Xusanovna va Mirqobilov Bekzod Abdulla o'g'li. "O'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich ta'lim sinflarida informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda muammo, yechim va takliflar". Journal of New Century Innovations, 43(4), 2023, 96–98.
5. Qodirov Akbar Shuxratovich va Nomozova Muborak To'lqin qizi. "Masofaviy ta'limda raqamli texnologiyalarning istiqbolli asoslari". Academic Research in Educational Sciences, 4, CSPU Conference 1, 2023, 753–756.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING BIOCHEMISTRY IN MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS THROUGH VIRTUAL LABORATORY TOOLS

Mamadaliyeva Zarina Rakhmat kizi

Assistent of Samarkand State Medical University
Samarkand, Uzbekistan

Abstract: This article examines the possibilities for improving the methodology of teaching biochemistry in medical higher education institutions through the use of virtual laboratory tools. The integration of digital technologies into the educational process enables the simulation of complex biochemical experiments, enhances students' practical skills, and promotes the development of analytical and critical thinking. Virtual laboratories provide safe, cost-effective, and accessible learning environments, allowing students to repeatedly perform experiments without the limitations associated with traditional laboratory settings. The study highlights the pedagogical advantages of virtual laboratories, including increased student motivation, individualized learning, and deeper comprehension of biochemical processes. The implementation of virtual laboratory tools contributes to the modernization of biochemistry education and aligns medical training with contemporary educational standards and technological requirements.

Key words: biochemistry education, virtual laboratory, medical higher education, digital educational technologies, teaching methodology.

Annotatsiya: Mazkur maqolada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitish metodikasini virtual laboratoriya vositalaridan foydalanish orqali takomillashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish murakkab biokimyoviy tajribalarni modellashtirishga, talabalarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga hamda analitik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Virtual laboratoriyalar xavfsiz, iqtisodiy jihatdan samarali va qulay ta'lim muhitini ta'minlab, an'anaviy laboratoriya mashg'ulotlariga xos bo'lgan cheklovlarisiz tajribalarni bir necha bor bajarish imkonini beradi. Maqolada virtual laboratoriyalarning pedagogik afzalliklari, jumladan, talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, ta'limni individuallashtirish va biokimyoviy jarayonlarni chuqurroq anglash imkoniyatlari alohida ta'kidlangan. Virtual laboratoriya vositalaridan foydalanish biokimyo ta'limini modernizatsiya qilishga xizmat qiladi hamda tibbiy kadrlarni tayyorlashda zamonaviy ta'lim standartlari va texnologik talablariga mos keladi.

Kalit so'zlar: biokimyo fanini o'qitish, virtual laboratoriya, tibbiyot oliy ta'limi, raqamli ta'lim texnologiyalari, o'qitish metodikasi.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности совершенствования методики преподавания биохимии в медицинских высших учебных заведениях посредством использования виртуальных лабораторных средств. Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс позволяет моделировать сложные биохимические эксперименты, способствует формированию практических навыков у студентов, а также развитию аналитического и критического мышления. Виртуальные лаборатории обеспечивают безопасную, экономически эффективную и доступную образовательную среду, позволяя многократно выполнять эксперименты без ограничений, характерных для традиционных лабораторных занятий. В работе подчёркиваются педагогические преимущества виртуальных лабораторий, такие как повышение учебной мотивации студентов, индивидуализация обучения и углублённое понимание биохимических процессов. Использование виртуальных лабораторных инструментов способствует модернизации биохимического образования и соответствует современным образовательным стандартам и технологическим требованиям медицинской подготовки.

Ключевые слова: преподавание биохимии, виртуальная лаборатория, медицинское высшее образование, цифровые образовательные технологии, методика обучения.

INTRODUCTION

In recent years, the rapid development of information and communication technologies has significantly influenced the higher education system, particularly in the field of medical education. Modern medical training requires not only the acquisition of theoretical knowledge but also the development of practical competencies, analytical thinking, and decision-making skills. Biochemistry, as a fundamental discipline in medical education, plays a crucial role in forming an integrated understanding of the molecular mechanisms underlying physiological and pathological processes in the human body. However, traditional methods of teaching biochemistry often face several challenges, including limited laboratory resources, high costs of reagents and equipment, safety concerns, and insufficient time allocated for practical training ^[1].

In this context, the introduction of virtual laboratory tools represents a promising approach to improving the methodology of teaching biochemistry in medical higher education institutions. Virtual laboratories enable the simulation of complex biochemical experiments and processes that are difficult or impossible to reproduce in conventional laboratory settings. They provide students with opportunities to conduct experiments in a controlled digital environment, repeat procedures multiple times, analyze results, and correct mistakes without the risk of material losses or harm to health ^[2]. The use of virtual laboratory tools also contributes to the implementation of student-centered and competency-based educational approaches. By integrating interactive simulations, multimedia content, and real-time feedback, virtual laboratories enhance students' motivation and engagement in the learning process. Moreover, they support the individualization of learning by allowing students to progress at their own pace and focus on areas that require deeper understanding. This is particularly important in biochemistry, where abstract concepts and complex biochemical pathways often present difficulties for students ^[3].

LITERATURE REVIEW

According to scientific sources, the use of digital technologies in medical education increases the interactivity of the learning process, places students at the center of educational activities, and fosters the development of independent learning, information analysis, and the application of theoretical knowledge in clinical practice ^[4]. Therefore, organizing modern medical education within a digital environment, improving teaching methodologies, and enriching the educational process with innovative technologies are among the most relevant scientific and pedagogical tasks of today. In the context of global digital transformation, medical education systems worldwide are adopting innovative technologies aimed at improving clinical competence and decision-making skills among future healthcare professionals. According to the World Health Organization (WHO), the integration of digital learning environments into medical curricula is one of the key priorities for ensuring quality healthcare education in the 21st century ^[5]. Furthermore, the integration of virtual laboratories aligns with the global trend toward the digitalization and modernization of medical education. The COVID-19 pandemic clearly demonstrated the necessity of flexible and remote learning solutions, highlighting the importance of digital tools in ensuring the continuity and quality of education. Virtual laboratory technologies can effectively complement traditional teaching methods, serving as an additional or alternative platform for practical training in biochemistry. Therefore, improving the methodology of teaching biochemistry through the use of virtual laboratory tools is a relevant and timely issue. It contributes to enhancing the quality of medical education, improving students' learning outcomes, and preparing future medical professionals to meet the demands of modern healthcare systems ^[6].

RESEARCH METHODOLOGY

In this study, a set of theoretical, empirical, and statistical methods was employed to analyze the process of teaching biochemistry through digital technologies in higher medical education institutions. Theoretical methods included a review of scientific literature related to medical education and biochemistry teaching, as well as an analysis of domestic and international experience in integrating digital technologies into the educational process. Empirical methods involved classroom observations, surveys of medical students, and the experimental application of interactive digital learning tools to evaluate their pedagogical effectiveness. Statistical methods were used to process experimental data, determine learning efficiency indicators, and compare the outcomes of digital and traditional teaching approaches. The results demonstrated that the use of digital technologies significantly improves students' academic performance, diagnostic reasoning, and clinical decision-making skills.

ANALYSIS AND RESULTS

The implementation of virtual laboratory tools in biochemistry teaching demonstrated statistically and pedagogically significant improvements in students' learning outcomes. A comparative analysis between students studying through traditional laboratory-based instruction and those exposed to a blended model incorporating virtual laboratories revealed notable differences in theoretical knowledge acquisition, practical skill development, and cognitive engagement ^[6,9]. Students who utilized virtual laboratory tools showed a marked increase in their understanding of complex biochemical concepts, including enzyme kinetics, metabolic pathways, and molecular interactions. Assessment results indicated higher average scores in module examinations and practical tests compared to the control group. In particular, the accuracy of experimental procedure execution and the interpretation of biochemical data improved substantially, reflecting enhanced conceptual clarity and analytical competence. The use of virtual laboratories also positively influenced the development of practical skills. Although virtual environments do not involve physical manipulation of laboratory equipment, students demonstrated improved procedural sequencing, hypothesis formulation, and result analysis. Repeated simulation of experiments enabled learners to identify errors, refine techniques, and gain a deeper understanding of experimental design principles. As a result, students who entered traditional laboratory sessions after virtual training required less instructional support and exhibited greater confidence in performing biochemical experiments ^[10,12].

In addition, student engagement and motivation levels increased significantly following the integration of virtual laboratory tools. Learning analytics and survey data revealed higher participation rates, increased time spent on task completion, and greater autonomy in learning activities. Students reported that interactive simulations and visual representations of biochemical processes facilitated comprehension and reduced the cognitive load associated with abstract theoretical material ^[8,12].

The findings further indicated that virtual laboratory tools contributed to the individualization of the learning process. Students were able to progress at their own pace, repeat experiments as needed, and focus on challenging topics, which led to reduced performance disparities within the student cohort. This adaptability proved particularly effective for learners with varying levels of prior knowledge and learning abilities ^[11,13]. Moreover, the integration of virtual laboratories enhanced the overall efficiency of the educational process. Instructors reported reduced time spent on preliminary explanations during practical sessions and improved alignment between theoretical lectures and laboratory activities. The virtual format also minimized resource-related constraints, including reagent consumption, equipment wear, and safety risks, without compromising educational quality ^[6,8]. Overall, the findings confirm that the incorporation of virtual laboratory tools into biochemistry education significantly enhances learning effectiveness, supports competency-based training, and contributes to the modernization of teaching methodologies in higher medical education institutions. The results of the present study demonstrate that virtual laboratories function not merely as supplementary instructional aids but as effective pedagogical components capable of transforming traditional biochemistry education.

The higher academic performance of students exposed to virtual laboratory-based instruction suggests that digital simulations facilitate a deeper comprehension of complex biochemical processes. Biochemistry is characterized by abstract molecular interactions, dynamic metabolic pathways, and multilevel regulatory mechanisms, which often pose substantial learning difficulties when conveyed solely through lectures or static textbook illustrations. Virtual laboratories address this challenge by providing dynamic visualizations and interactive models that enable students to observe, manipulate, and analyze biochemical processes in real time. This enhanced visualization likely contributed to the improved accuracy in data interpretation and experimental reasoning observed in the experimental group. The results also indicate a notable advancement in students' practical competencies despite the absence of direct physical interaction with laboratory equipment. This finding supports the notion that procedural understanding and experimental logic can be effectively developed within virtual environments. By repeatedly performing simulated experiments, students were able to internalize the sequence of laboratory procedures, anticipate outcomes, and identify methodological errors. Consequently, upon transitioning to traditional laboratory settings, students demonstrated increased confidence and required less instructional intervention. This observation is consistent with contemporary educational theories that emphasize the role of cognitive rehearsal and experiential learning in skill acquisition ^[14].

An important pedagogical implication of the study is the positive impact of virtual laboratories on student motivation and engagement. Increased participation rates and extended time-on-task indicate a shift from passive learning to active, student-centered engagement. Interactive elements, immediate feedback, and self-paced progression appear to foster intrinsic motivation and promote autonomous learning behaviors. Such outcomes are particularly valuable in medical education, where lifelong learning and self-directed professional development constitute essential competencies. Furthermore, the individualization enabled by virtual labo-

ratory tools addresses a critical limitation of traditional biochemistry instruction, namely the heterogeneity of student preparedness and learning styles. The ability to repeat experiments, revisit challenging concepts, and progress at an individualized pace contributed to a reduction in performance disparities among students. This adaptive learning environment supports educational equity and enhances overall learning efficiency. From an institutional perspective, the implementation of virtual laboratories offers substantial logistical and economic advantages. Reduced reliance on consumable reagents, minimized equipment wear, and improved safety conditions contribute to the sustainability of the educational process. In addition, instructors reported improved alignment between theoretical and practical components of the curriculum, suggesting that virtual laboratories facilitate stronger curricular integration and greater instructional coherence ^[15–16].

Despite these advantages, it is important to emphasize that virtual laboratories should not be regarded as a complete substitute for traditional laboratory training, particularly in medical education where hands-on experience remains indispensable. Rather, the findings of this study support a blended instructional model in which virtual laboratories complement conventional practical sessions. Such an approach maximizes educational effectiveness by combining the strengths of digital simulation with authentic laboratory practice. In summary, the discussion of the results confirms that virtual laboratory tools play a significant role in modernizing biochemistry education, enhancing learning outcomes, and supporting competency-based medical training. Their integration into the curriculum represents a scientifically grounded and pedagogically effective strategy for improving the methodology of teaching biochemistry in medical higher education institutions.

CONCLUSION

The present study confirms that the integration of virtual laboratory tools significantly improves the methodology of teaching biochemistry in medical higher education institutions. The findings demonstrate that virtual laboratories enhance students' theoretical understanding, analytical abilities, and procedural reasoning, while simultaneously increasing motivation and engagement in the learning process. By enabling interactive visualization and repeated simulation of complex biochemical experiments, virtual laboratory tools facilitate deeper comprehension of abstract biochemical concepts and support the development of essential professional competencies. The results indicate that the use of virtual laboratories contributes to more effective preparation of students for traditional laboratory work. Students exposed to virtual simulations exhibited greater confidence, improved experimental planning skills, and reduced dependence on instructor guidance during practical sessions. This suggests that virtual laboratories serve as an efficient preparatory platform that strengthens the connection between theoretical instruction and practical application. Moreover, the adaptability and flexibility of virtual laboratory environments promote individualized and student-centered learning. The ability to progress at an individual pace, revisit challenging material, and independently analyze experimental outcomes helps reduce learning disparities and supports competency-based medical education. From an institutional perspective, the implementation of virtual laboratory tools offers additional benefits, including optimized use of educational resources, enhanced safety conditions, and improved sustainability of laboratory-based instruction.

Despite these advantages, virtual laboratories should be considered a complementary component rather than a substitute for conventional hands-on laboratory training. A blended educational model that integrates virtual simulations with traditional laboratory practice represents the most effective approach for achieving high-quality biochemistry education in medical training programs.

In conclusion, the incorporation of virtual laboratory tools into biochemistry curricula is a scientifically grounded and pedagogically effective strategy that aligns with modern educational standards and technological advancements. Their systematic implementation can significantly contribute to the modernization of medical education and to the preparation of highly competent future healthcare professionals.

References:

1. Mamadaliyeva, Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida Crocodile ICT dasturi asosidagi virtual laboratoriyalarda o'qitish metodikasi // "Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari" ilmiy-nazariy jurnal. ISSN: 2181-9580, – Toshkent, 2021. (13.00.00 №32).
2. Mamadaliyeva, Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'rgatishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish omili sifatida // NamDU ilmiy axborotnomasi. ISSN: 2181-1458, – Namangan, 2023. – №4, B. 809–814. (13.00.00 №30).
3. Mamadaliyeva, Z.R. Virtual laboratory – information in education as a specific factor of the communication system // Eurasian Scientific Herald Journal. ISSN: 2795-7365, Belgium. SJIF (2023): 6.512. Vol. 5, 2022. P. 92–95.
4. Mamadaliyeva, Z.R. Methodology for determining the level of bilirubin in the blood using a biochemical analyzer in a virtual laboratory // International Conference on Advanced Research in Humanities, Sciences and Education. England, 2023. Vol. 1, №1. P. 20–22.

5. Mamadaliyeva, Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida localhost dasturi asosida biokimyo fanini virtual laboratoriyalardan foydalanib o'qitish // The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development. Nukus, 2023. Vol. 1, №1. P. 47–51.
6. Мамадалиева, З.Р. Виртуал лаборатория ишларидан ўқув сифатини ошириш элементи сифатида фойдаланиш // "Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi" respublika ko'p tarmoqli ilmiy konferensiya. Andijon, 2023. №9. Б. 108–111.
7. Mamadaliyeva, Z.R. Virtual laboratoriya usulida qonda xolesterin miqdorini biokimyoviy analizatorda aniqlash // "Biologik kimyo fanining zamonaviy tibbiyotdagi o'rni – kecha, bugun va ertaga" respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Buxoro, 2022. B. 113–114.
8. Mamadaliyeva, Z.R. Improving the quality of learning through the use of virtual laboratory work as an element // Eurasian Scientific Herald Journal. ISSN: 2795-7365, Belgium. SJIF (2023): 6.512. Vol. 5, 2022. P. 84–86.
9. Мамадалиева, З.Р. Тиббиёт олий таълим ташкилотларида биокимё фанини виртуал лабораториялардан фойдаланиб булутли технологияларни тарқатиш моделлари методикаси // "Science and Education" scientific journal. ISSN: 2181-0842, Toshkent. SJIF (2023): 3.848. Vol. 4, 2023. Б. 1227–1233.
10. McLean, M., Cilliers, F., & Van Wyk, J.M. (2008). Faculty development: Yesterday, today and tomorrow. Medical Teacher, 30(6), 555–584. <https://doi.org/10.1080/01421590802109834>
11. Kolb, D.A. (2015). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Pearson Education.
12. Tatli, Z., & Ayas, A. (2013). Effect of a virtual chemistry laboratory on students' achievement. Educational Technology & Society, 16(1), 159–170.
13. World Health Organization. (2022). Digital education for building health workforce capacity. WHO Press.
14. Ellaway, R., & Masters, K. (2008). AMEE Guide 32: E-learning in medical education. Medical Teacher, 30(5), 455–473. <https://doi.org/10.1080/01421590802108395>

O'SMIRLARDA KOMMUNIKATIV TOLERANTLIK MUAMMOSINING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Mirsidikova Aziza Mirvohidovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti,
“Pedagogika” fakulteti, “Psixologiya” kafedrası katta o'qituvchisi

ORCID: 0009-0000-8839-0207

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlarda kommunikativ tolerantlik muammosining nazariy va metodologik jihatlarini yoritilgan. Kommunikativ tolerantlik tushunchasining mazmuni, uning o'smirlik davriga xos psixologik xususiyatlar bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, mazkur muammoni o'rganishda qo'llaniladigan asosiy ilmiy yondashuvlar tahlil qilingan. O'smirlarda tolerant muloqotni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, kommunikativ tolerantlik, o'smirlik davri, muloqot, empatiya, pedagogik yondashuv.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological aspects of the problem of communicative tolerance in adolescents. The content of the concept of communicative tolerance, its close connection with the psychological characteristics of adolescence, as well as the main scientific approaches used in studying this problem are analyzed. The pedagogical conditions that contribute to the formation of tolerant communication among adolescents are identified.

Key words: tolerance, communicative tolerance, adolescence, communication, empathy, pedagogical approach.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и методологические аспекты проблемы коммуникативной толерантности у подростков. Анализируется содержание понятия коммуникативной толерантности, его связь с психологическими особенностями подросткового возраста, а также основные научные подходы, используемые при изучении данной проблемы. Раскрываются педагогические условия формирования толерантного общения у подростков.

Ключевые слова: толерантность, коммуникативная толерантность, подростковый возраст, общение, эмпатия, педагогический подход.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirish muhim ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Jamiyatda turli qarashlar, dunyoqarashlar hamda madaniy farqlarning mavjudligi shaxsdan kommunikativ tolerantlikni talab etadi. Ayniqsa, o'smirlik davrida ushbu sifatni shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'smirlik davri shaxs rivojlanishidagi murakkab bosqich bo'lib, mazkur davrda o'smirning o'zini anglashi, mustaqil fikr bildirishga intilishi, shuningdek, tengdoshlar bilan munosabatlarga bo'lgan ehtiyoji kuchayadi. Ushbu jarayonlarda muloqotdagi ziddiyatlar, tushunmovchiliklar va nizolar tez-tez uchraydi. Shu sababli o'smirlarda kommunikativ tolerantlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tadqiq etish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

“Tolerantlik” tushunchasi lotincha tolerantia so'zidan kelib chiqqan bo'lib, sabr-toqat, bag'rikenglik ma'no-larini anglatadi. Psixologiya va pedagogika fanlarida tolerantlik shaxsning boshqalar fikri, qarashlari hamda xulq-atvoridagi farqlarga nisbatan hurmat va tushunish bilan munosabatda bo'lish qobiliyati sifatida talqin etiladi ^[1]. Ushbu yondashuv tolerantlikni shaxslararo munosabatlarning muhim psixologik komponenti sifatida izohlaydi hamda uni shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida baholaydi ^[3].

Kommunikativ tolerantlik esa muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan tolerantlik shakli bo'lib, u shaxsning ijtimoiy muhitda samarali muloqot olib borish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir ^[2]. Ilmiy manbalarda kommunikativ tolerantlik quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga olishi ta'kidlanadi:

- suhbatdoshni qabul qila olish;
- empatiya va hamdardlik;
- ziddiyatli vaziyatlarda o'zini boshqara bilish;
- murosaga kelish ko'nikmalari.

Mazkur komponentlar o'smirlik davrida shaxslararo munosabatlarning barqarorligini ta'minlash, muloqot jarayonida kelib chiqadigan nizolarni konstruktiv hal etish hamda ijtimoiy moslashuvni yengillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi ^[4; 5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'smirlik davrida kommunikativ tolerantlikning yetarli darajada shakllanmaganligi agressivlik, nizolarga moyillik hamda ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin ^[2]. Shu bois tadqiqot jarayonida kommunikativ tolerantlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu ko'nikmalar shaxslararo muloqot samaradorligini oshirish, o'zaro anglashuvni ta'minlash va qarama-qarshiliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ ko'nikmalarning muhim jihatlaridan biri aktiv tinglash hisoblanadi. Aktiv tinglash boshqalarni faqat eshitish emas, balki ularning fikrlarini anglash va ularga mos ravishda javob bera olishni nazarda tutadi. Mazkur ko'nikma odamlar o'rtasidagi o'zaro tushunishni kuchaytiradi, noto'g'ri talqinlar va qarama-qarshiliklarni kamaytiradi. Tolerantlikni shakllantirish jarayonida shaxslarning boshqalar qanday fikr va his-tuyg'ularni ifodalayotganini tushunishi muhim hisoblanadi. Aktiv tinglash suhbatdoshning nuqtai nazarini qabul qilish, unga hurmat bilan munosabatda bo'lish hamda farqlarga nisbatan bag'rikenglikni oshirishga xizmat qiladi.

Empatiya, ya'ni hissiy tushunish, kommunikativ tolerantlikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Empatiya boshqalarning his-tuyg'ularini anglash va ularga nisbatan samimiy hissiy javob bera olish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu sifat shaxslararo munosabatlarda ziddiyatlardan qochish, o'zaro tushunishni kuchaytirish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Empatiya orqali shaxslar bir-birini yaxshiroq anglaydi, mavjud farqlarni hurmat qiladi va boshqalarga nisbatan sabr-toqatni oshiradi.

Noziklik va madaniy sezgirlik ham tolerant muloqotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu tushunchalar boshqa madaniyatlar, etnik guruhlar, diniy qarashlar yoki qadriyatlar haqida bilimga ega bo'lish va ularning o'ziga xos jihatlariga hurmat bilan yondashishni anglatadi. Tolerant shaxslar boshqa ijtimoiy va madaniy guruhlarga mansub insonlarni tushunishga, ular bilan hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirishga intiladi. Madaniy sezgirlik ijtimoiy va madaniy muhitning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish hamda muloqotda to'g'ri va hurmatli munosabatni yo'lga qo'yishga imkon yaratadi.

Moslashuvchanlik shaxsning o'z fikrlari va xatti-harakatlarida yuz berayotgan o'zgarishlarni qabul qila olish hamda yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Kommunikativ tolerantlikni rivojlantirishda moslashuvchanlik muhim ahamiyatga ega, chunki har bir inson turli muloqot uslublari va muomala shakllariga ega bo'lishi mumkin. Shaxslarning yangi va noodatiy vaziyatlarga moslasha olishi ular o'rtasida ochiq, samimiy va barqaror munosabatlar shakllanishiga xizmat qiladi.

Muloqotda to'g'rilik va ochiqlik tolerantlikni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sanaladi. Ushbu jihat o'z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, shuningdek, suhbatdoshning fikrlarini tushunish va ularga mos munosabat bildira olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Tolerantlikni shakllantirish jarayonida shaxslar o'z qarashlarini boshqalarga tushunarli tarzda yetkazishi, yuzaga kelgan qarama-qarshiliklarni esa ochiq va konstruktiv yo'l bilan hal qilishi zarur. To'g'ri muloqot o'zaro hurmatni kuchaytiradi hamda noqulay vaziyatlarning oldini olishga yordam beradi.

O'smirlik davrida kommunikativ tolerantlikning shakllanishiga ushbu yosh bosqichiga xos psixologik xususiyatlar kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik davrining asosiy psixologik belgilariga emotsional beqarorlik, o'ziga nisbatan yuqori talabchanlik, mustaqillikka intilish va tengdoshlar fikriga kuchli bog'liqlik kiradi. O'smirlar ko'pincha o'z fikrini mutlaq to'g'ri deb hisoblaydi, tanqidga nisbatan sezgir bo'ladi hamda keskin emotsional reaksiyalarni namoyon etadi. Shu sababli kommunikativ tolerantlikni shakllantirish jarayonida o'smirlarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur hisoblanadi ^[3].

TAHLIL VA NATIJALAR

O'smirlarda kommunikativ tolerantlik muammosini o'rganishda metodologik asoslar va ilmiy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'smirni muloqot jarayonining faol subyekti sifatida ko'rib, uning individual imkoniyatlari hamda ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv o'smirlarning shaxsiy tajribasi, qiziqishlari va muloqotga bo'lgan ehtiyojlarini e'tiborga olish orqali kommunikativ tolerantlikni rivojlantirish imkonini beradi.

Faoliyat yondashuvi kommunikativ tolerantlikning muloqot faoliyati jarayonida shakllanishini asoslaydi. Jamoaviy mashg'ulotlar, roli o'yinlar hamda bahs-munozaralar orqali o'smirlarning tolerant xulq-atvori rivojlantiradi, o'zaro hamkorlik va muloqot madaniyati mustahkamlanadi. Ushbu faoliyat shakllari o'smirlarning ijtimoiy tajribasini boyitib, turli nuqtai nazarlarni qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuv tolerantlikni ijtimoiy muhit, oila, maktab va tengdoshlar guruhi bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qiladi. Mazkur yondashuv doirasida o'smir shaxsining rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar, muloqot muhiti va ijtimoiy munosabatlar tizimi muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Metodologik jihatdan gumanizm, dialogiklik, tizimlilik va uzluksizlik tamoyillari kommunikativ tolerantlikni shakllantirish jarayonining samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar sifatida qaraladi [4].

O'smirlarda kommunikativ tolerantlikni samarali rivojlantirish uchun maktabda ijobiy psixologik muhit yaratish, o'qituvchining tolerant muloqot namunasi bo'lishi, empatiya va refleksiyani rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish hamda nizolarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish zarur hisoblanadi. Ushbu pedagogik shart-sharoitlar o'smirlarning shaxslararo munosabatlarda bag'rikenglikni namoyon etishiga hamda ijtimoiy moslashuv jarayonining samarali kechishiga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda kommunikativ tolerantlik muammosi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u psixologik hamda pedagogik omillarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. Mazkur muammoning nazariy-metodologik asoslarini chuqur o'rganish o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi hamda sog'lom shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Асмолов А. Г. Психология личности. – Москва, 2019. [1]
2. Бойко В. В. Коммуникативная толерантность личности. – Санкт-Петербург, 2018. [2]
3. Эльконин Д. Б. Возрастная психология. – Москва, 2017. [3]
4. Karimova V. M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020. [4]
5. Mirsidikova, A. M. Kommunikativ tolerantlik va uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Innovative Development in Educational Activities, 3(13), 27–31, 2024.
6. O'smirlarda ijtimoiy tolerantlikning psixologik xususiyatlari. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI, 1(8), 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14616344>
7. Khusanbayeva Ziyoda Makhmudjon kizi. Socio-Psychological Factors of the Influence of the Safe Environment in the Organization on the Psycho-Emotional State of Employees. Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals, 5(05), 118–120, 2025. <https://doi.org/10.55640/jsshhrf-05-05-30>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING SOG'LOM TURMUSH TARZINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muxtorova Xusnidaxon Abdug'oprovna

Andijon davlat universiteti

Sport nazariyasi va metodikasi kafedrasining o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada muallif tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilarining sog'lom turmush tarzini tashkil etishning nazariy asoslari yoritiladi. Unda sog'lom turmush tarzining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar uchun ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'quvchilari, sog'lom turmush tarzi, nazariy asoslar, jismoniy faollik, sog'lom ovqatlanish, shaxsiy gigiyena, kun tartibi, pedagogik hamkorlik, salomatlikni mustahkamlash, ta'lim-tarbiya jarayoni.

Abstract: This scientific article elucidates the theoretical foundations of organizing a healthy lifestyle for primary school students. It analyzes the essence and content of a healthy lifestyle, its components, and its significance for children of primary school age from a scientific and pedagogical perspective.

Key words: primary school students, healthy lifestyle, theoretical foundations, physical activity, healthy nutrition, personal hygiene, daily routine, pedagogical collaboration, health promotion, educational process.

Аннотация: В данной научной статье автором освещаются теоретические основы организации здорового образа жизни учащихся начальных классов. В ней с научно-педагогической точки зрения анализируются сущность и содержание здорового образа жизни, его составляющие, а также значение для детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, здоровый образ жизни, теоретические основы, физическая активность, здоровое питание, личная гигиена, режим дня, педагогическое сотрудничество, укрепление здоровья, учебно-воспитательный процесс.

KIRISH

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri maktab yoshidagi bolalarning sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashdan iborat. Ushbu muammoni hal etishda ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanining roli muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini to'g'ri tashkil etishning ajralmas qismi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda ma'lumki, optimal tarzda tashkil etilgan harakat rejimi, shu jumladan maktab va darsdan tashqari mashg'ulotlarda qo'llaniladigan sog'lomlashtirish yo'nalishidagi jismoniy tarbiyaning turli shakllari boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy va ruhiy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, maktab ta'limini isloh qilish sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashda tizimli jismoniy tarbiya hamda sportning roli sezilarli darajada oshib bormoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining salomatligi va ish faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan gigiyenik, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik hamda madaniy omillar orasida jismoniy tarbiya va kundalik tartib darajasi ta'sir intensivligi jihatidan muhim o'rin tutadi, ya'ni turli xil faoliyat va dam olish turlarini to'g'ri almashtirish, shuningdek, to'g'ri ovqatlanishni tashkil etish shular jumlasidandir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Abdurauf Fitrat ijtimoiy tarbiya negizida jismoniy tarbiyani tashkil etish, shaxsni sog'lom va baquvvat qilib tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Uning "Rahbari najot" asarining "Bola tarbiyasi" nomli bobida badan tarbiyasini tashkil etish borasida quyidagi fikrlar ilgari surilgan: "Badan tarbiyasiga qadim zamonlardan boshlab katta ahamiyat berilgan. Insonning butun a'zolari sog'lom va quvvatga ega bo'lmasa, unda inson uzoq yashamaydi. Agar inson tanasidagi a'zolaridan biriga halal tegsa, u kishi ishdan qo'lini tortib, bosh-

qalarga muhtojga aylanadi". Abu Ali ibn Sinoning "Kitob al-Qonun fit-tib" asarida sog'lom turmush tarziga amal qilish uchun turli tavsiyalar berilgan. Ular quyidagilardan iborat:

- badantarbiya bilan shug'ullanish;
- cho'milish va chiniqish;
- ovqatlanish tadbiri;
- suv va ichimliklar tadbiri;
- uyqu rejimi.

Azaldan sog'lom turmush tarzini to'g'ri tashkil etishga alohida e'tibor qaratib kelingan bo'lib, bu holat yuqoridagi asarlarda ham o'z ifodasini topgan. Shunga qaramay, so'nggi yillarda mamlakatimizda sog'liqni saqlash ko'rsatkichlarining biroz pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu holat, ayniqsa, bolalar, o'smirlar va yoshlar orasida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Yosh avlod salomatligi davlat va jamiyatni alohida tashvishga solmoqda. Ko'plab o'qituvchilar, psixologlar, gigiyenistlar va fiziologlar bolalar hamda o'smirlar salomatligini muhofaza qilish va targ'ib etish borasidagi noqulay vaziyatni katta tashvish bilan qayd etmoqdalar. Maktab yoshidagi bolalarning kasallanish tuzilishida tayanch-harakat tizimi buzilishlari birinchi, asab tizimi kasalliklari ikkinchi, nafas olish va yurak-qon tomir tizimlari kasalliklari uchinchi, ko'rish organlari kasalliklari va allergik reaksiyalar to'rtinchi o'rinni egallaydi. Chuqurlashtirilgan tibbiy ko'riklar natijalari shuni ko'rsatadiki, maktab yoshidagi bolalarning 70% dan ortig'i sog'lig'ida turli xil anormalliklarga ega bo'lib, umumta'lim maktablari bitiruvchilarining 80% (harbiy yoshdagi yigitlar) jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlikning past darajasiga ega.

Maktab yillarida qad-qomat va ko'rishning buzilishi soni 4-5 barobar, ovqat hazm qilish kasalliklariga chalingan bolalar soni esa 3-4 barobar ortadi. Sog'lig'i sababli maxsus tibbiy guruhga tayinlangan maktab o'quvchilari soni yildan-yilga ortib bormoqda. Shu bilan birga, maktab o'quvchilari sog'lig'idagi buzilishlar sonining o'quv yuklamasining hajmi va intensivligiga bog'liqligi aniq kuzatilmoqda. Maktab yoshidagi bolalar sog'lig'i butun xalqning kelajagi uchun jiddiy tashvish tug'diradi. Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligi yomonlashuvining sabablari nafaqat xavf omillari va yomon odatlar (chekish, spirtli ichimliklar iste'moli, giyohvand moddalar, noto'g'ri ovqatlanish, ta'limning ortiqcha yuklanishi, jismoniy harakatsizlik) bilan, balki ta'lim muassasalarida bolalar, o'smirlar va o'quvchilar uchun sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan terapevtik, profilaktik va tarbiyaviy ishlarning yetishmasligi bilan ham izohlanadi ^[14].

Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining sog'lig'i yomonlashuvining asosiy sabablaridan biri akademik ortiqcha yuklama va jismoniy harakatsizlik hisoblanadi. Chuqurlashtirilgan umumta'lim maktablari yosh o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga ustuvor e'tibor qaratiladi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat innovatsion ta'lim muassasalarida (liseylar, ixtisoslashtirilgan maktablar hamda matematika, biologiya va chet tillari chuqurlashtirib o'qitiladigan sinflarda) o'quv jarayoni haddan tashqari yuklangan bo'lib, bolalar kuniga 5-6 soat o'qiydi. Majburiy darslar va uy vazifalaridan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilari qo'shimcha ta'lim muassasalarida darsdan tashqari vaqtlarda klublar, bo'limlar va studiyalarda mashg'ulotlarda qatnashadilar. Boshlang'ich sinflarda 45 daqiqadan ortiq davom etadigan 4-5 ta dars o'tkazilishi holatlari keng tarqalgan bo'lib, bu yosh o'quvchilar uchun og'irlik qiladi. O'quv jarayoniga yuqori darajadagi mualliflik dasturlarining jadal joriy etilishi, ixtiyoriy kurslarning ko'payishi va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tezkor o'quv yutuqlariga intilishi salbiy oqibatlariga olib kelmoqda. Bolalarning turli xil faoliyat turlari o'rtasida muvozanatning yo'qligi, o'quv jarayoni rejimining buzilishi hamda uning sog'liq imkoniyatlari va holatiga mos kelmasligi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ish qobiliyatining pasayishiga va kasallanish darajasining oshishiga sabab bo'lmoqda. Shu munosabat bilan kun davomida o'quv, o'yin va mehnat faoliyatlarining oqilona almashinuvi boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy va ruhiy salomatligini saqlash hamda mustahkamlashning eng muhim sharti hisoblanadi. Bolaning jismoniy va ruhiy salomatligi asoslari bolalik va o'smirlar davrida shakllanadi. Shu sababli bolalar salomatligi va sog'lom turmush tarziga yoshligidan g'amxo'rlik qilish zarur. Sog'lom turmush tarziga o'rgatish va sog'liqqa mas'uliyatli munosabatni shakllantirish go'daklikdan boshlanishi lozim. Maktab yoshidagi bolalar sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash mamlakatimiz ta'lim va sog'liqni saqlash sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Demografik vaziyatni yaxshilash, aholining turmush darajasi va sifatini oshirish maqsadida mamlakatimizda bir qator ustuvor ijtimoiy davlat dasturlari qabul qilingan, jumladan: "Sog'lom avlod yili" (2000-yil), "Sihat-salomatlik yili" (2005-yil), "Sog'lom bola yili" (2014-yil), "Sog'lom ona va bola yili" (2016-yil). Ushbu dasturlar oilani ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim va tibbiy xizmatlar sifatini oshirish hamda aholining sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish zarurligini ta'kidlaydi. Hozirgi vaqtda sog'lomlashtirish yo'nalishida jismoniy tarbiya va sport vositalaridan foydalangan holda oqilona tashkil etilgan harakat faoliyatining maktab o'quvchilari sog'lig'iga ijobiy ta'siri

borligi shubhasizdir. Buni olimlar – o'qituvchilar, fiziologlar, biologlar va gigiyenistlarning jismoniy tarbiya hamda bolalar va o'smirlarning motor faoliyati rejimini gigiyenik jihatdan asoslashga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlari tasdiqlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Olimlar boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalashning samarali vositalari, shakllari va usullarini aniqlashga, umumta'lim maktablari va oilalar sharoitida maktab o'quvchilarining harakatlantiruvchi faoliyati rejimini optimallashtirishga katta e'tibor beradilar. So'nggi paytlarda mamlakatimizda maktab yoshidagi bolalar bilan tizimli jismoniy tarbiya va sportni tashkil etishning moddiy-texnik bazasini yaratish va kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Sog'lom maktab o'quvchilari uchun jismoniy tarbiyaning mazmuni va shakllari batafsil belgilab berilgan bo'lib, ilmiy, uslubiy hamda dasturiy-me'yoriy materiallar aniqlashtirilmoqda. So'nggi yillarda jismoniy tarbiya va sport sohasida katta miqdorda ilmiy tadqiqotlar olib borildi, maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiya tizimini takomillashtirish hamda bolalar va o'spirinlarning harakatlantiruvchi faoliyati rejimini gigiyenik asoslash bo'yicha nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilindi.

L.V. Abdulmanova va boshqa olimlarning dissertatsiya tadqiqotlarida maktabgacha hamda maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasi, ta'lim muassasalarida harakatlantiruvchi rejimini tashkil etish bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar berilgan. Biroq ushbu dissertatsiyalarda sog'liqni shakllantirish texnologiyasini loyihalashning pedagogik tamoyillari yetarlicha qamrab olinmagan, shuningdek, sog'lig'ida muammosi bor bolalarni jismoniy tarbiyalash dasturini amalga oshirishning pedagogik shartlari to'liq ochib berilmagan.

Ilmiy, pedagogik va tibbiy adabiyotlarda maktabgacha hamda maktab yoshidagi nogiron bolalarning jismoniy tarbiyasiga bag'ishlangan o'quv-uslubiy qo'llanmalar va ilmiy maqolalar mavjud. Ilmiy maqolalar, dissertatsiya tadqiqotlari hamda o'quv qo'llanmalari sog'lig'ida muammosi bor bolalarning jismoniy tarbiyasiga bag'ishlangan. Mazkur olimlar jismoniy tarbiyani maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning jismoniy hamda ruhiy salomatligini mustahkamlash va saqlashning asosiy vositalaridan biri deb hisoblaydilar va o'qituvchilarga sog'lomlashtirish yo'nalishida jismoniy madaniyatdan foydalanish bo'yicha bir qator tavsiyalar beradilar. Sog'lom maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasi masalalari ilmiy va uslubiy adabiyotlarda keng yoritilgan hamda chuqur tahlil qilingan. Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasiga bag'ishlangan ko'plab o'quv qo'llanmalari, monografiyalar va ilmiy maqolalar mavjud. Biroq ushbu ishlarda sog'lig'ida muammosi bor va jismoniy rivojlanishi sust bo'lgan maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari yetarlicha hisobga olinmagan. Bu ishlar mualliflari deyarli sog'lom maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakatlantiruvchi faolligini o'rganib chiqib, maktabgacha ta'lim muassasasi hamda umumta'lim maktabi sharoitida ularning harakatga bo'lgan ehtiyoji to'liq qondirilmassligini aniqlaganlar. Ular maktabgacha ta'limdan tizimli maktab ta'limiga o'tish bilan bolalarda harakatlantiruvchi faollik keskin kamayishini qayd etganlar. Bu holat bir qator olimlar va o'qituvchilarning tadqiqotlarida alohida ta'kidlangan [15, 18, 90, 162, 168].

Olimlarning fikriga ko'ra, bolaning maktabga kelishi bilan harakatlantiruvchi faollik maktabgacha davrga nisbatan ikki baravar kamayadi. Shuni hisobga olgan holda, ular boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakatlantiruvchi rejimini kengaytirishni hamda harakatlantiruvchi faollikning kunlik hajmini yosh me'yorlariga yetkazishni tavsiya etadilar.

Ilmiy tadqiqotlar harakatlantiruvchi faoliyatning to'g'ri me'yorlarini gigiyenik asoslashga, maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar uchun jismoniy faoliyatni gigiyenik me'yorlashning ilmiy asoslarini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Harakatlantiruvchi faollikni oshirish maqsadida ushbu olimlar maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning kundalik faoliyatida jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridan muntazam foydalanishni taklif etadilar. Ularning tavsiyalariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kunlik jismoniy faolligi kamida bir soat bo'lishi lozim. Salomatlikni mustahkamlash va boshlang'ich sinf o'quvchilarida harakat yetishmovchiligini bartaraf etish uchun jismoniy tarbiyaning turli shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi. Biroq mazkur olimlarning tadqiqotlarida sinfdan tashqari vaqtlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakatlantiruvchi faoliyati rejimini tashkil etishning pedagogik asoslari, bolalarning harakatlantiruvchi faoliyatiga pedagogik rahbarlik qilish usullari, sog'lomlashtirish yo'nalishi bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlarni tashkil etish tamoyillari va shakllari yetarlicha ochib berilmagan.

So'nggi yillarda tibbiy-pedagogik, fiziologik hamda psixologik-gigiyenik tadqiqotlar natijalari bolalar va o'smirlar uchun jismoniy faoliyatni gigiyenik me'yorlashning ilmiy asoslarini ishlab chiqishga xizmat qildi. Ushbu olimlarning fikriga ko'ra, jismoniy faoliyatning haftalik hajmi va rejimi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun 8-12 soat miqdorida bo'lishi lozim bo'lib, bu organizmning jismoniy faoliyatga bo'lgan biologik ehtiyojini qondiradi. Bir qator taniqli olimlar, fiziologlar va gigiyenistlarning fikriga ko'ra, kichik maktab yoshidagi bolalarda kundalik harakatlanish faolligining to'g'ri me'yori harakatga bo'lgan biologik ehtiyojni to'liq qondiradigan, ularning funksional imkoniyatlariga mos keladigan, salomatlikni mustahkamlovchi va ish samaradorligini oshiruvchi ko'rsatkich sifatida e'tirof etilishi mumkin.

L.I. Abrosimova va boshqa olimlarning ilmiy ishlari jismoniy ish qobiliyati va funksional imkoniyatlarni o'rganishga, o'quvchilar organizmining o'quv hamda jismoniy faoliyatga moslashuvini tahlil qilishga, shuningdek, bolalar uchun jismoniy faoliyatni gigiyenik me'yorlashning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Mazkur olimlar bolalarning jismoniy va aqliy ko'rsatkichlarini o'rganib, maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi sog'lig'i zaiflashgan hamda tez-tez kasallanadigan bolalarda yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlari pasayganligini aniqlaganlar. Ular ruxsat etilgan jismoniy faoliyat darajalarini belgilab, maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasi uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqqanlar. Olimlarning tadqiqotlarida boshlang'ich sinflarda aqliy ish yukini asossiz ravishda oshirishning salbiy amaliyoti mavjudligi hamda ta'lim dasturlari mazmunining asosan bolalarning aqliy (intellektual) rivojlanishiga qaratilganligi aniqlangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sog'lom turmush tarzi – inson hayotining turli jabhalarini rivojlantirish, faol va uzoq umr ko'rish hamda ijtimoiy funksiyalarni to'liq bajarish, mehnatda, ijtimoiy, oilaviy va kundalik hayotda, shuningdek bo'sh vaqtlarni mazmunli o'tkazishda faol ishtirok etishning zaruriy sharti bo'lib, inson faoliyatining sog'lig'ini saqlash, mustahkamlash va yaxshilashga qaratilgan o'ziga xos, maqsadli shaklidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sog'lom turmush tarzini tashkil etish nihoyatda muhimdir, chunki bu yoshdagi bolalar uchun sog'lom turmush tarzi nafaqat jismoniy, balki ruhiy va ijtimoiy rivojlanish uchun ham zarur hisoblanadi. Sog'lom turmush tarzini ta'minlashga yordam beradigan asosiy jihatlari qatoriga to'g'ri ovqatlanish, ya'ni o'quvchilarga foydali va muvozanatli ovqatlar – meva, sabzavotlar, sut mahsulotlari hamda to'liq donli mahsulotlarni taqdim etish, shuningdek shakarli ichimliklar va tez tayyorlanadigan ovqatlardan saqlanishga rag'batlantirish; uyqu tartibini to'g'ri yo'lga qo'yish, ya'ni yetarli miqdorda va sifatli uyquni ta'minlash, har kuni bir xil vaqtda uxlash va ertalab o'qishga tayyor holatda uyg'onishni shakllantirish; gigiena qoidalariga amal qilish, jumladan qo'l yuvish, tishlarni tozalash va shaxsiy gigiena vositalaridan to'g'ri foydalanish kabi oddiy, ammo muhim odatlarni mustahkamlash; ijtimoiy aloqalar va psixologik salomatlikni rivojlantirish, ya'ni o'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, do'stlar bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish hamda stressni boshqarishda yordam berish kiradi. Psixologik salomatlikni ta'minlash uchun bolalar bilan muntazam muloqot olib borish alohida ahamiyatga ega.

Shuningdek, sog'lom turmush tarzini tashkil etishda jismoniy tarbiyaning o'rni beqiyosdir, chunki u nafaqat bolalarning jismoniy holatini yaxshilaydi, balki sog'lom odatlar va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya bolalarning mushak va suyak tizimini mustahkamlash, yurak-qon tomir tizimini rivojlantirish orqali umumiy sog'lomlikni ta'minlaydi va energiya darajasining oshishiga olib keladi. Sport va jismoniy mashqlar orqali bolalar sog'lom turmush tarzini qabul qilishni o'rganib, o'z salomatliklariga bo'lgan e'tiborini oshiradilar hamda jismoniy faoliyatni kundalik hayotlariga singdirishga odatlanadilar.

Bundan tashqari, jismoniy mashqlar aqliy va hissiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, bolalarda o'zini boshqarish, sabr-toqat, mas'uliyat va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Sport faoliyati bolalar o'rta-sida hamkorlik, o'zaro hurmat va ishonchni rivojlantiradi, shuningdek jamoadagi o'z rolini anglash va boshqalar bilan samarali muloqot qilishni o'rgatadi. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishga bo'lgan munosabatlarni umumlashtirib aytganda, inson mavjud ekan, uning salomatligi, ayniqsa o'sib kelayotgan avlodni jismoniy jihatdan baquvvat qilib tarbiyalash va favqulodda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarga tayyorlash masalasi har doim jamiyat e'tiborida bo'lib kelgan va har bir davrda ushbu masalaga o'ziga xos yondashuvlar shakllangan.

Bir necha asrlar ilgari yashab ijod qilgan mutafakkir olimlarimiz asarlarining tahlili ham sog'lom turmush tarzi masalalariga alohida e'tibor qaratilganini ko'rsatadi, chunki mazkur manbalarning aksariyatida bolaning jismoniy jihatdan sog'lom etib tarbiyalanishi ustuvor vazifa sifatida talqin etilgan. Jumladan, ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qimoq, o'qitmoq, o'rganmoq, o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir" degan fikri inson salomatligi masalasi o'sha davrning o'zidayoq diqqat markazida bo'lganini anglatadi hamda bugungi kunda ham o'z dolzarbligi va muhim ahamiyatini saqlab qolayotganini tasdiqlaydi.

XULOSA

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat umumta'lim maktablarida jismoniy tarbiya va bolalarning harakatlantiruvchi faol shakllariga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Bu holat boshlang'ich sinf o'quvchilarida ortiqcha charchoqqa olib keladi, ularning umumiy ish qobiliyatini pasaytiradi hamda harakat yetishmovchiligini yuzaga keltiradi, bu esa ularning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatib, jismoniy rivojlanishiga jiddiy zarar yetkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гончаров М.Ю. Обоснование комплексной методики физкультурно-оздоровительных занятий с детьми дошкольного возраста: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 2018. – 23 с.
2. Евсеев Л.Г. Развитие выносливости у детей 7-8 лет и пути ее повышения на уроках физической культуры: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 2011. – 20 с.
3. Змановский Ю.Ф. Двигательная активность и закаливание – ведущие факторы укрепления здоровья // Дошкольное воспитание. – 1979. – № 8. – С. 45-46.
4. Крюкова Е.А. Личностно-развивающие образовательные технологии: монография. – Волгоград: Перемена, 2018. – 195 с.
5. Логвина Т.Ю. Оптимизация режима двигательной активности дошкольников в зависимости от их возраста: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Минск, 2001. – 19 с.
6. Тимофеева Е.А. Физическое воспитание детей в детском саду и семье: методическое пособие для воспитателей и родителей. – М.: Просвещение, 1977. – 75 с.
7. Юрко Т.П. Уровень морфофункционального развития дошкольников в оценке влияния средств физического воспитания // В кн.: Научные основы гигиенического нормирования физических нагрузок для детей и подростков. – М., 2012. – С. 35-42.

IMPROVING THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR INTEGRATING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES INTO ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN HIGHER EDUCATION

Nigmatova Nozimakhon Ulugbek kizi
Fergana state university, independent researcher

UDK: 37.013.378.096.378.22

ORCID:0009-0002-0552-4068

Abstract: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish jarayoniga generativ sun'iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilish metodikasini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalarining lingvodidaktik imkoniyatlari, ularning o'quv jarayonidagi funksional roli hamda talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishdagi samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, generativ sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashda metodik yondashuvlar, didaktik tamoyillar va pedagogik shart-sharoitlar tizimli ravishda yoritib beriladi.

Key words: generativ sun'iy intellekt, ingliz tilini o'qitish metodikasi, oliy ta'lim, raqamli ta'lim texnologiyalari, lingvodidaktika, kommunikativ kompetensiya, innovatsion pedagogika.

Annotatsiya: This article examines the theoretical foundations for developing methodologies aimed at integrating generative artificial intelligence technologies into English language teaching in higher education. The study explores the linguodidactic potential of AI-based educational tools, their functional role in the instructional process, and their effectiveness in enhancing students' communicative competence. Furthermore, the paper systematically analyzes methodological approaches, didactic principles, and pedagogical conditions necessary for the effective implementation of generative artificial intelligence technologies in language education.

Kalit so'zlar: generative artificial intelligence, English language teaching methodology, higher education, digital educational technologies, linguodidactics, communicative competence, innovative pedagogy.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы развития методики интеграции генеративных технологий искусственного интеллекта в процесс обучения английскому языку в высших учебных заведениях. Анализируются лингводидактические возможности инструментов искусственного интеллекта, их функциональная роль в образовательном процессе, а также влияние на формирование коммуникативной компетентности обучающихся. Особое внимание уделяется методическим подходам, дидактическим принципам и педагогическим условиям эффективного применения генеративных технологий искусственного интеллекта в языковом образовании.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, методика обучения английскому языку, высшее образование, цифровые образовательные технологии, лингводидактика, коммуникативная компетентность, инновационная педагогика.

INTRODUCTION

In the context of contemporary globalization and digitalization, the higher education system is undergoing an intensive process of transformation. This process necessitates the renewal of educational content, the improvement of teaching methodologies, and the integration of modern pedagogical technologies into educational practice. In particular, the growing demand for innovative digital tools in foreign language instruction, especially in English language education, has become increasingly evident. From this perspective, the integration of generative artificial intelligence technologies into the educational process is advancing English language teaching methodology to a new stage of development. These technologies function as a significant pedagogical factor in individualizing the learning process, enhancing students' autonomous learning activities, and developing their communicative competence. The digital learning environment facilitated by generative artificial intelligence supports the formation of personalized learning trajectories and elevates the quality of interaction between instructors and students to a qualitatively new level.

LITERATURE REVIEW

In contemporary pedagogical research, the integration of intelligent technologies into the educational process is closely associated with enhancing educational effectiveness, individualizing learning activities, and developing students' autonomous learning skills. In particular, the use of generative artificial intelligence technologies in foreign language instruction, especially in English language teaching, is increasingly regarded as a significant pedagogical factor that enables the orientation of language learning toward communicative and reflective activities. Therefore, the incorporation of these technologies into teaching methodology requires a solid theoretical and methodological foundation.

According to the sociocultural approach proposed by Lev Vygotsky, which emphasizes the decisive role of social interaction and communication in the educational process, knowledge is constructed through interpersonal interaction, and a learning environment adapted to learners' developmental needs is of critical importance. These theoretical assumptions provide a foundation for understanding the pedagogical effectiveness of dialogic and interactive learning environments facilitated by generative artificial intelligence. Flexible learning environments supported by artificial intelligence tools promote students' active engagement in communication and contribute to the development of their communicative competence. Within the framework of constructivist learning theory, priority is given to the independent construction of knowledge through learners' active participation rather than the passive reception of ready-made information. According to the views of Jerome Bruner, learning becomes effective only when it is grounded in inquiry, analysis, and the resolution of problem situations. Generative artificial intelligence technologies support this form of constructive activity by enabling students to generate texts, model dialogues, and articulate independent ideas.

In his extensive analysis of factors influencing educational effectiveness, John Hattie emphasizes that continuous and high-quality feedback plays a crucial role in improving learning outcomes. The capacity of generative artificial intelligence technologies to perform automated analysis, identify errors, and provide individualized recommendations creates favorable conditions for the practical implementation of this theoretical perspective in English language teaching. Within the competency-based approach, educational outcomes are assessed not only in terms of the volume of acquired knowledge but also according to the extent to which this knowledge can be applied in real-life contexts. The scholarly works of Robert Marzano substantiate the necessity of ensuring the integrated development of knowledge, skills, and attitudes within the educational process. English language instruction organized through the use of generative artificial intelligence contributes to the comprehensive development of students' linguistic, communicative, and cognitive competencies.

Albert Bandura's social learning theory, which conceptualizes learning as a developmental process shaped by observation and reflection, also constitutes an important theoretical foundation for the present study. The modeling, example-based learning, and self-analysis features inherent in generative artificial intelligence technologies foster the development of students' reflective thinking. The analysis of the aforementioned theoretical perspectives indicates that methodologies for integrating generative artificial intelligence technologies into English language teaching in higher education are grounded in sociocultural, constructivist, competency-based, and digital pedagogy approaches. These technologies enable the individualization of the educational process, active student engagement in communication, and the development of reflective and autonomous learning skills. Consequently, the methodologically sound implementation of generative artificial intelligence technologies in English language teaching plays a significant role in achieving qualitatively new pedagogical outcomes and ensuring the innovative development of the higher education system.

ANALYSIS AND RESULTS

Generative artificial intelligence technologies represent one of the most advanced domains of artificial intelligence, with their primary function being the creation of new content tailored to users' needs. In the educational process, these technologies enable the automatic generation of texts, dialogues, test tasks, linguistic exercises, and multimodal learning materials. From a pedagogical perspective, the advantages of generative artificial intelligence are manifested in its adaptability, interactivity, and reflective capabilities. Specifically, these technologies design educational content in accordance with students' levels of knowledge, language competence, and individual learning pace. As a result, the educational process shifts from a standardized approach to an individualized and learner-centered model. Furthermore, generative artificial intelligence serves as an effective tool for developing students' metacognitive activity, fostering self-assessment skills, and enhancing analytical abilities. This, in turn, ensures that education is oriented not only toward knowledge transmission but also toward comprehensive personal development.

In the context of English language teaching, generative artificial intelligence technologies offer a wide range of didactic opportunities. In particular, these technologies make it possible to model communicative situations that closely resemble real-life contexts, actively engage students in interaction, and develop their speaking competence. Moreover, by automatically generating academic and professionally oriented texts, generative artificial intelligence facilitates the integration of English language learning with professional activities. This contributes to students' acquisition of language skills based on practical needs. Through the automatic analysis of written and spoken language, identification of errors, and provision of corrective feedback, generative artificial intelligence promotes the development of reflective thinking. Consequently, students acquire the ability to independently analyze and improve their own language performance, thereby ensuring sustainable and high-quality outcomes in the process of learning English. The methodology for integrating generative artificial intelligence technologies into English language teaching is grounded in several contemporary pedagogical approaches. In particular, the competency-based approach aims to align language learning outcomes with real communicative activities and focuses on developing students' functional language competence. The learner-centered approach emphasizes the consideration of individual differences and the creation of a learning environment tailored to students' personal needs and interests. The constructivist approach, in turn, prioritizes the active involvement of learners in constructing knowledge independently rather than receiving it in a ready-made form. The digital pedagogy approach views generative artificial intelligence technologies as an integral component of the modern digital learning environment and emphasizes their alignment with clearly defined didactic objectives.

CONCLUSION

In conclusion, the development of methodologies for integrating generative artificial intelligence technologies into English language teaching in higher education requires a theoretically grounded, systematic, and comprehensive approach. These technologies serve as an important pedagogical resource for updating the content and structure of the educational process, as well as for individualizing instruction and enhancing interactivity. Educational processes organized on the basis of generative artificial intelligence contribute to the development of students' communicative, linguistic, and cognitive competencies, thereby enabling qualitatively new outcomes in English language teaching. Therefore, the methodologically sound implementation of these technologies plays a significant role in the innovative development of the higher education system.

References:

1. Guilford, J. P. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill, pp. 138–167.
2. Torrance, E. P. (1974). *Torrance Tests of Creative Thinking: Norms and Technical Manual*. Lexington, MA: Ginn Press, pp. 23–45.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 79–91.
4. Bruner, J. S. (1961). The Act of Discovery. *Harvard Educational Review*, 31(1), 21–32, pp. 24–30.
5. Sternberg, R. J. (2006). The Nature of Creativity. *Creativity Research Journal*, 18(1), 87–98, pp. 90–95.
6. UNESCO. (2015). *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* Paris: UNESCO Publishing, pp. 47–58.
7. Zaripova, D., & Abdullaeva, M. (2021). *Innovative Educational Technologies in Teacher Training*. Tashkent: Fan va texnologiya, pp. 112–128.

MAKTABGACHA TA'LIM VA OILA HAMKORLIGI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ILMIY ASOSLAR

Omondavlatova Diyora Otabekovna
Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti
Maktabgacha ta'lim 2-kurs magistranti

ORCID: 0009-0002-6728-5891

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalari bilan oilaning samarali hamkorligi masalasi tahlil qilinadi. Ilmiy manbalar, zamonaviy pedagogik nazariyalar hamda O'zbekistonda va xorijda o'tkazilgan empirik tadqiqotlar asosida mazkur hamkorlikning bolalar rivojiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar va ularni milliy kontekstga moslashtirish yo'llari taklif etilgan bo'lib, bu orqali globallashtirilgan jamiyat sharoitida munosib farzandlarni tarbiyalashda nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, balki oilaning ham o'rni beqiyos ekani ta'kidlangan. Maqola yakunida xorijiy tajriba va tahlillar asosida bugungi ta'lim-tarbiya jarayoni uchun zarur bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila, jamiyat, shaxs, ko'nikmalar, individual rivojlanish, qo'shma faoliyat, pedagogik ma'rifat, hamkorlik, adaptiv modellar.

Abstract: The article analyzes the issue of effective cooperation between preschool educational institutions and families. Based on scientific sources, modern pedagogical theories, and empirical studies conducted in Uzbekistan and abroad, the impact of such cooperation on children's development is examined. In addition, advanced international practices are presented, along with recommendations for adapting them to the national context. The study emphasizes that in raising well-rounded children capable of thriving in a globalized society, not only preschool educational institutions but also families play an indispensable role. At the conclusion of the article, methodological recommendations necessary for contemporary educational and upbringing processes are developed based on the analysis of international experience.

Key words: preschool educational institution, family, society, personality, skills, individual development, joint activity, pedagogical enlightenment, cooperation, adaptive models.

Аннотация: В статье анализируется проблема эффективного взаимодействия дошкольных образовательных организаций и семьи. На основе научных источников, современных педагогических теорий, а также эмпирических исследований, проведенных в Узбекистане и за рубежом, раскрывается влияние данного взаимодействия на развитие детей. Кроме того, представлены передовые зарубежные практики и предложены пути их адаптации к национальному контексту. Подчеркивается, что в воспитании достойного поколения в условиях глобализованного общества значимую роль играют не только дошкольные образовательные учреждения, но и семья. В заключении статьи на основе анализа зарубежного опыта разработаны методические рекомендации, необходимые для современного образовательного и воспитательного процесса.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, семья, общество, личность, навыки, индивидуальное развитие, совместная деятельность, педагогическое просвещение, сотрудничество, адаптивные модели.

KIRISH

Hozirgi kunda O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida oila va maktabgacha ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik masalasi eng dolzarb yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Chunki bolaning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy faolligi va bilimga bo'lgan motivatsiyasi, avvalo, oiladagi tarbiya muhiti hamda ta'lim muassasasidagi pedagogik yondashuvlar uyg'unligiga bog'liqdir. Shu jihatdan, oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi samarali aloqalar bolaning rivojlanish jarayonining uzviyligini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli¹ qarorida oila va ta'lim muassasalari o'rtasida

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli qarori: <https://lex.uz/ru/docs/-4327235>

hamkorlikni kuchaytirish zarurligi alohida ta'kidlanmoqda ^[1]. Bu esa ta'lim jarayonida ota-onalarning faol ishtirokini ta'minlash, pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik madaniyatini rivojlantirishni talab etadi.

Maktabgacha ta'lim bosqichi – bola shaxsining shakllanishida eng muhim davrlardan biri sanaladi. Ushbu bosqichda bola nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallaydi, balki ijtimoiy-emosional rivojlanish, mustaqil fikrlash, o'zini anglash kabi jarayonlarga asos solinadi. Shu bois, bolani tarbiyalashda nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, balki oila ham faol ishtirok etishi zarur. Maktabgacha ta'lim va oila hamkorligi masalasining chuqur tahlili dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega (Vygotskiy, 1978–yil, B. 56–58) ^[8].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Oila va maktabgacha ta'lim tizimi o'rtasidagi hamkorlik bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Vygotskiyning sotsial-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bola o'z rivojlanishini faqat mustaqil ravishda emas, balki kattalar va tengdoshlar bilan muloqot jarayonida amalga oshiradi ^[8, B. 75–78]. Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi esa bolalarning fikrlash qobiliyati yoshga qarab sifat jihatdan o'zgarishini ko'rsatadi ^[9, B. 19–21]. Shu bois, pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik bola rivojlanish bosqichlarini to'g'ri qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarda (Vygotskiy, Bronfenbrenner, Epstein) ta'lim jarayonida oilaning ishtiroki bola rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi isbotlangan. Xususan, Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko'ra, bola rivoji mikro tizimlarda, ya'ni oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi o'zaro aloqalar orqali bevosita shakllanadi ^[4]. Epstein esa 2001–yilda oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni olti turga ajratib, ota-onalarning ishtiroki, uy sharoitida o'qitish, maktabdagi kommunikatsiya, ko'ngilli faoliyat, qaror qabul qilishdagi ishtirok hamda hamjamiyat bilan aloqalarni alohida ta'kidlaydi.

Mazkur ilmiy yondashuvlar asosida olib borilgan tadqiqotlar ota-onalar bilan bo'lgan iliq va mazmunli muloqot bolalarning til rivoji, xotira jarayonlari hamda hissiy-ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi. Ijtimoiy-emosional tayyorgarlik jarayonida ota-ona modeli, ya'ni hissiy tarbiya, empatiya va samarali muloqot orqali bolada muhim shaxsiy fazilatlar shakllanadi. Xitoyda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, ota-ona bilan iliq munosabatlar bolalarning sotsial ko'nikmalarini mustahkamlaydi, qat'iy yoki mojaroli munosabatlarda esa ushbu ta'sir sezilarli darajada pasayadi. Kolumbiya hududida amalga oshirilgan longitudinal tadqiqot natijalari esa ota-onaning bolalikning ilk yillaridagi faol ishtiroki bolalarning prosotsial xatti-harakatlarini kuchaytirishini va bu ko'nikmalar vaqt o'tishi bilan barqaror saqlanib qolishini ko'rsatgan. Rivojlanish psixologiyasidagi zamonaviy yondashuvlar, jumladan, uy sharoitida olib boriladigan ta'limiy faoliyat, interaktiv o'qish, sifatli vaqt o'tkazish va iliq munosabatlarning ahamiyati mazkur jarayonlarda alohida o'rin tutishini tasdiqlaydi.

Maktabgacha ta'lim va oila hamkorligi bolalar uchun sifatli ta'lim va tarbiya olish imkoniyatlarini yaratadi. Oila, maktabgacha ta'lim muassasasi va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar bolalarning shaxsiy, ijtimoiy hamda kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi samarali hamkorlik bolalarning o'qish jarayoniga moslashuvi, jamiyatda o'z o'rnini topishi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Psixologik nuqtai nazardan, mazkur hamkorlik bolalar uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitni ta'minlaydi. Bolalar o'zlarini oila va ta'lim muassasasida bir xil tarzda qabul qilinganligini his qilganlarida, ularning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi va bu holat ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim va oila hamkorligi bolalarning sotsializatsiya jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qilib, ijtimoiy munosabatlar o'rnatish, muloqot qilish va muammolarni hal etish ko'nikmalarining shakllanishiga zamin yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, ilg'or xorijiy tajribalarni solishtirish hamda empirik kuzatishlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi asosiy metodologik asos sifatida qabul qilindi. Ushbu nazariyaga ko'ra, bola rivoji mikro, mezo, ekzo va makro tizimlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi ^[4, B. 22–27]. Shuningdek, Epstein tomonidan ishlab chiqilgan “oilaviy ishtirokning olti turi” modeli ham tadqiqotning metodologik asosi sifatida xizmat qildi ^[5, B. 17–19].

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda 2023–yilda 2 milliondan ortiq bola maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb etilgan ^[2, B. 4]. Biroq ota-onalar ishtiroki hududlar kesimida notekis bo'lib chiqdi. Ayrim hududlarda ota-onalar maktabgacha ta'limni faqat “bolani nazorat qilish joyi” sifatida qabul qiladilar. Bu holat pedagogik savodxonlik yetishmovchiligi hamda muassasa bilan doimiy aloqa yo'qligi bilan izohlanadi.

O'zbekiston sharoitida Epsteinning “oilaviy ishtirokning olti turi” modeli muhim amaliy ahamiyatga ega. Mazkur model doirasida ota-onalik (Parenting) ota-onalarga bolalarni sog'lom, xavfsiz va ma'naviy muhitda tarbiyalashda ko'maklashishni nazarda tutadi. Bunda mahalla yoki maktabgacha ta'lim tashkilotlari tomonidan

ota-onalar uchun tarbiyaviy seminarlar o'tkazish, uy sharoitida bolaning o'yin va o'qish faoliyati uchun qulay muhit yaratish hamda bolani maktabgacha ta'limga tayyorlash bo'yicha tavsiyalar berish muhim hisoblanadi. Aloqa (Communicating) turi maktabgacha ta'lim muassasasi va oila o'rtasida samarali muloqotni yo'lga qo'yishga qaratilgan bo'lib, bunda tarbiyachi va ota-onalar o'rtasida Telegram guruhlarini orqali muntazam aloqa, ota-onalar yig'ilishlarida bolaning rivojlanish natijalarini muhokama qilish hamda "Ochiq eshiklar kuni" tadbirlarini tashkil etish nazarda tutiladi.

Ko'ngillilik (Volunteering) ota-onalarni ta'lim muassasasi faoliyatiga ko'ngilli sifatida jalb etishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda bayram tadbirlarida ota-onalarning ishtiroki, kasb egalari bo'lgan ota-onalarning "Kasbim – faxrim" mashg'ulotlarida qatnashuvi hamda muassasa hududini obodonlashtirish ishlarida yordam berish muhim ahamiyat kasb etadi. Uyda o'rganish (Learning at Home) esa bolaning uy sharoitida o'qish va o'rganish faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, ota-onalar bilan birgalikda ertak o'qish, rasm chizish, tarbiyachi tavsiyasiga binoan rivojlantiruvchi o'yinlar o'tkazish hamda bola bilan kundalik muloqot orqali til va tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Qaror qabul qilishda ishtirok (Decision Making) ota-onalarning maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatiga oid qarorlarni shakllantirishda ishtirok etishini ta'minlaydi. Bunda ota-onalar qo'mitasi yoki maslahat kengashi orqali takliflar bildirish, maktabgacha ta'lim dasturidagi yangiliklarni muhokama qilish hamda mahalla kengashi bilan hamkorlikda muhim masalalarda ovoz berish muhim hisoblanadi. Jamoa bilan hamkorlik (Collaborating with the Community) esa oila, ta'lim muassasasi va mahalla o'rtasida mustahkam aloqalar o'rnatishga qaratilgan bo'lib, mahalla, tibbiyot markazlari va kutubxonalar bilan hamkorlikda tadbirlar tashkil etish, bolalar uchun sayohatlar va sport musobaqalari o'tkazish hamda ijtimoiy tashkilotlar yordamida ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Joyce Epstein tomonidan ishlab chiqilgan ushbu model O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham dolzarb hisoblanadi va bugungi kunda amalda bo'lgan "Ilk qadam" o'quv dasturining 2.5–bandi – "Ota-onalar va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik" uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi [3, B. 14]. Ushbu yondashuv oila, maktabgacha ta'lim muassasasi va mahalla o'rtasidagi uzviy aloqalarni mustahkamlashga, bolada ijtimoiy, aqliy va ma'naviy rivojlanish uchun qulay muhit yaratishga hamda ota-onalarni passiv kuzatuvchi emas, balki faol hamkor sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim va oila o'rtasidagi samarali hamkorlik bolalarning rivojlanishida sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ta'limda uzoq muddatli foyda jihatidan Perry Preschool eksperimentida ishtirok etgan bolalarning voyaga yetgach oliy ta'limni tamomlash ko'rsatkichi 20 % ga yuqori bo'lgan, jinoyatchilikka "ishtirok etish" darajasi esa 19 % ga past bo'lgan. Bu holat dasturga sarflangan har bir dollar 8–9 barobar ijtimoiy-iqtisodiy foyda keltirganini ko'rsatadi. Ijtimoiy-iqtisodiy farqlarni kamaytirish nuqtai nazaridan ham maktabgacha ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar ta'lim muassasasiga qatnay boshlaganlarida o'qish natijalaridagi tafovut oilaviy ta'sirga nisbatan kamayadi, bu esa murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda mavjud tengsizliklarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi.

So'nggi erta bosqichda erishilgan ijobiy ta'lim natijalari ham ushbu xulosani tasdiqlaydi. Yizengaw tomonidan 2024–yilda o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ota-onalarning uy sharoitidagi mashg'ulotlarda faol ishtiroki bolalarning akademik kompetensiyalari va ijtimoiy ko'nikmalarida ijobiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan. Parental involvement umumiy natijalarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, ayniqsa akademik ko'nikmalar bo'yicha 36 % va ijtimoiy ko'nikmalar bo'yicha 10 % dispersiyaning izohlanishiga ta'sir etgani aniqlangan.

Ilg'or xorijiy tajribalar ham oila va maktabgacha ta'lim hamkorligining samaradorligini ko'rsatadi. Jumladan, Finlyandiyada ota-onalar har chorakda bolaning rivojlanish portfollilarini pedagoglar bilan birgalikda tahlil qiladilar (OECD, 2020–yil, B. 88–90) [6]. Yaponiyada "Oyako no manabi" dasturi orqali ota-ona va bola birgalikda o'rganish jarayoniga jalb etiladi (OECD, 2020–yil, B. 102–104) [6]. Italiyaning Reggio Emilia modelida esa ota-onalar ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida ishtirok etadilar [7, B. 13–15].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Maktabgacha ta'lim va oila hamkorligi bolaning rivojlanishi hamda ta'lim olishi jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy yondashuvlar va ilmiy asoslar oila va maktabgacha ta'lim tizimi o'rtasidagi samarali hamkorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu jarayon nafaqat bolalar uchun, balki butun jamiyat uchun ham ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlar keltiradi. Shu bois, oila va ta'lim tizimi o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, yangi yondashuvlar hamda metodlarni joriy etish ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim va oila o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida ushbu jarayonni tizimlashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida har bir maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalar klublarini tashkil etish, maktabgacha ta'lim pedagoglari uchun "Oilaviy hamkorlik psixologiyasi" yo'nalishida maxsus kurslarni joriy etish hamda xalqaro tajriba asosida adaptiv

modellarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta'lim va oila hamkorligi bolaning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini inobatga olib, O'zbekiston sharoitida bu jarayonni kuchaytirish zarurati mavjud.

Xususan, har bir maktabgacha ta'lim muassasasida ota-onalar klublarini yo'lga qo'yish, pedagoglar uchun "Oilaviy hamkorlik psixologiyasi" kurslarini joriy etish hamda xalqaro tajriba asosida adaptiv modellarni ishlab chiqish tavsiya etiladi. Shuningdek, uy sharoitida ta'lim jarayonida ishtirokni kuchaytirish orqali bolalar bilan samarali muloqot, o'qish va o'yin faoliyatlari yordamida ularning ijtimoiy-emosional hamda akademik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. Oilaviy munosabatlarni qo'llab-quvvatlash, ota-ona va bola o'rtasidagi iliq munosabatlarni mustahkamlash bolada o'zini xavfsiz his qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, ota-ona va bola ishtirokidagi ijodiy hamda soft skillsni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni rejalashtirish, ijtimoiy ko'nikmalarni qo'llab-quvvatlovchi faoliyatlarni kengaytirish zarur. Tadbirlar va treninglar dasturini ko'p bosqichli yondashuv asosida tashkil etish, ya'ni prosotsial xatti-harakatlardan boshlanib, akademik qobiliyatlarni rivojlantirishga qadar izchil kengaytirish ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maktabgacha va maktab ta'limini 2030–yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PQ-4312, 3–bob.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. 2023–yilgi statistik hisobot. – Toshkent, 2023. – 25 b.
3. Ilk qadam davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022. – 100 b.
4. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 b.
5. Epstein J. L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. – Boulder, CO: Westview Press, 2001. – 620 b.
6. OECD. Starting Strong V: Transitions from Early Childhood Education to Primary Education. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 224 b.
7. Reggio Children Foundation. The Reggio Emilia Approach in Early Childhood Education. – Reggio Emilia, Italy, 2022. – 56 b.
8. Vygotskiy L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1978. – 287 b.
9. Piaget J. The Child's Conception of the World. – Totowa, NJ: Littlefield, Adams & Co., 1967. – 246 b.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA IQTIDORLI TALABALARNING ILMIY VA IJODIY KOMPETENSIYALARINI ANIQLASHGA YO'NALTIRILGAN AXBOROT TIZIMINI YARATISH

Ovxunov Iqboljon Abdunabiyeovich

Andijon davlat universiteti

“Kompyuter injiniringi” kafedra mudiri, PhD, dotsent

Ro'zimatova Saidaxon Abdivoxid qizi

Andijon davlat universiteti,

“Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti”

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarning ilmiy va ijodiy kompetensiyalarini aniqlashga yo'naltirilgan axborot tizimini yaratish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda talabalarning ilmiy salohiyati, ijodiy fikrlash darajasi, tashabbuskorligi va innovatsion faoliyatga tayyorligini baholash mezonlari tahlil qilinib, ularni avtomatlashtirilgan tarzda aniqlovchi axborot tizimining funksional modeli ishlab chiqiladi. Taklif etilgan tizim ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, reyting asosida baholash hamda individual tavsiyalarni shakllantirish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: iqtidorli talabalar, ilmiy kompetensiya, ijodiy kompetensiya, baholash mezonlari, axborot tizimi, raqamlashtirish.

Abstract: This article discusses the development of an information system aimed at identifying the scientific and creative competencies of gifted students in higher education institutions. The study analyzes criteria for assessing students' scientific potential, creative thinking level, initiative, and readiness for innovative activity, and proposes a functional model of an automated system for identifying these competencies. The proposed system includes capabilities for data collection, processing, rating-based evaluation, and the generation of individualized recommendations. As a result, the system enables monitoring the developmental dynamics of gifted students and simplifies and digitizes the selection process for scientific projects within higher education institutions.

Key words: gifted students, scientific competence, creative competence, assessment criteria, information system, digitalization.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы разработки информационной системы, направленной на выявление научных и творческих компетенций одарённых студентов в высших учебных заведениях. В исследовании анализируются критерии оценки научного потенциала студентов, уровня творческого мышления, инициативности и готовности к инновационной деятельности, на основе чего разработана функциональная модель автоматизированной системы для определения данных компетенций. Предлагаемая система включает возможности сбора данных, их обработки, рейтинговой оценки и формирования индивидуальных рекомендаций.

Ключевые слова: одарённые студенты, научная компетентность, творческая компетентность, критерии оценки, информационная система, цифровизация.

KIRISH

Mamlakatimiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, raqamli transformatsiya jarayonlari va innovatsion yondashuvlar oliy ta'lim muassasalaridan yuqori malakali, kreativ fikrlovchi hamda ilmiy izlanishga qobiliyatli kadrlarga bo'lgan talabni oshirmoqda. Global miqyosda raqobatbardosh ta'lim muhitini yaratish uchun iqtidorli talabalarning ilmiy va ijodiy kompetensiyalarini erta aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish eng muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. An'anaviy baholash mexanizmlarining subyektivligi, ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonining murakkabligi hamda monitoring tizimlarining yetarlicha samarali emasligi ta'lim jarayonida iqtidorni aniqlash tizimini tubdan isloh qilish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Shu sababli iqtidorli talabalarning

ilmiy-ijodiy kompetensiyalarini samarali aniqlay oladigan, ularning salohiyatini raqamli ko'rinishda baholaydigan va rivojlanish jarayonini muntazam monitoring qiladigan axborot tizimini yaratish bugungi ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Iqtidorli talabalar ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda ayrim umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Ular tez fikrlaydi, yangi ma'lumotlarni tez qabul qiladi, tahlil qilish va tanqidiy fikrlashda yuqori ko'nikmalarga ega. Biroq bunday talabalar ko'pincha o'zlarini yanada chuqurroq rivojlantirish va yangi g'oyalarni ilgari surish jarayonida o'qituvchilardan qo'shimcha metodik hamda ilmiy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi ^[1]. Iqtidorli talabalarning ilmiy va ijodiy kompetensiyalari nazariy jihatdan muayyan ilmiy asoslar bilan izohlanadi. Iqtidorli talaba fan, texnologiya, ijodkorlik, innovatsiya, tadqiqot faoliyati yoki boshqa yuqori darajadagi yo'nalishlarda yuksak salohiyat namoyon eta oladigan shaxs sifatida tavsiflanadi. Ularning kompetensiyalarini aniqlash ilmiy va ijodiy omillar majmuasiga tayanib amalga oshiriladi. Ilmiy kompetensiya tarkibiga ilmiy fikrlash tizimining shakllanganligi, tadqiqot metodologiyasini bilish, tahlil va sintez qilish qobiliyati hamda mustaqil ilmiy izlanish olib borish ko'nikmalari kiradi. Talabaning ilmiy maqolalar chop etishi, ilmiy konferensiyalarda ishtirok etishi, grant va loyihalarda qatnashishi uning ilmiy kompetensiyasini baholashda muhim mezonlar sifatida e'tirof etiladi.

Ijodiy kompetensiya esa nostandart fikrlash, original g'oyalarni ilgari surish, kreativ yondashuv, muammolarni yangi metodlar orqali hal eta olish, dizayn va ijodiy loyihalarda faol ishtirok etish kabi xususiyatlar orqali aniqlanadi. Shu bilan birga motivatsiya, tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, liderlik, mustaqil qaror qabul qilish kabi shaxsiy ko'nikmalar ham iqtidorni to'liq va xolis baholashda muhim omillar qatoriga kiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtidorli talabalar ta'lim tizimining yuksalishiga turtki bo'lib, yangi g'oyalarni ilgari surish, ilmiy va amaliy sohalarida ilg'or natijalarga erishish imkonini yaratadi. Buning natijasida nafaqat ta'lim sohasidagi o'zgarishlar, balki butun jamiyatning rivojlanishi uchun muhim omillar shakllanadi. Iqtidorli talabalarni aniqlash va ularga mos pedagogik yordam ko'rsatish ularning intellektual salohiyatini to'g'ri rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchilar va pedagoglar talabalarni faqat bilim darajasi bilan emas, balki ijodiy yondashuv, mustaqil fikrlash hamda o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati kabi mezonlar asosida ham baholashlari zarur ^[2].

Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarni aniqlash hozirgacha ko'proq an'anaviy, subyektiv baholash tizimiga tayanib kelmoqda. O'qituvchilar tomonidan berilgan baholar aksariyat hollarda subyektiv xulosalar yoki insoniy omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Talabalarning ilmiy-ijodiy ishlari qog'oz yoki turli fayllar ko'rinishida saqlanishi ularni tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. Ma'lumotlar bazasining yagona tizimga birlashtirilmaganligi sababli talabalarning rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish ham qiyinlashadi. Natijada iqtidorni izchil va shaffof baholash jarayoni sustlashib, ilmiy loyihalar va tanlovlarga nomzodlarni tanlashda xatoliklar yuzaga kelishi mumkin.

Iqtidorni aniqlash jarayonini avtomatlashtirish orqali mazkur muammolarni bartaraf etish mumkin. Zamonaviy axborot tizimi talabalarning ilmiy maqolalari, ijodiy ishlari, loyihalari, sertifikatlari hamda darsdan tashqari faoliyatini yagona platformaga joylashtirish, ularni belgilangan indikatorlar asosida avtomatik baholash va real vaqt rejimida reyting shakllantirish imkonini beradi. Bunday tizim o'qituvchilar, mentorlar, fakultet rahbariyati va ilmiy bo'limlar uchun keng qamrovli tahliliy ma'lumotlarni taqdim etadi. Talabalar uchun esa o'z rivojlanish xaritasini ko'rish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda uzluksiz ta'lim strategiyasini ishlab chiqish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, mazkur tizim grantlar, ilmiy tanlovlar va olimpiadalar uchun nomzodlarni tanlash jarayonini tezlashtiradi hamda shaffoflashtiradi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda talabalar o'zlariga qo'yilgan maqsadlarga erishish avvalo o'zlariga bog'liq ekanligini, ya'ni bu jarayon ularning sobitqadam shijoati, to'laqonli fidoyiligi va cheksiz mehnatsevarligiga bog'liqligini anglab yetishlari lozim. Demak, talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi davlat va jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Shu bois talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, ularni jamiyatimizning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotida faol ishtirok etishga yo'naltirish oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining burchi va mas'uliyati sanaladi. XXI asrda yashab samarali mehnat qilish, Yangi O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi nufuzini oshirishda yosh avlodning hissasi beqiyosdir. Shu sababli yoshlarni chuqur bilimli, yuksak madaniyatli, mehnatsevar va tashabbuskor shaxslar etib shakllantirish oliy ta'lim muassasalarida katta hayotiy tajribaga ega ustozlar hamda jamoatchilikning muhim vazifasi hisoblanadi ^[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Axborot tizimining funksional modeli taklif etilayotgan axborot tizimining quyidagi modullar asosida ishlashini nazarda tutadi:

- ma'lumotlar kiritish moduli orqali talabaning ilmiy maqolalari, ijodiy ishlari, sertifikatlari, loyihalari hamda o'quv faoliyatiga doir ma'lumotlar tizimga yuklanib, har bir talaba uchun elektron portfel shakllantiriladi;

- baholash va reyting modulida ilmiy va ijodiy kompetensiyalar uchun maxsus indikatorlar ishlab chiqilib, ularga mos ball berish algoritmi yaratiladi hamda tizim avtomatik tarzda reyting jadvalini shakllantiradi;
- monitoring va tahlil moduli orqali talabalar faoliyatining rivojlanish dinamikasi grafiklar va diagrammalar ko'rinishida aks ettirilib, mentorlar va o'qituvchilar uchun kuzatuv paneli taqdim etiladi;
- tavsiyalar moduli talabaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, shundan kelib chiqib mos kurslar, to'g'araklar va ilmiy loyihalar bo'yicha tavsiyalar beradi;
- ma'lumotlar bazasi modulida mavjud barcha ma'lumotlar xavfsiz tarzda saqlanib, foydalanuvchilar rollari (administrator, o'qituvchi, talaba) bo'yicha tizimlashtiriladi va ushbu modul tizimning uzluksiz ishlashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tizimni joriy etishdan kutilayotgan natijalar shundan iboratki, axborot tizimi joriy etilgandan so'ng iqtidorli talabalarning salohiyatini aniqlash jarayoni yanada aniq, shaffof va tizimli tus oladi, baholash jarayonida inson omili kamayadi, ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish tezlashadi, oliy ta'lim muassasalari iqtidorli talabalarni ilmiy loyihalarga tanlashda aniq mezonlarga tayanadi, talabalar o'z imkoniyatlarini real ko'rsatkichlar asosida baholab, o'z ustida ishlash strategiyasini belgilay oladi, o'qituvchilar va mentorlar uchun boshqaruv jarayonlari yengillashadi, statistika va tahlil qilish imkoniyatlari kengayadi, eng muhimi esa ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi ta'lim sifatini oshirib, iqtidorli yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. 2006-yil ushbu observatoriyada Germaniyada ishlab chiqarilgan, ko'zgusi diametri 0,48 metr va fokus masofasi 9600 mm bo'lgan "Grabb Parsons" teleskopi o'rnatildi [4].

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy ilmiy izlanishlarda modellashtirish jarayonining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu, avvalo, murakkab tizimlarda yashirin qonuniyatlarni aniqlash, ularning rivojlanish dinamikasini o'rganish va turli sharoitlarda qanday o'zgarishga uchrashini oldindan baholash imkoniyatlari bilan izohlanadi. Modellashtirish nafaqat nazariy tadqiqotlarda, balki amaliy faoliyatda – ta'lim jarayonidan tortib iqtisodiyot, ekologiya, tibbiyot, boshqaruv tizimlari va raqamli texnologiyalar sohalarigacha – keng ko'lamda qo'llanilmoqda. Mazkur jarayonning samaradorligi, avvalo, tadqiqotchi tomonidan qo'llanilayotgan metodlarning to'g'ri tanlanishi, ma'lumotlarning to'liqligi, ularning strukturalashtirilganligi hamda modelning real obyektga mos darajada yaqin ishlab chiqilishiga bog'liq. Har bir model, aslida, real voqelikning soddalashtirilgan nusxasi bo'lib, unda obyektning muayyan xususiyatlari aks etadi. Shu sababli modelni yaratishda obyektning eng muhim belgilarini aniqlash, natijaga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydigan jihatlarni esa chetlab o'tish talab etiladi.

Talaba o'quv materialini o'rganishda faol ishtirok etsa va unga shunday mavqe ta'minlansa, uning mustaqil fikrlashi o'z qobiliyatidan kuch oladi [5]. Modellashtirishning zamonaviy yondashuvlari ichida axborot texnologiyalari va algoritmik tizimlar asosidagi modellar alohida o'rin egallaydi. Raqamli modellashtirish jarayonida katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), sun'iy intellekt, mashinaviy o'qitish, statistik tahlil va vizualizatsiya usullaridan foydalanish modelning aniqligini oshiradi. Ayniqsa, prognozlash masalalarida vaqt qatorlarini tahlil qilish, regressiya modellari, neyron tarmoqlar va simulyatsion yondashuvlar katta imkoniyatlar yaratmoqda. Ta'lim platformalari talabalarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda bilimlarni individualizatsiya qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsiylashtirilgan ta'lim yondashuvi o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi hamda bilimlarni samarali o'zlashtirishga xizmat qiladi. Platformalarda real vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni joriy etish orqali talabalarning amaliy ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Simulyatsiyalar, loyihaviy ishlar va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi metodlar talabalarga nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi [6].

Amaliy jihatdan qaralganda, modellashtirish jarayoni bir nechta bosqichlarni o'z ichiga oladi: muammoni qo'yish, nazariy asoslarni aniqlash, dastlabki ma'lumotlarni to'plash, matematik yoki konseptual model yaratish, modelni kompyuter muhiti orqali sinovdan o'tkazish, olingan natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish. Ushbu bosqichlarning har biri bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, jarayonning to'g'ri tashkil etilishi yakuniy natijaning ishonchligini ta'minlaydi. Talabaga beriladigan vazifalarning ko'rinishlari turlicha bo'lib, bu jarayonda proektsiyalari noma'lum bo'lgan ikkita ko'rinish beriladi hamda ushbu ko'rinishlar asosida uchinchi proektsiyani aniqlash uchun variantlar taqdim etiladi. Ana shu variantlar asosida talaba to'g'ri javobni topish imkoniyatiga ega bo'ladi [7].

Shuni ta'kidlash kerakki, modellashtirish nafaqat natija olish vositasi, balki o'qitish, o'rgatish va fikrlashni rivojlantirishning ham samarali usuli hisoblanadi. Talabalarda tahliliy fikrlash, taqqoslash, abstraksiyalash hamda muammoni mantiqiy yechish ko'nikmalari aynan modellashtirish jarayonida shakllanadi. Shu bois pedagogik jarayonda modellashtirish yondashuvlaridan foydalanish tobora kengayib bormoqda.

XULOSA

O'quvchilarga ta'lim berishda yordamchi vositalar va qulay taqdimotlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar uchun qiziqarli, noodatiy va an'anaviy qoliplardan chetga chiqqan ta'lim usullari ularning motivatsiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar bilan samarali hamkorlik o'quvchilarning ta'limiy maqsadlariga erishishida muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar, o'quvchi va ta'lim muassasasi o'rtasidagi izchil aloqa o'quvchilarning rivojlanishini boshqarishga xizmat qiladi. O'quvchilarning rivojlanishini muntazam monitoring qilish va baholash jarayonlarini takomillashtirish esa ularga o'z muvaffaqiyatlarini anglash hamda keyingi bosqichlarda amalga oshirilishi zarur bo'lgan harakatlarni belgilashda yordam beradi ^[8].

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli talabalarning ilmiy va ijodiy kompetensiyalarini aniqlashga yo'naltirilgan axborot tizimini yaratish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biridir. Bunday tizim iqtidorni aniqlash jarayonini optimallashtiradi, ma'lumotlarni qayta ishlashni samarali yo'lga qo'yadi va ta'lim jarayonining raqamli transformatsiyasiga xizmat qiladi. Mazkur tizimni joriy etish ta'lim sifatini oshirish, innovatsion muhitni rivojlantirish hamda iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishga salmoqli hissa qo'shadi. Kelgusida ushbu tizimni sun'iy intellekt asosida rivojlantirish, avtomatik prognozlash imkoniyatlarini kengaytirish hamda talabalarning ilg'or kompetensiyalarini aniqlashga qaratilgan yanada mukammal modellarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ta'lim platformalari orqali iqtidorli talabalarda kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi / Y. Ruzimova. – Молодые ученые. – 2024. – № 32. – S. 48-50.
2. Iqtidorli talabalarni aniqlash va ularning o'ziga xos xususiyatlari. Conference on the Role and Importance of Science in the Modern World. – 2(1), Jan. 2025. – 46–51.
3. Tarbiyasida salbiy o'zgarishi bo'lgan talabalar bilan ishlash metodlari / Omarova Sabina Serik qizi, Sharipov Mirjalol Jamoladdin o'g'li. – Journal of Universal Science Research. – 2024. – № 12. – P. 16-20.
4. Abulqosimova Dildora Asrorovna, Abdusamatova Asal Otabek qizi. 2025. Universitetlarda ilmiy tadqiqot ishlarining olib borish jarayonlari. Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. – 49(2), Dec. 2025. – 11–17.
5. Talabalarda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari / Rahmatova Barnogul Karimjonovna. – Научный информационный бюллетень. – 2025. – № 2. – S. 222-227.
6. Iqtidorli talabalarda ilmiy bilimlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari / O. Allamova. – Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2025. – № 1. – P. 203-209.
7. Sindarova Shoxista Maxammatovna. Iqtidorli talabalar bilan shug'ullanish metodikasi (muhandislik fanlari misolida) // ORIENSS. – 2021. – № 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iqtidorli-talabalar-bilan-shug-ullanish-metodikasi-muhandislik-fanlari-misolida> (murojaat sanasi: 04.12.2025).
8. Ikki yoki undan ortiq nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'lim strategiyalari / G. Klishbaeva. – Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2025. – № 4. – S. 22-24.

O'QUVCHILARNI O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI VOSITASIDA VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Qodirqulov Nodirbek Hamroqul o'g'li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodining ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonidagi o'rni hamda uni umumta'lim maktablari ta'lim-tarbiya faoliyatiga integratsiyalash imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, axloqiy tarbiya, xalq og'zaki ijodi, ertak, maqol, rivoyat, milliy qadriyat, pedagogika.

Abstract: This article discusses the role of folk oral literature in the process of spiritual and moral education and the possibilities of its integration into the educational activities of secondary schools.

Key words: Spiritual education, moral education, folk oral culture, fairy tale, proverb, narrative, national value, pedagogy.

Аннотация: В статье рассматривается роль устного народного творчества в процессе духовно-нравственного воспитания и возможности его интеграции в образовательную деятельность общеобразовательных школ.

Ключевые слова: духовное воспитание, нравственное воспитание, народное устное творчество, сказка, пословица, повествование, национальная ценность, педагогика.

KIRISH

Har qanday davlat o'z istiqbolini sog'lom va barkamol avlod timsolida ko'radi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar jarayonini, kuchli fuqarolik jamiyati va huquqiy demokratik davlat qurishdek ezgu maqsadlar ro'yobini yoshlar ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Yoshlarni zamon talablari darajasida ta'lim-tarbiya oldirish, vatanparvar, shu aziz Vatanga daxldorlik hissini qat'iy shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifasidir.

Shu jihatdan qaralganda, xalq og'zaki ijodi – asrlar davomida sayqal topgan milliy ma'naviyat manbai sifatida – o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda beqiyos tarbiyaviy vositadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PQ–81-son qarorida ta'limda milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali yoshlarning tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish vazifasi belgilab qo'yilgan. Xalq og'zaki ijodi namunalari – ertaklar, maqollar, dostonlar va afsonalar – ushbu maqsadga erishishda katta salohiyatga ega. Xalq og'zaki ijodi qadimdan yoshlar ongiga axloqiy me'yorlar, ijtimoiy fazilatlar va milliy g'ururni singdiruvchi qudratli vosita bo'lib kelgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Vatanparvarlik tarbiyasi yosh avlodni ijtimoiy faol, ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Pedagogika fanida vatanparvarlik tarbiyasi shaxsda Vatanga muhabbat, milliy g'urur, tarixiy xotira, madaniy merosga hurmat va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish jarayoni sifatida talqin etiladi.

Bu masala A. Avloniy, M. Behbudiy, Abdulla Qodiriy, Fitrat kabi jadid mutafakkirlar asarlarida alohida o'rin tutgan. Jumladan, A. Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyani millat taqdiri bilan bevosita bog'lab, vatanparvarlikni axloqiy tarbiyaning asosiy mezonı sifatida ko'rsatadi.

Zamonaviy pedagog olimlar – B. Lixachyov, I. Podlasy, V. Sukhomlinskiy ishlarida vatanparvarlik tarbiyasi shaxsning ijtimoiylashuvi, milliy o'zlikni anglash va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish bilan bog'liq pedagogik jarayon sifatida o'rganilgan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan N. Jo'rayev, R. Safarova, M. Inoyatov, A. Munavvarov vatanparvarlik tarbiyasini milliy qadriyatlar, tarixiy meros va xalq pedagogikasi bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etganlar.

Xalq og'zaki ijodi (folklor) asrlar davomida xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qarashlari va tarbiyaviy idealini mujassam etgan muhim manbadir. Pedagogik nuqtai nazardan folklor - bu tabiiy, hayotiy va samarali tarbiya vositasidir.

K. Ushinskiy xalq pedagogikasini bolalar tarbiyasida eng samarali vosita deb baholagan. Uning fikricha, xalq og'zaki ijodi bolalar ruhiyatiga yaqin bo'lib, tarbiyaviy ta'siri kuchlidir.

O'zbek folklorshunos olimlari – H. Zarifov, T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, M. Afzalov xalq og'zaki ijodini ilmiy jihatdan o'rganib, uning tarbiyaviy, axloqiy va estetik imkoniyatlarini asoslab berganlar.

Pedagog olimlar O. Musurmonova, D. Sharipova, S. Nishonova tadqiqotlarida xalq og'zaki ijodi vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiya, xususan, vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantirish masalalari yoritilgan. O'zbek xalq og'zaki ijodining o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi ulkan imkoniyatlarini tasdiqlaydi. Mazkur manbalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga tizimli, ilmiy asosda joriy etish pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot metodologiyasi o'quvchilarni o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash, uning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi falsafiy, umumilmiy, xususiy-ilmiy va pedagogik-amaliy yondashuvlar majmuasiga tayangan holda ishlab chiqildi. Shuningdek, mashhur pedagog va mutafakkirlar (Abdulla Avloniy, Alisher Navoiy, Fitrat va boshqalar) merosida vatanparvarlik, vatanga muhabbat, tarbiyasi g'oyalari tahlil qilindi.

Pedagogika faniga oid monografiyalar, ilmiy maqolalar, doktorlik dissertatsiyalar, xalq ijodi bo'yicha ilmiy izlanishlar va metodik qo'llanmalar keng qamrovda tahlil qilindi. Turli davr yashab ijod qilgan olimlarining vatanparvarlik tarbiyasi haqidagi fikrlari qiyosiy o'rganilib, umumiy ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Muhokamalar va natijalar. Pedagog olimlar merosidagi vatanparvarlik tarbiyasi haqidagi g'oyalar zamonaviy pedagogika rivojlanish tendensiyalari bilan taqqoslandi. Xalq og'zaki ijodidan foydalanish bo'yicha an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi farqlar, o'xshashliklar va rivojlanish istiqbollari aniqladi. Xalq og'zaki ijodidan foydalanilgan dars jarayonlari (adbiyot, tarix va tarbiya) darslari kuzatilib, o'quvchilarning emotsional-ruhiy holati, qiziqishi, vatanparvarlikka oid bo'lgan qarashlaridagi o'zgarishlar tahlil qilindi. O'zbekiston va jahon pedagogikasida xalq og'zaki ijodi asosida vatanparvarlik tarbiyasini rivojlantirish tajribalari qiyosiy tahlil qilinib, mahalliy ta'lim tizimiga mos keluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'quvchilarni o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, xalq ijodi namunalari mujassam bo'lgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, vatanparvarlik g'oyalari va milliy o'zlikni anglash unsurlari o'quvchilar tarbiyasida nihoyatda katta ahamiyatga ega. Xalq og'zaki ijodi – dostonlar, rivoyatlar, ertaklar, qo'shiqlar, maqollar va matallar orqali yoshlar ongiga ona Vatanga sadoqat, yurtning qadriga yetish, ajdodlar merosini asrab-avaylash kabi fazilatlar singdiriladi. Bugungi dunyodagi murakkab mafkuraviy vaziyat yoshlarimizda g'oyaviy immunitetni tarbiyalashni faollashtirishni talab qiladi.

Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining quyidagi fikrlari ayni haqiqat: "Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his qiladigan kim-yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan" [32, 486].

Bu davlat rahbarining yoshlarimizda vatanning taqdiriga mas'ullik hissini rivojlantirish va albatta, bizga yot bo'lgan odatlar, qarashlarga nisbatan sobit e'tiqodni yaratish zarurligi haqidagi dolzarb va hayotiy fikrlaridir. Milliy g'oyani yoshlarning qalbi va ongiga singdirish ta'lim-tarbiyaning turli uslub, vosita hamda shakllari orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida [3] belgilangan vazifalarning to'laqonli amalga oshirishga erishish ham yoshlarda vatanparvarlik sifatlarini va fidoyilik xususiyatini shakllantirishda muhim omil bo'ladi.

Ushbu tadqiqot ishi asosida o'quvchilarni xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali ularda fuqarolik burchi, shaxsiy mas'uliyat hissi, Vatan taqdiriga daxldorlik tuyg'usini shakllantirish vazifa sifatida belgilandi va ushbu vazifani ro'yobga chiqarishning tarixiy materiallar asosida amalga oshirishning metodik asoslari ishlab chiqildi. Endi yangi metodlar asosida maktab yoshidagilarning

vatanparvarlik xarakterini rivojlantirish, ona-yurt taqdiri uchun mas'uliyat tuyg'usini mustahkamlash, ularni o'z kasbiga sadoqatli va har tomonlama yetuk kadrlar etib tarbiyalash bo'yicha aniq chora-tadbirlar ko'rishimizni davr, zamon talab qilmoqda.

Hozirgi davr talabi, turli axborot xurujlari sharoitida umumta'lim maktablarida o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning noan'anaviy tizimini qo'llash, faollashtirishni taqozo qilmoqda. Vatanparvarlik millatchilik sifatida talqin qilinmasligi, vatanni asrab-avaylash har bir fuqaroning majburiyati ekanligini tushuntirish muhim vazifalardan biridir. Zero, vatanparvarlik millatchilik emas, balki umuminsoniy tuyg'udir. Frantsuz adibi Volter shunday degan edi: "Vatanga bo'lgan muhabbat meni ajnabiylar yutug'idan ko'z yumishga majbur qilmaydi. Aksincha, vatanga muhabbatim qanchalik kuchli bo'lsa, vatanimni jahondagi boshqa xalqlar yutuqlari bilan shunchalik boyitgim keladi." [71, 3]

Demak, o'zligini anglagan, tarixiy xotirasi butun, mustaqil fikrlaydigan inson o'z vataniga sotqinlik qilmaydi, balki vatan manfaatini hamma narsadan ulug' tutib, uning uchun jon berishga tayyor bo'ladi. Bu esa Vatan himoyasi chindan ham barchamizning nafaqat vazifamiz, balki sharaflı burchimizga aylanib borayotganidan yaqqol dalolat beradi. [29, 371]

Aslida "vatan" – aniq tushuncha. U keng va tor ma'nolarda qo'llanadi. Bir xalq vakillari jamuljam yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hududni ifodalaganda u keng ma'noga ega bo'ladi. Ya'ni, tili, e'tiqodi, urf-odatları va milliy xususiyatlari bir bo'lgan avlodlar yashayotgan jug'rofiy muhitni "Vatan" tushunchasi ifodalaydi. Kishi tug'ilib o'sgan uy, mahalla, qishloq, shahar nazarda tutilsa, bu Vatanni tor ma'noda tushunishdir. [54, 13]

Ma'rifatparvar Abdulla Avloniy aytganlaridek: "Har bir kishining tug'ilib o'sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan joyini jonidan ortiq suyar... Biz turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suyganimiz kabi, arablar arabistonlarini, qumlik issig' cho'llarini, eskimular shimol taraflar, eng sovuq qor va muzliq yerlarni boshqa yerlardan ziyoda suyarlar... Agar suymasalar edi, havosi yaxshi turonlik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi." [46, 28]

Vatanparvarlik – kishilarning o'z ona vatani, yurtiga muhabbati va uni asrab-avaylashga bo'lgan intilishini anglatadi. Vatanparvarlik barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri. Bu-vatanning o'tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo'ladi.

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning maqsadi ularning intellektual salohiyati, ongu-tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan shaxsni shakllantirishdan iborat. [25]

Jamiyat rivojlangani sari muhim ahamiyat kasb etadigan ma'naviy qadriyatlardan biri – vatanparvarlik tuyg'usidir. Vatanparvarlik ona yurtining, xalqining tarixi va taqdiriga chuqur hurmat bilan qaraydigan, Vatan manfaatları yo'lida fidoyilik namunalarini ko'rsatishga qodir bo'lgan shaxslarga xos fazilat. Vatanga, xalqqa bo'lgan hurmat, muhabbat, ishonch tuyg'usi muayyan umumiy manfaatlar, maqsadlar asosida shakllanib, kishilarning qalbidan chuqur o'rin oladi, faoliyatiga ta'sir qilib, ularni mas'uliyatli vazifalarni bajarishga safarbar etadi [130, 212]. Shuning uchun ham har bir davlat o'z fuqarolarida vatanparvarlikni shakllantirishga harakat qiladi va bu orqali ijtimoiy barqarorlikning asoslarini yaratadi.

Tarbiya vositasi – kam o'rganilgan pedagogik kategoriya hisoblanadi. Biroq oxirgi yillarda ushbu muammoni o'rganish dolzarbligi oshganligini kuzatilmoqda. Sababi maktab, o'qish, kitob, o'qituvchi nutqi, ota-ona so'zi bolaga ta'sir etishning, shaxs rivojlanishi va shakllanishining asosiy omili, yagona manbai bo'lmay qoldi.

Tarbiya usullari shaxsga pedagogik ta'sir ko'rsatish xususiyatlarini o'ziga jamlasa, tarbiya vositalarini mazkur hatti-harakatlarni tashkil etishda qo'llanilishiga qarab to'rtta qismga bo'lishimiz mumkin:

- birinchisi, ma'naviy omillar (kitob, o'g'itlar),
- ikkinchisi moddiy buyumlar (narsalar, ko'rgazmali qurollar, tarixiy obidalar, me'moriy inshootlar, yodgorliklar, xalq amaliy san'ati namunalari),
- uchinchisi amaliy faoliyat (o'yin, mehnat, muloqot) va
- to'rtinchisi hissiy yondashuv (nutq, his-hayajon, quvonish, zavqlanish, g'azablanish).

Tarbiya xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanishning afzalligi shundan iboratki, yuqoridagi komponentlarning barchasi xalq og'zaki ijodi namunalari ichida mavjud hamda o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda katta samara berishi ehtimoli juda yuqori.

Qadim-qadimdan dono xalqimiz yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qarab, ularda vatanga muhabbat, ona yurtga sadoqat, vatanparvarlik kabi tuyg'ularni shakllantirishda turli usul va vositalardan foydalanishgan.

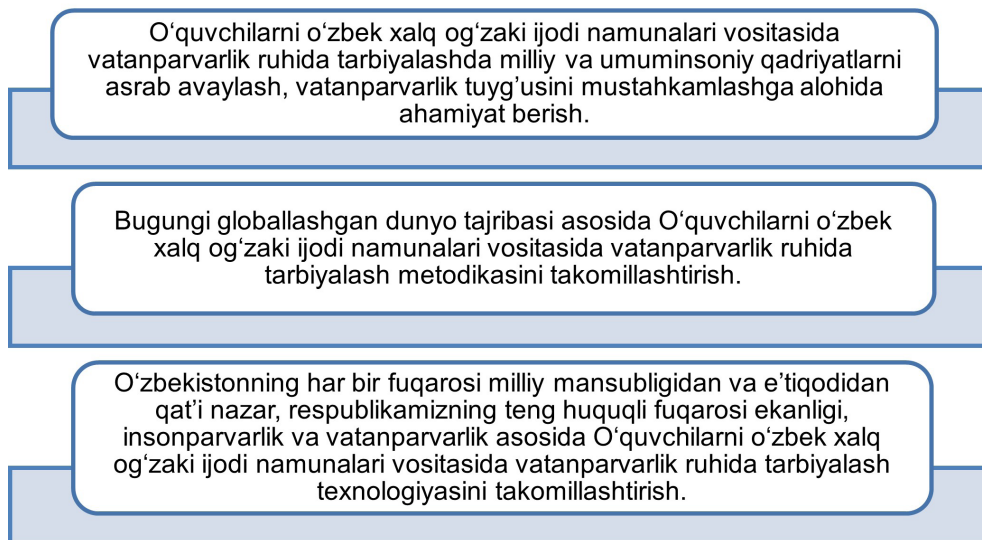
Chunki, vatanparvarlik kishilarning ona yurtiga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha bo'lib, umuminsoniy tuyg'u va ma'naviy qadriyatdir. Vatan taqdiriga daxldorlik, o'z yurti tarixi va bugungi kuni bilan faxrlanish – vatanparvarlikning asl belgisi, desak bo'ladi.

Abu Nasr Forobiy jamiyatning ma'naviy xastaligiga nopoklik va mustamlakachilikni sabab qilib ko'rsatgan. ^[45, 29]

O'zbek xalqining tarixi shundan dalolat beradiki, o'tmishdagi qiyinchiliklar milliy g'urur, yurt manfaatini doimo ustun qo'ya olish tufayli barham topgan.

Tadqiqotni olib borish davomida xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash omillarini tizimlashtirdik (1.1-rasmga qarang):

1.1-rasm: O'quvchilarni o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash omillari

Yangi O'zbekistonni bunyod etish jarayonida o'quvchi-yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalash jamiyatimizda olib borilayotgan keng qamrovli ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlar sharoitida olib borilmoqda. Ushbu islohotlar natijasida joriy qilingan ochiqlik, shaffoflik, axborotdan erkin foydalanish siyosati ommaviy-axborot vositalarining ta'sir doirasini kengaytirdi. Natijada jamiyatning eng faol va qiziquvchan qatlami bo'lgan yoshlar mazmun jihatdan cheklanmagan axborotdan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Ammo, asl qadriyatlarga da'vat qiluvchi ma'lumotlar qatorida hayotimizga buzg'unchi va tajovuzkor g'oyalarni kirib kelishi imkoniyatini keskin oshirdi.

Folklorshunos olimlar M.I. Afzalov, M. Murodov, G. Jahongirov, Z. Husainova, T. Obidovalar tadqiqotlarida xalq og'zaki ijodi janr xususiyatlari, badiiy qiymati, paydo bo'lishi va taraqqiyoti haqidagi qarashlar katta ilmiy ahamiyatga ega ekanini tan olinadi. Insonning barkamolligi va uning ma'naviy qadriyatlari xalq og'zaki ijodi orqali yoshlar ongida milliy va umuminsoniy fazilatlarni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi yoshlar hayotida alohida o'rin tutadi, yoshlarga samarali tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib, ma'naviy va axloqiy shakllanishda katta yordam beradi. Maqollar va topishmoqlar yoshlarning ma'naviy kamolotini yuksaltirishda ma'lum darajada hissa qo'shadi. O'quvchi yoshlarga ko'proq axloq va odobga oid ertak va hikoyalar aytib berish hamda ularning mazmunini ochib berish orqali yoshlarda Vatanga muhabbat va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda o'quvchilarni o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasi pedagogik muammo sifatida ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etildi. Tadqiqot jarayonida vatanparvarlik tarbiyasining mazmun-mohiyati, uning shaxs kamolotidagi o'rni hamda xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlari tizimli ravishda tahlil qilindi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlik tarbiyasi yosh avlodni ma'naviy barkamol, ijtimoiy faol va milliy o'zlikni anglagan shaxs sifatida tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi. O'zbek xalq og'zaki ijodi – dostonlar, ertaklar, maqol va matallar, rivoyat va afsonalar – asrlar davomida xalqning vatanparvarlik, fidoyilik, yurtga sadoqat haqidagi qarashlarini mujassam etgan bebaho ma'naviy merosdir.

Tadqiqot natijalari xalq og'zaki ijodi namunalari o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqladi. Xususan, folklor namunalari ta'lim jarayoniga tizimli va maqsadli joriy etish o'quvchilarning Vatanga muhabbat, milliy g'urur, tarixiy xotira va fuqarolik mas'uliyati kabi sifatlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari davomida ishlab chiqilgan mashg'ulotlar majmuasi, metodik tavsiyalar hamda integrativ yondashuvlar Tarbiya va adabiyot darslari samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
3. Zarifov H. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 1972.
4. Mirzayev T. O'zbek dostonchiligi. – Toshkent: Fan, 1988.
5. Sarimsoqov B. O'zbek folklori asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
6. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari poetikasi. – Toshkent: Fan, 1985.
7. Alpomish. O'zbek xalq dostoni. – Toshkent: Sharq, 1999.
8. Go'ro'g'li. O'zbek xalq dostonlari to'plami. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2000.
9. Podlasy I.P. Pedagogika. – Moskva: Vados, 2007.
10. Lixachyov B.T. Pedagogika. – Moskva: Yurayt, 2003.
11. Sukhomlinskiy V.A. Yurakni bolalarga beraman. – Toshkent: O'qituvchi, 1981.
12. Babanskiy Yu.K. Pedagogik tadqiqot metodlari. – Moskva: Pedagogika, 1989.
13. Klarin M.V. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Moskva: Akademiya, 2010.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA TALABA-QIZLARNING KASBIY, MADANIY VA KOMMUNIKATIV FAOLIYATLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Qurbonova G. M.
O'zMPU professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba-qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish hamda ularning kasbiy, madaniy va kommunikativ faoliyatini samarali tashkil etishning nazariy jihatlarini yoritilgan. Tadqiqotda ma'naviy yetuklik talaba-qizlarning ijtimoiy hayotdagi faolligi, kasbiy o'sishi va shaxslararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: talaba-qizlar, ma'naviy yetuklik, ijtimoiy faollik, kasbiy faoliyat, madaniy faoliyat, kommunikativ kompetensiya.

Abstract: This article explores the theoretical aspects of developing social activity among female students and the effective organization of their professional, cultural, and communicative activities. Special emphasis is placed on spiritual maturity as a key factor in enhancing social engagement, professional development, and interpersonal communicative competence.

Key words: female students, spiritual maturity, social activity, professional activity, cultural activity, communicative competence.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические аспекты развития социальной активности у студенток и эффективной организации их профессиональной, культурной и коммуникативной деятельности. Особое внимание уделяется роли духовной зрелости как важного фактора формирования социальной активности, профессионального роста и межличностных коммуникативных компетенций студенток.

Ключевые слова: студентки, духовная зрелость, социальная активность, профессиональная деятельность, культурная деятельность, коммуникативная компетентность.

KIRISH

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga yo'naltirilgan takomillashtirilgan dasturiy-metodik ta'minot ishlab chiqildi. Natijada talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida madaniy qadriyatlarning kasbiy-pedagogik qadriyatlar bilan o'zaro integratsiyasi, madaniy-ijodiy faoliyatning pedagogik faoliyatda ijod va refleksiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi hamda kasbiy, madaniy va kommunikativ faoliyatga asoslangan samarali tashkiliy-pedagogik mexanizmlar ishlab chiqildi. Shu asosda ta'lim jarayonida insonparvarlik yondashuvining ustuvorligi ta'minlandi.

Talaba-qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish ma'naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq va qat'iy fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxslarni tarbiyalash bilan bevosita bog'liqdir. Bu jarayon demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sharoitida talaba-qizlarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish asosida amalga oshirilishi bilan dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng huquq va sog'lom raqobat muhitini ta'minlashga qaratilgan "2020–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi" loyihasi ishlab chiqildi. Xotin-qizlarning bandligini ta'minlash va tadbirkorligini rivojlantirish yo'nalishida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Gender tenglik komissiyasi tomonidan xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan tadbirkorlik maslahat kengashlari faoliyat yuritmoqda, komissiya qoshida esa tadbirkor ayollar forumi tashkil etilgan.

Respublikamizda oliy ta'lim tizimida o'quv sifati va o'zlashtirishni qayd etish, kasbiy hamda ma'naviy-axloqiy tayyorgarlikni kuchaytirish, ijtimoiy faollikni rivojlantirish maqsadida kadrlar tayyorlash tizimini ishlab chiqarish bilan integratsiyalash, oliy ta'lim sharoitida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning ta'lim tizimi va metodik ta'minoti ishlab chiqildi.

Hozirgi kunda ushbu yo'nalishda ayollar faolligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning o'ziga xos sabablari mavjud: jamiyatimizda erkaklar an'anaviy ravishda faol va yetakchi mavqeda bo'lib kelgan bo'lsa-da, ayollar faolligini oshirish borasida hali amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar talaygina. Shu bois, gender tenglik bilan bog'liq loyihalarda ayollarning ijtimoiy faolligi va o'ziga xos imkoniyatlariga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Tabiiyki, mazkur yo'nalishdagi ishlar izchil tizimga solingan sari gender tenglik erkaklar va ayollar uchun teng sharoitda ta'minlanadi.

Jismoniy mehnat madaniyatining kasbiy-pedagogik resurslar bilan o'zaro aloqasi, pedagogik faoliyatda ijod va refleksiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi, kasbiy, madaniy va kommunikativ faoliyatga asoslangan samarali tashkiliy-pedagogik jarayonlarni tashkil etish hamda ta'limni insonparvarlashtirish barqarorligini ta'minlash ta'lim samaradorligining muhim ko'rsatkichlaridan hisoblanadi. Talabalik davrida ijtimoiy faollikni rivojlantirish mexanizmlari ma'naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq va qat'iy fuqarolik pozitsiyasiga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik rivojlanishni yuksaltirish hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo ta'lim tizimida:

- talabalarni kasbiy faoliyatda yuqori darajadagi ijtimoiy faollikka tayyorlashni ta'minlash;
- talaba-qizlarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan faoliyatni takomillashtirish;
- talabalarda ijtimoiy faollikni oshirishning yangi ta'sir mexanizmlarini ishlab chiqish;
- talaba-qizlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish texnologiyalarini joriy etish;
- talaba-qizlarda kasbiy, madaniy va kommunikativ faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik mexanizmlarni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Fransuz olimi Gabriyel Tard, amerikalik Uri Bronfenbrenner hamda rus olimlari V.S. Muxina faollikni bir necha darajalardan iborat iyerarxik tuzilma sifatida talqin etadilar. Ushbu tuzilma psixofiziologik funksiyalar hamda faoliyat va harakatning maxsus turlarini o'z ichiga oladi. Faoliyatning maxsus turlariga o'yin, o'quv va mehnat faoliyati kirib, ular inson faolligining namoyon bo'lishini kuchaytiradi [1: 28–30].

Bundan tashqari, B.G. Ananyev insonning dunyoga bo'lgan faol munosabatlari doirasiga sport va jangovar faoliyatni, odamlarni boshqarish, bilish (anglash) va muloqotni mustaqil faoliyat turlari sifatida kiritadi.

K.A. Abulxanova-Slavskaya fikriga ko'ra, faollik – bu integratsiyalovchi xususiyat bo'lib, uning yordamida individ faoliyatining ob'ektiv va sub'ektiv imkoniyatlari o'zaro uyg'unlashadi. Shaxs o'z faolligini zarur vaqt va sharoitda safarbar etadi, ixtiyoriy ravishda harakat qiladi hamda o'z faoliyatini ongli tarzda boshqaradi. Shu nuqtai nazardan, gender asosida talaba-qizlar faolligini o'z vaqtida va dinamik tarzda tashkil etish imkoniyati mavjud.

A.V. Petrovskiy faollikni tirik mavjudotning o'zini namoyon etish va rivojlantirishga yo'naltirilgan ichki manba sifatida talqin etadi. Tadqiqotchiga ko'ra, faol individ harakatning bevosita manbai bo'lib, u subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Subyekt bo'lish, Petrovskiy ta'kidlashicha, insonning o'zini anglash, o'zini qayta namoyon etish va dunyodagi mavjudligiga sababchi bo'lishini anglatadi [2: 98–102].

Zamonaviy pedagogika fanida faollik shaxsiy omil sifatida qaralib, u o'zgarishlarga tayyorlik, moslashuvchanlik, mustaqil harakat qilishga intilish kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Faollik ijtimoiy tajriba va insoniyat tomonidan to'plangan bilimlarni egallash hamda ulardan samarali foydalanish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi [3: 38–39].

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotchilar shaxsiy faollikni motivatsiya, yo'nalganlik, anglashilganlik, emotsionallik, harakat usullari va yo'llarini boshqarish kabi tarkibiy qismlarga ega yaxlit tizim sifatida talqin etadilar hamda uni kuchaytirishga xizmat qiluvchi maxsus (alohida) harakatlarning zarurligini ta'kidlaydilar. Ushbu jarayonda vaziyatlilik shaxs faolligining namoyon bo'lishini belgilovchi muhim omil sifatida ko'riladi [4: 40, 26].

Maqsadga yo'nalganlik deganda har qanday faoliyatning muayyan natijaga erishishga qaratilganligi, ya'ni shaxs ongida shakllangan aniq maqsadlar asosida amalga oshirilishi tushuniladi. Faoliyat subyekt sifatida shaxs tashqi va ichki motivlar ta'siri ostida ijtimoiy muhitni o'zlashtiradi, muhim jihatlarni tanlab oladi va ularni faoliyat maqsadiga aylantiradi. Shu ma'noda, maqsad ongli motiv sifatida namoyon bo'ladi. Demak, faoliyat ongli va maqsadli bo'lsa, u muayyan natija bilan yakunlanadi.

Faollikni faoliyatning shakli sifatida talqin etish shuni ko'rsatadiki, unda nafaqat harakatning harakatlantiruvchi xususiyatlari, balki harakatdan kelib chiqadigan, motivlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan anglashilganlik va emotsionallik ham mujassamdir. Shaxs ijtimoiy faolligi masalalarining tadqiqi uzoq tarixiy davrlarga borib taqaladi. Uning manbalari qadimgi Sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlarida, antik davr olimlari konsepsiyalarida, o'rta asr allomalari asarlarida hamda yangi davr va zamonaviy falsafiy oqimlarda o'z aksini topgan.

Maxsus adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy faollik shaxs faoliyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy-siyosiy, ijodiy va boshqa sohalarida nisbatan yaxlit tarzda namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy faollikning barcha turlariga umumiy bo'lgan xususiyatlar mavjud bo'lgani kabi, ularning o'ziga xos farqlari ham mavjud^[5: 441].

Shaxs ijtimoiy faolligining mexanizmlarini takomillashtirishda shaxsning sotsiumga yo'naltirilgan izlanuvchan faolligi hamda uning biologik va ijtimoiy tabiatini asoslovchi konsepsiya muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu konsepsiyada ijtimoiy faollik organizmning stress holatlariga va turli zararli ta'sirlarga qarshi moslashuvchanligini belgilovchi muhim omil sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, izlanuvchan faollik shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, uning faoliyat usullari, qadriyatlar tizimi, ijodiy salohiyati va ixtirochilik qobiliyatiga tayanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ijtimoiy faollik insonning jamoaviy o'zaro munosabatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, shaxsning ijtimoiy baholanishi va izlanish faoliyatining e'tirof etilishi uning faolligining oshishiga muayyan darajada turtki beradi. Mazkur jihatlar oliy ta'lim tizimida talaba-qizlarni maqsadli yo'naltirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Gender tengligini ta'minlash sohasida yuqori natijalarga erishish, xotin-qizlar xavfsizligini ta'minlash, ularning huquqlarini himoya qilish hamda o'zlariga tegishli yo'nalishlarda dolzarb vazifalarni amalga oshirish vazirliklar, idoralar, nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari vakillari ishtirokini ta'minlash bilan uzviy bog'liqdir.

Mazkur yo'nalishda o'tkazilayotgan tanlovlar bir qator asosiy nominatsiyalar bo'yicha tashkil etilmoqda. Umuman olganda, bugungi kunda talaba-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalasi davlat va jamiyat hayotida ustuvor vazifalardan biri sifatida kun tartibiga qat'iy qo'yildi. Ushbu davrda huquqiy va amaliy jihatdan keng qamrovli ishlar amalga oshirildi. Eng muhimi, mazkur chora-tadbirlarning natijadorligini ta'minlash hamda jamiyatda ma'naviy-ma'rifiy muhitni barqarorlashtirish jarayonida ularning qisqa muddatda o'z samarasini ko'rsatishidir.

Kelgusida ushbu ezgu tashabbuslar izchil davom ettirilishi va yanada yangi bosqichga ko'tarilishi ko'zda tutilmoqda. Oliy ta'lim tizimida talaba-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish jamiyat taraqqiyoti va farovonligiga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullajonov M. A. Pedagogika universitetlarida dars berish jarayonida bo'lajak o'qituvchining kasbiy fazilatlarini shakllantirish : pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 1991. – 21 b.
2. Abduqodirov A. Tasavvuf istilohlari : qisqacha izohli lug'at. – Xo'jand : Rahim Jalil nomidagi Davlat nashriyoti, 1997. – 95 b.
3. Ijtimoiy pedagogika va pedagogik sotsiologiya fani ishchi dasturi / tuzuvchi: N. M. Egamberdieva. – Toshkent : TDP, 2007. – 16 b.
4. Kraevskiy V. V. Pedagogikaning umumiy asoslari. – Moskva : Akademiya, 2003. – 256 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda kafolatlari to'g'risida". – 2019-yil 2-sentabr.

KASBIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA REFLEKSIV YONDASHUVNING METODOLOGIK ASOSLARI

Raxmatova Shaxnoza Oybek qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti,
Pedagogika nazariyasi, pedagogik ta'limotlar tarixi kafedrası
tayanch doktranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy tayyorgarlik jarayonida refleksiv yondashuvning metodologik asoslari ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil qilingan. Refleksiya tushunchasining pedagogik mohiyati ochib berilib, u o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan. Olingan natijalar refleksiv yondashuv pedagogik amaliyotda zarur vosita sifatida qo'llanilishini ilmiy asos bilan ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: refleksiv yondashuv, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik amaliyot, kompetensiya, o'quv jarayoni.

Abstract: This article provides a scientific and methodological analysis of the methodological foundations of the reflective approach in the process of professional training. The pedagogical essence of reflection is revealed, and its significance in shaping and developing students' professional competencies is examined. The results demonstrate that the reflective approach serves as an essential tool in pedagogical practice, supported by scientific evidence.

Key words: reflective approach, professional training, pedagogical practice, competence, learning process.

Аннотация: В данной статье проводится научно-методический анализ методологических основ рефлексивного подхода в процессе профессиональной подготовки. Раскрыта педагогическая сущность рефлексии и рассмотрена её значимость для формирования и развития профессиональных компетенций учащихся. Результаты показывают, что рефлексивный подход является важным инструментом педагогической практики, подтверждённым научными данными.

Ключевые слова: рефлексивный подход, профессиональная подготовка, педагогическая практика, компетенция, учебный процесс.

KIRISH

Kasbiy tayyorgarlik jarayonida ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, o'z faoliyatini tahlil qila olishi va kasbiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, faqat nazariy bilimlarni egallash kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun yetarli emas. Shu sababli o'quv jarayonida o'rganilgan tajribani anglash va baholashga asoslangan pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Refleksiv yondashuv kasbiy tayyorgarlik jarayonida ta'lim oluvchilarning o'z tajribasini tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni anglash va faoliyat natijalarini baholash imkonini beradi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish hamda ta'lim oluvchilarning o'z ustida ishlashga bo'lgan mas'uliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuning uchun refleksiv yondashuvning metodologik asoslarini ilmiy jihatdan o'rganish kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirish nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Pedagogik tadqiqotlarda refleksiya tushunchasi shaxsning o'z faoliyati va orttirgan tajribasini anglab, uni tahlil qilish jarayoni sifatida izohlanadi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida refleksiv yondashuv pedagogik tadqiqotlarda katta e'tibor qaratiladigan masala sifatida ko'riladi. Refleksiya – bu o'quvchining yoki mutaxassisning o'z faoliyati, tajribasi va natijalarini anglash, tahlil qilish hamda kelgusidagi faoliyatini takomillashtirish jarayoni ^[1].

Ta'lim jarayonida refleksiya o'quvchining bilimlarni ongli qabul qilishi, o'rganilgan tajribani qayta ko'rib chiqishi va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi ^[2].

J. Dewey refleksiyaning muammoli vaziyatlardan kelib chiqib fikrlash va tajribani qayta anglash jarayoni sifatida izohlaydi ^[3].

Dewey ta'lim oluvchining faol bilim egallashini va amaliy tajriba asosida xulosalar chiqarishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, D. Schön reflektiv faoliyatni ikki jihatdan ko'radi: "harakat jarayonida refleksiya" va "harakatdan keyingi refleksiya" ^[4]. Bu yondashuv amaliy kasblar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda ayniqsa samarali hisoblanadi, chunki u murakkab vaziyatlarda tezkor va moslashuvchan yechim topishga yordam beradi.

G. Gibbs tomonidan ishlab chiqilgan model refleksiya jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etadi: tajribani tasvirlash, his-tuyg'ularni anglash, baholash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ^[5]. Bu model o'quv jarayonida refleksiyaning tizimli va ongli tarzda amalga oshirish imkonini beradi.

D. Kolbning tajribaviy ta'lim modeli esa bilim va refleksiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi ^[6]. Kolbga ko'ra, bilim tajriba, refleksiya va tushunchalarni shakllantirish orqali hosil bo'ladi, bu esa kasbiy tayyorgarlikda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, reflektiv yondashuv kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi ^[7]. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda reflektiv yondashuvning metodologik asoslari tizimli tarzda yoritilmagan ^[8]. Shu bois, mazkur tadqiqot reflektiv yondashuvning metodologik jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot kasbiy tayyorgarlik jarayonida reflektiv yondashuvning metodologik asoslarini aniqlash va uning pedagogik samaradorligini o'rganishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlardan kompleks tarzda foydalanildi.

Nazariy metodlar sifatida refleksiya va reflektiv yondashuvga oid pedagogik, psixologik hamda metodik adabiyotlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Bu metodlar orqali reflektiv yondashuvning mohiyati, turlari va kasbiy tayyorgarlik jarayonidagi o'rni ilmiy jihatdan asoslandi.

Empirik metodlar doirasida ta'lim jarayonida olib borilayotgan mashg'ulotlar kuzatildi, pedagoglar va ta'lim oluvchilar bilan suhbatlar o'tkazildi. Kuzatuvlar orqali reflektiv faoliyatning o'quvchilarning o'z-o'zini tahlil qilish, tajribani baholash va muammoli vaziyatlarga munosabat bildirish qobiliyatiga ta'siri aniqlandi. Suhbatlar esa reflektiv yondashuvning amaliy ahamiyatini ochib berishga xizmat qildi.

Olingan ma'lumotlar mantiqiy tahlil, taqqoslash va umumlashtirish asosida qayta ishlanib, reflektiv yondashuvning kasbiy tayyorgarlik jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari baholandi. Tadqiqot natijalari reflektiv yondashuvni kasbiy ta'lim tizimida samarali qo'llash bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida o'quvchilar, pedagoglar va amaliyotchilar bilan olib borilgan kuzatuv va suhbatlar natijalari shuni ko'rsatdiki, reflektiv yondashuv kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'quvchilarning o'z faoliyatini tahlil qilish, o'rganilgan tajribani baholash va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida quyidagi xulosalar olingan:

- O'quvchilarning faol ishtiroki** – reflektiv yondashuvdan foydalangan holda o'quvchilar o'z tajribalarini mustaqil tahlil qilishi va amaliyotga tatbiq etishi kuzatildi. Bu, ayniqsa, murakkab vaziyatlarda tezkor va ongli qaror qabul qilishga yordam beradi.
- Dewey yondashuvi** – o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliy tajribaga bog'lash orqali muammoli vaziyatlarni chuqurroq tahlil qilishni o'rganadi. Shu bilan birga, bu yondashuv nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligini ta'minlaydi.
- Schön modeli** – "harakat jarayonidagi refleksiya" va "harakatdan keyingi refleksiya" elementlari o'quvchilarga faoliyat jarayonida yuzaga keladigan murakkabliklarni aniqlash va ularga moslashuvchan yechim topish imkonini beradi.
- Gibbs modeli** – refleksiya jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali o'quvchilar tajribani tizimli qayta ishlash va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Kolb modeli – tajriba, refleksiya va tushunchalarni amaliyotda qo'llash orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kuzatuv va suhbatlar natijalari shuni ko'rsatdiki, refleksiv yondashuv pedagogik jarayonda nafaqat bilimlarni mustahkamlashga, balki o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini chuqurlashtirish, mas'uliyatni oshirish va o'z ustida ishlashga bo'lgan intilishini kuchaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlanishicha, mavjud ta'lim tizimida refleksiv yondashuvning metodologik asoslari tizimli va kompleks tarzda yetarli darajada yoritilmagan, bu esa uni yanada rivojlantirish va amaliyotga samarali tatbiq etish zaruratini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kasbiy tayyorgarlik jarayonida refleksiv yondashuvni qo'llash ta'lim oluvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Refleksiya jarayoni o'quvchilarga o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish, o'rganilgan tajribani baholash hamda kelgusidagi kasbiy faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, refleksiv yondashuv asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yondashuvi va amaliy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, Dewey, Schön, Gibbs va Kolb modellari kasbiy tayyorgarlikda refleksiyani tizimli va samarali tashkil etish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, refleksiv yondashuv kasbiy ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. Ushbu yondashuvni ta'lim amaliyotiga keng joriy etish o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ularning o'z ustida ishlashga bo'lgan mas'uliyatini kuchaytirish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dewey, J. (1933). How We Think. Boston: D.C. Heath and Company.
2. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.
3. Gibbs, G. (1988). Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods. Oxford: Oxford Polytechnic.
4. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Cambridge: Harvard University Press.
6. Nishonova, S. (2019). Pedagogik refleksiya va kasbiy rivojlanish. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Ishmuhamedov, R., & Abduqodirov, A. (2017). Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: TDPU nashriyoti.
8. Ziyomammedov, B. (2020). Kasbiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv. Toshkent: O'qituvchi.
9. Бодалёв, А. А. (2001). Личность и общение. Москва: Педагогика.
10. Зеер, Э. Ф. (2015). Психология профессионального развития личности. Москва: Академический проект.
11. Хуторской, А. В. (2013). Методология компетентного подхода в образовании. Москва: Академия.

INKLUZIV TA'LIMDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA: MAXSUS EHTIYOJLI O'QUVCHILARNING O'QUV YUTUQLARINI BAHOLASH

Norqobilova Rayxona Davlatovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va texnologik ta'lim kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9462-8577>

Annotatsiya: Inkluziv ta'lim barcha o'quvchilarga, jumladan maxsus ehtiyojli bolalarga sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan tizimdir. Bunday sharoitda pedagogik diagnostika o'qituvchilarga har bir o'quvchining individual rivojlanish jarayonini kuzatish, o'qishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va shaxsga yo'naltirilgan o'quv strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beruvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada inkluziv ta'lim jarayonida pedagogik diagnostikaning mazmuni, funksiyalari va metodologik asoslari nazariy hamda tahliliy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy diagnostik yondashuvlar - formatif baholash, kompetensiyaviy diagnostika va raqamli vositalar - o'quv jarayonini individuallashtirishda tutgan o'rni tahlil qilinadi. Maqolada o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyasini rivojlantirish zarurligi va amaliyotda uchraydigan muammolar haqida so'z yuritiladi. Yakunda maxsus ehtiyojli o'quvchilarning o'quv natijalarini yaxshilash maqsadida diagnostika amaliyotini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: pedagogik diagnostika; inkluziv ta'lim; maxsus ehtiyojli o'quvchilar; baholash; diagnostik kompetensiya; individual rivojlanish.

Abstract: Inclusive education is a system aimed at providing quality education for all learners, including students with special educational needs. In such conditions, pedagogical diagnostics serves as an important mechanism that enables teachers to monitor each learner's individual development process, identify learning difficulties at an early stage, and develop learner-centered instructional strategies. This article provides a theoretical and analytical overview of the content, functions, and methodological foundations of pedagogical diagnostics in the context of inclusive education. It also analyzes the role of modern diagnostic approaches—formative assessment, competency-based diagnostics, and digital tools—in the individualization of the educational process. The article highlights the necessity of developing teachers' diagnostic competence and discusses challenges encountered in educational practice. Finally, scientifically grounded recommendations are proposed to improve diagnostic practices in order to enhance the academic outcomes of students with special educational needs.

Key words: pedagogical diagnostics; inclusive education; students with special educational needs; assessment; diagnostic competence; individual development.

Аннотация: Инклюзивное образование представляет собой систему, направленную на обеспечение качественного образования для всех обучающихся, включая детей с особыми образовательными потребностями. В таких условиях педагогическая диагностика выступает важным механизмом, позволяющим учителям отслеживать индивидуальный процесс развития каждого ученика, своевременно выявлять трудности в обучении и разрабатывать личностно-ориентированные образовательные стратегии. В статье теоретически и аналитически раскрываются содержание, функции и методологические основы педагогической диагностики в условиях инклюзивного образования. Также анализируется роль современных диагностических подходов – формативного оценивания, компетентностной диагностики и цифровых инструментов – в индивидуализации образовательного процесса. В статье рассматривается необходимость развития диагностической компетентности педагогов и проблемы, возникающие в образовательной практике. В заключение предлагаются научно обоснованные рекомендации по совершенствованию диагностической практики с целью повышения учебных результатов обучающихся с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: педагогическая диагностика; инклюзивное образование; обучающиеся с особыми образовательными потребностями; оценивание; диагностическая компетентность; индивидуальное развитие.

KIRISH

So'nggi yillarda inkluziv ta'lim jahon miqyosida barcha bolalarga, shu jumladan imkoniyati cheklangan o'quvchilarga teng ta'lim olish imkonini beruvchi asosiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Shu jarayonda pedagogik diagnostikaning roli yanada ortib bormoqda, chunki u o'qituvchilarga har bir o'quvchining o'qishdagi yutuqlari, rivojlanish sur'atlari va qiyinchiliklarini aniqlash imkonini beradi.

Pedagogik diagnostika faqat o'quv natijalarini o'lchash bilan cheklanmaydi; u o'quvchilarning motivatsiyasi, ijtimoiy moslashuvi, shaxsiy rivojlanish dinamikasini tizimli tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi. Inkluziv ta'limda bu jarayon murakkabroq kechadi, chunki maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ehtiyojlari, o'rganish uslublari va imkoniyatlari bir-biridan farq qiladi. Shu boisdan, ta'lim amaliyotida ilmiy asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan va etik tamoyillarga asoslangan diagnostika metodlarini ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda. Ushbu maqolada inkluziv ta'limda pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari, xalqaro tajribadagi yondashuvlar va amaliy takliflar tahlil qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Pedagogik diagnostika tushunchasi o'z rivojlanish jarayonida ta'lim psixologiyasi, baholash nazariyasi va inkluziv pedagogika bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Keng ma'noda pedagogik diagnostika - bu o'quvchilarning o'quv faoliyati, ehtiyojlari va yutuqlarini aniqlash hamda tahlil qilish orqali ularning ta'limiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan tizimli jarayondir [5; 65].

Dastlabki tadqiqotlarda diagnostik baholash o'quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida ko'rilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarni farqlash emas, balki ularning o'qish natijalarini yaxshilash ekanligi ta'kidlangan. XXI asrda inkluziv ta'limning rivojlanishi bilan diagnostik baholashning ahamiyati yanada ortdi, ayniqsa imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlashda.

UNESCO konsepsiyasiga ko'ra, inkluziv ta'limda qo'llaniladigan diagnostik vositalar moslashuvchan, madaniy jihatdan mos va ishtirok to'siqlarini bartaraf etishga qaratilgan bo'lishi zarur. Diagnostika jarayoni o'quvchini "yorliqlash" emas, balki uning kuchli tomonlariga tayangan holda yordam choralari ishlab chiqishga xizmat qilishi kerak. So'nggi tadqiqotlarda o'qituvchining diagnostik kompetensiyasi - o'quvchilarning o'quv ma'lumotlarini tahlil qilib, asosli pedagogik qaror qabul qilish qobiliyati - inkluziv ta'lim amaliyotining markazida turishi ta'kidlanmoqda [9; 74].

Raqamli texnologiyalar diagnostika jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Onlayn platformalar va o'quv tahliliy tizimlar yordamida o'qituvchilar o'quv jarayonini uzluksiz kuzatib, individual farqlarni aniqlash va real vaqt rejimida o'qitishni moslashtirish imkoniga ega bo'lmoqdalar. Shu bilan birga, ma'lumot maxfiyligi va axloqiy tamoyillarga rioya etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Inkluziv ta'lim sharoitida bir qator olimlar diagnostik baholashning markazida o'quvchining imkoniyatlarini emas, balki salohiyatini aniqlash g'oyasi turishini ta'kidlaydilar [2; 135].

Samarali diagnostika tizimi sifat tahlili, individual kuzatuv jurnallari va o'qituvchi, ota-ona hamda mutaxassislarining hamkorlikdagi faoliyatini o'z ichiga oladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik diagnostika - bu baholash, o'qitish va qo'llab-quvvatlashni birlashtiruvchi murakkab jarayon bo'lib, uning samaradorligi asosan o'qituvchining diagnostik savodxonligiga, institutdagi metodik yordamga va baholash jarayonining etik asoslariga bog'liqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Inkluziv ta'limdagi pedagogik diagnostika insonparvarlik, rivojlanish va kompetensiyaviy yondashuvlarga tayangan holda shakllangan bir necha o'zaro bog'liq metodologik tamoyillarga asoslanadi. Quyida ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun muhim bo'lgan asosiy metodologik yo'nalishlar bayon etiladi.

Insonparvarlik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Insonparvarlik paradigmasi ta'lim jarayonida o'quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash va ichki motivatsiyasini rivojlantirishga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik diagnostika nazorat vositasi emas, balki o'qituvchiga o'quvchining ehtiyojlari va salohiyatini anglashga yordam beruvchi qo'llab-quvvatlovchi jarayon sifatida talqin etiladi. Inkluziv ta'lim sharoitida bu yondashuv diagnostikaning axloqiy, empatik va diskriminatsiyasiz amalga oshirilishini ta'minlaydi [10; 96].

Kompetensiyaviy va formatif yo'nalish. Zamonaviy ta'lim standartlari bilimdan ko'ra ko'nikma va kompetensiyalarni rivojlantirishga urg'u beradi. Pedagogik diagnostika bu tamoyil bilan uzviy bog'liq bo'lib, uzluksiz fikr-mulohaza va formatif baholashni ta'minlaydi. Inkluziv ta'limda diagnostika o'quvchilarning kuchli va rivojlantirilishi lozim bo'lgan tomonlarini aniqlashga, individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tizimli va yaxlit yondashuv. Pedagogik diagnostika murakkab tizimli jarayon bo'lib, o'qishning kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlarini o'zaro bog'liq holda o'rganishni talab etadi. Reusser va Pauli tomonidan ilgari surilgan tizimli modelga ko'ra, diagnostik ma'lumotlar o'quvchi, o'qituvchi, muhit va o'quv dasturi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aks ettirishi zarur. Bu yondashuv diagnostika natijalarini kontekstdan ajratmagan holda tahlil qilish imkonini beradi.

Etik va inkluziv tamoyillar. Pedagogik diagnostika jarayonida axloqiy tamoyillar alohida ahamiyatga ega, ayniqsa maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlashda. Diagnostik faoliyatda maxfiylik, ixtiyoriylik va xabardor rozilik tamoyillariga rioya etilishi shart. Diagnostik vositalar o'quvchining til, madaniyat va kognitiv xususiyatlariga moslashtirilishi zarur. Inkluzivlik faqat texnik aniqlikni emas, balki ta'limdagi ijtimoiy adolat va tenglikni ham ta'minlashni anglatadi [8;85].

Raqamli va ma'lumotga asoslangan yondashuvlar. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi pedagogik diagnostika imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. O'quv tahliliy tizimlar, onlayn baholash platformalari va moslashuvchan ta'lim texnologiyalari o'qituvchiga o'quvchilarning individual rivojlanish holatini aniqroq tahlil qilish imkonini beradi [1; 47]. Shu bilan birga, raqamli diagnostika o'qituvchining kasbiy fikrlashini to'ldiruvchi, lekin uni almashtirmaydigan vosita bo'lishi lozim. Inkluziv ta'limdagi pedagogik diagnostikaning metodologik asoslari insonparvarlik qadriyatlarini ilmiy aniqlik bilan uyg'unlashtirishni, baholashni o'quvchining rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi jarayonga aylantirishni talab qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Inkluziv ta'limda pedagogik diagnostika amaliyotining tahlili uning kuchli tomonlari bilan bir qatorda qator tizimli muammolar mavjudligini ham ko'rsatadi. Nazariy asoslar samarali yo'nalishlarni belgilab bersa-da, ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish o'qituvchilar, mutaxassislar va ta'lim muassasalarining tayyorgarligiga bevosita bog'liqdir [12;110].

O'qituvchining diagnostikadagi o'rni. Pedagogik diagnostika muvaffaqiyatining markazida o'qituvchi turadi. Praetorius va hamkorlari ta'kidlaganidek, diagnostik kompetensiya uchta asosiy komponentni o'z ichiga oladi: kuzatish, talqin qilish va pedagogik qaror qabul qilish. Inkluziv ta'lim sharoitida bu komponentlar yanada kengayadi - o'qituvchi maxsus ehtiyojli o'quvchilarning individual o'rganish to'siqlarini aniqlay olish va ularga mos o'quv strategiyalarini ishlab chiqish ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim [7;46].

Amaliyotda esa ko'plab o'qituvchilar yetarli metodik tayyorgarlikka ega emas yoki diagnostika uchun zarur vaqt va resurs yetishmaydi. Natijada diagnostika ma'lumotlari ko'pincha formal tarzda yig'iladi, ammo ularning tahlili va natijalari pedagogik qarorlarda to'liq aks etmaydi. Shu sababli, o'qituvchilarning diagnostik savodxonligini rivojlantirish va bu yo'nalishda institutsional qo'llab-quvvatlash zarur [11;140].

Diagnostik vositalar va texnologik integratsiya. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar diagnostika jarayoniga yangicha imkoniyatlar olib keldi. Moslashuvchan o'quv tizimlari, elektron portfoliolar va o'quv tahliliy panellari yordamida o'qituvchi o'quvchilarning rivojlanishini real vaqt rejimida kuzatib borishi va darsni shunga qarab moslashtirishi mumkin [6;248]. Biroq texnologiya o'zi bilan birga bir qator axloqiy va metodik muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Masalan, ma'lumotlarning maxfiyligi, raqamli vositalarning barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratmasligi kabi holatlar mavjud. Shuningdek, diagnostik jarayon faqat raqamli o'lchovlarga tayanib qolmasligi kerak - sifatli va miqdoriy ma'lumotlar uyg'unligi saqlanishi lozim.

Asosiy to'siqlar va muammolar. Pedagogik diagnostikani amaliyotga samarali tatbiq etishga to'siqinlik qiluvchi asosiy omillar quyidagilardir:

- o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyasi yetarli emasligi;
- noakademik ko'nikmalarni (masalan, ijtimoiy moslashuv, emotsional muvozanat) baholash uchun metodik asoslarga ega bo'lmaslik;
- o'quv dasturlarining haddan tashqari standartlashtirilganligi;
- madaniy va til jihatdan xilma-xillik natijalarini noto'g'ri talqin qilish xavfi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun inkluziv diagnostika standartlari, kontekstga mos metodologiyalar va ko'p mutaxassisli hamkorlik (o'qituvchi, psixolog, defektolog) tizimini rivojlantirish talab etiladi.

Xalqaro tajriba. Xalqaro amaliyotda samarali diagnostika tizimlari mavjud. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida o'quvchilardagi o'qishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilgan [3;426]. Kanada va Avstraliyada esa diagnostika ko'p mutaxassisli baholash guruhlari

orqali amalga oshiriladi va individual ta'lim rejaları asosida olib boriladi. Ushbu tajribalar diagnostika tizimi muvaffaqiyatli ishlashi uchun institutsional siyosat, o'qituvchilar malakasi va jamoaviy hamkorlik zarurligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, inkluziv ta'limdagi pedagogik diagnostika faqat bilimni o'lchash vositasi emas, balki o'quvchining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan integrativ pedagogik jarayondir. Raqamli vositalar, axloqiy me'yorlar va o'qituvchi kasbiyligi o'rtasidagi muvozanat - samarali diagnostika amaliyotining asosi hisoblanadi [4; 97].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Inkluziv ta'limdagi pedagogik diagnostika barcha o'quvchilar, jumladan maxsus ehtiyojli shaxslar uchun teng va shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlarini yaratishda muhim vositadir. Ushbu maqolada pedagogik diagnostikaning metodologik asoslari va amaliy qiyinchiliklari tahlil qilinib, insonparvarlik qadriyatlari bilan ilmiy aniqlikni uyg'unlashtirish zarurligi ta'kidlandi.

Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Pedagogik diagnostika muvaffaqiyati asosan o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyasiga bog'liq bo'lib, bu ko'nikmalarni doimiy ravishda rivojlantirish va muassasalar tomonidan qo'llab-quvvatlash talab etiladi.

Samarali diagnostika sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni uyg'unlashtirgan holda raqamli texnologiyalarni qo'llash bilan birga axloqiy tamoyillarga - maxfiylik va inklyuzivlikka - rioya qilishi zarur.

Qattiq standartlashtirilgan o'quv dasturlari va metodik resurslarning yetishmasligi diagnostikaning to'liq samaradorligiga to'sqinlik qiladi.

Xalqaro tajribalar erta aniqlash, ko'p mutaxassisli hamkorlik va individual ta'lim rejaları muhimligini ko'rsatadi.

Kelgusida siyosatchilar va ta'lim mutasaddilari diagnostik savodxonlikni oshirish hamda zarur resurslarni taqsimlashga e'tibor qaratishi lozim. Shunday qilingan taqdirda, pedagogik diagnostika inkluziv ta'limning ajralmas va rivojlanayotgan qismiga aylanishi mumkin. Bu esa turli xil o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ofurova, D. S. Inkluziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning rivojlanishini pedagogik diagnostika qilish masalalari // Ta'lim va tarbiya. – 2021. – №3. – B. 45–49.
2. Madiyeva, C. D. Korreksion pedagogika va inklyuziv ta'lim integratsiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Abdullayeva, M. A. Inkluziv ta'limning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Qodirova, O. X. Inkluziv ta'limda baholash va monitoring tizimini tashkil etish // Uzluksiz ta'lim. – 2022. – №2. – B. 61–66.
5. Hautamäki, Y., Kupari, P., & Sahlberg, P. Finlyandiya ta'lim tizimi va o'qishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash. Ta'lim tadqiqotlari jurnali, 112(4), 425–438. (2019).
6. Ifenthaler, D., & Yau, J. Y.-K. O'quv tahliliy vositalar yordamida o'quv muvaffaqiyatini oshirish: Empirik topilmalar haqida fikrlar. Ta'lim texnologiyalari tadqiqoti va rivojlanishi, 68(1), 247–263. (2020).
7. OECD. OECD o'rganish ramkasi 2030. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti. <https://www.oecd.org/education/2030-project/> (2019).
8. Praetorius, A. K., Herppich, S., & Seidel, T. O'qituvchilarning diagnostik kompetensiyasi: Kontseptualizatsiya va empirik dalillar. Ta'limni baholash, baholash va hisobdorlik, 30(2), 145–163. (2018).
9. Reusser, K., & Pauli, C. Ta'limdagi diagnostik kompetensiyaga tizimli yondashuvlar. O'rganish va ta'lim, 65, 101–117. (2020).
10. Rogers, K. R. 80-yillarga mo'ljallangan o'qish erkinligi. Charles E. Merrill nashriyoti. (1983).
11. Norqobilova R. D. Methods of improving the mechanisms of diagnosing the mother language ability of primary class students //The role of science and innovation in the modern world. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 139-143.
12. Davlatovna N. R. Pedagogical Basis of Interdisciplinary Communication in the Educational Process //International Journal on Orange Technologies. – T. 2. – №. 10. – C. 108-111.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

Saidova Nigora Olimovna
FarDU, v.b. dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Jo'rayeva Nilufar Rustamjon qizi
FarDU, Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining umummadaniy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali pedagogik texnologiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompetensiyalarning mazmuni, ularni rivojlantirish omillari, innovatsion metodlar hamda tajriba-sinov natijalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, umummadaniy kompetensiya, pedagogik texnologiya, tarbiyachi, innovatsion metod, kompetensiyaviy yondashuv.

Abstract: This article analyzes effective pedagogical technologies for the formation and development of general cultural competencies of preschool education teachers. The study examines the content of general cultural competencies, the factors influencing their development, innovative methods, and the results of experimental research.

Key words: preschool education, general cultural competence, pedagogical technology, teacher, innovative method, competency-based approach.

Аннотация: В статье анализируются эффективные педагогические технологии формирования и развития общекультурных компетенций воспитателей организаций дошкольного образования. В исследовании раскрываются содержание общекультурных компетенций, факторы их развития, инновационные методы, а также результаты опытно-экспериментальной работы.

Ключевые слова: дошкольное образование, общекультурная компетенция, педагогическая технология, воспитатель, инновационный метод, компетентностный подход.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyachining kasbiy mahorati bilan bir qatorda uning umummadaniy kompetensiyalari ham muhim o'rin tutadi. Umummadaniy kompetensiya – bu tarbiyachining madaniy xulqi, ma'naviyati, muloqot madaniyati, estetik didi, nutq madaniyati va ijtimoiy faolligi bilan bog'liq majmuaviy sifatlar yig'indisidir. Bugungi globallashuv jarayonida bola shaxsining har tomonlama kamol topishida tarbiyachining madaniy saviyasi, muomala va kommunikativ ko'nikmalari, pedagogik etika hamda estetik madaniyati asosiy omil sifatida e'tirof etilmoqda. Shu sababli umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarur.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Pedagogik kompetensiyalar masalasi bo'yicha Abduqodirov, Djuraev, Musurmonova kabi mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida tarbiyachining umumiy madaniyati uning kasbiy faoliyati samaradorligini belgilovchi asosiy mezon sifatida baholangan. Ularning fikricha, tarbiyachining nutq madaniyati, muomala madaniyati, estetik didi, etika me'yorlarini bilishi hamda madaniy muhit yaratish qobiliyati bola tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Yusupova (2021) tomonidan o'tkazilgan tajribalarda madaniy muloqot treninglari, kommunikativ

mashg'ulotlar va interfaol metodlarning tarbiyachilarning umumiy madaniyatiga ijobiy ta'siri isbotlangan. Xolmatovaning estetik tarbiya bo'yicha tadqiqotlarida tarbiyachining san'at, dizayn va tasviriy faoliyat asosida estetik ko'nikmalarini shakllantirish muhim omil sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, ushbu tadqiqotlarda pedagogik diagnostika metodi qo'llanilib, tarbiyachilarning mavjud kompetensiya darajasi maxsus testlar va kuzatuvlar orqali baholangan, o'z-o'zini baholash varaqalari tarqatilgan.

Tarbiyachilarning nutq madaniyati va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashda madaniy muloqot treninglari muhim rol o'ynagan. Ushbu natija Yusupova (2021) tomonidan olingan ma'lumotlar bilan mos keladi, ya'ni muntazam kommunikativ mashg'ulotlar pedagogning muloqot madaniyatini sezilarli darajada rivojlantiradi. Rol o'yinlari tarbiyachilarning real vaziyatlarda o'zini tuta bilish hamda konfliktlarni madaniy yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini oshirgan. Bu holat Musurmonova (2016) tomonidan interfaol metodlarning ahamiyatiga oid bildirilgan ilmiy fikrlarni tasdiqlaydi. Estetik madaniyat ko'rsatkichining 46% ga oshishi Xolmatova (2020) tadqiqotlarida qayd etilganidek, estetik loyiha faoliyatlarining pedagog shaxsining umumiy madaniyatiga kuchli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

AKT asosidagi mashg'ulotlar tarbiyachilarning madaniy taqdimot qilish, vizual madaniyatni shakllantirish hamda zamonaviy vositalardan foydalanish ko'nikmalarini oshirdi. Bu holat xalqaro standartlarda belgilangan kompetensiyalar bilan bevosita bog'liqdir. Nazorat guruhidagi o'sishning past bo'lishi (3–6%) pedagogik ta'sir mavjud bo'lmagan sharoitda tarbiyachilarning umummadaniy kompetensiyalarining tabiiy rivoji juda sekin kechishini ko'rsatadi. Rivojlantirish texnologiyasi tarbiyachilarda madaniy-etika va kommunikativ ko'nikmalarni sezilarli darajada oshirdi. Interfaol metodlar – ayniqsa, treninglar, rol o'yinlari va estetik loyihalar – eng samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi. Eksperimental guruhda qayd etilgan natijalar xalqaro standartlar (UNESCO, OECD) talablariga mos o'sishni ko'rsatdi. Ushbu texnologiyani maktabgacha ta'lim tizimiga joriy etish tarbiyachilar malakasini oshirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umummadaniy kompetensiya indeksi o'rtacha 32% ga oshdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tarbiyachilarda umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni faqat an'anaviy ma'ruza va seminarlar orqali emas, balki amaliy, interfaol va kreativ texnologiyalar asosida samarali kechadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik jarayonning ajralmas va ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Analitik tahlil, kuzatuvlar va tajriba-sinov ishlari asosida aniqlanishicha, tarbiyachilarda kommunikativ madaniyat, axborot madaniyati, estetik did, jamoada ishlash ko'nikmalari hamda pedagogik etika bo'yicha kompetensiyalarning to'liq shakllanmaganligi ularning kasbiy samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot davomida ishlab chiqilgan va amaliyotga tatbiq etilgan umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasi tarbiyachilar faoliyatida bir qator ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Xususan, modul asosidagi mashg'ulotlar, keys-stadi, kreativ topshiriqlar, muloqot madaniyatiga oid treninglar hamda raqamli ko'nikmalarni shakllantiruvchi interaktiv usullar tarbiyachilarning dunyoqarashi, o'z ustida ishlash madaniyati va kasbiy faolligini sezilarli darajada kuchaytirgani aniqlandi.

XULOSA

Tadqiqot shuni isbotladiki, samarali texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'quv-metodik jarayon tarbiyachilarning bolalar bilan muloqot madaniyatini oshiradi, estetik va axloqiy qadriyatlar asosida namunali faoliyat yuritishiga yordam beradi, raqamli savodxonlik hamda axborot madaniyatini mustahkamlaydi, kasbiy refleksiya va o'zini baholash darajasini ko'taradi, shuningdek pedagogik innovatsiyalardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari tarbiyachilarda umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan, tizimli va uzluksiz yondashuv zarurligini tasdiqladi. Taklif etilgan texnologiya amaliyotda qo'llashga yaroqli bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning kasbiy hamda madaniy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduqodirov A., Xodjamqulov S. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
2. Djuraev R., Raxmonqulova L. Pedagogik kompetensiyalar va ularni shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Mamarasulov J., Toirova Z. Maktabgacha ta'lim metodikasi. – Toshkent: Ilm Ziyorat, 2022.
4. Yusupova D. Tarbiyachining kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR ENHANCING STUDENTS' CREATIVE THINKING THROUGHOUT THE LEARNING PROCESS

Shaymatova Aziza

Lecturer, department of pediatric dentistry, faculty of dentistry,
Samarkand state medical university, Samarkand, Uzbekistan

ORCID: 0000-0001-7748-809X

Abstract: The development of students' creative thinking within the modern music education system is one of the key priorities in higher art educational institutions. Learning to play the guzheng, an instrument that embodies ancient Chinese musical heritage, not only develops technical performance skills but also enhances students' individuality, artistic sensitivity, and creative imagination.

This article examines effective strategies for teaching guzheng performance in higher education that stimulate students' original and creative thinking. The study is based on the premise that artistic education plays a significant role in fostering creative development. It analyzes learning objectives, the structure of the educational process, and the nature of interaction between students and teachers. The author argues that incorporating improvisation, heuristic learning, reflective methods, and interdisciplinary integration into instructional strategies enables students to develop critical thinking skills and personalize their musical self-expression.

The research findings demonstrate that encouraging creative thinking not only makes students' performances more expressive but also cultivates a conscious aspiration for artistic exploration. The study has practical significance for improving guzheng instruction in educational institutions and for promoting the innovative development of music education.

Key words: higher education, development of creative thinking, guzheng training, learning innovations, artistic creativity, teaching methods, music education.

Annotatsiya: Zamonaviy musiqa ta'limi tizimida talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish oliy san'at ta'lim muassalarida o'qitiladigan asosiy yo'nalishlardan biridir. Qadimgi Xitoy musiqiy merosining yorqin namunasi bo'lgan gujung (guzheng) cholg'usini o'rgatish talabalarga nafaqat ijro mahoratini egallash imkonini beradi, balki ularning individualligini, badiiy sezgirligini va ijodiy tasavvurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada oliy ta'limda gujung chalishni o'rgatish jarayonida talabalarda original fikrlashni shakllantiruvchi samarali strategiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqot san'at ta'limi ijodiy kamolotga xizmat qiladi, degan g'oyaga asoslanadi. Unda ta'lim maqsadlari, o'quv jarayonining tuzilishi hamda talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar yoritib beriladi. Muallifning ta'kidlashicha, o'qitish taktikasiga improvizatsiya, evristik o'qitish, refleksiv usullar va fanlararo integratsiyani joriy etish talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi hamda musiqiy o'zligini namoyon etish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish nafaqat ijro mahoratini oshiradi, balki talabalarda badiiy izlanishga nisbatan ongli intilishni shakllantiradi. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida gujung chalishni o'rgatish jarayonini takomillashtirish va musiqa ta'limining innovatsion rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, gujung chalishni o'rgatish, ta'limdagi innovatsiyalar, badiiy ijodkorlik, o'qitish usullari, musiqa ta'limi.

Аннотация: Развитие творческого мышления студентов в современной системе музыкального образования является одной из ключевых задач, реализуемых в высших художественных учебных заведениях. Обучение игре на гучжэне – инструменте, хранящем древнее китайское музыкальное наследие, – не только формирует исполнительскую технику, но и способствует развитию индивидуальности, художественной чувствительности и творческого воображения студентов.

В данной статье рассматриваются эффективные стратегии обучения игре на гучжэне в высшей школе, направленные на стимулирование оригинального мышления обучающихся. Работа основана на идее о том, что художественное образование является важным фактором творческого развития личности. Анализируются цели обучения, структура образовательного процесса, а также взаимодействие между студентами и преподавателями. Автор утверждает, что включение импровизации, эвристического обучения, рефлексивных методов и междисциплинарной интеграции в тактику преподавания позволяет студентам развивать критическое мышление и персонализировать собственное музыкальное самовыражение.

Результаты исследования показывают, что поощрение творческого мышления не только делает выступления студентов более выразительными, но и формирует осознанное стремление к художественному поиску. Исследование имеет практическое значение для совершенствования преподавания игры на гучжэне в образовательных учреждениях и стимулирования инновационного развития музыкального образования.

Ключевые слова: высшее образование, развитие творческого мышления, обучение игре на гучжэне, инновации в обучении, художественное творчество, методы обучения, музыкальное образование.

INTRODUCTION

One of the main objectives of music education in the contemporary educational system is the cultivation of creative thinking. Music is essential not only as a vehicle for artistic and emotional expression, but also for encouraging students' independent thinking, curiosity, and creativity. As educational ideas continue to modernize, the emphasis on the mere acquisition of technical musical skills is gradually being replaced by a holistic developmental approach that highlights each learner's individuality. This approach broadens the concept of music education by focusing not only on performance skills, but also on students' personal development and the expansion of their worldviews. In this regard, one of the key responsibilities of the contemporary music-pedagogical process is to develop students' capacity for autonomous understanding, perception, and creative approaches throughout the music education process.

LITERATURE REVIEW

Creative thinking is one of the most complex and inventive mental processes within the human cognitive system. The Compulsory Education Program (2022 edition) emphasizes the importance of "selecting course content with a focus on developing students' spirit of innovation," while the Plan for Building a Strong Country in the Field of Education (2024-2035) declares that "strengthening training for innovative activity" is essential [2]. Consequently, fostering creative thinking has become one of the central objectives of contemporary educational reform. Creative thinking reflects an individual's ability to transcend conventional patterns and generate original ideas and images through mental activity and creative expression. Within the context of music education, the development of creative thinking determines students' levels of autonomy and originality in artistic self-expression and aesthetic perception, as well as the depth of their understanding of musical works.

The German educator F. Diesterweg stated that "the art of education lies not in imparting skills, but in motivating, awakening, and inspiring" [5]. This idea is particularly relevant to music education. Music pedagogy should create conditions that encourage free experimentation and provide students with sufficient time and space for creative activity, thereby supporting the development of creative thinking. It is essential to offer students opportunities to reach their full creative potential as they acquire musical knowledge. By employing diverse pedagogical methods and practical activities, instructors can effectively stimulate students' interest in learning and promote the growth of their creative thinking. The formation of creative thinking in music education is grounded in several theoretical perspectives. Research in psychology and pedagogy suggests that creative thinking is based on the interaction of imagination, intuition, emotions, and logical reasoning. According to J. Bruner's theory of "learning by discovery," students learn most effectively when they independently explore and discover new knowledge, a process that directly reflects creative thinking. Bruner further emphasized that the development of students' "mental models," or their capacity for logical reasoning, is just as important as the transmission of information [1]. Throughout the music learning process, students gradually form individual cognitive structures through observation, imitation, reconstruction, and self-expression, ensuring a gradual transition from imitation to creativity.

From the standpoint of aesthetic education, aesthetic experience and creative thinking are closely intertwined. According to V. A. Sukhomlinsky, learning is not a “lifeless transfer of knowledge from one head to another” but rather a continuous “spiritual contact” between the teacher and the pupil. Through this form of spiritual and emotional engagement, music education arouses students’ emotions and fosters a profound appreciation of musical beauty, which in turn ignites inner creative energy and stimulates the generation of original ideas. The process of generating creative ideas in music becomes clearer through the concept of artistic creativity. B. Nemensky and D. Kabalevsky emphasize that, since a gap often exists in art education between the development of technical competence and the cultivation of creative abilities, educators should regard the study of the language of art as a distinctive mode of thinking ^[3]. Music learning should therefore be a creative process based on students’ personal interpretation and self-expression rather than the mere reproduction of musical works. This approach, grounded in a deep understanding of the structure and stylistic features of a musical composition, results in unique creative expression. Kabalevsky further stresses that art education should aim not only to teach students to “imitate the beautiful” but also to “create the beautiful.” According to D. Kabalevsky ^[4], students cannot fully comprehend and interpret music creatively until their inner spiritual world is awakened and their emotions and ideas are actively stimulated.

Social and cultural environments are among the most crucial factors in the development of creative thinking. Every creative activity in music education is rooted in a specific cultural context and value system. The integration of folk music, traditional performance practices, and contemporary artistic concepts promotes open-minded and flexible creative thinking while broadening students’ artistic horizons within a multicultural environment. In general, the development of creative thinking in music education emerges from complex interactions among psychological processes, aesthetic experience, artistic creativity, and cultural context. When teachers organize the educational process on the basis of these theoretical foundations and create an atmosphere that encourages creative innovation and freedom of inquiry, students are able to cultivate independent, open, and original artistic thinking. This provides a solid foundation for the growth of their musical creativity.

RESEARCH METHODOLOGY

As an essential component of Chinese national music education, guzheng instruction aims not only to improve students’ performance skills but also to enhance their artistic perception, creative thinking, and understanding of the deeper meanings embedded in music. Influenced by contemporary concepts in music education, guzheng teaching is gradually shifting from a model focused primarily on technical training toward a creative approach that emphasizes the harmonious integration of cognition and artistic self-expression. To foster students’ creative thinking, teachers should actively explore and apply effective instructional strategies in the following areas.

Traditional guzheng instruction places strong emphasis on teacher demonstration and student imitation, which often limits learners’ opportunities for independent thinking. In contrast, creative learning highlights the learner’s central role, encouraging students to conduct independent exploration, identify problems autonomously, and generate original ideas during the learning process. Teachers should guide students to experiment with diverse fingering techniques, tempo variations, and timbral control through experiential comparison. This approach supports the development of individual expressive styles and facilitates the transition from passive imitation to active creative production.

Creative ideas cannot emerge without the formation of musical imagery. Teachers can help students develop a deeper understanding of musical works by guiding them to explore historical background, structural features, and emotional content. Through the use of body language, verbal description, and imaginative visualization, instructors can stimulate students’ interest and creative reconstruction of musical imagery. For example, when studying classical works such as “Yuzhou Changwan” (Song of the Fishermen) and “Gaoshan Liushui” (High Mountains Flowing Water), teachers may encourage students to connect with the emotional states of the characters, natural imagery, and cultural symbolism embodied in the music. This process promotes the formation of vivid inner images and enhances musical expressiveness and creative interpretation.

ANALYSIS AND RESULTS

Multidisciplinary education and modern technology create new opportunities for fostering creative thinking in guzheng performance. When teachers integrate elements of literature, painting, dance, and other art forms through digital teaching tools and multimedia technologies, students can develop creative thinking through diverse artistic experiences. For example, students who encounter guzheng music in multimedia projects or films not only gain an understanding of how music functions in different contexts but also attempt to create their own arrangements and interpretations, thereby gaining firsthand insight into the creative process. Learning to play

the guzheng can significantly enhance students' creative thinking through improvisation. For instance, instructors may incorporate "free performance" segments or "thematic improvisation" into lessons, asking students to create musical exercises based on a specific theme, mood, or rhythm. Such activities foster creativity and intuition, reduce dependence on sheet music, and help students learn to express themselves artistically and independently. Encouraging students to compose short musical pieces or arrange well-known works further enhances their artistic awareness.

The development of creative thinking is difficult without reflection and the sharing of experiences. In addition to encouraging students to discuss their ideas about music creation and performance experiences, instructors should promote an open and transparent classroom environment and provide constructive, growth-oriented feedback. Through group analysis and individual reflection, students gain fresh creative ideas and a deeper understanding of musical works, thereby fostering a productive relationship between learning and thinking. Overcoming the traditional model of imitative learning and establishing an educational system centered on aesthetic experience, individual self-expression, and creative thinking requires a systematic and long-term approach to guzheng instruction. This process demands that teachers continuously update pedagogical concepts, methods, and lesson content. By applying these pedagogical strategies, students' creative potential can be fully realized, and the educational value of guzheng art can be effectively integrated into contemporary music education practice. During the stages of performance preparation, improvisation, and work analysis in actual guzheng lessons, techniques aimed at fostering creative thinking were systematically applied. Observation results revealed the following outcomes.

Most students actively explored various fingerings, rhythms, and expressive techniques during open exercises and improvisation sessions, gradually developing distinctive performance styles. They demonstrated strong engagement with the subject matter and effective problem-solving abilities when working with new or challenging compositions. In addition, students experimented with different performance approaches to determine which best aligned with their personal interpretations of the pieces. Rather than merely replicating the teacher's demonstrations, students exhibited independent creative understanding of musical works through thematic organization and improvisational activities. Some students imparted a strong sense of individuality to the pieces by incorporating improvisational elements or personal emotional interpretations of the given melodies. These findings indicate that the development of creative thinking enhances performance individualization by strengthening both technical proficiency and musical expressiveness. Reflection and experience-sharing stages stimulated discussion and group analysis, which, in turn, generated new ideas. By offering constructive feedback on peers' performances and drawing inspiration from others' creative solutions, students formed a productive cycle of intellectual interaction. Through group projects and discussions, this interaction contributed to the development of analytical, evaluative, and creative skills while also increasing overall classroom engagement.

CONCLUSION

All things considered, the integration of strategies aimed at encouraging creative thinking into the teaching process contributes significantly to the modernization of guzheng education by enabling students to expand their capacity for self-expression, develop greater independence, and enhance their creative thinking abilities. Students who play the guzheng not only improve their performance skills but are also motivated to express themselves and engage in independent research. The development of creative thinking can be substantially accelerated through a student-centered approach, aesthetic guidance, open-ended assignments, improvisation, and reflective participation. These instructional strategies effectively support the modernization of guzheng training by fostering students' initiative, creativity, and ingenuity. It is therefore recommended that future research explore alternative teaching approaches and the integration of multidisciplinary resources, while adhering to established pedagogical frameworks, in order to promote the holistic development of students' technical proficiency and creative potential.

References:

1. "Optimization of Orthodontic Treatment Methods for Patients with Distal Occlusion." *Journal of Modern Educational Achievements*, Volume 3, 2024, pp. 361–366. Akhrorova M.Sh.
2. "Accurate Positioning of Braces as One of the Fundamental Factors of Successful Orthodontic Treatment." *Zamonaviy ta'limda fan va innovatsion tadqiqotlar jurnali*, No. 3, Vol. 2, 2025, pp. 85–87. Axrorova Malika Shavkatovna.
3. "Модифицированная методика фиксации брекет-систем в полости рта." *Журнал стоматологии и краниофациальных исследований*, No. 1 (05), 2024, pp. 34–38. Ахророва М.Ш.
4. "Ortodontik olib qo'yilmaydigan apparati bor bemorlar og'iz bo'shlig'i gigiyenasi usullarini takomillashtirish." *Журнал стоматологии и краниофациальных исследований*, No. 5 (04), 2023, pp. 6–8. Axrorova Malika Shavkatovna.

5. Rustambekovna, A.M.S.S.A. Manifestation of the oral mucosa in COVID-19. *Scientific Journal of Medical Science and Biology*, 2023, Vol. 2, No. 2, pp. 7–16.
6. Шайматова А.Р. Статистика распространённости и интенсивности кариеса зубов у детей дошкольного возраста в разных регионах Самаркандской области. *Journal of Modern Educational Achievements*, 2024, Vol. 5, No. 5, pp. 161–164.
7. Rakhiberdiev, R.A., & Shaymatova, A.R. Local prevention of dental caries in younger schoolchildren. *Стоматология – наука и практика, перспективы развития*, 2022, pp. 243–245.
8. Sunnatullo Amrulloevich, G., & Rustambekovna, S.A. Dental status and diagnosis of children and adolescents suffering from various forms of connective tissue dysplasia. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 2022, Vol. 10, No. 11, pp. 955–962.
9. Amrulloevich, G.S., Rustambekovna, S.A., & Kakhramonovich, N.U. Oral cavity condition in children and adolescents with undifferentiated connective tissue dysplasia. *Journal of Modern Educational Achievements*, 2023, Vol. 9, No. 9, pp. 18–30.
10. Баратова Ш.Н., Рахимбердиев Р.А., Шамсиев Р.А. Профилактика кариеса постоянных зубов у детей младшего школьного возраста. *Достижения науки и образования*, 2020, No. 4 (58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/profilaktika-kariesa-postoyannyh-zubov-u-detey-mladshego-shkolnogo-vozrasta> (accessed: 08-01-2026).
11. Guilford, J.P. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill.
12. Torrance, E.P. (1974). *Torrance Tests of Creative Thinking*. Lexington: Personnel Press.
13. Runco, M.A., & Albert, R.S. (2010). *Theories of Creativity*. New York: Sage Publications.
14. Beghetto, R.A., & Kaufman, J.C. (2017). *Nurturing Creativity in the Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

DASTURIY-METODIK MAJMUANI ISHLAB CHIQISH BOSQICHLARI HAMDA PEDAGOGIK TALABLAR

Soliyeva Gavharoy Yodgorjon qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli, masofaviy va onlayn ta'limning rivojlanishi hamda "Hisoblash usullari" fani bo'yicha dasturiy-metodik majmua (DMM) ishlab chiqish jarayonini yoritadi. Maqolada DMM yaratishning 7 bosqichi batafsil tavsiflanadi, majmuaga qo'yiladigan umumiy, metodik va dasturiy talablar tahlil qilinadi. Talabalar va o'qituvchilar uchun qulaylik, interaktivlik, mustaqillik va samaradorlikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. LMS platformalaridan (Moodle, Google Classroom) foydalanish asosida yaratilgan majmua sinovdan o'tkazilib, takomillashtirilishi ko'rsatilgan. Maqola masofaviy ta'limda AKTning o'rnini va yetuk mutaxassislar tayyorlashda DMMning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Dasturiy-metodik majmua, masofaviy ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Hisoblash usullari, LMS platformasi, pedagogik talablar, elektron o'quv resurslar, interaktiv ta'lim, mustaqil o'zlashtirish, onlayn ta'lim.

Abstract: This article highlights the role of information and communication technologies in the modern education system, the development of distance and online education, as well as the process of developing a software-methodical complex (SMC) for the subject "Numerical Methods". The article describes in detail the 7 stages of creating the SMC, analyzes the general, methodical, and software requirements for the complex. Special attention is paid to ensuring convenience, interactivity, independence, and effectiveness for students and teachers. The development of the complex based on LMS platforms (Moodle, Google Classroom) is shown, along with its testing and improvement. The article emphasizes the role of ICT in distance education and the importance of the SMC in training qualified specialists.

Key words: software-methodical complex, distance education, information and communication technologies, numerical methods, LMS platform, pedagogical requirements, electronic educational resources, interactive education, independent learning, online education.

Аннотация: Настоящая статья освещает роль информационно-коммуникационных технологий в современной системе образования, развитие дистанционного и онлайн-обучения, а также процесс разработки программно-методического комплекса (ПМК) по дисциплине "Вычислительные методы". В статье подробно описаны 7 этапов создания ПМК, анализируются общие, методические и программные требования к комплексу. Особое внимание уделено обеспечению удобства, интерактивности, самостоятельности и эффективности для студентов и преподавателей. Показана разработка комплекса на основе платформ LMS (Moodle, Google Classroom), его тестирование и совершенствование. Статья подчеркивает роль ИКТ в дистанционном образовании и значимость ПМК в подготовке квалифицированных специалистов.

Ключевые слова: программно-методический комплекс, дистанционное обучение, информационно-коммуникационные технологии, вычислительные методы, платформа LMS, педагогические требования, электронные образовательные ресурсы, интерактивное обучение, самостоятельное освоение, онлайн-образование.

KIRISH

Ta'lim sohasi asrlar davomida konservativ bo'lib kelgan bo'lsa-da, axborot texnologiyalari va Internetning rivojlanishi bilan zamonaviy ta'lim yangi bosqichga ko'tarildi. COVID-19 pandemiyasi masofaviy va onlayn ta'limning jadal rivojlanishiga turtki bo'ldi. Hozirgi kunda LMS platformalari asosida dasturiy-metodik majmualar (DMM) yaratish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Maqola "Hisoblash usullari" fani bo'yicha universitet talabalari uchun mo'ljallangan DMM ishlab chiqish bosqichlari va pedagogik talablarini o'rganishga bag'ishlanadi.

Yuz yillar davomida ta'lim insoniyat faoliyatining eng konservativ sohasi sanalib kelingan, chunki bilimlar hajmi muntazam oshib kelgan, ammo axborotlarni uzatish texnologiyalari o'zgarasdan qolgan. Bugunga kelib vaziyat o'zgardi: axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish va Internetning shaklla-

nishi tufayli zamonaviy ta'lim tizimi o'z rivojlanishining yangi bosqichiga ko'tarildi, ya'ni axborot ta'lim muhitining shakllanishi va rivojlanishi kuzatilmoqda. Jahon kompyuter tarmog'i Internet va yangi virtual o'qitishning kompyuter tizimlari asosida ta'lim mahsulotlari va xizmatlari bozori jadal rivojlanmoqda. Jahondagi ta'lim jarayonining tahlili hozirning o'zida bir million talabasi bo'lgan megauniversitetlarda o'qitishni zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalarida tashkil etishgan.

Endilikda jahon tadbirkorlik tizimida elektron tijorat o'z o'rnini topgan vaqtda, masofali o'qitish Internetning eng istiqbolli rivojlanish sohasi sanalmoqda. Shuningdek, hozirgi globalashuv zamonida suniy intellektning kirib kelishi va jadal rivojlanishi nafaqat ta'lim tizimiga, balki davlat siyosatiga ham yuksak hissasini qo'shib kelmoqda. Yoshlar orasida ta'limga bo'lgan xohish-istak tobora oshib bormoqda. Bu esa ta'lim siyosatida tub burilishlarga olib kelmoqda. Yoshlarga taqdim etilayotgan imkoniyatlar ularni kuchli, zehni va har sohada yetuk mutaxassis bo'lib kamol topishlariga zamin yaratmoqda. Xususan yoshlarimiz orasida ta'lim olishning onlayn va offlayn shaklda davom ettirish istaklari ularga o'zlari istagan vaqtda, istagan shaklda o'qishlari ularga muvaffaqiyat debochasi bo'lib xizmat qilmoqda. Bu asosan, COVID-19 pandemiyasi sharoitida yuzaga kelishni boshladi. Xalqimiz har bir ishda xayr bor deb bejizga aytishmagan ekan, COVID-19 pandemiyasi xalqimizga ko'p narsalarni o'rgatdi. Insonlar o'z salomatliklarini qadrlashi, o'z salomatliklariga befarq bo'lmagan holda tozaliklarga e'tibor qaratishlari, iste'mol qilayotgan barcha turdagi mahsulotlarni tozalikda qabul qilishlarni o'rgatgan bir mahalda, u ta'limda ham ko'p islohotlar qilishga undadi. Yetakchi olimlar va tadqiqotchilar tomonidan onlayn shaklda o'qitish va o'qish tizimini joriy qildi. Masofali o'qitishga va o'qishga talab oshdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ning rivojlanishida yetuk mutaxassislarning roli va o'zni beqiyosdir. Bunday kadrlarni tayyorlashda masofaviy ta'lim texnologiyalariga oid fanlar va ularni o'qitishning samaradorligini oshirish bugunning dolzarb masalalaridan biridir.

Biz hozirgi kunlarda Namangan davlat universiteti "Raqqamli ta'lim texnologiyalari" kafedrasida o'qitilayotgan G.Y.Soliyeva va M.Y.Eshnazarovlar tomonidan yozilgan "Hisoblash usullari" fani bo'yicha darslik, shuningdek, G.Soliyevaning "Hisoblash usullari" faniga bag'ishlangan "Hisobly playformasida ishlash bo'yicha metodik tavsiyalar" uslubiy ko'rsatmasi asos qilib olingan^[2]. Bunda biz avvalo shu ish uchun muhim bo'lgan adabiyotlar masalan: N.N. Azizxo'jaevaning "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" nomli o'quv qo'llanmalarini, F.M. Zakirovaning "Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi" nomli metodik qo'llanmani, F. Zakirova, U. Muxamedxanov, Sh. Sharipov, R. Isyanov, F. Esanboboyev, S. Dattoyevlarning "Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi" nomli metodik qo'llanmalarini internet orqali muhim ma'lumotlar bilan tanishdik va tahlil qilib chiqdik^[10].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Masofali o'qitish Internet kompyuter tarmog'i shakllanganga qadar ta'lim tizimining shakli sifatida rivojlanib kelgan. Dastlab o'quv-metodik materiallar maxsus jamlanib talabalarga mustaqil o'qishlari uchun yetkazib berilgan. Mashg'ulotlar o'tkazish va ma'ruzalar o'qish uchun televideniya texnologiyalaridan foydalanilgan.

Ma'lumki, hozirgi zamon axborot texnologiyalarini amalga oshirishning eng muhim vositalari-Internet, elektron pochta, chat, forum, videokonferensiya kabi tizimlardir.

Elektron pochta qog'ozsiz pochta aloqalari xizmatidan iborat bo'lib, aslida hujjatli habarlarni to'plash, ishlab chiqish va taqdim etish hamda ma'lumotlarni uzatish tarmoqlari sistemasidir. Uning asosida aholiga elektron gazeta va jurnallar kabi axborot xizmati ko'rsatish amalga oshirilgan.

Videokonferensiyalar zamonaviy axborot texnologiyalarining amalga oshirilishiga misol bo'la oladi. Uni o'tkazish uchun quyidagi apparaturadan foydalaniladi: terminallar, television kameralar, videomagnitofonlar, kompyuterlar, grafik displeylar, katta namoyish ekranlari. Videokonferensiyalarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Dolzarb masalalarning muhokama etilishini tezkorlik bilan tashkil etish imkoniyati;
2. Muhokama uchun istalgan rasmiy materiallardan (grafiklar, chizmalar, matnlar va x.k.) foydalanish imkoniyati;
3. Turli masalalarni muhokama etishda ishtirok etuvchi mutaxassislarning doirasini juda kengaytirish imkoniyati;
4. Xalqaro ma'lumotlar banklaridan istalgan axborotlardan foydalanish imkoniyati kabilardir.

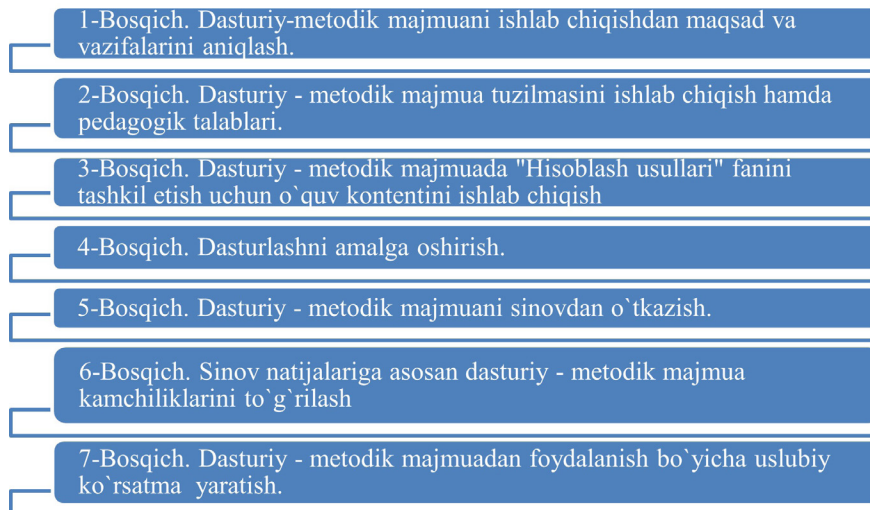
Vaqt o'tishi bilan qog'ozdagi darsliklar va qo'llanmalar o'rnini CD, DVD-ROM disklar va ta'lim platformalari egallamoqda. Internet tizimining paydo bo'lishi bilimlarni tarqatish texnologiyalarining rivojlanishiga, talaba va o'qituvchilarga elektron darsliklar va kutubxonalardan foydalanishga, bilimlarni testlar orqali sinashga, ya'ni o'zaro muloqot vositasini shakllanishiga asos bo'ldi. Shunday qilib, Internet ta'lim muhitini, ya'ni dasturiy-metodik majmualarni ishlab chiqishga zamin yaratildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ta'limda dasturiy – metodik majmualar bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash uchun ushbu yo'nalishdagi vazifalarni jadallashtirish hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Dasturiy – metodik majmuani ishlab chiqish mutaxassisidan anchagina mehnat, katta mahorat talab qiladi va u quyidagi bosqichlarda yaratilishini tavsiya etamiz:

1-rasm: Dasturiy – metodik majmuani ishlab chiqish bosqichlari

Yuqorida keltirilgan bosqichlarning mazmuni bilan qisqacha tanishib chiqamiz:

1-bosqich. Dasturiy-metodik majmuani ishlab chiqishdan maqsad: talabalarda hisoblash usullari faniga bo'lgan bilim ko'nikmalarini axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanib ustuvorligini oshirish, manbalarni electron, videodarslik va taqdimotlar shaklida olish, darslik va o'quv qo'llanmalarni o'z ichiga olgan hamda ularga xizmat ko'rsatish, bilimlarni nazorat qilishda o'quv axborot-ta'lim muhitini yaratish, talabalarning mustaqil bilim olishlarini yo'lga qo'yishdan iborat.

Vazifalar:

1. Yaratiladigan dasturiy – metodik majmuaning turini aniqlash;
2. Ta'limda tashkil etilgan dasturiy – metodik majmuaning maqsad va vazifalarini aniqlash;
3. Kurslar bo'yicha DTS, namunaviy dastur va ishchi o'quv rejalarni tahlil qilish;

2-bosqich. Dasturiy-metodik majmua tuzilmasini ishlab chiqish hamda pedagogik talablari. Struktura (lotincha so'zdan olingan bo'lib, tartib, joylashish, tuzilish) ob'ektining butunligini ta'minlovchi mustahkam aloqalar majmuidir. Ta'rifga binoan, birinchi o'rinda dasturiy -metodik majmua tuzilishi, unga qo'yiladigan pedagogik talablarni tahlil qilish zarur.

1. Umumiy talablar:

1. **Maqsadga yo'naltirilganlik:** Majmua davlat ta'lim standartlariga asoslangan va o'quv dasturining maqsadlariga to'liq mos kelishi shart.
2. **Samaradorlik:** Talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatishi kerak.
3. **Mustaqil o'zlashtirish:** Talabalarga mustaqil ravishda o'rganish va masalalarni yechish imkoniyatini yaratishi zarur.
4. **Interaktivlik:** Faol o'qitish usullarini qo'llab, talabalarning faol ishtirokini ta'minlash lozim.
5. **Talaba va o'qituvchiga xizmat ko'rsatish:** Dasturiy-metodik majmualar nafaqat talabalar uchun balki o'qituvchilarga ham manfaatli bo'lishi lozim. Unda ta'lim jarayonida talaba va o'qituvchining ehtiyojlarini qondirish, samaradorlikni oshirish va qulaylik yaratish.

Talabalarga xizmat ko'rsatish talablari:

1. **Qulaylik:** Interfeys oddiy, tushunarli bo'lishi, multimedia elementlar (grafika va video) bilan boyitilgan bo'lishi lozim.
2. **Mustaqil o'rganish va motivatsiya:** Progress kuzatish (natijalarni saqlash), testlar va avtomatik baholash. Bunda talabalar nazariyadan olgan bilim ko'nikmalarini amaliyotda qo'llab topshiriqlarni qulay shaklda yuklay olishi lozim.
3. **Samaradorlik:** o'zlashtirish darajasini 20-30% oshirish. Bunda talaba o'z xatolarini tahlil qilishi, qiyin joylarni takrorlashi mumkin.

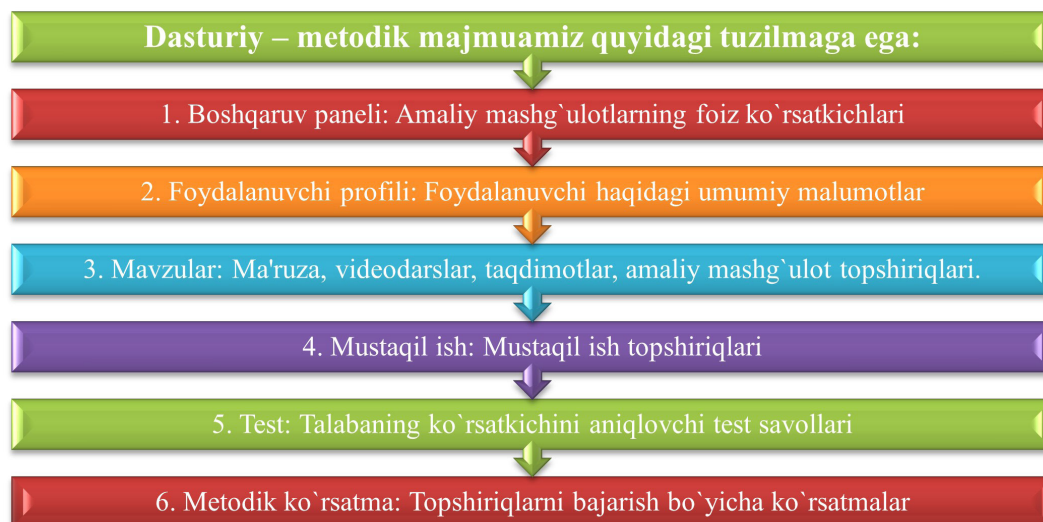
O'qituvchiga xizmat ko'rsatish talablari:

1. **Nazorat va monitoring:** talabalar faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, topshiriqlarni bajarilishini nazorat qilish, avtomatik baholash va ko'rsatmalar berib borish.
2. **Material tayyorlash qulayligi:** metodik ko'rsatma, topshiriqlar yaratish va testlar tuzish. Materiallar ilmiy isbotlangan bo'lishi lozim.
3. **Vaqt tejash:** avtomatlashtirilgan nazorat va baholash orqali o'qituvchi ishini yengillashtirish, xatoliklarni tez aniqlash.

2. Metodik talablar:

1. **Metodik asoslanganlik:** zamonaviy didaktik printsiplarga asoslangan bo'lishi, bosqichma-bosqich murakkablashib boradigan struktura bo'lishi, o'qitish jarayonini optimallashtirishi kerak.
2. **Nazariy va amaliy birlik:** nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lab berishi, masalalarni yechishda nazariyani qo'llashni o'rgatishi lozim.
3. **Dasturiy ta'minotga qo'yilgan talablar:**
 1. **Funksionallik:** Masalalarni matematik qurilishi, algoritmlari va ularni yechish uchun zarur bo'lgan dasturlarni (MathCAD, Maple va Python) o'z ichiga olishi kerak.
 2. **Innovatsion texnologiyalarni qo'llash:** Multimedia elementlaridan video darslar, interaktiv elektron resurslar bilan integratsiya (LMS platformari Moodle, Google Classroom)lardan foydalanishi lozim.
 3. **Qulaylik:** Foydalanish uchun qulay interfeysga ega bo'lishi, texnik talablari mos kelishi zarur.
 4. **Test sinovlari:** O'zlashtirilgan bilimni tekshirish uchun test yoki nazorat savollarini o'z ichiga olishi kerak.
 5. **Axborot-kommunikatsion texnologiyalarga mosligi:** Pdf, Doc, Ppt formatlarida tayyorlanishi, mobil qurilmalarda ko'rishga moslashtirilgan bo'lishi lozim.

Universitetning matematika va amali matematika yo'nalishlari talabalari uchun yaratiladigan dasturiy-metodik majmuada bo'limlar alohida bo'lishi va unga ko'rgazmalilik, ijobiy emotsional fon, qo'yilgan masalani yechishda keng ko'lamda yordam berish tamoyillarini qo'llanishi zarur. Dasturiy-metodik majmuaning mundarijasi, bo'limlari va uning tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqdir, chunki ular umumdasturiy qobiqda joylashgan bo'ladi, ya'ni foydalanuvchi bilimlarda ko'rsatilgan har bir tarkibiy qismga boshqa tarkibiy qismdan o'tishga ruxsat bo'ladi. Bu esa talabaning vaqtdan unumli foydalanishiga imkon beradi.

3-bosqich. Dasturiy-metodik majmuada “Hisoblash usullari” fanini tashkil etish uchun o’quv kontentini ishlab chiqish.

“Hisoblash usullari” fani bo’yicha o’quv kontent ishlab chiqishdan avval:

1. Kursning o’qitilishidan ko’zlangan maqsad va vazifalarni aniqlash;
2. Kurslar bo’yicha DTS, namunaviy dastur va ishchi o’quv rejalarni tahlil qilish;
3. Kurs bo’yicha bo’lim va mavzularni ishlab chiqish;
4. Mavzular, amaliy mashg’ulotlar, nazariy savollar, testlar, glossariy, amaliy mashg’ulot ko’rsatmalarini elektronlashtirish;
5. Videoma’ruzalar va amaliy mashg’ulot uchun trenajor dasturlar ishlab chiqish;
6. Sinov, joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar hamda amaliy topshiriqlarni topshirish muddatlarini ishlab chiqish lozim.

“Hisoblash usullari” kursi bo’yicha o’quv kontentini ishlab chiqish bo’yicha 2.2. rejada batafsil ko’rib chiqamiz.

4-bosqich. Dasturlashni amalga oshirish. Dasturiy-metodik majmua uchun kursning o’quv kontenti ishlab chiqilgandan so’ng to’plangan ma’lumotlarni kompyuterda amalga oshirish uchun dasturchiga uzatiladi. Maqsad va vazifalardan kelib chiqib dasturiy-metodik majmuani turini e’tiborga oluvchi dasturlash tili yoki o’qitishni boshqarish tizimlari tanlanadi.

Biz yaratgan dasturiy-metodik majmuani psixolog va dizaynerlar maslahatlari ham zarurdir.

5-bosqich. Sinovdan o’tkazish. Dasturiy-metodik majmuani yaratilgandan so’ng oliy ta’lim muassasalarining professor-o’qituvchilar hamda fan o’qituvchilari seminarlarda, mustaqil ta’lim mashg’ulotlarini tashkil etishda sinovdan o’tkazishlari kerak. Dasturiy-metodik majmuani ishlab chiquvchilar uchun ekspertlarning fikr va mulohazalari juda muhim. Shu fikr va mulohazalardan kelib chiqib dasturiy-metodik majmuani kamchiliklarini to’ldirishlari mumkin. Yaratgan dasturiy-metodik majmuamizdan oliy ta’lim muassasalarida lokal tarmog’ida sinovdan o’tkazilsa ham bo’ladi. Ushbu sinov davrida ishlab chiqaruvchilar uchun sezilmaydigan kamchiliklar, noqulayliklar aniqlanadi.

Undan tashqari, dasturiy-metodik majmuani sinovdan o’tkazishdan yana bir maqsad talabalarni axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantirish, ularning motivatsiyalarini oshirish.

6-bosqich. Sinov natijalariga asosan dasturiy-metodik majmuaning kamchiliklarini to’g’rilash. Demak, sinov mobaynida dasturiy-metodik majmua orqali o’qitishning uslubiy, pedagogik, psixologik va boshqa jihatlari o’rganiladi. Kamchiliklarni bartaraf etish uchun ekspertlar (pedagog, psixolog va mutaxassislar) tomonidan berilgan takliflar e’tiborga olinadi, dasturiy-metodik majmuani mazmuni tahrir qilinadi hamda o’quv jarayoniga foydalanishga tavsiya etiladi.

7-bosqich. Foydalanuvchilar uchun uslubiy ko’rsatma yaratish. Dasturiy -metodik majmua yaratilib bo’lingandan so’ng, ish foydalanuvchilar uchun uslubiy ko’rsatma yaratish bilan yakunlanadi. Ko’rsatma o’z ichiga quyidagilarni olishi lozim:

1. Dasturiy-metodik majmua haqida ma'lumot hamda uni yaratish bosqichlari;
2. Kursni o'qitishdan ko'zlangan maqsad va vazifalar, kurs bo'yicha ma'ruzalar mazmuni;
3. Amaliy mashg'ulotlari uchun topshiriqlar va ularni bajarish uchun uslubiy ko'rsatma;
4. Glossariy (izohli lug'at);
5. Kurs bo'yicha foydalaniladigan adabiyotlar va saytlar ro'yxati.

Bu uslubiy ko'rsatma ma'lumot tashuvchilar yozilib yoki qog'ozga chop etib tarqatilishi ham mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ning rivojlanishida yetuk mutaxassislarining roli va o'rni beqiyosdir. Bunday kadrlarni tayyorlashda masofaviy ta'lim texnologiyalariga oid fanlar va ularni o'qitishning samaradorligini oshirish bugunning dolzarb masalalaridan biridir.

N.N.Azizxo'jayevning "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahurat" nomli o'quv qo'llanmalarini, F.M.Zakirovaning "Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi" nomli metodik qo'llanmani, A.M.Anisimovning "MOODLE masofaviy o'qitish tizimida ishlash" nomli o'quv qo'llanmalarini, L.V.Golish va D.M.Fayzullayevalarning "Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish" nomli o'quv uslubiy qo'llanmalarini internet orqali muhim ma'lumotlar bilan tanishdik va tahlil qildik ^[14].

Xususan, biz ham LMS platformasiga asoslangan holda "Hisoblash usullari" fanini mustaqil o'zlashtirish uchun mo'ljallangan dasturiy-metodik majmuani qurib oldik.

LMS platformasi o'quv jarayonini tashkil qilishning keng imkoniyatini taqdim etadi: LMS platformasida ham individual, ham jamoaviy turli ta'lim faoliyatini tashkil qilish mumkin. LMS platformasidan foydalanish ta'lim mazmunini yangilashga, pedagogik usullarni kengaytirishga, tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasini joriy etishga, shuningdek, masofaviy o'qitishni tashkil etishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'limda dasturiy-metodik majmualarning o'rni tobora ortmoqda. LMS platformalariga asoslangan majmualar talabalarining mustaqil bilim olishini, o'qituvchilarning ishini yengillashtirishni va umumiy samaradorlikni 20–30 % ga oshirishni ta'minlaydi. "Hisoblash usullari" fani bo'yicha yaratilgan majmua universitet talabalarini uchun nazariy va amaliy bilimlarni integratsiya qilishda muvaffaqiyatli model bo'lib xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud manbalar pedagogik texnologiyalarni elektron muhitda qo'llashga yordam beradi, ammo sun'iy intellekt va mobil texnologiyalarni qo'shish orqali takomillashtirish kerak. Kelgusida bunday majmualarni boshqa fanlar va ta'lim darajalari uchun kengaytirish, sun'iy intellekt elementlarini qo'shish va mobil moslashuvni kuchaytirish tavsiya etiladi. Natijada, AKT asosidagi ta'lim resurslari yetuk mutaxassislar tayyorlashda muhim omilga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Imomov A. Hisoblash usullari. Amaliy ishlar. Namangan, NamDU. Uslubiy qo'llanma, 2020.-76 b.
2. G.Y.Soliyeva, M.Y. Eshnazarova. Hisoblash usullari. (Darslik), NamDPI - Namangan, "Mashrab" 2025. 304 b.
3. G.Y.Soliyeva "O'zbekiston va hindiston ta'limida "hisoblash usullari" fanida lagranj interpolatsiya ko'phadini o'qitish metodikasi" maqola, International Journal of Science and Technology ISSN 3030-3443 Volume 2, Issue 03, March 2025.
4. G.Y.Soliyeva. "Xorijiy va mahalliy tajribada mustaqil o'rganishni tashkil etishda dasturiy-metodik ta'minotdan foydalanish va talabalarining mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" tezisi, Respublika konferensiya: "Ilm-fan, texnologiya va ta'limda yangi paradigmalar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2025-yil, 15-18-betlar.
5. G.Y.Soliyeva. "Improving the methodology for developing students' independent work competence" maqolasi, Xalqaro OAK : "SCIENCE AND INNOVATION" International Scientific Journal Volume 4 Issue 10 October 2025 ISSN: 2181-3337 | scientists.uz, 95-101 – betlar.
6. G.Y.Soliyeva. "Dasturiy - metodik majmualardan foydalanib hisoblash usullarini o'qitish metodlarini tizimli tanlash" maqolasi, Mahalliy OAK: Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, ISSN:2181-0427, ISSN:2181-1458, 2025-yil, 609-614-betlar.
7. G.Y.Soliyeva, "Ta'lim tizimida dasturiy – metodik majmua yaratish pedagogik muammo sifatida" maqolasi, Mahalliy OAK: NamDPI "Ta'lim va taraqqiyot", 4-son, ISSN:2992-9008; UDK:37, 2025-yil, 389-398-betlar.
8. G.Y.Soliyeva, "Oliy ta'lim tizimida talabalarining hisoblash usullari kursi o'qitishning metodik tizimi" tezisi, Respublika konferensiya: "Nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar va zamonaviy ta'limning innovatsion yo'nalishlari", Vol.2, 125-132- betlar.
9. G.Y.Soliyeva, "Dasturiy-metodik majmualar orqali talabalarda hisoblash usullari kursini mustaqil o'zlashtirish metodikasini takomillashtirish" tezisi, Respublika konferensiya: "Yosh matematiklarning yangi teoremlari" respublika ilmiy-amaliy anjumanini" respublika ilmiy-amaliy anjuman, 2025-yil, 157-158-betlar.
10. Zakirova F., Muxamedxanov U., Sharipov Sh., Isyanov R., Esanboboev F., Dattoev S.. Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo'llanma.– T.: OO'MTV, 2010. –64 b.

NUTQ KAMCHILIKLARINI BARTARAF ETISHDA MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARDA PEDAGOGIK METOD VA O'YINLARNING SAMARADORLIGI

Suyarova Orzigul Sodiq qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo'nalishi
Maktabgacha ta'lim magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarini bartaraf etishda pedagogik metodlar va o'yin texnologiyalarining ilmiy-nazariy hamda amaliy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida nutqni rivojlantirishga qaratilgan didaktik, harakatli va rolli o'yinlar, shuningdek, zamonaviy interfaol metodlarning samaradorligi tahlil qilindi. Chet el va mahalliy ilmiy adabiyotlar asosida metodlar va o'yinlarning bolaning to'g'ri talaffuzi, nutq ravonligi hamda muloqot madaniyatini shakllantirishdagi o'rni asoslab berildi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq kamchiliklari, to'g'ri talaffuz, nutq ravonligi, pedagogik metodlar, o'yin texnologiyalari.

Abstract: This article highlights the scientific-theoretical and practical significance of pedagogical methods and game technologies in addressing speech disorders in preschool children. The study analyzed the effectiveness of didactic, active, and role-playing games, as well as modern interactive methods aimed at speech development. Based on foreign and local scientific literature, the role of methods and games in shaping correct pronunciation, speech fluency, and communication culture in children is substantiated.

Key words: preschool education, speech disorders, correct pronunciation, speech fluency, pedagogical method, game technologies.

Аннотация: В статье освещается научно-теоретическая и практическая значимость педагогических методов и игровых технологий в преодолении речевых нарушений у детей дошкольного возраста. В ходе исследования анализировалась эффективность дидактических, подвижных и ролевых игр, а также современных интерактивных методов, направленных на развитие речи. На основе зарубежных и отечественных научных источников обосновывается роль методов и игр в формировании правильного произношения, плавности речи и культуры общения у детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, речевые нарушения, правильное произношение, плавность речи, педагогический метод, игровые технологии.

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'z boyligini kengaytirish hamda nutqning ravonligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar shakllanadi ^[1]. Nutq kamchiliklari o'z vaqtida bartaraf etilmasa, bolaning keyingi ta'lim jarayonida o'qish, yozish va muloqot qilish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi ^[2]. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik metodlar va o'yinlardan samarali foydalanish dolzarb masala hisoblanadi. Nutq kamchiliklari deganda tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, so'zlarni buzib aytish, nutqning sekin yoki uzilib-uzilib kelishi, grammatik xatolar bilan gapirish tushuniladi ^[3]. Chet el tadqiqotchilari nutq nuqsonlarini fonetik, fonematik hamda leksik-grammatik turlarga ajratadi ^[4].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda asosan fonetik va fonematik kamchiliklar ko'proq uchraydi. Pedagogik metodlar bolalarda nutqni ongli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, artikulyatsion mashqlar tovush

apparatini mustahkamlaydi, nafas mashqlari nutqning ravon va ifodali bo'lishini ta'minlaydi ^[6], ko'rgazmali metodlar esa tasviriy vositalar orqali so'z boyligini oshiradi ^[7]. Chet el tajribasida Montessori, Reggio Emilia va HighScope metodlari nutq rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan isbotlangan ^[8], ^[9].

O'yin maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati bo'lib, u nutqni tabiiy muhitda rivojlantirish imkonini beradi ^[10]. Didaktik o'yinlar tovushlarni farqlash va so'z tuzishni o'rgatsa ^[11], rolli o'yinlar muloqot madaniyatini shakllantiradi ^[12], harakatli o'yinlar esa nutq va harakat uyg'unligini ta'minlaydi ^[13]. Amerika va Yevropa tadqiqotlarida o'yin asosida olib borilgan nutq mashg'ulotlari natijasida bolalarda talaffuz aniqligi 30–40% ga oshgani aniqlangan ^[14]. Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimida o'yin orqali nutqni rivojlantirish asosiy yo'nalish sifatida belgilangan ^[15]. Rossiya va Yaponiya olimlari esa interfaol o'yinlarning fonematik eshitishni rivojlantirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi ^[16], ^[17]. Mashg'ulotlarni o'yin bilan uyg'unlashtirish, har bir bolaning nutqiy xususiyatlarini inobatga olish hamda ota-onalar bilan hamkorlikda nutqiy o'yinlarni tashkil etish samaradorlikni oshiradi ^[18].

Ilmiy tadqiqotlar va xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik metodlar va o'yin texnologiyalarining uyg'unligi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda yuqori natijadorlikni ta'minlaydi ^[19], ^[20]. Tadqiqot jarayonida nutq kamchiliklarining turlari, ularning kelib chiqish sabablari, to'g'ri talaffuz va nutq ravonligini shakllantirishda metod hamda o'yinlarning o'rni tahlil qilindi, shuningdek, xorijiy davlatlar tajribasi asosida maktabgacha ta'lim tizimida o'yinli metodlarning qo'llanilishi o'rganildi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aynan 3–7 yosh oralig'ida bolaning nutq apparati jadal rivojlanadi, fonematik eshitish shakllanadi hamda so'z boyligi tez sur'atlarda kengayadi ^[1]. Ushbu davrda nutq rivojiga yetarli e'tibor berilmasligi yoki metodik xatolarga yo'l qo'yilishi natijasida turli nutq kamchiliklari yuzaga kelishi mumkin ^[5].

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'ziga ishonchsizlik, passivlik va muloqotdan chekinish holatlari ko'proq kuzatiladi ^[2]. Shu bois zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik metodlarni o'yin texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mos, samarali pedagogik yondashuv sifatida qaralmoqda ^[3], ^[4], ^[6].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ushbu tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlarni o'rganish jarayonida xorijiy va mahalliy manbalar tahlil qilindi. Amaliy qismda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin asosida tashkil etilgan nutq mashg'ulotlarining samaradorligi kuzatildi ^[3]. Nutq kamchiliklarining mohiyati va tasnifiga ko'ra, nutq kamchiliklari bolaning tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi, ayrim tovushlarni tushirib qoldirishi, so'zlarni buzib aytishi, gap tuzilishida grammatik xatolarga yo'l qo'yishi hamda nutqning sekin yoki uzilib-uzilib kelishi bilan namoyon bo'ladi ^[3].

Ilmiy manbalarda nutq kamchiliklari fonetik, fonematik, leksik va grammatik turlarga ajratiladi ^[4]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda asosan fonetik va fonematik nuqsonlar ko'proq uchraydi. Pedagogik metodlarning nutq rivojiga ta'siri shundan iboratki, pedagogik metodlar bolaning nutqiy faoliyatini ongli va tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, artikulyatsion mashqlar tovush apparatini mustahkamlab, to'g'ri talaffuzni shakllantiradi ^[5]. Nafas mashqlari nutqning ravonligi va ohangdorligini ta'minlaydi ^[6]. Ko'rgazmali va interfaol metodlar esa bolaning eshitish, ko'rish va nutq faoliyatini o'zaro uyg'unlashtiradi ^[7]. Montessori va Reggio Emilia metodlari asosida olib borilgan tadqiqotlar bolalarda nutqiy faollik sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi ^[8], ^[9].

O'yin texnologiyalarining pedagogik ahamiyati shundaki, o'yin maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati bo'lib, u orqali bola atrof-muhitni anglaydi va nutqiy tajriba orttiradi ^[10]. Didaktik o'yinlar tovushlarni farqlash, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish hamda gap tuzish ko'nikmalarini rivojlantiradi ^[11]. Rolli o'yinlar muloqot madaniyatini shakllantirib, bolaning erkin va ravon gapirishiga yordam beradi ^[12]. Harakatli o'yinlar esa nutq va harakat uyg'unligini ta'minlab, bolaning nutqiy faolligini oshiradi ^[13].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik metodlar va o'yin texnologiyalarini tizimli qo'llash maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda yuqori samaradorlik beradi. Kuzatuvlar jarayonida artikulyatsion mashqlar va didaktik o'yinlar bilan muntazam shug'ullangan bolalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish darajasi sezilarli darajada yaxshilangani aniqlandi ^[14]. Shuningdek, rolli va syujetli o'yinlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faolligini oshirib, gap tuzish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Tajriba guruhida nutq ravonligi ko'rsatkichlari boshlang'ich bosqichga nisbatan barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi ^[15]. Olingan natijalar xorijiy tadqiqotchilar tomonidan e'lon qilingan ilmiy xulosalar bilan mos keladi. Jumladan, Amerika va Yevropa olimlari o'yin asosida olib borilgan nutq mashg'ulotlari bolalarda

talaffuz aniqligi va fonematik eshitishni sezilarli darajada yaxshilashini ta'kidlaydilar ^[16]. Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimida o'yinli metodlarning ustuvorligi bolalarning nutqiy va ijtimoiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani bilan izohlanadi ^[17]. Rossiya va Yaponiya tajribasida esa interfaol hamda raqamli o'yinlardan foydalanish nutq kamchiliklarini erta aniqlash va ularni bartaraf etishda samarali vosita sifatida e'tirof etilgan ^[18]. Ushbu ilmiy qarashlar mazkur tadqiqot natijalarining dolzarbligini tasdiqlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xorijiy tajriba va ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'yin asosida tashkil etilgan nutq mashg'ulotlari bolalarda talaffuz aniqligi va nutq ravonligini sezilarli darajada oshiradi ^[14]. Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimida o'yinli metodlar asosiy pedagogik yondashuv sifatida qo'llaniladi ^[15]. Rossiya va Yaponiya olimlari esa fonematik eshitishni rivojlantirishda interfaol o'yinlarning samaradorligini ta'kidlaydilar ^[16], ^[17]. Amaliy tavsiyalar sifatida nutq mashg'ulotlarini o'yin bilan uyg'unlashtirish, har bir bolaning individual nutqiy xususiyatlarini inobatga olish hamda ota-onalar bilan hamkorlikda nutqni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlarni tashkil etish tavsiya etiladi ^[18].

Ilmiy tadqiqotlar va xorijiy tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda pedagogik metod va o'yin texnologiyalarining uyg'unligi yuqori samaradorlikka ega. O'yin asosidagi metodlar bolalarning to'g'ri talaffuzi, nutq ravonligi va muloqot madaniyatini muvaffaqiyatli rivojlantirishini tasdiqlaydi ^[19], ^[20].

Maktabgacha ta'lim yosh davri bolaning jismoniy, aqliy va nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aynan 3–7 yosh oralig'ida bolaning nutq apparati jadal rivojlanadi, fonematik eshitish shakllanadi hamda so'z boyligi tez sur'atlarda kengayadi ^[1]. Ushbu davrda nutq rivojiga yetarli e'tibor berilmasligi yoki metodik xatolarga yo'l qo'yilishi natijasida turli nutq kamchiliklari yuzaga kelishi mumkin. Nutq kamchiliklari bolaning shaxs sifatida shakllanishiga, atrofdagilar bilan muloqotiga va bilish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotchilar fikricha, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'ziga ishonchsizlik, passivlik va muloqotdan chekinish holatlari ko'proq kuzatiladi ^[2]. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega muammo hisoblanadi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning to'g'ri talaffuzi va nutq ravonligini ta'minlash maqsadida innovatsion pedagogik yondashuvlar joriy etilmoqda. Jumladan, pedagogik metodlarni o'yin texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mos kelishi bilan ajralib turadi ^[3]. O'yin jarayonida bola nutqiy faoliyatni majburiy emas, balki tabiiy ehtiyoj sifatida namoyon etadi.

Chet el tajribasida, xususan AQSH, Finlyandiya va Yaponiya maktabgacha ta'lim tizimlarida o'yin asosida nutqni rivojlantirish yetakchi pedagogik tamoyil sifatida e'tirof etiladi ^[4]. Ushbu yondashuvlar bolalarda nutq kamchiliklarini erta aniqlash va ularni samarali bartaraf etishga xizmat qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda pedagogik metod va o'yin texnologiyalarining samaradorligini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab berishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida nutq kamchiliklarining mohiyatini ochib berish, metod va o'yinlarning pedagogik ahamiyatini tahlil qilish hamda xorijiy tajribani o'rganish belgilandi. Ushbu tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlarni o'rganish jarayonida xorijiy va mahalliy manbalar tahlil qilindi. Amaliy qismda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin asosida tashkil etilgan nutq mashg'ulotlarining samaradorligi kuzatildi ^[3]. Nutq kamchiliklarining mohiyati va tasnifiga ko'ra, nutq kamchiliklari bolaning tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi, ayrim tovushlarni tushirib qoldirishi, so'zlarni buzib aytishi, gap tuzilishidagi grammatik xatolar hamda nutqning sekin yoki uzilib-uzilib kelishi bilan namoyon bo'ladi ^[3]. Ilmiy manbalarda nutq kamchiliklari fonetik, fonematik, leksik va grammatik turlarga ajratiladi ^[4]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda asosan fonetik va fonematik nuqsonlar ko'proq uchraydi.

Pedagogik metodlar bolaning nutqiy faoliyatini ongli va tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, artikulyatsion mashqlar tovush apparatini mustahkamlab, to'g'ri talaffuzni shakllantiradi ^[5]. Nafas mashqlari nutqning ravonligi va ohangdorligini ta'minlaydi ^[6]. Ko'rgazmali va interfaol metodlar esa bolaning eshitish, ko'rish va nutq faoliyatini uyg'unlashtiradi ^[7]. Montessori va Reggio Emilia metodlari asosida olib borilgan tadqiqotlar bolalarda nutqiy faollikning sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi ^[8], ^[9].

O'yin texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati bo'lib, ular orqali bola atrof-muhitni anglaydi va nutqiy tajriba orttiradi ^[10]. Didaktik o'yinlar tovushlarni farqlash, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va gap tuzish ko'nikmalarini rivojlantiradi ^[11]. Rolli o'yinlar muloqot madaniyatini shakllantirib, bolaning erkin va ravon gapirishiga yordam beradi ^[12]. Harakatli o'yinlar esa nutq va harakat uyg'unligini ta'minlab, bolaning nutqiy faolligini oshiradi ^[13].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik metod va o'yin texnologiyalarini tizimli qo'llash maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda yuqori samaradorlik beradi. Kuzatuvlar jarayonida artikulyatsion mashqlar va didaktik o'yinlar bilan muntazam shug'ullangan bolalarda tovushlarni

to'g'ri talaffuz qilish darajasi sezilarli darajada yaxshilangani aniqlandi^[14]. Shuningdek, rolli va syujetli o'yinlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faolligini oshirib, gap tuzish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Tajriba guruhida nutq ravonligi ko'rsatkichlari boshlang'ich bosqichga nisbatan barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi^[15]. Olingan natijalar xorijiy tadqiqotchilar tomonidan e'lon qilingan ilmiy xulosalar bilan mos keladi. Jumladan, Amerika va Yevropa olimlari o'yin asosida olib borilgan nutq mashg'ulotlari bolalarda talaffuz aniqligi va fonematik eshitishni sezilarli darajada yaxshilashini ta'kidlaydilar^[16]. Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimida o'yinli metodlarning ustuvorligi bolalarning nutqiy va ijtimoiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani bilan izohlanadi^[17]. Rossiya va Yaponiya tajribasida esa interfaol va raqamli o'yinlardan foydalanish nutq kamchiliklarini erta aniqlash va ularni bartaraf etishda samarali vosita sifatida e'tirof etilgan^[18]. Ushbu ilmiy qarashlar mazkur tadqiqot natijalarining dolzarbligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etishda pedagogik metodlar va o'yin texnologiyalarining ilmiy va amaliy jihatdan yuqori samaradorlikka ega ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, artikulyatsion va nafas mashqlari, didaktik, rolli hamda harakatli o'yinlarning tizimli qo'llanilishi bolalarning to'g'ri talaffuzi, nutq ravonligi va fonematik eshitish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi^{[5], [11], [13]}. Shuningdek, xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'yin asosida tashkil etilgan nutqiy mashg'ulotlar bolalarda muloqotga kirishish faolligini oshirib, ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtiradi^{[1], [10], [14]}. Finlyandiya, AQSH va Yaponiya tajribalarida nutqni rivojlantirishda o'yinli metodlarning ustuvorligi ularning samaradorligini xalqaro miqyosda tasdiqlaydi^{[15], [17], [20]}.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq kamchiliklarini bartaraf etishda pedagogik metod va o'yin texnologiyalarini uyg'un holda qo'llash ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim pedagoglari va mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, nutqni rivojlantirishga doir metodik ishlarni yanada takomillashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi^{[18], [19]}.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
2. Elkonin D.B. Psychology of Play. Moscow, 1989.
3. Gvozdev A.N. Formirovanie rechi u detey. Moscow, 2007.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge, 2010.
5. Bogomolova A.I. Logopedik mashqlar. Moscow, 2012.
6. Smith J. Speech Development in Early Childhood. London, 2015.
7. Montessori M. The Absorbent Mind. New York, 1995.
8. Edwards C. The Hundred Languages of Children. USA, 2012.
9. Hohmann M. Educating Young Children. USA, 2010.
10. Piaget J. Play, Dreams and Imitation. New York, 1962.
11. Hasanboyev J. Maktabgacha pedagogika. Toshkent, 2020.
12. Shodmonova S. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent, 2019.
13. Johnson K. Language Teaching and Play. Oxford, 2014.
14. Miller A. Early Speech Intervention. USA, 2016.
15. Sahlberg P. Finnish Lessons. New York, 2015.
16. Fedorenko L. Razvitie fonemicheskogo sluxa. Moscow, 2013.
17. Nakamura T. Early Childhood Education in Japan. Tokyo, 2018.
18. UNICEF. Early Childhood Development. New York, 2019.
19. UNESCO. Learning Through Play. Paris, 2021.
20. World Bank. Investing in Early Childhood. Washington, 2020.

YOSHLARNI NIKOHGA TAYYORLASHDA SHAXSIY OMILLAR VA PSIXOLOGIK YETUKLIK

To'xtamatova Nargizaxon Abdullayevna

"Yangi Asr" universiteti Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Buranova Sevara Sa'dullayevna

"Yangi Asr" universiteti Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlarni nikohga tayyorlash jarayonida shaxsiy omillar va psixologik yetuklikning o'rni tadqiq etiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, nikohga tayyorgarlikda emotsional yetuklik, mas'uliyatlilik, muloqot madaniyati hamda konfliktlarni konstruktiv hal etish ko'nikmalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi aniqlangan. Shaxsiy omillar tarkibida oilaviy tarbiya, individual psixologik xususiyatlar va ijtimoiy tajriba muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari yoshlarni nikohga tayyorlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: nikohga tayyorlash, psixologik yetuklik, shaxsiy omillar, yoshlar, oilaviy hayot, emotsional yetuklik, mas'uliyatlilik, muloqot madaniyati.

Abstract: This article examines the role of personal factors and psychological maturity in the process of preparing young people for marriage. The findings indicate that emotional maturity, responsibility, communication culture, and constructive conflict resolution skills play a decisive role in marriage preparation. Among personal factors, family upbringing, individual psychological characteristics, and social experience are identified as significant components. The results of the study can be used to develop practical recommendations for preparing young people for marriage.

Key words: preparation for marriage, psychological maturity, personal factors, young people, family life, emotional maturity, responsibility, communication culture.

Аннотация: В статье рассматривается роль личностных факторов и психологической зрелости в процессе подготовки молодежи к браку. Результаты исследования показывают, что решающее значение в подготовке к браку имеют эмоциональная зрелость, ответственность, культура общения, а также навыки конструктивного разрешения конфликтов. Среди личностных факторов особое место занимают семейное воспитание, индивидуальные психологические особенности и социальный опыт. Полученные результаты могут быть использованы при разработке практических рекомендаций по подготовке молодежи к браку.

Ключевые слова: подготовка к браку, психологическая зрелость, личностные факторы, молодежь, семейная жизнь, эмоциональная зрелость, ответственность, культура общения.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda oila institutining barqarorligi va mustahkamligi eng dolzarb ijtimoiy muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ko'plab mamlakatlarda ajralishlar soni yildan-yilga oshib bormoqda, bu esa nikohga tayyorgarlik masalasini ilmiy jihatdan tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda ^[1]. Yoshlarni nikohga tayyorlash masalasi nafaqat demografik, balki psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Oilaviy hayotning muvaffaqiyati ko'p jihatdan turmush o'rtog'ini tanlash jarayonida ongli yondashuvga, shuningdek, nikohga kirayotgan shaxslarning psixologik yetuklik darajasiga bog'liqdir ^[2].

Psixologik yetuklik tushunchasi murakkab va ko'p qirrali fenomen bo'lib, u shaxsning emotsional, intellektual hamda ijtimoiy rivojlanish darajasini o'z ichiga oladi. Nikoh kontekstida psixologik yetuklik nafaqat ma'lum yoshga yetish, balki oilaviy hayot mas'uliyatini o'z zimmasiga olishga tayyorlik, boshqa shaxs bilan uzoq muddatli munosabatlarni barqaror qurish qobiliyati hamda hayotiy qiyinchiliklarni birgalikda yengib o'tish ko'nikmalarini ham nazarda tutadi ^[3]. Shaxsiy omillar esa har bir individning nikohga tayyorgarligini belgilovchi individual psixologik xususiyatlar, qadriyatlar tizimi, oilaviy tarbiya tajribasi va ijtimoiylashuv darajasini qamrab oladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda yoshlar orasida nikohga nisbatan munosabat sezilarli darajada o'zgarib bormoqda: ko'pchilik erta nikohdan qochish, kasbiy faoliyat va kareraga ustuvorlik berish yoki umuman nikohsiz hayot tarzini tanlash tendensiyasini namoyon etmoqda. Shu bilan birga, nikohga kirayotgan yoshlarning psixologik tayyorgarlik darajasi ko'pincha yetarli emasligi oilaviy nizolarning ko'payishiga hamda ajralishlar sonining ortishiga olib kelmoqda ^[4]. Shu sababli, yoshlarni nikohga tayyorlash jarayonida shaxsiy omillar va psixologik yetuklikning o'rnini ilmiy asosda o'rganish muhim amaliy ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Psixologik yetuklik masalasi turli ilmiy maktablar tomonidan o'rganilgan bo'lib, umumiy qabul qilingan ta'rifga ko'ra, u shaxsning o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish, qarorlar qabul qilish hamda ularning oqibatlarini uchun javobgarlikni his etish qobiliyatini anglatadi ^[5]. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, yetuklik shaxsning identifikatsiya inqirozini muvaffaqiyatli yengib o'tishi va intim munosabatlar o'rnatish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Nikoh kontekstida ushbu nazariya alohida ahamiyat kasb etadi, chunki oilaviy hayotning muvaffaqiyati bevosita shaxsning o'z identitetini anglash darajasiga bog'liqdir ^[6].

Rus tadqiqotchilari oilaviy psixologiya sohasida sezilarli ilmiy hissa qo'shganlar. Sysenkoning tadqiqotlariga ko'ra, nikohga psixologik tayyorgarlik to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi: emotsional yetuklik, ijtimoiy yetuklik, intellektual yetuklik va motivatsion yetuklik ^[2]. Emotsional yetuklik shaxsning o'z hissiyotlarini boshqarish, empatiya ko'rsatish hamda emotsional barqarorlikni saqlash qobiliyatini ifodalaydi. Ijtimoiy yetuklik boshqa insonlar bilan samarali munosabatlar o'rnatish, murosaga kelish va jamiyatda o'z o'rnini topish ko'nikmalarini nazarda tutadi. Intellektual yetuklik murakkab hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va oqilona qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida ta'riflanadi, motivatsion yetuklik esa oilaviy hayotga ongli va ichki motivatsiyaga asoslangan intilishni bildiradi.

Xorijiy tadqiqotlarda nikohga tayyorgarlik masalasi bog'lanish (attachment) nazariyasi doirasida keng o'rganilgan. Bowlby va Ainsworth tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariyaga ko'ra, bolalik davrida ota-onalar bilan shakllanadigan bog'lanish uslubi keyinchalik romantik munosabatlar va nikoh sifati darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi ^[7]. Xavfsiz bog'lanish uslubiga ega shaxslar nikoh munosabatlarida yuqori darajadagi ishonch, yaqinlik va qoniqishni namoyon etadilar, ishonchsiz bog'lanish uslubiga ega shaxslar esa ko'pincha oilaviy munosabatlarda muammolarga duch keladilar. Ushbu nazariya shaxsiy omillar tarkibida oilaviy tarbiya va bolalik davridagi tajribaning nikohga tayyorgarlik jarayonidagi hal qiluvchi rolini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Gottmanning ko'p yillik longitudinal tadqiqotlari nikoh barqarorligini bashorat qiluvchi omillarni aniqlashga qaratilgan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, muvaffaqiyatli nikohning asosiy ko'rsatkichlari qatoriga ijobiy muloqot uslubi, konfliktlarni konstruktiv hal etish qobiliyati, o'zaro hurmat va do'stona munosabatlarning mavjudligi kiradi ^[8]. Gottman nikohning barbod bo'lishiga olib keluvchi to'rtta asosiy salbiy xatti-harakatni aniqlagan: tanqid, nafrat, mudofaa pozitsiyasi va devorlanish. Mazkur tadqiqotlar natijalari nikohga tayyorgarlik jarayonida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish hamda salbiy xatti-harakatlardan qochishni o'rgatish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar nikohga tayyorgarlik masalasini milliy mentalitet va madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda o'rganib kelmoqdalar. Mahalliy tadqiqotlarda oilaviy qadriyatlar tizimi, an'anaviy oilaviy rollar hamda ota-onalarning nikohga tayyorlash jarayonidagi ishtiroki alohida ta'kidlangan ^[9]. O'zbek oilasida kollektivistik qadriyatlar, kattalarni hurmat qilish va oilaviy birdamlik muhim o'rin tutadi, bu esa nikohga tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati yoshlar uchun qo'shimcha psixologik qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkinligi qayd etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish metodologiyasi qo'llanildi. Tahlil uchun o'zbek, rus va xorijiy manbalar tanlab olindi, bunda asosiy e'tibor so'nggi o'n yil ichida nashr etilgan ilmiy ishlarga qaratildi. Adabiyotlarni tanlashda quyidagi mezonlarga amal qilindi: manbaning ilmiy darajasi, tadqiqot mavzusiga aloqadorligi, empirik ma'lumotlarning mavjudligi hamda nazariy asoslanganlik darajasi. Jami o'nta asosiy manba chuqur tahlil qilindi, ulardan ikkitasi mahalliy, to'rttasi Rossiya Federatsiyasi olimlari va to'rttasi xorijiy tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlardan iborat.

TAHLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlarni tizimli tahlil qilish natijasida yoshlarni nikohga tayyorlash jarayonida shaxsiy omillar va psixologik yetuklikning asosiy komponentlari aniqlandi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, nikohga tayyorgarlik murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u turli omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Psixologik yetuklik

nikohga tayyorgarlikning markaziy elementi sifatida namoyon bo'ladi va u emotsional, kognitiv, ijtimoiy hamda motivatsion komponentlarni o'z ichiga oladi ^[10]. Shaxsiy omillar esa psixologik yetuklikning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi individual xususiyatlar, hayotiy tajriba va ijtimoiy muhit sifatida ta'riflanadi.

1-jadval: Nikohga psixologik tayyorgarlikning asosiy komponentlari

Komponent	Ta'rifi	Asosiy ko'rsatkichlari
Emotsional yetuklik	O'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalarning emotsiyalarini tushunish qobiliyati	Emotsional barqarorlik, empatiya, stressga chidamlilik, affektiv nazorat
Kognitiv yetuklik	Oilaviy hayot haqida real tasavvurlarga ega bo'lish va oqilona qarorlar qabul qilish	Oilaviy rollarni tushunish, realistik kutishlar, muammolarni tahlil qilish qobiliyati
Ijtimoiy yetuklik	Samarali muloqot qilish va munosabatlarni qurish ko'nikmalari	Muloqot madaniyati, murosaga kelish, konfliktlarni hal qilish, hamkorlik
Motivatsion yetuklik	Oilaviy hayotga ichki motivatsiyaga asoslangan ongli intilish	Oilaviy qurish istagi, mas'uliyatlilik, fidoyilik, uzoq muddatli maqsadlar

Birinchi jadvalda keltirilgan komponentlar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ularning har biri nikohga tayyorgarlikning umumiy darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Emotsional yetuklik psixologik tayyorgarlikning asosi hisoblanadi, chunki u boshqa barcha komponentlarning samarali namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional yetuklik darajasi past bo'lgan shaxslar nikohda ko'proq konfliktlarga duch keladilar va ajralish ehtimoli yuqori bo'ladi ^[8]. Kognitiv yetuklik esa oilaviy hayot haqida real tasavvurlarga ega bo'lishni ta'minlaydi, bu esa nikohdan keyin kutilmagan muammolar va xayolparastliklarning oldini olishga yordam beradi.

Shaxsiy omillarni tahlil qilish natijasida ularning ikki asosiy guruhga bo'linishi aniqlandi: ichki omillar va tashqi omillar. Ichki omillar shaxsning individual psixologik xususiyatlari, temperament tipi, xarakter xususiyatlari hamda shaxsiy qadriyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Tashqi omillar esa oilaviy tarbiya tajribasi, ijtimoiy muhit, madaniy kontekst va ta'lim darajasini qamrab oladi. Har ikkala omillar guruhi ham nikohga tayyorgarlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va ularning o'zaro ta'siri shaxsning oilaviy hayotga psixologik tayyorgarlik darajasini belgilaydi ^[5].

2-jadval: Nikohga tayyorgarlikka ta'sir ko'rsatuvchi shaxsiy omillar

Omillar guruhi	Muayyan omillar	Nikohga tayyorgarlikka ta'siri
Ichki omillar	Temperament, xarakter, qadriyatlar, o'z-o'zini baholash	Emotsional reaksiyalar, muloqot uslubi, konfliktga munosabat
Oilaviy tarbiya	Ota-ona munosabatlari modeli, bog'lanish uslubi	Yaqin munosabatlar qurish qobiliyati, ishonch darajasi
Ijtimoiy tajriba	Tengdoshlar bilan munosabatlar, oldingi romantik tajriba	Ijtimoiy ko'nikmalar, munosabatlar haqidagi bilimlar
Ta'lim va madaniyat	Ta'lim darajasi, madaniy qadriyatlar, diniy e'tiqod	Oilaviy rollar haqidagi tasavvurlar, kutishlar

Ikkinchi jadvalda keltirilgan omillarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oilaviy tarbiya nikohga tayyorgarlikni shakllantirishda alohida muhim o'rin tutadi. Ota-ona oilasida kuzatilgan munosabatlar modeli ko'pincha keyingi avlodda takrorlanadi, bu esa oilaviy tarbiyaning uzluksiz ta'sirini ko'rsatadi ^[7]. Sog'lom oilaviy muhitda o'sgan yoshlar nikohda yuqori darajadagi qoniqish va barqarorlikni namoyon etadilar, nizoli oilalarda o'sganlar esa ko'pincha o'z nikohlarida ham ushbu muammolarni takrorlaydilar. Biroq tadqiqotlar shuni ham ko'rsatadiki, ongli ravishda o'z oilaviy tajribasini tahlil qilish va salbiy modellardan qochishga intilish orqali mazkur ta'sirni o'zgartirish mumkin.

Muhokama natijalariga ko'ra, yoshlarni nikohga tayyorlash tizimli yondashuvni talab etadi.

Birinchiidan, psixologik yetuklikning barcha komponentlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Bunga emotsional savodxonlikni oshirish, muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va konfliktlarni hal etish usullarini o'rgatish orqali erishish mumkin.

Ikkinchiidan, yoshlarga o'z shaxsiy omillarini anglash va ularning nikohga ta'sirini tushunish imkoniyatini berish zarur.

Uchinchiidan, oilaviy hayot haqida real tasavvurlarni shakllantirish va romantik idealizatsiyadan qochishga ko'maklashish kerak ^[4].

To'rtinchiidan, madaniy kontekstni hisobga olgan holda an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yoshlarni nikohga tayyorlash jarayonida shaxsiy omillar va psixologik yetuklik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Psixologik yetuklik emotsional, kognitiv, ijtimoiy hamda motivatsion komponentlarni o'z ichiga oladi va ularning har biri nikohning muvaffaqiyati uchun muhim hisoblanadi. Shaxsiy omillar ichki xususiyatlar va tashqi ta'sirlar sifatida namoyon bo'lib, ular nikohga tayyorgarlikning individual xususiyatlarini belgilaydi. Oilaviy tarbiya tajribasi, ijtimoiy muhit va madaniy kontekst shaxsiy omillar qatorida alohida o'rin tutadi.

Tadqiqot natijalari yoshlarni nikohga tayyorlashga yo'naltirilgan dasturlarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Bunda psixologik yetuklikni rivojlantirish, shaxsiy omillarni anglash hamda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish asosiy yo'nalishlar sifatida belgilanishi lozim. Kelgusida mazkur mavzu doirasida empirik tadqiqotlar olib borish, shuningdek, milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda nikohga tayyorgarlik dasturlarini sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Arnett, J. J. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties // American Psychologist. – 2020. – Vol. 55, No. 5. – P. 469–480.
2. Bowlby, J. Attachment and loss: Attachment. – New York: Basic Books, 2020. – 428 p.
3. Erikson, E. H. Identity and the life cycle. – New York: W. W. Norton, 2019. – 192 p.
4. Gottman, J. M., Silver, N. The seven principles for making marriage work. – New York: Harmony Books, 2021. – 320 p.
5. Halford, W. K. Brief therapy for couples: Helping partners help themselves. – New York: Guilford Press, 2018. – 286 p.
6. Карабанова, О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. – Москва: Гардарики, 2019. – 320 с.
7. Мўминова, Д. Н. Ўзбек oilasida tarbiya an'analari va zamonaviy muammolar. – Toshkent: Ўzbekiston, 2020. – 184 б.
8. Олимов, Л. Я. Ёшларни oilaviy ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-педагогик асослари. – Toshkent: Фан, 2019. – 156 б.
9. Сысенко, В. А. Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия. – Москва: Мысль, 2018. – 210 с.
10. Эйдемиллер, Э. Г., Юстицкис, В. Психология и психотерапия семьи. – Санкт-Петербург: Питер, 2020. – 656 с.

O'ZBEKISTON UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMIDA RAHBARLARNING LIDERLIK KOMPETENSIYALARINING HOZIRGI HOLATINI DIAGNOSTIKA QILISH

Taylakova Dilnoza Norbekovna
Oriental universiteti dotsenti, PhD

Latifova Mavjuda Xurramovna
Toshkent shahar Shayxontohur tumanidagi
192-maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimida rahbarlarning liderlik kompetensiyalarining hozirgi holatini diagnostika qilish hamda rahbarlarning liderlik qobiliyatlarini baholash usullari, jumladan, so'rovnoma, intervyu va kuzatuv metodlari orqali o'tkazilgan diagnostika natijalari tahlil etilgan. O'zbekiston ta'lim tizimida rahbarlarning strategik fikrlash, jamoani boshqarish, innovatsiyalarni joriy etish va motivatsiya qilish kabi asosiy kompetensiyalarning rivojlanish darajasi aniqlanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, rahbarlarning liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi, bu esa ta'lim sifatini oshirish va tizimni modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: umumiy o'rta ta'lim, rahbarlar, liderlik kompetensiyalari, diagnostika, baholash usullari, strategik boshqaruv, ta'lim sifati.

Abstract: This article examines the diagnosis of the current state of leadership competencies among school leaders in the general secondary education system, as well as analyzes the results of diagnostics conducted using methods for assessing leadership abilities, including questionnaires, interviews, and observation. The level of development of key competencies of leaders in the Uzbekistan education system is determined, such as strategic thinking, team management, implementation of innovations, and motivation. Based on the research findings, recommendations are provided for developing leadership competencies of school leaders, which contribute to improving the quality of education and modernizing the system.

Key words: general secondary education, school leaders, leadership competencies, diagnosis, assessment methods, strategic management, quality of education.

Аннотация: В данной статье рассматривается диагностика современного состояния лидерских компетенций руководителей в системе общего среднего образования, а также анализируются результаты диагностики, проведенной с использованием методов оценки лидерских способностей руководителей, включая анкетирование, интервью и наблюдение. Определяется уровень развития основных компетенций руководителей в системе образования Узбекистана, таких как стратегическое мышление, управление командой, внедрение инноваций и мотивация. На основе результатов исследования даются рекомендации по развитию лидерских компетенций руководителей, что способствует повышению качества образования и модернизации системы.

Ключевые слова: общее среднее образование, руководители, лидерские компетенции, диагностика, методы оценки, стратегическое управление, качество образования.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi islohotlar, xususan, umumiy o'rta ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jara-yonida maktab rahbarlarining roli tobora ortib bormoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Rahbarlarning liderlik kompetensiyalari ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarda zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish va innovatsiyalarni joriy etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi ^[1].

O'zbekiston ta'lim tizimida rahbarlarning liderlik qobiliyatlari hozirgi kunda yetarli darajada rivojlanganmi? Bu savol ta'lim islohotlarining samaradorligini baholashda markaziy o'rin tutadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, jumladan, maktab direktorlari uchun menejerlik sertifikatlari tizimini joriy etish, rahbarlarni tanlashda raqobatbardoshlikni oshirish va ularning malakasini doimiy ravishda oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar qabul qilindi ^[2]. Masalan, 2023-yilda maktab direktorlari lavozimiga nomzodlarni baholash va sertifikatlash tizimi yo'lga qo'yildi, bu esa rahbarlarda strategik boshqaruv, jamoani motivatsiya qilish va innovatsiyalarni joriy etish ko'nikmalarini talab qiladi ^[3].

Liderlik kompetensiyalari strategik fikrlash, jamoani boshqarish, innovatsiyalarni joriy etish, motivatsiya qilish va o'quv jarayonini samarali tashkil etishni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalar ta'lim rahbarlarida yetarli darajada shakllangan bo'lsa, maktablar ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarni global raqobatbardoshlikka tayyorlashda muvaffaqiyatga erishadi. Aks holda, tizimda qoloqlik va samarasizlik kuzatilishi mumkin ^[4].

Maqolaning maqsadi O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim tizimida rahbarlarning liderlik kompetensiyalarining hozirgi holatini diagnostika qilish, baholash usullari orqali natijalarni tahlil etish va rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotda so'rovnoma, intervyu va kuzatuv metodlari qo'llanilgan bo'lib, bu usullar rahbarlarning real faoliyatini baholashga imkon beradi ^[5].

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta'limni rivojlantirishga qaratilgan maqsadlarda namoyon bo'ladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar, masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlaridagi ta'lim rahbarligi dasturlari (ELDP kabi loyihalar) O'zbekistonda rahbarlarni tayyorlashda foydali bo'lishi mumkin ^[6].

Rahbarligining nazariy asoslari, liderlik modellari (masalan, transformatsion liderlik va taqsimlangan liderlik) va O'zbekiston kontekstidagi o'ziga xosliklari ko'rib chiqiladi. Natijada, rahbarlarning kompetensiyalari ta'lim tizimining samaradorligiga bevosita ta'sir qilishi isbotlanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi rahbarlarning liderlik kompetensiyalarini diagnostika qilishga qaratilgan bo'lib, aralash usullar (mixed methods) asosida olib borildi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi ^[7]:

1. **So'rovnoma (anketa):** O'zbekistonning turli hududlaridagi 150 nafar maktab direktori va direktor o'rinbosarlari orasida o'tkazildi. So'rovnoma liderlik kompetensiyalarining asosiy komponentlarini (strategik fikrlash, jamoani boshqarish, innovatsiyalarni joriy etish, motivatsiya qilish) baholash uchun 5 balli Likert shkalasidan foydalanildi. Savollar xalqaro standartlarga (masalan, NEA Leadership Competencies Framework) asoslangan holda ishlab chiqildi ^[8, 9].
2. **Intervyu:** 30 nafar rahbar bilan chuqur intervyu o'tkazildi. Intervyu yarim strukturaviy bo'lib, rahbarlarning real tajribasi, qiyinchiliklari va muvaffaqiyatlarini ochib berishga yo'naltirildi. Savollar ochiq va yopiq turdagi bo'ldi.
3. **Kuzatuv:** 20 ta maktabda rahbarlarning faoliyatini bevosita kuzatish orqali baholandi. Kuzatuvda rahbarlarning jamoaviy yig'ilishlarni o'tkazishi, o'qituvchilar bilan munosabati va innovatsion loyihalarni amalga oshirishi tahlil qilindi.

Namuna tanlashda qatlamli (stratified) usuldan foydalanildi: Toshkent shahri, viloyat markazlari va qishloq maktablari rahbarlari teng taqsimlandi. Tadqiqot 2025-yilda olib borildi va natijalar SPSS dasturida statistik tahlil qilindi (o'rtacha ko'rsatkichlar, korrelyatsiya va dispersiya analizi).

Metodologiyaning ishonchligi Cronbach alfa koeffitsienti (0.85) orqali tasdiqlandi. Tadqiqot etik norma-larga rioya qilgan holda anonimlik va ixtiyoriy ishtirokni ta'minladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari rahbarlarning liderlik kompetensiyalari darajasini quyidagicha ko'rsatdi:

1. **Strategik fikrlash:** O'rtacha baho 3.2 (5 ballidan). Rahbarlarning 60% maktabni uzoq muddatli rivojlantirish rejasini ishlab chiqa oladi, ammo resurslar yetishmasligi va byurokratik to'siqlar tufayli amalga oshirishda qiyinchiliklar mavjud.
2. **Jamoani boshqarish:** O'rtacha 3.8. Rahbarlar o'qituvchilar bilan yaxshi munosabat o'rnatgan, ammo yosh o'qituvchilarni jalb qilish va ularni saqlab qolishda muammolar bor (45% rahbarlar bu sohada zaif).

3. **Innovatsiyalarni joriy etish:** O'rtacha 2.9 – eng past ko'rsatkich. Faqat 35% rahbarlar raqamli texnologiyalarni faol joriy etmoqda. Qishloq maktablarida bu ko'rsatkich 2.5 ga tushadi.
4. **Motivatsiya qilish:** O'rtacha 3.5. Rahbarlarning 70% o'qituvchilarni rag'batlantirishda muvaffaqiyatli, ammo moddiy rag'batlantirish cheklanganligi sababli samaradorlik past.
5. **Umumiy natija:** Liderlik kompetensiyalari o'rtacha 3.35 ballni tashkil etadi, bu o'rtacha darajadan biroz yuqori, ammo innovatsiya va strategik rejalashtirishda zaifliklar mavjud. Hududiy farqlar katta: shahar rahbarlari (3.8) qishloq rahbarlaridan (2.9) yuqori.

Intervyu natijalari rahbarlarning malaka oshirish kurslariga ehtiyojini ko'rsatdi. Kuzatuvda rahbarlarning 55% jamoaviy qaror qabul qilishda faol.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim tizimida rahbarlarning liderlik kompetensiyalari o'rtacha darajada ekanligini ko'rsatdi. Eng kuchli tomon – jamoani boshqarish, zaif tomon – innovatsiyalarni joriy etish.

1. Rahbarlarni malaka oshirishda xalqaro dasturlarni (ELDP kabi) kengaytirish.
2. Menejerlik sertifikatlash tizimini takomillashtirish va KPI asosida rag'batlantirishni kuchaytirish.
3. Raqamli liderlik va innovatsion boshqaruv bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish.
4. Qishloq maktablari rahbarlari uchun alohida dasturlar ishlab chiqish.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish ta'lim sifatini oshirish va tizimni modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. American Councils for International Education, "Educational Leadership Development Program (ELDP) in Uzbekistan," 2025. [Online]. Available: <https://uzbekistan.americancouncils.org/eldp-en>.
2. Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan, "Regulation on Managerial Certificates for School Directors," 2023.
3. V. M. Robinson, "Student-Centered Leadership," Jossey-Bass, 2011.
4. NEA, "Leadership Competencies Framework," National Education Association, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi," PF-60, 2022.
6. World Bank, "Education Sector Plan for Uzbekistan 2019-2023," 2019.
7. UNICEF, "General Secondary Education in Uzbekistan," 2024. [Online]. Available: <https://www.unicef.org/uzbekistan/en/general-secondary-education>.
8. F. Shahrokhi et al., "Professional Development for School Leaders in Uzbekistan," George Mason University, 2025.
9. S. K. Mirziyoyev, "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik," O'zbekiston Nashriyoti, 2017.

TA'LIMGA O'QIB TUSHUNISHNI SUN'IY INTELLEKT BILAN INTEGRATSIYA QILISH IMKONIYATLARI VA PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Umarov Bahrom Norboyevich

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi kafedra mudiri,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

<https://orcid.org/0000-0003-1085-2437>

Annotatsiya: Maqolada o'qib tushunishni o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanish o'rganiladi va o'qituvchilarning xabardorligi, harakatlari, imkoniyatlar va qiyinchiliklarni idrok etishi aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar ta'limda sun'iy intellektning salohiyatidan yaxshi xabardor. O'qituvchilar sun'iy intellektdan o'qish topshiriqlarini shaxsiylashtirish, darhol fikr-mulohaza bildirish va o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini kuzatish uchun foydalanadilar. Sun'iy intellektga tushunish, ishtirok etish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun samarali vosita sifatida qaraladi. Ta'limga o'qib tushunishni sun'iy intellekt bilan integratsiya qilishning asosiy imkoniyatlari inklyuziv amaliyotlarni ilgari surish, o'quvchilarni raqamli savodxonlikka tayyorlash va o'qituvchilarning ish yukini kamaytirishdir.

Kalit so'zlar: integratsiya, sun'iy intellekt, o'qib tushunish, pedagogik strategiyalar, o'rganish, imkoniyatlar, inklyuziv amaliyot, tanqidiy fikrlash.

Abstract: The article examines the use of artificial intelligence in teaching reading comprehension and identifies teachers' awareness, actions, perceptions of opportunities and challenges. The results show that teachers are well aware of the potential of artificial intelligence in education. Teachers use artificial intelligence to personalize reading assignments, provide immediate feedback and monitor students' cognitive development. Artificial intelligence is seen as an effective tool for developing understanding, participation and critical thinking. The main opportunities for integrating reading comprehension with artificial intelligence in education are to promote inclusive practices, prepare students for digital literacy and reduce teachers' workload.

Key words: integration, artificial intelligence, reading comprehension, pedagogical strategies, learning, opportunities, inclusive practice, critical thinking.

Аннотация: В статье рассматривается использование искусственного интеллекта в обучении пониманию прочитанного и определяются осведомленность учителей, их действия, представления о возможностях и проблемах. Результаты показывают, что учителя хорошо осведомлены о потенциале искусственного интеллекта в образовании. Учителя используют искусственный интеллект для персонализации заданий по чтению, предоставления немедленной обратной связи и мониторинга когнитивного развития учащихся. Искусственный интеллект рассматривается как эффективный инструмент для развития понимания, участия и критического мышления. Основные возможности интеграции понимания прочитанного с использованием искусственного интеллекта в образовании заключаются в содействии инклюзивным практикам, подготовке учащихся к цифровой грамотности и снижении рабочей нагрузки учителей.

Ключевые слова: интеграция, искусственный интеллект, понимание прочитанного, педагогические стратегии, обучение, возможности, инклюзивная практика, критическое мышление.

KIRISH

O'qib tushunish o'quvchilar yozma matn bilan o'zaro aloqada bo'lish, ma'lumotni sharhlash va uni mavjud bilimlar bilan integratsiya qilish orqali ma'nosini anglashga undaydigan murakkab kognitiv jarayon sifatida akademik muvaffaqiyat va ijtimoiy ishtirokni belgilovchi muhim ko'nikma hisoblanadi^[1, 24-bet]. Muvaffaqiyatli o'rganish nafaqat mexanik dekodlash ko'nikmalarini, balki ma'lumotni sharhlash, baholash va sintez qilish qobiliyatini ham talab qiladi. Raqamli texnologiyalar tobora muhim rol o'ynaydigan zamonaviy ta'lim muhiti o'qib tushunishni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun innovatsion usullar va vositalardan foydalanishni talab qiladi. Shunday vositalardan biri sun'iy intellekt (SI) bo'lib, u o'rganishga yondashuvlarni, ayniqsa shaxsiylashtirish, interaktivlik va avtomatlashtirilgan o'quvchilar tahlili nuqtai nazaridan o'zgartirish imkoniyatiga ega. Slni

ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish o'quvchilar o'rtasidagi individual farqlarni bartaraf etish, tarkibni ularning ehtiyojlariga moslashtirish va darhol fikr–mulohaza bildirish imkonini beradi.

Ta'limda Sldan foydalanish nafaqat odamlarning o'qitish usulini o'zgartirdi, balki an'anaviy usullarga qaraganda ko'proq qirrali bo'lgan ko'plab vositalarning rivojlanishiga olib keldi. Sun'iy intellektga asoslangan tabiiy tillarni qayta ishlash (NLP), aqlli repetitorlik tizimlari va moslashuvchan o'qish platformalari shaxsiylashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etadi, oflayn rejimda o'qiydi, o'qish darajasini sozlaydi va o'quvchilarni eng samarali o'rganish strategiyalariga yo'naltiradi. Bundan tashqari, texnologiyalar nafaqat qiynalayotgan o'quvchilarga yordam beradi, balki ular ko'p vazifali va interaktiv o'quv faoliyati orqali ularning qiziqishini ham jalb qiladi. Biroq, ta'limda Sldan foydalanishning samaradorligi va axloqi, ayniqsa o'qib tushunishni o'qitish kontekstida, jiddiy tahlil va puxta o'ylangan amalga oshirish strategiyasini talab qiladi.

Moslashuvchan resurslar sinfda inklyuzivlik va xilma-xillikni rag'batlantirishi mumkinligiga qaramay, ma'lumotlar maxfiyligi, o'qituvchilarning tayyorgarligi va sinflarda sun'iy intellekt etikasi tez-tez tilga olinadigan muammolardir. Binobarin, axloqiy va pedagogik standartlarni buzmasdan o'qish ko'nikmalarini mustahkamlashda sun'iy intellekt dan qanday qilib konstruktiv foydalanish mumkinligini batafsil o'rganish juda muhimdir.

O'qib tushunish bo'yicha tadqiqotlar so'nggi yigirma yil ichida o'quvchilarning natijalarini yaxshilashning asosiy yo'li sifatida to'g'ridan–to'g'ri strategiya o'qitishning ahamiyatiga katta e'tibor qaratdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Texnologiyalarning ta'lim jarayoniga, xususan, o'qib tushunish ko'nikmalarini o'qitishga integratsiyalashuvi tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan katta e'tiborga sazovor bo'ldi. Hozirgi tadqiqotlar raqamli vositalarning, jumladan, sun'iy intellektning o'qitish usullarini o'zgartirish va o'quv natijalarini yaxshilash imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

R.Kempbell va S.Lambertning fikriga ko'ra, texnologiya turli xil matnlar va multimodal resurslarga kirishni osonlashtirish orqali faol o'rganishni rag'batlantirishi mumkin, bu esa o'z navbatida o'quvchilarning faolligini oshiradi^[2]. Xususan, aqlli repetitorlik tizimlari, chatbotlar va avtomatlashtirilgan matn tahlil tizimlari kabi sun'iy intellekt vositalari tanqidiy fikrlash ko'nikmalari va chuqur tushunishni rivojlantirishda samarali ekanligi isbotlangan.

A.Brown va boshqalar sun'iy intellekt o'quvchilar darajasi, qiziqishlari va taraqqiyotiga qarab topshiriqlarni moslashtirish orqali tabaqalashtirilgan o'qitishni qo'llab–quvvatlashi mumkinligini ta'kidlaydilar^[3]. Bu, ayniqsa, o'qituvchilar har doim ham har bir o'quvchi bilan individual ravishda muloqot qila olmaydigan ommaviy o'qitish sharoitlarida qimmatlidir. Biroq, salohiyatga qaramay, Y.Zhang^[4] va M.Ali^[5] kabi bir qator tadqiqotchilar mavjud xavf va qiyinchiliklarni ta'kidlaydilar. Bularga ma'lumotlar maxfiyligi bilan bog'liq axloqiy muammolar, o'qituvchilar orasida raqamli savodxonlikning yetarli emasligi va ba'zi ta'lim muassasalarida barqaror infratuzilmaning yo'qligi kiradi.

Boshqa tadqiqotchilar ta'lim uchun sun'iy intellekt yechimlarini ishlab chiqishda pedagogik, texnik va psixologik jihatlarni birlashtirgan holda fanlararo yondashuv zarurligini ta'kidlaydilar. Xususan, tadqiqotlar o'qituvchilarni o'quv muhitining real ehtiyojlarini qondirishlarini ta'minlash uchun texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga jalb qilish muhimligini ta'kidlaydi^[6].

O'qishni o'rgatish uchun dalillarga asoslangan strategiyalar mavjud bo'lsa ham, ko'plab o'quvchilar hali ham o'qib tushunishda qiynalmoqdalar. An'anaviy o'qitish usullari samarali bo'lgan/samarali, ammo odatda o'quvchilarning xilma-xil va doimiy o'zgarib turadigan ehtiyojlariga moslasha olmaydi. Sun'iy intellektning paydo bo'lishi bilan yuqorida aytib o'tilgan muammolarni maqsadli o'qitish, tezkor fikr-mulohaza va individual talablarga muvofiq moslashtiriladigan o'quvchilarni qo'llab–quvvatlash tizimi yordamida hal qilish mumkin edi. Biroq, sun'iy intellektni o'qib tushunish bo'yicha amaliy integratsiyalash bo'yicha cheklangan tadqiqotlar mavjud bo'lib, savodxonlik natijalarini yaxshilash uchun sun'iy intellekt dan qanday qilib strategik va axloqiy jihatdan foydalanish mumkinligini tushunishda bo'shliq qoldiradi.

Binobarin, adabiyotlar sharhi sun'iy intellektning o'qib tushunishni o'qitishdagi muhim salohiyatini ham, texnik, pedagogik va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda uni integratsiyalashga kompleks yondashuv zarurligini ham ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot o'qituvchilarning o'qib tushunishni o'qitishda sun'iy intellekt dan foydalanish bilan bog'liq xabardorligi, amaliyoti, imkoniyatlar va qiyinchiliklarni aniqlashga qaratilgan. Binobarin, tadqiqot sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga integratsiyalashning ijobiy jihatlarini ham, o'qituvchilar uni amalga oshirishda duch keladigan to'siqlarni ham aniqlash, o'qib tushunishni o'rgatishda sun'iy intellektning rolini aniqlash, eng so'nggi pedagogik nazariyaga mos keladigan sun'iy intellektni amalga oshirishning potentsiali, to'siqlari va usullarini

tavsiflashga qaratilgan. Tadqiqot o'rta maktab o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma orqali to'plangan ma'lumotlarning miqdoriy tahliliga asoslangan. Ushbu maqsadlarga erishish uchun tavsifli dizayndan foydalanigan holda miqdoriy tadqiqot paradigmasi tanlandi.

Tadqiqot tavsifli yondashuvga asoslangan bo'lib, asosiy ma'lumotlarni to'plash usuli sifatida so'rovnoma-lardan foydalanadi. Ushbu yondashuv respondentlarning tasavvurlari va tajribalarini umimlashtirish, shuningdek, o'qitish amaliyotidagi mavjud tendentsiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotda turli mintaqalardagi o'rta maktablarda ishlaydigan ikki yuz o'qituvchi ishtirok etdi. Namuna quyidagi mezonlarni hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan tasodifiy tanlov yordamida shakllantirildi:

- malaka darajasi (bakalavr, oliy ma'lumot);
- o'qitiladigan fan (gumanitar fanlarga e'tibor);
- ish staji (3 yildan 20 yildan ortiq);
- geografik taqsimot (shahar va qishloq maktablari).

Ushbu namunaviy dizayn bizga ta'limda sun'iy intellektni joriy etish uchun turli xil o'qitish amaliyotlari va kontekstlarini aks ettirish imkonini berdi.

Asosiy vosita sifatida avvalgi tadqiqotlar tahlili asosida ishlab chiqilgan va ushbu tadqiqot maqsadlariga moslashtirilgan standartlashtirilgan so'rovnoma ishlatilgan. So'rovnoma to'rtta asosiy bo'limdan iborat edi:

- demografik ma'lumotlar;
- sun'iy intellekt va uning imkoniyatlari haqida xabardorlik darajasi;
- sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq haqiqiy o'qitish amaliyoti;
- ta'lim muhitida sun'iy intellektni joriy etishdagi to'siqlar va qiyinchiliklar.

So'rovnomada ham yopiq, ham yarim ochiq savollar mavjud bo'lib, ular miqdoriy va sifat jihatidan tahlil qilish imkonini berdi.

Vositaning ishonchligini ta'minlash uchun asosiy namunaga kiritilmagan 20 ta o'qituvchi bilan sinov sinovi o'tkazildi. Natijalarga asoslanib, so'zlarning aniqligi va kontekstual ahamiyatini yaxshilash uchun tuzatishlar kiritildi. Kronbax alfa koeffitsienti yordamida hisoblangan ishonchlik koeffitsienti 0,86 ni tashkil etdi, bu so'rovnoma shkalalarining yuqori ichki muvofiqligini ko'rsatadi.

So'rovnoma to'rt hafta davomida Google Forms va elektron pochta orqali onlayn tarzda o'tkazildi. To'plangan so'ng, ma'lumotlar eksport qilindi va SPSS dasturi yordamida qayta ishlandi. Tavsiflovchi chastota tahlili, foiz taqsimoti, o'rtacha qiymat va standart og'ishlar statistika qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu bo'limda 200 nafar o'qituvchining javoblarini tahlil qilish natijasida olingan ma'lumotlarning qisqacha mazmuni keltirilgan. Natijalar to'rtta asosiy sohaga guruhlangan:

- sun'iy intellekt haqida xabardorlik;
- mavjud o'qitish amaliyoti;
- mavjud imkoniyatlar;
- sun'iy intellektni joriy etishdagi qiyinchiliklar va to'siqlar.

1-jadval: Ta'limda o'qituvchilarning sun'iy intellekt haqida xabardorligi

Xabardorlik darajasi	Respondentlar soni	Foiz
Yuqori	89	44,5%
O'rta	71	35,5%
Past	40	20,0%

Aksariyat o'qituvchilar (80%) ta'lim jarayonida sun'iy intellektning salohiyati haqida o'rtacha yoki yuqori darajada xabardorlikni namoyish etdilar. Bu sun'iy intellekt haqida keng xabardorlik va uning zamonaviy pedagogikaning muhim tarkibiy qismi sifatida qabul qilinishini ko'rsatadi.

2-jadval: O'qib tushunishni o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanish

Sun'iy intellekt amaliyoti	Ha (%)	Yo'q (%)
Topshiriqlarni shaxsiylashtirish	65%	35%
Avtomatlashtirilgan tekshirish va fikr–mulohaza	58%	42%
Matnni tushunishni tahlil qilish uchun sun'iy intellektdan foydalanish	53%	47%
Chatbotlar/sun'iy intellekt yordamchilaridan foydalanish	40%	60%

O'qituvchilar o'qishni shaxsiylashtirish (65%) va fikr–mulohaza bildirish (58%) uchun sun'iy intellektdan eng faol foydalanadilar. Chatbotlar va matn bilan ishlash uchun ixtisoslashgan sun'iy intellekt vositalari kamroq qo'llaniladi, bu esa texnologik yoki metodologik cheklovlarni ko'rsatishi mumkin.

3-jadval: Matnni tushunishni o'qitishda sun'iy intellektning sezilgan salohiyati

Imkoniyat	(%)
O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish	78%
O'qishdagi kamchiliklarni tashxislashni soddalashtirish	72%
Tabaqalashtirilgan o'qitish samaradorligini oshirish	69%
Mustaqil o'rganish faoliyatini kengaytirish	64%

Respondentlar asosan sun'iy intellektni motivatsiya va shaxsiylashtirishni osonlashtirish vositasi sifatida qadrlashadi. O'qituvchilar, ayniqsa, sun'iy intellektning individual qiyinchiliklarni aniqlash va o'quv materiallarini o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatlarini qadrlashadi.

4-jadval: Sun'iy intellektni joriy etishdagi asosiy to'siqlar

To'siq	(%)
O'qituvchilar orasida texnik ko'nikmalarning yetishmasligi	61%
Maktablarda AKT infratuzilmasining yetishmasligi	56%
Axloqiy va huquqiy jihatlar	48%
Rahbariyat tomonidan yetarlicha qo'llab–quvvatlanmaslik	44%

Eng muhim to'siqlar texnologik tayyorgarlikning yo'qligi va infratuzilmaning yetarli emasligi bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, o'qituvchilar axloqiy va maxfiylik masalalari bo'yicha noaniqliklarni keltirib o'tishadi, bu esa sun'iy intellektni integratsiyalash uchun tizimli qo'llab–quvvatlash va tartibga solish tizimlariga ehtiyojni taqozo etadi.

Ta'limga o'qib tushunishni sun'iy intellekt bilan integratsiya qilishning ijobiy jihati shundaki, sun'iy intellekt inqilobi muammoni hal qilishning yangi usullarini ochdi. Sun'iy intellekt tomonidan boshqariladigan vositalar shaxslarning o'qish darajalariga mos keladigan moslashuvchan matnlarni taklif qilishi, tushunishni darhol tekshirish imkonini berishi va o'quvchilarning o'qish xatti–harakatlari orqali ularni kuzatishi mumkin, shunda ular qiyinchiliklarga duch keladigan sohalarini aniqlash mumkin.

Xalqaro ta'lim tizimlari XXI-asr ko'nikmalariga e'tibor qaratganligi sababli, savodxonlik ta'limiga sun'iy intellektni kiritish modernizatsiya uchun ochiqlik zarurligiga mos va o'z vaqtida javobdir. Ta'lim sohasida bir nechta sun'iy intellekt tadqiqotlariga qaramay, ta'limda sun'iy intellektni qo'llashga katta e'tibor matematika, fan va oliy ta'lim sohalariga qaratilgan.

Maktab ta'limining ilk bosqichlarida o'qib tushunish strategiyalari uchun sun'iy intellektning foydalari haqida cheklangan dalillar mavjud. Bundan tashqari, ba'zi tadqiqotlar sun'iy intellektning shaxsiylashtirish nuqtai nazaridan afzalliklarini ta'kidlasa-da, faqat bir nechtasi sun'iy intellektning o'zaro o'qitish yoki metakognitiv iskala kabi dalillarga asoslangan o'qish strategiyalari bilan pedagogik mosligini tizimli ravishda o'rganadi.

Topilmalar o'qituvchilar orasida sun'iy intellektni o'rganish samaradorligini oshirish vositasi sifatida yuqori darajadagi qiziqish va umumiy xabardorlikni ko'rsatadi. Respondentlarning taxminan 80% sun'iy intellekt bilan o'rtacha yoki yuqori darajadagi tanishligini ko'rsatishdi, bu esa ta'limning raqamli transformatsiyasida o'qituvchilarning ishtiroki tez o'sganini bildiradi.

Shaxsiylashtirilgan o'rganish va fikr–mulohaza uchun sun'iy intellektdan faol foydalanish ushbu texnologiyalarning o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish salohiyatini tasdiqlaydi. Shaxsiylashtirilgan topshiriqlar va avtomatlashtirilgan diagnostika har bir o'quvchining malaka darajasiga moslashtirilgan aniqroq o'rganish yo'llarini yaratish imkonini beradi. Biroq, barcha ishtirokchilar kundalik amaliyotlarida sun'iy intellekt vositalaridan ishonchli foydalanishni namoyish etmadilar. Masalan, o'qituvchilarning yarmidan kamrog'i chatbotlar

yoki aqlli yordamchilardan foydalanishlarini bildirishdi. Bu maktablarda texnik jihozlarning yetarli emasligi, tegishli treninglarning yo'qligi va matnni tushunish bo'yicha o'qitishga sun'iy intellektni integratsiya qilish uchun mustahkam metodologik asosning yo'qligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Raqamli ko'nikmalarning yo'qligi, ma'muriyat tomonidan qo'llab-quvvatlanmaslik va axloqiy muammolar kabi to'siqlar ham rol o'ynaydi. O'qituvchilar ma'lumotlar maxfiyligi, o'qituvchilarning rolini pasaytirish xavfi va har doim ham pedagogik kontekstni hisobga olmaydigan algoritmlarga tayanish haqida xavotir bildiradilar. Bu xavotirlar tartibga solish tizimlarini, axloq kodeksini va tegishli kasbiy rivojlanishni ishlab chiqish orqali institutsional javobni talab qiladi.

Aniqlangan qiyinchiliklarga qaramay, o'qituvchilarning Slga bo'lgan umumiy munosabati ijobiyligicha qolmoqda. Ko'pgina respondentlar Slni an'anaviy o'qitishning o'rnini bosuvchi emas, balki yordamchi vosita sifatida qabul qilishadi. Bu innovatsiyaga yetuk pedagogik yondashuvni ko'rsatadi, asosiy e'tibor Slni mavjud o'qitish usullariga integratsiyalashga qaratilgan, ularni almashtirishga emas.

Binobarin, ushbu tadqiqotlar ta'limda Slni muvozanatli joriy etishning muhimligini ta'kidlaydi: dalillarga asoslangan amaliyotlarga, o'qituvchilarni doimiy professional qo'llab-quvvatlashga va raqamli muhitning axloqiy jihatlarini hisobga olishga asoslangan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotimiz sun'iy intellekt o'qib tushunishni o'qitishda muhim resurs ekanligini va o'quv jarayonini o'zgartirish imkoniyatiga ega ekanligini tasdiqladi. O'qituvchilar asosan Slning salohiyatidan xabardor va uni topshiriqlarni shaxsiylashtirish, avtomatlashtirilgan fikr–mulohaza va kontentni moslashtirish kabi sohalarida qo'llay boshladilar. Eng muhimi, ko'pchilik o'qituvchilar Slni tahdid sifatida emas, balki an'anaviy usullarni takomillashtirish va o'qitish sifatini yaxshilashga qodir bo'lgan qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida ko'rishadi. Bu sun'iy intellektni ta'lim siyosati, metodologik rivojlanish va xodimlarni o'qitish darajasida tizimli ravishda amalga oshirish uchun imkoniyat yaratadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va mavjud tadqiqotlar bilan taqqoslash asosida quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

- ta'lim muhitida sun'iy intellektni fanlarni o'qitishga integratsiya qilishning texnik jihatlarini va usullarini qamrab olish bo'yicha muntazam kasbiy rivojlanish kurslari, treninglar va seminarlar tashkil etilishi kerak;
- ta'lim muassasalari zamonaviy raqamli qurilmalar, barqaror internet aloqalari va litsenziyalangan sun'iy intellekt platformalariga kirishni ta'minlashi kerak;
- o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, algoritmlarning shaffofligini ta'minlash va raqamli imkoniyatlar tengligini ta'minlashga qaratilgan sun'iy intellektdan foydalanishni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish kerak;
- rasmiy o'quv dasturlariga SI vositalarini kiritish ularning mavqeini oshirishi va o'qituvchilarni bunday texnologiyalardan muntazam foydalanishga undashi mumkin;

Slidan foydalanish bo'yicha o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadigan o'qituvchilar tarmoqlari maktablarda innovatsiyalarni tezroq va samaraliroq joriy etishga yordam berishi mumkin. Shuning uchun, o'qib tushunishni o'qitishda sun'iy intellektni samarali joriy etish o'qituvchilarni tayyorlash, texnik yordam, me'yoriy-huquqiy asoslar va axloqiy ko'rsatmalarni birlashtirgan tizimli yondashuvni talab qiladi. Faqatgina ushbu shartlar bajarilgandagina sun'iy intellekt ta'lim sifatini yaxshilash salohiyatini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Карабанова О.А. Читательская грамотность как компонент функциональной грамотности: международный опыт и перспективы внедрения в отечественную школу // Педагогика. –СП; 2022. № 7. С. 71–77.
2. Campbell R., & Lambert, S. The Impact of AI-Driven Tools on Reading Comprehension Skills. International Journal of Literacy Studies, 2020, 14(2), 103–118.
3. Brown A., Smith, J., & Lee, K. Artificial Intelligence in Education: Opportunities and Challenges. Journal of Educational Technology, 2019, 45(3), 211–225.
4. Zhang Y. Ethical Considerations in AI Integration in Schools. AI and Society, 2021, 36(4), 879–892.
5. Ali M. Infrastructure Challenges in AI-based Learning Environments in Rural Schools. Educational Innovation Quarterly, 2022, 9(1), 57–70.
6. Gul R., Khilji G., & Jabeen, S. Teachers' Perception Regarding Use of Artificial Intelligence in Education. Journal of Education and Practice, 2020 11(30), 67–75.
7. Шаймерденова А.С., Исмагамбетова М.Ж. Анализ зарубежного опыта обучения чтению и письму на английском языке младших школьников // Молодой ученый. –М; 2021. № 10 (352). С. 38–41.

TALABALAR MOBILLIGI JARAYONIDA PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI

Xabibullayev Alimardon Xidoyatillayevich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlarini tizimli ravishda tahlil etiladi. Talabalarning xalqaro hamda ichki akademik almashinuv jarayonida duch keladigan psixologik, ijtimoiy va akademik qiyinchiliklarini samarali pedagogik strategiyalar orqali bartaraf etish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot doirasida pedagogik qo'llab-quvvatlashning institutsional, metodik va interaktiv shakllari, shuningdek mentorlik tizimi, psixologik maslahat xizmatlari hamda raqamli platformalar orqali amalga oshiriladigan pedagogik yordam mexanizmlari o'rganilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini oshirish strategiyalari yoritib berilgan. Olingan natijalar talabalarning mobil imkoniyatlardan to'liq foydalangan holda shaxsiy va akademik rivojlanishini ta'minlashda pedagogik mexanizmlarning muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: talabalar mobilligi, pedagogik qo'llab-quvvatlash, mentorlik, psixologik maslahat, institutsional mexanizmlar, akademik rivojlanish, rivojlangan davlatlar tajribasi.

Abstract: This article presents a systematic analysis of the theoretical and practical aspects of pedagogical support mechanisms in the process of student mobility. It substantiates that psychological, social, and academic challenges encountered by students during international and domestic academic exchanges can be effectively addressed through targeted pedagogical strategies. The study examines institutional, methodological, and interactive forms of pedagogical support, including mentoring systems, psychological counseling services, and support mechanisms implemented through digital platforms. Furthermore, the article highlights strategies for enhancing the effectiveness of pedagogical support based on the experience of developed countries. The findings confirm the crucial role of pedagogical mechanisms in ensuring students' personal and academic development while fully utilizing the opportunities provided by academic mobility.

Key words: student mobility, pedagogical support, mentoring, psychological counseling, institutional mechanisms, academic development, experience of developed countries.

Аннотация: В статье представлен системный анализ теоретических и практических аспектов педагогических механизмов поддержки в процессе мобильности студентов. Обосновано, что психологические, социальные и академические трудности, возникающие у студентов в ходе международного и внутреннего академического обмена, могут быть эффективно преодолены с помощью целенаправленных педагогических стратегий. В рамках исследования рассмотрены институциональные, методические и интерактивные формы педагогической поддержки, включая систему наставничества, службы психологического консультирования, а также механизмы педагогической помощи с использованием цифровых платформ. Кроме того, на основе опыта развитых стран представлены стратегии повышения эффективности педагогической поддержки. Полученные результаты подтверждают значимость педагогических механизмов в обеспечении личностного и академического развития студентов при полном использовании возможностей академической мобильности.

Ключевые слова: мобильность студентов, педагогическая поддержка, наставничество, психологическое консультирование, институциональные механизмы, академическое развитие, опыт развитых стран.

KIRISH

Globalizatsiya jarayonining jadal rivojlanishi va ta'lim tizimlarining transmilliy xarakter kasb etishi zamonaviy oliy ta'lim muassasalarini talabalar mobilligi masalasini yangi pedagogik paradigmalar doirasida ko'rib chiqishga majbur qilmoqda ^[1]. Talabalar mobilligi nafaqat bilim va malaka almashinuvi, balki talabalarning shaxsiy, psixologik hamda ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari talabalar mobilligi jarayonida markaziy o'rin egallaydi va ularning akademik muvaffaqiyati, moslashuvi hamda innovatsion faoliyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashni institutsional va metodik jihatdan tizimli o'rganish talabalar mobilligi jarayonida yuzaga keladigan murakkabliklarni aniqlash hamda ularni samarali bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi ^[2]. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mobil talabalar uchun mentorlik tizimi, psixologik maslahat xizmatlari, akademik va madaniy integratsiya dasturlari, shuningdek raqamli platformalar orqali tashkil etiladigan interaktiv pedagogik yordam mexanizmlari yuqori samaradorlikka ega. Bu esa, o'z navbatida, talabalarni shaxsiy va kasbiy rivojlanish maqsadlariga erishishda qo'llab-quvvatlaydi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini samarali tashkil etishning nazariy asoslari bir qator konseptual yondashuvlar orqali izohlanadi. Jumladan, Vygotskiy nazariyasi va uning "yaqin rivojlanish zonasi" konseptsiyasi pedagogik yordamning talabalar o'quv faoliyatini optimallashtirishdagi rolini ilmiy jihatdan asoslab beradi ^[3]. Shu bilan birga, Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi talabalar mobilligi jarayonida peer-mentorlik va interaktiv ta'lim metodlaridan foydalanish samaradorligini namoyon etadi. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi esa talabaning akademik va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirini tahlil qilish imkonini yaratib, pedagogik qo'llab-quvvatlashning individual hamda institutsional darajadagi mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi.

Talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlashning kompleks xususiyatga ega ekanini inobatga olish muhimdir ^[4]. Ushbu qo'llab-quvvatlash nafaqat akademik yordamni, balki psixologik maslahat, ijtimoiy integratsiya, madaniy moslashuv, shaxsiy rivojlanish hamda kasbiy maqsadlarni amalga oshirishni ham qamrab oladi. Xususan, Erasmus+ dasturi doirasida Yevropaning turli oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar duch keladigan madaniy va lingvistik qiyinchiliklar mentorlik tizimi va raqamli pedagogik platformalar orqali samarali tarzda bartaraf etilmoqda ^[5].

Talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini oshirishning muhim jihatlari-dan biri institutsional hamkorlik va resurslarni integratsiyalashgan holda taqdim etishdan iborat. Universitetlar o'rtasidagi hamkorlik shartnomalari, xalqaro akademik hamkorlik dasturlari, raqamli platformalar hamda onlayn maslahat xizmatlari talabalarning mobil tajribasini boyitib, ularning shaxsiy va akademik rivojlanish darajasini oshiradi. Shu bois, pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari nafaqat individual talabalar uchun, balki ta'lim muassasalarining strategik rivojlanishi va xalqaro reytinglardagi muvaffaqiyati uchun ham muhim omil sifatida baholanadi ^[6].

Mazkur maqolada pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tizimli yondashuv asosida o'rganish, rivojlangan davlatlar tajribasini tahlil qilish hamda ularni O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitida tatbiq etishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish maqsad qilib olinadi. Shuningdek, talabalar mobilligi jarayonida yuzaga keladigan psixologik, ijtimoiy va akademik muammolarni aniqlash hamda ularni samarali hal etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish nazarda tutiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari mavzusiga oid xalqaro ilmiy tadqiqotlar mazkur yo'nalishning muhim nazariy asosini tashkil etadi. Jumladan, Knight talabalar mobilligi va qo'llab-quvvatlash tizimlarini tahlil qilgan tadqiqotida mobil talabalar uchun interaktiv pedagogik yordamning akademik muvaffaqiyat va ijtimoiy moslashuvga ta'sirini o'rganadi. Knightning tadqiqotida mentorlik tizimi, psixologik maslahat xizmatlari hamda peer-learning mexanizmlarining talabalar ta'lim jarayonida yuzaga keladigan madaniy va psixologik qiyinchiliklarni yengib o'tishda muhim rol o'ynashi asoslab berilgan ^[7].

Bundan tashqari, Teichler oliy ta'lim tizimida talabalar mobilligi va pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini tizimli ravishda tahlil qilgan. Uning tadqiqotlarida transmilliy akademik dasturlar doirasida talabalarning shaxsiy va akademik rivojlanishini ta'minlashda institutsional strategiyalar hamda interaktiv qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati yoritib beriladi. Teichlarning ishlarida mobil talabalarni akademik, psixologik va madaniy jihatdan qo'llab-quvvatlashning kompleks mexanizmlari universitetlarning xalqaro integratsiya darajasi hamda talabalarning muvaffaqiyati bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan ^[8].

Mazkur ikki olimning tadqiqotlari talabalarning mobil tajribasida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining markaziy rolini tasdiqlaydi. Knight va Teichler ishlarining o'zaro uyg'un jihati shundaki, ular talabalar mobilligi jarayonida individual va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida talqin etadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari nafaqat talabaning akademik rivojlanishini, balki madaniy moslashuv, ijtimoiy integratsiya hamda shaxsiy o'sishni ta'minlovchi muhim strategiya sifatida qaraladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini o'rganish uchun kompleks va integratsiyalashgan tadqiqot metodologiyasi qo'llanildi. Tadqiqot metodlari nazariy va amaliy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda, talabalar mobilligi jarayonidagi individual hamda institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini tizimli tahlil qilish imkonini berdi.

Empirik ma'lumotlarni yig'ish jarayonida strukturalashtirilgan so'rovnomalar va yarim strukturalashtirilgan intervyular qo'llanildi. Mazkur usullar talabalarning mobil tajribasi davomida duch kelgan psixologik, akademik va ijtimoiy qiyinchiliklarni aniqlashga xizmat qildi. Shu bilan birga, talabalarning mobil dasturlarga moslashuvi hamda pedagogik yordam samaradorligini baholashda kvantitativ va sifat tahlil usullari o'zaro uyg'unlashtirildi.

Tadqiqotda, shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganishda taqqoslovchi tahlil metodologiyasidan foydalanildi. Ushbu metod yordamida universitetlar o'rtasidagi pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimlari, mentorlik dasturlari, interaktiv platformalar hamda psixologik maslahat xizmatlarining samaradorligi taqqoslab o'rganildi va ularning talabalarning akademik hamda shaxsiy rivojlanishiga ta'siri ilmiy asosda aniqlashtirildi.

Case-study metodologiyasi esa muayyan oliy ta'lim muassasalari va mobil dasturlar doirasida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Mazkur yondashuv orqali har bir mexanizmning talabalar muvaffaqiyatiga qo'shayotgan hissasi tasdiqlandi. Bundan tashqari, tadqiqotda trianguyatsiya yondashuvi qo'llanilib, bir nechta metodlarning kombinatsiyasi orqali olingan ma'lumotlarning ishonchligi va natijalarning validligi ta'minlandi. Ushbu yondashuv pedagogik qo'llab-quvvatlashning individual, guruh va institutsional darajalardagi ta'sirini kompleks baholash imkonini yaratdi.

Metodologiya doirasida longitudinal monitoring ham amalga oshirilib, talabalarning mobil tajribasi davomida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga bo'lgan munosabati va rivojlanish dinamikasi o'rganildi. Natijada, maqolada qo'llanilgan metodlar pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini har tomonlama baholash, rivojlangan davlatlar tajribasini tatbiq etish hamda O'zbekiston sharoitida optimal strategiyalarni ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratdi. Tadqiqot metodologiyasi talabalarning akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy integratsiyasi va shaxsiy rivojlanishiga pedagogik qo'llab-quvvatlashning uzviy ta'sirini aniqlashga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari talabaning akademik muvaffaqiyati, madaniy moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Empirik ma'lumotlar va intervyular tahlili shuni aniqladiki, mentorlik tizimi orqali taqdim etilgan shaxsiy maslahatlar va akademik yo'naltirishlar talabalarning o'quv faoliyatini samarali boshqarishga, o'z-o'zini tartibga solish hamda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, peer-learning va guruh ishlari asosida tashkil etilgan interaktiv pedagogik yondashuv talabalarning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi hamda madaniy moslashuv jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi.

Bundan tashqari, raqamli platformalar va onlayn konsalting xizmatlari orqali pedagogik qo'llab-quvvatlashning uzluksiz va doimiy shakli ta'minlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli resurslar orqali taqdim etilgan interaktiv qo'llab-quvvatlash talabalarning akademik o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va ularning bilimlarini mustaqil ravishda rivojlantirishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, talabalarning psixologik maslahat xizmatlaridan foydalanishi stress va moslashuv bilan bog'liq muammolarni kamaytiradi, bu esa mobil tajribani yanada samarali va psixologik jihatdan xavfsiz holga keltiradi.

Rivojlangan davlatlar tajribasiga tayanib olib borilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, pedagogik qo'llab-quvvatlashning institutsional va individual shakllarini uyg'unlashtirish talabalarning muvaffaqiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Knight va Teichler tadqiqotlarida keltirilgan natijalar individual mentorlik yondashuvi va institutsional resurslardan integratsiyalashgan holda foydalanish talabalarning akademik hamda shaxsiy rivojlanishiga maksimal ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shuningdek, tadqiqot natijalari pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari talabalar mobilligi jarayonining barcha bosqichlarida – dastlabki moslashuv, akademik faoliyat va madaniy integratsiya davrlarida – samarali qo'llanilganda, talabalarning mobil tajribasi yanada boy, samarali va psixologik jihatdan xavfsiz bo'lishini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi talabaning shaxsiy motivatsiyasi, o'z-o'zini boshqarish qobiliyati hamda interaktiv faoliyatga bo'lgan qiziqishi bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Olingan natijalar pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining tizimli va kompleks qo'llanilishi nafaqat talabaning akademik muvaffaqiyatini oshirishini, balki madaniy moslashuv va ijtimoiy integratsiya jarayonlarini ham samarali ta'minlashini, shuningdek, talabaning shaxsiy va professional rivojlanish strategiyalarini qo'llab-quvvatlashini tasdiqlaydi.

Talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlashning samaradorligi masalasida Knight va Teichler o'rtasida ilmiy polemika mavjud. Knight o'z tadqiqotlarida mobil talabalarni qo'llab-quvvatlashda mentorlik tizimi va interaktiv pedagogik strategiyalarning markaziy ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, talabaning psixologik va ijtimoiy moslashuvi, shuningdek, akademik muvaffaqiyati mentorlik va peer-learning mexanizmlariga bevosita bog'liq ^[9]. U rivojlangan davlatlar tajribasiga tayangan holda, universitetlarda individual talabaga yo'naltirilgan qo'llab-quvvatlash tizimlari mobil talabalar moslashuvini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatadi. Knight tadqiqotlarida pedagogik yordam mexanizmlarining shaxsiylashtirilgan yondashuv orqali talabaning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga qo'shayotgan hisssasi alohida ta'kidlangan.

Boshqa tomondan, Teichler pedagogik qo'llab-quvvatlashni tizimli va institutsional kontekstda tahlil qiladi. U interaktiv metodlar va mentorlik tizimlarini samarali deb baholagan holda, talabaning muvaffaqiyatini ko'proq universitetlararo hamkorlik, resurslarni integratsiyalash hamda xalqaro strategik dasturlar bilan bog'laydi. Teichler fikricha, pedagogik qo'llab-quvvatlash faqat individual darajada emas, balki institutsional mexanizmlar orqali amalga oshirilgandagina yuqori samaradorlikka erishiladi, chunki bu talabalarga akademik va madaniy integratsiyani kompleks tarzda ta'minlaydi.

Mazkur ilmiy munozaradan kelib chiqib aytish mumkinki, Knight individual yondashuv va mentorlik tizimini markaziy omil sifatida ko'rsa, Teichler tizimli, institutsional va strategik yondashuvni ustuvor deb hisoblaydi ^[10]. Shu nuqtai nazardan, pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining individual va institutsional darajalarda integratsiyalashgan holda qo'llanilishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Ushbu yondashuvlar talabalarining mobil tajribasini samarali qo'llab-quvvatlash uchun pedagogik strategiyalarni ikki yo'nalishda uyg'unlashtirishni talab etadi: bir tomondan, talabaning individual ehtiyojlarini qondirish, ikkinchi tomondan esa institutsional resurslar va strategiyalarni kompleks tarzda birlashtirish. Natijada, pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari talabalarining akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy integratsiyasi va shaxsiy rivojlanishiga maksimal darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqola talabalar mobilligi jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini tizimli hamda kompleks yondashuv asosida o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar mobilligi jarayonida yuzaga keladigan akademik, psixologik va ijtimoiy qiyinchiliklarni yengib o'tishda pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari markaziy ahamiyatga ega. Mentorlik tizimi, psixologik maslahat xizmatlari, interaktiv pedagogik metodlar, raqamli platformalar hamda peer-learning strategiyalari talabalar shaxsiy va akademik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, madaniy moslashuv va ijtimoiy integratsiyani ta'minlaydi.

Ilmiy manbalarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, Knight va Teichler tadqiqotlarida keltirilgan ilmiy munozaralar pedagogik qo'llab-quvvatlashning ikki asosiy jihatini – individual yondashuv va institutsional tizimni – uyg'unlashtirish zarurligini tasdiqlaydi. Knight individual talabaning ehtiyojlari hamda psixologik moslashuviga ustuvor ahamiyat bersa, Teichler institutsional resurslar, strategik dasturlar va universitetlararo hamkorlikni asosiy omillar sifatida baholaydi. Mazkur ikki yondashuvning o'zaro uyg'unligi pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini oshirib, talabaning akademik va shaxsiy rivojlanishiga kompleks hissa qo'shadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mobil talabalar uchun mo'ljallangan pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturlari muvaffaqiyatli amalga oshirilganda, talabalar o'z bilim va ko'nikmalarini nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham samarali qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, pedagogik qo'llab-quvvatlashning institutsional va metodologik jihatdan integratsiyalashuvi talabalar mobilligi jarayonining sifatini oshirib, ularning madaniy moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi hamda shaxsiy va professional o'sishini rag'batlantiradi.

Maqolada ta'kidlanganidek, pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini samarali tashkil etish uchun universitetlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, interaktiv va raqamli platformalardan keng foydalanish, mentorlik tizimini takomillashtirish, shuningdek psixologik va ijtimoiy maslahat xizmatlarini tizimli yo'lga qo'yish zarur. Mazkur chora-tadbirlar orqali talabalar nafaqat o'quv jarayonida, balki madaniy, ijtimoiy va kasbiy faoliyatda ham barqaror muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimov J. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini o'quv dasturi asosida takomillashtirish // Nordic_Press. – 2025. – T. 7. – № 0007.
2. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik. – Termiz: Surxon-nashr nashrmatbaa, 2022.

3. Ximmataliyev D. O., Usarboyeva D. U. Talabalarning akademik mobilligini shakllantirish mexanizmlarini rivojlantirish // МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ. – 2024. – Т. 1. – № 1. – Б. 154–158.
4. Isaqulova B. Ta'lim sifatini oliy ta'lim tashkilotlarida yaxshilashda til bilishning o'rni // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – Т. 3. – № 6.
5. Mingboyeva T. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonida akademik mobillik modelini joriy etish texnologiyasi // Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – № 5. – Б. 1385–1388.
6. Kuldashev S. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini qo'llashning ahamiyati // Nordic_Press. – 2025. – Т. 7. – № 0007.
7. Hakimov S. Ta'lim jarayoniga xalqaro pedagogik tajribani samarali joriy etish: usullar va yondashuvlar // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – Т. 3. – № 11.
8. Saitkulova N., Suleymanova N. K. Akademik mobillik borasidagi muammolar va ularning yechimlari // Materiallari to'plami. – 2023. – Б. 65.
9. Nosirova D. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etishning ustuvor jihatlari // Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – № 3.
10. Ismailov T., Abdulakimov A. Talabalar amaliyotida xalqaro almashinuv dasturlari: Erasmus+, DAAD, Fulbright // Hayka i tekhnologiya v sovremenном мире. – 2025. – Т. 4. – № 5. – Б. 8–13.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING ROLI VA AHAMIYATI

Yo'ldosheva Iqbol Bekbo'lsin qizi

Urganch RANCH universiteti

Pedagogika va aniq fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi talabalarini tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning roli va ahamiyati haqida fikr-mulohazalar yuritilgan bo'lib, unda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axloqiy-estetik tarbiyasi hamda hayotiy kompetensiyalarni tarkib toptirishdagi imkoniyatlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, estetika, axloq, madaniy muhit, identifikatsiyalash, professiogramma, kommunikativlik, gnostik, shaxsiy-gumanitar pedagogika, poliestetik yondashuv.

Abstract: This article discusses the role and importance of the competency-based approach in the preparation of primary education students in the higher education process. The pedagogical opportunities for enhancing moral and aesthetic upbringing are also described in the article.

Key words: competence, aesthetics, ethics, cultural environment, identification, communicativeness, gnostic, personal humanitarian pedagogy, polyesthetic approach.

Аннотация: В статье рассматриваются роль и значение компетентностного подхода в подготовке будущих учителей начальных классов в учебно-воспитательном процессе высших образовательных учреждений. Кроме того, в статье описываются педагогические возможности развития нравственно-эстетических компетенций.

Ключевые слова: компетентность, эстетика, этика, культурная среда, идентификация, профиограмма, коммуникативная, гностическая, личностно-гуманитарная педагогика, полиэстетический подход.

KIRISH

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, birinchi navbatda, ta'lim sohasiga sezilarli o'zgarishlar, yangiliklar va o'qitishning innovatsion texnologiyalarini olib kirish imkoniyatlarini berdi. Bunday yangiliklarning o'quv jarayoniga kirib kelishi uning mazmunan boyitilishiga yordam bermogda. Oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish o'z oldiga maqsad qilib qo'yilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limi va tarbiyasi tizimida, jumladan, ularning axloqiy tarbiyasida pedagogning roli beqiyosdir. Bola hayotining katta qismi aynan pedagog faoliyati jarayonida kechadi, uning xarakteri, hayotiy qarashlari, ma'naviy-axloqiy qadriyatları, axloqiy-estetik tarbiyasi, bir so'z bilan aytganda, uning shaxsining fundamental sifatları shakllanadi. Aynan shuning uchun pedagog shaxsi "ulg'ayishning ideal obrazi" hisoblanib, unga ko'ra uning yaxlitligi, uyg'unligi va, birinchi navbatda, axloqiy-estetik tarbiyasi hamda ustanovkalari bolaning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida "uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatdan yangilash, shuningdek, professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish, yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish"^[1] ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilab qo'yilgan. Shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan

ta'lim-tarbiya tizimidan nazariy-metodologik jihatdan foydalanish bugungi kunda pedagogika fanining bosh maqsadi sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini nazariy-metodologik jihatdan qurollantirish ham pedagogika fanining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'qituvchilarni axloqiy tarbiyalashga tayyorlashda talabalarga kompetensiyaviy yondashuvning mazmun-mohiyatini chuqur o'rganish, uning samaradorligini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish zarurligi haqidagi bilimlarni singdirish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim muassasasida axloqiy-estetik muhitni yaratishga alohida e'tibor beriladi, bu quyidagi omillarning uzviy bog'liqligi sifatida talqin etiladi:

- gumanitar va tabiiy fanlarning rang-barang vositalari, shuningdek, barcha o'quv kurslari mazmunining tarkibiy qismlari yordamida shakllanadigan axloqiy tarbiya va o'qitish muhiti;
- o'quv faoliyatining madaniy muhiti; ta'lim muassasasida axloqiy-estetik muhitning ahamiyati;
- madaniy ommaviy axborot vositalari orqali o'z-o'zini tarbiyalash muhiti;
- bolalar va kattalar o'rtasidagi axloqiy-estetik tarbiya muhiti;
- oilaning axloqiy muhiti;
- shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish zonalarining axloqiy-estetik muhiti^[2].

Shu bilan birga, ta'lim sohasida (shu jumladan, pedagogik ta'limda) hozirgi vaqtda ta'limning maqsadlari, usullari, mazmuni hamda pedagogikada madaniy yondashuvni amalga oshirish zarurati o'rtasida muayyan ziddiyatlar mavjud. Ushbu qarama-qarshilikni bartaraf etish faqat shaxsning insoniyat madaniyati yaxlitligiga integratsiyalashuvi, shaxsiy madaniyatning estetik va badiiy tarkibiy qismlarining uyg'un kombinatsiyasi va sintezi rivojlanishi natijasida amalga oshiriladi. Mazkur jarayon estetik ong mexanizmi tomonidan boshqarilib, uning yadrosi – shaxsning hissiy-baholovchi faolligining yetakchi funksiyasi orqali namoyon bo'ladi. Bu esa ob'ektiv, tabiiy va insoniy ifoda hodisalarining madaniy salohiyati bilan, shuningdek, go'zal (to'liqligi bilan mukammal) tabiiy ob'ektlar va hodisalarning ob'ektiv hamda sub'ektiv timsoli orqali o'zaro ta'sir etadi. Barkamol madaniyatga erishish, izchillik va uyg'unlik zamonaviy estetik va badiiy ta'lim, yoshga bog'liq madaniy rivojlanish hamda tarbiya konsepsiyalarining estetik va badiiy bloklarini tizimli-integral asosda qurish poydevorida keng miqyosda amalga oshirilishi mumkin^[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

San'at eng boy hissiy, intellektual hamda majoziy-ijodiy salohiyatga ega bo'lgani sababli bilimlarni chuqurlashtirishga, shaxsning madaniyatni rivojlantirish jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi. Boshqa tomondan, u har bir insonga o'ziga xos madaniy turni yaratish imkonini beradi, bu esa shaxsiy did va baholarga ko'ra afzal ko'riladigan muayyan san'at asarlari va qahramonlar, hamdardlik, tajriba hamda katarsis asosida hissiyotlarni uyg'otuvchi ramziy tasvirlar bilan belgilanadi. Ushbu kontekstda pedagogikaning hal qilinishi murakkab bo'lgan muammosi shaxsda axloqiy-estetik identifikatsiyani shakllantirishdan iborat bo'lib, bu o'zini muayyan etnik guruh madaniyatining tashuvchisi sifatida uning urf-odatlarini va qadriyatlarini bilan anglashni, shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish, aks ettirish va ichkilashtirish asosida ko'p qirrali axloqiy yo'nalishni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu munosabat bilan shaxsning madaniy bag'rikengligi hamda madaniy xilma-xillikka munosabati, estetik va badiiy bag'rikenglikning rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri bag'rikenglik prinsipi mohiyati bilan bog'liq ziddiyatlarni psixologik bag'rikenglik sifatida hal etish, shaxs tomonidan turli madaniyat hodisalarini qabul qilish va shaxsiy estetik ongni shakllantirishdan iboratdir.

Mazkur muammo o'qituvchining madaniy va estetik kompetensiyasini shakllantirish jarayonining samaradorligini o'rganishda ham muhim ahamiyatga ega, chunki u tomonidan yaratilgan ta'lim muhitining psixologik qulayligi hamda umuman kasbiy faoliyat samaradorligi uning qarashlari va e'tiqodlariga bevosita bog'liq. O'qituvchining madaniyatga, avvalo, badiiy va estetik madaniyatga kirish jarayoni estetik didni asar sifatiga, uning mazmuni va shakliga bo'lgan munosabat asosida shakllantirish orqali amalga oshirilishi zarur bo'lib, bu tarixiy jihatdan klassik qadriyatlarga yo'naltirilgan. Estetik ongning asosiy tarkibiy qismi bo'lgan estetik ta'm estetik tajriba asosida rivojlanadi, bunda madaniyat, o'z xalqining san'ati va boshqa etnik guruhlarining eng yaxshi namunalari bilan muloqot muhim o'rin tutadi, shu bilan birga klassik va xalq madaniyati hamda folklor alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari amaliyotida bunday muloqot turli shakllarda amalga oshiriladi, ya'ni dars jarayonida muayyan millat san'atining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdan tortib, talabalar tomonidan milliy madaniyatlar muzeyini tashkil etish hamda oliy ta'lim muassasasi bazasida har yili milliy madaniyat festivalini o'tkazishgacha bo'lgan faoliyatlarni qamrab oladi. Ushbu jarayonga talabalar, turli ta'lim muassasalari o'qituvchilari, o'qituvchilar, professor-o'qituvchilar, madaniyat va san'at arboblari hamda

turli yoshdagi ishtirokchilar jalb etiladi. Shu bilan birga, o'qituvchining madaniy va estetik kompetensiyasini shakllantirishning muhim ko'rsatkichi hisoblangan badiiy-estetik bag'rikenglik mohiyatini keyingi refleksiya va muhokama bilan uyg'un holda tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'qituvchilik faoliyati "inson–inson" kasb guruhiga kiradi. Pedagog professiogrammasiga e'tibor qaratilganda, mutaxassis yuksak axloqli, kuchli irodaga ega, aniq maqsadga yo'naltirilgan, odamlarni tushuna oladigan, e'tiborli, tasodifiy vaziyatlarga tez moslasha oladigan, hissiy javobgarlikka ega bo'lishi lozimligi alohida ta'kidlanadi. M.G. Davletshinning fikricha, pedagogik professiogrammada (kasbiy tasnifnomada) bo'lajak pedagoglarga xos quyidagi sifatlar aks etishi kerak:

- shaxsiy xislatlar (bolalarni yaxshi ko'rish, ularni sevish, mehnatsevarlik, jamoat ishlarida faollik va boshqalar);
- kasbga xos bilimlarga egalik (ta'lim va tarbiya jarayonining mohiyati, uning maqsad va vazifalarini tushunish, psixologiya asoslarini, yosh psixologiyasi hamda pedagogik psixologiya asoslarini bilish va boshqalar);
- o'z kasbiga xos xislatlar (hozirgi zamon pedagogikasining metodologik bilimlarini egallash, kuzatuvchanlik, diqqat-e'tiborni taqsimlay olish, pedagogik fantaziyaning rivojlanganligi, pedagogik takt va hokazolar);
- shaxsiy-pedagogik uddaburonlik (mashg'ulotlar uchun zarur materiallarni tanlay olish, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olish, o'quv maqsadlarini rejalashtira olish va boshqalar);
- muloqotga kirisha olish (kommunikativlik) malakasiga egalik (bolalarni o'ziga jalb etishni bilish, bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilish, bolalar va ota-onalar bilan tashqi aloqalarni yo'lga qo'ya olish va hokazolar);
- gnostik (bilish) malakalarga egalik (bolalarning asab-psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay olish, o'z tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olish va boshqalar);
- ijodiy xislatlar (pedagogik mahoratni takomillashtirishga intilish, o'quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshirish qobiliyati va hokazolar) ^[4].

Bizning tadqiqotimiz kontekstida pedagogik ta'limning eng muhim vazifasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axloqiy-estetik kompetensiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan maktab o'quvchilarining estetik va badiiy ta'limi metodologiyasi hamda texnologiyasi bilan qurollantirishdan iboratdir.

Xulosa

Shunday qilib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining axloqiy-estetik kompetensiyasini shakllantirishni ta'minlash o'quv jarayonida madaniy va aksiologik yondashuvlarning birligini amalga oshirish orqali mumkin. Aynan shu birlikni tizimni tashkil etuvchi uslubiy baza sifatida tushunish har bir talaba – estetik va ma'rifiy ta'lim-tarbiya makonining bo'lajak o'qituvchisi – uchun o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi boshqarishga qaratilgan samarali strategiya hamda taktikasini yaratishga imkon beradi. Zamonaviy sharoitda professional yo'naltirilgan estetik ta'lim va tarbiyaning mazmuniy tarkibini aniqlash uchun poliestetik (ekspression) yondashuv g'oyalarini o'rganish ham zarur bo'lib, bugungi kunda u estetika sohasidagi eng istiqbolli yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Oliy ta'limning estetik-tarbiyaviy jarayonida madaniy, aksiologik va ekspression yondashuvlarning o'zaro bog'liqligini qo'llash zarurligini asoslashga urinish amalga oshirildi. Biroq boshlang'ich sinf o'qituvchisining axloqiy-estetik kompetensiyasini shakllantirish metodologiyasi va metodikasiga nisbatan ushbu yondashuvlarning tizimli va dialektik birligini ta'minlash muammosi mavjud. Ushbu muammoni shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash orqali hal etish mumkin, chunki u o'zining gumanistik mohiyatiga ko'ra yuqorida qayd etilgan yondashuvlarning eng qimmatli g'oyalarini o'zida mujassamlashtiradi hamda ularni haqiqat talablariga, ta'lim, madaniyat va san'atning zamonaviy qarashlariga muvofiq holda ta'lim amaliyotida sintez qilish va amalga oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. <https://lex.uz/docs/-4312785>
2. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / Пер. с англ. А. М. Талдыдаевой; науч. ред., вступит. статья и коммент. Н. Н. Акулиной. – СПб.: Евразия, 1997.
3. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. Тексты / Под ред. П. Я. Гальперина. – М.: Просвещение, 1986. – С. 232.
4. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. "Sano-standart" nashriyoti. Toshkent – 2017. – 333–334-betlar.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA CHET TILINI O'RGANISHNING AHAMIYATI VA UNDAGI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

UDK 8.1751

Yoqubjonova Mohlaroyim Abdumalik qizi
TDPU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Boshlang'ich ta'lim davri bolalar hayotida muhim bosqichni tashkil etadi. Ushbu davrda bolalar o'z shaxsiyatini shakllantirish, muhitga moslashish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish hamda yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida faol ishtirok etadilar. Chet tilini o'rganish mazkur jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Chet tilini o'rganish bolalarga nafaqat til ko'nikmalarini, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik jihatlarni ham o'zlashtirish imkonini beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganishning ahamiyati hamda ushbu jarayonda qo'llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: interaktiv metodlar, zamonaviy texnologiyalar, ta'lim, muloqot, ijtimoiy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash, qobiliyat.

Abstract: The primary education period represents a significant stage in children's lives. During this stage, children actively engage in the formation of their personalities, adaptation to the environment, development of social skills, and acquisition of new knowledge. Learning a foreign language is an integral part of this process, as it enables children to develop not only linguistic skills but also cultural, social, and psychological competencies. This article presents an overview of the importance of foreign language learning in primary education and highlights modern approaches applied in this field.

Key words: interactive methods, modern technologies, education, communication, social skills, critical thinking, abilities.

Аннотация: Период начального образования является важным этапом в жизни детей. В этот период дети активно участвуют в процессе формирования личности, адаптации к окружающей среде, развития социальных навыков и приобретения новых знаний. Изучение иностранного языка является неотъемлемой частью данного процесса. Оно позволяет детям осваивать не только языковые навыки, но и культурные, социальные и психологические аспекты развития. В данной статье представлена информация о значимости изучения иностранного языка в начальных классах и современных подходах к его преподаванию.

Ключевые слова: интерактивные методы, современные технологии, образование, коммуникация, социальные навыки, критическое мышление, способности.

KIRISH

Boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish bugungi ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Chet tillarini o'rganish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ta'lim muassasalari chet tillarini o'qitishga alohida e'tibor qaratmoqda. Bu jarayon nafaqat bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini ham oshirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish jarayoni bolalarning o'ziga xos ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda tashkil etilishi muhimdir. Ushbu yosh davridagi bolalar hayotida yangi bilim va tajribalarni o'zlashtirishga ochiq bo'lib, o'rganish jarayoniga yuqori qiziqish bilan yondashadilar. Chet tilini o'rganish jarayonida o'qituvchilar bolalarning diqqatini jalb etish maqsadida interaktiv metodlar, o'yinlar va amaliy mashg'ulotlardan samarali foydalanishlari zarur. Bu esa ta'lim jarayonining qiziqarli va samarali tashkil etilishiga imkon yaratadi.

Chet tilini o'rganish bolalarga boshqa madaniyatlar bilan tanishish imkonini beradi, chunki ular yangi so'z va iboralarni o'zlashtirish orqali nafaqat tilni, balki boshqa xalqlarning an'analari va qadriyatlarini ham bilib oladilar. Mazkur jarayon bolalarning dunyoqarashini kengaytirib, ularni global jamiyatning faol a'zolari bo'lishga tayyorlaydi. Bundan tashqari, chet tilini o'rganish bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi, ya'ni yangi do'stlar orttirish, guruhda ishlash va samarali muloqot qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Chet tilida muloqot qilish bolalarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish, boshqalar bilan fikr almashish va turli vaziyatlarda o'zlarini ishonch bilan tutish imkonini beradi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish jarayoni

bolalar uchun nafaqat til ko'nikmalarini rivojlantirish, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin egallaydi. Bu jarayon nafaqat til ko'nikmalarini rivojlantirish, balki bolalarning global fikrlash qobiliyatini oshirish, madaniyatlararo muloqotni kuchaytirish hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbek olimlari ushbu yo'nalishda bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borib, samarali zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqmoqdalar. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida chet tilini o'rgatish jarayonida interaktiv metodlar va didaktik o'yinlar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Shodmonova G. o'z ilmiy ishlarida boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganishda o'yin metodlarini qo'llashning yuqori samaradorligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'yinlar orqali bolalarning diqqatini jalb qilish, ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash mumkin.

Mazkur yondashuv bolalarning chet tilini o'zlashtirish jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi ^[1]. Tursunov A. esa ta'lim jarayonini psixologik yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini asoslab beradi. Olim bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan darslar o'qitish samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim jarayonini rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega ^[2]. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari chet tilini o'rganish jarayonida yangi pedagogik imkoniyatlar yaratmoqda. Abdullayev A. o'z tadqiqotlarida onlayn resurslar va mobil ilovalardan foydalanish orqali chet tilini o'rganishning afzalliklarini yoritib beradi. Uning fikricha, raqamli texnologiyalar bolalarda chet tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi hamda bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois, boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi ^[3]. Umuman olganda, o'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar va ilg'or pedagogik yondashuvlar bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Chet tilini o'rganishning ahamiyati bir qator jihatlarida namoyon bo'ladi. Avvalo, chet tilini o'rganish bolalarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularda mantiqiy fikrlash, muammolarni hal etish va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantiradi. Shuningdek, chet tilini bilish bolalarga globallashtirish sharoitida o'z o'rnini topish imkonini beradi, chunki bugungi kunda chet tillarini bilish nafaqat foydali, balki zaruratga aylangan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar chet tilini o'rganishda bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlariga mos usullarni qo'llashni taqozo etadi. Bunday yondashuvlarga interaktiv o'yinlar, multimedia materiallar, guruhviy faoliyatlar va amaliy mashg'ulotlar kiradi. Ushbu usullar bolalarning o'zaro muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga, ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi ^[4].

Interaktiv o'yinlar orqali bolalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Jumladan, rolli o'yinlar turli hayotiy vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, xatlardan qo'rqmasdan erkin fikrlashga imkon yaratadi. Multimedia materiallar, xususan videolar, audio yozuvlar va interaktiv dasturlar chet tilini o'rganishda qo'shimcha didaktik vosita sifatida muhim rol o'ynaydi. Ushbu materiallar yordamida bolalar real hayotiy vaziyatlarni kuzatish, tinglash va ularga mos ravishda javob berishni o'rganadilar, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi. Guruhviy faoliyatlar ham chet tilini o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolalarda hamkorlik, fikr almashish va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Amaliy mashg'ulotlar, jumladan chet el madaniyatini o'rganish, an'anaviy taomlarni tayyorlash yoki chet tilida qo'shiqlar kuylash, bolalarning chet tiliga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi va tilni amaliy jihatdan qo'llashga imkon beradi. Mazkur jarayonda o'qituvchining kasbiy mahorati va metodik yondashuvi chet tilini samarali o'rgatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ^[5].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish bolalar uchun nihoyatda muhimdir. Ushbu jarayon bolalarning kognitiv rivojlanishiga, ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga hamda global dunyoda o'z o'rnini topishlariga xizmat qiladi. Zamonaviy yondashuvlar, jumladan interaktiv o'yinlar, multimedia materiallar, guruhviy faoliyatlar va amaliy mashg'ulotlar chet tilini o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga imkon beradi. O'qituvchilarning roli bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etib, ular bolalarning yosh xususiyatlarini va ehtiyojlarini inobatga olgan holda dars mashg'ulotlarini maqsadga muvofiq tashkil etishlari lozim. Chet tilini o'rganish jarayonida bolalar nafaqat lingvistik ko'nikmalarni, balki madaniy va ijtimoiy jihatlarni ham egallaydilar, bu esa ularning kelajakdagi ta'limiy va kasbiy muvaffaqiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shodmonova, G. (2020). Boshlang'ich sinflarda chet tilini o'rganish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi.
2. Tursunov, A. (2021). Psixologik yondashuvlar va chet tilini o'rganish. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Abdullayev, A. (2022). Zamonaviy texnologiyalar va chet tilini o'rganish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
4. Rahmonova, D. (2019). Chet tilini o'rganishda o'qituvchilarning roli va ta'siri. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
5. Qodirova, N. (2023). Interaktiv metodlar va o'yinlar orqali chet tilini o'rganish. Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.
6. Murodova, S. (2020). Bolalar psixologiyasi va chet tilini o'rganish. Toshkent: O'zbekiston Psixologiya Assotsiatsiyasi.
7. Islomova, L. (2021). Chet tilini o'rganish jarayonida kommunikativ yondashuvlar. Qarshi: Qarshi Davlat Universiteti.
8. Xudoyberganova, R. (2022). Zamonaviy ta'limda chet tilini o'rganish usullari. Andijon: Andijon Davlat Universiteti.

O'SMIR SHAXSIDA REFLEKSIYANI SHAKLLANISHIDA OTA-ONA MUNOSABATLARNING TA'SIRI

Yulchiboyeva Dilfuza Ergashevna

Qo'qon davlat universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o'smir shaxsida refleksiyani shakllanishda ota-ona munosabatlarning ta'siri masalasiga bag'ishlanadi. Ayniqsa, ota-ona munosabatlarini o'smir shaxsining kamoloti bilan aloqadorligi masalasi yoritilgan. Shuningdek, o'smir shaxsida refleksiyani shakllanishiga ota-ona munosabatlarining masalasi empirik ma'lumotlar asosida tekshirilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, o'smirlik, o'zini o'zi anglash, "Men"-konsepsiyasi, o'zini o'zi belgilashi, ota-ona munosabati, avtoritart, ota-onaning talabchanligi, ota-onaning yumshoq ko'ngilliligi, avtonomlik, emotsional masofa, rad etish, hamkorlik, kelishmovchilik.

Abstract: The article is devoted to the issue of the influence of parental relationships on the formation of reflection in the personality of adolescents. In particular, the issue of the connection between parental relationships and the development of the adolescent's personality is highlighted. Also, based on empirical data, the issue of parental attitudes towards the formation of reflection in the personality of adolescents was investigated.

Key words: personality, adolescence, self-awareness, "I" concept, self-determination, parental attitude, authoritarianism, parental demandingness, parental soft-heartedness, autonomy, emotional distance, rejection, cooperation, disagreement.

Аннотация: В статье рассматривается влияние родительских отношений на формирование рефлексии у подростков. В частности, освещается вопрос о связи родительских отношений с развитием личности подростка. Также на основе эмпирических данных исследован вопрос родительского отношения к формированию рефлексии у личности подростка.

Ключевые слова: личность, подростковый возраст, самосознание, концепция "Я," самоопределение, родительское отношение, авторитарность, требовательность родителей, мягкосердечие родителей, автономность, эмоциональная дистанция, отказ, сотрудничество, разногласия.

KIRISH

O'smirlarning o'zini o'zi idrok etish muammosi psixologiya uchun doimo muhim bo'lib kelgan. Darhaqiqat, o'smirlik davri shaxsning deyarli barcha jihatlarini qayta qurish uchun sezgir davrdir. Bu davrda oilaviy munosabatlar o'smirlarda "Men-obraz"ning shakllanishi va yetuklik tuyg'usining rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida shaxsning o'zini o'zi belgilashi uchun asos bo'ladi. Bu yoshda ota-onalar bolalar bilan munosabatlardagi o'zgarishlarni, o'smirning shaxsiy makonini kengaytirishga intilishini, nasihatgo'ylikdan hamkorlikka o'tishni yaxshiroq anglashlari kerak. Biroq, ota-onalar ko'pincha o'smirlarning shaxsiy erkinligi va mustaqilligini rivojlantirish ulardan o'zlari va farzandlari o'rtasidagi shaxslararo masofani asta-sekin oshirishni talab qilishini tushunmaydilar.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'z navbatida ota-onalar o'smirlarga hayotiy muammolarni hal qilish uchun ko'proq mas'uliyatni o'z zim-malariga olishlariga imkon berishlari kerak ^[3]. Ammo, afsuski, u yoki bu sabablarga ko'ra, ota-onalar o'z farzandlariga o'smirlik davrida mustaqillik, tashabbuskorlik, tanlash, qaror qabul qilish huquqini bermaydilar. Bu esa bolaning tabiiy rivojlanish jarayonining buzilishiga olib keladi.

O'smirda mustahkamlangan o'zini o'zi idrok etish, "Men-obraz" u tomonidan zaiflik, kuchsizlik, atrof-muhitdagi voqelikka dosh bera olmaslik sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu esa shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda destruktiv, shuningdek, nizoli tendensiyalarning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shuningdek, ijobiy

“Men-obraz”ning shakllanishi esa hozirgi va kelajakdagi psixologik farovonlikni saqlashga syezilarli darajada hissa qo’shadi. Bu esa ushbu muammoning dolzarbligini belgilaydi.

Ilmiy adabiyotlarda “Men-obraz” ancha yaxshi ishlab chiqilgan. “Men-obraz”ni o’rganish V.V.Stolin, I.S.Kon, R.Berns, A.Maslou ishlarida kuzatiladi va shaxs xulq-atvori va harakatlarining o’ziga xos o’lchovi sifatida namoyon bo’ladi. E.Eriksson va G.Sallivanning ishlarida “Men-obraz”ning ijtimoiy-psixologik tabiati va unga madaniy muhitning ta’siri muhimligi ta’kidlanadi ^[5].

R.Berns o’z ishlarida “Men-obraz”ning 3 ta tarkibiy qismini ajratib ko’rsatadi:

- 1) o’zi haqidagi tasavvurlar taalluqli bo’lgan kognitiv komponent;
- 2) emosional-qadriyatli komponent, unga umuman o’zi haqidagi yoki o’z shaxsi, faoliyati va boshqalarning ayrim jihatlari haqidagi kechinmalar kiritiladi;
- 3) “Men-obraz” va o’zini o’zi baholash natijasida yuzaga kelishi mumkin bo’lgan aniq harakatlarni o’z ichiga olgan xulq-atvor komponenti ^[10]. Tadqiqotchilar oltita turli “Men” ni aniqladilar:

- 1) shaxs “Men”i, real;
- 2) o’smirning o’zi tasavvuridagi “Men”, o’ziniki;
- 3) boshqa odamlar nazaridagi “Men”;
- 4) o’smirning “Men”i va u haqidagi boshqa odamlarning tasavvuri;
- 5) “Men” - o’zi haqidagi va atrofdagilar uni qanday ko’rishni xohlashlari haqidagi tasavvur;
- 6) “Men” va ota-ona ^[8].

Oiladagi o’zaro munosabatlar o’smir uchun juda muhimdir. Darhaqiqat aynan shu davrda o’zini o’zi anglash va yetuklik hissi rivojlanadi. Bola va ota-ona o’rtasidagi o’zaro munosabatlar uyg’unlashgan bo’lsa, “Men-haqiqiy” va “Men-ota-ona” bir-biri bilan bog’liqlikni saqlab qolishi, lekin bir-biriga o’xshatilmaligi kerak.

Tadqiqotchilar inqiroz davrida “Men-obraz”ning shakllanishiga alohida e’tibor qaratadilar. O’smirlik “Men-obrazi”ning barqarorligi refleksiya, o’ziga xoslik, qadriyat yo’nalishlari, shuningdek, kattalik hissinin shakllanishi bilan bog’liq ^[4]. Psixologik adabiyotlar tahlili asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, o’smirlik yoshi emansipatsiya, ya’ni katta avlodning himoyasi va vasiyligidan ozod bo’lish istagi bilan bog’liq. Taqlid qilish reaksiyasi, ya’ni o’smirlar o’zlariga jozibaliroq tuyulgan va o’zlarini ular bilan tenglashtiradigan odamlarning xatti-harakatlarini o’zlariga proyeksiya qilishga harakat qilishadi.

Alfred Adler birinchilardan bo’lib, bola-ota-ona munosabatlari va bolalarni tarbiyalash uslublarini tahlil qilgan. U bolaning hech qanday hayotiy istiqbolga ega bo’lmasligiga olib keladigan tarbiya uslublari bilan bog’liq noqulay bolalik holatlarini tasvirlab berdi. A.Adlerning ta’kidlashicha, ota-onalarning erkatoyligi yoki aksincha, e’tiborsizligi bolalarda o’zlari, atrofdagi dunyo va boshqa odamlar bilan o’zaro munosabatlar haqida noadekvat tasavvurlarning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Ota-onalar tomonidan hissiy jihatdan rad etilgan va e’tiborsiz qoldirilgan bolalar o’z kuchlarini yetarlicha baholamasliklari va hayotiy muammolarni hal qilishdagi qiyinchiliklarini bo’rttirib ko’rsatishlari, shuningdek, shaxslararo munosabatlarda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin ^[1].

Diana Baumrind ota-ona nazorati va hissiy qo’llab-quvvatlash omillari bilan bog’liq bolalik xususiyatlari guruhini aniqladi ^[13]. U ota-onalarning muayyan tarbiya uslublariga mos keladigan xarakter xususiyatlariga ega bo’lgan bolalarning uchta turini ajratib ko’rsatdi:

- 1) **obro’li ota-onalar**da bolalar tashabbuskorligi, muloqotga kirishuvchanligi va o’ziga ishonchi bilan ajralib turadi. Bunday ota-onalar farzandlaridan mazmunli xatti-harakatlarni talab qiladilar. Ularga yordam berishga harakat qiladilar va ularning ehtiyojlariga sezgirlik bilan munosabatda bo’ladilar. Avtoritar ota-onalar ko’pincha bolalarning injiqliklariga duch kelganda mardlik va qat’iyatlilik bilan ajralib turadilar;
- 2) **avtoritar ota-onalar** - avtoritar ota-onalarga qarama-qarshi. Avtoritar ota-onalarning farzandlari janjalkash, ortiqcha arazchi, o’ta ta’sirchan bo’ladilar. Ushbu tarbiya uslubining ota-onalari bolalarga ko’p erkinlik berish mumkin emas. Bolalarning huquqlari juda cheklangan bo’lishi kerak, deb hisoblashadi. Bolalar hamma narsada ularning irodasi va obro’siga bo’ysunishga majbur. Avtoritar ota-onalar farzandlarining xulq-atvori va faoliyatini qat’iy nazorat qiladilar. Ko’pincha o’zboshimchaliklarni taqiqlaydilar hamda tanbeh beradilar va ko’pincha jismoniy jazo choralari qo’llaydilar ^[6];
- 3) **liberal ota-onalar**. Ushbu turdagi ota-onalar bolalar tarbiyasida o’zboshimchalik bilan yondashadilar. Kamdan-kam hollarda o’z farzandlarining xatti-harakatlarini boshqaradi va nazorat qiladilar. Ota-onalar “shartsiz sevgi”ni ko’rsatishga e’tibor qaratadilar va to’g’ridan-to’g’ri ota-onalik rolini o’ynamaydilar. Bunday ota-onalarning farzandlari impulsiv, tajovuzkor va itoatsiz bo’lib o’sadi ^[7].

Bola va ota-ona munosabatlarini tavsiflashda ota-onalarning hissiy-shaxsiy ishtirokini hisobga olish muhim hisoblanadi. Shunday qilib, rossiyalik olim L.G.Sagovskiy ota-ona munosabatlarining oltita turini ajratib ko'rsatgan. Bu yerda ota-onalarning hissiy va shaxsiy ishtiroki mezonini muhim rol o'ynagan:

- 1) bolalar - ularning hayotidagi asosiy qahramon (o'ta noxolis munosabat);
- 2) o'z farzandlarining ehtiyojlari va qiziqishlariga befarqlik;
- 3) ota-onalarning bolalarga asosiy ishchi kuchi sifatida munosabatda bo'lishi (manfaatparastlik ustanovkalari);
- 4) bola tarbiya ob'yekti hisoblanganda bola shaxsining xususiyatlari hisobga olinmaydi;
- 5) bola ota-onaning shaxsiy hayotida va uning karerasida to'siq sifatida namoyon bo'ladi;
- 6) bolaga hurmat bilan munosabatda bo'lish va ma'lum majburiyatlarni yuklash^[8].

L.G.Sagovskiyning tasnifini tahlil qilib, shuni aytish mumkinki, emosional-shaxsiy jalb etilganlik bolada "Men-obraz"ning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, olim, ota-onalar bolaning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'zaro munosabatlarning yanada sog'lom va konstruktiv shakllariga intilishlari muhimligini ta'kidlaydi^[9]. Farzand va ota-ona munosabatlarini o'rganishga A.Ya. Varga va V.V. Stolin ota-ona munosabatlarining to'rt turini ajratib, qimmatli hissa qo'shdilar:

- 1) **qabul qiluvchi-avtoritar** - bolaga iliq va sezgir munosabat, uning shaxsini qabul qilishga asoslangan, ammo ijtimoiy muvaffaqiyatlar va yutuqlarga ma'lum talablar bilan birga keladi. Ushbu turdagi ota-ona munosabatidagi o'smirlar muvaffaqiyatlarga yuqori motivatsiya va yaxshi akademik natijalar bilan ajralib turadi. O'smirlar kamdan-kam hollarda stress va xavotirni boshdan kechiradilar. Ularning o'zini o'zi baholashi adekvatligi va o'zini o'zi qabul qilishi bilan ajralib turadi;
- 2) **infantilizatsiya va ijtimoiy nogironlik elementlari bilan rad etuvchi** - bolani hissiy darajada rad etish sodir bo'ladi. Aslida kamroq yetilgan deb qabul qilinadi. Shuningdek, unga salbiy xususiyatlar beriladi. Tarbiyaning bu turida o'smirlarda norasolik, o'z kuchiga ishonmaslik hissi rivojlanishi mumkin. Ulg'aygan sari, o'smirlar jamiyatda noqulaylik hissi ustunligi bilan atrofdagilarning fikriga bog'liq bo'lishga moyil bo'ladilar^[12];
- 3) **simbiotik** - ota-ona bola hayotining barcha jabhalarida faol ishtirok etib, juda yaqin hissiy aloqa o'rnatishni xohlaydi. Ushbu turdagi ota-onalik munosabatida o'smirlar mustaqil bo'lishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. O'smirlar ko'pincha oilada nizolarga duch kelishadi, ota-ona nazoratidan tashqarida o'z individualligini izlashadi;
- 4) **simbiotik-avtoritar** - bolaning xulq-atvori va ruhiy holatini yetarli darajada nazorat qilmaslik, uning psixosotsial identifikatsiyaga bo'lgan ehtiyojlarini bostirish. Tarbiyaning bu turida o'smirlar ko'pincha tushkunlikni his qiladilar. O'z shaxsini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular qaram bo'lishlari, rad etish va qoralashdan qo'rqishlari, o'zlarini anglashda muammolarga duch kelishlari mumkin^[2].

Shunday qilib, xorijiy olimlarning ishlarini tahlil qilib, shunday xulosaga kelish mumkinki, o'smirning adekvat "Men-obraz"ni shakllantirishning muhim omili o'smirning ota-onasi bilan o'zaro munosabatlari, shuningdek, oilada amal qilinadigan tarbiya uslubi hisoblanadi. Aynan ota-ona bilan o'zaro ta'sir jarayonida o'smir o'zini o'zi baholashning dastlabki ahamiyatli modellarini, hissiy qo'llab-quvvatlashni va ijtimoiy tajribani oladi. Shuningdek modellar uning ichki dunyosi va o'zini o'zi identifikatsiya qilishining asosini yaratadi. Bu esa o'z navbatida o'smir shaxsida refleksiyani rivojlanishi oilaviy munosabatlarning ta'sir xususiyatlarini o'rganish muhim hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, o'smirlik davrida refleksivlikni rivojlanishiga oilaviy munosabatlarini ta'sirini tekshirish maqsadida "Refleksivlik darajasini aniqlash" metodikasi (V.V.Ponomaryov) va I.M.Markovskayaning "Ota-ona-bolaning o'zaro munosabatlari" so'rovnomalari, o'tkazilib, olingan natijalar tahlil qilindi.

1-jadval natijalariga ko'ra, ota-onaning talabchanligi - talabchan emasligi ayni vaqtdagi faoliyat refleksiyasi bilan ($r=0,49$; $r\leq 0,01$), kelajakdagi faoliyatni refleksiyasi bilan ($r=0,35$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada ijobiy, faoliyatning retrospektiv refleksiyasi bilan ($r=-0,33$; $r\leq 0,01$) qarama qarshi ahamiyatli aloqadorlik mavjudligi qayd etiladi. Shuning bilan birga ota-onaning talabchanligi - talabchan emasligi muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiyasi bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi aniqlandi. Ota-onaning yumshoq ko'ngilliligi - qattiqqulligi ayni vaqtdagi faoliyat refleksiyasi bilan ($r=0,36$; $r\leq 0,01$), kelajakdagi faoliyatni refleksiyasi bilan ($r=0,46$; $r\leq 0,01$), muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiyasi bilan ($r=0,21$; $r\leq 0,05$)

yuqori darajada ijobiy va faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=-0,54$; $r\leq 0,01$) qarama-qarshi ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi empirik ma'lumotlar asosida aniqlandi.

1-jadval: O'smirlik davrida refleksivlikning ustuvor strategiyalari va ota-ona munosabatlari o'rtasidagi interkorrelyatsion aloqadorlik

Ota-ona munosabatlarining tiplari	Faoliyatning retrospektiv refleksiya	Ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya	Kelajakdagi faoliyatni refleksiya	Muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya
Ota-onaning talabchanligi - talabchan emasligi	-0,42**	0,49**	0,35**	0,15
Ota-onaning yumshoq ko'ngilliligi - qattiqqo'lligi	-0,54**	0,36**	0,46**	0,21*
Avtonomlik-bolaga nisbatan nazoratli munosabat	-0,29**	0,19	0,03	-0,05
Emotsional masofa - bolaning ota-onaga hissiy yaqinligi	-0,18	0,49**	0,10	0,07
Rad etish - ota-ona tomonidan bolani qabul qilish	0,28**	-0,25*	-0,22*	-0,25*
Hamkorlik-hamkorlikning yetishmasligi	0,24*	0,34**	0,44**	0,34**
Kelishmovchilik - bola va ota-ona o'rtasidagi kelishuv	0,65**	0,61**	0,72**	0,60**
Mos kelmaslik-ota-onaning o'zaro mos kelishi	0,24*	0,11	0,22	0,09
Ota-onaning obro'si	0,42**	0,27**	-0,009	0,34**
Bolaning ota-ona bilan munosabatlaridan qoniqish	0,22*	0,18	0,03	0,51**

Avtonomlik-bolaga nisbatan nazoratli munosabat faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=-0,29$; $r\leq 0,01$) yuqori daraja qarama-qarshi ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Shuning bilan birga avtonomlik-bolaga nisbatan nazoratli munosabat ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya, kelajakdagi faoliyatni refleksiya, muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi aniqlandi. Emotsional masofa - bolaning ota-onaga hissiy yaqinligi ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya bilan ($r=0,49$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada ijobiy ahamiyatli bog'liqlik mavjudligi kuzatildi. Shuning bilan birga emotsional masofa - bolaning ota-onaga hissiy yaqinligi faoliyatning retrospektiv refleksiya, kelajakdagi faoliyatni refleksiya, muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan o'zaro aloqadorlikka ega bo'lmasdan mustaqil komponent ekanligi kuzatiladi.

Rad etish - ota-ona tomonidan bolani qabul qilish faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=0,28$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada ijobiy, ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya bilan ($r=-0,25$; $r\leq 0,05$), kelajakdagi faoliyatni refleksiya bilan ($r=-0,22$; $r\leq 0,05$), muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan ($r=-0,25$; $r\leq 0,05$) qarama-qarshi ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi aniqlandi. Hamkorlik-hamkorlikning yetishmasligi ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya bilan ($r=0,34$; $r\leq 0,01$), kelajakdagi faoliyatni refleksiya bilan ($r=0,44$; $r\leq 0,01$), muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan ($r=0,34$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=0,24$; $r\leq 0,01$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi kuzatildi.

Kelishmovchilik - bola va ota-ona o'rtasidagi kelishuv faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=0,65$; $r\leq 0,01$), ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya bilan ($r=0,61$; $r\leq 0,01$), kelajakdagi faoliyatni refleksiya bilan ($r=0,72$; $r\leq 0,01$), muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan ($r=0,60$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi aniqlandi. Mos kelmaslik - ota-onaning o'zaro mos kelishi faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=0,24$; $r\leq 0,05$) o'zaro ahamiyatli bog'liqlikka ega ekanligi kuzatiladi. Shuning bilan birga ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya, kelajakdagi faoliyatni refleksiya, muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan o'zaro aloqadorlikka ega ekanligi qayd qilindi.

Ota-onaning obro'si faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=0,42$; $r\leq 0,01$), ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya bilan ($r=0,27$; $r\leq 0,01$), muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan ($r=0,34$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi qayd qilindi. Shuning bilan ota-onaning obro'si kelajakdagi faoliyatni refleksiya bilan o'zaro bog'liqlikka ega bo'lmasdan mustaqil komponent ekanligi aniqlandi. Bolaning ota-ona bilan munosabatlaridan qoniqish muloqot va boshqa shaxslar bilan o'zaro ta'sir refleksiya bilan ($r=0,51$; $r\leq 0,01$) yuqori darajada faoliyatning retrospektiv refleksiya bilan ($r=0,22$; $r\leq 0,05$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Ayniqsa, bolaning ota-ona bilan munosabatlaridan qoniqish ayni vaqtdagi faoliyat refleksiya, kelajakdagi faoliyatni refleksiya bilan o'zaro bog'liqlikka ega ekanligi kuzatildi.

XULOSA

Keltirilgan fikrlarga asoslangan holda quyidagi xulosalarni shakllantirish imkoniyatini beradi:

- o'smir shaxsida o'zini o'zi anglash tizimi xususiyatlarini rivojlanishida oilaviy munosabatlarning ta'siri muhim hisoblanadi;
- o'smir kamolotida ota-ona shaxsining namunasi asosiy o'ringa ega ekanligi aniqlandi;
- o'smirlik davrida refleksiyaning shakllanishi va ota-ona munosabatlari o'rtasida differensial farqlar mavjudligi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Адлер, А. Индивидуальная психология / А. Адлер // История зарубежной психологии. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1986. – С.131-140.
2. Варга, А. Я. Структура и типы родительского отношения: специальность 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии”: диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук / Варга Анна Яковлевна. – Москва, 1986. – 206 с.
3. Захаров, Л.И. Психотерапия неврозов у детей и подростков / Л.И. Захаров. – Л.: Медицина, 1982. – 216 с.
4. Куповых, Ж. Г. Психологические особенности “Образа Я” подростков при различных стилях детско-родительских отношений: специальность 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии”: диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук / Куповых Жанна Геннадиевна, 2014. – 214 с.
5. Кузьмишина, Е.С. Стили семейного воспитания: отечественная и зарубежная классификация /Т. Л. Кузьмишина, Е.С.Амелина, А. А. Пермякова, Е. А. Хохлова // Современная зарубежная психология. – 2014. – Т. 3, № 1. – С. 16-25.
6. Маткаримова, К. А. Стили семейного воспитания и их влияние на лич ность подростка / К. А. Маткаримова // Вестник магистратуры. – 2023. – № 4-2(139). – С. 58-59.
7. Мосько, Т. В. Стили семейного воспитания / Т. В. Мосько // Проблемы теории и практики современной науки : материалы Международной (заочной) научно-практической конференции, Нефтекамск, Республика Башкортостан, 20 ноября 2020 года. – Нефтекамск: Научно-издательский центр “Мир науки” (ИП Вострецов Александр Ильич), 2020. – С. 731-735.
8. Мухина, В.С. Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество во. М.: Академия, 2003. 456 с.
9. Павленко, В. Д. стили взаимодействия в семье и их влияние на детей / В. Д. Павленко, Я. А. Топоркова // Наука молодых – будущее России : сборник научных статей 7-й Международной научной конференции перспективных раз работок молодых ученых, Курск, 12–13 декабря 2022 года. Том 2. – Курск: Юго Западный государственный университет, 2022. – С. 219-221.
10. Петровский, А.В. Дети и тактика семейного воспитания / А.В. Петров ский. – Москва: Знание, 1981. – 96 с.
11. Поротов, П. С. Психологические особенности образа “Я” подростков при различных стилях детско-родительских отношениях / П. С. Поротов, Т. Н. Лукина // Перспективы науки. – 2020. – № 11(134). – С. 51-53.
12. Семья в психологической консультации / В.В. Столин [и др.]; под. ред. В.В. Столина. – Москва: Педагогика, 1989. – 208 с.
13. Zikov, S. N. the influence of the style of family education on the develop ment of the personality of a preschool child / S. N. Zikov // Теория права и межгосударственных отношений. – 2022. – Vol. 1, No. 4(24). – P. 258-263. – EDN JBILVP.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA GEYMIFIKATSIYA ORQALI TIL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Zokirova Sohiba Muxtoraliyevna
FarDU o'qituvchisi, DcS

Nurmuhammedova Dilshoda Zaynobiddin qizi
FarDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida geymifikatsiya (o'yinlashtirish) texnologiyalaridan foydalanishning til kompetentligini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yoritib beriladi. Geymifikatsiya o'quvchilarda motivatsiya uyg'otish, ularni dars mobaynida faol jalb etish, leksik, grammatik, fonetik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali vosita sifatida tahlil etiladi. Jahon va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari asosida geymifikatsiyaning pedagogik, psixologik va metodik jihatlari keng ko'rib chiqilgan hamda boshlang'ich ta'lim amaliyotiga tatbiq etish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: geymifikatsiya, boshlang'ich ta'lim, til kompetensiyasi, kommunikativ ko'nikmalar, interaktiv o'yinlar, innovatsion texnologiyalar, motivatsiya, lingvistik mashqlar.

Abstract: This article highlights the role and importance of using gamification technologies in the development of language competence in primary education. Gamification is analyzed as an effective tool for motivating students, actively involving them during the lesson, and developing lexical, grammatical, phonetic, and speech competencies. Based on the scientific views of world and local scientists, the pedagogical, psychological, and methodological aspects of gamification are widely considered and proposals are made for its implementation in primary education practice.

Key words: gamification, primary education, language competence, communicative skills, interactive games, innovative technologies, motivation, linguistic activities.

Аннотация: В данной статье освещается роль и важность использования технологий геймификации в развитии языковой компетенции в начальном образовании. Геймификация анализируется как эффективный инструмент мотивации учащихся, активного вовлечения их в процесс обучения и развития лексической, грамматической, фонетической и речевой компетенций. На основе научных взглядов мировых и местных ученых широко рассматриваются педагогические, психологические и методологические аспекты геймификации, а также предлагаются способы ее внедрения в практику начального образования.

Ключевые слова: геймификация, начальное образование, языковая компетентность, речевое развитие, интерактивные игры, инновационные технологии, учебная мотивация, лингвистические задания.

KIRISH

Bugungi globallashtirish, raqamlashtirish va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Binobarin, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda til kompetentligini shakllantirish umumta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Til kompetentligining rivojlanganligi o'quvchining og'zaki va yozma muloqotda faol bo'lishini, fikrni ravon ifoda etishini, ijodkorlik va mustaqil fikrlashini ta'minlaydi. Shu bois zamonaviy pedagogika til o'qitish jarayonini faollashtirishga qaratilgan samarali metodlarni izlashda davom etmoqda. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun til kompetentligini rivojlantirish jarayonida an'anaviy o'qitish usullari bilan birga innovatsion, interaktiv va motivatsiyaning yuzaga chiqaruvchi metodlardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shunday usullardan biri – geymifikatsiya, ya'ni o'quv jarayonini turli o'yin elementlari orqali tashkil etish texnologiyasidir.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning psixologik rivojlanish xususiyatlariga ko'ra o'yin orqali bilim olishga moyil bo'ladilar. O'yin faoliyati ularning diqqatini jamlaydi, qiziqishini oshiradi, kommunikativ faolligini kuchaytiradi va mustaqil fikrlashga tutki bo'ladi. Shuning uchun dars jarayoniga o'yin mexanizmlarini kiritish til o'rganish jarayonini tabiiy, qiziqarli va samarali qiladi. Geymifikatsiya o'quvchilarni rag'batlantiruvchi ballar, badge (mukofot belgisi), darajalar, musobaqa elementlari, rolli jarayonlar va interaktiv topshiriqlar orqali o'quv faoliyatida faol ishtirok etishga undaydi.

Til kompetentligini shakllantirishda o'yinlashtirilgan yondashuvning ahamiyati shundaki, u o'quvchilarda tinglab tushunish, og'zaki va yozma nutq, o'qish malakalari, shuningdek, leksik-grammatik ko'nikmalarni kompleks rivojlantiradi. Geymifikatsiya asosidagi topshiriqlar o'quvchilarni muloqotga kirishishga, mazmundor gaplar tuzishga, matn bilan ishlashni o'rganishga va ijodiy fikrlashga yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'limda geymifikatsiya elementlaridan maqsadli foydalanish o'quvchilarning til kompetentligini yuqori darajada shakllantirishga xizmat qiladigan samarali metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuni tadqiq etish geymifikatsiya texnologiyalarining amaliy jihatlarini aniqlash, ularning o'quv jarayonidagi samaradorligini baholash va pedagogik tajribaga joriy etish imkonini beradi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida keng qo'llanila boshlagan innovatsion yondashuvlardan biri – geymifikatsiya (o'yinlashtirish) metodidir. Geymifikatsiya – o'yin elementlarini o'quv jarayoniga tatbiq etish orqali o'quvchilarning faolligini oshirish, darsni qiziqarli va mazmunli tashkil etish va albatta o'quv faoliyatini motivatsiyalashga qaratilgan texnologiya hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari psixologiyasi o'yin faoliyatiga asoslangani tufayli, ularning tilni o'rganish jarayoni aynan o'yin mexanizmlari orqali yanada samarali kechadi.

Geymifikatsiya faqatgina o'quvchilarni darsga jalb qilibgina qolmay, balki ularning lug'at boyligini kengaytiradi, grammatik birliklarni oson o'zlashtirishiga yordam beradi, fonetik ko'nikmalarni mustahkamlaydi va muloqot kompetensiyasining rivojlanishiga katta xizmat qiladi. Xalqaro tadqiqotlar ham, mahalliy tajribalar ham o'yinlashtirilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini sezilarli oshirishi, ularning diqqatini jamlash, mustaqil ishlash va ijodiy fikrlashini rivojlantirishini tasdiqlaydi.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'limda o'yinlashtirish orqali til kompetentligini rivojlantirish masalasi bugungi kunda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb yo'nalishlardan biri sanaladi. Mazkur maqolada geymifikatsiyaning nazariy asoslari, amaliy imkoniyatlari, til kompetensiyalariga ta'siri hamda uni dars jarayoniga samarali integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar keng yoritib berilgan.

Boshlang'ich ta'limda til kompetentligining mazmuni. Boshlang'ich sinflarda til kompetentligini shakllantirish o'quvchining nutqiy faoliyatini rivojlantirishga, o'qish, tinglash, tinglab tushunish, og'zaki muloqot va yozuv ko'nikmalarini bosqichma-bosqich mustahkamlashga qaratilgan. Til kompetentligi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. **Tinglab tushunish kompetentligi** – o'qituvchi yoki tengdoshlar nutqini tushunish va mazmunini anglash.
2. **Og'zaki nutq kompetentligi** – muloqot jarayonida to'g'ri, ravon va mazmunli gapira olish.
3. **O'qish kompetentligi** – matnni o'qish, tushunish va tahlil qilish.
4. **Yozma nutq kompetentligi** – sodda gap va matnlarni mustaqil tuza olish.
5. **Leksik-grammatik kompetentlik** – so'z boyligi, so'z turkumlari, grammatik shakllar va gap tuzilishini o'zlashtirish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Jahon olimlarining ilmiy qarashlari. J. Kappning geymifikatsiya nazariyasi. Geymifikatsiya tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan tadqiqotchilardan biri J.Kapp bo'lib, u o'yin elementlaridan foydalanish o'quv jarayonini mazmunan boyitishini, o'quvchida raqobat, qiziqish va intilish hissini uyg'otishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ball to'plash tizimi, badge'lar, daraja ko'tarish, reytinglar kabi elementlar o'quvchilarning nutqiy faoliyatini sezilarli darajada oshiradi^[1].

J. Geening til o'rganishdagi o'yinlar haqidagi g'oyalari. Gee o'yinlar o'quvchining kognitiv jarayonlarini faollashtirishini, o'rganilayotgan tilga doir vaziyatlarni modellash orqali kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, o'yinlar nutqiy faollikni kuchaytiradi va o'quvchining til bilan mustaqil muloqot qilish imkoniyatini kengaytiradi^[2].

O'zbekistonlik olimlarning qarashlari. U. Nishonaliyev boshlang'ich sinflarda o'yinli metodlar orqali til o'qitish o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, nutqiy faollik va ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qilishini ta'kidlaydi^[3].

Sh. Hasanov. Hasanovning tadqiqotlarida ta'lim jarayoniga innovatsion-uslubiy yondashuvlarni, jumladan geymifikatsiya unsurlarini tatbiq etish o'quv faoliyatini jonlantirish, o'quvchining dars jarayonidagi ishtirokini kuchaytirishi qayd etiladi^[4].

N. Qosimova. Qosimovaga ko'ra, boshlang'ich sinflarda til o'rgatishda o'yinlar grammatik birliklarni yengilroq o'zlashtirishga, eslab qolish jarayonini kuchaytirishga yordam beradi. O'yinlar nutqiy mashqlarni ham yanada samarali qiladi^[5].

M. Sodiqova. Sodiqova til o'rgatishda multimedia vositalari, interaktiv o'yinlar va quvnoq testlar fonetik va leksik kompetensiyani shakllantirishga imkon berishini ta'kidlaydi^[6].

Geymifikatsiya til kompetentligiga ta'sirining psixologik asoslari

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yin faoliyati yetakchi bo'lgani sababli, har qanday o'quv vazifasi o'yin shaklida berilganda ular faolroq, ishtiyoq, kuchli qiziqish va yuqori motivatsiya bilan qatnashadi. Geymifikatsiyalashtirilgan tizimlar o'quvchilarning diqqatini jamlaydi, mustaqil fikrlashga undaydi va o'zlashtirishni barqarorlashtiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Til kompetentligining tarkibiy qismlariga ta'siri:

1. **Leksik kompetensiya.** So'z boyligini kengaytirish uchun "So'z top", "Kim tez eslab topadi?", "So'z zanjiri", "Rasmga mos so'zni tanla" kabi o'yinlar samarali bo'ladi. Bunday o'yinlar yangi so'zlarni yodlab olishni tezlashtiradi va so'z boyligini oshiradi.
2. **Grammatik kompetensiya.** "Gapni to'ldir", "To'g'ri yoki noto'g'ri", "Grammatik duel", "O'yin kartochkalari orqali sinov topshiriqlari" grammatik bilimlarni mustahkamlaydi.
3. **Fonetik kompetensiya.** Audio-o'yinlar, talaffuz viktorinalari, "Qaysi tovushni eshitding?", "Tovushni top" kabi topshiriqlar talaffuzni yaxshilaydi.
4. **Nutqiy kompetensiya.** Rolli o'yinlar, mini-sahna mashqlari, dialog o'yinlari nutqiy tafakkurni va muloqotga kirishish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Geymifikatsiya vositalari samaradorligi

Onlayn platformalar:

1. **Kahoot** – tezkor testlar va raqobatli o'yinlar orqali mavzuni mustahkamlaydi.
2. **Quizizz** – o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi.
3. **Wordwall** – lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi.
4. **Baamboozle** – guruhli interaktiv mashqlar uchun qulay.

Oflayn o'yinlar:

- kartochkali o'yinlar,
- rol o'yinlari,
- mini-questlar,
- "Topshiriq yashiringan quti" uslubi.

Empirik kuzatishlar asosidagi natijalar

Geymifikatsiya orqali til kompetentligini rivojlantirish bo'yicha olingan tahlillar shuni ko'rsatadiki:

- o'quvchilarning darsga qiziqishi 40–60 % ga oshgan;
- mustaqil ishlash ko'nikmasi sezilarli faollashgan;
- o'quvchilarning o'z fikrini og'zaki bayon etish malakasi sifat jihatdan yaxshilangan;
- nutqiy xatolar soni kamaygan;
- o'quvchilar dars jarayonida quyi va yuqori darajali topshiriqlarni tezroq bajargan.

Tinglab tushunish kompetentligini rivojlantirish

Geymifikatsiya asosida tinglab tushunishga doir o'yinlar quyidagicha tashkil etiladi:

1. **"Tingla va top"** – o'qituvchi so'z yoki gaplarni aytadi, o'quvchi mos rasm yoki so'zni tanlaydi.
2. **"Audio kvest"** – qisqa audioyozuv asosida vazifalarni bajarish (to'g'ri javob topish, buyruqni bajarish).
3. **"Sokin ovozni top"** – past ovozda aytilgan so'zni aniqlash musobaqasi.

Bu o'yinlar o'quvchilarning eshitish diqqatini kuchaytiradi va mazmunni tushunish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Og'zaki nutq kompetentligini rivojlantirish

O'yinlashtirilgan jarayonlar og'zaki nutqni shakllantirishda eng samarali hisoblanadi:

1. **Rolli o'yinlar** ("Do'konda", "Kasblar dunyosida", "Sayohat")
2. **"Gap zanjiri"** – o'quvchilar navbat bilan bir-biriga bog'langan gaplar aytadilar.
3. **"Kim ko'proq aytadi?"** – berilgan mavzu bo'yicha so'zlar sanash yoki gaplar tuzish musobaqasi.

Bunday o'yinlar o'quvchilarning muloqotga kirishish, fikrni aniq ifodalash va to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'qish kompetentligini rivojlantirish

Geymifikatsiya elementlari matn bilan ishlashni qiziqarli qiladi:

1. **"Sirli kod"** – QR-kod orqali matn yoki topshiriqlarni ochish.
2. **"Matn ichidan top"** – matnda yashirilgan so'z yoki gaplarni aniqlash.
3. **"Tez o'qish musobaqasi"** – matnni to'g'ri va ravon o'qish reytingi.

Bu metodlar o'qish tezligi, tushunish, asosiy g'oyani aniqlash kabi ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

Yozma nutq kompetentligini rivojlantirish

Yozuvni o'rgatishda o'yinlashgan yondashuv quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

1. **"O'yin xaritasi"** – har bir bosqichda yangi yozuv topshirig'i beriladi.
2. **"Eng yaxshi hikoya"** – o'quvchilar matn tuzib ball yig'adilar.
3. **"Gap tuzish poygasi"** – berilgan so'zlardan eng tez va to'g'ri gap tuzish.

Bu jarayon yozma savodxonlikni bosqichma-bosqich rivojlantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'yinlashtirish boshlang'ich ta'lim tizimida til kompetentligini rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. U o'quvchilarda qiziqish, ishtiyoq, motivatsiya va faol ishtirokni kuchaytiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi. Geymifikatsiya o'quvchilarning leksik, grammatik, fonetik va muloqot kompetensiyalarining barchasiga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatadigan universal texnologiya sifatida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida geymifikatsiya texnologiyalaridan foydalanish til kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi o'tkazilgan tahlillar va amaliy misollar orqali tasdiqlandi. O'yin elementlariga asoslangan ta'lim o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlariga mos bo'lib, ularning bilishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, nutqiy faolligini kuchaytiradi hamda ta'lim jarayonini jonlantiradi. Geymifikatsiya o'quvchilarda tinglab tushunish, og'zaki va yozma nutq, o'qish malakalari hamda leksik-grammatik ko'nikmalarni tabiiy va interaktiv tarzda shakllantirish imkonini yaratib beradi.

O'yinlashtirilgan topshiriqlar o'quvchilarni faol fikrlashga, mustaqil o'rganishga, muloqot jarayonida o'z fikrini aniq ifodalashga o'rgatadi. Shuningdek, musobaqa, rag'batlantirish, bosqichma-bosqich o'sish kabi o'yin elementlari o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, darsda ishtirok etish darajasini oshiradi va o'quv jarayonini ijobiy ijobiy tomonga yo'naltirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, geymifikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchidan puxta metodik tayyorgarlik, dars maqsadiga mos topshiriqlar tanlash, jarayonni optimal boshqarish va o'yin elementlarining ta'limiy mazmunini saqlashni talab etadi. To'g'ri tashkil etilgan geymifikatsiyalashtirilgan dars nafaqat til kompetentligini rivojlantiradi, balki o'quvchilarning ijtimoiy faolligi, ijodiy fikrlashi va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Umuman olganda, geymifikatsiya boshlang'ich ta'limda innovatsion va samarali pedagogik yondashuv bo'lib, u o'quvchilarda tilga oid kompetensiyalarni kompleks rivojlantirishga, ta'lim sifatini oshirishga hamda o'quvchilarni faol va ijodkor shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Takliflar:

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun geymifikatsiya bo'yicha maxsus amaliy seminarlar tashkil etish.
2. Har bir mavzu uchun mahalliy kontentga moslashtirilgan o'yinlar to'plamini ishlab chiqish.

3. Maktablar uchun o'yinlashtirilgan reyting tizimini yaratish va rag'batlantirish mexanizmlarini takomillash-tirish.
4. Onlayn o'yin platformalaridan doimiy foydalanish uchun elektron metodik qo'llanmalar ishlab chiqish.
5. Dars jarayonida juftlik va guruhli o'yinlar orqali muloqot kompetensiyasini kuchaytirish.
6. O'yin elementlarini differensial yondashuv asosida qo'llab, turli darajadagi o'quvchilarni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education. San Francisco: Pfeiffer. – 336 p.
2. Gee, J. P. (2007). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. 2nd ed. New York: Palgrave Macmillan. – 256 p.
3. Nishonaliyev, U. (2018). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. – 240 b.
4. Hasanov, Sh. (2019). Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. Toshkent: Fan va texnologiya. – 220 b.
5. Qosimova, N. (2017). Til o'qitish metodikasi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti. – 198 b.
6. Sodiqova, M. (2020). Innovatsion metodlar asosida til o'rgatish. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. – 176 b.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА ПЕДАГОГА ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Журабекова Хабиба Мадаминовна

Доцент кафедры Теории русского языка и переводоведения
Андижанского государственного института иностранных языков

Аннотация: В статье рассматривается профессиональная этика педагога высшего учебного заведения как важнейший компонент его профессиональной деятельности. Анализируются сущность, основные принципы и функции педагогической этики в условиях современного высшего образования. Особое внимание уделяется академической честности, педагогическому такту, а также ответственности преподавателя за качество образовательного процесса и формирование академической культуры студентов.

Ключевые слова: профессиональная этика, педагог, высшее образование, моральные нормы, образовательное пространство, принципы.

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasasi pedagogining professional etikasi uning kasbiy faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida yoritiladi. Zamonaviy oliy ta'lim sharoitida pedagogik etikaning mohiyati, asosiy tamoyillari va funksiyalari tahlil qilinadi. Akademik halollik, pedagogik takt hamda o'qituvchining ta'lim jarayoni sifat va talabalarda akademik madaniyatni shakllantirishdagi mas'uliyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: professional etika, pedagog, oliy ta'lim, axloqiy me'yorlar, ta'lim muhiti, tamoyillar.

Abstract: This article examines the professional ethics of higher education teachers as a key component of their professional activity. It analyzes the essence, fundamental principles, and functions of pedagogical ethics in the context of modern higher education. Special attention is paid to academic integrity, pedagogical tact, and the teacher's responsibility for ensuring the quality of the educational process and fostering students' academic culture.

Key words: professional ethics, teacher, higher education, moral standards, educational environment, principles.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях трансформации системы высшего образования особую значимость приобретает профессиональная этика педагога высшего учебного заведения. Преподаватель вуза выполняет не только образовательную, но и научную, воспитательную и социальную функции, что предъявляет повышенные требования к его нравственным качествам и профессиональному поведению. Профессиональная этика преподавателя вуза представляет собой совокупность моральных норм, принципов и правил, регулирующих его деятельность в образовательном и научном пространстве.

Как отмечает Т. Г. Неретина, «профессиональная этика педагога высшей школы является системой нравственных требований, определяющих характер педагогического общения, научной деятельности и ответственности за результаты обучения студентов» [1, с. 15]. В отличие от школьного педагога, преподаватель вуза взаимодействует со взрослыми обучающимися, что требует особого уровня академической честности, уважения автономии личности студента и соблюдения принципов научной этики.

Актуальность исследования обусловлена ростом академической мобильности, цифровизацией образования и усилением требований к качеству подготовки специалистов. Цель статьи – раскрыть сущность и содержание профессиональной этики преподавателя высшего учебного заведения, определить её основные компоненты и значение для образовательного процесса.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Проблема профессиональной этики педагога высшего учебного заведения широко освещена в трудах отечественных исследователей, рассматривающих её как неотъемлемую часть профессиональной культуры преподавателя. В работах Т. Г. Неретиной профессиональная этика преподавателя

высшей школы трактуется как система нравственных норм и ценностей, определяющих характер педагогического общения, научной деятельности и ответственности за результаты обучения студентов. Автор подчёркивает, что этика выступает регулятором профессионального поведения преподавателя в условиях академической свободы и автономии высшего образования.

Значительный вклад в исследование профессионально-нравственных основ деятельности преподавателя внесла Н. В. Кузьмина, рассматривающая профессионализм личности педагога через призму ответственности, саморефлексии и научной добросовестности. По её мнению, высокий уровень профессионализма невозможен без устойчивых этических установок, обеспечивающих объективность оценки, уважение к личности обучающегося и соблюдение норм академической честности. В контексте развития академической культуры данные положения дополняются исследованиями В. И. Байденко, который акцентирует внимание на роли этических норм в формировании образовательной среды и доверия между участниками образовательного процесса.

В научных публикациях О. А. Макушевой профессиональная этика преподавателя вуза анализируется через призму педагогического общения, академического такта и культуры речи. Автор подчёркивает значимость этических норм в условиях цифровизации образования и роста дистанционных форм обучения. Философские основы профессиональной этики раскрываются в трудах Иммануила Канта и Эриха Фромма, где мораль рассматривается как проявление ответственности, долга и уважения к личности другого. Эти идеи находят отражение в современной педагогической этике и служат методологической базой для осмысления нравственных ориентиров деятельности преподавателя высшей школы.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В работе использованы методы теоретического анализа и обобщения научных источников, а также сравнительно-аналитический метод. Проанализированы труды отечественных и зарубежных исследователей по проблемам профессиональной этики, педагогики высшей школы и академической культуры. В качестве источников использованы монографии, учебные пособия, научные статьи и нормативные документы, регламентирующие деятельность преподавателя вуза.

Методологическую основу исследования составляют принципы гуманизма, системности и междисциплинарного подхода, позволяющие рассматривать профессиональную этику преподавателя вуза как комплексное социально-педагогическое явление.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Сущность профессиональной этики преподавателя вуза

Профессиональная этика преподавателя высшего учебного заведения является частью прикладной этики и отражает специфику педагогической и научной деятельности. По определению Н. В. Кузьминой, «этика педагога высшей школы основана на сочетании педагогической ответственности, научной добросовестности и уважения к интеллектуальной свободе обучающихся» [2, с. 48].

Этические нормы преподавателя вуза направлены на регулирование следующих сфер деятельности:

- взаимодействие со студентами;
- научно-исследовательская деятельность;
- отношения с коллегами и администрацией;
- публичная и экспертная деятельность.

Основные принципы профессиональной этики

Анализ литературы позволил выделить ключевые принципы профессиональной этики преподавателя высшего учебного заведения:

1. **Академическая честность** – соблюдение норм научной этики, недопустимость плагиата, объективность в оценке знаний студентов.
2. **Уважение личности студента** – признание права обучающегося на собственное мнение, академическую свободу и достоинство.
3. **Справедливость и объективность** – равное отношение ко всем студентам независимо от личных симпатий.

4. **Профессиональная ответственность** – осознание последствий педагогических решений для профессионального становления студентов.
5. **Конфиденциальность** – соблюдение этических норм при работе с личной информацией обучающихся ^[3].

Этические нормы в педагогическом общении

Педагогическое общение в высшей школе строится на принципах партнёрства и диалога. Преподаватель выступает не только источником знаний, но и научным наставником. Как подчёркивает О. А. Макушева, «этика педагогического общения в вузе предполагает высокий уровень культуры речи, толерантность и способность к профессиональной рефлексии» ^[4, с. 72].

Особое значение имеет педагогический такт, проявляющийся в корректной критике, уважительном отношении к ошибкам студентов и умении поддерживать академическую мотивацию.

Профессиональная этика преподавателя высшего учебного заведения играет ключевую роль в формировании академической среды и образовательной культуры. Этическое поведение преподавателя способствует укреплению доверия между участниками образовательного процесса, формированию у студентов ценностей академической честности и ответственности.

Современные вызовы – дистанционное обучение, цифровые технологии, рост информационных потоков – усиливают значимость этических норм. Нарушение профессиональной этики преподавателем может привести к снижению качества образования и утрате авторитета высшего учебного заведения. Поэтому развитие этической культуры должно стать частью системы повышения квалификации преподавателей.

Золотое правило этики обычно формулируется следующим образом: «Поступай с другими так, как хочешь, чтобы поступали с тобой». Многие учёные и философы рассматривали его как универсальный моральный принцип. Иммануил Кант считал золотое правило важным, но недостаточным, подчёркивая, что мораль должна основываться не только на взаимности, но и на долге и разуме; его «категорический императив» близок по духу, но отличается большей строгостью ^[5].

Эрих Фромм, социальный философ и психолог, подчёркивал, что золотое правило опирается на эмпатию и зрелость личности, выражающуюся в способности понимать другого как равного себе ^[6].

Современные исследователи отмечают, что золотое правило:

- способствует развитию эмпатии;
- снижает уровень агрессии в группах;
- лежит в основе прав человека и профессиональной этики.

Учёные разных эпох сходятся во мнении, что золотое правило является одним из наиболее универсальных и понятных моральных принципов, однако подчёркивают, что в сложных ситуациях оно должно дополняться разумом, ответственностью и справедливостью.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Профессиональная этика педагога высшего учебного заведения представляет собой важнейший компонент его профессиональной компетентности. Она включает систему моральных принципов и норм, регулирующих педагогическую, научную и социальную деятельность преподавателя. Соблюдение профессиональной этики способствует формированию академической культуры, повышению качества образования и воспитанию ответственных специалистов.

Этические ценности преподавателя вуза должны рассматриваться как основа его профессионального имиджа, а также как фактор устойчивого развития высшего образования в целом.

Список использованной литературы:

1. Неретина Т. Г. Профессиональная этика педагога высшей школы: учебное пособие. – М.: Директ-Медиа, 2020.
2. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя. – М.: Педагогика, 2019.
3. Байденко В. И. Академическая культура и этика высшего образования. – СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2021.
4. Макушева О. А. Профессиональная этика преподавателя вуза // Педагогика высшей школы. – 2022. – № 3. – С. 68–75.
5. Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. О. Лосского. – М.: Академический проект, 2020. – 567 с.
6. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1964.

ORTODONTIYADA MIOTERAPIYA: MIOGIMNASTIK DENTOALVEOLYAR APPARATLARNI QO'LLASHNING TAQQOSLAMA TAVSIFI

UDK: 616.314-089.23:616.716-007.4

Tursunov Begzod Sherzodovich

Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Bolalar stomatologiyasi kafedra assistenti, PhD

ORCID: 0009-0000-6651-4379

Sayfulayeva Aziza Anvarovna

"Ortodontiya" sohasida rezident,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Samarkand, Uzbekiston

Annotatsiya: Ortodontik davolash jarayonida qo'llaniladigan statsionar apparatlar og'iz bo'shlig'i to'qimalariga doimiy mexanik ta'sir ko'rsatib, mahalliy immun mexanizmlarning funksional qayta moslashuviga olib keladi. Ushbu tadqiqot ortodontik apparatlar bilan davolanayotgan bemorlarda og'iz bo'shlig'ining mahalliy immun holatida yuzaga keladigan o'zgarishlarni kompleks klinik baholashga qaratilgan. Kuzatuv davomida 21-29 yoshdagi 147 nafar bemor tekshirildi. Tadqiqot materiali sifatida stimullanmagan og'iz suyuqligi tanlanib, unda lizotsim faolligi, sekretor immunoglobulin A konsentratsiyasi, shuningdek proinflatator va immunoregulyator sitokinlar – interleykin-1 β va interleykin-4 darajalari aniqlandi. Immunologik ko'rsatkichlar dinamikasi ortodontik apparatlarning fiksatsiya bosqichlarida baholandi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, apparatlarning o'rnatilishi og'iz bo'shlig'ida mahalliy immun javobning qayta tashkil topishi bilan kechadi va bu jarayon fiziologik adaptatsion yallig'lanish reaksiyasi bilan namoyon bo'ladi. Ayniqsa, davolashning dastlabki bosqichlarida immunologik ko'rsatkichlarning sezilarli siljishi kuzatilib, bu to'qimalarning yangi funksional sharoitga moslashuvini aks ettiradi. Shu bilan birga, kengaytirilgan gigiyenik va profilaktik choralarni qo'llash mahalliy immun muvozanatni barqarorlashtirishga xizmat qilib, adaptatsiya davrining nisbatan yengil va nazorat qilinadigan kechishini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari ortodontik davolash jarayonida immun holatni monitoring qilish va individual profilaktik yondashuvni joriy etish muhimligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: mioterapiya, ortodontik davolash, miogimnastika, dentoalveolyar tizim, mahalliy immunitet.

Abstract: Stationary appliances used in orthodontic treatment exert a constant mechanical effect on the tissues of the oral cavity, leading to functional readjustment of local immune mechanisms. This study aims to provide a comprehensive clinical assessment of changes in the local immune status of the oral cavity in patients treated with orthodontic appliances. During the observation period, 147 patients aged 21-29 years were examined. Unstimulated oral fluid was selected as the study material, in which lysozyme activity, secretory immunoglobulin A concentration, as well as the levels of proinflammatory and immunoregulatory cytokines—interleukin-1 β and interleukin-4—were determined. The dynamics of immunological indicators were assessed at the stages of orthodontic appliance fixation. The obtained data demonstrated that appliance installation is accompanied by a reorganization of the local immune response in the oral cavity, manifested by a physiological adaptive inflammatory reaction. Particularly in the early stages of treatment, a significant shift in immunological indicators was observed, reflecting tissue adaptation to new functional conditions. At the same time, the implementation of enhanced hygienic and preventive measures contributes to the stabilization of local immune balance, ensuring a relatively mild and controlled course of the adaptation period. The study results substantiate the importance of immune status monitoring and the implementation of an individualized preventive approach during orthodontic treatment.

Key words: myotherapy, orthodontic treatment, myogymnastics, dentoalveolar system, local immunity.

Аннотация: Стационарные аппараты, используемые в ортодонтическом лечении, оказывают постоянное механическое воздействие на ткани полости рта, приводя к функциональной перестройке местных иммунных механизмов. Целью данного исследования является комплексная клиническая оценка изменений местного иммунного статуса полости рта у пациентов, получающих лечение с помощью ортодонтических аппаратов. В течение периода наблюдения было обследовано 147 пациентов в возрасте 21-29 лет. В качестве материала исследования была выбрана нестимулированная ротовая жидкость, в которой определяли активность лизоцима, концентрацию секреторного иммуноглобулина А, а также уровни провоспалительных и иммунорегуляторных цитокинов – интерлейкина-1 β и интерлейкина-4. Динамика иммунологических показателей оценивалась на этапах фиксации ортодонтических аппаратов. Полученные данные показали, что установка аппаратов сопровождается реорганизацией местного иммунного ответа в полости рта, и этот процесс проявляется физиологической адаптивной воспалительной реакцией. Особенно на ранних стадиях лечения наблюдается значительный сдвиг иммунологических показателей, отражающий адаптацию тканей к новым функциональным условиям. В то же время применение расширенных гигиенических и профилактических мер способствует стабилизации местного иммунного баланса, обеспечивая относительно мягкое и контролируемое течение адаптационного периода. Результаты исследования подтверждают важность мониторинга иммунного статуса и применения индивидуального профилактического подхода в ходе ортодонтического лечения.

Ключевые слова: миотерапия, ортодонтическое лечение, миогимнастика, зубоальвеолярная система, местный иммунитет.

KIRISH

Ortodontiyada funksional yondashuvlarga asoslangan davolash usullari so'nggi o'n yilliklarda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jumladan, miogimnastika yuz-jag' tizimi mushaklarining muvozanatini tiklashga qaratilgan konservativ usul sifatida alohida o'rin egallaydi. Tarixiy manbalarga ko'ra, ushbu metod XIX asr oxirlaridayoq stomatologik amaliyotga joriy etilgan bo'lib, bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Mioterapiya, ayniqsa, chaynash va mimik mushaklar faoliyatining buzilishi, temporomandibulyar bo'g'imning funksional disbalansi hamda dentoalveolyar anomaliyalar bilan kechuvchi klinik holatlarda yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Ushbu usul mushaklararo koordinatsiyani yaxshilash, artikulyatsiya va chaynash jarayonlarini normallashtirish orqali ortodontik davolashning umumiy natijasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Miogimnastika og'iz bo'shlig'i hamda yuz-jag' mushaklarining fiziologik faoliyatini qayta shakllantirishga qaratilgan maqsadli mashqlar majmuasiga asoslangan konservativ davolash usuli sifatida ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, ushbu mashqlar mushak tonusi, kuchi va funksional koordinatsiyasini bosqichma-bosqich tiklashga qaratilgan bo'lib, chaynash, nutq va artikulyatsiya jarayonlarining fiziologik muvozanatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, miogimnastik mashqlar samaradorligi ularning bemorning klinik holati, yoshi va funksional buzilish darajasini hisobga olgan holda individual tanlanishi bilan bevosita bog'liq. Shu bilan birga, mutaxassislar tomonidan nazorat qilinmagan holda bajarilgan mashqlar kutilgan terapevtik natijani bermasligi, ayrim klinik vaziyatlarda esa yuz-jag' tizimidagi funksional disbalansni yanada kuchaytirishi mumkinligi ta'kidlanadi. Shu sababli, zamonaviy ortodontik adabiyotlarda miogimnastika mustaqil usul sifatida emas, balki kompleks ortodontik davolashning muhim tarkibiy qismi sifatida baholanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda Spatula Horn va Dentafit miogimnastik simulyatorlarining funksional samaradorligi qiyosiy o'rganildi. Elektromiografik tekshiruvlar Neurotech kompaniyasining Synapsis to'rt kanalli elektromiografi hamda StabMed 2.1 dasturiy majmuasi yordamida amalga oshirildi. Bemorlar ikki guruhga ajratildi: 1-guruh – 20 nafar bemor (shpatel asosidagi mashqlar); 2-guruh – 22 nafar bemor (Dentafit simulyatori). Ishtirokchilarning o'rtacha yoshi 22–24 yoshni tashkil etdi.

Boshlang'ich tekshiruvlarda maksimal mushak qisqarishi vaqtida bioelektrik faollik temporal (chakka) mushaklarda 880–1550 μ V, masseter (chaynash) mushaklarda esa 1580–2200 μ V oralig'ida qayd etildi. 1-guruhda miogimnastik mashqlar kursi yakunlanganidan so'ng bemorlarning 82%ida mushak faolligining pasayishi kuzatildi. SARS indeksi o'rtacha 40–44% ga kamaydi, bu esa mushak zo'riqishining sezilarli darajada pasayganligini ko'rsatadi. 2-guruhda Dentafit simulyatori qo'llanilgandan keyin bemorlarning 80%ida mushak faoliyati barqarorlashdi. SARS indeksi 60–67% diapazonida qisqardi, qo'shimcha funksional ko'rsatkichlar esa 8–12% ga yaxshilandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu tadqiqot doirasida ortodontiyada mioterapiya usullaridan foydalangan holda miogimnastik dentoalveolyar apparatlarni qo'llash samaradorligi qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil jarayonida turli konstruktsiya va funksional xususiyatlarga ega bo'lgan miogimnastik apparatlarning tish-jag' tizimiga ta'siri, mushak faoliyatini normallashtirishdagi o'rni hamda ortodontik davolash natijalariga ko'rsatgan ta'siri o'rganildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mioterapiya elementlarini o'z ichiga olgan dentoalveolyar apparatlar chaynuv, lab va til mushaklarining funksional faolligini muvozanatlashtirishda an'anaviy ortodontik apparatlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa, bolalar va o'smirlar orasida tish qatorlari shakllanish bosqichida miogimnastik mashqlar bilan birgalikda qo'llangan apparatlar jag' suyaklarining fiziologik rivojlanishini rag'batlantirishi aniqlandi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, faol miogimnastik elementlarga ega apparatlar okklyuziya buzilishlarini bartaraf etishda davolash muddatini qisqartirish, ortodontik natijalarning barqarorligini oshirish hamda retsdiv holatlar ehtimolini kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, passiv konstruktsiyali apparatlarga nisbatan bemorlarning davolash jarayonidagi faol ishtiroki va motivatsiya darajasi yuqoriroq bo'lishi kuzatildi. Olingan natijalar mioterapiyani ortodontik davolash tizimiga integratsiya qilishning ilmiy-amaliy ahamiyati yuqori ekanini tasdiqladi. Miogimnastik dentoalveolyar apparatlar nafaqat tish qatorlari va jag'lar holatini to'g'rilash, balki orofatsial mushaklar disfunktsiyasini bartaraf etish orqali kompleks va barqaror ortodontik samaraga erishish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu apparatlarni individual klinik holatlarni inobatga olgan holda qo'llash ortodontiya amaliyotida maqbul yechim sifatida baholanadi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari mioterapiya ortodontik davolash jarayonida muhim yordamchi terapevtik usul ekanligini tasdiqlaydi. Miogimnastik mashqlar yuz-jag' mushaklarining funksional muvozanatini tiklash orqali apparatli davolashning samaradorligini oshiradi. Dentaftit miogimnastik simulyatori mushak faolligini normallashtirishda yuqori klinik samaradorlik ko'rsatib, kompleks ortodontik terapiya tarkibida qo'llash uchun maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mioterapiyaning qo'llanilishi asoratlar xavfini kamaytirish, adaptatsiya davrini yengillashtirish hamda ortodontik davolash natijalarining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tisl V.A., Suntsov V.G., Vagner V.D., Karnitskaya I.V. Burun nafas olish kasalliklari bilan bog'liq dentoalveolyar anomalialarni oldini olish va davolash usuli. – 2001. – № 2. – 53–54-betlar.
2. Bragin E.A., Khorev O.Yu., Karakov K.G., Agranovich O.V. Pesitsion mushaklarning parafunksiyalarini tashxislash va davolash. – Stavropol: SGMA nashriyoti, 2004. – 150 bet.
3. Gekht B.M. Nazariy va klinik elektromiografiya. – Leningrad: "Nauka" nashriyoti, 2002. – 229 bet.
4. Xvatova V.A. Klinik gnatologiya. – Moskva: "Meditsina" nashriyoti, 2005. – 114–117-betlar.
5. Xoroshilkina F.Y., Persiy D.I.S., Okushko-Kalashnikova. Ortodontiya bo'yicha qo'llanma: dentomaksillofatsial sohada funksional, morfologik va estetik buzilishlarni davolash va profilaktikasi. IV kitob. – Moskva, 2004.
6. Korbmacher H.M., Schwan M., Berndsen S., Bull J., Kal-Nicke B. Bolalarda miofunktional terapiyaning yangi konsepsiyasini baholash. International Journal of Orofacial Myology. – 2004. – 30-jild. – 39–52-betlar.
7. Makhmudovna T.M. et al. The course of malformation and corneal erosion in tuberculosis patients. Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – № 03. – 60–66-betlar.
8. Qobilovna B.Z., Nodirovich E.A. Evaluation of orthopedic treatment with removable dental prostheses for patients with pair pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – T. 11. – 95–101-betlar.
9. Anvarovich E.S., Qobilovna B.Z. Influence of different types of retraction threads on the degree of gingival recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – T. 11. – 84–86-betlar.
10. Tohirovna M.L., Qobilovna B.Z. Optimization of Complex Methods of Treatment of Inflammatory Periodontal Diseases. Eurasian Research Bulletin. – 2023. – T. 17. – 138–143-betlar.
11. Shoxrux S., Shoxrux I., Faxriddin C. Prevention and treatment of oral infections in denture wearers. International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – T. 14. – № 4.
12. Bakhtiyorovna M.U. Causes of removable denture breaks and allergic reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 10. – 374–377-betlar.
13. Makhmudova U.B. The effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) when restoring defects in the crown part of the frontal teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research. – 2022. – T. 11. – № 2.

МУЗЕЙНАЯ ПЕДАГОГИКА НА УРОКАХ ВОСПИТАНИЯ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ: МЕТОДИКА ВКЛЮЧЕНИЯ МУЗЕЙНЫХ ПРАКТИК В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ

Умрихина Виктория Игоревна

ТГПУ Низами, старший преподаватель каф. Педагогика

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и методические основы музейной педагогики как эффективного инструмента воспитания подростков в условиях современной средней школы. Особое внимание уделяется возможностям интеграции музейных практик в уроки Воспитания с целью формирования у обучающихся гражданской ответственности, исторической памяти, культурной идентичности и ценностных ориентиров. Раскрываются педагогические механизмы включения музейных экспозиций, экскурсионных программ, проектной и исследовательской деятельности в образовательный процесс. Анализируются роль учителя как организатора и фасилитатора музейно-образовательной среды, а также методы оценивания и мониторинга воспитательных результатов. В статье обоснована значимость музейной педагогики для развития критического мышления, коммуникативных компетенций и эмоционально-ценностной сферы подростков. Сделан вывод о перспективности системного внедрения музейных практик в школьное воспитание с учетом этических, правовых и организационных аспектов.

Ключевые слова: музейная педагогика, воспитание школьников, подростки, уроки Воспитания, культурная идентичность.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy umumta'lim maktablarida o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muzey pedagogikasining nazariy va metodik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda tarbiya darslariga muzey amaliyotlarini integratsiyalash orqali o'smirlarda fuqarolik ongini, tarixiy xotirani, madaniy identitetni va axloqiy-qiymat yo'nalishlarini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Muzey ekskursiyalari, loyiha va tadqiqot faoliyatining tarbiyaviy jarayondagi o'rni ochib berilib, o'qituvchining tashkilotchilik va yo'naltiruvchilik roli asoslanadi. Shuningdek, tarbiyaviy ta'sir samaradorligini baholash va monitoring qilish mexanizmlariga e'tibor qaratiladi. Maqolada muzey pedagogikasini ta'lim jarayoniga tizimli joriy etish o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muloqot ko'nikmalari va madaniy ongini rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy asosda isbotlanadi.

Kalit so'zlar: muzey pedagogikasi, tarbiya darslari, o'smirlar tarbiyasi, madaniy meros, fuqarolik tarbiyasi.

Abstract: This article explores the theoretical and methodological foundations of museum pedagogy as an effective educational approach in secondary school upbringing. The study focuses on the integration of museum practices into Civics and Moral Education lessons to foster adolescents' civic consciousness, historical memory, cultural identity, and value orientations. Particular attention is paid to pedagogical strategies for incorporating museum exhibitions, excursions, project-based learning, and research activities into the educational process. The role of the teacher as an organizer and facilitator of a museum-based learning environment is examined, along with assessment and monitoring methods for evaluating educational outcomes. The findings highlight the potential of museum pedagogy to enhance students' critical thinking, communicative skills, and emotional-value development. The article concludes that the systematic implementation of museum practices represents a promising direction for modern school education, provided that ethical, legal, and organizational considerations are addressed.

Key words: museum pedagogy, school education, moral education lessons, adolescents, cultural identity.

ВВЕДЕНИЕ

Введение представляет собой обоснование актуальности внедрения музейных практик в систему воспитания школьников, а также определение основных целей и задач исследования в данной области. Современная образовательная среда требует поиска инновационных подходов к формированию у подростков гражданской ответственности, исторической памяти и культурной идентичности. Музейная педагогика

выступает как эффективный инструмент развития у учащихся интереса к истории, искусству и культуре, способствующий формированию ценностных ориентиров и критического мышления. В условиях современной школы возникает необходимость интеграции музейных методов в учебную деятельность, что предполагает активное использование экспозиций, экскурсионных программ, проектных и исследовательских заданий. Важной задачей данного направления является создание условий для включения подростков в процесс познавательной деятельности, развитие их познавательных и коммуникативных компетенций через взаимодействие с музейными объектами и педагогическими практиками. Исследование также сосредоточено на разработке теоретических основ, методических подходов и организационных аспектов внедрения музейных практик в образовательную среду, что обусловлено необходимостью повышения эффективности воспитательной работы и закрепления полученных знаний в контексте личностного и социального развития подростков. Введение подчеркивает значимость интеграции музейной педагогики в систему уроков Воспитания как современного и перспективного направления, способного обеспечить полноценно развивающуюся личность, способную ориентироваться в сложной системе культурных и исторических ценностей.

Теоретические основы музейной педагогики в контексте воспитания школьников

Теоретические основы музейной педагогики в контексте воспитания школьников основываются на междисциплинарных подходах, объединяющих психологические, педагогические и культурологические теории. Передача знаний через музейные практики предполагает активное участие учащихся в исследовательской деятельности, что способствует развитию критического мышления, самостоятельности и гуманистического восприятия мира. Важной концепцией является идея дифференцированного подхода к восприятию культурных ценностей, учета возрастных особенностей подростков и их психофизиологических характеристик. Музейная педагогика рассматривается как инструмент формирования гражданской ответственности, нравственных ценностей, исторической памяти, а также как способ интеграции учебных предметов и межпредметных связей, что способствует целостному восприятию учебного материала и формированию личностных компетенций. Теоретическая база включает принципы интерактивности, практической деятельности и рефлексии, что обеспечивает активное участие подростков в образовательном процессе и способствует развитию их культурно-исторической компетентности. Особое значение придается роли музейных педагогов как организаторов и фасилитаторов процесса обучения, использующих разнообразные методы и формы для стимулирования интереса и мотивации учащихся. Эти подходы позволяют не только расширять знания, но и формировать важнейшие ценностные ориентиры, что является фундаментальной задачей воспитания в современном школьном образовании. В совокупности, теоретические основы музейной педагогики обеспечивают методологическую базу для разработки практических программ и методик, интеграции музейных практик в учебный процесс и повышения эффективности воспитательной работы с подростками.

Модель интеграции музейных практик в уроки Воспитания

Модель интеграции музейных практик в уроки Воспитания основывается на последовательной и системной постановке задач, использовании специфических методов и форм работы, а также на рациональном распределении ролей участников образовательного процесса. В качестве основы такой модели предполагается создание целостной учебной среды, в которой музейные практики выступают как важный инструмент формирования ценностных ориентиров и гражданской ответственности подростков.

Ключевым элементом модели является разработка дифференцированных программ, адаптированных к возрастным особенностям и личностным характеристикам обучающихся. В этом контексте используется системный подход, предполагающий сочетание теоретической подготовки и практических занятий: экскурсии, проектные работы, исследовательские задачи, обсуждения и роль игры. Такой подход обеспечивает активное включение учащихся в познавательную деятельность и способствует развитию критического мышления, эмпатии и социальной ответственности.

Интеграция музейных практик предполагает использование различных форм взаимодействия: интеграция музейных экспозиций и виртуальных выставок прямо в учебный процесс, внедрение музейных элементов в тематические уроки и создание совместных проектных дискуссий. Важной составляющей является межпредметная связность, когда музейные материалы используются как средство закрепления знаний по предметам гуманитарного профиля, формируя у подростков целостное восприятие окружающего мира и историю своего региона.

Для эффективной реализации модели необходимо создание методических рекомендаций для педагогов, проведение педагогических мастер-классов и обмен опытом, а также использование современных информационных технологий для создания виртуальных музеев и образовательных платформ. Такой

системный подход позволяет обеспечить постоянное развитие и совершенствование методов включения музейных практик, что ведет к формированию у школьников устойчивых ценностных ориентиров и позитивного отношения к истории, культуре и личности в целом.

Практические методики и форм работы

Практические методики и формы работы в рамках музейной педагогики в условиях уроков Воспитания предполагают разнообразие подходов, обеспечивающих активное взаимодействие подростков с музейным материалом. Одним из фундаментальных методов является экскурсия, которая позволяет учащимся не только ознакомиться с экспозицией, но и проникнуться глубиной исторического и культурного контекста. Для повышения личной вовлеченности используют проектную деятельность, в рамках которой школьники создают собственные исследовательские проекты, связанные с музейными экспонатами, что способствует развитию аналитического мышления и умения работать с источниками информации.

Объемом и форматом также важны дискуссионные клубы и семинары, где под руководством учителя формируются навыки критического восприятия и аргументации. Эти мероприятия помогают развивать коммуникативные способности и формируют у подростков уважительное отношение к культурному наследию. Не менее значимыми являются творческие работы: написание эссе, создание презентаций, написание сценариев для музейных мероприятий, что стимулирует творческий подход к изучению материала и закрепляет полученные знания.

Интерактивные технологии, такие как использование мультимедийных презентаций, виртуальных экскурсий и геймификация, активно внедряются в практическую работу и способствуют повышению мотивации учащихся. Также применяется метод дидактических игр, способствующий развитию командного взаимодействия и обучения через эксперимент, моделирование ситуаций, имитационные роли. Важным элементом является организация совместных проектов с музеями, что создает условия для практической деятельности и формирования у школьников ответственности за изучаемый материал.

Таким образом, использование разнообразных методик и форм работы в рамках музейной педагогики способствует не только расширению знаний, но и развитию личностных и коммуникативных качеств подростков, а также формированию у них ценностного отношения к культурно-историческому наследию.

Роль учителя и организация учебной деятельности

Роль учителя в процессе внедрения музейных практик в уроки Воспитания определяется его профессиональной подготовкой, педагогической инициативой и умением создавать стимулирующую образовательную среду. В первую очередь, учитель выступает как организатор и фасилитатор учебной деятельности, формируя у подростков интерес к музейным материалам и активное участие в учебных мероприятиях. В процессе реализации музейных методов он не только передает знания, но и способствует развитию критического мышления, духовно-нравственной ориентации и социальной ответственности учащихся.

Организация учебной деятельности предполагает создание условий для самостоятельного поиска информации, анализа экспонатов, проведения обсуждений и проектной работы. Учитель должен уметь комбинировать традиционные лекционные формы с интерактивными, обеспечивая диалоговое взаимодействие с подростками и формируя учебные ситуации, имитирующие реальные жизненные обстоятельства. Важным аспектом является составление четких целей и задач каждой педагогической сессии, подбор соответствующих музейных материалов и создание системы оценки прогресса учащихся.

Особое значение приобретает методическая подготовка учителя, включающая знание специфики музейных выставок, умение адаптировать музейные практики к возрастным особенностям школьников и использовать современные информационные технологии. Важным условием эффективности является формирование позитивного отношения к музейной деятельности, развитие у подростков самостоятельности и ответственности за изучаемый материал. Таким образом, роль учителя в данном процессе состоит не только в передаче знаний, но и в формировании у школьников ценностного отношения к музею как средству воспитания и личностного развития.

Оценивание и мониторинг результатов воспитательного воздействия

Оценивание и мониторинг результатов воспитательного воздействия являются важными компонентами эффективности интеграции музейных практик в образовательный процесс. Для объективного определения уровня формирования у учащихся ценностных ориентиров, личностных качеств и социально важной грамотности необходимо применять систему комплексных методов оценки. В первую очередь, важен установочный этап, включающий выявление исходных данных о мотивации, знаниях и отношении к предмету воспитывающей деятельности. Далее, осуществляется постоянное наблю-

дение за активностью учащихся во время экскурсионных мероприятий, дискуссий, творческих заданий и проектной деятельности, что позволяет оценить степень их включенности и личностную отдачу. Важным инструментом является использование портфолио, в которое фиксируются достижения и изменения в воспитательном процессе, а также самооценочные и взаимные оценки учащихся. Объективность мониторинга достигается комбинированием формативных и суммативных методов, таких как анкетирование, рефлексия, интервью, а также анализ продуктов деятельности. Процесс оценки должен быть систематическим, планомерным и учитывать дидактические цели, поставленные в рамках музейной педагогики. Анализ полученных данных позволяет педагогам корректировать формы и методы работы, повышая их эффективность, а также своевременно выявлять возможные трудности и сопротивление со стороны учеников. В результате, мониторинг способствует формированию объективной картины развития воспитательных компетенций, а также способствует построению индивидуализированных программ дальнейшего воспитательного воздействия, что обеспечивает более глубокое и устойчивое формирование ценностных ориентиров и личностных качеств подростков в процессе музейной педагогики.

Этические и правовые аспекты музейной педагогики

Этические и правовые аспекты музейной педагогики являются важнейшими компонентами эффективной и безопасной реализации данной методики в образовательном процессе. В контексте взаимодействия со школьниками необходимо строго соблюдать принципы уважения к личности и сохранения достоинства каждого учащегося, обеспечивая создание доверительной атмосферы и уважения к музейным объектам. Особое значение имеет вопрос конфиденциальности и информационной безопасности, так как в ходе музейных практик могут использоваться личные данные учеников или материалы, связанные с их семейной историей.

Правовые основы музейной педагогики регулируются национальным законодательством, касающимся охраны культурного наследия, а также нормативными актами, регулирующими работу с несовершеннолетними. Правовая ответственность за сохранение музейных коллекций и корректное обращение с экспонатами предусматривает строгие требования к педагогам и организаторам образовательных мероприятий. Важно помнить о необходимости получения соответствующих разрешений и согласий, особенно при работе с уникальными экспонатами или материалами, представляющими особую историческую ценность.

Этический аспект предполагает строгое соблюдение правил честности, неподдельности и объективности в представлении музейных материалов, избегая искажения исторических фактов или использования экспонатов в целях личной или организационной выгоды. Не менее важна роль профессиональной ответственности работников музея и педагогов, обеспечивающих качество образовательных практик и их соответствие этическим стандартам. Таким образом, интеграция музейных практик педагогике требует постоянного контроля и соблюдения этических и правовых норм, что обеспечивает не только воспитательное воздействие, но и поддержку репутации образовательных учреждений и сохранения культурного наследия.

Примеры реализации в средней школе

В средней школе реализовать музейную педагогическую практику можно через разнообразные формы деятельности, которые способствуют формированию у подростков ценностных ориентаций, развивают аналитическое мышление и повышают культурную компетентность. Одним из эффективных методов является проведение тематических экскурсий, интегрированных с уроками Воспитания, где учащиеся сталкиваются с экспонатами, отражающими исторические эпохи, культурные и социальные явления. Такой подход позволяет не только расширить познавательный опыт школьников, но и развить их эмоционально-ценностную сферу, почувствовать связь с историей и культурой своей Родины.

Практическая реализация включает организацию проектов, связанных с исследовательской деятельностью, например, создание виртуальных или реальных выставок по темам, выбранным учащимися совместно с педагогом. Важным элементом является использование музейных материалов для проведения клубных занятий, мастер-классов и коллективных дискуссий, что способствует формированию критического мышления и умения аргументировано выражать свою точку зрения. Внедрение элементов гичт-гейминга, ролевых игр и тематических квестов позволяет сделать образовательный процесс более увлекательным и интерактивным, стимулируя личностный рост подростков.

Для повышения эффективности внедрения музейных практик в учебный процесс можно привлекать учащихся к созданию собственных исследовательских работ на основе музейных экспонатов, что способствует развитию самостоятельности, ответственности и научного подхода. Значимым аспектом является систематическая работа учителя, который подбирает соответствующие материалы, разраба-

тывает задания и осуществляет мониторинг процесса. В результате такой интеграции формируются прочные личностные установки, культурное самосознание и гражданская позиция подростков, что подтверждает ценность музейной педагогики в воспитательном пространстве школы.

Препятствия и пути их преодоления

Среди основных препятствий на пути внедрения музейных практик в образовательный процесс можно выделить недостаточную материально-техническую оснащенность учебных заведений, сопротивление традиционных методов обучения и недостаточную подготовку педагогов. Музейные практики требуют наличия специальных экспозиций, технических средств для проведения интерактивных занятий, а также соответствующей инфраструктуры, что зачастую оказывается проблематичным в школе с ограниченными ресурсами. Кроме того, существует определенное сопротивление со стороны части педагогического коллектива, сохраняющего традиционный подход к воспитанию и обучению, что затрудняет интеграцию новых методов. Не менее важным препятствием является недостаток методических разработок и нормативных документов, конкретизирующих порядок внедрения музейных практик в учебный процесс.

Для преодоления указанных трудностей необходимо реализовать комплекс мероприятий. Одним из ключевых является повышение профессиональной компетентности педагогов посредством специализированных тренингов, семинаров и курсов, направленных на развитие навыков использования музейных ресурсов. Важным фактором является создание программно-методического обеспечения, включающего методические рекомендации, учебные материалы и разработанные сценарии занятий. Развитие межведомственного сотрудничества между образовательными учреждениями и музеями способствует расширению материально-технической базы и обмену опытом. Внедрение инициатив по поэтапной модернизации школьной инфраструктуры и стимулирование участия педагогов в профессиональных сообществах помогают снять психологические барьеры и укрепить мотивацию к освоению новых педагогических практик.

Эффективный путь преодоления препятствий включает последовательное внедрение пилотных проектов, мониторинг их реализации и систематический анализ полученных результатов. Важной составляющей является создание условий для обмена успешным опытом между педагогами и учреждениями культуры, а также привлечение государственной поддержки и финансирования. Разработка гибких моделей интеграции музейных практик с учетом специфики каждой школы позволяет адаптировать инновационные методы под реальные условия. В целом, преодоление идентифицированных препятствий требует системного подхода, профессиональной ответственности педагогов и совместных усилий всех участников образовательного процесса.

Эффективность и перспективы развития

Эффективность внедрения музейных практик в образовательный процесс определяется их способностью глубже формировать у школьников ценностные ориентиры, развивать критическое мышление и эмоциональную эмпатию. Интеграция музейных элементов способствует не только расширению знания исторических фактов и культурных ценностей, но и формирует устойчивый интерес к познавательной деятельности. Кроме того, использование музейных материалов и методов способствует развитию важнейших компетенций, таких как аналитические навыки, коммуникативные умения и самостоятельность. Практический опыт показывает, что систематическая работа с музейными коллекциями повышает мотивацию учащихся и способствует более осознанному восприятию наследия, что является важным аспектом воспитательной работы.

Перспективы дальнейшего развития связаны с расширением цифровых технологий и созданием виртуальных музеев, что обеспечит более широкое и доступное вовлечение школьников. Внедрение интерактивных экспозиций, виртуальных экскурсий и образовательных платформ позволяет не только разнообразить формы взаимодействия, но и повысить эффективность учебного процесса. Однако для реализации этих перспектив необходимо развитие профессиональной компетенции педагогов и создание условий для постоянного обучения и обмена опытом. Важным аспектом является также совершенствование нормативно-правовой базы, которая должна стимулировать активное внедрение музейных практик в систему воспитания и обучения.

В целом, развитие музейной педагогики на школьном этапе предполагает создание гибкой и адаптивной системы, ориентированной на потребности подростков и требования современного образования. Продвижение инновационных методик, активное использование современных технологий и подготовка квалифицированных кадров станут ключевыми факторами повышения эффективности этой педагогической стратегии в будущем.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении подчеркивается значительная роль включения музейных практик в процесс воспитания подростков в средней школе. Интеграция музейных методов способствует формированию у учащихся активной гражданской позиции, развитию критического мышления и эстетического восприятия. Практическое применение музейных форм работы позволяет сделать воспитательный процесс более насыщенным, дифференцированным и увлекательным, что способствует повышению мотивации к обучению и участию в социально-культурной жизни. Важным аспектом является системное обучающее взаимодействие между педагогом, учащимися и музейными специалистами, что создает условия для формирования культурологической компетентности и личностного роста. Значимость работы подчеркнута необходимостью учета этических и правовых аспектов, а также соблюдения педагогических стандартов при реализации музейных программ. Анализ показал, что успешная реализация интеграции музейных практик зависит от грамотного планирования, постоянного мониторинга и оценки эффективности. В перспективе отмечается потенциал расширения методов музейной педагогики, внедрения современных технологий и междисциплинарных подходов, что позволит повысить качество воспитательного воздействия и актуализировать его в условиях меняющегося образовательного пространства. В целом, внедрение музейных практик в воспитательный процесс выступает как важный инструмент развития коммуникативных, познавательных и нравственных качеств учащихся, обеспечивая преемственность культурных ценностей и укрепляя их идентичность.

Литературы:

1. Гребенников И. В. Воспитание: сущность и смысл. – М.: Просвещение, 2001. – 287 с.
2. Болотова А. К. Психология формирования ценностных ориентаций подростков. – СПб.: Речь, 2006. – 224 с.
3. Каменская В. В. Современные технологии воспитания в школе: практическое пособие. – М.: Владос, 2012. – 176 с.
4. Шаповал Л. А. Креативные методы в обучении: сторителлинг, скрайбинг и визуальные практики. – Ростов н/Д: Феникс, 2020. – 192 с.
5. Левин М. Ю. Нарративные практики в обучении и развитии личности. – М.: Смысл, 2015. – 240 с.
6. Чудинов А. П. Коммуникация и нарратив в обучении: теория и практика. – Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт, 2018. – 220 с.
7. Хавкин А. Я. Психолого-педагогические основы развития эмоционального интеллекта. – М.: Академический проект, 2007. – 268 с.
8. Зайцева И. А. Методика применения сторителлинга в образовательной практике // Современная педагогика. – 2021. – № 4 (98). – С. 45–51.
9. Прохорова Н. А. Сторителлинг как средство формирования ценностей у молодежи // Психолого-педагогические исследования. – 2022. – № 3 (17). – С. 113–121.
10. Фролов Ю. В. Музейная педагогика как средство формирования культурной идентичности школьников // Педагогика. – 2019. – № 6. – С. 72–78.

21ST CENTURY DENTAL INNOVATION TECHNOLOGIES: AN OVERVIEW

Khojimurodov Burkhon Ravshanovich

Assistant of the Department of Prosthetic Dentistry
Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan

ORCID: 0009-0005-2956-9414

Abstract: Dental professionals and researchers continually seek to make dental procedures easier, faster, and more effective. Innovations such as laser whitening, transparent aligners for bite correction, and dental implants are already widely used in clinical practice. The aim of this study is to examine and evaluate the most advanced dental technologies of the twenty-first century. The field is undergoing a genuine revolution, and it is expected that in the near future only those clinics and laboratories that successfully implement digital technologies and surpass traditional approaches in terms of quality will remain competitive.

Key words: digital technologies, dentistry, innovative dentistry, clinic, innovation, revolution.

Annotatsiya: Stomatologiya sohasi mutaxassisarlari va tadqiqotchilari doimiy ravishda tish davolash muolajalarini yanada oson, tez va samarali qilishga intilmoqdalar. Lazer yordamida oqartirish, tishlarni tekislash uchun shaffof elaynerlar hamda dental implantatsiya kabi innovatsion texnologiyalar allaqachon amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi XXI asr stomatologiyasining eng ilg'or texnologiyalarini o'rganish va baholashdan iborat. Sohada chinakam inqilobiy o'zgarishlar yuz bermoqda va yaqin kelajakda faqat raqamli texnologiyalarni samarali joriy etgan hamda xizmat sifati bo'yicha an'anaviy usullardan ustun kela olgan klinika va laboratoriyalargina raqobatbardosh bo'lib qolishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, stomatologiya, innovatsion stomatologiya, klinika, innovatsiya, inqilob.

Аннотация: Специалисты и исследователи в области стоматологии постоянно стремятся сделать стоматологические процедуры более простыми, быстрыми и эффективными. Такие инновации, как лазерное отбеливание, прозрачные элайнеры для коррекции прикуса и дентальная имплантация, уже широко применяются на практике. Целью данного исследования является изучение и оценка передовых стоматологических технологий XXI века. В данной сфере происходит настоящая революция, и, по всей видимости, в ближайшем будущем конкурентоспособными останутся лишь те клиники и лаборатории, которые внедрят цифровые технологии на уровне, превосходящем по качеству традиционные подходы.

Ключевые слова: цифровые технологии, стоматология, инновационная стоматология, клиника, инновации, революция.

INTRODUCTION

Similar to the oral care sector, dentistry is developing rapidly. Dentistry in the twenty-first century is undergoing a profound transformation. In the near future, it is expected that only laboratories and clinics that adopt digital technologies—where these technologies surpass conventional methods in terms of quality—will be able to remain competitive. Therefore, it is essential to take a closer look at digitally advanced dentistry. The emergence of 3D technologies gave rise to the concept of “digital dentistry.” Although many patients are still uncertain about their functions, computers, milling machines, optical scanners, printers, and other modern technologies are becoming increasingly common in dental clinics. It is precisely these advanced technologies that now make it possible to treat teeth with greater comfort, speed, and quality.

LITERATURE REVIEW

Recent scholarly literature highlights a significant transformation in dentistry driven by rapid technological innovation. Researchers emphasize that digital dentistry technologies, such as CAD/CAM systems and intraoral scanners, have improved diagnostic accuracy, treatment planning, and clinical efficiency (Miyazaki

et al., 2020). Studies on artificial intelligence demonstrate its growing role in dental imaging, caries detection, and orthodontic decision-making (Schwendicke et al., 2021). Additionally, the literature indicates that 3D printing technologies have expanded possibilities in prosthodontics, implantology, and orthodontics by enabling customized and cost-effective solutions. Overall, existing research confirms that innovative dental technologies contribute to higher treatment precision, enhanced patient satisfaction, and the modernization of dental education and clinical practice.

RESEARCH METHODOLOGY

This study employs a qualitative research methodology based on a systematic review of contemporary scientific literature related to innovative dental technologies of the 21st century. Data were collected through the analysis of peer-reviewed journal articles, conference proceedings, and authoritative reports published between 2010–2025. Key sources included international databases such as Scopus, Web of Science, PubMed, and Google Scholar. The selected studies were analyzed using comparative and descriptive methods to identify major technological trends, including digital dentistry, artificial intelligence, CAD/CAM systems, 3D printing, and minimally invasive treatment techniques. The methodology focuses on synthesizing existing knowledge to provide an integrated overview of technological advancements and their impact on modern dental practice.

ANALYSIS AND RESULTS

In 1985, the Siemens company introduced the first computerized system designed for ceramic restoration. Sirona, which for a long time was the only manufacturer of computerized dental equipment, further advanced this technology. Today, a number of countries, including Russia, produce high-precision, state-of-the-art dental technologies. Digital solutions are actively applied in almost all types of dental rehabilitation, and the demand for 3D printers, optical scanners, tomographs, and shade-matching devices continues to increase annually. One of the primary advantages of digital innovation is the high quality of services provided. Patients are concerned with whether their expectations will be met and whether the cost of treatment is justified. Undoubtedly, no other approach can rival digital dentistry in terms of speed and precision of fit. Post-treatment dissatisfaction and prolonged manual crown adjustments during placement have become things of the past. Communication between the dentist and the patient is also significantly improved when a monitor is positioned next to the dental chair, allowing the patient to view a virtual model. Patients can participate in mock-up restorations, express their color preferences, and request modifications.

A significant advancement has been achieved in prosthetic (orthopedic) dentistry. The production of dental prostheses is now fully mechanized through the use of computer technologies. Researchers at Illinois Dental University in Springfield, USA, have developed a novel tooth restoration technique that may replace traditional metal and ceramic crowns. At present, dental crowns are typically manufactured either from a solid ceramic block or from a metal framework covered with a ceramic “jacket.” American scientists have introduced an innovative method for producing synthetic diamonds of various shapes, colors, and strengths. This technology makes it possible to create diamonds that are dozens of times stronger than conventional ceramic materials. These diamond-based crowns can be produced in any desired color and level of transparency, including fully translucent forms.

For several years, researchers have been developing vaccines aimed at preventing dental caries. Within the next seven years, five vaccine variants are expected to become available for testing. All of these vaccines are designed to suppress *Streptococcus mutans*, a bacterium that plays a major role in the development of dental caries. These bacteria, which constantly inhabit the oral cavity, produce lactic acid that erodes tooth enamel and leads to cavity formation. In addition, they contribute to inflammatory processes and the development of dental calculus (tartar). British scientists have developed a vaccine containing antibodies against this bacterium. The vaccine functions according to a well-established immunological principle: antibodies bind to pathogens and neutralize them. Because dental caries develops slowly and observable therapeutic effects require time, clinical trials are expected to last at least five years.

CONCLUSION

Dentistry in the twenty-first century is advancing rapidly. Innovative solutions frequently elevate the standard of patient care to a new level. Today, visitors to dental clinics experience less fear of pain, place greater trust in their dentists, and participate more regularly in preventive care, as they can clearly observe tangible benefits. Consequently, digital technologies continue to evolve and improve, providing dentists with increasingly advanced and effective methods for patient treatment.

References:

1. Makhmudovna, T. M., et al. The course of malformation and corneal erosion in tuberculosis patients. Open Access Repository, 2023, vol. 4, no. 03, pp. 60–66.
2. Qobilovna, B. Z., & Nodirovich, E. A. Evaluation of orthopedic treatment with removable dental prostheses for patients with paired pathology. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, vol. 11, pp. 95–101.
3. Anvarovich, E. S., & Qobilovna, B. Z. Influence of different types of retraction threads on the degree of gingival recession. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2023, vol. 11, pp. 84–86.
4. Tohirovna, M. L., & Qobilovna, B. Z. Optimization of complex treatment methods for inflammatory periodontal diseases. Eurasian Research Bulletin, 2023, vol. 17, pp. 138–143.
5. Shoxrux, S., Shoxrux, I., & Faxriddin, C. Prevention and treatment of oral infections in denture wearers. International Journal of Early Childhood Special Education, 2022, vol. 14, no. 4.
6. Bakhtiyorovna, M. U. Causes of removable denture breakage and allergic reactions. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 2022, vol. 10, pp. 374–377.
7. Makhmudova, U. B. The effectiveness of the use of parapulpal pins (PPP) when restoring defects in the crown part of the frontal teeth. Asian Journal of Pharmaceutical and Biological Research, 2022, vol. 11, no. 2.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ, ОСНОВАННЫХ НА КОНСТРУКТИВИЗМЕ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Шарипова Шаҳноза Шавкат кизи
Международный университет Осиё магистр

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы педагогических систем, основанных на конструктивизме, а также их цели и задачи в образовательном процессе в общеобразовательных школах. Освещается значение конструктивистского подхода в обеспечении самостоятельного усвоения знаний учащимися, организации процесса понимания на основе личного опыта и формировании активной образовательной среды. Кроме того, рассматривается роль данных педагогических систем в развитии у школьников навыков критического мышления, творчества, решения проблемных ситуаций и совместной работы. В статье обосновывается, что использование педагогических систем, основанных на конструктивизме, является важным фактором повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: конструктивизм, педагогическая система, общеобразовательная школа, образование, самостоятельное обучение, критическое мышление.

Annotatsiya: Ushbu maqolada konstruktivizmga asoslangan pedagogik tizimlarning nazariy asoslari, shuningdek, ularning umumta'lim maktablaridagi ta'lim jarayonidagi maqsad va vazifalari tahlil qilinadi. Unda o'quvchilarning mustaqil bilim olishini rag'batlantirish, shaxsiy tajribaga asoslangan tushunish jarayonini tashkil etish va faol o'quv muhitini yaratishda konstruktivistik yondashuvning ahamiyati ta'kidlangan. Bundan tashqari, ushbu pedagogik tizimlarning o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muammolarni hal qilish va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Maqolada konstruktivizmga asoslangan pedagogik tizimlardan foydalanish o'rganish samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: konstruktivizm, pedagogik tizim, keng qamrovli maktab, ta'lim, mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of pedagogical systems based on constructivism, as well as their goals and objectives in the educational process in comprehensive schools. It highlights the importance of the constructivist approach in promoting independent knowledge acquisition by students, organizing the process of understanding based on personal experience, and creating an active learning environment. Furthermore, the role of these pedagogical systems in developing students' skills in critical thinking, creativity, problem-solving, and collaboration is examined. The article argues that the use of pedagogical systems based on constructivism is an important factor in improving the effectiveness of learning.

Key words: constructivism, pedagogical system, comprehensive school, education, independent learning, critical thinking.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время одной из основных задач системы образования является формирование у учащихся навыков самостоятельного мышления, принятия правильных решений в проблемных ситуациях, а также применения знаний в практической деятельности. Ориентация образовательного процесса на достижение таких результатов предполагает отказ от традиционного подхода, основанного на передаче готовых знаний, и внедрение современных педагогических систем, опирающихся на активность и опыт личности ученика. В этом контексте конструктивистский педагогический подход имеет важное теоретическое и практическое значение для общеобразовательных школ. В Республике Узбекистан развитие сферы образования и повышение его качества на новый уровень определено одним из приоритетных направлений государственной политики. В частности, в Указе Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года "О стратегии развития Новой Узбекистана на 2022–2026 годы" поставлены

задачи модернизации системы образования, формирования конкурентоспособной личности, обладающей критическим и творческим мышлением, а также широкого внедрения инновационных и эффективных педагогических подходов в образовательный процесс. В этом стратегическом документе особо подчеркивается необходимость обновления содержания образования и укрепления подходов, направленных на развитие личности ученика. Кроме того, в документе от 22 июля 2022 года "О организации общего среднего образования в Республике Узбекистан" определены задачи эффективной организации образовательного процесса, поддержки самостоятельной учебной деятельности учащихся и использования современных педагогических технологий и методов в обучении. Эти требования полностью соответствуют основным идеям педагогических систем, основанных на конструктивизме, в которых ученик выступает не как пассивный получатель знаний, а как активный субъект, формирующий знания самостоятельно.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

Конструктивистский подход в образовательном процессе пересматривает роль учителя, представляя его не как передающего знания, а как организующего и направляющего образовательную деятельность. Это позволяет повышать учебную мотивацию учащихся в общеобразовательных школах, развивать их творческое и критическое мышление, а также формировать учебную среду, основанную на сотрудничестве. Поэтому научный анализ целей и задач педагогических систем, основанных на конструктивизме, а также обоснование их эффективности в образовательном процессе является актуальной научно-практической проблемой в условиях современных образовательных реформ. Педагогические системы, основанные на конструктивизме, в последние десятилетия признаны актуальным объектом исследований в теории и практике педагогики.

Теоретические основы конструктивизма нашли отражение в исследованиях Ж. Пиаже и Л. Выготского. Пиаже подчеркивал, что учащиеся должны формировать знания через собственную деятельность и опыт, а не воспринимать их как готовые сведения из внешних источников, тогда как Выготский особенно выделял значение социального взаимодействия и коммуникации в процессе обучения. Эти теоретические подходы создают возможности для центрирования внимания на активности учащихся и практического применения знаний в проблемных ситуациях в современных педагогических технологиях.

Международные исследования характеризуют эффективность конструктивистского педагогического подхода с различных сторон. Работы Ж. Брунера и Д. Дьюи показывают, что самостоятельная деятельность учащихся и формирование знаний в проблемных ситуациях развивают их критическое и творческое мышление. Исследования Р. Славина научно обосновывают, что интерактивные методы и методы обучения на основе проектов повышают мотивацию учащихся и способствуют закреплению навыков практического применения знаний. Национальные научные исследования также подтверждают значимость конструктивистского подхода в учебном процессе.

Д. А. Нурматов изучает возможности развития у учащихся общеобразовательных школ навыков самостоятельного мышления и решения проблем через применение принципов конструктивизма.

Ш. Кодиров анализирует методы проектного и проблемного обучения, показывая, как их применение повышает эффективность процесса активного обучения учащихся. Анализ литературы показывает, что педагогические системы, основанные на конструктивизме, стимулируют самостоятельное усвоение знаний учащимися, развивают их творческие и критические способности, а также способствуют формированию учебной среды, основанной на сотрудничестве. Вместе с тем установлено, что в школах нашей страны недостаточно методических пособий и практических рекомендаций для эффективного внедрения этих систем, что еще больше подчеркивает актуальность научных исследований по данной теме.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Изучение педагогических систем, основанных на конструктивизме в общеобразовательных школах, в научном исследовании опирается на принцип центрирования внимания на личности учащегося. Методология исследования направлена на системный анализ теоретических идей конструктивизма, принципов педагогической практики и интерактивных подходов в образовательном процессе. Этот подход позволяет изучать активность учащегося, его самостоятельное усвоение знаний и развитие творческого мышления.

Методология исследования опирается на такие основные принципы, как ориентированность на деятельность, персонализация и индивидуализация, а также взаимодействие и коммуникация. Процесс самостоятельного усвоения знаний строится на активных действиях учащегося. В конструктивистской

педагогической системе ученик рассматривается не просто как получатель информации, а как субъект, самостоятельно формирующий знания через свою деятельность. Гармоничная интеграция различных предметов, методов и педагогических подходов в образовательном процессе способствует развитию у учащихся комплексного мышления и навыков решения проблем. Кроме того, персонализированный подход учитывает индивидуальный ритм усвоения знаний, интересы и потенциал каждого учащегося, что повышает эффективность конструктористской системы. Учащиеся формируют знания через интерактивное взаимодействие друг с другом и с учителем. В методологии исследования этот принцип позволяет концептуально анализировать процесс обучения на основе социального опыта учащихся. При изучении педагогической системы, основанной на конструкторизме, широко применяются методы теоретического анализа, синтеза и построения концептуальных моделей. Эти методы помогают выявлять идеологические и практические аспекты педагогического процесса и объяснять механизмы применения принципов конструкторизма в учебной деятельности. В целом методология исследования направлена на научное объяснение и анализ педагогических систем, основанных на конструкторизме, позволяет концептуально освещать процесс центрирования на личности учащегося и его самостоятельного, активного усвоения знаний. Одновременно методологический подход служит теоретическим обоснованием гармоничного развития взаимодействия, личностных и социальных компетенций в образовательном процессе.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Практическое применение педагогических систем, основанных на конструкторизме, в общеобразовательных школах изучалось через анализ теоретических и научных источников. Результаты исследования показывают, что конструктористский подход способствует обеспечению активного участия учащихся, развитию навыков самостоятельного мышления и принятия решений в проблемных ситуациях. Эта система формирует учащихся не как пассивных запоминающих информацию субъектов, а как активных создателей знаний, исследователей и личностей, готовых применять знания на практике. Анализ теоретической литературы показывает, что в образовательном процессе, основанном на конструкторизме, учащиеся закрепляют свои знания через активную работу в рамках проектов и проблемных ситуаций. Активность и взаимодействие учащихся повышают эффективность обучения, развивают их творческое и критическое мышление. Одновременно роль учителя как направляющего и организующего участника учебного процесса имеет важное значение для системного и эффективного проведения занятий. Анализ показывает, что применение конструктористской педагогической системы повышает мотивацию учащихся в общеобразовательных школах, побуждает их ответственно относиться к собственной учебной деятельности и стремиться применять знания на практике. Кроме того, образовательный процесс, организованный на основе принципов конструкторизма, создает возможности для развития у учащихся навыков работы в сотрудничестве, что обеспечивает гармоничное развитие социальных и личностных компетенций. В целом, анализ показывает, что педагогические системы, основанные на конструкторизме, не только имеют теоретическую обоснованность, но и служат научно обоснованной концептуальной моделью для эффективной организации практического педагогического процесса. Эти системы стимулируют активность учащихся, формируют навыки самостоятельного мышления и творческие способности, а также способствуют повышению качества образования. Поэтому применение конструктористского подхода в общеобразовательных школах рассматривается как актуальное и перспективное направление в педагогической практике и научных исследованиях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В рамках данного исследования проанализированы теоретические и методологические основы педагогических систем, основанных на конструкторизме, в общеобразовательных школах, а их цели и задачи освещены с концептуальной точки зрения. Результаты исследования показывают, что конструктористский подход способствует эффективному развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, принятия решений в проблемных ситуациях и творческого мышления. Конструктористская педагогическая система рассматривает учащегося как активного субъекта усвоения знаний, что позволяет организовать образовательный процесс не только эффективно, но и интерактивно, с высокой мотивацией. Анализ также показывает, что образовательный процесс, построенный на принципах конструкторизма, дает возможность учащимся работать в сотрудничестве, развивать личностные и социальные компетенции. Эта система способствует закреплению у учащихся навыков применения знаний на практике, разработке творческих решений и развитию способности к самостоятельному обучению. В целом можно заключить, что педагогические системы, основанные на конструкторизме, являются актуальным и эффективным научно-практическим инструментом для повышения качества образования в общеоб-

разовательных школах, стимулирования активности учащихся и достижения современных педагогических целей. Поэтому широкое внедрение данного подхода в школах нашей страны рассматривается как перспективное направление с точки зрения педагогической практики и научных исследований.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года “О стратегии развития Новой Узбекистана на 2022–2026 годы”, ПФ–60, Ташкент, 2022.
2. Документ Президента Республики Узбекистан от 22 июля 2022 года “Об организации общего среднего образования в Республике Узбекистан”, Ташкент, 2022.
3. Вйготский, Л. С. Минд ин Сосиетй: Тхе Девелопмент оф Хигхер Псйчологисал Просессес. Самбридге, МА: Харвард Университй Пресс, 1978.
4. Брунер, Ж. С. Тхе Просесс оф Едусатион. Самбридге, МА: Харвард Университй Пресс, 1960.
5. Славин, Р. Е. Едусатионал Псйчологй: Тхеорй анд Прастисе. Бостон: Аллйн & Басон, 2011.
6. Нурматов, Д. А. Применение принципов конструктивизма в общеобразовательных школах. Ташкент: Педагогика, 2021.
7. Қодиров, Сх. Инновационные педагогические технологии и деятельность учащихся. Ташкент: Таълим, 2020.
8. Султонова, М. Методы активного обучения и творческое мышление учащихся. Ташкент: Илм, 2019.
9. Каримов, А. Применение интерактивных методов в обучении: теория и практика. Ташкент: Фан ва Маърифат, 2020.

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Эшонкулов Хамрокул Маматкулович

Ст. преподаватель межфакультетской кафедры русский язык,
Джизакский государственный педагогический университет
имени Абдулла Кадыри

Аннотация: В статье рассматриваются современные методы повышения учебной мотивации учащихся к изучению русского языка в условиях общеобразовательной школы и учреждений среднего профессионального образования. Актуальность исследования обусловлена снижением интереса обучающихся к предметам гуманитарного цикла, в том числе к русскому языку, что негативно отражается на уровне языковой компетенции, речевой культуры и академической успеваемости. Целью исследования является теоретический анализ и эмпирическая оценка эффективности педагогических методов, направленных на формирование устойчивой внутренней и внешней мотивации к изучению русского языка. В работе использованы методы анализа педагогической и психологической литературы, анкетирования учащихся, педагогического эксперимента, а также статистической обработки полученных данных. В разделе “Результаты” представлены таблицы и графические материалы, демонстрирующие динамику мотивации и учебных достижений учащихся. Сделан вывод о высокой эффективности комплексного применения интерактивных, коммуникативных и личностно-ориентированных методов обучения.

Ключевые слова: учебная мотивация, русский язык, методы обучения, интерактивные технологии, познавательный интерес, личностно-ориентированное обучение, коммуникативный подход.

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablari va kasb-hunar maktablarida o'quvchilarning rus tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishning zamonaviy usullari ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi o'quvchilarning gumanitar fanlarga, jumladan, rus tiliga bo'lgan qiziqishining pasayishi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning til bilish darajasiga, nutq madaniyatiga va akademik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi rus tilini o'rganishga barqaror ichki va tashqi motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan pedagogik usullarning samaradorligini nazariy jihatdan tahlil qilish va empirik baholashdir. Ushbu tadqiqotda pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazish, pedagogik tajriba o'tkazish va olingan ma'lumotlarni statistik qayta ishlash usullari qo'llaniladi. Natijalar bo'limida o'quvchilarning motivatsiyasi va akademik yutuqlari dinamikasini ko'rsatuvchi jadvallar va grafikalar keltirilgan. Interaktiv, kommunikativ va o'quvchiga yo'naltirilgan o'qitish usullaridan kompleks foydalanish juda samarali degan xulosaga kelish mumkin.

Kalit so'zlar: ta'lim motivatsiyasi, rus tili, o'qitish usullari, interaktiv texnologiyalar, kognitiv qiziqish, o'quvchiga yo'naltirilgan o'rganish, kommunikativ yondashuv.

Abstract: This article examines modern methods for increasing students' motivation to learn Russian in comprehensive schools and vocational schools. The relevance of this study is due to declining student interest in humanities subjects, including Russian, which negatively impacts their language proficiency, speech culture, and academic performance. The purpose of this study is to theoretically analyze and empirically evaluate the effectiveness of pedagogical methods aimed at fostering sustainable intrinsic and extrinsic motivation to learn Russian. This study utilizes methods for analyzing pedagogical and psychological literature, student surveys, a pedagogical experiment, and statistical processing of the data obtained. The Results section presents tables and graphics demonstrating the dynamics of student motivation and academic achievement. It is concluded that the integrated use of interactive, communicative, and student-centered teaching methods is highly effective.

Key words: educational motivation, Russian language, teaching methods, interactive technologies, cognitive interest, student-centered learning, communicative approach.

ВВЕДЕНИЕ

Мотивация является одним из ключевых факторов успешного обучения и развития личности учащегося. В современной педагогике мотивация рассматривается как сложное психолого-педагогическое явление, включающее совокупность внутренних и внешних побуждений, определяющих активность обучающегося в учебной деятельности [Ильин, 2011, с. 45]. В условиях цифровизации образования и роста

конкуренции со стороны визуальных и развлекательных форм контента проблема поддержания интереса учащихся к изучению русского языка приобретает особую значимость.

Русский язык как учебный предмет выполняет не только коммуникативную, но и культуuroобразующую функцию, формируя языковую картину мира, мышление и национальную идентичность учащихся [Львов, 2013, с. 18]. Однако на практике нередко наблюдается снижение мотивации к его изучению, что выражается в формальном отношении к предмету, низкой активности на уроках и недостаточном уровне языковой грамотности.

Цель данной статьи – выявить и систематизировать эффективные методы повышения мотивации учащихся к изучению русского языка, а также проанализировать результаты их практического применения в образовательном процессе.

Задачи исследования:

1. Проанализировать теоретические подходы к проблеме учебной мотивации.
2. Рассмотреть современные методы и технологии обучения русскому языку.
3. Оценить влияние различных методов на уровень мотивации учащихся.
4. Представить результаты педагогического эксперимента в табличной и графической форме.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Проблема мотивации обучения широко представлена в трудах отечественных и зарубежных исследователей. По мнению А.Н. Леонтьева, мотивация является системообразующим компонентом деятельности, определяющим ее направленность и результативность [Леонтьев, 2005, с. 92]. В педагогической психологии выделяются внутренняя и внешняя мотивация, каждая из которых играет важную роль в процессе обучения.

В работах Л.И. Божович подчеркивается значение познавательных мотивов, формирующихся в процессе осмысленного усвоения учебного материала [Божович, 2008, с. 67]. Исследователи отмечают, что устойчивый интерес к предмету возникает при условии личностной значимости учебной деятельности для учащегося.

Методика преподавания русского языка также претерпела значительные изменения. Современные авторы акцентируют внимание на коммуникативном подходе, предполагающем обучение языку как средству общения [Пассов, 2010, с. 34]. Использование интерактивных методов, проектной деятельности и информационно-коммуникационных технологий рассматривается как эффективный способ повышения мотивации [Полат, 2015, с. 56].

Ряд исследований посвящен влиянию игровых технологий и проблемного обучения на формирование положительного отношения к предмету [Селевко, 2014, с. 101]. Авторы отмечают, что игровые и проблемные ситуации способствуют активизации познавательной деятельности и развитию самостоятельности учащихся.

Таким образом, анализ литературы показывает, что проблема мотивации к изучению русского языка является многогранной и требует комплексного подхода, учитывающего психологические, педагогические и методические аспекты.

ОБСУЖДЕНИЕ

Повышение мотивации учащихся к изучению русского языка возможно при условии целенаправленного использования разнообразных методов и приемов обучения. В рамках данного исследования были рассмотрены следующие основные группы методов:

1. **Интерактивные методы обучения** – дискуссии, работа в малых группах, мозговой штурм, ролевые игры. Эти методы способствуют активному включению учащихся в учебный процесс и формированию коммуникативных навыков [Полат, 2015, с. 60].
2. **Игровые технологии** – лингвистические игры, квесты, викторины. Игра снижает уровень тревожности, повышает эмоциональную вовлеченность и интерес к предмету [Селевко, 2014, с. 109].
3. **Проектная деятельность** – выполнение индивидуальных и групповых проектов, связанных с анализом текстов, исследованием языковых явлений, созданием медиаконтента на русском языке. Проектная работа формирует у учащихся чувство ответственности и значимости результата [Пассов, 2010, с. 41].

4. **Использование цифровых образовательных ресурсов** – онлайн-платформы, интерактивные упражнения, мультимедийные презентации. Цифровые технологии соответствуют интересам современного поколения учащихся и повышают привлекательность учебного материала [Полат, 2015, с. 72].
5. **Личностно-ориентированный подход** – учет индивидуальных особенностей, интересов и уровня подготовки учащихся. Такой подход способствует формированию внутренней мотивации и положительного отношения к учебе [Божович, 2008, с. 74].

Обсуждение результатов показало, что наибольший эффект достигается при комплексном применении указанных методов, а не при использовании каждого из них в отдельности.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе педагогического эксперимента, проведенного в течение одного учебного семестра, были сформированы контрольная и экспериментальная группы учащихся (по 25 человек). В экспериментальной группе применялся комплекс методов повышения мотивации, в контрольной – традиционные формы обучения.

Таблица 1: **Уровень учебной мотивации учащихся (в %) до и после эксперимента**

Уровень мотивации	До эксперимента	После эксперимента
Высокий	18	42
Средний	46	44
Низкий	36	14

Таблица 2: **Средний балл по русскому языку**

Группа	До эксперимента	После эксперимента
Контрольная	3,6	3,8
Экспериментальная	3,5	4,3

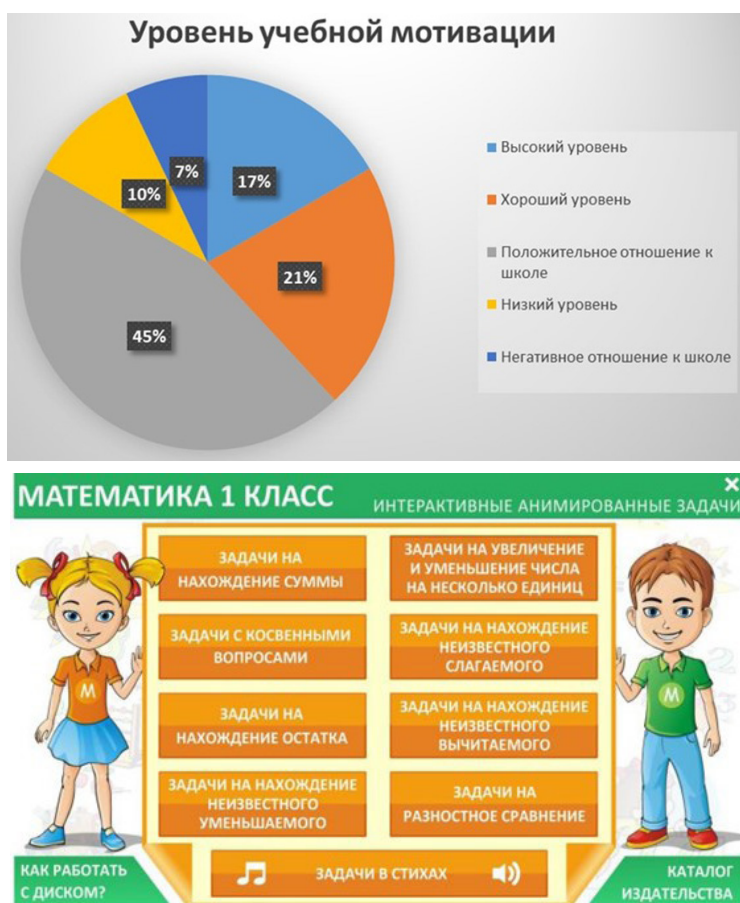

Рисунок 1: **Динамика уровня учебной мотивации учащихся**

Диаграмма демонстрирует рост доли учащихся с высоким уровнем мотивации в экспериментальной группе после внедрения интерактивных и игровых методов обучения.

Проектная деятельность на уроках русского языка и литературы

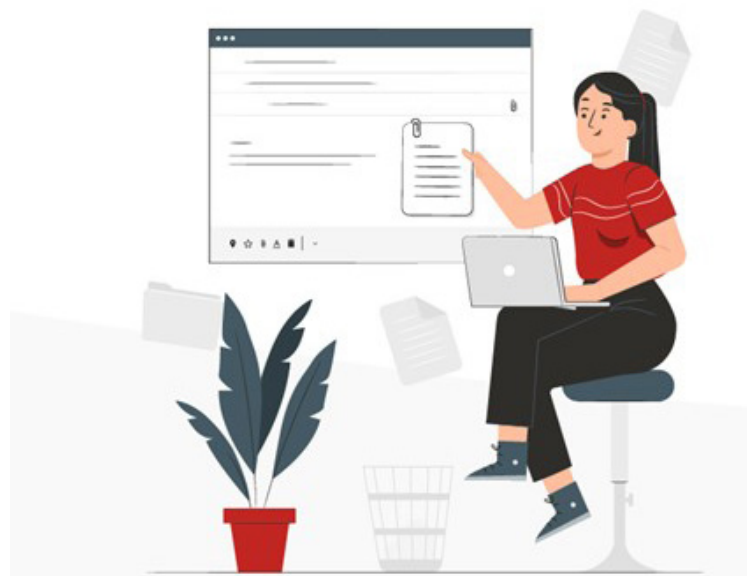

Рисунок 2: Формы организации учебной деятельности, повышающие мотивацию

На рисунке представлены наиболее эффективные формы работы, получившие положительную оценку учащихся по результатам анкетирования.

Полученные данные подтверждают, что использование современных педагогических технологий способствует не только росту мотивации, но и улучшению учебных результатов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате проведенного исследования было установлено, что мотивация учащихся к изучению русского языка является важнейшим условием успешного обучения и формирования языковой компетенции. Анализ теоретических источников и результаты педагогического эксперимента показали, что традиционные методы обучения нуждаются в дополнении современными интерактивными, игровыми и цифровыми технологиями.

Комплексное применение интерактивных методов, проектной деятельности и личностно-ориентированного подхода способствует формированию устойчивой внутренней мотивации, повышению познавательного интереса и улучшению академической успеваемости учащихся. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования представленных методов в образовательной практике учителей русского языка.

Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением долгосрочного влияния мотивационных методов на качество языкового образования и развитием методических рекомендаций для различных возрастных групп обучающихся.

Литература:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 2008. – 352 с. [Божович, 2008, с. 67–74].
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб., 2011. – 512 с. [Ильин, 2011, с. 45–52].
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 2005. – 304 с. [Леонтьев, 2005, с. 92–98].
4. Львов М.Р. Методика преподавания русского языка. – М., 2013. – 256 с. [Львов, 2013, с. 18–25].
5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М., 2010. – 200 с. [Пассов, 2010, с. 34–45].
6. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М., 2015. – 368 с. [Полат, 2015, с. 56–72].
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 2014. – 320 с. [Селевко, 2014, с. 101–115].

YOSH SPORTCHILARDA JISMONIY TAYYORGARLIKNI RIVOJLANTIRISHDA FUNKSIONAL MASHQLARNING AHAMIYATI

Aminov Botir Umidovich

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrası dotsenti, O'zbekiston

ORCID: 0000-0002-3456-7890

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh sportchilarda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishda funksional mashqlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Funksional mashqlar sportchilarning kuch, chaqqonlik, muvozanat va koordinatsiya kabi jismoniy sifatlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda funksional mashqlarning mashg'ulot jarayonidagi o'rni, ularning yosh sportchilarning umumiy jismoniy holati hamda sport natijalariga ta'siri ko'rib chiqilgan. Natijalar funksional mashqlardan tizimli foydalanish mashg'ulotlar samaradorligini oshirishini hamda jarohatlar xavfini kamaytirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yosh sportchilar; jismoniy tayyorgarlik; funksional mashqlar; sport mashg'ulotlari; koordinatsiya; kuch; chaqqonlik.

Abstract: This article analyzes the importance of functional exercises in developing physical fitness among young athletes. Functional exercises contribute to the comprehensive development of key physical qualities such as strength, agility, balance, and coordination. The study examines the role of functional exercises in the training process and their impact on young athletes' overall physical condition and sports performance outcomes. The results indicate that the systematic use of functional exercises enhances training effectiveness and reduces the risk of sports-related injuries.

Key words: young athletes; physical fitness; functional exercises; sports training; coordination; strength; agility.

Аннотация: В статье рассматривается значение функциональных упражнений в развитии физической подготовленности юных спортсменов. Функциональные упражнения способствуют комплексному развитию физических качеств, таких как сила, ловкость, равновесие и координация. В работе анализируется роль функциональных упражнений в тренировочном процессе и их влияние на общее физическое состояние и спортивные результаты юных спортсменов. Результаты исследования показывают, что систематическое использование функциональных упражнений повышает эффективность тренировок и снижает риск травматизма.

Ключевые слова: юные спортсмены; физическая подготовленность; функциональные упражнения; спортивная тренировка; координация; сила; ловкость.

KIRISH

Bugungi kunda sport sohasida yuqori natijalarga erishish jarayonida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini to'g'ri va ilmiy asoslangan holda rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sport mashg'ulotlari nafaqat texnik va taktik ko'nikmalarni shakllantirish, balki sportchilarning umumiy jismoniy rivojlanishini ta'minlashni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, yosh sportchilar organizmi rivojlanish bosqichida bo'lgani sababli, mashg'ulot yuklamalarini to'g'ri tanlash va samarali mashqlar tizimini qo'llash sport natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy sport tayyorgarligi tizimida funksional mashqlar alohida o'rin egallaydi. Funksional mashqlar harakatlarni tabiiy va kundalik faoliyatga yaqin shaklda bajarishga asoslangan bo'lib, bir vaqtning o'zida bir nechta mushak guruhlarining faol ishlashini ta'minlaydi. Ushbu mashqlar yosh sportchilarda kuch, chaqqonlik, muvozanat, koordinatsiya va tezkorlik kabi muhim jismoniy sifatlarni kompleks tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, funksional mashqlar sportchilarning harakat texnikasini takomillashtirishga hamda jarohatlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi.

So'nggi yillarda sport pedagogikasi va sport fiziologiyasi sohalarida olib borilgan tadqiqotlar funksional mashqlarning mashg'ulot jarayonidagi samaradorligini tasdiqlamoqda. An'anaviy mashqlarga nisbatan funksional mashqlar sportchilar organizmini yaxlit tizim sifatida rivojlantirishga yo'naltirilgani bilan ajralib turadi. Bu esa yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish bilan birga, ularning sport faoliyatiga bo'lgan qiziqishini ham kuchaytiradi. Yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda funksional mashq-

lardan foydalanish murabbiylardan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiya va ilmiy yondashuvni talab etadi. Mashg'ulot jarayonida sportchilarning yoshi, individual xususiyatlari hamda sport turining o'ziga xos jihatlari hisobga olgan holda funksional mashqlarni rejalashtirish mashg'ulotlar samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur maqolaning maqsadi yosh sportchilarda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishda funksional mashqlarning ahamiyatini ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish, ularning mashg'ulot jarayonidagi o'rnini va samaradorligini asoslab berishdan iborat. Tadqiqot natijalari sport murabbiylari, jismoniy tarbiya o'qituvchilari hamda sport sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi sport pedagogikasi va sport nazariyasi sohasida keng o'rganilgan dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda jismoniy tayyorgarlik sportchilarning umumiy va maxsus jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan murakkab jarayon sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar yosh sportchilar bilan ishlashda mashg'ulotlarning ilmiy asoslangan, tizimli hamda yosh xususiyatlariga mos bo'lishi zarurligini alohida ta'kidlaydilar. Ko'plab ilmiy manbalarda funksional mashqlar jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilgan. Funksional mashqlar sportchilarning tanasini yagona mexanizm sifatida rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ular bir vaqtning o'zida bir nechta mushak guruhlarini ishga soladi. Tadqiqotlarda funksional mashqlarning kuch, muvozanat, koordinatsiya va chaqqonlikni oshirishdagi ahamiyati qayd etilgan. Ayniqsa, yosh sportchilarda harakat apparatining to'g'ri shakllanishida bunday mashqlarning roli muhim ekanligi ko'rsatiladi.

Sport fiziologiyasi sohasidagi tadqiqotlar funksional mashqlar orqali mushaklararo muvofiqlikni yaxshilash va markaziy asab tizimi faoliyatini faollashtirish mumkinligini isbotlaydi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, funksional mashqlar organizmning harakatga moslashuvchanligini oshirib, sportchilarning tezkor va aniq harakatlarni bajarish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu holat yosh sportchilarning sport texnikasini o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Shuningdek, pedagogik tadqiqotlarda funksional mashqlarning tarbiyaviy jihatlari ham yoritilgan. Funksional mashqlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar sportchilarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi hamda jamoada ishlash madaniyatini rivojlantiradi. Ayrim olimlar funksional mashqlar yosh sportchilarning psixologik barqarorligini mustahkamlashda ham muhim omil ekanligini ta'kidlaydilar. So'nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlarda funksional mashqlar yordamida jarohatlar xavfini kamaytirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tananing asosiy tayanch mushaklarini (core muscles) rivojlantirishga qaratilgan mashqlar bo'g'imlar barqarorligini oshiradi va sport jarayonida yuzaga keladigan shikastlanishlar ehtimolini kamaytiradi. Bu jihat yosh sportchilar bilan ishlashda ayniqsa muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy adabiyotlar tahlili funksional mashqlarning yosh sportchilarda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Biroq adabiyotlarda funksional mashqlarni sport turlariga moslashtirish, yuklamalarni yosh va individual xususiyatlarga qarab tabaqalashtirish masalalari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shu bois, mazkur yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar sport mashg'ulotlari samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda funksional mashqlardan foydalanish samaradorligi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, funksional mashqlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar yosh sportchilarning jismoniy sifatlarini kompleks rivojlantirishda an'anaviy mashqlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. O'tkazilgan tahlil davomida funksional mashqlarni muntazam qo'llash yosh sportchilarda mushaklararo muvofiqlik va harakat aniqligining oshishiga olib kelgani kuzatildi. Xususan, muvozanat va koordinatsiyaga qaratilgan mashqlar sportchilarning umumiy harakat faoliyatini barqarorlashtirib, murakkab texnik harakatlarni bajarish qobiliyatini yaxshiladi. Bu holat sportchilarning mashg'ulot va musobaqa jarayonlaridagi xatoliklarini kamaytirishga xizmat qildi. Natijalarga ko'ra, funksional mashqlar yosh sportchilarning kuch va chaqqonlik ko'rsatkichlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tananing asosiy tayanch mushaklarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar (core mashqlar) sportchilarning harakat tezligi va kuch uzatish samaradorligini oshirdi. Natijada sportchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi sezilarli darajada yaxshilandi.

Tahlil, shuningdek, funksional mashqlarning jarohatlarning oldini olishdagi ahamiyatini ham tasdiqladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, funksional mashqlar yordamida bo'g'imlar barqarorligi oshib, mushaklar va paylar mustahkamlandi. Bu esa yosh sportchilarda mashg'ulot jarayonida yuzaga keladigan ortiqcha yuklama va shikastlanishlar xavfini kamaytirdi. Psixologik jihatdan olib borilgan tahlil funksional mashqlar yosh sportchilarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshirganini ko'rsatdi. Mashqlar xilma-xilligi va ularning o'yin elementlari bilan

uyg'unlashuvi sportchilarning mashg'ulot jarayonida faol ishtirok etishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada sportchilarning motivatsiyasi va mashg'ulotlarga bo'lgan ijobiy munosabati kuchaydi. Umuman olganda, olingan natijalar funksional mashqlar yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatadi. Tahlil natijalari asosida funksional mashqlarni sport mashg'ulotlari tizimiga bosqichma-bosqich va ilmiy asosda joriy etish zarurligi aniqlandi. Ushbu yondashuv yosh sportchilarning jismoniy imkoniyatlarini to'liq namoyon etish va sport natijalarini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari yosh sportchilarda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishda funksional mashqlarning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Olingan natijalar ilmiy adabiyotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos kelib, funksional mashqlarning sportchilarning jismoniy sifatlarini kompleks rivojlantirishdagi muhim rolini yana bir bor isbotlaydi. Xususan, kuch, chaqqonlik, muvozanat va koordinatsiyani birgalikda rivojlantirish imkoniyati funksional mashqlarni yosh sportchilar bilan ishlashda ayniqsa dolzarb etadi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, funksional mashqlar yosh sportchilarning harakat faoliyatini yaxlit tizim sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu holat sportchilarning texnik harakatlarni tez va aniq bajarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy mashqlarga nisbatan funksional mashqlar real sport harakatlariga yaqinligi bilan ajralib turadi va bu sportchilarning mashg'ulot jarayonida o'zlashtirilgan ko'nikmalarni musobaqa sharoitida samarali qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqot natijalari funksional mashqlarning jarohatlarning oldini olishdagi ahamiyatini ham ochib beradi. Muhokama natijalariga ko'ra, tananing tayanch mushaklarini mustahkamlashga qaratilgan mashqlar bo'g'imlar barqarorligini oshirib, ortiqcha yuklama oqibatida yuzaga keladigan shikastlanishlar xavfini kamaytiradi. Bu holat yosh sportchilarning sog'lig'ini saqlash va uzoq muddatli sport faoliyatini ta'minlash nuqtayi nazaridan muhim hisoblanadi.

Psixologik jihatdan olib qaralganda, funksional mashqlar mashg'ulot jarayonining qiziqarli va mazmunli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Mashqlar xilma-xilligi sportchilarning mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu esa mashg'ulot samaradorligini oshirish bilan birga, sportchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Biroq muhokama davomida funksional mashqlardan foydalanishda ayrim cheklovlar ham mavjudligi qayd etildi. Jumladan, mashqlarni noto'g'ri tanlash yoki yuklamani yosh va individual xususiyatlarga moslashtirmaslik sportchilarda charchoq va ortiqcha zo'riqishga olib kelishi mumkin. Shu bois, funksional mashqlarni qo'llashda murabbiylarning kasbiy malakasi va ilmiy yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, muhokama natijalari funksional mashqlarni yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda samarali, xavfsiz va pedagogik jihatdan asoslangan vosita sifatida baholash imkonini beradi. Ushbu mashqlarni sport mashg'ulotlari tizimiga izchil va maqsadga muvofiq joriy etish sportchilarning jismoniy imkoniyatlarini to'liq namoyon etishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari yosh sportchilarda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishda funksional mashqlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Funksional mashqlar sportchilarning kuch, chaqqonlik, muvozanat va koordinatsiya kabi asosiy jismoniy sifatlarini kompleks rivojlantirish imkonini berib, ularning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini oshiradi. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar funksional mashqlarning sport mashg'ulotlari samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdi. Xulosa shuni ko'rsatadiki, funksional mashqlar yosh sportchilarning harakat faoliyatini yaxlit tizim sifatida shakllantirishga xizmat qiladi hamda texnik harakatlarni aniq va samarali bajarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ushbu mashqlar bo'g'imlar barqarorligini oshirib, sport jarayonida yuzaga keladigan jarohatlar xavfini kamaytiradi, bu esa sportchilarning sog'lig'ini saqlashda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari asosida funksional mashqlar yosh sportchilarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qilishi ham aniqlandi. Mashqlar xilma-xilligi va ularning sport faoliyatiga yaqinligi sportchilarning faol ishtirokini ta'minlab, mashg'ulot jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon yaratadi.

Umuman olganda, funksional mashqlarni yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish jarayoniga ilmiy asoslangan va bosqichma-bosqich joriy etish zarur. Ushbu yondashuv sportchilarning jismoniy imkoniyatlarini to'liq namoyon etish, sport natijalarini barqaror oshirish hamda sog'lom va barkamol sportchilarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 2008. – 544 с.
2. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 808 с.
3. Вайнбаум Я. С. Теория и методика физического воспитания и спорта. – М.: Академия, 2010. – 256 с.
4. Bompa T. O., Buzzichelli C. Periodization: Theory and methodology of training. – 6th ed. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. – 416 p.
5. Cook G. Movement: Functional movement systems. – Santa Cruz, CA: On Target Publications, 2010. – 320 p.

6. Behm D. G., Anderson K. The role of instability with resistance training // Journal of Strength and Conditioning Research. – 2006. – Vol. 20, No. 3. – P. 716–722.
7. Kibler W. B., Press J., Sciascia A. The role of core stability in athletic function // Sports Medicine. – 2006. – Vol. 36, No. 3. – P. 189–198.
8. Myer G. D., Faigenbaum A. D., Chu D. A., et al. Integrative training for children and adolescents // Sports Health. – 2011. – Vol. 3, No. 1. – P. 74–84.
9. Faigenbaum A. D., Westcott W. L. Youth strength training: Programs for health, fitness, and sport. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2009. – 240 p.
10. O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi. Bolalar va o'smirlar sportini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2021.

NUTQIY FAOLIYATDA FIKR VA TIL TIZIMLARI

Axmedova Muyassar Xadimatovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Psixologiya kafedrası prof. v/b., p.f.d.

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda insonning aloqa vositasi hisoblangan til va nutq masalalari, ularning madaniyatga aloqadorlik xususiyatlarini ilmiy tadqiq etishga e'tibor yuqori. Jamiyat taraqqiyotiga bog'liq holda o'zaro fikr almashuv hamda, madaniyatning yuksalib borishi bevosita til va nutq xususiyatlariga bog'liq. Bu maqolada nutqiy faoliyatda fikr va til tizimlari ni psixolingvistik xususiyatlari o'rganilgan. Unda til va nutqning tafakkur, ong, ruhiyatga bog'liqligi ham inobatga olingan.

Kalit so'zlar: til, psixolingvistika, nutq, lug'at, etnolingvistika, nutqiy faoliyat, leksika, tafakkur.

Abstract: Currently, much attention is paid to issues in scientific research on the problems of language and speech, the features of their connection with culture, which are considered a means of human communication. In connection with the development of society, the mutual exchange of ideas, as well as the rise of culture, directly depend on the characteristics of language and speech. This article examines the psycholinguistic properties of thinking and language systems in speech activity. It also takes into account the dependence of language and speech on thinking, reason, and the psyche.

Key words: language, psycholinguistics, speech, vocabulary, ethnolinguistics, speech activity, vocabulary, thinking.

Аннотация: В настоящее время большое внимание уделяется вопросам на научных исследованиях проблем языка и речи, особенностей их связи с культурой, которые считаются средством общения человека. В связи с развитием общества взаимный обмен идеями, а также подъем культуры напрямую зависят от особенностей языка и речи. В данной статье исследуются психолингвистические свойства мышления и языковых систем в речевой деятельности. При этом также учитывается зависимость языка и речи от мышления, разума, психики.

Ключевые слова: язык, психолингвистика, речь, словарный запас, этнолингвистика, речевая деятельность, лексикон, мышление.

KIRISH

Hozirgi vaqtda insonning aloqa vositasi hisoblangan til va nutq masalalari, ularning madaniyatga aloqadorlik xususiyatlarini ilmiy tadqiq etishga e'tibor yuqori. Jamiyat taraqqiyotiga bog'liq holda o'zaro fikr almashuv hamda, madaniyatning yuksalib borishi bevosita til va nutq xususiyatlariga bog'liq.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy tilshunoslikda olib borilgan tadqiqotlarda eng keng tarqalgan nutq, til - og'zaki va tillar tizimi hisoblanadi ^[2. B.23].

Nutq insonning individual xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan bo'ladi. Har bir insonning o'zi kabi nutqi ham betakror. Kishining nutqi orqali uning fikrlash doirasi, nutqiy lug'at boyligi, qiziqishlari, xarakter xususiyatlari, xastaliklari, hissiy holati, kayfiyati kabilarni aniqlash mumkin ^[3.5].

Nutq va fikrlash insonlarga xos xususiyatlar xisoblanadi. Bularsiz insoniyat taraqqiyotini tasavvur qilib bo'lmaydi. Nutq – odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlantirishining ko'p qirrali jarayonidir.

Fikr arab tilidan olingan so'z bo'lib, tafakkur, g'oya; aql, o'ylash, o'y, hayol, mulohaza ^[6.F.344] ma'nosini anglatadi. "Fikr yuritmoq" so'ziga O'zbek tilining izohli lug'atida "Biror xulosaga kelish maqsadida narsa yoki xodisalarni taqqoslamok; ular haqida o'ylamoq, mulohaza qilmoq", deb izoh beradi.

Fikrlash natijasi lingvistik shaklda ifodalansa, bu fikrlash jarayonining o'zi lingvistik shaklda davom etganligini umuman anglatmaydi.

Fikrlash va til boshqa tuzilishga ega. Agar biror tilda boshqa tillarda bo'lgan ma'lum shakllar bo'lmasa, bu tilda so'zlashuvchi kishilarning tafakkurida bunday shakllar (aytaylik, vaqt, fazo xususiyatlari) mavjud emasligini ko'rsatmaydi [4. 188].

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, Vilgelm fon Gumboldt Gumboldt so'zlarining kuchini ruhiyat mahsuli sifatida tasavvur qilish lozimligini o'z asarlarida aytib o'tgan, keyinchalik u neo-gumboldtizm va etnolingvistik tushunchalarida o'z aksini topgan. So'zlashuv nutqini o'rganish juda muhimdir, chunki "og'zaki nutq faqatgina haqiqiy til va boshqa nutq shakllarini baholash me'yorida", deb ko'rsatadi frantsuz tilshunosi Balli Sh. [5.24]. Va bu qoidalar ilmiy tadqiqot uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, nutqning asl vazifasi kommunikativ funktsiya bo'lgan. Og'zaki muloqotda nutq orqali uzatiladigan mazmun hodisalarning umumlashtirilgan aksini, ya'ni fikrlash faktini nazarda tutadi. Biroq, imo-ishora kabi aloqa usuli dastlab hech qanday umumlashtirish funktsiyasini o'z-o'zidan bajarmaydi va shuning uchun u fikrga taalluqli bo'lmay qoladi [1. 404].

Insonning fikrlash jarayonlari ruhiy ontogeneza aqliy harakatlar va operatsiyalarning shakllanishi nafaqat "tashqi omillar" (xususan, signal stimullari) va obyekt-amaliy faoliyat ta'sirida, balki paydo bo'lgan nutqning bevosita ta'siri ostida, amaliyot ta'sirida ham sodir bo'ladi. Jonli nutq aloqasi, nutq faoliyati uning barcha turlari va shakllarida (shu jumladan, paydo bo'ladigan ichki nutqda) namoyon bo'ladi. Fikrlash til va nutqning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Til belgilari fikrlash jarayonlarida tobora kengayib o'ziga xos samarali vositaga aylanishi mumkin. Va u universal "asboblarga to'plami", inson tafakkurining quroli bo'ladi.

Mazmun va ifoda o'rtasida izomorfizm yo'q, bu umumiy til tizimining turli quyi tizimlarida namoyon bo'ladi. Misol uchun, biz: "Klara do'konga ketdi. U yerda u sotib oldi ...", keyin "u yerda" so'zi va "do'kon" tushunchasi o'rtasida izomorfizm yo'q, garchi bu kontekstdagi "u yerda" so'zi bizni "do'kon" tushunchasiga ishora qiladi; "u" so'zi va "Klara" to'g'ri ism o'rtasida ham izomorfizm yo'q.

Idiomatik iboralar ham xuddi shunday deydi. Hech kim (odatda) so'zma-so'z ma'noda iboralarni tushunmaydi: "shisha ichiga ko'tarilish", "asab ustida o'ynash" kabilarday.

Xuddi shu fikrning "izoh" shakllari turlicha bo'lishi mumkin. Masalan: "sekinlashtiring" - "rezinani torting", "quvur" va boshqalar.

"Tushuncha" va "so'z" toifalari o'zaro bog'liq emas. Kontseptsiyani bitta emas, balki bir nechta so'zlar bilan ifodalash mumkin, masalan: "ilmiy kengash", "stipendiya komissiyasi" va boshqalar.

Tushunchaning o'zgarishi uni bildiruvchi so'zning o'zgarishiga olib kelishi shart emas va aksincha. Masalan, "samolyot" samolyotga (laynerga) "bo'ldi"; "maktub" so'zi avval "tadbir qog'ozi" ma'nosini bildirgan bo'lsa, hozir "mukofot" ma'nosini anglatadi. "Mehmon" so'zi qadimgi Rossiyada savdogarni bildirgan bo'lsa, hozir "ziyosat qilish (tashrif) uchun kelgan odam" degan ma'noni anglatadi.

Til (nutq faoliyatidan tashqari) "subyekt – predikat" munosabatini ifodalamaydi. U boshqa turdagi munosabatlarni ifodalaydi. Masalan: "Besh besh – yigirma besh", "Qorong'i tushdi!", "Mana!", "Ha" va hokazo. predikat. Masalan, "Omadi keldi" gapida mantiqiy vosita va predikat yo'q, lekin grammatik vosita ("u") va predikat ("baxtli") bor.

Tafakkur va til o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tushunchasini "inkor qiluvchi" psixologik dalillarni ko'rib chiqish mumkin.

Tafakkurni (kengroq - aqliy faoliyatni) belgilar yordamida amalga oshirish uni belgilar bilan amalga oshirishni anglatmaydi. Fikrlash (barcha aqliy faoliyat kabi) ramziy emas, balki majoziydir. Rasmlar modallikka ega. Til "amodal" bo'lib, nutqni idrok etishda qabul qilish bosqichlari va uni yaratish jarayonida harakatlarni amalga oshirish bosqichlari bundan mustasno. Ya'ni, artikulyatsiya (og'zaki nutqda), mimika-imo-ishora (kinetik nutqda) yoki qo'lda (yozma) kabilar.

Ilgari kishi lingvistik (nutq) tafakkur deb ataladigan narsadan tashqari, uning boshqa shakllariga ham murojaat qilishi qayta-qayta ta'kidlangan:

- obrazli, obrazli-ta'sirli, kontseptual (tildan foydalanmasdan);
- tafakkurda ramziy harakatlardan foydalanish mumkin.

Tafakkurda kishi nafaqat idioyotnik (oddiy) tilga, balki fan tiliga (formulalar, diagrammalar va boshqalar), badiiy tilga va hokazolarga ham murojaat qiladi.

Belgilar o'z tabiatiga ko'ra psixik hodisalarning umumiylikini va, albatta, tafakkur shakllari va mazmunining umumiylikini bildiradi olmaydi. Tilning belgilari faqat nolingvistik va lingvistik faoliyatning ma'lum bir kontekstida bizni voqelikning ma'lum bir bo'lagiga (moddiy yoki ideal) ishora qiladi yoki biz biror narsani anglatish uchun belgilardan foydalanamiz.

Avtomatizmlarning ko'plab ko'rinishlari (motor va intellektual), shuningdek, fikrlash jarayoni bilan bog'liq bo'lgan idrok hodisalari, sezgilar odatda lingvistik bo'lmagan shaklda namoyon bo'ladi.

Taniqli olimlarning o'z-o'zini kuzatishlaridan shu ma'lumki, fikrlash ko'pincha til ishtirokisiz sodir bo'lishidan dalolat beradi. Masalan, A.Enshteyn uning nazariy fikrlash jarayoni til ishtirokisiz davom etishini ta'kidlagan. Fikrlash jarayoni tugallangandan keyin olim uchun bu jarayon va uning natijalarini ifodalashning til shaklini topish qiyin kechgan.

Til orqali biz nafaqat fikrlarni yetkazamiz, balki ularni yashiramiz (albatta, individual va ijtimoiy tajribani hisobga olgan holda). Eslatib o'tamiz, bu yerda shunday deb ataladi: "muqaddas yolg'on"

Fikrlashning vazifasi muammoli vaziyatda haqiqat faktlari (hodisalari) o'rtasida yangi munosabatlar o'rnatishdir. Tilning vazifasi fikrlash jarayonini amalga oshirish va uning natijalarini ifodalashga yordam berishdir.

Biz o'z fikrimizni tilsiz turli vositalar bilan (qo'l, bosh, yuz, ko'z, harakati bilan) ham ifodalashimiz mumkin. Biroq til va uni ro'yobga chiqaruvchi nutqimizsiz ko'zlangan maqsadga to'liq erisha olmaymiz. Inson ongi biror bir voqelikni aks ettirar ekan, u so'zlar orqali (nutq vositasi bilan) yuzaga chiqaradi.

Biroq fikrlash va nutq turli xil genetik ildizlarga ega. Dastlab (insonning ijtimoiy-tarixiy rivojlanish davrida) ular turli funktsiyalarni bajarib, alohida-alohida rivojlangan.

Bola hayotining birinchi haftalaridan boshlab u nafaqat biologik, balki unda tug'ilgan ijtimoiy ehtiyojlarni ham qondirishi kerak va buning uchun u kattalar bilan "ibtidoiy" bo'lsa-da aloqa o'rnatishi kerak. Lekin uning uchun juda muhim vazifalar. 7-9 oygacha bo'lgan ko'pchilik bolalarda og'zaki ifodali til vositalari mavjud bo'lmaydi (garchi ularda og'zaki bo'lmagan muloqot tizimi juda rivojlangan bo'lsa ham).^[5.192]

Agar bola til tizimini yaxshi o'zlashtirgan bo'lsa (taxminan 5 yoshda), bu uning fikrlash tizimini o'zlashtirganligini anglatmaydi. Ko'pgina fikrlash operatsiyalari unga nisbatan ancha kechroq (10-11 yosh va undan keyin) mavjud bo'ladi. Masalan, bola sababning tobe bo'laklarini o'zlashtirib oladi, lekin hodisa yoki hodisalarning sabab-natija munosabatlari haqidagi xulosalarni yetarlicha o'zlashtirmaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Insonlar bilan hamkorlikda faoliyat olib boruvchi kasb egalari kishining nutqiy faoliyatiga e'tiborli bo'lib, shaxsning individual xususiyatlarini aniqroq bilishi ma'qul. Yana ularning muloqotda qo'llanilayotgan barcha so'zlaridan, fikr va til munosabatlaridan xabardor bo'lishi maqsadga muvofiq.

Chunki nutq inson uchun qudratli qurol hisoblanadi, uni puxta egallashi kelajakka zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi. Nutq madaniyati-tilni, aloqa va aralashuv qurolini ishlatishga bo'lgan munosabatdir. Til vakillarida bu noyob qurolning imkoniyatlariga munosabat, uni ishlatishdagi boshqa omillar: tafakkur, ong, borliq, turli vaziyat va holatlar, maqsadga bo'lgan munosabat qanchalik yuqori saviyada bo'lsa, nutqiy faoliyati ham shunchalik yuqori saviyada bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova M., Shodiyeva N., Raxmonova N. Intellektual faoliyatida ichki nutq // Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2023. 05.06. B. 403-407.
2. Axmedova M.X. Jamiyat taraqqiyotining tildagi o'zgarishlarga ta'siri // Ilmiy tadqiqot va innovatsiya. 2023/4/10. B. 21-26.
3. Akhmedova M.Kh., Zhorakulova D. Z. Expression of intellect in speech activity // Science and innovation 10 october 2023 V.5.
4. Русский ассоциативный словарь / Сост.: Ю.Н. Караулов, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов, Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова. – М., 1994–2002. С. 188.
5. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику. – Л., 1999. С. 192.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. A.Madvaliyev tahriri ostida. Toshkent. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. Elektrn kutubxona. [F narfi B. 344].

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA XORIJIY TILNI O'RGATISH PSIXOLOGIYASI

Axmedova Muyassar Xadimatovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti
Psixologiya kafedrası prof. v/b., p.f.d.

Halimova Gulasal Xamroqulovna
Pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda chet tilini o'rganishga e'tibor yuqoriligi bayon etilgan. Unda jamiyat tarqsiyoti rivojlangani sari chet tillariga qiziqish ortib borayotganligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, chet tilini o'rganishning psixologik xususiyatlari ilmiy manbalar asosida bayon etilgan.

Hozirgi globallashuv jarayonida chet tillarini o'rganish bolalarning ta'limiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim omillardan biriga aylanib bormoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi bolalarning chet tillini o'zlashtirish jarayonidagi ijtimoiy psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratilgan. Va yana til o'zlashtirishda o'yin usullarining o'ziga hosligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: bola, o'yin, fikr, idrok, nutq, hissiyot, kommunikatsiya, qobiliyat, mashg'ulot.

Abstract: The article describes the importance of foreign language learning today. It shows that the interest in foreign languages is increasing with the development of the society and that there are a number of reasons for it. Also, the psychological features of learning a foreign language are described based on scientific sources.

In the context of the modern process of globalization, learning foreign languages is becoming one of the important factors in the educational and social development of children. The main purpose of this article is to focus on the socio-psychological characteristics of children in the process of learning a foreign language. And yet, language acquisition emphasizes the specifics of gaming methods.

Key words: child, game, thinking, perception, speech, emotion, communication, the ability, learning.

Аннотация: В статье описывается важность изучения иностранного языка сегодня. Показано, что интерес к иностранным языкам возрастает с развитием общества и тому есть ряд причин. Также на основе научных источников описаны психологические особенности изучения иностранного языка.

В условиях современного процесса глобализации изучение иностранных языков становится одним из важных факторов образовательного и социального развития детей. Основная цель данной статьи - акцентировать внимание на социально-психологических особенностях детей в процессе овладения иностранным языком. И еще, овладение языком подчеркивает специфику игровых методов.

Ключевые слова: ребенок, игра, мышление, восприятие, речь, эмоция, коммуникация, способность, обучение.

KIRISH

So'ngi yillarda jamiyat tarqsiyoti rivojlangani sari chet tillariga qiziqish ortib borayotganligi sezilarli ko'zga tashlanadi. Shuningdek xorijiy tillarni o'rganish ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa bolalik davrida til o'zlashtirish samarali hisoblanadi. Tilarini o'rganishga intilishning juda ko'p sabablari mavjud. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kishining bilimi va shu tilda gapirish iqtidori har doim ham bir-biriga to'g'ri kelavermaydi. Ayrim insonlarga til o'rganish juda ham oson, ayrimlariga esa o'ta qiyin tuyuladi. Bunda insonlarning yosh xususiyatlari muhim rol o'ynaydi.

Mazkur mavzu bolalarda til o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirish va samarali ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tillarni o'rganish murakkab jarayon hisoblanadi. Shuning uchun unda bir qancha qiyinchiliklarga duch kelish mumkin, ya'ni psixologik muammolar ana shular jumlasidandir. Bu muammolarni bir qancha psixolog olimlar katta qiziqish bilan o'rganishgan.

Chet tilini o'rganishdagi qiyinchiliklar haqida so'z borganda til tushunchasining psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. I.A.Zimnyaya tilning xususiyatiga quyidagini taklif qiladi: "til – bu murakkab sistemali ta'limot bo'lib, u inson tushuncha tafakkurini vujudga keltiradi", hamda insonning muomala vazifasini bajaruvchi funktsiyasini rivojlantiradi^[6; 3.5].

Gumboldt ta'kidlashicha, til – bu millat qalbi. Unda to'liq "milliy" xarakter aks etgan. Til – ijtimoiy-tarixiy mahsulot bo'lib, u har hil avlodlar o'rtasida muloqot uchun xizmat qiladi. Til – bu eng tirik, eng sarob va mustahkam aloqa bo'lib, yashab bo'lgan, yashayotgan va kelajak avlodlarni bir-biriga bog'lab turuvchi buyuk va tarixiy bir butunlik hisoblanadi^[3.5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Chet tili boshqa maktab dasturidagi o'quv predmetlaridan farqi bor. Yana chet tili ona tilidan ko'p jihatlari bilan ham farq qiladi. Uning farqini L.S.Vigotskiy ta'kidlab o'tganidek:

- egallash yo'li yo'nalishida;
- muloqotda kirishuvchiligida;
- vazifalarning hammasi amalga oshishida;
- bolaning tilini rivojlanishida (2-5 yosh).

Bunda L.S.Vigotskiy aniqlab olgan yo'li ona tili uchun pastdan-tepaga, chet tilini o'rganish uchun esa, tepadan-pastga xarakterlidir, deb hisoblagan. Shundan ko'rinib turibdiki, ona tili va chet tillarini o'rganish bir-biriga qarama-qarshi kechadigan jarayondir. Sababi, ona tilini inson yoki bola o'zi bilmasdan ham turib o'rganishi mumkin, lekin chet tilini o'zi boshidan boshlab, maxsus, tayyorlangan holda o'rganadi^[7; 3.6].

Mutaxassislarning mazkur g'oyalari ilmiy tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatishni ommalashtirishni yangi bosqichga olib chiqish hamda ushbu sohani yanada rivojlantirish maqsadida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, buning uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ustuvor vazifalardan biridir. Shu maqsadda 2022-yil 19-yanvarda "Xorijiy tillarni o'rganishni yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasi qarori qabul qilingan.

Ayni paytda nafaqat maktab, litsey va kollej o'quvchilari hamda oliy ta'lim muassasalari talabalari, balki maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari va boshqa soha vakillari uchun ham xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o'rganish tizimi yo'lga qo'yilgan. Til o'rganish jarayoni yosh davriga bevosita bog'liq bo'lib, bolalar kattalarga nisbatan tilni tezroq va osonroq o'zlashtiradilar. Bunga bolalarda til o'rganishga bo'lgan tabiiy moyillik, taqlid qilish qobiliyatining kuchliligi hamda vaqtning yetariligi asosiy sabab bo'ladi.

Chet tilini o'rganishdagi qiyinchiliklar haqida so'z borganda til tushunchasining psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. I.A.Zimnyaya tilning xususiyatiga quyidagini taklif qiladi: "til – bu qiyin sistemali ta'limot bo'lib, u inson tushuncha tafakkurini vujudga keltiradi, hamda insonning muomala vazifasini bajaruvchi funktsiyasini rivojlantiradi^[4; 6].

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, 6–7 yoshli bolalar ma'lumotlarning mazmunini to'liq anglab yetmasdan, ko'proq mexanik tarzda yodlaydilar.

Boshqa tildan o'zlashtirayotgan so'zlarning hech qanday hidi, rangi, shakli, hajmi, katta-kichikligi bo'lmagani uchun xotirasida saqlanishi qiyin bo'ladi. Chunki ma'lumki xotiraga sezgi xususiyatlari, hissiy holatlar kuchli ta'sir qiladi va odam ongida uzoq vaqt saqlanadi^[2.87].

Kichik yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatish jarayoni ancha murakkab va mas'uliyatli hisoblanadi. Ularga chet tillarini o'rgatishda samarali usullardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarning diqqatini bir yerga jalb qilish uchun o'quv o'yinlari, interaktiv o'yinlar va onlayn o'yinlardan foydalanish mumkin. Bu o'yinlarda turli xil rangli tarqatmalar, musiqa, koptok kabilardan foydalanish mumkin. Chunki yosh bolalarning psixologiyasi shunday rangli va o'ziga jalb qiluvchi o'yinchoq va buyumlarga moyil bo'ladi^[1.41].

Ijtimoiy amaliyotning tarixiy jihatdan vujudga kelgan alohida turi sifatidagi o'yinda odam hayoti va faoliyatining me'yorlari aks ettiriladi, ularga amal qilishni ong va sohaga oid ijtimoiy voqelikni o'zlashtirish, shaxsning aqliy, hissiy-ma'naviy rivojlanishi ta'minlab beradi.

O'yin psixologiyada, etnografiyada, madaniyat tarixida, pedagogikadagi boshqaruv nazariyasida va boshqa fanlarda o'rganiladi.

O'yinni tizimli o'rganishga urinishni birinchi bo'lib, XIX asrning oxirida nemis olimi K.Gross amalga oshirdi. U o'yinda kelajakdagi yashash uchun kurash sharoitlariga nisbatan instinktlarning ogohlantirishi bo'lib o'tadi, deb hisoblagan ("ogohlantirishlar nazariyasi").

Nemis ruhshunosi K.Byuler o'yinni "funktional huzur" olish uchun bajariladigan faoliyat sifatida ta'rifladi. Z.Freyd izdoshlari o'yinda chuqur instinktlar yoki intilishlar ifodasini ko'radilar. O'yining barcha bunday talqinlarida biologizatorlik yondashuvi mavjud. O'yinga bo'lgan materialistik qarashni o'yinning mehnatdan kelib chiqqanligini ko'rsatgan G.V.Plexanov shakllantirdi. Fundamental psixologiyada o'yin nazariyasini ishlab chiqishda uning ijtimoiy tabiatiga asoslanildi. Ye.A.Arkin, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkoninlar o'yinni yo'naltiruvchi faoliyat bilan bog'laydilar. Bu boshqaruv xulq-atvor bilan qo'shiladigan va takomillashtiriladigan faoliyatdir.

O'yin usulidan foydalanishning o'qitish imkoniyatlari anchadan beri yaxshi ma'lum. Chet tillarni o'qitish uslubi bilan shug'ullanuvchi ko'pgina olimlar o'yin usulidan foydalanishning samaraliligiga haqli ravishda e'tiborni qaratdilar. Bu o'yinda istalgan odamning qobiliyatlari to'liq, ba'zan esa hattoki kutilmaganda namoyon bo'lishi bilan tushuntiriladi.

O'qitishning o'yin shakllaridan foydalanish o'quv-tarbiya jarayonini yanada mazmunliroq va sifatliroq qiladi, chunki:

- o'yin har bir o'quvchini alohida va barcha o'quvchilarni birgalikda faol o'rganish faoliyatiga jalb qiladi va shu bilan o'quv jarayonini boshqarishning samarali vositasi hisoblanadi;
- o'yinda o'qitish amaliyotning alohida turi xususiyatiga ega bo'lgan o'quvchilarning o'z faoliyatlari vositasida amalga oshiriladi, bu jarayonda axborotning 90% gacha bo'lgan qismi o'zlashtiriladi;
- o'yin - uning ishtirokchilari uchun tanlash, o'z-o'zini ifodalash, o'z-o'zini aniqlash va o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatini beruvchi erkin faoliyat;
- o'yin ma'lum natijaga ega bo'ladi va o'quvchilarni maqsadga (g'alabaga) erishish va maqsadga erishishning ongli yo'llari sari rag'batlantiradi;
- o'yinda jamoalar yoki alohida o'quvchilar dastlab o'zaro teng bo'ladilar, natija o'yinchining o'ziga, uning tayyorlanganligi, qobiliyatlari, sabr-toqati, malakalari, xarakteriga bog'liq bo'ladi;
- o'qitishning shaxssizlantirilgan jarayoni o'yinda shaxsiy ahamiyat kasb etadi;
- musobaqalashish - o'yinning ajralmas qismi o'quvchilar uchun jozibalidir, o'yindan olingan huzurlanish chet tili darslarida qulay sharoit yaratadi va fanni o'rganishga bo'lgan istakni kuchaytiradi;
- o'yinda qandaydir sirlik - olinmagan javob doimo mavjud bo'ladi, bu esa o'quvchining fikrlash faoliyatini faollashtiradi, javobni qidirish sari undaydi;
- o'yin faol o'qitish tizimida alohida o'rinni egallaydi: u sintetikdir, chunki u o'zida faol o'qitishning deyarli barcha usullarini sintez qilgan holda bir vaqtning o'zida o'qitishni tashkillashtirishning ham usuli ham shakli hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bugungi kunda chet tillarni o'rganish jamiyat taraqqiyoti va yosh avlodning raqobatbardosh kadr bo'lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda bu borada qabul qilinayotgan qaror va dasturlar ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda. Xususan, chet tillarni o'rganishni maktabgacha ta'lim bosqichidan boshlab joriy etish bolalarning til ko'nikmalarini erta shakllantirishga imkon yaratmoqda.

Shu bilan birga, kichik yoshdagi bolalarning psixologik va fiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish muhimdir.

Demak, chet tillarni kichik yoshdan boshlab o'rgatish jarayoni puxta rejalashtirilgan, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslangan holda olib borilsa, kelajakda bilimli, tafakkuri keng va global maydonda raqobatlasha oladigan yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova X.M., Xamidullayeva M.I. "Chet tilini o'qitishda psixologik omillarning o'rni" // Ilmiy tadqiqot va innovatsiya. 2024. 3/1. B. 41.
2. Axmedova X.M., Sadridinova M.X. Chet tilini o'rganishda ona tilining psixologik o'ziga xosligi // International conference on modern development of pedagogy and linguistics 2024. 1/1. B. 87.
3. Axmedova M.X., Jurakulova D.Z. // "Uchinchi renessans poydevorini qo'yishda filologik tadqiqotlarning nazariy va amaliy ahamiyati" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent. – 2024. – 335 b. B. 5-9.
4. Maxmudov Y.U., Xudoyqulov X.J., Xolmirzayev E.J., Xolmirzayev Z.J. Pedagogika va psixologiya. Toshkent. 2011. 238 bet.
5. Султанова Ш. Психологические основы игрового метода обучения английскому языку. Сборник материалов научно-практической конференции СИПКПК. Ташкент, 2014 г.
6. Зимняя И.А. Психология обучения иностранному языку в школе. М.; Просвещение, 1991.
7. Леонтьев А.А. Речевые ошибки как проблема психологии; в сб. Материалы 3 Всесоюзного съезда общества психологов СССР, т.1, Общая психология и психофизиология., М.; 1998.

10–12 YOSHLI TENNISCHILARDA TEXNIK TAYYORGARLIK SAMARADORLIGINI OSHIRISH USLUBIYATI

Axmedova Nafisa Isaxodjayevna

Renessans ta'lim universiteti professori

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada 10–12 yoshli tennischilarda texnik tayyorgarlik samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan kompleks pedagogik-uslubiy yondashuvlar ilmiy va tajribaviy asosda yoritilgan. Tadqiqotda yosh sportchilarning texnik harakatlarni o'zlashtirish jarayonining psixofiziologik xususiyatlari, harakat ko'nikmalarining shakllanish qonuniyatlari hamda tennis texnikasini bosqichma-bosqich o'rgatish mexanizmlari tahlil qilindi. Pedagogik tajriba natijalari asosida zarba aniqligi, texnik barqarorlik, harakatlar muvofiqligi va texnik xatolar dinamikasi baholandi. Olingan natijalar taklif etilgan uslubiyatning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: tennis, yosh tennischilar, texnik tayyorgarlik, sezgir yosh davri, pedagogik uslubiyat, sport mashg'ulotlari.

Abstract: This scientific article discusses complex pedagogical and methodological approaches aimed at increasing the effectiveness of technical training in 10-12-year-old tennis players on a scientific and experimental basis. The study analyzed the psychophysiological characteristics of the process of mastering technical movements in young athletes, the laws of movement skills formation, and the mechanisms of step-by-step training of tennis techniques. Based on the results of the pedagogical experiment, the accuracy of the shot, technical stability, consistency of movements, and the dynamics of technical errors were evaluated. The results obtained confirm the high effectiveness of the proposed methodology.

Key words: tennis, young tennis players, technical training, sensitive age period, pedagogical methodology, sports training.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются комплексные педагогические и методические подходы, направленные на повышение эффективности технической подготовки теннисистов 10-12 лет на научно-экспериментальной основе. В исследовании проанализированы психофизиологические характеристики процесса освоения технических движений у юных спортсменов, закономерности формирования двигательных навыков и механизмы поэтапной тренировки теннисной техники. На основе результатов педагогического эксперимента была оценена точность удара, техническая стабильность, согласованность движений и динамика технических ошибок. Полученные результаты подтверждают высокую эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: теннис, юные теннисисты, техническая подготовка, чувствительный возрастной период, педагогическая методика, спортивная подготовка.

KIRISH

Zamonaviy tennis sportida yuqori sport natijalariga erishish uzoq muddatli, ilmiy asoslangan tayyorgarlik tizimini talab etadi. Ushbu tizimda texnik tayyorgarlik yetakchi o'rin egallab, u sportchining kelajakdagi sport mahoratini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 10–12 yosh davri bolalarda murakkab harakat ko'nikmalarini o'zlashtirish uchun eng qulay – sezgir (sensitiv) davr hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mazkur yosh bosqichida nerv tizimining yuqori plastikligi, harakat analizatorlarining faol rivojlanishi hamda taqlid qilish qobiliyatining kuchli bo'lishi texnik elementlarni tez va sifatli egallashga imkon yaratadi. Shu bilan birga, noto'g'ri tashkil etilgan mashg'ulotlar texnik xatolarning mustahkamlanishiga, kelgusida ularni tuzatishning qiyinlashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli 10–12 yoshli tennischilar uchun texnik tayyorgarlikni oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan uslubiyatni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.^[8, 124-b.]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi – 10–12 yoshli tennischilarda texnik tayyorgarlik samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan mashg'ulotlar uslubiyatini ishlab chiqish va uning pedagogik samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Yosh tennischilarning texnik tayyorgarligi tarkibini va baholash mezonlarini aniqlash;
2. Texnik elementlarni o'rgatishning yoshga mos pedagogik vosita va usullarini tanlash;
3. Pedagogik tajriba asosida ishlab chiqilgan uslubiyatning samaradorligini aniqlash;
4. Olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi:

- ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- pedagogik kuzatuv;
- pedagogik tajriba;
- texnik tayyorgarlikni baholovchi maxsus testlar;
- matematik-statistik tahlil.

Statistik tahlilda o'rtacha arifmetik qiymatlar va foiz o'zgarishlar hisoblandi.

Pedagogik tajriba bolalar-o'smirlar sport maktablarida shug'ullanayotgan 10–12 yoshli 28 nafar tennischi ishtirokida o'tkazildi. Ishtirokchilar teng sonli tajriba ($n=14$) va nazorat ($n=14$) guruhlariga ajratildi. Tajriba 6 oy davom etdi.

Tajriba guruhida mashg'ulotlar mualliflik uslubiyati asosida tashkil etildi. Uslubiyat quyidagi tamoyillarga asoslandi:

- texnik harakatlarni bosqichma-bosqich o'rgatish;
- harakatlarni soddalashtirilgan sharoitda mustahkamlash;
- o'yin va musobaqaviy mashqlardan foydalanish;
- individual xatolarni doimiy tuzatib borish.

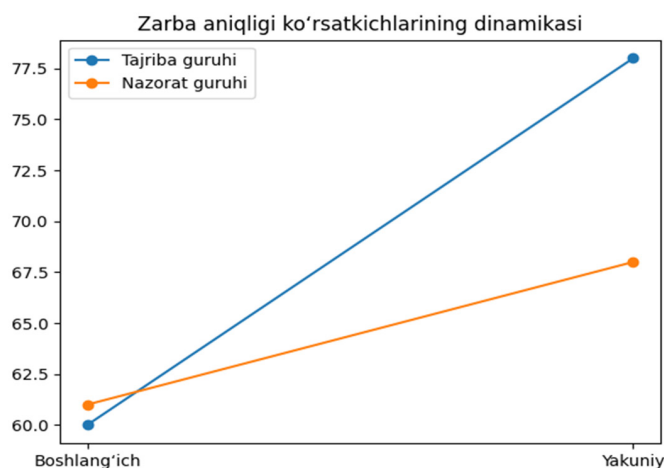
Nazorat guruhida esa an'anaviy mashg'ulot dasturi saqlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagogik tajriba natijalari texnik tayyorgarlikning barcha asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha tajriba guruhida sezilarli ijobiy o'zgarishlar yuz berganini ko'rsatdi.

1-jadval: Texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tajriba oldi va oxiridagi holati

Ko'rsatkich	Guruh	Boshlang'ich	Yakuniy	O'sish (%)
Zarba aniqligi (%)	Tajriba	60	78	30
Zarba aniqligi (%)	Nazorat	61	68	11
Uzluksiz zarbalar (son)	Tajriba	7	15	114
Uzluksiz zarbalar (son)	Nazorat	8	11	38

1-rasm: Tajriba va nazorat guruhlarida zarba aniqligi ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasi

Pedagogik tajriba natijalari 10–12 yoshli tennischilarda texnik tayyorgarlikni oshirishda muqobil (alternativ) uslubiyatning yuqori samaradorligini yaqqol ko'rsatdi. Tajriba davomida o'rganilgan barcha asosiy texnik ko'rsatkichlar bo'yicha tajriba guruhi sportchilarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi.

Xususan, zarba aniqligi ko'rsatkichi tajriba guruhida tajriba boshida o'rtacha 62 % ni tashkil etgan bo'lsa, tajriba yakunida 81 % ga yetdi, ya'ni o'sish 31 % ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa ushbu ko'rsatkich mos ravishda 63 % dan 70 % gacha oshib, umumiy o'sish 11 % bilan cheklandi. Bu holat o'zgaruvchan mashqlar va differensial o'rganishga asoslangan yondashuv texnik aniqlikni oshirishda an'anaviy mashqlarga nisbatan samaraliroq ekanligini ko'rsatadi.

Uzluksiz zarbalar soni (texnik barqarorlik ko'rsatkichi) bo'yicha ham tajriba guruhida sezilarli ijobiy dinamika kuzatildi. Ushbu ko'rsatkich tajriba oldida o'rtacha 8 ta zarba bo'lgan bo'lsa, tajriba yakunida 17 taga yetdi (o'sish 113 %). Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 9 tadan 12 taga oshdi (o'sish 33 %).

Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi sportchilarida texnik xatolar soni (kech raketka tayyorlash, oyoqlar noto'g'ri joylashuvi, muvozanatni yo'qotish) sezilarli darajada kamaydi. Shu bilan birga, sportchilarning turli o'yin vaziyatlariga moslashish qobiliyati, harakatlarning muvofiqligi va texnik barqarorligi oshdi [2, 40-b.].

Tadqiqot natijalari zamonaviy harakatlarni o'rgatish nazariyalari, xususan, noan'anaviy pedagogika, harakatlarning o'z-o'zini tashkil etishi va o'zgaruvchan mashg'ulotlar tamoyillari bilan to'liq mos keladi. An'anaviy takroriy mashqlar bilan solishtirganda, muqobil uslubiyat yosh tennischilarda texnik harakatlarni chuqurroq va barqarorroq o'zlashtirishga imkon yaratdi.

10–12 yosh davri bolalarda koordinatsiya va texnik ko'nikmalarni shakllantirish uchun sezgir bosqich hisoblanadi. Mazkur yoshda nerv tizimining yuqori plastiklik xususiyati harakat stereotiplarining tez shakllanishiga yordam beradi. Tadqiqotda qo'llanilgan differensial o'rganish usullari aynan ushbu fiziologik xususiyatlardan samarali foydalanishga xizmat qildi [7, 121-b.].

Nazorat guruhida mashg'ulotlar asosan standart va bir xil mashqlar asosida olib borildi, bu esa texnik o'sishning nisbatan sekinroq bo'lishiga olib keldi. Aksincha, tajriba guruhida qo'llanilgan o'zgaruvchan sharoitlar, kichik o'yinlar va cheklovli mashqlar sportchilarning mustaqil qaror qabul qilish, vaziyatni tez tahlil qilish va texnik harakatlarni moslashtirish qobiliyatini rivojlantirdi. Murabbiy tomonidan beriladigan ko'rsatmalar va tuzatishlarning kamaytirilishi sportchilarda o'z xatolarini mustaqil aniqlash va tuzatish malakasini shakllantirdi. Bu esa kelgusida musobaqa faoliyatida texnik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi [3, 29-b.].

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. 10–12 yoshli tennischilarda texnik tayyorgarlikni oshirishda muqobil pedagogik uslubiyat yuqori samaradorlikka ega.
2. Differensial o'rganish va o'zgaruvchan mashqlar zarba aniqligi, texnik barqarorlik va harakatlar muvofiqligini sezilarli darajada yaxshilaydi.
3. O'yin va vaziyatli mashqlar yosh sportchilarda mustaqil fikrlash va harakatlarni moslashtirish qobiliyatini rivojlantiradi.
4. Taklif etilgan uslubiyat yosh tennischilarni uzoq muddatli sport tayyorgarligi uchun zarur bo'lgan texnik poydevor bilan ta'minlaydi.

Ushbu uslubiyatni bolalar-o'smirlar sport maktablari va tennis akademiyalari mashg'ulot jarayoniga joriy etish maqsadga muvofiqdir [1, 185-b.].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova N.I. Sport pedagogik mahoratini oshirish (tennis). O'quv qo'llanma. Ch.: 2023 y. 257 b.
2. Abdalimov O.X., Azamatova N.I. Yosh tennischilarni tayyorlash texnologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: 2014 y. 115 b.
3. Pulatov Sh.A., Axmedova N.I. Sport o'yinlari elementlariga o'rgatish (tennis). Ch.: 2022 y. 215 b.
4. Axmedova N.I., Azamatov A.I. Tennis bo'yicha sport ta'lim muassasalarida mashg'ulot o'tkazish uslubiyati. O'quv-uslubiy qo'llanma. Ch.: 2023 y. 140 b.
5. Azamatov A.I. Stol tennisi nazariyasi va uslubiyati. O'quv qo'llanma. Ch.: 2023 y. 200 b.
6. Axmedova N.I. Tennischilarning jismoniy va maxsus tayyorgarligini takomillashtirish yo'llari. Monografiya. Ch.: 2023 y. 72 b.
7. Axmedova N.I. Tennis – sport pedagogik mahoratini oshirish. O'quv-uslubiy qo'llanma. T.: 2014 y. 200 b.
8. Ахмедова Н.И. Теория и методика тенниса. Дарслик. Т.:2025г. 250с.

9. Axmedova N.I., Azamatov A.I., Azamatova N.I. O'zbekiston va jahon raketka ustalarining Tokio–2020 XXXII yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtiroki natijalari va pedagogik tahlili. Fan–Sportga. 2021. 27–30-betlar.
10. Нафиса Ахмедова, Шерзод Пулатов, Абдулло Азаматов. Ёш теннисчиларда тана мувозанати турғунлигининг ҳаракатланаётган объектга реакция аниқлигининг намоён этишдаги роли. Academic research in educational sciences 2020 y. ООО “Academic Research”. 334-340.
11. Н.И. Ахмедова, А.И. Азаматов, Н.И. Азаматова. Ўзбекистон ва жаҳон ракетка устalarининг токио-2020 XXXII ёзги олимпия ўйинларида иштироки натижалари ва педагогик таҳлили. // Fan-Sportga. 2021. 27-30
12. N.I. Akhmedova, OX Abdalimov. Method of Improving the Technique of Playing in Tennis in Front of the Net. // Академические исследования в современной науке. 14/06/2023. 51-54.
13. Nigora Azamatova, Nafisa Axmedova, Abdullo Azamatov. Specific features of improving the technique of playing in front of the net in tennis. Collection of scientific papers. XI internashional scientific conference of students and young scientists. Chirchik, Uzbekistan. 1. №1. 2022/9/24. 85-86
14. N.I. Akhmedova, R.A. Lutfullina, A.I. Azamatov, N.I. Azamatova. Method of Improving the Technique of Playing in Tennis in Front of the Net. // Евразийский журнал академических исследований. 2022/6/30. 541-543.
15. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев, 2015.
16. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва, 2010.
17. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization Training for Sports. – Human Kinetics, 2019.

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA HAYOTIY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MASALALARINING ILMIY TADQIQI

Axunbabayeva Shaxnoza Shuxratovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Guliston davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish masalalari zamonaviy pedagogik konsepsiyalar, psixologik nazariyalar va xalqaro tajribalar asosida ilmiy tahlil etilgan. Maqolada shaxsning ijtimoiy-emotsional, kommunikativ, kognitiv va refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Hayotiy ko'nikmalarni pedagogik ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, refleksiv amaliyot, raqamli ta'lim va ijtimoiy loyihalar orqali rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Natijada bo'lajak pedagog shaxsida kasbiy tayyorgarlik, ijtimoiy moslashuvchanlik va o'zini rivojlantirish kompetensiyalari shakllanishining muhim shartlari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: hayotiy ko'nikmalar, pedagogik kompetensiya, refleksiv yondashuv, ijtimoiy-emotsional o'rganish, tanqidiy fikrlash, kommunikativ madaniyat, metakognitiv faoliyat, kasbiy etika, raqamli kompetensiya.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the development of life skills among future teachers based on modern pedagogical concepts, psychological theories, and international educational practices. The paper elaborates on the methodological foundations for developing social-emotional, communicative, cognitive, and reflective skills. It discusses the integration of life skills into teacher education through reflective practice, digital learning, and project-based approaches. The study concludes that fostering life skills ensures the formation of professional readiness, adaptability, and self-development competence in future educators.

Key words: life skills, pedagogical competence, reflective practice, social-emotional learning, critical thinking, communication culture, metacognitive activity, professional ethics, digital literacy.

Аннотация: В данной статье представлен научный анализ развития жизненных навыков у будущих педагогов на основе современных педагогических концепций, психологических теорий и международных образовательных практик. Подробно рассматриваются методологические основы развития социально-эмоциональных, коммуникативных, когнитивных и рефлексивных навыков. Обсуждается интеграция жизненных навыков в педагогическое образование посредством рефлексивной практики, цифрового обучения и проектных подходов. В исследовании делается вывод о том, что развитие жизненных навыков обеспечивает формирование у будущих педагогов профессиональной готовности, адаптивности и компетентности в области саморазвития.

Ключевые слова: жизненные навыки, педагогическая компетентность, рефлексивная практика, социально-эмоциональное обучение, критическое мышление, культура общения, метакогнитивная деятельность, профессиональная этика, цифровая грамотность.

KIRISH

XXI asrda insoniyat taraqqiyotining eng muhim omili sifatida inson kapitalining rivojlanishi alohida e'tirof etilmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimining bosh maqsadi endilikda faqat bilim, ko'nikma va malakalarni egallash bilan cheklanmay, balki mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qila oladigan, muammolarni hal eta biladigan, ijtimoiy jihatdan faol, kommunikativ va ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalashdan iborat bo'lib qoldi. Shu jihatdan ta'limning mazmuni va shakllari shaxsni har tomonlama rivojlantirish hamda uni hayotga tayyorlash vazifasini bajarishga yo'naltirilgan.

Bo'lajak pedagoglar esa ushbu jarayonning markazida turuvchi asosiy subyektlar hisoblanadi. Chunki ular nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni shakllantiruvchi, jamiyatda ijobiy qadriyatlar tashuvchisi sifatida ham faoliyat yuritadilar. O'qituvchining shaxsiy fazilatlar, ijtimoiy-emotsional barqarorligi, muloqot madaniyati va hayotiy ko'nikmalari kelajak avlodning intellektual, axloqiy va ma'naviy qiyofasini belgilovchi muhim omillardir. Shu bois pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish masalasi zamonaviy ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Hayotiy ko'nikmalar (life skills) atamasi Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (1997), UNICEF va UNESCO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan shaxsning kundalik hayotda, ijtimoiy va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli harakat qilishi uchun zarur bo'lgan psixososial qobiliyatlar majmuasi sifatida talqin etiladi. Boshqacha aytganda, hayotiy ko'nikmalar – bu insonning o'zini anglash, boshqalar bilan to'g'ri muloqot qilish, o'z fikrini erkin ifoda etish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish, stressni boshqarish, empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni his qilish qobiliyatlaridir. Ushbu ko'nikmalar faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki amaliy faoliyat, tajriba va refleksiya orqali shakllanadi. Shu sababli zamonaviy pedagogik ta'lim tizimida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni integrativ, tajribaviy va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilmoqda.

Pedagogika fanida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish masalasi bir qator ilmiy konsepsiyalar bilan bevosita bog'liqdir. Avvalo, kompetensiyaviy yondashuv ta'lim mazmunini o'quvchi yoki talabaning amaliy faoliyatda qo'llay oladigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltiradi. Bo'lajak pedagog uchun ushbu yondashuv o'zining kasbiy, kommunikativ, axloqiy va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishni anglatadi. Ikkinchidan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi talabaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda o'qitish jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda o'qituvchi talaba shaxsini rivojlantiruvchi subyekt sifatida qaraladi. Natijada ta'lim jarayonida talabalarda o'zini anglash, o'z fikrini ifoda etish, qaror qabul qilish va o'z ustida ishlash kabi hayotiy ko'nikmalar mustahkamlanadi.

Uchinchidan, refleksiv pedagogika nazariyasi o'qituvchi va talabaning o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan saboq chiqarish, o'zini baholash va doimiy o'sishga intilish jarayonini o'z ichiga oladi. 1983-yilda Donald Schön tomonidan ishlab chiqilgan "refleksiv amaliyotchi" konsepsiyasiga ko'ra, haqiqiy professionallik o'z tajribasini tahlil qilish va uni takomillashtirish orqali rivojlanadi. Shu ma'noda hayotiy ko'nikmalar refleksiya jarayonining tabiiy natijasidir. To'rtinchidan, zamonaviy ta'limda keng qo'llanilayotgan ijtimoiy-emotsional o'rganish (Social and Emotional Learning – SEL) modeli hayotiy ko'nikmalarning emotsional va ijtimoiy komponentlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. CASEL tadqiqotlariga ko'ra, SEL shaxsda o'zini anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy anglash, sog'lom munosabatlar o'rnatish va mas'uliyatli qaror qabul qilish kabi beshta asosiy yo'nalish orqali shakllanadi. Bo'lajak pedagoglar uchun ushbu yo'nalishlar o'qituvchilik kasbining axloqiy, ijtimoiy va psixologik mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shuningdek, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish masalasini raqamli transformatsiya jarayonlaridan ajratib bo'lmaydi. Bugungi kunda raqamli savodxonlik, onlayn muloqot madaniyati, axborotni tanqidiy tahlil qilish va virtual hamkorlik qobiliyatlari ham hayotiy ko'nikmalarning ajralmas qismiga aylangan. UNESCOning "ICT Competency Framework for Teachers" (2018) hujjatida bu jarayon o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyatining muhim ko'rsatkichi sifatida e'tirof etiladi.

Shunday qilib, bo'lajak pedagoglarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish nafaqat kasbiy tayyorgarlik jarayonining tarkibiy qismi, balki ta'lim sifatini oshirish, shaxsni har tomonlama kamol toptirish, insonparvar va ijodkor avlodni tarbiyalashning asosiy strategiyasi hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'qituvchi shaxsida o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyatni his etish, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash, yangilikka ochiqlik va doimiy o'zgarishga tayyorlik kabi zamonaviy kasbiy fazilatlar shakllanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bo'lajak pedagog shaxsida hayotiy ko'nikmalar nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy komponenti sifatida namoyon bo'ladi. Chunki zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan faqat nazariy bilimlarni emas, balki ularni hayotda, sinfda, jamoada va jamiyatda samarali qo'llay olish qobiliyatini ham talab qiladi. OECD (2024) hisobotida ta'kidlanganidek, "samarali o'qituvchi – bu o'z faoliyatini refleksiya asosida tahlil qila oladigan, o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan, ijtimoiy-emotsional jihatdan barqaror va innovatsion fikrlaydigan shaxsdir". Ushbu ta'rif o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi bilan hayotiy ko'nikmalari o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, integrativ jarayon ekanini ko'rsatadi. Pedagogik kompetensiya – bu o'qituvchining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olish, ta'lim jarayonini boshqarish, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, muammolarni hal etish, shuningdek o'z faoliyatini baholash va takomillashtirish qobiliyatidir. Bunda hayotiy ko'nikmalar, ayniqsa, quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'ladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kognitiv ko'nikmalar – muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, axborotni qayta ishlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. O'qituvchining kognitiv salohiyati uning dars jarayonida moslashuvchan fikrlashi, yangi g'oyalarni ilgari surishi va o'quvchilarda tafakkur madaniyatini shakllantirish imkonini beradi. Ijtimoiy ko'nikmalar – jamoada ishlash, hamkorlik qilish, kommunikativ madaniyat, empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni qamrab oladi. Ushbu ko'nikmalar o'qituvchiga o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan konstruktiv munosabatlarni yo'lga qo'yish imkonini beradi. Shaxsiy (individual) ko'nikmalar –

o'zini anglash, stressni boshqarish, o'zini rivojlantirish, vaqtni to'g'ri taqsimlash va o'z motivatsiyasini boshqarish qobiliyatlari bilan bog'liqdir. Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining ichki muvozanati va psixologik barqarorligiga tayanadi.

Aks ettiruvchi (refleksiv) ko'nikmalar – o'z faoliyatini tahlil qilish, natijalarni baholash, xatolardan saboq chiqarish va kasbiy o'sishga intilish bilan tavsiflanadi. Bu ko'nikmalar o'qituvchini "o'rganuvchi mutaxassis"ga aylantiradi. Shu tariqa, hayotiy ko'nikmalar bo'lajak pedagogning kasbiy identifikatsiyasi, pedagogik madaniyati va shaxsiy barqarorligini ta'minlaydigan asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu ko'nikmalar o'qituvchining o'z kasbiy kompetensiyasini doimiy rivojlantirib borishi, faoliyatiga tanqidiy yondashishi va ijtimoiy muhitga moslashuvchanligini ta'minlaydi. Bugungi global ta'lim jarayonlarida o'qituvchidan "XXI asr kompetensiyalari" (World Economic Forum, 2022), ya'ni tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik, kommunikatsiya, raqamli savodxonlik, madaniyatlararo tushunish va ijtimoiy mas'uliyat kabi kompetensiyalarni egallash talab etilmoqda. Shu bois hayotiy ko'nikmalar ushbu kompetensiyalarning poydevori sifatida qaraladi. Bo'lajak pedagog mazkur kompetensiyalarni o'zida shakllantirgach, nafaqat ta'lim mazmunini samarali yetkazadi, balki o'z o'quvchilarini ham hayotiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishga yo'naltiradi. Bu jihatdan hayotiy ko'nikmalar pedagogik kompetensiyaning axloqiy-psixologik, ijtimoiy-emotsional va refleksiv asoslarini mustahkamlaydi.

Bo'lajak pedagoglarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim jarayonining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ularning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy salohiyatini kompleks shakllantirishga qaratilgan. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun interaktiv, refleksiv, raqamli va ijtimoiy yo'naltirilgan metodlarning kompleks qo'llanilishi talab etiladi. Bunday yondashuv o'qituvchilarni nafaqat bilimli mutaxassis, balki o'z hayoti va faoliyatiga ongli, axloqiy hamda mas'uliyatli yondashuvchi shaxs sifatida shakllantiradi. Interaktiv o'qitish metodlari talabalarning fikrlash, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali vosita hisoblanadi. Ular o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Zamonaviy ta'limda interaktiv metodlar, jumladan keys-stadi (case study) – real yoki shartli pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish orqali muammolarni hal etish, mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rolli o'yinlar (role play) – o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona va hamkasb kabi rollarni ijro etish orqali empatiya, muloqot madaniyati va konfliktlarni hal etish qobiliyatini kuchaytiradi. Debate va brainstorming (fikrlar yomg'iri) metodlari talabalarni fikr bildirish, asoslash va himoya qilishga o'rgatib, ijodiy tafakkurni hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish esa o'qituvchilik jarayonida uchraydigan murakkab holatlarni chuqur tahlil qilish orqali mas'uliyatli qarorlar qabul qilish malakasini mustahkamlaydi. Mazkur metodlarning nazariy asoslari Donald Schönning "Refleksiv amaliyotchi" (The Reflective Practitioner, 1983) konsepsiyasida atroflicha yoritilgan.

Schön ta'lim jarayonida o'qituvchini "o'z faoliyatini kuzatib, tahlil qiluvchi va undan saboq chiqaruvchi mutaxassis" sifatida ko'radi. Uning ta'kidlashicha, haqiqiy professionallik doimiy refleksiya – ya'ni o'z amaliyotini tahlil qilish, natijalarga tanqidiy yondashish va takomillashtirish orqali shakllanadi. Refleksiv metodlar (kundalik yuritish, faoliyatni tahlil qilish, peer review, videoanaliz) o'qituvchiga o'z xatolarini anglash, yangi strategiyalar ishlab chiqish hamda pedagogik qarorlarni ongli ravishda qabul qilish imkonini beradi. Ushbu jarayon metakognitiv ko'nikmalarni – ya'ni "o'ylash haqida o'ylash" qobiliyatini rivojlantiradi. Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda ijtimoiy-emotsional o'rganish (Social Emotional Learning – SEL) muhim o'rin tutadi. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning, 2023) modeli ushbu jarayonni besh asosiy yo'nalishda amalga oshirishni taklif etadi:

- o'zini anglash (self-awareness) – shaxsning o'z his-tuyg'ulari, kuchli va zaif tomonlarini anglash hamda o'ziga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishi;
- o'zini boshqarish (self-management) – stressni boshqarish, maqsad qo'yish, vaqtni rejalashtirish va o'zini motivatsiya qilish;
- ijtimoiy anglash (social awareness) – boshqalar hissiyatini tushunish, empatiya va madaniyatlararo hurmat;
- munosabatlarni boshqarish (relationship skills) – sog'lom muloqot, muammolarni hal etish, hamkorlik va jamoaviy mas'uliyat;
- mas'uliyatli qaror qabul qilish (responsible decision-making) – axloqiy, ijtimoiy va professional jihatdan asoslangan qarorlarni tanlash qobiliyati.

SEL modeli o'qituvchilik faoliyatida emotsional barqarorlik, empatiya, ijtimoiy faollik va ijobiy kommunikatsiya ta'minlaydi. Shu orqali bo'lajak pedagoglar o'z o'quvchilarida ham ijobiy psixologik muhit yaratishga qodir bo'ladilar. Masalan, o'quv mashg'ulotlarida "emotsional xarita", "empatiya doirasi", "his-tuyg'ular kundaligi" kabi metodlardan foydalanish orqali talabalar o'z his-tuyg'ularini anglaydi va boshqaradi. Bu yondashuv ularning shaxsiy o'sishini, ijtimoiy sezgiriligini hamda stressga bardoshlilikini kuchaytiradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli savodxonlik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) samarali foydalanish o'qituvchining hayotiy ko'nikmalari tarkibiga kiradi. UNESCOning "ICT Competency Framework for Teachers" (2018) hujjatida

o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi ta'lim sifatini oshirishdagi eng muhim omillardan biri sifatida qayd etilgan. Raqamli kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- axborotni izlash va tahlil qilish (Google Scholar, ResearchGate kabi manbalardan foydalanish);
- virtual hamkorlik (Zoom, Microsoft Teams, Moodle kabi platformalarda o'qitish);
- raqamli etika (onlayn muloqot madaniyati va mualliflik huquqlariga rioya qilish);
- kontent yaratish (taqdimotlar, videodarslar va interaktiv testlar tayyorlash).

Onlayn platformalar (Coursera, EdX, Moodle, Khan Academy va boshqalar) orqali ishlash talabalarni mustaqil o'rganishga, axborotni filtrlash va tahlil qilishga, shuningdek, raqamli madaniyat hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga o'rgatadi. Marc Prensky (2001) tomonidan ilgari surilgan "raqamli avlod" (digital natives) konsepsiyasida ta'kidlanganidek, bugungi yoshlar texnologiya bilan uzviy bog'liq muhitda yashaydi. Shu sababli, o'qituvchilar ham o'z darslarini raqamli kontekstga moslashtirishi zarur. Bu nafaqat ularning professional tayyorgarligini oshiradi, balki ta'lim jarayonini yanada jozibador va interaktiv qiladi. Hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishda ijtimoiy faoliyat va volontyorlik tajribasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu jarayon bo'lajak pedagoglarda ijtimoiy mas'uliyat, empatiya, liderlik va jamoada ishlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Talabalarni ijtimoiy loyihalar, mentorlik dasturlari hamda peer-to-peer learning (o'zaro o'qitish) faoliyatlariga jalb etish ularning o'z bilim va tajribasini boshqalar bilan baham ko'rish, jamiyat oldidagi rolini anglash imkonini beradi. Masalan,

- "Yosh o'qituvchi – yosh avlod uchun" dasturlari orqali talabalar maktablarda dars o'tadi;
- "Talabalar maslahat markazlari" orqali quyi kurs talabalariga ko'maklashadi;
- volontyorlik asosida ijtimoiy aksiyalar, ekologik hamda xayriya loyihalarini amalga oshiradi.

Bunday tajriba ularni insonparvarlik, hamkorlik, mas'uliyat va tashabbuskorlik ruhida tarbiyalaydi. Bo'lajak pedagoglarning hayotiy ko'nikmalarini samarali baholash uchun an'anaviy test va nazorat ishlaridan tashqari, refleksiv, kompetensiyaviy va portfolioga asoslangan baholash tizimlaridan foydalaniladi. Ushbu tizimlar shaxsning rivojlanish dinamikasini, o'z ustida ishlash madaniyatini hamda kasbiy o'sishini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

XULOSA

Hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish bo'lajak pedagogni kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy jihatdan pishiq mutaxassis sifatida tayyorlashning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmay, talabaning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi va axloqiy yetukligini shakllantirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Shu nuqtai nazardan, hayotiy ko'nikmalar pedagog tayyorgarligining markaziy komponenti bo'lib, u quyidagi asosiy jihatlarda o'zini namoyon qiladi. Shaxsda o'zini anglash va refleksiya madaniyatini shakllantirish. Hayotiy ko'nikmalar o'qituvchiga o'z kuchli va zaif tomonlarini tan olish, o'z faoliyatini tahlil qilish va doimiy rivojlanish imkonini beradi. Refleksiv yondashuv yordamida pedagog o'z pedagogik qarorlarini ongli ravishda qabul qiladi, xatolaridan saboq oladi va o'z kasbiy o'sishini muntazam kuzatib boradi.

Ijtimoiy-emotsional barqarorlikni ta'minlash. Bo'lajak pedagog o'z his-tuyg'ularini boshqarishni, stressli vaziyatlarda xotirjamlikni saqlashni hamda samarali muloqot qilishni o'rganadi. SEL (Social-Emotional Learning) yondashuvi unga empatiya, ijtimoiy anglash va jamoada hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Natijada pedagog nafaqat o'quv jarayonini muvaffaqiyatli boshqaradi, balki o'quvchilar uchun ijobiy psixologik muhit yaratadi. Pedagogik etika va empatiya qadriyatlarini rivojlantirish. Hayotiy ko'nikmalar pedagogni nafaqat malakali mutaxassis, balki axloqiy va insonparvar shaxs sifatida shakllantiradi. U o'z faoliyatida adolat, halollik va hurmat kabi qadriyatlarni asosiy me'yor sifatida qabul qiladi hamda o'quvchilar uchun ijobiy namuna bo'lib xizmat qiladi. Kasbiy moslashuvchanlik va innovatsion fikrlashni mustahkamlash. Zamonaviy ta'lim tezkor o'zgaruvchan sharoitlarda faoliyat yuritishni talab qiladi. Hayotiy ko'nikmalarga ega pedagog yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, muammoli vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish va innovatsion yondashuvlarni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, u o'z o'quvchilari uchun doimiy yangilik va ijodiy fikrlash muhitini yaratadi.

Shunday qilib, hayotiy ko'nikmalarga ega pedagog – zamonaviy ta'lim islohotlarining faol subyekti bo'lib, o'z kasbini ijtimoiy mas'uliyat va insonparvarlik tamoyillari asosida amalga oshiruvchi yetuk shaxsdir. U nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni tarbiyalovchi, uning ijtimoiy va emotsional salohiyatini rivojlantiruvchi hamda jamiyatda ijobiy o'zgarishlar yaratishga qodir mutaxassis sifatida jamiyat hayotida faol rol o'ynaydi. Shu bois, bo'lajak pedagoglarning hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Harvard University Press, 1978.
2. Dewey, J. *Experience and Education*. – Collier Books, 1938.
3. Schön, D. A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. – Basic Books, 1983.
4. World Health Organization. *Life Skills Education for Children and Adolescents in Schools*. – Geneva, 1997.
5. Fazilova, D. X. (2021). Views on the socio-political appearance of youth and its features. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(3), 431-436.
6. CASEL. *Social and Emotional Learning Framework*. – Chicago, 2023.
7. OECD. *Teachers Matter: Attracting, Developing and Retaining Effective Teachers*. – Paris, 2024.
8. Фаилова, Д. Х. (2016). Механизм повышения политической активности молодежи: анализ, проблемы и решения. *Молодой ученый*, (10), 1310-1312.
9. Бердибеков, П. К., Фаилова, Д. Х., Юнусова, Ч. (2016). Проектная деятельность в дошкольном образовании. *Молодой ученый*, (1), 691-693.
10. Axunbabayeva, Sh. Sh. (2025). Bo'lajak pedagoglarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish: mazmuni, bosqichlari va tamoyillari. *INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY*, 3, 46-55.
11. Axunbabayeva, Sh. Sh. (2025). Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida bo'lajak pedagoglarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish. *Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda chet tillarni o'rgatishning zamonaviy tendensiyalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Qo'qon davlat pedagogika instituti*, 231-232.
12. Axunbabayeva, Sh. Sh. (2025). Bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda raqamli ta'lim vositalarining roli. *Научно-технические и социокультурные проблемы современного общества. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 1-qism*. – Jizzax: O'zbekiston Respublikasi Jizzax shahridagi QFU filiali, 20-21-noyabr 2025-yil, 381-385.

MUSOBAQA OLDI BOSQICHIDA TENNISCHILARNING MAXSUS JISMONIY SIFATLARINI KOMPLEKS MASHQLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI

Azamatov Abdullo Isaxo'ja o'g'li
Renessans ta'lim universiteti professori

Annotatsiya: Mazkur maqolada musobaqa oldi bosqichida tennischilarning maxsus jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks mashqlar tizimini qo'llashning samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida tezkorlik, chaqqonlik, maxsus chidamlilik va portlovchi kuch kabi muhim jismoniy sifatlarning rivojlanish dinamikasi o'rganildi. Tadqiqot natijalari kompleks mashqlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar sportchilarning musobaqa faoliyatiga tayyorgarlik darajasini sezilarli oshirishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: tennis, musobaqa oldi bosqichi, maxsus jismoniy tayyorgarlik, kompleks mashqlar, tezkorlik, chaqqonlik, sport mashg'uloti.

Abstract: This article analyzes the effectiveness of using a complex system of exercises aimed at developing special physical qualities of tennis players in the pre-competition stage on a scientific basis. In the course of the research, the dynamics of the development of such important physical qualities as speed, agility, special endurance and explosive strength were studied. The results of the research showed that training based on complex exercises significantly increases the level of preparation of athletes for competitive activities.

Key words: tennis, pre-competition stage, special physical training, complex exercises, speed, agility, sports training.

Аннотация: В данной статье на научной основе анализируется эффективность использования комплексной системы упражнений, направленной на развитие специальных физических качеств теннисистов на предсоревновательном этапе. В ходе исследования изучалась динамика развития таких важных физических качеств, как скорость, ловкость, специальная выносливость и взрывная сила. Результаты исследования показали, что тренировки, основанные на комплексных упражнениях, значительно повышают уровень подготовки спортсменов к соревновательной деятельности.

Ключевые слова: теннис, предсоревновательный этап, специальная физическая подготовка, комплексные упражнения, скорость, ловкость, спортивная подготовка.

KIRISH

Bugungi kunda tennis sporti yuqori tezlik, harakatlar xilma-xilligi va katta energiya sarfi bilan ajralib turuvchi sport turlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy tennisda texnik-taktik tayyorgarlik bilan bir qatorda sportchilarning maxsus jismoniy sifatlari yetakchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, musobaqa oldi bosqichi sportchining yil davomida erishgan tayyorgarlik darajasini maksimal darajada namoyon etishga xizmat qiluvchi muhim davr hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, ushbu bosqichda yuklamalarning umumiy hajmi qisqartiriladi, ammo mashqlar intensivligi va maxsus yo'naltirilganligi oshiriladi. Tennischilarda uchraydigan qisqa masofaga tez yugurishlar, to'xtash va yo'nalishni tez o'zgartirish, zarbalarni kuch va aniqlik bilan bajarish maxsus jismoniy sifatlarning yuqori darajada rivojlangan bo'lishini talab etadi. Shu sababli musobaqa oldi tayyorgarlikda kompleks mashqlardan foydalanish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi [1, 56-b.].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi – Musobaqa oldi bosqichida tennischilarning maxsus jismoniy sifatlarini kompleks mashqlar yordamida rivojlantirish uslubiyatini ishlab chiqish va uning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

- tennischilarning maxsus jismoniy sifatleri tarkibini aniqlash;
- musobaqa oldi bosqichida qo'llaniladigan kompleks mashqlar mazmunini ishlab chiqish;
- tajriba-sinov asosida mashg'ulotlar samaradorligini aniqlash;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.
- olingan natijalarni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish.

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi: pedagogik kuzatish, pedagogik tajriba, jismoniy sifatleri aniqlashga qaratilgan maxsus testlar, biomexanik tahlil hamda matematik-statistik usullar.

Pedagogik tajribada yuqori sport razryadiga ega bo'lgan 20 nafar tennischi ishtirok etdi. Sportchilar tasodifiy tanlash asosida nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida an'anaviy mashg'ulot uslublari qo'llanilgan bo'lsa, tajriba guruhida musobaqa oldi bosqichiga mo'ljallangan kompleks mashqlar dasturi joriy etildi. Tajriba 3 oy davomida o'tkazildi.

Tajriba guruhida mashg'ulotlar quyidagi kompleks mashqlar asosida tashkil etildi:

- tezkor reaksiya mashqlari (signal asosida harakat);
- chaqqonlikni rivojlantiruvchi "ladder" va konuslar bilan mashqlar;
- portlovchi kuchni oshiruvchi plyometrik sakrashlar;
- maxsus chidamlilikni rivojlantiruvchi intervalli yugurish mashqlari.

Nazorat guruhida esa an'anaviy mashg'ulot dasturi saqlandi.

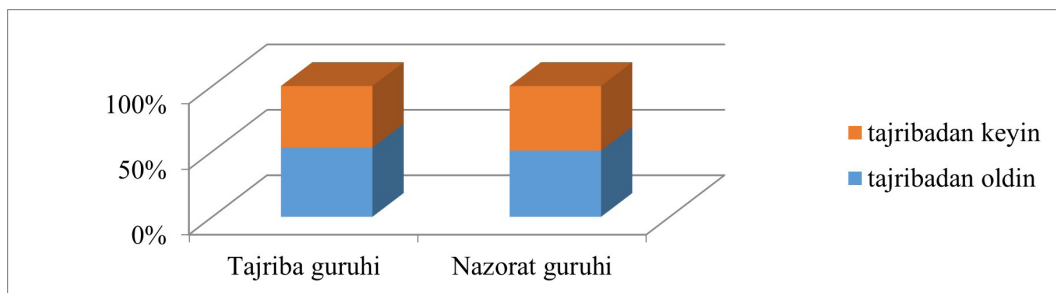
Mazkur komponentlarning uyg'un rivojlanishi bo'lajak o'qituvchining pedagogik mahoratini shakllantiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval: **Tennischilarning maxsus jismoniy sifatleri ko'rsatkichlarining tajriba oldi va keyingi holati**

Ko'rsatkichlar	Guruh	Tajriba oldi	Tajriba oxiri
30 m yugurish (soniya)	Tajriba	4,6	4,1
	Nazorat	4,5	4,4
Chaqqonlik testi (soniya)	Tajriba	12,8	11,4
	Nazorat	12,7	12,3
Vertikal sakrash (sm)	Tajriba	42	46
	Nazorat	43	44

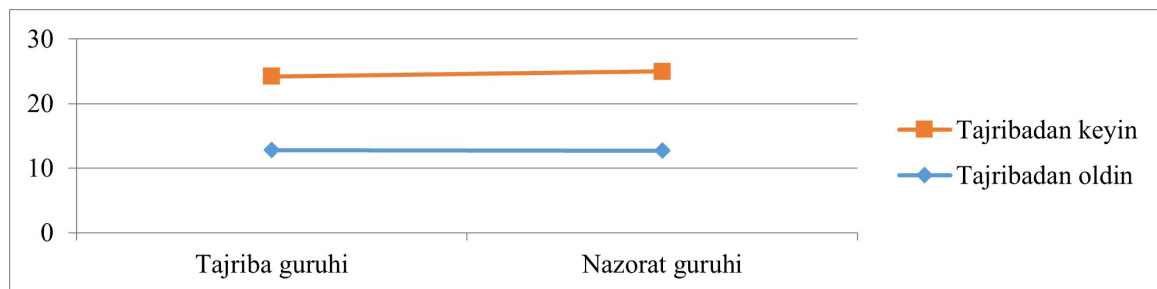
Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha ko'rsatkichlar sezilarli darajada yaxshilangan. Ayniqsa, chaqqonlik va tezkorlik ko'rsatkichlarida ijobiy o'sish kuzatilgan. Nazorat guruhida esa o'sish sur'ati ancha past bo'lgan.

1-diagramma: **Tennischilarning tezkorlik ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasi**

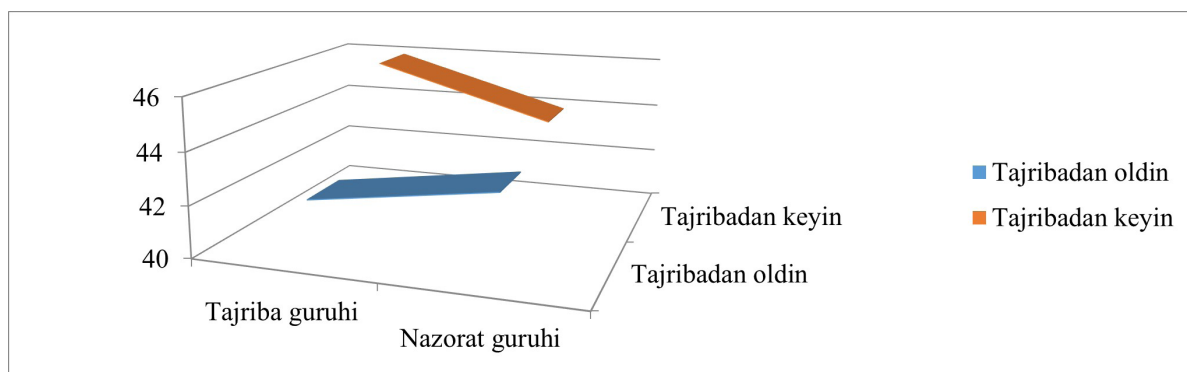

Diagrammada tajriba va nazorat guruhlarining 30 metr ga yugurish natijalari taqqoslangan. Tajriba guruhida musobaqa oldi bosqichi yakunida tezkorlik ko'rsatkichi o'rtacha 8–9 % ga yaxshilangani kuzatiladi, bu esa kompleks mashqlarning samaradorligini ko'rsatadi.

2-diagramma: Chaqqonlik va koordinatsiya ko'rsatkichlari

Chaqqonlik testlari (konuslar orasida yugurish, "agility test") natijalariga ko'ra, tajriba guruhida ko'rsatkichlar o'rtacha 1,4 soniyaga yaxshilangan bo'lib, bu 10–12 % lik ijobiy o'sishni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa chaqqonlik ko'rsatkichlaridagi o'sish 3–4 % dan oshmadi.

3-diagramma: Portlovchi kuch ko'rsatkichlarining o'zgarishi

Diagrammada vertikal sakrash natijalari aks ettirilgan. Tajriba guruhida portlovchi kuch ko'rsatkichlari 4–5 sm ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich minimal darajada bo'lgan.

Pedagogik tajriba natijalari musobaqa oldi bosqichida kompleks mashqlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar tennischilarning maxsus jismoniy sifatlarini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdi. Tajriba va nazorat guruhlarida olingan dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlarning taqqosiy tahlili asosida sportchilarning funksional va harakat tayyorgarligi darajasida muhim ijobiy o'zgarishlar aniqlangan.

1-jadval va tegishli diagrammalarning tahlili tajriba guruhida barcha maxsus jismoniy sifatlar bo'yicha ijobiy o'sish dinamikasi mavjudligini ko'rsatadi. Diagrammalarda tajriba guruhining natijalari barqaror yuqorilab borishi, nazorat guruhida esa o'zgarishlar minimal ekanligi yaqqol aks etgan.

Olingan natijalar statistik jihatdan ishonchli bo'lib, kompleks mashqlar tizimining musobaqa oldi bosqichida qo'llanilishi sportchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli oshirishini tasdiqlaydi [2, 40–b].

Mazkur tadqiqot natijalari musobaqa oldi bosqichida tennischilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini oshirishda kompleks mashqlardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, maxsus yo'naltirilgan, yuqori intensivlikdagi va qisqa davomiylikdagi mashqlar sportchilarning tezkorlik, chaqqonlik, portlovchi kuch hamda maxsus chidamlilik sifatlarini optimal darajada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda (V.N. Platonov, L.P. Matveev, T. Bomp) musobaqa oldi bosqichining asosiy vazifasi sportchining funksional imkoniyatlarini maksimal darajada safarbar qilish, lekin ortiqcha charchoqqa yo'l qo'ymaslik ekanligi ta'kidlanadi. Ushbu tadqiqotda qo'llanilgan kompleks mashqlar aynan ushbu tamoyillarga asoslangan bo'lib, yuklamalar hajmining kamaytirilishi fonida intensivlikning oshirilishi hisobiga sportchilarning ish qobiliyati barqaror saqlanib qoldi [3, 29–b].

Tadqiqot jarayonida tajriba guruhida tezkorlik ko'rsatkichlarining sezilarli yaxshilanishi tennis o'yinida tezkor qaror qabul qilish va qisqa masofalarda tez harakatlanish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatganligini ko'rsatadi. Bu holat, ayniqsa, zamonaviy tennisda rallylarning tezlashuvi va zarbalar tezligining ortib borishi sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

Chaqqonlik va koordinatsion qobiliyatlarning rivojlanishi sportchilarning kort bo'ylab harakatlanish aniqligi va barqarorligini oshirdi. Kompleks mashqlar tarkibiga kiritilgan konuslar, koordinatsion narvonlar va reaksiya mashqlari nerv-mushak tizimining faolligini oshirib, texnik harakatlarni yuqori tezlikda samarali bajarish imkonini yaratdi. Bu esa musobaqa jarayonida xatolar sonining kamayishiga olib keladi.

Portlovchi kuch ko'rsatkichlarining oshishi esa kuchli va aniqligi yuqori zarbalarni bajarish, sakrash bilan bog'liq harakatlarda ustunlikni ta'minlash imkonini berdi. Plyometrik mashqlarning qo'llanilishi mushaklarning tez qisqarish qobiliyatini rivojlantirib, zarba kuchi va harakat tezligini oshirishga xizmat qildi. Ushbu holat tennis-dagi serve, smesh va tezkor hujum zarbalari samaradorligining oshishida muhim rol o'ynaydi [6, 39-b.].

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan ilmiy-tadqiqot natijalari asosida quyidagi keng qamrovli xulosalarga kelindi:

1. Musobaqa oldi bosqichi tennischilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, aynan ushbu davrda sportchining yil davomida shakllangan imkoniyatlari maksimal darajada namoyon bo'ladi.
2. Kompleks mashqlar asosida ishlab chiqilgan uslubiyat tennischilarning tezkorlik, chaqqonlik, portlovchi kuch va maxsus chidamlilik sifatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari tajriba guruhida ushbu ko'rsatkichlarning barqaror va statistik jihatdan ishonchli o'sishini tasdiqladi.
3. Musobaqa oldi bosqichida yuklamalarning hajmini optimallashtirib, intensivligini oshirish sportchilarning funksional holatini optimal darajada saqlab qolish imkonini beradi hamda musobaqa jarayonida ortiqcha charchoqning oldini oladi.
4. Kompleks mashqlar sportchilarning harakat koordinatsiyasi va psixomotor tayyorgarligini oshirib, texnik-taktik harakatlarni yuqori tezlik va aniqlik bilan bajarishga zamin yaratadi.
5. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan uslubiyatni sport maktablari, ixtisoslashtirilgan tennis guruhlarida hamda sport klublarida musobaqa oldi tayyorgarlik jarayoniga joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.
6. Mazkur uslubiyat tennischilarning sport mahoratini oshirish bilan bir qatorda, ularning musobaqadagi barqaror natijalarini ta'minlash va sport faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.
7. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompleks mashqlar yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlar tennischilarning musobaqaga tayyorgarligini faqat jismoniy jihatdan emas, balki funksional va psixomotor jihatdan ham yuqori darajaga olib chiqadi. Bu esa sport natijalarining barqaror o'sishini ta'minlaydi [8, 85-b.].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova N.I. Sport pedagogik mahoratini oshirish (tennis). O'quv qo'llanma. Ch.: 2023 y. 257 b.
2. Abdalimov O.X., Azamatova N.I. Yosh tennischilarni tayyorlash texnologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: 2014 y. 115 b.
3. Pulatov Sh.A., Axmedova N.I. Sport o'yinlari elementlariga o'rgatish (tennis). Ch.: 2022 y. 215 b.
4. Axmedova N.I., Azamatov A.I. Tennis bo'yicha sport ta'lim muassasalarida mashg'ulot o'tkazish uslubiyati. O'quv-uslubiy qo'llanma. Ch.: 2023 y. 140 b.
5. Azamatov A.I. Stol tennisi nazariyasi va uslubiyati. O'quv qo'llanma. Ch.: 2023 y. 200 b.
6. Axmedova N.I. Tennischilarning jismoniy va maxsus tayyorgarligini takomillashtirish yo'llari. Monografiya. Ch.: 2023 y. 72 b.
7. Axmedova N.I. Tennis – sport pedagogik mahoratini oshirish. O'quv-uslubiy qo'llanma. T.: 2014 y. 200 b.
8. Axmedova N.I., Azamatov A.I., Azamatova N.I. O'zbekiston va jahon raketka ustalarining Tokio-2020 XXXII yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtiroki natijalari va pedagogik tahlili. Fan-Sportga. 2021. 27–30-betlar.
9. Нафиса Ахмедова, Шерзод Пулатов, Абдулло Азаматов. Ёш теннисчиларда тана мувозанати турфунлигининг ҳаракатланаётган объектга реакция аниқлигининг намоён этишдаги роли. Academic research in educational sciences 2020 y. ООО "Academic Research". 334-340.
10. Н.И. Ахмедова, А.И. Азаматов, Н.И. Азаматова. Ўзбекистон ва жаҳон ракетка усталарининг Токио-2020 XXXII ёзги олимпия ўйинларида иштироки натижалари ва педагогик таҳлили. // Fan-Sportga. 2021. 27-30
11. N.I. Akhmedova, OX Abdalimov. Method of Improving the Technique of Playing in Tennis in Front of the Net. // Академические исследования в современной науке. 14/06/2023. 51-54.
12. Nigora Azamatova, Nafisa Axmedova, Abdullo Azamatov. Specific features of improving the technique of playing in front of the net in tennis. Collection of scientific papers. XI international scientific conference of students and young scientists. Chirchik, Uzbekistan. 1. №1. 2022/9/24. 85-86
13. N.I. Akhmedova, R.A. Lutfullina, A.I. Azamatov, N.I. Azamatova. Method of Improving the Technique of Playing in Tennis in Front of the Net. // Евразийский журнал академических исследований. 2022/6/30. 541-543.
14. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев, 2015.
15. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва, 2010.
16. Bomp T., Buzzichelli C. Periodization Training for Sports. – Human Kinetics, 2019.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUV

Choriyeva Durdona Anvarovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
"Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" fakulteti
Maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrası dotsenti, PhD

Po'latova Mahfuza To'liqin qizi

"Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi 2 kurs magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning hozirgi tendensiyalari raqamlashtirish va texnologiyalarga, shaxsiylashtirilgan o'rganish orqali individualizatsiya va ko'nikmalarni rivojlantirish, o'yin va erta bolalik ta'limiga urg'u berib, jarayonni insonparvarlashtirishga, kognitiv faoliyat hajmi va intensivligi, erta yoshdan boshlab kasbga yo'naltirishga va yagona rivojlanish muhitini yaratish haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Modernizatsiya, individualizatsiya, o'zgaruvchan ta'lim makonlari, kognitiv faoliyat hajmi va intensivligi.

Abstract: This article examines current trends in preschool education research, focusing on digitalization and technology, individualization and skill development through personalized learning, play and early childhood education, humanization of the process, the scope and intensity of cognitive activity, early career orientation, and the creation of a unified developmental environment.

Key words: Modernization, individualization, changes in educational spaces, scope and intensity of cognitive activity.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные тенденции в научных исследованиях в области дошкольного образования, с акцентом на цифровизацию и технологии, индивидуализацию и развитие навыков посредством персонализированного обучения, игру и раннее детское образование, гуманизацию процесса, объем и интенсивность познавательной деятельности, ориентацию на профессию с раннего возраста и создание единой развивающей среды.

Ключевые слова: Модернизация, индивидуализация, изменение образовательных пространств, объем и интенсивность познавательной деятельности.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarda mustaqil fikrlash, izlanish, savol berish va tajriba o'tkazishga qiziqish uyg'otish – kelajakda ularning intellektual salohiyatini rivojlantirishning muhim omilidir. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning hozirgi tendensiyalari raqamlashtirish va texnologiyalarga (AI, interaktiv usullar), shaxsiylashtirilgan o'rganish orqali individualizatsiya va ko'nikmalarni rivojlantirishga, maktabgacha ta'limga alohida urg'u berib, jarayonni insonparvarlashtirishga, ilk maktabgacha yoshdagi bolalar erta yoshdan boshlab kasbga yo'naltirishga va yagona rivojlanish muhitini yaratish uchun oilalar bilan o'zaro aloqani kuchaytirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuningdek, boshlang'ich maktab bilan uzviylikni ta'minlash, o'zgaruvchan ta'lim makonlarini yaratish va barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Zamonaviy sifatli ta'limni uning asosiy tabiatini shaxs, jamiyat, davlatning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlariga muvofiqligini saqlab qolish bilan ta'minlashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

“Maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish” mavzusida maktabgacha ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lgan O'zbekistonlik tadqiqotchilarni, balki butun dunyo bo'yicha ushbu yo'nalishda ilmiy asos yaratgan asosiy shaxslar va ularning hissasini o'z ichiga oladi.

Bir qancha olimlar bolalar kognitiv, ijtimoiy va tadqiqotchilik faoliyatini o'rganishda muhim ilmiy nazariyalar ishlab chiqqanlar. Jean Piaget, Lev Vygotskiy, Jerome Bruner, Maria Montessori, Lilian Katz, Elizabeth Bonawitz, Samuel J., Meiselslarning asarlari maktabgacha ta'limni nazariya va amaliyot sifatida shakllantirishga katta hissa qo'shgan.

O'zbekistonlik olimlar va pedagoglardan O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida bolalar faoliyati va tadqiqotchilik jarayonini o'rganishga oid Ma'rufjonova Rohila Lutfulla qizi maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim, kognitiv va tadqiqot faoliyatini rivojlantirish shart-sharoitlarini o'rgangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotchilik faoliyati – bu bolalarning atrof-muhitni o'rganishga bo'lgan tabiiy qiziqishi asosida savollar berishi, taxminlar ilgari surishi, kuzatish, tajriba o'tkazish va xulosalar chiqarish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tadqiqotchilik: o'yin orqali, amaliy harakatlar orqali, kuzatish va tajribalar orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqotchilik faoliyati bolalarda quyidagi sifatlarni rivojlantiradi:

- mustaqil fikrlash;
- mantiqiy tafakkur;
- ijodkorlik;
- nutq rivoji;
- muammoni hal qilish ko'nikmalari;
- o'z fikrini erkin ifodalash.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqotchilik faoliyati o'ziga xos xususiyatlarga ega:

1. **Tabiiy qiziqish ustuvorligi** – bolalar atrofdagi hodisalarga “Nima uchun?”, “Qanday?” kabi savollar bilan yondashadi.
2. **O'yin faoliyati bilan uzviy bog'liqlik** – tadqiqot jarayoni o'yin shaklida olib boriladi.
3. **Amaliy faoliyatga yo'naltirilganlik** – bolalar ko'proq qo'llari bilan sinab ko'rish orqali o'rganadilar.
4. **Emotsional ishtirok** – bolalar kashfiyotdan quvonadilar, bu esa ularning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.

Modernizatsiyaning birinchi bosqichidagi ta'lim siyosatidagi asosiy ustuvorliklaridan biri bu maktabgacha ta'lim dasturlarini amalga oshirish va yosh avlodning sog'lig'ini yaxshilash choralaridir. Maktabgacha ta'limning hozirgi holati haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, duch kelayotgan qiyinchiliklarga qaramay, u eng yaxshi rus an'analarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Pedagogik jarayon bola rivojlanishining barcha asosiy sohalarini (jismoniy tarbiya, atrofdagi dunyo bilan tanishtirish, badiiy va estetik rivojlanish va boshqalar) qamrab oladi.

Bolalar salomatligini himoya qilish va yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar tizimi taqdim etiladi, komplekslik tamoyiliga amal qilinadi va pedagogik jarayonning turli jihatlarini birlashtirgan qisman dasturlar qo'llaniladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yangi, noan'anaviy kontent turlari ham paydo bo'lmoqda: xoreografiya va ritm, chet tillarini o'qitish, tasviriy san'atdagi yangi texnologiyalar, kompyuterda o'qitish va milliy madaniyat bilan tanishtirish. Bolalarning o'zlarida mustaqil tajriba va tadqiqot faoliyati uchun sharoit yaratishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda.

Shaxsga yo'naltirilgan o'zaro ta'sirlarni hisobga olgan holda, bolalar bilan muloqot va o'yinning boshqa uslubiga o'tish jarayoni davom etmoqda. Bugungi ta'lim manzarasi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etishning turli yondashuvlarini amalga oshiradigan keng ko'lamli mahalliy dasturlarni taklif etadi. Har bir dastur ma'lum bir ta'lim ustuvorligiga urg'u beradi: kognitiv rivojlanish, estetika va ekologik jihatlar. Shuni hisobga olish kerakki, bola rivojlanishining ayrim sohalariga boshqalar hisobiga e'tibor qaratish shaxsiy rivojlanishning qashshoqlashishiga va maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va ruhiy holatining yomonlashishiga olib keladi. Shunga qaramay, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonidagi hozirgi tendensiyalar orasida kognitiv faoliyat hajmi va intensivligining sezilarli darajada oshishi kuzatilmoqda.

Bolalar uchun qo'shimcha mashg'ulotlar, masalan, chet tillari, kompyuter mashg'ulotlari, ekologiya, hayot xavfsizligi va boshqalar joriy etilmoqda. Biroq, o'quv yuklamasini aniq nazorat qilish yoki tartibga solish yo'q; ko'plab maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yetarli pedagogik sharoitlar yo'q va intellektual ish yuklamasining ortishi salbiy ta'sirini qoplaydigan tashkiliy va metodologik yondashuvlar ishlab chiqilmagan. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, bunday innovatsiyalar jismoniy faollikning yetarli emas darajasini pasaytiradi va bolalar sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, bolalarning jismoniy faollikka bo'lgan ehtiyoji maktabgacha ta'lim tashkilotida bo'lgan vaqtida, hatto kuniga uch marta jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bilan ham, atigi 45-50% qondiriladi. Hozirda ko'plab maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ularning soni ikkitagacha, ba'zan esa haftada bir martagacha kamaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, turli mamlakatlarda pedagogika fanining va amaliyotining noyob rivojlanish yo'llariga qaramay, butun dunyo bo'ylab maktabgacha ta'lim tizimlari umumiy muammolarni hal qilishga intiladi. Bu bolalarning uyg'un psixofizik va ijtimoiy rivojlanishi uchun eng mos keladigan mazmun, shakllar, vositalar va usullarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bosqichi bo'lgan va uning poydevorini tashkil qiluvchi maktabgacha ta'lim hozirgi kunda ta'lim sifati va samaradorligini belgilashda asosiy o'rin egallaydi. Shu sababli maktabgacha ta'lim zamonaviy talablar asosida bo'lishi jiddiy ahamiyatga ega.

Tadqiqot jarayonida tarbiyachi tomonidan ijtimoiy-pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishning ta'lim jarayoniga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot maktabgacha ta'lim tashkiloti sharoitida olib borilib, unda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim sifati va tarbiyalanuvchilarning faolligiga ta'siri o'rganildi.

Kuzatuv, suhbat, so'rovnoma va pedagogik diagnostika metodlari bo'lgan ijtimoiy-pedagogik texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlarda ta'lim oluvchilarning faolligi va tashabbuskorligi, bolalarda muloqot madaniyati, hamkorlikda ishlash va muammoni birgalikda hal etish ko'nikmalari, tarbiyachi va bola o'rtasidagi pedagogik hamkorlik, ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning samaradorligi oshdi.

Bolaga bilimlar tayyor holda berilmaydi, u kelgusida bilimlarni manbalardan mustaqil ola bilish, fikrlay olish, mustaqil pozitsiyada tura olishga o'rgatiladi. Barcha bolalarni o'z qobiliyatlari ehtiyojlari darajasida albatta o'zlashtirib olishlari kafolatlanadi.

Interaktiv usullar va metodlardan foydalanish maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligiga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun har bir tarbiyachi tayyorgarlik modulini yaratishida pedagogik vaziyat uchun ketadigan taxminiy vaqtni aniq belgilashi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, interaktiv usullarni qo'llab tayyorlov guruhida tajriba-tadqiqot mashg'ulotining tarbiyachi tomonidan tayyorgarlik moduli va mashg'ulot ishlanmasidan namuna keltiramiz.

Mavzu:

Havo bilan tanishtirish

Mashg'ulotning borishi:

Tarbiyachi: Bolalar bugun men sizlarga tadqiqot bilan shug'ullanadigan olimlar rolini bajarish imkoniyatini beraman. Hozir men sizlarga bir topishmoqni aytaman. Topishmoqning javobini topsangiz, tadqiqot nima bilan o'tkazilishini bilib olasiz.

Bolalar: Havo.

Tarbiyachi: Ayting-chi, atrofimizdagi havoni ko'ramizmi?

Bolalar: Yo'q, ko'rmaymiz.

Tarbiyachi: Bolalar havoni ko'rish uchun biz laboratoriyaga boramiz (bolalar oq fartukni taqib stol atrofiga turadilar). Havoni bilish uchun uni tutishimiz kerak.

Tajriba 1. "Ko'rinmasni tut".

Tarbiyachi: Hammangiz stol ustidagi polietilen xaltani qo'lingizga oling, unda nima bor?

Bolalar: U bo'sh.

Tarbiyachi: Uni olib bir necha marta puflaymiz, endi uni buraymiz, xalta havoga to'ldi, havo to'ldirilgan xaltacha yostiqqa o'xshaydi. Havo butun yostiqchaga o'rnashib xaltachani egalladi. Agar biz uni yechib yuborsak nima bo'ladi?

Bolalar: Xaltadagi havo chiqib ketadi, buyum o'z holiga qaytadi.

Tarbiyachi: Havoni sezish uchun uni tutishimiz kerak ekan, biz bunga erishdik. Biz havoni tutdik.

Tajriba 2. “Puflash mashqi”.

Tarbiyachi: Sizing oldingizda suv solingan stakan bor, stakanga solingan naychani puflaymiz va nima sodir bo'lishini kuzatamiz.

Bolalar: Mayda pufakchalar hosil bo'ladi.

Tarbiyachi: Biz puflaganimizda havo chiqib, suvda pufakchalar hosil bo'ladi. Demak, havoni yana bir bor kuzatdik.

Tajriba 3. “Uchar sharlar”.

Tarbiyachi: Bolalar qaranglar, bugun mashg'ulotimizga uchar sharlar kelishibdi. Bittasi quvnoq, to'la va qip-qizil, ikkinchisi rangi oqargan, ozg'in va xafa. Siz nima deb o'ylaysiz ikkinchi shar nega unaqa?

Bolalar: Uning ichida havosi yo'q chiqib ketgan, bu shar dum-dumaloq bo'lishi uchun uni puflash kerak.

Tarbiyachi: Siz nima deb o'ylaysiz biz sharni puflasak, sharning ichida nima paydo bo'ladi?

Bolalar: Havo.

Tarbiyachi: Endi kaftlarimizni og'zimizga qo'yib nafas chiqaramiz, nimani his qildingiz?

Bolalar javobi: Kaftimizga havo tekkanini.

Didaktik o'yin

“Cho'kadi-cho'kmaydi”

Bolalar navbati bilan sandiqchadan tosh, taxtacha, boshqa mayda predmetlarni tog'orachadagi suvga tashlab ko'radilar.

Tarbiyachi: Bolalar, ko'rdingizmi ichida havosi bor predmetlar suv ustida qalqiydi.

Enerjayzer

“Quvnoq sharchalar”.

O'yinning borishi. Ushbu o'yin uchun 6-8 ta shar kerak bo'ladi. Ishtirokchilar “sanama” aytish orqali 3 yoki 4 guruhga bo'linadilar. Har bir guruh a'zolari davra qurib, bir-birlarining qo'llarini mahkam ushlaydilar. Tarbiyachi har bir guruhga bir nechta shar beradi. Ularning vazifasi qo'llarini qo'yib yubormasdan sharlarni havoda iloji boricha ko'proq o'ynatishdan iborat. Yerga tushgan sharni olish mumkin emas. Sharlarni uzoq vaqt havoda ushlab o'ynatgan guruh g'olib deb topiladi.

Tajriba 4. Tomchini shishir.

Havo bilan rasm chizish.

Tarbiyachi: Qog'ozga daraxt chizamiz, buning uchun suvni ko'proq ishlatamiz. Bo'yoqli suyuq naychani olamiz, naychani pastki uchini rasm markaziga yo'naltiramiz, so'ngra kuch bilan puflaymiz, keyin bo'yoqni har tomonga puflaymiz. Qaranglar, qanday qilib bo'yoq har tomonga tarqayapti. Bu nimaga o'xshaydi?

Bolalar: Daraxtga o'xshaydi.

Tarbiyachi: Bu sizga yoqdimi?

Bolalar: Ha.

Tarbiyachi: Sizlar zo'r havo izlovchilarsiz. Izlanishlarimiz natijasida quyidagilarni bilib oldik.

- bizning atrofimizda havo borligini;
- havoni tutish usulini;
- havo suvdan yengil ekanligini;
- havo predmetlar ichida ham borligini;
- havo inson tanasi ichida ham mavjudligini.

Shu tariqa mashg'ulot yakunlanadi¹.

Interaktiv o'qitish mashg'ulotini o'tkazishda quyidagilarga e'tibor qaratishingiz tavsiya etiladi:

Mashg'ulot ishtirokchilari, mavzuni tanlash:

- ishtirokchilar yoshi, ularning qiziqishlari;
- mashg'ulot o'tkazishning vaqtinchalik belgilari;
- shu mavzuda ushbu guruhlar bilan avval mashg'ulot o'tkazilganmi?
- shu mashg'ulotga guruhning qiziqishi.

Kerakli shartlar quyidagilar:

1. Mashg'ulot maqsadi.
2. Tarqatma materiallar.
3. Texnik jihozlar.
4. Ishtirokchilar.
5. Asosiy savollar, ularning ketma-ketligi.
6. Hayotdan amaliy misollar.

Har bir mashg'ulotda bo'lishi kerak bo'lgan aspektlar:

1. Yechimi kerak bo'lgan muammoni aniqlash.
2. Ishtirokchilarni tanishtirish (tanishuv uchun mashg'ulotlar, emotsional siquvlarni bartaraf etish).
3. Kelajakda olingan bilimlarni qo'llash.
4. Amaliy qism.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu interfaol usullardan foydalangan holda turli qiziqarli mashg'ulotlarni tashkil qilish va o'tkazish bolalarning ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirib, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, interfaol usullarni amalda qo'llash natijasida bolalar bu usullarni o'zidan o'tkazib, ko'proq amaliy bilim va ko'nikmalarni egallaydilar.

Tarbiyachi tomonidan qo'llaniladigan interaktiv usullar bolalarning qiziqishi va ehtiyojlarini qondiradigan darajada tashkil etilishi maktabgacha ta'limning sifatini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish – ularning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bolani markazga qo'ygan holda, uning tabiiy qiziqishi va faoliyatiga tayangan holda ta'limni tashkil etishni nazarda tutadi. Bu esa kelajakda mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va tashabbuskor shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Odiljonova A.A. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda kreativlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari // Zamonaviy ta'lim / Современное образование. – 2019. – № 5 (78).
2. Irisova S.R. Maktabgacha ta'limni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati // Zamonaviy ta'lim / Современное образование. – 2016. – № 10.
3. Антонов А.А. Современные тенденции дошкольного образования // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2010. – Вып. 11. – С. 22–27.
4. Chorlieva D. Improving students' readiness for pedagogical diagnostics of preschool children // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 8, No. 3.
5. Choriyeva D. Tarbiyachining pedagogik mahoratini oshirishda pedagogik texnikaning roli // Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – Jild 1, № 24. – B. 101–103.
6. Chorlieva D.A. Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratlarini oshirish yo'llari. – Toshkent : Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, – 385 b.
7. Chorlieva D. Diagnostics as a branch of psychological and pedagogical knowledge and type of research activity of a teacher // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 8, No. 3.
8. Choriyeva D. Oila va maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshiriladigan ijtimoiy vazifalar // Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – Jild 1, № 32.
9. Чориева Д.А. Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования // Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации. – 2019. – С. 86.
10. Чориева Д.А. Методы и приемы работы с агрессивными детьми // Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2021. – С. 152–161.
11. Чориева Д.А. Педагогик-психологик диагностика фаолияти билан шуғулланувчи шахсга қўйиладиган талаблар // Образование и инновационные исследования : xalqaro ilmiy-metodik jurnal. – 2022. – № 9. – B. 99–102. – DOI: 10.53885/edinres.2022.9.09.014
12. Sheraliyevna O.H. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish yo'llari // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Jild 8, № 4. – B. 70–75.
13. Sheraliyevna O.H. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining grammatik to'g'riligini shakllantirish // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Jild 10, № 1. – B. 179–185.
14. Maxmutazimova Y. The role of the kindergarten teacher in the formation of the child personality // Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. – 2025. – Vol. 1, No. 1. – P. 546–548.

XORIY OLIMLARI TADQIQOTLARIDA MUSTAQILLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISHGA OID YONDASHUVLAR

D. A. Saliyeva

Qo'qon davlat universiteti "Psixologiya" kafedrası mudiri,
psixologiya fanlari nomzodi, professor

Annotatsiya: Maqolada xorij olimlari tomonidan mustaqillik sifatini rivojlantirishga doir yondashuvlarning tahliliga bag'ishlanadi. Shuning bilan birga xorij psixologlarining shaxsda mustaqillik sifatini mazmuni, uning tarkibiy komponentlari, xususiyatlari borasidagi qarashlar tahlil qilingan. Ayniqsa, turli yosh davrlarida mustaqillik sifatini rivojlanishining xarakterli jihatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, mustaqillik, faollik, sub'yektivlik, shaxs sifatleri, yosh xususiyatlari, ko'nikma, xulq-atvor, irodaviy xususiyatlari, qiziqish, irodaviy sifatlar, maqsadga erishish.

Abstract: The article is devoted to the analysis of approaches to the development of the quality of independence by foreign scientists. At the same time, the views of foreign psychologists on the content of the quality of independence in the individual, its structural components, and features are analyzed. In particular, the characteristic features of the development of the quality of independence in different age periods are shown.

Key words: personality, independence, activity, subjectivity, personality traits, age characteristics, skill, behavior, volitional characteristics, interest, volitional qualities, goal achievement.

Аннотация: Статья посвящена анализу подходов зарубежных ученых к развитию качества независимости. Вместе с тем проанализированы взгляды зарубежных психологов на содержание качества самостоятельности личности, ее структурные компоненты, особенности. Особенно показаны характерные аспекты развития качества самостоятельности в разные возрастные периоды.

Ключевые слова: личность, самостоятельность, активность, субъектность, качества личности, возрастные особенности, навыки, поведение, волевые качества, интерес, волевые качества, достижение цели.

KIRISH

Ma'lumki, psixologiyada mustaqillik muammosiga oid nazariy tahlil uni o'rganishning bir necha yondashuvlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Jumladan, faollik, sub'yektivlik, shaxs sifatleri, yosh xususiyatlari, ko'nikmalar va rivojlanish shartlari kategoriyasi nuqtai nazaridan yoritib berilgan. Shunga muvofiq mustaqillik faollik kategoriyasi pozitsiyasidan qaraladi. Faollik shaxs mustaqilligining sharti bo'lib, u insonning ijtimoiy tabiati bilan belgilanadi va faoliyatda namoyon bo'ladi (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, P.Ya.Galperin, V.V.Davidov).

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'z navbatida mustaqillikni faoliyatli yondashuv deb atash mumkin. Bunda "sub'yektiv" va "shaxs" tushunchalari har doim ham o'zaro bir-biriga mos kelavermaydi. B.G.Ananov ta'kidlaganidek, "shaxs har doim sub'yektivdir, sub'yektiv esa o'zida shaxsiylikni topa olmasligi mumkin. Bunday holda, sub'yektiv o'zining dunyo manzarasini ham, undagi o'rnini ham e'tiborga olmaydi, balki faqat lahzalik manfaatlarni boshqaradi" ^[1]. Shuningdek, mustaqillik insonning hayot yo'li bilan bog'liq bo'lgan maxsus, oliy shaxsiy tuzilma sifatida qaraladi. Faollik - mazkur shaxsga xos bo'lgan, hayotiy ehtiyojlarni aks ettirish, ifodalash va amalga oshirishning umumlashtirilgan, yaxlit usuli: ob'yektivlashtirish (S. L. Rubinshteyn), hayotiy o'zini ifodalash va tan olishdir (K. A. Abulxanova Slavskaya).

Bunday faollikda imkoniyat darajasida avtonomlik va individuallik saqlanib qoladi. I.S.Kon, V.V.Bogoslovskiy va boshqalar mustaqillikni sub'yektiv faollik sifatida ko'rib chiqib, insonning o'zi va u tomonidan shakllantirilgan yoki qabul qilingan maqsadlar tufayli yuzaga keladigan turli xil faollik turlariga sharoit yaratadi. S.L.Rubin-

shteyn, A.N.Leontev, G.S.Batishev, Yu.M.Orlov, A.V. Brushlinskiy, N.N.Trubnikov va boshqalar har bir insonda hech bo'lmaganda taxminiy rejissyorlik rejasiga, maqsadlar ro'yxati ko'rinishidagi "hayot rejasiga" amal qilinishini kuzatish mumkinligini ta'kidlaydilar.

"Insonning mustaqil xulq-atvorida... birinchi skripkani maqsadlar o'ynaydi - ular inson faolligining haqiqiy boshqaruvchisiga aylanadi" [5], deb ta'kidlaydi A.K. Osnitskiy. O'z navbatida P.K.Anoxin, O.A.Konopkin, K.A.Abulxanova-Slavskayalarning tadqiqotlariga ko'ra, maqsadga ega bo'lgan shaxs bo'lajak natija obrazini yaratishga, harakatlarni rejalashtirishga va natijani olgandan so'ng uni baholashga qodir hisoblanadi. Shunga muvofiq ravishda maqsadning uzoqligi, A.K. Osnitskiyning fikrlariga ko'ra, ushbu faoliyatni tashkil etuvchi harakatlarning turli miqdorlari bilan faollik trayektoriyasining uzunligini belgilaydi. Ayniqsa, A.V.Brushlinskiy [3] maqsadlarga turli yo'llar, usullar, vositalar va operatsiyalar bilan erishish mumkinligini ta'kidladi. Unga ko'ra, odamlar faoliyatdagi natijalarga turli yo'llar bilan kelishadi.

Maqsadga erishish jarayonida shaxs o'z motivlarini boshqarishga qodir bo'lib, ularni vaqt bo'yicha taqsimlaydi va boshqaradi. Maqsadlarni shakllantirish faktining o'zi ularni keyinchalik amalga oshirish uchun rag'batlantiruvchi boshlang'ich bo'ladi. Boshqacha aytganda, maqsadning mavjudligi mustaqil faoliyatning asosi hisoblanadi. Bu esa "mustaqillikni egallash shakli esa maqsad sari harakatlanish trayektoriyasini o'rnatish usulini o'rganishdir". Sub'yekt faolligi muammosiga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar mustaqillikning mohiyatini tushunish va uning shaxs tuzilmasidagi o'rnini aniqlash bo'yicha uchta nuqtai nazarni taqdim etish imkonini beradi. Ayrim mualliflar mustaqillikni xarakter xislatlariga, boshqalari irodaviy xususiyatlarga, uchinchilari esa mustaqillikni shaxsning integratsiyalashgan xususiyati sifatida ko'rsatadilar.

B.G.Ananevning ta'kidlashicha: "Xarakterning haqiqiy o'ziga xosligi - bu haqiqiy ichki mustaqillik bo'lib, u ilg'or dunyoqarashni mustaqil egallashda ham,...insonning chuqur ichki e'tiqodida ham, inson foydalanadigan bilimlarning mustaqil xarakterida ham, mustaqil amaliy faoliyatda ham va nihoyat, kamtarlik va olijanob xatti-harakatlarning soddaligida ham namoyon bo'ladi" [1].

Xarakter xislatiga aylangan mustaqillik deganda K.K.Platonov va G.G.Golubevalar ish rahbar topshirig'i bilan yoki o'z tashabbusi bilan bajarilishidan qat'iy nazar, o'zgaralar yordamisiz bajarish qobiliyatni nazarda tutadilar. P.M.Yakobsonning fikricha, mustaqillikning mohiyati shundaki, inson o'z xatti-harakatlarini atrofdagilarning bosimiga, tasodifiy ta'sirlarga emas, balki tegishli vaziyatlarda qanday harakat qilish kerakligi haqidagi o'z e'tiqodlari, bilimlari, g'oyalari asoslanib belgilaydi.

Xorij olimlaridan V.V.Bogoslovskiy, A.G.Kovalev va V.N.Myasishev, K.N.Kornilov va boshqalar mustaqillik insonning harakatlarida namoyon bo'ladigan va uning o'zi qaror qabul qilishdan qo'rqmasligi, boshqalarning ta'siriga berilmasligi va o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishida ifodalanadigan irodaviy sifat ekanligini ta'kidlaydilar. U o'z tashabbusi bilan maqsadlarni belgilash, ularga erishish yo'llarini topish va qabul qilingan qarorlarni amalda bajarish qobiliyatida ifodalanadi.

Mustaqillikning irodaviy komponenti irodaviy aktning kishi o'z xohishi bilan amalga oshiradigan bir qancha bosqichlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga aytish mumkinki, mustaqillik hech qachon faqat "tabiiy holda" irodaviy sifat sifatida amal qilmaydi. Unda shaxsning axloqiy, intellektual, emosional xususiyatlari, o'zini o'zi anglash xususiyatlari aks etadi.

Rus olimlaridan L.S.Rubinshteyn, Yu.A.Samarin, A.I.Shcherbakovlarning izlanishlarida mustaqillik shaxsning integratsiyalashgan xususiyati sifatida ifodalangan bo'lib, u iroda, his-tuyg'ularning faol ishlashi, yaxlit dunyoqarashni ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lib, katta ichki mehnatni talab qiladi va mustaqil fikrlashni nazarda tutadi. Darhaqiqat shaxsni bilish xususiyatlarini tahlil qilmasdan tushunib bo'lmaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yosh psixologiyasi doirasida shaxs faoliyatda namoyon bo'ladi va shakllanadi degan qoidaga asoslanib, mustaqillik turli yosh davrlarida uning yetakchi turlari bo'yicha ko'rib chiqiladi va shaxsning atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlarining o'zgarishida ifodalanadi.

Bu sohada S.L.Rubinshteyn, L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, I.S.Kon, A.K.Osnitskiy, I.V.Dubrovina va boshqalarning ilmiy izlanishlarini tahlillarini keltirib o'tish maqsadga muvofiq. S.L.Rubinshteynning qarashlariga ko'ra, "o'zini o'zi" shaxsning o'sib borayotgan haqiqiy mustaqilligi orqali rivojlanadi. Bu hayotning shu davridagi bolaga xos bo'lgan o'zini o'zi his qilish, organizmning ajralishi va tana sxemalari hodisalaridan biri hisoblanadi" [7]. O'z navbatida P.I.Pidkasistiy va J.S.Haydarovlar bola hayotining o'yin davrini ta'riflab, bu faoliyat o'z-o'zidan yuzaga keladigan tabiiy faoliyatdan sun'iy faoliyatga, ya'ni bola maqsadga (ya'ni kutilayotgan natijaning shakllangan obraziga) intilib, o'z harakatlarini rejalashtiradi hamda ularni amalga oshiradi va natijaga erishadi. Dastlab mavjud bo'lgan, to'xtatib bo'lmaydigan mustaqil harakat va qiziquvchanlik faolligi tufayli "ishga tushadi", deb ta'kidlaydilar.

D.B.Elkonin bolalarning psixik rivojlanishida ikkita keskin o'tishi jarayonida- ilk bolalikdan maktabgacha (3 yosh inqirozi) va kichik maktab yoshidan o'smirlik davriga (balog'atga yetish inqirozi) mustaqillikning paydo bo'lishini qayd etadi. Uch yoshli bolaning mustaqillik alomati o'zboshimchalikning namoyon bo'lishi bo'lib, bu "men o'zim" psixik o'simtasining paydo bo'lishini tavsiflaydi.

Yetti yosh inqirozining eng muhim xususiyati bola shaxsining ichki va tashqi tomonlarini farqlashning boshlanishi bo'lib, u o'zini o'zi anglay boshlaydi, o'z his-tuyg'ularida yo'nalish oladi va o'ziga nisbatan yangi munosabatlarni boshdan kechiradi hamda o'zini xulq-atvor manbai sifatida anglaydi. Bu esa o'zini sevis va o'zini o'zi baholash kabi yangi shakllanishlarning paydo bo'lishini tavsiflaydi ^[8].

Kichik maktab yoshi shaxsiy, intellektual, ijtimoiy va jismoniy jihatdan mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi. "Mustaqillik bu yerda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi ta'sirida takomillashadi... Shu bilan birga, bu yosh shaxsning ushbu sifatini shakllantirish uchun burilish nuqtasi bo'lishi mumkin" ^[8].

Bir qator olimlar o'rta maktab yoshi (o'smirlik) ni mustaqillikning jadal rivojlanishi bilan tavsiflaydilar. Bu yoshda, D.B. Elkonin, I.V. Dubrovina, A.K. Osnitskiy va boshqalarning ta'kidlashicha, mustaqillik o'z hayotining ba'zi sohalarini begonalarning aralashuvidan himoya qilishga intilishda, kattalarning yordamini rad etishda, kattalarning ish sifatini nazorat qilishga urinishlaridan qoniqmaslikda namoyon bo'ladi.

Ilmiy ishlar tahlili bu davrda mustaqillikning namoyon bo'lishi o'qishda, o'rtoqlari bilan munosabatda, uy vazifalarini bajarishda, bo'sh vaqtdan foydalanishda, qiziqarli mashg'ulotlarda, ya'ni shaxsning ijtimoiy-kommunikativ sohasida namoyon bo'lishi mumkin, degan xulosaga kelish imkonini beradi.

I.S.Konning ^[4] ta'kidlashicha, o'smirlik davriga kelib, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, dunyoqarashni shakllantirish, faoliyat yo'nalishi va o'zini o'zi anglash bo'yicha ishlar yakunlanganda, mustaqillik haqiqiy yoki rasmiy bo'lishi mumkin, chunki u kattalarning bolaning yetuklik darajasiga bergan bahosi va unga bo'lgan munosabatini o'z ichiga oladi va ifodalaydi.

Mustaqillik bu yoshda ham hajm, ham mohiyat jihatidan turlicha bo'lishi, ya'ni sifat belgilariga ega bo'lishi mumkin. Keyinchalik u yetarlicha ahamiyatga ega bo'lmagan psixik tuzilma sifatida "to'xtab qolishi" mumkin. S.L.Rubinshteyn ta'kidlaganidek ^[7], mustaqil xususiyat va mustaqil sifat o'rtasida katta masofa mavjud: ular o'rtasida shaxsning rivojlanish yo'li, sub'yekt tajribasining shakllanishi mavjud. Bir qator ilmiy asarlarning tahlili mustaqillikni uning rivojlanish shart-sharoitlari nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqish imkonini beradi. B.M.Teplovning ta'kidlashicha, mustaqillik faqat insonda faoliyatga intilish bo'lgandagina mumkin. Mustaqil bo'lish istagining ifodasi, olimning fikricha, "istashni bilish"dir. D.B.Bogoyavlenskaya ^[2] ishlarida shaxsning irodaviy xususiyatlari, qiziqishi, faoliyatni bajarishga psixologik tayyorligi mavjudligi, shuningdek, ijobiy motivlangan rag'batlantirish tizimining muhimligi ta'kidlangan.

Xorij olimlaridan L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, D.B.Elkonin, I.S.Kon, Ye.A.Bondarenko va boshqalarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bolaning o'zining alohidaligini, o'z "Men"ini mustaqillikning jihatlari sifatida anglashi kattalarning uning his-tuyg'ularini qanday belgilashiga bog'liq. Natijada, faoliyatni hissiy oldindan ko'rish mexanizmi mustaqillikning boshqa jihati - xulq-atvorning ixtiyoriy boshqarishi bo'ladi.

Xorijiy tadqiqotlarda mustaqillik, shuningdek, tarkibiy qismlarning integratsiyalashuvi sifatida, "uning barcha alohida qismlarida uning tarkibiy qismlarining umumiy muvofiqlik modeli namoyon bo'lgan har qanday tizimning xususiyati" sifatida ta'riflanadi ^[6]. Kengroq ma'noda mustaqillik deganda, ushbu xususiyatni aks ettiruvchi insonning xulq-atvor modeli tushuniladi. Bu yerda namoyon bo'ladigan mustaqillik tashqi muhit omillaridan ko'ra, ko'proq psixologik tabiatning ichki omillari bilan belgilanadi. Ularda mustaqillikni tushunish ko'pincha o'zlik tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, uning mohiyati nazariyotchilar tomonidan asosan bir xil tarzda ochib beriladi.

Psixologlar o'zlikni insonning xulq-atvori orqali kuzatiladigan tabiatini belgilovchi jihatlarga kiritib, uni ushbu tabiat va xulq-atvorni tushuntiruvchi shaxs tushunchalari doirasida tavsiflaydilar. Personologiya bizni qiziqtirgan shaxsiy ta'limni tavsiflashga uchta pozisiyadan yondashadi: ichki anglanmagan energiya pozisiyasidan, jamiyatdagi mustaqillikning deterministikligi pozisiyasidan va insonning o'zini o'zi faollashtirish natijasi pozitsiyasidan yondashadilar.

Bir guruh olimlar (Z.Freyd, A.Adler) kuzatilayotgan xulq-atvor shakllari asosida yotuvchi ichki tuzilmalar va jarayonlar bilan qiziqishgan. Mustaqillik bu holda vaqt o'tishi va turli vaziyatlarda saqlanib qoladigan taxminiy mavjudlik, ichki omil, anglanmagan turtki, arxetip yoki shaxs xususiyati sifatida tushuniladi. Bu barqaror, o'zgarmas, abadiy va insonni rag'batlantiradigan, yo'naltiradigan narsadir.

Ikkinchi guruh olimlar (E.Fromm, E.Erikson, G.Olport) insonga madaniy, ijtimoiy, oilaviy va shaxslararo ta'sirning hal qiluvchi rolini e'tirof etganlar. Mustaqillik nafaqat noyob tug'ma qobiliyatlar, balki insonning o'tmish tajribasi xususiyatlari natijasi hisoblanadi.

Uchinchi guruh (A.Maslou, K.Rodgers) inson tabiatan o'zini o'zi takomillashtirish qobiliyatiga ega deb hisoblab, ma'lum bir vaqtda va ma'lum bir joyda hayot girdobiga tashlangan odamlarning o'zlari ular tomonidan amalga oshirilgan tanlov uchun mas'uldirlar. Shu bois, mustaqillikni o'zini o'zi hurmat qilish sifatida belgilaydilar.

Bunday mustaqillik insonni shaxsiy o'sish va ijodkorlik sari harakatlantiradi hamda mustaqillik va erkinlikni o'z ichiga oladi. Biroq, eng umumiy ko'rinishda mustaqillik insonga tug'ilishdan xos bo'lgan ma'lum miqdordagi energiya sifatida namoyon bo'ladi. Bu hayot faoliyati jarayonida rivojlanadigan shaxsning ichki omili bo'lib, insonga ma'lum bir sifat beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, xorijiy tadqiqotchilar tomonidan inson mustaqilligi muammosining tushunilishini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu muammo turli yo'llar bilan ishlab chiqilgan: qalbdagi eng yashirin narsa - yaratuvchiga chaqiriqlar, o'sib borayotgan shaxsning axloqiy pozitsiyalarini shakllantirishga urinishlar, dressura, psixoanalitik proseduralar va o'zini o'zi faollashtirish, ya'ni insonning o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi takomillashtirishning harakatlantiruvchi kuchlarini o'rganishga urinishlarni qamrab oladi.

Xorijiy tadqiqotlarda mustaqillik faollikdan kelib chiqadigan, barcha yosh davrlarida turli xil faoliyat jarayonida rivojlanadigan va shu bilan ma'lum bir sifatga ega bo'lgan umumlashtirilgan integratsiyalashgan shaxsiy xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Faol mustaqillik ko'nikmalarining shakllanganligi bilan tavsiflanadi. Mustaqillikning rivojlanishiga tashqi va ichki shart-sharoitlar ta'sir ko'rsatadi. Mustaqillikning rivojlanishi irsiy omillarga, o'tmish tajribasiga, ijtimoiy kuchlarga, o'ziga va hayotning har bir lahzasida so'zsiz ijobiy e'tiborga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев; отв. ред. А. В. Брушлинский, В. А. Кольцова; РАН, Ин-т психологии. – М.: Наука, 2000. – 351 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: учеб. пособие для вузов / Д. Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
3. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта / А. В. Брушлинский; РАН Ин-т психологии. – М.: Б.и., 1994. – 109 с.
4. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Осницкий А. К. Психология самостоятельности: методы исслед. и диагностики / А. К. Осницкий ; психол. ин-т. РАО, Центр соц.-психол. помощи им. Ж. Казанова. – М.; Нальчик : Эль-Фа, 1996. – 124 с
6. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. – М., 2000.
7. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн; послесл. К. А. Абульхановой-Славской, А. Н. Славской; РАН, Ин-т психологии. – М. : Наука, 1997.-189 с.
8. Эльконин Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков В кн. Изб. Психол. Труды. – М., 1989.

MILLIY ADABIYOT NAMUNALARI YORDAMIDA TALABALAR TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Eraliyeva Dilnoza Oybek qizi

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni o'qitish
metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada milliy adabiyot namunalarining talabalar tanqidiy tafakkurini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari tadqiq etilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi va milliy adabiy meros bu jarayonda noyob pedagogik potensialga ega. Tadqiqotda o'zbek klassik va zamonaviy adabiyoti namunalarining didaktik xususiyatlari, ularning badiiy-estetik, falsafiy-axloqiy va milliy-madaniy mazmuni tanqidiy tafakkurni rivojlantirish kontekstida tahlil qilingan. Muallif tomonidan milliy adabiyot asosida tanqidiy tafakkurni shakllantiruvchi didaktik tizim yaratilgan bo'lib, unda matn tahlili, muammoli situatsiyalar, dialogik o'qitish, ijodiy loyihalash, bahs-munozara va refleksiya metodlarining o'zaro uyg'unligi ta'minlangan. Maqolada professor-o'qituvchilar uchun milliy adabiyot ta'limida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning amaliy metodikasi, o'quv jarayonini tashkil etishning samarali shakllari va baholash mezonlari taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy tafakkur, didaktik imkoniyatlar, milliy adabiyot, badiiy matn tahlili, muammoli ta'lim, dialogik o'qitish, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: The article studies the didactic possibilities of national literature examples in developing students' critical thinking. The formation of critical thinking competence is one of the priority areas in the modern education system, and the national literary heritage has a unique pedagogical potential in this process. The study analyzes the didactic characteristics of Uzbek classical and modern literature examples, their artistic-aesthetic, philosophical-moral and national-cultural content in the context of developing critical thinking. The author has created a didactic system for forming critical thinking based on national literature, which provides for the interaction of text analysis, problem situations, dialogic teaching, creative design, debate and reflection methods. The article presents practical methods for developing critical thinking in national literature education for professors and teachers, effective forms of organizing the educational process, and assessment criteria.

Key words: critical thinking, didactic opportunities, national literature, literary text analysis, problem-based learning, dialogic teaching, pedagogical technologies.

Аннотация: В статье исследуются дидактические возможности примеров из национальной литературы в развитии критического мышления у студентов. Формирование компетенции критического мышления является одним из приоритетных направлений в современной системе образования, и национальное литературное наследие обладает уникальным педагогическим потенциалом в этом процессе. В исследовании анализируются дидактические характеристики примеров из классической и современной литературы Узбекистана, их художественно-эстетическое, философско-нравственное и национально-культурное содержание в контексте развития критического мышления. Автор разработал дидактическую систему формирования критического мышления на основе национальной литературы, которая предусматривает взаимодействие текстового анализа, проблемно-ситуативного обучения, диалогического обучения, творческого проектирования, дебатов и рефлексивных методов. В статье представлены практические методы развития критического мышления в преподавании национальной литературы для преподавателей, эффективные формы организации учебного процесса и критерии оценки.

Ключевые слова: критическое мышление, дидактические возможности, национальная литература, анализ литературных текстов, проблемно-ориентированное обучение, диалогическое обучение, педагогические технологии.

KIRISH

Zamonaviy jahon ta'lim tizimida tanqidiy tafakkurga ega bo'lgan, mustaqil qaror qabul qila oladigan, ma'lumotlarni tahlil qilib, mantiqiy xulosalar chiqarishga qodir kadrlar tayyorlash eng muhim vazifa sifatida belgilangan. UNESCO va OECD kabi xalqaro tashkilotlar tanqidiy tafakkurni XXI asr uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalardan biri deb e'tirof etgan. Bu ayniqsa gumanitar ta'lim sohasida, xususan filologiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ularning kelajakdagi professional faoliyati til, adabiyot va madaniyat kabi murakkab hodisalarni tushunish, talqin qilish va o'rgatish bilan bog'liq.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim tizimini isloh qilish jarayonida ham tanqidiy tafakkurni rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Prezidentimizning ta'lim sohasiga oid farmoyishlari va qarorlari zamonaviy bilim olishning shunchaki axborotlarni yod olish emas, balki ularni tanqidiy baholash, tahlil qilish va amalda qo'llash qobiliyatini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Bu vazifani amalga oshirishda milliy adabiyot namunalari noyob didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbek milliy adabiyotining boy va ko'p qirrali merosi talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish uchun ulkan pedagogik potensialga ega. Alisher Navoiy^[1], Zahiriddin Muhammad Bobur, Muqimiy, Furqat kabi ulug' mutafakkirlarning asarlari, XX asr adabiyotining nodir namunalari, zamonaviy o'zbek adabiyotining eng yaxshi asarlari nafaqat badiiy-estetik qiymat, balki falsafiy chuqurlik, ijtimoiy-tarixiy muhim muammolarni aks ettirish, insonning ichki dunyosini ochib berish bilan ajralib turadi. Bu asarlar talabalarni chuqur o'ylashga, turli qarashlarni taqqoslashga, sabab-oqibat munosabatlarini anglashga, badiiy obrazlar orqali hayotiy haqiqatlarga yetishga undaydi.

Tanqidiy tafakkur muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiyada keng tadqiq etilib kelinmoqda. Tanqidiy tafakkurning turli nazariy konsepsiyalari mavjud bo'lib, ularning har biri muayyan jihatlarni ta'kidlaydi. Jon Dyuning reflektiv fikrlash nazariyasi tanqidiy tafakkurni muammoni anglash, farazlar qo'yish va ularni tekshirishga asoslangan faoliyat sifatida ko'rib chiqadi. Richard Pol va Linda Elder tanqidiy tafakkurni o'z fikrlash jarayonini ongli ravishda nazorat qilish va takomillashtirish san'ati deb ta'riflaydilar. Ularning "Universal intellektual me'yorlar" konsepsiyasi tanqidiy fikrlashning aniqlik, to'g'rilik, chuqurlik, kenglik, mantiqiylik kabi sifatlarini ajratib ko'rsatadi. Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda ijtimoiy muloqot va madaniy vositalarning rolini ta'kidlaydi. Uning "Yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi ta'lim jarayonida o'qituvchi va hamkasb talabalari yordamida talabaning potensial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning muhimligini ko'rsatadi. Bu konsepsiya milliy adabiyot asosida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda dialog va hamkorlik usullarini qo'llash zarurligini asoslaydi. Benjamin Blumning ta'lim maqsadlari taksonomiyasi tanqidiy tafakkur rivojlanishining ierarxik tuzilishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu taksonomiyaning yuqori darajalari - tahlil qilish, baholash va yaratish - tanqidiy tafakkurning asosiy komponentlari hisoblanadi. Zamonaviy ta'limda yangilangan Bloom taksonomiyasi keng qo'llaniladi va milliy adabiyot ta'limida ham samarali foydalanilishi mumkin.^[3] Milliy adabiyot va tanqidiy tafakkur o'rtasidagi didaktik munosabatlar ham alohida tadqiqot ob'jektiga aylangan. Louise Rosenblatning transaksion nazariyasi adabiy asarni o'qish jarayonini o'quvchi va matn o'rtasidagi faol o'zaro ta'sir sifatida tushuntiradi. Uning fikricha, har bir o'quvchi matnni o'zining shaxsiy tajribasi, bilimi, his-tuyg'ulari orqali talqin qiladi va bu jarayon tanqidiy tafakkurni talab etadi. Bu nazariya milliy adabiyot ta'limida talaba markazli, dialogik yondashuvning nazariy asosini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot kompleks metodologik paradigma asosida olib borilgan bo'lib, nazariy va empirik metodlarning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi. Tadqiqot metodologiyasi didaktik, psixologik va filologik yondashuvlarning sinteziga asoslangan. Nazariy tadqiqot metodlari doirasida tanqidiy tafakkur pedagogikasi, didaktika nazariyasi, adabiyot ta'limi metodikasiga oid ilmiy adabiyotlar keng miqyosda o'rganildi. Xususan, Lev Vigotskiyning^[2] ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi, Jan Piajening kognitiv rivojlanish konsepsiyasi, Benjamin Blumning ta'lim maqsadlari taksonomiyasi, Pol va Elderning tanqidiy tafakkur modeli, Louise Rosenblatning transaksion o'qish nazariyasi kabi fundamental ishlar tahlil qilindi. O'zbek pedagogikasi va metodikasi sohasidagi ilmiy manbalar, milliy adabiyot ta'limiga oid tadqiqotlar ham keng o'rganildi. Didaktik tahlil metodi milliy adabiyot namunalari tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi potensialini aniqlashda qo'llanildi. Bu jarayonda har bir adabiy asarning mazmuniy xususiyatlari, obrazlar tizimi, falsafiy-axloqiy muammolari, tarixiy-madaniy konteksti, til va uslub o'ziga xosligi tanqidiy tafakkur rivojlanishi nuqtai nazaridan baholandi. Tahlil davomida klassik asarlar (Navoiy, Bobur, Muqimiy asarlari) va zamonaviy adabiyot namunalari (XX-XXI asr o'zbek adabiyoti) ning didaktik imkoniyatlari solishtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot milliy adabiyot namunalarining tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi konkret didaktik imkoniyatlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanish metodikasini ishlab chiqish imkonini berdi. Dastlabki diagnostika natijalari talabalarning tanqidiy tafakkur darajasi haqida quyidagi tasavvur yaratdi. Diagnostik test maksimal baho yuz ball edi va Bloom taksonomiyasining barcha darajalarini qamrab oldi. Umumiy natijalar bo'yicha talabalarning o'rtacha ko'rsatkichi 54,3 ball tashkil etdi, bu o'rtacha darajani bildiradi. Biroq tanqidiy tafakkurning turli komponentlari bo'yicha natijalarda katta farq kuzatildi. Bilish va tushunish darajalarida talabalar nisbatan yaxshi natija ko'rsatdilar (o'rtacha 68 ball), tahlil qilish darajasida o'rtacha natija 52 ballni tashkil etdi, sintez va baholash darajalarida esa ko'rsatkichlar sezilarli darajada past bo'ldi (o'rtacha 38 ball). Milliy adabiyot matnlari bilan ishlashda ham turli darajadagi qiyinchiliklar aniqlandi. Talabalarning ko'pchiligi asarning syujetini va asosiy voqealarni yaxshi eslasalar ham, obrazlarning ichki dunyosini tahlil qilish, muallif pozitsiyasini aniqlash, asardagi ramziy ma'nolarni tushunish, turli tanqidiy talqinlarni solishtirish kabi murakkab vazifalarni bajarishda qiyinchilikka duch keldilar. Bu shuni ko'rsatdiki, talabalar asosan reproduktiv darajada fikrlaydilar va tanqidiy tafakkur ko'nikmalariga kam egalardirlar. Professor-o'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar ham muhim ma'lumotlar berdi. O'qituvchilarning aksariyati milliy adabiyotning katta didaktik potentsialga ega ekanligini tan oldilar, biroq bu potentsialdan to'liq foydalanish uchun tegishli metodikaning yo'qligini ta'kidladilar. Ko'pchilik o'qituvchilar an'anaviy ma'ruza va savol-javob metodlariga ko'proq tayanishlarini, tanqidiy tafakkurni rag'batlantiradigan interaktiv metodlarni kam qo'llashlarini e'tirof etdilar. Asosiy sabablar sifatida vaqt cheklanganligini, katta guruhlar hajmini, zamonaviy metodikaga oid bilim va ko'nikmalarining yetishmasligini ko'rsatdilar.

Didaktik tahlil natijalariga ko'ra, turli milliy adabiyot namunalari tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning o'ziga xos imkoniyatlariga ega ekanligi aniqlandi. Klassik adabiyot asarlari, xususan Alisher Navoiyning dostonlari falsafiy tafakkurni, abstraktlash qobiliyatini, axloqiy masalalarda tanqidiy munosabat bildirishni rivojlantiradi. Masalan, "Lison ut-tayr" dostonida hudhudning sayohati ramziy ma'nolarni tushunish, ichki ma'naviy yo'lni anglash, tasavvufiy tushunchalarni talqin qilish kabi murakkab aqliy operatsiyalarni talab etadi.^[4] Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari tarixiy fikrlash, voqealarni tahlil qilish, shaxsiy va davlat manfaatlarini muvozanatlash, turli xil odamlarni baholash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ajoyib material beradi. Talabalar Bobur tasvirlaydigan voqealar va shaxslarni tahlil qilar ekan, turli nuqtai nazarlarni hisobga olishga, tarixiy kontekstni tushunishga, muallif sub'ektivligini baholashga o'rganadilar. XX asr o'zbek adabiyotining dastlabki davri namunalari, xususan Cho'lpon she'riyati milliy istiqloq, milliy o'zlik, mustaqillik g'oyalari kabi murakkab tushunchalarni tanqidiy o'rganish imkonini beradi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlarini milliy tarixni tanqidiy o'rganish, tarixiy voqealarning turli talqinlarini solishtirish, an'ana va modernizatsiya muammolarini tahlil qilish uchun boy material taqdim etadi. Bu asarlarda tasvirlangan murosasiz qahramon xarakterlari, murakkab ijtimoiy munosabatlar, falokatli voqealar talabalarni mantiqan fikrlashga, sabab-oqibat zanjirlarini aniqlashga, turli ijtimoiy qatlamlar nuqtai nazaridan vaziyatni ko'rib chiqishga majbur qiladi. Zamonaviy o'zbek adabiyoti namunalari, O'tkir Hoshimov, Ulug'bek Hamdam, Tog'ay Murod, Pirimqul Qodirov kabi yozuvchilarning asarlari talabalarni zamonaviy jamiyat muammolarini tanqidiy tahlil qilishga undaydi. Pedagogik eksperiment natijalariga ko'ra, milliy adabiyot asosida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning maxsus ishlab chiqilgan didaktik tizimi yuqori samaradorlikka ega ekanligi isbotlandi. Eksperimental guruhlarda qo'llanilgan didaktik tizimning asosiy komponentlari quyidagilar edi.

Birinchi komponent - muammoli yondashuv. Har bir darsda milliy adabiyot matnlari asosida muammoli vaziyat yaratildi. Masalan, Navoiyning "Xamsa"sidan "Farhod va Shirin" dostonini o'rganishda talabalar oldiga quyidagi muammolar qo'yildi: Shirin kimni tanlashi kerak edi - Xusravni yoki Farhodmi va nima uchun? Farhod o'limining aslida kim aybdor? Navoiy bu voqeani tasvirlashda qaysi qadriyatlarni yuqori qo'yadi? Bu kabi muammoli savollar talabalarni chuqur o'ylashga, turli pozitsiyalarni ko'rib chiqishga, asosli javob izlashga undadi.^[5]

Ikkinchi komponent - dialogik o'qitish. Darslar ko'pincha Sokrat suhbat yoki evristik dialog sifatida tashkil etildi. O'qituvchi tayyor javoblar bermadi, balki tizimli savollar orqali talabalarni mustaqil xulosaga keltirdi. Masalan, Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini muhokama qilishda: "Otabek nima uchun shunday yo'l tanladi?", "Uning qarorini qanday baholaysiz?", "Boshqa yo'l bor edimi?", "Muallif Otabekka qanday munosabatda?" kabi savollar orqali talabalar o'z fikrlarini shakllantirishga yo'naltirildilar.^[6]

Uchinchi komponent - bahs-munozara. Milliy adabiyot asarlaridagi ziddiyatli masalalar bo'yicha tashkil etilgan bahs-munozaralar talabalarning tanqidiy fikrlashini kuchli faollashtirdi. Masalan, Cho'lpon she'riyatini o'rganishda "Cho'lpon she'riyatida milliy g'oya qanday ifodalangan?" yoki Oybek asarlarini tahlil qilishda "Yaxshi adabiy asar birinchi navbatda nima bo'lishi kerak - g'oyaviy yoki badiiy jihatdan mukammal?" kabi mavzularda debatlar o'tkazildi. Bahs jarayonida talabalar o'z pozitsiyalarini dalillar bilan himoya qilishga, raqib fikrlarni tanqidiy tahlil qilishga, konstruktiv muhokamalarda ishtirok etishga o'rgandilar.

To'rtinchi komponent - kichik guruhlarda ishlash. Talabalar 4-5 kishilik kichik guruhlariga bo'linib, milliy adabiyot asarlarining muayyan jihatlarini tahlil qildilar. Masalan, Hamid Olimjonning she'rlarini o'rganishda bir guruh obraz tizimini, ikkinchisi til va uslubni, uchinchisi tarixiy kontekstni, to'rtinchisi zamondoshlari tanqidini o'rgandi. Keyin har bir guruh o'z topilmalarini taqdim etdi va umumiy sintez yaratildi. Bu metod hamkorlik, bir-birini tinglash, turli nuqtai nazarlarni birlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirdi.^[7]

Beshinchi komponent - ijodiy loyihalar. Talabalar milliy adabiyot asarlari asosida turli ijodiy loyihalar bajar-dilar: tahliliy esse, multimediali taqdimot, adabiy tahlil maqolasi, adabiy qahramonlar bilan intervyu, zamonaviy talqin (asar g'oyasini hozirgi kunga moslashtirish), adabiy-tanqidiy video-blog yaratish. Bu loyihalar tala-balarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini birlashtirib rivojlantirishga xizmat qildi.

Oltinchi komponent - refleksiv faoliyat. Har bir dars yoki mavzu oxirida talabalar o'z o'rganish jarayonini, qanday qiyinchiliklarga duch kelganliklarini, nimani yangi o'rganganliklarini, qanday savollar paydo bo'lganini tahlil qildilar. Refleksiv jurnal yuritish talabalarning o'z fikrlash jarayonini anglash, tanqidiy o'z-o'zini baholash qobiliyatini rivojlantirdi.

O'z-o'zini baholash anketalari ham o'zgarishlarni ko'rsatdi. Eksperimental guruh talabalari tanqidiy tafakkur ko'nikmalariga bo'lgan ishonchlarining oshganini, milliy adabiyotga qiziqishlarining kuchayganini, mustaqil fikrlashdan qo'rqmaslik, bahs-munozaralarda faol ishtirok etishga tayyorlik kabi o'zgarishlarni qayd etdilar. Ko'pchilik talabalar milliy adabiyot asarlarini o'qishning nafaqat o'quv vazifasi, balki shaxsiy rivojlanish vositasi ekanligini ta'kidladilar. Biroq tajriba davomida ba'zi qiyinchiliklar ham aniqlandi. Dastlab ba'zi talabalar yangi metodikaga qarshilik ko'rsatdilar, chunki ular tayyor javoblar olishga o'rganishgan edilar. Muammoli vaziyatlar, ochiq savollar, bahs-munozaralar ularni bezovta qildi. Shuningdek, ba'zi talabalar o'qish hajmining oshishidan shikoyat qildilar - tanqidiy tahlil uchun asarlarni to'liq va diqqat bilan o'qish talab etildi. O'qituvchilar uchun ham yangi metodikani qo'llash dastlab qiyin bo'ldi - bahs-munozarani boshqarish, konstruktiv muhit yaratish, turli fikrlarni sintez qilish maxsus ko'nikmalarni talab etdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot milliy adabiyot namunalarning talabalar tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda katta didaktik potensialga ega ekanligini isbotladi. O'zbek klassik va zamonaviy adabiyotining namunalari falsafiy chuqurlik, axloqiy-ma'naviy qadriyatlar tizimi, badiiy-estetik boylik, ko'p qirrali mazmun kabi xususiyatlari bilan tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan noyob pedagogik vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, milliy adabiyot asosida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning samarali didaktik tizimi ishlab chiqildi. Bu tizim muammoli yondashuv, dialogik o'qitish, bahs-munozara, kichik guruhlarda hamkorlik, ijodiy loyihalar va refleksiv faoliyat kabi komponentlarni o'z ichiga oladi. Ushbu tizim talabalarning tanqidiy tafakkur darajasini sezilarli darajada oshirishi pedagogik eksperiment orqali tasdiqlandi. Milliy adabiyotning didaktik imkoniyatlari juda keng. Klassik asarlar falsafiy fikrlash, abstraktlash, ramziy ma'nolarni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Tarixiy-biografik asarlar tarixiy tafakkur, turli manbalarni tahlil qilish, voqealarni tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantiradi. Zamonaviy adabiyot namunalari talabalarni hozirgi zamon muammolarini tanqidiy o'rganishga, insoniy muno-sabatlarning psixologik chuqurligini tushunishga yo'naltiradi. Har bir davr va janr o'ziga xos didaktik imkoniyat-larga ega va ularni to'liq ishlatish tanqidiy tafakkurning turli komponentlarini kompleks rivojlantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kadirova Z. Z. Alisher Navoiy Nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari //Philological research: lan-guage, literature, education. – 2024. – T. 3. – №. 3. – C. 38-42.
2. Vygotsky L. S. The collected works of LS Vygotsky: The fundamentals of defectology. – Springer Science & Business Media, 1987. – T. 2.
3. Faxriddin o'g'li I. N. Bloom taksianomasi va uning bosqichlari //Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – №. 2.
4. Razzoqov A. "Lison ut-tayr" dostoni kompozitsiyasi va obrazlari uyg 'unligi //Oltin bitiglar–Golden Scripts. – 2023. – T. 2. – №. 2.
5. Shamsiyev P. "Xamsa" dostonlarining ilmiy-tanqidiy matnlari va ularni tuzish prinsiplari //Oltin bitiglar–Golden Scripts. – 2019. – T. 1. – №. 1.
6. Normatov J. "O 'tkan kunlar" asarida Zaynab obrazining mifopoetik talqini //International Conference on Interdisci-pline Science. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 278-281.
7. Eshboyeva S. Hamid Olimjon she'riy dostonlarining o'ziga xos xususiyatlari //conferences. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 309-312.

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA TYUTORLIK INSTITUTINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Kandaxarov Zafar Ishratovich

Tyutorlar faoliyatini muvofiqlashtirish bo'limi tyutori

Tajibayeva Komila Taxirjonovna

Tyutorlar faoliyatini muvofiqlashtirish bo'limi tyutori

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston oliy ta'lim tizimida tyutorlik institutini rivojlantirishning dolzarb masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida tyutorlik institutining mohiyati, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni hamda amaldagi holati o'rganilgan. Shuningdek, tyutorlik faoliyatini tashkil etishda mavjud muammolar, jumladan, funksional vazifalarning aniq belgilanmaganligi, tyutorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati, raqamli ta'lim muhitiga integratsiya darajasi hamda baholash mexanizmlarining yetarli emasligi aniqlangan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, tyutorlik institutini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mazkur maqola oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish va talabalarga individual yondashuvni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tyutorlik instituti, oliy ta'lim tizimi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individual ta'lim trayektoriyasi, ta'lim sifati, akademik maslahat, raqamli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv.

Abstract: This article analyzes the urgent issues of developing the tutoring institution in the higher education system of Uzbekistan from theoretical and practical perspectives. The study examines the essence of the tutoring institution, its role in modern higher education, and its current state of implementation. In addition, existing problems in organizing tutoring activities are identified, including unclear functional responsibilities, the need to improve tutors' professional competencies, insufficient integration into the digital learning environment, and the lack of effective evaluation mechanisms. Based on the research findings, scientifically grounded recommendations aimed at improving the tutoring institution are proposed. The results of the study contribute to enhancing the quality of higher education and strengthening an individualized approach to student support.

Key words: tutoring institution, higher education system, student-centered education, individual learning trajectory, quality of education, academic advising, digital education, competency-based approach.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения проанализированы актуальные вопросы развития института тьюторства в системе высшего образования Республики Узбекистан. В ходе исследования изучены сущность института тьюторства, его место в современной системе образования, а также текущее состояние его функционирования. Кроме того, выявлены существующие проблемы в организации тьюторской деятельности, в частности отсутствие четко определённых функциональных обязанностей, необходимость развития профессиональных компетенций тьюторов, недостаточный уровень интеграции в цифровую образовательную среду и несовершенство механизмов оценки эффективности деятельности. На основе полученных результатов разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации, направленные на совершенствование института тьюторства. Представленные выводы способствуют повышению качества высшего образования и усилению индивидуального подхода к обучающимся.

Ключевые слова: институт тьюторства, система высшего образования, личностно-ориентированное обучение, индивидуальная образовательная траектория, качество образования, академическое консультирование, цифровое образование, компетентностный подход.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va axborot tizimlari iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, xususan, statistik faoliyatni tashkil etish va boshqarishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, tahlil qilish va taqdim etish jarayonlarini tubdan o'zgartirib, ularning aniqligi, tezkorligi va ishonchililigini oshirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, statistik tizimlarda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish bilan bog'liq muammolar, jumladan, ma'lumotlar integratsiyasi, axborot xavfsizligi, inson omili

hamda texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur holat statistik faoliyatda raqamli yechimlarning ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida joriy etilishini taqozo etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – AKT va axborot tizimlarining statistik faoliyat samaradorligiga ta'sirini nazariy jihatdan asoslash hamda ularning qo'llanilish yo'nalishlarini umumlashtirishdan iborat. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, shuningdek, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida talabalarining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va kasbiy qiziqishlarini inobatga olgan holda yondashuvni ta'minlash zamonaviy oliy ta'limning muhim talablaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, tyutorlik instituti oliy ta'lim tizimida muhim pedagogik mexanizm sifatida shakllanmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasining normativ-huquqiy hujjatlarida tyutorlik faoliyatini joriy etish va rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tyutorlik instituti talabalarining akademik moslashuvi, mustaqil ta'limni tashkil etish, kasbiy yo'naltirish va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik faoliyatini tashkil etishda bir qator muammolar mavjud. Xususan, tyutorlarning vazifalari va funksiyalarining yetarli darajada aniqlanmaganligi, ularning kasbiy kompetensiyasini oshirish mexanizmlarining sustligi, shuningdek, tyutorlik faoliyatini baholash va rag'batlantirish tizimining to'liq shakllanmaganligi ushbu institut samaradorligini pasaytirmoqda. Bundan tashqari, raqamli ta'lim sharoitida tyutorlik faoliyatini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu munosabat bilan, oliy ta'lim tizimida tyutorlik institutini rivojlantirishning dolzarb masalalarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish mazkur tadqiqotning asosiy maqsadini tashkil etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining iqtisodiy va statistik jarayonlarga ta'siri masalalari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, M. Porter raqamli texnologiyalarni raqobat ustunligini shakllantiruvchi muhim omil sifatida baholagan bo'lsa, F. Mishkin axborot tizimlarining makroiqtisodiy tahlildagi roliga alohida e'tibor qaratadi. Xalqaro tashkilotlar – Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va BMT Statistika bo'limi tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli statistik platformalar va ma'lumotlar almashinuvi tizimlarining davlat boshqaruvidagi ahamiyati yoritilgan. Ushbu ishlarda avtomatlashtirilgan axborot tizimlari statistik kuzatuvlar sifatini oshirishda asosiy instrument sifatida ko'rsatiladi. Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O'zbekiston statistik tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonlari hamda ularning tashkiliy va uslubiy jihatlari tahlil qilingan. Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, AKTning statistik faoliyat samaradorligiga kompleks ta'siri yetarli darajada tizimli o'rganilmagan bo'lib, mazkur yo'nalish qo'shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Tyutorlik institutining nazariy asoslari shundan iboratki, tyutorlik instituti zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishning muhim pedagogik shakllaridan biri hisoblanadi. "Tyutor" atamasi lotincha tutor so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "yo'naltiruvchi", "maslahatchi", "qo'llab-quvvatlovchi" ma'nolarini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda tyutorlik talabaning individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish, uning akademik va shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat turi sifatida talqin etiladi. Pedagogika nazariyasida tyutorlik faoliyati shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va konstruktivistik ta'lim modeli bilan uzviy bog'liqdir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasiga ko'ra, ta'lim jarayonining markazida talaba shaxsi, uning ehtiyojlari va qobiliyatlari turadi. Tyutor esa ushbu jarayonda talabaning o'z-o'zini rivojlantirishiga ko'maklashuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan tyutorlik instituti talabalarda nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Tyutor talabaning o'quv faoliyatini rejalashtirish, o'z-o'zini baholash va ta'lim natijalarini tahlil qilish jarayonida muhim metodik yordam ko'rsatadi. Konstruktivistik yondashuvga ko'ra esa bilim tayyor holda berilmaydi, balki talaba tomonidan faol o'zlashtiriladi. Tyutor bu jarayonda talabaning bilimlarni mustaqil egallashiga sharoit yaratadi, muammoli vaziyatlar orqali uni izlanishga undaydi. Shu bois tyutorlik faoliyati nazoratdan ko'ra hamkorlik va maslahat modeliga asoslanadi. Tyutorlik institutining nazariy asoslari, shuningdek, akademik maslahat (academic advising), mentorlash va kouching tushunchalari bilan chambarchas bog'liqdir. Biroq tyutorlik ushbu tushunchalardan farqli ravishda talabaning butun ta'lim jarayonini tizimli ravishda qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan kompleks faoliyatni ifodalaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot nazariy yo'nalishga ega bo'lib, unda empirik hisob-kitoblar va statistik modellashtirish usullaridan foydalanilmagan. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullariga asoslangan. Xususan, tahlil jarayonida mantiqiy tahlil va sintez, taqqoslash, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarni o'rganish asosida kontent-tahlil usuli qo'llanildi. Tadqiqotda statistik faoliyatni raqamlashtirish jarayoni yaxlit tizim sifatida qaralib, axborot texnologiyalarining tashkiliy, texnik va funksional jihatlarini o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot mavzusini chuqur va har tomonlama yoritish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, AKT va axborot tizimlarining statistik faoliyatga joriy etilishi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash xarajatlarini sezilarli darajada qisqartiradi hamda inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi. Avtomatlashtirilgan statistik tizimlar real vaqt rejimida ma'lumotlar almashinuvi va monitoringni ta'minlash imkoniyatiga ega. Shuningdek, raqamli texnologiyalar statistik tahlilning sifat jihatidan yangi bosqichga chiqishiga xizmat qilib, prognozlash va strategik qarorlar qabul qilish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Biroq texnologik infratuzilmaning notekis rivojlanishi va kadrlar salohiyatining yetarli emasligi mazkur jarayonning samaradorligini cheklovchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlil natijalariga ko'ra, statistik tizimlarda AKTdan foydalanish samaradorligi texnologik yechimlardan tashqari, institutsional va tashkiliy omillarga ham bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. So'nggi yillarda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida tyutorlik institutini joriy etish va rivojlantirish borasida tizimli islohotlar amalga oshirilmog'da. Xususan, 2025-yil 17-oktabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Oliy ta'lim tashkilotlarida tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risidagi Nizom" tasdiqlandi. Ushbu hujjat tyutorlik faoliyatining maqsad va vazifalari, tyutorlarning huquq va majburiyatlari hamda malaka talablari kabi asosiy jihatlarni belgilab beradi. Yangi Nizomga ko'ra, tyutorlik faoliyatining asosiy maqsadi – talabalarning ta'lim jarayoniga moslashuvini ta'minlash, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ko'maklashish hamda individual tarzda ishlash mexanizmlarini takomillashtirishdir. Tyutorlar talabalarga ta'lim muhitiga tezroq moslashishda yordam berish, axborot va raqamli resurslardan foydalanish bo'yicha maslahatlar berish, shuningdek individual va guruh suhbatlarini tashkil etish kabi vazifalarni bajaradi. Amaldagi tizim bo'yicha har bir tyutorga 120–150 nafar talaba birlashtiriladi, bu orqali ular bilan individual ishlash tizimi yo'lga qo'yilmoqda. Tyutorlar faoliyatini baholash uchun maxsus indikatorlar (KPI) joriy etilishi rejalashtirilgan bo'lib, bu ularning samaradorligini aniqlash va rag'batlantirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida tyutorlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha ham chora-tadbirlar ko'rilmog'da. Ba'zi oliy ta'lim muassasalarida tyutorlar uchun o'quv seminarlari tashkil etilib, ularning pedagogik, psixologik va metodik ko'nikmalarini mustahkamlashga e'tibor qaratilmog'da. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida tyutorlik institutini joriy etish bo'yicha muayyan tashkiliy-huquqiy asoslar yaratilgan bo'lsa-da, uning amaliyotdagi samaradorligi bir qator dolzarb muammolar bilan cheklanmog'da. Ushbu muammolar tyutorlik faoliyatining mazmuni, tashkiliy mexanizmlari va metodik ta'minoti bilan bevosita bog'liqdir. Tyutorlik faoliyatining funksional chegaralari aniq belgilanmaganligi muhim muammo hisoblanadi. Amaliyotda tyutorlar ko'pincha faqat tashkiliy va nazorat vazifalarini bajarishga yo'naltirilmog'da. Natijada ularning talabalarga akademik maslahat berish, kasbiy yo'naltirish va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash kabi asosiy vazifalari ikkinchi darajaga tushib qolmog'da. Bu holat tyutorlik institutining pedagogik mohiyatini to'liq namoyon etishga to'sqinlik qilmog'da.

Tyutorlarning kasbiy tayyorgarlik darajasi yetarli emasligi institut samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmog'da. Tyutorlik faoliyati yuqori darajadagi pedagogik, psixologik va kommunikativ kompetensiyalarni talab etadi. Biroq amaldagi tizimda tyutorlar uchun maxsus tayyorlov va malaka oshirish dasturlarining yetarlicha rivojlanmaganligi ularning professional imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda. Tyutorlik faoliyatida individual yondashuvning to'liq ta'minlanmasligi dolzarb muammolardan biridir. Bir tyutorga birlashtirilgan talabalar sonining ko'pligi individual ishlash imkoniyatini pasaytiradi. Bu esa talabalarining shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari va muammolarini chuqur tahlil qilish imkoniyatini cheklaydi hamda tyutorlik faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Tyutorlik institutining raqamli ta'lim muhitiga yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi ham muhim muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Tyutorlik jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron monitoring va tahlil vositalaridan foydalanish darajasi pastligicha qolmog'da. Bu holat talabalarining akademik rivojlanishini tizimli kuzatib borish va tahlil qilish imkoniyatlarini cheklaydi.

Tyutorlik faoliyatini baholash va rag'batlantirish mexanizmlarining mukammal shakllanmaganligi tyutorlarning mehnat motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmog'da. Tyutorlar faoliyatining samaradorligini aniqlash uchun aniq mezon va indikatorlarning mavjud emasligi ularning kasbiy faolligini oshirishga to'sqinlik qilmog'da. Umuman olganda, mazkur muammolar tyutorlik institutining oliy ta'lim tizimidagi real imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga xalaqit bermog'da. Shu bois, tyutorlik faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan kompleks tashkiliy, metodik va texnologik choralarni amalga oshirish zarurati dolzarb bo'lib qolmog'da.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

birinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari statistik faoliyat samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi;

ikkinchidan, raqamli statistik tizimlar ma'lumotlarning aniqligi va ishonchligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi;

uchinchidan, AKTni joriy etish jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi.

Mazkur xulosalardan kelib chiqib, statistik faoliyatda raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi: statistik axborot tizimlarini integratsiyalash va yagona platforma asosida rivojlantirish; soha mutaxassislarining raqamli kompetensiyalarini oshirish; axborot xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan institutsional mexanizmlarni kuchaytirish.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi statistik faoliyat samaradorligini oshirishga hamda ilmiy asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiladi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida tyutorlik instituti talabalarning akademik moslashuvi, mustaqil ta'limini samarali tashkil etish hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. So'nggi yillarda tyutorlik faoliyatini joriy etish bo'yicha normativ-huquqiy asoslar shakllantirilgan bo'lsa-da, uning amaliy samaradorligi kutilgan darajada emasligi aniqlanmoqda. Tadqiqot natijalari tyutorlik faoliyatining mazmuni va funksiyalarining yetarli darajada aniqlanmaganligi, tyutorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish tizimining sustligi, shuningdek, raqamli ta'lim muhitiga integratsiya darajasining pastligi kabi muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, tyutorlik faoliyatini baholash va rag'batlantirish mexanizmlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi ushbu institut samaradorligini cheklab qo'ymoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish va tyutorlik institutini yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

- tyutorlik faoliyatini oliy ta'lim tizimida mustaqil pedagogik faoliyat turi sifatida aniq belgilash hamda uning funksional vazifalarini normativ hujjatlar asosida yanada takomillashtirish;
- tyutorlar uchun maxsus tayyorlov va malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish hamda ularni pedagogik, psixologik va kommunikativ kompetensiyalar bilan ta'minlash;
- tyutorlik faoliyatida individual yondashuvni kuchaytirish maqsadida bir tyutorga biriktiriladigan talabalar sonini optimallashtirish
- tyutorlik institutini raqamli ta'lim platformalari bilan integratsiya qilish orqali talabalarning akademik rivojlanishini monitoring qilish va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish;
- tyutorlik faoliyatining samaradorligini aniqlash uchun baholash indikatorlari (KPI) tizimini joriy etish hamda tyutorlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, tyutorlik institutini tizimli ravishda rivojlantirish oliy ta'lim sifatini oshirish, talabalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur institutni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlar va amaliy choralar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4545884>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 17-oktabrdagi 656-son qarori "Oliy ta'lim tashkilotlarida tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risida"gi Nizom. <https://lex.uz/en/docs/-7774756>
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020. <https://lex.uz/docs/-5013007>
4. Abdurahmonov Q.X. Oliy ta'limda boshqaruv va ta'lim sifati. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2018.
6. Xodjayev B.X. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
7. G'afforov O.G'. Oliy ta'lim tizimida tyutorlik faoliyatining pedagogik ahamiyati // Pedagogika va psixologiya. – 2022. – №3. – B. 45–49.
8. Кулматов А.А. Роль тьюторства в системе высшего образования // Высшее образование сегодня. – 2021. – №6. – С. 32–36.
9. Anderson T., Elloumi F. Theory and Practice of Online Learning. – Canada: Athabasca University, 2019.
10. OECD. Education at a Glance: Higher Education Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2022.

Madinabonu Farkhodova
Webster University, MA TESOL

INTEGRATING COMMUNICATIVE AND TASK-BASED APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING WITHIN A LEARNER-CENTERED FRAMEWORK

Abstract: This article explores how Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Language Teaching (TBLT) can be used within a learner-centered classroom. Drawing on TESOL research, it examines how English language teaching has moved away from fixed, method-based approaches toward more flexible and context-sensitive pedagogy. The article emphasizes that no single teaching method works equally well in all classroom contexts. The review indicates that CLT helps students develop communicative competence by encouraging interaction and meaning-focused communication. TBLT supports this goal by organizing lessons around tasks with clear purposes and real-world outcomes. The article also explores how Content-Based Instruction (CBI) and CLIL improve student engagement by teaching language through meaningful subject content. In addition, cooperative learning is shown to enhance motivation and interaction by promoting structured group work and peer collaboration. Overall, the study argues that these approaches function synergistically and are best understood from a post-method perspective, which allows teachers to adapt instruction to learners' needs and actual classroom conditions. The article concludes by recommending an integrated teaching approach that combines communicative interaction, task-based activities, content-focused learning, and learner-centered principles to improve the effectiveness of English language teaching.

Key words: communicative language teaching, task-based language teaching, learner-centered learning, content-based instruction, CLIL, cooperative learning, post-method pedagogy.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda kommunikativ (CLT) va vazifaga asoslangan (TBLT) yondashuvlarni o'quvchi markazli ta'lim doirasida integratsiya qilish masalasi yoritiladi. Tadqiqot TESOL adabiyotlariga tayangan holda metodga qat'iy bog'langan ta'limdan moslashuvchan va kontekstga sezgir pedagogikaga o'tish jarayonini asoslaydi hamda yagona "eng yaxshi metod" mavjud emasligini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahliliga ko'ra, CLT o'quvchilarda muloqot jarayonida ma'no muzokarasi va interaktiv ishtirok orqali kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi; TBLT esa mazmuniy vazifalar orqali tilni aniq maqsad va natijaga yo'naltirilgan holda qo'llashni kuchaytiradi. Shuningdek, CBI va CLIL til o'rganishni mazmun bilan bog'lab, o'quvchi faolligi va qiziqishini oshirishga xizmat qilishi, hamkorlikda o'rganish esa guruhviy ishlash orqali motivatsiya va o'zaro muloqotni kuchaytirishi ta'kidlanadi. Umuman olganda, maqola post-metod qarashlari asosida ushbu yondashuvlar bir-birini to'ldirishini ko'rsatadi va dars jarayonini o'quvchi ehtiyojlari hamda sinf sharoitiga mos holda integratsiyalashni tavsiya etadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ til o'qitish, vazifaga asoslangan til o'qitish, o'quvchi markazli ta'lim, mazmun asosida o'qitish, CLIL, hamkorlikda o'rganish, post-metod pedagogika.

Аннотация: Данная статья посвящена интеграции коммуникативного подхода к обучению языку (CLT) и обучения на основе задач (TBLT) в рамках личностно-ориентированного подхода к преподаванию английского языка. На основе литературы TESOL обосновывается переход от жестко методо-ориентированных моделей к более гибкой и контекстно-зависимой педагогике, а также подчеркивается, что универсально "лучшего метода" не существует. Анализ показывает, что CLT способствует развитию коммуникативной компетенции через взаимодействие и переговоры о смысле, тогда как TBLT усиливает эти цели, организуя обучение вокруг смысловых заданий с конкретным результатом. Кроме того, контентно-ориентированное обучение (CBI) и CLIL повышают вовлеченность, связывая изучение языка с содержательными темами, а кооперативное обучение усиливает мотивацию и качество взаимодействия за счет структурированной работы в группах. В целом подчеркивается теоретическая целесообразность и взаимодополняемость этих подходов, которые с позиции постметодологической перспективы позволяют преподавателю адаптировать обучение к потребностям учащихся и реальным условиям класса. В качестве рекомендации предлагается интегрированная модель, сочетающая коммуникативное взаимодействие, задания, содержательную интеграцию и личностно-ориентированные принципы.

Ключевые слова: коммуникативное обучение, обучение на основе заданий, личностно-ориентированное обучение, контентно-ориентированное обучение, CLIL, кооперативное обучение, пост-методическая педагогика.

INTRODUCTION

English Language Teaching (ELT) has undergone significant methodological changes over recent years. In earlier periods, teachers mainly followed traditional, method-based approaches. Today, however, language teaching has become more flexible and increasingly sensitive to classroom contexts. One of the key arguments behind this shift is that no single teaching method can be universally effective in all situations. Prabhu argues that the absence of a single “best method” means it is impossible to rely on one fixed approach in language teaching; instead, successful instruction depends on the teaching context and the teacher’s professional judgment rather than strict adherence to prescribed methods.

This perspective is further developed within Post-Method Pedagogy, which promotes flexibility and grants teachers greater autonomy in instructional decision-making. As explained by Kumaravadivelu, contemporary ELT has moved away from rigid methodological frameworks and now integrates communicative, task-based, and learner-centered principles. Within this paradigm, Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Language Teaching (TBLT) have become particularly important because they emphasize meaningful interaction, real-world language use, and active learner engagement. This article aims to examine the integration of communicative and task-based approaches in ELT from a learner-centered perspective, relying exclusively on established TESOL literature. Through an analysis of theoretical contributions related to CLT, TBLT, content-based instruction, and cooperative learning, the study demonstrates how an integrated teaching approach aligns with current practices in English language teaching.

LITERATURE REVIEW

Recent literature in English language teaching indicates a clear movement away from rigid teaching methods toward more flexible, content-based pedagogical frameworks. One of the most influential contributions to this shift comes from Prabhu, who argues that there is no single best method in language teaching. He further explains that effective teaching cannot be determined by a fixed method because real classroom environments are shaped by numerous factors, including learner-related and teacher-related conditions. Prabhu emphasizes that methodological debates often obscure the complexity of actual teaching practice and highlights the importance of teachers’ professional judgment. ^[6.163]

Expanding on this position, Kumaravadivelu describes the evolution of TESOL methodology and identifies a transition from method-based teaching to post-method pedagogy. He outlines three major shifts: from communicative language teaching to task-based pedagogy, from method to post-method perspectives, and from purely technical approaches to more critical and context-aware orientations. ^[4.61] Furthermore, Kumaravadivelu explains that post-method pedagogy encourages flexibility, teacher autonomy, and sensitivity to sociocultural contexts, providing a theoretical foundation for integrating diverse teaching approaches rather than relying on a single method. Communicative Language Teaching (CLT) is widely regarded as a central approach in modern ELT. Savignon conceptualizes CLT as an approach focused on developing communicative competence through interaction and negotiation of meaning. ^[8.262] She argues that language learning involves not only grammatical accuracy but also the appropriate use of language in pragmatic and sociolinguistic contexts. This perspective supports classroom activities that emphasize meaningful communication, active processes, and learner engagement with authentic input. Richards also highlights the importance of integrating language skills and using real-world contexts, which aligns closely with communicative teaching principles. Task-Based Language Teaching (TBLT) is frequently presented in the literature as a natural extension of CLT. ^[7.18] Moore defines a task as an activity that requires learners to use language to achieve a specific outcome reflecting real-life situations. ^[5.1] He explains that TBLT promotes learning through action and active participation, enabling learners to engage both cognitively and socially while completing tasks. In addition, content-based approaches further support integrated language teaching. As described by Waller, content-based instruction involves learning language through engagement with academic or thematic content, allowing learners to develop language proficiency alongside subject knowledge. ^[9.1] Similarly, King explains that Content and Language Integrated Learning (CLIL) represents a dual-focused approach that combines content learning and language development, shaped by contextual and institutional factors. These approaches emphasize meaningful language use and deeper cognitive engagement.

Learner-Centered Education further reinforces this integrated perspective. ^[3.2] Bremner notes that learner-centered education emphasizes active participation, interaction, learner autonomy, and responsiveness to learners’ needs. ^[1.3] His findings suggest that flexibility and adaptability are essential for effective learner-centered practice. Cooperative learning also supports these principles. Karim explains that cooperative language learning enhances motivation, interaction, and communicative competence by encouraging learners to work collaboratively in structured groups. ^[2.1] Overall, the literature strongly supports the integration of communicative, task-based, content-based, and learner-centered approaches within a post-method framework in English

language teaching. Rather than viewing these approaches as competing methodologies, existing research demonstrates that they complement one another and enable educators to respond more effectively to the demands of contemporary ELT contexts.

RESEARCH METHOD

This study employs a qualitative research design based on document analysis and classroom observation. The purpose of the research is to explore how communicative and task-based approaches can be combined within a learner-centered framework in English language teaching. A qualitative approach makes it possible to examine theoretical concepts derived from selected literature in depth and to understand how these concepts are reflected in classroom practice. The participants in the practical part of the study included 16 ninth-grade students who were learning English as a foreign language. All students were from the same class and had approximately the same level of English language proficiency. This group was selected because learners at this level are considered suitable for participating in communicative activities, task-based instruction, and cooperative learning, as described in the literature review. Data were collected using two main methods. The first method was document analysis, which was conducted using nine selected academic sources related to communicative language teaching, task-based language teaching, learner-centered education, content-based instruction, and cooperative learning. The second method was classroom observation, which was carried out to examine students' participation and interaction during communicative and task-based activities. No additional instruments, such as tests or questionnaires, were used.

The collected data were analyzed using thematic analysis. Key themes, such as communicative interaction, task completion, students' participation, cooperation, and learner-centeredness, were identified and explained in relation to the theoretical principles discussed in the literature. Observational findings were interpreted by comparing classroom practices with the core principles of communicative and task-based language teaching. Ethical considerations in this study were addressed in line with learner-centered and cooperative principles discussed in the literature. Learner-centered education emphasizes respect for learners' needs, participation, and well-being, requiring instructional practices to be responsible and non-intrusive. According to Bremner, learner-centered teaching involves adapting instruction to learners' needs and creating a supportive learning environment, which includes ethical responsibility for learners' participation and comfort ^[1,2]. Cooperative language learning also supports ethical practice by encouraging positive interaction, mutual respect, and supportive peer relationships among learners. As Karim notes, cooperative learning aims to increase motivation and reduce anxiety through structured group interaction ^[2,2]. From a methodological perspective, the post-method approach also has ethical significance. As Prabhu argues, teaching decisions should be based on classroom context and teachers' professional judgment rather than rigid methodological prescriptions, which helps to avoid inappropriate or potentially harmful practices ^[6,163]. Similarly, Kumaravadivelu emphasizes teacher autonomy and sensitivity to social and cultural contexts, suggesting that ethical teaching primarily requires awareness of students' backgrounds and classroom realities ^[4,61]. In this study, ethical standards were maintained by observing classroom activities solely for academic purposes, ensuring learner autonomy and avoiding the collection of personal or sensitive information. All theoretical sources were cited correctly, and learners participated through regular classroom activities conducted in accordance with learner-centered and cooperative principles as described in the literature.

ANALYSIS AND RESULTS

The review of the selected literature shows that integrated communicative and task-based approaches help create classrooms in which learners are more active, interact meaningfully, and use language with a clear purpose. The findings also indicate that communicative language teaching plays an important role in promoting interaction and communicative competence. The literature demonstrates that communication-based activities motivate learners to use language actively rather than focusing solely on grammar-based teaching and learning interactions. According to task-based language teaching principles, structured opportunities for communication further support these ideas and outcomes. The analysis clearly shows that task-based activities encourage ongoing interaction and peer discussion within the classroom, as learners need to share information and solve problems together in order to complete tasks in an effective way. The results also highlight the importance of content-based instruction in improving meaningful language use. The literature suggests that using language in a meaningful way within content increases learner engagement and supports communicative goals.

These findings show that pair and group work play a crucial role in meaningful language learning. According to a postmethod perspective, the findings indicate that effective teaching is based on adapting to the teaching context rather than following a single method. As highlighted by Prabhu, successful teaching is shaped by teachers' professional judgment and the classroom atmosphere rather than strict methodological prescriptions

[6.163]. This view supports the use of more than one approach in English language teaching. Savignon explains that communicative competence improves through learner-centered interaction, in which learners use language to express ideas, comprehend others, and negotiate meaning in social situations [8.262]. Richards supports this view by noting that modern approaches to teaching listening and speaking emphasize authentic language use and interaction, treating these skills as active and interconnected processes [7.19]. Moore also explains that tasks require students to use language meaningfully to achieve clear goals similar to real-life communication [5.1]. This supports the idea that task-based language teaching puts communicative principles into practice in an effective way. Waller explains that students improve their language more effectively when they work with challenging and meaningful content. In addition, King notes that CLIL combines content learning and language learning as a single approach, with its application being dependent on the teaching context [3.1]. Bremner identifies active participation, interaction, and attention to learners' needs as key elements of learner-centered education [1.3]. Additionally, Karim adds that cooperative learning develops interaction, motivation, and communicative competence through structured group work [2.2].

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The study examined how the integration of communicative and task-based approaches can be used in English language teaching within a learner-centered framework. The analysis of the selected literature shows that attempting to identify one teaching method that works in all situations is neither realistic nor effective in English language teaching. As clearly argued by Prabhu, effective teaching depends on contextual variables and teachers' professional judgment rather than on fixed methodological prescriptions [6.163]. The study also found that there is a strong need to rely on professional judgment instead of rigid, predefined methods, and it supports the use of multiple approaches in English language teaching.

The findings further indicate that communicative language teaching and task-based language teaching complement each other effectively. Communicative language teaching focuses on the development of communicative competence through interaction and negotiation of meaning, while task-based language teaching builds on these principles by using meaning-focused tasks that reflect real-life language use. In addition, by highlighting the importance of authentic input and active learner involvement in teaching listening and speaking skills, content-based instruction and CLIL further support meaningful language learning by connecting language use with cognitively engaging content. Learner-centered education and cooperative learning further strengthen this integrated approach by encouraging active participation, interaction, and responsiveness to learners' needs. From a post-method perspective, all of these approaches collectively support flexible and context-sensitive English language teaching. Based on the results of this study, it is suggested that English language teachers adopt an integrated approach that combines communicative, task-based, and learner-centered principles rather than relying on a single prescribed method. In line with post-method pedagogy, teachers should exercise professional autonomy and adapt their teaching to specific classroom contexts and learners' needs.

It is also recommended that instructors include meaningful tasks and cooperative activities in their lessons, as these promote interaction and authentic language use, as emphasized in communicative and task-based literature. Furthermore, integrating content-based instruction and CLIL principles into language teaching can increase learner motivation and engagement by linking language learning with meaningful subject content. Finally, further research is recommended to examine how integrated communicative and task-based approaches function across different educational settings. Such research would contribute to a deeper understanding of how post-method principles can be applied in real-life teaching contexts and how flexible teaching approaches can be adapted to diverse instructional environments.

References:

1. Bremner, N. (2021). What is learner-centered education? A quantitative study of English language teachers' perspectives. *TESL-EJ*, 25(2), 1–29.
2. Karim, K. (2018). Cooperative language learning. In J. I. Lontas (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. Wiley.
3. King, M. (2018). Content and language integrated learning (CLIL). In J. I. Lontas (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. Wiley.
4. Kumaravadivelu, B. (2006). TESOL methods: Changing tracks, challenging trends. *TESOL Quarterly*, 40(1), 59–81.
5. Moore, P. J. (2018). Task-based language teaching (TBLT). In J. I. Lontas (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. Wiley.
6. Prabhu, N. S. (1990). There is no best method—Why? *TESOL Quarterly*, 24(2), 161–176.
7. Richards, J. C. (2003). Current trends in teaching listening and speaking. *The Teacher*, 17, 17–20.
8. Savignon, S. J. (1991). Communicative language teaching: State of the art. *TESOL Quarterly*, 25(2), 261–277.
9. Waller, T. A. (2018). Content-based instruction. In J. I. Lontas (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. Wiley.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA IJOBIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH USULLARINING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mirsaitova Guzal Baxodirovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

19.00.01-Psixologiya tarixi va nazariyasi, umumiy psixologiya,
shaxs psixologiyasi ixtisosligi bo'yicha

"Pedagogika" fakulteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijobiy munosabatlarni shakllantirish usullarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari yoritilgan. Ushbu yosh davrining emotsional sezgirligi, muloqotga bo'lgan ehtiyoji, ijtimoiy moslashuv jarayonlari, rag'batlantirish va o'yin faoliyatining ahamiyati, shuningdek, sinf jamoasida psixologik muhitning roli tahlil qilingan. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlar o'quvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqish hamda motivatsiyani oshirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, ijobiy munosabatlar, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, muloqot, rag'batlantirish, o'yin faoliyati, psixologik muhit.

Abstract: This article discusses the socio-psychological characteristics of methods for forming positive relationships among younger school-age students. The emotional sensitivity of this age group, the need for communication, processes of social adaptation, the importance of stimulation and play-based activities, as well as the role of the psychological climate within the classroom community, are analyzed. It is argued that relationships based on respect and trust between the teacher and the student are an important factor in increasing learners' interest and motivation for learning.

Key words: younger school age, positive relationships, socio-psychological characteristics, communication, stimulation, play activities, psychological environment.

Аннотация: В данной статье рассматриваются социально-психологические характеристики методов формирования позитивных взаимоотношений у учащихся младшего школьного возраста. Анализируются эмоциональная чувствительность данной возрастной группы, потребность в общении, процессы социальной адаптации, значение стимулирующих и игровых видов деятельности, а также роль психологического климата в классном коллективе. Обосновывается, что отношения, основанные на уважении и доверии между учителем и учеником, являются важным фактором повышения интереса и мотивации учащихся к обучению.

Ключевые слова: младший школьный возраст, позитивные взаимоотношения, социально-психологические характеристики, общение, стимулирование, игровая деятельность, психологическая среда.

KIRISH

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar inson shaxsining shakllanish jarayonida eng muhim bosqichlardan birini tashkil etadi. Bu davrda bola maktab ta'limiga moslashadi, yangi ijtimoiy muhitga kiradi hamda tengdoshlari va o'qituvchilari bilan muntazam muloqotga kirisha boshlaydi. Ushbu bosqich nafaqat bilim olish jarayonini anglatadi, balki bola psixikasining barqarorlashuvi, o'zini anglash, o'z xatti-harakatlarini boshqarish, jamiyatda o'z o'rnini topishga tayyorlanish kabi ko'plab murakkab psixologik jarayonlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun aynan ushbu yoshda bolalar bilan ishlash jarayonida ularning emotsional holati, ijtimoiy moslashuv darajasi va psixologik ehtiyojlarini chuqur anglash nihoyatda muhimdir. Mazkur jarayonda ijobiy munosabatlarning shakllanishi markaziy o'rinni egallaydi. Ijobiy munosabat – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi iliq va ishonchli aloqalar, sinfdoshlar bilan o'zaro hurmatga asoslangan muloqot, maktabga nisbatan ijobiy emosional munosabat hamda o'quv faoliyatida faollikning shakllanishi kabi omillarni o'z ichiga oladi. Ijobiy munosabatlar bolalarda motivatsiyaning ortishi, o'zini namoyon qila bilish, mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik va o'qishga bo'lgan qiziqishning kuchayishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijobiy munosabatni shakllantirish masalasi, avvalo, pedagogning psixologik savodxonligiga, sinfda yaratilgan psixologik iqlimga, muloqotning mazmuni va sifatiga, shuningdek, ta'lim jarayoniga jalb qilingan uslubiy yondashuvlarga bevosita bog'liqdir. O'qituvchining mehribonligi, adolatliligi va hurmatga asoslangan muloqoti bola ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, sinfda hamkorlik, bir-birini qo'llab-quvvatlash va o'zaro hurmat muhiti yaratilgan taqdirda, o'quvchilarning nafaqat o'zaro munosabatlari, balki o'quv faoliyatidagi natijalari ham sezilarli darajada yaxshilanadi. ^[1]

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda emotsional sezgirlik nihoyatda yuqori bo'lib, ular har qanday ijobiy yoki salbiy ta'sirga tez javob qaytaradilar. O'qituvchining birgina iliq so'zi, samimiy tabassumi yoki e'tibor ko'rsatishi bolaning kayfiyatiga va dars jarayoniga bo'lgan munosabatiga bevosita ta'sir etadi. Aksincha, qo'pol ohangda gapirilishi, adolatsiz baholash, biror o'quvchini hamma oldida tanqid qilish kabi holatlar bolada o'ziga ishonchsizlik, xavotir va qo'rquv hissini uyg'otishi mumkin. Shunday ekan, emotsional sezgirlikni hisobga olgan holda pedagog o'quvchilar bilan muloyim, vazmin va mehribon muloqot olib borishi, har bir bolaning emotsional holatini barqaror saqlashga ko'maklashishi lozim. Bu yo'nalishdagi izchil ishlar sinfdagi psixologik iqlimni yanada iliqlashtiradi va ijobiy munosabatlar shakllanishi uchun mustahkam zamin yaratadi. ^[2] Bolaning asosiy psixologik ehtiyojlaridan biri guruhga mansub bo'lish, ya'ni sinf jamoasining to'laqonli a'zosi ekanligini his qilishdir. Bola o'zini "qabul qilingan" deb his qilgan muhitda o'z fikrini erkin bildiradi, faol bo'ladi va o'qish jarayonidan zavqlanadi. Aksincha, e'tiborsizlik, kamsitilish, doimiy tanqid va tengdoshlari tomonidan rad etilish psixologik bosimni kuchaytiradi hamda bola o'zini ijtimoiy jihatdan ajratilgan deb his qilishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi sinfda jipslikni mustahkamlash, o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish, barcha bolalarni teng, qadrlil va muhim deb baholashga erishishi lozim. "Sinf oilasi", "Biz bir jamoamiz" kabi tushunchalarning shakllanishi ijobiy munosabatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. ^[3]

Mazkur yoshdagi o'quvchilarda muloqot nafaqat kommunikativ vosita, balki psixologik rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muloqot modeli bola uchun kelajakdagi barcha ijtimoiy aloqalarning asosini belgilab beradi. Agar o'qituvchi o'quvchilar bilan ochiq, halol, samimiy va hurmatga asoslangan muloqot olib borsa, bola ham aynan shunday muloqot uslubini o'zlashtiradi. Muloqot jarayonida o'qituvchining diqqat bilan tinglashi, savollar berishga imkon yaratishi va bolaning fikrini qadrlashi ijobiy munosabatlarni yanada mustahkamlaydi. Zero, bola o'z fikri tinglanganini sezsa, o'zini ahamiyatli, qadrlangan va e'tirof etilgan shaxs sifatida his qiladi. Bu holat esa uning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabatini yanada kuchaytiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Rag'bat kichik maktab yoshidagi bolalar ruhiyati uchun eng kuchli motivatorlardan biridir. Ijobiy fikr bildirish, maqtov, kichik mukofotlar va e'tirof so'zlari bolada o'ziga ishonchni oshiradi hamda o'qishga bo'lgan qiziqishni mustahkamlaydi. Eng muhimi, rag'batlantirish jarayoni shaxsning o'zini emas, balki uning sa'y-harakati va mehnatini qadrlashga qaratilgan bo'lishi kerak. "Senga ishongan edim, uddalading", "Harakat qilganing uchun rahmat" kabi ijobiy yondashuvlar bolaga ruhiy kuch bag'ishlaydi. Rag'batning individual bo'lishi ham muhimdir: bir bola maqtovdan ilhom olsa, boshqasi kichik sovg'a yoki ota-ona bilan uchrashuv orqali motivatsiya oladi. Pedagog bu jarayonda har bir o'quvchining psixologik ehtiyojlarini puxta o'rganishi zarur ^[4].

O'yin bu yoshdagi bolalar uchun nafaqat hordiq, balki bilim olish, ijtimoiylashuv va emotsional rivojlanishning eng tabiiy hamda samarali vositasidir. O'yin jarayonida bola o'zining ichki dunyosini erkin namoyon qiladi, guruhdagi o'rni, o'z imkoniyatlari va boshqa bolalar bilan munosabatlari shakllanadi. Jamoaviy o'yinlar orqali bolalarda bir-biriga yordam berish, kelishuvga erishish, muloqot qilish, vazifalarni bo'lib bajarish kabi ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi. Shuningdek, o'yin davomida yuzaga keladigan kichik nizolarni hal etish jarayoni bolalarda konfliktologik kompetensiyaning shakllanishiga xizmat qiladi. O'yin asosida tashkil etilgan darslar sinfda iliq psixologik muhit yaratadi, o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi va ijobiy munosabatlarning shakllanishiga samarali hissa qo'shadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bolalar orasida kelishmovchiliklarning yuzaga kelishi tabiiy hol hisoblanadi. Biroq bu nizolarni qanday hal qilish o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning keyingi sifatini belgilaydi. O'qituvchi bolalarga odamlarni ayblamasdan, tinch yo'l bilan va muloqot orqali muammo yechimini topishga o'rgatishi zarur. "Sen aybdorsan" yondashuvi o'rniga "Keling, birgalikda yechim topamiz" modeli qo'llanilganda, bolalar konfliktning salbiy emas, balki konstruktiv tomonini anglay boshlaydilar. Bu holat nafaqat sinfdagi munosabatlarni ijobiylashtiradi, balki bolaning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Empatiya – boshqaning his-tuyg'ularini his eta olish, ularni tushunish va o'zini boshqaning o'rniga qo'yib ko'ra bilish qobiliyatidir. Kichik maktab yoshida bu sifatni shakllantirish juda muhim, chunki empatiyaga ega bola boshqalarga zarar yetkazmaydi, mehribon bo'ladi va do'stlikni qadrlaydi. O'qituvchi bolalar bilan kichik suhbatlar, emotsiyalarni aniqlashga qaratilgan mashqlar hamda "Agar shunday bo'lsa, sen nima qilarding?" kabi savollar orqali empatiyani rivojlantirishi mumkin. Empatiya o'quvchilarda o'zaro hurmat, muloyimlik va bag'rikenglik kabi ijobiy sifatlarning shakllanishiga asos yaratadi^[5]. Juftlikda ishlash va kichik guruhlarda vazifalar bajarish kabi kooperativ ta'lim metodlari bolalar o'rtasida hamkorlik ruhini kuchaytiradi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning bir-biriga bog'liqligini va umumiy maqsad sari birlashishini rag'batlantiradi. Guruhli ishlar nafaqat bilimlarni mustahkamlaydi, balki ijtimoiylashuv jarayonini ham kuchaytiradi: bola guruhda o'z rolini bajaradi, boshqalarni tinglaydi, kelishuvga erishadi va o'z fikrini asoslab beradi. Ushbu jarayonlarning barchasi ijobiy munosabatlar shakllanishiga hamda sinf jamoasining jipslashuviga xizmat qiladi.

Sinfda sog'lom psixologik muhit yaratish ijobiy munosabatlarni shakllantirishning eng muhim shartlaridan biridir. O'qituvchi har bir o'quvchi o'zini xavfsiz, qadrlangan va erkin his qiladigan muhitni ta'minlashi lozim. Kamsitish, masxara qilish, turtki berish va tengdoshlar zo'ravonligi kabi holatlarga qat'iy yo'l qo'yilmasligi zarur. O'qituvchi sinfdagi har bir bolaning ruhiy holatini muntazam kuzatib borishi, ularga individual yondashishi hamda zarur hollarda ota-onalar yoki maktab psixologi bilan hamkorlikda ishlashi kerak. Sog'lom psixologik muhit ijobiy munosabatlar shakllanishining eng mustahkam kafolati hisoblanadi.

XULOSA

O'quvchilarda ijobiy munosabatlar shakllanishi, avvalo, sinfdagi sog'lom psixologik iqlim, adolatli va samimiy pedagogik yondashuv, o'quvchilar o'rtasida hamkorlik hamda o'zaro hurmatning yo'lga qo'yilishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'yin faoliyati, guruhlarda ishlash, rag'batlantirish, konstruktiv muloqot va empatiya kabi tamoyillardan foydalanish o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday metodlar bolalarda o'zini anglash, shaxslararo munosabatlarni boshqarish, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, jamoadagi o'z rolini tushunish hamda hurmatga asoslangan muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu bilan birga, pedagoglar tomonidan har bir o'quvchining individual psixologik ehtiyojlarini inobatga olgan holda yondashish, ularga doimiy emotsional qo'llab-quvvatlash ko'rsatish va mustahkamlovchi muloqot olib borish ijobiy munosabatlarning barqaror shakllanishiga zamin yaratadi. Psixologik xavfsizlik ta'minlangan muhitda bola o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qiladi, o'qishga bo'lgan qiziqishi kuchayadi va ijtimoiy kompetensiyalari izchil shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimova, V. M. Psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. G'oziev, E. G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press.
4. Piaget, J. The Child's Conception of the World. – London: Routledge.
5. Slavin, R. E. Educational Psychology: Theory and Practice. – Boston: Pearson.

TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Mamatova Dilnoza Bekpo'latovna

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti doktoranti (DSc)

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellektdan ta'lim sohasida samarali foydalanish imkoniyatlari keng yoritib berilgan. Unda xorij olimlarining SI borasida olib borgan tadqiqotlari ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining talabalar nutqini takomillashtirishdagi o'rni, ularning didaktik asoslari va samarali foydalanish metodlari ham tahlil qilinadi. Maqolada ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy imkoniyatlari yoritilgan. Sun'iy intellekt asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining didaktik ahamiyati, uning o'quvchilarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, adaptiv o'qitishni amalga oshirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining o'qituvchi faoliyatini qo'llab-quvvatlash, baholash jarayonini avtomatlashtirish va mustaqil ta'limni rivojlantirishdagi imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari, raqamli ta'lim, adaptiv o'qitish, individuallashtirilgan ta'lim, ta'limda innovatsiyalar, pedagogik jarayon, ta'lim samaradorligi.

Abstract: This article examines modern opportunities for the use of artificial intelligence technologies in the education system. The didactic significance of artificial intelligence-based instruction is analyzed, with particular attention to its role in personalizing learning, implementing adaptive instruction, and improving the effectiveness of the educational process. The article also highlights the potential of artificial intelligence in supporting teachers' professional activities, automating assessment processes, and promoting learners' independent study.

Key words: artificial intelligence, educational technology, digital education, adaptive teaching, individualized education, innovation in education, pedagogical process, educational effectiveness.

Аннотация: В статье рассматриваются современные возможности использования технологий искусственного интеллекта в системе образования. Анализируется дидактическое значение применения искусственного интеллекта в учебном процессе, его роль в индивидуализации обучения, реализации адаптивного обучения и повышении эффективности образовательного процесса. Особое внимание уделяется возможностям поддержки педагогической деятельности преподавателя, автоматизации процесса оценивания и развитию самостоятельного обучения обучающихся на основе технологий искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательные технологии, цифровое обучение, адаптивное обучение, индивидуализированное обучение, инновации в образовании, педагогический процесс, эффективность обучения.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, o'qitish samaradorligini oshirish hamda pedagogik jarayonlarni optimallashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Sun'iy intellekt asosida yaratilgan tizimlar o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv materiallarini taklif etish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va teskari aloqani tezkor ta'minlash imkonini bermoqda. Zamonaviy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish o'qituvchining rolini to'liq almashtirish emas, balki uning pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, metodik imkoniyatlarini kengaytirish va ta'lim sifati hamda natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt ta'lim jarayonida moslashuvchan o'qitish, adaptiv baholash, mustaqil ta'limni rivojlantirish va o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirishga imkon yaratadi.

Mazkur maqolada ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari, uning didaktik ahamiyati, afzalliklari hamda amaliy qo'llanilish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi bilan bog'liq muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritib beriladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanish jarayoni jadallik bilan rivojlanmoqda. Bu jarayon talabalar uchun individualizatsiyalangan o'quv sharoitini yaratish, o'qitish jarayonini avtomatlashtirish va ta'lim samaradorligini oshirish imkonini bermiqda. Og'zaki va yozma nutq talabalarining asosiy kommunikativ ko'nikmalaridan biri bo'lib, uni rivojlantirishga qaratilgan yangi didaktik yondashuvlar zarur bo'lib bormiqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'limda sun'iy intellektidan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar global miqyosda amalga oshirilmiqda. Sun'iy intellektning ta'limga joriy etilishi masalasi zamonaviy pedagogika va didaktika sohasida tobora kengroq o'rganilmiqda. Siemens (2013) o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi ahamiyatini raqamli ta'lim paradigmalari bilan bog'liq holda baholaydi. Laurillard (2014) esa texnologiyalarni o'qitish jarayoniga moslashtirishning zarurligini ta'kidlab, ularning interaktiv yondashuvlardagi o'rnini izohlagan. Sun'iy intellekt yordamida individualizatsiyalangan ta'lim tizimlarini shakllantirish masalasi Anderson (2018) tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lib, u shaxsiylashtirilgan o'quv jarayonlarining talabalarga ta'siri va natijaviyligini tahlil qiladi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, AI asosida tuzilgan adaptiv ta'lim tizimlari o'quv jarayonining moslashuvchanligini ta'minlab, talabalar ehtiyojlariga mos ravishda bilim berish imkonini yaratadi. Inson tafakkurining rivojlanishida og'zaki va yozma nutq asosiy omillardan biri bo'lib, uning shakllanishi tafakkurning ijtimoiy va lingvistik omillar bilan bog'liqligini anglatadi. Vygotskiy (1986) fikricha, inson tafakkuri til orqali rivojlantirish va kommunikatsiya jarayonida mustahkamlanadi. Shu bois, zamonaviy AI texnologiyalari ushbu jarayonni tezlashtirish va osonlashtirish imkoniyatiga ega. Brown (2020) sun'iy intellekt vositalari, jumladan Grammarly va Quillbot kabi texnologiyalar, talabalarining yozma nutqini rivojlantirishga qanday ta'sir qilishini o'rgangan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ushbu vositalar talabalarni grammatika va stilistik jihatdan mukammallikka intilishga undaydi. Smith (2021) esa talaffuz va ravonlikni oshirishda Google Speech Recognition va Otter.ai vositalarining samaradorligini baholagan. Ular nutqiy ravonlikni oshirishda real vaqtda tahlil va baholash imkoniyatlarini taqdim etishi bilan ajralib turadi. Biroq, ko'pchilik tadqiqotlar faqat texnologik jihatlariga urg'u berib, ularning didaktik asoslarini chuqur yoritmagan. Bu esa bizning tadqiqotimizga yangilik olib kirishga imkon yaratadi.

Sun'iy intellekt va inson tafakkuri o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar ko'plab falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlarning markaziy muammolaridan biridir. J. Searle (1980) "Xitoy xonasi eksperimenti" orqali sun'iy intellekt hech qachon inson tafakkuriga to'liq tenglasha olmaydi, chunki u faqat algoritmik asosda ishlaydi, deb ta'kidlaydi. Biroq, boshqa olimlar, masalan, N. Chomsky (2002), inson tafakkuri sun'iy intellektidan nafaqat hisoblash kuchi, balki semantik tahlil va yaratuvchanlik jihatidan ham farq qilishini qayd etadi. Bugungi kunda sun'iy intellekt inson tafakkurining o'ziga xos jihatlarini anglash va uni rivojlantirish uchun muhim vositaga aylanmoqda. M. Pinker (2018) sun'iy intellektning inson fikrlash jarayonlariga ta'siri haqida shunday yozadi: "Sun'iy intellekt inson tafakkuriga yordam beradigan vosita sifatida qaralishi kerak. U bilimga asoslangan tafakkur jarayonlarini optimallashtirish, tahlil qilish va yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi."

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. **Tahlil va sintez** – mavjud ilmiy adabiyotlar va SI texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rnini tahlil qilish uchun.
2. **Tajriba-sinov usuli** – talabalar nutqini rivojlantirishda SI vositalarining samaradorligini baholash uchun.
3. **Anketalar va intervyular** – talabalarining SI vositalari bilan ishlash bo'yicha fikrlarini aniqlash maqsadida.
4. **Eksperimental ta'lim modeli** – SI yordamida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan yangi o'quv yondashuvini sinovdan o'tkazish.

Tadqiqot O'zbekistonning turli universitetlarida tahsil olayotgan 100 nafar talaba ishtirokida olib borildi. Ular SI yordamida og'zaki va yozma nutqni takomillashtirish bo'yicha maxsus dastur asosida o'qitildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Inson tafakkuri sun'iy intellekt bilan integratsiyalashgan holda rivojlanishi mumkinmi? Ushbu savol atrofida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, AI vositalari yordamida mashq qilgan talabalar mantiqiy fikrlash, tezkor xulosa chiqarish va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda sezilarli natijalarga erishgan. Talabalar o'z nutqini mustaqil ravishda takomillashtirish uchun AI yordamida avtomatik baholash tizimlaridan foydalanish orqali

o'z-o'zini baholash qobiliyatini shakllantirgan. Bu esa metakognitiv tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki talabalar o'z xatolarini chuqur tahlil qilishga o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, AI vositalari yozma nutqni rivojlantirishda ancha samarali bo'lsa-da, og'zaki nutqni takomillashtirish uchun yanada murakkab vositalar kerakligi aniqlangan. Jumladan, talaffuz va ravonlik bo'yicha mashqlarga ChatGPT yoki Google Speech Recognition yetarlicha foyda bersa ham, muloqot jarayonida hissiy jihatlar va pragmatik omillar yetarlicha rivojlantirilmaydi. Shu sababli, AI yordamida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun robot-assistentlar, ovozli interaktiv tizimlar va virtual ta'lim muhitlarini kengroq joriy etish lozim.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, faqat AI vositalaridan foydalanish o'rniga, an'anaviy ta'lim bilan integratsiyalashgan model samaraliroq natija beradi. Bu degani, o'qituvchi nazorati va AI yordamida avtomatlashtirilgan baholashning kombinatsiyasi talabalar uchun eng yaxshi natijani beradi. Sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi haqida tadqiqotchilar turli fikrlarni bildirganlar. Anderson (2018) va Luckin (2019) o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt asosida ishlaydigan moslashtirilgan ta'lim tizimlari (adaptive learning systems) o'quvchilarga individual o'qitish imkoniyatini berishini ta'kidlaydilar. Masalan, Duolingo, ChatGPT, Grammarly kabi vositalar yordamida talabalar yozma va og'zaki nutqni takomillashtirishi mumkin. Biroq, ba'zi tadqiqotchilar sun'iy intellektning haddan tashqari ko'p ishlatilishi talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydilar. T. Dunning (2020) va Carr (2013) o'z ishlarida "raqamli aqliy dangasalik" tushunchasini ilgari surib, inson miyasi o'z-o'zini rivojlantirishdan ko'ra, tayyor javoblarga suyanishga moyilligini qayd etganlar.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Sun'iy intellekt vositalari talabalarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, Grammarly va Quillbot kabi SI vositalaridan foydalangan talabalar yozma nutqining grammatik va stilistik sifatini 35% ga yaxshilagan. Google Speech Recognition orqali talaffuzi tahlil qilingan talabalar esa 20% yaxshiroq ravonlikka ega bo'ldi. SI asosida individualizatsiyalangan o'quv yondashuvi samarali bo'ldi. SI vositalari talabalarga shaxsiy kamchiliklarini avtomatik tahlil qilish va individual tavsiyalar olish imkoniyatini berdi. O'qituvchilar tomonidan o'tkazilgan an'anaviy baholashga qaraganda, SI tizimi orqali avtomatik baholash aniqroq va tezkor bo'lishi kuzatildi. SI bilan ishlash bo'yicha mashqlar tizimini joriy qilish lozim. Quyidagi mashqlar tizimi talabalar natijalarini yaxshilashga yordam berdi:

1. **Og'zaki nutq:** SI yordamida talaffuzni tahlil qilish, nutqni avtomatik matn holatiga o'tkazish va chatbotlar bilan suhbat mashqlari.

2. **Yozma nutq:** Matnni avtomatik tahrirlash, stilistik va grammatik xatolarni SI yordamida tahlil qilish.

Tavsiya etiladigan SI vositalari:

1. **Yozma nutq uchun:** Grammarly, Quillbot, Wordtune

2. **Og'zaki nutq uchun:** Google Speech Recognition, Otter.ai

3. **Interaktiv mashqlar uchun:** ChatGPT, Bard, Duolingo AI

Zamonaviy ta'lim tizimi kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilishini talab etadi. Ushbu yondashuv ta'lim oluvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va uzluksiz o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtayi nazardan, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi didaktik jarayonlarni takomillashtirish va kompetensiyalarni samarali rivojlantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi.

Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari didaktikaning asosiy komponentlari – maqsad, mazmun, metod, vosita va natijani uyg'unlashtirish imkonini beradi. Xususan, SI texnologiyalari o'quvchilarning individual qobiliyatlarini, bilim darajasi va o'rganish sur'atini tahlil qilgan holda adaptiv o'qitishni amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim jarayonining individuallashtirilishini ta'minlab, o'quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi.

Didaktik jihatdan sun'iy intellekt o'qitish jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va monitoring qilish funksiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, intellektual ta'lim platformalari o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini avtomatik tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi va shaxsiylashtirilgan tavsiyalar beradi. Natijada baholash jarayoni faqat nazorat vositasi emas, balki o'rganishni rivojlantiruvchi didaktik mexanizmga aylanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan, sun'iy intellekt texnologiyalari quyidagi asosiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi:

- kommunikativ kompetensiya (chat-botlar, virtual yordamchilar orqali muloqot);
- raqamli va axborot kompetensiyasi (ma'lumotlarni tahlil qilish, tanlash va baholash);

- o'quv-bilish kompetensiyasi (mustaqil o'rganish, refleksiya, o'z-o'zini baholash);
- ijodiy va muammoli fikrlash kompetensiyasi (sun'iy intellekt yordamida muammoli vaziyatlarni modellashtirish).

Sun'iy intellekt o'qituvchi faoliyatini to'liq almashtirmaydi, balki uning pedagogik rolini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi. O'qituvchi bilim manbai emas, balki ta'lim jarayonini boshqaruvchi, yo'naltiruvchi va refleksiv faoliyatni tashkil etuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat didaktik jarayonning subyekt-subyekt munosabatlariga asoslanishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etishda didaktik me'yorlarga rioya qilish, pedagogik maqsadlarning ustuvorligini ta'minlash hamda axloqiy va metodik masalalarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Faqatgina texnologiyaga yo'naltirilgan yondashuv emas, balki pedagogik asoslangan, kompetensiyaviy natijalarga yo'naltirilgan integratsiya ta'lim samaradorligini oshiradi.

Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt vositalari talabalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi. Al yordamida talabalar mustaqil ravishda o'z nutqiy kamchiliklarini aniqlash va bartaraf etish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Didaktik jihatdan, SI texnologiyalari individualizatsiyalangan o'qitish, real vaqt rejimida baholash, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va o'zaro ta'sirning yangi shakllarini yaratish imkoniyatlarini taklif qiladi. Kelajakda SI vositalarini yanada integratsiyalash va O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ularni keng joriy etish bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Siemens, G. (2013). Learning Analytics: The Emergence of a Discipline. American Behavioral Scientist.
2. Laurillard, D. (2014). Rethinking University Teaching. Routledge.
3. Anderson, J. (2018). Artificial Intelligence in Education: Personalized Learning. Educational Review.
4. Brown, M. (2020). AI-Assisted Writing: The Impact of Grammarly and Quillbot on Student Writing. Journal of Writing Studies.
5. Smith, K. (2021). Speech Recognition Technology in Second Language Acquisition. Linguistics and AI Research Journal.

7-SINF BIOLOGIYA KURSINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING METODOLOGIK SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISH

Mirzayeva Nigoraxon Ibrohimjon qizi
University business and science (Toshkent filiali)

Azimov Bekjon Ibrohimjon o'g'li
236-maktab biologiya o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 7-sinf biologiya kursini o'qitish jarayonida o'quvchilarning metodologik savodxonligini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali o'qitish usullari yoritilgan. Biologiya fanini o'qitishda tadqiqotga yo'naltirilgan, muammoli va faol metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarda ilmiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: metodologik savodxonlik, biologiya ta'limi, 7-sinf, ilmiy fikrlash, tadqiqot usullari, kompetensiya.

Abstract: The article examines the theoretical foundations, pedagogical conditions, and effective methods for developing methodological literacy in students while studying biology in the 7th grade. It demonstrates how the use of research-based, problem-based, and active learning methods contributes to the development of students' scientific thinking skills, analysis, and ability to draw conclusions.

Key words: methodological literacy, biology teaching, 7th grade, scientific thinking, research methods, competencies.

Аннотация: В статье рассмотрены теоретические основы, педагогические условия и эффективные методы формирования методологической грамотности у учащихся при изучении биологии в 7 классе. Показано, как использование исследовательских, проблемных и активных методов обучения способствует развитию у школьников навыков научного мышления, анализа и формулирования выводов.

Ключевые слова: методологическая грамотность, преподавание биологии, 7 класс, научное мышление, исследовательские методы, компетенции.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri - o'quvchilarni faqat tayyor bilimlar bilan emas, balki bilimlarni mustaqil egallash, tahlil qilish va amalda qo'llash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda o'quvchilarning metodologik savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, 7-sinf biologiya kursi o'quvchilarni biologik tushunchalar, biologik qonun va qonuniyatlarning ilmiy asoslari bilan tanishtiradigan dastlabki bosqich bo'lib, aynan shu davrda ularda ilmiy-tadqiqotga qiziqish va metodologik tafakkurni shakllantirish muxim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Metodologik savodxonlik - bu o'quvchining ilmiy bilish usullarini anglashi, ulardan foydalana olishi, biologik jarayon va hodisalarni kuzatish, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish qobiliyatidir.

Shu bilan birga metodologik savodxonlik – o'quvchining fanni tushuna bilishi, faktlarni tahlil qilish va ilmiy usullar orqali ma'lumotlarni izchil tushunish qobiliyatidir. U 7-sinf o'quvchilarda turli komponentlar orqali namoyon bo'ladi va bu faoliyatning shakllanishi ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. O'quvchilarda metodologik savodxonlik rivojlantirish bo'yicha MDH davlatlari olimlari V.E.Rednikina, M.V. Doronina, Ye.A.Volkova, N.G. Babaevskayalar, O'zbekistonlik olimlar B.Xodjaev, N.Muslimov, B.Abdullaeva, U.E.Raxmatov, kabi olimlar faoliyat olib borishgan.

TADQIQOT METOLOGIYASI

7-sinf o'quvchilarida metodologik savodxonlik quyidagi komponentlar orqali namoyon bo'ladi:

- biologik tushunchalarni ilmiy asosda anglash;
- kuzatish va tajriba o'tkazish ko'nikmalari;
- muammoli savollarga javob izlash;
- ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish;
- ilmiy xulosalar chiqarish.

Biologik tushunchalarni ilmiy asosda anglash orqali o'quvchilar tirik organizmlar va ularning turli funksiyalari, hayotiy jarayonlarni faktlarga tayanadigan holda tushuna olish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Misol uchun, organizmlarni o'sish jarayoni, hujayralar faoliyati va hujarylarni bo'linib ko'payishi va o'sishi orqali va ma'lum miqdorda tashqi muxit omillriga ham bog'liq bo'lgan omillar asosida amalga oshadigan jarayon ekanligi haqidagi bilimlar ekanligini tushunib yetadilar. O'quvchilar biologik tushunchalarning nazariy asosini tushunish orqali o'quvchilar sabab-natija aloqalarini aniq anglaydilar. Bu fandagi nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi.

Kuzatish va tajriba o'tkazish ko'nikmalari orqali shakllanadigan metodologik savodxonlik o'quvchilarda kuzatish va tajribalar o'tkazish natijasida amalga oshadi. O'quvchilar turli biologik ob'ektlar va jarayonlarni kuzatish, oddiy tajribalarini amalga oshirish orqali nazariy bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, o'simliklar urug'idagi imurtakdan o'simtani paydo bo'lishi va uning o'sish jarayonini kuzatish shuningdek mikroorganizmlar ayniqsa bakteriyalarni kolloniyasini hosil bo'lish jarayonini mikroskop orqali kuzatish bo'yicha tajribalarni o'tkazish orqali ulardagi mustaqil fikrlash va ilmiy tafakkurni rivojlanaib boradi.

Muammoli savollarga javob izlash orqali amalga oshiriladigan metodologik savodxonlik o'quvchini muammoli savollarga turli manbalardan foydalangan xolda yechimini topishga o'rgatadi. Bu jarayonda ular turli biologik muammolar bo'yicha turli farazlarni ilgari suradi va ularning to'g'ri yechimini topish yo'llarini izlaydilar. Muammoni yechimini izlash faoliyati fikrlashni rivojlantirish bilan birga, o'quvchilardagi tahliliy qarashlarni boyitadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish o'quvchilardan ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalari o'quvchilarni faktlarni saralash, solishtirish va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Bu jarayonda o'quvchilar olingan ma'lumotlar orasidagi bog'liqliklarni ko'ra olishadi va turli natijalarni uyg'unlashtirib, ma'lum bir fan mavzusini kengroq tushuna olish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ilmiy xulosalar chiqarish metodologik savodxonlikning muhim bosqichidir. U o'quvchilarning – ilmiy xulosalar chiqarish qobiliyatini yanada rivojlantirish imoniyatini oshiradi. O'quvchi 7-sinf biologiya kursini o'rganish orqali olgan biologik ma'lumotlar va kuzatishlar asosida to'g'ri ilmiy xulosalar chiqara olish, nazariy bilimlar va tajriba natijalarini uyg'unlashtirib, ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tariqa, 7-sinf o'quvchilarda metodologik savodxonlikni rivojlantirish turli ko'nikmalarning birgalikda shakllanishi va bosqichma-bosqich rivojlanishi orqali amalga oshiriladi. Bu ko'nikmalar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ilmiy qarashlarni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Metodologik savodxonlikni tarbiyalash orqali o'quvchilar fanlarga qiziqishini oshiradi, mustaqil tadqiqot olib borish qobiliyatini rivojlantiradi va ularning bilimi aniq faktlar va tajriba asosida boyiydi.

7-sinf biologiya kursining mazmuni (tirik organizmlarning xilma – xilligi, tiriklikning molekula va hujayra darajasi, organ va organlar sistemasi, koordinatsiya va o'z -o'zini boshqarish, oziqlanish, nafas olish, tirik organizmlarda moddalar transporti, ayirish, reproduksiya, tur, populyatsiya, ekosistema, biosfera haqidagi bilimlarni qamrab olgan) ushbu biologik tushunchalar o'quvchilarning metodologik savodxonligini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ayniqsa, quyidagi mavzular bu jarayonda samarali hisoblanadi:

- tiriklikning molekula va hujayra darajasi;
- tirik organizmlarning xilma-xilligi;
- koordinatsiya va o'z-o'zini boshqarish;
- tur, populyatsiya, ekosistema, biosfera bo'yicha tajriba va kuzatishlar olib borish.

Ushbu mavzularni o'qitishda nazariy ma'lumotlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlarga keng o'rin berish muhimdir. 7-sinf biologiya kursida quyidagi (O'simlik va hayvonot dunyosini sistematik guruxlarini o'rganish, vegetativ organlar metamorfozini o'rganish, reflektor yoyini modellashtirish, ovqat hazm qilish sistemasini modellashtirish, fotosintez va nafas olish jarayonlarini taqqoslash, umurtqalilarning qon aylanish sistemasini modellashtirish va taqqoslash, odamning ayirish organini modellashtirish) kabi amaliy ishlar belgilangan. Bu amaliy ishlarni bajarish o'quvchilardagi biologik va tabiiy ilmiy savodxonliklarini rivojlantirishda muxim rol o'ynaydi.

7-sinf biologiya darslarida metodologik savodxonlikni shakllantirish uchun quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

Dars jarayonida muammoli savollar qo'yish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi faollashtiriladi. Masalan: "Tirik organizmlarning xilma -xilligini sababi nimada?", "o'simliklar bilan hayvonlar o'rtasida gi o'zaro bog'liqlik nimada ko'proq o'z aksini topadi" kabilar.

O'quvchilarga 7-sinf biologiya darsligida keltirilgan laboratoriya ishlarini o'quvchilar bilan hamkorlikda bajarishlari ilmiy tadqiqot ko'nikmalari va metodologik savodxonlikni rivojlantirishda o'ziga xos rol o'ynaydi.

Tabiiy ob'ektlarni kuzatish, rasm va jadvallar bilan ishlash orqali o'quvchilar tahlil qilishni o'rganadilar.

Juftlikda va kichik guruhlardagi faoliyat o'quvchilarning fikr almashishi, mulohaza yuritishi va umumiy xulosa chiqarish bo'yicha tushunchalarini yanada kengaytiradi.

7-sinf biologiya darslarida o'quvchilardagi metodologik savodxonlikni samarali shakllantirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muxim ahamiyat kasb etadi:

- o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish;
- ta'lim jarayonida faol metodlardan tizimli foydalanish;
- amaliy va nazariy bilimlarni uyg'unlashtirish;
- o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, 7-sinf biologiya kursini o'qitish jarayonida o'quvchilarning metodologik savodxonligini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ilmiy-tadqiqotga yo'naltirilgan metodlar, muammoli ta'lim va amaliy faoliyat orqali o'quvchilarda ilmiy fikrlash va mustaqil bilim olish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu esa kelgusida ularning tabiiy fanlarni o'zlashtirishida mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azimov I.T. Biologiya o'qitish metodikasi : darslik. – Toshkent : Zuxro Baraka Biznes nashriyoti, 2025.
2. Rahmatov U.E., va boshq. Biologiyadan masala va mashqlar yechish : darslik. – Toshkent : Sarvar Print nashriyoti, 2024.
3. Azimov B.I. Maktab biologiya kursini o'qitishda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarning o'zaro bog'liqligi asosida metodologik savodxonlikni shakllantirish // Maktabgacha va maktab ta'limi ilmiy jurnali. – 2025.
4. Doniyorov M.N., va boshq. Biologiya o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar : o'quv qo'llanma. – Toshkent : IlmZiyo Zakovat nashriyoti, 2024.
5. Zayniyev S. Fan olimpiadalarining tashkil etish mazmuni, tahlili va ta'lim-tarbiyadagi o'rni // Science and Innovation. – 2022. – Jild 1, № B8. – B. 229–234.

10–12 YOSHLI BELBOG‘LI KURASHCHILARINI O‘QUV- MASHG‘ULOT JARAYONIDA KOORDINATSION QOBILIYATLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Mirzoqulov Sh. A.

O‘zDJTSU “Milliy kurash turlari nazariyasi va uslubiati”

Kafedrası professor v/b

Annotatsiya: Maqolada 10–12 yoshli belbog‘li kurash kurashi bilan shug‘ullanuvchi yosh sportchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan eksperimental pedagogik metodika taqdim etilgan. O‘quv-mashg‘ulot jarayoni sharoitida olib borilgan yarim yillik tajriba davomida (tajriba guruhi va nazorat guruhida $n = 15$ nafardan) muvozanatni saqlash, mushak kuchini differensial boshqarish, fazoviy aniqlik hamda reaktivlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus mashqlar tizimi integratsiya qilindi. Test sinovlari (“uch marta oldinga dumalash”, “belgilangan joyga sakrash”, Bondarevskiy sinovi, “tayoq ustidan qadam tashlab o‘tish” va boshqalar) natijalariga ko‘ra, tajriba guruhi barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha statistik jihatdan ishonchli yaxshilanishni namoyon etdi ($p < 0,05$). Olingan natijalar taklif etilayotgan metodikaning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: koordinatsion qobiliyatlar; belbog‘li kurash kurashi; yosh sportchilar; pedagogik metodika; eksperimental tadqiqot.

Abstract: This article presents an experimental pedagogical method for enhancing coordination abilities in Belt wrestlers aged 10–12 within the educational training process. Over a six-month intervention ($n=15$ in both experimental and control groups), specialized exercises targeting balance, effort differentiation, spatial accuracy, and reactivity were integrated. Post-test results (three forward rolls, marking jumps, Bondarevsky’s test, stick-stepping) demonstrated statistically significant improvements in the experimental group ($p < 0.05$), confirming the method’s high efficacy.

Key words: coordination abilities; Belt wrestling; youth athletes; pedagogical methodology; experimental study.

Аннотация: В статье представлена экспериментальная педагогическая методика развития координационных способностей юных борцов белбагли кураш в возрасте 10–12 лет в условиях учебно-тренировочного процесса. В ходе полугодового эксперимента ($n=15$ в ТГ и НГ) была интегрирована система специализированных упражнений на равновесие, дифференциацию мышечных усилий, пространственную точность и реактивность. По итогам тестирования (“три кувьрка вперёд”, “прыжки на разметку”, проба Бондаревского, “перешагивание через палку” и др.) тажрибаыная группа показала статистически значимое улучшение всех показателей ($p < 0,05$), что подтверждает высокую эффективность предложенной методики.

Ключевые слова: координационные способности; греко-римская борьба; юные спортсмены; педагогическая методика; тажрибаыное исследование.

KIRISH

Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport sohasida yosh avlodning har tomonlama jismoniy va funksional rivojlanishini ta‘minlash dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, milliy sport turlari orasida alohida o‘rin tutuvchi belbog‘li kurash yosh sportchilarda jismoniy sifatlar, texnik-taktik mahorat hamda koordinatsion qobiliyatlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sport turida muvaffaqiyatga erishish ko‘p jihatdan sportchining harakatlarni aniq, tez va muvofiqlashtirilgan holda bajarish qobiliyatiga bog‘liq.

10–12 yosh davri bolalar organizmining intensiv o‘shish va rivojlanish bosqichi bo‘lib, bu davrda markaziy nerv tizimi faol rivojlanadi va koordinatsion qobiliyatlarni takomillashtirish uchun eng qulay (sensitiv) davr hisoblanadi. Mazkur yoshda harakatlarni boshqarish, muvozanatni saqlash, fazo va vaqtni his etish, harakatlarning aniqligi hamda tezkor moslashuvchanlik kabi koordinatsion ko‘rsatkichlar yuqori darajada shakllanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli o‘quv-mashg‘ulot jarayonida ushbu qobiliyatlarni ilmiy asoslangan metodlar orqali rivojlantirish sportchilarning kelgusidagi sport mahoratini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi kunda belbog'li kurash bo'yicha olib borilayotgan mashg'ulotlarda asosan kuch, tezkorlik va chidamlilik sifatlariga e'tibor qaratilib, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi yetarli darajada tizimli va maqsadli o'rganilmagan. Bu esa yosh sportchilarning texnik harakatlarni o'zlashtirish jarayonida muayyan qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda aynan 10–12 yoshli belbog'li kurashchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar majmuasi va metodik yondashuvlar yetarlicha yoritilmagan.

Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqot 10–12 yoshli belbog'li kurashchilarni tayyorlash jarayonida koordinatsion qobiliyatlarni takomillashtirishning samarali vosita va usullarini ilmiy asoslashga qaratilgan bo'lib, u yosh sportchilar tayyorgarligi samaradorligini oshirish, texnik-taktik harakatlarni mukammal egallash hamda musobaqa faoliyatida yuqori natijalarga erishish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy belbog'li kurashi ehtimoliy va kutilmagan vaziyatlarda jismoniy faoliyat hajmining sezilarli darajada ortishi bilan tavsiflanadi. Bu esa yuqori reaksiya tezligi, diqqatni jamlash, vaqt aniqligi va harakatlarning ratsionalligini talab qiladi. Ushbu sifatlar sportchining musobaqa faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilaydigan koordinatsion qobiliyatlari tushunchasida birlashadi ^[3].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sensor-perseptiv imkoniyatlarning yuqori darajasi “masofani his qilish”, “gilamni his qilish”, “raqibni his qilish”, “muvozanatni his qilish”, “ritmni his qilish” va “tempni his qilish” kabi ko'nikmalarni takomillashtirishda namoyon bo'ladi. Bu esa texnik-taktik usullarni samarali bajarishni ta'minlaydi. Biroq, mavjud tayyorgarlik metodikalari asosan texnik ko'nikmalarni shakllantirish va maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, koordinatsiyaning psixomotor asoslariga yetarlicha e'tibor qaratmaydi ^[1,2,3].

Qator mualliflar ta'kidlaganidek, koordinatsion qobiliyatlari eng samarali ravishda charchoq yo'q sharoitda rivojlanadi. Biroq musobaqa amaliyoti sportchining turli funksional holatlarida murakkab koordinatsiya yuklamali harakatlarni bajarishni talab qiladi. Koordinatsion qobiliyatlari yangi harakat ko'nikmalarini shakllantirishning asosi va sport turining texnik-taktik arsenalini muvaffaqiyatli o'zlashtirishning sharti sifatida qaraladi ^[1].

Shu bilan birga, belbog'li kurashi bilan shug'ullanuvchi 10–12 yoshli sportchilarda koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirishga oid maxsus tadqiqotlar bo'laklarga ajralgan holda mavjud bo'lib, bu masalaning dolzarbligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot maqsadi

10–12 yoshli belbog'li kurashchilarida koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish uchun pedagogik metodikani tajriba asoslash.

Tadqiqot vazifalari

1. Koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirishga oid adabiy manbalar va amaliy ma'lumotlarni tahlil qilish, hamda ishtirokchilarning dastlabki koordinatsiya darajasini aniqlash.
2. 10–12 yoshli belbog'li kurashchilarida koordinatsion qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan pedagogik metodikani ishlab chiqish va asoslash.
3. Taklif etilgan metodikaning samaradorligini test sinovlari natijalarini taqqoslash asosida baholash va mashg'ulot jarayonini tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalarni yangilash.

Tadqiqot ob'ekti

10–12 yoshli belbog'li kurashchilari sport tayyorgarligi jarayoni.

Tadqiqot predmeti

10–12 yoshli belbog'li kurashchilarida koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodika.

Tadqiqot yangiligi

Tajriba pedagogik metodikani qo'llash koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirish orqali yosh kurashchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish, sport natijalarini yaxshilash va mashg'ulot jarayonining mazmuni, tuzilishi hamda metodik ta'minotiga tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Metodlar. ilmiy-metodik adabiyot tahlili, pedagogik kuzatuv, pedagogik testlar (uch marta oldinga dumalash, belgilangan chiziqqa sakrash, Bondarevskiy sinovi, gimnastika tayog'i orqali qadam tashlash), pedagogik eksperiment, matematik-pedagogik statistika.

Tashkil etilishi. Tadqiqotda Chirchiq shahri 1-sport maktabining 10–12 yoshli 30 nafar belbog'li kurashchilari ishtirok etdi. Ular tajriba ($n = 15$) va nazorat ($n = 15$) guruhlariga ajratildi. Guruhlar yosh, jins, vazn toifasi va mashg'ulot staji bo'yicha bir xil tarkibga TGa edi. Eksperiment davomida maxsus metodika haftasiga 3 marta, 90 daqiqadan, 6 oylik siklda o'quv-mashg'ulot jarayoniga kiritildi. Nazorat guruhi esa an'anaviy metodika asosida shug'ullandi.

Tajriba metodika mazmuni:

1. Muvozanat mashqlari (statika va dinamika): bir oyoqda turish (ko'z ochiq va yopiq holda), "chiziq" bo'ylab yurish, sakrash-povorotlar.
2. Mushak kuchini differentsiatsiya va harakatlarni muvofiqlashtirish: o'rta holatda oyoqni qo'lga urish, tanani aylantirish, qo'l va oyoq harakatlarini turli tempda bajarish.
3. Fazoviy yo'nalish va reaktivlik: o'yinli mashqlar ("Ro'molni ushla", "Palkaning tushishi", "Sharcha aylanishi"), turli vaznli sheriklar bilan sparring, "naezdlik" va "uch marta dumalash".
4. Raqibni his qilish va vaqt parametrlari: nishonga aniq zarba berish mashqlari, arqondan sakrab dumalash qilish, "kamarni ushlash", "oyoqlar bilan ladushki"ni vaqtga bajarish.

Har bir mashg'ulot standart uch qismli tartibda tashkil etildi:

1. Kirish-tayyorgarlik qismi (tashkilot, "ishga kirishish", o'zini himoya qilish elementlarini o'zlashtirish).
2. Asosiy qismi (maqsadli mashqlar kompleksi, "oddiydan murakkabga" tamoyili asosida va o'yinli variantlar bilan).
3. Yakuniy qismi (harakatli o'yinlar, dam olish va tiklanish mashqlari).

Bunday kombinatsion yondashuv 10–12 yoshli yosh kurashchilarda koordinatsion qobiliyatlarining asosiy komponentlarini tizimli rivojlantirishni ta'minladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval: Nazorat guruh (NG) va tajriba guruh (TG)ning pedagogik test sinovlari natijalari (eksperimentgacha va eksperimentdan keyin)

Test	TG gacha (srednee $\pm \sigma$)	TG dan keyin (srednee $\pm \sigma$)	NG gacha (srednee $\pm \sigma$)	NG dan keyin (srednee $\pm \sigma$)	O'sish TG, %	O'sish NG, %	Sifat
Uch marta oldinga dumalash, soniya	$3,68 \pm 0,84$	$2,97 \pm 0,59$	$3,49 \pm 0,98$	$3,23 \pm 0,93$	19,3	7,9	$< 0,05$
Sakrash, sm	$4,60 \pm 2,48$	$3,41 \pm 1,37$	$5,17 \pm 3,25$	$4,93 \pm 2,89$	15,9	5,2	$< 0,05$
Bondarevskiy sinovi, s	$6,67 \pm 5,49$	$9,08 \pm 5,45$	$5,48 \pm 4,00$	$5,70 \pm 3,93$	26,1	8,5	$< 0,05$
Tayaq orqali qadam tashlash, s	$16,25 \pm 6,12$	$14,05 \pm 3,88$	$17,22 \pm 2,80$	$16,64 \pm 2,68$	13,8	3,3	$< 0,05$

Dastlabki ma'lumotlarni tahlil qilish tajriba (TG) va nazorat (NG) guruhlar o'rtasida statistik jihatdan ishonchli farq yo'qligini ko'rsatdi ($p > 0,05$), bu esa tajriba boshlanishida teng sharoitlar mavjudligini tasdiqlaydi. Pedagogik eksperimentdan keyin barcha testlarda TGda statistik jihatdan ishonchli yaxshilanish qayd etildi ($p < 0,05$) (Jadval 1):

- **"Uch marta oldinga dumalash":** vaqt TG da $3,68 \pm 0,84$ s dan $2,97 \pm 0,59$ s gacha, NGda esa $3,49 \pm 0,98$ s dan $3,23 \pm 0,93$ s gacha kamaydi.
- **"Belgilangan chiziqqa sakrash":** xatolik TG da $4,60 \pm 2,48$ sm dan $3,41 \pm 1,37$ sm gacha, NGda esa $5,17 \pm 3,25$ sm dan $4,93 \pm 2,89$ sm gacha kamaydi.
- **Bondarevskiy sinovi:** muvozanatni saqlash vaqti TG da $6,67 \pm 5,49$ s dan $9,08 \pm 5,45$ s gacha, NGda esa $5,48 \pm 4,00$ s dan $5,70 \pm 3,93$ s gacha oshdi.
- **"Tayoq orqali qadam tashlash":** vaqt TG da $16,25 \pm 6,12$ s dan $14,05 \pm 3,88$ s gacha, NGda esa $17,22 \pm 2,80$ s dan $16,64 \pm 2,68$ s gacha kamaydi.

1. **Statik muvozanatni yaxshilash.** Eng katta o'sish Bondarevskiy sinovida qayd etildi, bu esa statik testlarning maqsadli koordinatsiya mashqlariga yuqori sezgirligini tasdiqlaydi.
2. **Harakatlarni muvofiqlashtirish.** "Dumalash" vaqtining kamayishi mushaklararo koordinatsiya va mushak kuchini differentsiatsiya qilish rivojlanganini ko'rsatadi, bu kurash usullari uchun muhim.
3. **Fazoviy yo'nalish.** "Sakrash" va "tayak orqali qadam tashlash"da xatolikning sezilarli darajada kamayishi fazoda aniq yo'nalishni oshirganini ko'rsatadi, bu gilamdagi manyovrlar uchun juda muhim.
4. **O'yinli yondashuvning roli.** "Palkaning tushishi", "Ro'molni ushla" kabi o'yinli va variativ mashqlarning kiritilishi emotsional ishtirokni oshirdi va shartli-reflektor aloqalarning tezroq shakllanishiga yordam berdi, bu esa bolalar fiziologiyasiga oid zamonaviy qarashlarga mos keladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. **Metodikaning samaradorligi.** Ishlab chiqilgan pedagogik metodika yuqori samaradorligini isbotladi: TG barcha test ko'rsatkichlari bo'yicha NGga nisbatan ishonchli yaxshiroq natijalar ko'rsatdi.
2. **Koordinatsiyaning kompleks o'sishi.** Eng katta yaxshilanish statik (Bondarevskiy sinovi) va dinamik (dumalashlar, sakrashlar, tayak orqali qadam tashlash) koordinatsiyada kuzatildi, bu qo'llanilgan mashqlarning universalligini ko'rsatadi.
3. **Amaliyotdagi ahamiyat.** Mushak kuchini differentsiatsiya qilish, fazoviy aniqlik va reaksiyaga qaratilgan mashqlarning tizimli qo'llanilishi yosh kurashchilarda koordinatsiya qobiliyatlarini kompleks rivojlantirishni ta'minlaydi.
4. **Joriy etish bo'yicha tavsiya.** Metodikani belbog'li kurashi bo'yicha bolalar va o'smirlar sport maktablarining o'quv-mashg'ulot dasturlariga kiritish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Двейрина О.А. Координационные способности: определение понятия, классификация форм проявления // Учение записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2008. № 1. С. 35–38).
2. Лях. В.И. О классификации координационных способностей / В.И. Лях // М.: Юрайт-М, 2001. – 607 с.
3. Матвеев, Л.П. Теория и методика физической культуры / Л.П. Матвеев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Физкультура и спорт, СпортАкадемПресс, 2008. – 544с.

PEDAGOG XODIMLARNING MALAKA-MAHORATINI OSHIRISH – SAMARADORLIK OMILI

Musurmonova Mariya Burxonovna

Jizzax viloyati pedagogik mahorat
markazi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Maqolada pedagog xodimlarning malaka-mahoratini oshirish va ularni qayta tayyorlashning samarali tizimini yaratish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, 4K, 5E modeli kabi xorijiy tajribalarni amalda qo'llash, pedagoglarni kasbiy rivojlantirish, malaka oshirish va qayta tayyorlashning sifat hamda samaradorligini oshirish ishlarining bugungi kun talabi darajasida bo'lishini ta'minlashda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar va boshqalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: interfaol usullar, 4K, 5E modeli, axborot oqimi, kreativ fikrlash, sifat va samaradorlik.

Abstract: The article analyzes the issues of developing an effective system for improving the professional competence and skills of pedagogical staff as well as their retraining. It highlights the possibilities of implementing modern pedagogical technologies, including international practices such as the 4K competencies and the 5E model, in the educational process. In addition, the paper substantiates the key aspects that should be taken into consideration to ensure the quality and effectiveness of professional development, in-service training, and retraining of teachers in line with contemporary educational requirements.

Key words: interactive methods, 4K competencies, 5E model, information flow, creative thinking, quality and effectiveness of education.

Аннотация: В статье анализируются вопросы формирования эффективной системы повышения профессиональной компетентности и мастерства педагогических работников, а также их переподготовки. Рассматриваются возможности внедрения современных педагогических технологий, в том числе зарубежного опыта, такого как компетенции 4К и модель 5Е, в образовательный процесс. Кроме того, обоснованы ключевые аспекты, на которые следует обратить внимание для обеспечения качества и эффективности профессионального развития, повышения квалификации и переподготовки педагогов в соответствии с современными требованиями образования.

Ключевые слова: интерактивные методы, компетенции 4К, модель 5Е, информационный поток, креативное мышление, качество и эффективность образования.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan farmonlar, bular asosida Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan qator qarorlar, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining buyruqlari islohotlar uchun ham huquqiy, ham moddiy asos yaratadi. Shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 13-moddasida ham "Kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo'shimcha kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zarur hajmi egallanishini ta'minlaydi", deb ta'kidlangan.

Bu hujjatlar maktabgacha va maktab ta'limi xodimlari oldiga ijtimoiy buyurtma sifatida qator talablarni qo'yadi.

Umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini malakali kadrlar bilan ta'minlash, pedagoglarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning mahoratini oshirishning samarali tizimini yaratish ham shu talablar jumlasidandir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Pedagog xodimlar mahoratini oshirish va ularni qayta tayyorlashning samarali tizimini yaratish bo'yicha Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat Milliy instituti hamda viloyatlar Pedagogik mahorat markazlari tomonidan muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Respublikamizdagi

maktabgacha va maktab ta'limi rahbar va pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, pedagogik mahorat markazlarining o'quv-moddiy negizini mustahkamlash, qayta tayyorlash va malaka oshirishning eng ilg'or, samarali shakl va usullarini joriy etish, darslar mazmunini zamonaviylashtirish, xorijiy mutaxassislarni ta'lim jarayonlariga jalb etish, xorijda malaka oshirish kabi jarayonlarga katta e'tibor qaratilmoqda.

So'nggi yillarda davlatimiz tomonidan mamlakatimiz ta'limini rivojlantirish yuzasidan umumiy o'rta hamda maktabgacha ta'limning yangi o'quv reja, dasturlari ishlab chiqildi, darsliklarning yangi avlodi yaratildi. Lekin ta'lim standartlari, davlat talablari, dasturlar, darsliklar qancha takomillashtirilmasin, o'quv jarayoni to'liq kompyuterlashtirilmasin, xorij tajribalari amaliyotga joriy etilmasin, eng ilg'or pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik ishlanmalar, qo'llanmalar, tavsiyanomalar yaratilmasin, baribir, ta'lim jarayonini bevosita olib boruvchisi, pedagogning kasbiy tayyorgarligi, metodik mahorati va malakasiga bog'liq bo'lib qolaveradi. Shu bois, o'quv jarayonini yangi mezonlar asosida tashkil etish yuzasidan malaka oshirishning respublikamizdagi har bir tuman (shahar) hududlarigacha yetib boradigan va barcha maktablardagi hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagog xodimlar uchun qulaylik yaratadigan tizim tashkil qilindi. Unga ko'ra, endilikda tuman (shahar) lardan tanlab olingan tayanch maktablarda "Kasbiy rivojlanish kuni" va barcha maktablarda "Kasbiy rivojlanish soati", maktabgacha ta'lim tashkilotlarida esa "Metodik mahorat kuni" va "Metodik mahorat soati" tadbirlari tashkil etilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Yangiliklarni tezkor usulda yetkazish uchun ayniqsa, malaka oshirishning bevosita ishdan ajralmagan holda maktabda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tuman (shahar) maktabgacha va maktab ta'limi bo'limlarida doimiy harakatdagi seminar-treninglar, qisqa muddatli kurslar shaklida o'tkazish ham eng dolzarb masaladir. Shu bilan birga, o'qitishning interfaol usullari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, 4K, 5E modeli kabi xorijiy tajribalarni amalda qo'llash, ular asosida tajriba-sinov ishlarini olib borish, metodik ishlanma, ma'ruza, maqola yozish hamda yosh pedagoglar uchun tajribali mutaxassisning murabbiyligi shakllaridan foydalanish ham ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish uchun zarur hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hozirgi paytdagi ma'lumotlar bankining jadal sur'atlar bilan kengayishi, barcha sohalar bo'yicha axborotlarning ko'payishi ham pedagog kadrlarning malakasini oshirish jarayonini takomillashtirishni talab qilmoqda.

Tinmay kattalashib boraveradigan miqdordagi bilimlarni o'zlashtirish yoki kengayib ketayotgan qudratli axborot oqimida loaqal mavjud ehtiyojlarni qondirishga yetadigan darajada bilim olish va malakasini oshirishni ta'minlash malaka oshirish tizimining asosiy muammosi bo'lib kelmoqda. Bu masalaning yechimi malaka oshirish kurs tinglovchilariga o'qitilayotgan har bir fanning o'quv materiallaridagi, birinchi navbatda malaka oshirish kursi tinglovchilarining malakaviy ishlarini (mikrodars ishlanmasi) bajarishdagi ijodiy fikrlash jarayonlarini rivojlantirishdan iboratdir. Ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar va malakaviy ishlar bo'yicha beriladigan topshiriqlar malaka oshirish kurs tinglovchilarini kreativ fikrlashga undaydigan, masala yechimini tafakkur asosida hal qilishga chorlaydigan bo'lishi muhimdir. Bundan ko'rinadiki, yangi narsalarni yaratish, yangi jarayonlarni yuzaga keltirish uchun malaka oshirayotgan pedagog xodimlarda ijobiy fikrlash ko'nikma va malakalarini hosil qilish lozim bo'ladi. Busiz malaka oshirish tizimining rivojlanishini ta'minlash mumkin emas.

Shuning uchun ham, malaka oshirish tizimini takomillashtirish, malaka oshirish kurslarining o'quv-mavzu reja va o'quv dasturlarini pedagog xodimlar talab va ehtiyojlariga moslashtirish, faqat 5 yilda bir marta malaka oshirish bilan chegaralanib qolmasdan, doimiy ravishda ularda yangiliklarga ehtiyoj tug'dirish lozim bo'ladi. Qachonki, pedagog o'zining ish faoliyatida ta'lim-tarbiya jarayonida uchragan qiyinchiliklar, yo'l qo'yilgan kamchiliklar, muammolarni tugatish borasida izlansa, yangiliklardan xabardor bo'lish maqsadida malaka oshirishga ehtiyoj sezisagina malaka oshirishning samarasi natijali bo'ladi.

Pedagoglarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash ishlarining bugungi kun talabi darajasida bo'lishini ta'minlashda nimalarga e'tibor qaratish lozim? Eng avvalo, har bir pedagogik jamoa o'zining kadrlar reja – dasturiga ega bo'lishi kerak, ya'ni ta'lim muassasasidagi pedagoglarga bo'lgan muhtojlikni aniqlash, ularning pedagogik diagnostikasini maxsus so'rovnamlar asosida o'tkazish, olingan natijalarni tahlil qilish asosida malaka oshirishning dolzarb vazifalarini belgilash (pedagogning nazariy bilimlari, metodik mahorati, izlanuvchanligi, zamonaviy pedagogik hamda axborot texnologiyalarni joriy qilishdagi yetishmovchiliklarni aniqlab, malaka oshirish shakllarini belgilash);

- har bir xodim uchun malaka oshirish xaritasi yuritish (unda qachon, qaerda, qanday shaklda va qancha muddatda malaka oshirishga borishi ko'rsatilishi kerak);

- pedagog xodimlar tarkibidan mutaxassis bo'lmagan pedagoglarni aniqlab, ularni ikkinchi mutaxassislik olishlari uchun (bunday holatlar asosan olis hududlarda uchrab turadi) Pedagogik mahorat markazlariga ro'yxatlarini berish katta ahamiyatga ega.

Malaka oshirishning haqiqiy sifat va samaradorligi esa har bir rahbar va xodimning malaka oshirish kursidan keyingi ish samaradorligi qanchalik ortishi bilan belgilanadi.

Shunday ekan, Pedagogik mahorat markazlarida malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslarini samarali tashkil etish, professor-o'qituvchilar tomonidan dars jarayonlarini yuqori saviyada o'tkazishlari uchun moddiy texnik bazasining talab darajasida ta'minlanganligi, o'tiladigan dars mashg'ulotlari esa bugungi kun ehtiyojiga to'la javob beradigan darajada bo'lishi lozim.

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi aynan yuqoridagi talablarga javob beradigan muassasa deyishimizga asos bor.

Muassasa 4 qavatli binoda joylashgan bo'lib, har bir qavat va har bir o'quv hamda xizmat xonalariga kuzatuv kameralari o'rnatilgan. Barcha o'quv xonalari interaktiv va elektron doskalar bilan jihozlangan.

Kuzatuv kameralari orqali professor-o'qituvchilarning dars jarayonlarini nazorat qilish imkoni bor. Internet orqali dars jarayonlarini Respublikamizdagi barcha pedagogik mahorat markazlariga yuborish yoki vebinar darslar o'tish uchun ham imkoniyatlar yaratilgan.

Har oyda markazga 500-550 nafar tinglovchilar tashrif buyuradilar.

Ilmiy, metodik hamda o'quv ishlarining sifatli bo'lishi kadrlarning ilmiy salohiyatiga, metodik mahoratiga, ilg'or ish tajribasiga bevosita bog'liq. Pedagogik mahorat markazimizda malakali professor-o'qituvchilardan iborat jamoa shakllangan. Markazning ilmiy salohiyati 44,4 foizni tashkil etadi. Professor-o'qituvchilar olib boriladigan har bir darslarni zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etishga alohida e'tibor qaratmoqdalar.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, bu ishlardan ko'zlangan asosiy maqsad yuqori malakali, hozirgi zamon talablariga javob beradigan pedagog kadrlarni malakasini oshirish va qayta tayyorlashdan iborat. Bu esa hukumat qarorlarida ko'zda tutilgan vazifalarni bajarish yo'lida tinimsiz izlanishlar va amaliy ishlar olib borishni talab etadi. Sohadagi o'zgarishlar, islohat va imkoniyatlarning barchasi zahirida bitta maqsad yotadi, u ham bo'lsa yosh avlodga zamon talabi darajasida bilim berishdir. Buning uchun pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishda mavjud imkoniyatlardan keng foydalangan holda, mashg'ulotlar sifat va samaradorlik darajasini yuqori pog'onalarga ko'tarish asosiy maqsad qilib qo'yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-sonli Qonuni.
2. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun "Kasbiy rivojlanish kuni" va "Kasbiy rivojlanish soati" tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to'g'risida" 2024-yil 7-avgustdagi 246-son buyrug'i.
3. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida malaka oshirishning "Metodik mahorat kuni" va "Metodik mahorat soati" tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to'g'risida" 2024-yil 8-noyabrdagi 362-sonli bo'yug'i.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGINI TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA BOSHQARISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Muxamatova Gulmira Erkinjon qizi
“Maktabgacha ta’lim” yo’nalishi 2 kurs magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy pedagogik jarayonda maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligini samarali tashkil etish va boshqarish masalasi, maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar hamkorlik jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi, pedagogik mexanizmlar hamkorlik jarayonining izchil, maqsadga yo’naltirilgan va boshqariladigan bo’lishini ta’minlashi haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Kalit so’zlar: Oila hamkorligi, tizimli yondashuv, pedagogik mexanizmlar, maqsadli-rejalashtirish mexanizmi, tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi mexanizm, axborot-kommunikativ mexanizm, nazorat va monitoring mexanizmi, rag’batlantirish va refleksiya mexanizmi.

Abstract: This article examines the effective organization and management of preschool education and family collaboration in modern pedagogical practice, pedagogical mechanisms developed based on a systems approach to organizing preschool education and family collaboration contribute to the effectiveness of the collaboration process, as well as ensure its consistency, focus, and manageability.

Key words: family collaboration, systems approach, pedagogical mechanisms, goal-oriented planning mechanism, organizational and coordination mechanism, information and communication mechanism, control and monitoring mechanism, incentive and reflection mechanism.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос эффективной организации и управления дошкольным образовательным процессом и семейным сотрудничеством в современном педагогическом процессе, педагогические механизмы, разработанные на основе системного подхода к организации дошкольного образования и семейному сотрудничеству, способствуют повышению эффективности процесса сотрудничества, а также обеспечивают его согласованность, целенаправленность и управляемость.

Ключевые слова: семейное сотрудничество, системный подход, педагогические механизмы, целеустремленно-плановый механизм, организационно-координационный механизм, информационно-коммуникативный механизм, механизм контроля и мониторинга, механизм стимулирования и рефлексии.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bolaning shaxs sifatida shakllanishida maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligi muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlikni tizimli yondashuv asosida tashkil etish, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

Oila – bolaning ilk ijtimoiy muhitidir. Maktabgacha ta’lim tashkiloti esa ushbu muhitni pedagogik jihatdan boyitadi. Agar bu ikki muhim ijtimoiy institut o’zaro uyg’un va tizimli faoliyat yuritsa, bolada ijtimoiy moslashuv, axloqiy tarbiya, nutq va intellektual rivojlanish yuqori darajada shakllanadi.

Shu sababli, maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida ilmiy jihatdan o’rganish bugungi kunning dolzarb pedagogik muammolaridan biridir.

Zamonaviy pedagogik jarayonda maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligini samarali tashkil etish va boshqarish masalasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi jarayonida oila va ta’lim tashkiloti o’rtasidagi uzviy aloqadorlik bolaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Ushbu hamkorlikni maqsadga muvofiq tashkil etish va boshqarishda tizimli yondashuv metodologik asos sifatida namoyon bo’ladi.

Tizimli yondashuv maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini alohida faoliyatlar majmui sifatida emas, balki yagona, yaxlit va boshqariladigan pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Mazkur yondashuv asosida ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar hamkorlik jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi masalasi pedagogika fanida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo turli davrlarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ijtimoiy-pedagogik, psixologik hamda metodik jihatdan tadqiq etilgan.

Tadqiqotchilar oilada shakllanadigan tarbiyaviy ta'sirlarning keyingi ta'lim bosqichlaridagi rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim tashkiloti ushbu jarayonni pedagogik jihatdan muvofiqlashtiruvchi va boyituvchi tashkilot sifatida baholanadi.

O'zbekiston olimlari va tadqiqotchilaridan F.A.Isomova, M.M.Akbarxo'jayeva, G.Xamidova, I.Xakimova va boshqalar bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oila hamkorligining ahamiyatini yoritgan.

Rossiya olimlari va tadqiqotchilaridan N.V.Korniyenko, I.N.Turygina, S.G.Shabaslar Rossiyada maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi va ota-ona bilan ishlash borasida ko'plab amaliy va nazariy ishlarida hamkorlik pedagogikasining turli jihatlarini tahlil qilinganlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida maktabgacha ta'lim bosqichi alohida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki aynan ushbu bosqichda bolaning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiylashuvi, intellektual va axloqiy rivojlanishining poydevori yaratiladi. Mazkur jarayonda maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish va uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Chunki maktabgacha ta'lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishi, uning intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti asosiy ijtimoiy institutlar hisoblanadi. Oila bolaga dastlabki tarbiya, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy tajribani singdursa, maktabgacha ta'lim tashkiloti ushbu jarayonni ilmiy-pedagogik asosda davom ettiradi. Mazkur ikki muhim institut faoliyatining uyg'unlashuvi va o'zaro hamkorligi ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida ijobiy natijalarga erishish ko'p jihatdan tarbiyachi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning darajasi hamda sifatiga bog'liq. Biroq amaliyotda maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlik ko'pincha tizimsiz, epizodik va rejasiz tarzda amalga oshirilmoqda. Bu holat tarbiyaviy ta'sirlarning uzviyligi va izchilligini ta'minlashga to'sqinlik qilmoqda.

Mazkur muammoni bartaraf etishda tizimli yondashuv muhim metodologik asos sifatida namoyon bo'ladi. Tizimli yondashuv pedagogik jarayonni o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining barcha subyektlari faoliyatini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida ota-onalar bilan ishlashning turli shakllari mavjud bo'lsa-da, ularning aksariyati yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shu sababli hamkorlikning pedagogik mexanizmlarini tizimli yondashuv asosida ilmiy jihatdan asoslash, uning samarali modelini ishlab chiqish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim-tarbiya jarayonida erishiladigan natijalar ko'p jihatdan tarbiyachi va ota-onalarning o'zaro hamkorlik darajasiga bog'liqdir. Biroq amaliyotda ushbu hamkorlik ko'pincha epizodik, tizimsiz va rejasiz tashkil etilmoqda. Natijada tarbiyaviy ta'sirlarning uzviyligi va izchilligi buzilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida tashkil etish, uning pedagogik mexanizmlarini ilmiy asoslash dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Tizimli yondashuv hamkorlikni yagona pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuv – bu pedagogik jarayonni o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida ko'rib chiqishdir. Ushbu yondashuvda ta'lim-tarbiya jarayoni yagona tizim sifatida baholanadi va uning barcha komponentlari o'zaro uzviy bog'langan holda faoliyat yuritadi.

Tizimli yondashuv zamonaviy pedagogikada ta'lim-tarbiya jarayonini murakkab, ko'p komponentli va o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganishga asoslangan metodologik yondashuv hisoblanadi. Mazkur yondashuvga ko'ra, pedagogik jarayon alohida elementlar yig'indisi emas, balki yagona yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik tizimning asosiy tarkibiy qismlariga maqsad, mazmun, metodlar, vositalar, subyektlar va natija kiradi. Ushbu komponentlarning o'zaro uyg'unligi ta'lim-tarbiya samaradorligini belgilaydi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi ham ana shunday yaxlit tizim sifatida qaralishi lozim.

Tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan hamkorlik:

- tarbiyaviy ta'sirlarning izchilligini ta'minlaydi;
- pedagog va ota-onalar faoliyatining uyg'unlashuviga erishadi;
- bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini yaratadi.

Tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan hamkorlik bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik mohiyati shundan iboratki, u tarbiya jarayonida ijtimoiy institutlar o'rta-sidagi uzviy aloqani ta'minlaydi. Ota-onalar pedagogik jarayonning faol ishtirokchisiga aylanganda, tarbiyaviy ta'sirlar yanada kuchayadi va izchil tus oladi.

Pedagogik tizim sifatida maktabgacha ta'lim tashkiloti quyidagi komponentlar: maqsad, mazmun, metod va vositalar, subyektlar (tarbiyachi, bola, ota-ona), natijadan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida boshqarish bir qator pedagogik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu mexanizmlar hamkorlik jarayonining izchil, maqsadga yo'naltirilgan va boshqariladigan bo'lishini ta'minlaydi.

1. Maqsadli-rejalashtirish mexanizmi

Hamkorlikni boshqarishning asosiy mexanizmlaridan biri – maqsadli rejalashtirishdir. Unda maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligining umumiy maqsadi aniqlanadi hamda ushbu maqsadga erishishga yo'naltirilgan vazifalar belgilanadi. Rejalashtirish jarayoni qisqa, o'rta va uzoq muddatli istiqbolni qamrab olishi lozim.

2. Tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi mexanizm

Mazkur mexanizm pedagoglar, ota-onalar va rahbariyat faoliyatini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Tashkiliy mexanizm doirasida ota-onalar bilan ishlash shakllari, mas'ul shaxslar va ishchi guruhlar belgilanadi. Bu jarayon hamkorlikning tizimli ravishda amalga oshirilishini ta'minlaydi.

3. Axborot-kommunikativ mexanizm

Axborot almashinuvi hamkorlikni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasida muntazam, ochiq va samarali kommunikatsiya yo'lga qo'yilishi zarur. Axborot-kommunikativ mexanizm ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb etish va ularning pedagogik faolligini oshirishga xizmat qiladi.

4. Nazorat va monitoring mexanizmi

Hamkorlik samaradorligini ta'minlashda monitoring va nazorat mexanizmi alohida o'rin tutadi. Ushbu mexanizm orqali amalga oshirilayotgan pedagogik faoliyat natijalari muntazam tahlil qilinadi va zarur hollarda tuzatishlar kiritiladi. Nazorat tizimi bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari bilan hamkorlik darajasini o'zaro bog'liq holda baholashni nazarda tutadi.

5. Rag'batlantirish va refleksiya mexanizmi

Rag'batlantirish mexanizmi pedagoglar va ota-onalarning hamkorlikdagi faoliyatga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Refleksiya esa hamkorlik jarayonini tahlil qilish va baholash imkonini beradi. Ushbu mexanizmlar hamkorlikni doimiy ravishda takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuv asosida boshqarilgan hamkorlik jarayoni pedagogik jihatdan samarali bo'lib, u bolaning shaxsiy rivojlanishida ijobiy natijalarga olib keladi. Xususan, bolalarda ijtimoiy moslashuv, mustaqillik, muloqot madaniyati va axloqiy sifatlarning shakllanishi kuzatiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- axborot almashinuvi va pedagogik maslahatlar;
- ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb etish;
- tarbiyaviy ishlarning uzviyligini ta'minlash;
- ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish.

Mazkur hamkorlikni tizimli yondashuv asosida tashkil etish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish bilan birga, bolada ijtimoiy moslashuv, mustaqillik va mas'uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ota-onalarning pedagogik madaniyati oshadi, tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlik muhiti shakllanadi. Bu esa maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy sifatini oshirishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli asosda tashkil etish muayyan pedagogik shart-sharoitlarni talab etadi. Ushbu shart-sharoitlar ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadga muvofiq, izchil va samarali tashkil etilishini ta'minlaydi.

Birinchi shart-sharoit – hamkorlik faoliyatining aniq maqsadga yo'naltirilganligi va rejalashtirilganligidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalar bilan olib boriladigan barcha ishlar oldindan ishlab chiqilgan reja asosida amalga oshirilishi lozim. Bu reja ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy maqsadlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi zarur.

Ikkinchi shart-sharoit – pedagog va ota-onalar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlik muhitini yaratishdir. O'zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlar samarali hamkorlikning muhim omili hisoblanadi. Tarbiyachi ota-onalarni faqat nazorat obyekti sifatida emas, balki pedagogik jarayonning teng huquqli hamkori sifatida qabul qilishi lozim.

Uchinchi shart-sharoit – hamkorlik jarayonida tizimli yondashuv tamoyillariga rioya etishdir. Bunda pedagogik faoliyatning barcha bosqichlari: rejalashtirish, amalga oshirish, nazorat va tahlil o'zaro uzviy bog'liq holda tashkil etiladi.

To'rtinchi shart-sharoit – ota-onalar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik texnologiya va innovatsion shakllardan foydalanishdir. Seminar-treninglar, davra suhbatlari, pedagogik konsultatsiyalar va interaktiv mashg'ulotlar hamkorlik samaradorligini oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalar bilan olib boriladigan pedagogik ishlarni tizimli yondashuv asosida rejalashtirish, bunda hamkorlikning maqsadi, vazifalari, mazmuni va kutilayotgan natijalarini oldindan aniqlash, tarbiyachilarga ota-onalar bilan ishlash jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda trening shakllaridan foydalanish hamda ota-onalar bilan individual ishlash tizimini yo'lga qo'yish, bunda bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish tavsiya etiladi.

Ota-onalarga maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan hamkorlikni bolaning har tomonlama rivojlanishida muhim pedagogik omil sifatida anglash va pedagogik jarayonda faol ishtirok etish, pedagogik seminarlar va treninglarda muntazam qatnashish orqali o'z pedagogik bilim va ko'nikmalarini oshirish, bolaning tarbiyasi jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotida qo'llanilayotgan pedagogik talab va yondashuvlarga amal qilish tavsiya etiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida oila bilan hamkorlikni tashkil etishga mas'ul bo'lgan ishchi guruh yoki mas'ul shaxs faoliyatini yo'lga qo'yish, ota-onalar bilan ishlashga doir yillik va istiqbolli rejalarini ishlab chiqish va ularning ijrosini monitoring qilish, pedagoglar malakasini oshirish kurslarida oila bilan hamkorlik masalalariga alohida e'tibor qaratish tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida tashkil etish ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishi aniqlandi. Shu bois, ishlab chiqilgan pedagogik model va metodik tavsiyalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotiga joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida boshqarishning pedagogik mexanizmlari hamkorlik jarayonini samarali tashkil etishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu mexanizmlarni amaliyotga joriy etish maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xasanova G.Q., Toirova G.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tizimli yondashuv asosida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish // Scientific Journal Impact Factor. – 2022. – Jild 2, № 4.
2. NZ Taskarayevna Maktabgacha yosh davridagi bolalarda milliy xususiyatlarni shakllantirish yo'llari Oriental Art and Culture, 2020. II. B. - 79-85.
3. Mannopovna J.O., Uralovna J.F., Rahmatullayevna M.S. Formation of artistic perception of future teachers // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Vol. 24, No. 6. – P. 518–526.

4. ZT Nishonova, G Alimova Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi Toshkent-2003 yil, 2006
5. Jumanova F.U. Primary education in the Third Renaissance // Academic Research in Educational Sciences. – 2020. – Jild 1, № 4. – B. 238–243.
6. Jumanova F.U., Alfayzov S.A. Boshqaruv ilmiga sharq mutafakkirlarining ilmiy qarashlari // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Jild 2, № 4. – B. 57–62.
7. Choriyeva D. Tarbiyachining pedagogik mahoratini oshirishda pedagogik texnikaning roli // Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – Jild 1, № 24. – B. 101–103.
8. Chorlieva D.A. Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratlarini oshirish yo'llari. – Toshkent : Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, – 385 b.
9. Chorlieva D. Improving students' readiness for pedagogical diagnostics of preschool children // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 8, No. 3.
10. Chorlieva D. Diagnostics as a branch of psychological and pedagogical knowledge and type of research activity of a teacher // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 8, No. 3.
11. Choriyeva D. Oila va maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshiriladigan ijtimoiy vazifalar // Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – Jild 1, № 32.
12. Чориева Д.А. Педагогик-психологик диагностика фаолияти билан шуғулланувчи шахсга қўйиладиган талаблар // Образование и инновационные исследования : xalqaro ilmiy-metodik jurnal. – 2022. – № 9. – B. 99–102. – DOI: 10.53885/edinres.2022.9.09.014
13. Чориева Д.А. Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования // Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации. – 2019. – B. 86.
14. Чориева Д.А. Методы и приемы работы с агрессивными детьми // Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2021. – B. 152–161.
15. Maxmutazimova Y. The role of the kindergarten teacher in the formation of the child personality // Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. – 2025. – Vol. 1, No. 1. – P. 546–548.
16. Maxmutazimova Y. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda STEAM texnologiyasidan foydalanish // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – Jild 3, № 1.

ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA SO'Z TARTIBI VA SINTAKSIS XUSUSIYATLARI

Narimova Gulnora Abdumannonova

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika universitetining
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek tilida so'z tartibining o'ziga xos xususiyatlari hamda sintaktik birliklarning tuzilishi tahlil qilinadi. Unda so'z tartibining gap mazmuni, urg'u, mantiqiy ta'kid va uslubiy maqsadga bog'liq holda o'zgarishi misollar asosida yoritib beriladi. Shuningdek, erkin va doimiy so'z tartibi o'rtasidagi farqlar, og'zaki va yozma nutqda uchraydigan sintaktik o'zgarishlar, media hamda internet matnlaridagi yangicha sintaktik qurilishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy o'zbek tili, so'z tartibi, sintaksis, gap tuzilishi, kommunikativ maqsad, uslubiy ta'sir, erkin so'z tartibi, normativ til.

Abstract: This article analyzes the peculiarities of word order in the modern Uzbek language, as well as the structure of syntactic units. It examines how word order varies depending on sentence meaning, stress, logical emphasis, and stylistic purpose. In addition, the study considers the differences between fixed and free word order, syntactic variations in oral and written speech, as well as new syntactic constructions found in media and internet texts.

Key words: modern Uzbek language, word order, syntax, sentence structure, communicative purpose, stylistic effect, free word order, normative language.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности порядка слов в современном узбекском языке, а также структура синтаксических единиц. Показано, как порядок слов изменяется в зависимости от смысла предложения, ударения, логического акцента и стилистической цели. Кроме того, рассматриваются различия между фиксированным и свободным порядком слов, синтаксические изменения в устной и письменной речи, а также новые синтаксические конструкции в медиаматериалах и интернет-текстах.

Ключевые слова: современный узбекский язык, порядок слов, синтаксис, структура предложения, коммуникативная цель, стилистическое воздействие, свободный порядок слов, нормативный язык.

KIRISH

Til – jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar va madaniy muloqotning asosiy vositasidir. Zamonaviy o'zbek tili tizimida so'z tartibi va sintaksis masalalari tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sanaladi. Chunki gapdagi so'zlarning joylashuvi nafaqat grammatik tuzilishga, balki fikrning aniqligi, mantiqiy ketma-ketligi va uslubiy ta'sirchanligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari, internet-matnlar, ijtimoiy tarmoqlar hamda rasmiy va badiiy nutqda so'z tartibining turli ko'rinishlari kuzatilmoqda. Ushbu holat so'z tartibining faqat grammatik hodisa emas, balki kommunikativ ehtiyoj, muallif maqsadi va nutq vaziyatiga bog'liq murakkab tizim ekanini ko'rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, o'zbek tilida erkin va qat'iy so'z tartibi o'rtasidagi nisbatni aniqlash, sintaktik birliklarning yangicha talqinini ochib berish va ularning nutq madaniyatidagi o'rnini tahlil qilish zamonaviy tilshunoslik uchun zarurdir. Tadqiqot natijalari so'z tartibining mazmun ifodasi, urg'u berish, ta'kidlash hamda uslubiy rang-baranglikni yaratishdagi imkoniyatlarini kengroq tushunishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy o'zbek tili sintaksisini o'rganishda an'anaviy va yangicha yondashuvlarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, R.Rahmatullayevning tadqiqotlarida so'z tartibi gapning mazmuniy markazi, kesimning yetakchi o'rne va ikkinchi darajali bo'laklarning joylashuvi bilan bog'liq holda izohlanadi^[1]. Muallif so'z tartibini qat'iy qoidalarga asoslangan tizim sifatida talqin qilsa-da, badiiy va jonli nutqda bu tartibning maqsadga

ko'ra o'zgarishini ham alohida qayd etadi. Ushbu yondashuvning kuchli jihati – grammatik qurilish bilan mazmun o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ko'rsatib berishidir. Biroq asarda raqamli kommunikatsiya va internet-matnlar tilining tahlili yetarlicha yoritilmagani ma'lum cheklov sifatida ko'rinadi.

Keyingi tadqiqotlarda, xususan, A.A. Abduazizov tomonidan so'z tartibi masalasi zamonaviy nutq amaliyoti nuqtayi nazaridan yanada kengroq izohlanadi^[2]. Muallif real matnlar – publitsistik maqolalar, rasmiy hujjatlar, badiiy asarlar va ommaviy kommunikatsiya materiallari asosida tahlil olib borib, so'z tartibining kommunikativ maqsad, ta'kid, urg'u va uslubiy ta'sir bilan chambarchas bog'liqligini asoslaydi. Bu yondashuvning ustun tomoni shundaki, til hodisasi jonli nutq muhitida, real misollar bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ayrim xulosalarning tor material asosida umumlashtirilgani ayrim savollarni ochiq qoldiradi.

Umuman olganda, ko'rib chiqilgan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, so'z tartibi o'zbek tilida nafaqat grammatik mezon, balki mazmun yaratish, ta'kidlash, mantiqiy ketma-ketlikni ta'minlash hamda uslubiy rang-baranglikni shakllantirishning faol vositasidir. Shu bois, zamonaviy tadqiqotlarda an'anaviy nazariyalar bilan bir qatorda media nutqi, internet-matnlar va yangi kommunikativ sharoitlar ham qamrab olinishi zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda zamonaviy o'zbek tilida so'z tartibi va sintaksis xususiyatlarini ochib berish maqsadida bir nechta ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, tavsifiy metod asosida o'zbek tili sintaksisiga doir nazariy qarashlar umumlashtirildi, gap bo'laklarining joylashuvi, ularning o'zaro bog'lanishi hamda kesimning markaziy o'rni kuzatildi. Ushbu metod til hodisalarini ularning tabiiy holatida qayd etish, tasniflash va izohlash imkonini berdi. Shuningdek, so'z tartibining mazmunni ta'kidlash, urg'u markazini ajratish va mantiqiy ketma-ketlikni ta'minlashdagi vazifalari real matnlar asosida tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida mavjud grammatik qoidalar sun'iy ravishda o'zgartirilmay, til materiali bor holicha o'rganildi.

Bundan tashqari, qiyosiy-tahliliy metod qo'llanib, rasmiy uslub, publitsistik matnlar, badiiy asarlar hamda og'zaki nutqda uchraydigan so'z tartibi ko'rinishlari solishtirildi. An'anaviy normativ sintaktik modellar zamonaviy matnlardagi erkinroq qurilishlar bilan qiyoslandi, natijada uslubiy maqsad, muallif niyati va kommunikativ vaziyat so'z tartibiga qanchalik ta'sir ko'rsatishi aniqlab borildi. Ayniqsa, media va internet matnlarida uchraydigan yangicha sintaktik tuzilmalar badiiy va rasmiy nutqdagi misollar bilan qiyoslash orqali talqin qilindi. Shu tariqa, tanlangan metodlar so'z tartibining faqat grammatik hodisa emas, balki mazmun yaratish va ta'kidlashning muhim vositasi ekanini ko'rsatish imkonini berdi.

TAHLILLAR VA TAKLIFLAR

Zamonaviy o'zbek tilida so'z tartibi va sintaksis xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida quyidagi asosiy natijalarga e'tibor qaratildi. Avvalo, gapning asosiy kesimi va mazmuniy markazining joylashuvi gapning mantiqiy va uslubiy mazmunini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi kuzatildi. Jumladan, rasmiy hujjat matnlarida odatiy so'z tartibi (ega–kesim–to'ldiruvchi) asosan saqlanadi:

“O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori qabul qilindi.”^[3]

Mazkur jumlada ega va kesim an'anaviy tartibda joylashgan bo'lib, bu holat matnning tushunarli va rasmiy uslub talablariga mos kelishini ta'minlaydi. Biroq badiiy matnlar yoki ommaviy kommunikatsiya matnlarida so'z tartibi nisbatan erkinroq bo'lishi mumkin. Bunday holatda urg'u va ta'kid matn mazmunini kuchaytirishga xizmat qiladi:

“Qaror, Prezidentning, bugun qabul qilindi.”^[4]

Ushbu jumlada ega va kesimning o'rni o'zgartirilgan bo'lib, natijada diqqat markazi “qaror” so'ziga qaratilgan va uslubiy maqsad yanada kuchaytirilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, internet matnlar, bloglar va ijtimoiy tarmoqlarda so'z tartibi yanada erkinlashadi va ayrim hollarda grammatik me'yorlardan chetga chiqish holatlari ham uchraydi:

“Bugun qaror qabul qilindi Prezident tomonidan.”^[5]

Mazkur tuzilma grammatik jihatdan mukammal bo'lmasada, nutqning tezkorligi va kommunikativ maqsadga yo'naltirilganligini aks ettiradi. Shu bilan birga, so'z tartibining bunday erkinligi o'quvchi yoki tinglovchi diqqatini asosiy axborotga qaratishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Zamonaviy o'zbek tilida so'z tartibi qat'iy qoidalarga bo'ysunmay, kommunikativ vaziyat va matn turiga qarab o'zgaradi.
2. Badiiy, publitsistik va internet matnlarida erkin so'z tartibi ko'proq uchrab, uslubiy ta'sirni kuchaytiradi.
3. Rasmiy hujjatlarda odatiy so'z tartibining saqlanishi matnning tushunarli va rasmiy bo'lishini ta'minlaydi.

O'tkazilgan tahlillar asosida bir qator amaliy takliflar ishlab chiqildi. Xususan, ona tili va adabiyot darslarida so'z tartibi masalalarini faqat grammatik qoidalar doirasida emas, balki kommunikativ va uslubiy vazifalar kontekstida tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, badiiy va internet matnlarida so'z tartibini o'rganishda real til materiallari – maqolalar, blog yozuvlari va ijtimoiy tarmoq postlari bilan ishlash tavsiya etiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy nutqda normativ va erkin so'z tartibi o'rtasidagi farqlarni chuqur tahlil qilish zarur. Shu bilan birga, talabalarda so'z tartibini misollar asosida qiyosiy tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish foydali bo'lib, rasmiy, badiiy va internet nutqlarini solishtirish orqali so'z tartibining kommunikativ hamda uslubiy vazifalarini yanada aniqroq anglash imkoniyati yaratiladi. Ushbu tavsiyalarni amaliyotga joriy etish zamonaviy o'zbek tilining sintaksis xususiyatlarini chuqurroq o'rganish va ta'lim jarayonida samarali qo'llash imkoniyatini kengaytiradi.

XULOSALAR

Zamonaviy o'zbek tilida so'z tartibi va sintaksis xususiyatlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, so'z tartibi faqat grammatik qoidalarga bog'liq hodisa emas, balki nutqning mantiqiy ketma-ketligi, mazmun markazi hamda uslubiy ta'sirni shakllantiruvchi muhim vositadir. Tadqiqot jarayonida tahlil qilingan rasmiy, badiiy va internet matnlari shuni ko'rsatdiki, so'z tartibining qat'iy yoki erkin bo'lishi nutq turiga, kommunikativ vaziyatga va muallif maqsadiga bevosita bog'liq.

Rasmiy hujjatlarda odatiy so'z tartibi (ega–kesim–to'ldiruvchi) asosan saqlanadi, bu esa matnning aniqligi va rasmiy uslub talablariga mosligini ta'minlaydi. Badiiy matnlarda esa erkin so'z tartibidan foydalanish orqali urg'u, ta'kid va ma'no markazini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda so'z tartibi sezilarli darajada erkinlashib, asosan tezkorlik va kommunikativ ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda so'z tartibi masalasi turli tahlil metodlari asosida batafsil o'rganildi. Xususan, tavsifiy metod til hodisalarini ularning tabiiy holida kuzatish va izohlash imkonini bergan bo'lsa, qiyosiy-tahliliy metod turli nutq uslublari solishtirish, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qildi. Ushbu yondashuvlar o'zbek tilidagi sintaktik tizimning kommunikativ va uslubiy xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Natijada, zamonaviy o'zbek tilining sintaksis xususiyatlarini o'rganish jarayonida quyidagi asosiy xulosalar kelindi:

1. So'z tartibi qat'iy qoidalarga bo'ysunmay, nutq vaziyatiga moslashuvchan tarzda qo'llanadi.
2. Badiiy, publitsistik va internet matnlarida erkin so'z tartibi ko'proq uchrab, matnga uslubiy rang-baranglik baxsh etadi.
3. Rasmiy matnlarda normativ so'z tartibining saqlanishi matnning tushunarli va rasmiy bo'lishini ta'minlaydi.

Talabalarda so'z tartibini turli matnlar asosida qiyosiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu natijalar ona tili darslarida, tilshunoslik tadqiqotlarida hamda zamonaviy matnlarni tahlil qilish jarayonida samarali qo'llanishi mumkin. Tadqiqot shuni ham ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek tilida sintaksis doimiy rivojlanib borayotgan tizim bo'lib, uni chuqur o'rganishda real matnlar, til korpuslari va kommunikativ vaziyatlarga tayangan holda izlanishlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullayev, R. (1992). O'zbek tili sintaksisi asoslari. Toshkent: O'qituvchi.
2. Abduazizov, A. A. (2008). Zamonaviy o'zbek tili: Sintaksis masalalari. Toshkent: Fan.
3. Karimov, O. (2010). O'zbek tili grammatikasi va sintaksisi. Toshkent: Akademnashr.
4. Qodirov, B. (2015). Til va nutq: Sintaksis va uslubiy tahlil. Toshkent: Fan va texnika.
5. Sobirova, L. (2018). Zamonaviy o'zbek tili va kommunikativ funksiyalar. Toshkent: O'qituvchi.
6. Mamatkadirovna, A. K., Mamatkadirovna, N. K., & Burxonovna, A. C. (yil ko'rsatilmagan). Translation as a special type of language and intercultural communication. JournalNX, 176–180.
7. O'roqovna, H. M., & Isomiddinovna, Z. Z. (yil ko'rsatilmagan). About Kutadgu Bilig and its interpretation in foreign languages. JournalNX, 185–188.
8. Karimova, A. M., & Sh, A. Z. (yil ko'rsatilmagan). The problem of reflecting nationality in literary translation. JournalNX, 428–432.
9. Umarov, K. (2020). Rol' naslediya velikogo Alishera Navoi v mirovoy tsivilizatsii. Oriental Art and Culture, (III), 121–126.
10. Umarov, K. Zh. (2022). O'zbek tilida modal fe'llarning hoslanishi. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 2(10), 33–36.
11. Umarov, K. Mustaqillik yillarida o'zbek tili leksikasining boyish manbalari va ularning qiyosiy leksikografik tahlili. Ilmiy xabarnoma (Nauchnyy vestnik), (3), 77–81.

12. Abduraxmonova, R. N. (2025). Nemis tilidagi diniy matnlarning o'zbek tiliga qilingan tarjima namunalari asosida deiktik birliklarning lingvopragmatik tahlili. *Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari*, 5(11), 177–182.
13. Kosimovna, A. R. (yil ko'rsatilmagan). Paradigmatic properties of deictic units in the text (UDK: 81.39).
14. Kosimovna, A. R. N. (2025, November). Sociodeixis and textual deixis in German religious texts. *Conference of Modern Science & Pedagogy*, 1(7), 842–845.
15. Shavkatovna, T. M. (2021, June). The image of a beast in the work of My Mother. *Archive of Conferences*, 22–24.
16. Shavkatovna, T. M. (2024, June). Nutq madaniyatini shakllantirishda pedagogik qarashlar. *International Conference on Interdisciplinary Science*, 1(6), 3–7.
17. Shavkatovna, T. M., & Ruhshona, K. (2024, May). Pedagog-psixologlarning nutq madaniyatini rivojlantirish. *International Conference on Modern Development of Pedagogy and Linguistics*, 1(5), 17–22.
18. Shavkatovna, T. M. (2023). Bo'lajak pedagog va psixologlarda nutq madaniyatini rivojlantirishda kommunikativ sifatlarning o'rni. *International Journal of Recently Scientific Researcher's Theory*, 1(3), 6–8.
19. Li, T., MN, A., & Shavkatovna, T. M. (2025). Nutq buzilishlarining kompleks korreksiyasi: logoped va ota-onaning hamkorligi. *Ta'lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali*, 1(6), 66–69.
20. Shavkatovna, T. M. (2024). Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 1(3), 28–31.
21. Shavkatovna, T. M. (2024). Innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish. *Modern Problems in Education and Their Scientific Solutions*, 1(3), 337–340.
22. Beknazarovna, Q. O., & Shavkatovna, T. M. (2024). Talabalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda nutq madaniyatining o'zaro bog'liq xususiyatlari mazmuni. *Science and Innovation*, 3(Special Issue 18), 952–954.
23. Shavkatovna, T. M. (2025). Zamonaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 2(2), 57–59.
24. Shavkatovna, T. M. (2025). O'zbek tili va uning tillar tizimidagi o'rni. *Bilgi Çeşmesi*, 1(6), 30–33.

ILMIY VA INNOVATSION BOSHQARUV YONDASHUVLARI ORQALI O'QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH TEKNOLOGIYALARI

Norbo'tayev Baxtiyor Abduraximovich
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimida ilmiy va innovatsion boshqaruv yondashuvlaridan foydalanishning zamonaviy tamoyillari hamda ular yordamida o'quv jarayoni samaradorligini oshirish texnologiyalari tahlil qilinadi. Unda ta'lim jarayonini boshqarishda raqamli texnologiyalar, ma'lumotlar tahlili (learning analytics), adaptiv o'qitish tizimlari, loyiha va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarning o'rni yoritilgan. Shuningdek, pedagogik jarayonni optimallashtirish, o'quvchilar faoliyatini monitoring qilish, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish hamda boshqaruvning innovatsion modellarini joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: ilmiy boshqaruv, innovatsion yondashuv, ta'lim jarayoni, o'quv jarayonini boshqarish, raqamli texnologiyalar, pedagogik innovatsiyalar, learning analytics, adaptiv o'qitish.

Abstract: This article analyzes modern principles of applying scientific and innovative management approaches in the education system, as well as technologies for increasing the effectiveness of the learning process based on these approaches. It highlights the role of digital technologies, data analysis (learning analytics), adaptive learning systems, and project-based and competency-based approaches in educational management. In addition, scientifically grounded recommendations are proposed for optimizing the pedagogical process, monitoring students' learning activities, developing teachers' digital competence, and implementing innovative management models.

Key words: scientific management, innovative approach, educational process, learning process management, digital technologies, pedagogical innovations, learning analytics, adaptive learning.

Аннотация: В статье анализируются современные принципы использования научных и инновационных управленческих подходов в системе образования, а также технологии повышения эффективности учебного процесса на их основе. Раскрывается роль цифровых технологий, анализа данных (learning analytics), адаптивных обучающих систем, проектного и компетентностного подходов в управлении образовательным процессом. Кроме того, представлены научно обоснованные предложения и рекомендации по оптимизации педагогического процесса, мониторингу учебной деятельности обучающихся, развитию цифровой компетентности преподавателей и внедрению инновационных моделей управления.

Ключевые слова: научное управление, инновационный подход, образовательный процесс, управление учебным процессом, цифровые технологии, педагогические инновации, learning analytics, адаптивное обучение.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimidan yanada yuqori samaradorlik, moslashuvchanlik va innovatsion fikrlashni talab qilmoqda. Ta'lim jarayonini boshqarishning an'anaviy usullari zamonaviy ehtiyojlarni to'liq qondira olmayotgani sababli, ilmiy asoslangan boshqaruv tamoyillari hamda innovatsion yondashuvlar asosida yangi texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalaga aylanmoqda. O'quv jarayonida raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari, ma'lumotlar tahlili va pedagogik innovatsiyalarni qo'llash ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda ijodiy salohiyatini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy ta'lim tizimi samaradorligini ta'minlashda boshqaruvning ilmiy yondashuvlari, jumladan, tizimli tahlil, maqsadli rejalashtirish, monitoring va baholash mexanizmlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Bunga qo'shimcha ravishda, adaptiv o'qitish, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, elektron o'quv platformalari hamda innovatsion boshqaruv modellari ta'lim jarayonini optimallashtirishning samarali yo'llaridan biridir. O'zbekiston

Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ilmiy yondashuv va innovatsion boshqaruv mexanizmlarini qo'llash uchun mustahkam huquqiy asos yaratmoqda. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni hamda ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab bergan normativ-huquqiy hujjatlar muhim ahamiyat kasb etadi [1: 3b].

So'nggi yillarda ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan konsepsiyalar va davlat dasturlari, jumladan, ta'limni raqamlashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish, pedagogik innovatsiyalarni qo'llash hamda ta'lim sifatini monitoring qilish kabi yo'nalishlarning davlat darajasida qo'llab-quvvatlanishi o'quv jarayonini ilmiy asosda boshqarish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shuningdek, umumiy o'rta, professional va oliy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan hukumat qarorlari ta'lim jarayonida raqamli platformalar, elektron darsliklar, masofaviy ta'lim texnologiyalari va tahliliy axborot tizimlarini keng joriy etish bo'yicha aniq vazifalarni belgilab bermoqda [2: 7b]. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar nafaqat ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, balki ilmiy boshqaruv yondashuvlarini amaliyotga tatbiq etish uchun keng imkoniyat yaratadi. Natijada ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilar kompetensiyalarini rivojlantirish, o'qituvchilarning pedagogik mahoratini takomillashtirish va ta'lim sifatini uzluksiz monitoring qilish kabi jarayonlar yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Shu jihatdan, ilmiy va innovatsion boshqaruvning o'quv jarayoni samaradorligiga ta'sirini chuqur o'rganish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy boshqaruv yondashuvlari ta'lim jarayonini tizimli ravishda rejalashtirish, boshqarish va takomillashtirishni nazarda tutadi. Tizimli tahlil, maqsadli boshqaruv, samaradorlikni baholash va jarayonlarni optimallashtirish kabi tamoyillar o'quv jarayoni sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy boshqaruv perspektivasida ta'lim jarayoni yagona tizim sifatida qaraladi: o'qituvchi – boshqaruvchi, o'quvchi – faol subyekt, resurslar esa o'quv jarayonining tarkibiy elementi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy ilmiy boshqaruv yondashuvlari pedagogik diagnostika, o'quvchilar faoliyatini monitoring qilish, natijadorlik ko'rsatkichlarini aniqlash hamda ta'lim jarayonining uzluksiz tahlilini o'z ichiga oladi. Ayniqsa, raqamli tahlil (learning analytics) yordamida o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishlari va rivojlanish dinamikasini aniq statistik ko'rsatkichlar asosida o'rganish boshqaruv samaradorligini oshiradi. Innovatsion boshqaruv ta'lim jarayonida yangilik yaratish, tajriba-sinov loyihalarini amalga oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishga qaratilgan. Innovatsion boshqaruvning asosiy xususiyati – o'zgaruvchan, moslashuvchan va kreativ fikrlashga asoslangan boshqaruv madaniyatining shakllanishidir [7: 8b].

Ta'lim jarayoniga innovatsion boshqaruvning quyidagi modellari samarali tatbiq qilinmoqda:

- loyiha asosida boshqaruv modeli – o'quv jarayonini aniq maqsadlar asosida rejalashtirish va natijalarni bosqichma-bosqich baholash;
- kompetensiyaga asoslangan boshqaruv – o'quvchilar erishishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimini boshqaruv markazida tutish;
- raqamli boshqaruv modeli – elektron jurnal, elektron baholash, masofaviy ta'lim platformalari va pedagogik monitoring tizimlaridan foydalanish;
- innovatsion kommunikatsiya modeli – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni interaktiv, ochiq va teng huquqli shaklga o'tkazish.

Mazkur modellar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta'limni samarali boshqarish zamonaviy texnologiyalarni qo'llash bilan bevosita bog'liqdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamlashtirish (digitallashtirish) ta'lim sifatini boshqarishning asosiy vositasiga aylandi. Elektron darsliklar, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar va interaktiv platformalar o'quvchilarni mustaqil o'rganishga jalb etadi. Raqamli texnologiyalar yordamida o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini aniq kuzatishi, baholashi va real vaqt rejimida tahlil qilishi mumkin. Learning analytics texnologiyasi o'quvchilarning o'quv jarayoniga oid ma'lumotlarini yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu tahliliy yondashuv orqali o'quvchining qaysi mavzularda qiyinchilikka duch kelayotgani, uning o'qish sur'ati, faolligi va qiziqishlari aniqlanadi. Bu esa personalizatsiyalangan ta'limni joriy etish uchun qulay sharoit yaratadi. Adaptiv ta'lim texnologiyalari o'quvchining individual xususiyatlariga moslashtirilgan topshiriqlar, mashqlar va o'quv materiallarini taklif etadi. Bunday tizimlar o'quvchilarning bilim darajasini real vaqt rejimida aniqlab, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni samarali amalga oshiradi.

Elektron baholash tizimlari an'anaviy baholash usullariga nisbatan aniqroq, shaffof va operativ natijalarni taqdim etadi. Ushbu jarayon o'quvchi faoliyatini har tomonlama baholash, rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim samaradorligi faqat bilimlar bilan emas, balki amaliy ko'nikma va malakalar bilan belgilanadi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'quvchilarni real hayot sharoitlariga tayyorlash, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish hamda mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan. Jahonning rivojlangan davlatlarida ta'lim jarayonini boshqarishning ilmiy va innovatsion yondashuvlari keng qo'llanilmoqda. Jumladan, Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur va Yaponiya ta'lim tizimlarida personalizatsiyalangan ta'lim, o'quvchilarning mustaqil izlanishiga asoslangan metodlar hamda raqamli monitoring tizimlari muhim o'rin tutadi. Ushbu davlatlarda o'qituvchilar malakasini oshirish boshqaruvning eng muhim bo'g'ini sifatida qaralib, doimiy professional rivojlanish, mentorlik tizimi va innovatsion metodlar bo'yicha treninglar ta'lim sifatining yuksalishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ilg'or xorijiy tajribani o'rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish O'zbekiston ta'lim tizimida modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiladi. Xususan, raqamli platformalar, onlayn baholash tizimlari hamda sun'iy intellekt asosidagi o'quv modullarini joriy etish orqali o'quv jarayonining monitoringi va nazoratini samarali tashkil etish mumkin. Yurtimizda so'nggi yillarda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar innovatsion boshqaruvning rivojlanishini jadallashtirdi. Raqamlashtirish darajasi izchil oshirilib, elektron kundalik, elektron baholash tizimlari, masofaviy ta'lim platformalari va onlayn kurslar amaliyotga keng joriy etilmoqda. Bundan tashqari, Prezident qarorlari asosida ta'lim jarayonida o'qituvchilar malakasini oshirishning yangi modul tizimi, STEAM yo'nalishlarini keng joriy etish, dual ta'lim va ko'nikmaga yo'naltirilgan yondashuv, pedagogik innovatsiyalar markazlarini rivojlantirish hamda ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlari (PISA, TIMSS) ni amaliyotga tatbiq etish kabi jarayonlar yo'lga qo'yildi. Ushbu islohotlar o'quv jarayonini boshqarishda ilmiy yondashuvlar bilan uyg'unlikni ta'minlab, natijadorlikni o'lchash va ta'lim sifatini oshirish uchun mustahkam shart-sharoit yaratmoqda [9; 15–18-b.].

Ilmiy va innovatsion boshqaruvni joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarining yetarli darajada shakllanmaganligi, innovatsion texnologiyalarni qo'llash uchun moddiy-texnik bazaning hududlar kesimida bir xil emasligi, ta'lim jarayonida monitoring va tahlil tizimlarining yetarlicha avtomatlashtirilmaganligi hamda innovatsion boshqaruv madaniyatining to'liq shakllanmaganligi shular jumlasidandir. Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida o'qituvchilar uchun uzluksiz raqamli kompetensiyalar bo'yicha treninglarni tashkil etish, ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash, o'quv jarayoni monitoringini to'liq raqamlashtirish va learning analytics tizimlarini keng joriy etish, innovatsion boshqaruv madaniyatini shakllantirishga qaratilgan metodik qo'llanmalar hamda o'quv dasturlarini ishlab chiqish, shuningdek, xorijiy tajribaga asoslangan tajriba-sinov loyihalarini amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Ilmiy va innovatsion boshqaruv yondashuvlari asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish bugungi kunda nafaqat texnologik ehtiyoj, balki strategik zaruriyat sifatida baholanmoqda. Tadqiqot davomida o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda tizimli boshqaruv, innovatsion metodlar hamda raqamli texnologiyalarning o'zaro uzviy bog'liqligi muhim omillardan biri ekani aniqlandi. Ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaga asoslangan hamda monitoring va tahlilga tayangan holda tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning eng samarali yo'llaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan isbotlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ilmiy boshqaruvning asosiy tamoyillari – tizimlilik, uzluksizlik, obyektiv baholash, diagnostika, rejalashtirish va natijadorlikka yo'naltirilganlik – o'quv jarayonining bugungi ehtiyojlarini to'liq qondira oladi. Innovatsion boshqaruv modellarini qo'llash ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda qayta tashkil etish, o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, shuningdek, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini doimiy oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalar, learning analytics, adaptiv o'qitish tizimlari hamda innovatsion baholash mexanizmlarining ta'lim amaliyotiga joriy etilishi o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam berishi aniqlandi.

Raqamlashtirish jarayonlari orqali o'quvchilar faoliyatini real vaqt rejimida monitoring qilish, individual ta'lim yo'llarini shakllantirish, o'qituvchilarning yuklamasini optimallashtirish va boshqaruv jarayonini aniq ma'lumotlar asosida tashkil etish imkoniyati yaratiladi. Ilg'or xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'limda muvaffaqiyatga erishgan davlatlarning barchasi boshqaruvning ilmiy yondashuvlarini interaktiv texnologiyalar, innovatsion metodlar, kuchli pedagog kadrlar tayyorlash tizimi va raqamli ekotizim bilan uyg'un holda qo'llamoqda. Ushbu tajribani O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali ta'lim sifati yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T., 2020. 3 b. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. "Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. – Toshkent, 2019. 7 b. <https://lex.uz/ru/docs/-4312785>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – T., 2020-2024. <https://lex.uz/docs/-5030957>
4. Xodjayeva, N. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Jo'rayev, R., Abdullayeva, M. Pedagogik boshqaruv nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. Karimova, Z. Pedagogik innovatsiyalar va ularni boshqarish. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
7. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001.
8. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016.
9. Shodiyev, A., Baxromov, B. Raqamli ta'lim texnologiyalari va boshqaruv yondashuvlari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2022. 15-18 b.
10. Azizxo'jayev, A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Sharq, 2019.
11. Marhamatov, A. Ta'lim sifatini baholashning innovatsion tizimlari. – Toshkent, 2023.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA ALGEBRAIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNI VA ROLI

Nurillayev Samad Safarovich

Samarqand davlat pedagogika instituti katta o'qituvchi (PhD)

Qodirova Nilufar

Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mental arifmetikaning metodik imkoniyatlari va boshlang'ich yoshdagi bolalarning tezkor fikrlashi hamda 3-4-sinf o'quvchilarida algebraik rivojlantirishda mental arifmetikaning metodlari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida asosan qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish amallarida ishlash va abacus, pol abacus, hamda kichik do'st va katta do'st formulari orqali o'rgatish metodlari tahlil qilinadi. Mental arifmetika asosida metodik o'yinlar orqali o'quvchilarda asosan diqqatni jamlash, mantiqiy fikrlash, va tezkor hisoblash qobiliyatlari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: mental arifmetika, algebraik fikrlash, abacus, pol abacus, kichik do'st, katta do'st, tenglama, algebraik amallar, metodik o'yinlar.

Abstract: This article highlights the methodological possibilities of mental arithmetic and the development of rapid thinking in children of primary school age, as well as the methods of mental arithmetic used to foster algebraic development in 3rd–4th grade students. In the course of the research, teaching methods based mainly on performing addition, subtraction, multiplication, and division using the abacus, floor abacus, as well as the “small friend” and “big friend” formulas are analyzed. Through methodological games based on mental arithmetic, students' abilities to concentrate, think logically, and perform rapid calculations are presented.

Key words: mental arithmetic, algebraic thinking, abacus, floor abacus, “small friend” and “big friend” methods, equation, algebraic operations, methodological games.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методические возможности ментальной арифметики, а также её роль в развитии быстрого мышления у детей младшего школьного возраста и формировании алгебраического мышления у учащихся 3–4 классов. В ходе исследования основное внимание уделяется методам обучения выполнению операций сложения, вычитания умножения и деления с использованием абакуса, напольного абакуса, а также формул “малый друг” и “большой друг”. На основе ментальной арифметики анализируются методические игровые приёмы, способствующие развитию у обучающихся концентрации внимания, логического мышления и навыков быстрого счёта.

Ключевые слова: ментальная арифметика, алгебраическое мышление, абакус, напольный абакус, “малый друг”, “большой друг”, уравнение, алгебраические действия, методические игры.

KIRISH

O'zbekistonda mental arifmetika yaqinda paydo bo'lganiga qaramay, allaqachon ota-onalarni va o'qituvchilarni qiziqtirishga ulgurgan.

Bazi bir o'quvchilarga matematika zerikarli va misollar qiyin tuyiladi. Mental arifmetika esa mo'jizalar fani desak adashmaymiz chunki o'quvchi bunda misollarni tezkorlikda barmoqlarni qimirlatgan holda xayolda ishlaydi.

Mental arifmetika - bu amallarni hisoblashda avval abacus yordamida, keyinchalik esa tasavvur orqali bajarishga asoslangan metodika hisoblanib, diqqat va xotirani kuchaytiradi; ikki yarimshar faoliyatini rivojlantiradi. Mental arifmetika orqali o'quvchilarda matematika faniga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Hozirgi kunda mental arifmetika boshlang'ich ta'lim tizimida juda keng qo'llanib kelmoqda hamda innovatsion sifatida e'tibor qozonmoqda. Mental arifmetikaning afzalligi asosan, bolalar faqat raqamlar va misollarni

eslab qolishmaydi, balki amallarni rasm shaklida eslab qolishadi. Bu bolaning intellektini diqqatini, xotirasini, mantiqiy tafakkurini, tasavvurini rivojlantiradi. Mental arifmetika mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilar amallarni bajarishda sonlarni yozma va og'zaki ko'rinishida emas, balki tasavvur va mantiqiy fikrlash orqali o'zlashtiradilar. Bu esa diqqatni jamlash xotirani mustahkamlash va tezkor fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan "kichik do'st" va "katta do'st" formulalari orqali o'quvchi sonni butun sifatida emas, balki tarkibiy qismlar sifatida o'rganadi ^[1].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni shakllantirish boshlang'ich ta'limning muhim vazifalaridan biridir. tadqiqotlarda algebraik elementlarni erta o'rgatish bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatish qayd etiladi. Shu sababli boshlang'ich sinf matematika darslarida algebraik materiallar asosan tenglik va tengsizlik, harfli ifodalar hamda sodda tenglamalar orqali bosqichma-bosqich o'rgatiladi.

O'zbekiston va xorijiy pedagog-olimlarning tadqiqotlarida boshlang'ich sinf matematika darslarida algebraik materiallar asosan algebraik elementlar tenglik va tengsizliklar, harfli ifodalar, sodda tenglamalar orqali berilishi qayd etiladi. Shu bilan birga, bu jarayonda esa o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish muhimligi alohida ta'kidlanadi. Jumladan, P.Ya. Galperin, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyevlarning psixologik-pedagogik qarashlarida fikrlash faoliyatini bosqichma-bosqich shakllantirish g'oyasi ilgari surilib, algebraik tushunchalarni o'zlashtirishda ham aynan shu yondashuv samarali ekanligi ko'rsatilgan ^[2].

Boshlang'ich sinflarda algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetikaning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Mental arifmetika o'quvchilarning hisoblash malakalarini tezkorlik bilan rivojlantirish bilan birga, ularning diqqat, xotira va mantiqiy fikrlashini faollashtiradi.

Tadqiqotchi olimlar mental arifmetika mashqlari orqali bolalarda sonlar o'rtasidagi bog'lanishlarni anglash, umumlashtirish hamda xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanishini ta'kidlaydilar ^[3].

Shuningdek, metodist olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda mental arifmetika elementlarini algebraik materiallar bilan uyg'unlashtirib o'qitish o'quvchilarda abstrakt fikrlashga o'tish jarayonini yengillashtirishi ko'rsatib berilgan. Bu esa keyingi sinflarda tenglama va ifodalarni o'rganishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi ^[4].

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda boshlang'ich sinf matematika darslarida innovatsion yondashuvlardan foydalanish, xususan, mental arifmetikani dars jarayoniga integratsiya qilish ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida baholanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda mashqlarni tanlash va tizimli ravishda qo'llash zarurligi ham alohida ta'kidlanadi ^[4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida algebraik fikrlashni rivojlantirishda mental arifmetika metodlarining ta'lim samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi pedagogik va psixologik yondashuvlarga tayangan holda olib boriladi hamda nazariy hamda amaliy bosqichlarda amalga oshiriladi.

Tadqiqotning nazariy bosqichida boshlang'ich ta'limda algebraik elementlarni o'qitishga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar o'rganiladi, tahlil qilinadi hamda umumlashtiriladi. Amaliy bosqichda pedagogik kuzatish, suhbat va tajriba-sinov metodlaridan foydalaniladi. Tajriba jarayonida mental arifmetikaning abacus, pol abacus, "kichik do'st" va "katta do'st" formulalariga asoslangan mashqlar qo'llanildi. O'quvchilarning algebraik amallarni bajarishdagi faolligi, tezkor hisoblash ko'nikmalari hamda mantiqiy fikrlash darajasidagi o'zgarishlar kuzatiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Boshlang'ich ta'limda algebraik amallarni bajarishda o'quvchilarda mantiqiy fikrlash talab qiladi. Asosan 3-4-sinflarda tenglama tuzish, noma'lum sonlar va uni yechish muhim ahamiyat kasb etadi. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, mental arifmetika metodlari orqali foydalanish bu o'quvchilarning algebraik amallarni bosqichma-bosqich tez va oson usulda yechishni o'rgatadi.

Bunda o'quvchi amallarni mexanik usulda emas balki xayolda ishlashga va ularning tarkibini tahlil qiladi. Bu jarayonda algebraik fikrlashning tahlil qilishi, taqqoslashi va umumlashtirish ko'nikmalari rivojlanadi ^[5].

Abacus yordamida qo'shish va ayirishni o'rgatish. Abacusda ishlash jarayonida o'quvchilar amallarni asosan ko'rish va sezish orqali bajaradi. Amallarni bajarishda o'quvchi avval abacusda bajaradi keyin asta-sekinlik bilan tasavvurda mental tarzda tez bajarib boradi. Shuning uchun bu metod algebraik amallarni va tenglamalarni sezilarli darajada osonlashtiradi.

Misol: $3152 + 6241 - 281 = 9112$

Mental arifmetikani bilgan o'quvchiga bu misol juda oson tuyiladi chunki tasavvurda tez bajaradi. O'quvchi abacusda qancha ko'p misol ishlasa astasta avtomatik tarzda tasavvurda bajarishni o'rganadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarda algebraik amallarni bajarishda "kichik do'st" "katta do'st" formulalaridan foydalanish. 3-4-sinflarda asosan qo'shish va ayirish amallarini tez hisoblashda "kichik do'st" va "katta do'st" formulalari asosiy metodlardan biri hisoblanadi. "Kichik do'st" metodi o'quvchilarga sonlarni birlik tarkibi asosida tahlil qilishni o'rgatadi. Tajribamdan kelib chiqib, ushbu metoddan foydalanish o'quvchilarning algebraik fikrlashini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Misol:

$$\begin{array}{r} 4\ 23 \\ 4\ 54 \\ -5\ -42 \\ \hline 2\ 41 \\ \hline 5\ 76 \end{array}$$

Mental arifmetikada bu misollar ozgina murakkabroq tuyilishi mumkin chunki bu misollar "kichik do'st" formulasidan iborat. O'quvchiga shunday tushuntirish kerak: 4 ni 4 ga qo'shish uchun 5 dan qarz olib (ya'ni 5 ni tepadan pastga tushiramiz) 4 ni do'sti 1 ni ayiramiz keyin 5 ni o'zini ayiramiz 3 qoladi. 3 ga 2 ni qo'shish uchun yana 5 dan qarz olib 2 ni do'sti 3 ni ayiramiz javob 5 qoladi. Bu misollarni abacusda bajarsak juda oson agar formulani bilsak, keyingi 2 xonali misolni ham shunday bajaramiz. "Kichik do'st" metodidan foydalanish o'quvchilar algebraik amallarni bajarish tezligi oshadi va tenglamalarni ham bajarishda muammo bo'lmaydi va misollarni bajarishda ham xatolar soni kamayadi. O'quvchilar matematikaga bo'lgan qiziqishi oshadi. "Kichik do'st" formulasi (1-rasmda) ko'rsatilgan.

1-rasm: "Kichik do'st" formulasi

"Katta do'st" (10 ga to'ldirish) metodi

Bunda 1-9 gacha bo'lgan sonlarning do'sti bo'ladi. Masalan, 9 sonining do'sti 1 bo'lsa, 8 sonining do'sti 2 ga teng bo'ladi. O'quvchilar bu tushunchani dastlab qo'shish va ayirish amallari orqali o'zlashtiradilar. Katta do'st algebraik amallarda noma'lum sonni topishda va tenglamani tez va oson yechishga yordam beradi.

Masalan, $X+64=480$ bunda, abacusda 480 deb olamiz, endi 64 ni ayiramiz bu tenglama katta do'st formulasi bo'lib kelyapti, ayirishda 3 xonalikdan 400 ni o'zi bo'ladi, hamda 80 da 60 ni ayiramiz 2 xonalida 20 qoladi oxirgi ishimiz 10 dan 4 ni ayirish kerak bunda 4 ni ayirish uchun 2 xonalikdan 10 ni ayirib 4 ni do'sti 1 xonalikdan 6 ni qo'shamiz natija 416 bo'ladi. O'quvchi bu tenglamani tasavvurda juda tez ishlaydi va ko'p xonali sonlar qatnashgan tenglamalarni ham juda tez ishlaydi. "Katta do'st" formulasi (2-rasmda) ko'rsatilgan.

Ko'paytirish va bo'lish amallarini abacus orqali tushuntirish o'quvchilarga juda oson tuyilishi mumkin. Ko'paytirish qo'shish asosida bo'lsa, bo'lish esa teng taqsimlash asosida tushuntirilganda o'quvchilar amallarni tezroq tushunib anglaydilar. Bu esa algebraik ifodalarni tushinishga samarali foyda beradi.

"KATTA DO'ST"

10		$9 + = 10 + 1 -$	$9 - = 10 - 1 +$
9	1	$8 + = 10 + 2 -$	$8 - = 10 - 2 +$
8	2	$7 + = 10 + 3 -$	$7 - = 10 - 3 +$
7	3	$6 + = 10 + 4 -$	$6 - = 10 - 4 +$
6	4	$5 + = 10 + 5 -$	$5 - = 10 - 5 +$
5	5	$4 + = 10 + 6 -$	$4 - = 10 - 6 +$
4	6	$3 + = 10 + 7 -$	$3 - = 10 - 7 +$
3	7	$2 + = 10 + 8 -$	$2 - = 10 - 8 +$
2	8	$1 + = 10 + 9 -$	$1 - = 10 - 9 +$
1	9		

2-rasm: "Katta do'st" formulasi

Ko'paytirish amali abacusda faqat 1 xonali sonlarda takroriy qo'shish asosida o'rgatiladi. Masalan, 5×3 amali abacusda 3 sonini 5 marta qo'shish orqali bajariladi. Bunda "kichik do'st" va "katta do'st" ishtirok etadi. 2, 3, 4 xonali sonlarni abacusda ko'paytirish esa boshqacharoq, bunda abacusdagi barcha xonalar olinadi. Masalan: 51×8 bunda 51 ni abacusning chap qismidan olamiz 8 ni ham 51 dan keyin 1 ta xona ajratib olamiz qaraymiz 51 va 8 3 ta xona bo'lyapti va abacusning o'ng qismidan 3 xona bo'ylab ajratib olamiz keyin ko'paytirishni boshlaymiz. (3-rasmda) ko'rsatilgan.

Pol abacusdan foydalanish orqali algebraik tushunchalarni mustahkamlash. Pol abacusda o'quvchilar sonlar ustida harakat qilish orqali bajaradilar. Masalan, "raqam" rolini bajarib, qadamlar yordamida qo'shish va ayirish amallarini bajaradi. Dars jarayonida pol abacusdan foydalanish juda zo'r metod chunki o'quvchi darsni yaxshi o'zlashtiradi va darsda faol bo'lishga undaydi. Bu metod ayniqsa o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi hamda diqqatni bir joyga jamlashga yordam beradi. Ushbu metod ayniqsa o'quvchilarni diqqat va xotirasi yaxshilaydi va algebraik amallarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi [6].

The diagram illustrates the multiplication of 51 by 8 using a pol abacus. It shows four stages of the process:

- Initial Setup:** The number 51 is written on the left, and 8 is written below it. The abacus has 5 beads in the top row and 1 bead in the bottom row.
- First Step:** The number 8 is written below 51. The abacus shows 8 beads in the bottom row, representing the product of 8 and 1.
- Second Step:** The number 40 is written below 8. The abacus shows 40 beads in the bottom row, representing the product of 8 and 5.
- Final Step:** The number 408 is written below 40. The abacus shows 408 beads in the bottom row, representing the final product of 51 and 8.

Mental arifmetika asosida metodik o'yinlar darsning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'yin jarayonida o'quvchilar o'z bilimlarini erkin tarzda namoyon qiladilar, xato qilishdan qo'rqmaydi va mantiqiy xulosa chiqarish mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi.

Mental arifmetika asosidagi metodik o'yinlar:

- “Noma'lum sonni top” - tenglama asosida fikrlashni rivojlantirish;
- “Qadam tashlab javob ber” - trinajor asosida algebraik amallarni rivojlantirish;
- “Katta do'stni top” - sonni 10 ga to'ldirish orqali hisoblash;
- “abacus estafetasi” -guruhlarda tezkor hisoblashni tashkil qolish;

Mazkur o'yinlar orqali o'quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etib, algebraik fikrlashni tez o'zlashtiradi ^[7].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarda algebraik fikrlashni rivojlantirish ta'lim tizimida muhim o'rin egallaydi. Darslarni yaxshi tashkil etishda mental arifmetika metodlaridan foydalanish o'quvchilarni matematik bilimlarni yaxshi o'zlashtirishiga, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mental arifmetika metodlari, asosan abacus, pol abacus, “kichik do'st” va “katta do'st” formulalaridan foydalanish 3-4-sinf o'quvchilarida algebraik amallarni tez hisoblashni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Metodik o'yinlar orqali tashkil qilingan darslar o'quvchilarning faolligini oshirib, dars jarayonida mustaqil fikrlash va tezkor savol javob qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pol abacusdan foydalanish esa o'quvchilar barmoq bilan emas balki oyoq bilan algebraik amallarni tasavvurda bajarish o'quvchilarni yanada o'ziga bo'lgan ishonchi oshadi. Umuman olganda, mental arifmetika metodlari boshlang'ich sinflarda algebra elementlarini o'rgatishda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, mental arifmetika metodlar bilan boyitilgan darslar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, mustaqil fikrlash hamda matematik tushunchalarni rivojlantiradi. Shuning uchun, mental arifmetika metodlarini boshlang'ich sinf matematika darslariga maqsadli tizimli ravishda joriy etish algebraik fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra boshlang'ich sinf matematika darslarida algebraik fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. Algebraik elementlarni o'qitishda mental arifmetika metodlaridan samarali foydalanish.
2. Dars jarayonida ko'rgazmali vositalar va interfaol metodlarni keng qo'llash.
3. O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mashqlarni tanlash.
4. O'qituvchilar uchun metodik tavsiyalarni takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Шичида М. Развитие мозга ребёнка : методика раннего обучения. – Токио : Shichida Education, 2015. – 212 с.
2. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Labirint, 1999. – 352 b.
3. Қодиров А. Қ. Ментал арифметика асосида бошланғич синф ўқувчиларининг математик фикрлашини ривожлантириш методикаси : монография. – Тошкент : Fan va texnologiya, 2020. – 156 б.
4. Кочеткова Н. А. Ментальная арифметика как средство развития абстрактного мышления младших школьников // Начальная школа. – 2018. – № 6. – С. 45–49.
5. Djumayev M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent : O'qituvchi, 2023. – 256 b.
6. Djumayev M. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishda ko'rgazmali va interfaol metodlar. – Toshkent : O'qituvchi, 2021. – 240 b.
7. Ramazonovich, A. R. Interplay of Cognitive Abilities and Intellectual Growth in Elementary Students. Modern Journal of Social Sciences and Humanities 2024, 3(3), 41–44.
8. Ramzidin Ashurov Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanishida pedagog shaxsining psixologik xususiyatlari. (2025). Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(9). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17107009>
9. Ashurov R.R. O'quv faoliyatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatining intellektual operatsiyalarini rivojlantirish. // Inter education & global study. 2025. №2. B. 639-646.
10. Ramzidin Ashurov O'quvchilarda kognitiv jarayonlarining rivojlanishi intellekt shakllanishining muhim omili sifatida. (2025). // Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari xalqaro konferensiya. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(1). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17809551>
11. Ismoilov A. A. Boshlang'ich sinflarda matematika darslarida o'yinli va interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent : O'qituvchi, 2019. – 180 b.

BOLALARNING SPORTGA OID TA'LIM- TARBIYA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI VA YO'NALISHLARI

Ochilov Jonibek Abdo'xomid o'g'li

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti

Rishad Badayev

Zarmed universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sport murabbiyligi sohasida ishtirokchilarning motivlari va murabbiylik muhiti ularning faol ishtirokini belgilovchi muhim omillar ekanligi asoslab beriladi. Bolalarning sportdagi ishtirokiga oid motivatsion omillarni tahlil qilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sportda qatnashish qaroriga beshta asosiy omil ta'sir ko'rsatadi: o'zini malakali deb his qilish, qiziqish va zavq olish, ota-onalarning ishtiroki, yangi ko'nikmalarni o'rganish hamda do'stlar va tengdoshlar bilan bo'lgan aloqalar.

Kalit so'zlar: sport, murabbiy, ko'nikma, omillar, intensivlik, ota-ona, kognitiv, psixologiya.

Abstract: This article substantiates that participants' motivations and the coaching environment in the field of sports coaching are important factors determining their active participation. Studies analyzing motivational factors related to children's participation in sports have shown that five main factors influence the decision to engage in sports: feeling competent, interest and enjoyment, parental involvement, learning new skills, and interaction with friends and peers.

Key words: sport, coach, skill, factors, intensity, parents, cognitive, psychology.

Аннотация: В данной статье обосновывается, что в сфере спортивного тренерства мотивы участников и тренерская среда являются важными факторами, определяющими их активное участие. Исследования, анализирующие мотивационные факторы участия детей в спорте, показали, что на решение заниматься спортом влияют пять основных факторов: ощущение собственной компетентности, интерес и получение удовольствия, участие родителей, освоение новых навыков, а также взаимодействие с друзьями и сверстниками.

Ключевые слова: спорт, тренер, навык, факторы, интенсивность, родители, когнитивный, психология.

KIRISH

Sport ko'plab darajalarda ishtirokchilar uchun juda foydali ta'sir ko'rsatishi mumkinligiga shubha yo'q. Biroq sportdan olinadigan foyda shaxsning o'zi, uning atrofidagi odamlar, faoliyat kechadigan kontekst, shuningdek, sportning davomiyligi, intensivligi va chastotasiga bevosita bog'liq, degan fikrdamiz. Bu oddiy eshitilsa-da, sport har bir kishiga hamma narsani bera oladi degan tasavvurni tanqidiy ko'z bilan baholash muhim deb hisoblaymiz. Aks holda, barcha sport tajribalariga bir xil yondashish ishtirokchilar, manfaatdor tomonlar, sport rahbarlari va murabbiylar orasida noto'g'ri tushunchalar shakllanishiga olib kelishi mumkin, natijada sport tajribasiga nisbatan faqat yuzaki e'tibor qaratiladi.

Bolalarning sportda ishtirok etishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganuvchi tadqiqotlar soni hali ham yetarli emas. Ushbu tadqiqotda portugaliyalik bolalar va o'smirlarning sportdagi ishtirokiga demografik omillar (yosh, jins va ijtimoiy-iqtisodiy holat), shuningdek, ijtimoiy-madaniy omillar (oiladagi va tengdoshlarning, jismoniy tarbiya o'qituvchisining ta'siri) qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganilgan. Tadqiqot doirasida 10-18 yoshdagi 3352 nafar bolalar va o'smirlar, ularning ota-onalari hamda aka-ukalari orasidan tasodifiy tanlab olingan respondentlar so'rovnoma orqali baholangan. Umumiy natijalar shuni ko'rsatdiki, yosh omili bolalar va o'smirlarning sportda ishtiroki bilan bog'liq emas. Ijtimoiy-iqtisodiy holati yuqori va o'rtacha bo'lgan bolalar sportda faolroq ishtirok etgan. Oila a'zolari sport bilan shug'ullangan hollarda bolalar ham sportga ko'proq jalb qilingan. O'g'il bolalar qizlarga qaraganda sportda ko'proq qatnashgan, biroq onaning sportdagi ishtiroki qizlar va o'g'illar uchun turlicha ta'sir ko'rsatgan: qizlar onalari sportda ishtirok etgan hollarda sport bilan shug'ullanishga ko'proq moyillik bildirgan, o'g'il bolalar uchun esa onaning sportga jalb etilishi yoki etilmasligi sezilarli farq qilmagan.

Tengdoshlarning sportda ishtiroki bolalar faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Boshqa omillar hisobga olinganidan so'ng, jismoniy tarbiya o'qituvchisining ta'siri bolalarning sportdagi ishtirokiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmagan. Xulosa qilib aytganda, bolalarning sportda ishtirokiga demografik va ijtimoiy-madaniy omillar, xususan jins, ijtimoiy-iqtisodiy holat, oila a'zolarining sportdagi faolligi hamda tengdoshlarning ta'siri muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan ^[1].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Garchi ko'pchilik tashkilotlar va tadqiqotchilar Uaytxed tomonidan berilgan quyidagi ta'rifga tayanishsa-da – “hayot davomida jismoniy faollikka qatnashishni qadrlash va unga mas'uliyat bilan yondashish uchun zarur bo'lgan motivatsiya, ishonch, jismoniy salohiyat, bilim va tushuncha” – har bir mamlakat jismoniy savodxonlikni o'zining madaniy xususiyatlariga mos holda rivojlantirgan ^[2]. Masalan, Kanada bu tushunchani erta qabul qilib, uni jamoalarda keng targ'ib qilgan; AQShdagi Aspen instituti jismoniy savodxonlikni “qobiliyat, ishonch va istak” vositalari bilan bog'lagan; Avstraliya unga ijtimoiy, Yangi Zelandiya esa ruhiy (spiritual) omillarni qo'shgan.

So'nggi tadqiqotlar Xitoy olimlari tomonidan maktab ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bolalar orasida sportda ishtirok etishning akademik samaradorlik, ijtimoiy rivojlanish, kognitiv diqqat, psixologik farovonlik va madaniy omillar bilan qanday bog'liqligini aniqlashga qaratilgan. O'nta universitetdan 413 nafar talabani qamrab olgan so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, yosh omili ta'limiy yutuqlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, biroq umumiy o'rtacha baho bilan ta'limiy taraqqiyot o'rtasidagi ijobiy bog'liqlik akademik yutuqlarning ta'limiy yuksalishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Shuningdek, sport va jismoniy faoliyatda qatnashish, sport jamoalari va klublarida ishtirok etish ham bolalarning akademik ko'rsatkichlarini yaxshilagan. Tadqiqot natijalari sportning ijtimoiy rivojlanish va ta'limiy muvaffaqiyatga sezilarli ta'sirini ochib bergan. Ayniqsa, sport orqali shakllangan kognitiv e'tibor hamda psixologik farovonlik ta'limiy muvaffaqiyatga ijobiy hissa qo'shgani aniqlangan. Qolaversa, sport orqali yuzaga kelgan ijtimoiy rivojlanishning ayrim salbiy ta'sirlari kognitiv e'tibor va psixologik farovonlik orqali muvozanatlashtirilgani qayd etilgan. Bu holat o'quvchilarning psixologik holati va diqqatni jamlash darajasi orqali sportning noan'anaviy ta'sirlarini yumshatish imkonini beradi. Tadqiqot shuningdek, madaniy muhitning mazkur omillar bilan o'zaro ta'sirini ham aniqlagan: ijtimoiy rivojlanish bilan akademik muvaffaqiyat o'rtasidagi bog'liqlik madaniy kontekstda kuchaygan bo'lsa-da, madaniy muhit bilan psixologik farovonlik o'rtasida ziddiyatli munosabatlar mavjudligi aniqlangan. Tadqiqot mualliflari maktab ta'lim muassasalarida ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlovchi, ongli yondashuvni rivojlantiruvchi va sportda ishtirok etishni kengaytirishga xizmat qiluvchi kompleks ta'lim dasturlarini ishlab chiqishni taklif etadilar. Ushbu yondashuvlar talabalar salomatligi va o'quv sifati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni mustahkamlashga qaratilgan ^[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onaning jismoniy faollikka bo'lgan munosabati, xususan, otaning mun-tazam mashq qilish odati bolalarning jismoniy faolligi darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, biroq ijtimoiy-iqtisodiy holat bunday ta'sirga ega emas ^[4]. Jismoniy savodxonlik tushunchasida asosiy urg'u motivatsiya va ishonchga beriladi, bu omillar harakatdan zavq olish orqali mustahkamlanadi hamda insonni faol turmush tarziga undaydi ^[5]. Jismoniy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv o'quvchilarda mustaqillik, avtonomiya va hayotiy faoliyatlar uchun mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishni ko'zlaydi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchini turli maqsadli jismoniy mashg'ulotlarda qatnashishdan zavqlanishga o'rgatish va shu orqali uni sog'lom turmush tarziga yo'naltirishdan iborat. Bunday pedagogik jarayon samarali bo'lishi uchun o'qituvchi ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishi, shaxsiy yondashuvni yo'lga qo'yishi, o'quvchida faol ishtirok etishga bo'lgan ichki motivlarni shakllantirishi hamda uning hayot sifatini oshiruvchi harakat odatlarini rivojlantirishi zarur. Shu asosda shakllangan jismoniy savodxonlik nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki o'zini o'zi boshqarish, qaror qabul qilish hamda ruhiy va ijtimoiy farovonlikni ham ta'minlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olimlarning ta'kidlashicha, pedagoglar rag'batlantiruvchi va xayrixoh vositachi bo'lib, barcha yoshlarni jalb eta oladigan, ularning qiziqishini uyg'otuvchi, ishonch va faol qatnashishga tayyorligini oshiruvchi vazifalarni taklif etishlari kerak. Bu jarayon qiziqitiruvchi “ilgak” orqali boshlanadi va u orqali o'quvchilarni faoliyatga jalb qilish osonlashadi. O'yin xarakteridagi, shu bilan birga maqsadli va qiziqarli faoliyatlar ularning ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jarayonda pedagog faol o'rganishni qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratadi hamda jismoniy faoliyatning maqsadli shakllariga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi ^[6]. Stol tennisining tarixi va rivojlani-sh bosqichlari bo'yicha bolalarni sportga oid ta'lim-tarbiya madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan dastur mazmunining birinchi omili sifatida asosan stol tennisining tarixi, rivojlanish bosqichlari va uning yildan-yilga keng ommalashib borayotgani bolalarga tushuntirildi. Stol tennisida XIX-asr oxirlarida Angliyada yuqori tabaqa

vakillari tomonidan yomg'irli kunlarda tennisni yopiq joylarda o'ynash uchun ixtiro qilingan bo'lib, ushbu sport turi tarixini o'qitish orqali bolalarda stol tennisiga bo'lgan qiziqishni oshirish maqsad qilib olindi. Bolalarga stol tennisining tarixi haqidagi zarur ma'lumotlar taqdim etilib, qiziqarli tarixiy faktlar bilan tanishtirildi. Ishlab chiqilgan dastur mazmunida stol tennisiga doir ko'rgazmali materiallar, xususan, tarixiy fotosuratlar va videolavhalar darsdan tashqari mashg'ulotlar davomida o'quvchilarga yetkazib berildi.

Stol tennisining dastlab qanday raketka va shariklarda o'ynalgani, keyinchalik esa zamonaviy raketkalarga qanday o'tilgani tushuntirildi. Shuningdek, stol tennis 1988-yilda Seul shahrida bo'lib o'tgan yozgi Olimpiya o'yinlaridan boshlab rasmiy musobaqa sport turi sifatida kiritilgani, bu sport turi dunyo miqyosida tan olingani va ommabop sport turi ekani bolalarga yetkazildi. Stol tennisining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati doirasida ta'lim-tarbiya tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi, kelajak avlodga sog'lom muhit qoldirish vazifalari haqida ma'lumotlar berildi. Yurtimiz aholisining aksariyat qismini tashkil etuvchi yoshlar mamlakatimiz kelajagini belgilab berishi, bolalarning ta'lim-tarbiya madaniyatini shakllantirish bilan bir qatorda aqliy faollik va diqqat barqarorligini rivojlantirishda stol tennisidan izchil foydalanish katta samara berishi asoslab berildi.

Jahonga mashhur dunyo va O'zbekiston stol tennischilari haqida ma'lumotlar yig'ilib, bolalarga qiziqarli shaklda taqdim etildi, jumladan, jahon miqyosida Ma Long, Zhang Jike, Jan-Ove Waldner hamda mahalliy mashhur stol tennischilar Zohid Kenchayev, Rimma Ganiyeva, Shohrux Iskandarov va Marhabo Magdiyevalar faoliyati haqida ma'lumotlar berildi. Stol tennisining jismoniy rivojlanishga ta'siri nuqtayi nazaridan ushbu sport turi miya, ko'z, qo'l va oyoq harakatlarining muvofiqligini shakllantirishga, shuningdek tezlik, koordinatsiya, refleks, chidamlilik, epchillik va umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga bo'lgan ijobiy ta'siri haqida ma'lumotlar yig'ilib, darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida bolalarga yetkazildi.

XULOSA

Maqolada sport murabbiyligi sohasiga oid turli tadqiqotlar natijalari tahlil qilinib, sportdagi faol ishtirokning asosiy omillari belgilab berilgan. Sportchilarga xos bo'lgan motivatsion omillar hamda murabbiylik muhitining ahamiyati alohida ta'kidlangan. Sportga jalb etish qaroriga bevosita ta'sir qiluvchi besh asosiy omil quyidagilar ekanligi qayd etilgan:

- o'zini malakali his qilish – bu o'z mahoratiga bo'lgan ishonch hissining muhimligini bildiradi;
- qiziqish va zavqlanish – sportning shaxs uchun yoqimli jarayon ekanligiga urg'u beriladi;
- ota-onalarning ishtiroki – ota-onalar tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlashning ahamiyati yoritiladi;
- yangi ko'nikmalarni egallash – bilim va mahoratni oshirish istagi stress holatini yengishga yordam berishi ta'kidlanadi;
- do'stlar va tengdoshlar bilan muloqot qilish – ijtimoiy aloqalar sport faoliyati uchun muhim omil ekanligi qayd etiladi.

Shu tariqa, ushbu omillar birgalikda sport sohasida faol ishtirok etish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Mazkur faktlarni hisobga olgan holda, murabbiylik amaliyotida bola motivatsiyasini oshirish maqsadida har bir omilni alohida e'tibor bilan inobatga olish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Seabra, A. F., Mendonça, D. M., Thomis, M. A., Peters, T. J., & Maia, J. A. (2008). Associations between sport participation, demographic and socio-cultural factors in Portuguese children and adolescents. *European Journal of Public Health*, 18(1), 25–30.
2. Whitehead, M. (2001). The concept of physical literacy. *European Journal of Physical Education*, 6(2), 127–138.
3. Ma, R. S., Sum, R. K. W., Li, M. H., Huang, Y., & Niu, X. L. (2020). Association between physical literacy and physical activity: A multilevel analysis study among Chinese undergraduates. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21).
4. Shropshire, J., & Carroll, B. (1997). Family variables and children's physical activity: Influence of parental exercise and socio-economic status. *Sport, Education and Society*, 2(1), 95–116.
5. Whitehead, M. (2010). *Physical literacy: Throughout the life course*. Routledge.
6. Almond, L. (2013). Translating physical literacy into practical steps: The role of pedagogy. *Physical Literacy Bulletin*, (65), October 2013.

RAQAMLI TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGLARNING AKT VA MEDIA SAVODXONLIGINI OSHIRISH BO'YICHA SAMARALI METODIK YONDASHUVLAR

Rashidov Sherzod Abdirayimovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Samarqand filiali Ta'lim tarbiya maslahatchisi

Annotatsiya: Maqolada raqamli ta'lim sharoitida pedagoglarning AKT va media savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodik yondashuvlar tahlil qilingan. Unda treninglar, master-klasslar, coaching va mentoring, shuningdek digital storytelling, loyiha asosida o'qitish, flipped classroom va microlearning kabi zamonaviy o'qitish metodlarining qo'llanish mexanizmlari yoritilgan. Ta'lim jarayonida Canva, Padlet, Menti, Google Classroom va YouTube Studio kabi raqamli platformalardan foydalanishning afzalliklari ilmiy asoslab berilgan. Mahalliy va xalqaro tajribalar qiyosiy tahlil qilinib, pedagoglarning media kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari AKT va media savodxonlikni integrativ rivojlantirish o'qituvchining metodik mahorati, ijodkorligi va ta'lim sifati oshishiga olib kelishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: AKT, media savodxonlik, raqamli ta'lim, digital storytelling, flipped classroom, loyiha asosida o'qitish, media kompetensiya, raqamli platformalar.

Abstract: The article examines effective methodological approaches aimed at developing teachers' ICT competence and media literacy in the context of digital education. It highlights the implementation of training programs, master classes, coaching and mentoring, as well as modern instructional methods such as digital storytelling, project-based learning, flipped classroom, and microlearning. The advantages of integrating digital platforms such as Canva, Padlet, Menti, Google Classroom, and YouTube Studio into the teaching process are substantiated. A comparative analysis of national and international practices is provided, and practical recommendations for fostering teachers' media competence are proposed. The findings show that the integrative development of ICT and media literacy contributes to improved methodological skills, creativity, and the overall quality of teaching and learning.

Key words: ICT, media literacy, digital education, digital storytelling, flipped classroom, project-based learning, media competence, digital platforms.

Аннотация: В статье рассмотрены эффективные методические подходы к развитию ИКТ-компетентности и медиаграмотности педагогов в условиях цифрового образования. Проанализировано применение тренингов, мастер-классов, коучинга и наставничества, а также современных методов обучения, таких как digital storytelling, проектное обучение, перевёрнутый класс и microlearning. Обоснованы преимущества использования цифровых платформ Canva, Padlet, Menti, Google Classroom и YouTube Studio в учебном процессе. Проведён сравнительный анализ отечественного и зарубежного опыта и предложены практические рекомендации, направленные на развитие медиакомпетентности педагогов. Результаты исследования показывают, что интегративное развитие ИКТ и медиаграмотности способствует повышению методического мастерства, творческого потенциала педагогов и качества образования.

Ключевые слова: ИКТ, медиаграмотность, цифровое образование, digital storytelling, перевёрнутый класс, проектное обучение, медиакомпетентность, цифровые платформы.

KIRISH

XXI asrda ta'lim jarayoni tezkor raqamli o'zgarishlar bilan boyib bormoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagoglardan nafaqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) samarali foydalanish, balki media savodxonlik, axborotni tahlil qilish, ishonchli manbalarni ajratish hamda o'quvchi-yoshlarni to'g'ri media yo'nalishida tarbiyalash kabi ko'nikmalarga ega bo'lish ham talab etilmoqda. Raqamli ta'lim muhiti, ayniqsa, interaktiv platformalar, elektron resurslar, videodarslar, raqamli kontent va masofaviy ta'lim jarayonlarining keng joriy etilishi o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi bilan bir qatorda media savodxonlik darajasini oshirishni

dolzarb ehtiyojga aylantirdi. Pedagoglarni raqamli kompetensiyaga tayyorlash jarayonida media savodxonlik ham asosiy tarkibiy qism sifatida qaralishi zarur^[1].

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda ro'y berayotgan islohotlar ham bu borada yangi talablarni shakllantirmoqda. Xususan, "Raqamli O'zbekiston–2030" strategiyasi, oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga doir qarorlar, raqamli o'quv platformalarini keng joriy etish hamda elektron ta'lim kontentini yaratish jarayonlarini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Bu esa o'qituvchilardan AKT vositalaridan samarali foydalanish, ta'lim jarayonini interaktiv tashkil etish hamda media madaniyat asosida axborotni boshqarish kompetensiyalariga ega bo'lishni talab qiladi. Interaktiv ta'lim vositalaridan foydalanish o'quvchi faolligini oshiradi^[4], shu orqali ta'lim jarayonida raqamli metodlar o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

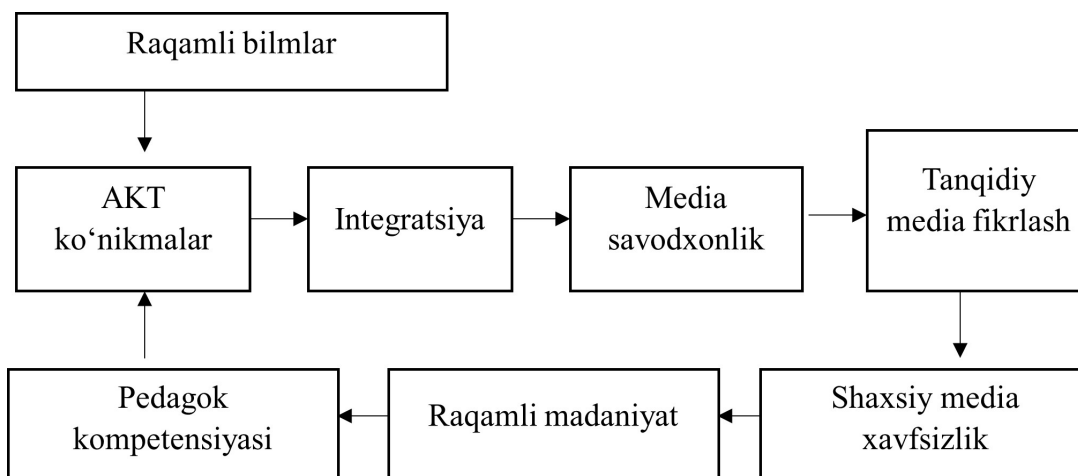
AKT va media savodxonlik tushunchalari o'zaro yaqin bo'lsa-da, ular mazmunan turlicha komponentlarni qamrab oladi. Begimqulov AKTni ta'lim jarayonida texnologik vositalar, kompyuter savodxonligi hamda elektron resurslardan foydalanish madaniyati bilan bog'laydi^[1].

Ziyayev fikricha, raqamli pedagogika – o'qituvchining raqamli muhitda metodik faoliyat yurita olish qobiliyatidir^[2].

Qosimova media savodxonlikni shaxsning media kontentni tahlil qilish, baholash va undan ongli foydalanish qobiliyati sifatida talqin etadi^[3].

Shunday qilib, AKT savodxonligi ko'proq texnik hamda amaliy ko'nikmalarni ifodalasa, media savodxonlik axborotni tanqidiy tahlil qilish, media manipulyatsiyalarni anglash, media madaniyat va media etikaga rioya qilish kabi kengroq ijtimoiy-kommunikativ yondashuvni ifodalaydi. Raqamli resurslar o'qituvchining metodik mahoratini kuchaytiradi^[7], ya'ni o'qituvchilar raqamli vositalardan foydalangan holda dars sifatini oshirishi, interfaol metodlarni qo'llashi, vizual va media materiallar orqali bilimlarni mustahkamlashi mumkin.

Raqamli ta'lim muhiti va pedagog kompetensiyalari o'rtasidagi bog'liqlik raqamli ta'limning asosiy komponenti bo'lib, AKT va media savodxonlikni kompleks rivojlantirishni talab qiladi. Chunki raqamli pedagogik muhit ta'lim jarayonini tashkil etishda yangi rollarni yuzaga keltirdi: o'qituvchi bilim manbai emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator, kontent yaratuvchi va tahlilchi sifatida ishtirok etadi. Shu bois o'qituvchining raqamli madaniyati, media kompetensiyasi, axborot xavfsizligi bo'yicha savodxonligi hamda shaxsiy media brendi muhim omillardan biri hisoblanadi.

1-rasm: AKT va Media savodxonlik integratsion modeli

Mazkur model pedagog kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli bilimlar, AKT ko'nikmalari, media savodxonlik va shaxsiy media xavfsizligi o'zaro chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Unga ko'ra, AKT ko'nikmalari media savodxonlik bilan integratsiyada mustahkamlanadi va natijada o'qituvchi tanqidiy media fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning axborot madaniyati va media madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta'lim jarayonida pedagoglarning AKT va media savodxonligini oshirish bugungi kunda ta'lim sifatiga bevosita ta'sir qiluvchi omilga aylandi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish, elektron o'quv resurslari yaratish, media kontentni tahlil qilish, media madaniyatga amal qilish hamda axborot xavfsizligini ta'minlash orqali o'qituvchilar zamonaviy ta'lim jarayonining to'laqonli sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa raqamli ta'limning barqaror rivojlanishi va sifatli ta'limga erishishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli ta'lim muhiti o'qituvchilardan nafaqat AKT vositalaridan xabardor bo'lishni, balki ularni metodik nuqtai nazardan to'g'ri qo'llashni ham talab etadi. Shu sababli AKT va media savodxonligini rivojlantirishda samarali metodik yondashuvlarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvlar o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini, media bilan ishlash madaniyatini va ijodkorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o'qituvchilarning faolligi, mustaqil izlanishi, ijodkorlik bilan media kontent yaratishi hamda tanqidiy media fikrlashini kuchaytirishga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Media ta'limda loyiha asosida o'qitish o'quvchini faol sub'ektga aylantiradi [2].

Pedagoglarning AKT va media savodxonligini rivojlantirishda trening, master-klass, coaching & mentoring kabi metodlar yuqori samara beradi. Treninglar orqali o'qituvchilar yangi raqamli vositalar bilan bevosita ishlaydi, amaliy mashqlar bajaradi va tajriba almashadi. Master-klasslar esa malakali mutaxassislar tomonidan amaliy ko'nikmalarni namoyish qilish, ilhom berish hamda o'qituvchilarni innovatsion texnologiyalar bilan tanishtirish imkonini beradi. Coaching va mentoring asosidagi yondashuv tajribali mutaxassisning kam tajribaga ega pedagogni bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlashiga xizmat qiladi. Ushbu jarayon o'qituvchining shaxsiy rivoji, media faoliyati, kontent yaratish salohiyati va o'zini takomillashtirishiga ko'maklashadi. AKT integratsiyasi dars samaradorligini oshiradi [5], shu orqali pedagoglarda raqamli metodik kompetensiyalar mustahkamlanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Zamonaviy media ta'lim metodlari orasida Digital storytelling, Project-based learning (PBL), Flipped classroom va microlearning o'qituvchilar uchun eng samarali yo'nalishlardan hisoblanadi. Digital storytelling o'quvchilarni media vositalari yordamida ijodkorlikka undab, o'z hikoyalarini video, audio, infografika yoki slaydlar ko'rinishida ifodalash imkonini beradi. Project-based learning (PBL) – loyihalar asosida o'qitish metodi bo'lib, u o'quvchilarning jamoaviy ishlash, muammoga yechim topish hamda axborotni tahlil qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Flipped classroom modeli esa darsdan oldin o'quvchilarning video, slayd, podkast va bloglar orqali mavzuni o'rganishini, dars jarayonida esa tahliliy va amaliy faoliyatga ustuvor e'tibor qaratilishini ta'minlaydi. Microlearning qisqa, mazmunan zich, 3–7 daqiqalik mini-kontentlar orqali o'qitishga asoslanib, ayniqsa mobil qurilmalar orqali ta'lim olish uchun qulay hisoblanadi. Quyidagi jadvalda AKT va media savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar taqqoslangan.

1-jadval: **AKT va media savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar**

Metod nomi	Maqsadi	Afzalligi	Natijasi
Digital Storytelling	Media orqali ijodiy ifoda	O'quvchi qiziqishi oshadi	Media kontent yaratish ko'nikmasi shakllanadi
PBL – loyiha metodi	Amaliy yechim yaratish	Jamoaviy fikrlash kuchayadi	Amaliy AKT kompetensiyasi rivojlanadi
Flipped Classroom	Darsdan oldin media materiallarni o'rganish	Vaqtan samarali foydalanish	Darsdagi faol muloqot kuchayadi

AKT va media savodxonligini rivojlantirish jarayonida raqamli vositalardan foydalanish ham muhim omil hisoblanadi. Xususan, Canva, Padlet, Menti, Google Classroom, YouTube Studio kabi platformalarda amaliy mashg'ulotlar tashkil etish pedagoglarga media kontent yaratish, vizual ifodalash, taqdimot qilish, videomontaj ishlari hamda interaktiv darslarni tashkil etish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Tahliliy media mashqlari – video tahlil qilish, infografikani sharhlash, axborotni solishtirish, feyk yangiliklarni aniqlash kabi topshiriqlar orqali o'quvchilarning media fikrlashi va axborotni baholash madaniyati shakllanadi. Raqamli vositalardan foydalanish metodik kompetensiyani takomillashtirishga xizmat qiladi [9]. Mazkur jarayonda mahalliy va xorijiy tajribalarni solishtirish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda AKTni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish va media savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha e'tirof etilgan ilmiy yondashuvlar mavjud bo'lib, Begimqulov, Qosimova, Nishonova, Mamarajabov kabi olimlar o'z ilmiy ishlarida raqamli ta'lim samaradorligini oshirishda metodik yondashuvlarning muhimligini asoslab berganlar. Xalqaro tajribada esa UNESCO, European Media Literacy Week, Media Smart, Common Sense Education hamda Google for Education kabi tashabbuslar o'qituvchilarda media savodxonlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli dasturlarni taklif etadi. Ushbu tajribalarni o'zaro integratsiya qilish orqali ta'lim tizimida yanada yuqori samaradorlikka erishish mumkin. AKT va media savodxonligini rivojlantirish metodikasi interaktivlik, amaliylik, ijodkorlik, hamkorlik va refleksiya tamoyillariga asoslanishi lozim. Metodik yondashuvlar asosida shakllangan media savodxonlik o'qituvchilarning professional faoliyatini yuksaltirish bilan birga, raqamli avlod uchun sifatli, xavfsiz va mazmunli ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli ta'lim jarayonida pedagoglarning AKT va media savodxonligini shakllantirish bilan bir qatorda, ushbu kompetensiyalarni muntazam baholab borish ham zarur. Baholash jarayoni o'qituvchining raqamli muhitda samarali faoliyat yurita olish darajasini aniqlash, mavjud bo'shliqlarni ko'rsatish va takomillashtirish uchun individual yo'l xaritasini belgilashga yordam beradi. Pedagogning media savodxonligini baholashda amaliy ko'nikmalar ustuvor ahamiyatga ega ^[3], chunki nazariy bilimlar raqamli makonda mustaqil faoliyat yurita olishni doimo ta'minlay olmaydi. Shu sababli baholash mezonlarini ishlab chiqishda bilim, ko'nikma, amaliy faoliyat, media tahlili va xavfsiz raqamli muhitda ishlash kompetensiyalari inobatga olinishi lozim. Pedagoglarning AKT va media savodxonligini baholashda 5 asosiy mezon alohida e'tibor talab qiladi.

Birinchidan, bilim mezon – o'qituvchining AKT va media atamaları, raqamli platformalar, media madaniyat, mualliflik huquqi hamda axborot xavfsizligi haqida nazariy tushunchaga egaligini aks ettiradi.

Ikkinchidan, ko'nikma mezon – raqamli vositalardan foydalanish, slayd, infografika, videodars, test va interaktiv kontent yaratish bo'yicha amaliy mahoratni baholaydi.

Uchinchidan, amaliy qo'llash mezon – o'qituvchining dars jarayoniga AKT va media vositalarini qanday integratsiya qilishi, interaktiv metodlardan foydalanishi hamda talabalarning media kompetensiyasini rivojlantira olishini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, media tahlil mezon – axborotni tahlil qilish, feyk yangiliklarni aniqlash, media manipulyatsiyalarni fahmlash va media matnlar bilan ishlash qobiliyatini baholaydi.

Beshinchidan, xavfsizlik mezon – shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, media etikaga rioya etish, raqamli madaniyat va mas'uliyatli media iste'mol madaniyatini o'z ichiga oladi.

Raqamli baholash vositalari shaffoflikni ta'minlaydi ^[6], shu sababli baholashni turli formatlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Bugungi kunda pedagog kompetensiyasini baholashda raqamli portfel, rubrika, monitoring xaritasi va self-assessment shakllaridan foydalanish ijobiy natija bermoqda. Raqamli portfel o'qituvchining dars namunasi, media mahsulotlari, videodarslari hamda o'quvchilar bilan olib borgan raqamli loyihalari kabi amaliy ishlanmalarni jamlash imkonini beradi. Rubrika baholash mezonlarini aniq belgilash orqali obyektivlikni oshiradi. Monitoring xaritasi orqali o'qituvchining o'sish dinamikasi baholanadi, kuchli va rivojlantirilishi zarur bo'lgan tomonlar aniqlanadi. Self-assessment usuli esa o'qituvchilarga o'z kompetensiyasini mustaqil tahlil qilish hamda o'zini rivojlantirish bo'yicha maqsadlar belgilash imkoniyatini yaratadi. Metodik qo'llab-quvvatlash uzluksiz bo'lishi lozim ^[8], shu sababli baholash natijalari asosida o'qituvchilar uchun individual rivojlanish rejalari ishlab chiqilishi kerak.

AKT va media savodxonligini oshirish uchun uch bosqichli takomillashtirish modelini joriy etish maqsadga muvofiq. Ushbu model quyidagicha amalga oshiriladi:

- *birinchi bosqichda* pedagogning bilim va ko'nikma darajasi aniqlanadi,
- *ikkinchi bosqichda* uni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik ishlar olib boriladi,
- *uchinchi bosqichda* esa natijalar tahlil qilinib, zarur hollarda qayta rivojlantirish ishlari boshlanadi.

Bunday tizimli yondashuv pedagogda uzluksiz raqamli o'sish jarayonini ta'minlaydi.

Mazkur jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun Xalq ta'limi va Oliy ta'lim tizimi bo'yicha quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin.

Xalq ta'limi tizimi uchun:

- har bir umumta'lim maktabida "Media va AKT metodik markazlari"ni tashkil etish;
- o'qituvchilar uchun yil davomida media savodxonlik bo'yicha modul asosida malaka oshirish kurslarini joriy etish;
- raqamli portfel yuritishni majburiylashtirish.

Oliy ta'lim tizimi uchun:

- pedagogika yo'nalishlari o'quv rejasiga "Media ta'lim metodikasi" fanini kiritish;
- talabalarga amaliy loyiha asosida media mahsulot yaratish vazifalarini belgilash;
- yosh pedagoglar uchun mentoring dasturlarini yo'lga qo'yish;
- raqamli kompetensiya bo'yicha sertifikatlash tizimini joriy etish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchilarda AKT va media savodxonlikni baholash hamda rivojlantirish bir-birini to'ldiruvchi uzluksiz jarayon bo'lishi lozim. Mazkur jarayon tizimli ravishda amalga oshirilsa, ta'lim sifati oshadi, raqamli pedagogik yondashuvlarning samaradorligi kuchayadi va pedagoglar raqamli jamiyatning faol, ongli hamda mas'uliyatli sub'ektiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begimqulov U.Sh. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta'lim jarayonini tashkil etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 240 b.
2. Ziyoyev O. Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "Innovatsion ziyo", 2022. – 198 b.
3. Qosimova D. Media savodxonlikning pedagogik asoslari. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2021. – 164 b.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2019. – 288 b.
5. Mamarajabov M.M. Raqamli ta'lim jarayonida o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: "Ilm ziyo", 2023. – 176 b.
6. Nishonova Z.G'. Axborot madaniyati va media savodxonlik asoslari. – Toshkent: "Noshir", 2020. – 152 b.
7. Abduqodirov A.A. Zamonaviy ta'limda AKTdan foydalanishning didaktik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2018. – 210 b.
8. Axmedov M. Internet texnologiyalari va ta'lim jarayonida ularning qo'llanishi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020. – 190 b.
9. G'afforova G.E. O'qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish metodik qo'llanma. – Toshkent: "Uzluksiz ta'lim", 2022. – 132 b.
10. Shodiyev B.B. Raqamli kompetensiyani rivojlantirishning metodik yondashuvlari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2023. – 168 b.

DIDAKTIK O'YINLAR YORDAMIDA O'QUVCHILARNING ONA TILIGA DOIR BILIMLARINI MUSTAHKAMLASH

Raxmataliyev Sherzod

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasini assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanishning samarali usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – o'quvchilarning leksik, morfologik va sintaktik bilimlarini o'yinlar orqali mustahkamlashdir. Maqolada "So'zdan-so'z" hamda "Oq terakmi, ko'k terak?" o'yinlari asosiy didaktik vosita sifatida ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, o'yinlarni tashkil etish tartibi, guruhlariga bo'lish usullari va baholash mezonlari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, ona tili, turdosh otlar, omonim so'zlar, antonimlar, sintaksis, boshlang'ich ta'lim.

Abstract: This article analyzes effective methods of using didactic games in teaching the native language in primary grades. The main goal of the study is to strengthen students' lexical, morphological, and syntactic knowledge through games. The article considers the games "Word-by-word" and "White poplar, blue poplar?" as the main didactic tools. At the same time, the procedures for organizing games, methods of dividing students into groups, and assessment criteria are described in detail.

Key words: didactic game, native language, cognates, homonyms, antonyms, syntax, primary education.

Аннотация: В данной статье анализируются эффективные методы использования дидактических игр в обучении родному языку в начальных классах. Основной целью исследования является укрепление лексических, морфологических и синтаксических знаний учащихся посредством игр. В качестве основных дидактических инструментов рассматриваются игры "Слово за словом" и "Белый тополь, голубой тополь?". При этом подробно описываются порядок организации игр, методы разделения учащихся на группы и критерии оценивания.

Ключевые слова: дидактическая игра, родной язык, родственные слова, омонимы, антонимы, синтаксис, начальное образование.

KIRISH

Boshlang'ich ta'limda ona tilini o'qitish jarayoni nafaqat o'quvchilarga grammatika qoidalarini o'rgatish, balki ularning fikrlash, ijodiy tafakkur va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, didaktik o'yinlar pedagogik jarayonda muhim o'rin tutadi. Didaktik o'yinlar – bu o'quvchilarning bilimini mustahkamlash, ularni mustaqil fikrlashga rag'batlantirish va sinfda o'rganilgan mavzularni interaktiv tarzda o'zlashtirish imkonini beruvchi samarali metodlardan biridir. 5-sinfda turdosh otlar, omonimlar, antonimlar, uyadosh so'zlar, iboralar va sintaksis mavzulari o'rgatiladi. Ushbu mavzularni o'quvchilar o'yin orqali o'zlashtirganda bilimning mustahkamligi va qiziqish darajasi ortadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

"Ona tiliga doir bilimlarni mustahkamlash" mavzusiga bag'ishlangan tadqiqotlarda turli mamlakat olimlari hamda pedagoglari ilmiy izlanishlar olib borgan. Mazkur sohada yetakchi olimlar qatorida quyidagilar alohida e'tirof etiladi:

Lola Usmonova – O'zbekistonda tilshunoslik sohasidagi taniqli olim bo'lib, uning ishlari o'zbek tilida didaktik o'yinlarning samaradorligiga bag'ishlangan.

Natalya Karpinskaya – Rossiya Federatsiyasining taniqli tilshunos olimi bo'lib, uning asarlari rus tilida nutq madaniyatini rivojlantirish usullarini tadqiq etadi.

Iryna Petrenko – Ukraina davlatining taniqli pedagog-tadqiqotchisi bo'lib, uning asosiy ilmiy qiziqish sohasi ukrain tilini o'qitish metodikasi hisoblanadi va asarlarida tilni o'rganishning interfaol usullariga alohida e'tibor qaratilgan.

Alexei Vasiliyev – xalqaro miqyosda tan olingan tilshunos mutaxassislardan biri bo'lib, uning zamonaviy texnologiyalar yordamida tillarni o'qitishni takomillashtirishga oid ilmiy ishlari mazkur mavzu bilan bevosita bog'liq.

Mahbuba Zokirova – Tojikiston Respublikasida taniqli tilshunos bo'lib, uning tadqiqotlari tojik tilida matn yaratish mahoratini rivojlantiruvchi o'yinlarni o'rganishga qaratilgan.

Ushbu olimlar va boshqa bir qator tadqiqotchilar o'z asarlarida ona tilidagi bilimlarni mustahkamlovchi didaktik o'yinlar bo'yicha uslubiy va amaliy qo'llanmalarni taklif etganlar. Ular ilgari surayotgan yondashuvlar o'quvchilarga ona tilini chuqur o'rganish, fonetikadan tortib murakkab grammatik birliklargaacha bo'lgan bosqichlarda mustahkam bilim egallash imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ona tilini o'rgatish jarayonida didaktik o'yinlarning ahamiyati juda katta hisoblanadi. Ushbu o'yinlar nafaqat o'quvchilarni qiziqtiradi, balki ularning til bilish qobiliyatini ham mustahkamlaydi. Fonetikaga oid o'yinlar fonetika bilan bog'liq bo'lib, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ohangni his etish va intonatsiyani tushunishga xizmat qiladi. Masalan, "So'zlarni to'g'ri aytish" yoki "Nima eshitildi?" kabi o'yinlar fonetik ko'nikmalarni yaxshilashga yordam beradi. Morfologiyaga oid o'yinlar so'z tuzilishini, so'z shakllarini aniqlash va ularni to'g'ri qo'llashni o'rgatadi. Misol tariqasida, "Qaysi so'z noto'g'ri?" yoki "So'zni qanday shakllantiramiz?" kabi o'yinlarni keltirish mumkin.

Leksikaga oid o'yinlar lug'atni kengaytirish, so'z boyligini oshirish va yangi so'zlarni o'rganishga yordam beradi. "Topishmoq", "So'z yig'ish" yoki "Antonimlar" kabi o'yinlar leksikaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Grammatikaga oid o'yinlar grammatika qoidalarini o'rgatish uchun maxsus ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali o'quvchilarning grammatik bilimlari mustahkamlanadi. Masalan, "To'g'ri gap tuzish", "O'zgaruvchan so'zlarni toping" yoki "Gaplarni tartiblang" kabi o'yinlar grammatik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilar tomonidan didaktik o'yinlardan foydalanishning afzalliklari quyidagilardan iborat: ta'lim jarayonining qiziqarli va samarali bo'lishi, o'quvchilarning faol ishtirok etishi, til bilimlarining mustahkamlanishi, yangi so'zlarni oson yodlab olish, nutq madaniyati va mantiqiy fikrlashning rivojlanishi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'quvchilarning ona tiliga doir bilimlarini mustahkamlashda quyidagi didaktik o'yinlardan foydalanish mumkin. "So'zdan-so'z" o'yini boshlang'ich sinf o'quvchilarining leksik va sintaktik bilimlarini mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, o'yin jarayonida o'quvchilar turdosh otlarni ajrata olish, sodda yig'iq va sodda yoyiq gaplar tuzish, grammatik qoidalarni amalda qo'llash hamda o'z fikrini aniq va lo'nda ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'yin quyidagi turkum so'zlar asosida tashkil etiladi: qavm-qarindoshlik otlari (aka, ona, bola), mahsulot nomlari (don, limon, in, bino, bol), mavhum otlar (darmon, ilm, imon). O'yin sintaksis bo'limida "So'zdan-gap" shaklida amalga oshirilib, o'quvchilarga berilgan so'zlardan sodda gaplar tuzish topshiriladi, jumladan, sodda yig'iq gaplar sifatida "Nodir oldi. Ona bo'ldi.", sodda yoyiq gaplar sifatida esa "Ona Rimga bordi. Bolalar Lolani izladi." kabi misollar keltiriladi. Ushbu jarayonda o'quvchilar nafaqat so'z turkumlarini mustahkamlaydi, balki gap tarkibini tushunish, subyekt va predikatni aniqlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

"Oq terakmi, ko'k terak?" o'yini esa tez fikrlash, topqirlik va diqqatni jamlash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi hamda leksikologiya bo'limida omonim so'zlarni mustahkamlash, morfologiya bo'limida fe'l, ot, sifat, son va olmoshlarning ma'noviy guruhlarini amalda qo'llash, shuningdek, sintaksis va gap tuzish qoidalarini mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi.

O'yin jarayonida sinf ikki guruhga bo'linib, birinchi guruhga omonim so'zlar (masalan, o't, ot), ikkinchi guruhga esa ularning ma'nolari va boshqa aralash so'zlar beriladi; birinchi guruh o'quvchisi so'zni ko'tarib, ikkinchi guruhga qarab "Oq terakmi, ko'k terak?" deb so'raydi va ikkinchi guruh o'quvchilari berilgan ma'no so'zlarini tanlab javob qaytaradi.

To'g'ri javob bergan guruh ball oladi, xato qilgan guruh esa ball yo'qotadi. Masalan, "o't" so'zi bo'yicha o't – olov, o't – maysa, o't – harakat javoblari to'g'ri, o't – quyosh, o't – tong, o't – gul javoblari esa noto'g'ri hisoblanadi.

O'yin natijalariga ko'ra g'olib guruh aniqlanadi va rag'batlantiriladi. Ushbu o'yin antonimlar, uyadosh so'zlar va iboralar mavzularida ham samarali qo'llanishi mumkin. Umuman olganda, didaktik o'yinlar leksik bilimlarni mustahkamlash, sodda yig'iq va yoyiq gaplar tuzish orqali sintaktik ko'nikmalarni rivojlantirish, tezkor fikrlash va ijtimoiy ko'nikmalarni oshirish hamda o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanish o'quv jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi. "So'zdan-so'z" hamda "Oq terakmi, ko'k terak?" o'yinlari o'quvchilarning leksik, morfologik va sintaktik bilimlarini mustahkamlashda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, ushbu o'yinlar o'quvchilarning tezkor fikrlash hamda ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonova, S. (2020). Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan.
2. Karimov, O. (2018). Didaktik o'yinlar va ularning pedagogik ahamiyati. Toshkent: Ilm.
3. Mirzayev, A. (2019). Boshlang'ich ta'limda sintaksis ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: O'qituvchi.
4. Nazarov, B. (2021). Ona tilini interaktiv o'qitish usullari. Toshkent: Ma'naviyat.
5. Xolmatov, F. (2017). Ona tilini o'qitishda innovatsion metodlar. Toshkent: Ilmiy nashr.

BOSH HARFLAR RAMZGA AYLANGANDA: MONOGRAMMANING ZAMONAVIY GRAFIK DIZAYNDAGI AHAMIYATI

Sheraliyev Sanjarbek Karimberdiyevich

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada monogrammaning kelib chiqishi, tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda badiiy va grafik dizayndagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida monogrammaning qadimgi yunon davridan boshlab o'rta asrlar, Uyg'onish davri hamda zamonaviy brending va vizual identifikatsiya tizimidagi ahamiyati yoritiladi. Analitik va grafik taqqoslash metodlari asosida monogrammaning estetik va funksional xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: monogramma, grafik dizayn, vizual identifikatsiya, ramz, tipografiya, brend.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the origin of monograms, the stages of their historical development, and their role in graphic design. The study examines the evolution of monograms from the ancient Greek period through the Middle Ages and the Renaissance to modern branding and visual identity systems. Based on analytical and graphical methods, the aesthetic and functional characteristics of monograms are revealed, emphasizing their importance as a means of visual communication in fine arts and design education.

Key words: monogram, graphic design, visual identity, symbol, typography, brand.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ происхождения монограммы, этапов её исторического развития, а также её роли в графическом дизайне. В ходе исследования рассматривается эволюция монограммы, начиная с древнегреческого периода, через Средневековье и эпоху Возрождения до современных систем брендинга и визуальной идентификации. На основе аналитических и графических методов раскрываются эстетические и функциональные особенности монограммы, а также её значение как средства визуальной коммуникации в изобразительном искусстве и дизайн-образовании.

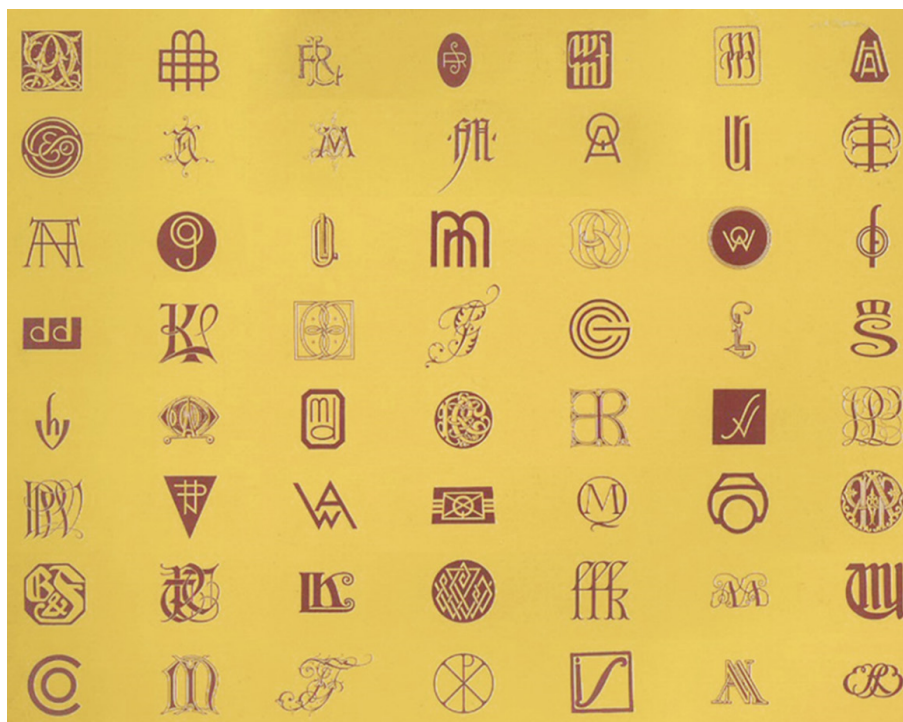
Ключевые слова: монограмма, графический дизайн, визуальная идентификация, символ, типографика, бренд.

KIRISH

Grafik dizayn va tasviriy san'atda ramzlar inson tafakkuri va madaniyatining muhim ifodasi hisoblanadi. Monogramma esa shunday ramzlardan biri bo'lib, u yozuv va tasvir o'rtasidagi murakkab, ammo samarali vizual aloqa vositasidir. Monogramma bir yoki bir nechta harflarning badiiy uyg'unligi asosida yaratiladi va ko'pincha shaxs, tashkilot yoki g'oyani ifodalovchi asosiy grafik belgiga aylanadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, monogrammalar ilk bor miloddan avvalgi V asrda qadimgi yunon shahar-davlatlari tangalarida uchraydi. Ushbu monogrammalar shahar nomi yoki hukmdorni ifodalagan. Keyinchalik monogramma diniy, siyosiy va madaniy ramz sifatida rivojlangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot tarixiy-tahliliy, vizual tahlil va grafik taqqoslash metodlari asosida olib borildi. Tarixiy manbalar va monogramma namunalari o'rganilib, ularning grafik tuzilishi, shakli va mazmuni tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy brend monogrammalari bilan taqqoslash ishlari olib borildi.

1-rasm: Qadimgi yunon tangalaridagi monogramma namunalari

2-rasm: Masih (Chi-Rho) monogrammasi va alfa-omega ramzlari

TAHLIL VA NATIJALAR

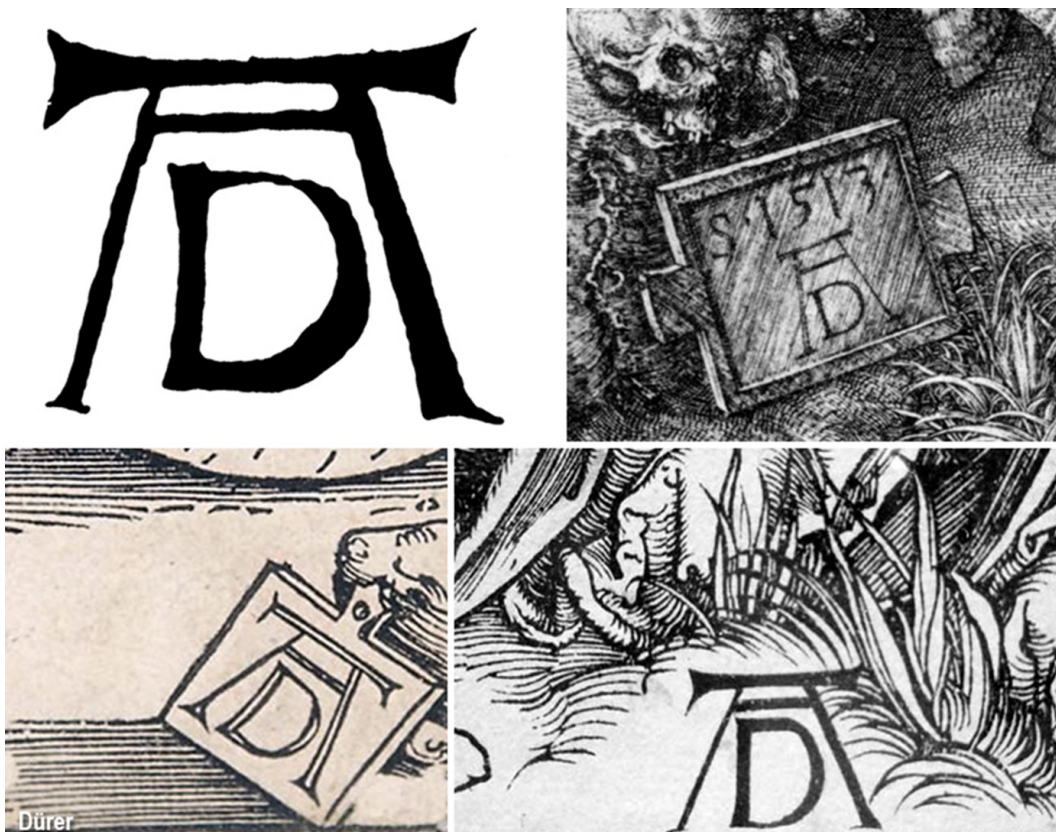
Tadqiqot natijalariga ko'ra, monogramma uch asosiy funksiyani bajaradi: identifikatsiya, ramziy ifoda va estetik bezak. Xristianlik davrida Chi-Rho monogrammasi diniy ramz sifatida keng tarqalgan. O'rta asrlarda esa monogrammalar hukmdorlar va me'moriy inshootlarda shaxsni ifodalovchi belgilarga aylangan.

3-rasm: Buyuk Karl monogrammasi

Uyg'unish davrida rassomlar, xususan, Albrecht Dyurer o'z asarlariga monogramma bilan imzo qo'ya boshladilar. Bu holat monogrammaning mualliflik va san'at ramziga aylanganini ko'rsatadi.

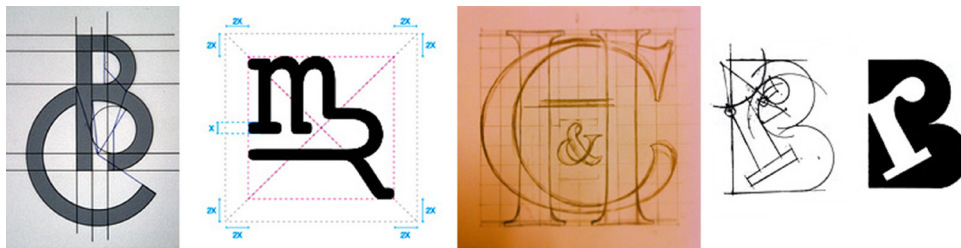
4-rasm: Albrecht Dyurer monogrammasi

Hozirgi kunda ko'plab odamlarning ko'ylaklariga bosh harflarini kashta qilishlari (ba'zan monogramma shaklida) tasodifiy holat emas. Moda olamidagi ko'plab brendlar, aslida, monogrammalardan iborat.

5-rasm: Brendlar

Bunday tanlov nafaqat sodda va taniqli logotip yaratish imkonini beradi, balki bosh harflar orqali kuza-tuvchining monogrammani darhol tegishli kompaniya bilan bog'lashiga ham sharoit yaratadi. Bu jarayon grafik dizayn ko'nikmalari va vizual idrokni talab qiladigan murakkab tadqiqot hisoblanadi. Aslida, monogramma shunchaki ikki yoki undan ortiq harflarning yonma-yon qo'yilishi yoki bir-birining ustiga chiqishidan iborat emas. U ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilishi zarur. Monogramma brendning barcha talablariga javob berishi kerak: soddaligi, tanib olinuvchanligi, turli formatlarga moslashuvchanligi, o'ziga xosligi va izchilligi. Qisqasi, u ushbu maqolada yoritib berilgan asosiy xususiyatlarga ega bo'lishi lozim.

6-rasm: Monogramma brend identifikatsiyasi

Zamonaviy grafik dizaynda monogramma brend identifikatsiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Moda va sanoat brendlarida monogrammalar soddalik, tanib olinuvchanlik va moslashuvchanlik tamoyillariga asoslanadi. Har bir monogramma grafik muvozanat va kompozitsion yaxlitlikni talab etadi. Monogrammalarni uch asosiy turga ajratish mumkin: an'anaviy bezakli, klassik shriflti va geometrik zamonaviy monogrammalar. Ushbu tasnif grafik dizayn ta'limida muhim metodik ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, monogramma tarixiy va zamonaviy grafik dizaynni bog'lovchi muhim vizual ramz hisoblanadi. U tasviriy san'at va chizmachilik fanlarida estetik did hamda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Monogramma dizaynda muhim o'rin egallagan universal vizual-grafik ramz bo'lib, u qadimgi yunon madaniyatida diniy, siyosiy va madaniy shakllanish sifatida vujudga kelgan hamda zamonaviy dizaynda brend va shaxsiy identifikatsiyaning ajralmas qismiga aylangan. Monogramma yozuv va tasvir o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalab, grafik kommunikatsiyaning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari monogrammaning konstruktiv va estetik jihatlari tahlil qilingan holda, uning soddaligi, aniqligi va o'ziga xos dizayn xususiyatlari bilan tavsiflanishini ko'rsatdi. Monogramma yaratishda geometrik asoslardan foydalanish, harflarning muvozanatli joylashuvi hamda tipografik uyg'unlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Monogramma turli muhitlarda – bosma mahsulotlar, kompyuter platformalari, arxitektura bezagi va moda sanoatida – samarali qo'llanilish imkoniyatiga ega.

Monogrammaning ta'lim jarayonidagi ahamiyati alohida ta'kidlashga loyiqdir. Monogramma asosida bajariladigan amaliy mashqlar o'quvchi va talabalarda grafik fikrlash, estetik did, kompozitsion tafakkur hamda konstruktiv shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa tasviriy san'at, chizmachilik va grafik dizayn fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitishda samarali metodik vosita bo'lib xizmat qiladi. Monogramma milliy moddiy-estetik qadriyatlarni ifodalovchi, kommunikativ va didaktik imkoniyatlarga ega bo'lgan muhim grafik vosita sifatida ta'lim dizayni amaliyotida keng istiqbollarni belgilab beradi hamda ushbu yo'nalishda keyingi ilmiy izlanishlar olib borish uchun zarur ustuvor yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Meggs P.B. Grafik dizayn tarixi. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2016. <https://www.wiley.com/en-us/A+History+of+-Graphic+Design-p-9781118772058>
2. Ambrose G., Harris P. Dizayn fikrlash. – Lozanna: AVA nashriyoti, 2010. <https://www.bloomsbury.com/uk/design-thinking-9782940411447/>
3. Lidwell W., Holden K., Butler J. Dizaynning universal tamoyillari. – Rockport nashriyoti, 2010. <https://www.rockportpub.com/9781592535873/universal-principles-of-design/>
4. Sheraliyev S. (2023). Talabalarda muhandislik grafikasi fanlaridan mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish. "Tasviriy san'at ta'limi uzluksizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari: muammolar va yechimlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 1(01). <https://ojs.qarshidu.uz/index.php/ts/article/view/161>
5. Karimberdiyevich S.S. (2023). Educating students the methods of central projection through information and communication technologies // Journal of Modern Educational Achievements. – T. 4. – №4. – B. 14–17. <https://scopusacademia.org/index.php/jmea/article/view/120>
6. Sheraliyev S. K. (2022). Ko'rgazmalilik vositasining chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanini sifat va samaradorligini oshirishdagi ahamiyati // Orients. – № Special Issue 4-2. <https://cyberleninka.ru/article/n/ko-rgazmalilik-vositasining-chizma-geometriya-va-muhandislik-grafikasi-fanini-sifat-va-samaradorligini-oshirishdagi-ahamiyati> (murojaat sanasi: 2024-04-07).
7. Sheraliyev S. (2025). Chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanidan talabalar mustaqil o'rganish jarayoni // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(4).
8. Sheraliyev S. K., Shukurullayeva M. K. (2024). Use of information and communication technologies in the development of students' professional qualities in drawing classes // Экономика и социум, 4-1(119), 525–530.
9. Sheraliyev S. K. (2024). Methodology of teaching the subject of design of modern buildings in architectural drawing lessons // Экономика и социум, 4-1(119), 518–524.

TA'LIMNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA O'QUVCHILARNING O'QUV- BILUV FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH USULLARI

Xakimova Yoqutxon Toxirjon qizi

Qo'qon davlat universiteti

"Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt" kafedrası v.b.dotsenti (PhD)

Tursunova Saida Soliyevna

Qo'qon davlat universiteti

Ta'limda axborot texnologiyalari magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida o'quv-biluv faoliyatini samarali faollashtirishning ilmiy asoslangan usullari hamda ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari yoritilgan. Unda interfaol va multimedia resurslardan foydalanish, hamkorlikda o'rganishni rag'batlantiruvchi platformalar, shuningdek sun'iy intellekt (SI) asosida shaxsiylashtirilgan ta'limni joriy etish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, axborot, raqamli infratuzilma, onlayn platforma, raqamli ta'lim resursi, kognitiv faollik, motivatsiya, AR/VR, o'yinlashtirish, onlayn forum.

Abstract: This article discusses scientifically grounded methods for effectively activating students' cognitive and learning activities in the context of the digital transformation of education, as well as ways to implement them in practice. It provides information on the use of interactive and multimedia resources, platforms that encourage collaborative learning, and personalized education based on artificial intelligence (AI).

Key words: digital transformation, information, digital infrastructure, online platform, digital educational resource, cognitive activity, motivation, AR/VR, gamification, online forum.

Аннотация: В данной статье рассматриваются научно обоснованные методы эффективной активизации учебно-познавательной деятельности в условиях цифровой трансформации образования и пути их внедрения в практику. Представлена информация об использовании интерактивных и мультимедийных ресурсов, платформ, способствующих совместному обучению, а также о персонализированном обучении на основе искусственного интеллекта (ИИ).

Ключевые слова: цифровая трансформация, информация, цифровая инфраструктура, онлайн-платформа, цифровой образовательный ресурс, когнитивная активность, мотивация, AR/VR, геймификация, онлайн-форум.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi butunlay yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Raqamli transformatsiya nafaqat texnologik o'zgarishlarni, balki ta'lim mazmuni, metodlari va natijalarini tubdan qayta shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu jarayonda asosiy maqsad – o'quv jarayonini shunday tashkil etishki, unda o'quvchi faol subyektga, bilim izlovchi, tanqidiy fikrlovchi va ijodkor shaxsga aylansin. Raqamli transformatsiya – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yordamida barcha sohalarining qayta qurilishi va rivojlanish jarayonidir.

Ta'lim sohasida u quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- raqamli infratuzilmaning (interaktiv doskalar, planshetlar, bulutli texnologiyalar, sun'iy intellekt) joriy etilishi;
- raqamli ta'lim resurslari va muhitining (onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar, multimedia darsliklar) yaratilishi;

- pedagogik yondashuvlarning o'zgarishi: an'anaviy "o'qituvchi – o'quvchi" munosabatlaridan "rahbar – tadqiqotchi" modeliga o'tish;
- o'quvchi shaxsiga bo'lgan yondashuvning o'zgarishi: har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llarining amalga oshirilishi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiya "Yashil makon", "Onlayn ta'lim" platformasi, "E-darslik" loyihalari, "EduMarket" kabi platformalarning joriy etilishi orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa o'quv jarayonini uzluksiz, qulay va interfaol qilish imkoniyatini beradi (O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020)^[1]. O'quv-biluv faoliyatini faollashtirish deganda, o'quvchilarni bilim olish jarayoniga faol jalb etish, ularning kognitiv qiziqishlarini uyg'otish, mustaqil fikrlash va masalalarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish tushuniladi. Buning psixologik asoslariga quyidagilar kiradi:

- kognitiv faollik: yangi bilimni faol qurish va uni mavjud bilimlar tizimi bilan bog'lash;
- motivatsiya: ichki va tashqi rag'batlantirish omillarining muvozanati. Raqamli vositalar o'yinlashtirish (gamifikatsiya), raqobat va natijani darhol ko'rish imkoniyati orqali kuchli ichki motivatsiya manbai bo'la oladi;
- shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: har bir o'quvchining bilish uslubi (vizual, auditoriya, kinestetik) va o'zlashtirish tezligini hisobga olish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli muhit ushbu psixologik omillarga ta'sir ko'rsatishning kuchli vositasi hisoblanadi, chunki u informatsiyaning ko'p kanalli (matn, audio, video, interaktiv modul) qabul qilinishini ta'minlaydi (Vygotskiy L.S., "Fikrlash va nutq" asari)^[2]. Raqamli muhitda o'quv-biluv faoliyatini faollashtirish usullari va texnologiyalari interfaol hamda multimedia resurslardan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Ularga virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalari kirib, ular tarixiy hodisalarni, biologik jarayonlarni va murakkab fizik qonuniyatlarni simulyatsiya qilish orqali chuqur idrok etish imkonini beradi. Masalan, "Google Expeditions" dasturi yordamida virtual ekskursiyalar o'tkazish mumkin. Interaktiv videolar va animatsiyalar o'quvchiga videoni pauza qilish, qo'shimcha ma'lumot olish hamda savol-javoblar orqali mavzuni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi (platformalar: Edpuzzle, PlayPosit).

Hamkorlikda o'rganishni rag'batlantiruvchi platformalar quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- bulutli hujjatlar va loyihalar (Google Docs, Miro, Padlet) orqali guruh ishini va masofaviy hamkorlikni tashkil etish;
- onlayn forumlar va bloglar orqali esa o'quvchilarning fikr-mulohazalarini erkin ifoda etish hamda o'zaro bahs-munozara muhitini shakllantirish.

O'yinlashtirish (gamifikatsiya) elementlari, jumladan o'yin mexanikalari – ballar, darajalar, yutuqlar va reyting jadvallari o'quv jarayonini qiziqarli hamda rag'batlantiruvchi qiladi. Didaktik onlayn o'yinlar va kvizlar (Kahoot!, Quizizz, Wordwall) bilimlarni mustahkamlash va baholashning dinamik shakli sifatida xizmat qiladi. Sun'iy intellekt (SI) asosida shaxsiylashtirilgan ta'lim adaptiv o'quv platformalari orqali amalga oshiriladi. Ushbu platformalar o'quvchining bilim darajasi va o'rganish tezligiga mos holda mashqlar va materiallarni avtomatik tanlaydi. Aqlli maslahatchilar (chat-botlar) esa 24/7 rejimida savollarga javob berish va individual yordam ko'rsatish imkonini yaratadi.

Teskari aloqa va baholashning zamonaviy usullari ham muhim ahamiyatga ega. Avtomatik testlash va tahlil natijalarni tezkor olish hamda xatolarni aniqlash imkonini beradi. Elektron portfolio (e-portfolio) esa o'quvchining rivojlanish dinamikasini aks ettiruvchi raqamli ishlar to'plami sifatida namoyon bo'ladi. Raqamli usullarni joriy etish bir qator muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Jumladan,

- texnik imkoniyatlarning cheklanganligi – ayrim hududlarda barqaror internet va zamonaviy qurilmalarning yetishmasligi;
- pedagoglarning raqamli savodxonligi (digital literacy)ning pastligi – yangi texnologiyalardan samarali foydalanish uchun malakani oshirish zarurati;
- didaktik maqsadning unutilishi – texnologiya vosita bo'lib, u o'quv jarayoni mazmuni va maqsadlariga xizmat qilishi lozim;

- o'quvchilarning jismoniy va psixologik salomatligiga ta'sir – uzoq vaqt ekran oldida o'tirish va ma'lumotlarning haddan tashqari ko'pligi (informatsion yuklanish);
- shuningdek san'atshunoslik va jismoniy tarbiya kabi fanlarda raqamli vositalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari mavjudligi ^[3].

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv, ya'ni texnik ta'minot, kadrlar tayyorlash va metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish jarayonlarini bir vaqtning o'zida amalga oshirish lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta'limning raqamli transformatsiyasi nafaqat texnika va dasturlarni almashtirish, balki butun pedagogik tafakkurni yangilashni talab qiladi. O'quv-biluv faoliyatini faollashtirishning samarali usullari interfaol multimedia vositalari, hamkorlik platformalari, o'yinlashtirish, sun'iy intellekt hamda shaxsiylashtirilgan yondashuvlarni uyg'unlashtirishga asoslangan bo'lishi zarur. Ushbu usullar o'quvchini bilimlar dunyosining faol izlanuvchisiga aylantirib, uning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Biroq raqamli texnologiyalarni maqsadga muvofiq va pedagogik jihatdan asoslangan holda qo'llash, shuningdek, ularning salbiy ta'sirini minimallashtirishga qaratilgan choralarni ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajak ta'limi – bu an'ana va innovatsiyaning, inson va texnologiyaning uyg'unlashgan, o'quvchini markazga qo'ygan hamda yuksak samaradorlikka yo'naltirilgan ta'lim muhitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Vygotskiy L.S. Fikrlash va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999.
3. Gagné R.M. Ta'lim shartlari. – Holt, Rinehart and Winston, 1985.
4. Panfilova A.P. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: faol o'rganish. – Moskva: Akademiya, 2009.
5. Xodjayev B.X., Rasulov A.R. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'lim tizimini rivojlantirish // "Iqtisodiyot va ta'lim" ilmiy jurnali. – 2021. – №3.
6. Bonk C.J., Graham C.R. (tahr.). Xalqaro masofaviy o'qitish qo'llanmasi. – Erlbaum, 2006.
7. "Ta'limni raqamlashtirish: nazariya va amaliyot" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2022.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH JARAYONIDA NOVERBAL MULOQOT KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Xolmo'minova Bahora Abdulolovna

Jizzax viloyat pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida nonverbal muloqot vositalarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchi shaxsining pedagogik mahoratini rivojlantirishda mimika, imo-ishora, pantomimika kabi nonverbal vositalarning ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida, nonverbal muloqot vositalaridan samarali foydalanish o'quvchi bilan ijobiy psixologik muhitni shakllantirishga, dars jarayonida o'zaro ishonch va hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: nonverbal muloqot, pedagogik mahorat, boshlang'ich sinf, mimika, pedagogik texnika, kommunikatsiya, o'qituvchi nutqi.

Abstract: The article discusses the importance of nonverbal communication tools in the professional training of future primary school teachers. It analyzes the impact of facial expressions, gestures, and body language on the development of pedagogical skills. The study concludes that effective use of nonverbal communication enhances the psychological climate in the classroom and strengthens trust-based interaction between teachers and students.

Key words: nonverbal communication, pedagogical skills, primary school, facial expression, pedagogical technique, communication, teacher's speech.

Аннотация: В статье раскрывается значение невербальных средств общения в профессиональной подготовке будущих учителей начальных классов. Рассмотрено влияние мимики, жестов и пантомимики на развитие педагогического мастерства учителя. Установлено, что эффективное использование невербальных средств способствует созданию положительной психологической атмосферы на уроке и укреплению доверительных отношений между учителем и учеником.

Ключевые слова: невербальное общение, педагогическое мастерство, начальная школа, мимика, педагогическая техника, коммуникация, речь учителя.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablar tobora murakkablashib bormoqda. Bugungi kunda o'qituvchi nafaqat o'z fanini mukammal biluvchi mutaxassis, balki o'quvchi shaxsini chuqur anglay oladigan, samarali muloqot o'rnatishga qodir pedagog bo'lishi lozim. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik faoliyati o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda nonverbal muloqot vositalari yetakchi o'rin egallaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari axborotni asosan emotsional-idrokiy darajada qabul qiladilar. O'qituvchining yuz ifodasi, nigohi, tana harakati, pedagogik masofani to'g'ri tanlashi o'quvchining darsga bo'lgan munosabatini, o'ziga ishonchini va o'quv motivatsiyasini belgilaydi. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida nonverbal muloqot kompetensiyasini shakllantirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining kommunikativ madaniyati, ayniqsa, nonverbal muloqot vositalaridan samarali foydalanish ko'nikmasi o'quvchilarning psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Noverbal muloqot inson hissiyotlari, kayfiyati va munosabatini ifoda etuvchi vositalar majmuasidir [1, 56-b.].

Mehrabian tadqiqotlariga ko'ra, muloqotning 55 foizi tana harakatlari, 38 foizi ovoz ohangi, atigi 7 foizi esa so'zlar orqali ifodalanadi [1, 60-b.]. Shu bois, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun bu ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb masala sanaladi.

Noverbal muloqot shaxslararo munosabatlarda nutqsiz belgilar orqali amalga oshiriladigan axborot almashinuvi jarayonidir. Psixologik tadqiqotlar muloqot jarayonida uzatiladigan axborotning katta qismi aynan noverbal vositalar hissasiga to'g'ri kelishini ko'rsatadi. Pedagogik faoliyatda noverbal muloqot o'qituvchining ichki kechinmalari, munosabati va pedagogik pozitsiyasini ifodalovchi muhim omil hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida noverbal muloqot quyidagi vazifalarni bajaradi: o'quvchilarda ishonch va xavfsizlik muhitini yaratish; tarbiyaviy ta'sirni kuchaytirish; dars jarayonini jonlantirish; pedagogik taktni ta'minlash. Shu bois noverbal muloqot kompetensiyasi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida muhim o'rin tutadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot davomida nazariy tahlil, kuzatuv, so'rovnoma va pedagogik tajriba metodlaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida V.A. Kan-Kalik [4, 72-b.], B.F. Lomov [3, 115-b.], D. Goleman [7, 89-b.] hamda o'zbek olimlari A. Jalolov [5, 44-b.] va N. G'aybullayeva [6, 112-b.] ning ilmiy ishlari tahlil qilindi.

Amaliy bosqichda Jizzax viloyati pedagogika yo'nalishidagi 60 nafar talaba o'rtasida kuzatuv va so'rovnoma o'tkazildi. Ularning noverbal muloqot haqidagi bilim, ko'nikma va amaliy malakalari baholandi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining noverbal muloqot kompetensiyasi quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1. **Kognitiv komponent** – noverbal muloqot vositalari, ularning pedagogik mohiyati va funksiyalari haqidagi bilimlar.
2. **Faoliyat komponenti** – pedagogik vaziyatlarda mimika, jest, pantomimika va vizual kontakti samarali qo'llash ko'nikmalari.
3. **Emotsional-regulyativ komponent** – o'z emotsiyalarini boshqarish, empatiya va pedagogik sezgirlik.
4. **Refleksiv komponent** – o'z noverbal xatti-harakatlarini tahlil qilish va baholash qobiliyati.

Mazkur komponentlarning uyg'un rivojlanishi bo'lajak o'qituvchining pedagogik mahoratini shakllantiradi.

Noverbal muloqot kompetensiyasini shakllantirish bosqichlari

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida noverbal muloqot kompetensiyasini shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich: Diagnostik-yo'naltiruvchi bosqich

Bu bosqichda talabalarning noverbal muloqot darajasi aniqlanadi. Kuzatuv, test va suhbatlar orqali individual ehtiyojlar belgilanadi.

2-bosqich: O'quv-amaliy bosqich

Mazkur bosqichda talabalar noverbal muloqot vositalaridan foydalanish bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni egallaydilar.

3-bosqich: Refleksiv-rivojlantiruvchi bosqich

Bu bosqichda talabalar o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, xatolar ustida ishlash va kasbiy o'sishga yo'naltiriladi.

Noverbal muloqot kompetensiyasini shakllantirish metodlari

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida noverbal muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

1. **Kuzatuv va tahlil metodi** – tajribali o'qituvchilar faoliyatini kuzatish va tahlil qilish;
2. **Rolli va imitatsion o'yinlar** – pedagogik vaziyatlarni modellashtirish;
3. **Trening mashg'ulotlari** – mimika, jest va emotsional holatni boshqarishga qaratilgan mashqlar;
4. **Videoanaliz metodi** – dars jarayonini videoyozuv orqali tahlil qilish;
5. **Integrativ-amaliy metod** – pedagogik amaliyot bilan uzviy bog'liqlikda kompetensiyani rivojlantirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning 68 foizi noverbal muloqotning ahamiyatini biladi, biroq ularni dars jarayonida yetarli darajada qo'llay olmaydi. Faqat 12 foiz talaba tana tili va mimikadan to'g'ri foydalana olgan [6, 117-b.].

Pedagogik tajriba jarayonida "Ko'z bilan muloqot", "Tana tili", "O'qituvchi nigohi" kabi mashqlar joriy etildi. Natijada ishtirokchilarning noverbal kompetensiya darajasi 32 foizga oshgani qayd etildi.

Ayniqsa, "Role play" (rolli o'yinlar) usuli orqali talabalar o'qituvchi-o'quvchi vaziyatlarini jonlantirib, mimika, pantomimika va ovoz ohangini boshqarish malakasini egalladilar [2, 140-b.].

Noverbal muloqot o'qituvchi shaxsining pedagogik takti bilan uzviy bog'liqdir [4, 93-b.]. O'qituvchi mimikasi, nigohi, tana holati orqali o'quvchining ichki kechinmalarini anglay oladi.

D. Goleman ta'kidlaganidek, empatiya o'qituvchining eng muhim kasbiy fazilatlaridan biridir – u o'quvchi hissiyatini tushunishga yordam beradi [7, 102-b.]. Shu bois, ta'lim jarayonida empatik yondashuvni shakllantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar samarali natija beradi.

Bundan tashqari, interfaol metodlardan "Mirror method" va "Video feedback" usullari talabalarga o'z tana tilini tahlil qilish imkonini beradi. Bu orqali bo'lajak o'qituvchilar o'z harakatlari, mimikalari va ovoz ohangini tahlil qilib, reflektiv o'sishga erishadi [8, 85-b.].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Noverbal muloqot kompetensiyasi o'qituvchining kasbiy mahoratini shakllantiruvchi asosiy komponentlardan biridir.
2. Talabalarda bu kompetensiyani rivojlantirish uchun maxsus trening va mashg'ulotlar zarur.
3. "Noverbal muloqot madaniyati" fani yoki moduli oliy ta'lim muassasalarida pedagogik psixologiya kursi bilan integratsiyalangan holda joriy etilishi kerak.
4. O'qituvchining noverbal kompetensiyasi – uning ta'sirchan nutqi, mimikasi va pedagogik taktini uyg'unlashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida noverbal muloqot kompetensiyasini shakllantirish pedagogik jarayon samaradorligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi. Noverbal muloqot vositalaridan ongli va maqsadli foydalanish o'qituvchining pedagogik mahoratini yuksaltiradi, o'quvchilar bilan samarali hamkorlikni ta'minlaydi va boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mehrabian A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. – Belmont, CA: Wadsworth, 1972. – 112 b.
2. Argyle M. Bodily Communication. – London: Methuen, 1988. – 220 b.
3. Ekman P. Emotions Revealed. – New York: Times Books, 1997. – 289 p.
4. Кан-Калик В.А. Педагогическое общение. – Москва: Просвещение, 1990. – 176 с.
5. Jalolov A. Pedagogik muloqot asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2003. – 148 b.
6. G'aybullayeva N. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – 205 b.
7. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995. – 343 p.
8. Kadirova Z. Boshlang'ich ta'limda muloqot madaniyatini rivojlantirish omillari. – Toshkent, 2021. – 97 b.

FRUSTRATSIYA HOLATINING PSIXOLOGIK MOHIYATI VA UNI YENGISH MEXANIZMLARI

Y. E. Sobirov

TAFU katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada frustratsiya hodisasining psixologik mohiyati, kelib chiqish sabablari, turlari, uni o'lchash va yengish mexanizmlari, emotsional holatlar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Maqolada frustratsiya shaxsning emotsional barqarorligiga, ijtimoiy moslashuvchanligiga va o'zini anglash jarayonlariga ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: frustratsiya, stress, emotsional tanglik, agressiya, sublimatsiya, psixodiagnostika.

Abstract: This article analyzes the psychological nature of the phenomenon of frustration, its causes, types, as well as the mechanisms for measuring and overcoming it. Frustration is examined in terms of its impact on emotional stability, social adaptation, and processes of self-awareness.

Key words: frustration, stress, emotional tension, aggression, sublimation, psychodiagnostics.

Аннотация: В данной статье анализируются психологическая сущность феномена фрустрации, причины его возникновения, виды, а также механизмы измерения и преодоления. Фрустрация рассматривается с точки зрения её влияния на эмоциональную устойчивость личности, социальную адаптацию и процессы самосознания.

Ключевые слова: фрустрация, стресс, эмоциональное напряжение, агрессия, сублимация, психодиагностика.

KIRISH

Inson hayoti davomida maqsad va intilishlarga erishish yo'lida turli to'siqlarga duch keladi. Bu to'siqlar natijasida yuzaga keladigan hissiy tanglik, hafsalasizlik, g'azab yoki umidsizlik holatlari psixologiyada frustratsiya deb ataladi. Frustratsiya hodisasi shaxsning ruhiy holati, ijtimoiy moslashuvi va motivatsion tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u zamonaviy psixologiya tadqiqotlarining muhim yo'nalishlaridan biridir. Bugungi kunda frustratsiya masalasi nafaqat klinik psixologiyada, balki ta'lim, boshqaruv, harbiy psixologiya va shaxs rivojlanishiga doir sohalarida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, frustratsiyaning psixologik mohiyatini aniqlash va uni yengish mexanizmlarini o'rganish insonning ruhiy sog'lomligini saqlash hamda barqaror ijtimoiy faoliyatni ta'minlashda dolzarb masaladir ^[2].

MAVZUGA OID ADABIYOT SHARHI

"Frustratsiya" atamasi lotincha frustratio – "umidsizlik", "maqsadning buzilishi" ma'nolarini bildiradi. Birinchi bor bu termin XX asr boshlarida psixologiya faniga kiritilgan va shundan so'ng turli yo'nalishlar tomonidan keng talqin etilgan.

Frustratsiya fenomeni dastlab Z. Freyd va keyinchalik D. Dollard, N. Miller, L. Berkowitz kabi olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Xususan, Dollard va Millerning "frustratsiya–agressiya" nazariyasiga ko'ra, frustratsiya ko'pincha agressiv xulq-atvorning psixologik manbai hisoblanadi. Ammo zamonaviy psixologiyada bu hodisa faqat agressiya bilan emas, balki shaxsning moslashuv strategiyalari, coping mexanizmlari va emotsional barqarorligi bilan ham bog'liq holda o'rganiladi. Z. Freydning psixoanalitik yondashuvida frustratsiya insonning instinktiv istaklari (id) bilan ijtimoiy me'yor va cheklovlar (superego) o'rtasidagi ziddiyat natijasida yuzaga keladigan ichki ruhiy tanglik sifatida izohlanadi ^[1]. Bunday holatda shaxsning ichki konfliktlari turli nevrotik reaksiyalarni keltirib chiqaradi. Bixevioristlar fikricha, har qanday frustratsiya agressiyani keltirib chiqaradi, ya'ni maqsadga erishish to'sqinlikka uchrasa, inson g'azab yoki salbiy reaksiya bilan javob beradi ^[2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot frustratsiya fenomenining psixologik mohiyatini, uning xavotir bilan o'zaro bog'liqligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, tadqiqot jarayonida zamonaviy psixologiyaning nazariy va empirik metodologik yondashuvlariga tayangan holda amalga oshirildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi ilmiy yondashuvlarga asoslanadi:

1. **Tizimli yondashuv** – frustratsiyani shaxs psixikasining tarkibiy qismi sifatida, emotsional holatlar tizimida (xavotir, agressiya) o'zaro bog'liqlikda tahlil qilish imkonini berdi;
2. **Faoliyat yondashuvi** – frustratsiyaning shaxs faoliyati va xulq-atvoriga ta'sirini o'rganishda qo'llanildi;
3. **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv** – frustratsiya namoyon bo'lishining individual-psixologik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi;
4. **Yosh psixologiyasi yondashuvi** – o'smirlik va ilk o'spirinlik davrida frustratsiyaning rivojlanish xususiyatlarini tushuntirish imkonini berdi.

Gumanistik psixologiya namoyandalari A. Maslou, K. Rodjerslar bu hodisani shaxsning o'zini ro'yobga chiqarish (self-actualization) ehtiyoji to'silib qolgan holat sifatida izohlaydi [3]. Ularning fikricha, frustratsiya shaxsning o'sish va rivojlanish imkoniyatlarini chegaralovchi ruhiy to'siqdir. Frustratsiya ko'pincha insonning maqsadiga erishish jarayonida to'siq yoki to'xtov paydo bo'lishi bilan bog'liq. Sabablariga ko'ra u ichki va tashqi omillarga ajratiladi [4].

Ichki omillar:

- past o'zini baholash;
- ishonchsizlik yoki qo'rquv;
- ichki ziddiyatlar;
- emotsional beqarorlik.

Tashqi omillar:

- ijtimoiy, iqtisodiy yoki ma'muriy to'siqlar;
- jamiyat yoki atrof-muhit cheklavlari;
- resurs yetishmasligi;
- boshqa shaxslarning qarorlari yoki qarshiligi.

Mazmuniga ko'ra esa frustratsiya quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Motivatsion frustratsiya – maqsadga erisha olmaslik tufayli yuzaga keladi.
2. Kognitiv frustratsiya – tushunmovchilik yoki bilim yetishmasligi sababli.
3. Emotsional frustratsiya – sevgi, e'tibor, qo'llab-quvvatlash ehtiyojlari qondirilmaganda.
4. Ijtimoiy frustratsiya – jamiyatdagi nohaqlik va cheklovlar natijasida.
5. Rol frustratsiyasi – shaxsning ijtimoiy roli bilan bog'liq ziddiyatlarda namoyon bo'ladi [5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Frustratsiya darajasini aniqlash uchun psixologiyada bir qator metodikalar qo'llaniladi. Eng mashhuri – P. F. Rosenzweigning frustratsiya testidir. Bu testda respondentga bir qator konfliktli ijtimoiy vaziyatlar beriladi va ularning reaksiyalari uch yo'nalishda baholanadi:

Reaksiya turi	Tavsifi
Ekstrapunitiv	Aybni tashqi shaxslarga yoki vaziyatga yuklaydi.
Intropunitiv	Aybni o'ziga qaratadi, o'zini ayblaydi.
Impunitiv	Vaziyatni obyektiv tahlil qiladi, ayb yuklamaydi.

Ushbu test yordamida shaxsning stressga bardoshlilik, agressivlik darajasi va moslashuvchanligi aniqlanadi ^[6]. Shuningdek, frustratsiyani o'lchashda R. Lazarusning stressni baholash shkalasi, Cattellning 16 PF shaxs testi, va Spielbergerning tashvish (xavotir) shkalasi kabi metodikalar ham yordamchi sifatida qo'llaniladi ^[7].

Psixologiyada frustratsiya, xavotir va agressiya shaxsning emotsional sohasiga oid bo'lib, ular o'zaro murakkab sabab-oqibat munosabatlari orqali bog'langan. Ushbu uchlik ayniqsa o'smirlik va ilk o'spirinlik davrida kuchli namoyon bo'ladi, chunki bu bosqichda emotsional barqarorlik hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Frustratsiya shaxs uchun ahamiyatli ehtiyoj yoki maqsadning to'sqinlikka uchrashi natijasida yuzaga keladi. Ushbu holat birlamchi emotsional reaksiya sifatida xavotirni keltirib chiqaradi, xavotir esa o'z navbatida agressiv yoki destruktiv xulq-atvor ehtimolini oshiradi. Shu sababli frustratsiya ko'pincha xavotir va agressiyaning psixologik manbai sifatida qaraladi. Xavotir frustratsion vaziyatlarda shaxsning ichki beqarorlik holatini aks ettiradi. Frustratsiya jarayonida shaxs:

- vaziyatni nazorat qila olmaslik hissini boshdan kechiradi;
- kelajak natijalariga nisbatan noaniqlik sezadi;
- o'z imkoniyatlarini past baholay boshlaydi.

Bu holat reaktiv xavotirning kuchayishiga olib keladi. Xususan, Kurt Lewin nazariyasiga ko'ra, frustratsiya shaxsning "psixologik maydoni"da ichki zo'riqishni yuzaga keltirib, emotsional beqarorlikni kuchaytiradi. Xususan ontogenez taraqqiyotining o'smir va ilk o'spirinlik davrida frustratsiya bilan bog'liq xavotir quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- o'ziga ishonchsizlik;
- ijtimoiy bahodan qo'rquv;
- muvaffaqiyatsizlikni oldindan kutish;
- ichki tanglik va xavf hissi.

Natijada frustratsiya uzoq davom etsa, xavotir barqaror shaxsiy xususiyat darajasiga ko'tarilishi mumkin. Xavotir ko'pincha ichki zo'riqish sifatida kechadi. Agar shaxsda:

- stressga chidamlilik past bo'lsa;
- koping strategiyalari yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa;
- ijtimoiy qo'llab-quvvatlash sust bo'lsa,
- unda xavotir tashqi agressiya orqali kompensatsiya qilinadi.

Bu holat ayniqsa o'smirlik davrida yaqqol ko'zga tashlanadi, chunki bu davrda impulsivlik yuqori bo'ladi. Shuningdek, Albert Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, agressiv xatti-harakatlar frustratsiya fonda o'rganilgan xulq modeli sifatida ham shakllanishi mumkin deb keltiradi.

Umuman olganda, frustratsiya va xavotir o'zaro uzviy bog'langan psixologik hodisalar bo'lib, ular shaxs emotsional sohasining murakkab dinamikasini tashkil etadi. Frustratsiya xavotirni kuchaytiradi, xavotir esa agressiv yoki destruktiv reaksiyalar uchun psixologik zamin yaratadi. Ushbu bog'liqlikni chuqur o'rganish o'smir va ilk o'spirinlarning emotsional holatini tushunish hamda psixokorreksion ishlarni samarali tashkil etish uchun muhim ahamiyatga ega.

Inson frustratsiya holatiga turlicha psixologik javob beradi. Eng keng tarqalgan reaktsiyalar quyidagilarni misol qilishimiz mumkin:

1. **Agressiya** – tashqi to'siqqa qarshi hujumkor reaksiya.
2. **Regressiya** – bolalarcha xulqqa qaytish yoki mas'uliyatdan qochish.
3. **Proeksiya** – aybni boshqalarga yuklash.
4. **Ratsionalizatsiya** – muvaffaqiyatsizlikni "oqlovchi" izoh topish.
5. **Qochish (evazionizm)** – muammodan chetlashish, e'tiborni boshqa narsaga qaratish.
6. **Sublimatsiya** – negativ energiyani ijobiy faoliyatga yo'naltirish (sport, ijod, mehnat).

Frustratsiyani oldini olish mexanizmlari

Psixologik nuqtai nazardan, frustratsiyani to'g'ri boshqarish – shaxsning psixologik immuniteti va stressga bardoshlilikni oshiradi. Zamonaviy psixologiyada frustratsiyani yengishning bir necha samarali usullari ishlab chiqilgan bo'lib ularga quyidagilar kiradi:

1. **Kognitiv qayta baholash** – vaziyatni ijobiyroq talqin qilish;
2. **Emotsional o'zini nazorat qilish** – meditatsiya, nafas mashqlari, autogen mashqlar orqali his-tuyg'ularni boshqarish;
3. **Realistik maqsad qo'yish** – haddan tashqari ambitsiyani kamaytirish;
4. **Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash** – yaqinlar bilan muloqot, psixolog yordami;
5. **Sublimatsiya** – ichki energiyani ijodiy yoki foydali faoliyatga burish.

Ushbu mexanizmlar frustratsiyani ijobiy yo'naltirish orqali shaxsning o'zini rivojlantirishiga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki Frustratsiya – inson ruhiy hayotining tabiiy, lekin murakkab holatlardan biridir. U maqsad va to'siq o'rtasidagi ziddiyat natijasida yuzaga kelib, shaxsning emotsional, motivatsion va kognitiv tizimlariga ta'sir ko'rsatadi. Frustratsiyani boshqarish va to'g'ri yengish mexanizmlarini shakllantirish shaxsning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi hamda ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi. Shunday qilib, frustratsiyani faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki shaxsiy o'sish va o'zini anglash jarayonini faollashtiruvchi psixologik imkoniyat sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

O'tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, frustratsiya shaxs psixik hayotining muhim va murakkab hodisalaridan biri bo'lib, u ehtiyojlar, maqsadlar va intilishlarning qondirilmasligi natijasida yuzaga keladigan emotsional-psixologik holat sifatida namoyon bo'ladi. Frustratsiya fenomenini inson faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va emotsional barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bir qancha tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, frustratsiya ko'pincha xavotir va agressiya kabi salbiy emotsional holatlar bilan uzviy bog'liqdir.

Frustratsion vaziyatlarda shaxsda ichki zo'riqish kuchayadi, vaziyat ustidan nazorat hissi pasayadi va bu holat reaktiv hamda barqaror xavotirning shakllanishiga olib keladi. O'z navbatida, xavotir darajasining ortishi agressiv yoki destruktiv xulq-atvor reaksiyalarining yuzaga kelish ehtimolini oshiradi. Ayniqsa, o'smirlar va ilk o'spirinlik davrida frustratsiya yaqqolroq namoyon bo'lib, bu yosh davrlariga xos bo'lgan emotsional beqarorlik, impulsivlik, o'zini anglash jarayonining murakkabligi bilan izohlanadi. Ushbu bosqichlarda frustratsiya shaxs rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ijtimoiy moslashuv jarayonini qiyinlashtirishi va psixologik muammolarning chuqurlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, frustratsiya faqat destruktiv hodisa emasligi, balki ma'lum sharoitlarda shaxsning moslashuvchanligini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va ichki resurslarini faollashtiruvchi konstruktiv omil sifatida ham namoyon bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Bu holat shaxsning individual psixologik xususiyatlari, coping strategiyalari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liqdir.

Umuman olganda, frustratsiya fenomenini ilmiy jihatdan chuqur o'rganish va unga kompleks psixologik yondashuvni qo'llash shaxsning emotsional barqarorligini ta'minlash, xavotir va agressiyaning oldini olish hamda sog'lom shaxs rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Frustratsiya muammosini o'rganish va oldini olishga qaratilgan ilmiy-amaliy ishlarni takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi: Psixodiagnostik faoliyatni kuchaytirish, psixoprofilaktik va psixokorreksion dasturlar ishlab chiqish, frustratsiyaga chidamlilikni oshirishga qaratilgan treninglar tashkil etish, emotsional o'zini boshqarish, stressga qarshi kurashish va konstruktiv coping strategiyalarini rivojlantirish, agressiv xulq-atvorni kamaytirishga yo'naltirilgan psixokorreksion mashg'ulotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maslow, A. Motivation and Personality. New York: Harper & Row, 2004.
2. Немов, Р. С. Психология: Учебник для студентов. Москва: Владос, 2001.
3. Бодров, В. А. Психологический стресс: Развитие и преодоление. Москва, 2006.
4. Rosenzweig, P. F. Picture-Frustration Study Manual. 2005.
5. Spielberger, C. D. Anxiety: Current Trends in Theory and Research. Academic Press, 2002.
6. Rodgers, K. On Becoming a Person. Boston, 2001.
7. Lazarus, R. S., & Folkman, S. Stress, Appraisal, and Coping. Springer, 2004.
8. Sobirov, Y. (2023). O'smirlarda xavotirlanish hissi paydo bo'lishining psixologik aspektlari. Евразийский журнал академических исследований, 3(4 Special Issue), 142-146.
9. Sobirov, Y.E.O.G.L. (2022). O'smirlarda xavotirlanish hissi namoyon bo'lishining diniy-psixologik omillari. Academic research in educational sciences, (Conference), P. 219-222.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA ERTAKLARNI HIKOYA QILISHDA MOTIV VA SYUJETNING TARBIYAVIY AHAMIYATI (“PAHLOVON RUSTAM” ERTAGI MISOLIDA)

Zulayxo Nazarova

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti dotsenti

Farangiz Mardiyeva

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimida o'zbek xalq og'zaki ijodining o'rni, bolalarga ertaklarni hikoya qilish jarayonida motiv va syujetning tarbiyaviy ahamiyati hamda maktabgacha ta'lim tizimida markazlar faoliyatini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodining, xususan ertaklarning, muhim tarbiyaviy vosita ekanligi yoritilgan, shuningdek ushbu yo'nalishda amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: motivlarning turlari, syujet elementlari, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim, postpozitsiya, sehrli raqamlar.

Abstract: The article examines the role of Uzbek folklore in the preschool education system, the educational significance of motive and plot in the process of telling children's fairy tales, and substantiates that folklore, especially fairy tales, serves as an important educational tool in the development of centers within the preschool education system; relevant recommendations are also provided.

Key words: types of motives, plot elements, exposition, knot, development of events, climax, resolution, postposition, magic numbers.

Аннотация: В статье рассмотрена роль узбекского фольклора в системе дошкольного образования, воспитательное значение мотива и сюжета в процессе рассказывания детских сказок, а также обосновано, что фольклор, особенно сказки, является важным воспитательным инструментом в развитии центров системы дошкольного образования, и представлены рекомендации по данному направлению.

Ключевые слова: типы мотивов, элементы сюжета, экспозиция, завязка, развитие событий, кульминация, развязка, послелог, магические числа.

KIRISH

Keyingi yillarda ta'limning asosiy boshlang'ich bo'g'ini bo'lmish maktabgacha ta'lim tizimi bo'yicha ulkan islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning “Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, u har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi”, degan fikri yuqoridagi mulohazalarning yaqqol dalilidir. Ayni paytda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining integratsiyasini ta'minlash pirovardida tarbiyalanuvchilarning nutqini uzluksiz rivojlantirib borish uchun tarbiyachilarning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha 2022–2026-yillarga mo'ljallangan “Taraqqiyot strategiyasi”¹ doirasida maktabgacha ta'lim tizimi alohida ustuvor yo'nalish sifatida ko'riladi. Bu bejiz emas, chunki zamonaviy tadqiqotlar ham, amaliy tajriba ham shuni ko'rsatadiki, bolaning keyingi barcha rivojlanish bosqichlari aynan 3–7 yosh oralig'ida qo'yilgan poydevorga tayanadi. Shu bois O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan “Ilk qadam” davlat o'quv dasturi bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan.

1 <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

Mazkur dasturda rivojlantiruvchi markazlar, ya'ni "Qurish va konstruksiyalash, matematika", "Syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish", "Til va nutq", "Fan va tabiat", "San'at" kabi rivojlanish markazlari orqali ta'lim-tarbiyaning kompleks yondashuvini shakllantirish nazarda tutiladi. Ertak so'zining lug'aviy ma'nosi aytish, aytmoq, hikoya qilmoq ma'nolarini bildiradi. M. Qoshg'ariy o'zining "Devonu lug'otit turk" asarida turkiy xalqlarda bu tushuncha "etuk" atamasi bilan yuritilganini qayd etadi. Uning ta'kidlashicha, "etuk" "biror voqeani og'zaki hikoya qilish" ma'nosini anglatadi. Shundan keyingi deyarli barcha lug'atlarda asosan "ertak" so'zi qo'llanib kelinadi ^[1, 2].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Dunyo xalq ertaklarida bo'lgani singari, o'zbek xalq ertaklarida ham yetakchi motivlar mavjud. Motiv – bu badiiy asarda voqeaning yuzaga kelishiga sabab bo'ladigan, syujetni harakatlantiruvchi mazmuniy unsur bo'lib, qahramonning nima uchun harakat qilayotganini va voqea nima sababdan boshlanishini izohlaydi. Bular sirasiga o'gaylik, nikoh, sayohat-sarguzasht, qahramonlik, sinov va shart kabi motivlarni kiritish mumkin. Biz quyida syujetda qahramonlik motivi yetakchilik qilgan "Pahlavon Rustam" ertagini tahlilga tortdik. Bu ertak o'zbek xalq dostonlari ruhi bilan hamohang bo'lib, uning matni yosh ertak shinavandalarini ham birdek jalb etishga qodirdir. Ushbu ertak an'anaviy boshlanma formasiga ega. Ya'ni mazkur shakl bolalarni ertakka qiziqitirish, tanishtirish hamda ertakning xayoliy muhitini yaratish maqsadlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Syujet (fransuzcha syujet – tasvirlanayotgan yoki bayon etilayotgan narsa) qahramonlarning o'zaro murakkab munosabatlari orqali shakllanadi. Qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar voqealarda namoyon bo'lib, voqea-hodisalar tizimi asar syujetining asosini tashkil etadi.

Ekspozitsiya (lotincha – bayon qilish, tushuntirish) voqealar boshlanishidan oldin keladigan tasviriy muqaddimadir. Tugun asardagi voqealar rivojiga asos bo'lib xizmat qiladigan qarama-qarshiliklarning pinhona boshlanish nuqtasidir. Voqealar rivoji esa syujetdagi voqealarning tugundan keyingi izchil taraqqiyotini anglatadi. Kulminatsiya voqealar rivojining hamda qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarning eng yuqori cho'qqisini ifodalaydi. Yechim esa asarda tasvirlangan voqealar va qahramonlar taqdirining hal bo'lishini ifoda etadi. Quyidagi "Pahlavon Rustam" ertagida boshlanma quyidagicha berilgan: "Bor ekan, yo'q ekan, och ekan, to'q ekan, bo'ri bakavul ekan, tulki yasavul ekan, toshbaqa tarozibon ekan, qurbaqa undan qarzdor ekan", deya boshlanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ekspozitsiya – ushbu voqealar Jayxun daryosi bo'yida joylashgan xushmanzara bir mamlakatda bo'lib o'tayotganligi, shu zamonda Nodirshoh hukmdorlik qilishi, aql-u farosatda yakka-yu yagona Zol va uning uch farzandi – Ibrohim, Abdulla hamda baland bo'yli, keng yelkali, bahodir yigit Rustamning ishtirok etishi, Nodirshoh yurtidan olti oylik yo'l narida bepayon cho'l-u biyobonlar va boshi bulutga yetgan uchta tog' ortida Devsafid deb atalgan bahaybat dev yashashi bilan namoyon bo'ladi. Tugun esa o'sha devning sevimli taomi odam go'shti ekanligi va kunlarning birida Devsafidga berish uchun keltirilgan odamlar tamom bo'lib qolganligi bilan karakterlanadi.

Voqealar rivojida Devsafid ikki devni Nodirshoh yurtiga jo'natadi va bu ikki dev bir dumalab odam qiyofasiga kirib, tadbirli, ayyor va hiylakorliklari bilan barcha ulamolarni, lashkarlarni hamda Nodirshohni asir olib ketadi, Rustam esa ularni ozod qilish maqsadida bir necha sinovlardan o'tadi. Kulminatsiya Rustamning devlar bilan qilich yalang'ochlab, yakka o'zi shijoat, qahramonlik va jasorat bilan olishuvi tasvirida yorqin aks etadi. Yechimda devlarning o'limi, barcha yovuz kuchlardan forig' bo'lish, turli xil sirli tilsimlarni bosib o'tish, o'z yurtdoshlarini qutqarish hamda ota ishonchini qozonish voqealari ifodalanadi ^[3-4]. Postpozitsiyada esa Rustamning yurtdoshlariga yana ozodlik ne'matini qayta in'om etishi, olti oylik yo'lda o'z yurtiga qaytishi va ushbu g'alaba munosabati bilan yetti kun to'y-tomosha berib, baxtli yashashi holatlari tasvirlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ertakda bir nechta xayoliy uydirmalar va tilsimlarga duch kelinishi, ularning sehr-jodu hamda mubolag'ali tasvirlar bilan uyg'unlashib ketgani ko'rsatib beriladi. Jumladan, devlarning bir dumalab odam qiyofasiga o'tishi, Nodirshoh asirlikda band bo'lganida sehrgar donishmand Zolga xabar yetkazish uchun qushga aylanishi, devlarning Rustamni nobud qilish uchun bozor ko'rinishida paydo bo'lishi, bog'dagi donishmand qiyofasidagi cholning to'nkaga aylanib qolishi kabi sehrli uydurmalar bunga misol bo'la oladi. Bundan tashqari, xalq og'zaki ijodining ertak, rivoyat va dostonlarida totemistik ruh uyg'unligini ko'rish mumkin bo'lib, "Pahlavon Rustam" ertagida ham saman otning Rustamga yordam berishi, xavfni sezganda tumshug'i bilan turtib uni uyg'otishi hamda ertak so'ngida tong saharda uxlab yotgan Rustamni qo'riqlab, dev bilan olishishi bunga yaqqol dalildir. Ertaklarda an'anaviy formula sifatida sehrli uch, yetti, olti, to'qqiz va qirq raqamlarining qo'llanilishi e'tiborni tortadi, xususan, donishmand Zolning uch o'g'li borligi, qora devning uch botmonli girzaga egaligi, Rustam

Akvandev bilan jang qilmoqchi bo'lganida bir oy uxlashi, yigirma yetti kun o'tib uch kun qolganini aytishi, uch kecha uch kunduz Akvandev bilan olishuvi va yetti kun ozodlik munosabati bilan uyushtirilgan tomoshalar fikrimizni tasdiqlaydi ^[5].

Ertaklarning ajralmas badiiy vositasi bo'lgan mubolag'a devlar tasvirida, ya'ni ularning bo'ylari g'oyat uzunligi, suv ichish uchun yerga egilmay, bulutlar suvidan shimib ichishi, quduqdagi devlardan birining og'zidan qora tutun, ikkinchisining og'zidan esa olov purkalishi, Rustamning yakka o'zi barcha yovuz kuchlarga teng kelishi, uning akalaridan ajratilib o'ta qudratli qilib tasvirlanishi hamda bog'dagi donishmand qiyofasidagi hiylakor cholning nihoyatda og'irligi orqali ifodalanadi. Qo'shimcha qilib aytish joizki, xalq ertaklarida obi-hayot suvi bilan tirilish, shifobaxsh suv surtilganda ko'r ko'zlarning ochilishi, suv sepilganda sehrning buzilishi yoki suvga tushganda boshqa odam qiyofasiga o'tish an'analari yetakchi o'rin tutgani kabi "Pahlavon Rustam" ertagida ham devor ortidagi shifobaxsh buloq suvi tasviri uchraydi. Unda Rustam bilan devning olishuvi chog'ida Pahlavon Rustam devning bir qo'lini qilich bilan chopib tashlaydi, dev devor ortiga o'tib qaytganida esa qo'li yana but bo'lib keladi, biroq Rustam devning ikkinchi boshiga qilich urib uni mag'lub etadi. Shundan so'ng Rustam devor ortiga o'tib qarasa, u yerda buloq bo'lib, undan qonib-qonib ichadi va natijada dev bilan bo'lgan jang izlari g'oyib bo'ladi. Suvning shifobaxsh xususiyatini anglagach, Rustam dev ta'sirida ko'r bo'lib qolgan yurtdoshlarining ko'zlariga o'sha suvni surtib, ularga yana yorug' dunyoni ko'rish ne'matini in'om etadi va Rustamdek pahlavon yigit nafaqat yurtdoshlarini, balki butun xalqini farovon hayot sari boshlaydi.

XULOSA

Demak, xalq ertaklari – ayniqsa "Pahlavon Rustam" – "Ilk qadam" dasturining barcha rivojlanish markazlariga tabiiy tarzda uyg'unlashadi va ularning mazmunini boyitadi. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarning kompleks rivojlanishini, milliy o'zlikni anglashini hamda ezgu qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi. Shunday qilib, ertaklar – nafaqat til va tafakkurni rivojlantiruvchi vosita, balki milliy tarbiya, ma'naviyat va ijodiy tafakkurni uyg'unlashtiruvchi muhim ta'lim manbaidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida Qonun. Toshkent sh., 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son. <https://lex.uz/docs/-4646908>
2. "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmon. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". <https://lex.uz/docs/-4327235>
4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. Toshkent, 2018-yil.
5. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 3 tom.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARINING RASMIY VEBSAYTLARI SIFATINI OSHIRISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN NEFT VA GAZ SOHASIDA FOYDALANISH MUAMMOLARI

Tajetdinova Gulnara Abatbay qizi
QQDU Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb-saytlari sifati darajasi tahlil qilingan hamda tahlil natijasida aniqlangan muammolarni bartaraf etish yo'llari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: rasmiy veb-sayt, sun'iy intellekt, sun'iy intellekt texnologiyalari, oliy ta'lim muassasasi, neft va gaz sohasi mutaxassislari.

Abstract: This article analyzes the quality level of official websites of higher education institutions that train specialists for the oil and gas industry and discusses possible ways to address the problems identified as a result of the analysis.

Key words: official website, artificial intelligence, artificial intelligence technologies, higher education institution, oil and gas industry specialists.

Аннотация: В статье проанализирован уровень качества официальных веб-сайтов высших учебных заведений, осуществляющих подготовку специалистов нефтегазовой отрасли, а также рассмотрены пути устранения проблем, выявленных в результате проведенного анализа.

Ключевые слова: официальный веб-сайт, искусственный интеллект, технологии искусственного интеллекта, высшее учебное заведение, специалисты нефтегазовой отрасли.

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalari orasida o'n yettita davlat oliy ta'lim muassasasi, bitta xorijiy oliy ta'lim muassasasining filiali va bitta nodavlat xususiy oliy ta'lim muassasasida neft va gaz sohasi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yilgan. Tadqiqot davomida ushbu oliy ta'lim muassasalari rasmiy veb-saytlarining sifati yuqori darajada emasligiga guvoh bo'ldik. Shuni qayd etib o'tish joizki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ajralmas qismi hisoblangan internet saytlari hamda raqamli texnologiyalarning muhim tarkibiy qismi bo'lgan sun'iy intellekt texnologiyalari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Bu, bir tomondan, tashkilotlar, jumladan oliy ta'lim muassasalari, agar o'z rasmiy veb-saytlarining sifati ta'minlay olmasalar, sun'iy intellekt texnologiyalaridan ham samarali foydalana olmasliklari mumkin degan xulosani yuzaga keltiradi. Boshqa tomondan esa, bugungi kunda zamonaviy tashkilotlar, jumladan oliy ta'lim muassasalari, o'z rasmiy veb-saytlari sifati oshirish maqsadida sun'iy intellekt texnologiyalaridan faol ravishda foydalana boshlaganliklaridan dalolat beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ko'rinib turganidek, oliy ta'lim muassasalari, jumladan tadqiqot obyekti hisoblangan neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb-saytlari sun'iy intellekt texnologiyalari bilan har tomonlama bog'liqdir. Shu bois, ushbu veb-saytlar sifat darajasini yuqorida qayd etilgan ikki nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda yanada aniqlashtirib olishga harakat qilamiz. Biroq, bundan oldin ikkinchi nuqtayi nazar, ya'ni oliy ta'lim muassasalari o'z rasmiy veb-saytlarining sifati oshirish maqsadida sun'iy intellekt

texnologiyalaridan faol ravishda foydalana boshlaganliklarining nazariy va amaliy asoslariga qisqacha to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Shu munosabat bilan e'tiboringizni 1-jadvalga qaratamiz.

1-jadval: Oliy ta'lim muassasalari rasmiy veb saytlari sifatini oshirish uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishlari¹

Yo'nalishlar	Tavsif	Misollar
Kontentni personallashtirish	Sun'iy intellekt veb saytlarda quyidagi vazifalarni bajaradi: sayt foydalanuvchilarining hatti-harakati (ularning nima qidirayotganliklari va qaysi sahifalarga kirayotganliklari) ni tahlil qiladi; tegishli kontentni tavsiya qiladi (YouTube yoki Netflix dagi kabi); foydalanuvchilarning qiziqishlariga qarab ma'lumotlarni taklif qiladi; personallashgan e'lonlarni ifoda etadi.	Masalan, sun'iy intellekt sayt foydalanuvchilarining qiziqishlariga qarab maqolalarni ko'rsatadi.
Chat-botlar va virtual yordamchilar	Ko'plab veb saytlar sun'iy intellektga asoslangan chat-botlardan foydalanishib, ular quyidagi vazifalarni bajaradi: 24/7 rejimida savollarga javob beradi; onlayn-buyurtma (qaysidir material uchun buyurtma) ni qo'llab-quvvatlaydi; "aqlliroq" bo'lish uchun oldingi o'zaro hatti-harakatlardan xulosa chiqaradi.	Masalan, oliy ta'lim muassasalarining veb saytlaridagi chat-botlar.
Sayt foydalanuvchilari hatti-harakati analitikasi va prognozi	Sun'iy intellekt sayt foydalanuvchilarining hatti-harakatini tahlil qiladi va quyidagilarni amalga oshirishga yordam beradi: saytning qaysi bo'limlari yaxshiroq ishlashini aniqlash; saytning qaysi joylarini foydalanuvchilar tark etayotganligini aniqlash; foydalanuvchilarning saytga tashrif buyurishlari asosida prognozlar qilish.	Masalan, sun'iy intellekt foydalanuvchining qaysi bosqichda saytni tark etganligini tahlil qiladi.
Kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni muhofaza qilish	Sun'iy intellekt veb saytlarni quyidagilardan himoya qilishga yordam beradi: xakerlik hujumlari (buzib kirishlar); shubhali faoliyat; DDoS-hujumlar (veb saytning ishlashini to'xtatish uchun unga katta miqdordagi so'rovlar yuborish).	Masalan, sun'iy intellekt qandaydir IP-manzil shubhali ravishda tez-tez so'rovlar qilayotganligini fosh etadi.
Tasvirlar va matnni tanib olish	Veb saytlarda sun'iy intellekt dan quyidagilarni amalga oshirish uchun foydalaniladi: shaxslar, obyektlar va tasvirlardagi matnni tanib olish; foydalanuvchi kontentini moderatsiya qilish; tavsiflar (masalan, xizmatlar uchun tavsiflar) ni avtomatik ravishda generatsiya qilish.	Masalan, saytlarda beriladigan e'lonlardagi rasmlarga teglar avtomatik tarzda qo'shiladi.
Kontentni generatsiya qilish	Sun'iy intellekt quyidagilarni ham amalga oshirishi mumkin: maqolalar yozish va xizmatlarni tavsiflash; SEO-matnlar yaratish; tarjima va tahrir ishlariga yordam qilish.	Masalan, sun'iy intellekt algoritmlari saytlarda yangiliklarni avtomatik tarzda yozadi.

Ushbu jadvalda oliy ta'lim muassasalari rasmiy veb saytlari sifatini oshirish uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishlari ifoda etilgan bo'lib, biz ulardan asosan ikki yo'nalish – "kontentni personallashtirish" hamda "chat-botlar va virtual yordamchilar" bo'yicha neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalari rasmiy veb saytlari tahlilini amalga oshiramiz. Shunday qilib, neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb saytlari sifati darajasini aniqlashga qaratilgan tahlilni asosan muammolarning quyidagi ikki guruhi bo'yicha amalga oshiramiz.

Birinchi guruh – tadqiqot davomida oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb saytlariga murojaat qilinganida aniqlangan muammolar. Bunday muammolar quyidagilarda o'z aksini topgan:

- veb saytlar kontentining qiziqarli va jozibador emasligi;
- veb saytlarda fakultet yoki kafedralarga tegishli ma'lumotlarning yangilanmasdan eski holatida qolib ketganligi; veb saytlarga kirish jarayonining qiyinligi;

¹ Ushbu jadval muallifning o'zi tomonidan quyidagi manbalardan foydalanish asosida tuzildi: Андрес Педреño Муñoz, Рафаел Гонзалез Госálbez, Тринидад Мора Иллán, Эва дел Мар Пéрез Фернánдез, Жавиер Руиз Сиерра & Аимée Торрес Пеналва. Артифисиал Интелигенсе ин Университиес: Чалленгес анд Оппортунитиес. Алисанте: 1МиллионБот Груп, 2024. 146 пагес.; как работает ДДос-атака. 10 января 2025 года. www.kaspersky.ru; Виталий Веселов. СЕО-текст: как писать оптимизированные и полезные статьи. Доступно: <https://sendpulse.com/ru/blog/seo-text> (Дата публикации: 30 ноября 2023).

- veb saytlarda “o‘quv rejalari”, “o‘quv dasturlari” va “o‘quv grafigi” to‘g‘risidagi ma‘lumotlarga kirish imkoniyati mavjud emasligi;
- veb saytlarda o‘quv rejalari hamda ulardagi fanlar dasturlari qanday tasdiqlangan bo‘lsa, shundayligicha joylashtirib qo‘yilganligi.

Ikkinchi guruh – yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, veb saytlarda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan asosan ikki yo‘nalish – “kontentni personallashtirish” hamda “chat-botlar va virtual yordamchilar” bo‘yicha foydalanish bilan bog‘liq muammolardan iborat. Shu o‘rinda “Nima uchun muammolarni aniqlashda yuqoridagi 1-jadvalda keltirilgan barcha yo‘nalishlar emas, balki faqat ikki yo‘nalishga e‘tibor qaratilmoqda?” degan savol tug‘iladi. Buning sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

- *birinchidan*, bugungi kunda ko‘plab tashkilotlarning veb saytlari “kontentni personallashtirish” hamda “chat-botlar va virtual yordamchilar” yo‘nalishlaridan faol ravishda foydalanishga harakat qilmoqda;
- *ikkinchidan*, 1-jadvalda keltirilgan ushbu ikki yo‘nalishdan tashqari boshqa yo‘nalishlar bo‘yicha tahlillarni amalga oshirish imkoniyati cheklangan bo‘lib, zero ular ochiq manbalarda kam uchraydigan ma‘lumotlar jumlasiga kiradi.

Shunday qilib, neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan oliy ta’lim muassasalari rasmiy veb saytlari sifati darajasini sun‘iy intellekt nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda ikki guruh muammolar bo‘yicha aniqlashtirib olamiz. Buning uchun e‘tiboringizni quyidagi rasmga qaratamiz.

1-rasm: Neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan oliy ta’lim muassasalari rasmiy veb saytlarining sifati darajasi, foizda²

Yuqoridagi rasm tahlili natijalaridan ko‘rinib turganidek, deyarli barcha oliy ta’lim muassasalari “kontentni personallashtirish” yo‘nalishidagi sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanmaydi. Shu bilan birga, ularning katta qismi, ya’ni 94 foizi “chat-botlar va virtual yordamchilar” yo‘nalishidagi sun‘iy intellekt texnologiyalaridan

2 Ushbu rasm muallifning o‘zi tomonidan quyidagi manbalardan foydalanish asosida yaratildi: www.tersu.uz – Termiz davlat universiteti rasmiy veb sayti.; www.tdmau.uz – Termiz muhandislik-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.; www.web.andmiedu.uz – Andijon mashinasozlik instituti rasmiy veb sayti.; www.buxdu.uz – Buxoro davlat universiteti rasmiy veb sayti.; www.karsu.uz – Qoraqalpog‘ davlat universiteti rasmiy veb sayti.; www.nammqi.uz – Namangan muhandislik-qurilish instituti rasmiy veb sayti.; www.namdtu.uz – Namangan muhandislik-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.; www.samdu.uz – Samarqand davlat universiteti rasmiy veb sayti.; www.tdtu.uz – Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti rasmiy veb sayti.; www.nuu.uz – Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti rasmiy veb sayti.; www.tkti.uz – Toshkent kimyo-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.; www.uzgeouniver.uz – Geologiya fanlari universiteti rasmiy veb sayti.; www.nsumt.uz – Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti rasmiy veb sayti.; www.ferpi.uz – Farg‘ona politexnika instituti rasmiy veb sayti.; www.bmti.uz – Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.; www.qmii.uz – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti rasmiy veb sayti.; www.gubkin.uz – I. M. Gubkin nomidagi Rossiya davlat neft va gaz universitetining Toshkent shahridagi filiali rasmiy veb sayti.; www.siut.uz – Samarqand xalqaro texnologiya universiteti rasmiy veb sayti.; www.jizpi.uz – Jizzax politexnika institutining rasmiy veb sayti.

ham deyarli foydalanmaydi. 1-rasmda ko'rinib turganidek, 68 foiz oliy ta'lim muassasalarining veb saytlarida o'quv rejalari va ulardagi fanlar dasturlari qanday tasdiqlangan bo'lsa, shundayligicha joylashtirib qo'yilgan. Bu esa tabiiy ravishda veb saytlarning qiziqarsiz va jozibasiz bo'lishiga olib kelmoqda. Shu o'rinda, Buxoro davlat universiteti tajribasini misol sifatida keltirish mumkin: ushbu universitet bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha alohida o'quv kataloglari yaratgan bo'lib, bu sayt foydalanuvchilari, xususan xorijliklar uchun ham qiziqarli ma'lumot manbai hisoblanadi.

Yana rasimga e'tibor qaratsa, 31 foiz oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb saytlari kontenti qiziqarli va jozibador emasligi kuzatiladi. Bu, bir tomondan, ijobiy natija bo'lib, 69 foiz oliy ta'lim muassasalarida kontent qiziqarli va jozibador ekanligini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, salbiy holat sifatida baholanishi mumkin. Chunki raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda oliy ta'lim muassasalarining qariyb uchdan bir qismida kontentning qiziqarli va jozibador emasligi neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlashda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga yetarlicha e'tibor berilmayotganidan dalolat beradi.

XULOSA

Umuman olganda, bu kabi holatlar neft va gaz sohasi mutaxassislarini tayyorlaydigan ko'plab oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb saytlari raqamli va sun'iy intellekt texnologiyalari nuqtayi nazaridan olib qaralganda xalqaro ta'lim xizmatlari bozori talablariga yetarli darajada javob bermasligini ko'rsatadi. Shu o'rinda aytib o'tish lozimki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmonida xorijiy professor-o'qituvchilar va talabalarni mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalariga jalb etish vazifalari belgilangan bo'lib³, ularning jalb etilishi nafaqat oliy ta'lim tizimi, balki mamlakat iqtisodiyoti uchun ham xorijiy investitsiyalar oqimining oshishiga olib kelishi mumkin.

Xalqaro sayyohlar biror mamlakatga tashrif buyurganda aeroport eng asosiy taassurotlar manbai bo'lgani kabi, oliy ta'lim muassasalarining rasmiy veb saytlari ham xorijiy professor-o'qituvchilar va talabalar uchun eng birlamchi hamda asosiy taassurotlar manbai hisoblanadi. Boshqacha aytganda, ular mamlakatimizdagi biror oliy ta'lim muassasasini tanlashdan oldin, birinchi navbatda, rasmiy veb saytga tashrif buyurishadi va, mos ravishda, veb saytning sifat darajasi ularning qaror qabul qilish jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2019-yil 8-oktyabr, PF-5847-son. <https://lex.uz/uz/docs/4545884>
2. Kak rabotayet DDoS-ataka. 10 yanvarya 2025 goda. www.kaspersky.ru
3. Andrés Pedreño Muñoz, Rafael González Gosálbez, Trinidad Mora Illán, Eva del Mar Pérez Fernández, Javier Ruiz Sierra & Aimée Torres Penalva. Artificial Intelligence in Universities: Challenges and Opportunities. Alicante: 1MillionBot Group, 2024. 146 pages.
4. Vitaliy Veselov. SEO-tekst: kak pisat optimizirovannii i poleznii statii. Dostupno: <https://sendpulse.com/ru/blog/seo-text> (data publikatsii: 30 noyabrya 2023).
5. www.tdtu.uz – Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti rasmiy veb sayti.
6. www.nuu.uz – Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti rasmiy veb sayti.
7. www.tkti.uz – Toshkent kimyo-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.
8. www.uzgeouniver.uz – Geologiya fanlari universiteti rasmiy veb sayti.
9. www.nsumt.uz – Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti rasmiy veb sayti.
10. www.ferpi.uz – Farg'ona politehnika instituti rasmiy veb sayti.
11. www.bmti.uz – Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.
12. www.qmii.uz – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti rasmiy veb sayti.
13. www.gubkin.uz – I. M. Gubkin nomidagi Rossiya davlat neft va gaz universitetining Toshkent shahridagi filiali rasmiy veb sayti.
14. www.siut.uz – Samarqand xalqaro texnologiya universiteti rasmiy veb sayti.
15. www.tersu.uz – Termiz davlat universiteti rasmiy veb sayti.
16. www.jizpi.uz – Jizzax politehnika instituti rasmiy veb sayti.
17. www.tdmau.uz – Termiz muhandislik-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.
18. www.web.andmiedu.uz – Andijon mashinasozlik instituti rasmiy veb sayti.
19. www.buxdu.uz – Buxoro davlat universiteti rasmiy veb sayti.
20. www.karsu.uz – Qoraqalpoq davlat universiteti rasmiy veb sayti.
21. www.nammqi.uz – Namangan muhandislik-qurilish instituti rasmiy veb sayti.
22. www.namdtu.uz – Namangan muhandislik-texnologiya instituti rasmiy veb sayti.
23. www.samdu.uz – Samarqand davlat universiteti rasmiy veb sayti.

3 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni. 2019-yil 8-oktyabr, PF-5847-son.

РАЗВИВАТЬ ЛИЧНОСТНЫЕ КАЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

Шадиева Нигора Шариповна

Бухарский государственный педагогический институт

Нуруллоева Нилуфар Рузимбоевна

Магистр Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В условиях современных процессов глобализации в нашей стране возрастает необходимость подготовки квалифицированных кадров, углубления демократических преобразований и реализации концепции основ гражданского общества, развития творческого мышления, освоения инновационных наук и технологий, а также внедрения международного педагогического опыта на основе инновационных образовательных тенденций. Обеспечение преемственности образования и воспитания является одним из вопросов, который постоянно находится в центре внимания. Для этого необходимо создать благоприятные условия в образовательном процессе для развития речи детей, их коммуникативных навыков, эмоционального, умственного, физического и социального развития, в том числе: чистое пространство, свежий воздух, помещения с нормальной температурой и достаточным освещением, соблюдение техники безопасности, занятия спортом и отдых, а также соответствующим образом оборудованные детские площадки.

Ключевые слова: обсуждение, тренинг, деловая игра, интеллект, мышление, самооценка, развитие ребёнка.

Annotatsiya: Bugungi globallashuv sharoitida mamlakatimizda malakali kadrlar tayyorlash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, fuqarolik jamiyati asoslarini mustahkamlash, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, innovatsion fan va texnologiyalarni egallash hamda xalqaro pedagogik tajribani joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'lim va tarbiya jarayonida uzviylikni ta'minlash masalasi doimo e'tibor markazida bo'lib kelgan. Shu bois ta'lim jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish, kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish, ularning emotsional, aqliy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish zarur. Jumladan, toza va xavfsiz muhit, toza havo, me'yoriy harorat va yetarli yoritilgan xonalar, texnika xavfsizligiga rioya etish, sport va dam olish mashg'ulotlari hamda mos ravishda jihozlangan bolalar maydonchalari ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: muhokama, trening, ishbilarmonlik o'yini, intellekt, tafakkur, o'zini baholash, bolaning rivojlanishi.

Abstract: In the context of contemporary globalization processes in our country, there is an increasing need to train qualified personnel, deepen democratic reforms, and implement the foundations of civil society, foster creative thinking, master innovative sciences and technologies, and incorporate international pedagogical experience based on innovative educational trends. Ensuring continuity in education and upbringing remains one of the issues consistently in focus. To achieve this, it is necessary to create favorable conditions within the educational process for the development of children's speech, communication skills, and emotional, mental, physical, and social development, including a clean environment, fresh air, rooms with appropriate temperature and adequate lighting, adherence to safety regulations, opportunities for sports and recreation, and properly equipped playgrounds.

Key words: discussion, training, business game, intelligence, thinking, self-esteem, child development.

ВВЕДЕНИЕ

В целях формирования научно-методической подготовки будущих учителей географии и повышения её уровня «Национальная учебная программа непрерывного образования Республики Узбекистан» ежегодно определяет приоритетные задачи и на практике реализует обновлённый учебный план, направленный на совершенствование методического обеспечения системы контроля и оценки знаний и умений студентов по географии, создание учебников нового поколения, а также разработку и внедрение самостоятельных рабочих тетрадей для обучающихся^[4].

В соответствии с требованиями Закона Республики Узбекистан «Об образовании», принятого в новой редакции, реформы в системе высшего образования ориентированы на подготовку высококвалифици-

рованных и конкурентоспособных специалистов, отвечающих требованиям мировых стандартов, что требует коренного повышения качества образования. Подготовка квалифицированных педагогических кадров во многом зависит от уровня их методической подготовки ^[6]. В современных условиях доведение до сознания обучающихся сложных сведений, географических процессов и закономерностей, естественно-географических и социально-экономических понятий и фактов представляет собой чрезвычайно сложный процесс и требует от учителя высокого профессионального мастерства. Реализуемые меры по повышению эффективности системы профессиональной подготовки и переподготовки педагогических кадров создают прочную основу для обеспечения государственных органов и отраслевых организаций высококвалифицированными специалистами.

Развитие творческих способностей будущих специалистов в условиях интеграции образования и производства, формирование профессиональной и конструкторско-технологической компетентности на основе инновационных образовательных технологий, широкое использование передовых педагогических технологий и программных средств обучения в системе высшего образования, а также интеграция традиционных и современных методов обучения признаны одними из актуальных задач ^[5]. В частности, значимые практические результаты были достигнуты в ходе исследований, проведённых в ведущих научных центрах, таких как Принстонский университет (США), информационно-методический центр “Навигатор образовательных технологий” (Россия) и Киберуниверситет (Южная Корея).

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

Широкое использование виртуального моделирования (Simulations), дистанционного обучения (Moodle, Ilias, Dokeos и др.) в Европе и других развитых странах, обеспечение преемственности образования в условиях информационно-образовательной среды и практической направленности обучения, а также развитие творческих способностей студентов играют важную роль в процессе инновационной подготовки к профессиональной деятельности и совершенствования методов применения программных средств обучения. Гармонизация образовательных стандартов с Международной стандартной классификацией образования (МСКО), принятой ЮНЕСКО, полное внедрение Национальной рамки квалификаций в образовательный процесс, инновационное проектирование содержания образования с целью обеспечения конкурентоспособности выпускников на рынке труда, а также дифференциация профессиональных компетенций на структурные компоненты требуют разработки новых методологических моделей образования и их внедрения в конкретные образовательные практики.

В условиях современных глобализационных процессов в Республике Узбекистан возрастает необходимость подготовки квалифицированных кадров, углубления демократических преобразований и реализации концепции основ гражданского общества, развития творческого мышления, овладения инновационными науками и технологиями, а также использования международного педагогического опыта на основе современных образовательных тенденций ^[3].

Концепция Стратегии развития Республики Узбекистан до 2035 года, Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-5847¹ “Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года”, Указ № ПФ-4947² от 20 февраля 2017 года “О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан”, № УП-5099³ от 30 июня 2017 года “О мерах по коренному улучшению условий развития информационных технологий в республике”, № ПП-3151⁴ от 1 июля “О мерах по дальнейшему расширению участия отраслей экономики в повышении качества подготовки специалистов с высшим образованием” и другие нормативно-правовые акты в определённой степени способствуют повышению профессионализма педагогов и эффективному выполнению поставленных перед системой образования задач. Инновационная подготовка будущих учителей в значительной степени зависит от уровня их творческой компетентности. В этой связи как зарубежными, так и отечественными учёными проведено значительное количество исследований, посвящённых использованию программных средств в образовательном процессе. В частности, рассмотрены научно-теоретические основы совершенствования процесса подготовки будущих учителей географии, изучено содержание и сущность таких понятий, как “творчество”, “проектирование” и “изобретательская деятельность”, а также вопросы их формирования, развития и диагностики.

1 <https://lex.uz/docs/4545884>

2 <https://lex.uz/docs/3107036>

3 <https://lex.uz/docs/3249654>

4 <https://lex.uz/docs/3286191>

Абдурахманов Б. М., один из учёных республики, в своей научной работе усовершенствовал описательно-дидактические аспекты процесса формирования географической культуры учащихся средних школ. Им предложена классификация средств обучения с учётом образования, образовательной среды и преемственности между ними. Кроме того, разработана модель методической системы формирования географической культуры учащихся средней школы на основе взаимообусловленности механизмов использования средств обучения и компонентов модели. Результаты рефлексивно-аналитической деятельности по определению уровней сформированности географической культуры учащихся оценивались показателями гарантированной эффективности картографической грамотности. На основе электронных учебников и интерактивных картографических пособий были усовершенствованы дидактические, эргономические и методические требования к использованию комплекса средств обучения, обеспечивающих формирование географической культуры учащихся.

В своей научно-исследовательской работе С. Ю. Тураев анализирует вопросы программного обучения студентов в области программной инженерии в технических вузах, а также проблемы подготовки будущих программистов к профессиональной деятельности. Учёный рассматривает программно-инженерное образование и подготовку студентов к профессиональной деятельности в области математики, естественных наук, общеобразовательных и профильных дисциплин на основе междисциплинарной интеграции образовательных технологий, компьютерных технологий и программного обеспечения. Э. Р. Ахмедов в докторской диссертации по педагогическим наукам на тему «Совершенствование методики преподавания общеобразовательных предметов с помощью виртуальных технологий обучения» обосновывает, что на основе наглядных и информационных принципов преподавания общеобразовательных дисциплин в высшей школе формирование таких общепедагогических компетенций, как дивергентное, пространственное и техническое мышление обучающихся, значительно повышается благодаря виртуальному обучению. В структуре учебных курсов по общеобразовательным дисциплинам (цель, задачи, технические и практические навыки) обеспечивается логическая последовательность и взаимосвязанность компонентов. Виртуальные лабораторные занятия, реализуемые посредством педагогической нивелировки и технического описания порядка выполнения проблемно-творческих заданий с использованием интерактивных методов типа «виртуальное обучение» и «кейс», направлены на развитие практической деятельности будущих инженеров при изучении общеобразовательных дисциплин и учебных материалов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Техническим отделом разработаны критерии оценки общепрофессиональной компетентности студентов (мотивационной, познавательной и деятельностной) на основе виртуальных образовательных технологий и диагностических педагогических программных средств, предназначенных для организации самостоятельной учебной деятельности студентов в учреждениях высшего образования. Суть научной деятельности В. Т. Джуроева заключается в подготовке перспективных квалифицированных учителей в области информатики и информационных технологий, разработке педагогических программ в электронной образовательной среде и дальнейшем совершенствовании методов их эффективного использования в образовательном процессе. С. Х. Алибаев усовершенствовал содержание компонентов интерактивного электронного обучающего тренажёра (интенсивного, оперативного и содержательного) на основе современных информационно-коммуникационных технологий, исходя из приоритета целостности, открытости, вариативности и многофункциональности электронной образовательной среды. Им разработан современный программный интерактивный симулятор электронного обучения на базе информационно-коммуникационных технологий, позволяющий осуществлять дистанционное обучение с использованием компьютерной и мобильной техники и интегрирующий деятельность субъектов образовательного процесса.

Творческие качества педагога направляют его личностные способности, природный и социальный потенциал на качественную и эффективную организацию профессиональной деятельности. Наличие у студентов творческих качеств способствует формированию способности генерировать новые идеи, отличные от традиционных подходов к образовательному процессу, проявлять оригинальность, инициативность и толерантность к неопределённости^[1]. Поэтому необходим творческий подход к организации профессиональной деятельности будущих учителей, обладающих выраженными творческими качествами и активно участвующих в создании инновационной, опережающей воспитательной деятельности. Формирование идей, направленных на развитие личностных качеств, самостоятельных педагогических достижений и учебного опыта, а также ориентация на непрерывный и последовательный обмен мнениями о педагогических достижениях с коллегами способствуют развитию творческого потенциала личности.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Данные положения являются ключевыми критериями при определении текущих и перспективных приоритетов специальностей, реализуемых в системе высшего образования. Это обусловлено тем, что наука о специализации ориентирована на обобщение и применение естественно-научных и социально-экономических знаний в соответствии с их содержанием, сущностью и задачами. С этой точки зрения профессиональные и специальные дисциплины выступают основным фактором, обеспечивающим единство теории и практики и позволяющим студентам применять полученные знания в реальной деятельности. В свою очередь, это требует развития творческого подхода к обучающимся и уделения особого внимания повышению эффективности образовательной системы.

Вопросы практического использования личностно-ориентированного обучения при реализации данного подхода педагогами в школе на уровне педагогического коллектива или методических объединений предполагают систематическое изучение личности учащегося, способов педагогического общения, учет различий в уровне знаний, интересов и степени обученности обучающихся с целью создания благоприятной образовательной среды. Для ознакомления с теоретическим, методическим и практическим опытом обучающихся по различным вопросам, а также для изучения и популяризации личностно-ориентированного обучения подобные мероприятия целесообразно проводить периодически. Данное занятие рекомендуется организовывать в одной из следующих форм: обсуждение, тренинг, деловая игра или семинар – в зависимости от имеющихся условий и возможностей. Практика показывает, что на основе ряда теорий, направленных на повышение эффективности личностно-ориентированного обучения, достигаются устойчиво положительные результаты.

Одной из ключевых является теория интеллектуального развития ребенка, разработанная швейцарским психологом Жан Пиаже (1896-1980). Данная теория сыграла значительную роль в понимании закономерностей развития детского интеллекта. По мнению ученого, были выявлены важнейшие особенности детского мышления, к которым относятся:

- эгоцентризм – неспособность принять точку зрения другого;
- синкретизм – тип мышления, характеризующийся склонностью связывать различные события без достаточной внутренней логической основы;
- трансдуктивно-логическое мышление, при котором осуществляется переход от частного к частному, минуя обобщения;
- артефактизм – восприятие окружающего мира как искусственно созданного человеком;
- анимизм – приписывание объектам и явлениям неживой природы признаков одушевленности при отсутствии осознания противоречий.

Ж. Пиаже разработал теорию четырех стадий развития детской психики, каждая из которых имеет свои характерные особенности.

Первая стадия – сенсомоторная (от рождения до 2 лет), на которой ведущую роль играют физические ощущения: тактильные раздражения, чувство голода, боли, звуки, свет и другие сенсорные стимулы.

Вторая стадия – допредоперациональная (2-7 лет), в рамках которой ребенок начинает воспринимать себя через отношение окружающих; при этом особое значение приобретает позитивная эмоциональная среда, поскольку положительная самооценка способствует гармоничному развитию личности, тогда как заниженная самооценка может его тормозить.

Третья стадия – конкретно-операциональная (7-11 лет) – характеризуется способностью к сопоставлению фактов, формированию объективных умозаключений, стремлением к признанию со стороны окружающих, постепенным преодолением детского эгоцентризма, а также усвоением социальных норм и правил.

Четвертая стадия – формально-операциональная (11-15 лет) – связана с переоценкой жизненных ценностей, развитием самостоятельного мышления, формированием личных убеждений, отношением к социальным и нравственным ценностям, расширением круга общения, выбором жизненных ориентиров и интенсивным, нередко избирательным, усвоением информации.

На каждом из указанных этапов выделяются две стадии, связанные с формированием устойчивых операций определенного уровня и развитием их вариативности. Если знакомый опыт повторяется, ребенок легко его усваивает, и соответствующая операция остается неизменной. В случае столкновения

с новым или отличным от прежнего опытом нарушается состояние равновесия, что побуждает ребенка к адаптации, перестройке познавательных схем и изменению содержания усваиваемых знаний. В результате происходит постепенное и целенаправленное обогащение когнитивного опыта и формирование адекватной системы знаний.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение следует отметить, что в образовательном процессе необходимо планировать занятия, соответствующие уровню развития учащегося и способствующие его логическому, интеллектуальному и личностному развитию. Теория ближайшего развития была разработана русским психологом Львом Семёновичем Выготским (1896-1934). Согласно данной теории, обучение должно опережать развитие и идти впереди него. Развитие происходит только тогда, когда ребёнок осваивает новые навыки, однако их усвоение не должно происходить в отрыве от реальной жизни, а должно опираться на уже имеющиеся знания. Эта концепция получила название “зона ближайшего развития” и прочно вошла в педагогическую науку. Зону ближайшего развития Л. С. Выготский характеризовал как “функции в процессе созревания, созревающие завтра, возникающие сегодня не как плоды развития, а как почки и цветки, то есть только зарождающиеся функции”. Зона ближайшего развития определяется как процесс, в ходе которого ребёнок с помощью взрослого решает задачи, превышающие его актуальные возрастные возможности.

Так, для ребёнка, который научился ползать, ползание является уже усвоенным навыком, тогда как стояние и ходьба относятся к навыкам, находящимся в зоне ближайшего развития и формирующимся при поддержке взрослых. В общении с учащимся ожидаемый результат достигается за счёт выявления признаков, максимально близких к его зоне ближайшего развития, с опорой на его интересы и посредством постепенного обогащения этой зоны новыми знаниями. Дружелюбие и взаимное уважение к детям являются основными условиями эффективности данного процесса.

Список использованной литературы:

1. Жураев А.Р. Выбор оптимизированного содержания трудового образования и методика его обучения (5А112101 – Методика трудового обучения). – Ташкент, 2014. – 107 с.
2. Жураев А.Р., Аслонова М.С., Бахранова У.И. Методика использования электронных учебников в обучении направления “Технология и дизайн” предмета технологии // “Проблемы педагогики”: научно-методический журнал. – 2018. – № 3 (35). – Москва, Россия. – С. 23-25.
3. Жураев А.Р., Рауфова Н.Р. Методика использования программы Flash при обучении предмета технологии по направлению “Технология и дизайн” // “Academy”: научно-методический журнал. – 2018. – № 6 (33). – Москва, Россия. – С. 79-80.
4. Қурбонниёзов Р. География ўқитиш методикаси. – Урганч: УрГУ, 2001. – 222 с.
5. Қурбонниёзов Р. Географиядан ўқувчилар билимини текширишнинг шакли ва методлари. – Тошкент, 1993.
6. Komilova N., Oblakulov H., Egamberdiyeva U., Mirzayeva S., Shadieva N. Some theoretical issues of social geographical research // Asia Life Sciences. – 2013. – Vol. 22, No. 2. – P. 157-170.

ILK YOSHDAGI BOLALAR NUTQI RIVOJLANISHINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Axmedova Muyassar Xadimatovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti
Psixologiya kafedrası prof. v/b., p.f.d.

Rajabova Sarvinoz Raxmon qizi

Pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda til, nutq hamda nutqiy faoliyat xususiyatlarini ilmiy jihatdan tadqiq etishga e'tibor yuqori. Mazkur maqolada ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi yoshga xos va individual xususiyatlar asosida tahlil qilingan. Ilk yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishda ota-ona va oila a'zolarining mas'uliyati muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit bola nutqining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: til, nutq, o'yin, so'z, muloqot, temperament, guruh, bola, fikrlash.

Abstract: Currently, there is significant scholarly interest in researching the features of language, speech, and speech activity from a scientific perspective. This article analyzes the speech development of preschool children, taking into account age-related and individual characteristics. The responsibility of parents and family members in supporting young children's speech development is emphasized. At the same time, the social environment plays an important role in a child's speech development.

Key words: language, speech, game, word, communication, temperament, group, child, thinking.

Аннотация: настоящее время особое внимание уделяется научному исследованию особенностей языка, речи и речевой деятельности. В данной статье анализируется развитие речи детей дошкольного возраста с учетом возрастных и индивидуальных особенностей. Подчеркивается высокая ответственность родителей и членов семьи за развитие речи детей раннего возраста. В то же время социальное окружение играет важную роль в развитии речи ребенка.

Ключевые слова: язык, речь, игра, слово, диалог, темперамент, группа, ребенок, мышление.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning nutqiy faolligini oshirish alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, mamlakatimizning "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti", "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" hamda "Ilk qadam" kabi dasturlarida tarbiyalanuvchilarning har tomonlama faol rivojlantirilishi zarurligi belgilab qo'yilgan. Til va nutq o'zaro dialektik bog'liq bo'lgan ijtimoiy-tarixiy hamda ijtimoiy-psixik hodisalar bo'lib, til aloqa quroli sifatida, nutq esa aloqa usuli sifatida namoyon bo'ladi [5,13].

Nutq – bu til deb ataluvchi ijtimoiy-individual, noyob quroldan foydalanish jarayoni bo'lib, unda til birliklari va imkoniyatlari obyektiv borliq, tafakkur hamda vaziyat bilan o'zaro zaruriy va doimiy munosabatda namoyon bo'ladi. Nutq – bu rasmiy til bo'lib, u keng ma'noda so'zlar, so'z birikmalari va gaplardan tashkil topadi [3,64].

Nutq insonning individual xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Har bir insonning o'zi kabi nutqi ham betakrordir. Kishining nutqi orqali uning fikrlash doirasi, nutqiy lug'at boyligi, qiziqishlari, xarakter xususiyatlari, salomatlik holati, hissiy kechinmalari va kayfiyatini aniqlash mumkin [9,5].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Bolalar nutqining rivojlanishi, avvalo, oiladan boshlanadi. Ota-onalar bolaga chiroyli muomalada bo'lib, har bir so'zni to'g'ri va aniq talaffuz bilan aytishlari lozim. Bu borada Yan Amos Komenskiyning maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishga oid qarashlari alohida ahamiyatga ega. Buyuk slavyan pedagogi Yan Amos Komenskiy o'sib kelayotgan avlodni insonparvarlik, tinchliksevarlik, tenglik va birodarlik ruhida tarbiyalash g'oyalari bilan yo'g'rilgan ta'lim tizimini ilgari surgan. "Onalar maktabi" asarida qayd etilgan bolani dastlab oilada tarbiyalash va rivojlantirish g'oyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. "Inson zotini himoyalash eng avvalo beshikdan boshlanishi lozim" [4,43].

Yan Amos Komenskiy G'arbning buyuk olimlaridan biri hisoblanadi. U "aql" va "nutq"ni organik birlik sifatida talqin qilgan. Bu bejiz emas, zero bola nutq orqali o'z fikrlarini ifodalaydi va atrofidagi odamlar bilan muloqotga kirishadi, nutqni egallash jarayonida esa uni o'rab turgan olamni anglay boshlaydi.

Bola nutqining semantik va tashqi tomonlari qarama-qarshi yo'nalishlarda rivojlanadi. Bolaning fikri "noaniq va farqlanmagan bir butun" sifatida vujudga kelib, nutq orqali "ajratiladi va alohida qismlarni shakllantirishga intiladi"; bu jarayonda bola "nutqida qismlardan ajratilgan butunlikka o'tadi", deb yozadi L.S. Vigotskiy ^[4.307]. Til millatning noyob xazinasidir va u doimo og'zaki hamda yozma shaklda namoyon bo'ladi. Boy, yorqin va maroqli nutq so'zlayotgan shaxs, kim bo'lishidan qat'i nazar, jamiyatning ma'naviy boyligi hisoblanadi. Tilning oliyjanob imkoniyatlari aynan nutq jarayonida namoyon bo'ladi. Nutq bo'lmasa, tilning cheksiz imkoniyatlari to'liq yuzaga chiqmaydi. So'z va g'azal sultoni A. Navoiy til va nutq munosabatini quyidagicha izohlaydi: "Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa, tilning manfaatidir". Demak, til qanchalik boy va qudratli bo'lmasin, u nutq uchun qurol bo'lib xizmat qiladi, uning kuch va qudrati esa nutq jarayonida namoyon bo'ladi. Agar til o'q bo'lsa, nutq kamondir ^[8.109-110]. Mutafakkirlarning mazkur g'oyalari ushbu ilmiy tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ma'lumki, bola nutqni egallagan holda tug'ilmaydi. Bola nutqining taraqqiyoti uning atrofidagi kattalar nutqining ta'siri ostida rivojlanib boradi. Bolaning atrofidagi kattalar (onasi, otasi, akasi, opasi va boshqalar) qaysi tilda muloqot qilsalar, bolaning nutqi ham aynan shu tilda shakllanadi. Bola nutqining taraqqiyoti uning butun psixik rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Bunda, shubhasiz, bolaning turmush tarzi juda katta rol o'ynaydi ^[1.34].

Fikrlash va nutq turli genetik ildizlarga ega. Dastlab, ya'ni insonning ijtimoiy-tarixiy rivojlanish davrida, ular turli funksiyalarni bajarib, alohida-alohida rivojlangan. Ma'lumki, nutqning asl vazifasi kommunikativ funksiyadan iborat bo'lgan. Og'zaki muloqot jarayonida nutq orqali uzatiladigan mazmun hodisalarning umumlashtirilgan aksini, ya'ni fikrlash jarayonini ifodalaydi. Biroq imo-ishora kabi aloqa usullari dastlab hech qanday umumlashtirish funksiyasini bajarmaydi va shu sababli ular fikrlash bilan bevosita bog'liq bo'lmaydi ^[2.404].

TAHLIL VA NATIJALAR

Nutqiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari bolaning kirishuvchanlik darajasida hamda til va ravon nutqni egallash sur'atlarida namoyon bo'ladi. Taxminan ikki yoshda fikrlash va nutq o'rtasidagi munosabatlarda tanqidiy buriilish yuz beradi va fikrlash hamda nutq rivojlanish yo'nalishlari bir-biri bilan mujassamlashadi. Nutq intellektuallasha boshlaydi, fikrlash esa nutqqa aylana boradi. Nutq faoliyatidagi ushbu o'zgarishlar bolaning so'z boyligining tez va faol kengayishi hamda kommunikativ lug'atning jadal o'sishi bilan tavsiflanadi. Bola go'yo o'zi uchun nutqning ramziy funksiyasini kashf etadi va umumlashma so'z ortida muayyan tushuncha yotishini anglay boshlaydi. Natijada bola tushunchalarni idrok etib, ularni o'zlashtira boradi ^[2.404].

Ko'pchilik bolalar o'z harakatlarini sharhlashni, atrofda qilganing e'tiborini o'ziga jalb qilishni xush ko'radilar. Bunda ayrim bolalarda nutqiy dialogning amaliy faoliyatdan ustun kelishi kuzatiladi. Bunday sergap bolalar natijada mashg'ulot topshiriqlarini bajarishda guruhdagi boshqa bolalardan ortda qolishi mumkin. Aksincha, kamgap va kam kirishimli bolalar kamroq so'zlaydilar, biroq odatda amaliy vazifalarni tez va to'g'ri bajaradilar. Bu holatda temperamentning nutq faoliyatiga ta'siri inkor etilmaydi.

Ravon nutqning paydo bo'lish muddati va mahsuldorligi bolalarda turlicha bo'lishi mumkin. Nutqiy rivojlanishning ilk turida maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish qobiliyati taxminan 4–5 yoshdan shakllana boshlaydi ^[6.127]. Albatta, bola nutqining rivojlanishida kattalarning nutqi muhim rol o'ynaydi, chunki u bolalar uchun o'ziga xos "namunaviy" nutq hisoblanadi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, bola tilni ortiqcha zo'riqishlarsiz, tabiiy va spontan tarzda o'zlashtiradi. Olimlar bolalardagi til va nutq rivojlanishini markaziy asab tizimining fiziologik yetilishi hamda ushbu davrda uning yuqori moslashuvchanligi bilan bog'laydilar ^[1.34].

Bolada nutq va fikrlash birgalikda rivojlanadi. Ushbu jarayonda sensor rivojlanish va tarbiyaga alohida e'tibor qaratiladi, chunki ularsiz aql va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin emas. Komenskiy ota-onalarga bolalar bilan muloqot jarayonida buyumlar nomlarini va so'zlarni buzmasdan, to'g'ri talaffuz qilishni, bolalarda talaffuzi qiyin va nisbatan uzun so'zlarni mashq qildirishni hamda bu jarayonda o'yin uslubidan foydalanishni tavsiya etadi ^[7.7].

Hozirgi davrda maktabgacha yoshda hamda inson hayoti davomida nutqni o'zlashtirish masalalarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar jadallashmoqda. Chunki til insonlar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi bo'lib, ularning fikrlari, hissiyotlari va intilishlarini ifodalash, tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv muloqot va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirish rivojlanishning qulay davrida bolalarning aqliy, badiiy va nutqiy tarbiyasi muammolarini hal etishning muhim sharti hisoblanadi. Bog'lanishli

nutq qanchalik faol rivojlangan bo'lsa, bola undan shunchalik erkin foydalanadi. Ravon nutqiy ko'nikmalarga ega tarbiyalanuvchilar erkin so'zlash, fikrlash, savollar berish va xulosalar chiqarishda kamroq qiyinchilikka duch keladilar.

XULOSA

Ilk yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida ota-onalarning roli muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar har bir so'zni buzmasdan, to'liq va aniq talaffuz qilib, bolaga ham shunday aytishni mashq qildirgan taqdirdagina bolaning nutqi chiroyli va ravon shakllana boshlaydi. Bu jarayonda bolalar bilan rolli o'yinlar (masalan, "do'kon" o'yini), syujetli o'yinlar, rasm chizish va suhbatlar orqali nutqni rivojlantirish samarali natija beradi. Ilk yoshdagi bolajonlarga qisqa she'rlar yod oldirish, ularni ko'proq tinglash, bolalar gapirayotgan paytda ularning nutqini kamsitmasdan, sabr-toqat bilan tinglash lozim. Bolalarning fikrini to'g'ri yo'naltirish, ularni qo'llab-quvvatlash va shijoatini so'ndirmaslik muhim hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda hamda mavjud muammolarni bartaraf etishda o'yin faoliyati katta ahamiyat kasb etadi. O'yin jarayonida bolalar bilim to'playdi, o'z ona tilini o'rganadi, muloqot qiladi, fikrlash va tasavvurini rivojlantiradi. Ayniqsa, ta'limiy o'yinlar o'yin muhitida tashkil etilganda bolaning bilish komponentlari yanada samarali rivojlanadi. Bolalarning nutqiy faoliyatiga e'tiborli bo'lish, ularning shaxsiy va individual xususiyatlarini aniqroq bilish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, bolalarning muloqot jarayonida qo'llayotgan barcha so'zlaridan xabardor bo'lish nutqni rivojlantirish samaradorligini oshiradi ^[3.66].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova M.X., Meliboyeva R.M. Bola nutqini chiroyli rivojlantirish – noadabiy so'zlar tanazzulidir // Bola va zamon, 2021. №1. B. 34-35.
2. Axmedova M., Shodiyeva N., Raxmonova N. Intellektual faoliyatida ichki nutq // Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2023-05-06. B. 403-407.
3. Axmedova M.X. Shaxs leksikonining emotsional xususiyatlari // O'zMU xabarleri, 1/2, 2024. B. 64-66.
4. Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Shafolat Nur Fayz, 2020. – 432 bet.
5. Jiyanova N., Mo'minova O. Nutq madaniyati. – Toshkent, 2019. – B. 13.
6. Nizomova Sh.Sh. Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari. – Buxoro: Fan va ta'lim, 2022. – 176 bet.
7. Tursunboyeva M.D., Narimbayeva L.K., Maripova N.H., Xidoyatova N.A. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirish. – "Book trade" MChJ, 2022. – 143 bet.
8. Xujamberdiyeva Sh.K., Abdusamatova N.J., Isabayeva A.Yu. Bolalar nutqini o'stirish. – "Fan ziyosi" nashriyoti, 2022. – 236 bet.
9. Akhmedova M.Kh., Zhorakulova D.Z. Expression of intellect in speech activity // Science and Innovation, 10 October 2023, V.5.

O'QUVCHILARDA MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA KOGNITIV VA METAKOGNITIV STRATEGIYALARNING O'ZARO INTEGRATSIYASI

Boymonov Hoshim Isroilovich

Samarqand davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqil ta'lim faoliyatining samaradorligini oshirishda kognitiv va metakognitiv strategiyalarning integratsiyalangan o'rni o'rganiladi. Talabalarning bilim olish jarayonida o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirishda ushbu strategiyalarning o'zaro ta'siri hamda ularning amaliy qo'llanilish metodologiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kognitiv va metakognitiv strategiyalarning integratsiyasi o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, kognitiv strategiyalar, metakognitiv strategiyalar, integratsiya, o'zini-o'zi boshqarish, refleksiya, ta'lim metodikasi, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: This article examines the integrated role of cognitive and metacognitive strategies in enhancing the effectiveness of independent learning activities. The interaction between these strategies, as well as the methodology of their practical application in developing students' self-management skills during the learning process, is analyzed. The research results indicate that the integration of cognitive and metacognitive strategies qualitatively elevates students' independent learning activities to a new level.

Key words: independent learning, cognitive strategies, metacognitive strategies, integration, self-regulation, reflection, teaching methodology, educational technologies.

Аннотация: В данной статье исследуется интегрированная роль когнитивных и метакогнитивных стратегий в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности. Анализируется взаимовлияние этих стратегий и методология их практического применения в развитии способности учащихся к самоуправлению процессом познания. Результаты исследования показывают, что интеграция когнитивных и метакогнитивных стратегий качественно поднимает самостоятельную учебную деятельность учащихся на новый уровень.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, когнитивные стратегии, метакогнитивные стратегии, интеграция, саморегуляция, рефлексия, методика обучения, педагогические технологии.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborotni qayta ishlashi va uni amaliyotda qo'llashi bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishni talab etadi. Bu borada mustaqil ta'lim faoliyati muhim o'rin egallaydi. Mustaqil ta'lim nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni, balki o'quvchining o'z o'quv faoliyatini rejalashtirishi, nazorat qilishi va baholay olishi kabi yuqori darajadagi tafakkur jarayonlarini ham o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda kognitiv strategiyalar – ya'ni axborotni tushunish, eslab qolish, muammoni hal etish va mantiqiy xulosalash kabi jarayonlar – hamda metakognitiv strategiyalar – o'z fikrlash faoliyatini kuzatish, rejalashtirish va nazorat qilish –ning uyg'unlashuvi o'quvchining ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ularning integratsiyasi orqali o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish, maqsad qo'yish, mos strategiyalarni tanlash va natijalarni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Shu nuqtai nazardan, kognitiv va metakognitiv strategiyalarning o'zaro integratsiyasi asosida o'quvchilarda mustaqil ta'lim faoliyatini shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masalaning o'rganilishi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda, shuningdek, umrbod o'rganish tamoyilini amaliyotda ro'yobga chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'quvchilarda mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish ta'lim sohasida ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganib kelinayotgan dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, o'quv faoliyatini mustaqil tashkil etish, o'qitish strategiyalarining samaradorligini oshirish, o'z-o'zini o'rganish (self-directed learning) va refleksiya jarayonlarini chuqur tahlil qilishga doir ilmiy tadqiqotlar mavjud. Kognitiv strategiyalarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati J. Bruner, R. Ganyé, D. Ausubel kabi olimlarning tadqiqotlarida keng yoritilgan bo'lib, ular o'quvchining axborotni qayta ishlashi, tushunishi, tasniflashi va amaliyotda qo'llay olishini ta'minlovchi usullarni ishlab chiqqanlar.

Metakognitiv strategiyalar, ya'ni o'z fikrlash faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil etish ko'nikmalari masalasi J. Flavell, A. Brown, L.S. Vygotskiy, V.V. Davydov kabi pedagog va psixologlarning ilmiy izlanishlarida chuqur asoslab berilgan. Xususan, J. Flavell metakognitsiya tushunchasini ilk bor ta'lim jarayoniga joriy etib, o'quvchilarda o'z o'quv faoliyatini ongli ravishda boshqarish qobiliyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratgan.

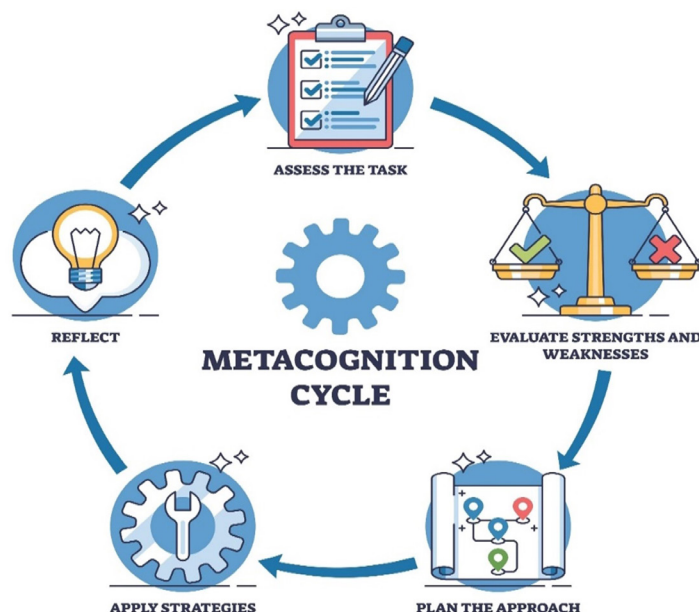
So'nggi yillarda ta'lim jarayonida kognitiv va metakognitiv strategiyalarning o'zaro integratsiyasi masalasi xorijiy tadqiqotchilar – P. Pintrich, M. Zimmerman, B. Paris – hamda mahalliy olimlar – M. Jo'raev, S. Sagdullayeva, G. Nishonova, N. Turaqulova va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ular o'z ilmiy ishlarida reflektiv yondashuv, o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantirish, o'z-o'zini baholash va monitoring qilish jarayonlarining ta'lim samaradorligiga ta'sirini tahlil qilganlar. Shunga qaramay, aynan boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ta'lim faoliyatini kognitiv va metakognitiv strategiyalar integratsiyasi asosida shakllantirish masalasi yetarli darajada chuqur o'rganilmagan. Mavzuning nazariy va amaliy jihatdan to'liq ishlab chiqilmagani hamda uni boshlang'ich ta'lim tizimiga tatbiq etish zarurati ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi. Mustaqil ta'lim faoliyati nafaqat bilim olishning muhim vositasi, balki shaxsning intellektual rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Mustaqil ta'limning samaradorligi, asosan, o'quvchining o'z ta'lim jarayonini ongli boshqarish qobiliyatiga bog'liqdir. Kognitiv strategiyalar bilimni qabul qilish, qayta ishlash va saqlash jarayonlarini, metakognitiv strategiyalar esa ushbu jarayonlarni rejalashtirish, monitoring qilish va baholashni nazarda tutadi. Mazkur strategiyalarning o'zaro integratsiyasi mustaqil ta'limni tashkil etishning eng samarali yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mustaqil ta'lim faoliyati – bu o'quvchining o'zligini ta'minlashi va unga erishish yo'llarida ongli ravishda ishtirok etishidir. Kognitiv va metakognitiv strategiyalarning integratsiyasi o'rganishda "nima o'rganish" bilan birga "qanday samarali o'rganish" masalasini hal etishga yordam beradi.

Kognitiv strategiyalar masalasi J. Piaje, L. Vigotskiy kabi psixologlarning ishlarida keng o'rganilgan. Metakognitsiya tushunchasi esa birinchi marta 1970-yillarda J. Flavell tomonidan fanga kiritilgan. U metakognitsiyani "bilish jarayonlari haqidagi bilim va ularni nazorat qilish" deb ta'riflagan.

1-rasm: Metakognitsiya tushunchasining tarkibi

Mustaqil ta'lim faoliyati o'quvchining o'z bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida amalga oshiriladigan ongli va tashkiliy faoliyatdir. Uning samaradorligi bir qator psixologik-pedagogik omillarga, jumladan, motivatsion tayyorgarlik darajasi, o'quv-uslubiy jihozlar bilan ta'minlanganlik, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining mavjudligi hamda pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, mustaqil ta'lim jarayonini tashkil etishda kognitiv va metakognitiv strategiyalarning o'zaro integratsiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kognitiv strategiyalar bilim olish jarayonida ma'lumotlarni qayta ishlashning aniq usullarini anglatadi. Ular reproduktiv (eslab qolish, takrorlash, taqlid qilish), tahliliy (tasniflash, taqqoslash, tahlil qilish), kreativ (model-lashtirish, loyihalash, gipoteza qurish) hamda axborotni qayta ishlash (sxemalashtirish, sintezlash, umumlash-tirish) strategiyalarini o'z ichiga oladi. Mazkur strategiyalar bilimni egallashning instrumentariyini ta'minlaydi. Metakognitiv strategiyalar esa kognitiv jarayonlar ustidan yuqori darajadagi nazoratni amalga oshiradi va to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

- rejalashtirish (maqsad belgilash, vaqtni taqsimlash, usullarni tanlash),
- monitoring (jarayonni kuzatish, o'z-o'zini nazorat qilish, to'siqlarni aniqlash),
- baholash (natijalarni tahlil qilish, xatolarni tuzatish, strategiyalarni o'zgartirish)
- hamda refleksiya (o'z faoliyatini tahlil qilish, tajribani umumlashtirish).

Metakognitsiya o'quvchiga nafaqat "qanday o'rganishni", balki "o'rganish jarayonini qanday boshqarishni" ham o'rgatadi.

Ushbu ikki turdagi strategiyalarning integratsiyasi dinamik va siklik jarayon bo'lib, u quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: tayyorgarlik (strategiyalarni tanlash va ularni qo'llash tartibini belgilash), amaliyot (tanlangan strategiyalarni muammoli vaziyatlarda qo'llash), nazorat (qo'llanilayotgan strategiyalarning samaradorligini baholash) va korreksiya (natijalarga qarab strategiyalarni o'zgartirish). Integratsiya nafaqat strategiyalarni qo'shishni, balki ularning o'zaro ta'siri va sinergiyasini tashkil etishni ham anglatadi. Integratsiyalashgan strate-giyalarni o'qitishning samarali metodikasi bir qator yondashuvlarni o'z ichiga oladi:

- "modeling" usuli orqali o'qituvchi tomonidan strategiyalarni namoyish etish;
- "scaffolding" usuli yordamida bosqichma-bosqich yordamni kamaytirish;
- hamkorlikda o'rganish ("cooperative learning") orqali strategiyalarni o'zlashtirish;
- muammoli ta'lim ("problem-based learning") orqali strategiyalarni real vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish.

Ikki yil davomida 150 nafar o'quvchi ishtirokida o'tkazilgan eksperimental tadqiqot ushbu integratsi-yalashgan yondashuvning yuqori samaradorligini tasdiqladi. Integratsiyalashgan strategiyalarni qo'llagan guruhda mustaqil ta'limning umumiy samaradorligi 40% ga oshdi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari 35% ga yaxshilandi, ichki motivatsiya darajasi 45% ga oshdi, bilimlarni uzoq muddatli saqlash darajasi esa 50% ga yaxshilandi. Ushbu natijalar kognitiv va metakognitiv strategiyalarning uzviy bog'liqligi hamda ularni bir vaqtda rivojlantirishning pedagogik ahamiyatini yaqqol ko'rsatib beradi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, kognitiv va metakognitiv strategiyalarning integratsiyasi mustaqil ta'lim faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi, chunki u o'quvchiga nafaqat bilim olish vositalarini, balki o'z ta'lim jarayonini loyihalash, amalga oshirish va baholash bo'yicha kompetensiyalarni ham egallash imkonini beradi. Integratsiyalashgan yondashuv o'quvchilarning bilim olish jarayonida o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Strategiyalarni o'qitishda tizimli va bosqichma-bosqich yondashuv, shuningdek, ularni amaliy faoliyat kontekstida o'zlashtirish samarali natijalarga olib keladi. Kelajakda ushbu yo'nalishda raqamli ta'lim muhiti, adaptiv o'quv platformalari va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali integratsiya jarayonini yanada shaxsiylashtirish hamda optimallashtirish imkoniyatlarini o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Flavell, J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / J. H. Flavell // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, № 10. – P. 906-911. – DOI: 10.1037/0003-066X.34.10.906.
2. Magolda, M. B. B. Authoring your life: Developing an internal voice to navigate life's challenges / M. B. B. Magolda. – Sterling: Stylus Publishing, 2009. – 251 p.
3. Azevedo, R. Using hypermedia as a metacognitive tool for enhancing student learning? The role of self-regulated learning / R. Azevedo, J. G. Cromley // Educational Psychologist. – 2004. – Vol. 39, № 4. – P. 199-209. – DOI: 10.1207/s15326985ep3904_2.
4. Zohar, A. A review of research on metacognition in science education: current and future directions / A. Zohar, S. Barzilai // Studies in Science Education. – 2013. – Vol. 49, № 2. – P. 121-169. – DOI: 10.1080/03057267.2013.847261.
5. Bandura, A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory / A. Bandura. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986. – 617 p.
6. Schraw, G. Metacognitive theories / G. Schraw, D. Moshman // Educational Psychology Review. – 1995. – Vol. 7, № 4. – P. 351-371. – DOI: 10.1007/BF02212307.
7. Broadbent, J. Self-regulated learning strategies & academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review / J. Broadbent, W. L. Poon // The Internet and Higher Education. – 2015. – Vol. 27. – P. 1-13. – DOI: 10.1016/j.iheduc.2015.04.007.
8. Sobirova, O. M. Yosh avlodni mustaqil fikrlashga o'rgatishning pedagogik-psixologik jihatlari / O. M. Sobirova // Xalq ta'limi. – 2014. – № 3. – B. 48-52.
9. Sadullayeva, Z. T. Zamonaviy ta'lim sharoitida o'z-o'zini tarbiyalashning mazmuni / Z. T. Sadullayeva // Inter education & global study. – 2024. – № 6. – B. 97-104.
10. Orinbaev, A. A. Mustaqil ta'lim olish ko'nikmasi funksiyalari / A. A. Orinbaev // Teoreticheskie aspekty stanovleniya pedagogicheskix nauk. – 2024. – T. 3, № 21. – B. 73-79.
11. Egara, F. O. Mapping the scaffolding of metacognition and learning by AI tools in STEM education: A mixed-method research synthesis / F. O. Egara, M. D. Mosimege // Journal of Intelligence. – 2025. – Vol. 13, № 11. – Art. 148. – DOI: 10.3390/jintelligence13110148.
12. Predicting learner autonomy through AI-supported self-regulated learning: A social cognitive theory approach / Z. Xu [va boshq.] // Learning and Motivation. – 2025. – Vol. 92. – Art. 102195. – DOI: 10.1016/j.lmot.2025.102195.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE IMPACT OF SOCIAL STIGMA ON THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF WOMEN EXPERIENCED IN DOMESTIC VIOLENCE

Dumarova Gulmira Kozimbekovna

teacher of the Department of Uzbek language and literature of
Andijan state medical institute

Abstract: This article analyzes the impact of social stigma on the psycho-emotional state of women exposed to domestic violence from a socio-psychological perspective. It emphasizes how stereotypes, social pressure, and processes of stigmatization within society lead to anxiety, depression, low self-esteem, and social withdrawal among women. The role of social support networks, local communities, and social institutions is considered an important protective factor.

Key words: domestic violence, social stigma, psycho-emotional state, women's psychology, social pressure, stereotypes, depression, anxiety.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayollarning psixo-emotsional holatiga ijtimoiy stigma ta'siri ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Jamiyatdagi stereotiplar, ijtimoiy bosim va stigmatizatsiya jarayonlari ayollarda xavotir, depressiya, o'z-o'zini past baholash hamda ijtimoiy chekinish holatlarining kuchayishiga olib kelishi yoritib beriladi. Shuningdek, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi, mahalla muhiti va ijtimoiy institutlarning himoya omili sifatidagi roli asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: oilaviy zo'ravonlik, ijtimoiy stigma, psixo-emotsional holat, ayollar psixologiyasi, ijtimoiy bosim, stereotiplar, depressiya, xavotir.

Аннотация: В статье с социально-психологической точки зрения анализируется влияние социальной стигмы на психоэмоциональное состояние женщин, подвергшихся домашнему насилию. Показано, что общественные стереотипы, социальное давление и процессы стигматизации способствуют развитию тревожности, депрессии, заниженной самооценки и социальной изоляции у женщин. Обоснована роль социальной поддержки, местного сообщества и социальных институтов как значимых защитных факторов.

Ключевые слова: домашнее насилие, социальная стигма, психоэмоциональное состояние, психология женщин, социальное давление, стереотипы, депрессия, тревожность.

INTRODUCTION

In recent years, the problem of domestic violence has been recognized as a pressing socio-psychological issue on a global scale. In particular, violence against women has not only physical but also profound psychological and social consequences. According to the World Health Organization, a large proportion of women experience domestic violence at least once in their lives. This situation leads to a decline in women's mental health, social activity, and overall quality of life. The problems faced by women who have experienced domestic violence are not limited to the act of violence itself. Social stigma existing in society—namely negative attitudes toward the victim, blame, discrimination, and exclusion—further aggravates their psycho-emotional state. In many societies, domestic violence is perceived as a private matter, and the victim is often interpreted as the culprit. This perception leads women to refrain from seeking help, conceal the problem, and remain under constant psychological pressure. Social stigma intensifies feelings of shame, fear, low self-esteem, social withdrawal, and loneliness.

Psychological studies indicate that stigmatization repeatedly activates traumatic experiences, contributing to the development of chronic stress, depressive states, and post-traumatic stress disorder. Therefore, the problem of domestic violence should be examined not only from legal or medical perspectives but also from a socio-psychological standpoint. In Uzbekistan, combating violence against women is one of the key directions of state policy. Laws and social programs adopted at the initiative of the President are aimed at protecting women and ensuring their legal and psychological safety. However, stereotypes and mechanisms of stigmatization that persist in public consciousness continue to hinder the complete resolution of this problem.

LITERATURE REVIEW

The negative psychological consequences of domestic violence include emotional restraint, negativism, refusal to express one's position, a tendency toward self-sacrifice, fear of expressing the need for love and close communication, and persistent negative experiences. These manifestations are associated with deformation of the emotional sphere, which contributes to the suppression of emotional expression. Among the consequences of domestic violence are also symptoms of post-traumatic stress disorder. Numerous studies conducted in recent years indicate that psychological violence within the family is most clearly manifested in combination with physical and emotional abuse. Even after psychological violence, the victimized woman is often unable to fully return to normal living conditions. This is explained by several factors. Having lived under constant control for an extended period, she may lose many social contacts due to limited decision-making skills and excessive dependence. Women who have experienced domestic violence often demonstrate difficulties in communication and social interaction. They are characterized by heightened anxiety, dependence on their partner, low self-esteem, feelings of inadequacy, a high level of self-criticism, and a tendency to blame themselves for the situation. Compared with women who have not been victims of violence, they exhibit significant differences in levels of subjective control.

The most dangerous form of domestic violence is psychological or emotional abuse. Psychological violence undermines family stability and negatively affects the mental health of family members, often leading to psychological trauma. Threats, insults, and emotionally expressed bullying represent elementary forms of psychological violence within the family. This form of violence occurs in many families; however, it is more likely to be prevented in individuals who have established clear personal boundaries and possess the ability to adequately analyze situations, thereby preventing the development of chronic violence. Spouses often believe that they know and understand each other well; however, in reality, they may fail to understand their partner's inner world. Physical closeness in marriage does not automatically imply emotional intimacy. Achieving genuine closeness requires continuous effort, mutual interest, ongoing communication, and the ability to understand one another through dialogue. Such relationships develop between individuals who are open, free, and equal. V.A. Sysenko argues that the strength of family relationships is determined by the spouses' ability to bring joy to one another.

This strength is reflected in mutual affection, understanding, and the presence of positive emotions and laughter within the family. Family relationships and related issues are the subject of research in various disciplines, including psychology, pedagogy, sociology, demography, and economics. Scholars examine the dynamics of emotional relationships in marriage, the causes of loneliness and family disintegration, and the characteristics of family upbringing. The nature of the family as a complex social institution is determined not only by internal relationships but also by socio-economic, historical, national, and cultural conditions. The family evolves together with society while remaining one of its most stable and conservative elements.

ANALYSIS AND RESULTS

Currently, changes in socio-cultural conditions are sharply intensifying the contradictions between family and extra-family relationships, a phenomenon often described as a "crisis of family values." Society is interested in a spiritually stable family capable of raising biologically and morally healthy children. The physical, social, and moral health of the younger generation represents the health of the entire nation. It is within the family that the foundations of a citizen's personality, value attitudes, and orientations are formed, corresponding to the needs of a socially just, legally regulated, and economically efficient society. Until recently, the family served as an organizing principle for the proper fulfillment of its core functions by the individual and acted as a source for acquiring labor skills and competencies that ensure successful social adaptation.

The study of the family, its place, and its role in the life of the individual and society is significant for several reasons. First, the history of human development demonstrates that no society has been able to function without the family, even in its most primitive forms, as an executor of specific social functions. Second, the family is the only social educational institution that reproduces individuals as carriers of social, cultural, and

ethnic information. Third, no society, state, or social institution—regardless of how humanely organized—can fully resolve the problem of psychological loneliness experienced by modern individuals. Successful socialization and identity formation require a stable rhythm of social relations characterized by long-term interpersonal interaction, oriented not toward individualistic or hedonistic aspirations, but toward the realization of higher social and spiritual values.

Social orphanhood, deviant behavior, adolescent suicide, difficulties in social and school adaptation, child prostitution, drug addiction, alcoholism, and crime constitute an incomplete list of asocial phenomena observed in contemporary society. The origins of these phenomena are closely connected with the condition of the family institution, while their elimination is possible only through the creation and strengthening of a full-fledged family structure. This practical and socially significant task determines the necessity of a comprehensive scientific and philosophical analysis of the family, including its modern evolution, thereby substantiating the relevance of the chosen topic. The family is a complex social institution that requires multidimensional analysis. The empirical study employed both qualitative and quantitative research methods. The subjective experiences, social attitudes, and mental states of women who had experienced violence were examined using questionnaires and semi-structured interviews. Levels of depression, anxiety, and self-esteem were assessed through standardized psychological diagnostic tools. Statistical methods were applied to analyze the collected data and to identify potential relationships between the level of social stigma and psycho-emotional disorders.

A happy family is a significant value that individuals strive to preserve. However, family well-being may be disrupted for various reasons, often stemming from differences in spouses' expectations regarding family life. For instance, a man may expect care, emotional support, intimacy, and attention from marriage, whereas a woman may prioritize childbirth, perceive marriage as self-sacrifice for the sake of children, and expect assistance and responsible behavior from her spouse. Mutual adaptation requires time and appropriate conditions. In the process of a woman's integration into a new family environment, the spouse often plays the role of a key mediator. It is commonly stated that no woman enters marriage with the intention of divorce; however, difficulties in adaptation to specific circumstances may lead to marital dissolution. In particular, A.V. Shabayeva conducted research on the socio-psychological aspects of leadership in marriage and demonstrated that the gender model of marriage in Muslim families tends to reinforce the husband's role within the family. Leadership relations between spouses are influenced by age, gender, ethnic background, and socio-economic conditions of family life. The findings of the present study confirm the assumptions proposed within the framework of stigmatization theory. Social stigma functions not only as external pressure but also negatively affects an individual's internal self-perception. The analysis indicates that combating violence requires not only legal measures but also systematic psychological and educational interventions aimed at transforming public consciousness.

CONCLUSION

In conclusion, social stigma has a strong negative impact on the psycho-emotional state of women who have experienced domestic violence. Stigma increases depression, anxiety, and social withdrawal among women and complicates the rehabilitation process. The results of the study indicate the need to develop social support systems, expand psychological assistance, and implement programs aimed at reducing stigma in society.

References:

1. Mirziyoyev, Sh. M. Critical analysis, strict discipline, and personal responsibility should be the daily rule of every leader's activity. – Tashkent, 2017.
2. Ummatova, S. Sh. The issues of gender and age differences in the family strength of the phenomenon of jealousy. Monograph. – Samarkand: SamDU Publishing House, 2023.
3. Fitrat, A. Family. – Tashkent: Ma'naviyat, 2000.
4. Davletshin, M. G., Shoumarov, F. E. Modern Uzbek family and its psychological characteristics. – Tashkent.
5. Matusevich, A. M. Psikhologicheskie aspekty victimnosti // Molodoy uchenyy. – 2014. – No. 8 (67). – P. 924-927. URL: <https://moluch.ru/archive/67/11321/> (accessed: 14.12.2021).
6. Karimova, V. M. Family psychology. Textbook. – Tashkent: Science and Technology, 2008. – 180 p.
7. Karimov, H. K. Sotsialno-psikhologicheskie osobennosti supruzheskikh konfliktov v uzbekskoy seme. Author's abstract of dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences. – Tashkent: TGPI, 1994. – 19 p.

INTERFAOL O'QITISH METODLARI ORQALI O'QUVCHILARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYASI

Jalilova Sevinch Shuhrat qizi

Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada interfaol o'qitish metodlari asosida o'quvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyaning nazariy-metodologik va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida kommunikativ kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, interfaol metodlarning o'quvchilar faol ishtirokini ta'minlash, muloqot madaniyatini shakllantirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada keltirilgan xulosalar ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, kommunikativ qobiliyat, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiya, ta'lim samaradorligi.

Abstract: This article explores the theoretical, methodological, and practical aspects of pedagogical technology aimed at developing students' communicative abilities through interactive teaching methods. The study provides a scientific analysis of the concept of communicative competence, highlighting its role and significance in the contemporary educational process. In addition, the pedagogical potential of interactive methods in fostering active learner participation, enhancing communication culture, and improving educational effectiveness is examined. The findings of the research contribute to the practical implementation of a competency-based approach in education.

Key words: interactive teaching methods, communicative ability, communicative competence, pedagogical technology, educational effectiveness.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретико-методологические и практические аспекты педагогической технологии развития коммуникативных способностей учащихся на основе интерактивных методов обучения. В ходе исследования научно раскрывается сущность понятия коммуникативной компетенции, её роль и значение в современном образовательном процессе. Особое внимание уделяется педагогическому потенциалу интерактивных методов, способствующих активному участию обучающихся, формированию культуры общения и повышению эффективности обучения. Представленные выводы имеют важное научно-практическое значение для реализации компетентного подхода в образовании.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, коммуникативные способности, коммуникативная компетенция, педагогическая технология, эффективность образования.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni jamiyatda faol, mustaqil va muloqotga layoqatli subyekt sifatida shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqatgina bilim olishi emas, balki ularning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish ham muhim pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Kommunikativ qobiliyat shaxsning og'zaki va yozma nutq orqali o'z fikrini aniq, mantiqli va madaniyatli tarzda ifoda etishi, suhbatdoshni tinglashi, muloqot jarayonida faol ishtirok etishi hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Globalashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va axborot almashuvining tezlashuvi sharoitida kommunikativ kompetensiya zamonaviy ta'limning muhim natijalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. O'quvchilarning muloqot madaniyati, jamoada ishlash, bahs-munozara olib borish va o'z nuqtayi nazarini asoslab bera olish qobiliyatlari ularning kelgusidagi ta'limiy va kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ta'lim jarayonida kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. An'anaviy o'qitish tizimida o'quvchi ko'pincha bilimlarni tayyor

holatda qabul qiluvchi passiv ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, nutqiy faolligini va muloqotga kirishish ehtiyojini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Aksincha, interfaol o'qitish metodlari ta'lim jarayonini dialogik, hamkorlikka asoslangan va faoliyatga yo'naltirilgan shaklda tashkil etib, o'quvchini ta'lim subyekti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Interfaol o'qitish metodlari deganda o'qituvchi va o'quvchi, shuningdek, o'quvchilarning o'zaro faol muloqotiga asoslangan, fikr almashish, muhokama, bahs va hamkorlik jarayonlarini ta'minlovchi pedagogik usullar majmui tushuniladi. Rol o'ynash, debat, "aqliy hujum", klaster, kichik guruhlarda ishlash kabi metodlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, o'z fikrini erkin ifoda etish va boshqalarning fikrini hurmat qilish ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini rivojlantirishga doir normativ-huquqiy hujjatlarda ham kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish pedagogik jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan samarali yechimlardan biri hisoblanadi. Shu munosabat bilan, interfaol o'qitish metodlari orqali o'quvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish texnologiyasini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganish, uning samaradorligini empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida uzoq yillardan buyon ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Tadqiqotchilar kommunikativ qobiliyatni shaxsning ijtimoiylashuvi, nutqiy faoliyati va kognitiv rivoji bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin etadilar. I.A. Zimnyaya kommunikativ kompetensiyani ta'lim jarayonining muhim natijasi sifatida baholab, uni bilim, ko'nikma, malaka hamda ijtimoiy tajribaning integratsiyasi sifatida izohlaydi. Uning fikricha, kommunikativ kompetensiya o'quvchining muloqot jarayonida samarali ishtirok etish imkoniyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Psixologik nuqtayi nazardan, kommunikativ qobiliyatning shakllanishi shaxs faoliyati va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq. L.S. Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasida bilim va ko'nikmalar muloqot hamda hamkorlik jarayonida shakllanishi ilmiy asoslangan. Olimning ta'kidlashicha, o'quvchi kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro aloqada bo'lish jarayonida nutqiy va ijtimoiy kompetensiyalarni egalaydi. Bu g'oya interfaol o'qitish metodlarining nazariy poydevorini tashkil etadi.

J. Pijae va A.N. Leontyev tadqiqotlarida ham shaxsning kognitiv va kommunikativ rivoji faoliyatga asoslangan yondashuv orqali izohlanadi. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, o'quvchining faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va muloqotga kirishishi ta'lim samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, o'yin, muammo yechish va ijtimoiy vaziyatlar asosida tashkil etilgan faoliyat kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Pedagogika fanida interfaol o'qitish metodlari masalasi zamonaviy ta'lim texnologiyalarining muhim tarkibiy qismi sifatida o'rganilgan. J. Yo'ldoshev va M. Abdullaeva interfaol metodlarni o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi faol muloqotni ta'minlovchi, ta'lim jarayonini dialogik shaklda tashkil etuvchi pedagogik vositalar sifatida tavsiyalaydilar. Ularning fikricha, interfaol metodlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, fikr almashish va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish orqali umumta'lim maktabi o'quvchilarida kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish mazkur tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida ta'lim jarayonini interfaol yondashuv asosida tashkil etish, o'quvchilarning nutqiy faolligi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat amalga oshirildi.

Tadqiqot umumta'lim maktablarida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida olib borildi.

Tadqiqot predmeti:

- O'quvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishda qo'llaniladigan interfaol o'qitish metodlari (rolli o'yinlar, debat, kichik guruhlarda ishlash, klaster, "aqliy hujum" va boshqalar).

Asosiy vazifalar:

- O'quvchilarning kommunikativ qobiliyat darajasini aniqlash.
- Interfaol o'qitish metodlarining kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini o'rganish.
- O'quvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishga qaratilgan samarali texnologiyani ishlab chiqish.
- Tajriba-sinov mashg'ulotlari orqali ishlab chiqilgan texnologiyaning samaradorligini tekshirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Interfaol o'qitish metodlari orqali o'quvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish jarayoni yuzasidan o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qitish shakllariga nisbatan interfaol yondashuvlar o'quvchilarning nutqiy faolligi, muloqotga kirishish ehtiyoji hamda fikr almashishga bo'lgan motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot davomida mashg'ulotlarda qo'llanilgan debat, rolli o'yinlar, kichik guruhlarda ishlash, klaster, "aqliy hujum" kabi metodlar o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilgani aniqlandi.

Tajriba-sinov mashg'ulotlarida o'quvchilarga turli mavzular asosida bahs-munozaralar, rolga kirish asosidagi dialoglar, jamoaviy muhokamalar tashkil etildi. Xususan, "Mening fikrim", "Bahs maydoni", "Muammoli vaziyat" kabi topshiriqlar orqali o'quvchilarning o'z fikrini erkin ifoda etishi, suhbatdoshni tinglashi va munozarada faol ishtirok etishi kuzatildi. Natijada o'quvchilarning nutqiy ishonchi oshgani, ular savollarga batafsil va mantiqli javob bera boshlagani qayd etildi.

Boshlang'ich diagnostika va yakuniy nazorat natijalarining taqqoslanishi shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi-dagi o'quvchilarning 75–80 % ida og'zaki nutq faolligi oshgan, 65–70 % ida esa muloqot madaniyati va fikrni asoslab bayon etish ko'nikmalari shakllangan. Nazorat guruhida esa mazkur ko'rsatkichlar sezilarli darajada past bo'lib, asosan o'quvchilarning passiv tinglovchi sifatida qolib ketgani kuzatildi.

O'tkazilgan tahlillar asosida interfaol o'qitish metodlarining samaradorligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- Faol ishtirok va dialogik muhit** – o'quvchilar mashg'ulot jarayonida doimiy muloqotga kirishib, o'z fikrini ochiq bayon etishga odatlanadi.
- Hamkorlik va jamoaviy ish** – kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilarda tinglash, murosa qilish va fikr almashish ko'nikmalari rivojlanadi.
- Amaliy nutqiy faoliyat** – bahs, munozara va rolli vaziyatlar o'quvchilarning real muloqot tajribasini oshiradi.
- Ijodiy fikrlash va mustaqillik** – interfaol topshiriqlar o'quvchilarning tashabbuskorligi, ijodiy yondashuvi va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasblarga bo'lgan qiziqishlarni shakllantirish jarayonining tahlili shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlar mazkur jarayonni samarali tashkil etishda eng asosiy pedagogik vositalardan biridir. O'yin, muloqot, amaliy faoliyat va tajriba asosida qurilgan interfaol yondashuvlar bolalarda kasblar haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi, mehnatga bo'lgan qiziqishni oshiradi hamda ularni faol bilish jarayoniga jalb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar rolli o'yinlar, loyihaviy topshiriqlar, "Aqliy hujum", klaster va boshqa interfaol metodlar orqali turli kasblarning mohiyatini tushunishda faol ishtirok etgan va kasbiy atributlarga nisbatan qiziqishlari ortgan.

Shu bilan birga, interfaol metodlarning qo'llanishi bolaning mustaqil fikrlashi, ijodkorlik qobiliyati, kuzatuvchanligi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik tajriba shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlarning samaradorligi o'qituvchi va tarbiyachining metodlardan to'g'ri foydalanishi, mashg'ulotlarni puxta rejalashtirishi va bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi bilan bevosita bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- Mirziyoyev Sh.M. Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur. Toshkent: 23.08.2019-yil yig'ilish materiallaridan 4.b.
- Abduqodirov A, Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. - Toshkent, 2008. - 128 b.
- Azizxujayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat. Toshkent: TDPU, 2003.
- Mavlonov A va b. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ta'lim texnologiyalari. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2013. - 142 b.
- Raximov B, Mavlyanov A, Choriyev V va b. Pedagogik texnologiyalar sxemalarda. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Fan va texnologiyalar., 2009. - 124 b.
- Saydaxmedov B.B. Yangi pedagogik texnologiya. Toshkent. 1992.
- Jovli o'g'li, M. B. (2025). Til va adabiyot fanlarini o'qitishda integratsiyalashgan ta'lim jarayonlaridan foydalanish. Shokh Articles Library, 1(1).

AKMEOLOGIK YODASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

Kuchkorova Ozoda G'ayrat qizi

Pedagogika fakulteti, magistratura bosqichi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi-ning mazmuni va mohiyati tahlil etilgan bo'lib, pedagogik jarayonda akmeologik metodikalarni qo'llash orqali o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash bo'yicha zaruriy metodikalar ham namuna sifatida keltirib o'tilgan. Ushbu maqolaning maqsadi akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini tahlil qilish va uning samaradorligini ko'rsatishdir. Shuningdek, o'quv jarayonida akmeologik yondashuvni qo'llashning afzalliklarini aniqlash ham ko'zda tutiladi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, kasbiy tayyorgarlik, o'quvchi, o'qituvchi, akmeogramma, nazariya, faoliyat, ta'lim, tarbiya, ong.

Abstract: This article analyzes the content and essence of the methodology for preparing students for professional activity based on the acmeological approach. It also presents examples of essential methodologies for preparing students for professional activity through the application of acmeological methods in the pedagogical process. The purpose of the article is to analyze the effectiveness of the acmeological approach in preparing students for professional activity and to demonstrate its practical value. In addition, the study aims to identify the advantages of applying the acmeological approach within the educational process.

Key words: acmeology, professional training, student, teacher, acmeogram, theory, activity, education, upbringing, consciousness.

Аннотация: В данной статье анализируются содержание и сущность методики подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе акмеологического подхода, а также приводятся примеры необходимых методик подготовки студентов к профессиональной деятельности с использованием акмеологических методов в педагогическом процессе. Цель статьи заключается в анализе методики подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе акмеологического подхода и демонстрации её эффективности. Кроме того, ставится задача выявить преимущества применения акмеологического подхода в образовательном процессе.

Ключевые слова: акмеология, профессиональная подготовка, студент, преподаватель, акмеограмма, теория, деятельность, образование, воспитание, сознание.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni muhim ahamiyatga ega. Akmeologik yondashuv o'quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlashda samarali metod sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu maqolada akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasining asosiy jihatlari hamda uning amaliyotda qo'llanilishi tahlil qilinadi. O'zbekiston ta'lim tizimida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun zamonaviy metodlar va yondashuvlar zarur. An'anaviy ta'lim usullari ko'pincha o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda yetarli bo'lmaydi. Shuning uchun akmeologik yondashuv asosida yangi metodikalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin egallaydi. Bu sohada turli mamlakatlarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va metodik ishlanmalar mavjud. Quyida xorijiy mamlakatlar, MDH hamda O'zbekiston olimlarining ushbu yo'nalishdagi ilmiy

qarashlari yoritiladi. Lev Vygotskiy o'zining ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi orqali ta'lim jarayonida akmeologik yondashuvni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. U ta'lim jarayonida ijtimoiy muhit va muloqotning ahamiyatini alohida ta'kidlagan. David Kolb tajriba asosidagi o'qitish nazariyasi bilan tanilgan bo'lib, o'quvchilarning amaliy tajribalaridan samarali foydalanish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini asoslab bergan.

Jean Piaget rivojlanish psixologiyasi sohasida olib borgan tadqiqotlari orqali o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kognitiv rivojlanishning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatgan.

Aleksandr Leontiyev faoliyat nazariyasi asosida o'qitish va o'quvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorlanish jarayonini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Uning fikricha, faoliyat orqali o'rganish eng samarali usullardan biridir.

Vladimir Zinchenko akmeologiya va ta'lim sohasida tadqiqotlar olib borib, o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan innovatsion metodlarni taklif etgan.

Abdurauf Fitrat o'zbek ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash masalalarini yoritib, bu jarayonda milliy qadriyatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlagan.

Shodiyorov A. O'zbekiston ta'lim tizimida akmeologik yondashuvni amaliyotda qo'llash bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Uning izlanishlari o'quv jarayonida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish muhimligini ko'rsatadi.

Gulnoza Qodirova O'zbekistonning zamonaviy ta'lim tizimida akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish masalalarini tadqiq etgan. Mazkur olimlarning ilmiy qarashlari akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Ularning tadqiqotlari ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Akmeologiyaning nazariy metodlari tizimi va amaliy metodlari ta'lim jarayonida o'quvchilarning axborot bilan ishlashida samarali foyda beradi. Bundan tashqari, o'quvchilar akmeogramma asosida faoliyat olib borsalar, ta'lim tizimining mohiyatini yanada chuqurroq anglay boshlaydilar. Shu bilan bir qatorda, ularning tafakkuri rivojlanib, yetuklik sari yo'naltiriladi. Insonning yetuklik bosqichi – yetukligining “akme” deb ataladigan cho'qqisi hayot yo'lining asosiy qismini qamrab oladigan ko'p o'lchovli holatdir ^[1]. Bu holat insonning faoliyatning muayyan sohasida fuqaro va mutaxassis sifatida qay darajada shakllanganligini ko'rsatadi. Uni o'rab turgan voqelik doirasidagi boy yoki nochor aloqalar uning umr yo'ldoshi, ota-ona sifatidagi ijtimoiy mavqeini ham ifodalaydi. Shu bilan birga, bu holat statik tuzilishga ega bo'la olmaydi, aksincha, ko'proq yoki kamroq variativligi va o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi. Insonning jismoniy holatiga mansub bo'lgan komponentlik, qoidaga ko'ra, yetuklik parametrlari doirasida tipik tavsifni o'zida mujassam etib, doimiy ravishda qayta o'zgarishlarga uchraydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi o'quvchining eng yuqori kasbiy darajasi – “akme”ga erishishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bunda shaxsning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va fazilatlarini rivojlantirish, ularni kasbiy faoliyatga kompleks tayyorlash, akmeogramma va profesiogramma kabi usullardan foydalanish hamda o'quvchining o'z ustida ishlashini rag'batlantirish muhim o'rin tutadi. Metodikada loyihaviy faoliyat, konfliktologik madaniyatni shakllantirish va ijodkorlikni rivojlantirish orqali kasbiy kompetentlikni oshirish nazarda tutiladi ^[3]. Asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat:

- shaxsga yo'naltirilganlik, ya'ni har bir o'quvchining individualligi, qobiliyati va intilishlarini hisobga olgan holda tayyorlash;
- kamolotga intilish, o'quvchida o'z kasbini mukammal o'zlashtirish va eng yuqori darajaga erishish istagini shakllantirish;
- kompleks yondashuv, bunda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar shaxsiy sifatlar bilan uyg'un holda rivojlantiriladi;
- metodik yondashuvlarning uyg'unligi ^[5].

Akmeogramma metodi profesiogramma va psixogrammadan farqli ravishda individuallikni yuqori darajada namoyon etadi. Loyihaviy faoliyat o'quvchilarni loyiha ishlab chiqish va uni amalga oshirishga o'rgatib, ularning ijodiy salohiyatini ochib beradi. Konfliktologik madaniyatni shakllantirish kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan nizolarni samarali hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ijodkorlikni rivojlantirish esa ilmiy va kasbiy

ijodkorlikni rag'batlantirish orqali muvaffaqiyatga erishishga xizmat qiladi. Metodikaning mazmuni akmeologik yondashuvning nazariy va amaliy asoslarini o'rganish, o'quvchilarni real kasbiy vaziyatlarga tayyorlashga qaratilgan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish hamda o'quvchilarni o'z kasbiy rivojlanishini rejalashtirish va amalga oshirishga yo'naltirishdan iborat ^[4]. Ushbu metodika o'quvchilarni nafaqat bilimli, balki ijodkor, malakali, o'z kasbiga sodiq va yuqori malakali mutaxassis sifatida tayyorlashni maqsad qiladi. Akmeologiyani nazariy metodlari tizimiga mantiqiy metodlar – analiz, sintez, induksiya, deduksiya va mushohadali (xayoliy) eksperiment, shuningdek, tahlilning matematik metodlari – korrelyativ, omilli, dispersion, diskriminatsion, klasterli va boshqalar kiradi. Fanlararo metodlar va yondashuvlar sifatida kompleks, tizimli, funksional, genetik, longitjudyli, modeli, biografik va vaziyatli yondashuvlar qo'llaniladi.

Akmeologiyani amaliy-ishlab chiqarish metodlari sinfiga umumilmiy metodlar – kuzatuv, eksperiment va ekspert bahosi; alohida fanlarning metodlari, jumladan, psixologik (test, kuzatish, suhbat, o'z-o'zini kuzatish, o'z-o'ziga hisobot berish, psixosemantik), ijtimoiy (ro'yxatga olish, so'rov, intervyu olish, so'rovnoma o'tkazish) hamda psixofiziologik metodlar kiradi ^[2]. Shuningdek, akmeologik metodlar – akmeogramma, test, psixobiografiya va akmeologik ekspertiza ham muhim ahamiyat kasb etadi. Akmeogramma akmeografik yondashuvning asosiy metodi bo'lib, u progressiv rivojlanishga, avvalo, shaxsning professionalizmi va muayyan mehnat subyektlari faoliyatining taraqqiyotiga xizmat qiladigan talablar, sharoitlar va omillar tizimini namoyon etadi. Akmeogramma doimo individual bo'lib, u samarali faoliyat yuritayotgan subyektning individual "kesimi"ni, uning imkoniyatlari va istiqbollarini, o'rnini qoplaydigan hamda aksi bo'lgan xususiyatlarini o'zida mujassam etadi.

Akmeogrammalar inson faoliyati turiga qarab turlicha tuzilishi mumkin. Yuqorida akmeolog tomonidan tavsiya berish yoki ekspertning to'g'ri xulosa chiqarishi uchun tuzilgan "mutaxassis akmeogrammasi" keltirilgan. Akmeogramma profesiogramma va psixogrammaga nisbatan umimlashtiruvchi kategoriya hisoblanib, insonning individual-ruhiy va psixofiziologik o'ziga xos xususiyatlarini hamda kasbiy faoliyatini kompleks tarzda tavsiflaydi. U buyuk shaxslarning o'sib-ulg'ayishi va mukammallashuvi, o'z kasbiga intilishi, olamshumul yangiliklar yaratishi va liderlik qobiliyatlarini o'rganishga imkon beradi ^[4].

Natijada jamiyatimizning ilg'or akme shaxslari o'tmishdagi ajdodlarimiz bosib o'tgan yo'lni, ular erishgan kamolot va mukammallik cho'qqilarini hamda ushbu cho'qqilarga erishish mexanizmlarini yanada chuqurroq anglash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, bugungi kun nuqtayi nazaridan istiqbolimiz trayektoriyasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Akmeogramma professional faoliyatning atroflicha tavsifini va insonning individual-psixologik hamda psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan talablarni o'z ichiga oladi. Bolalar va yoshlarda iqtidor hamda qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish uchun real sharoitlarni yaratish akmeologik muhitni shakllantiradi. Ushbu yoshlarni aniqlash, iste'dodlarini rivojlantirish va ularning yuqori pog'onalariga erishishini ta'minlash bir-biridan ajralmas, yaxlit tizim sifatida qaraladi. Akmeogrammani aniq, to'g'ri va xolisona to'ldirish ekspert yoki akmeolog tomonidan maqbul va ishonchli natijalarga erishishning kafo-lati hisoblanadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida akmeologik yondashuvning asosiy tamoyillari hamda o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda qo'llaniladigan metodlar tatbiq etildi. Tadqiqot davomida adabiyotlarni tahlil qilish, ekspert baholash va so'rovnoma o'tkazish usullaridan foydalanildi ^[3].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, akmeologik yondashuv o'quvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirishda bir qator ijobiy jihatlarga ega. O'quvchilar o'z qobiliyatlarini rivojlantirish va kasbiy maqsadlarini belgilash jarayonida yanada faol ishtirok etadilar. Shuningdek, akmeologik yondashuv orqali o'quvchilar mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradilar, amaliy ko'nikmalarni egallaydilar hamda ijtimoiy muloqot va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini oshiradilar ^[5].

Olingan natijalar akmeologik yondashuv asosida ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini samarali tashkil etish imkonini berishini ko'rsatdi. Shuningdek, ushbu yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasining samaradorligi tasdiqlandi. Ta'lim jarayonida akmeologik yondashuvni qo'llash o'quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Biroq ushbu yondashuvni amaliyotda keng joriy etish uchun o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish zarur. Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda akmeologik yondashuv asosida ta'lim tizimini rivojlantirish uchun yangi ilmiy-amaliy yo'nalishlarni belgilab berishi mumkin.

XULOSA

Akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlaydi, ularning amaliy ko'nikmalarini oshiradi hamda ijtimoiy muloqot kompetensiyalarini rivojlantiradi. Kelgusida mazkur metodikani yanada takomillashtirish va qo'llanish doirasini kengaytirish zarur. Xulosa qilib aytganda, akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida akmeologiyani yuqorida keltirilgan nazariy va amaliy metodlariga tayanish ijobiy va barqaror natijalar beradi.

References:

1. Tillayeva G. H. Akmeologiya asoslari. "Tafakkur bo'stoni", Toshkent – 2014.
2. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология: учебное пособие. – СПб.: "Питер", 2003.
3. Деркач А. А. Акмеология: учебник. – Изд. РАГС, 2006.
4. Xudayqulova, F. B. (2022). Ta'lim tizimini boshqarish. O'qituvchi ilmiy-uslubiy metodik va badiiy jurnali, 3(9), 69–72.
5. Xodjamkulov, U. N.; Xudayqulova, F. B. (2021). Kelajak o'qituvchisi konsepsiyasi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar, 2(3), 130–135.
6. Темиров, Б. Б., & Худойкулова, Ф. Б. (2021). Характеристики личности учителя, связанные обменом идеями. Экономика и социум, (1–2), 496–499.

SPORTCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIKLARI

UDK: 796.05-053.2.79.01/09

Madaminov Oribdjan Nishanbayevich

Farg'ona davlat universiteti, Jismoniy madaniyat fakulteti,
Jismoniy tarbiya va sport o'yinlarini o'qitish metodikasi
kafedrasida katta o'qituvchisi

ORCID: 0009000060508285

Annotatsiya: Oliy davlat ta'lim standarti talabalardan jismoniy madaniyat yo'nalishi bo'yicha mutaxassis (bakalavr) bo'lishni hamda ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bo'yicha zarur bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi. Bunda jismoniy madaniyatning inson kamoloti va kasbiy tayyorgarligidagi rolini tushunish; salomatlikni saqlash va mustahkamlashni, psixofizik qobiliyatlar hamda jismoniy sifatlarni rivojlantirish va takomillashtirishni, jismoniy madaniyatda o'zini-o'zi belgilashni ta'minlaydigan amaliy ko'nikma va malakalar tizimiga ega bo'lish; hayotiy va professional maqsadlarga erishish uchun tajriba orttirish kabi xususiyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur material sport o'yinlari va ularni o'qitish metodikasiga bag'ishlangan bo'lib, undan jismoniy tarbiya fakulteti talabalari, umumta'lim maktablarining magistrantlari va jismoniy tarbiya o'qituvchilari, sport maktablarining basketbol, voleybol, futbol va gandbol bo'yicha boshlang'ich tayyorgarlik guruhlarini murabbiylari, jismoniy tarbiya bo'yicha tashkilotchi-instruktorlar hamda ushbu sport o'yinlarining barcha muxlisarlari foydalanishlari mumkin.

Kalit so'zlar: sport o'yinlari, jismoniy madaniyat, jismoniy tarbiya, jismoniy tayyorgarlik, chaqqonlik, epchillik, egiluvchanlik, chidamlilik, jismoniy sifatlari.

Abstract: The higher state educational standard requires students to be trained as specialists (bachelors) in the field of physical culture and to possess knowledge of socio-economic sciences. This includes understanding the role of physical culture in human development and professional training; possessing a system of practical skills and competencies that ensure the preservation and strengthening of health, the development and improvement of psychophysical abilities and physical qualities, as well as self-determination in physical culture; and gaining experience in achieving life and professional goals. The material is devoted to sports games and their teaching methodology and can be used by students of faculties of physical education, master's students and physical education teachers of secondary schools, coaches of primary training groups in basketball, volleyball, football, and handball in sports schools, organizers and instructors of physical education, as well as all enthusiasts of these sports.

Key words: sports games, physical culture, physical education, physical fitness, agility, dexterity, flexibility, endurance, physical qualities.

Аннотация: Высший государственный образовательный стандарт требует от студентов подготовки специалистов (бакалавров) в области физической культуры и обладания знаниями в сфере социально-экономических наук. Это предполагает понимание роли физической культуры в развитии личности и профессиональной подготовке; владение системой практических навыков и умений, обеспечивающих сохранение и укрепление здоровья, развитие и совершенствование психофизических способностей и физических качеств, а также самоопределение в сфере физической культуры; приобретение опыта достижения жизненных и профессиональных целей. Материал посвящён спортивным играм и методике их преподавания и может быть использован студентами факультетов физического воспитания, магистрантами и учителями физической культуры общеобразовательных школ, тренерами начальных групп подготовки по баскетболу, волейболу, футболу и гандболу в спортивных школах, организаторами-инструкторами по физическому воспитанию, а также любителями данных видов спорта.

Ключевые слова: спортивные игры, физическая культура, физическое воспитание, физическая подготовленность, ловкость, сноровка, гибкость, выносливость, физические качества.

KIRISH

Jismoniy tarbiya ta'lim va tarbiya jarayonining eng muhim tarkibiy qismidir. Uning asosiy vazifalari salomatlikni mustahkamlash, har tomonlama umumiy va maxsus jismoniy rivojlanishni ta'minlash, shuningdek, organizmning umumiy va maxsus ish faoliyatini oshirishdan iboratdir. Amaliyot va ilmiy izlanishlar sport yutuqlariga erishishda jismoniy tayyorgarlikning o'rni nihoyatda katta ekanligini ishonchli tarzda ko'rsatmoqda.

Ushbu jarayon texnik, taktik va psixologik tayyorgarlik bilan chambarchas bog'liq. Kuch, tezlik, chidamlilik va chaqqonlik kabi jismoniy sifatlarni yetarli darajada rivojlantirmasdan turib, texnik usullardan samarali foydalanish hamda rejalashtirilgan taktik harakatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin emas.

Jismoniy tayyorgarlik, odatda, umumiy va maxsus turlarga bo'linadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik shug'ullanuvchilarning uyg'un rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ko'p qirrali jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalashga, organizmning ish faoliyatini yaxshilashga, samarali mehnat faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratishga hamda yuqori sport mahoratiga erishishga yo'naltiriladi. Jismoniy mashqlarni to'g'ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlikning barcha vositalari maxsus jismoniy sifatlarning rivojlanishiga birdek ijobiy ta'sir ko'rsatavermaydi. Jismoniy mashqlar ta'sir xususiyatiga ko'ra uch turga bo'linadi: bir-birini qo'llab-quvvatlovchi, neytral va qarama-qarshi, ya'ni salbiy natija beruvchi mashqlar. Shundan kelib chiqqan holda, sport o'yinlari va gimnastika mashg'ulotlarida jihozsiz, jihozlarda (gimnastika devori, skameyka, arqon, gimnastika dastakli oti) hamda buyumlar bilan (to'ldirma to'plar, gimnastika tayoqchalari, gantellar, arqonlar) bajariladigan sodda umumiy rivojlantiruvchi mashqlardan foydalaniladi.

Yengil atletikadan kross yugurish, qisqa va o'rta masofalarga yugurish, granata va yadro uloqtirish, balandlikka va uzunlikka sakrash; og'ir atletikadan gantellar bilan bajariladigan turli tayyorgarlik mashqlari; akrobatikadan esa qo'lda tik turish, do'mbaloq oshish, salto va boshqa mashqlar qo'llaniladi. Umumiy rivojlantiruvchi mashqlar mushaklarning asosiy guruhlarini jalb etish va shu bilan birga organizmga umumiy ta'sir ko'rsatish maqsadida tanlanadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlikning muayyan vositalarini tanlashning o'zi yetarli bo'lmay, ularning hajmini aniqlash hamda bir yillik mashg'ulotlar siklida to'g'ri taqsimlash zarur.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik esa sport o'yinlarining muayyan turi uchun zarur bo'lgan jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi. Har bir sport o'yini o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, o'yin harakatlarining tabiatida ko'plab umumiy jihatlari mavjud bo'lib, ularga atsikliklik, xilma-xillik va yuklama intensivligining o'zgaruvchanligi kiradi. Bunday sharoitda uzoq muddatli faoliyat tezlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va moslashuvchanlik kabi jismoniy sifatlarni rivojlantirishni talab etadi. Shu maqsadda mashg'ulotlarda tuzilishi jihatidan asosiy o'yin harakatlariga yaqin bo'lgan maxsus tayyorgarlik mashqlari, o'rganilayotgan sport o'yinining texnika va taktikasi elementlari, harakatli o'yinlar hamda ixtisoslashgan o'yin mashqlaridan keng foydalaniladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sportning barcha turlari uchun oyoq mushaklarining kuchini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Muayyan sport o'yinlari uchun esa boshqa mushak guruhlarining kuchini rivojlantirish ham dolzarb hisoblanadi. Masalan, qo'l to'pi va tennis bilan shug'ullanuvchilar uchun qo'l mushaklari kuchini rivojlantirish bir xil darajada muhim bo'lsa, basketbolchilar uchun qo'l va gavda mushaklarining kuchi alohida ahamiyat kasb etadi va hokazo. Sport o'yinlarining ayrim turlarida maxsus kuchni rivojlantirish harakatlarning tezligi va aniqligini oshirishga qaratiladi. Asosiy mushak guruhlarining fiziologik diametrining haddan tashqari ortib ketishi sport bilan shug'ullanuvchilar uchun tavsiya etilmaydi.

Mushaklar qisqarishining kuchi va tezligini rivojlantirish uchun turli xil qarshilik mashqlari qo'llaniladi: maksimal natijaning 50% yoki undan ko'prog'iga teng og'irlikdagi gantellarni ko'tarish; sherik bilan mashqlar va o'z vaznini yengishga qaratilgan mashqlar; turli og'irlikdagi buyumlarni uloqtirish mashqlari; qarshilik tasmalari, kauchuk vositalar, og'irlikdagi kamarlar, pastki oyoq va bilak manjetlari bilan bajariladigan mashqlar. Kam vaznli qarshilik mashqlarini ketma-ket bajarish va muvaffaqiyatsizlikka qadar takrorlash, o'rtacha vazn bilan (maksimal natijaning 70-75%) ketma-ket va muvaffaqiyatsizlikka qadar ko'p marotaba bajarish, shuningdek, og'irlikni asta-sekin maksimal darajagacha oshirish (sportchining maksimal natijasining 50-60% dan boshlab) samarali hisoblanadi. Kuchni rivojlantirish uchun dinamik, statik va past ish rejimiga ega mashqlar keng qo'llaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sport o'yinlarida jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun asosan quyidagi usullar qo'llaniladi: bir xil, interval, takrorlash, o'zgaruvchan, muvaffaqiyatsizlikkacha bajarish va raqobat usullari. Tezlik-kuch chidamliligini rivojlantirish uchun interval usuli samarali hisoblanadi. Ishtirokchilar mashqlarni bajaradilar yoki qisqartirilgan dam olish oraliqlari bilan ma'lum masofa bo'laklarida (masalan, 10x20 m) yuguradilar hamda 10-15 daqiqa davomida qizg'in ikki tomonlama o'yinlarda ishtirok etadilar. Faol dam olish tanaffuslarining bosqichma-bosqich kamaytirilishi yoki nisbatan doimiy dam olish oraliqlari sharoitida mashqlarni ketma-ket bajarish jarayonida to'liq tiklanish sodir bo'lmaydi. Takrorlash usuli ma'lum mashqlarni yoki umuman o'yinni yetarli darajada tiklanishni ta'minlaydigan uzoq muddatli dam olishdan so'ng qayta-qayta bajarishni o'z ichiga oladi.

O'zgaruvchan usul sport o'yinlaridagi harakatlar tabiatiga eng mos keladi. Ushbu usuldan foydalanishda murabbiy yuqori kuchlanishni talab qiladigan mashqlarni nisbatan kichik yuklama bilan bajariladigan mashqlar bilan almashtiradi hamda ularni bajarish muddatini o'zgartirib boradi. O'yin usuli sport o'yinlari mashg'ulotlarida eng ko'p qo'llaniladigan usullardan biridir. Uning mohiyati turli xil, asosan faol o'yinlardan foydalanish orqali harakat ko'nikmalarini, ayniqsa chaqqonlik va tezlik sifatlarini rivojlantirishdan iborat. Raqobat usuli ham harakat sifatlarini rivojlantirishda keng qo'llaniladi. Bu maqsadda yugurish, sakrash, uloqtirish, suzish, chang'i yugurish hamda sport o'yinlari bo'yicha musobaqalar tashkil etiladi. So'nggi yillarda qo'shilgan va aralash usullar tobora keng tarqalmoqda. Qo'shilgan usul qo'llar (bilak manjetlari), oyoqlar (og'irlikdagi etiklar) va gavda (vaznli jiletlar, kamarlar) uchun mo'ljallangan maxsus og'irliklar yordamida maxsus harakat ko'nikmalarini takomillashtirishni nazarda tutadi. Bu bir vaqtning o'zida kuch, tezlik va chidamlilikni rivojlantirish imkonini beradi. Bunda og'irliklarning miqdori juda muhim bo'lib, ortiqcha yuklamalar takomillashtirilayotgan harakat tuzilishida buzilishlarga olib kelishi mumkin.

Qo'shilgan usulning turlaridan biri yuqori intensivlikdagi harakat faoliyati fonida texnikani takomillashtirish hisoblanadi, bu esa harakat ko'nikmalarining charchoqning salbiy ta'siriga nisbatan chidamliligini oshirishga xizmat qiladi. Aylanma usul (aniqrog'i, aylanma mashg'ulot shakli) yuqorida sanab o'tilgan barcha usullarni o'z ichiga olishi mumkin. Uning mohiyati shundan iboratki, stadion yoki sport zalida bekatlar aylana shaklida belgilanadi va ma'lum mashqlarni bajarish uchun mo'ljallangan ushbu joylar jismoniy sifatlarining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladigan tarzda tanlanadi. Tavsiya etilgan mashqlar har bir shug'ullanuvchi tomonidan cheklangan vaqt davomida maksimal intensivlikda va dam olish pauzalari bilan bajariladi, bu esa mashg'ulot ishtirokchilarining holati hamda tayyorgarlik darajasiga qarab o'zgarib turadi.

XULOSA

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, sportchilarni jismoniy tayyorlash jarayonida tizimli yondashuv mashg'ulotlar, musobaqalar va boshqa omillarning uzviy birligini nazarda tutadi. Bu jarayonda belgilangan davrda sportchilarning tayyorgarlik darajasini aniqlash (ko'rsatkichlar kompleksi, sport natijasi), tayyorgarlikning metod va vositalari majmuasini to'g'ri tanlash, mashg'ulotlarni tashkil etish va musobaqa taqvimini rejalashtirish, shuningdek, sportchi faoliyati hamda hayotining umumiy rejimi barcha komponentlarini muvofiqlashtirish juda muhimdir. Shuni ta'kidlash lozimki, turli harakatlarning samaradorligi to'pni olib o'tish, tepish, to'ldirma to'plarni uloqtirish va ilib olish bilan qo'shib bajarilganda oshadi. Ushbu mashqlar harakat tezligini oshirish bilan bir qatorda boshqa maxsus sifatlarining rivojlanishini ham ta'minlaydi hamda to'plar bilan bajariladigan vazifalarni sezilarli darajada yengillashtiradi.

Aniqlandiki, harakatlarni shakllantirishda harakatli o'yinlar ham muhim omillardan hisoblanadi. Bu o'yinlar zarur sifatlarini rivojlantirish bilan birga shug'ullanuvchilarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi va dastlabki bosqichda sport o'yinlarini chuqur o'rganishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Sport turlari bo'yicha musobaqalarni o'tkazish va hakamlik qilish". O'quv qo'llanma. O. N. Madaminov. – Farg'ona, 2023-yil.
2. "Yosh futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligi". Uslubiy qo'llanma. A. Muxiddinov. – Farg'ona, 2021-yil.
3. "Voleybol mashg'ulotlarini o'tkazish usullari". A. T. Xasanov, G'. R. Qurbonov, N. N. Bobojonov. – Farg'ona, 2019-yil.
4. "Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi". Darslik. Z. Usmonov, O. Madaminov. – Toshkent, 2025-yil.
5. "Yosh futbolchilarning tezkor-kuchlilik sifatlarini oshirish". Darslik. B. M. Azimov. – Toshkent, 2016-yil.

PSIXOKORREKSIYA VA PSIXODIAGNOSTIKADA PROEKTIV METODNING QO'LLANISHI

Narbasheva Mexri Achilovna

Termiz davlat pedagogika instituti
Amaliy psixologiya kafedrası professori

Odinayeva Farangiz Ilxombek qizi

Termiz davlat pedagogika instituti Psixologiya
ta'lim yo'nalishi 1-kurs magistiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixokorreksiya va psixodiagnostika jarayonida proektiv metodlarning tutgan o'rni hamda ularning nazariy-amaliy ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda proektiv metodlarning shakllanish tarixi, rivojlanish bosqichlari va ularning psixoanalitik hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan metodologik uzviyligi yoritiladi. Shuningdek, mazkur metodlarning ongsiz psixik jarayonlarni aniqlash, shaxsning ichki kechinmalari va emotsional-hissiy holatini baholashdagi diagnostik imkoniyatlari asoslab beriladi. Maqola proektiv metodlarning zamonaviy psixologik amaliyotdagi o'rni va psixokorreksion jarayonlarni individuallashtirishdagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: psixokorreksiya, psixodiagnostika, proektiv metodlar, nazariy tahlil, ongsiz jarayonlar, shaxs psixologiyasi.

Abstract: This article presents a scientific and theoretical analysis of the role and significance of projective methods in psychocorrection and psychodiagnostics. The study examines the historical development and main stages of the formation of projective methods, as well as their methodological connection with psychoanalytic and person-centered approaches. Particular attention is paid to the diagnostic potential of projective techniques in revealing unconscious psychological processes, inner experiences, and emotional states of personality. The article substantiates the importance of projective methods in contemporary psychological practice and their contribution to the individualization of psychocorrective interventions.

Key words: psychocorrection, psychodiagnostics, projective methods, theoretical analysis, unconscious processes, personality psychology.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретических позиций анализируется роль и значение проективных методов в психокоррекции и психодиагностике. Рассматриваются история возникновения и основные этапы развития проективных методик, а также их методологическая взаимосвязь с психоаналитическим и личностно-ориентированным подходами. Особое внимание уделяется диагностическим возможностям проективных методов в выявлении бессознательных психических процессов, внутренних переживаний и эмоционального состояния личности. Обосновывается значение проективных методик в современной психологической практике и их роль в индивидуализации психокоррекционной работы.

Ключевые слова: психокоррекция, психодиагностика, проективные методы, теоретический анализ, бессознательные процессы, психология личности.

KIRISH

Zamonaviy psixologiya fanida psixokorreksiya va psixodiagnostika jarayonlarining samaradorligi shaxsni kompleks va individual yondashuv asosida o'rganish bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu jarayonlarda shaxsning emotsional holati, xulq-atvori, munosabatlari va subyektiv tajribasini aniqlashga imkon beruvchi metodlarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, proektiv metodlar psixologik baholash tizimida muhim o'rin egallaydi.

Proektiv metodlar noaniq va erkin tuzilgan stimullar asosida shaxsning vaziyatni idrok etish uslubi, individual talqinlari hamda shaxsiy tajribasini aniqlashga yo'naltirilgan metodlar majmuasidir. Ushbu metodlar shaxsning ichki holatini bevosita so'rovlarsiz, erkin javoblar orqali o'rganish imkonini beradi. Bu esa ularni ayniqsa psixokorreksiya jarayonida muammoli holatlarni aniqlash va individual yondashuvni ta'minlashda samarali vosita sifatida namoyon etadi.

Psixodiagnostika amaliyotida proektiv metodlar shaxsning emotsional barqarorligi, moslashuv darajasi va xulqiy tendensiyalarini sifat jihatdan baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu metodlardan foydala-

nishda interpretatsiya aniqligi, metodik chegaralar va ilmiy asoslanganlik masalalari alohida e'tiborni talab etadi. Mazkur holat proektiv metodlarni boshqa psixodiagnostik usullar bilan birgalikda qo'llash zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur ishda psixokorreksiya va psixodiagnostika tizimida proektiv metodlarning nazariy asoslari, ularning imkoniyatlari va cheklovlari hamda shaxsni o'rganishdagi metodologik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Psixokorreksiya va psixodiagnostika jarayonlarida proektiv metodlardan foydalanish masalasi psixologiya fanida uzoq yillardan buyon ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Ushbu metodlarning nazariy asoslari, avvalo, psixoanalitik yondashuv bilan bevosita bog'liq bo'lib, Z. Freydning ongsiz jarayonlar haqidagi ta'limga o'z ifodasini topgan. Freyd shaxs xulq-atvori va ruhiy holatining muhim qismi ongsiz sohada shakllanishini ta'kidlab, bilvosita diagnostika usullarining ahamiyatini asoslab bergan.

Proektiv metodlar nazariyasining keyingi rivoji G. Rorshax nomi bilan bog'liq bo'lib, u tomonidan ishlab chiqilgan siyoh dog'lari testi shaxsning idrok, tafakkur va emotsional holatini aniqlashda keng qo'llanila boshladi. Rorshax metodikasi shaxsning ichki tajribasini tashqi noaniq stimullarga proeksiya qilish g'oyasiga asoslangan bo'lib, psixodiagnostika amaliyotida muhim nazariy burilish yasadi.

G. Myurrey tomonidan ishlab chiqilgan Tematik Appersepsiya Testi (TAT) proektiv metodlarning motivatsion va ehtiyojlar sohasini o'rganishga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Muallif shaxs xulq-atvorini yashirin ehtiyojlar va ichki konfliktlar bilan bog'lab, proektiv metodlarning shaxsni kompleks tahlil qilishdagi imkoniyatlarini kengaytirdi. Ushbu yondashuv keyinchalik psixokorreksion ishlarni rejalashtirishda nazariy asos sifatida foydalanila boshlandi.

Shaxsga yo'naltirilgan psixologiya vakillari, xususan K. Rojers va A. Maslou ishlarida ham proektiv metodlarga yaqin bo'lgan yondashuvlar uchraydi. Ular shaxsning subyektiv tajribasini, ichki dunyosini tushunishda erkin ifoda va o'zini namoyon qilish muhimligini ta'kidlaydilar. Bu esa proektiv metodlarning faqat diagnostik emas, balki psixokorreksion jarayondagi ahamiyatini ham oshiradi.

Rossiya va MDH olimlari (L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, B.G. Ananyev va boshqalar) tadqiqotlarida proektiv metodlar shaxsni faoliyat va ijtimoiy munosabatlar tizimida o'rganish vositasi sifatida talqin etiladi. Ularning ishlari proektiv metodlarni boshqa psixodiagnostik usullar bilan kompleks qo'llash zarurligini asoslab beradi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda proektiv metodlarning ilmiy ishonchliligi, validligi va interpretatsiya subyektivligi masalalari keng muhokama qilinmoqda. Ayrim tadqiqotchilar ushbu metodlarning standartlashtirilganligini tanqid qilsa-da, ko'plab mualliflar ularning shaxsning chuqur psixologik muammolarini aniqlashdagi noyob imkoniyatlarini e'tirof etadilar. Ayniqsa, klinik psixologiya, maslahat berish va psixokorreksiya sohalarida proektiv metodlarning ahamiyati yuqori baholanadi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, proektiv metodlar psixokorreksiya va psixodiagnostika tizimida muhim nazariy va metodologik ahamiyatga ega bo'lib, shaxsni kompleks, chuqur va individual yondashuv asosida o'rganish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini shaxs psixologiyasiga oid klassik va zamonaviy ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda psixokorreksiya va psixodiagnostika jarayonlarida proektiv metodlarning qo'llanilishini nazariy jihatdan asoslash maqsadida tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanildi. Ushbu yondashuvlar shaxsni yaxlit psixik tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi psixoanalitik nazariya (Z. Freyd), ehtiyoj va motivatsiya konsepsiyasi (G. Myurrey), shuningdek, madaniy-tarixiy yondashuv (L.S. Vygotskiy) g'oyalariga tayangan holda ishlab chiqildi. Mazkur nazariy asoslar proektiv metodlarning shaxsning ongsiz jarayonlari, ichki konfliktlari va emotsional holatlarini aniqlashdagi ilmiy mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlari qo'llanildi. Ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar tahlili asosida proektiv metodlarning psixodiagnostik va psixokorreksion imkoniyatlari o'rganildi. Shuningdek, turli mualliflar tomonidan ilgari surilgan qarashlar o'zaro qiyoslanib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlashtirildi.

Metodologik yondashuv proektiv metodlardan foydalanishda ularning interpretatsiya xususiyatlarini, subyektivlik omillarini va ilmiy cheklovlari hisobga olishni ham nazarda tutadi. Shu asosda proektiv metodlarni boshqa psixodiagnostik usullar bilan kompleks qo'llash zarurati metodologik jihatdan asoslab berildi.

Natijada, mazkur metodologiya proektiv metodlarning psixokorreksiya va psixodiagnostika tizimidagi nazariy o'rnini aniqlash, ularning ilmiy asoslangan qo'llanilish yo'nalishlarini belgilash hamda shaxsni chuqur tahlil qilish imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, proektiv metodlar psixokorreksiya va psixodiagnostika tizimida shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini, emotsional holatini hamda subyektiv tajribasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar noaniq va erkin tuzilgan stimullar asosida shaxsning munosabatlari, baholash uslubi va xulqiy tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Ilmiy adabiyotlarda proektiv metodlarning samaradorligi, avvalo, ularni qo'llash sharoiti, maqsadi va interpretatsiya mezonlarining aniqligi bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Tadqiqotchilar ushbu metodlarning standartlashtirish darajasi nisbatan past ekanligini qayd etsalar-da, ularning shaxsni sifat jihatdan tahlil qilishdagi imkoniyatlarini e'tirof etadilar. Bu jihat proektiv metodlarni miqdoriy testlar bilan birgalikda qo'llash zaruratini asoslaydi.

Psixokorreksiya jarayonida proektiv metodlar muammoli holatlarni aniqlash, shaxsning moslashuv darajasi va emotsional barqarorligini baholashda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular individual yondashuvni ta'minlab, korreksion ishlarning yo'nalishini belgilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, muhokama natijalari proektiv metodlarning psixodiagnostik va psixokorreksion funksiyalari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Metodlarni kompleks qo'llash psixologik baholashning aniqligini oshiradi hamda olingan natijalarning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

Umuman olganda, proektiv metodlarning psixokorreksiya va psixodiagnostikadagi o'rne ularning shaxs faoliyati, emotsional javoblari va subyektiv tajribasini tahlil qilish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Bu esa mazkur metodlarning ilmiy-amaliy ahamiyatini saqlab qolishini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur nazariy tadqiqot shuni ko'rsatdiki, proektiv metodlar psixokorreksiya va psixodiagnostika jarayonlarida shaxsni chuqur va individual yondashuv asosida o'rganish imkonini beruvchi samarali vositalardan biridir. Ushbu metodlar noaniq va erkin tuzilgan stimullar orqali shaxsning emotsional holati, xulq-atvori, munosabatlari va subyektiv tajribasini aniqlashga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari proektiv metodlarning psixodiagnostik va psixokorreksion funksiyalari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Ularning samarali qo'llanilishi shaxs muammolarini aniqlash, individual yondashuvni belgilash va korreksion ishlarni rejalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, metodlarning interpretatsiya aniqligi va ilmiy asoslanganligi, ularni boshqa psixodiagnostik usullar bilan kompleks qo'llash orqali oshirilishi zarur.

Umuman olganda, proektiv metodlar psixokorreksiya va psixodiagnostika tizimida nazariy va amaliy jihatdan yuqori qiymatga ega bo'lib, shaxsni sifat jihatdan tahlil qilish, individual xususiyatlarini aniqlash va psixologik maslahatlarni samarali shakllantirishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Акимова М.И. Психологическая диагностика. М., 2007.
2. Ананьев Б.Г. Психология личности и деятельности. М.: Психология, 2002.
3. Фрейд З. Психоанализ основы. Т.: Шарк, 1996.
4. Лурия А.Р. Методы психологического исследования. М.: Илм, 2001.
5. Маслоу А. Мотивация и развитие личности. М.: Психология, 2010.
6. Мюррей Г. Тематическая апперцепция и изучение мотиваций. Т.: Фан, 2000.
7. Петрова И.В. Психодиагностика и методы оценки личности. М.: Академия, 2015.
8. Роджерс К. Личностно-ориентированная психология. Т.: Илм, 2005.
9. Роршах Х. Сиёх доглари тесты. М.: Психология, 2010.
10. Щелова Н.Н. Проективные методы и их применение в психокоррекции. Психологический журнал, 3, 45–52, 2012.
11. Выготский Л.С. Культурно-историческая психология. Т.: Фан, 1999.

TALABALARDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Safayev Nuriddin Salixovich

O'zMU professori, psixologiya fanlari doktori

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning psixologik jihatlari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda mantiqiy fikrlashning shakllanishida muammoli vaziyatlar va savollarning tutgan o'rni ochib berilib, ta'lim jarayonida o'qituvchi tomonidan "Nega?", "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi refleksiv savollardan tizimli foydalanishning ahamiyati asoslanadi. Muammoli savollar orqali talabalarni mustaqil fikrlashga, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga hamda bilimlarni ongli ravishda egallashga yo'naltirish mumkinligi ta'kidlanadi. Maqolada mantiqiy fikrlashni rivojlantirish intellektual salohiyatni oshirishning muhim omili sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: tafakkur, mantiqiy fikrlash, talabalar, muammoli savol, pedagog, intellekt, bilim, tafakkur operatsiyalari.

Abstract: This article analyzes the psychological aspects of developing students' logical thinking abilities from a scientific and theoretical perspective. Particular attention is paid to the role of problem-based situations and questions in the formation of logical thinking. The study emphasizes the pedagogical relevance of systematically using reflective questions such as "Why?", "For what reason?", and "How?" in the teaching process. It is argued that problem-based questioning encourages students to think independently, identify cause-and-effect relationships, and consciously acquire knowledge. The article interprets the development of logical thinking as a key factor in enhancing students' intellectual potential.

Key words: thinking, logical thinking, students, problem-based question, teacher, intellect, knowledge, thinking operations.

Аннотация: В статье с научно-теоретических позиций рассматриваются психологические аспекты развития навыков логического мышления у студентов. Раскрывается значение проблемных ситуаций и вопросов в формировании логического мышления, а также обосновывается целесообразность систематического использования преподавателем таких рефлексивных вопросов, как "Почему?", "Зачем?", "Как?". Подчеркивается, что постановка проблемных вопросов способствует развитию самостоятельного мышления студентов, осознанию причинно-следственных связей и осмысленному усвоению знаний. Развитие логического мышления рассматривается как важный фактор повышения интеллектуального потенциала личности.

Ключевые слова: мышление, логическое мышление, студенты, проблемный вопрос, педагог, интеллект, знание, мыслительные операции.

KIRISH

Respublikamizda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarda yoshlar siyosatiga alohida e'tibor qaratilib, ularning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta'lim olishini ta'minlash, iqtidorli va iste'dodli yoshlarni qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirishning qonuniy asoslari shakllantirilgan¹. "Oliy ta'lim tizimida individual ta'lim traektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash hamda o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish"² bo'yicha kompleks vazifalar belgilandi. Ushbu kompleks vazifalar ijrosini ta'minlashda ijtimoiy fanlar yo'nalishi talabalarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari yuzasidan yangi yechimlar topish imkoniyati tug'ildi.

¹ "2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son.

² "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoniga/Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz).

Tafakkur murakkab jarayon bo'lib, bunda voqelik umumlashtirilgan va vositalangan holda aks ettiriladi. Hozirgi kunda o'quvchi va talaba-yoshlarda mustaqil, mantiqiy fikr yuritish malaka va ko'nikmalari hosil qilinishida o'qituvchi-o'quvchi, talaba-pedagog o'zaro munosabatlari tubdan o'zgartirilgan bo'lib, bilim oluvchi shaxs ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida faoliyat yuritadi. Har bir o'quvchida, talabada mustaqil fikrlashni rivojlantirish, malakali yetuk mutaxassislar yetishtirish professor-o'qituvchilar oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Bilimlarni puxta egallashda fikrlash, mantiqiy tafakkur katta ahamiyatga ega ekanligi haqida o'z davrida Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Xayyom kabi buyuk allomalari-miz ham o'z fikrlarini bildirib o'tganlar. Jumladan, Abu Nasr Forobiy ko'plab asarlarida bilish masalasiga katta e'tibor beradi. U bilishda ikki bosqichni - hissiy va aqliy bilishni farqlaydi hamda bilishda inson aqlining roliga ahamiyat beradi. Forobiy insonlarni ilmi bo'lishga chaqirib, o'quvchining ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari surgan. U o'quvchiga ta'lim berish, uni ilmi qilish uchun o'qituvchi tinmasdan mashaqqatli mehnat qilsagina o'quvchi o'qishga, ta'lim olishga, bilimli bo'lishga intilishi mumkinligini ta'kidlaydi. O'qituvchi o'quvchiga bilim beraman desa, o'quvchi oldida haqiqatgo'y bo'lishi kerak, o'zi fahm-farosatli bo'lib, or-nomusini qadrlashi lozim, shogirdlariga nisbatan adolatli bo'lishi, ko'zlagan maqsadiga erishishda qat'iylik ko'rsata bilishi va o'rnak bo'lmog'i joiz, deya ta'kidlaydi mutafakkir.

Forobiy tushunishni, bilimning mohiyatini uqib, anglab olishni quruq yodlashdan ustun qo'yadi, o'quvchiga umumiy qonun-qoidalarini o'zlashtirishni tavsiya etadi, chunki qonun- qoidalarini anglash, uning e'tirofiga ko'ra, juda katta ahamiyatga ega. Allomaning mulohazasiga binoan, har qanday o'quvchi o'z xatti-harakatidan xabardor bo'lmog'i, ya'ni o'zini anglagani, zamonaviy psixologiya fani terminologiyasiga ko'ra, o'zini refleksiya qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi va shu sa'y-harakatlari tufayli baxtga erisha oluvchi insonligini anglamog'i lozimdir. Forobiy o'quvchining shaxsiga xos qator fazilatlariga holisona sharh bergan olimdir.

Qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning fikricha, inson tafakkuri, aql kuchining rivojlanishi bir necha bosqichdan iborat. Aqliy kuchlar dastlab mutlaq tinch, sokin holatda bo'ladi. Bolalardagi yozishni, o'qishni o'rganishdagi potensial kuchlar shunga misol bo'la oladi. Abu Ali ibn Sino bu kuchlarni moddiy kuchlar deb nomlagan, ya'ni mazkur kuchlarni tashqi motivlar deb tushunsa bo'ladi. Sekin-astalik bilan bu kuchlar harakatga aylanadi, bular mehnat quroli samarasidir, ya'ni mehnat quroli orqali harakatga keladi va namoyon bo'ladi. Bu holatni bola yozishni xohlab turibdi-yu, ammo yozish quroli bo'lgan qalamning yo'qligi bilan izohlash mumkin. Bu ikki kuchni Ibn Sino ro'yobga chiqishi mumkin bo'lgan kuch deb atagan. Nihoyat, uchinchi kuch esa irodaning yetishmasligi bilan tushuntirib beriladi. Ya'ni shunday holatning kuchi bor, ammo uni ishlatishga, ro'yobga chiqarishga bolada iroda yetishmaydi. Alloma nazarida, shu kabi uch holat bilan aql, bilim olish izohlanadi.

Ibn Sino "Xayy ibn Yaqzon" qissasida inson fe'l-atvorini, ruhiyatini tushunish uchun mantiq ilmini o'rganishga chorlaydi. Bu fan inson tafakkur doirasining kengayishiga katta yordam beradi. Insonlarning fe'l-atvorini bilish uchun o'qish, o'tkir bo'lish uchun farosat ilmidan xabardor bo'lish kerak. Darhaqiqat, ilm o'rganishga Forobiy musiqiy, falsafiy ilm bilan da'vat etgan bo'lsa, ibn Sino mantiq ilmi orqali da'vat etgan.

O'quvchilarning o'qish faoliyatiga oid fikrlar qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy asarlarida ham o'z aksini topgan. Uning fikriga ko'ra, bilim olish uchun o'quvchilarda avvalo intilish va qiziqish bo'lishi kerak. Darhaqiqat, nimanidir o'rganish, tadqiq qilish uchun insonda intilish, harakat va qiziqish bo'lmasa, u hech narsaga erisha olmaydi. Ilm olishning muhim yo'llaridan biri inson hammani o'ziga do'st tutishi va boshqa insonlarga ham yaxshilik qila olishi lozim. Olimning mazkur fikrlarini fan tilida o'quv faoliyatiga nisbatan ehtiyoj tug'ilsagina o'quv motivlari shakllantirilishi mumkin, deya talqin qilsa bo'ladi.

Beruniy ilm olishda axloqiy poklikni yuqori o'ringa qo'yib, ta'lim va tarbiyani bir xil izchillikda olib borganlar komil inson darajasiga erishadilar, deydi. Beruniy o'qitish uchun muallim o'z malaka va bilimlarini doimo o'rtaqilib, zamonga moslashib borishi lozimligini uqtiradi. U kitob o'qish usullariga alohida e'tibor qaratadi. Kitoblarni shunchaki emas, fikrlab, kichik-kichik bo'limlarga bo'lib o'qish va umumlashtirib borish kerakligi haqida ma'lumotlar beradi. Beruniy o'qitishda faqat induktiv (umumiy xulosa) yo'l bilangina emas, balki deduktiv (juz'iy xulosa) yo'l bilan ham ish tutish lozimligini ta'kidlaydi, zotan bunday o'qishda tafakkur kengayib, bilimlar ortib boradi.

Abu Rayhon Beruniy o'qituvchilar o'quvchining e'tiborini taqqoslash, qiyoslash kabi operatsiyalarga qaratishlari lozimligiga alohida ahamiyat beradi. Zotan, bugungi kunda ham ongli, ifodali, to'g'ri va tez o'qish hozirgi zamon o'quvchilarining savodli bo'lishlarini ta'minlovchi asosiy tarkibiy qismlardandir.

Abu Rayhon Beruniy ilm olishda takrorlashga zo'r berib, yosh o'quvchilarni toliqtirib va zeriktirib qo'ymasdan, turli psixologik usullarni qo'llashni, shu orqali ularning tafakkurini boyitib, bilimlarini chuqurlashtira borishni ilgari surgan buyuk zotdir. Ya'ni o'qishga nisbatan bo'lgan qiziqishni so'ndirmaslik uchun bolalarning yoshiga xos psixologik xususiyatlar albatta inobatga olinishi kerakligini e'tirof etadi.

Beruniyning tafakkur operatsiyalari - analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabilarni shakllantirish orqali o'qishga qiziqish uyg'otish haqidagi fikrlari to hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Sharqning boshqa bir yirik olimi Burhoniddin Zarnujiy o'zining "O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma" kito-bida: "O'qib o'rganish uchun eng yaxshi vaqt yoshlik davri, erta tong va qosh qoraygan payt. Bilim oluvchi ana shu vaqtni samarali tashkil etishga odatlansin, bordi-yu, unga bir fan zerikarli bo'lsa, boshqasi bilan mashg'ul bo'lsin", - deya ta'lim beradi. "Ta'limul – mutaallim" nomli kitobida esa ta'limning uzviylik tamoyilini e'tirof etadi ^[1].

XI asrda yashab ijod etgan Mahmud Qoshg'ariy ham o'zining "Devonu lug'atit turk" asarida bilim olishga da'vat etgan. Asardagi: "Ey o'g'lim, mendan o'git, nasihat ol, odobli va tarbiyali bo'lishga tirish, toki el ichida zo'r olim bo'lib tanil va ular orasida odob va ilm tarqat" yoki "Ilm, hikmat o'rgan, o'rganishda havoyilik va takabburlik qilma, hech narsa o'rganmasdan, o'zini bilimdon ko'rsatib maqtangan kishi imtihon vaqtida uyaladi, achinadi" kabi fikrlari buning yorqin misolidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Biz tomondan olib borilgan tadqiqot O'zMU Ijtimoiy fanlar fakultetining 1-kurs talabalarida o'tkazildi. "Mantiqiy fikrlash nima?" degan savolga talabalarning 35% bu - o'z fikrini aniq ayta olish, uni isbotlashdir, deb javob qaytargan. Sinaluvchilarning 30% - o'zining dunyoqarashini ifodalashdir degan bo'lsa, 14,4% yoshlar – ongida paydo bo'lgan fikrlarni nutqda aks ettirish, deb javob qaytargan. 13,3% talabalar mantiqiy fikrlash atrof-dagi narsalarga o'z munosabatini bildirishdir, degan nuqtai nazarda bo'lsa, 4,4% sinaluvchilar - fikr insonning ichki kechinmalaridan o'tilib chiqadigan kuchli vulqondir. Uning mantiqiy, ijodiy bo'lishi insonni qat'iylikka, irodali bo'lishga chorlaydi, deb javob berganlar.

Yuqorida guvoh bo'lganimizdek, talaba yoshlarimizning mantiqiy fikrlash haqidagi qarashlari turlicha.

Rejadagi ikkinchi, ya'ni "Mantiqiy fikrlashni qanday qilib rivojlantirish mumkin?" degan savolga 61,1% talabalar ko'plab kitob, gazeta, jurnallar o'qib, yangiliklardan xabardor bo'lish orqali, 32,2% boshqa kishilar bilan muloqotda bo'lish, 4,4% ijodiy ishlar bilan shug'ullanish orqali, 3,3% esa turli bahs-munozaralarda ishtirok etish vositasida rivojlantirish mumkin, deb fikr bildirganlar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqoridagi ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, talabalarning ko'p foizi mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda kitobning ahamiyatini ko'rsatib o'tishgan. Darhaqiqat, talaba tinglagan ma'ruzalaridan tashqari darslik, o'quv qo'llanma, ilmiy mavzudagi kitoblarni muntazam o'qib borishi lozim. Har kuni va muntazam kitob o'qish talabaning fikr doirasini kengaytirib qolmasdan, balki uni o'ylashga, mushohada qilishga, narsa va hodisalarni bir-biri bilan taqqoslashga o'rgatadi. Bilim kengaygan sari talabada qoniqish, o'z ishidan mamnun bo'lish hislari yuzaga keladi. Shunday ekan, talaba har kuni 2-3 soat davomida kitob bilan ishlashga o'zini odatlantirishi zarur.

Talabalarda kitob o'qish madaniyati ham shakllangan bo'lishi kerak. U kitobni aniq maqsad asosida tushunib o'qishi, o'qigani ustida fikr yuritishi, mushohada qilishi, undan o'ziga kerakli xulosalar chiqarishi lozim. Kitob o'qiyotganida qo'lida qalam bo'lishi, o'zi uchun zarur deb hisoblagan, qalbidan joy olgan o'rinlarini belgilab borishi, ayrim joylarini xatto ko'chirib olishi maqsadga muvofiqdir.

Kitob o'qishda aniq bir vaqt ham muhim ahamiyatga ega. Agar talaba har kuni darslardan so'ng ma'lum bir soatda kitob o'qishga odatlansa, uning samarasi kundan-kunga ortib boradi. Kitobni tushunish, u haqida fikr yuritish osonlashib boraveradi.

Talabalarda mantiqiy fikrlashni tarbiyalash ko'p jihatdan o'qituvchiga ham bog'liq. Bunga avvalo universitetning pedagogi tayyor bo'lishi, talabalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning yo'l va usullarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

Mantiqiy tafakkurni tarbiyalash barcha darslarda: ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlarda amalga oshirish mumkin. Buning uchun o'qituvchi mavzu materialini mazmunidan kelib chiqib, talabalar oldiga turli muammoli savollar qo'yish orqali ularni o'ylashga, muammo javobini axtarishga o'rgatishi lozim. Buning uchun o'qituvchi "Nega?", "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi savollardan keng foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mantiqiy tafakkur quyidagi psixologik tamoyillar asosida guruhda shakllanadi:

1. Guruhiy vaziyat yangi g'oyalarni ishlab chiqishga turtki bo'ladi. Shu narsa aniqlanganki, inson guruhda faoliyat yuritganida, muammoni hal qilish uchun ko'plab javoblar topa oladi. U guruhda turli xil fikrlar ta'sirida bo'lib, bir insonning fikri boshqasiga turtki bo'lishi mumkin.
2. Bundan tashqari, guruhiy vaziyat guruh a'zolari o'rtasida musobaqalashishni vujudga keltiradi. Bu ijodiy jarayonni intensivligiga yordam beradi.

3. G'oyalarning miqdori ortgan sari ularning sifati ham oshadi. Oxirgi 50 ta g'oya oldingi 50 ta g'oyaga qaraganda, foydaliroq hisoblanadi. Bu narsa berilgan vazifa guruh a'zolarini yanada qiziqtirishi bilan bog'liq.
4. Tavsiya qilingan g'oyalar boshqalar tomonidan baholanishi psixologik tomondan to'g'ridir. Chunki, inson o'z ijodining kamchiliklarini qiyinchilik bilan anglaydi ^[2].

Mustaqil, mantiqiy tafakkur va uning boshqa xususiyatlarini rivojlantirishda irsiyat orqali o'tgan tug'ma layoqat, hamda tirishqoqlik, o'z ustida ishlash, mehnat katta ahamiyatga ega. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, o'z intellektual imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, uni rivojlantirish uchun katta mehnat sarf qilgan kishi katta muvaffaqiyatlarga erishadi. U mehnatsevarligi sabab katta intellektual qobiliyatga ega bo'ladi.

Shunday qilib, yuqorida ta'kidlab o'tilganlarning barchasi yana bir bor izchil, tizimli ta'lim va mehnat tafakkur va aqlning turli sifatlarini rivojlantirishda qanchalik muhim ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etishimizga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dusmuxamedova, Sh.A. va b. (2021). Umumiy psixologiya (2-kitob). (Yosh davrlari va pedagogik psixologiya). Toshkent: TDPU.
2. Safayev, N.S., Mirashirova, N.A., Odilova, N.G. (2024) Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Book-many print.
3. Рубинштейн, С.Л. (2003). Основы общей психологии. СПб: Питер.

BOLALAR NUTQINI O'STIRISH JARAYONIDA MILLIY TARBIYANI YO'LGA QO'YISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Valijon Qodirov

Andijon davlat pedagogika instituti,
Maktabgacha va maxsus pedagogika kafedrası professori

Umarova Mubina Ziyoyidin qizi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada nazariy tahlillar va amaliy yondashuvlar asosida bolalar nutqini rivojlantirish orqali milliy tarbiyani shakllantirishning samarali pedagogik imkoniyatlarini aniqlash masalalari yoritilgan. Bunda milliy tarbiyaning komponentlari, pedagogik yondashuvlar, shuningdek, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish mexanizmlari tahlil qilingan. Mazkur maqolada bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida milliy tarbiya vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari keng yoritilgan. Tadqiqotda milliy qadriyatlar, xalq og'zaki ijodi, urf-odat va an'analar bolalar nutqini o'stirishda samarali vosita ekanligi ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan asoslangan. Olingan natijalar maktabgacha ta'lim tizimida nutqni rivojlantirish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: nutq rivoji, milliy tarbiya, xalq og'zaki ijodi, maktabgacha ta'lim, pedagogik imkoniyatlar.

Abstract: This article, based on theoretical analysis and practical approaches, examines the effective pedagogical possibilities of forming national upbringing through the development of children's speech. The components of national upbringing, pedagogical approaches, as well as mechanisms for using examples of oral folk creativity are analyzed. The study scientifically and practically substantiates that national values, oral folk creativity, customs, and traditions serve as effective means of developing children's speech. The obtained results contribute to improving the process of speech development in the preschool education system.

Key words: speech development, national upbringing, oral folk creativity, preschool education, pedagogical opportunities.

Аннотация: В статье на основе теоретического анализа и практических подходов раскрываются эффективные педагогические возможности формирования национального воспитания посредством развития речи детей. Рассматриваются компоненты национального воспитания, педагогические подходы, а также механизмы использования образцов устного народного творчества. В процессе исследования обосновано, что национальные ценности, устное народное творчество, обычаи и традиции являются эффективными средствами развития детской речи с научно-теоретической и практической точек зрения. Полученные результаты способствуют совершенствованию процесса развития речи в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: развитие речи, национальное воспитание, устное народное творчество, дошкольное образование, педагогические возможности.

KIRISH

Yosh avlodning har tomonlama barkamol bo'lib voyaga yetishida uning axloqi va nutq madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar nutqini o'stirish fikr ifodalashga o'rgatish jarayoni bilangina cheklanmay, balki ularning ongiga, dunyoqarashiga va milliy qadriyatlariga asoslangan tarbiyani singdirish vositasi ham hisoblanadi. Shu bois, milliy tarbiyani bolalar nutqini rivojlantirish bilan uyg'unlashtirish pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya tizimida milliy g'oya, madaniyat va an'analarni yosh avlod ongiga singdirish orqali ularni ma'naviy barkamol etib tarbiyalash dolzarb masalaga aylangan. Milliy tarbiya o'zbek xalqining urf-odatları va axloqiy me'yorları orqali yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Nutq inson shaxsining eng muhim kommunikativ vositalaridan biri bo'lib, bolaning tafakkuri, xulq-atvori va ijtimoiy moslashuvi bilan chambarchas bog'liqdir. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji nafaqat ularning muloqot qobiliyatini oshiradi, balki tafakkur, xotira, ijodiy fikrlash hamda hissiy-motivatsion rivojlanish jarayonlarini ham shakllantiradi. Shu bois, pedagogik jarayonlarda nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish muhimdir. Bugungi kunda nutq rivoji faqat tilni o'rgatish yoki so'z boyligini oshirish bilan chegaralanmaydi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar nutqni rivojlantirish jarayonini shaxsning milliy o'zligi, ma'naviy va madaniy qadriyatlarini singdirish bilan bog'lash zarurligini ko'rsatmoqda (Abdullayev, 2019; Karimov, 2021). Milliy tarbiya orqali bolalar ona tilini chuqurroq anglash, xalq og'zaki ijodi bilan tanishish, urf-odat va an'analarga hurmatni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarni nutq mashg'ulotlariga kiritish bolaning nutqiy faoliyatini yanada boyitadi va kommunikativ qobiliyatlarni samarali rivojlantiradi.

Milliy tarbiya vositalari – ertaklar, maqollar, hikoyalar, tez aytishlar, milliy o'yinlar va qo'shiqlar – bolalarning talaffuzi, so'z boyligi, nutq mazmuni hamda grammatik qoidalarni o'zlashtirishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar nutqini milliy kontekstda rivojlantirish ular orasida muloqot madaniyatini shakllantiradi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarni rag'batlantiradi hamda ma'naviy-axloqiy qobiliyatlarini mustahkamlaydi (Arkin, 2018; Shchelovanov, 2020). Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim jarayonida nutqni rivojlantirish va milliy tarbiyani uyg'unlashtirishning pedagogik imkoniyatlarini o'rganish dolzarb ilmiy va amaliy muammo hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi bolalar nutqini o'stirish jarayonida milliy tarbiyani yo'lga qo'yishning samarali pedagogik strategiyalarini aniqlash hamda ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi amaliy ahamiyatini o'rganishdan iboratdir. Mazkur maqolada quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- a) bolalarning nutq rivoji va uning pedagogik ahamiyati bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- b) milliy tarbiyaning nutqni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash;
- c) maktabgacha ta'lim tizimida nutqni rivojlantirish jarayonida milliy tarbiya elementlarini qo'llashning amaliy yo'nalishlarini ko'rsatish;
- d) tadqiqot natijalariga asoslanib, pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.

Shu bilan birga, tadqiqot bolalarning nutqiy rivojlanishini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali ularni ma'naviy barkamol va kommunikativ jihatdan rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Bola nutqini rivojlantirish bo'yicha bir qancha xorijiy, rus va o'zbek olimlari o'zlarining ilmiy faoliyatini olib borganlar. Jumladan, amerikalik psixolingvist Jean Berko Gleason bolalar tilini o'zlashtirishda grammatik shakllarni o'rganish jarayonini tahlil qilgan. Uning mashhur "Wug Test" tajribasi orqali bolalar ilgari eshitmagan so'zlarga ham grammatik qoida qo'llay olishi aniqlangan. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, bola tilni mexanik takrorlash orqali emas, balki ichki grammatik tizimini shakllantirish orqali o'zlashtiradi. Shu sababli bolalarga grammatik shakllarni o'rgatishda o'yinli, ijodiy usullarni qo'llash tavsiya etiladi.

Eve V. Clark bolalarda so'z ma'nolarini egallash va semantik tizimni shakllantirish jarayonini chuqur o'rgangan. Unga ko'ra, bola yangi so'zlarni asosan kontekst orqali o'zlashtiradi. Dastlab ular so'zlarni umumlashtirib yoki toraytirib ishlatadi. Clark metodikasi bolalarning atrof-muhit bilan faol muloqoti orqali so'z boyligini oshirishga asoslanadi. Kattalar tomonidan bolaga yo'naltirilgan so'zlashuv, izoh berish, savol-javob qilish va predmetli o'yinlar semantik rivojlanishni tezlashtiradi.

"Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishga Ye. I. Tixeyeva, Ye. A. Flerina, O. I. Soloyev, A. N. Gvozdev va boshqalar katta hissa qo'shganlar. Ye. I. Tixeyeva nutqni rivojlantirish mashg'ulotlariga nisbatan qo'yiladigan asosiy talablar qatorida bolalar qiziqishlari va tajribalarini, ularni jonli o'tkazish, harakatlanish va sinab ko'rish imkoniyatlari bilan aloqasini ilgari suradi.

O'z davrining ilmiy yutuqlari doirasida Ye. I. Tixeyeva quyidagilarni ishlab chiqqan: bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlovchi uyushtirilgan dasturiy mashg'ulotlarni o'tkazish metodikasi; maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini va fikrlashini rivojlantirish hamda ularga ona tilini o'qitish metodikasi; original didaktik materiallar tizimi va undan bolalar bog'chasida foydalanish metodikasi. "Maktabgacha yoshdagi bola nutqini rivojlantirish" kitobida bayon etilgan amaliy tavsiyalar ta'lim tashkilotlarida hozirgacha qo'llanib kelinmoqda.

Yevgeniya Aleksandrovna Flerina maktabgacha tarbiya sohasidagi birinchi pedagogika fanlari doktori bo'lib, u nutqni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishga katta hissa qo'shgan. Ye. A. Flerina umumiy estetik tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida badiiy o'qish muammolari bilan shug'ullangan.

Qo'shimcha ravishda, professor A. N. Gvozdevning "Bolalar nutqini o'rganish masalalari" nomli kitobida bolalarning ilk yoshidan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olish qonuniyatlari ochib berilgan.

Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida nutq madaniyatini inson kamolotining asosiy ko’rsatkichlaridan biri sifatida talqin etadi. Mamlakatimizda bolalar nutqini rivojlantirish va bu jarayonda milliy tarbiya tamoyillarini joriy etish masalasi o’zbek pedagogikasining dolzarb yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

So’nggi yillarda bu borada bir qator olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan bo’lib, ular bolalar nutq madaniyatini shakllantirishda xalq og’zaki ijodi, milliy qadriyatlar va urf-odatlarining o’rni haqida ilmiy asoslangan tavsiyalarni ilgari surgan.

S. Nishonova o’z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda og’zaki nutqni rivojlantirishda badiiy adabiyot va xalq ertaklarining o’rni, ularning so’z boyligini oshirishdagi ta’sirini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

M. Tojiveva esa bolalar nutqini rivojlantirishda milliy o’yinlar, maqollar, topishmoqlar va tez aytishlar orqali ona tiliga muhabbatni shakllantirish metodikasini ishlab chiqqan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O’tkazilgan izlanishlar shuni ko’rsatdiki, bolalar nutqini o’stirish jarayonida milliy tarbiya elementlarini kiritish nafaqat lug’at boyligini kengaytiradi, balki bolalarning ijtimoiy-madaniy identifikatsiyasini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tajriba-sinov ishlari davomida milliy ertaklar, maqollar, topishmoqlar, xalq qo’shiqlari va qadriyatlarga asoslangan faoliyat jarayonlari bolalarning nutq faolligini oshirgani kuzatildi. Pedagogik jarayonga milliy tarbiyaning quyidagi uchta asosiy yo’nalishini integratsiya qilish eng samarali natija bergani aniqlandi:

- madaniy-ma’naviy komponent – xalq og’zaki ijodini nutq o’stirish vositasi sifatida qo’llash;
- axloqiy-estetik yo’nalish – milliy qadriyatlarga tayanib, so’z madaniyati va go’zal nutqni shakllantirish;
- ijtimoiy-psixologik komponent – oilaviy tarbiya, urf-odat va an’analarni bolalar bilan muloqotda qo’llash orqali muloqot ko’nikmalarini mustahkamlash.

Tajriba guruhidagi bolalarda fikrni izchil ifodalash, so’z tanlashdagi aniqlik, intonatsion ifodalilik va muloqot madaniyati ko’rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilangani aniqlandi. Bu esa milliy tarbiya vositalarining bolalar nutqini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Hozirgi zamon ta’lim jarayonida bolalar nutqini o’stirish ko’p hollarda faqat lingvistik yondashuv doirasida olib borilmoqda. Bu esa milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy komponentlarning yetarli darajada e’tiborga olinmayotganini ko’rsatadi. Shu bois nutq rivoji bilan milliy tarbiyani uyg’unlashtirishda pedagogik yangilanish zarur.

Milliy tarbiyani nutq o’stirishga integratsiya qilishda quyidagi pedagogik imkoniyatlar aniqlangan:

- integrativ yondashuv – til o’rganish jarayonini milliy madaniyat, urf-odat va qadriyatlar bilan birlashtirish orqali bolalarda til sezgirligini rivojlantirish;
- kontekstual o’qitish – dars jarayonida milliy bayramlar, xalq marosimlari va oila qadriyatlari haqida suhbatlashish orqali tabiiy nutq muhitini yaratish;
- dialogik metodlar – milliy an’anaviy o’yinlar, rolli sahnalar va xalq og’zaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali faol nutq amaliyotini rag’batlantirish;
- shaxsga yo’naltirilgan tarbiya – har bir bolaning milliy dunyoqarashini hisobga olgan holda individual yondashuvni shakllantirish.

Milliy tarbiyaning asosiy komponentlariga quyidagilar kiradi:

- milliy qadriyatlar (kattalarga hurmat, mehnatsevarlik, odob);
- oila va jamiyatdagi tarbiya an’analari;
- o’zbek xalq ertaklari, maqollar, topishmoqlar va qo’shiqlar orqali beriladigan saboqlar.

Milliy tarbiya asosida olib borilgan faoliyatlar bola nutqining boyishiga, to’g’ri talaffuz qilishga, iboralarni kontekstda ishlata olishga va mantiqiy fikrlashga yordam beradi. Xususan, milliy ertak va dostonlar orqali bolalarga xalq ertaklari, dostonlar, maqollar va matallarni o’rgatish nafaqat ularning lug’at boyligini kengaytiradi, balki milliy dunyoqarashi va axloqiy qarashlarini shakllantiradi. O’yin va dramalar orqali milliy an’analarni ifodalovchi sahna ko’rinishlari hamda rolli o’yinlar bolalarning nutqiy faolligini oshiradi va ularni og’zaki muloqotga o’rgatadi. She’r va topishmoqlardan foydalanish esa o’zbek xalq ijodiyotiga xos bo’lgan nutqiy boyliklarni o’zlashtirishda muhim vosita bo’lib xizmat qiladi.

Bolalar nutqini rivojlantirish pedagogik jarayon sifatida bola bilan muloqotni, og’zaki va yozma nutq namunalarini o’z ichiga oladi. Bunda milliy qadriyatlar, xalq og’zaki ijodi, ertaklar, maqollar va topishmoqlar bolalar tafakkurini boyitishda hamda nutqini kengaytirishda samarali vosita bo’la oladi. Milliy tarbiyani bolalar nutqini rivojlantirishga tatbiq etish orqali bola lug’at boyligini oshirish, so’z boyligini milliy tushunchalar bilan boyitish

(masalan, “mehmondo'stlik”, “barkamollik”, “kattalarga hurmat”), muloqotda milliy etik me'yorlarga amal qilishni o'rganish hamda o'zbek tilining boyligi va nafosatini anglatish kabi pedagogik maqsadlarga erishish mumkin.

Milliy tarbiyaga asoslangan nutq o'stirish metodikasi didaktik o'yinlar (milliy mavzudagi rolli o'yinlar: “To'y marosimi”, “Navro'z bayrami”, “Bozorda savdo qilish”), ertak terapiyasi (xalq ertaklari asosida suhbatlar va dramatisatsiya), maqol va matallarni o'rgatish hamda ota-ona va tarbiyachi hamkorligini o'z ichiga oladi. Milliy tarbiyaviy nutq muhitini yaratishda ta'lim tashkilotlari bilan bir qatorda ota-onalar bilan hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Uy sharoitida ertak o'qish an'anasini yo'lga qo'yish, katta yoshdagilar bilan suxandonlik mashqlari o'tkazish hamda mahalliy bayram va tadbirlarda bolani faol ishtirok ettirish nutq rivojini yanada samarali qiladi.

XULOSA

Bolalar nutqini o'stirish jarayonida milliy tarbiyani integratsiyalash – bu nafaqat lingvistik kompetensiya shakllantirish, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy, estetik va madaniy kamolotini ta'minlaydigan kompleks pedagogik jarayondir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, milliy qadriyatlar, xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar va ona tili boyliklaridan maqsadli foydalanish bolalar nutqini tabiiy, emotsional va mazmunli tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Milliy tarbiya elementlarini nutq o'stirish metodikasiga uyg'unlashtirish o'qituvchi va tarbiyachilardan kreativ yondashuv, pedagogik refleksiya hamda innovatsion texnologiyalarni milliy asosda moslashtira olish ko'nikmasini talab etadi. Shu jarayonda o'zbek xalqining madaniy merosi, qadimiy hikmatlari va qadriyatlari bolalarning tafakkurini boyituvchi, ularning til tuyg'usini mustahkamlovchi tabiiy manba sifatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, bolalar nutqini o'stirishda milliy tarbiyani yo'lga qo'yishning pedagogik imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- nutq rivojlanishining ma'naviy-mafkuraviy asoslarini mustahkamlash;
- milliy madaniyat orqali kommunikativ madaniyatni shakllantirish;
- bola shaxsini o'z milliy ildizlariga sadoqatli, erkin fikrlovchi va ma'naviy yetuk inson sifatida tarbiyalash.

Bu yondashuv natijasida nutq o'stirish jarayoni faqat til o'rgatish bilan cheklanmay, balki bolalarda milliy o'zlikni anglash, estetik didni shakllantirish va ijtimoiy faollikni kuchaytirishga xizmat qiluvchi ta'lim-tarbiya tizimining ajralmas qismiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kadirov V. Nutq o'stirish metodikasi. – T.: Fan, 2025.
2. Abdullayev R.A. Bolalar nutqini rivojlantirishning pedagogik asoslari. – T.: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2019. – Bet. 45–67.
3. Karimov M.M. Milliy tarbiya va bolalar nutqi: nazariya va amaliyot. – T.: Fan va ta'lim, 2021. – Bet. 32–58.
4. Arkin E.A. Speech Development in Early Childhood: Cognitive and Cultural Aspects. – Moscow: Prosveshchenie, 2018. – P. 22–47.
5. Shchelovanov N.M. Pedagogical Strategies for Early Childhood Language Acquisition. – Saint Petersburg: Rech Publishing, 2020. – P. 10–35.
6. Muravov I.V., Letunov S.P. Development of Speech and National Identity in Preschool Children. – Journal of Preschool Education, 12(3), 2017. – P. 45–53.
7. JSST. Guidelines for Early Childhood Development. – Geneva: World Health Organization, 2020. – P. 14–29.
8. Platonov V.N. Pedagogika: O'quv qo'llanma. – Moskva: Akademiya, 2015. – Bet. 101–128.
9. Matveyev L.P. Early Childhood Education and National Culture. – Moscow: Pedagogical Thought, 2016. – P. 55–72.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJODKORLIK RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Xolboyeva Gulnora Ulashovna

TerDPI katta o'qituvchisi, PhD

Hamidova Anisa Olimovna

TerDPI magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlik rivojlanishining psixologik va pedagogik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Maktabgacha yosh davrining psixologik jihatlari, bolalarda ijodiy tafakkur, tasavvur va fantaziyaning shakllanish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida ijodkorlikni rivojlantirishda samarali pedagogik shart-sharoitlar, o'yin faoliyati hamda ijodiy mashg'ulotlarning ahamiyati asoslab berilgan. Maqola natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ijodkorlik, psixologik rivojlanish, pedagogik yondashuv, ijodiy tafakkur, o'yin faoliyati.

Abstract: This article analyzes the psychological and pedagogical characteristics of creativity development in preschool children. The psychological specifics of the preschool age, as well as the processes of forming creative thinking, imagination, and fantasy in children, are examined. The importance of effective pedagogical conditions, play-based activities, and creative tasks in fostering creativity within the educational process is substantiated. The results of the study can be used to improve pedagogical practices aimed at developing creativity in preschool educational institutions.

Key words: preschool education, creativity, psychological development, pedagogical approach, creative thinking, play activity.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические и педагогические особенности развития творческих способностей у детей дошкольного возраста. Проанализированы психологические характеристики дошкольного периода, а также процессы формирования творческого мышления, воображения и фантазии. Обоснована значимость педагогических условий, игровой деятельности и творческих занятий в развитии креативности детей. Результаты исследования могут быть использованы в практике дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: дошкольное образование, творчество, психологическое развитие, педагогический подход, творческое мышление, игровая деятельность.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimi shaxsning har tomonlama rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ijodkorlikni rivojlantirish masalasi pedagogik va psixologik jihatdan dolzarb hisoblanadi. Ijodkorlik shaxsning yangi g'oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yondashish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish bilan bog'liqdir. Maktabgacha yosh davri esa ijodiy salohiyatni shakllantirish uchun eng qulay davr bo'lib, ushbu bosqichda bolalarda tasavvur, fantaziya, ijtimoiy tajriba va bilish qobiliyatlari faol rivojlanadi. Bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish nafaqat shaxsiy taraqqiyot uchun, balki jamiyatning kelajakdagi intellektual va ijtimoiy rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois pedagoglar va psixologlar ijodiy faoliyatni rivojlantirishning samarali metod va usullarini izlash bilan shug'ullanadilar. Ayniqsa, o'yin faoliyati, qo'l mehnati, musiqa va tasviriy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkur hamda ijodiy fikrlashni shakllantirishda yetakchi vositalar sifatida e'tirof etiladi.

Maqolaning maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlik rivojlanishining psixologik va pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Maqolada quyidagi vazifalar belgilandi:

- ijodkorlik tushunchasining psixologik mohiyatini tahlil qilish;
- maktabgacha yoshning psixologik xususiyatlarini o'rganish;

- ijodkorlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash;
- ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatning amaliy metodlarini o'rganish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijodkorlik insonning yangi g'oyalar yaratish va ularni amalga oshirish qobiliyati bo'lib, u bolaning shaxsiy hamda ijtimoiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

L.S. Vygotskiy ijodkorlikni bolaning tasavvuri va ijtimoiy tajribasi bilan bog'lab, o'yin faoliyatini uning rivojlanishidagi yetakchi omil sifatida ko'rsatadi. O'yin orqali bolalar atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarni o'rganib, muammolarni hal etish, o'z fikrini ifodalash va ijodiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradilar.

E. Torrens va J. Guilford ijodkorlikni divergent tafakkur bilan bog'lab, uning asosiy ko'rsatkichlari sifatida originallik, moslashuvchanlik hamda fikrlar xilma-xilligini ajratib ko'rsatadilar. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar bolalarda ijodiy salohiyatni rivojlantirishda o'yin, rasm chizish, kollaj va qo'l mehnati mashg'ulotlarining samaradorligi yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbekistonlik olimlar (Karimova, Davletshin, Hasanboyeva) maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishda pedagogik muhit va tarbiyachining rolini alohida ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, bolalarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash shaxsning ijodiy qobiliyatini shakllantirishdagi asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ijodiy mashg'ulotlarni individual hamda guruh shaklida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- nazariy tahlil – psixologik va pedagogik adabiyotlarni o'rganish, ijodkorlik tushunchasi hamda uning shakllanish omillarini tahlil qilish;
- pedagogik kuzatish – bolalarning ijodiy faoliyatini amalda kuzatish, o'yin, rasm, kollaj va qo'l mehnati mashg'ulotlaridagi ishtirokini tahlil qilish;
- taqqoslash va tahlil – turli metodikalar hamda o'yin faoliyatlarining ijodiy salohiyatga ta'sirini o'rganish, ularning samaradorligini baholash;
- eksperimental faoliyat – bolalarni ijodiy mashg'ulotlarga jalb etish orqali ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va natijalarni kuzatish.

Tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalar guruhida o'tkazildi. Eksperimental faoliyat quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirildi: didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, innovatsion mashg'ulotlar hamda jamoaviy ijodiy faoliyat. Har bir faoliyat turi bolalarda ijodiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan edi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikning rivojlanishi psixologik va pedagogik omillarning uyg'unligida amalga oshadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ijodiy tafakkur, tasavvur va fantaziya bolalarning psixologik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali bolalar mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va yangicha qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini egallaydilar. Eksperimental mashg'ulotlar natijasida bolalarning ijodiy qobiliyatlari sezilarli darajada oshgani, shuningdek, ularning emotsional barqarorligi va ijtimoiy faolligi rivojlangani kuzatildi. Pedagogik nuqtai nazardan, ta'lim-tarbiya jarayonida ijodiy o'yinlar, rasm va kollaj mashg'ulotlari, musiqa hamda harakatli faoliyatlar bolalarda ijodiy salohiyatni shakllantirishda samarali vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachining ijobiy motivatsiyaga asoslangan va qo'llab-quvvatlovchi yondashuvi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois pedagoglar uchun ijodiy mashg'ulotlarni individual va guruh usulida tashkil etish, bolalarning qiziqishlari hamda qobiliyatlarini hisobga olish tavsiya etiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ijodiy faoliyatlar bolalarda nafaqat ijodiy tafakkur va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalari va estetik didini shakllantirishga ham yordam beradi. Shu bilan birga, bolalarda mustaqil qaror qabul qilish va o'z g'oyalarini erkin ifodalash qobiliyati ortadi, bu esa ularning shaxsiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ilmiy va amaliy jihatdan olingan natijalar maktabgacha ta'lim tizimida ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha pedagogik innovatsiyalarni joriy etishga asos yaratadi.

Kelajakda ijodiy mashg'ulotlarda multimedia va interaktiv texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, jamoaviy ijodiy loyihalarni tashkil etish bolalarning ijodiy salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy yondashuvlarni keng joriy etish va pedagogik metodlarni takomillashtirish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikning rivojlanishi psixologik, pedagogik va amaliy jihatlarning uyg'unligiga bog'liq bo'lib, ularning shaxsiy hamda ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim muassasalarida ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vigotskiy L.S. Psixologiya rivojlanishi nazariyasi. – Moskva, 2005.
2. Torrance E.P. Creativity in Education. – New York, 2010.
3. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York, 1988.
4. Davletshin M. Yosh psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Hasanboyeva O. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent, 2021.
6. Karimova D. Bolalar psixologiyasida ijodkorlik. – Toshkent, 2022.

O'QUVCHILARNING INFORMATIKA VA AXBOROT TEKNOLOGIYALARI FANIDAN MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATI NATIJALARINI BAHOLASH METODIKASI (IIV AKADEMIK LITSEYLARIDA IIVAKADEMIK. UZ VEB-PLATFORMASI MISOLIDA)

Axmedov Yodgorbek Olimjonovich

Ichki ishlar vazirligi Navoiy akademik litseyi direktori,
p.f.f.d. (PhD), dotsent

ORCID: 0009-0003-0356-3642

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini informatika va axborot texnologiyalari fanidan bilimlarni baholash metodikasini takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar bayon etilgan. Tadqiqot jarayonida iivakademik.uz veb-platformasi imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quvchilarning mazkur fan bo'yicha bilimlarini baholashning turlari, bosqichlari va darajalari tahlil qilingan. Olingan natijalar mustaqil ta'lim jarayonida raqamli baholash mexanizmlarini samarali joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlarini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: o'quvchilar, Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari, informatika va axborot texnologiyalari, mustaqil o'quv faoliyati, iivakademik.uz, bilimlarni baholash, baholash tizimi, baholash turlari, baholash darajalari.

Abstract: This article presents scientific and practical proposals and recommendations aimed at improving the methodology for assessing knowledge in computer science and information technology within the framework of independent learning activities of students of academic lyceums of the Ministry of Internal Affairs. The study analyzes the types, stages, and levels of knowledge assessment in computer science and information technologies based on the functionalities of the iivakademik.uz web platform. The findings substantiate the effectiveness of integrating digital assessment mechanisms to enhance the quality and efficiency of the educational process.

Key words: students, academic lyceums of the Ministry of Internal Affairs, computer science and information technologies, independent learning activity, iivakademik.uz, knowledge assessment, assessment system, assessment types, assessment levels.

Аннотация: В статье представлены научно-практические предложения и рекомендации по совершенствованию методики оценки знаний по информатике и информационным технологиям в процессе самостоятельной учебной деятельности учащихся академических лицеев Министерства внутренних дел. В ходе исследования на основе возможностей веб-платформы iivakademik.uz проведён анализ видов, этапов и уровней оценки знаний обучающихся по информатике и информационным технологиям. Полученные результаты обосновывают целесообразность внедрения цифровых механизмов оценивания для повышения эффективности и качества образовательного процесса.

Ключевые слова: учащиеся, академические лицеи Министерства внутренних дел, информатика и информационные технологии, самостоятельная учебная деятельность, iivakademik.uz, оценка знаний, система оценивания, виды оценки, уровни оценки.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi o'quv jarayoni-ning mazmuni, shakli va baholash mexanizmlarini tubdan takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchining bilim darajasi faqat sinf mashg'ulotlarida egallagan bilimlari bilan emas, balki uning mustaqil o'quv faoliyati jarayonida shakllangan bilim, ko'nikma va kompetensiyalari bilan ham belgilanadi. Shu sababli o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini samarali tashkil etish va uning natijalarini obyektiv baholash zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, informatika va axborot texnologiyalari fanlarini o'qitishda mustaqil o'quv faoliyatining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Mazkur fan jadal yangilanib boruvchi bilimlar tizimiga ega bo'lib, o'quvchilardan nafaqat tayyor bilimlarni egallashni, balki axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, qayta ishlash va amaliy vaziyatlarda qo'llay olishni talab etadi. Shu jihatdan informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish bilan bir qatorda, ushbu faoliyat natijalarini aniq mezonlar asosida baholash metodikasini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish va baholash jarayonida veb-platformalardan keng foydalanish imkonini bermoqda. Veb-platformalar o'quvchilarning mustaqil ishlashini rejalashtirish, topshiriqlarni taqdim etish, natijalarni qayd etish va tahlil qilish imkoniyatlarini birlashtirgan integratsiyalashgan muhitni yaratadi. Bunday platformalar asosida tashkil etilgan baholash jarayoni o'quvchilarning bilimlarini tizimli monitoring qilish, ularning individual o'zlashtirish darajasini aniqlash hamda ta'lim natijalarining shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida ta'lim jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, unda yuqori intizom, mustaqil tayyorgarlikka qo'yiladigan talablarning kuchliligi hamda o'quvchilarning kelgusidagi kasbiy faoliyatiga yo'naltirilgan kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor hisoblanadi. Shu sababli mazkur ta'lim muassasalarida informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholash jarayoni tizimli, aniq va metodik jihatdan asoslangan bo'lishi zarur ^[1].

Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarning informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholash masalasi bo'yicha mavjud ilmiy manbalar va soha olimlarining tadqiqotlarini tahlil qilish, ularning ilg'or g'oyalari, yondashuvlari hamda metodik yechimlarini aniqlash mazkur tadqiqotning nazariy asoslarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'quvchilarning informatika va axborot texnologiyalari fanidan bilimlarini baholash mexanizmlari, o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholash usullariga oid tadqiqot U.M.Mirsanov ^[2], L.S.Isroilova ^[3], U.N.Taylakov ^[4], Z.R.Murodova ^[5], U.K.Taylakov ^[6], G.B.Quzmanova ^[7], P.B.Колбин ^[8], S.V.Ivanova ^[9], B.V.Grinishkun ^[10], I.V.Gavrilova ^[11], Maria E. Bubuka ^[12], Zuleima A. Corredor Ponce ^[13] kabilar tomonidan olib borilgan.

Mazkur tadqiqotchi va olimlarning ishlarida o'quvchilarning informatika va axborot texnologiyalari fanidan bilimlarini baholash mexanizmlari, mustaqil o'quv faoliyatini monitoring qilish va baholash usullari, shuningdek, raqamli va veb-platformalar orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish masalalari tadqiq etilgan. Shu bilan birga, ular baholash jarayonining didaktik asoslari, kompetensiyalarga yo'naltirilgan baholash vositalari va o'quvchilarning individual o'zlashtirish sur'atlarini hisobga olgan metodik yondashuvlarni ishlab chiqish muhimligini ta'kidlagan.

Shu bilan birga ularning bildirishicha, veb-platformalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini faollashtirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, muammoni hal qilish va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ular ta'kidlaganidek, interaktiv simulyatsiyalar va virtual tajribalar o'quvchilarga o'z-o'zini nazorat qilish, olingan natijalarni tahlil qilish va individual o'zlashtirish sur'atlarini oshirish imkonini beradi, bu esa mustaqil ta'lim kompetensiyalarining shakllanishini samarali qo'llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, yuqorida nomlari qayd etilgan tadqiqotchi va olimlar tomonidan veb-platformalar orqali interaktiv vazifalarni bajarish, virtual tajribalar o'tkazish va olingan natijalarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini ochib bergan.

Biroq, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida e'tibor umumiy o'rta ta'lim muassasalari yoki oliy ta'lim tizimi misolida qaratilgan bo'lib, akademik litseylar, xususan Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari sharoitida informatika va axborot texnologiyalari fanidan o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholash mexanizmlari yetarlicha ilmiy asoslangan tarzda tadqiq etilmagan. Shu bois, mazkur yo'nalishda maxsus tadqiqot olib borish, metodik asoslarni ishlab chiqish va platforma imkoniyatlarini amaliy jihatdan baholash dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Shu bois, tadqiqot doirasida Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida ta'lim jarayonini raqamlashtirish maqsadida iivakademik.uz veb-platformasi ishlab chiqildi. Ushbu veb-platforma o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish va nazorat qilishda muhim vosita hisoblanadi. Mazkur platforma orqali mustaqil topshiriqlarni joylashtirish, test va amaliy mashqlarni bajarish, natijalarni avtomatik qayd etish va tahlil qilish imkoniyatlari yaratilgan. Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholashning aniq metodikasi ishlab chiqilishi va pedagogik jihatdan asoslab berilishi zarur.

Ishlab chiqilgan iivakademik.uz veb-platformasi to'rt xil baholash vositasini o'zida mujassamlashtirgan holda o'quvchilarning Informatika va axborot texnologiyalari fanidan bilim, ko'nikma va malakalarini kompleks ravishda baholash imkonini beradi. Ushbu jadvalda har bir baholash turining maqsadi, hajmi, davomiyligi va qo'llanilish tartibi ko'rsatilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval: O'quvchilar bilimini baholash tizimining umumiy tavsifi

Baholash turi	Maqsad	Savollar soni	Vaqt (daqiqqa)	Qo'llanilish davri	Baholash usuli
Standart testlar	Nazariy bilimlarni tekshirish	15-20	20-30	Har mavzu oxirida	Avtomatik
Nostandart testlar	Amaliy ko'nikmalarni baholash	5-10	40-60	Mavzular guruhi oxirida	Yarim-avtomatik
Krosvordlar	Atamalarni mustahkamlash	10-15	15-20	Har mavzu bilan	Avtomatik
ICILS testlari	Xalqaro standartda kompleks baholash	20-30	60-90	Chorak/Yarim yillik	Avtomatik + Ekspert

Mazkur jadvalda keltirilgan standart testlar nazariy bilimlarni tezkor tekshirish uchun, nostandart testlar amaliy ko'nikmalarni chuqur baholash uchun, krosvordlar atamalarni mustahkamlash va motivatsiyani oshirish uchun, ICILS testlari esa xalqaro standartlar darajasida o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini kompleks baholash uchun mo'ljallangan. Har bir baholash turi o'ziga xos xususiyat va qo'llanilish doirasiga ega bo'lib, ular birgalikda yaxlit baholash tizimini tashkil etadi.

Shuningdek, baholash tizimida obyektivlik va shaffoflikni ta'minlash maqsadida aniq ball va baho mezonlari ishlab chiqilgan. Ushbu jadval o'quvchilarning test natijalariga ko'ra qanday baho olishini, ularning bilim darajasi qanday baholanishini hamda har bir daraja uchun qanday pedagogik tavsiyalar berilishini aks ettiradi (2-jadvalga qarang).

2-jadval: Ball va baholar tizimi

To'g'ri javoblar (%)	Ball	Baho	Bilim darajasi	Tavsiya
86-100%	5	A'lo	Yuqori	Murakkab topshiriqlar
71-85%	4	Yaxshi	O'rta-yuqori	Mustahkamlash va rivojlantirish
56-70%	3	Qoniqarli	O'rta	Qo'shimcha mashqlar
0-55%	2	Qoniqarsiz	Past	Mavzuni qayta o'rganish

Bu tizim o'quvchilarga o'z natijalarini tushunish va rivojlanish yo'llarini aniqlash imkonini beradi.

Veb-platformaning ICILS xalqaro tadqiqoti asosida ishlab chiqilgan daraja tizimi o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini to'rt darajaga ajratib baholaydi. Har bir daraja o'quvchining kompyuter va axborot texnologiyalari sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarining muayyan chegaralarini belgilaydi (3-jadvalga qarang).

3-jadval: ICILS kompyuter va axborot savodxonligi darajalari

Daraja	Ball oralig'i	Tavsif	Ko'nikmalar
4-daraja	577+	Murakkab vazifalarni bajarish	Mustaqil axborot yaratish, tahlil qilish, baholash, kompleks muammolarni yechish
3-daraja	492-576	Mustaqil ishlash	Axborotni izlash, qayta ishlash, tarkibli hujjatlar yaratish
2-daraja	407-491	Oddiy vazifalarni bajarish	Yo'riqnoma bo'yicha axborot bilan ishlash, oddiy formatlar yaratish
1-daraja	<407	Asosiy ko'nikmalar	Oddiy operatsiyalar, tayyor shablonlardan foydalanish

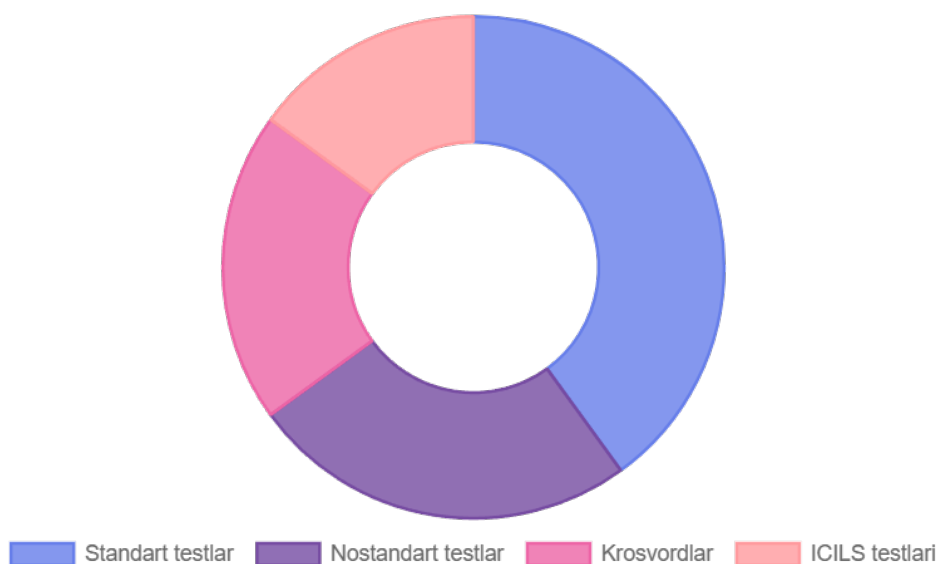
Ushbu xalqaro standartga asoslangan baholash tizimi o'quvchilarni jahon miqyosida taqqoslash imkonini beradi va ularning raqamli savodxonlik darajasini obyektiv aniqlaydi. Shuningdek, baholash jarayonining to'rt asosiy bosqichi o'quv yili davomida ketma-ket va tizimli amalga oshiriladi (4-jadvalga qarang).

4-jadval: Baholash jarayoni bosqichlari

Bosqich	Baholash turi	Vaqt	Ishtirokchilar	Natija
1. Diagnostik	Standart test	O'quv yili boshida	Barcha o'quvchilar	Boshlang'ich daraja
2. Formativ	Barcha turlar	Har hafta/mavzu	Barcha o'quvchilar	Joriy monitoring
3. Summativ	ICILS, nostandart	Chorak/yarim yillik	Barcha o'quvchilar	Yakuniy natija
4. Taqqoslash	Statistik tahlil	Har bosqichdan keyin	O'qituvchi + tizim	O'sish dinamikasi

Ushbu tizimli yondashuv o'quvchining bilim olish jarayonini doimiy monitoring ostida tutish va samarali pedagogik ta'sir ko'rsatish imkonini yaratadi.

O'quv yili davomida turli baholash vositalari nisbati metodikaning samaradorligi uchun muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Ushbu grafik yil davomida har bir baholash turi qancha foizda qo'llanilishini namoyish etadi (1-rasmga qarang).

1-rasm: Baholash turlarining yillik nisbati

Bunda, standart testlar eng ko'p qo'llaniladigan baholash vositasi (40%) bo'lib, nazariy bilimlarni muntazam tekshirish uchun xizmat qiladi. Nostandart testlar (25%) amaliy ko'nikmalarni chuqurroq baholash, kroskvordlar (20%) esa o'quvchilarni motivatsiya qilish va atamalarni mustahkamlash maqsadida qo'llaniladi. ICILS testlari (15%) kompleks va vaqt talab qilganligi sababli kamroq tez-tez, lekin davr yakunlarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan holda o'tkaziladi. Ushbu muvozanatli taqsimot barcha turdagi bilim, ko'nikma va malakalarni yetarli darajada baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot doirasida Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o'quvchilarining Informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyati natijalarini iivakademik.uz veb-platformasi orqali baholash tizimining samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlari 2024-2025- o'quv yilida Ichki ishlar vazirligining Navoiy akademik litseyi, Namangan akademik litseyi va Surxondaryo akademik litseylari o'quvchilari o'rtasida o'tkazildi.

Bunda tajriba va nazorat guruhlari uchun jami 738 nafar o'quvchilar tanlab olindi. Bunda tajriba sinfiga 364 nafar, nazorat sinfiga 374 nafar o'quvchi jalb etildi. Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda olib borildi:

- ta'kidlovchi;
- shakllantiruvchi;
- yakunlovchi.

Tajriba-sinov ishining ta'kidlovchi bosqichida o'quvchilar bilan veb-platfomaning baholash tizimi xususiyatlariga oid suhbat va kuzatuvlar olib borildi.

Shakllantiruvchi bosqichida taklif etilayotgan veb-platforma asosida tajriba guruhiga mashg'ulotlar o'tkazilib, o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini baholash mezonlari ishlab chiqildi.

Yakunlovchi bosqichida tajriba va nazorat guruhidagi o'quvchilarning natijalarni ishonchliligini tekshirish maqsadida Styudent-Fisher kriteriyasi asosida matematik-statistik tahlili qilindi.

Mazkur kriteriyadan foydalanishda tanlanmalar uchun mos o'rta qiymatlar $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^4 n_i X_i$, tarqoqlik koef-fitsiyentlarini $D_n = \sum_{i=1}^3 \frac{n_i (x_i - \bar{X})^2}{n-1}$, o'rtacha kvadratik chetlanishlarni $\tau_n = \sqrt{D_n}$, variatsiya ko'rsatkichlarini

$\delta_n = \frac{\tau_n}{\bar{X}}$, baholashning ishonchli chetlanishlarini $\Delta_n = t_k \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$, o'zlashtirish ko'rsatkichlarini aniqlashda esa

$P = \frac{\bar{X}}{3} \cdot 100\% - \frac{\bar{Y}}{3} \cdot 100\%$ formulalardan foydalanildi. Hisoblash natijasiga ko'ra, tajriba guruhining o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi, ya'ni 11,9 % ga oshganligi ma'lum bo'ldi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, o'quvchilarning Informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyati natijalarini baholash metodikasi zamonaviy pedagogika va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi asosida yaratilgan kompleks tizim hisoblanadi. iivakademik.uz veb-platfomasida joriy etilgan baholash tizimi to'rt asosiy komponentdan - standart testlar, nostandart testlar, krosvordlar va ICILS testlaridan - tashkil topgan bo'lib, har biri o'quvchilarning bilim olish jarayonining turli jihatlarini yoritadi.

Baholash tizimi komplekslik, davomiylik, differensiatsiya va xalqaro standartlarga muvofiqlik tamoyillariga amal qiladi. To'rt bosqichli baholash jarayoni (diagnostik, formativ, summativ va taqqoslash) o'quvchining bilim olish dinamikasini to'liq qamrab oladi va pedagogik ta'sirni maqsadli ravishda yo'naltirish imkonini beradi. Amaliy samaradorlik nuqtai nazaridan, metodikaning qo'llanilishi o'quvchilarning yillik o'sish dinamikasini 11,9 foiz punktga oshirishi mumkinligi tadqiqot natijalari orqali tasdiqlangan. Standart testlar (40%), nostandart testlar (25%), krosvordlar (20%) va ICILS testlari (15%) ning muvozanatli taqsimoti barcha turdagi kompetensiyalarni samarali baholash imkonini yaratadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o'quvchilarining Informatika va axborot texnologiyalari fanidan mustaqil o'quv faoliyati natijalarini veb-platforma asosidagi baholash tizimi avtomatik natijalarni qayta ishlash, tezkorlik bilan fikr-mulohaza berish va vizual taqdimot imkoniyatlari bilan o'quvchilarning mustaqil faolligini oshiradi va o'qituvchilarning pedagogik ishini optimallashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Akhmedov Y.O. (2025). Pedagogical conditions of organizing independent learning activities of students of academic lyceums of internal affairs // Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 5(7), 513-519.
2. Mirsanov U.M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash texnologiyalarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Chirchiq, 2023. – 76 b.
3. Исроилова Л.С. (2022). Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларининг компетенцияларини шакллантириш методикасини такомиллаштириш (8-синф информатика ва ахборот технологиялари фани мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автoreferati. – Чирчиқ, 48 б.
4. Тайлаков У.Н. (2020). Таълим муассасаларининг ягона электрон ахборот-таълим муҳитини яратиш ва жорий этиш технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 143 б.
5. Муродова З.Р. (2021). Ахборот технологиялар таълимида интеллектуал салоҳиятни шакллантириш ва аниқлаш методикаси (умумий ўрта таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автoreferati. – Қарши, 58 б.
6. Тайлаков У.К. (2022). Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари ўқув фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш (10-синф "Информатика ва ахборот технологиялари" фанини ўқитиш мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автoreferati. – Қарши, 56 б.
7. Quzmanova G.B. (2023). Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi (8-sinf misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Chirchiq, 44 b.

8. Колбин Р.В. (2007). Дистанционные образовательные технологии как средство обучения информатике в условиях профильной школы // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Екатеринбург, 22 с.
9. Иванова С.В. (2009). Методическая система обучения учащихся решению эвристических задач по информатике в начальной школе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Челябинск, 27 с.
10. Гриншкун В.В. (2004). Развитие интегративных подходов к созданию средств информатизации образования // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Москва, 49 с.
11. Гаврилова И.В. (2019). Трит-методика решения алгоритмических задач на уроках информатики в основной школе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Красноярск, 24 с.
12. Maria E.Bubuka. (2012). Development of an online learning environment based on cases - Use of Information Technology in Teaching // Doctoral dissertation. –Athena, 232 p.
13. Zuleima A. Corredor Ponce. (2014). Estándares de competencia para la asesoría académica a distancia mediada por las tecnologías de la información y comunicación // Tesis doctoral. – Córdoba, 513 p.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО

Абдукаримова Шахноза Набиевна

Старший преподаватель

Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматривается влияние цифровых технологий на развитие современного общества в условиях глобализации и ускоренного научно-технического прогресса. Анализируются основные направления цифровой трансформации социальных, экономических и культурных процессов. Особое внимание уделяется влиянию цифровизации на экономику, систему образования, социальные коммуникации и ценностные ориентиры общества. Рассматриваются положительные эффекты внедрения цифровых технологий, а также возникающие риски и проблемы, включая вопросы цифрового неравенства, информационной безопасности и этические аспекты использования цифровых решений. Делается вывод о необходимости комплексного и взвешенного подхода к развитию цифрового общества, основанного на сочетании технологического прогресса и гуманистических принципов. Цель данной статьи – рассмотреть основные направления воздействия цифровых технологий на общество, а также проанализировать их положительные и отрицательные последствия.

Ключевые слова: цифровые технологии, общество, цифровизация, социальные сети, искусственный интеллект, образование, экономика.

Annotatsiya: Maqolada globallashuv va tezlashgan ilmiy-texnik rivojlanish sharoitida zamonaviy jamiyatning rivojlantirishiga raqamli texnologiyalar ta'siri muhokama qilinadi. Ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarning raqamli transformatsiyasining asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, raqamlashuvning iqtisodiyot, ta'lim tizimi, ijtimoiy kommunikatsiyalar va jamiyatning qadriy yo'nalishlariga ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan. Raqamli texnologiyalarni joriy etishning ijobiy ta'sirlari, shuningdek, raqamli tengsizlik, axborot xavfsizligi va raqamli yechimlarni qo'llashdagi etik jihatlar kabi yuzaga kelayotgan xavf va muammolar ham ko'rib chiqiladi. Xulosa qilinadiki, raqamli jamiyatni rivojlantirishda texnologik taraqqiyot va gumanistik prinsiplarning uyg'unligiga asoslangan kompleks va oqilona yondashuv zarur. Ushbu maqolaning maqsadi – raqamli texnologiyalarning jamiyatga ta'sirining asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqish hamda ularning ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qilish.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, jamiyat, raqamlashuv, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt, ta'lim, iqtisodiyot.

Abstract: This article examines the impact of digital technologies on the development of modern society in the context of globalization and accelerated scientific and technological progress. The main directions of digital transformation in social, economic, and cultural processes are analyzed. Particular attention is paid to the influence of digitalization on the economy, the education system, social communications, and the value orientations of society. The positive effects of implementing digital technologies, as well as emerging risks and challenges—including issues of digital inequality, information security, and ethical aspects of using digital solutions—are discussed. The article concludes that there is a need for a comprehensive and balanced approach to the development of a digital society, based on a combination of technological progress and humanistic principles. The aim of this study is to examine the main directions of digital technologies' impact on society and to analyze their positive and negative consequences.

Key words: digital technologies, society, digitalization, social networks, artificial intelligence, education, economy.

ВВЕДЕНИЕ

В XXI веке цифровые технологии стали неотъемлемой частью повседневной жизни человека. Они проникают во все сферы общественного устройства: экономику, образование, культуру, политику, медицину и межличностные отношения. Интернет, мобильные устройства, социальные сети, искусственный интеллект формируют новую реальность, в которой человек существует одновременно в физическом и виртуальном пространствах. Влияние цифровизации носит комплексный характер, сочетая в себе как значительные преимущества, так и серьезные вызовы. Цифровые технологии представляют собой

совокупность методов, средств и процессов, основанных на использовании цифровых данных для хранения, обработки и передачи информации. В отличие от аналоговых технологий цифровые системы обеспечивают высокую точность, скорость и надёжность работы с информацией. К основным элементам цифровых технологий относятся:

- компьютерные и мобильные устройства;
- программное обеспечение;
- интернет-инфраструктура; облачные сервисы;
- искусственный интеллект и машинное обучение.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

Их развитие стало возможным благодаря научно-техническому прогрессу и глобализации, которые способствовали ускоренному распространению инноваций по всему миру. В научной литературе цифровизация рассматривается как составная часть более широкого процесса информатизации, однако отличается более высоким уровнем автоматизации и использованием интеллектуальных технологий. Цифровые технологии оказывают глубокое и многогранное влияние на современное общество.

Они открывают новые возможности для развития экономики, образования, культуры и коммуникации, одновременно создавая серьёзные социальные и этические вызовы. Образовательная сфера также претерпела значительные изменения под воздействием цифровых технологий. Онлайн-курсы, дистанционное обучение, электронные учебники и образовательные платформы сделали знания более доступными для широких слоёв населения. Цифровое образование характеризуется следующими особенностями:

- гибкостью образовательных траекторий;
- возможностью индивидуализации обучения;
- расширением академической мобильности.

Однако существуют и проблемы, такие как снижение уровня живого общения между преподавателем и студентом, трудности контроля качества знаний и зависимость от технических средств. Кроме того, неравный доступ к интернету может ограничивать образовательные возможности отдельных групп населения.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Несмотря на очевидные преимущества, цифровизация образования порождает и ряд проблем, включая снижение мотивации обучающихся, дефицит личного взаимодействия и зависимость качества образования от уровня технического обеспечения. Эти обстоятельства требуют разработки комплексных методик интеграции цифровых технологий в образовательный процесс. Одним из наиболее значимых аспектов цифровизации является возникновение новых этических и правовых вызовов. Расширение цифрового пространства сопровождается увеличением объёма персональных данных и рисков их несанкционированного использования.

К числу ключевых проблем относятся:

- защита конфиденциальности информации;
- регулирование использования искусственного интеллекта;
- обеспечение кибербезопасности; ответственность субъектов цифрового взаимодействия.

Эффективное решение данных проблем возможно при условии развития нормативно-правовой базы и формирования цифровой этики как элемента общественного сознания. Особое внимание уделяется проблемам цифрового контроля и слежки, использования искусственного интеллекта, манипулирования общественным мнением через цифровые платформы. Для решения этих вопросов необходимо совершенствование законодательства и формирование цифровой культуры, основанной на принципах ответственности и уважения прав человека.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Развитие цифровых коммуникационных технологий оказывает значительное влияние на социальную структуру общества. Социальные сети и мессенджеры формируют новые формы взаимодействия, изменяя характер межличностных и групповых отношений. Положительное воздействие цифровых коммуникаций выражается в:

- расширении социальных связей;
- ускорении обмена информацией;
- росте социальной мобильности;
- формировании сетевых сообществ.

В то же время цифровая коммуникация может способствовать социальной изоляции, снижению качества межличностного общения и распространению деструктивного контента. Особую актуальность приобретает проблема информационной безопасности и критического восприятия информации. Цифровые технологии оказывают глубокое и многогранное влияние на современное общество. Они открывают новые возможности для развития экономики, образования, культуры и коммуникации, одновременно создавая серьёзные социальные и этические вызовы.

Эффективное использование цифровых технологий требует осознанного подхода и развития цифровой грамотности. С другой стороны, цифровизация приводит к сокращению традиционных рабочих мест и усиливает социальное неравенство между людьми, обладающими цифровыми навыками, и теми, кто ими не владеет. Социальные сети стали важным инструментом коммуникации в современном обществе. Они позволяют поддерживать связь с людьми на больших расстояниях, обмениваться информацией и выражать собственное мнение. Положительное влияние социальных сетей проявляется в: расширении круга общения; быстром распространении информации; формировании онлайн-сообществ по интересам; развитии гражданской активности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В то же время чрезмерное использование социальных сетей может приводить к зависимости, снижению качества реального общения, распространению дезинформации и росту психологических проблем, таких как тревожность и депрессия. Цифровые технологии оказывают глубокое и многогранное влияние на современное общество. Они открывают новые возможности для развития экономики, образования, культуры и коммуникации, одновременно создавая серьёзные социальные и этические вызовы. Цифровые технологии являются важнейшим фактором трансформации современного общества. Их влияние проявляется в изменении экономических, социальных, образовательных и культурных процессов, формируя новые условия общественного развития. Вместе с тем цифровизация порождает комплекс проблем, требующих системного анализа и междисциплинарного подхода. Формирование устойчивого цифрового общества возможно лишь при сочетании технологического прогресса с социально ответственным управлением и развитием человеческого капитала.

Список использованной литературы:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 2004.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
3. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2010.
4. Шваб К. Четвёртая промышленная революция. – М.: Эксмо, 2018.
5. Иванов В. В. Цифровизация как фактор социально-экономического развития общества // Вестник экономических исследований. – 2019. – № 3. – С. 45–52.
6. Смирнова Н. А. Влияние цифровых технологий на систему образования // Педагогика и современность. – 2020. – № 2. – С. 18–26.
7. Соловьёв А. И. Социальные сети как фактор трансформации коммуникации // Социологические исследования. – 2021. – № 6. – С. 72–80.
8. Нестеров А. Г. Этические проблемы цифрового общества // Философия и общество. – 2022. – № 1. – С. 34–41.
9. OECD. Digital Economy Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2020.
10. UNESCO. Rethinking Education in the Digital Age. – Paris, 2019.

MANTIQUIY TAFAKKURNING FALSAFIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY TAFAKKUR TURLARI (KLIPLIK, TANQIDIY, KREATIV TAFAKKUR VA BOSHQALAR)

Jo'rayev Shuhratbek Maxamadaliyevich
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mantiqiy tafakkurning falsafiy asoslari hamda uning zamonaviy tafakkur turlari – tanqidiy, kreativ, klipli va noformal tafakkur bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Mantiqiy tafakkur inson bilish faoliyatining tartibga soluvchi mexanizmi sifatida ontologik, gnoseologik va aksiologik jihatlarida yoritiladi. Antik mantiq an'anasidan tortib, zamonaviy formal va noformal mantiq nazariyalarigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: mantiqiy tafakkur, falsafa, tanqidiy tafakkur, klipli tafakkur, argumentatsiya, noformal mantiq.

Abstract: This article explores the philosophical foundations of logical thinking and its relationship with contemporary forms of cognition, including critical, creative, clip-based, and informal thinking. Logical thinking is examined as an organizing force of human cognition, grounded in ontological, epistemological, and axiological dimensions. The study traces the historical development of logic from the ancient concept of logos and Aristotelian demonstrative reasoning to modern formal and informal logic.

Key words: logical thinking, philosophy, critical thinking, clip thinking, argumentation, informal logic.

Аннотация: В статье анализируются философские основания логического мышления и его связь с современными формами мышления, такими как критическое, креативное, клиповое и неформальное мышление. Логическое мышление рассматривается как упорядочивающая сила познавательной деятельности человека, имеющая онтологические, гносеологические и аксиологические основания. Прослеживается эволюция логики от античной традиции “логоса” и аристотелевской теории доказательства до современных формальной и неформальной логики.

Ключевые слова: логическое мышление, философия, критическое мышление, клиповое мышление, аргументация, неформальная логика.

KIRISH

Mantiqiy tafakkur, eng avvalo, inson ongining “tartibga soluvchi” quvvati sifatida namoyon bo'ladi: u tajribada uchraydigan parokanda voqelikni tushuncha, hukm va xulosa orqali yaxlit ma'noga aylantiradi, sabab-oqibat bog'lanishlarini ochadi, maqsadni vosita bilan, qiymatni qaror bilan, bilimni amaliyot bilan bog'laydi. Bu ma'noda mantiq faqat formal qoidalar majmuasi emas; u insonning bilish madaniyatini, fikr intizomini, dalillash odobini, haqiqatga yaqinlashish mas'uliyatini shakllantiradi. Falsafa dasturida ham mantiq “tafakkur mantiqiy fikrlash asosi” sifatida talqin qilinib, tushuncha–hukm–xulosa tizimi, isbotlash va rad etish, argumentlash, modal mantiq, mantiq va ritorika uyg'unligi, shuningdek tanqidiy tafakkurning mantiqiy xulosa chiqarishdagi o'rni alohida qayd etiladi; “Jamiyat va inson falsafasi” doirasida esa klipli tafakkur va texnologik taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlik masala sifatida ko'rsatiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mantiqiy tafakkurning ilk falsafiy tayanchi “logos” g'oyasida mujassam: logos – nutq, aql, qonun, tartib degan ma'nolarni birlashtirib, inson fikrini tasodifiy his-tuyg'udan farqli ravishda umumiy qonuniyatga bog'laydi. Antik an'anada mantiqning paydo bo'lishi ayni shu ehtiyoj – fikrning ishonchli mezonlarini ishlab chiqish ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan. Falsafa tarixida mantiq, bir tomondan, til va tafakkur orasidagi mutanosiblikni aniqlashga xizmat qildi, ikkinchi tomondan esa haqiqatni topish va asoslash usuli sifatida shakllandi. Bu yerda uchta fundamental nuqtani ajratish mumkin.

Birinchi nuqta – ontologik asos. Inson mantiqan fikr yuritishi uchun olamda ma'lum darajada tartib, barqaror munosabat va qaytarilib turuvchi bog'lanishlar bo'lishi shart. Agar voqelik mutlaq xaos bo'lsa, mantiq faqat o'yin bo'lib qoladi. Demak, mantiqiy tafakkur ontologiyaga suyanadi: "narsa"lar, "hodisa"lar, "munosabat"lar, "sababiyat" kabi kategoriyalar faqat fikrning shakli emas, balki borliqni anglashning universal qavati hamdir. Shu sababli mantiqni faqat grammatika yoki formula sifatida tushunish yetarli emas; u "borliq qanday tarzda tushunarli?" degan savolga ham javob izlaydi.

Ikkinchi nuqta – gnoseologik asos. Mantiq bilimning haqqoniyligiga da'vo qiladi, biroq bilimning o'zi qanday paydo bo'ladi? Hissiy idrok, empirik kuzatuv, nazariy umimlashtirish, intuitsiya va tajriba – bularning har biri bilimning manbasi sifatida bahslangan. Ana shu bahslarda mantiq "mezon" vazifasini bajaradi:

- faktni fikrdan, ishonchni dalildan, taxminni isbotdan ajratish;
- xato xulosalarning manbasini aniqlash;
- ta'bir jozibasi bilan haqiqatni almashtirib qo'ymaslik.

Falsafiy dasturda ham bilish darajalari, haqiqat konsepsiyalari va metodologiya masalalari mantiq bilan uzviy bog'liq tarzda yoritilishi bejiz emas, chunki mantiqiy tafakkur haqiqatga olib boruvchi "yo'l harakati qoidalarini" belgilaydi. "Ibn Sinoning mantiqiy-gnoseologik ta'limoti ilm-fan taraqqiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatib, bilish jarayoni, mantiqiy tafakkur va ilmiy metodologiyaning rivojlanishiga asos bo'ldi."

Uchinchi nuqta – aksiologik va etik asos. Fikr yuritish axloqiy jihatdan neytral emas: inson dalilni ataylab yashirishi, mantiqiy qiyosni soxtalashtirishi, auditoriya hissiyotini manipulyatsiya qilishi mumkin. Demak, mantiqiy madaniyat faqat aqliy qobiliyat emas, balki vijdon, xolislik, intellektual halollik, o'z xatosini tan olishga tayyorlik kabi sifatlarni ham talab qiladi. Shu jihatdan tanqidiy tafakkur "tekshiruvchi aql" bo'lish bilan birga "mas'uliyatli aql" hamdir: u xulosa chiqarishda nafaqat "to'g'rimi?" degan savolni, balki "adolatlimi, zarar keltirmaydimi, oqibati qanday?" degan savollarni ham qo'yadi.

Mantiq Aristotelda ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchisi – yaqqol isbot (apodeyksis): ilm haqiqati tasdiqlanadigan qoidalar va sillogizmlar zanjiri orqali quriladi. Ikkinchisi – dialektika: ehtimoliy mulohazalar, e'tirozlar va savol-javob orqali haqiqatga yaqinlashish. Bu ikki yo'nalish ta'lim uchun muhim xulosa beradi: mantiqiy tafakkur faqat "qat'iy isbot" emas, balki bahs madaniyati, savol berish va pozitsiyani qayta ko'rib chiqish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, mantiq fikrning qonuni bo'lish bilan birga, fikrning tarbiyasidir.

Mantiq tarixida esa "yagona yo'nalish" mavjud emas. Ellinistik davrda stoiklar mantiqni boshqacha shakllantirdilar: ular ko'proq mulohaza (propozitsiya) va uning bog'lanishlari (agar..., unda..., yoki..., emas...) bilan ishlab, hozirgi ma'nodagi propozitsion mantiqqa yaqinlashdilar. Bu yo'nalish qonun, ritorika va etika bilan uyg'unlashib, insonning amaliy qarorlaridagi dalillash usullarini takomillashtirdi. O'rta asrlarda esa sillogizm nazariyasi G'arb va Yaqin Sharq intellektual an'anasida markaziy o'rin egalladi. Mantiqiy tahlil diniy-huquqiy muhokamalar, ilmiy risolalar va madrasa ta'limida uslubiy vosita sifatida qo'llanildi. Shu davrda mantiq faqat shaklni emas, balki ma'noni ham tartibga solishga intildi: tushunchalarning umumiy-xususiy nisbatlari, ta'rif (hadd), taqsim (qismat), qiyos (analogiya) kabi usullar fikr intizomini ta'minladi. Demak, mantiqiy tafakkurning falsafiy asoslari universal bo'lib, u turli sivilizatsion muhitlarda bilimni tizimlashtirish va dalillash ehtiyojlariga javob berib kelgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Yangi davrga kelib, matematik fikrlash va tabiatshunoslikdagi inqiloblar mantiqni qayta qurishga turtki bo'ldi. Jorj Bul algebrak mantiqni, Gotlob Frege esa kvantorli zamonaviy mantiqning asoslarini yaratdi. Frege "Begriffsschrift" asari orqali tabiiy tildagi noaniqliklardan chiqib, formal tilda isbotlash imkoniyatini keskin kengaytirdi. Natijada mantiq faqat falsafa uchun emas, balki matematika, informatika, tilshunoslik va sun'iy intellekt sohalariga uchun ham umumiy metodologik platformaga aylandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda mantiqning "falsafiy" vazifasi yanada kengaydi: u nafaqat to'g'ri xulosani tekshiradi, balki bilimning legitimlik shartlarini ham belgilaydi. Masalan, ilmiy bahslarda qaysi dalil qabul qilinishi, qaysi gipoteza falsifikatsiya qilinishi mumkinligi, qaysi nazariya "yaxshi tushuntirish" berishi kabi masalalar mantiqiy-metodologik me'yorlar bilan bog'liqdir. Shu ma'noda mantiqiy tafakkur falsafada metodologiyaning "asosiy til"i sifatida faoliyat yuritadi. Mantiqiy tafakkurning klassik tuzilishi tushuncha–hukm–xulosa zanjiri orqali namoyon bo'ladi. Tushuncha – obyekt yoki hodisaning muhim belgilarini umimlashtiruvchi aqliy shakl bo'lib, u "nima?"

degan savolga javob beradi. Hukm – tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishni tasdiqlash yoki inkor qilish shakli bo'lib, u “qanday?” va “rostmi?” degan savollarga yo'naltiriladi. Xulosa esa bir necha hukmlar asosida yangi hukm hosil qilish jarayonidir.

Mantiqda xulosaning uch asosiy ko'rinishi farqlanadi: deduksiya, induksiya va abduksiya. Deduksiya xulosa zaruriy bo'lib, agar asoslar rost bo'lsa, xulosa ham rost bo'ladi. Induksiya ko'plab kuzatuvlar asosida umumiy qoida shakllantiriladi va xulosa ehtimoliy tusga ega bo'ladi. Abduksiya esa eng yaxshi tushuntirishni beruvchi gipotezani tanlashga yo'naltirilgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda abduksiyaning ahamiyati oshib borayotgani kuzatiladi, chunki innovatsion fikrlash ko'pincha faktlarga “yangi nigoh” bilan qarash va mavjud ma'lumotlarni boshqacha talqin qilishdan boshlanadi. Isbot mantiqiy tafakkurning muhim tarkibiy qismi bo'lib, fikr subyektiv xohishga emas, balki dalillar va qoidalarga tayanishini talab qiladi. Isbotlash jarayonida tezis, dalil va demonstratsiya farqlanadi.

Rad etish ham xuddi shu tuzilma asosida amalga oshiriladi: tezisning o'zi emas, balki uning dalili, mantiqiy bog'lanish qoidasi yoki tushunchaning noaniqligi tanqid qilinishi mumkin. Ko'plab bahslar faktlardan emas, balki tushunchalarning surilishi yoki mavhumligidan kelib chiqadi. Masalan, “sifat”, “adolat”, “erkinlik”, “tartib” kabi umumiy tushunchalar turli kontekstlarda turlicha ma'no kasb etadi. Mantiqiy tafakkur bu holatda ta'riflash madaniyatini talab qiladi, ya'ni “bu tushuncha bilan nimani nazarda tutyapmiz?”, “mezon qaysi?”, “qaysi holat istisno qilinadi?” kabi savollar orqali fikr aniqlashtiriladi. Aniqlikka erishish bahsni shaxsiylashtirishni kamaytiradi va uni mazmunli muhokamaga qaytaradi.

Mantiqiy tahlilda ta'rifning bir nechta turlari mavjud: lo'nda ta'rif, genetik ta'rif va operatsion ta'rif. Zamonaviy tadqiqotlarda operatsion ta'rif alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, “ta'lim sifati” yoki “tanqidiy tafakkur” qanday indikatorlar orqali o'lchanishi aniq belgilanmasa, bunday g'oya ilmiy tushuncha emas, balki shiorga aylanib qolishi mumkin. Klassik mantiq ko'pincha formal tuzilishlarga tayanadi, biroq hayotiy muloqotda argumentlar har doim ham formula ko'rinishida namoyon bo'lmaydi. Ular nutq, intonatsiya, kontekst, maqsad va auditoriya bilan uyg'un holda shakllanadi. Shu sabab XX asrning ikkinchi yarmida noformal mantiq va argumentatsiya nazariyasi rivojlanib, real hayotdagi bahslar, ommaviy axborot vositalari, huquqiy va siyosiy nutqlarda qo'llaniladigan dalillash usullarini tahlil qilishga qaratildi.

XULOSA

Noformal mantiqning vazifasi – insonni “logik to'g'ri”, biroq hayotda ishlamaydigan sxemalarga qamab qo'yish emas, aksincha, dalillashni hayotiy vaziyatga mos, tekshiriladigan va adolatli qilishdir. Bu yo'nalishda argumentni faqat xulosaga olib boruvchi sillogizm emas, balki muloqotda ishonch, yuklama, mas'uliyat va qiymatlarni ham boshqaradigan vosita sifatida ko'rish muhim. Argumentatsiyaning kommunikativ tabiati

S. Tulmin modelida yaqqol ko'rinadi, ya'ni da'vo dalil bilan qo'llab-quvvatlanadi, ular orasida kafolat turadi hamda ehtiyot shartlari va kuchaytiruvchi asoslar bilan to'ldiriladi. Bu model ta'limda ayniqsa qulay: talabaga “fikringni ayt” deyishdan ko'ra, “da'vongni qanday dalil bilan, qaysi kafolat asosida himoya qilasan, qaysi holatda pozitsiyang o'zgaradi?” degan savollar beriladi. Natijada bahs emotsiyadan metodga o'tadi.

Noformal mantiqning yana bir muhim yo'nalishi – mantiqiy xatolar tahlilidir. Formal xatolar mantiqiy shakldan ko'rinadi, ammo noformal xatolar ko'pincha kontekst va maqsadga bog'liq bo'ladi. Masalan:

- “ommaga tayanish” – “hamma shunday deydi, demak to'g'ri”;
- “shaxsga hujum” – fikrni emas, insonni kamsitish;
- “yolg'on dilemma” – muammoni faqat ikki variantga qisqartirish;
- “sababni almashtirish” – bir vaqtda sodir bo'lgan hodisalarni sabab-oqibat sifatida ko'rsatish.

Zamonaviy mediamuhitda bunday xatolar tez tarqaladi, chunki qisqa formatda dalildan ko'ra ta'sir ustun keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ионин Л. Г. Социология культуры: учебник. – Москва: ГУ ВШЭ, 2004.
2. Mamatov N., Abduxoliquov J., Qahhorova M. Mantiq (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Toshkent moliya instituti, 2004.
3. Yuldasheva M., Muhammadaliyeva Sh. Mantiqiy tafakkurning umumiy qonunlari. – Sovremennoye obrazovaniye, 2019.
4. Ходикова Н. Логика и критическое мышление: история и современность. – Известия высших учебных заведений. СевероКавказский регион. Общественные науки, № 3, 2019.

ARALASH TA'LIM (BLENDED LEARNING) TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH ORQALI TASVIRIY SAN'AT DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Olimov Anvarjon Mamirovich

Qo'qon universiteti, "Ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi

ORCID: 0009-0003-7395-5246

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san'at ta'limida aralash ta'lim (Blended Learning) texnologiyasini qo'llashning nazariy-metodik asoslari hamda uning ta'lim jarayonidagi samaradorligi tahlil qilinadi. Aralash ta'lim modelining zamonaviy ta'lim talablariga mosligi, o'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirishdagi imkoniyatlari va pedagogik jarayonni interaktiv tashkil etishdagi afzalliklari yoritib beriladi. Tadqiqotda an'anaviy va raqamli o'qitish usullarining uyg'unlashuvi orqali tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirish yo'llari amaliy misollar asosida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, Blended Learning, tasviriy san'at, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuv, raqamli resurslar, ijodiy faoliyat, interaktiv metodika.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of applying blended learning technology in visual arts education, as well as its effectiveness in the educational process. The study highlights the alignment of the blended learning model with modern educational requirements, its role in enhancing students' creative activity, and its potential for fostering interactive learning environments. Through practical examples, the article demonstrates how the integration of traditional and digital teaching approaches contributes to improving the effectiveness of visual arts lessons.

Key words: blended learning, visual arts, pedagogical technologies, innovative approach, digital resources, creative activity, interactive methodology.

Аннотация: В статье анализируются теоретико-методические основы применения технологии смешанного обучения (Blended Learning) в преподавании изобразительного искусства, а также её эффективность в образовательном процессе. Рассматривается соответствие модели смешанного обучения современным требованиям образования, её влияние на развитие творческой активности учащихся и возможности интерактивной организации учебного процесса. На основе практических примеров показано, как интеграция традиционных и цифровых методов обучения способствует повышению результативности уроков изобразительного искусства.

Ключевые слова: смешанное обучение, Blended Learning, изобразительное искусство, педагогические технологии, инновационные методы, цифровые ресурсы, творческая активность.

KIRISH

So'nggi yillarda butun dunyoda ta'lim sohasida keskin texnologik o'zgarishlar kuzatilmoqda. Pandemiya sharoitida masofaviy ta'lim shakllarining jadal rivojlanishi, pedagogik yondashuvlarni yangilash zaruratini keltirib chiqardi. Shu bilan birga, an'anaviy va raqamli ta'limning uyg'unligi bo'lgan aralash ta'lim modeli o'quv jarayonida o'zini oqladi. Ayniqsa, tasviriy san'at kabi ko'proq vizual va amaliy faoliyatga asoslangan fanlar uchun aralash ta'lim keng imkoniyatlar ochib berdi. Bu model yordamida nafaqat dars jarayoni interaktivlashtirildi, balki o'quvchilarning mustaqil izlanishlari, raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalari ham rivojlandi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Aralash ta'lim modeli haqida ilk ilmiy-nazariy qarashlar 1990-yillarda paydo bo'lib, dastlab aqshning universitetlarida sinovdan o'tkazilgan. Charles R. Graham bu modelni "o'qitishning an'anaviy va raqamli elementlarining birgalikdagi tizimi" deb ta'riflaydi.¹

2000-yillardan boshlab, bu yondashuv global miqyosda keng tarqala boshladi, xususan, san'at va ijodkorlik fanlari uchun qo'llanilishi amaliyotda yuqori samaradorlik bergani aniqlangan.²

1 Graham, C. R. (2006). Blended learning systems. In The handbook of blended learning (pp. 3–21). Pfeiffer.

2 Horn, M. B., & Staker, H. (2015). Blended: Using disruptive innovation to improve schools. Jossey-Bass.

Yunusova (2023) o'z tadqiqotida aralash ta'lim modeli yordamida tasviriy san'at darslarining samaradorligi 1,5 barobarga oshganini ta'kidlaydi. U o'quvchilarning mustaqil ishlashi, grafik ilovalar bilan ishlashni o'rganishi, turli madaniyatlarga oid vizual materiallar orqali estetik dunyoqarashi kengayganini qayd etadi.³

Xalqaro tadqiqotlar ham bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi. Vaughan (2010) Kanadadagi Mount Royal universitetida o'tkazilgan eksperimentda aralash ta'lim joriy qilingan darslarda o'quvchilarning ishtirok darajasi va yaratuvchanlik faolligi 32% ga oshganini ko'rsatadi.⁴

Karimova tomonidan olib borilgan kuzatuvga ko'ra, maktab bosqichidagi o'quvchilarda raqamli platformalardan foydalanish orqali tasviriy san'at darslariga bo'lgan qiziqish ortgan, natijada ularning amaliy ishlar sifatida yakunlanishi va topshirilishi foizi 87% ga yetgan.⁵

O'zbekiston sharoitida ham bu texnologiyaning joriy etilishi ijobiy natijalar bermoqda. Rasulov (2021) aralash ta'lim pedagogik tizimida o'qituvchi pozitsiyasi "bilim beruvchi" emas, balki "yo'naltiruvchi"ga aylanayotganini, bu esa o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirishini alohida ta'kidlaydi.⁶

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda aralash ta'lim (blended learning) texnologiyasidan foydalanilgan tasviriy san'at darslarining samaradorligini aniqlash maqsadida qiyosiy-taqqoslash metodi asosiy metod sifatida qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazorat guruhi (an'anaviy o'qitish) va eksperimental guruh (aralash ta'lim modeli) o'quv faoliyati natijalari o'zaro taqqoslandi.

Taqqoslash quyidagi mezonlar asosida amalga oshirildi:

- ijodiy fikrlash va kompozitsion yechim darajasi
- amaliy ishlarining texnik ijrosi
- mustaqil ishlash ko'nikmalari
- refleksiya va tahlil faolligi

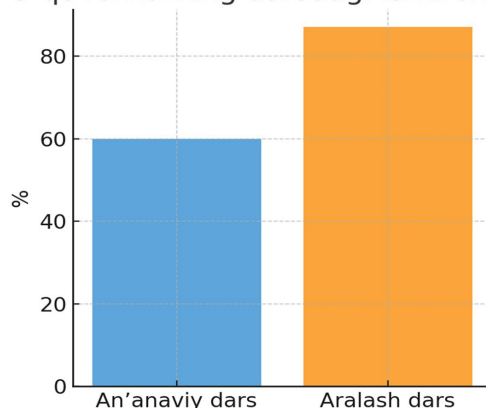
Empirik ma'lumotlarni yig'ishda pedagogik kuzatish, diagnostik topshiriqlar, talabalar ishlarining portfel tahlili hamda so'rovnoma natijalaridan foydalanildi. Har ikkala guruhning boshlang'ich va yakuniy ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilinib, o'zgarishlar dinamik o'sish, samaradorlik foizi va ijodiy faollik darajasi ko'rsatkichlari orqali baholandi.

Olingan natijalar tahlili aralash ta'lim modeli talabalarning ijodiy faolligini, darsdagi ishtirok motivatsiyasini va mustaqil ta'lim kompetensiyalarini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatganini namoyon etdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish orqali tasviriy san'at darslarini tashkil etish o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatmoqda. Bugungi o'zgaruvchan axborot jamiyatida bolalarning ta'limga bo'lgan qiziqishi, bilimni o'zlashtirish tezligi va ijodiy yondashuvi ham o'zgarib bormoqda. An'anaviy ta'limning cheklangan shakli bu o'zgaruvchan ehtiyojlarni to'liq qondira olmaydi. Shu bois, aralash ta'lim modeli – ya'ni, an'anaviy va raqamli ta'lim vositalarining integratsiyasi – zamonaviy ta'limning muhim talabi sifatida maydonga chiqmoqda.

O'quvchilarning darsdagi ishtiroki

1-shakl: Aralash ta'limda o'quvchilar ishtirokining oshishi

3 Yunusova, D. (2023). Pedagogik innovatsiyalar asoslari. 'Ilm Ziya' nashriyoti, Toshkent, 45–56-betlar.

4 Vaughan, N. D. (2010). Designing for a blended community of inquiry. The International Journal of Blended Learning.

5 Karimova, M. (2022). Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. 'O'qituvchi' nashriyoti, Toshkent, 88-bet.

6 Rasulov, S. (2021). Tasviriy san'atda raqamli texnologiyalar. 'Fan va Taraqqiyot', 64–70-betlar.

O'tkazilgan tajriba darslari shuni ko'rsatdiki, aralash ta'lim modeli o'quvchilarda nafaqat mavzuga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi, balki ularning tasviriy ifoda vositalaridan ongli va mustaqil foydalanish qobiliyatini ham shakllantiradi. Ayniqsa, darsga tayyorlanish jarayonida video-darslar, virtual galereyalar va interaktiv dasturlar yordamida o'quvchilar o'zlari mustaqil o'rganib chiqqan materiallarni sinfda amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlashga muvaffaq bo'lishmoqda. Bu esa o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, dars jarayonida o'qituvchi o'zini ma'lumot yetkazuvchi emas, balki o'quv jarayonining yo'naltiruvchisi sifatida namoyon qiladi. O'quvchilar guruhli ishlarda faol ishtirok etishadi, tasviriy ishlar yuzasidan bahs-munozaralar olib boradilar, bir-birlarining ishlariga tanqidiy va konstruktiv yondashuvni o'rganadilar. Bu jarayonlarda, ayniqsa, vizual tasavvurni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar o'quvchilarning tafakkur darajasini oshiradi.

2-shakl: Metodlar taqqoslanishi

Ko'rsatkich	An'anaviy ta'lim	Aralash ta'lim
O'quvchi ishtiroki	60%	87%
Ijodiy fikrlash	Cheklangan	Faol
Moslashuvchanlik	Past	Yuqori

Muhokama jarayonida aniqlanganki, tasviriy san'at darslarida aralash ta'limni joriy etish nafaqat fanning mazmunini chuqurroq ochib berishga, balki o'quvchilarni erkin fikrlashga, yangicha yondashuv bilan ishlashga, san'at asarlarini tahlil qilishga ham o'rgatadi. Bu esa o'quvchilarning estetik didi va san'atga nisbatan ongli munosabatini shakllantiradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali darsni yanada jozi-bador qilish, har bir o'quvchini faollikka undash, bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin bo'ladi.

Shunday qilib, aralash ta'lim texnologiyasi tasviriy san'at darslarining mazmuniy va shakliy jihatlarini boyitish, o'quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qilish hamda ta'lim jarayonini zamonaviylashtirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, aralash ta'lim texnologiyasini tasviriy san'at darslarida joriy etish – nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega. Bu model orqali o'quvchilar o'zlarining ichki ijodiy potensialini ochish imkoniyatiga ega bo'ladi. Darslar esa faqatgina bilim olish joyi emas, balki vizual, madaniy, estetik shakllanish maskaniga aylanadi. Ustozlar uchun esa bu yondashuv yangi uslublarni sinovdan o'tkazish, ilg'or pedagogik metodikalarni joriy qilish imkoniyatini beradi. Raqamli ta'lim resurslari bilan to'ldirilgan darslar, o'quvchini o'z ustida ishlashga undaydi. Demak, aralash ta'lim texnologiyasi orqali tasviriy san'at fanida o'qitish sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Bu boradagi ishlanmalarni yanada rivojlantirish, mahalliy ta'lim tizimiga moslashtirilgan platformalar yaratish, o'qituvchilarni malaka oshirish kurslariga jalb qilish muhim strategik vazifa bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, tasviriy san'at darslarida "ko'rish – anglash – ifodalash" zanjirini interaktiv vositalar bilan kuchaytirish pedagogik maqsadlarga to'liq mos tushadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Graham, C. R. (2006) Blended learning systems. In The handbook of blended learning (pp. 3–21). Pfeiffer.
2. Horn, M. B., & Staker, H. Blended: (2015) Using disruptive innovation to improve schools. Jossey-Bass.
3. Yunusova, D. (2023) Pedagogik innovatsiyalar asoslari. "Ilm Ziyo" nashriyoti, Toshkent, 45–56-betlar.
4. Vaughan, N. D. (2010) Designing for a blended community of inquiry. The International Journal of Blended Learning.
5. Karimova, M. (2022) Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. "O'qituvchi" nashriyoti, Toshkent, 88-bet.

BIBLIOTERAPIYANI BOLALARGA SINGDIRISHDA O'QITUVCHINING TASHKILOTCHILIGI

Djabborov Ma'sud

Shahrisabz Davlat Pedagogogika fakulteti pedagogogika yo'nalishi
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Norova Maftuna Karimovna

2.23 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada biblioterapiyaning bolalar ta'lim-tarbiyasidagi o'rni hamda uni amalga oshirish jarayonida o'qituvchining tashkilotchilik faoliyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Biblioterapiya o'quv jarayonida kitoblardan maqsadli foydalanish orqali bolalarning psixologik holati, emotsional barqarorligi va ma'naviy-axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi samarali pedagogik vosita sifatida yoritiladi. Tadqiqotda o'qituvchining biblioterapiya jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va boshqarishdagi roli uning kasbiy kompetensiyalaridan biri sifatida baholanadi. Shuningdek, biblioterapiya usullaridan tizimli foydalanish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, muloqot ko'nikmalari va psixologik farovonligini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: biblioterapiya, o'qituvchining tashkilotchilik roli, bolalar, ta'lim metodlari, psixologik rivojlanish.

Abstract: This article provides a theoretical analysis of the role of bibliotherapy in children's education and the importance of the teacher's organizational function in implementing this process. Bibliotherapy is examined as an effective pedagogical approach that involves the purposeful use of literary materials to support children's psychological well-being, emotional stability, and moral development. The study emphasizes the teacher's role as an organizer who plans, coordinates, and manages bibliotherapeutic activities in accordance with students' age-related and psychological characteristics. It is argued that the systematic application of bibliotherapy contributes to students' social development, the formation of communication skills, and overall psychological well-being within the educational environment.

Key words: bibliotherapy, teacher's organizational role, children, teaching methods, psychology.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретических позиций рассматривается значение библиотерапии в системе обучения и воспитания детей, а также организаторская роль учителя в реализации данного процесса. Библиотерапия анализируется как эффективный педагогический метод целенаправленного использования художественной и познавательной литературы для поддержки психоэмоционального состояния, личностного и нравственного развития учащихся. Особое внимание уделяется роли учителя как организатора библиотерапевтической деятельности, его умению планировать, координировать и адаптировать данный процесс с учетом возрастных и психологических особенностей детей. В статье обосновывается, что системное применение библиотерапии способствует социальному развитию, формированию коммуникативных навыков и психологическому благополучию обучающихся.

Ключевые слова: библиотерапия, роль учителя, организаторская деятельность, дети, методы обучения, психология.

KIRISH

Biblioterapiya – bu kitoblar yordamida shaxsiy va psixologik muammolarni hal qilishga qaratilgan ta'lim usullaridan biridir. Ushbu atama yunoncha “biblion” (kitob) va “therapeia” (davolash) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, mazkur metod shaxsning ruhiy holatini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Biblioterapiya, ayniqsa, bolalar ta'limi sohasida keng qo'llaniladi, chunki bolalar va o'smirlar ko'pincha o'z ichki kechinmalarini anglash va ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu metod orqali bolalarga nafaqat o'qish madaniyati, balki psixologik qo'llab-quvvatlash ham taqdim etiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Biblioterapiya o'quv jarayonida kitoblar va hikoyalar yordamida bolalar bilan ishlashni nazarda tutadi. Ushbu metod bolalarning bilim olish jarayoni, o'zaro muloqot qilish ko'nikmalari hamda hissiyotlarini anglash va boshqarishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi. Ko'plab psixologlar va ta'lim mutaxassislari bolalar bilan

ishlashda kitoblarni shaxsiy muammolarni hal etish hamda ijtimoiy-psixologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda muhim vosita deb hisoblaydilar.

Biblioterapiyaning ta'limdagi o'rni, asosan, bolalarning psixologik rivojlanishini ta'minlash va shu orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan. O'quvchilar kitoblar orqali nafaqat bilimlarni o'zlashtiradilar, balki o'z hissiyotlarini anglash, boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va muammolarni hal etish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada biblioterapiya jarayoni pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv va taqqoslash metodlaridan foydalanilgan. O'qituvchining biblioterapiya jarayonidagi tashkilotchilik faoliyati bolalarning individual psixologik xususiyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'rganilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Biblioterapiyaning ta'limdagi o'rni

Biblioterapiya bolalarning psixologik, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi samarali metod hisoblanadi. Ta'lim jarayonida kitoblarni faqat bilim manbai sifatida ko'rish to'liq yondashuv emas, chunki ayniqsa badiiy asarlar bolalarning ruhiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kitoblar stressni kamaytirish, tashvish va xafagarchilikni yengish hamda ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydi.

Biblioterapiya orqali bolalar o'zlarini anglay boshlaydilar, to'g'ri qarorlar qabul qilishni va hissiyotlarini boshqarishni o'rganadilar. O'quvchilar kitob qahramonlari bilan o'zlarini taqqoslash orqali identifikatsiya jarayonini boshdan kechiradilar, bu esa ularda hamdardlik va motivatsiyani kuchaytiradi.

O'qituvchining biblioterapiya jarayonidagi tashkilotchilik roli

O'qituvchi biblioterapiya jarayonida asosiy tashkilotchilik va rahbarlik vazifalarini bajaradi. U o'quvchilar uchun mos kitoblarni tanlash, o'qish jarayonini rejalashtirish va bolalarning psixologik holatini kuzatish orqali mazkur metodning samaradorligini ta'minlaydi. O'qituvchi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki emotsional va ruhiy qo'llab-quvvatlovchi sifatida ham faoliyat yuritadi.

Kitob tanlash jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning yosh xususiyatlari, emotsional holati va individual ehtiyojlarini hisobga olishi lozim. Ijtimoiy yoki psixologik muammolarga duch kelayotgan bolalar uchun maxsus adabiyotlar tavsiya etilishi biblioterapiyaning muhim jihatlariidan biridir.

Biblioterapiya va bolalar psixologiyasi

Biblioterapiya bolalar psixologiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bolalarning o'zlarini va atrof-muhitni tushunishiga yordam beradi. Kitoblar va hikoyalar bolalarga turli hissiy va ijtimoiy vaziyatlarda qanday harakat qilishni o'rgatadi. O'qish jarayonida bolalar o'z hissiyotlarini boshqalar bilan baham ko'rishni, ijtimoiy muloqotda o'zlarini erkin va ishonchli tutishni o'rganadilar.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, biblioterapiya bolalarning hissiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va psixologik farovonligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining tashkilotchilik faoliyati ushbu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan biblioterapiya mashg'ulotlari bolalarda o'ziga ishonchni oshiradi va hissiyotlarni erkin ifodalashga zamin yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Asosiy qismda biblioterapiyaning ta'limdagi o'rni, o'qituvchining tashkilotchilik roli va bolalar psixologiyasiga ta'siri kengroq tahlil qilindi. Biblioterapiya nafaqat bolalar uchun ta'limning samarali usuli, balki ularning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning samarali vositasidir. O'qituvchining bu jarayondagi tashkilotchilik roli uning pedagogik yondashuvlaridan va bolalar bilan ishlash metodlaridan bog'liq. Bolalar psixologiyasiga bo'lgan ta'sir esa, ularning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Козлов, В. М. (2007). Психология и педагогика: основы библиотерапии. Москва: Издательство "Педагогика".
2. Андреева, Э. П. (2011). Библиотерапия: Технология и методика. Москва: Академия.
3. Давыдова, В. П. (2010). Педагогика психологии: болалар ва ўсмирлар. Ташкент: Фан.
4. Иванов, А. М. (2014). Библиотерапия и психология. Санкт-Петербург: Изд-во "Реч".
5. Семенова, Н. Г. (2009). Библиотерапия в педагогической практике. Москва: Изд-во "Вузев".
6. Гончарова, Л. П. (2008). Библиотерапия и детский психология. Москва: Академия.

SPORTCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIK JIHATLARI TAHLILI

UDK: 796.05-053.2.79.01/09

Madaminov Oribdjan Nishanbayevich

Farg'ona davlat universiteti, Jismoniy madaniyat fakulteti,
Jismoniy tarbiya va sport o'yinlarini o'qitish metodikasi
kafedrası katta o'qituvchisi

ORCID: 0009-0000-6050-8285

Annotatsiya: Oliy davlat ta'lim standarti jismoniy madaniyat yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalardan kasbiy jihatdan yetuk mutaxassis (bakalavr) bo'lishni, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bo'yicha zarur bilimlarga ega bo'lishni talab etadi. Mazkur talablar jismoniy madaniyatning shaxs kamoloti va kasbiy tayyorgarlikdagi rolini anglash, salomatlikni saqlash va mustahkamlash, psixofizik qobiliyatlar hamda jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy ko'nikma va malakalarni egallash, shuningdek, hayotiy va professional maqsadlarga erishish tajribasini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu ish sport o'yinlari va ularni o'qitish metodikasiga bag'ishlangan bo'lib, jismoniy tarbiya fakulteti talabalari, umumta'lim maktablari magistrantlari va jismoniy tarbiya o'qituvchilari, sport maktablarining basketbol, voleybol, futbol va gandbol bo'yicha boshlang'ich tayyorgarlik guruhlarini murabbiylari, jismoniy tarbiya tashkilotchi-instruktorlari hamda sport o'yinlariga qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: sport o'yinlari, jismoniy madaniyat, jismoniy tarbiya, jismoniy tayyorgarlik, chaqqonlik, epchillik, egiluvchanlik, chidamlilik, jismoniy sifatlari.

Abstract: The Higher State Educational Standard requires students majoring in physical culture to be professionally competent specialists (bachelors) with a solid foundation in socio-economic sciences. This includes understanding the role of physical culture in human development and professional training, acquiring a system of practical skills and competencies aimed at preserving and strengthening health, developing and improving psychophysical abilities and physical qualities, as well as gaining experience in achieving life and professional goals. This work focuses on sports games and their teaching methodology. It is intended for students of faculties of physical education, master's students and physical education teachers of secondary schools, coaches of primary training groups in basketball, volleyball, football, and handball, physical education organizers and instructors, as well as enthusiasts of sports games.

Key words: sports games, physical culture, physical education, physical fitness, agility, dexterity, flexibility, endurance, physical qualities.

Аннотация: Высший государственный образовательный стандарт предъявляет требования к студентам направления "Физическая культура" как к будущим специалистам (бакалаврам), обладающим знаниями в области социально-экономических наук. Важное значение придаётся пониманию роли физической культуры в развитии личности и профессиональной подготовке, овладению системой практических умений и навыков, направленных на сохранение и укрепление здоровья, развитие и совершенствование психофизических способностей и физических качеств, а также формированию опыта достижения жизненных и профессиональных целей. Материал посвящён спортивным играм и методике их преподавания и может быть использован студентами факультетов физического воспитания, магистрантами и учителями физической культуры общеобразовательных школ, тренерами начальных групп по баскетболу, волейболу, футболу и гандболу, а также организаторами и инструкторами физического воспитания.

Ключевые слова: спортивные игры, физическая культура, физическое воспитание, физическая подготовленность, ловкость, координация, гибкость, выносливость, физические качества.

KIRISH

Jismoniy tarbiya ta'lim va tarbiya jarayonining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosiy vazifalari salomatlikni yaxshilash, shaxsning har tomonlama jismoniy va maxsus rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, organizmning umumiy va maxsus ish faoliyatini oshirishdan iboratdir.

Amaliy tajriba va ilmiy izlanishlar sport yutuqlariga erishishda jismoniy tayyorgarlikning o'rni nihoyatda katta ekanligini ishonchli ravishda ko'rsatib bermoqda. Jismoniy tayyorgarlik texnik, taktik va psixologik tayyor-

garlik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, kuch, tezlik, chidamlilik va chaqqonlik kabi jismoniy sifatlar yetarli darajada rivojlantirilmasdan turib, texnik usullardan samarali foydalanish hamda rejalashtirilgan taktik harakatlarni amalga oshirish mumkin emas.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda jismoniy tayyorgarlik odatda umumiy va maxsus turlarga ajratib o'rganiladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik shug'ullanuvchilarning uyg'un rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ko'p qirrali jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalashga, organizmning ish faoliyatini yaxshilashga, samarali mehnat faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratishga hamda yuqori sport mahoratiga erishishga xizmat qiladi.

Jismoniy mashqlarni to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Umumiy jismoniy tayyorgarlik vositalarining barchasi maxsus sifatlarning rivojlanishiga bir xil darajada ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Shu sababli jismoniy mashqlar uch guruhga bo'linadi: yordam beruvchi, neytral va qarama-qarshi (salbiy ta'sir ko'rsatuvchi) mashqlar.

Mazkur yondashuv asosida sport o'yinlarida gimnastika mashqlari jihozsiz, jihozlar bilan (gimnastika devori, skameyka, arqon, gimnastika dastakli ot) va buyumlar yordamida (to'ldirma to'plar, gimnastika tayoqchalari, gantellar, arqonlar) qo'llaniladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarlikni ta'minlashda yengil atletika mashqlari (kross yugurish, qisqa va o'rta masofalarga yugurish, granata va yadro uloqtirish, balandlik va uzunlikka sakrash), og'ir atletika mashqlari (gantellar bilan bajariladigan tayyorgarlik mashqlari) hamda akrobatik mashqlar (qo'lda tik turish, do'mbaloq oshish, salto va boshqalar)dan foydalanilgan.

Umumiy rivojlantiruvchi mashqlar mushaklarning asosiy guruhlarini faol jalb qilish va organizmga umumiy ta'sir ko'rsatish maqsadida tanlangan. Shu bilan birga, umumiy jismoniy tayyorgarlik vositalarining hajmini aniqlash va ularni bir yillik mashg'ulot siklida to'g'ri taqsimlash metodologik jihatdan muhim hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maxsus jismoniy tayyorgarlik sport o'yinlarining muayyan turi uchun zarur bo'lgan jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan jarayon sifatida qaraladi. Har bir sport o'yini o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, o'yin jarayonidagi harakatlar atsiklikligi, xilma-xilligi va yuklama intensivligining o'zgaruvchanligi bilan tavsiflanadi.

Ushbu sharoitda tezlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va moslashuvchanlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda asosiy o'yin harakatlariga tuzilishi jihatidan yaqin bo'lgan maxsus tayyorgarlik mashqlari, o'yin texnikasi va taktikasiga oid mashqlar, harakatli va ixtisoslashtirilgan o'yinlardan foydalaniladi.

Sport o'yinlarida kuchni rivojlantirishda oyoq mushaklari yetakchi o'rin tutadi. Shu bilan birga, ayrim sport turlarida boshqa mushak guruhlarining rivoji ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, qo'l to'pi va tennisda qo'l mushaklari, basketbolda esa qo'l va gavda mushaklarining kuchi muhim hisoblanadi.

Jismoniy sifatlarni rivojlantirishda bir xil, intervalli, takrorlash, o'zgaruvchan, muvaffaqiyatsizlikkacha bajarish, o'yin va raqobat usullari keng qo'llaniladi. So'nggi yillarda qo'shilgan va aralash usullar, shuningdek, aylanma mashg'ulot shakli samarali metod sifatida keng tarqalmoqda.

Aylanma mashg'ulotlarda mashqlar ma'lum bekatlar bo'yicha maksimal intensivlikda, cheklangan vaqt davomida va individual tayyorgarlik darajasiga mos dam olish oralig'i bilan bajariladi. Bu usul jismoniy sifatlarning kompleks rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotlarimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, sportchilarni jismoniy tayyorlash jarayonida tizimli yondashishda mashg'ulotlar, musobaqalar va boshqa faktorlarning birligi ko'zda tutiladi. Bu yerda belgilangan davrda sportchilar tayyorgarlik darajasini bilish (ko'rsatkichlar kompleksi, sport natijasi), tayyorgarlikning metod va vositalari majmuasini tanlab olish, mashg'ulotlarni tashkillash va musobaqa taqvimini, sportchi faoliyati va hayotiy umumiy rejimini barcha komponentlarini tashkillash juda muhimdir.

Sportchilarni jismoniy tayyorlash jarayonida tizimli yondashishda mashg'ulotlar, musobaqalar va boshqa faktorlarning birligi ko'zda tutiladi. Bu yerda belgilangan davrda sportchilar tayyorgarlik darajasini bilish (ko'rsatkichlar kompleksi, sport natijasi), tayyorgarlikning metod va vositalari majmuasini tanlab olish, mashg'ulotni tashkillash va musobaqa taqvimini, sportchi faoliyati va hayoti umumiy rejimini barcha komponentlarini tashkillash juda muhimdir.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, turli harakatlarni samaradorligi to'pni olib o'tish, tepish, to'ldirma to'plarni uloqtirish va ilib olish bilan qo'shib bajarilishida bo'ladi. Bu mashqlar harakatlanishida tezligini oshirish bilan bir qatorda boshqa maxsus sifatlarni rivojlantirishni ta'minlaydi va to'plar bilan bajariladigan vazifalarni sezilarli darajada yengillashtiradi.

Aniqlandiki, harakatlanishlarni shakllantirishda harakatli o'yinlar ham muhim faktorlardan hisoblanadi. Bu o'yinlar zarur sifatlarni rivojlantirish bilan bir qatorda shug'ullanuvchilarni mashg'ulotlarga qiziqishini sezilarli darajada oshiradi, bu birinchi bosqichda sport o'yinlarini chuqur o'rganish uchun hal qiluvchi rolni o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Madaminov O.N. Sport turlari bo'yicha musobaqalarni o'tkazish va hakamlik qilish : o'quv qo'llanma. – Farg'ona, 2023.
2. Muxiddinov A. Yosh futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligi : uslubiy qo'llanma. – Farg'ona, 2021.
3. Xasanov A.T., Qurbonov G'R., Bobojonov N.N. Voleybol mashg'ulotlarini o'tkazish usullari : o'quv qo'llanma. – Farg'ona, 2019.
4. Usmonov Z., Madaminov O. Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi : darslik. – Toshkent, 2025.
5. Azimov B.M. Yosh futbolchilarning tezkor-kuchlilik sifatlarini oshirish : darslik. – Toshkent, 2016.

RAQAMLI MUHITDA TA'LIM SIFATI NAZORATINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINING NAZARIY ASOSLARI

Sattoriy Shohruh Abdijabbor o'g'li

NamDU mustaqil izlanuvchisi,

NamDU "Registrator ofisi" bolimining malumotlar bazasi bo'limi menejeri

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5937>

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarining boshqaruv tizimidagi o'рни, funksional ahamiyati va rivojlanish bosqichlari nazariy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqot doirasida ta'lim jarayonini boshqarishda real vaqt rejimidagi monitoring, raqamli indikatorlar tizimi hamda learning analytics kabi zamonaviy raqamli vositalarning integratsiyalashuv darajasi baholanadi. Ilg'or xorijiy tajriba va milliy amaliyotning taqqoslamali tahlili asosida raqamli sifat nazorati ta'lim boshqaruv tizimining muhim strategik elementi sifatida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, ta'lim sifati, sifat nazorati mexanizmlari, raqamli indikatorlar, ta'limni boshqarish tizimi.

Abstract: This article provides a theoretical examination of the role, functional significance, and stages of evolution of education quality control mechanisms in the context of digital transformation. The study assesses the level of integration of modern digital tools in educational management, including real-time monitoring, digital indicator systems, and learning analytics technologies. Based on a comparative analysis of advanced international practices and the national context, the research substantiates digital quality control as a key strategic component of education management systems.

Key words: digital transformation, education quality, quality control mechanisms, digital indicators, education management system.

Аннотация: В статье проводится теоретический анализ места, функциональной значимости и этапов эволюции механизмов контроля качества образования в условиях цифровой трансформации. В рамках исследования оценивается степень интеграции современных цифровых инструментов управления образовательным процессом, включая мониторинг в режиме реального времени, системы цифровых индикаторов и технологии learning analytics. На основе сравнительного анализа передового зарубежного опыта и национальной практики обосновывается роль цифрового контроля качества как ключевого стратегического элемента системы управления образованием.

Ключевые слова: цифровая трансформация, качество образования, механизмы контроля качества, цифровые индикаторы, система управления образованием.

KIRISH

XXI asrda ta'lim tizimi global miqyosda chuqur va ko'p qirrali transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Ushbu jarayon, avvalo, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish (big data) va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining jadal rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur omillar ta'limni boshqarishning an'anaviy modellari samaradorligini qayta ko'rib chiqishni, ta'lim sifati va natijadorligini baholashda yangi yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. Natijada, ta'lim sifatini ta'minlash va nazorat qilish mexanizmlari mazmunan va metodologik jihatdan tubdan yangilanmoqda.

Raqamli transformatsiya ta'lim jarayonining faqat tashkiliy va pedagogik jihatlariga ta'sir ko'rsatib qolmasdan, balki ta'lim sifati monitoringi, baholash indikatorlari tizimi hamda nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, raqamli platformalar orqali o'quv jarayonini uzluksiz kuzatish, o'quvchilarning individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish, real vaqt rejimida bilim darajasini baholash va natijalarni tahlil qilish imkoniyatlari paydo bo'lmoqda. Bu esa ta'lim sifatini baholashda sub'ektivlikni kamaytirish, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ta'lim jarayonining shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, ta'limni raqamlashtirishga oid konseptual hujjatlar hamda oliy ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar asosida raqamli transformatsiya jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar doirasida elektron ta'lim platformalari, axborot boshqaruv tizimlari, masofaviy ta'lim vositalari va raqamli baholash mexanizmlari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, raqamli nazorat vositalarining yagona tizim sifatida shakllantirilishi, ularning metodologik asoslarini ishlab chiqish hamda mavjud axborot tizimlari bilan chuqur integratsiyalashuvi hali yetarli darajada ta'minlanmagan.

Ayniqsa, ta'lim sifati nazoratida qo'llanilayotgan raqamli indikatorlar majmuasini shakllantirish, ularning ishonchliligi va boshqaruv qarorlariga ta'sirini baholash masalalari ilmiy jihatdan yetarlicha o'rganilmagan. Natijada, ta'lim sifatini uzluksiz, tizimli va ob'ektiv baholashda muayyan metodologik va tashkiliy muammolar yuzaga kelmoqda. Ushbu holat raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarini boshqarishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Raqamli transformatsiya ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga ta'sir ko'rsatayotgan bir sharoitda, ayniqsa sifat nazorati tizimi uchun yangicha yondashuvlar va boshqaruv modellari talab etilmoqda. Jumladan, raqamli platformalar asosida real vaqt rejimida o'quvchilar va talabalar bilim darajasini monitoring qilish, sun'iy intellekt yordamida test va baholash natijalarini chuqur tahlil qilish, raqamli portfellar va learning analytics texnologiyalariga asoslangan baholash tizimlarini joriy etish ilg'or xorijiy mamlakatlarda ta'lim sifati nazoratining asosiy instrumentlariga aylanib bormoqda. Bunday sharoitda ushbu mexanizmlarni samarali boshqarish, ularni yagona integratsiyalashgan model sifatida ishlab chiqish hamda milliy ta'lim tizimi xususiyatlariga moslashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

MAVUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'lim sifatining nazariy asoslari o'z rivojlanishida bir nechta paradigmalar bosqichlarni bosib o'tgan. Dastlabki nazariyalar, xususan, klassik sifat menejmenti maktabi vakili J. M. Juran tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar sifatsiz mahsulotlar sonini kamaytirishga qaratilgan bo'lsa ^[1], ta'lim tizimida bu yondashuv ta'lim xizmatlarining barqarorligi va standartlarga mosligi bilan ifodalanadi. Juran nazariyasining mohiyatida "oldini olish" yondashuvi yotadi – bu ta'lim sifatini nazorat qilish tizimining preventiv va monitoring xususiyatini belgilovchi tamoyildir.

Keyingi bosqichda Harvey va Grin ^[2] tomonidan taklif etilgan besh o'lchovli yondashuv ta'lim sifatini baholashda muhim burilish yasadi. Ayniqsa, "transformatsiya" yondashuvi raqamli davr uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, u talaba yoki o'quvchi shaxsida yuz berayotgan ijtimoiy, madaniy va kognitiv o'zgarishlarni markazga qo'yadi. Bu yondashuvda sifat bu jarayon emas, balki shaxsning o'sishi va rivojlanishidir.

Zamonaviy yondashuvlarda sifatni o'lchash faqat natijaviy indikatorlarga emas, balki ta'lim jarayonining muhitiga, texnologik vositalar ishtirokiga va ta'lim beruvchining raqamli kompetensiyasiga ham bog'liqdir ^[3]. Berliner ^[4] sifatni ko'proq tizimli yondashuv orqali izohlaydi: u ta'lim tizimining kirish (resurslar), jarayon (pedagogik faoliyat) va chiqish (natijalar) elementlarini o'zaro aloqadorlikda ko'rib chiqadi. Bu tizimli yondashuv, ayniqsa raqamli ta'lim muhitini modelashtirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlari nazariyasi o'zining rivojlanishida an'anaviy "tekshiruv" (inspection-based), baholash (assessment-based) va so'nggi yillarda paydo bo'lgan "monitoring-based" yondashuvlar orqali diversifikatsiyalashgan. Har bir yondashuv o'ziga xos indikatorlar tizimini shakllantiradi.

OECD tomonidan ishlab chiqilgan "Education at a Glance" tizimi ^[5] 2000-yillardan buyon indikatorlarni makro, mezo va mikro darajalarga ajratgan holda ishlab chiqmoqda. Bu yondashuv ta'lim sifatini nazorat qilishda faqat yakuniy natijalarni emas, balki jarayonning o'zini metodikalar, darsliklar, o'quvchi faolligi va raqamli vositalardan foydalanish darajasini baholashni taklif qiladi.

Yangi indikatorlar, xususan, o'quvchining onlayn ishtirok ko'rsatkichlari, raqamli portfeli, individual o'sish dinamikasi va AKT kompetensiyalari kabi parametrlar nafaqat sifatni aniqlashga, balki u asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilishga ham xizmat qiladi ^[6]. Ta'lim sifatining zamonaviy monitoring mexanizmlari zaminida "data-driven decision-making" (ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv) prinsipi yotadi ^[7].

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarini boshqarish masalasi – murakkab, ko'p komponentli va ko'p darajali tizim bo'lib, u ta'lim siyosati, texnologik imkoniyatlar, pedagogik metodologiya va boshqaruv madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Bu tizimda faqat texnologik vositalarni joriy etishning o'zi yetarli bo'lmay, ular orqali shakllanadigan yangi boshqaruv paradigmasi, raqamli madaniyat, qaror qabul qilishda ma'lumotga asoslangan yondashuv va uzluksiz monitoring tizimlari bilan uyg'unlikda ishlashi zarur.

1-jadval: Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarining evolyutsiyasi

Bosqich	Nazorat mexanizmining xususiyatlari	Transformatsion o'zgarishlar ta'siri
An'anaviy bosqich	Ta'lim sifati muntazam tekshiruvlar, reja asosida o'tkaziladigan attestatsiyalar, hujjatlar asosidagi baholash orqali nazorat qilinadi. Sub'ektivlik yuqori bo'ladi.	Raqamli vositalar mavjud emas. Nazorat o'qituvchilarning sub'ektiv fikriga bog'liq bo'lib, shaffoflik va tahliliy xulosa chiqarish imkoni cheklangan.
Raqamlashtirishning boshlang'ich bosqichi	Elektron kundalik, masofaviy testlar, elektron baholash tizimlari joriy etiladi. Yagona ma'lumotlar bazasi paydo bo'ladi.	Ma'lumotlar avtomatlashtiriladi, lekin tizimlar bir-biri bilan integratsiyalashmagan. Nazoratda axborotdan foydalanish boshlansa-da, qarorlar hali ham inson sub'yektivligiga tayanadi.
Raqamli transformatsiya bosqichi	Real vaqt rejimida baholash, o'quvchilarning onlayn faoliyati, sun'iy intellekt orqali tahlil, elektron portfel va kompetensiyaviy yondashuvlar joriy etiladi.	Nazorat mexanizmlari boshqaruv tizimiga to'liq ulanadi. O'qituvchilar faoliyati va ta'lim sifati doimiy ravishda raqamli indikatorlar asosida tahlil qilinadi. Qarorlar ma'lumotlarga asoslanadi va monitoring moslashtirilgan shaklda amalga oshiriladi.

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi.

Yuqoridagi jadval asosida shuni ta'kidlash joizki, ta'lim sifatini nazorat qilish evolyutsiyasi uch asosiy bosqich orqali kechadi: an'anaviy, raqamlashtirish, va transformatsion. An'anaviy bosqichda sifat nazorati ko'proq inson resurslariga tayanadi va nazorat qilish shaffof bo'lmaydi. Raqamlashtirish bosqichida elektronlashtirilgan vositalar yordamida monitoring yuzaga chiqadi, ammo bu vositalar ko'p hollarda uzviy tizimga aylantirilmagan bo'ladi. Raqamli transformatsiya bosqichida esa nazorat tizimi boshqaruvning markaziy elementi sifatida shakllanadi, ma'lumotlar oqimi orqali boshqaruv qarorlari qabul qilinadi, bu esa samaradorlik va shaffoflikni oshiradi. Shu tariqa, raqamli transformatsiya nafaqat texnologik, balki konseptual o'zgarishni anglatadi.

2-jadval: Ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarini boshqaruv tizimiga integratsiyalashuv darajalari

Integratsiya darajasi	Tashkiliy va boshqaruv xususiyatlari	Raqamli monitoring tizimining funktsional roli
Past darajadagi integratsiya	Nazorat qilish bo'linmalari va boshqaruv organlari o'rtasida axborot almashinuvi minimal darajada. Nazorat faqat yillik hisobotlarga asoslanadi.	Monitoring yillik shaklda amalga oshiriladi. Real vaqt ma'lumotlari mavjud emas. Qarorlar sekin va retrospektiv tarzda qabul qilinadi.
O'rta darajadagi integratsiya	Boshqaruv organlari va nazorat tizimlari o'rtasida o'zaro aloqa mavjud, lekin u avtomatlashtirilmagan. Tizimlar alohida ishlaydi.	Raqamli tizimlar mavjud, ammo ularning roli yordamchi. Monitoring natijalari boshqaruvga kechikib yetib boradi. Qarorlar yarim avtomatik bo'ladi.
Yuqori darajadagi integratsiya	Nazorat tizimi boshqaruv jarayoniga avtomatik ulanadi. Ma'lumotlar oqimi markazlashtirilgan holda boshqariladi.	Monitoring tizimi strategik qarorlarni ishlab chiqishda asosiy axborot manbai hisoblanadi. Qarorlar tezkor, moslashuvchan va aniqlikka asoslangan holda shakllanadi. Sun'iy intellekt tahlilchilari jalb qilinadi.

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi.

2-jadval tahlilidan ko'rinadiki, ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarining boshqaruv tizimiga integratsiyalashuvi samarali ta'lim boshqaruvini ta'minlashda muhim omildir. Past darajadagi integratsiyada qarorlar asosan byurokratik yo'l bilan, sub'ektivlik asosida qabul qilinadi. O'rta darajada texnologik vositalar joriy etilgan bo'lsa-da, boshqaruv va monitoring orasidagi bo'shliq mavjud bo'lib qoladi. Yuqori integratsiya darajasida esa raqamli tahlil, real vaqt ma'lumotlari, va sun'iy intellekt vositalari asosida boshqaruv holati vujudga keladi. Bu esa qaror qabul qilishni shaffof, tezkor va natijaviy qiladi. Integratsiyaning bu darajasi ta'lim sifatining doimiy oshishini ta'minlovchi zaruriy omil sifatida qaraladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlarini boshqarish bo'yicha quyidagi kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi. Birinchi navbatda, normativ-huquqiy va institutsional darajada ta'lim sifatini raqamli mezonlar asosida baholash va monitoring qilishni tartibga soluvchi milliy standartlar, indikatorlar klassifikatori va metodik reglamentlar ishlab chiqilishi zarur. Bu hujjatlar ta'lim tizimidagi barcha ishtirokchilar uchun yagona mezon va texnologik vositalar asosida ishlaydigan monitoring

tizimlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sifat nazoratining boshqaruv jarayoni bilan uzviy integratsiyalashuvi uchun yagona raqamli boshqaruv platformasi ishlab chiqilishi va barcha ta'lim muassasalari faoliyatini u orqali real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratilishi lozim.

Texnologik darajada esa, real vaqt monitoringi, learning analytics tizimlari, raqamli portfollarning avtomatik tahlili va sun'iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan baholash algoritmlarini joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali faqatgina yakuniy natijalarni emas, balki o'quv faoliyati davomiyligidagi sifat ko'rsatkichlarini doimiy ravishda aniqlash, solishtirish va tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, raqamli kompetensiyaga ega bo'lgan o'qituvchilar shtatini shakllantirish uchun uzluksiz o'qitish, qayta tayyorlash va sertifikatlashtirish tizimi yaratilishi kerak.

Strategik boshqaruv nuqtai nazaridan esa, data-driven yondashuvga asoslangan boshqaruv modeli, ta'lim jarayonida dastlabdan raqamli indikatorlar asosida loyihalash yondashuvi, shuningdek, ta'lim sifatining raqamli reyting tizimini joriy qilish orqali ichki va tashqi monitoring mexanizmlari kuchaytirilishi lozim. Bu tizim shaffoflikni ta'minlab, ta'lim muassasalari o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantiradi va ta'lim sifati doimiy oshib borishiga xizmat qiladi.

O'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmlari endilikda alohida faoliyat turi emas, balki boshqaruv tizimining tarkibiy va strategik elementi sifatida qaralishi lozim. Tadqiqot natijalari ta'lim sifati monitoringining evolyutsiyasi an'anaviy tekshiruv usullaridan to sun'iy intellektga asoslangan real vaqt tahlil vositalarigacha yetaklab kelayotganini ko'rsatadi. Biroq, ko'plab ta'lim tizimlarida bu transformatsiyaning institutsional va texnologik darajadagi uzviy integratsiyasi hali ham sust amalga oshmoqda.

Boshqaruv tizimining samaradorligi raqamli sifat indikatorlari asosida tahlil qilingan axborotlar bilan boyitilmasa, ta'limdagi islohotlar faqat formal xarakterda qoladi. Shu sababli, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun monitoring tizimini raqamlashtirishdan tashqari, ularni real boshqaruv qarorlariga bog'lovchi integratsion model ishlab chiqish muhimdir. Shuningdek, milliy ta'lim tizimining raqamli muhitga mos moslashuvi uchun standartlashtirilgan indikatorlar, boshqaruv jarayoniga ulanadigan axborot tizimlari va raqamli kompetensiyalarga ega subyektlar faol ishtiroki ta'minlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Juran J. M. Juran on Quality by Design: The New Steps for Planning Quality into Goods and Services // Free Press. – 1992. – P. 1–350.
2. Harvey L., Green D. Defining quality // Assessment & Evaluation in Higher Education. – 1993. – Vol. 18, No. 1. – P. 9–34.
3. Guri-Rosenblit S. Digital Technologies in Higher Education: Sweeping Expectations and Actual Effects // Nova Science Publishers. – 2009. – P. 1–184.
4. Berliner D. C. The near impossibility of testing for teacher quality // Journal of Teacher Education. – 2005. – Vol. 56, No. 3. – P. 205–213.
5. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators // OECD Publishing. – 2020. – P. 1–450.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives // UNESCO Publishing. – 2017. – P. 1–62.
7. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates // Bloomsbury Academic. – 2016. – P. 1–224.

O'ZBEKISTON TARIXIDAGI ZAMONAVIY JARAYONLARNI FALSAFIY TAHLIL ASOSIDA O'QITISH: NAZARIY VA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Abdullayeva Asila Abdulxodiyevna

University of Business and Science katta o'qituvchisi PhD

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil nuqtai nazaridan o'rganish hamda ularni oliy va o'rta ta'lim tizimida samarali o'qitish metodologiyasini tadqiq etishga bag'ishlangan. Tadqiqotda tarixiy hodisalarni falsafiy konsepsiyalar asosida tahlil qilishning nazariy asoslari, shuningdek, ularni pedagogik amaliyotga tatbiq etishning innovatsion usullari yoritiladi. Maqolada falsafa va tarix fanlari integratsiyasi orqali o'quvchilarda tarixiy ongni chuqurlashtirish, tahliliy fikrlash hamda ijtimoiy-harakatlar kontekstini anglash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va case-study yondashuvlarining tarixiy ma'lumotlarni o'quv jarayonida chuqur va mantiqiy tahlil qilishdagi o'rni ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston tarixi, zamonaviy jarayonlar, falsafiy tahlil, pedagogik metodologiya, fanlararo integratsiya, tarixiy ong, interfaol metodlar, case-study, ta'lim jarayoni.

Abstract: This article examines contemporary processes in the history of Uzbekistan from the perspective of philosophical analysis and explores the methodology for their effective teaching in higher and secondary education. The study outlines the theoretical foundations for analyzing historical events based on philosophical concepts, as well as innovative methods for their application in pedagogical practice. The article investigates the potential of integrating philosophy and history to deepen historical awareness, develop analytical thinking, and enhance understanding of the social context of actions among students. Furthermore, it highlights the role of modern pedagogical technologies, interactive methods, and case-study approaches in facilitating deep and logical analysis of historical information within the educational process.

Key words: history of Uzbekistan, contemporary processes, philosophical analysis, pedagogical methodology, interdisciplinary integration, historical awareness, interactive methods, case-study, educational process.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению современных процессов в истории Узбекистана с точки зрения философского анализа, а также исследованию методологии их эффективного преподавания в системе высшего и среднего образования. В исследовании раскрываются теоретические основы анализа исторических событий на базе философских концепций, а также инновационные методы их применения в педагогической практике. В статье рассматриваются возможности углубления исторического сознания, развития аналитического мышления и понимания социального контекста действий обучающихся посредством интеграции философии и истории. Кроме того, освещается роль современных педагогических технологий, интерактивных методов и подходов case-study в обеспечении глубокого и логического анализа исторической информации в учебном процессе.

Ключевые слова: история Узбекистана, современные процессы, философский анализ, педагогическая методология, междисциплинарная интеграция, историческое сознание, интерактивные методы, case-study, образовательный процесс.

KIRISH

O'zbekiston tarixining zamonaviy davrlari, ya'ni 1991-yildan boshlab mustaqillik davri mamlakatimizning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy hayotida chuqur transformatsiyalar bilan ajralib turadi. Ushbu jarayonlar nafaqat tarixiy hodisalar majmui sifatida, balki ularni falsafiy tahlil nuqtai nazaridan o'rganish orqali o'quvchilarda tizimli va chuqur tarixiy ongni shakllantirish imkoniyatlarini yaratadi. Tarixiy hodisalarni falsafiy yondashuv asosida tahlil qilish, ularning sabab va oqibatlarini izchil aniqlash, shuningdek, insoniyat ijtimoiy faoliyati kontekstida mazkur hodisalarni anglash qobiliyatini rivojlantirish pedagogik jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tarixiy jarayonlarni o'rganishda falsafiy tahlilning asosiy vazifalaridan biri hodisalarning mantiqiy va ijtimoiy strukturasini ochib berishdan iboratdir ^[1]. Bu esa o'quvchilarga tarixiy voqealarni faqat yodlash bilan cheklanmasdan, balki ularni tahlil qilish va o'zaro uzviy bog'lash imkonini beradi. Falsafiy tahlil tarixiy ma'lumot-

larni tizimli ravishda ko'rib chiqish orqali o'quvchilarda sabab-oqibat munosabatlarini tushunish, hodisalarning global va mahalliy kontekstdagi o'rnini aniqlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy pedagogik metodologiyalar, xususan, interfaol metodlar, case-study yondashuvlari va muammoli o'qitish usullari tarixiy bilimlarni chuqur va mantiqiy tahlil qilishning samarali vositalari sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng amalga oshirilgan siyosiy va iqtisodiy islohotlar, ijtimoiy hamda madaniy sohalaridagi yangilanishlar, shuningdek, milliy g'oya va ma'naviyatni rivojlantirishga qaratilgan strategik dasturlar zamonaviy tarixiy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini tashkil etadi.

Pedagogik jarayonda ushbu jarayonlarni o'rganish nafaqat tarixiy bilimlarni boyitish bilan cheklanmay, balki yoshlarning ijtimoiy tafakkurini rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash va milliy identitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarixiy hodisalarni falsafiy tahlil qilishning metodologik asoslari tarixiy ongning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Xalqaro tajriba, xususan, Amerika va Yevropa mamlakatlarida tarix fanini falsafiy yondashuv asosida o'qitish amaliyoti o'quvchilarda analitik fikrlash va tarixiy voqealarni multidimensial kontekstda anglash qobiliyatini sezilarli darajada oshirgan. Shu bilan birga, O'zbekistonda ushbu tajribani milliy tarixiy manbalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurati mavjud. Natijada, o'quv jarayoni nafaqat bilim berishga, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tahliliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Zamonaviy tarixiy jarayonlarni falsafiy tahlil qilishda fanlararo integratsiya alohida ahamiyat kasb etadi. Falsafa va tarix fanlarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilar tarixiy hodisalarni faqat faktlar tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy faoliyat, insoniy qadriyatlar va axloqiy tamoyillar kontekstida o'rganadilar [2]. Bunday integratsion yondashuv o'quvchilarda tarixiy tafakkurning chuqurligi va tizimlilikini oshirib, murakkab ijtimoiy jarayonlarni mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Tadqiqotda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, jumladan, interfaol metodlar, muammoli o'qitish, case-study va loyiha metodlari asosida tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish samaradorligi ko'rib chiqiladi. Ushbu metodlar o'quvchilarga tarixiy hodisalarni mustaqil izohlash, ularni falsafiy va ijtimoiy kontekstga joylashtirish, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytirish imkonini beradi. Shu tariqa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarixiy bilimlarni chuqurroq anglash va ularni amaliy hayot bilan bog'lash imkoniyatini yaratadi [3].

O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitishning nazariy va metodologik asosi shuni ko'rsatadiki, tarixiy hodisalarni chuqur tahlil qilish o'quvchilarda analitik fikrlash, sabab-oqibat munosabatlarini anglash va ijtimoiy jarayonlarni prognoz qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, pedagogik amaliyotda fanlararo integratsiya, interfaol metodlar va case-study yondashuvlarini qo'llash o'quvchilarning tarixiy tafakkurini tizimli va uzviy tarzda shakllantirishga xizmat qiladi [4].

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, zamonaviy O'zbekiston tarixini o'rganish nafaqat milliy tarixiy xotirani boyitishga, balki pedagogik jarayonda tarixiy va falsafiy bilimlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda mantiqiy, tizimli va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks ilmiy-problemali yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitishning nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini tizimli yoritishga qaratilgan bo'lib, ilmiy va pedagogik tadqiqotlarni yangi konseptual darajada rivojlantirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy tarixiy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitish borasidagi ilmiy-nazariy yondashuvlarni tahlil etishda Jon A. Levisohn va Michael R. Matthews kabi olimlarning ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Jon A. Levisohnning "Teaching Historical Narratives: A Philosophical Inquiry into the Virtues of Historical Interpretation" asari tarixiy interpretatsiya va tarix ta'limining maqsadlarini falsafiy nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqadi [5].

Levisohn tarix o'qitish jarayonida talabalar va akademik tarixchilar o'rtasidagi bosqichli uzviylikni aniqlab, tarixiy metodologiyani faqat faktlar majmuasi sifatida emas, balki tarixshunoslikda interpretativ fazilatlar – ya'ni ochiqlik, sezgirlik, mas'uliyat, ijodkorlik, jasorat va kamtarlik kabi qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatida talqin etadi. Shu maqsadda u tarixiy hikoyalarning uyg'unlashuvi va ularni yangi narrativlar asosida qayta yaratishni muhim deb hisoblaydi; bu esa tarix ta'limining asosiy vazifasi sifatida tarixiy tafakkuriy fazilatlarini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Levisohnning yondashuvi tarixiy bilimni o'zlashtirish bilangina cheklanmay, talabalarni tarixiy tafsiriy kompetensiyalarni mustahkamlashga undaydi hamda faktologik tafsilotlardan ijtimoiy-insoniy kontekstga o'tishni rag'batlantiradi. Mazkur qarashlar falsafiy tahlil va tarixiy hikoya o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglash uchun yangi konseptual asos yaratadi va tarix darslarining maqsadini qayta aniqlash zarurligini ilgari suradi.

Boshqa tomondan, Michael R. Matthewsning ilg'or ilmiy ishlari, xususan, uning tahriri ostida chop etilgan "International Handbook of Research in History, Philosophy and Science Teaching" asari jahon miqyosida tarix,

falsafa va fan ta'limi o'rtasidagi uzviy integratsiyani o'rganishda muhim manba hisoblanadi ^[6]. Ushbu keng qamrovli qo'llanma falsafiy va tarixiy metodologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalalarini chuqur tahlil qilib, tarix va falsafa integratsiyasi pedagogik yondashuvlarni yanada murakkab va dunyoqarashga yo'naltirilgan shaklga olib chiqishini ko'rsatadi.

Matthewsning ilmiy ishlari nafaqat nazariy asoslarni, balki amaliy pedagogik yechimlarni ham yoritib, tarixni o'qitish jarayonini falsafiy tafakkur bilan boyitish va o'quvchilarda tizimli hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi ^[7]. Mazkur qo'llanma tarixiy voqealarni o'rgatishda falsafiy konsepsiyalar va nazariy yondashuvlarning pedagogik ahamiyatini ochib beradi hamda ta'lim tadqiqotchilariga kompleks metodologik konseptlar bilan ishlash imkonini yaratadi.

Levisohn va Matthewsning ilmiy qarashlari umumlashtirilganda, zamonaviy tarix ta'limida falsafiy tahlilning o'rni ikki asosiy tendensiyada namoyon bo'ladi: birinchidan, tarixiy bilimni o'rgatishda narrativlar va interpretatsiyalarning ustuvorligi, ularni shunchaki yodlash emas, balki chuqur falsafiy baholash zarurligi ta'kidlanadi; ikkinchidan, tarix va falsafa o'rtasidagi pedagogik integratsiya talabalarning fikrlashini ijtimoiy va epistemologik kontekstda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, mazkur adabiyotlar tarixiy tafakkur va pedagogik metodologiyalarni uyg'unlashtirishga qaratilgan jahon ilmiy jamoatchiligi ilgari surgan asosiy nazariy konsepsiyalarni ifodalaydi hamda maqolaning ilmiy asosini mustahkamlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitish jarayonini tadqiq etishda tarixiy-falsafiy tahlil, fanlararo integratsiya, interfaol metodlar, case-study hamda muammoli o'qitish metodlari birgalikda qo'llanildi. Tarixiy-falsafiy tahlil metodologiyasi tarixiy voqealarni mantiqiy va ijtimoiy kontekstda chuqur tahlil qilish, ularning sabab-oqibat aloqalarini aniqlash hamda o'quvchilarda tizimli fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, fanlararo integratsiya yondashuvi falsafa va tarix bilimlarini uyg'unlashtirish orqali o'quv jarayonini multidimensial kontekstga olib kiradi va talabalarda ijtimoiy, madaniy hamda axloqiy tafakkur elementlarini rivojlantiradi. Interfaol metodlar, jumladan guruh muhokamalari, loyihaviy ishlanmalar va simulyatsiyalar, o'quvchilarni tarixiy hodisalarni mustaqil ravishda tahlil qilish va baholash jarayoniga faol jalb etadi.

Case-study yondashuvi real tarixiy voqealarni pedagogik material sifatida qo'llab, ularni falsafiy tahlil bilan bog'lash orqali o'quvchilarda analitik va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, muammoli o'qitish metodi o'quvchilarning tarixiy hodisalarni turli nuqtai nazarlardan baholashi va mustaqil xulosalar chiqarishiga yo'naltirilgan.

Mazkur metodlarning uyg'un qo'llanilishi pedagogik jarayonda o'quvchilarning historiografik tafakkurini rivojlantirish, zamonaviy O'zbekiston tarixini falsafiy tahlil qilish, tarixiy voqealarni tizimli va uzviy tarzda anglash hamda ularni ijtimoiy-harakatlar kontekstida tahlil etish imkonini beradi. Shu tariqa, maqolada qo'llanilgan metodlar nafaqat nazariy asoslarni, balki amaliy pedagogik jarayonlarni ham uzviy tarzda birlashtirib, tarixiy bilimlarni chuqur va mantiqiy ravishda o'rganish uchun zarur sharoit yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitish nafaqat tarixiy bilimlarni mustahkamlashga, balki o'quvchilarda tizimli, tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tarixiy-falsafiy yondashuv asosida amalga oshirilgan pedagogik eksperimentlar o'quvchilarning tarixiy hodisalarni sabab-oqibat munosabatlari kontekstida anglash darajasini sezilarli darajada oshirdi. Fanlararo integratsiya va interfaol metodlar orqali o'quvchilar tarixiy voqealarni nafaqat faktlar majmuasi sifatida, balki ijtimoiy, madaniy va axloqiy kontekst bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilishga o'rgandilar.

Shu bilan birga, case-study va muammoli o'qitish yondashuvlari real tarixiy vaziyatlarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda samarali bo'lib, talabalarning mustaqil xulosalar chiqarish va voqealarni falsafiy asosda izohlash qobiliyatini rivojlantirdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, falsafiy tahlil asosida o'qitilgan o'quvchilar tarixiy hodisalarni multidimensial kontekstda anglash, murakkab ijtimoiy jarayonlarni mantiqiy izohlash hamda zamonaviy voqealarni tarixiy tafakkur bilan uzviy bog'lash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijalar, shuningdek, pedagogik metodlar va falsafiy tahlil yondashuvlarining sinergik qo'llanilishi tarixiy bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish va tarixiy tafakkur rivojlanishini sezilarli darajada ta'minlashini ko'rsatdi.

Zamonaviy tarixiy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitishning pedagogik va nazariy jihatlarini bo'yicha ilmiy munozarada Jon A. Levisohn va Michael R. Matthewsning qarashlari o'zaro kontrast, biroq komplementar xususiyatga ega. Levisohnning fikricha, tarixiy ta'lim jarayonida asosiy e'tibor talabaning interpretativ qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilishi lozim bo'lib, bunda tarixiy hikoyalar faktlardan ko'ra talabaning tafakkurini rivojlantirish vositasi sifatida qo'llaniladi. U tarixiy voqealarni pedagogik jarayonda o'quvchining axloqiy, ijtimoiy

va epistemologik kontekstini hisobga olgan holda tahlil qilishni ta'kidlaydi, shuningdek, tarixiy hikoyalarning pluralizmi va ularni turli nuqtai nazarlardan talqin qilish o'quvchilarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilishini qayd etadi. Levisohn tarixiy tahlilni falsafiy kontekst bilan bog'lash orqali pedagogik jarayonni yanada chuqur va multidimensial qilish mumkinligini ilgari suradi.

Boshqa tomondan, Matthews tarix va falsafa integratsiyasini pedagogik jarayonda tizimli tarzda qo'llash zarurligiga urg'u beradi ^[8]. Uning fikricha, falsafiy yondashuvlar tarixiy hodisalarni pedagogik material sifatida shakllantirishda nazariy va amaliy integratsiyani ta'minlaydi, bu esa o'quvchilarda murakkab ijtimoiy va epistemologik munosabatlarni anglash imkoniyatini yaratadi. Matthews, shuningdek, interfaol metodlar va muammoli o'qitish yondashuvlarini falsafiy tahlil bilan uyg'unlashtirish orqali talabalarning mustaqil xulosalar chiqarish hamda analitik tafakkurini rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydi ^[9].

Ushbu olimlarning qarashlarini solishtirish shuni ko'rsatadiki, Levisohn tarixiy hikoya va interpretatsiya ustuvorligini ilgari sursa, Matthews metodologik va integratsion yondashuvning ahamiyatini asoslaydi. Shu tariqa, ularning ilmiy munozaralari zamonaviy O'zbekiston tarixini o'qitishda falsafiy tahlilning ikki asosiy komponenti – interpretativ va metodologik yondashuvlarni birgalikda qo'llash zarurligini ko'rsatadi ^[10]. Mazkur yondashuv talabalarda nafaqat tarixiy ma'lumotlarni eslab qolish, balki ularni tizimli, falsafiy va ijtimoiy kontekstda tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, ushbu ilmiy diskussiya pedagogik jarayonni multidimensial tarzda tashkil etish, tarixiy voqealarni faktologik va falsafiy kontekst bilan uzviy bog'lash hamda o'quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, Levisohn va Matthewsning ilmiy qarashlari O'zbekiston tarixini falsafiy tahlil asosida o'qitish metodologiyasini shakllantirishda uzviy, komplementar va innovatsion konsepsiyalarni taqdim etib, tarixiy-pedagogik tadqiqotlarning ilg'or yondashuvlarini amaliyotga tatbiq etish imkonini yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqolada O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitishning nazariy, metodologik va pedagogik jihatlarini tizimli ravishda o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tarixiy voqealarni falsafiy yondashuv asosida tahlil qilish o'quvchilarda tizimli, tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda ularni tarixiy hodisalarni ijtimoiy, madaniy va axloqiy kontekstda anglashga yo'naltiradi.

Fanlararo integratsiya, interfaol metodlar, case-study va muammoli o'qitish yondashuvlarini qo'llash o'quv jarayonini multidimensial va uzviy holga keltiradi, talabalarni mustaqil xulosalar chiqarish hamda tarixiy voqealarni falsafiy asosda izohlashga rag'batlantiradi. Levisohn va Matthewsning ilmiy qarashlari integratsion yondashuvning pedagogik va nazariy ahamiyatini tasdiqlaydi: bir tomondan, tarixiy hikoyalar va interpretatsiyalarning ustuvorligi, ikkinchi tomondan esa metodologik va falsafiy integratsiya talabalarning tarixiy tafakkurini rivojlantirishda o'zaro to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, maqolada asoslangan metodologik yondashuvlar O'zbekiston tarixini o'qitishda innovatsion pedagogik amaliyotlarni joriy etish imkonini yaratadi hamda tarixiy bilimlarni faqat faktologik darajada emas, balki ularni falsafiy va ijtimoiy kontekst bilan uyg'un holda o'rgatishning samarali yo'llarini ko'rsatadi.

Umuman olganda, maqola O'zbekiston tarixidagi zamonaviy jarayonlarni falsafiy tahlil asosida o'qitishning ilmiy va amaliy jihatlarini tizimli yoritib, tarixiy tafakkur, analitik fikrlash va fanlararo integratsiya asosida o'quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qiluvchi konseptual baza yaratdi. Ushbu yondashuv nafaqat ta'lim jarayonini boyitadi, balki o'quvchilarda tarixiy ong va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Haydarov O., Qoraboyev S. O'zbekistonning eng yangi tarixi. – Samarqand: SamDVMCHBU, 2022.
2. Shermuhamedova N. Falsafa. – Toshkent: Noshir, 2009.
3. Shohbozbek E. Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth // Maulana. – 2025. – Vol. 1, № 1. – P. 29–35.
4. Nazarov Q. Falsafa asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
5. Shamsutdinov R., Mo'minov H. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 576 b.
6. Fayzullayev O. Falsafa va fanlar metodologiyasi. – Toshkent: Falsafa va huquq, 2006.
7. Ergashbayev Sh. O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – Vol. 1, № 1. – B. 314–316.
8. Shermuhamedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2005.
9. Shohbozbek E. Yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda maktabgacha ta'limning o'rni // International Scientific Research Conference. – 2025. – Vol. 3, № 32. – B. 76–81.
10. Tulanov J. Falsafiy madaniyat va ma'naviy kamolot. – Toshkent: Mehnat, 2000. – 215 b.

METHODS FOR ENHANCING ENGLISH SPEAKING SKILLS IN THE CLASSROOM

F. Kh. Eshboyeva

Acting associate professor of the department
of language teaching, PhD (Philology)

Mamayusupova Nihola Ulugbek kizi

Angren University, Master's student

Abstract: This article explores effective methods for improving English speaking skills in classroom settings. It examines learner-centered strategies such as communicative tasks, collaborative learning, role-play activities, problem-solving discussions, and the integration of digital tools to create interactive speaking environments. The study highlights how encouraging active participation, providing meaningful speaking opportunities, and fostering a supportive classroom atmosphere contribute to the development of students' fluency, accuracy, and confidence. The findings emphasize the importance of modern pedagogical approaches in enhancing oral communication skills and improving overall learning outcomes.

Key words: English speaking skills; communicative tasks; classroom activities; role-play; collaborative learning; digital tools; fluency; learner participation.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilida og'zaki nutq ko'nikmalarini sinf sharoitida samarali rivojlantirish usullari yoritilgan. Tadqiqotda kommunikativ topshiriqlar, hamkorlikda o'qitish, rolli o'yinlar, muammoli muhokamalar hamda raqamli vositalarni integratsiya qilish kabi o'quvchi markazli strategiyalar tahlil qilinadi. Faol ishtirokni rag'batlantirish, mazmunli nutqiy vaziyatlarni yaratish va qo'llab-quvvatlovchi sinf muhitini shakllantirish talabalarning ravonligi, aniqligi va o'ziga ishonchini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi. Natijalar og'zaki muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va umumiy ta'lim samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ingliz tilida so'zlashuv ko'nikmalari; kommunikativ topshiriqlar; sinf mashg'ulotlari; rolli o'yinlar; hamkorlikda o'qitish; raqamli vositalar; nutq ravonligi; o'quvchi faolligi.

Аннотация: В статье рассматриваются эффективные методы развития навыков устной речи на английском языке в условиях учебного занятия. Анализируются ориентированные на обучающихся стратегии, такие как коммуникативные задания, совместное обучение, ролевые игры, проблемно-ориентированные обсуждения, а также интеграция цифровых инструментов для создания интерактивной речевой среды. Подчеркивается, что стимулирование активного участия, предоставление значимых речевых возможностей и формирование поддерживающей атмосферы в классе способствуют развитию беглости, точности и уверенности обучающихся. Полученные выводы подтверждают значимость современных педагогических подходов для совершенствования устной коммуникации и повышения общей результативности обучения.

Ключевые слова: навыки устной речи на английском языке; коммуникативные задания; учебные занятия; ролевые игры; совместное обучение; цифровые инструменты; беглость речи; учебная активность.

INTRODUCTION

In an increasingly interconnected world, English has become the primary medium of global communication, serving as the dominant language of international business, diplomacy, science, technology, and education. As a result, the ability to speak English fluently and confidently is widely regarded as one of the most essential competencies for students at all levels of education. Developing strong speaking skills enables learners not only to participate actively in academic and professional settings but also to engage effectively in diverse social contexts. For this reason, enhancing English speaking skills in the classroom has become a central focus of modern language teaching practices and remains a critical subject of research in the field of applied linguistics.

Despite significant improvements in language teaching methods, many learners continue to find speaking the most challenging aspect of language acquisition. Although students may possess substantial knowledge of grammar and vocabulary, they often struggle to apply this knowledge in spontaneous communication. Common barriers include a lack of confidence, fear of making mistakes, limited exposure to authentic speaking situations, insufficient classroom interaction, and low motivation. These obstacles highlight the need for teachers

to adopt effective strategies that foster a supportive learning environment and encourage active participation. Therefore, exploring methods that specifically target the development of speaking skills is essential for improving overall language proficiency ^[1]. Over the past decades, the communicative approach has emerged as one of the most influential methodologies in language teaching. This approach emphasizes meaningful communication, real-life interaction, and learner-centered activities, thereby shifting the teacher's role from that of a traditional instructor to a facilitator. Within this framework, students are encouraged to use language as a tool for expressing ideas, negotiating meaning, and solving problems. Techniques such as pair work, group discussions, role-play, debates, and communicative tasks have been widely recognized for their effectiveness in promoting oral fluency and confidence. These methods create opportunities for learners to engage in authentic communication, thereby enhancing their ability to speak naturally and spontaneously.

Another factor that has significantly transformed language teaching is the integration of digital technologies into the classroom. The use of audio-visual resources, language learning applications, interactive platforms, virtual speaking environments, and online communication tools has opened new possibilities for practicing speaking skills. Digital tools not only provide access to authentic accents and diverse speaking models but also allow students to practice independently outside the classroom. Moreover, technology can reduce anxiety by offering a safe space for learners to rehearse and improve their speaking performance at their own pace. However, the successful integration of technology requires thoughtful planning and methodological alignment, underscoring the teacher's role in selecting appropriate resources and designing meaningful activities ^[2]. Motivation is another crucial element in the development of speaking skills. Students are more willing to communicate when they feel supported, valued, and encouraged. A positive classroom atmosphere helps reduce anxiety and fear of errors, which are often major obstacles to oral expression. Teachers play a key role in creating an inclusive environment in which learners are motivated to participate without hesitation. Strategies such as providing constructive feedback, recognizing individual progress, and allowing students to choose topics of personal interest can significantly enhance motivation and learner engagement. When students are motivated, they demonstrate a greater willingness to communicate and to take risks in using the language ^[3].

In addition, the development of speaking skills requires careful instructional planning. Teachers must consider learners' language levels, needs, and interests when designing lessons. Each speaking activity should have clear objectives, align with the curriculum, and provide opportunities for both guided and unguided practice. Consistency, sequencing, and task relevance play an important role in ensuring meaningful learning. Activities should gradually build on previously acquired skills, reinforce key language structures, and promote continuous improvement. Given these considerations, the topic of enhancing English speaking skills in the classroom remains both relevant and essential. This article aims to explore a range of effective methods that teachers can employ to improve students' oral communication skills. It examines communicative strategies, interactive techniques, collaborative learning activities, role-play, problem-solving tasks, and the role of digital technologies in supporting speaking development. By analyzing these approaches, the article offers valuable insights for teachers, researchers, and practitioners interested in modern language pedagogy ^[4]. Ultimately, the ability to speak English confidently and fluently is a vital component of overall language competence. Through the application of innovative, interactive, and learner-centered methods, educators can create dynamic classroom environments that foster meaningful communication and long-term speaking proficiency. This article seeks to emphasize the significance of such methods and to provide a comprehensive overview of practical strategies that can be implemented to enhance English speaking skills across diverse educational contexts.

LITERATURE REVIEW

Research on the development of English-speaking skills consistently emphasizes the importance of implementing instructional methods that promote meaningful communication and active learner engagement. Scholars widely agree that speaking is not merely the reproduction of memorized structures but rather a dynamic process that requires linguistic knowledge, pragmatic competence, and interactional awareness. Consequently, the literature increasingly focuses on identifying techniques that enable learners to express themselves fluently, confidently, and appropriately across diverse communicative situations. A central foundation in this field is the concept of communicative competence, which marked a shift in language teaching from purely structural approaches toward communication-oriented pedagogy. This perspective emphasizes that learners must be able to use language for authentic purposes rather than simply demonstrate grammatical accuracy. Building on this principle, numerous researchers advocate communicative and learner-centered methodologies that provide rich opportunities for interaction. Studies indicate that when students participate in authentic communicative exchanges, they develop greater fluency, more effective conversational strategies, and increased confidence in expressing their ideas ^[5].

Communicative Language Teaching (CLT) is among the most extensively discussed approaches in this context. The literature highlights that CLT prioritizes meaningful tasks over isolated drills, enabling learners to use language functionally. Classroom practices such as role-play, information-gap activities, problem-solving tasks, and interviews are frequently identified as effective tools for enhancing oral skills. These techniques require learners to negotiate meaning, formulate ideas spontaneously, and adapt their language to the demands of interaction. Empirical findings suggest that such active involvement improves both fluency and pragmatic awareness. Task-based learning represents another prominent direction in the literature and is often described as a practical extension of communicative methodology. Researchers define tasks as structured activities with clear objectives, during which learners must use English to achieve a specific outcome. This process naturally promotes engagement and sustained communicative output. Studies in this area emphasize that tasks encourage authentic vocabulary use, foster rapid information processing, and require cooperative interaction. Moreover, repeated task performance has been shown to enhance accuracy and increase automaticity in spoken language ^[6]. Pair work and group work have also received considerable scholarly attention. Researchers argue that small-group interaction provides learners with significantly more speaking time than teacher-centered instruction. Working collaboratively reduces affective barriers, creates a supportive learning environment, and encourages learners to express themselves with less fear of negative evaluation. Empirical evidence demonstrates that collaborative activities contribute to improved pronunciation, clearer articulation of ideas, and higher participation levels, particularly among reluctant speakers. These approaches are especially effective in multilingual and multicultural classrooms, where diverse perspectives enrich communicative interaction.

Role-play and simulation activities are frequently discussed as effective pedagogical tools for developing speaking skills. The literature explains that role-play allows learners to engage in real-life scenarios—such as ordering food, negotiating, interviewing, or problem-solving—thereby practicing language in meaningful contexts. This approach enhances communicative competence by fostering creativity, spontaneity, and empathy. Additionally, role-play can reduce anxiety by shifting attention from personal expression to the enactment of a role, which often makes learners feel more comfortable speaking ^[7]. The integration of digital technologies has emerged as a major theme in recent research. Digital platforms, mobile applications, and audio-visual tools provide learners with exposure to authentic language models and flexible opportunities for practice. Scholars note that technology-enhanced speaking activities, including video storytelling, online discussions, pronunciation applications, and virtual simulations, increase learner motivation and offer immediate feedback. Digital tools also enable students to record and review their speaking performance, monitor progress, and engage in independent practice beyond the classroom. Furthermore, the literature highlights the potential of technology to create multimodal learning environments that enhance engagement and accommodate diverse learning styles ^[8]. Motivation and affective factors are consistently identified as critical components in the development of speaking skills. Researchers emphasize that a supportive classroom atmosphere, constructive feedback, and positive teacher–student relationships significantly influence learners' willingness to communicate. Anxiety, shyness, and fear of making mistakes are commonly cited obstacles to oral participation. Accordingly, scholars recommend encouraging risk-taking, acknowledging incremental progress, and fostering an environment in which errors are viewed as natural and valuable aspects of the learning process. Another key theme in the literature concerns the importance of structured and purposeful lesson design. Effective speaking instruction requires a careful balance between fluency-oriented activities and accuracy-focused practice. Researchers advocate the use of scaffolding, whereby teachers gradually increase task complexity while providing appropriate linguistic support. This approach ensures that learners develop both confidence and control in their spoken language use.

Overall, the literature on English speaking instruction provides strong evidence that communicative, interactive, and technology-enhanced approaches significantly improve oral proficiency. These methods not only increase learners' opportunities to speak but also develop essential strategies for real-world communication. Collectively, the reviewed studies underscore that speaking skills are most effectively cultivated in learning environments that prioritize authentic interaction, collaboration, motivation, and thoughtful pedagogical design.

RESEARCH METHODOLOGY

This study is based on a qualitative review of existing scholarly literature on classroom speaking instruction. Key methodological approaches—including communicative techniques, collaborative learning, and technology-enhanced activities—were examined and compared. The analysis focused on identifying shared principles and effective strategies reported across multiple sources. The findings were synthesized to outline practical methods for improving English speaking skills in classroom contexts.

ANALYSIS AND RESULTS

The analysis of the reviewed literature and methodological approaches reveals several key findings regarding the effectiveness of instructional strategies used to enhance English speaking skills in the classroom. The results indicate that speaking development is strongly influenced by the design of the learning environment, the type of classroom interactions, the integration of communicative tasks, and the role of technology in supporting oral practice. Taken together, these factors provide a solid foundation for understanding how teachers can improve students' oral proficiency in an efficient and meaningful manner. The first major result of the analysis is the clear advantage of communicative methodologies over teacher-centered approaches. When students are encouraged to participate actively, express opinions, solve problems, and negotiate meaning, they demonstrate higher levels of fluency and confidence. The shift from traditional lecture-style teaching to student-centered instruction allows learners to use language spontaneously rather than merely repeating memorized structures. Observations reported across multiple studies indicate that communicative tasks such as discussions, debates, role-plays, interviews, and information-gap activities create opportunities for real-time language use, leading to noticeable improvements in conversational abilities. As a result, learners not only speak more frequently but also take greater responsibility for their own communicative performance ^[9].

The second major finding relates to the effectiveness of pair work and group work in promoting active participation. Collaborative learning environments enable students to speak more freely and distribute speaking time more evenly. In many classrooms, teacher-centered interaction patterns limit learners' opportunities to practice oral skills; however, small-group work restructures classroom interaction and ensures that each learner has sufficient space to contribute. The analysis shows that students experience lower levels of anxiety and demonstrate greater willingness to communicate when speaking in smaller groups, particularly in comparison with whole-class discussions. In addition, cooperative activities help learners develop essential communication strategies such as turn-taking, clarification requests, and negotiation of meaning, all of which are integral components of speaking competence. Another significant result concerns the role of role-play and simulation in enhancing speaking performance. These techniques allow students to engage in realistic communicative situations, such as making requests, expressing opinions, conducting transactions, or participating in interviews. Analysis of classroom-based studies shows that role-play increases learners' confidence by shifting attention from their personal identity to the character they portray. This shift reduces fear of making mistakes and encourages creative language use. Students who practice speaking through simulation demonstrate improved fluency, stronger pragmatic awareness, and an enhanced ability to adapt their language to different social roles and communicative contexts.

Table 1: Effective methods for enhancing English speaking skills in the classroom ^[10]

Method	Description	Key Benefits	Classroom Application
Communicative Tasks	Real-life speaking activities such as interviews, discussions, and problem-solving tasks	Improves fluency, encourages spontaneous speech	Small-group discussions, information-gap tasks
Pair & Group Work	Students work in pairs or small teams to complete speaking tasks	Increases speaking time, reduces anxiety	Pair conversation, group presentation
Role-play & Simulation	Students act out real situations and social roles	Builds confidence, enhances pragmatic skills	Dialogue performance, scenario-based tasks
Technology Integration	Use of digital apps, videos, audio tools, and platforms	Boosts motivation, provides authentic input	Video recording, online speaking practice
Teacher Feedback & Support	Constructive feedback and positive reinforcement	Increases confidence, reduces fear of mistakes	Formative feedback, guided correction

Table 1 presents a comparative overview of the most effective methods used to enhance English speaking skills in the classroom. The analysis indicates that each method contributes to oral proficiency in a distinct way and supports different aspects of communicative competence. Communicative tasks, for instance, are identified as essential tools for promoting spontaneous language use and real-life interaction, making them particularly suitable for discussions and problem-solving activities. Pair and group work provide learners with increased opportunities to practice speaking while reducing anxiety, thereby ensuring active participation from all students. Role-play and simulation are especially effective in developing confidence and pragmatic awareness, as they enable learners to rehearse real-world scenarios within a safe and supportive environment. Technology integration emerges as a modern and highly impactful approach, offering authentic input and varied practice opportunities through digital applications and audio-visual tools. In addition, teacher feedback and emotional support are emphasized as critical elements that encourage learners to communicate more freely

and overcome the fear of making mistakes. Overall, the table demonstrates that combining these methods produces a richer, more engaging, and more effective environment for developing speaking skills.

The integration of digital technologies is identified as another significant factor influencing speaking development. The findings show that learners benefit from digital environments because they provide instant feedback, access to authentic listening materials, and opportunities for repeated practice. Tools such as video recording, mobile applications, digital storytelling, and online speaking platforms offer flexible learning experiences that extend beyond the classroom. The analysis further indicates that technology enhances motivation by making speaking activities more engaging and interactive. Learners who practice speaking through digital tools demonstrate improvements in pronunciation, speech rate, and overall confidence. Moreover, technology supports differentiated instruction by enabling teachers to tailor materials to learners' individual needs. Affective factors also play a crucial role in the results. Numerous studies emphasize that learners' willingness to speak is strongly influenced by their emotional comfort and the overall classroom atmosphere. When teachers create a supportive environment through positive reinforcement, constructive feedback, and encouragement, students are more likely to take risks and participate in oral activities. Conversely, negative experiences such as criticism or fear of failure often result in silence and reduced engagement. The analysis clearly shows that successful speaking development occurs in classrooms where learners feel respected, valued, and safe to experiment with language ^[11]. In addition, the findings indicate that structured lesson planning contributes significantly to improvements in speaking ability. Lessons that balance fluency-oriented activities with accuracy-focused tasks lead to more sustainable learning outcomes. Scaffolding techniques—such as pre-teaching vocabulary, providing useful expressions, and modelling dialogues—enable learners to perform more effectively during speaking tasks. The results demonstrate that step-by-step guidance enhances both fluency and accuracy, particularly for beginner and intermediate learners.

Finally, the overall analysis confirms that no single method can fully develop speaking skills on its own. The most effective outcomes are achieved when teachers integrate communicative tasks, collaborative learning, role-play, technology use, and supportive classroom management. The synergy of these elements creates a rich communicative environment in which learners encounter diverse speaking opportunities and gradually build competence. The findings therefore suggest that enhancing English speaking skills requires interactive, learner-centred, and well-structured pedagogical strategies. By implementing a range of complementary methods, teachers can significantly improve learners' fluency, confidence, motivation, and overall communicative ability, highlighting the importance of holistic approaches that address both linguistic development and emotional readiness to speak.

CONCLUSION

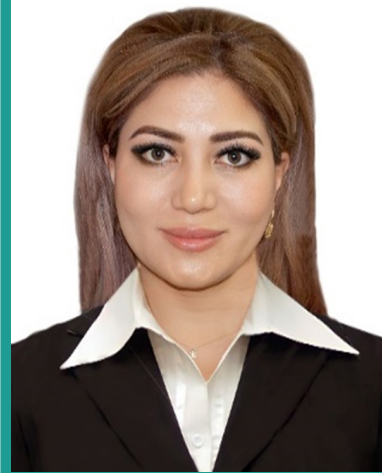
Enhancing English speaking skills in the classroom requires a multifaceted, learner-centered approach. The analysis demonstrates that communicative tasks, pair and group work, role-play, technology integration, and supportive teacher feedback each play a vital role in developing learners' oral competence. Communicative and task-based methods encourage the spontaneous use of language, while collaborative activities provide more speaking opportunities and reduce anxiety. Role-play and simulations enhance pragmatic awareness and confidence, and digital tools make learning engaging, flexible, and authentic. Furthermore, motivation and a positive classroom environment are critical factors influencing students' willingness to communicate. The findings suggest that no single method is sufficient on its own; rather, a combination of strategies tailored to learners' needs ensures the most effective results. Teachers are encouraged to design lessons that balance fluency and accuracy, scaffold tasks, provide meaningful feedback, and integrate technology appropriately. By implementing these holistic and interactive approaches, learners can develop the skills necessary for real-world communication, ultimately improving fluency, confidence, and overall language proficiency. Future research may focus on empirical testing of integrated methods in diverse educational contexts to further validate their effectiveness.

References:

1. Ellis, R. Task-Based Language Learning and Teaching.
2. Littlewood, W. Communicative Language Teaching: An Introduction.
3. Richards, J., & Rodgers, T. Approaches and Methods in Language Teaching.
4. Nation, I. S. P. Teaching ESL/EFL Listening and Speaking.
5. Ur, P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory.
6. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching.
7. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching.
8. Nunan, D. Communicative Tasks and Language Learning.
9. Long, M., & Porter, P. Group Work in Language Classrooms.
10. Celce-Murcia, M. Teaching English as a Second or Foreign Language.
11. Wang, Y. Integrating Technology in English Speaking Instruction.

JAMIYATDAGI O'ZGARISHLAR VA TIL RIVOJI

Igamnazarova Nafisa Saidnazarovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
PhD, dotsent

Annotatsiya: Til – millatning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari, diniy e'tiqodlari va o'ziga xos dunyoqarashini mujassam etuvchi muhim ijtimoiy-madaniy hodisadir. U ajdodlar merosini avlodlarga yetkazuvchi asosiy vosita bo'lib, jamiyat taraqqiyoti va shaxs tafakkurining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Tilning yo'qolishi milliy o'zlikning yemirilishiga, ma'naviy bo'shliqlar va inqirozlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Shu bois tilni asrash, rivojlantirish va unga nisbatan ijtimoiy e'tiborni kuchaytirish har bir jamiyatning ustuvor vazifalaridan biridir.

Kalit so'zlar: moddiy olam, me'yor, taraqqiyot, e'tibor, tafakkur, soha.

Abstract: Language is a fundamental socio-cultural phenomenon that embodies a nation's historical memory, spiritual values, religious beliefs, and distinctive worldview. It serves as a primary means of transmitting ancestral heritage to future generations and plays a crucial role in societal development and the formation of human thinking. The loss of language results in the erosion of national identity and leads to moral and spiritual crises. Therefore, preserving and developing language, as well as enhancing public awareness of its significance, constitutes a priority task for modern society.

Key words: material world, norm, development, attention, thinking, field.

Аннотация: Язык представляет собой важнейшее социально-культурное явление, отражающее историческую память народа, его духовные ценности, религиозные убеждения и уникальное мировоззрение. Он служит основным средством передачи наследия предков последующим поколениям и играет ключевую роль в развитии общества и формировании человеческого мышления. Утрата языка приводит к разрушению национальной идентичности и возникновению духовного кризиса. В этой связи сохранение, развитие и повышение общественного внимания к языку являются приоритетными задачами современного общества.

Ключевые слова: материальный мир, норма, развитие, внимание, мышление, сфера.

KIRISH

Til fikrni shakllantiruvchi va ifodalovchi moddiy vositadir. Bu jihatdan til va tafakkur muayyan shaklni o'zida namoyon etadi. To'rtinchidan, til uzluksiz rivojlanib, takomillashib boruvchi hodisadir. Kishilar odatda bir-birlari bilan til orqali munosabatda bo'ladi. O'zbekiston – ko'p millatlik davlat. Respublikada 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiladi. O'zbekiston aholisining 80 foizdan ortig'ini o'zbeklar tashkil etib, ularning umumiy aholi sonidagi ulushi muntazam oshib bormoqda. Shuningdek, boshqa millatlarning katta jamoalari ham mavjud. 10 foizdan ortig'i – Markaziy Osiyo xalqlarining boshqa vakillari (5 foizga yaqini – tojiklar, 3 foizga yaqini – qozoqlar, 2 foizi – qoraqalpoqlar, 1 foizi – qirg'izlar, shuningdek turkmanlar va boshqalar).

O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili to'g'risida"gi Qonuniga (yangi tahrir) muvofiq, O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi respublika hududida yashovchi millat va elatlarning o'z ona tilini qo'llashdan iborat konstitutsiyaviy huquqlariga monelik qilmaydi. Fuqarolar millatlararo muomala tilini o'z xohishlariga ko'ra tanlash huquqiga egadirlar. Shu bilan birga, O'zbekistonda istiqomat qiluvchi barcha millat va elat tillariga hurmat ko'rsatiladi va ularning rivoji uchun sharoitlar yaratadi. Ommaviy axborot vositalari O'zbekistonda istiqomat qiluvchi millat va elatlarning bir necha tillarida e'fira uzatiladi va chop etiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbek tilining asriy va azaliy maqom-martabasiga muhabbat-ehtiromini ommaviy axborot vositalari hamda ijtimoiy tarmoq sahifalari orqali turli ko'rinishlarda namoyish qilinmoqda. Albatta, o'zligini qadrlagan, o'z millatiga daxldorligini his qilgan, milliy g'urur va iftixorini yuqori tutgan har bir fuqaro bunday yo'l tutishi tabiiy.

O'zbek tili davlat tili sifatida ijtimoiy turmushimizning barcha sohalarida qonuniy ravishda qo'llanmoqda, milliy ma'naviyatimizning betakror ko'zgusi sifatida, xalqimizning borligi va birligi belgisi sifatida o'rganilmoqda hamda o'rgatilmoqda.

Tajribalardan ayonki, ko'p til bilish – rivojlanishning ilg'or qonuniyati, muvaffaqiyat garovidir. Ammo o'z milliy tilni unutish, o'zga tillar bilan chog'ishtirish, qorishtirish evaziga emas! O'zga tillarni o'rganish orqali taraqqiyotga erishishni yoqlab chiqqan ma'rifatparvar jadidlar ham bu borada ehtiyotkor va mas'uliyatli bo'lishgan.

Xususan, Abdulla Avloniy o'z qayg'usini "Milliy tilni yo'qotmak millat ruhini yo'qotmakdur. Hayhot! Biz turkistonlilar milliy tilni saqlamak bir tarafda tursun, kundan-kun unutmak va yo'qotmakdadurmiz. Tilimizning yarmiga arab, forsiy ulangani kamlik qilub, bir chetiga rus tilini ham yopishdurmakdadurmiz... Zig'ir yog'i solub moshkichiri kabi qilub, aralash-quralash qilmak tilning ruhini buzadur", - degan o'tli fikrlarida ta'sirchan oshkor qilgan. Bu fikrlar ayni kunda yana ham dolzarblashmoqda.

Milliy tilga e'tibor va ehtirom millatsevarlik, vatanparvarlik, oliyanoblikning yorqin ifodasi. Milliy til – milliy urf-odat, qadriyatlarni, milliy ma'naviy meros-manbalarni bilish, o'zlashtirish, yetkazib berish, targ'ib etishda, o'zlikni anglash, anglatishda birlamchi vosita. O'z milliy tiliga muhabbati yo'q, o'zga tillarga ehtiromi yuksak insonni millat vakili, vatanparvar shaxs deb atash mumkinmi? Til millatga, jamiyatga, Vatanga daxldor oliy tushuncha. Shu boisdan bu borada ehtiyotkor bo'lish, ajdodlardan meros buyuk ne'mat ildiziga bolta urmaslik talab qilinadi.

Har bir insonning o'z ona tiliga bo'lgan mehr-muhabbati bo'lakchadir, u kishining qalbida, yurak to'ridadir. Shu boisdan ham har bir inson ona tilini qadrlamog'i, uni sofligini saqlashga, rivojiga o'z hissasini qo'shmog'i lozimdir. Shuni ham unutmasligimiz joizki, insonning ona tiliga bo'lgan mehr- muhabbatini oshirishda, albatta, kitobxonlik madaniyatining ham o'rni juda kattadir. Zotan, turli xildagi badiiy, publitsistik va ilmiy xarakterdagi asarlar mutolaasi jarayonida o'quvchi ongida ona tiliga bo'lgan, uning sehu jozibasiga, tarovatiga bo'lgan mehri ham bosqichma-bosqich rivojlana boradi, o'z ona tilida xatosiz yozish va gapirish ko'nikmasi shakllanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbek tiliga davlat tili maqomini berish jarayoni ham osonlikcha ro'y bergani yo'q. XX asrning 80-yillarida boshlangan urinishlar natijasi o'laroq, 1988-yilga kelib qator olimlarimiz tilimiz haq-huquqini tiklash yo'lidagi dadil fikrlari bilan matbuotda chiqishlar qildilar. Nihoyat, 1989-yil 21-oktabrda "Davlat tili to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. 1995-yil 21-dekabrda qayta tahrir qilingan mazkur tarixiy qonun mazmun-mohiyati va ijtimoiy ahamiyati jihatidan dolzarbdir. Har bir fuqaroning davlat tili va u haqidagi muayyan bilimlarga ega bo'lmog'i ham foydadan xoli emasdir.

Davlat tili to'g'risida"gi Qonun boshqa millat va elatlarining tillariga nisbatan ham hurmat va e'tiborda bo'lishga, bag'rikenglik tamoyillariga da'vat etadi: "O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi respublika hududida yashovchi millat va elatlarning o'z ona tilini qo'llashdan iborat konstitutsiyaviy huquqlariga monelik qilmaydi" (2-modda).

"O'zbekiston Respublikasida davlat tilini o'rganish uchun barcha fuqarolarga shart-sharoit hamda uning hududida yashovchi millatlar va elatlarning tillariga izzat-hurmat bilan munosabatda bo'lish ta'minlanadi..." (4-modda). Ya'ni, ona tili boshqa til bo'lgan, o'zga tillarda so'zlovchi odamlarga nisbatan muloqotni davlat tilida tashkil etish borasida taklif kiritish yoki bosim o'tkazish qonunan ta'qiqlanadi. Inson o'z ona tiliga qanday munosabatda bo'lsa, boshqa tillarga ham shunday munosabatda bo'lishga chaqiradi.

Hozirgi globallashuv sharoitida adabiy til qo'llanish doirasining kengayishi, til birliklarining badiiy, publitsistik matnlarda ijtimoiy xoslanish tamoyillarining chuqurlashuvi kabi masalalar haqida bakalavr talabalarga yetarli tushuncha berish, ularning turli funksional stillarga xos matnlarni ijtimoiy xoslanish nuqtai nazaridan mustaqil tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirish, davlat tilining amaliy jihatdan talablarga mos tarzda qo'llanilishi, ish yuritishda undan samarali foydalanish malakalarini takomillashtirishdan iboratdir.

Sharq mutafakkirlarining so'zning ijtimoiy xoslanishi haqidagi qarashlari, adabiy tilning funksional stillari va ularni o'rganish muammolari, tilning funksional stillarini tasniflashda ijtimoiy xoslanish tamoyillarining o'rni, publitsistika va uning janrlari haqida, badiiy va publitsistik matnlarda so'zning ijtimoiy xoslanishi hamda matnda so'zning ijtimoiy xoslanishini aniqlash masalalari kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy asarlarida o'zbek adabiy tilining qanchalik jozibali ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Navoiy adabiy tili, uning jonli so'zlashuv tili va o'zbek adabiy tiliga munosabati masalasi ancha murakkab bo'lib, bu haqda olimlar tomonidan turlicha fikrlar bayon etilgan. Bu haqdagi dastlabki ma'lumotlar Boburning mashhur asari "Boburnoma"da keltirilgan. Bobur Andijon shahri aholisi va uning tili haqida ma'lumot berib, u Navoiyning asarlari tiliga juda yaqin ekanligini qayd qiladi: eli turkdur shahar va bozorisida turkiy bilmas kishi yo'qtur. Elining lafzi qalam bila rosttur. Ani uchunkim, Mir Alisher Navoiyning musannafoti bovujudkim Xirida nash'u namo topibtur, bu til biladur ("Boburnoma" 60-b). Boburning bu fikri ma'lum tarixiy asosga ega. Chunki ikki madaniy markaz – sharqiy qarluq-chigil-uyg'ur hamda g'arbiy o'g'iz-qipchoq dialekt birliklari negizida shakllangan eski turkiy til asosida rivojlanib, XIII-XIV asrlarda to'la tashkil topgan umumxalq o'zbek adabiy tili juda katta hududda-Movarounnahr va Xurosonda keng qo'llangan. Bu adabiy tilning lug'at tarkibi, fonetik va morfologik qurilishi me'yorlari tarkib topan edi. Uning rivojlanishida, jonli so'zlashuv tiliga yoqinlashuvida Navoiyga qadar yashab ijod etgan shoir-yozuvchilarning xizmati ham katta bo'ldi. Mana shu adabiy til va uning ma'lum shevalarida so'zlashgan xalq, turk-o'zbek aholisi va XIV-XV asrlarda Farg'ona vodiysida, Toshkent vohasi, Samarqand viloyati va hozirgi Afg'onistonning shimoliy qismida yashaganlar. Demak, Navoiy asarlari ham xuddi mana shu tilda – turk-o'zbek tilida yozilgan edi.

TAHLIL VA NATIJALAR

X.Vamperi, I.Berezin, I.Ilminskiy kabi kator sharqshunos olimlar Boburning bu fikrini quvvatlaydilar. Lekin I.Ilminskiy Navoiy adabiy tili Andijon aholisining tiliga yaqin bo'lsa ham, aynan bir xil bo'lgan emas, deb ta'kidlaydi. Chunki, xalq jonli tilida arab va fors-tojik tilga xos so'zlar va iboralar Navoiy asarlarida bo'lganidek ko'p darajada bo'lgan emas.

Darhaqiqat, yirik rus olimi R.Melioranskiy ta'kidlagandek, XIV-XV asrlarda Movarounnahrda, Xuroson va Xorazm vohasida iste'molda bo'lgan o'zbek adabiy tili o'z tarkibi, til bilan mahalliy shevalarning o'zaro munosabati jihatdan murakkab xususiyatga ega edi. Shu jihatdan Navoiyning adabiy tilini aniqlashda o'sha davrda adabiy tilining fonetik tizimini, tovush tarkibini aniqlash, uni sheva xususiyatlari bilan qiyoslash muhim ahamiyatga egadir.

Navoiy "Muhokamat-ul lug'atayn" asarida unli tovushlarning turlicha talaffuz qilinishi haqida gapirib, "yoyi ma'rif – yoyi majhul orqali yozilishi bir xil aytilishi har xil so'zlardan bir qanchasini keltiradi, ularga izoh beradi. Turkiy tilda bu harflarning har biri uch-to'rttadan muqobilga ega ekanligini ko'rsatadi "... turki domdur, yana turni andin dakikdokdurki, uyning turidur va turki barchadin arikdur". Ko'rinadiki, Navoiy tovushlarning qattiq yumshoqligiga e'tibor bergan, qattiq va yumshoq u, u (o) o, u (u), shuni ngdek e, i tovushlarini bir-biridan farqlay olgan. Yuqoridagi so'zlar va tovushlarning xususiyatini aniqlashda Navoiy o'zi uchun tayanch til negizi bo'lib xizmat qilgan o'zbek adabiy tiliga asoslanadi.

Shuningdek, -dagi (dagi-tag'in, yana va dagi ma'nosida), nari, nariroq va o'z ma'nolarida so'zlarning so'z o'yini lyxom san'atida qo'llanishi va aytilishi ham ochiq o'unlisi xali alohida fonema darajasida ko'tarilmaganligini ko'rsatadi. Shuni ng uchun a fonemasining varianti, bir ko'rinishi deb qarash maqsadga muvofiq ko'rinadi.

XIV-XV asrlar o'zbek adabiy tilida, Alisher Navoiyda ham unlilar ohangdoshligining qattiq yumshoqlik va lab ohangdoshligi hodisasi saqlanganligini ko'rish mumkin: barduk (borduk) – kelduk (kelduk) yoga (uyga)-kezga (kuzga) tilim-kozum (ko'zum) baim (borip)- korup (ko'rup) kabi. Shu bilan birga singarmonizm hodisasinig ba'zi hollarda buzila boshlaganligi ham ko'zga tashlanadi. Odamlig'-odamlig' kabi. Navoiy tili uchun xos undoshlarning qo'llanishida mustaqil lab-tish tovushi f ajralib turadi. Bu undosh aslida turkiy tillar jumlasidan, o'zbek tili uchun xos tovush emas. U o'zbek tiliga fors-tojik tili orqali arab tilidan kirib kelgan. Navoiy asarlarida f fonemasining qo'llanishi, uning p tovushiga o'tmasligi va p tovushi f undoshining kelishi kabilar o'zbek tilining Samarqand-Buxoro tipidagi shevalarga yaqinlashib kelishini ko'rsatadi: tuproq (tufroq, yaproq) yafroq).

Dedi: el ganju kuy ishkin nixon?

Dedi: tufroqqa berman kimeni.

Zaif tanda g'amingdin yuz eski bulg'on dog',

Har eski dog' bu shox uzra bir kuyuk yafroq.

Demak, Alisher Navoiy turkiy tilning fasohati va lug'aviy boyligini dalillar bilan isbotlash vositasida turkiy tildagi adabiyot-she'riyatning yanada ravnaq topishi lozimligini ham nazarda tutgan.

A.Navoiy o'zbek tilining boy sinonimlaridan o'z asarlarida ustalik bilan foydalangan. O'zbek tilida turli ma'no nozikliklarini ifodalovchi sinonimik fe'llardan 100 tasini "Muhokamatul lug'atayn"da ham eslatib o'tadi: "Bu 100 lafzdurki, g'arib maqosid tayin qilibdurlarki, hech qaysi uchun sort tilida lafz yasamaydurlar". A.Navoiy o'zi keltirgan 100 fe'lining har biri o'zbek tilida o'z sinonimlariga ega ekanligini ta'kidlaydi. Masalan, biror bir suyuqlikni ichish harakatini ko'rsatuvchi ichmoq fe'li bor. Navoiy bu fe'lining sipqarmoq, tomshimoq kabi sinonimlardan ham foydalangan:

*Soqiyo, tut bodakim, bir lahza o'zimdin boray,
Shart bukim, har necha tutsang labo-lab sipqaray.
Soqiy, chu ichib, menga tutar qush,
Tomshiy-tomshiy oni qilay no'sh.*

Navoiy yuqoridagi misollarni keltirar ekan, ulardagi sinonimlarning poetik ustunligini, stilistik bo'yoqdorligini va poeziyadagi rolini ko'rsatadi. Bu bilan tildagi sinonimlarning rolini yaxshi tushunib yetganligini namoyish etadi.

Navoiy leksik me'yorlarni belgilashda hayotning turli sohalariga tegishli bir qancha turkiy so'zlarni o'z asarlariga singirdi. Ular quyidagilardan iborat:

1. **Oziq-ovqat nomlari:** qaymoq, qatlama, bulamo'q, qurut, ulaba, mantu, quymoq, o'rkamach, qo'mo'z, suzma, boza, tatmach, umach, qumaq kabi.
2. **Chorvachilikka oid so'zlar:** tubuchaq, arg'umach, yaqa, yabu, taju; tay, g'unan, dunan, tulan, cho'rg'a, lang'a, jabildir, xana, toqum, chilvir kabi.
3. **Kiyim-bosh nomlari:** dastar, qalpaq, navro'zi, to'ppo', sho'rdaq, jalak, dakla, qur, terlik kabi.
4. **Ov hayvonlari nomlari:** kiyik, to'ng'uz, xuna, qo'lpaqcho', suyqun, bug'u, maral, oxu, gavazi, xuk, guraz kabilar.

Navoiy faqat leksik me'yorlarnigina emas, balki grammatik me'yorlarni belgilashda ham samarali ish qildi. U o'z asarlari grammatik shakllarining ixchamligiga va so'z yasash texnikasiga mas'uliyat bilan qaradi. Alisher Navoiy o'z asarlarida o'zbek tilining leksik boyliklaridan, sinonimlari va omonimlaridan, xalq maqollari va matalaridan, frazeologik, idiomatik birikmalaridan, jumla tuzilishidan keng foydalangan. Natijada, leksik va grammatik me'yorlarni ma'lum qolipga, tartibga solishga intilgan.

Tildagi o'zgarishlar birdaniga bir-ikki yil orasida emas, balki asta-sekinlik bilan uzoq davr davomida sodir bo'ladi. Dastlab onda-sonda uchraydigan hodisalar, fonetik variantlar, yonma-yon qo'llanishlar asta-sekin qonuniyatlarga aylanadi. Shuning uchun har bir davrdagi til shu tilda so'zlovchilar uchun o'zgarmaydi, barqaror tuyuladi. Vaholanki, tilda taraqqiyot va o'zgarishlar hech qachon to'xtamaydi. Har bir taraqqiyot davri uchun xos bo'lgan fonetik sistemani tiklash, tasvirlash kabi masalalar ham o'zbek tili tarixiy fonetikasida o'rganiladi.

O'zbek tilining turli taraqqiyot davrlarida yaratilgan yozma yodgorliklar, ilmiy va badiiy asarlar tarixiy fonetik tadqiqot uchun eng asosiy manba vazifasini o'taydi, chunki yaratilgan yodgorlikda davr tili o'z aksini topgan.

Bizningcha, o'zbek tilini o'qitishda fonetika va uning grammatikasi muhim ahamiyatga ega, negaki, nutq tovushlari, tovushlarning hosil bo'lishini to'g'ri egallagan har bir o'quvchi tovushlarning talaffuzini yaxshi anglaydi.

Fonetika (grekcha pohne - tovush) nutq tovushlari, ularning hosil bo'lishi, talaffuzi, imlosi, tasnifi, harf va yozuvning o'zaro munosabati, bo'g'in va bo'g'in ko'chirish, so'z urg'usi xususiyatlari kabi hodisalar haqidagi fan. Unda nutq tovushlari – so'zlarning, qo'shimchalarning eng kichik bo'lagi va talaffuzi o'rganiladi.

Aynan umumta'lim maktab ona tili darsliklarida fonetika bo'yicha o'rganish boshlang'ich va beshinchi sinfdan boshlanadi. Bunda berilgan so'zlardagi tovushlar talaffuzi qiyoslanadi, unli va undoshlarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Tovushlar talaffuzida ishtirok etadigan nutq a'zolari belgilanadi. Berilgan so'zlarga tovushdosh (tosh, tish, tush, to'sh kabi), shakldosh (tosh – suvda erimaydigan qattiq tog' jismi, ot; sakkiz chaqirimga teng masofa, ot; bir toshdan ortiq yo'l bosdi kabi), fe'l – toshmoq, qirg'oqdan chiqib ketmoq; zid ma'noli (toshbag'ir – ko'ngilchan, ko'ngli bo'sh) so'zlar topib, ma'nolarini izohlashi ko'rsatib o'tilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bizningcha, o'zbek tilining sohada qo'llanilishi fanini o'qitishda mashqlar tahlili va matnlarning tartibiga ahamiyat berilsa, talabalar so'z, so'z birikma va gaplarning ifodalanish tartibini yaxshi o'zlashtira oladi.

Gap tilning eng yuqori pog'onasini tashkil etuvchi birlik hisoblanadi, shu sababli, gapni matnning qurilish materiali tarzida talqin etish, matnni shakllantiruvchi asosiy til birligi deb hisoblash maqsadga muvofiqdir. Nemis tilshunosi M.Pfytse aytganidek, har bir matn biror maqsad ifodasi uchun o'zaro munosabatga kirishayotgan fraza (gap)larning mazmuniga ko'ra birikishidan hosil bo'ladi. Ammo gap matnning qurilish materiali singari talqin etilganda mustaqil so'z va so'z birikmasining matn tarzida maxsus qo'llanishi e'tibordan chetda qoladi. Shunisi aniqki, yakka, alohida olingan gap bog'lanishli nutq materiali sifatida matn tarkibida so'z va so'z birikmalarining o'zaro munosabati asosida aniqlashadi. Olimning yuqorida keltirilgan mulohazalarida ham asosiy e'tibor masalaning aynan shu tomoniga qaratilgani ma'lum bo'ladi.

“O‘zbek ilmiy matnining sintagmatik talqini”da M.Hakimov matn va uning birliklari o‘rtasidagi mazmuniy munosabatni ifodalovchi bog‘lovchilar ekanligi hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlari va vazifalariga aniqlik kiritgan. Ushbu ilmiy matnda muallifning munosabati bildirilgan bo‘lib, uning turlari, o‘zbekcha ilmiy matnlarning sintagmatik va pragmatik xususiyatlari keng tahlil qilib yoritilgan. O‘zbek tilida berilgan ilmiy uslub matn kategoriyasi aspektida o‘rganilgan va gumanitar fanlarga tegishli bo‘lgan ilmiy matn namunalari faktik material sifatida xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев. (2019). “Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонуни қабул қилинганининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида” ПҚ–4479-сон Қарори.
2. Shermuhamedova, S. (2023). O‘zbek tili (darslik). Toshkent: IQTISOD-MOLIYA. 200 b. (Adabiyot TDIU ARMda bosma va elektron shaklda mavjud)
3. Muxitdinova, M. (2022). O‘zbek tilini o‘rganamiz (darslik). Toshkent: TDIU. 250 b. (Adabiyot TDIU ARMda bosma va elektron shaklda mavjud)
4. Husanov, N., Dilmurodova, N., & Xo‘jaqulova, R. (2022). O‘zbek tili (elektron darslik). 244 b. (Adabiyot TDIU ARMda bosma va elektron shaklda mavjud)
5. Mamatkadirovna, A. K., Mamatkadirovna, N. K., & Burxonovna, A. C. (2021). Translation as a special type of language and intercultural communication. JournalNX, 176–180.
6. O‘roqovna, H. M., & Isomiddinovna, Z. Z. (2021). About “Kutadgu Bilig” and its interpretation in foreign languages. JournalNX, 185–188.
7. Karimova, A. M., & Sh., A. Z. (2021). The problem of reflecting nationality in literary translation. JournalNX, 428–432.
8. Umarov, K. (2020). Роль наследия великого Алишера Навои в мировой цивилизации. Oriental Art and Culture, (III), 121–126.
9. Umarov, K. J. (2022). Ўзбек тилида модал феълларнинг хосланиши. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 2(10), 33–36.
10. Umarov, K. (2021). Мустақиллик йилларида ўзбек тили лексикасининг бойиш манбалари ва уларнинг қиёсий лексикографик таҳлили. Илмий хабарнома – Научный вестник (Андижан давлат университети), (3), 77–81.
11. Abduraxmonova, R. N. (2025). Nemis tilidagi diniy matnlarning o‘zbek tiliga qilingan tarjima namunalari asosida deiktik birliklarning lingvopragmatik tahlili. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, 5(11), 177–182.
12. Asadov, M. (2025, July). Homo poeticus konsepsiyasi: Navoiy va Rumiy. In Conferences (Vol. 1, No. 1).
13. Asadov, M. (2025). The concept of individualism and absurdity in Camus’ “The Stranger”. American Journal of Philological Sciences, 5(03), 119–123.
14. Asadov, M. (2023). Sizif haqida mif: Kamyu va Xurshid Do‘stmuhammad. In Conferences (Vol. 1, No. 1).
15. Asadov, M. T. (2022). Existential interpretation of the motive of “loneliness” in the work “The Stranger” by Albert Camus. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(2), 1–6.
16. Turaevich, A. M. (2022, January). Loneliness and absurdity as the basis of Albert Camus’ concept of art. In European Journal of Science Archives Conferences Series (Vol. 2013, p. 30).

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA FANLARARO INTEGRATSIYANING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI

Ismoilova Gulrux Ulug'bekovna

Andijon iqtisodiyot va pedagogika universiteti
NOTM katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf darslarida fanlararo integratsiyaning ahamiyati, ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari, mashqlarni bajarishda zamonaviy yondashuvlar, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlarni tanlash usullari, integratsiya darajalari, integratsiyalashgan darslarning turlari va shakllari haqida nazariy ma'lumotlar hamda amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, ona tili, darslarda integratsiya, integrativ yondashuv, innovatsiya, didaktik talablar, epizodik rollar, til ko'nikmalari, faol ta'lim metodlari.

Abstract: The article provides theoretical insights and practical recommendations on the importance of interdisciplinary integration in primary school native language classes, opportunities for improving the quality of education, modern approaches to performing exercises, methods for selecting activities aimed at developing students' speech competence, levels of integration, as well as types and forms of integrated lessons.

Key words: integration, native language, integration in classes, integrative approach, innovation, didactic requirements, episodic roles, language skills, active learning methods.

Аннотация: В статье представлены теоретические сведения и практические рекомендации о значении междисциплинарной интеграции на уроках родного языка в начальных классах, возможностях повышения качества образования, современных подходах к выполнению упражнений, методах отбора упражнений, направленных на развитие речевой компетенции учащихся, уровнях интеграции, а также видах и формах интегрированных уроков.

Ключевые слова: интеграция, родной язык, интеграция на уроках, интегративный подход, инновации, дидактические требования, эпизодические роли, языковые навыки, активные методы обучения.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan dasturlar, milliy o'zligimizni saqlab qolgan holda zamonaviy ilm-fan yutuqlariga tayangan holda barkamol avlodni tarbiyalashni maqsad qilgan. Shu nuqtai nazardan, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichi – ta'lim-tarbiya tizimining eng muhim poydevori sifatida alohida e'tiborga loyiqdir. Boshlang'ich sinfda beriladigan bilimlar, shakllantiriladigan ko'nikmalar hamda tarbiyaviy yo'nalishdagi yondashuvlar o'quvchining butun umri davomida bilim olishga, fikrlashga va o'zini anglashga bo'lgan munosabatini belgilab beradi. Shu jihatdan qaralganda, boshlang'ich sinf ona tili darslari alohida o'ringa ega bo'lib, bu darslar orqali bolalarga nafaqat grammatik bilimlar, balki tilning jamiyatdagi roli, ifoda vositasi sifatida tildan foydalanish madaniyati, milliy qadriyatlarni anglash va ularga hurmat bilan qarash tushunchalari ham singdiriladi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimini yanada takomillashtirish maqsadida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining Milliy ta'lim dasturi" boshlang'ich ta'lim mazmuni va sifatiga ham yangi yondashuvlarni olib kirdi. Ushbu milliy dastur asosida ta'lim jarayoni tizimli, bosqichma-bosqich, o'quvchining yosh xususiyatlari, psixologik va ijtimoiy rivojlanish holati hamda pedagogik ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilmoqda. Xususan, ona tili fanining boshlang'ich sinflarda o'qitilishi bo'yicha ilgari surilgan ilmiy-metodik talablar mazkur fanning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirishni ko'zlaydi. Dasturga ko'ra, ona tili darslarining asosiy maqsadi o'quvchilarda to'g'ri, ravon, ifodali va mantiqiy fikrlash, shuningdek, fikrni yozma va og'zaki shaklda bayon qilish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bundan tashqari, bu darslar orqali bolalar matn ustida ishlash, savol-javob qilish, dalillash va muhokama yuritish kabi kommunikativ faoliyat elementlarini ham egallaydilar.

Biroq ushbu yutuqlarga erishish uchun boshlang'ich sinf ona tili darslarini tashkil etish, uning mazmunini belgilash hamda metodikasini ishlab chiqish jarayonida qat'iy ilmiy-metodik talablar asosida yondashish zarurati tug'iladi. Bu talablar faqat mazmunni shakllantirish bilan cheklanmay, balki darsning tuzilmasi, metodlari, texnologiyalari, baholash mezonlari, o'quvchi faoliyatini rag'batlantirish va shaxsiy yondashuvni amalga oshirish yo'llarini ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonda o'qituvchining roli, uning metodik tayyorgarligi, innovatsion yondashuvlarga egalik darajasi hamda ijodkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, Milliy dastur asosida belgilangan ilmiy-metodik talablar har bir ona tili o'qituvchisining kundalik amaliy faoliyatida yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi lozim.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Hozirgi davrning asosiy talablaridan biri shuki, ajdodlardan qolgan boy ilmiy merosni yosh avlodga o'rgatishda, o'quvchilarning bilish faoliyati va tafakkurini rivojlantirishda umumiy o'rta ta'lim maktablarida yetakchi fan (predmet) hisoblangan ona tilining ichki va tashqi imkoniyatlaridan maqsadga muvofiq hamda samarali foydalanish zarur. Ya'ni dars jarayonida faqat bitta fanga oid bilimlarni berish bilan cheklanmay, o'rganilayotgan mavzu mazmuniga mos holda boshqa fanlarga oid tushunchalarni ham singdirish, ular yuzasidan ko'nikma va malakalar hosil qilish talab etiladi. Integratsiya barcha jabhalarga xos tushunchadir. Ushbu atama ta'lim sohasiga tatbiq etilganda ta'lim maqsadi va ta'lim shakli ma'nolarida qo'llanadi. Har ikkala holatda ham yaxlitlik va butunlik tamoyiliga asoslaniladi. Demak, integratsiya o'zaro bog'liqlik va yaxlitlik ma'nolarini anglatadi. Integratsiya jarayonining rivojlanishiga ilmiy bilishning taraqqiyoti katta ta'sir ko'rsatgan. Ilmiy bilimlar integratsiyasi yangi jamiyatni barpo etish sharoitida g'oyadan qonun darajasiga ko'tarildi. Integratsiya differensiyatsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayonlar o'quv fanlari tizimining tuzilishida hamda o'quvchilarning bilimlarini umumlashtirish usullarini izlashda o'z ifodasini topadi. Integratsiya bir necha o'quv fanlarining yagona tizimga jamlanishini anglatadi, bunda ilmiy tushunchalar o'qitish metodlari va umumiy mazmun bilan uzviy bog'liq holda qaraladi. Koordinatsiya esa o'quv fanlarining o'zaro bog'liqlikda mukammal qayta ishlanganligini anglatadi.¹

"Pedagogik atamalar lug'ati"da integratsiya tushunchasi quyidagicha izohlanadi:

- o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligi;
- lotincha integratio so'zidan olingan bo'lib, qayta qurish, tiklash, to'ldirish ma'nolarini anglatadi;
- integer – to'liq, butun, yaxlit degan tushunchani bildiradi.

Integratsiya bir-biri bilan organik tarzda birlashish, o'zaro singish va natijada yangi, yagona, barqaror hamda umumlashgan yaxlit g'oyani hosil qilish jarayonidir. Professor R. Mavlonova va N. Raxmonqulovalar ham integratsiya atamasini ikki ma'noda talqin qiladilar: tizim yoki organizmning alohida tabaqalashtirilgan qismlari va vazifalarining o'zaro bog'liqlik holatini ifodalovchi tushuncha hamda shu holatga olib boruvchi jarayon; tabaqalashtirish jarayoni bilan bir vaqtda amalga oshiriladigan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.²

G. F. Fedoresning "Ta'lim nazariyasi va amaliyotida integratsiya muammosi" nomli asarida pedagogik integratsiyaning mohiyati keng tahlil qilingan. Unda pedagogik integratsiya mohiyatini "insonni tarbiyalash fanidan" ajratib ko'rsatishga urinish kuzatiladi. Shu maqsadda muallif tomonidan yaxlitlik va uyg'unlik tushunchalari hamda ulardan kelib chiqadigan "yaxlit (butun) shaxs", "uyg'un rivojlangan shaxs", "integrativ va uyg'un fikrlash" kabi pedagogik atamalar keng qo'llaniladi. Yaxlitlik, uyg'unlik va integratsiya tushunchalari mazmunan bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda talqin etiladi. Yuqorida keltirilgan izohlarda integratsiya butunlik va yaxlitlik ma'nolarida qo'llangan. Ayni paytda ta'lim sohasida integratsiya ko'proq "fanlararo aloqa" va "fanlarni yaqinlashtirish" tushunchalari bilan izohlanadi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, integratsiya jarayonining asoslari klassik pedagogikaning uzoq tarixiga borib taqaladi va fanlararo aloqalar g'oyasi bilan uzviy bog'liqdir. Ilmiy-pedagogik va metodik adabiyotlarda fanlararo bog'liqlik bilan integratsiya tushunchalari ko'pincha bir xil mazmunda qo'llangandek tuyuladi. Biroq integratsiya fanlararo bog'liqlikka nisbatan ancha keng tushuncha bo'lib, fanlararo aloqaning eng yuqori darajasi hisoblanadi.³

"O'zaro aloqada bo'lgan barcha narsalar aynan shu aloqada o'qitilishi kerak", – deb ta'kidlaydi Yan Amos Komenskiy. Bola ma'lum bir darsda muayyan hodisani o'rganar ekan, u faqat o'sha fan doirasida qolib ketmay, boshqa fanlardan olgan bilim, ko'nikma va malakalarini ham amalda qo'llaydi.⁴

1 Zverev I.D. Integratsiya i "integrirrovanny predmet" // Biologiya v shkole. - Moskva. 1991. №5. - S.46-49

2 Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.X., Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. - T.: Ilm ziyo, 2009. - 15 b.

3 Braje T.G. Integratsiya predmetov v sovremennoy shkole // Literatura v shkole. - Moskva. 1996.-№ 5.-S. 150-154.

4 Baxareva L.N., Integratsiya uchebnix zanyatiy v nachalnoy shkole na kraevedcheskoy osnove I Nachalnaya shkola.- Moskva. 1991. - № 8. - S. 48.

Fanlar o'rtasidagi aloqadorlik va munosabatlar aynan shu faollikka yo'naltirilishi lozim. IX asrda yashab ijod qilgan buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy o'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida fanlararo bog'liqlik masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Asarda bilimning deyarli barcha sohalar yoritilib, fandan fanga o'tib boriladi. Bu haqda muallif shunday yozadi: "Maqsad gapni cho'zish emas, balki o'quvchini zerik-tirmaslikdir. Chunki doimo bir xil narsaga qaray berish malollik va sabrsizlikka olib keladi. O'quvchi fandan fanga o'tib tursa, turli bog'larda yurgandek bo'ladi. Birini ko'rib ulgurmay, boshqasi boshlanadi va 'har bir yangi narsada o'ziga yarasha lazzat bor', deganidek, ularni o'rganishga qiziqish uyg'onadi. Bir xil narsa charchatadi va xotirani toliqtiradi".

M. Jumaniyozova o'z dissertatsiyasida "integral" va "integratsiya" tushunchalari o'rtasidagi farqlarni ilmiy asosda yoritadi. Tadqiqotchi integrativ bilimlarning o'quvchilar bilimini yaxlitlashdagi rolini aniqlab, olamning fizik manzarasini shakllantirishda bilimlar integratsiyasi muhim asos bo'lishi mumkinligini isbotlaydi. Shuningdek, tabiiy fanlar, jumladan, fizika o'qitishda fizika va astronomiyaga oid integrativ bilimlarga tayangan holda ta'lim berish o'quvchilarda tabiat hodisalarining mohiyatini anglash, qonunlarning saqlanishi va umumiyligi hamda olamning moddiyligi kabi muhim metodologik bilimlarni samarali shakllantirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. O. I. Avazboyev "O'quv predmetlari mazmunini integratsiyalash asosida mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish" nomli tadqiqotida integratsiyani quyidagi turlarga ajratadi:

- integratsiyaning umummetodologik turi;
- integratsiyaning umumilmiy turi;
- integratsiyaning xususiy ilmiy turi.

A. Zunnunovning "Ta'lim jarayonida o'quv fanlarini integratsiyalash omillari" nomli qo'llanmasida o'quv fanlarini integratsiyalashning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilib, badiiy adabiyot va tarix fanlarining o'zaro uyg'unligiga alohida e'tibor qaratiladi. Boshlang'ich maktabda integratsiyalashgan ta'lim masalalari pedagogika fanlari doktorlari R. A. Mavlonova va N. X. Raxmonqulovalarning "Boshlang'ich maktabning integratsiyalashgan pedagogikasi" nomli qo'llanmasida atroflicha yoritilgan. Ushbu asarda fanlarni birlashtirish g'oyasi ilgari surilib, boshlang'ich maktabda bilimning ikki sohasi yetakchi o'rin egallashi lozimligi ko'rsatib beriladi:

- birinchisi – tabiatshunoslik (bolani o'rab turgan tabiat bilan tanishtirish),
- ikkinchisi – jamiyatshunoslik (odamlar, jamiyat, muassasalar va ijtimoiy majburiyatlar bilan tanishtirish).

Gumanitar va tabiiy fanlar o'rtasidagi chuqur va keng aloqalar tarix, geografiya, tabiatshunoslik, grammatika va arifmetika materiallari orqali yoritib beriladi. Mualliflar boshlang'ich maktabda boshqa barcha fanlarni yagona o'quv majmuasiga integratsiyalovchi "bitta fan", ya'ni dunyoshunoslikni o'qitish g'oyasini ilgari suradilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy-metodik talablar, avvalo, dars mazmunining aniqligi va maqsadliliigi, bosqichma-bosqich rivojlantiruvchanligi, shuningdek, o'quvchining yosh xususiyatlariga mosligi bilan belgilanadi. Bizning tadqiqot ishimizda boshlang'ich sinflarda til o'rgatishning asosiy vazifasi o'quvchilarda to'g'ri talaffuz, savodxonlik, o'qish malakalari, yozuv texnikasi hamda grammatik ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat bo'lsa-da, bugungi kun yondashuvlarida bu elementlar yetarli emas. Endilikda har bir dars o'quvchining ijodiy tafakkurini shakllantirish, mustaqil fikrlashga undash, axborotni tahlil qilishga o'rgatish, o'z fikrini izchil bayon etishga tayyorlash kabi vazifalarni ham bajarishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchidan faqat bilim yetkazuvchi emas, balki metodik jihatdan qurollangan, innovatsion yondashuvlardan foydalana oladigan, didaktik vositalarni to'g'ri tanlaydigan hamda har bir darsni ijodiy tashkil eta oladigan shaxs sifatida namoyon bo'lishni talab etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy dasturga ko'ra, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitilishi jarayonida ko'proq hayotiylik, amaliyotga yaqinlik, real kommunikatsiya muhitini yaratish hamda o'quvchilarda individual yondashuv asosida tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirish lozim. Bu jarayonda metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, darslarda o'yinli metodlardan foydalanish, dialogik nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar berish, vizual ko'makchilar (rasm, sxema, jadval) yordamida til elementlarini tushuntirish, bolalar adabiyotidan namunalar asosida matn ustida ishlash orqali grammatik bilimlarni singdirish samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, texnologik yondashuvlar – interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari, multimedaviy materiallar va onlayn resurslardan foydalanish orqali darslar samaradorligi oshadi, o'quvchilarda ona tili darslariga bo'lgan qiziqish kuchayadi. Ilmiy-metodik talablar baholash tizimiga ham alohida yondashuvni talab qiladi. An'anaviy baholash mezonlari (faqat xatolarni topish va to'g'rilash) hozirgi zamonaviy metodik qarashlarga to'liq mos kelmaydi. Milliy dastur bu borada differensial va formatif baholash turlarini taklif etadi. Jumladan,

o'quvchining darsdagi ishtiroki, o'z fikrini bildirishdagi faolligi, matn bilan ishlash qobiliyati, grammatik qoidalarini tushunishi va ularni amaliy qo'llay olish darajasi baholash mezonlarining muhim tarkibiy qismiga aylanishi lozim. Bu esa o'quvchilarning o'z bilimiga bo'lgan ishonchini oshiradi, tanqidiy tahlilga o'rgatadi va ularni doimiy izlanishga undaydi.

Ona tili darslarida o'quv materiallarini tanlashda ham muayyan metodik talablar mavjud. Ushbu materiallar bolaning yosh xususiyatlariga mos, milliy qadriyatlar bilan uyg'un, estetik va axloqiy tarbiya beruvchi, mavzuga oid, mazmunan boy hamda mantiqiy jihatdan sodda bo'lishi zarur. Darsliklarda keltirilgan matnlar, mashqlar va topshiriqlar o'quvchining aqliy rivojlanishiga mos holda tahliliy fikrlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Masalan, har bir matndan so'ng beriladigan savollar o'quvchini muloqotga kirishishga, matn mazmunini tushunishga, asosiy g'oyani aniqlashga, muallif fikrini sharhlashga va o'z pozitsiyasini bildirishga xizmat qilishi lozim. Bunday yondashuvlar orqali o'quvchining nafaqat til kompetensiyasi, balki adabiy-estetik dunyoqarashi ham shakllanadi. Boshlang'ich sinf ona tili darslariga qo'yilgan talablar doirasida lingvistik kompetensiya bilan bir qatorda kommunikativ va madaniy kompetensiyalarning shakllanishiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Til faqat aloqa vositasi emas, balki milliy madaniyatni, an'analarni, qadriyatlarni va xalqning dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim omildir. Shu sababli o'quvchilar til vositasida o'z millatini anglashga va o'zligini tanishga yo'naltiriladi. Dars jarayonida xalq maqollari, matallar, afsonalar, milliy bayramlar hamda o'zbek xalqining urf-odatlarini bilan bog'liq matnlardan foydalanish orqali tilni o'rganish madaniy kontekstda amalga oshiriladi. Bu esa o'quvchilarda ona tiliga bo'lgan mehrni oshirish, uni qadrlash va asrab-avaylash hissiyotlarini shakllantiradi.

Ilmiy-metodik talablar darsni tashkil etishning texnologik jihatlarini ham belgilaydi. Har bir darsda kirish, asosiy qism, mustahkamlash va yakunlovchi bosqichlar aniq rejalashtirilgan bo'lishi lozim. Darsning har bir bosqichi o'z vazifasiga ega bo'lib, ular o'zaro bog'liq va mantiqiy izchillikda amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir bosqichda o'quvchilarning faolligini ta'minlashi, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirishi, muammoli vaziyatlar orqali izlanishga undashi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga qiziqish uyg'otishda kreativ yondashuvlar – teatr elementlari, drammatizatsiya, rolli o'yinlar hamda ijodiy yozuvlar (hikoyani davom ettirish, dialog tuzish, topshiriq asosida matn yaratish) samarali hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirishda quyidagi asosiy tamoyillarga alohida e'tibor qaratiladi:

- kollaboratsiya – jamoa bo'lib ishlash qobiliyatini rivojlantirish;
- kommunikativlik – samarali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirish;
- kreativ fikrlash – yangicha g'oyalar ishlab chiqish va muammolarni hal etishga intilish;
- tanqidiy fikrlash – mustaqil fikr yuritish va masalaga tahliliy yondashish.⁵

O'zbekiston Respublikasining 2020-09-23 dagi "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son⁶ Qonuni, Vazirlar Mahkamasining 2017-03-15 dagi "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-son⁷ qarori hamda Prezident Administratsiyasining 2023-04-27 dagi 08-740-sonli topshirig'iga muvofiq, umumta'lim fanlarini o'qitishda uzluksizlik va izchillikni ta'minlash maqsadida umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun tayanch o'quv rejalari tasdiqlangan. Mazkur rejalarga ko'ra, boshlang'ich sinflarda o'quv soatlarining taqsimlanishi quyidagicha belgilangan:

- "Ona tili va adabiyot" fani bo'yicha 1-sinfda o'quv yilining 1–2-choraklarida haftasiga 4 soat "Alifbe", 4 soat "Yozuv", 3–4-choraklarida esa haftasiga 8 soat "Ona tili va o'qish savodxonligi" fani o'qitiladi;
- 2–4-sinflarda haftasiga 4 soat "Ona tili" va 3 soat "O'qish" fani o'qitiladi.

XULOSA

Tadqiqot jarayonida olib borilgan o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf ona tili ta'limi bugungi kun talablari, ya'ni Milliy dasturga mos ilmiy-metodik yondashuvlar asosida tashkil etilishi zarur. Bunday darslar jarayonida faqat til qoidalarini o'rgatish bilangina cheklanib qolmasdan, balki o'quvchilarning shaxsiy, aqliy, axloqiy, madaniy hamda ijtimoiy jihatdan har tomonlama rivojlanishiga erishish mumkin. Til vositasida fikrini erkin ifodalay oladigan, muloqotga kirisha biladigan va ijodiy yondasha oladigan o'quvchi har jihatdan yetuk va barkamol shaxs sifatida shakllanadi. Shu bois har bir o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatiga yondashishda ta'lim mazmuni, metodlari va motivatsiya omillarini uyg'unlashtirgan holda, har bir darsni hayotbaxsh, ma'naviy-axloqiy va didaktik yutuqlarga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishi lozim. Faqat shundagina boshlang'ich ta'lim bosqichida ona tili darslari haqiqiy ma'noda shaxs kamolotining mustahkam poydevoriga aylanadi.

5 O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2023-yil 15-maydagi "Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun 2023-2024-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejani tasdiqlash to'g'risidagi 125-son buyrug'i

6 <https://lex.uz/docs/-5013007>

7 <https://test.lex.uz/docs/-3137130>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2023-yil 15-maydagi "Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun 2023–2024-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejani tasdiqlash to'g'risida"gi 125-son buyrug'i.
2. Zverev I. D. Integratsiya i "integrirovanny predmet" // Biologiya v shkole. Moskva, 1991. № 5. B. 46–49.
3. Pedagogik atamalar lug'ati. Toshkent: Fan, 2008. 50 b.
4. Mavlonova R. A., Rahmonqulova N. X. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Toshkent: Ilm ziyo, 2009. 15 b.
5. Fedorets G. F. Mejpredmetnye svyazi. Leningrad, 1983. 88 b.
6. Braje T. G. Integratsiya predmetov v sovremennoy shkole // Literatura v shkole. Moskva, 1996. № 5. B. 150–154.
7. Baxareva L. N. Integratsiya uchebnyx zanyatij v nachalnoy shkole na kraevedcheskoy osnove // Nachalnaya shkola. Moskva, 1991. № 8. B. 48.
8. Beruniy A. R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. 1-jild. Toshkent: Fan, 1968. 22 b.
9. Jumaniyozova M. Fizika o'qitishda integrallashgan bilimlar va ulardan foydalanishning uslubiy asoslari: ped. fan. nomz. dis. Toshkent, 2008.
10. Avazboev O. I. O'quv predmetlari mazmunini integratsiyalash asosida mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish: ped. fan. nomz. dis. Toshkent, 2001. 73 b.
11. Zunnunov A. Ta'lim jarayonida o'quv fanlarini integratsiyalashtirish omillari. Toshkent: Sharq, 2005.
12. Mavlonova R., To'raeva O., Holiqberdiev K. Pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2001. 146 b.

SOCIOCULTURAL FACTORS INFLUENCING LANGUAGE LEARNING AMONG CENTRAL ASIAN STUDENTS

Mamataliyev Davronbek

Assistant teacher - Angren University

Abstract: This article examines the sociocultural factors influencing English language learning among students from Central Asia, with a particular focus on the gap between conversational English proficiency and academic English competence. Drawing on sociocultural theory and research in English for Academic Purposes (EAP), the study analyzes how prior educational practices, teacher-centered instruction, and limited exposure to academic literacy shape learners' preparedness for higher education. The findings indicate that while many Central Asian students demonstrate strong motivation and functional oral communication skills, they often struggle with academic reading, writing, and critical engagement required in Western-modeled higher education institutions.

Key words: academic English; sociocultural factors; Central Asian students; English for Academic Purposes (EAP); academic literacy; higher education.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy Osiyo davlatlaridan kelgan talabalar orasida ingliz tilini o'rganish jarayoniga ta'sir etuvchi sotsiokultural omillar tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor kundalik muloqot uchun mo'ljallangan ingliz tili ko'nikmalari bilan akademik ingliz tili kompetensiyasi o'rtasidagi tafovutga qaratilgan. Sotsiokultural nazariya hamda akademik maqsadlar uchun ingliz tili (EAP) tadqiqotlariga tayangan holda, maqolada oldingi ta'lim tajribasi, o'qituvchi markazli ta'lim modeli va akademik savodxonlikka yetarli e'tibor berilmasligi talabalarni oliy ta'limga tayyorlashda qanday muammolar keltirib chiqarishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo talabalari kuchli motivatsiyaga va og'zaki muloqot ko'nikmalariga ega bo'lishiga qaramay, akademik o'qish, yozish va tanqidiy fikrlash talab etiladigan vazifalarda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Kalit so'zlar: akademik ingliz tili; sotsiokultural omillar; Markaziy Osiyo talabalari; akademik maqsadlar uchun ingliz tili (EAP); akademik savodxonlik; oliy ta'lim.

Аннотация: В статье рассматриваются социокультурные факторы, влияющие на изучение английского языка студентами из стран Центральной Азии, с особым акцентом на разрыв между разговорной коммуникативной компетенцией и академическим владением английским языком. Опираясь на социокультурную теорию и исследования в области английского языка для академических целей (English for Academic Purposes, EAP), в работе анализируется, каким образом предыдущий образовательный опыт, преобладание учитель-центрированной модели обучения и ограниченное развитие академической грамотности формируют готовность обучающихся к обучению в высших учебных заведениях. Результаты исследования показывают, что, несмотря на высокую мотивацию и достаточно развитые устные коммуникативные навыки, многие студенты из Центральной Азии испытывают трудности при выполнении заданий, требующих академического чтения, письма и критического мышления, характерных для высших учебных заведений, ориентированных на западные образовательные модели.

Ключевые слова: академический английский язык; социокультурные факторы; студенты Центральной Азии; английский язык для академических целей (EAP); академическая грамотность; высшее образование.

INTRODUCTION

Language learning is not solely a cognitive process; rather, it is deeply influenced by sociocultural factors such as educational background, teaching traditions, and academic expectations. For students from Central Asia, learning English presents a set of unique challenges shaped by the nature of English instruction in their home countries. In many Central Asian educational systems, English language teaching emphasizes basic conversational competence and grammatical accuracy, often at the expense of academic language skills such as critical reading and academic writing (Sari & Purnama, 2016). As a result, students entering higher education—particularly in international or Western-modeled institutions—may struggle to meet the linguistic and

academic demands placed upon them. Despite strong motivation to succeed academically and professionally, Central Asian students frequently encounter difficulties when engaging in advanced academic tasks. This paper examines how sociocultural and educational factors influence English language learning among Central Asian students, with particular attention to the gap between conversational proficiency and academic language competence.

RESEARCH METHODOLOGY

This study adopts a qualitative, literature-based approach to analyze sociocultural factors affecting English language acquisition among Central Asian learners. Relevant academic sources focusing on English language education, sociocultural theory, and higher education contexts were systematically reviewed. Particular emphasis was placed on studies addressing English instruction practices in Central Asia and their impact on learners' academic preparedness. The analysis focused on identifying recurring themes related to instructional methods, learner motivation, and challenges associated with the transition from general English to academic English. These themes were subsequently synthesized to provide a coherent understanding of the linguistic experiences of Central Asian students in higher education.

LITERATURE REVIEW

A review of existing research and educational practices across Central Asian contexts reveals a clear and recurring pattern in the English proficiency of students entering higher education (Hyland, 2006; Sari & Purnama, 2016). Many students demonstrate relatively strong oral communication skills, particularly in everyday conversational settings. This strength can largely be attributed to classroom practices that emphasize grammar exercises, vocabulary memorization, and rehearsed dialogues aimed at basic communication (Hyland, 2006). However, when students are required to use English in academic contexts—such as reading scholarly texts, writing research-based assignments, or participating in formal academic discussions—their performance often declines noticeably (Cummins, 2008; Wingate, 2015). This contrast highlights the distinction between general communicative ability and the more demanding nature of academic English. Academic reading skills, including the ability to identify key arguments, evaluate evidence, integrate ideas from multiple sources, and comprehend discipline-specific terminology, tend to be insufficiently developed (Hyland, 2019; Street, 2003). Similarly, many students experience difficulties with academic writing tasks that require clear argumentation, logical organization, appropriate academic register, and accurate referencing (Hyland, 2019; Woodrow, 2018). These findings suggest that conversational fluency alone does not ensure academic literacy, particularly in educational contexts where academic English is not taught explicitly (Cummins, 2008; Wingate, 2015).

Prior educational experiences play a crucial role in shaping how Central Asian students approach language learning (Lantolf et al., 2015; Vygotsky, 1978). In many educational systems across the region, English instruction remains predominantly teacher-centered. Lessons typically focus on the transmission of knowledge from teacher to student, with limited opportunities for interaction, peer collaboration, or exploratory learning (Street, 2003; Lantolf et al., 2015). Achievement is commonly assessed through examinations that prioritize memorization and grammatical accuracy rather than critical thinking or original language use (Street, 2003). As a consequence, students develop learning strategies that are effective within this system but less suitable for higher education environments that value independence and critical engagement (Wingate, 2015; Vygotsky, 1978). For instance, students may feel confident recalling memorized definitions or grammatical rules but struggle to apply this knowledge in unfamiliar academic situations (Hyland, 2019; Street, 2003). When confronted with open-ended tasks such as essay writing or seminar discussions, they may experience uncertainty regarding expectations and lack the linguistic resources required to articulate complex ideas clearly and coherently (Hyland, 2006; Woodrow, 2018).

ANALYSIS AND RESULTS

The transition from secondary school to university represents a particularly challenging stage for many Central Asian students (Sari & Purnama, 2016; Wingate, 2015). In higher education—especially in institutions influenced by Western academic traditions—students are expected to engage extensively with academic texts, produce analytical writing, and participate actively in discussions (Hyland, 2019; Woodrow, 2018). These expectations often differ markedly from the more passive learning roles students previously experienced (Street, 2003; Vygotsky, 1978). During the initial semesters, many students experience what may be described as academic shock (Sari & Purnama, 2016; Wingate, 2015). These difficulties are not limited to language proficiency; they also involve unfamiliar academic conventions, such as citation practices, plagiarism policies, and expectations regarding originality (Hyland, 2019; Woodrow, 2018). Importantly, even students with adequate

general English proficiency scores may struggle academically, indicating that standardized language tests do not always reflect readiness for academic study (Cummins, 2008; Sari & Purnama, 2016).

Despite these challenges, Central Asian students are often highly motivated to succeed academically (Sari & Purnama, 2016; Woodrow, 2018). English is widely perceived as a key factor in academic achievement, access to international opportunities, and future career prospects (Wingate, 2015). This strong instrumental motivation frequently encourages students to seek additional learning opportunities, including private courses, online resources, and independent study (Sari & Purnama, 2016). Nevertheless, motivation alone cannot compensate for gaps in academic language preparation (Hyland, 2006; Hyland, 2019). Without explicit instruction in academic English and consistent opportunities to practice higher-level language skills, students may experience frustration, anxiety, and declining confidence (Wingate, 2015). When learners perceive a mismatch between their language ability and academic performance, they may withdraw from class discussions and writing tasks, further constraining their academic development (Wingate, 2015; Woodrow, 2018). Another important finding concerns the variability of institutional support available to Central Asian students. Universities that offer English for Academic Purposes (EAP) programs, writing centers, or preparatory foundation courses tend to facilitate smoother academic transitions. Students enrolled in such programs demonstrate greater awareness of academic conventions and increased confidence in using academic language.

Conversely, institutions that assume students already possess sufficient academic English skills may inadvertently place learners at a disadvantage. In these contexts, students are expected to acquire academic literacy independently while simultaneously mastering disciplinary content. This dual burden can negatively affect academic performance, particularly during the early stages of study. The findings of this study underscore the strong influence of sociocultural context on language learning among Central Asian students (Lantolf et al., 2015; Vygotsky, 1978). From a sociocultural perspective, language learning does not occur in isolation; rather, it is shaped by social interaction, institutional norms, and educational traditions. In many Central Asian contexts, historical and systemic factors have contributed to teaching approaches that emphasize authority, accuracy, and uniform outcomes over exploration, discussion, and learner autonomy (Street, 2003). While such approaches may support the development of foundational language knowledge, they often provide limited opportunities for students to engage in authentic academic discourse. As a result, learners may enter higher education with a solid grammatical foundation but insufficient experience in using language as a tool for inquiry, argumentation, and knowledge construction. This observation aligns with sociocultural theories of learning, which emphasize that meaningful interaction and active participation are essential for developing higher-level language skills (Lantolf et al., 2015).

A key issue emerging from this discussion is the distinction between conversational English and academic English (Cummins, 2008). Conversational English is typically supported by contextual cues, shared background knowledge, and informal interaction, allowing for flexibility and tolerance of linguistic inaccuracies. Academic English, by contrast, is more abstract, decontextualized, and cognitively demanding, requiring precision, clarity, and adherence to established conventions (Hyland, 2006; Wingate, 2015). Because many Central Asian students demonstrate fluency in everyday communication, they may be perceived as linguistically prepared for academic study. However, this perception can be misleading. When students are required to read complex texts, construct sustained arguments, or write in accordance with academic conventions, gaps in academic language proficiency become evident (Hyland, 2019). Without recognizing academic English as a distinct register requiring explicit instruction, institutions risk imposing unrealistic expectations on learners and underestimating the level of support they require. The analysis further reveals a close relationship between academic language proficiency and the development of critical thinking skills. Academic literacy extends beyond vocabulary and grammar; it encompasses the ability to interpret texts critically, evaluate evidence, and present original arguments in a coherent and structured manner (Street, 2003; Hyland, 2019). Educational systems that rely heavily on rote memorization may unintentionally limit students' exposure to tasks that foster these competencies. For many Central Asian students, difficulties with academic English do not stem from limited intellectual capacity but rather from insufficient prior experience with analytical and critical tasks. When students are suddenly expected to critique academic sources or formulate independent arguments, they may lack both the conceptual frameworks and the linguistic resources necessary to do so effectively (Wingate, 2015). This suggests that language instruction and critical thinking development should be integrated rather than treated as separate components of education.

The findings of this study have important implications for teaching practice. At the secondary education level, English curricula could be strengthened by gradually introducing elements of academic literacy, such as guided reading of short academic texts, basic research writing, and classroom discussions that encourage interpretation and evaluation (Hyland, 2006). Early exposure to these practices may help reduce the gap between school-based English learning and university-level expectations. At the tertiary level, English for Academic Purposes (EAP) programs should be viewed not as remedial measures but as developmental support struc-

tures that facilitate students' transition into academic discourse communities (Woodrow, 2018). Instruction focusing on genre awareness, disciplinary language use, and academic conventions—combined with collaborative activities, peer feedback, and scaffolded writing tasks—can support the gradual development of students' confidence and academic competence (Hyland, 2019).

CONCLUSION

In conclusion, the challenges faced by Central Asian students in developing academic English proficiency are best understood within their broader sociocultural and educational contexts rather than as individual shortcomings. While many students demonstrate strong motivation and conversational fluency, they often lack sufficient preparation for the linguistic and cognitive demands of academic study. Addressing these challenges requires systemic changes, pedagogical innovation, and sustained institutional support. By recognizing academic English as a socially situated practice and providing learners with structured opportunities to develop academic literacy, educators and institutions can help bridge the gap between conversational proficiency and academic success. Such efforts not only support students' academic achievement but also contribute to more equitable and inclusive higher education environments.

References:

1. Cummins, J. (2008). BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In B. Street & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (2nd ed., Vol. 2, pp. 71–83). Springer.
2. Hyland, K. (2006). *English for academic purposes: An advanced resource book*. Routledge.
3. Hyland, K. (2019). *Second language writing* (3rd ed.). Cambridge University Press.
4. Lantolf, J. P., Thorne, S. L., & Poehner, M. E. (2015). Sociocultural theory and second language development. In B. VanPatten & J. Williams (Eds.), *Theories in second language acquisition* (2nd ed., pp. 207–226). Routledge.
5. Sari, F. R., & Purnama, S. (2016). Academic English challenges in EFL contexts: Implications for higher education. *Journal of English Language Teaching*, 5(2), 45–56.
6. Street, B. V. (2003). What's "new" in new literacy studies? Critical approaches to literacy in theory and practice. *Current Issues in Comparative Education*, 5(2), 77–91.
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
8. Wingate, U. (2015). *Academic literacy and student diversity: The case for inclusive practice*. Multilingual Matters.
9. Woodrow, L. (2018). *Introducing course design in English for specific purposes*. Routledge.

IB KELAJAK TA'LIMINING ASOSIY JIHATLARI

Mirzayeva Faroxat Odiljonovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrası professor v/b, p.f.d.

Annotatsiya: Ushbu kelajak ta'limi IB dasturi, uning ahamiyati, ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati, yoshlarni jahon mehnati bozoriga tayyorlash, dasturni qo'llab-quvvatlash, O'zbekistondagi inson kapitalini rivojlantirish masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: kelajak, ta'lim, dastur, ta'lim sifati, mazmun, metodika, samara, mexanizm, modernizatsiya, tahlil, tajriba, imkoniyat, izlanish, tanqidiy, tahlil.

Abstract: This future education IB program, its importance, its importance in improving the quality of education, preparing young people for the global labor market, supporting the program, and developing human capital in Uzbekistan are highlighted.

Key words: future, education, program, quality of education, content, methodology, effect, mechanism, modernization, analysis, experience, opportunity, research, critical, analysis.

Аннотация: Освещены будущая образовательная программа IB, ее значение, ее значение в повышении качества образования, подготовке молодежи к мировому рынку труда, поддержке программы и развитии человеческого капитала в Узбекистане.

Ключевые слова: будущее, образование, программа, качество образования, содержание, методология, эффект, механизм, модернизация, анализ, опыт, возможности, исследование, критический, анализ.

KIRISH

Ta'lim sifatini oshirish mamlakatimiz kun tartibida turgan dolzarb masalalardan biridir. Zero, buning zamirida mamlakatni rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqishga qodir bo'lgan yetuk mutaxassislarni yetishtirish masalasi turadi. Globallashuv jarayonining tezlashishi dunyoda barcha sohalarida raqobat muhitini yanada kuchaytirmoqda. Zamonaviy dunyoda intellektual va ijtimoiy kapital davlatlar taraqqiyotida tobora muhim o'rin egallamoqda. Bunday sharoitda zamonaviy hamda sifatli bilim berishga asoslangan ta'limgina mamlakatning raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Ushbu jarayonda nostandart, kreativ va tanqidiy fikrlash, yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lgan mutaxassislarga talab ortadi. Bu esa bevosita ta'lim sifatini oshirish bilan bog'liq uzluksiz jarayondir. Sifatli ta'limni amalga oshirish va yuqori natijalarga erishish nafaqat sohadagi mutaxassislardan balki jamiyatning har bir a'zosidan katta mas'uliyat hamda fidoyilikni talab etadi. 2023-yildan boshlab mamlakatimizda maktab ta'limini xalqaro ta'lim dasturlari asosida butunlay isloh qilindi. Bu borada yangi darsliklar ishlab chiqilishi, ilg'or ta'lim standartlari va metodikalarini joriy etildi. Ta'lim sifati bevosita bitiruvchilarning zamonaviy malaka va kasb-hunar ko'nikmasiga ega bo'lishi bilan uzviy bog'liq.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2025-yil 9-sentyabr kuni maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi sohasidagi islohotlar ijrosi hamda kelgusidagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. Yig'ilishda bugungi modernizatsiya jarayonlari, islohot va o'zgarishlar natijadorligi maktab ta'limiga, yangi avlod kadrlarini yetishtirish masalasiga borib taqalayotgani qayd etildi.

Bugungi kunda kasblar deyarli har kuni yo'qolib, yangilari paydo bo'layotgan, axborot biz o'zlashtirishga ulguranimizdan ham tezroq ko'payib borayotgan bir paytda, ota-onalar tobora ko'proq o'yga tolmoqda: qanday ta'lim farzandimizni hayotga chindan ham tayyorlaydi? Qaysi tillar kerak bo'ladi? 10–15 yildan keyin qaysi

ko'nikmalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi? Shunday sharoitda Xalqaro Bakalavriat – IB (International Baccalaureate) haqida tobora ko'proq so'z yuritilmoqda.

IB dasturi yarim asrdan ziyod vaqt oldin Shveysariyada paydo bo'lgan va bugungi kunda 125 mamlakatda faoliyat yuritmoqda. Uning o'ziga xosligi shundaki, u milliy dastur emas, balki global va mahalliy jihatlarni uyg'unlashtiruvchi universal tizimdir. IB maktabida o'quvchi o'z madaniyatini e'zozlashni va ayni paytda boshqalar madaniyatini tushunishni, o'zini katta dunyoning bir bo'lagi sifatida his qilishni o'rganadi.

IB (International Baccalaureate) – bu butun dunyo bo'yicha tan olingan xalqaro ta'lim dasturi bo'lib, u o'quvchilarni nafaqat akademik bilimlarga, balki mustaqil fikrlash, global qarash va shaxsiy rivojlanishga ham tayyorlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

IB kelajak ta'limining asosiy jihatlaridan biri global qarash va xalqaro yondashuv ekanligi. IB o'quvchilarda turli madaniyatlarni tushunish, tolerantlik va xalqaro hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kelajakda ta'lim va ish faoliyati tobora ko'proq global miqyosda kechadi, IB esa bunga mos tayyorgarlik beradi.

Global qarash (Global Mindset) - IB dasturi o'quvchilarda faqat milliy yoki mahalliy doirada emas, balki butun dunyo miqyosida fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu orqali tolerantlik va madaniy xilma-xillikni qadrlash – o'quvchilar turli millat, din va madaniyat vakillarining qarashlarini tushunish va hurmat qilishni o'rganadilar. Shu bilan birgalikda umumjahon muammolarni hal qilishga tayyorlash – iqlim o'zgarishi, barqaror rivojlanish, inson huquqlari kabi masalalarni tahlil qilish orqali keng qamrovli fikrlash hosil qilinadi. Ta'lim oluvchilarda bilimlarni o'zaro bog'liqlikni anglash – mahalliy qarorlarning global oqibatlari va global voqealarning mahalliy hayotga ta'sirini tushunish.

Xalqaro yondashuv (International-Mindedness) IB falsafasining markazida turadi. O'quvchilarni "dunyo fuqarosi" sifatida tarbiyalash – ya'ni o'zini bir davlat vakili emas, balki butun insoniyatning mas'uliyatli a'zosi sifatida his qilishga o'rgatadi. Buning uchun o'quvchilar turli tillarni o'rganishlari zarur bo'ladi. IB dasturlarida chet tillarini o'rganish majburiy, chunki til – boshqa madaniyatni tushunish kalitidir.

O'quv jarayonida ko'p qirrali yondashuv – bilimlar turli mamlakatlarning tarixiy, ilmiy va madaniy tajribasi asosida o'rgatiladi.

Tadqiqot va tanqidiy fikrlash – o'quvchilar ma'lumotni faqat yodlash emas, balki uni tahlil qilish va global kontekstda qo'llashni o'rganadilar.

Kelajak ta'limi uchun ahamiyati shundaki, global hamkorlik – yoshlar kelajakda xalqaro jamoalarda ishlashga tayyor bo'ladilar. Barqaror rivojlanishga hissa qo'shish orqali esa, ular ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol bo'lishadi.

IB o'quvchilarni jamiyat va atrof-muhit oldidagi mas'uliyatni his etishga o'rgatadi. Kelajak ta'limi ham insoniyatning barqaror taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Innovatsion fikrlash – turli madaniyatlar kesishmasida yangi g'oya va echimlar paydo bo'ladi. An'anaviy yodlashga asoslangan ta'limdan ko'ra, IB amaliyotga, tadqiqot va loyiha ishlari orqali o'qitishga ko'proq urg'u beradi. Bu kelajak ta'limining asosiy tamoyiliga aylanishi kutilmoqda.

IB dasturining eng katta kuchli shundaki, u o'quvchilarga "mahalliy ildiz, global qarash" tamoyili asosida ta'lim beradi. Bu esa kelajak avlodni nafaqat bilimli, balki xalqaro maydonda raqobatbardosh, mas'uliyatli va ochiq fikrli shaxs sifatida shakllantiradi.

Mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish. IB dasturi o'quvchilardan tanqidiy va tahliliy fikrlashni talab qiladi. Bu esa ularni tez o'zgarayotgan dunyoda yangiliklarga moslasha oladigan va ijodkor shaxslarga aylantiradi.

Hayotiy ko'nikmalarga urg'u berilishi. Faqat bilim emas, balki kommunikatsiya, jamoada ishlash, vaqtni boshqarish, tadqiqot olib borish kabi hayotiy zarur ko'nikmalar shakllantiriladi. Bu kelajakda mehnat bozorida eng muhim ustunliklardan biridir.

IB (International Baccalaureate) dasturining asosiy bosqichlari:

1. PYP (Primary Years Programme)

3 yoshdan 12 yoshgacha. Bolalarda qiziqish uyg'otish, mustaqil o'rganishga o'rgatish, o'zini va dunyoni turli jihatdan tushunishni shakllantirish asosiy maqsadi hisoblanadi.

PYPning asosiy xususiyatlari:

- Inquiry-based learning (So'roqqa asoslangan o'qitish).** Bunda o'quvchilar tayyor ma'lumotni yodlamaydi, balki savol berish va javob topish orqali bilim hosil qiladi. Masalan: "Suv nima uchun bug'lanadi?" – bolalar tajriba o'tkazib o'zlari topishadi.
- Transdisciplinary yondashuv.** Fanlar alohida o'rgatilmaydi, balki bir mavzuga bog'lab o'rganiladi. Masalan: "Sayohatlar" mavzusida tarix, geografiya, matematika va til birlashtiriladi.

3. Learner Profile (O'quvchi qiyofasi). Har bir bola quyidagi sifatlarni rivojlantiradi:

- bilimdonlik (knowledgeable);
- izlanishchanlik (inquirer);
- ijodkorlik (thinker);
- ochiq fikrlilik (open-minded);
- g'amxo'rlik (caring);
- mas'uliyatlilik (principled);
- muvozanatlilik (balanced);
- jasurlik (risk-taker).

Learner Profile o'qitish usuli: O'yin, loyiha va savollar orqali o'rganish. Masalan: Men kimman? Biz qanday qilib o'zimizni tashkil qilamiz? Dunyo qanday ishlaydi? Natija: Bola mustaqil savol berishni, javob topishni va dunyoni kuzatishni o'rganadi.

Buning natijasida (PYP bitiruvchisi qanday bo'ladi?) o'quvchilar mustaqil o'qishga, qiziqib savol berishga, jamoada ishlash va fikrini ifodalashni, dunyoqarashi keng va turli madaniyatlarni hurmat qilish, o'z bilimlarini amalda qo'llay olishga o'rganadilar. PYP – bu bolaning ilk yillarida “bilim olish” emas, balki “bilim topishni o'rganish” ga asoslangan tizimdir. Shuning uchun IB kelajak ta'limining eng muhim bosqichi hisoblanadi.

2. MYP (Middle Years Programme)

Bu bosqich 11 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar uchun mo'ljallangan va u PYP bilan DP o'rtasidagi “ko'pri” vazifasini bajaradi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlash, global dunyoqarash va o'z qiziqishlarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Bu davrda o'quvchi o'zini kim sifatida ko'rayotgani va kelajakda qaysi sohada davom etishini tushunib boradi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni va turli fanlar o'rtasida bog'liqlikni ko'ra olishni shakllantirish asosiy maqsad hisoblanadi.

MYP asosiy xususiyatlari 8 ta fan sohasi (har yili o'quvchi ularni o'rganadi): til va adabiyot, ikkinchi til (xorijiy tillar), ijtimoiy fanlar (tarix, geografiya va boshqalar), tabiiy fanlar (fizika, kimyo, biologiya), matematika, san'at, jismoniy tarbiya va sog'lom turmush, dizayn va texnologiyani o'rganadilar.

MYP faqat faktlarni emas, balki tushunchalarni o'rganishga urg'u beradi. Masalan: tarix darsida shunchaki sanalarni yodlash emas, balki “o'zgarish”, “adolat”, “ziddiyat” kabi tushunchalarni tahlil qilish.

Fanlar o'zaro bog'liq holda o'qitiladi. Masalan: matematika + geografiya = statistik xaritalar tuzish. O'quvchilar global kontekstlar tuzadi. Bu orqali o'quvchilar bilimni hayotga bog'lab o'rganadilar.

MYP oxirgi yilida har bir o'quvchi o'ziga qiziq bo'lgan mavzuda mustaqil shaxsiy loyiha (Personal Project) yaratadi. Masalan: robot yasash, kitob yozish, ekologik kompaniya, mobil ilova yaratish. Bu loyiha o'quvchining mustaqilligi, tadqiqot qobiliyati va ijodini ko'rsatadi.

MYP Personal Project o'quvchilarda texnologiya va innovatsiyalardan keng foydalanishga o'rgatadi.

- Mobil ilova yaratish (masalan, maktab jadvalini oson va qulay topish uchun).
- Arduino yoki Raspberry Pi orqali “aqlli uy” qurilmasi yasash.
- Onlayn o'yin yoki veb-sayt ishlab chiqish.

O'zi tanlagan ilmiy mavzu bo'yicha eksperiment o'tkazib, natijalarni taqdim qilish (masalan, turli o'g'itlarning o'simlik o'sishiga ta'siri).

Video darslar kontentini tayyorlash va YouTube da joylashtirish, o'zining rassomlik ko'rgazmasini qisqa metrajli film suratga olish, maktabda madaniyatlara festival tashkil qilish, musiqa albomi yozib chiqarishni o'rganadilar.

Jamiyat va barqarorlikni ta'minlashga o'z hissalarini qo'shishga o'rgatadi. Masalan. ekologik kompaniya (plastikni kamaytirish bo'yicha loyiha), mahalliy muammoga yechim topish (masalan, maktab hududini obodonlashtirish), xayriya tadbiri o'tkazish va muhtojlarga yordam ko'rsatish, energiya tejash bo'yicha loyihalar ishlab chiqish.

Personal Project orqali o'quvchi nimaga erishadi?

O'quvchilarda qiziqishini amaliy natijaga aylantiradi, tadqiqot metodikasini o'rganadi, mustaqil ishlashni va vaqtni boshqarishni o'rgatadi. Natijani taqdim qilish ko'nikmasiga ega bo'ladi. Eng muhimi kelajakdagi kasb yoki ta'lim yo'nalishini tanlashda aniqroq qaror qila oladi.

MYP shaxsiy loyihasi – bu o'quvchining ichki dunyosini va kelajakdagi orzularini namoyish etuvchi katta qadam. Buning natijasida IB bitiruvchilari ko'pincha universitetlarda yuqori baholanadi.

MYP bitiruvchilari mustaqil va tanqidiy fikrlash, bir nechta fanlarni bog'lagan holda muammolarni hal qilish, o'zini jamiyatning faol a'zosi sifatida ko'ra olish, innovatsion fikr va ijodiy yondashuvni qo'llay olish, qobiliyatiga ega bo'ladi. Buning natijasida DP bosqichiga tayyor bo'ladi. MYP – bu o'quvchini “bilim olishdan” tashqari “bilimni hayotda qo'llash” ga o'rgatuvchi bosqich. Ayniqsa, Personal Project orqali bola o'z qiziqishini amaliy natijaga aylantiradi.

3. DP (Diploma Programme)

Bu bosqich IB tizimining yakuniy va eng mas'uliyatli qismi hisoblanadi. O'quvchilarni universitet va mustaqil hayotga to'liq tayyorlash, ularda akademik chuqurlik, keng dunyoqarash va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish asosiy maqsadi hisoblanadi.

DP (Diploma Programme)ning asosiy tuzilishi 6 ta fan sohasi (o'quvchi har biridan bitta tanlaydi): til va adabiyot, ikkinchi til (xorijiy til), ijtimoiy fanlar (tarix, iqtisod, psixologiya va boshqalar), tabiiy fanlar (fizika, kimyo, biologiya), matematika, san'at (yoki qo'shimcha fan sifatida yuqoridagilardan yana biri)ni o'z ichiga oladi. Fanlar 2 darajada o'qitiladi. HL (Higher Level) – chuqur o'qitiladigan fanlar (odatda 3–4 ta). SL (Standard Level) – standart darajadagi fanlar (odatda 2–3 ta).

DPning uchta asosiy komponenti (Core):

- 1. TOK (Theory of Knowledge – Bilim nazariyasi).** “Biz nimani qanday bilamiz?” degan savol atrofida fikrlash. Fanlararo bog'liqlikni tahlil qilish.
- 2. EE (Extended Essay – Kengaytirilgan esse).** 4000 so'zli mustaqil ilmiy tadqiqot. Masalan: “Sun'iy intellekt va ta'lim”, “Iqlim o'zgarishi va qishloq xo'jaligi”kabi mavzulardan esse yozadilar.
- 3. CAS (Creativity, Activity, Service).** C – ijodiy loyihalar (san'at, yozuv, dizayn). A – sport va jismoniy faoliyat. S – jamiyatga xizmat (xayriya, volontyorlik). CAS o'quvchini faqat “akademik bilimli” emas, balki ijodkor, sog'lom va g'amxo'r inson sifatida tarbiyalaydi.

Baholash jarayoni: har bir fan 1 dan 7 gacha ball bilan baholanadi. Core (TOK + EE + CAS) orqali qo'shimcha 3 ball olish mumkin. Maksimal ball: 45. Diplom olish uchun odatda 24 va undan yuqori ball talab qilinadi.

DP bitiruvchisining imkoniyatlari: dunyoning ko'plab universitetlari IB Diplomasini yuqori darajada qadrlaydi. Ba'zi universitetlarda HL fanlari bo'yicha yaxshi baho olgan talabalar 1-kurs fanlaridan avtomatik “credit” olishadi. O'quvchi mustaqil fikrlash, tadqiqot olib borish va global muammolarni tushunish qobiliyatiga ega bo'ladi.

DP – bu IB tizimining eng asosiy va muhim bosqichi bo'lib, u o'quvchini faqat universitetga emas, balki hayotga ham tayyorlaydi. O'quvchi akademik chuqur bilim, ijodiy fikr, jismoniy sog'lomlik va ijtimoiy mas'uliyatni bir vaqtning o'zida o'zlashtiradi. Dunyodagi mashhur universitetlar IBni tan oladi. IB Diplomasiga ega o'quvchilar 90 dan ortiq mamlakatda 5000dan universitet tomonidan tan olinadi. Ko'plab nufuzli oliygohlar IB bitiruvchilarini yuqori baholashadi, chunki ular mustaqil fikrlash, tadqiqot va global dunyoqarashga ega bo'lib kelishadi.

AQSh universitetlari ko'pincha IB fanlaridagi yuqori ballarni credit sifatida tan olib, 1-kurs fanlaridan ozod qiladi. Buyuk Britaniya universitetlari esa IB ballariga aniq talab qo'yadi (masalan, Oxford va Cambridge odatda 38–40 ball atrofida talab qiladi). IB bitiruvchilari Kanadada ko'pincha grant va stipendiyalar olish imkoniyatiga ega bo'ladi. IB DP bitiruvchilari dunyoning eng nufuzli universitetlariga kirishda ustunlikka ega.

IB dasturi O'zbekiston ta'lim tizimini xalqaro ta'lim standartlariga moslashtiradi. IB dasturi xalqaro darajada tan olingan, bu esa O'zbekistondagi ta'limni jahon standartlariga yaqinlashtiradi. Bu dasturda o'qitilgan o'quvchilar dunyodagi eng nufuzli universitetlarga (Oksford, Garvard, MIT va boshqalar) to'g'ridan to'g'ri kirish imkoniga ega bo'lishadi.

Shuningdek yoshlarning tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. IB o'quvchilardan mustaqil izlanish, murakkab muammolarni tahlil qilish va ijodiy yechimlar topishni talab qiladi. Bu turdagi ta'lim mexanik yodlashga emas, balki fahmlash va tadqiq etishga asoslangan. Hamda chet tillarini mukammal o'rganish imkoniyatini beradi. IB dasturida o'quvchilar kamida ikkita tilda o'qishadi – bu ularning til bilimini va global muloqot qobiliyatini oshiradi. O'quvchilar faqat “bilim egasi” emas, balki faol jamiyat a'zosi sifatida tarbiyalanadi. IB dasturida zamonaviy fanlar – matematika, tabiiy fanlar, kompyuter texnologiyalari va sun'iy intellekt asoslari ham qamrab olinadi. Bu O'zbekistondagi Inson kapitalini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchilar uchun yangi salohiyat eshiklarini ochadi. IB dasturini joriy etgan maktablarda ishlash uchun o'qituvchilar maxsus xalqaro tayyorgarlikdan o'tadi. Bu ularning kasbiy salohiyatini va ta'lim sifati darajasini oshiradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda Toshkent va boshqa shaharlarda bir necha xususiy va davlat maktablari IB dasturini joriy etildi. Masalan, Tashkent International School (TIS), Westminster International School, va ba'zi xususiy STEM maktablar IB akkreditatsiyasiga ega. Prezidentimiz qarorlarida xalqaro standartlarni joriy etish va IB kabi dasturlarni kengaytirish vazifasi belgilangan.

Xulosa. IB dasturi mamlakatimiz uchun muhim imkoniyatlar eshigini ochadi. Ta'lim sifatini oshiradi, yoshlarni jahon mehnati bozoriga tayyorlaydi, nufuzli universitetlarga yo'l ochadi, malakali mutaxassislar salohiyatini oshiradi. Ushbu dasturni qo'llab-quvvatlash orqali O'zbekiston innovatsion ta'lim modeliga o'tayotgan davlatlar qatoriga qo'shilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-37-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
3. International Baccalaureate Organization. What is an IB education? Cardiff: IBO. 2013.
4. Hill I. Evolution of education: International Baccalaureate and international education. Journal of Research in International Education, 11(3), 245–261. 2012.
5. Bunnell T. The International Baccalaureate: Its growth and complexity of challenges. London: Routledge. 2016.
6. Drake B., & Reid E. Global Mindedness and the International Baccalaureate. Journal of International Education Research, 14(1), 1–12. 2018.
7. Resnik J. The Denationalization of Education and the Expansion of the International Baccalaureate. Comparative Education Review. 56(2), 248–269. 2012.
8. International Baccalaureate Organization. International-mindedness: A guide for teachers. Cardiff: IBO. 2019.

O'QISH SAVODXONLIGI MASHG'ULOTLARIDA ERTAK VA MAQOLLARDAN FOYDALANISH ORQALI O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

N. Q. Olimova

FarDU o'qituvchisi (PhD)

X. Xamidova

FarDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qish savodxonligi mashg'ulotlarida ertak va maqollardan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlovchi, tahlil qiluvchi, mantiqan asoslay oladigan sub'ekt sifatida shakllantirish umumiy o'rta ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. O'qish savodxonligi fani ushbu maqsadga erishishda matn ustida fikrlashni, mantiqiy xulosaga kelishni, dalillashni, mazmunni tushunish va qayta ishlashni shakllantiruvchi yetakchi fanlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur jarayonda xalq og'zaki ijodi, xususan, ertak va maqollar o'quvchilarning tafakkurini faollashtiruvchi, ularni umumlashtirish, qiyoslash hamda sabab-oqibat munosabatlarini anglashga o'rgatuvchi muhim metodik vosita sifatida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning nazariy asosini o'quv matnlarini tushunish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish va axborotni qayta ishlashga oid psixologiyistik hamda pedagogik konsepsiyalar tashkil etadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari mazmunidagi obrazlar tizimi, syujetning mantiqiy ketma-ketligi, qahramonlarning xarakteri hamda harakatlarning sabab-natija bog'liqligi o'quvchilarda tahliliy fikrlash mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ertaklardagi voqea rivoji, muammo va uning yechimi o'quvchilarni kuzatish, taxmin qilish hamda ehtimoliy vaziyatlarni tahlil qilishga undaydi. Maqollar esa siqilgan, umumlashtirilgan fikr shakli bo'lgani sababli o'quvchilardan mazmunni ochish, yashirin ma'noni topish va mantiqiy umumlashtirish ko'nikmalarini talab qiladi. Shu bois ertak va maqollardan o'rinni foydalanish o'quvchilarning inferensial o'qish, kontekstual fikrlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash hamda xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ertak va maqollar asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali metodlari – muammoli savollar berish, matn syujetini tahlil qilish, personajlar harakatini mantiqiy baholash, maqollardagi umumiy g'oyani hayotiy vaziyatlar bilan solishtirish, qiyoslash asosida fikr yuritish, taxmini o'qish, mantiqiy zanjir tuzish hamda matnning kompozitsion tuzilishini aniqlash kabi usullar ilmiy asoslangan holda ochib beriladi. Shuningdek, ertak va maqollar asosida tuzilgan mashqlar tizimi o'quvchilarda mantiqiy operatsiyalar – tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, kategoriyalash va sabab-oqibatni aniqlash – faoliyatini yangi bosqichga ko'tarishi isbotlab beriladi. Tadqiqot natijalari ertak va maqollarni o'qish savodxonligi darslarida tizimli hamda maqsadli qo'llash boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash darajasini oshirish, matnni tushunish jarayonida faol kognitiv strategiyalarni shakllantirish, shuningdek, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda samarali omil ekanini ko'rsatadi. Ushbu metodika o'qish savodxonligi kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtirish, matn bilan ishlash malakasini chuqurlashtirish hamda xalq og'zaki ijodi materiallaridan samarali foydalanishning amaliy mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilganligi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ertaklar, maqollar, o'qish savodxonligi, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, sabab-oqibat bog'lanishlari, inferensial o'qish, kontekstual tushunish, xalq og'zaki ijodi, kognitiv strategiyalar, syujet tahlili, matnni anglash, umumlashtirish, qiyoslash, tahlil va sintez, boshlang'ich ta'lim metodikasi, mazmunli o'qish, o'quvchi faolligi, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: This article provides a comprehensive theoretical and practical analysis of the development of logical thinking in primary school students through the use of fairy tales and proverbs in reading literacy lessons. One of the key priorities of modern general education is cultivating learners who can think independently, analyze situations, establish cause-and-effect relationships, and draw well-founded conclusions. Reading literacy plays a fundamental role in achieving these goals by fostering skills of meaningful reading, text interpretation, identification of key ideas, and critical information processing. In this context, oral folk literature—particularly fairy tales and proverbs—serves as an effective methodological tool that activates students' cognitive processes and encourages analytical engagement with texts.

The theoretical framework of the study is grounded in psycholinguistic and pedagogical concepts related to text comprehension, information processing, and the development of logical operations in young learners. The imagery, narrative structure, composition, and logical sequencing found in fairy tales help students observe patterns, predict events, analyze situations, and consider alternative outcomes. Proverbs, characterized by their concise and generalized form, require learners to interpret implicit meanings, identify logical connections, compare situations, and formulate generalized conclusions. Accordingly, integrating fairy tales and proverbs into reading literacy instruction enhances cognitive strategies such as inferential reading, contextual reasoning, constructing causal relationships, and generating independent interpretations. The article substantiates effective methods for developing logical thinking based on folklore materials, including problem-based questioning, plot analysis, logical evaluation of characters' actions, interpretation of proverbial meanings, comparative reasoning, predictive reading, constructing logical chains, and identifying compositional structures of texts. It is demonstrated that a system of exercises designed around fairy tales and proverbs activates essential logical operations—analysis, synthesis, classification, comparison, generalization, and determining cause-and-effect relationships. The findings indicate that purposeful and systematic use of oral folk literature in reading literacy lessons significantly enhances students' logical thinking, deepens text comprehension, increases cognitive engagement, and strengthens skills of meaningful and reflective reading. The research holds both theoretical importance and practical value for improving reading literacy methodologies in primary education.

Key words: fairy tales, proverbs, reading literacy, logical thinking, critical thinking, cause-and-effect relationships, inferential reading, contextual understanding, oral folk literature, cognitive strategies, plot analysis, text comprehension, generalization, comparison, analysis and synthesis, primary education methodology, meaningful reading, learner engagement, pedagogical technologies.

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматривается проблема развития логического мышления младших школьников посредством использования сказок и пословиц на занятиях по читательской грамотности. Формирование у обучающихся способности мыслить, анализировать, устанавливать причинно-следственные связи и делать обоснованные выводы является одной из приоритетных задач современного общего образования. Дисциплина «читательская грамотность» занимает ключевое место в обеспечении данных процессов, поскольку направлена на развитие навыков осмысленного чтения, интерпретации текста, выделения главной мысли и переработки информации. В этой связи произведения устного народного творчества, в особенности сказки и пословицы, выступают эффективным методическим ресурсом, активизирующим мышление учащихся и стимулирующим их аналитическую деятельность.

Теоретическую основу исследования составляют психолингвистические и педагогические концепции, раскрывающие механизмы понимания текста, переработки информации и развития логических операций у детей младшего школьного возраста. Образы, сюжетная структура, композиция и последовательность событий в сказках способствуют формированию у учащихся умений наблюдать, прогнозировать, анализировать ситуацию и предвидеть возможные варианты развития событий. Пословицы, обладая концентрированной и обобщенной формой высказывания, побуждают учащихся к выявлению скрытого смысла, построению логических связей, обобщению и сравнению жизненных ситуаций. Таким образом, интеграция сказок и пословиц в процесс формирования читательской грамотности способствует развитию таких когнитивных стратегий, как инференциальное чтение, контекстуальное понимание, выстраивание причинно-следственных связей и самостоятельное выведение смысла. В статье научно обоснованы эффективные методы развития логического мышления на основе фольклорных текстов: постановка проблемных вопросов, анализ сюжетных линий, логическая оценка действий персонажей, интерпретация смысла пословиц, сравнительный анализ, вероятностное (предиктивное) чтение, построение логических цепочек и выявление композиционной структуры текста. Показано, что специально разработанные упражнения на основе сказок и пословиц способствуют активизации логических операций – анализа, синтеза, классификации, сравнения, обобщения и установления причинно-следственных связей. Результаты исследования демонстрируют, что целенаправленное и системное использование элементов устного народного творчества на занятиях по читательской грамотности значительно повышает уровень логического мышления младших школьников, развивает их познавательную активность, способствует глубокому пониманию текста и формированию устойчивых навыков смыслового чтения. Материалы исследования обладают теоретической значимостью и практической ценностью для совершенствования методики преподавания читательской грамотности в начальной школе.

Ключевые слова: сказки, пословицы, читательская грамотность, логическое мышление, критическое мышление, причинно-следственные связи, инференциальное чтение, контекстуальное понимание, устное народное творчество, когнитивные стратегии, анализ сюжета, понимание текста, обобщение, сравнение, анализ и синтез, методика начального образования, осмысленное чтение, учебная активность, педагогические технологии.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida asosiy e'tibor o'quvchilarning tanqidiy, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilmoqda. O'qish savodxonligi darslari o'quvchilarda tahlil qilish, baholash, solishtirish va umumlashtirish kabi yuqori kognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi asosiy fan sifatida alohida ahamiyatga ega. Xalq og'zaki ijodi – ertaklar, rivoyatlar va maqollar – fikrlashning tabiiy stimulyatori hisoblanadi. Ertaklar bolalarda tasavvur, sabab-oqibat munosabatlarini anglash hamda syujetni ketma-ketlikda tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirsa, maqollar qisqa, ammo mazmunan teranligi bilan o'quvchini mantiqiy fikrlashga va hayotiy xulosalar chiqarishga undaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada ertak va maqollar o'qish savodxonligi mashg'ulotlarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi mashg'ulotlarida ertak va maqollardan foydalanish orqali mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. O'zbek xalq ertaklarida voqealar sabab-oqibat munosabatlariga asoslangan bo'lib, ushbu mazmun o'quvchini tahliliy fikrlashga undaydi. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida qahramonlarning fe'l-atvori va harakatlari ular boshiga tushadigan voqealar bilan uzviy bog'langan.

Tahliliy savollar orqali o'quvchilar mantiqiy fikrlashga o'rgatiladi:

- Nega Zumradga mukofot berildi?
- Qimmatni nima jazoga olib keldi?
- Qahramonlarning fe'l-atvori voqealarga qanday ta'sir ko'rsatdi?

Ushbu savollar o'quvchilarda tahlil qilish, solishtirish, sababiyatni anglash va xulosa chiqarish kabi mantiqiy jarayonlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Maqollar qisqa, ammo mazmunan nihoyatda qatlamli bo'lgan xalq ijodi janri bo'lib, ular o'quvchini quyidagi faoliyatlarga yo'naltiradi: qiyoslashga, umumlashtirishga, yashirin ma'noni aniqlashga, sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilishga hamda hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishga. Masalan, "Yaxshilik qil – dengizga ot" maqolini tahlil qilgan o'quvchi nima uchun dengizga otish timsoli qo'llanilganini, nega yaxshilik javobsiz qolsa ham davom ettirilishi lozimligini hamda uning hayotiy mohiyatini mustaqil izohlashga harakat qiladi. Ushbu jarayon mantiqiy fikrlashning muhim tarkibiy qismlari bo'lgan umumlashtirish va induktiv xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ertaklar	Maqollar
Syujet ketma-ketligi sabab-oqibatni ko'rsatadi	Qisqa, ammo murakkab mazmun orqali mantiqiy xulosa talab qiladi
Qahramonlar xarakterini tahlil qilishni o'rgatadi	Har bir maqol umumlashtirish va mantiqiy fikr yuritishga undaydi
Muammo-yechim jarayoni ijodiy fikrlashni rivojlantiradi	O'quvchidan hayotiy tajriba va mantiqiy bog'lanishlarni topishni talab qiladi
Ketma-ketlikni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi	Xulosani qisqa matndan chiqarish kompetensiyasini rivojlantiradi

O'qish savodxonligi mashg'ulotlarida ertak va maqollardan foydalanishda quyidagi metodik usullar yuqori samara beradi: ertak qahramonlari xarakterini jadval asosida tahlil qilish, "Agar men Zumrad bo'lganimda..." kabi mantiqiy fantaziyaga asoslangan topshiriqlar, maqol mazmunini real hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish mashqlari, "Maqolning yashirin ma'nosini top" topshirig'i, ertak syujetini sabab-oqibat zanjiri ko'rinishida qayta tuzish hamda maqolni tasvirlash (rasmga aylantirish, asosiy belgilarni ajratish). Ushbu usullar o'quvchini passiv tinglovchidan faol fikrlovchi subyektaga aylantiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'qish savodxonligi – bu matnni faqat tovush chiqarib o'qish emas, balki uni mazmunan tushunish, tahlil qilish, talqin etish, shaxsiy hayotiy tajriba bilan bog'lash hamda mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini o'z ichiga olgan keng qamrovli pedagogik va kognitiv jarayondir. Hozirgi ta'lim tizimida "savodxonlik" konsepsiyasi kengayib, o'quvchilarning o'zbek tili, adabiyot va boshqa fanlarda nafaqat til va nutq ko'nikmalarini, balki fikrlash, baholash hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan kompetensiyalar majmuasini anglatadi.

Xalq og'zaki ijodi – folklordan iborat xalq merosi bo'lib, ertak, doston, rivoyat, maqol, topishmoq, matal, alla va boshqa janrlarni qamrab oladi. Ushbu ijod shakllari ko'p asrlik tarix davomida shakllangan bo'lib, unda til

va nutq, axloqiy qarashlar, hayotiy tajriba hamda xalq dunyoqarashi mujassamdir. Xalq og'zaki ijodining ta'lim jarayonida metodik vosita sifatida qo'llanilishi tabiatan o'quvchilarda til, nutq, tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda xalq ijodidan pedagogik maqsadlarda foydalanish muhimligi ta'kidlanadi.¹ Bu esa mantiqiy tafakkur va o'qish savodxonligini shakllantirishda asosiy manbalardan biri bo'lishi mumkin.

Mantiqiy fikrlash – voqea va matnlar o'rtasidagi sabab–oqibat, sabab–natija munosabatlarini aniqlash, umumiylik va xususiylikni farqlash, kontrast va farqlarni ko'rish, analogiya va farazlar asosida tahlil qilish, xulosa chiqarish hamda baholash kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchining kognitiv rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi materiallari, ayniqsa ertaklar va maqollar, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nihoyatda mos bo'lib, ular vizual-ta'sirchan, syujetli, ramziy va hayotiy ko'p qatlamli mazmunga ega. Bu esa bolaning idrokini, tasavvurini hamda sabab–oqibat aloqalarini tushunish imkoniyatini kengaytiradi. Tadqiqotlar xalq ijodidan foydalanish nutqiy, ijodiy va mantiqiy ko'nikmalarni integratsiyalashga yordam berishini ko'rsatadi.² Ertaklarda voqea rivoji, sabab–oqibat zanjiri, muammolar va ularni hal etish jarayonlari aks etadi. Shu bois ertaklar o'quvchilarda analitik fikrlashni, syujetni tahlil qilishni, obrazlar va voqealar o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlashni rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari ertaklarning bolalarda fikrlash faoliyatini faollashtiruvchi samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi.³ Maqollar esa xalq tajribasi asosida shakllangan qisqa, lo'nda, ammo chuqur mazmunli ifodalardir. Ular hayotiy holatlar, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar, sabab–oqibat va natija tushunchalarini sodda, ammo ta'sirchan shaklda ifodalaydi. Maqollar orqali o'quvchilar umumiylikni aniqlash, xususiy holatlarni umumiy qonuniyat bilan bog'lash, hayotiy vaziyatlar asosida analogiyalar va qarama-qarshiliklarni topish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Ilmiy manbalarda maqollar tarbiya va savodxonlikning muhim asosi sifatida baholanadi.

Metodik jihatdan dars jarayoni quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

- matn tanlash (ertak yoki maqol) – uning milliy, ma'naviy va kognitiv qiymatiga e'tibor qaratish;
- matnni o'qish va eshitish – talaffuz, intonatsiya va mazmunni tushunishga yo'naltirish;
- tahliliy savollar orqali muammo va sabab–oqibat munosabatlarini aniqlash;
- qiyoslash va analogiyalarni topish;
- refleksiya va xulosa chiqarish – o'quvchining shaxsiy hayotiy tajribasi bilan bog'lash.

Mazkur metodika asosida o'quvchilarda savodxonlik, mantiqiy-analitik hamda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalar uyg'un holda rivojlanadi. Xalq og'zaki ijodi boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qish savodxonligi va mantiqiy tafakkur rivojini ta'minlaydigan muhim resurs hisoblanadi. Ertaklar va maqollar shaxsda nafaqat til va nutq, balki ijodiy hamda analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Dars metodikasida integratsion yondashuv – xalq ijodi va zamonaviy pedagogik vositalarni uyg'unlashtirish orqali samarali ta'lim jarayonini yaratish imkonini beradi. Ushbu yondashuv yosh avlodda ma'naviy-axloqiy, estetik va intellektual kamolotni qaror toptirishda muhim omil sanaladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'qish savodxonligi mashg'ulotlarida ertak va maqollardan maqsadli foydalanish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ertaklar orqali o'quvchilarda sabab–oqibat bog'liqligini anglash, voqealarni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllansa, maqollar esa qisqa va lo'nda mazmun orqali umumlashtirish, taqqoslash hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Ushbu vositalarning dars jarayoniga tizimli integratsiyasi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlash va hayotiy vaziyatlarga ongli munosabat bildirish kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibragimova M.D. Xalq og'zaki ijodi janrlarining maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasidagi ahamiyati. – 2025.
2. Salimjonova Z.M. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida bo'lajak mutaxassislarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslari. – 2025.
3. Sharipov J. Xalq og'zaki poetik ijodi janrlarining tarbiya kontekstidagi tahlili. – 2024.
4. Fattullayeva M.M. Boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi ustida ishlash metodikasi. – 2024.
5. Payzullayeva O.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xalq pedagogikasi asosida og'zaki nutq va hikoya qilish qobiliyatini rivojlantirish. – 2024.

1 D.M. Ibragimova "Xalq og'zaki ijodi janrlarining maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasidagi ahamiyati" 2025.

2 Z.M. Salimjonova "Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida bo'lajak mutaxassislarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslari".

3 J. Sharipov "Xalq og'zaki poetik ijodi janrlarining tarbiya kontekstidagi tahlili".

PEDAGOGLARDA FRUSTRATION TOLERANTLIK BO'YICHA TAFOVUTLARNING IFODALANISHI

Nurmatov Nurhayot Nurziyat o'g'li

O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti

"Amaliy psixologiya" kafedrası dotsent v.b.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagoglarning kasbiy faoliyati jarayonida yuzaga keladigan frustratsion vaziyatlar, ularning psixologik oqibatlarini hamda mazkur holatlarga nisbatan namoyon bo'ladigan reaksiyalarning psixologik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, frustratsion vaziyatlarni bartaraf etish jarayonida frustratsion tolerantlikning tutgan o'rni va ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: frustratsiya, tolerantlik, frustratsion tolerantlik, frustrator, frustratsion vaziyat.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of frustration situations that arise in the professional activities of teachers, their psychological consequences, and the psychological mechanisms underlying reactions to such situations. Particular attention is paid to the role and significance of frustration tolerance in overcoming frustration-related conditions.

Key words: frustration, tolerance, frustration tolerance, frustrator, frustration situation.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения рассматриваются фрустрационные ситуации, возникающие в процессе профессиональной деятельности педагогов, их психологические последствия, а также психологические механизмы реакций, проявляющихся в ответ на данные ситуации. Особое внимание уделяется роли и значению фрустрационной толерантности в преодолении фрустрационных состояний.

Ключевые слова: фрустрация, толерантность, фрустрационная толерантность, фрустратор, фрустрационная ситуация.

KIRISH

Tadqiqot ishimizda ilgari surilgan asosiy muammo pedagoglarda frustratsion tolerantlik namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Bundan ko'zlangan maqsad asosida mehnat faoliyatida pedagoglarda yuzaga keladigan frustratsion tolerantlikka ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi.

Ta'kidlash joizki, pedagoglarda frustratsion tolerantlik namoyon bo'lishiga qaratilgan diagnostika ishimiz uchun o'tkazilgan metodikalardan olingan natijalar IBM SPSS 20 dasturiga kiritilib, dastlab Kolmogorov-Smirnov mezonini yordamida variatsion qatorlarning normal taqsimlanish qonuniga mos kelishi yoki kelmasligi tekshirildi. Mazkur mezon natijalariga ko'ra sinaluvchilarning ko'rsatkichlari normal taqsimlanish qonuniga mos kelmasligi aniqlandi. Shu boisdan ham tadqiqot natijalarini taqqoslashda Mann-Uitni U-mezone va Kruskal-Uollis H-mezonlaridan foydalanildi.

Mamlakatimiz olimlaridan S. B. Almardanova, D. D. Boymirzayeva, R. Y. Ernazarova, Z. H. Fayziyev, N. Z. Ismoilova, D. U. Mamadiyarova, Z. T. Nishanova, D. S. Qarshiyeva, E. G'. G'oziyev, F. T. Shermatov va boshqalar frustratsiya, psixologik zo'riqish va kasbiy stressning ifodalanishi, yosh davrlarida hissiyotlar namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari, ularning shaxsdagi psixik jarayonlar bilan o'zaro aloqadorlik masalalari, kasusli vaziyatlarda shaxs emotsional holatini korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini ilmiy tadqiq etishgan.

Tadqiqot metodologiyasi Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat metodlari, shuningdek, V. V. Boykoning "Frustratsiya holatini aniqlash", N. E. Vodopyanovning "Psixologik stress shkalasi", D. Amirxanning "Koping strategiyalarini aniqlash", Frayburg so'rovnomasi (FPI), K.N.Tomasning "Shaxsning nizoli xulq-atvoriga moyilligini diagnostika qilish" metodikalaridan foydalanildi. Olingan natijalarning statistik ishonchlilik darajasi matematik-statistika metodlaridan Mann-Uitni U-mezone, Kruskal-Uollis H-mezone, Spirmenning r-korrelyatsiya koeffitsiyenti, Vilkokson mezone orqali tasdiqlandi.

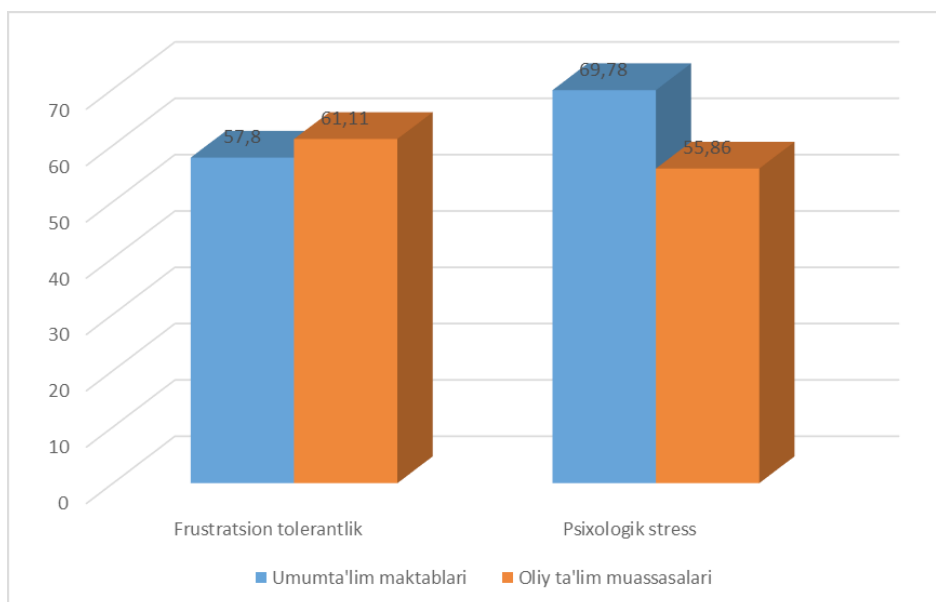
TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, pedagoglarda yuzaga keladigan frustratsion tolerantlikni ilmiy tadqiq etish maqsadida V.V.Boyko-ning "Frustratsiya holatini aniqlash" metodikasi tanlab olindi. Mazkur metodika pedagoglarda kuzatiladigan frustratsion tolerantlikning namoyon bo'lish darajalarini aniqlash imkonini berib, maqsadga erishish yo'lida paydo bo'ladigan to'siqlarga bardosh bera olish, emotsional ta'sirlanish kabi munosabatlarni o'z ichiga qamrab oladi. Shu bilan birga, pedagoglarda namoyon bo'adigan emotsional zo'riqish holatlarini o'rganish maqsadida N.E.Vodopyanovanning "Psixologik stress shkalasi"dan foydalanildi. Ushbu so'rovnoma tanlab olingan sinalluvchilar guruhida o'tkazilib, natijalar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilingan hamda 1-jadval va 1-rasmda aks ettirilgan.

1-jadval: **Pedagoglarda frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha tafovutlarning ifodalanishi (N=312) (Mann-Uitni U-mezoni bo'yicha)**

Komponentlar	Tashkilot	Ranglar o'rtachasi	U (Mann-Uitni qiymati)	p (ishonchlilik darajasi)
Frustratsion tolerantlik	Umumta'lim maktablari	57,80	1492,0	p>0,05
	Oliy ta'lim muassasalari	61,11		
Psixologik stress	Umumta'lim maktablari	69,78	1229,0*	p≤0,05
	Oliy ta'lim muassasalari	55,86		

1-jadvalda keltirilgan natijalarga ko'ra, umumta'lim maktablarida va oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritadigan pedagoglar orasida namoyon bo'ladigan frustratsion tolerantlikning psixologik xususiyatlari o'rganilganda, ushbu holat bo'yicha ahamiyatli tafovutlar qayd etilmadi ($U=1492,0$; $p>0,05$). Bundan ma'lum bo'ladiki, ta'limning turli bo'g'inlarida faoliyat yurituvchi pedagoglarda mehnat jarayonida yuzaga keladigan turli kutilmagan salbiy voqea-hodisalardan tezda tashvishlanish, vaziyat uchun javobgarlikni o'z bo'yniga olish, o'zini o'zi tanqid qilish, o'z xatti-harakatlarining oqibatlaridan afsuslanish, belgilangan maqsadga erisha olmaganlikdan qoniqmaslik holatlari bir-biridan tubdan farq qilmaydi. Bundan ko'rinadiki, pedagoglarda frustratsion tolerantlikning faol ifodalanishi har doim ham ular ishlaydigan maktab yoki oliy ta'lim tashkiloti bilan bog'liq bo'lmaydi.

1-rasm: **Pedagoglarda frustratsion tolerantlik bo'yicha tafovutlarning aks ettirilishi (N=312)**

Psixologik stressning namoyon bo'lishi bo'yicha umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining ko'rsatkichlari o'zaro taqqoslanganda, ular o'rtasida ahamiyatli farqlar aniqlandi ($U=1229,0$; $p\leq 0,05$). Mazkur ko'rsatkichlarga tayanib, ta'kidlash joizki, oliy va o'rta ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boradigan o'qituvchilarning stressga berilish darajasi bir-biridan farq qilib, kasbiy faoliyatda sodir bo'ladigan har xil ko'ngilsiz hodisalarda o'zini asabiy his qilish, emotsional zo'riqishlarni boshdan kechirish, stressogen omillarga barqaror munosabat bildira olmaslik hamda shu kabi boshqa salbiy hissiy holatlar, asosan, oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritadigan professor-o'qituvchilarga nisbatan umumiy o'rta ta'lim maktablarida ishlovchi pedagoglar o'rtasida

tez-tez kuzatilishi tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldi. Tafovutlarning bunday ifodalanishini maktabda ish yuklamasining ko'pligi, bugungi kunda o'quvchilar xulqidagi og'ishlarning ortganligi va ular bilan ishlashdagi qiyinchiliklar, ota-onalar bilan murosasizlik holatlari bilan izohlash mumkin.

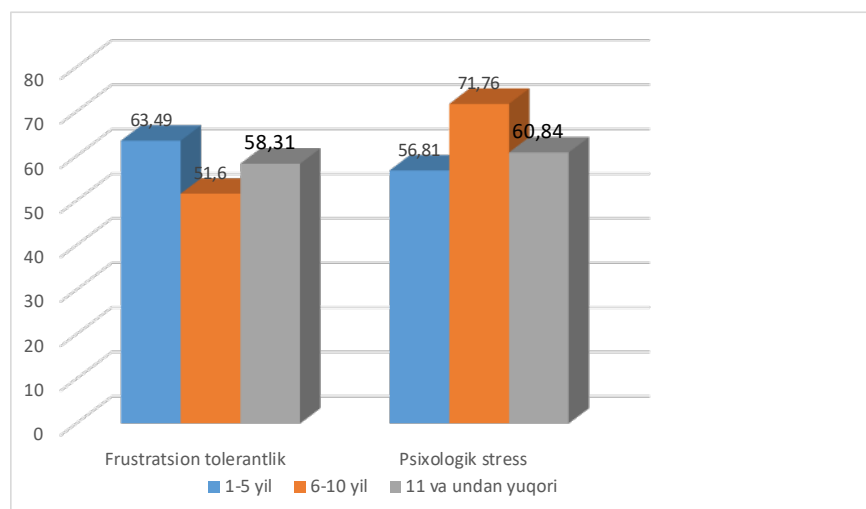
Yuqorida keltirilgan natijalar asosida qayd etish mumkinki, umumta'lim maktablarida va oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritadigan pedagoglarda yuzaga keladigan frustratsion tolerantlik ta'lim tashkilotlarining turlari jihatdan ahamiyatli tarzda tafovutlanmaydi. Mazkur ko'rsatkichlardan ko'rinadiki, pedagoglarning kelajakda erishish rejalashtirilgan maqsadlarga to'siq bo'ladigan vaziyatlarga jiddiy e'tibor bermaslik, tushkunlikka tushmaslik kabi frustratsion tolerantlik sifatlarini namoyon qilishi o'zi ishlaydigan ta'lim tashkilotining shakliga bevosita bog'liq bo'lmaydi.

Shuningdek, yuqorida keltirilgan metodikalar bo'yicha umumta'lim maktablarida va oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritadigan pedagoglarda yuzaga keladigan frustratsion tolerantlik hamda emotsional zo'riqish holatlarining mehnat stajlari kesimidagi o'zaro ko'rsatkichlari ham taqqoslanib, ularning natijalaridagi farqlar o'rganildi. Dastlab oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari va o'rta ta'lim tashkilotlari pedagoglarining umumiy ko'rsatkichlariga e'tibor qaratilib, ushbu so'rovnomalar bo'yicha qayd etgan natijalari hamda tafovutli jihatlari 2-jadval va 2-rasmda aks ettirilgan.

2-jadval: Pedagoglarda frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha tafovutlarning mehnat stajlari kesimida ifodalanishi (N=312) (Kruskal-Uollis H-mezoni bo'yicha)

Komponentlar	Mehnat staji	Ranglar o'rtachasi	H (Kruskal-Uollis qiymati)	p (ishonchlilik darajasi)
Frustratsion tolerantlik	1-5 yil	63,49	2,12	p>0,05
	6-10 yil	51,60		
	11 va undan yuqori	58,31		
Psixologik stress	1-5 yil	56,81	2,96	p>0,05
	6-10 yil	71,76		
	11 va undan yuqori	60,84		

Jadvalda (2-jadval) keltirilgan ko'rsatkichlarga ko'ra, frustratsion tolerantlikning namoyon bo'lishi bo'yicha 1-5 yil, 6-10 yil va 11 yildan ortiq mehnat stajiga ega bo'lgan pedagoglarning natijalari o'rtasida ahamiyatli farqlar aniqlanmadi ($H=2,12$; $p>0,05$). Buni shunday izohlash mumkinki, turli davrlar mobaynida ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritib keladigan professor-o'qituvchilarda maqsadga erishish yo'lida paydo bo'ladigan to'siqlardan umidsizlikka tushish, kelajakka ishonch bilan boqmaslik, yuzaga kelgan noxush vaziyatning yechimini tashqi olamdan qidirish, shu bilan birga, bu kabi salbiy voqeiliklarga nisbatan bardoshlilik sifatleri bir xil tarzda namoyon bo'ladi. Demak, oliy o'quv yurtlari yoki umumiy o'rta ta'lim maktablarida dars beruvchi pedagoglarda kutilmagan noxush vaziyatlarga ruhan tayyor turish, to'sikli holatlarni tushkun kayfiyatlarsiz qabul qilish singari frustratsion tolerantlik xususiyatlari ularning qancha muddat davomida ish yuritib kelayotganligi bilan belgilanmasligi tadqiqot natijalari orqali qayd etildi.

2-rasm: Pedagoglarda frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha tafovutlarning mehnat stajlari kesimida aks ettirilishi (N=312)

Psixologik stressning namoyon bo'lishi bo'yicha turli muddat davomida oliy ta'lim tashkilotlari va umumta'lim maktablarida ishlab kelayotgan pedagoglarning natijalari qiyosiy o'rganilganda, ular o'rtasida ahamiyatli tafovutlar qayd etilmadi ($H=2,96$; $p>0,05$). Mazkur ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, 1-5 yil, 6-10 yil va 11 yildan ortiq mehnat stajiga ega bo'lgan pedagoglarda emotsional zo'riqishning ifodalanish darajasi bir-biridan tubdan farq qilmay, kasbiy faoliyatda sodir bo'ladigan noqulay vaziyatlardan asabiy taranglikni his qilish, hayotiy muammolarga salbiy munosabatda bo'lish, qiyinchiliklar oldida qat'iyyatsizlik bilan yondashish kabi psixologik stress holatlari oliygohlar va maktablarda faoliyat yuritadigan o'qituvchilarda, ish faoliyatining davomiyligidan qat'iy nazar, deyarli o'xshash tarzda yuzaga keladi. Bundan ko'rinadiki, pedagoglarda stressni boshdan kechirish jarayonlari ko'pincha ish stajlariga emas, balki boshqa omillar, xususan, faoliyat davomidagi shaxslararo munosabatlar, oilaviy muammolar yoki shaxsiy yondashuvlar, individual-psixologik xususiyatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Keltirilgan ko'rsatkichlar asosida qayd etish mumkinki, tadqiqot jarayonida umumta'lim maktablari va oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritadigan pedagoglarda yuzaga keladigan frustratsion tolerantlik hamda emotsional zo'riqish holatlari bo'yicha ularning mehnat stajlari kesimida ahamiyatli farqlar ko'zga tashlanmadi. Bundan anglash mumkinki, professor-o'qituvchilar hayoti va faoliyatida sodir bo'lgan yoqimsiz holatlar uchun aybdorlarni tashqi olamdan qidirish, vaziyatni o'z holicha baholash, muammoli vaziyatni bo'rttirib idrok qilmaslik darajalari muayyan faoliyat bilan qancha muddat shug'ullanish jihatidan yaqqol tafovutlanmasligi tadqiqot natijalari orqali tasdiqlandi.

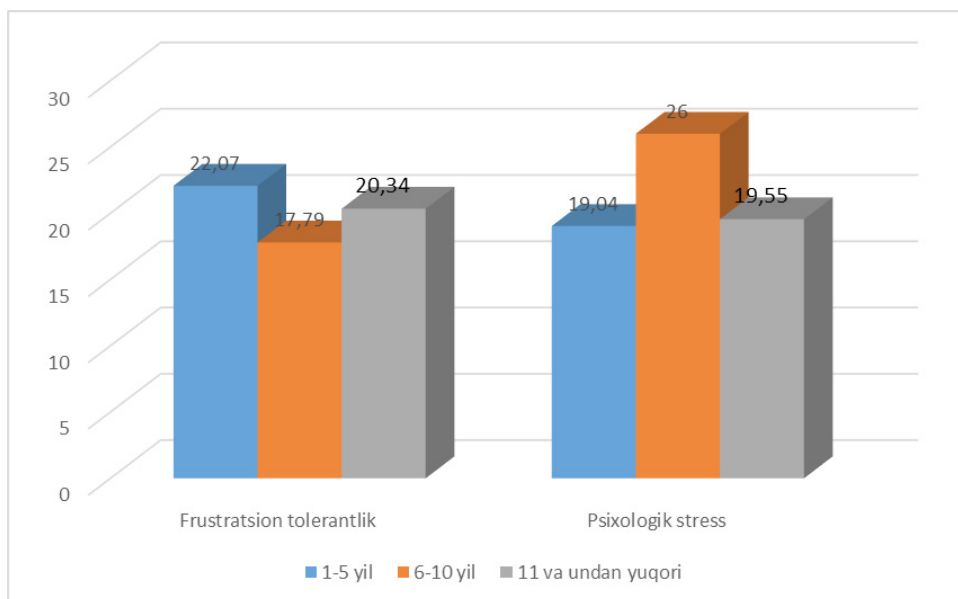
Yuqorida oliy o'quv yurtlari va umumiy o'rta ta'lim maktablarida ishlaydigan pedagoglarning natijalari umumiy tahlil qilingan bo'lsa, quyida esa har bir ta'lim tashkiloti o'qituvchilarining frustratsion tolerantlik hamda emotsional zo'riqish holatlariga oid ko'rsatkichlari mehnat stajlari bo'yicha alohida yoritiladi. Dastlab umumta'lim maktablarida faoliyat yuritadigan pedagoglarda V.V.Boykoning "Frustratsiya holatini aniqlash" va N.E.Vodopyanovning "Psixologik stress shkalasi" metodikalari bo'yicha qayd etilgan ko'rsatkichlar 3-jadval va 3-rasmda aks ettirilgan.

3-jadval: Umumta'lim maktablari pedagoglarida frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha tafovutlarning mehnat stajlari kesimida ifodalanishi (N=154) (Kruskal-Uollis H-mezoni bo'yicha)

Komponentlar	Mehnat staji	Ranglar o'rtachasi	H (Kruskal-Uollis qiymati)	p (ishonchlilik darajasi)
Frustratsion tolerantlik	1-5 yil	22,07	0,69	$p>0,05$
	6-10 yil	17,79		
	11 va undan yuqori	20,34		
Psixologik stress	1-5 yil	19,04	1,90	$p>0,05$
	6-10 yil	26,00		
	11 va undan yuqori	19,55		

3-jadvalda qayd etilgan natijalarga binoan, umumta'lim maktablarida ishlovchi o'qituvchilarda frustratsion tolerantlikning yuzaga kelishi bo'yicha mehnat stajlari kesimida ahamiyatli tafovutlar mavjud emasligi kuzatildi ($H=0,69$; $p>0,05$). Mazkur ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, mehnat va hayot faoliyatida duch kelinadigan ko'ngilsiz vaziyatlarga nisbatan barqaror munosabatda bo'lish, ish jarayonida kuzatiladigan salbiy vaziyatlar uchun astenik hissiyotlarga berilmaslik, ayrim sabablarga ko'ra amalga oshirilgan tasodifiy xatti-harakatlar uchun hamkasblar va atrofdagi insonlar oldida noqulay ahvolda qolmaslik kabi holatlar umumiy o'rta ta'lim maktablarida 1-5 yil, 6-10 yil va 11 yildan ortiq mehnat stajiga ega bo'lgan pedagoglarda bir xil tarzda namoyon bo'ladi. Bundan ma'lumki, pedagoglardagi kutilmagan noxush hodisalarda o'z-o'zini past baholash, maqsadga erisha olmaganlikdan qoniqmaslik singari frustratsiya xususiyatlari ularda har doim ham mehnat stajlari negizida yuzaga kelmasligi mumkin.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 1-5 yil, 6-10 yil va 11 yildan ortiq vaqt mobaynida faoliyat yuritib kelayotgan pedagoglarning psixologik stress bo'yicha natijalari taqqoslanganda, ushbu qiymatlar orasida ahamiyatli farqlar aniqlanmadi ($H=1,90$; $p>0,05$). Natijalardan ma'lumki, mehnat jarayonida sodir bo'lgan ko'ngilsiz voqealarning salbiy tomonlariga ko'proq urg'u berish, arzimasi sabablardan tez asabiylashish, hissiy ta'sirchanlikning haddan tashqari oshib ketishi, o'zida zo'riqishlarni his qilish holatlari kasbiy faoliyatning barcha davrlarida birdek kuzatilib, muayyan muddatning alohida o'ringa egaligi qayd etilmadi. Demak, maktab o'qituvchilari ta'lim tashkilotida qancha davrdan buyon ishlashidan qat'iy nazar salbiy ta'sirlar, shaxslararo munosabatlardagi qiyinchiliklar sababli psixologik stressga berilib qolish ehtimoli mavjudligi ayon bo'ladi.

3-rasm: Umumta'lim maktablari pedagoglarida frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha tafovutlarning mehnat stajlari kesimida aks ettirilishi (N=154)

Aniqlangan ko'rsatkichlar asosida qayd etish joizki, tadqiqot natijalariga ko'ra umumta'lim maktablarida o'z mehnat faoliyatini olib boradigan pedagoglarda frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha ahamiyatli farqlar aniqlanmadi. Bundan ma'lum bo'ladiki, kasbiy faoliyat davomida namoyon bo'ladigan qiyin vaziyatlarga chidamlilik, maqsadga erishish yo'lidagi to'siqlarga umidsiz munosabatda bo'lmaslik kabi frustratsion tolerantlik sifatleri, shuningdek, emotsional zo'riqishlarni boshdan kechirish, ishchanlik kayfiyatining pasayishi singari psixologik stress holatlari mehnat stajlari kesimida bir xil tarzda namoyon bo'ladi.

Shu bilan bir qatorda, mazkur metodikalar bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida dars beradigan professor-o'qituvchilar qayd etgan ko'rsatkichlari ham alohida mehnat stajlari kesimida o'rganilib, ularning natijalari 4-jadval va 4-rasmda ifodalangan.

4-jadvalda aks ettirilgan natijalarga ko'ra, frustratsion tolerantlikning namoyon bo'lishi bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritadigan professor-o'qituvchilar natijalari o'rtasida mehnat stajlari kesimida ahamiyatli tafovutlar qayd etilmadi ($H=1,19$; $p>0,05$). Mazkur ko'rsatkichlardan anglash mumkinki, oliygohlarda 1-5 yil, 6-10 yil va 11 yildan ortiq vaqt mobaynida ishlab kelayotgan pedagoglar frustratsiyani bir-biridan farqli ravishda boshdan kechirishmaydi. Oliy o'quv yurtlarida dars beruvchi professor-o'qituvchilarda kutilmagan muammoli vaziyatlarga tolerant munosabatda bo'lish, to'siqli holatlarni chetlab o'tishga intilish, umidsizlikka tushib qolmaslik va qat'iyatni namoyish etish singari frustratsiyaga bardoshlilik sifatleri o'xshash tarzda yuzaga kelishi tadqiqot natijalari orqali aniqlandi.

4-jadval: Oliy ta'lim pedagoglarida frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish bo'yicha tafovutlarning mehnat stajlari kesimida ifodalanishi (N=158) (Kruskal-Uollis H-mezoni bo'yicha)

Komponentlar	Mehnat staji	Ranglar o'rtachasi	H (Kruskal-Uollis qiymati)	p (ishonchlilik darajasi)
Frustratsion tolerantlik	1-5 yil	41,78	1,19	$p>0,05$
	6-10 yil	34,57		
	11 va undan yuqori	38,73		
Psixologik stress	1-5 yil	39,58	1,51	$p>0,05$
	6-10 yil	47,14		
	11 va undan yuqori	37,08		

Psixologik stressning namoyon bo'lishi bo'yicha 1-5 yil, 6-10 yil va 11 yildan ortiq vaqt mobaynida mehnat qilib kelayotgan oliy ta'lim sohasi vakillarining natijalari o'rganilganda, mazkur ko'rsatkichlar orasida ahamiyatli tafovutlar qayd etilmadi ($H=1,51$; $p>0,05$). Bundan ko'rinadiki, oliygoh professor-o'qituvchilarida mehnat jaryonida paydo bo'ladigan stressogen omillarga ta'sirchanlik, o'zida doimiy charchoqni his qilish, kasbiy ishtiyoq-

ning pasayishi, shaxslararo munosabatlardagi tajanglik, agressivlik holatlari turli ish stajlari bo'yicha birdek uchraydi. Natijalardan anglash mumkinki, psixologik stressning oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida kuzatilishi har doim ham ularning ushbu tashkilotda necha yildan buyon ishlashi bilan belgilanmaydi.

Qayd etish joizki, tadqiqot jarayonida oliy ta'limda turli mehnat stajlariga ega bo'lgan professor-o'qituvchilarning frustratsion tolerantlik va emotsional zo'riqish natijalari bo'yicha ahamiyatli farqlar ko'zga tashlanmadi. Bundan anglash mumkinki, ish faoliyatida turli noxush masalalarga duch kelganda tushkunlikka tushmaslik, maqsadga erishishdagi qat'iyatni saqlab qolish, shu bilan birga stresslarni boshdan kechirish, hissiy ta'sirchanlik darajalari mehnat stajlari kesimida o'zaro yaqqol tafovutlanmasligi tadqiqot natijalari orqali qayd etildi.

XULOSA

Pedagoglarda mehnat jarayonida frustratsiya turli omillar negizida shakllanib, emotsional holatlarning barqarorligiga salbiy ta'sir etadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida frustratsion tolerantlikning namoyon bo'lishi hamda uning kechishi ko'pincha tashkilotdagi faoliyat davriyligiga bog'liq bo'lmaydi, ushbu holatni aniqlangan natijalar orqali tasdiqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rosenzweig S. The children's Form of the Rosenzweig Picture-Frustration Study / S. Rosenzweig, E.E. Fleming, L. Rosenzweig // J. Psychol. - 1948. -B. 26. – P. 15-29.
2. Ермолаева Л.И. Фрустрация как социально-психологический феномен: Автореф. дис.к. психол. наук. -М., 1993. -22с.
3. Заремба Г.Ф. Фрустрация в профессиональной деятельности учителя начальной школы и условия её преодоления: Автореф. дис. .к. психол. наук. -М., 1982.-23с.
4. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний // Вопросы психологии. 1967. № 6. С. 123.
5. Словарь практического психолога. Минск: Харвест, 1997. - 800с.

GAMIFIKATSIYA TEKNOLOGIYASINING BOSHLANG'ICH TA'LIMDAGI PEDAGOGIK SAMARADORLIGI

Nurniyazova Albinaxan Saparniyazovna

Qoraqolpog'iston Respublikasi Kegeyli tumani
35-sonli Maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida gamifikatsiya texnologiyasidan foydalanishning pedagogik samaradorligi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda o'yin elementlari asosida tashkil etilgan darslarning o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi, bilish faolligi hamda bilimlarni o'zlashtirish darajasiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash, ijodkorlik va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari gamifikatsiya yondashuvi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim pedagogik vosita ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: gamifikatsiya, boshlang'ich ta'lim, pedagogik samaradorlik, o'quv motivatsiyasi, interfaol metodlar, ta'lim sifati.

Abstract: This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of the pedagogical effectiveness of using gamification technology in the primary education process. The study highlights the impact of lessons organized on the basis of game elements on students' learning motivation, cognitive activity, and the level of knowledge acquisition. In addition, the significance of gamification technology in developing primary school students' independent thinking, creativity, and collaboration skills is substantiated. The research findings demonstrate that the gamification approach serves as an important pedagogical tool for improving the quality and effectiveness of education.

Key words: gamification, primary education, pedagogical effectiveness, learning motivation, interactive methods, quality of education.

Аннотация: В статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируется педагогическая эффективность использования технологии геймификации в процессе начального образования. В исследовании раскрывается влияние уроков, организованных на основе игровых элементов, на учебную мотивацию учащихся, их познавательную активность и уровень усвоения знаний. Также обоснована значимость технологии геймификации в формировании у учащихся начальных классов навыков самостоятельного мышления, творческого подхода и сотрудничества. Результаты исследования показывают, что геймификационный подход является важным педагогическим средством повышения качества и эффективности образования.

Ключевые слова: геймификация, начальное образование, педагогическая эффективность, учебная мотивация, интерактивные методы, качество образования.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qitish samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi, bilim olishga bo'lgan munosabati hamda kelgusidagi ta'lim faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bois ushbu bosqichda o'qitish metodlari va pedagogik texnologiyalarni zamon talablariga mos holda takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy o'qitish usullari barcha o'quvchilarning qiziqishi va faolligini bir xil darajada ta'minlay olmasligi sababli, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda. Shunday innovatsion yondashuvlardan biri gamifikatsiya texnologiyasi bo'lib, u ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini integratsiya qilish orqali o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi ^[1].

Gamifikatsiya texnologiyasi o'yin mexanizmlari, rag'batlantirish tizimi, ball, reyting, bosqichma-bosqich yutuqlar va musobaqaviy muhit orqali o'quvchilarda ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, boshlang'ich sinf o'quvchilari psixologik jihatdan o'yin faoliyatiga moyil bo'lib, o'yin orqali o'rganish ularning bilish faolligi va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi ^[2]. Shu jihatdan gamifikat-

siya texnologiyasi boshlang'ich ta'lim jarayoniga eng mos pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda xalqaro va milliy tadqiqotlarda gamifikatsiyaning ta'lim sifati, o'quv motivatsiyasi hamda akademik natijalarga ta'siri keng o'rganilmoqda. Jumladan, gamifikatsiya elementlaridan foydalanilgan darslarda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi oshishi, mustaqil fikrlash va jamoada ishlash ko'nikmalarining shakllanishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan ^[3]. Biroq boshlang'ich ta'lim sharoitida gamifikatsiya texnologiyasining pedagogik samaradorligini tizimli tahlil qilish va uning amaliy imkoniyatlarini aniqlash dolzarb ilmiy muammo sifatida qolmoqda. Shu bois ushbu maqolada gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'limdagi pedagogik samaradorligini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, uning o'quv jarayonidagi o'rni hamda ta'lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlarini asoslash maqsad qilib qo'yildi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Gamifikatsiya texnologiyasi ta'lim jarayonida o'yin elementlaridan foydalanishga asoslangan innovatsion pedagogik yondashuv sifatida so'nggi yillarda ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilmoqda. Mazkur tushunchaning nazariy asoslari, didaktik imkoniyatlari hamda ta'lim samaradorligiga ta'siri turli ilmiy qarashlar asosida yoritilgan. Gamifikatsiya tushunchasiga ilmiy ta'rif bergan dastlabki tadqiqotchilardan biri S. Deterding bo'lib, uning qarashlariga ko'ra, gamifikatsiya – bu o'yin dizayni elementlarini o'yin bo'lmagan faoliyatga tatbiq etish orqali foydalanuvchilarning faolligi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiluvchi yondashuvdir ^[4]. Olim o'z tadqiqotlarida ball, daraja, mukofot, reyting kabi o'yin mexanizmlarining ta'lim jarayoniga moslashuvchanligini alohida ta'kidlaydi. K. M. Kapp o'zining “The Gamification of Learning and Instruction” nomli asarida gamifikatsiyani ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishning muhim vositasi sifatida baholab, uning o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab beradi ^[5]. Muallifning fikricha, gamifikatsiya o'quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytiradi hamda ta'lim jarayonini faol o'rganish muhitiga aylantiradi.

Boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, J. Huizinga o'zining “Homo Ludens” asarida o'yin faoliyatining shaxs kamolotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratadi. Uning ta'kidlashicha, o'yin insonning tabiiy ehtiyoji bo'lib, ayniqsa bolalik davrida bilimlarni o'zlashtirishning eng samarali shakllaridan biri hisoblanadi ^[6]. Ushbu qarashlar gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'lim uchun pedagogik jihatdan mos ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, N. Prensky ta'lim jarayonida raqamli o'yinlardan foydalanish masalasini o'rganib, zamonaviy o'quvchilarni “raqamli avlod” vakillari sifatida tavsiflaydi. Uning fikricha, an'anaviy o'qitish usullari bugungi yosh o'quvchilarning ehtiyojlariga to'liq javob bera olmaydi, gamifikatsiya esa ularning qiziqishi va o'rganish faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ^[7].

Mahalliy tadqiqotlarda ham gamifikatsiya texnologiyasining ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. O'zbekistonlik pedagog olimlarning ishlarida interfaol va innovatsion metodlar, jumladan o'yin asosida o'qitish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlash hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan ^[8].

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya texnologiyasi nafaqat o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning bilimlarni chuqur va ongli o'zlashtirishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, boshlang'ich ta'lim sharoitida gamifikatsiya texnologiyasining pedagogik samaradorligini tizimli ravishda o'rganish va amaliyotga moslashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'limdagi pedagogik samaradorligini aniqlash maqsadida ilmiy-pedagogik tahlil, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida gamifikatsiya elementlari asosida tashkil etilgan darslar an'anaviy darslar bilan qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, kuzatish va diagnostik baholash metodlari orqali o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi hamda bilish faolligidagi o'zgarishlar o'rganildi. Olingan natijalar statistik tahlil asosida qayta ishlanib, pedagogik xulosalar chiqarildi. Tadqiqot natijalari gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'lim jarayonida samarali qo'llanish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'limdagi pedagogik samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Tajribada boshlang'ich sinflarning ikki guruhi – tajriba guruhi va nazorat guruhi ishtirok etdi. Tajriba guruhida darslar gamifikatsiya elementlari (ball tizimi, darajalar, rag'batlantirish belgilarini qo'llash, musobaqaviy vazifalar) asosida tashkil etilgan bo'lsa, nazorat guruhida an'anaviy o'qitish metodlari qo'llanildi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya texnologiyasi asosida

tashkil etilgan darslar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi. Sebastian Deterding va hamkorlarining fikricha, o'yin elementlari o'quvchilarda ijobiy emotsional holatni yuzaga keltirib, ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi ^[9]. Ushbu holat tadqiqotimiz davomida ham tasdiqlandi. Tajriba-sinov jarayonida o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi diagnostik testlar orqali baholandi. Natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

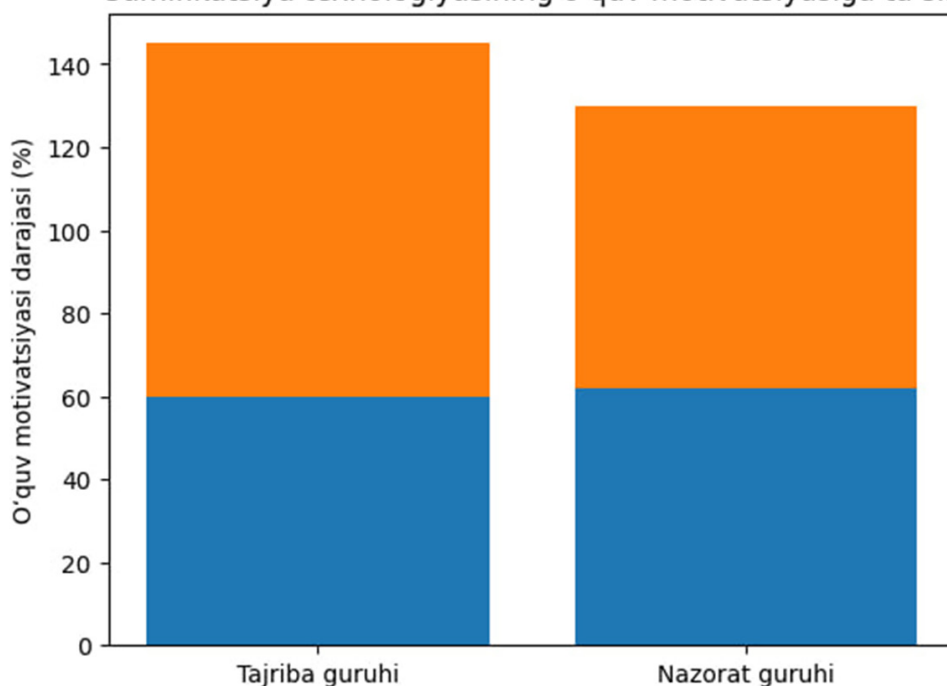
1-jadval: Gamifikatsiya texnologiyasining o'quvchilarning bilim o'zlashtirish darajasiga ta'siri (%)

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi (gamifikatsiya)	Nazorat guruhi (an'anaviy)
Yuqori daraja	42 %	25 %
O'rta daraja	38 %	40 %
Past daraja	20 %	35 %

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida yuqori natijaga erishgan o'quvchilar ulushi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori. Bu esa gamifikatsiya texnologiyasining bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Karl M. Kapp o'z tadqiqotlarida ham o'yin asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilimlarni chuqur va ongli o'zlashtirishiga yordam berishini ta'kidlaydi ^[10].

Shuningdek, tadqiqot davomida o'quvchilarning darsga bo'lgan munosabati va faolligi kuzatish metodi orqali tahlil qilindi. Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya elementlari qo'llanilgan darslarda o'quvchilar topshiriqlarni bajarishda faolroq ishtirok etgan, savol-javoblarda tashabbus ko'rsatgan hamda jamoaviy ishlarda hamkorlik ko'nikmalari rivojlangan. Bu holat Johan Huizinganing o'yin faoliyati shaxs kamolotida muhim omil ekanligi haqidagi qarashlarini tasdiqlaydi ^[11].

Gamifikatsiya texnologiyasining o'quv motivatsiyasiga ta'siri

1-rasm: Gamifikatsiya texnologiyasining o'quv motivatsiyasiga ta'siri

Mazkur diagrammada tajriba va nazorat guruhlarida o'quv motivatsiyasining o'sish dinamikasi aks ettiriladi. Diagramma natijalariga ko'ra, tajriba guruhida motivatsiya darajasi bosqichma-bosqich oshib borgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich nisbatan barqaror holatda qolgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya texnologiyasi nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning darsga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Marc Prensky ta'kidlaganidek, zamonaviy o'quvchilar uchun o'yin asosida tashkil etilgan ta'lim tabiiy va samarali o'rganish muhiti hisoblanadi ^[12].

Umuman olganda, olingan tahlil va natijalar gamifikatsiya texnologiyasini boshlang'ich ta'lim jarayoniga tizimli joriy etish ta'lim sifatini oshirishda muhim pedagogik omil ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish, bilish faolligini kuchaytirish va bilimlarni mustahkam o'zlash-tirishga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Gamifikatsiya elementlari asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar topshiriqlarni faol bajarib, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv hamda jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Tadqiqot natijalari, shuningdek, gamifikatsiya texnologiyasining boshlang'ich ta'limda ta'lim sifatini oshirish va darslarni interfaol tashkil etishda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, gamifikatsiya yondashuvini amaliyotga tizimli joriy etish boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma vazifasini bajarishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlarda gamifikatsiya texnologiyasining turli fanlar va yosh guruhlari bo'yicha samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From Game Design Elements to Gamefulness: Defining "Gamification" // Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. – New York, 2011. – P. 9-15.
2. Kapp K.M. The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education. – San Francisco: Pfeiffer, 2012.
3. Huizinga J. Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture. – London: Routledge, 2016.
4. Prensky M. Digital Game-Based Learning. – New York: McGraw-Hill, 2001.
5. Xolmatova D.A. Boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2020.
7. Werbach K., Hunter D. For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business. – Philadelphia: Wharton Digital Press, 2012.
8. Domínguez A., Saenz-de-Navarrete J., de-Marcos L., Fernández-Sanz L., Pagés C., Martínez-Herráiz J.-J. Gamifying Learning Experiences: Practical Implications and Outcomes // Computers & Education. – 2013. – Vol. 63. – P. 380-392.
9. Lee J.J., Hammer J. Gamification in Education: What, How, Why Bother? // Academic Exchange Quarterly. – 2011. – Vol. 15, No. 2.

TEATR PEDAGOGIKASINING BO'LAJAK TARBIYACHILAR KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Nurova Rohila Ismoil qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universitetining
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada teatr pedagogikasining maktabgacha ta'lim yo'nalishi bo'yicha bo'lajak tarbiyachilar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada teatr pedagogikasining maktabgacha ta'lim bakalavriat yo'nalishi malaka talablari bilan uyg'unligi ochib berilib, uning ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishdagi ahamiyati ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari teatr pedagogikasini bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda samarali va innovatsion pedagogik yondashuv sifatida qo'llash maqsadga muvofiqligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: teatr pedagogikasi, maktabgacha ta'lim, bo'lajak tarbiyachi, kasbiy kompetensiya, dramatisatsiya, rol o'ynash, improvizatsiya, pedagogik artistizm, emotsional intellekt.

Abstract: This article analyzes the role of theatre pedagogy in the development of professional competencies of future preschool educators from theoretical and practical perspectives. The study reveals the alignment of theatre pedagogy with the qualification requirements of the bachelor's degree program in Preschool Education and highlights its significance in the effective organization of the educational process. The research findings confirm the relevance of applying theatre pedagogy as an effective and innovative pedagogical approach in preparing future preschool educators for professional practice.

Key words: theatre pedagogy, preschool education, future preschool educator, professional competence, dramatization, role-playing, improvisation, pedagogical artistry, emotional intelligence.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируется роль театральной педагогики в развитии профессиональных компетенций будущих воспитателей по направлению дошкольного образования. В статье раскрывается соответствие театральной педагогики квалификационным требованиям бакалавриата по направлению "Дошкольное образование" и показана её значимость в эффективной организации учебно-воспитательного процесса. Результаты исследования подтверждают целесообразность применения театральной педагогики как эффективного и инновационного педагогического подхода в подготовке будущих воспитателей к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: театральная педагогика, дошкольное образование, будущий воспитатель, профессиональная компетентность, драматизация, ролевая игра, импровизация, педагогический артистизм, эмоциональный интеллект.

KIRISH

Teatr pedagogikasi XX asr o'rtalarida teatr san'ati va pedagogikani birlashtirgan mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. U dastlab maktablarda drama va teatr elementlarini o'quv jarayoniga kiritish orqali rivojlandi, keyinchalik esa yanada kengroq maqsadni ko'zladi: shaxsning ijodiy salohiyatini, kommunikativ qobiliyatlarini hamda ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantirish. Teatr pedagogikasi an'anaviy teatr san'atidan farqli ravishda tomoshabinlar uchun emas, balki ishtirokchilarni tarbiyalash, ularni shaxsiy va kasbiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan faoliyat sifatida shakllangan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Teatr pedagogikasining rivojlanishida Germaniya maktabi yetakchi rol o'ynadi. Hans-Wolfgang Nickel 1959-yilda "Berlin Stage Teachers" tashkilotini tuzib, teatr o'yinlari va pedagogik faoliyatni uyg'unlashtirish bo'yicha dastlabki tizimlashtirilgan tajribalarni amalga oshirdi. U 1974-yildan boshlab Berlin pedagogika universitetida teatr va ta'lim sohasida professor sifatida faoliyat yuritdi. Shuningdek, Hans Martin Ritter tomonidan

Bertolt Brechtning “o‘yin orqali o‘qitish” yondashuvi maktab muhitida amalda sinovdan o‘tkazildi hamda teatr elementlarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha milliy dasturlar ishlab chiqildi [7].

Braziliyalik teatr arbobi va pedagog Augusto Boal teatr pedagogikasining ijtimoiy-siyosiy yo‘nalishini shakllantirdi. U yaratgan “Zulmga qarshi teatr” (“Theatre of the Oppressed”) modeli bugungi kunda 70 dan ortiq mamlakatda ijtimoiy adolat, hamkorlik va fuqarolik faolligini rivojlantirishda qo‘llanilmoqda [2]. Ushbu model teatrning ijtimoiy o‘zgarishlar vositasi sifatida ham samarali ekanini isbotladi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida teatr pedagogikasining turli yo‘nalishlari jadal rivojlandi. Jak Lekok (Jacques Lecoq) Parijda 1956-yilda tashkil etgan maktabida jismoniy teatr, jest va harakat pedagogikasini ishlab chiqdi [6].

Jerji Grotovskiy (Jerzy Grotowski) esa aktyorlik san‘atini psixofizik tayyorgarlikka asoslangan eksperimental teatr orqali rivojlantirdi [3].

Yuriy (Jurij) Alschitz “uzluksiz trening” metodini joriy etib, aktyorlik va pedagogik tayyorgarlikning yangi modelini taklif qildi.

Kristel Xofmann (Christel Hoffmann) esa bolalar va yoshlar teatr pedagogikasini rivojlantirishga salmoqli hissa qo‘shdi [4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bugungi kunda teatr pedagogikasi maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi talabalarini tayyorlashda muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalishda bo‘lajak tarbiyachilar nafaqat bolalarni tarbiyalash va o‘qitish metodlarini, balki ijodiy fikrlash, emotsional intellekt hamda kommunikativ ko‘nikmalarni ham egallashlari zarur. Teatr pedagogikasi bo‘lajak tarbiyachilarning:

- pedagogik muloqoti va sahna madaniyatini rivojlantiradi;
- rol o‘ynash, dramatisatsiya va improvizatsiya kabi metodlar orqali bolalar bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi;
- shaxsiy ishonch, kreativlik va jamoada ishlash kabi kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi.

Teatr pedagogikasining nazariy va amaliy asoslari shaxs rivojlanishida teatrning o‘rnini chuqur asoslab beradi. Jumladan, O. A. Eristavi teatr faoliyatining bolalar tarbiyasidagi ahamiyatini quyidagicha izohlaydi: “Bola teatr makoniga kirganida, u hali tasavvuriga sig‘magan yoki teatr muhitidan tashqarida faqat kattalarning nashatlari orqali bilib olishi mumkin bo‘lgan muammolarni bevosita his etish va boshdan kechirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Muayyan sahna harakatini boshidan kechirar ekan, kichik aktyor yoki tomoshabin ilgari faqat nazariy bilgan hayotiy hodisalarni real hayot bilan identifikatsiya qilish imkoniga ega bo‘ladi. Shu orqali u atrofida yuz berayotgan voqealarga nisbatan mustaqil munosabat bildirish vositasini qo‘lga kiritadi” [8]. Mazkur fikr teatr pedagogikasining nafaqat bolalar tarbiyasidagi, balki maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi talabalarini tayyorlashdagi ahamiyatini ham yoritadi. Chunki bo‘lajak tarbiyachi sahna orqali bolalarning his-tuyg‘ularini, xulq-atvorini va dunyoqarashini yo‘naltirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayonida teatr metodlaridan samarali foydalana olishi lozim.

Talabalar teatr muhitida nafaqat o‘z kasbiy mahoratini oshiradilar, balki pedagogik muloqot ko‘nikmalarini, emotsional intellektini, ijodiy ifoda va sahnada o‘zini erkin tutish mahoratini, shuningdek, bolalar bilan ishlashda rol o‘ynash va dramatisatsiyadan foydalanish malakalarini ham rivojlantiradilar. Shunday qilib, teatr pedagogikasi nazariy jihatdan mustaqil fan sifatida shakllangan bo‘lsa, amaliyotda u maktabgacha ta‘lim yo‘nalishidagi talabalarni bolalar bilan ijodiy ishlashga tayyorlashning samarali vositasi sifatida o‘z ahamiyatini isbotlamogda.

TAHLIL VA NATIJALAR

Aytish mumkinki, teatr pedagogikasi rivojida teatr san‘ati ta‘lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuv sifatida joriy etilib, talabalarda bir nechta muhim kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Teatr san‘ati orqali talabalar kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish va emotsional intellektini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, chunki ular o‘z tajribalarini nafaqat og‘zaki nutq orqali, balki tana tili, mimika, ritm va dramatik ifoda yordamida ham ifodalashni o‘rganadilar. Bu jarayonda talaba jismoniy harakatlar orqali ham fikr-mulohazalarini yetkaza oladi va umumiy pedagogik qobiliyatlarini mustahkamlaydi [5].

Shuningdek, teatr mashg‘ulotlari talabalar o‘rtasida hamjihatlik va jamoaviylik ko‘nikmalarini rivojlantiradi, chunki ular hamkorlikda ishlash, birgalikda maqsad sari harakat qilish, rollarni taqsimlash va umumiy loyiha ustida jamoa bo‘lib faoliyat yuritishni talab etadi [5].

Teatr pedagogikasi talaba shaxsida empatiya va ijodkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qiladi, zero turli obrazlarni his etish, boshqalarning nuqtai nazarini anglash, ularning psixologik holatini tushunish va qadrlash jarayonlari ijodiy erkinlik va fantaziyaning kuchayishiga olib keladi [5].

Teatr pedagogikasi pedagogika fanining alohida sohasi bo'lib, o'ziga xos metodologik yondashuvlari, texnikalari va amaliy vositalari bilan boshqa pedagogik yo'nalishlardan ajralib turadi. O'quv jarayoni pedagogik dramaturgiya va rejissura elementlari asosida tashkil etilib, bunda pedagog talabalarning hissiy va aqliy holatini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini rejalashtiradi va boshqaradi, natijada talabalar bilimlarni egallash bilan birga o'zlarini erkin ifoda etish, emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar^[9].

Teatr pedagogikasida pedagogning shaxsiy ifodasi, aktyorlik mahorati va sahna harakatlari muhim ahamiyat kasb etadi, chunki pedagog aktyorlik mahoratini pedagogik vaziyatlarga mos ravishda qo'llash orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Ushbu yondashuv talabalar bilan bevosita ijodiy va hissiy o'zaro ta'sirga asoslanib, ularda o'z his-tuyg'ularini erkin ifodalash, boshqalar bilan hamjihatlikda ishlash va jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Aktyorlik psixotexnikasi va sahna plastikasining pedagogik jarayonda qo'llanilishi talabalarning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilab, tana tilini va mimikani boshqarish, jismoniy harakatlarni muvofiqlashtirish hamda sahna madaniyatini egallashga yordam beradi.

Teatr pedagogikasining maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ilmiy-amaliy asoslarini tahlil qilar ekanmiz, kasbiy kompetensiyaning umumkasbiy, maxsus, shaxsiy va pedagogik yo'nalishlari o'zaro uyg'unlikda shakllanishini ko'ramiz. Umumkasbiy kompetensiya pedagogik faoliyatga oid umumiy bilim va ko'nikmalarni, jumladan o'qitish metodikasi, ta'lim texnologiyalari va pedagogik psixologiyani qamrab olsa, maxsus kompetensiya teatr pedagogikasi sohasiga xos bo'lgan sahna harakatlari, aktyorlik mahorati va nazariy asoslarni o'z ichiga oladi. Shaxsiy kompetensiya o'zini anglash, emotsional intellekt, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lsa, pedagogik kompetensiya ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilar bilan muloqot qilish va ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash qobiliyatini ifodalaydi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligining 2023- yil 9- oktabrda qabul qilingan 124- sonli buyrug'iga muvofiq, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachi lavozimi uchun belgilangan malaka talablari asosida teatr pedagogikasi talabalar kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi. Teatr pedagogikasi orqali talabalar ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish, davlat talablari va o'quv dasturlarini amaliyotga tatbiq etish, sahna va dramatik vaziyatlar orqali pedagogik jarayonni samarali olib borish, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni ishlab chiqish, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish, shaxsiy va professional kompetensiyalarni mustahkamlash, xavfsizlik va sanitariya qoidalariga rioya etish hamda ta'limning zamonaviy shakl va usullarini qo'llashga tayyorlanadilar. Teatr vositalari yordamida sahnalashtirish, dramatik o'yinlar, vizual va didaktik materiallardan foydalanish orqali bolalarni maktabga tayyorlash, ularning ijtimoiy, intellektual va estetik ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

O'zbekiston Respublikasida "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi maktabgacha ta'limni o'yin, ijodiy faoliyat, tasviriy-musiqiy hamda nutq-muloqot faoliyatlari integratsiyasida tashkil etishni belgilaydi; bu esa dramatisatsiya va rol o'yinlarini didaktik vosita sifatida qo'llash uchun normativ asos yaratadi. Davlat talablari esa maktabgacha ta'lim uchun kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari mazkur yondashuvlarga muvofiq kompetensiyalarni shakllantirishini talab qiladi. Shunday qilib, teatr pedagogikasi nafaqat talabalarni kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga, balki ularga ijodiy va hissiy jihatdan boy pedagogik tajriba berishga xizmat qiladi. Bu jarayonda talabalar kelgusida tarbiyachi lavozimida bajarishi lozim bo'lgan barcha amaliy vazifalarni, jumladan, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, bolalar bilan individual yondashuvni amalga oshirish, xavfsizlikni ta'minlash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni o'rganadilar.

Yuqorida ta'kidlanganidek, teatr pedagogikasi shaxsning ijodiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydigan samarali pedagogik yondashuv sifatida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, dramatisatsiya, rol o'ynash, improvizatsiya va sahnalashtirish kabi teatr elementlari talabalarda kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan kommunikativ, ijodiy, tashkiliy va empatik kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Dramatisatsiya jarayonida talabalarda hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarga ijodiy yondashish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllansa, rol o'ynash jarayonida talabalar boshqa inson nuqtai nazarini qabul qilish, empatiya va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Improvizatsiya elementlari tezkor qaror qabul qilish, moslashuvchanlik va ijodiy tashabbusni kuchaytirishga xizmat qilsa, sahnalashtirish jarayonida talabalar jamoaviy ishni tashkil etish, liderlik fazilatlarini rivojlantirish, tashkiliy mahorat hamda estetik didni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tariqa, teatr pedagogikasi elementlaridan foydalanish talabalarda nafaqat shaxsiy rivojlanishni, balki kasbiy kompetensiyalar majmuini – kommunikativ, tashkiliy, ijodiy va refleksiv kompetensiyalarni – shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Oliy pedagogika ta'lim muassasalarida 60110200 – Maktabgacha ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishi malaka talabalaridan kelib chiqib, bo'lg'usi tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda teatr pedagogikasining o'рни alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim standartlariga ko'ra, 60110200 – Maktabgacha ta'lim bakalavriat yo'nalishi bitiruvchilari Milliy malaka ramkasining 6-darajasiga muvofiq peda-

gogik, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy hamda tashkiliy-boshqaruv faoliyatida samarali ishlashga qodir bo'lishlari belgilangan. (Mazkur malaka talablari "Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar", "Oliy ta'lim davlat ta'lim standarti. Oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori", O'zbekiston Respublikasi Milliy va tarmoq malaka doiralari (ramkasi), kasbiy standartlar hamda kadrlar buyurtmachilari takliflariga muvofiq ishlab chiqilgan va rasmiy me'yoriy-uslubiy hujjat hisoblanadi ^[1].) Ushbu malaka talablarida o'quv jarayonini rejalashtirish, ta'lim samaradorligini ta'minlash, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish, o'zlashtirishni baholash, xavfsiz ta'lim muhitini yaratish, o'z-o'zini rivojlantirish hamda ota-onalar bilan hamkorlik qilish kabi vazifalar alohida ko'rsatib o'tilgan. Mazkur vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda teatr pedagogikasi muhim amaliy vosita hisoblanadi. Chunki teatr metodlari – dramatizatsiya, rol o'ynash, improvizatsiya va sahnalashtirish – talabalarda nafaqat shaxsiy, balki kasbiy kompetensiyalarni ham shakllantiradi. Malaka talablariga muvofiq, quyidagi faoliyatlar orqali talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish belgilab ko'rsatilgan.

Pedagogik faoliyatda: Dramatizatsiya va rol o'ynash mashg'ulotlari talabalarni differensial va kompetensiyaviy yondashuv asosida mashg'ulot texnologiyalarini ishlab chiqishga tayyorlaydi. Teatr elementlari orqali talabalar faol o'qitish usullarini amalda sinab ko'radilar hamda bolalarda mustaqil fikrlash, motivatsiya va ijtimoiy-hissiy muloqotni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni o'zlashtiradilar. 60110200 – Maktabgacha ta'lim bakalavriat yo'nalishining malaka talablaridan kelib chiqib, 1-bosqichda "Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish" fani maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Mazkur fan doirasida talabalar teatr pedagogikasining nazariy va amaliy asoslarini o'zlashtirib, teatr elementlari orqali faol o'qitish usullarini amaliyotda sinab ko'radilar. Natijada bolalarda mustaqil fikrlash, ichki motivatsiya hamda ijtimoiy-hissiy muloqotni rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali metodlarni egallaydilar. Dramatizatsiya, rol o'ynash, improvizatsiya va sahnalashtirish mashg'ulotlari talabalarda pedagogik-ijodiy faoliyatni tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirib, ularning tasavvur doirasi va ijodkorlik salohiyatini kengaytiradi. Shuningdek, ushbu jarayon hamkorlikda ishlash, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish, bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos pedagogik texnologiyalarni tanlash hamda ularni ta'lim-tarbiyaviy jarayon bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shu tariqa, mazkur fan talabalarni nafaqat teatr san'ati vositalaridan samarali foydalanishga, balki ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan integratsiyalash orqali bolalarda kompetensiyaviy rivojlanishni ta'minlashga tayyorlaydi.

Ilmiy-tadqiqot faoliyatida: Teatr metodlari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar ilmiy tadqiqotlarda fanlararo integratsiya va bolalar rivojlanishini tahlil qilish uchun muhim amaliy material vazifasini bajaradi. Bu esa talabalarni olingan ilmiy natijalarni pedagogik amaliyotga tatbiq etishga yo'naltiradi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyatda: Sahnalashtirish jarayonida milliy qadriyatlar, tarixiy meros va axloqiy tamoyillarni singdirish imkoniyati yaratiladi. Shu orqali talabalar yosh avlodga vatanparvarlik, axloqiy fazilatlar va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish metodlarini puxta o'zlashtiradilar.

Tashkiliy-boshqaruv faoliyatida: Teatr asosida tashkil etilgan jamoaviy faoliyat jarayonida talabalar liderlik, qaror qabul qilish va nizoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa ularni ta'lim jarayonida hamkorlik va boshqaruvni samarali tashkil etishga tayyorlaydi. Demak, teatr pedagogikasi maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham chuqurlashtirib, nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlaydi.

60110200 – Maktabgacha ta'lim yo'nalishi bakalavrlariga qo'yilgan malaka talablari va teatr pedagogikasining kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rni quyidagi jadval asosida yoritiladi (1-jadval).

1-jadval: 60110200 – Maktabgacha ta'lim yo'nalishi bakalavrlarining malaka talablari va teatr pedagogikasi orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar

Malaka talablari	Teatr pedagogikasi orqali shakllantiriladigan ko'nikmalar va kompetensiyalar
Pedagogik faoliyat: ta'lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish va samarali tashkil etish	Dramatizatsiya, rol o'ynash va improvizatsiya asosida o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish; pedagogik muloqot va kreativ metodlardan foydalanish
Bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish: psixologik va yosh xususiyatlariga mos yondashuv	Sahna mashqlari orqali bolalar his-tuyg'ularini anglash, empatiya va differensial yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirish
Jamoaviy va kommunikativ kompetensiyalar: ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot	Jamoaviy teatr faoliyati orqali hamkorlik, mas'uliyat, liderlik va muloqot madaniyatini shakllantirish
Shaxsiy va professional rivojlanish: nutq, artistizm, estetik did va axloqiy tarbiya	Pedagogik artistizm, sahna madaniyati va plastikasini egallash, emotsional intellektni rivojlantirish

Xavfsizlik va sanitariya qoidalarini ta'lim muhitida xavfsizlikni ta'minlash	Teatr jarayonida bolalar xavfsizligi va sahna sharoitida sanitariya qoidalariga rioya etish ko'nikmalarini shakllantirish
Zamonaviy ta'lim metodlarini qo'llash	Sahnalashtirish, vizual vositalar, kreativ drama va process-drama metodlari orqali kompetensiyaviy rivojlantirish
Ilmiy-tadqiqot faoliyati	Teatr tajribalarini ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'llash, bolalar rivojlanishini kuzatish va tahlil qilish
Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat	Sahnalashtirish orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, axloqiy tarbiya berish
Tashkiliy-boshqaruv faoliyati	Teatr loyihalari orqali liderlik, qaror qabul qilish va nizoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, teatr pedagogikasi maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda nafaqat ijodiy, emotsional va kommunikativ rivojlanish vositasi, balki nazariya va amaliyotni uyg'unlashtiruvchi samarali mexanizm sifatida ham alohida o'rin egallaydi. U pedagogik, shaxsiy, maxsus va umumkasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Dramatizatsiya, rol o'ynash, improvizatsiya va sahnalashtirish kabi teatr metodlari orqali talabalar ijodiy fikrlash, hamjihatlik, empatiya, tashkiliy-boshqaruv ko'nikmalari, nutq madaniyati hamda emotsional intellektni rivojlantiradi va bo'lajak tarbiyachi sifatida ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga tayyor bo'ladilar. Shu tariqa, teatr pedagogikasi talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish hamda ularni maktabgacha ta'lim tizimi uchun yuqori malakali mutaxassis sifatida yetishtirishda innovatsion va dolzarb yondashuv sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan 2025-yilda ishlab chiqilgan 60110200 – maktabgacha ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talabarlari.
2. Boal, A. (1979). Theatre of the Oppressed. Pluto Press.
3. Grotowski, J. (1968). Towards a Poor Theatre. Methuen.
4. Hoffmann, C. (1991). Kinder- und Jugendtheaterpädagogik. Frankfurt am Main.
5. <https://www.theroyalgeorgetheatre.com/>
6. Lecoq, J. (2000). The Moving Body: Teaching Creative Theatre. Routledge.
7. Nickel, H.-W. (1974). Theaterpädagogik in der Schule. Berlin.
8. Эристави Ольга Александровна. Театральная педагогика в общеобразовательном учреждении как универсальное средство активизации творческих ресурсов молодого человека.

BOLALAR KVAZIMULOQOTINING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

UDK 371.13

Yuldasheva Dilafruz Maxamadaliyevna

Qo'qon universiteti jahon tillari kafedrası professori

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar nutqiy rivojlanishida muhim o'rin tutuvchi kvazimuloqot hodisasining psixolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kvazimuloqot bolalarning muloqotga o'xshash, biroq to'liq ijtimoiy yo'naltiril-magan nutqiy faoliyat shakli sifatida talqin etilib, uning nutq va tafakkur o'rtasidagi o'tish bosqichi sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Kuzatish, nutqiy faoliyatni tahlil qilish va psixolingvistik interpretatsiya metodlari asosida maktabgacha yosh-dagi bolalar nutqida kvazimuloqotning egotsentrik yo'nalganligi, ichki va tashqi nutq oralig'idagi vositachilik xususiyati, semantik va sintaktik soddaligi hamda emotsional-ekspressiv komponentlarning ustuvorligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari kvazimuloqot bolalar nutqiy kamolotida salbiy hodisa emas, balki kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga xizmat qiluvchi tabiiy va zarur bosqich ekanligini ko'rsatadi. Maqola xulosalari bolalar nutqini rivojlantirish, pedagogik va psixo-logik yondashuvlarni takomillashtirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: kvazimuloqot, bolalar nutqi, psixolingvistika, egotsentrik nutq, ichki nutq, tashqi nutq, nutq ontogenezi, kommunikativ kompetensiya, emotsional-ekspressivlik.

Abstract: This article examines the psycholinguistic characteristics of quasi-communication as a significant phenom-enon in children's speech development. Quasi-communication is interpreted as a form of speech activity that resembles communication in its external structure but is not fully oriented toward social interaction and is considered a transitional stage between speech and thinking. Based on observation, speech-activity analysis, and psycholinguistic interpretation methods, features of quasi-communication in preschool children's speech were identified, including egocentric orien-tation, a mediating function between inner and outer speech, semantic and syntactic simplicity, and the dominance of emotional-expressive components. The findings indicate that quasi-communication is not a negative phenomenon in children's speech development but rather a natural and necessary stage in the formation of communicative competence. The conclusions have scientific and practical significance for improving pedagogical and psychological approaches to children's speech development.

Key words: quasi-communication, children's speech, psycholinguistics, egocentric speech, inner speech, outer speech, speech ontogenesis, communicative competence, emotional expressiveness.

Аннотация: В данной статье анализируются психолингвистические особенности квазикоммуникации как значи-мого феномена в речевом развитии детей. Квазикоммуникация интерпретируется как форма речевой деятель-ности, внешне сходная с общением, но не полностью ориентированная на социальное взаимодействие, и рас-сматривается как переходный этап между речью и мышлением. На основе методов наблюдения, анализа речевой деятельности и психолингвистической интерпретации выявлены такие характеристики квазикоммуникации в речи детей дошкольного возраста, как эгоцентрическая направленность, посредническая функция между внутренней и внешней речью, семантическая и синтаксическая упрощённость, а также доминирование эмоционально-эксп-рессивных компонентов. Результаты исследования свидетельствуют о том, что квазикоммуникация не является негативным явлением в речевом развитии детей, а представляет собой естественный и необходимый этап фор-мирования коммуникативной компетенции. Выводы статьи имеют научно-практическую значимость для совер-шенствования педагогических и психологических подходов к развитию детской речи.

Ключевые слова: квазикоммуникация, детская речь, психолингвистика, эгоцентрическая речь, внутренняя речь, внешняя речь, онтогенез речи, коммуникативная компетенция, эмоционально-экспрессивность.

KIRISH

Zamonaviy psixolingvistika fanida nutqning ontogenezdagi rivojlanish jarayoni, xususan, bolaning ijtimoiy muloqotga o'tish bosqichlari alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda muhim hodisalardan biri sifa-tida kvazimuloqot tushunchasi qaraladi. Kvazimuloqot bolalarning nutqiy faoliyatida muloqotga xos tashqi shakl-

larga ega bo'lsa-da, mazmunan to'liq kommunikativ yo'naltirilmagan nutq ko'rinishidir. U asosan maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda uchrab, nutq, tafakkur va emotsional rivojlanish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni aks ettiradi. Psixolingvistik tadqiqotlarda bolalar kvazimuloqoti egotsentrik nutq, ichki nutqqa o'tish mexanizmlari hamda kommunikativ kompetensiyaning shakllanish bosqichlari bilan bog'liq holda talqin etiladi. Shu bois mazkur maqolaning maqsadi bolalar kvazimuloqotining psixolingvistik xususiyatlarini aniqlash, ularning nutqiy va kognitiv rivojlanishdagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot bolalar kvazimuloqotining psixolingvistik xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, unda kompleks psixolingvistik yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida nutqiy faoliyatni psixik, kognitiv va kommunikativ jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganishga imkon beruvchi sifat jihatdan tavsifiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Bunday yondashuv bolalar nutqining tabiiy sharoitdagi namoyon bo'lishini buzmasdan, uning mazmuniy va funksional xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqotda, avvalo, kuzatish metodi qo'llanildi. Ushbu metod orqali maktabgacha yoshdagi (4-6 yosh) bolalarning o'yin faoliyati, erkin muloqot jarayonlari va kundalik mashg'ulotlar davomida yuzaga keladigan nutqiy xatti-harakatlari tizimli ravishda qayd etildi. Kuzatishlar tabiiy pedagogik muhitda amalga oshirilib, bolalarning nutqiy faolligi sun'iy rag'batlantirilmagan holda o'rganildi. Bu holat kvazimuloqot unsurlarining spontan, ya'ni tabiiy namoyon bo'lishini aniqlashga imkon yaratdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Keyingi bosqichda nutqiy faoliyatni tahlil qilish metodidan foydalanildi. Kuzatish jarayonida qayd etilgan bolalar nutqining monologik va dialogik namunalari lingvistik hamda semantik jihatdan o'rganildi. Xususan, gaplarning tuzilishi, to'liqlik darajasi, takrorlar, intonatsion xususiyatlar, leksik tanlov va vaziyatga bog'liqlik holatlari tahlil qilindi. Ushbu tahlil orqali kvazimuloqotda nutqning informativ emas, balki ko'proq regulativ va emotsional funksiyalarni bajarishi aniqlashtirildi. Shuningdek, tadqiqotda psixolingvistik interpretatsiya metodi muhim o'rin egalladi.

Olingan nutqiy birliklar va kuzatilgan nutqiy xatti-harakatlar J. Piaje va L. S. Vigotskiyning nutq va tafakkur rivoji haqidagi fundamental nazariyalari asosida talqin qilindi. Piaje konsepsiyasi doirasida kvazimuloqot egotsentrik nutqning bir ko'rinishi sifatida baholangan bo'lsa, Vigotskiy yondashuvi asosida u ichki nutqqa o'tishning muhim oraliq bosqichi sifatida izohlandi. Ushbu ikki nazariy yondashuvni qiyosiy tahlil qilish kvazimuloqotning psixolingvistik mohiyatini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida taqqoslash metodi ham qo'llanildi. Kvazimuloqot unsurlari bolalarning ijtimoiy yo'naltirilgan, kommunikativ maqsadga ega bo'lgan nutqiy muloqot shakllari bilan solishtirildi. Ushbu taqqoslash orqali kvazimuloqot va haqiqiy dialog o'rtasidagi farqlar, xususan, kommunikativ niyatning aniqligi, tinglovchi omilining hisobga olinishi hamda nutqning funksional yo'nalganligi aniqlab berildi. Umuman olganda, tadqiqot sifat jihatdan tavsifiy xarakterga ega bo'lib, u bolalar nutqining mazmuniy va funksional tomonlarini aniqlashga qaratildi. Mazkur metodologik yondashuv kvazimuloqotni bolaning nutqiy rivojlanishidagi muhim, tabiiy va qonuniy bosqich sifatida talqin qilish imkonini berib, olingan natijalarning ilmiy asoslanganligi va ishonchlilikini ta'minladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar kvazimuloqoti bir qator barqaror psixolingvistik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Avvalo, kvazimuloqotda egotsentrik yo'nalganlik ustunlik qiladi, ya'ni bolalar nutqi ko'pincha muayyan tinglovchiga emas, balki o'z harakati va ichki tafakkur jarayoniga qaratilgan bo'ladi. Bunday nutq faoliyati tashqi muloqotdan ko'ra ichki rejalashtirish va o'zini boshqarish vazifasini bajaradi. Shuningdek, kvazimuloqot ichki va tashqi nutq o'rtasidagi o'tish shakli sifatida namoyon bo'ladi, chunki bola fikrni hali to'liq ichki nutq darajasida rejalashtira olmaganligi sababli uni tashqi nutq orqali ifodalaydi. Tadqiqot jarayonida bolalar kvazimuloqotida semantik va sintaktik soddalik ustun ekanligi aniqlandi:

- gaplar qisqa, ko'pincha to'liq bo'lmagan va vaziyatga bog'langan bo'lib, ma'no lingvistik birliklardan ko'ra kontekst orqali anglashiladi. Shu bilan birga, kvazimuloqotda emotsional-ekspressivlikning yuqori darajada namoyon bo'lishi kuzatildi;
- intonatsiya, takroriy so'zlar, undovlar va ovoz ohangining o'zgarishi bolaning hissiy holatini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Olingan natijalar psixolingvistik nazariyalar bilan uyg'unlikda talqin qilinadi.

J. Piaje tomonidan ilgari surilgan egotsentrik nutq konsepsiyasi bolalar kvazimuloqotining ayrim jihatlarini tushuntirishga imkon bersa-da, L. S. Vigotskiy yondashuvi ushbu hodisani nutqiy rivojlanishdagi ijobiy va zarur bosqich sifatida baholashga asos yaratadi. Ya'ni kvazimuloqot bolaning nutqiy kamchiligi emas, balki ichki nutq va ongli muloqotga olib boruvchi muhim rivojlanish mexanizmi hisoblanadi. Kvazimuloqot bolalarning kognitiv faoliyatini tashqi nutq yordamida boshqarishiga xizmat qilishi psixolingvistika va rivojlanish psixologiyasida ilmiy asoslangan holat sifatida qaraladi. Bu jarayon bolaning tafakkuri hali to'liq ichki nutq darajasida avtomatlashtirilmagan davrda fikrlashni tashqi nutq orqali tashkil etish ehtiyoji bilan izohlanadi.

L. S. Vigotskiy ta'kidlaganidek, bolaning yuqori psixik funksiyalari dastlab ijtimoiy faoliyat shaklida, ya'ni tashqi nutq orqali namoyon bo'lib, keyinchalik ichki nutqqa internalizatsiya qilinadi va kvazimuloqot ana shu internalizatsiya jarayonining muhim oraliq bo'g'ini hisoblanadi.

Ilmiy nuqtayi nazardan, kvazimuloqot bolaning rejalashtirish, nazorat va o'z-o'zini boshqarish kabi kognitiv jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi. Bola muayyan faoliyatni bajarayotganda ovoz chiqarib gapirish orqali o'z harakatlarini ketma-ketlikka soladi, vazifani anglaydi va bajarilish jarayonini nazorat qiladi. Masalan, bola konstruktordan uy qurayotganda "avval pastini qilaman, keyin tomini qo'yaman" kabi ifodalar orqali o'z faoliyatini tartibga soladi; bu nutq tashqi tomondan muloqotga o'xshash bo'lsa-da, mazmunan bolaning tafakkurini tashkil etuvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Psixolingvistik tadqiqotlarda bunday nutq o'zini yo'naltiruvchi nutq (self-directed speech) sifatida talqin qilinadi, bunda nutq kommunikativ emas, balki kognitiv-regulyativ funksiyani bajaradi. Bola tashqi nutq yordamida o'z harakatlarini rejalashtiradi, xatolarini anglaydi va faoliyatni tuzatadi, shu bois zamonaviy tadqiqotlar ushbu nutq shaklini bolaning kognitiv rivojlanishida ijobiy va zarur mexanizm sifatida baholaydi. Kvazimuloqot muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bola qiyinchilikka duch kelganda ovoz chiqarib fikrlashi orqali muammoni segmentlarga ajratadi, muqobil yechimlarni sinab ko'radi va optimal qarorni tanlaydi. Masalan, rasm chizish jarayonida "bu rang to'g'ri kelmadi, boshqasini olaman" kabi ifodalar bolaning analitik tafakkuri faol ekanligini ko'rsatadi va tashqi nutqning kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi vosita sifatidagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Pedagogik nuqtayi nazardan esa kvazimuloqot bolalarda metakognitiv ko'nikmalarning shakllanishiga zamin yaratadi, chunki bola o'z fikrlash jarayonini nutq orqali ifodalab, asta-sekin uni anglay boshlaydi va keyinchalik ichki nutq orqali mustaqil boshqarish darajasiga yetadi. Shu sababli kvazimuloqotni cheklash yoki "ortiqcha gapirish" sifatida baholash ilmiy jihatdan asossiz bo'lib, aksincha, pedagoglar va ota-onalar bunday nutqiy faollikni qo'llab-quvvatlashlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, kvazimuloqot bolalarning kognitiv faoliyatini tashqi nutq orqali boshqarishning muhim psixolingvistik mexanizmi bo'lib, u tafakkurni rejalashtirish, nazorat qilish, muammolarni hal etish va o'z-o'zini boshqarish jarayonlarida muhim vosita vazifasini bajaradi hamda bolaning ichki nutq va ongli fikrlashga o'tishidagi tabiiy va zarur rivojlanish bosqichi sifatida ilmiy jihatdan e'tirof etiladi. Ushbu jarayon pedagogik jihatdan muhim bo'lib, bolalar bilan ishlashda ularning nutqiy faolligini cheklamaslik, balki uni qo'llab-quvvatlash va kvazimuloqot elementlarining asta-sekin ijtimoiy yo'naltirilgan muloqotga aylanishi uchun qulay kommunikativ muhit yaratish zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bolalar kvazimuloqoti psixolingvistik jihatdan nutq va tafakkur rivojlanishidagi muhim o'tish bosqichi bo'lib, egotsentrik yo'nalganlik, ichki va tashqi nutq oralig'idagi vositachilik, semantik soddalik hamda emotsional-ekspressivlik bilan tavsiflanadi. Ushbu xususiyatlarni chuqur o'rganish bolalar nutqini rivojlantirish, pedagogik ta'sirni samarali tashkil etish hamda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yuldasheva, D. M. Anthropocentric approach to children's speech study. Section 2: Linguistic theory, applied linguistics. Collection of materials of the International Online Conference. Research Support Center, 2020, 92–95.
2. Yuldasheva, D. M. The methods of speech development of preschool children. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), Impact Factor: 7.6.11, November.
3. Yuldasheva, D. M., Asqarova, D., Zohidova, M. O'zbek bolalar nutqiga doir matnlarda lakuna. Academic Research in Educational Sciences, 2(2), 926–931.
4. Maxamadalievna, Yu. D. Ispolzovanie zoonimov v kolybel'noy pesne "alla" kak aspekt etnolingvistiki. Ulrich's Periodicals Directory.
5. Yuldasheva, D. M. Sintaktik takrorlarning badiiy-estetik imkoniyatlari. Iskusstvo slova xalqaro jurnali, 2019, 5-son.
6. Maxamadalievna, Y. D. Use of presidential names in Uzbek children's texts. Gospodarka i Innovatsie, 22, 68–70.
7. Yuldasheva, D. M. Bolalar folklorida kreol (uyg'un) matnning ifodalanishi. Molodoy uchenyy, 607–609.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ У СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ ОСНОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Жураева Наргиза Таировна

Доцент PhD кафедры “Теория и методика дошкольного образования”

Азимова Махбуба Хасановна

Магистрант 2-курса

Аннотация: С педагогической точки зрения экономическая культура ребёнка не сводится к накоплению знаний об экономике в традиционном понимании данного понятия. Она формируется в процессе практической деятельности, игровой активности, выполнения трудовых поручений и взаимодействия со взрослыми, в ходе которых ребёнок постепенно осваивает элементарные экономические связи, такие как труд, обмен, стоимость, потребление и бережливое отношение к ресурсам.

Ключевые слова: социально-экономические отношения, экономическая культура, экономическое воспитание, бережливость, аккуратность, рациональность.

Annotatsiya: Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, bolaning iqtisodiy madaniyati an'anaviy ma'nodagi iqtisodiy bilimlarni jamlash natijasi hisoblanmaydi. U faoliyat tajribasi, o'yin jarayoni, mehnat topshiriqlarini bajarish hamda kattalar bilan o'zaro muloqot jarayonida shakllanadi. Ushbu jarayonda bola mehnat, almashinuv, qiymat, iste'mol va tejamkorlik kabi elementar iqtisodiy munosabatlarni bosqichma-bosqich o'zlashtiradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, iqtisodiy madaniyat, iqtisodiy tarbiya, tejamkorlik, ozodalik, ratsionallik.

Abstract: From a pedagogical perspective, a child's economic culture is not limited to the accumulation of economic knowledge in the traditional sense. It is formed through practical experience, play-based activities, work assignments, and interaction with adults, during which the child gradually acquires an understanding of basic economic relationships, including labor, exchange, value, consumption, and a thrifty attitude toward resources.

Key words: socio-economic relations, economic culture, economic education, thrift, accuracy, rationality.

ВВЕДЕНИЕ

Современные социально-экономические преобразования, происходящие в Республике Узбекистан, направлены на построение конкурентоспособной, социально ориентированной рыночной экономики и требуют формирования личности нового типа – инициативной, ответственной, обладающей экономическим мышлением и культурой рационального поведения. Эти качества не формируются стихийно, а являются результатом целенаправленного педагогического воздействия, которое должно начинаться уже с дошкольного возраста.

В Стратегии развития “Новый Узбекистан – 2022–2026 годы”, а также в Государственной программе по реализации Концепции развития системы дошкольного образования до 2030 года отмечается, что воспитание экономически грамотного, бережливого и социально активного гражданина является одной из ключевых задач образования. Государство подчеркивает необходимость внедрения в систему дошкольного образования инновационных подходов, способствующих формированию у детей элементарных экономических представлений и навыков ответственного отношения к труду, деньгам, вещам, времени и природным ресурсам.

Особую актуальность проблема формирования основ экономической культуры у детей приобретает в условиях развития рыночных отношений и цифровизации общества. Современные дети с раннего возраста сталкиваются с явлениями экономической жизни: покупками, обменом, трудом взрослых, семейным бюджетом. Однако без целенаправленного педагогического руководства эти представления остаются фрагментарными, поверхностными, не формируют у ребёнка осознанного отношения к экономическим ценностям и нормам.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ДАННОЙ ТЕМЕ

Как отмечает Нечаева В.Г. (2019), именно в старшем дошкольном возрасте ребёнок начинает понимать взаимосвязь между трудом и результатом, между потребностями и возможностями их удовлетворения. Он способен осознать, что вещи, которыми он пользуется, созданы трудом взрослых, и что материальные ресурсы не бесконечны. Это создаёт основу для воспитания бережливости, аккуратности и уважения к труду других людей.

Психологи (Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, А.В. Запорожец) подчёркивали, что в дошкольном возрасте экономическое мышление формируется через игровую деятельность, в которой ребёнок воспроизводит социально-экономические отношения взрослых: покупку, продажу, обмен, производство. В игре “магазин”, “семья”, “строительство” дети осваивают простейшие экономические действия, учатся договариваться, выбирать, распределять ресурсы, понимать, что деньги – средство обмена, а не цель деятельности.

По данным исследовательницы Крыловой Н.М. (2015), развитие экономической культуры у детей данного возраста должно осуществляться в условиях специально организованной педагогической среды, где воспитатель направляет познавательную активность детей, формируя у них элементарные экономические представления через наглядные ситуации, рассказы, трудовую деятельность и сюжетно-ролевые игры.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведённое исследование позволило выявить следующие основные тенденции:

1. Экономическое воспитание в ДОУ носит нерегулярный характер, чаще всего включается как часть ознакомления с окружающим миром, но не выделяется в самостоятельное направление.
2. Методическая база педагогов ограничена, многие воспитатели не располагают готовыми сценариями, играми и наглядными материалами.
3. Профессиональная подготовка воспитателей по вопросам формирования экономических представлений требует совершенствования.
4. Взаимодействие семьи и ДОУ по данному вопросу остаётся слабым, что снижает эффективность воспитательного воздействия.
5. Дети проявляют интерес к экономическим играм, но их знания фрагментарны и не систематизированы.

Анализ состояния работы по формированию экономической культуры в дошкольных учреждениях показал, что педагоги осознают её значимость, однако практическая реализация данного направления нуждается в методической и организационной поддержке.

Недостаток системных программ, методик и диагностических инструментов приводит к эпизодичности работы. Для повышения эффективности необходимо:

- разработать систему педагогических условий, обеспечивающих целенаправленное формирование экономической культуры;
- внедрить интерактивные формы работы (мини-проекты, деловые игры, семейные акции);
- активизировать взаимодействие воспитателей и родителей;
- создать предметно-развивающую среду экономического направления в группах детского сада.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Педагогическая практика показывает, что для эффективного формирования экономических представлений у дошкольников целесообразно использовать комплекс разнообразных методов, таких как:

1. Игровые методы – сюжетно-ролевые и дидактические игры (“Магазин”, “Рынок”, “Профессии”, “Что откуда берётся?”);
2. Беседы и обсуждения на темы: “Что такое деньги?”, “Почему нужно беречь вещи?”, “Зачем люди работают?”;
3. Наблюдения за трудом взрослых в детском саду и за его пределами;
4. Практические задания – изготовление поделок из вторичных материалов, участие в “мини-бизнесе” (продажа изделий на ярмарке, сбор макулатуры);

5. Экономические сказки и инсценировки, где персонажи сталкиваются с проблемами выбора, обмена, бережливости;
6. Методы поощрения и самооценки – ведение “копилки добрых дел”, “монеток бережливости” и т.д.

Применение таких приёмов способствует постепенному переходу детей от конкретных представлений к элементарным обобщениям, что является предпосылкой для дальнейшего экономического образования в школе.

Взаимодействие с семьёй

Семья является важнейшим социальным институтом, влияющим на формирование экономической культуры ребёнка. Именно родители формируют первые представления о труде, вещах, деньгах и бережливости.

Эффективными формами взаимодействия педагогов с родителями являются:

- семейные мастер-классы (“Как научить ребёнка экономить”);
- совместные проекты (“Наш домашний магазин”, “Моя копилка”);
- консультации и беседы о воспитании бережного отношения к предметам;
- мини-ярмарки и благотворительные акции, где дети и родители участвуют вместе.

Такая работа обеспечивает единство педагогических воздействий ДООУ и семьи, что является необходимым условием формирования устойчивых экономических привычек.

Проведённый анализ показал, что дошкольное образование обладает значительным педагогическим потенциалом в формировании экономической культуры у детей старшего дошкольного возраста.

Эти возможности реализуются через:

- включение экономического содержания в игровые, трудовые и познавательные виды деятельности;
- организацию развивающей предметно-пространственной среды;
- активное участие семьи в воспитательном процессе;
- повышение профессиональной компетентности педагогов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Анализ современного состояния работы по формированию основ экономической культуры у старших дошкольников позволил выявить ряд важных закономерностей, проблем и педагогических возможностей, которые следует учитывать при организации воспитательно-образовательного процесса в дошкольных образовательных учреждениях.

- создание развивающей предметно-пространственной среды экономического содержания;
- повышение профессиональной компетентности педагогов в области экономического воспитания;
- интеграцию образовательных областей (труд, познание, игра, общение);
- активное включение семьи в совместные формы деятельности.

Список использованной литературы:

1. Богомолова, Л. М. Экономическое воспитание детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 2017. – 112 с.
2. Веракса, Н. Е., Комарова, Т. С., Васильева, М. А. Теория и методика воспитания и обучения детей дошкольного возраста. – М.: Академия, 2020. – 256 с.
3. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths Key Of Mind And Intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, (1-1), 316-319.
4. Tairovna, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39-40. [https:// worldscientificjournal.ru/index.php/iiet](https://worldscientificjournal.ru/index.php/iiet) SPAIN, 2025 52 Integration of Innovative Education and Training Vol 1 Issue 2 2025 Impact factor: 10.9 (researchbib)
5. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In International Scientific And Practical Conference” The Time Of Scientific Progress” (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).
6. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 244-251.
7. Maxmutazimova, Y. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda STEAM texnologiyasidan foydalanish. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(1).
8. Maxmutazimova, Y. (2025). The Role of the Kindergarten Teacher in the Formation of the Child Personality. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(1), 546-548.

РАЗВИТИЕ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКОГО СТРОЯ РЕЧИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Жураева Наргиза Таировна

Доцент PhD кафедры
“Теория и методика дошкольного образования”

Алимова Зилола Закировна

Магистрант 2-курса

Аннотация: Одним из ключевых показателей профессиональной компетентности современного педагога дошкольного образования является способность формировать у детей основы родной речи. Язык выступает важнейшим средством познания окружающего мира, освоения культурных традиций и социальной адаптации ребёнка. Уровень овладения дошкольником лексико-грамматическими средствами речи во многом определяет его дальнейшее интеллектуальное развитие, успешность обучения в школе и процесс формирования личности в целом.

Ключевые слова: мышление, когнитивные и коммуникативные способности ребёнка, проектная деятельность, наглядные и исследовательские приёмы.

Annotatsiya: Zamonaviy maktabgacha ta'lim pedagogining kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri bolalarda ona tilining asoslarini shakllantira olish qobiliyatidir. Til atrof-muhitni anglash, madaniy an'analarni o'zlashtirish hamda bolaning ijtimoiy moslashuvida asosiy vosita hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning nutqning leksik-grammatik vositalarini egallash darajasi uning kelgusidagi intellektual rivojlanishi, maktab ta'limida muvaffaqiyatli o'qishi hamda shaxs sifatida shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tafakkur, bolaning kognitiv va kommunikativ qobiliyatlari, loyihaviy faoliyat, ko'rgazmali va tadqiqot metodlari.

Abstract: One of the key indicators of professional competence of a modern preschool teacher is the ability to develop the foundations of children's native speech. Language serves as the primary means of understanding the surrounding world, mastering cultural traditions, and ensuring the child's social adaptation. The extent to which a preschool child masters lexical and grammatical aspects of speech largely determines their future intellectual development, academic success at school, and overall personality formation.

Key words: thinking, cognitive and communicative abilities of the child, project-based activities, visual and research methods.

ВВЕДЕНИЕ

Речь – это не только инструмент общения, но и ведущий фактор развития мышления и познавательных процессов. В условиях дошкольного возраста именно активное усвоение родного языка определяет становление когнитивных и коммуникативных способностей ребёнка. Поэтому задача воспитателя состоит в том, чтобы грамотно организовать процесс речевого развития, вооружить детей средствами общения и создать условия для их активного речевого взаимодействия.

Современные исследования подчеркивают, что формирование речи должно рассматриваться в неразрывной связи с общим развитием ребёнка. Воспитатель, владеющий теорией и методикой речевого развития, способен не только целенаправленно обогащать словарь и грамматический строй речи дошкольников, но и способствовать их личностному становлению.

Особое внимание в педагогической практике уделяется проектной деятельности, так как она сочетает в себе элементы игры, общения, познания и творчества. Включение детей в проектные задания создаёт условия для активного речевого взаимодействия, стимулирует использование разнообразных грамматических форм, способствует развитию связной речи.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ДАННОЙ ТЕМЕ

Педагогические идеи Агахи нашли отражение не только в его поэтическом и переводческом наследии, но и в литературоведческих и исторических трудах. Особую ценность для педагогической мысли Узбекистана имел его перевод на узбекский язык с персидского знаменитого памятника XI века – “Кабус-наме”, где излагались нравственные и воспитательные идеалы своего времени.

Значительный вклад в развитие просветительских идей внёс Бердах (Бердимурат Каргабаев, 1827–1900), которого считают основателем каракалпакской литературы. Его творчество проникнуто демократическими ценностями – стремлением к равенству, справедливости, гуманизму и патриотизму. Подобно многим просветителям, Бердах видел в знании главный инструмент освобождения народа от невежества и социального угнетения. По его мнению, эффективное воспитание невозможно без глубокого понимания природы человека. Он рассматривал воспитание как процесс, направленный одновременно на физическое и духовное развитие личности.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В условиях реализации современных требований дошкольного образования принципиально важным становится решение речевых задач в естественном контексте детской деятельности – игры, труда, экспериментирования, исследовательской активности. При этом недопустимо сведение этих форм в исключительно учебный формат с характерными для него методами и приёмами. Такая позиция требует внедрения новых технологий коммуникативного и речевого развития дошкольников.

Под коммуникативной технологией понимается специально организованный процесс устного или письменного взаимодействия, ориентированный на достижение определённого коммуникативного намерения. Владение данной технологией предполагает, что человек ясно осознаёт:

- он знает, как следует действовать;
- он умеет реализовывать это на практике;
- он способен обучить данному опыту других.

Как и любая технология, коммуникативная технология имеет ряд структурных компонентов:

- цель (реализация коммуникативного намерения);
- средства достижения (методы, приёмы, алгоритмы взаимодействия);
- масштаб применения (сфера использования и возможные ограничения);
- вариативность (наличие пространства для индивидуального речевого творчества и мастерства);
- результат (воздействие на собеседника, побуждение к действию, убеждение, формирование совместного решения).

При выборе технологии речевого развития необходимо учитывать ряд требований, определяющих её эффективность и педагогическую целесообразность:

- ориентация не столько на обучение, сколько на развитие у детей коммуникативных навыков, формирование культуры общения и речевого поведения;
- содержание технологии должно быть направлено на становление ребёнка как активного субъекта общения и речевой деятельности;
- технология обязана носить здоровьесберегающий характер;
- основу составляет личностно-ориентированное взаимодействие взрослого с ребёнком;
- обеспечение принципа взаимосвязи познавательного и речевого развития;
- организация активной речевой практики каждого ребёнка в различных видах деятельности с учётом возрастных и индивидуальных особенностей.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Лексико-грамматический строй речи является одним из наиболее значимых компонентов речевого развития дошкольника. Его формирование обеспечивает становление связной речи, расширяет коммуникативные возможности детей и способствует успешной подготовке к школьному обучению.

Методическое обоснование развития речи дошкольников строится на принципах системности, доступности, наглядности и деятельностного подхода. Использование игровых и инновационных технологий позволяет максимально учитывать возрастные и индивидуальные особенности детей.

Эффективными средствами развития лексико-грамматического строя речи являются: дидактические игры и игровые упражнения; мнемотаблицы, схемы, модели; приёмы обучения образной речи (сравнения, метафоры, синквейн и др.); использование конструктивных и компьютерных технологий (LEGO, КИК, мультимедиа); театрализованные, коммуникативные и речедвигательные игры.

В старшем дошкольном возрасте наиболее результативными оказываются комплексные методики, объединяющие традиционные приёмы (словесные игры, пересказ, заучивание стихов) и современные инновационные технологии (мнемотехника, LEGO-технологии, мультимедийные средства).

Развитие лексико-грамматического строя речи возможно только при условии организации целенаправленной, систематической работы, которая предполагает сотрудничество педагога и ребёнка, включение родителей в образовательный процесс, а также использование разнообразных видов деятельности: игровой, речевой, художественно-творческой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Дидактическая игра сохраняет статус ведущего средства развития речи и коммуникативных умений дошкольников, однако современные образовательные реалии требуют её обновления и интеграции с инновационными педагогическими технологиями. Применение цифровых и мультимедийных ресурсов значительно расширяет педагогический потенциал игр, делая их более наглядными, динамичными, эмоционально насыщенными и способными к индивидуализации обучения. Инновационные формы игровых методов способствуют развитию у дошкольников навыков сотрудничества, диалогической и монологической речи, а также формированию критического мышления, творческих и исследовательских способностей. Опыт отечественной и зарубежной практики подтверждает, что эффективность внедрения инновационных игр определяется созданием комплекса педагогических условий: оптимального сочетания традиционных и цифровых методов, дозированного использования мультимедиа, активного включения педагога и родителей в образовательный процесс. Инновационные подходы позволяют решать не только задачи речевого и когнитивного развития, но и способствуют социализации ребёнка, формированию эмоционального интеллекта, развитию уверенности в себе и готовности к школьному обучению. При этом необходимо учитывать возможные риски (зависимость от гаджетов, снижение двигательной активности, перегрузка информацией), что требует профессионального педагогического сопровождения и соблюдения баланса между цифровыми и традиционными формами игры. Таким образом, использование инновационных дидактических игр в дошкольном образовании открывает новые возможности для развития речи и коммуникативных умений, но требует создания специальных педагогических условий, обеспечивающих их эффективность и безопасность.

Таким образом, методическое обоснование развития речи дошкольников позволяет выделить и систематизировать педагогические условия, методы и приёмы, обеспечивающие формирование лексико-грамматического строя речи как основы успешного речевого и общего развития ребёнка.

Список использованной литературы:

1. Кадырова, Р. М. Развитие речи детей дошкольного возраста в условиях двуязычия [Текст] / Р. М. Кадырова. – Ташкент: Фан, 1998. – 145 с.
2. Бабаева, Д. Развитие речи детей старшего дошкольного возраста на родном языке в процессе познания окружающего мира [Текст] / Д. Бабаева. – Ташкент : Фан, 1997. – 156 с.
3. Нурмухамедова, Н. Формирование связной речи на русском языке у детей-билингвов в условиях двуязычия [Текст] / Н. Нурмухамедова. – Ташкент : Фан, 2001. – 142 с.
4. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths Key Of Mind And Intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, (1-1), 316-319.
5. Tairovna, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39-40. [https:// worldscientificjournal.ru/index.php/iiet](https://worldscientificjournal.ru/index.php/iiet) SPAIN, 2025 52 Integration of Innovative Education and Training Vol 1 Issue 2 2025 Impact factor: 10.9 (researchbib)
6. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In International Scientific And Practical Conference "The Time Of Scientific Progress" (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).
7. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 244-251.
8. Maxmutazimova, Y. (2025). The Role of the Kindergarden Teacher in the Formation of the Child Personality. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(1), 546-548.

ОБОГАЩЕНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ О РАЗНЫХ СТРАНАХ МИРА В ДЕТСКОЙ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Жураева Наргиза Таировна

Доцент PhD кафедры “Теория и методика дошкольного образования”

Дониёрова Шахзода Зафаровна

Магистрант 2-курса

Аннотация: Современное образование ориентировано на развитие у детей дошкольного возраста познавательного интереса, расширение их кругозора и формирование основ культурной компетентности. В условиях глобализации возрастает необходимость целенаправленного ознакомления детей с многообразием национальных традиций, культур и географических особенностей различных стран мира, что способствует развитию толерантности, социального интеллекта и культуры межнационального общения.

Ключевые слова: мышление, исследование и понимание окружающего мира, развитие толерантности, социальный интеллект, культура межнационального общения.

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim maktabgacha yoshdagi bolalarda bilishga qiziqishni rivojlantirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish hamda madaniy kompetentlikning asoslarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Globallashuv sharoitida bolalarni turli mamlakatlarning milliy an'analari, madaniyati va geografik xususiyatlari bilan tanishtirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Bu jarayon bolalarda bag'rikenglik, ijtimoiy intellekt va millatlararo muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tafakkur, atrof-muhitni o'rganish va anglash, bag'rikenglikni rivojlantirish, ijtimoiy intellekt, millatlararo muloqot madaniyati.

Abstract: Modern education is aimed at developing cognitive interest in preschool children, broadening their horizons, and forming the foundations of cultural competence. In the context of globalization, there is an increasing need to systematically introduce children to the diversity of national traditions, cultures, and geographical features of countries around the world, which contributes to the development of tolerance, social intelligence, and a culture of interethnic communication.

Key words: thinking, exploring and understanding the surrounding world, development of tolerance, social intelligence, culture of interethnic communication.

ВВЕДЕНИЕ

Современное образование направлено на развитие у детей дошкольного возраста познавательного интереса, расширение их кругозора и формирование основ культурной компетентности. В условиях глобализации возрастает необходимость знакомства детей с разнообразием национальных традиций, культуры и географических особенностей различных стран мира. Однако в практике дошкольного образования до сих пор наблюдаются противоречия:

- между необходимостью формирования у старших дошкольников представлений о мире и недостаточным использованием эффективных методов для их обогащения;
- между высокой познавательной активностью детей и ограниченностью педагогических средств, позволяющих системно знакомить дошкольников с культурами разных стран;
- между потребностью в проектной деятельности как важном инструменте познания и отсутствием достаточного количества методических разработок, учитывающих возрастные особенности дошкольников.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ДАННОЙ ТЕМЕ

По мнению Л. С. Выготского, процесс познания происходит через социальное взаимодействие и приобщение к культурному наследию человечества, что подтверждает необходимость включения детей в активную проектную деятельность. Исследования Е. Ф. Акуловой показывают, что дидактическая игра является переходной формой обучения, способствующей развитию познавательных процессов и формированию целостного восприятия окружающего мира. Л. В. Артемова подчеркивает, что игровая деятельность делает окружающий мир ближе ребенку, позволяя ему взаимодействовать с различными культурами в доступной форме.

Кроме того, экологическая составляющая играет важную роль в социокультурном развитии детей. Согласно исследованиям Т.А. Серебряковой и С. Н. Николаевой, природа является ключевым элементом в процессе познания мира и способствует формированию у дошкольников представлений о различных климатических зонах и их влиянии на культуру народов. А. К. Бондаренко также подчеркивает значимость дидактических игр в дошкольном образовании, отмечая их эффективность в передаче знаний о традициях, обычаях и особенностях жизни разных народов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проектная деятельность формирует у детей умение мыслить, анализировать, делать выводы, а также коммуникативные и исследовательские навыки. В отличие от традиционных занятий, где ребёнок чаще выступает пассивным слушателем, здесь он действует, творит, взаимодействует, выдвигает гипотезы и проверяет их.

Значение проектной деятельности в дошкольном образовании

Проектный метод способствует:

- формированию познавательной активности и любознательности;
- развитию самостоятельности и ответственности;
- формированию первичных навыков исследовательского поведения;
- укреплению взаимодействия между педагогом, ребёнком и семьёй;
- воспитанию уважения к труду и результатам коллективного взаимодействия.

Для дошкольников проектная работа становится естественной формой познания мира, поскольку она сочетает в себе игру, наблюдение, творчество и исследование. В ходе реализации проектов ребёнок учится не только получать знания, но и применять их в реальной жизни.

Классификация проектов в дошкольной педагогике

Исследователи (Е. С. Полат, Т. С. Комарова, В. Г. Гузеев и др.) выделяют несколько типов проектов, применяемых в дошкольных учреждениях:

По содержанию:

- познавательные (беседы, исследовательские задания);
- творческие (рисование, конструирование, театрализация);
- игровые (сюжетно-ролевые и дидактические игры);
- социальные (помощь детскому саду, участие в мероприятиях);
- исследовательские (эксперименты, наблюдения, сбор информации).

По количеству участников:

- индивидуальные;
- парные;
- групповые;
- коллективные (всей группой).

По продолжительности:

- краткосрочные (1–3 дня);
- среднесрочные (1–2 недели);
- долгосрочные (от месяца до трёх).

По характеру участия взрослых:

- проекты, реализуемые под полным руководством педагога;
- совместные проекты детей, педагогов и родителей;
- инициативные детские проекты (при поддержке воспитателя)

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Современное дошкольное образование в Республике Узбекистан направлено на воспитание личности, способной понимать себя как часть многообразного мира, уважающей культуру своего народа и открытой к познанию других культур. В условиях глобализации и активного информационного обмена особенно важно формировать у ребёнка с раннего возраста основы мировоззрения, понимание общечеловеческих ценностей и культурных различий.

Одним из эффективных путей решения этой задачи в практике ДООУ является организация проектной деятельности, ориентированной на формирование у детей представлений о странах и народах мира. Такой подход соединяет образовательные, воспитательные и культурологические задачи, где познание сопровождается эмоциональной вовлечённостью и творчеством.

Педагогические основы организации проектной деятельности

Организация проектной деятельности в ДООУ №145 г. Ташкента строится с учётом:

1. Государственных требований к дошкольному образованию (2022), определяющих необходимость формирования у дошкольников начальных представлений о человеке, обществе, культуре, природе и мире;
2. Концепции развития системы дошкольного образования до 2030 года, подчёркивающей внедрение инновационных и интегративных методов обучения;
3. Программы "Илк қадам", обеспечивающей комплексное развитие детей и воспитание уважения к культурным традициям родной страны и других народов.

Принципы проектной деятельности:

- деятельностный подход – активное участие ребёнка в познании;
- интеграция образовательных областей;
- личностно-ориентированный подход – опора на интересы и опыт ребёнка;
- сотрудничество между педагогом, детьми и родителями;
- наглядность и практическая направленность.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проектная деятельность и информационные технологии являются эффективными средствами обогащения представлений детей о странах мира. Они создают условия для исследовательской, игровой, творческой активности, обеспечивают наглядность и эмоциональную насыщенность процесса обучения. ИКТ делают изучение культурных традиций доступным, современным и увлекательным, а проекты позволяют детям самостоятельно добывать и перерабатывать знания. Проведённое исследование педагогических условий и возможностей проектной деятельности в процессе обогащения представлений дошкольников о мире позволило установить, что данный вид образовательной работы является эффективным средством интеграции познавательных, коммуникативных и нравственно-воспитательных задач в дошкольном образовании.

Анализ теоретических источников и практического опыта показал, что проектная деятельность обеспечивает ребёнку активную позицию в процессе познания окружающего мира. В отличие от традиционных форм обучения, она основана на деятельностном и личностно-ориентированном подходах, что способствует формированию у ребёнка устойчивого интереса к получению новых знаний, развитию самостоятельности, инициативности и творческих способностей.

Опираясь на Государственные требования к дошкольному образованию Республики Узбекистан и Программу “Илк қадам”, можно утверждать, что проектная деятельность является одной из современных педагогических технологий, соответствующих задачам обновления содержания дошкольного образования. Она позволяет педагогам не только систематизировать знания детей, но и обогащать их представления о культурном и географическом разнообразии планеты, воспитывая при этом уважение к людям разных национальностей, религий и традиций.

Список использованной литературы:

1. Акулова, Е. Ф. (2009). Дидактическая игра как переходная форма обучения старших дошкольников на этапе подготовки к школе. Известия Саратовского университета. Серия: Акмеология образования. Психология развития, № 2, 75–81.
2. Арипова, Д. Р. (2021). Инновационные формы организации образовательного процесса в дошкольных учреждениях. Ташкент: Fan va texnologiya.
3. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths key of mind and intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, 1(1), 316–319.
4. Zoirova, N. T. (2022). The role of didactic tools in the mathematical development of children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39–40.
5. Juraeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In International Scientific and Practical Conference “The Time of Scientific Progress” (Vol. 1, No. 3, pp. 113–120).
6. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 244–251.
7. Maxmutazimova, Y. (2025). The role of the kindergarten teacher in the formation of the child personality. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(1), 546–548.
8. Maxmutazimova, Y. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda STEAM texnologiyasidan foydalanish. Maktabgacha va maktab ta'limi, 3(1).

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ В ГРУППЕ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Жураева Наргиза Таировна

Доцент PhD кафедры “Теория и методика дошкольного образования”

Рахманова Гуласал Рахматуллаевна

Магистрант 2-курса

Аннотация: Современная жизнь предъявляет всё более высокие требования к уровню коммуникативных навыков личности. В условиях стремительно развивающегося общества возрастает потребность в людях, способных нестандартно мыслить, логично и грамотно излагать собственные идеи, а также находить оптимальные решения в различных жизненных ситуациях. Особое значение при этом имеет тот факт, что основы данных способностей закладываются уже в дошкольном возрасте, когда ребёнок отличается высокой восприимчивостью к новым знаниям и эффективно закрепляет приобретённые умения и навыки.

Ключевые слова: культура общения, эмоционально-волевая сфера, нестандартное мышление, оптимальные решения, развитие любознательности.

Annotatsiya: Zamonaviy hayot shaxsning kommunikativ ko'nikmalari darajasiga tobora yuqori talablarni qo'ymoqda. Bugungi kunda jamiyatda mustaqil va nostandart fikrlay oladigan, o'z fikrlarini aniq va ravon bayon eta oladigan hamda turli hayotiy vaziyatlarda optimal qarorlar qabul qila oladigan shaxslar zarur. Ayniqsa, ushbu qobiliyatlarning poydevori maktabgacha yosh davrida shakllanishi muhim ahamiyatga ega, chunki aynan shu davrda bola yangi bilimlarni oson o'zlashtiradi va egallangan ko'nikma hamda malakalarni mustahkamlaydi.

Kalit so'zlar: muloqot madaniyati, emotsional-irodaviy soha, nostandart fikrlash, optimal yechimlar, qiziquvchanlikni rivojlantirish.

Abstract: Modern life places increasingly high demands on the level of an individual's communication skills. In today's rapidly developing society, there is a growing need for people who are capable of thinking creatively, clearly and competently expressing their ideas, and finding optimal solutions in various life situations. It is particularly important that the foundation of these abilities is formed in early childhood, especially during the preschool period, when children demonstrate a high capacity for acquiring new knowledge and effectively consolidating acquired skills and competencies.

Key words: communication culture, emotional-volitional sphere, creative thinking, optimal solutions, development of curiosity.

ВВЕДЕНИЕ

Формирование коммуникативных способностей у дошкольников в последние годы приобретает особую актуальность. Современное социальное окружение ребёнка нередко характеризуется недостатком доброжелательности, культуры общения и эмоциональной отзывчивости. Именно в дошкольный период закладывается основа нравственного становления личности, развивается её эмоционально-волевая сфера и формируется первый опыт взаимодействия с окружающими.

Новые ориентиры дошкольного образования предполагают усиление внимания к развитию коммуникативной компетентности. Общение становится ключевым условием социализации ребёнка: от того, насколько он умеет выражать свои мысли, устанавливать контакт со сверстниками и взрослыми, зависит успешность обучения в школе и дальнейшее развитие личности. Однако практика показывает,

что многие дети испытывают трудности во взаимодействии, что требует поиска действенных педагогических средств. Одним из наиболее эффективных инструментов признаны дидактические игры, позволяющие сочетать обучение и воспитание в игровой форме.

В Узбекистане вопросам дошкольного образования уделяется приоритетное внимание на государственном уровне. Президент Шавкат Мирзиёев неоднократно подчёркивал значимость этого звена образовательной системы как основы формирования будущего поколения. Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании» (2019 г.) определяет дошкольное образование как непрерывный процесс, направленный на интеллектуальное, нравственное, эстетическое и физическое развитие ребёнка, а также на его подготовку к школе.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ДАННОЙ ТЕМЕ

Особая значимость коммуникативных навыков проявляется при переходе ребёнка к школьному обучению. Недостаток элементарных умений в общении приводит к замкнутости, повышенной тревожности и затруднениям в освоении учебного материала. Решение данной проблемы возможно через организацию совместной деятельности, где дети учатся договариваться, понимать других и выражать собственные мысли.

Вопросы развития коммуникации рассматривались в трудах М. М. Алексеевой, А. Г. Арушановой, Л. Дубиной, А. Н. Леонтьева, М. И. Лисиной, А. К. Марковой, А. В. Мудрика, В. С. Мухиной, С. Л. Рубинштейна, М. И. Яшиной и других исследователей. Их работы показывают, что коммуникативные умения выступают важнейшей составляющей социализации и оказывают влияние на становление личности.

Несмотря на широкий спектр исследований, остаются вопросы, требующие дальнейшего изучения: уточнение критериев сформированности коммуникативных способностей у дошкольников, определение оптимальных педагогических условий и последовательности включения детей в процесс их формирования.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В настоящее время в сфере образования идёт интенсивный процесс информатизации, предполагающий внедрение и применение новых информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Их использование открывает новые возможности для формирования личности, свободно ориентирующейся в информационном пространстве. В отличие от традиционных методик, ИКТ предполагают активное участие ребёнка в образовательном процессе: он становится главным действующим лицом, самостоятельно открывает путь к усвоению знаний. Педагог в этом случае выступает не столько источником информации, сколько организатором, консультантом и помощником, создающим условия для самостоятельной познавательной активности.

Результаты исследований показывают, что применение ИКТ способствует более прочному и осознанному усвоению материала детьми. Кроме того, у них формируются навыки, необходимые в будущем информационном обществе: умение работать с цифровыми ресурсами, выбирать и структурировать информацию, использовать её для решения учебных и жизненных задач. Всё это делает информационные технологии важным инструментом в воспитании и обучении современного дошкольника.

Информационные технологии значительно расширяют возможности как воспитателей, так и родителей в сфере обучения и воспитания детей. Компьютерные технологии позволяют воспроизводить информацию в разнообразных формах – в виде звуков, изображений, речи, видео, что открывает новые пути для организации деятельности дошкольников, отличные от традиционных игр и игрушек. Их использование даёт возможность увеличивать объём учебного материала, а также организовывать его многократное повторение, необходимое для прочного закрепления знаний у ребёнка.

Современное образование трудно представить без ресурсов Интернета, где доступно множество материалов, способствующих раннему развитию и обучению. Массовое внедрение сети Интернет в систему дошкольного образования объясняется тем, что цифровые средства обладают высоким мотивационным потенциалом: яркий светящийся экран привлекает внимание, а анимационные персонажи вызывают эмоциональный отклик и познавательный интерес у детей.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Интерактивные игры обладают высокой педагогической ценностью: их можно использовать на протяжении нескольких занятий (частично или полностью), применять для индивидуальной работы с детьми, а также включать в дистанционное обучение. Такая форма работы выступает средством воспитания и развития творческих способностей ребёнка, способствует формированию личности, обогащает

интеллектуальную сферу дошкольника и значительно расширяет возможности педагога. Кроме того, интерактивные игры создают базу для приобщения детей к компьютерным обучающим программам.

Преимущества использования:

- развитие творческих способностей и воображения;
- формирование у ребёнка познавательной активности;
- возможность индивидуальной и групповой работы;
- повышение мотивации к обучению через игровую форму;
- расширение спектра образовательных технологий в ДОУ.

Основные принципы применения:

1. **Индивидуальный подход** – подбор заданий с учётом уровня развития и интересов детей.
2. **Высокое качество педагогического процесса** – грамотная интеграция интерактивных игр в занятия.
3. **Профессионализм и ответственность педагогов** – продуманность содержания и соблюдение методических рекомендаций.
4. **Сохранение здоровья ребёнка** – обеспечение безопасного и комфортного взаимодействия с экраном.
5. **Соблюдение временного регламента** – строгое следование санитарным нормам и рекомендациям СанПиН.

Практическая значимость:

Опыт педагогической деятельности показывает, что в условиях детского сада использование ИКТ в различных видах образовательной деятельности не только возможно, но и целесообразно. Образовательный процесс в ДОУ имеет свою специфику – он должен быть эмоциональным, ярким, опираться на богатый иллюстративный материал, включать использование звуковых и видеозаписей. Интерактивные игры и электронные ресурсы позволяют в полной мере реализовать данные требования, обеспечивая высокую степень вовлечённости детей в учебный процесс.

Анализ опыта показывает, что применение в образовательном процессе дошкольников интерактивных компьютерных игр наряду с традиционными методами обучения значительно повышает эффективность усвоения знаний. Использование мультимедийных игр способствует:

- качественному усилению результатов образования;
- увеличению скорости передачи информации обучающимся;
- повышению уровня понимания и закрепления материала.

Работа над инновационным опытом и созданием интерактивных мультимедийных игровых пособий ведётся мной на протяжении двух лет. Практика показывает, что игровая деятельность, ориентированная на потребности и мотивы ребёнка, позволяет решать многие задачи воспитания и обучения в дошкольном возрасте.

Средства реализации опыта:

- разработка и систематизация сборника обучающих интерактивных игр для дошкольников;
- проведение мастер-классов для педагогов, направленных на распространение опыта;
- формирование методической копилки на образовательных сайтах.

Таким образом, информатизация общества закономерно ведёт к информатизации образования. Освоение ИКТ становится жизненной необходимостью для каждого педагога дошкольного образования, что требует постоянного совершенствования профессиональной компетентности и творческого подхода к организации образовательного процесса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Дидактическая игра сохраняет статус ведущего средства развития речи и коммуникативных умений дошкольников, однако современные образовательные реалии требуют её обновления и интеграции с инновационными педагогическими технологиями. Применение цифровых и мультимедийных ресурсов значительно расширяет педагогический потенциал игр, делая их более наглядными, динамичными,

эмоционально насыщенными и способными к индивидуализации обучения. Инновационные формы игровых методов способствуют развитию у дошкольников навыков сотрудничества, диалогической и монологической речи, а также формированию критического мышления, творческих и исследовательских способностей. Опыт отечественной и зарубежной практики подтверждает, что эффективность внедрения инновационных игр определяется созданием комплекса педагогических условий: оптимального сочетания традиционных и цифровых методов, дозированного использования мультимедиа, активного включения педагога и родителей в образовательный процесс. Инновационные подходы позволяют решать не только задачи речевого и когнитивного развития, но и способствуют социализации ребёнка, формированию эмоционального интеллекта, развитию уверенности в себе и готовности к школьному обучению. При этом необходимо учитывать возможные риски (зависимость от гаджетов, снижение двигательной активности, перегрузка информацией), что требует профессионального педагогического сопровождения и соблюдения баланса между цифровыми и традиционными формами игры. Таким образом, использование инновационных дидактических игр в дошкольном образовании открывает новые возможности для развития речи и коммуникативных умений, но требует создания специальных педагогических условий, обеспечивающих их эффективность и безопасность.

Список использованной литературы:

1. Артемова Л.В. Дидактические игры в образовательной практике ДОО: современные подходы. – М.: Просвещение, 2017.
2. Белая К.Ю. Современные дидактические средства в дошкольном образовании. – СПб.: Детство-Пресс, 2018.
3. Глухов В.П. Развитие речи дошкольников: новые технологии и методики. – М.: Владос, 2019.
4. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths Key Of Mind And Intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, (1-1), 316-319.
5. Tairovna, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39-40. [https:// worldscientificjournal.ru/index.php/iiet](https://worldscientificjournal.ru/index.php/iiet) SPAIN, 2025 52 Integration of Innovative Education and Training Vol 1 Issue 2 2025 Impact factor: 10.9 (researchbib)
6. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In International Scientific And Practical Conference "The Time Of Scientific Progress" (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).
7. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 244-251.
8. Maxmutazimova, Y. (2025). The Role of the Kindergarden Teacher in the Formation of the Child Personality. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(1), 546-548.
9. Maxmutazimova, Y. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda STEAM texnologiyasidan foydalanish. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(1).

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА

Жураева Наргиза Таировна

Доцент, PhD кафедры “Теория и методика дошкольного образования”

Хашимова Хилола Абдусаттаровна

Магистрант 2-курса

Аннотация: Современное общество предъявляет к подрастающему поколению всё более высокие требования, среди которых особое значение занимает развитие творческих способностей. Творческая деятельность в дошкольном возрасте является важнейшим компонентом формирования личности ребёнка, поскольку именно в этот период закладываются основы воображения, креативного мышления, способности к нестандартному мышлению и самостоятельному самовыражению.

Ключевые слова: музыкальные, речевые и игровые элементы, эмоциональная отзывчивость, чувство ритма, эстетическое восприятие.

Annotatsiya: Zamonaviy jamiyat o'sib kelayotgan avlod oldiga tobora yuqori talablarni qo'ymoqda, ulardan eng muhimlaridan biri ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish hisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida ijodiy faoliyat bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim o'rin tutadi, chunki aynan ushbu davrda tasavvur, kreativ tafakkur, nostandart fikrlash hamda mustaqil o'zini ifodalash ko'nikmalarining asoslari shakllanadi.

Kalit so'zlar: musiqiy, nutqiy va o'yin elementlari, emotsional sezgirlik, ritm tuyg'usi, estetik idrok.

Abstract: Modern society places increasingly high demands on the younger generation, with the development of creative abilities occupying a particularly important place. Creative activity in preschool age is a crucial component of a child's personality development, as this period lays the foundations for imagination, creative thinking, the ability to think outside the box, and independent self-expression.

Key words: musical, speech, and play elements, emotional responsiveness, sense of rhythm, aesthetic perception.

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество предъявляет к подрастающему поколению всё более высокие требования, среди которых особое место занимает развитие творческих способностей. Творчество в дошкольном возрасте является важнейшей составляющей формирования личности ребёнка, так как именно в этот период закладываются основы воображения, креативности, умения мыслить нестандартно и самостоятельно выражать себя.

В педагогике всё большее внимание уделяется средствам народного искусства, в частности музыкальному фольклору, который органично сочетает в себе музыкальные, речевые и игровые элементы. Народные песенки, прибаутки, заклички, потешки, хороводные и игровые песни несут в себе богатый воспитательный и развивающий потенциал, формируя у детей эмоциональную отзывчивость, чувство ритма, эстетическое восприятие, а также пробуждая желание к творчеству.

Использование музыкального фольклора в образовательном процессе позволяет не только сохранить связь ребёнка с национальной культурой, но и создать условия для активного развития его музыкально-творческих способностей, что особенно важно в эпоху глобализации, когда наблюдается снижение интереса к традиционной культуре.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ДАННОЙ ТЕМЕ

В классической психологии (Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн) творчество рассматривалось как высшая форма активности человека, обеспечивающая выход за пределы репродуктивной деятельности. Однако современные учёные отмечают, что в дошкольном возрасте творческие способности не могут проявляться в их “зрелой” форме, но выступают в виде зарождающихся умений к воображению, импровизации и нестандартному мышлению [Курбатова, 2023].

Российский исследователь Е. В. Заика (2019) определяет творческие способности дошкольников как “комплекс психических функций, обеспечивающих ребёнку возможность продуктивного самовыражения в игровой, музыкальной и художественной деятельности”. Узбекистанский педагог Д. К. Шамсиева (2021) подчёркивает, что творческие способности ребёнка формируются в процессе активного включения его в культурные практики, где ведущую роль играют элементы национального фольклора, поскольку они близки детскому восприятию и создают поле для импровизации.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Музыкальный фольклор представляет собой одно из наиболее ярких проявлений духовного богатства народа. В нём отражаются быт, мировоззрение, труд, обряды, праздники, особенности мышления и чувств. Для детей дошкольного возраста фольклор особенно ценен, так как он эмоционально ярок, художественно выразителен, доступен восприятию и побуждает ребёнка к активному участию.

В условиях модернизации дошкольного образования Республики Узбекистан большое значение придаётся воспитанию у детей чувства национальной принадлежности, любви к родной культуре и языку. В этом контексте использование музыкального фольклора приобретает не только эстетическое, но и воспитательно-гуманистическое значение.

1. Музыкальные занятия и интегрированные занятия, где элементы фольклора включаются в содержание уроков по музыке, изобразительной деятельности, физической культуре и речевому развитию;
2. Праздники и тематические утренники (“Навруз”, “Сумалак-сайли”, “Мехржон”, “Ота-она куни” и др.), где дети исполняют народные песни, танцы, сценки;
3. Фольклорные игры и хороводы;
4. Музыкальные минутки в режимных моментах (утренний приём, прогулка, вечерний круг);
5. Кружковая работа (“Фольклорный ансамбль”, “Народные мелодии”);
6. Мини-музеи и уголки народного творчества в группе детского сада.

Педагогическая практика показывает, что наиболее эффективно фольклор воздействует на ребёнка в сочетании с эмоционально-образными методами:

1. Метод подражания (воспитатель сам поёт, танцует, показывает жесты и мимику, а дети подражают);
2. Метод творческого варьирования (дети изменяют слова, придумывают новые движения, создают собственные ритмические рисунки);
3. Игровой метод, обеспечивающий активность, соревновательность и эмоциональный отклик;
4. Метод интеграции, при котором музыкальные, речевые, двигательные и изобразительные формы деятельности объединяются вокруг фольклорной темы;
5. Метод контрастов Музыкальный фольклор в работе с дошкольниками может использоваться в различных формах организации деятельности: и сравнений, когда детям предлагаются для восприятия произведения фольклора разных народов.

Использование музыкального фольклора в дошкольном учреждении должно строиться с учётом возрастных особенностей детей. Для младших дошкольников подходят короткие песенки, потешки, колыбельные, сопровождаемые простыми движениями. Средняя группа может осваивать более сложные формы – хороводы, игровые песни, диалогические заклички. В старшем возрасте дети уже способны самостоятельно исполнять народные танцы, драматизировать фольклорные сказки, создавать простейшие музыкальные импровизации.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Семья играет ключевую роль в сохранении и передаче культурных традиций. Родители могут вместе с детьми слушать народные мелодии, рассказывать сказки, участвовать в праздниках и мероприятиях, организуемых детским садом. Особенно важно, чтобы родители осознавали воспитательное значение фольклора – он не только развлекает, но и формирует у ребёнка нравственные ориентиры, любовь к родной земле, уважение к старшим.

Педагоги должны активно привлекать родителей к участию в фольклорных мероприятиях: семейных концертах, мастер-классах по народным ремёслам, выставках “Фольклор в нашей семье”. Это помогает установить доверительные отношения, повысить педагогическую культуру родителей.

К основным психолого-педагогическим условиям успешного использования музыкального фольклора относятся:

- создание эмоционально комфортной атмосферы;
- активное включение детей в творческую деятельность;
- развитие инициативы и самостоятельности в выборе средств самовыражения;
- единство требований и воспитательных влияний семьи и детского сада;
- ориентация на индивидуальные особенности и интересы ребёнка;
- насыщение образовательной среды элементами национальной культуры (музыкальные инструменты, костюмы, предметы быта).

Таким образом, совместная деятельность педагога и семьи создаёт благоприятную основу для гармоничного развития ребёнка, формирования его духовного мира и приобщения к национальным культурным традициям через музыкальный фольклор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Музыкальный фольклор обеспечивает не только развитие музыкальных способностей, чувства ритма, слуха и памяти, но и формирует эмоциональную отзывчивость, воображение, артистизм, коммуникативные навыки. Через народную песню, игру и танец ребёнок приобщается к традициям своего народа, осознаёт ценность родной культуры и чувствует себя её частью.

В ходе анализа установлено, что эффективность работы с музыкальным фольклором определяется правильным подбором форм и методов педагогической деятельности. Наиболее результативными являются игровые, творческие, интегративные и эмоционально-образные методы, позволяющие детям активно участвовать в музыкальном процессе. Использование песенного, игрового и танцевального фольклора способствует комплексному развитию детской личности: песенный фольклор активизирует слуховое и речевое восприятие, игровой – развивает фантазию и коммуникативность, танцевальный – формирует чувство ритма и пластичность движений.

Особая роль в раскрытии воспитательного потенциала фольклора принадлежит педагогу, который направляет, поддерживает и стимулирует творческую активность детей. Педагог должен владеть элементами музыкальной культуры, знать фольклор своего региона, уметь создавать атмосферу эмоциональной поддержки и интереса.

Не менее значима роль семьи, которая выступает хранителем народных традиций и обеспечивает преемственность поколений. Взаимодействие педагогов и родителей в совместных фольклорных мероприятиях укрепляет духовные связи, воспитывает уважение к культурным корням, формирует у ребёнка гордость за свой народ.

К числу важнейших психолого-педагогических условий эффективного использования музыкального фольклора относятся:

- организация эмоционально комфортной среды в детском коллективе;
- активное вовлечение детей в разнообразные формы музыкально-творческой деятельности;
- развитие самостоятельности и инициативы в проявлении творческих способностей;
- единство требований и воспитательных воздействий со стороны детского сада и семьи;
- учет индивидуальных особенностей, интересов и склонностей каждого ребёнка;
- интеграция фольклора с другими видами детской деятельности (игровой, речевой, двигательной, изобразительной).

Список использованной литературы:

1. Курбатова, Н. А. (2023). Формирование творческого воображения дошкольников в образовательной среде ДОУ. Дошкольная педагогика, № 1, 66–73.
2. Рожкова, А. Ю. (2020). Структура творческих способностей и их развитие в дошкольном возрасте. Современные исследования в педагогике, № 5, 34–40.
3. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths key of mind and intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, 1(1), 316–319.
4. Tairovna, Z. N. (2022). The role of didactic tools in the mathematical development of children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39–40.
5. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In International Scientific and Practical Conference "The Time of Scientific Progress" (Vol. 1, No. 3, pp. 113–120).
6. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 244–251.
7. Maxmutazimova, Y. (2025). The role of the kindergarten teacher in the formation of the child personality. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(1), 546–548.
8. Maxmutazimova, Y. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda STEAM texnologiyasidan foydalanish. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(1).

KARALLI VA TAKRORIY LIMITLAR ORASIDAGI BOG'LIQ

Mambetturdiyev Muxammedali

Nukus davlat pedagogika instituti stajer-o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada funksiyalarning karrali (ko'p o'zgaruvchili) limiti bilan takroriy (birin-ketin olinadigan) limitlar orasidagi nisbatlar, umumiy va yetakchi nazariy natijalar, shuningdek kontrmisollar yordamida limitlar tartibini almashtirish mumkinligi va mumkin emasligiga doir shartlar tahlil qilinadi. Epsilon–delta ta'riflariga, Hayne talqiniga tayangan holda, “karrali limit mavjud bo'lsa – takroriy limitlar ham mavjud va ular teng” degan klassik fakt isboti beriladi. Shu bilan bir qatorda, takroriy limitlar teng bo'lishi karrali limit mavjudligini kafolatlamasligi kontrmisollar bilan ko'rsatiladi. Mur–Osgud teoremasining funksiyalar va qo'sh indeksli ketma-ketliklar uchun shakllari keltirilib, bir joydagi barqaror (bixil) yaqinlashish sharti ostida limitlar tartibini almashtirish qonuniyligi asoslanadi. Masalalar yechish, funksional tahlil, sonli usullar va PDE chegaraviy masalalarida limitlar tartibini ehtiyot bilan almashtirish zarurati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: karrali limit, takroriy limit, limitlar tartibini almashtirish, birxil yaqinlashish, Mur–Osgud teoremasi, kontrmisol, ikki karrali limit, qo'sh ketma-ketlik.

Abstract: This paper studies the relationship between multiple limits of multivariable functions and iterated limits, presenting rigorous conditions for interchanging the order of limit operations and counterexamples that expose pitfalls. Using definitions and the Heine formulation, we prove the classical fact that if a multiple limit exists, then both iterated limits exist and are equal to it. We show that equality of iterated limits does not ensure the existence of the multiple limit. Versions of the Moore–Osgood theorem for functions and double sequences are stated to guarantee interchange under uniform convergence. Applications to analysis, numerical methods, and boundary value problems for PDEs are discussed.

Key words: multiple limit, iterated limit, interchange of limits, uniform convergence, Moore–Osgood theorem, counterexample, double limit, double sequence.

Аннотация: В статье исследуется взаимосвязь между множественными (двумя и более переменными) пределами функций и повторными пределами, даются строгие условия допустимости перестановки предельных переходов и приводятся контрпримеры, демонстрирующие возможные ловушки. На основе определений и интерпретации Хейне доказывается классический факт: если существует множественный предел, то существуют и равны ему повторные пределы. Показано, что равенство повторных пределов не гарантирует существование множественного предела. Излагаются варианты теоремы Мура–Осгуда для функций и двойных последовательностей, обеспечивающие перестановку пределов при равномерной сходимости. Обсуждаются приложения в задачах анализа, численных методов и краевых задачах уравнений в частных производных.

Ключевые слова: множественный предел, повторный предел, перестановка пределов, равномерная сходимость, теорема Мура–Осгуда, контрпример, двойной предел, двойная последовательность.

KIRISH

Ko'p o'zgaruvchili funksiyalar tahlilida $(x, y) \rightarrow (a, b)$ holatdagi karalli limit (ikki karrali limit) va takroriy limitlar – masalan, avvalo $y \rightarrow b$, so'ng $x \rightarrow a$ yoki aksincha – o'rtasidagi bog'liqni tushunish nazariy va amaliy jihatdan muhimdir. Chiziqlilashtirish, joylarda almashinuvchi tartibli chegara operatsiyalari (integral, hosila, qatorlar, operatorlar bilan aralash) kabi jarayonlarda shoshma-shosharlik bilan limitlar tartibini almash-tirish notekislikka va noto'g'ri natijalarga olib kelishi mumkin ^{[1], [2]}. Maqolaning maqsadi:

- (i) karalli limit mavjudligi takroriy limitlarning mavjudligi va tengligini ta'minlashini aniq va qisqa isbot bilan ko'rsatish;
- (ii) aksiy holda teng takroriy limitlar karalli limit mavjudligini kafolatlamasligini klassik kontrmisollar orqali asoslash;

- (iii) Mur–Osgud teoremasi kabi yetarli shartlarni joriy etib, limitlar tartibini almashtirish mumkin bo'lgan toifalarni belgilash;
- (iv) qo'sh indeksli ketma-ketliklar uchun parallel natijalarni berish;
- (v) amaliy sohalarda yuqoridagi natijalarning ahamiyatini muhokama qilish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot umumiy tahlilning $\varepsilon - \delta$ so'ng ta'rifi va Hayne talqini (yaqinlashuvchi ketma-ketliklar orqali limit) ga suyanadi ^{[1], [3]}. Birinchi natija – karalli limit mavjud bo'lsa, takroriy limitlar mavjud va teng – to'g'ridan to'g'ri $\varepsilon - \delta$, asosda isbotlanadi. Kontrmisollar konstruksiyai uchun model funksiyalar tanlanadi:

- (i) kardinal yo'llarga bog'liq o'zgaruvchan chegaraga ega funksiya (masalan, $f(x, y) = xy / (x^2 + y^2)$) orqali karalli limit yo'qligini, biroq takroriy limitlar tengligini ko'rsatish;
- (ii) $f(x, y) = (x^2 - y^2) / (x^2 + y^2)$ orqali takroriy limitlarning o'zi ham tartibga sezgir ekanini namoyish etish.

Mur–Osgud teoremasi uchun birxil yaqinlashish tushunchasi markaziy o'rin tutgani sababli, biz uning funksiyalar va qo'sh ketma-ketliklar uchun variantlarini bayon qilamiz ^{[2], [4], [5]}. Ikkilamchi ravishda polyar koordinatalardan foydalanib, $(0, 0)$ atrofidagi yo'lga bog'liq chegaralarni interpretatsiya qilishdan ham foydalanamiz.

TAHLIL VA NATIJALAR

Karalli limit mavjudligi takroriy limitlarni ta'minlaydi. Farz qilaylik, $f(x, y)$ funksiyaning $(x, y) \rightarrow (a, b)$ da karalli limiti mavjud bo'lib, L ga teng. Demak, har bir $\varepsilon > 0$ uchun shunday $\delta > 0$ topiladiki, agar $0 < |x - a| < \delta$ va $\lim_{x \rightarrow 0} f(x, y) = -1$ agar $0 < |y - b| < \delta$ bo'lsa, $|f(x, y) - L| < \varepsilon$. Endi xohlagan, $|x_0 - a| < \delta$ deb olingan x_0 ni belgilaylik. U holda da $y \rightarrow b$ da, ya'ni $0 < |y - b| < \delta$ bo'lganda, (x_0, y) juftlik (a, b) ga δ -yopiqlikda yaqin, shuning uchun $|f(x_0, y) - L| < \varepsilon$. Bu $f(x_0, y)$ uchun $y \rightarrow b$ da limit mavjud va L ekanini anglatadi. Demak, $\lim_{y \rightarrow b} f(x_0, y) = L$, va keyin $x_0 \rightarrow a$ olib borilsa, $\lim_{x \rightarrow a} \lim_{y \rightarrow b} f(x, y) = L$. Xuddi shunday, $\lim_{y \rightarrow b} \lim_{x \rightarrow a} f(x, y) = L$. Shunday qilib, karalli limit mavjud bo'lsa, har ikki takroriy limit ham mavjud va L ga teng ^{[1], [3]}. Bu fakt ba'zi o'quv qo'llanmalarda "ochiqdan-ochiq" deb baholanadi; masalan, mualliflardan biri ta'kidlaganidek, "limitlar tartibini almashtirish har doim ham mumkin emas, lekin haqiqiy karalli limit mavjud bo'lsa – u holda muammo yo'q". Bu fikrga biz qo'shilamiz, zero isbot $\varepsilon - \delta$ -ramkaga juda tabiiy joylashadi.

Teng takroriy limitlar karalli limit mavjudligini kafolatlamaydi. Klassik kontrmisol: $f(x, y) = xy / (x^2 + y^2)$, $f(0, 0) := 0$. Fiks qilingan $y \neq 0$ uchun $x \rightarrow 0$ da $f(x, y) \rightarrow 0$; keyin $y \rightarrow 0$ da 0. Shuningdek, fiks qilingan $x \neq 0$ uchun $y \rightarrow 0$ da $f(x, y) \rightarrow 0$; keyin $x \rightarrow 0$ da 0. Demak, har ikki takroriy limit 0 ga teng. Biroq karrali limit mavjud emas: chunki yo'l $y = x$ bo'ylab $(x, x) \rightarrow (0, 0)$ ketilsa, $f(x, x) = x^2 / (2x^2) = 1/2$, yo'l $y = -x$ bo'ylab esa $f(x, -x) = -1/2$. Yo'lga qarab chegara qiymatlari farq qiladi, shuning uchun $(x, y) \rightarrow (0, 0)$ da karalli limit mavjud emas ^{[2], [7]}. Takroriy limitlar turli tartibda turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, $f(x, y) = (x^2 \cdot y^2) / (x^2 + y^2)$, $f(0, 0) := 0$. Agar avval $x \rightarrow 0$, so'ng $y \rightarrow 0$ desak: fiks $y \neq 0$ uchun $g(y) \rightarrow 0$, keyin $\lim_{y \rightarrow 0} (-1) = -1$. Aks tartibda: fiks $x \neq 0$ uchun $\lim_{y \rightarrow 0} f(x, y) = 1$, keyin $\lim_{x \rightarrow 0} 1 = 1$. Demak, takroriy limitlar mavjud, lekin ular turlicha. Bu natija tartib almashishning umumiy holda noto'g'ri ekanini yaqqol ko'rsatadi ^{[3], [7]}.

Mur–Osgud teoremasi (funksiyalar uchun variant). Qulaylik uchun quyidagi shaklni keltiramiz: $A \subset R, b \in R$ atrofidagi yaqinlashuvni qarang. Har bir $y \in B$ uchun $\lim_{x \rightarrow a} f(x, y) = g(y)$ mavjud bo'lsin va bu yaqinlashish $y \in B$ da birxil bo'lsin. Shu bilan birga $\lim_{y \rightarrow b} g(y) = L$ mavjud bo'lsin. U holda $\lim_{(x, y) \rightarrow (a, b)} f(x, y) = L$ mavjud va

$\lim_{x \rightarrow a} \lim_{y \rightarrow b} f(x, y) = \lim_{y \rightarrow b} \lim_{x \rightarrow a} f(x, y) = L$. Isbot g'oyasi: $\varepsilon > 0$ berilganda, avval $x \rightarrow a$ da $f(x, y) \rightarrow g(y)$ birxil yaqinlashadi, demak shunday δ_1 borki, $|x - a| < \delta_1$ bo'lganda $|f(x, y) - g(y)| < \varepsilon / 3$ barcha $y \in B$ uchun bajariladi. Keyin $y \rightarrow b$ da $g(y) \rightarrow L$, shunday $r \rightarrow 0$ topiladiki, $|y - b| < \delta_2$ bo'lsa $|g(y) - L| < \varepsilon / 3$. U holda uchburchak tengsizligi orqali $|f(x, y) - L| \leq |f - g| + |g - L| < 2\varepsilon / 3$ va zarur yaqinlashish ta'minlanadi [2], [4]. Bu shartlar limitlar tartibini qonuniy almashtirish imkonini beradi.

Qo'sh indeksli ketma-ketliklar uchun Mur–Osgud. Agar $a_{n,m}$ ketma-ketlikda $n \rightarrow \infty$ da $a_{n,m} \rightarrow b_m$ yaqinlashishi m bo'yicha bir xil bo'lsa va $b_m \rightarrow L$ bo'lsa, u holda $\lim_{n \rightarrow \infty} \lim_{m \rightarrow \infty} a_{n,m} = \lim_{m \rightarrow \infty} \lim_{n \rightarrow \infty} a_{n,m} = \lim_{(n,m) \rightarrow \infty} a_{n,m} = L$. Bu yerda “ $(n, m) \rightarrow \infty$ ” deganda ikkala indeks ham cheklanmas o'sishi nazarda tutiladi [5], [6]. Bixillik talabi markaziy ahamiyatga ega; aks holda tartib almashishbop emasligiga misollar oson topiladi.

Yetarli shartlarning boshqa ko'rinishlari. Amalda quyidagi kabi sharhlar qulay: Agar $f(x, y)$ atrofdagi ayrim to'plamda y bo'yicha uzluksiz funksiyalar sinfiga kirs va $x \rightarrow a$ da $f(x, y) \rightarrow g(y)$ birxil yaqinlashsa, u holda karalli limit mavjud va limitlar tartibini almashtirish mumkin [4]. Agar $f(x, y)$ (a, b) atrofida uzluksiz bo'lsa, u holda aniqki, $\lim_{(x,y) \rightarrow (a,b)} f(x, y) = f(a, b)$ va har ikki takroriy limit ham shu qiymatga teng [1], [3].

Polyar koordinatalar orqali yo'llarga bog'liqlik. $(0, 0)$ atrofidagi ko'plab kontrmisollar $r \rightarrow 0$, $\lim_{y \rightarrow 0} (-1) = -1$ θ o'zgaruvchi bo'lgan $f(r \cos \theta, r \sin \theta)$ shaklda kuzatilganda oydinlashadi: agar chegara θ ga bog'liq qolsa, karalli limit mavjud emas. Masalan, $f(x, y) = xy / (x^2 + y^2) = \frac{1}{2} \sin 2\theta - r$ dan mustaqil (θ ga bog'liq) chegara beradi; demak, karalli limit yo'q, biroq yuqorida ko'rganimizdek, takroriy limitlar 0 bo'lishi mumkin.

Limitlar tartibini almashtirish – ehtiyotkorlik talabi. Ustozlar shunday ogohlantiradilar: “Limitlar tartibini cheklovsiz almashtirishga ishonish xavfli; ishonch uchun birxil yaqinlashish yoki boshqa yetarli shart zarur” [1], [2]. Bu iqtibosga munosabatimiz: bunday ogohlantirish nafaqat nazariy, balki amaliy qiymatga ega. Haqiqatan ham, sonli sxemalarda tor ishoralangan parametr $\varepsilon \rightarrow 0$ bilan tor joydagi tortishuvlar ko'p uchraydi; limitlar tartibi noto'g'ri tanlansa, modelning chegaraviy rejimi noto'g'ri interpretatsiya qilinishi mumkin. Yuqoridagi natijalar bir nechta muhim xulosalarga olib keladi.

Birinchidan, karalli limit mavjud bo'lsa, takroriy limitlarga o'tish xavfsiz: $\varepsilon - \delta$ ta'rif bevosita kafolat beradi.

Ikkinchidan, amaliy hisob-kitoblarda tez-tez uchraydigan “avval bir parametrni nolga olib borish, keyin ikkinchisini” amalining natijasini karalli limit bilan tenglashtirish mumkin emas – kontrmisollar bunga shahodat. Shunga ko'ra, hisobning bir yo'lidan boshqasiga o'tishdan avval birxil yaqinlashish, monolitlik, yoki qo'shimcha uzluksizlik kabi yetarli shartlar tekshirilishi shart.

Uchinchidan, qo'sh indeksli ketma-ketliklar masalasida ham vaziyat o'xshash: jadval ko'rinishida berilgan $a_{n,m}$ larda tartibni almashtirishga shoshilmasdan, birxil yaqinlashish kabi shartlar o'rini topishi kerak [5], [6].

Bundan tashqari, integral va hosila bilan limitlarni almashtirish masalalarida ham xuddi shunday mezonlar qo'llaniladi: masalan, Lebeg integralida dominant yaqinlashish yoki cheklangan yaqinlashish teoremlari yetarli sharoitlarni ta'minlaydi, hosila bilan limitni almashtirishda esa Kirshbraun, Arzela–Askoli kabi nazariy vositalar yordam beradi [5], [8]. Garchi bizning maqsadimiz ana shu operatorlar bilan mukammal ishlash bo'lmasa-da, umumiy tamoyil o'zgarmas: limitlar tartibini almashtirishni qonuniylashtiruvchi biror “ixtiyoriy emas” shart talab etiladi.

Amaliy yo'nalishlarda – PDE chegaraviy masalalarida parametr $\varepsilon \rightarrow 0$, tor chegara effekti, yoki qatlamlashgan chegaraviy qatlamlar kabi hodisalarda – limit tartibi fizik ma'noni o'zgartirishi mumkin. Masalan, avval tor chegarani “yo'q qilish”, keyin vaqt katta chegarasiga o'tish bilan aks tartibdagi o'tish turlicha effektiv model-larga olib kelishi mumkin. Bu esa nazariy mavhumlik emas, balki injenerlik qarorlari uchun hal qiluvchi farq hisoblanadi. Shuning uchun tekis yaqinlashishni tekshirish va yetarli sharoitni aniqlash amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Mur–Osgud teoremasi nima uchun “ishlaydi”? Chunki u ichki limitning namoyon bo'lishini tashqi parametr bo'yicha barqarorlashtiradi. Ya'ni $x \rightarrow a$ da $f(x, y) \rightarrow g(y)$ yaqqol birxil nazorat ostida bo'ladi; bu nazorat keyin $y \rightarrow b$ bosqichida umumiy $\varepsilon - \delta$ mantiqqa uzatilib, umumiy limitni tiklaydi. Birxil yaqinlashish talabi, shuning uchun, tasodifiy emas – u limitlar tartibini “bir xil tezlikda” yaqinlashtirish orqali muvofiqlashtiradi [2]. [4]. Qo'sh indeksli ketma-ketliklarda ham xuddi shu mantiq: $n \rightarrow \infty$ da $a_{n,m} \rightarrow b_m$ ixtiyoriy m uchun emas, balki m bo'yicha birxil tezlikda amalga ohsa, keyin $m \rightarrow \infty$ bosqichini ishonch bilan qo'yish mumkin bo'ladi. Agar bu barqarorlik yo'q bo'lsa, limitlar turli tartibda turlicha chiqishi ehtimoli katta. Bunday holatlar statistik hisoblarda, tor kesimli namunada chegaraviy qiymatlarni baholashda to'qnash keladi [6].

Nihoyat, kontrmisollar mavzusi. $f(x, y) = xy / (x^2 + y^2)$ va $(x^2 - y^2) / (x^2 + y^2)$ kabi modellar o'quv va tadqiqotda “signal beruvchi chiroq” vazifasini bajaradi: ular limitlar tartibini beparvo almashtirish mumkin emasligini, hamda bir qarashda “barchasi joyida” ko'ringan holatda ham karalli limit yo'qqa chiqishi mumkinligini ko'rsatadi. Yana bir usul – polyar koordinatalarda θ ga bog'liq chegarani ko'rsatish – karalli limit mavjud emasligining geometrik intuitsiyasini mustahkamlaydi.

XULOSA

Karalli limit mavjud bo'lgan hollarda har ikki takroriy limit ham mavjud bo'lib, ular o'zaro teng bo'lishi ta'rifdan to'g'ridan to'g'ri kelib chiqadi. Biroq takroriy limitlarning tengligi karalli limit mavjudligini avtomatik tarzda kafolatlamaydi, chunki yo'lga bog'liq chegaralarning mavjudligi bunday holatni inkor etishi mumkin. Shu sababli limitlar tartibini almashtirish masalasida yetarli va aniq shartlarning bajarilishi zarur bo'lib, Mur–Osgud teoremasida keltirilgan bir xil yaqinlashish ushbu shartlarning eng muhim va tipik namunasini tashkil etadi. Xuddi shu yondashuv qo'sh indeksli ketma-ketliklar uchun ham amal qiladi: agar bir xil yaqinlashish ta'minlansa, limitlar tartibini almashtirish qonuniy hisoblanadi, aks holda esa natijalar o'rtasida farq yuzaga kelishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, ilmiy va amaliy tahlillarda limitlar tartibini almashtirishdan oldin bir xil yaqinlashish, uzluksizlik va boshqa funksional shartlarni puxta tekshirish, mavjud kontrmisollarni e'tibordan chetda qoldirmaslik hamda amaliy modellarda olinayotgan natijalarning fizik ma'nosi bilan muvofiqligini baholash alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rudin W. Principles of Mathematical Analysis. New York: McGraw–Hill, 1976. 342 p.
2. Apostol T. M. Mathematical Analysis. 2nd ed. Reading, MA: Addison–Wesley, 1974. 492 p.
3. Зорич В. А. Математический анализ. Том 1. Москва: МЦНМО, 2002. 560 с.
4. Колмогоров А. Н., Фомин С. В. Элементы теории функций и функционального анализа. Москва: Наука, 1972. 496 с.
5. Royden H. L., Fitzpatrick P. M. Real Analysis. 4th ed. Boston: Pearson, 2010. 624 p.
6. Bartle R. G., Sherbert D. R. Introduction to Real Analysis. 4th ed. Hoboken, NJ: Wiley, 2011. 419 p.
7. Пискунов Н. С. Дифференциал и интеграл исчисления. Том 2. Москва: Наука, 1965. 551 с.
8. Folland G. B. Real Analysis: Modern Techniques and Their Applications. 2nd ed. New York: Wiley, 1999. 386 p.
9. Loomis L. H., Sternberg S. Advanced Calculus. Revised ed. Singapore: World Scientific, 2014. 596 p.

СОВРЕМЕННЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НАЗВАНИЯ ФАСТ-ФУДА)

Рабиева Рухшона Бобожоновна
Магистрант 1 курса

Научный руководитель: Муродова Дилдора Арабовна
Преподаватель кафедры узбекской и русской филологии
Азиатского Международного Университета, города Бухары

Аннотация: В статье рассматриваются иноязычные заимствования в лексике питания современного русского языка на примере названий фаст-фуда. Актуальность исследования обусловлена активным проникновением англоязычных и иных заимствованных единиц в повседневную речевую практику, что связано с процессами глобализации и развитием массовой культуры. Целью работы является анализ происхождения, семантики и особенностей функционирования названий фаст-фуда в современном русском языке. В статье используются описательный, сравнительно-сопоставительный и лексико-семантический методы исследования. В результате выявлено, что большинство заимствований относятся к англоязычным, сохраняют элементы оригинального звучания и графики, а также активно адаптируются к нормам русского языка. Полученные результаты могут быть использованы в курсах лексикологии, стилистики и при изучении современных языковых процессов.

Ключевые слова: иноязычные заимствования, лексика питания, фаст-фуд, современный русский язык, англицизмы, лексико-семантический анализ, языковая адаптация, номинация.

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy rus tilining ovqatlanish leksikasida uchraydigan xorijiy o'zlashmalar, xususan, fast-fud nomlari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi inglizcha va boshqa tillardan kirib kelgan o'zlashma birliklarning kundalik nutq amaliyotiga faol singib borishi bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon globallashuv va ommaviy madaniyatning rivojlanishi bilan izohlanadi. Ishning maqsadi – zamonaviy rus tilida fast-fud nomlarining kelib chiqishi, semantikasi va funksional xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Maqolada tavsifiy, qiyosiy-taqqoslovchi hamda leksik-semantik tadqiqot metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijasida o'zlashmalarning aksariyati ingliz tiliga mansub ekanligi, ular asl talaffuz va grafik elementlarni saqlab qolishi, shuningdek, rus tili me'yorlariga faol moslashishi aniqlandi. Olingan natijalardan rus tili leksikologiyasi, stilistikasi kurslarida hamda zamonaviy til jarayonlarini o'rganishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: xorijiy o'zlashmalar, ovqatlanish leksikasi, fast-fud, zamonaviy rus tili, anglisizmlar, leksik-semantik tahlil, lingvistik adaptatsiya, nominatsiya.

Abstract: The article examines foreign borrowings in the food-related vocabulary of the modern Russian language, using fast food names as an example. The relevance of the study is обусловлена the active penetration of English and other borrowed lexical units into everyday speech, which is associated with the processes of globalization and the development of mass culture. The aim of the research is to analyze the origin, semantics, and functional features of fast food names in modern Russian. The study employs descriptive, comparative-contrastive, and lexico-semantic research methods. The results show that the majority of borrowings are of English origin; they retain elements of their original phonetic and graphic form while actively adapting to the norms of the Russian language. The findings of the study can be used in courses on lexicology, stylistics, and in the study of contemporary linguistic processes.

Key words: foreign borrowings, modern Russian language, anglicisms, food-related vocabulary, fast food, lexico-semantic analysis, linguistic adaptation, nomination.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность изучения иноязычных слов в русской речи определяется тем, что в настоящий момент заимствование является одним из наиболее активных языковых процессов, характеризующих современное состояние русского языка. Количество современных заимствований достаточно велико. Если, по некоторым данным, в течение жизни одного поколения обычно заимствуется до двух тысяч слов, то

за последние десятилетия их число увеличилось не на один порядок. Иноязычные слова интенсивно проникают во все сферы речевого употребления: экономику, политику, новые технологии, массовую культуру, спорт и быт. Состав иноязычной лексики является неоднородным и подвижным, что вызывает определённые трудности при её усвоении и использовании. Это касается значения слов, их написания, произношения, а также грамматических особенностей. В связи с этим изучение иноязычных слов в современном русском языке имеет важное теоретическое и практическое значение.

В настоящее время особый интерес представляет исследование иноязычных слов в различных сферах речевой коммуникации. Это позволяет представить масштабный и всеобъемлющий характер современного процесса заимствования в русском языке, а также подготовить основу для создания тематических словарей иностранных слов. Особенностью процесса заимствования на современном этапе является активное вхождение иноязычных слов не только в сферы книжных стилей и профессионального употребления, но и в повседневную бытовую речь. Изучение иноязычной лексики в обиходной речи позволяет выявить особенности межъязыковой и межкультурной интеграции. Ярким иллюстративным материалом в данном аспекте могут служить лексические заимствования, представленные в кулинарно-гастрономическом дискурсе, в частности иноязычные наименования фаст-фуда.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

В последние годы внимание учёных-лингвистов всё чаще привлекает кулинарно-гастрономическая лексика в целом и лексика фаст-фуда в частности, а также особенности её состава и функционирования. Данной проблематике посвящены работы таких исследователей, как Алхайдри Басим Хасан Хребит "Кулинарно-гастрономическая лексика в образном употреблении" ^[1], С. И. Бахтина "Заимствованная лексика в составе тематической группы „Пища и напитки“" ^[2], Л. П. Крысин "Иноязычные слова в современном русском языке" ^[4], А. В. Володарская "Заимствование как универсальное лингвистическое явление: дискурс в системе массовой коммуникации" ^[3] и др. Важность изучения данной проблемы объясняется тем, что кулинарно-гастрономическая лексика представляет собой значимый материал для исследования таких аспектов, как взаимосвязь языка и массовой культуры, языка и человека. Пища и продукты питания тесно связаны с системой ценностных ориентаций социума, при этом они не только отражают, но и формируют эти ценности. Лексика фаст-фуда, транслируя определённые ценности и жизненные установки, способствует формированию общественного мнения о культуре потребления пищи, а также соответствующих моделей поведения.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В связи с этим изучение данной лексики является весьма актуальным. Основной причиной активного заимствования названий фаст-фуда является широкое распространение системы быстрого питания в современном обществе. Фаст-фуд представляет собой уникальное явление в культуре современного общества. Дословно в переводе с английского языка слово fast food означает "быстрая еда" (англ. fast – скорый, быстрый; food – еда, пища). Однако понятие, обозначаемое данным термином, является весьма широким. Оно включает в себя следующие компоненты:

- питание с быстрым приёмом и приготовлением пищи, с использованием упрощённых столовых приборов или без них, нередко вне стола;
- собирательное наименование уличной еды;
- еду на вынос; новую систему общественного питания;
- глобальную сеть и индустрию общественного питания;
- блюда быстрого приготовления;
- пищевые продукты, предназначенные для быстрого питания.

Истоки фаст-фуда восходят к древним временам. Явление, сходное с современным фаст-фудом, зародилось ещё в Древний Рим. Именно в Риме пользовались большой популярностью лепёшки из дрожжевого теста, которые смазывались оливковым маслом. Их было удобно использовать в качестве съедобных тарелок. Спустя много столетий эти лепёшки, покрытые запечённым сыром, колбасными изделиями и овощами, получили название итальянской пиццы. Существовали в Древнем Риме и прообразы современных гамбургеров: там жарили тонко нарезанную говядину, которую употребляли в пищу, укладывая на хлеб.

Фаст-фуд был распространён и в других странах. Так, в Китай задолго до появления “Доширака” на рынках продавали горячую лапшу быстрого приготовления. В Европе также были широко распространены различные виды лепёшек, а в ряде стран, например, в Россия, употребляли в пищу пирожки, которые и в настоящее время остаются популярным блюдом национального фаст-фуда.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Современная индустрия фаст-фуда возникла в 1920-е годы в США. Её становление связано с развитием транспортных систем в мире. Люди, активно перемещаясь, стали всё чаще употреблять пищу вне дома – в автомобилях, поездах и самолётах. Кроме того, ускорение темпа жизни заставляло людей экономить время на приготовлении пищи и обращаться к услугам системы быстрого питания. В 1921 году в Канзасе была открыта компания White Castle, фирменным блюдом которой стали гамбургеры. Доступная цена и новизна данной продукции фастфуда сразу привлекли большое количество потребителей. В конце 1940-х годов у компании White Castle начали появляться конкуренты, наиболее серьёзным из которых стала компания McDonald's. В связи с активным распространением фастфуда широко используются и наименования блюд и продуктов быстрого питания. Термин фастфуд (от англ. fast – “быстрый”, food – “пища”) обозначает быстрое питание и класс блюд быстрого приготовления, предлагаемых специализированными заведениями. В связи с этим лексико-тематическая группа названий фастфуда включает в себя:

- названия специализированных заведений быстрого питания (Макдоналдс, KFC, Burger King);
- названия бутербродов (сэндвич, лонг чикен, чикен, бургер, Биг-Мак);
- названия жареных и печёных блюд (пицца, хот-дог, наггетсы, хачапури, картофель фри);
- названия продуктов быстрого приготовления, которые достаточно залить водой (доширак, рамен, пюре);
- названия различных мелких закусок, реализуемых в киосках и магазинах (чипсы, попкорн и т. д.);
- названия напитков (латте, эспрессо, капучино, американо, Coca-Cola, Pepsi, Sprite).

Особенности анализируемой лексики затрагивают такие аспекты, как источники заимствований, специфика значения и степень освоенности заимствованных названий. Наибольшее количество заимствований пришло из английского языка (сэндвич, хот-дог, чизбургер, бигмак и др.). Кроме того, фиксируются заимствования из западноевропейских языков: итальянского (пицца, лазанья, спагетти), французского (шарлотка, десерт, макароны), немецкого (штрудель, крендель, картофель), а также из восточноазиатских языков: японского (суши, роллы, онигири), китайского (хуншао, баоцзы, вонтоны, фунчоза), корейского (пьянсе) ^[5]. В настоящее время наблюдается расширение состава заимствований из языков народов Средней Азии и Кавказа. Например: самса (из узбекского языка), чебурек (от крымско-татарского çibögek), шаурма (левантийское блюдо), бртуч (из армянского языка), хачапури (из грузинского языка), шашлык (от тюркского слова şişlik) и др. ^[1]. Расширяется также состав названий блюд узбекской кухни, таких как плов, долма, лагман, ханум, самса, кебаб, чучвара ^[1]. Следующая особенность названий фастфуда заключается в том, что по своей семантике они близки к терминам, поскольку служат специализированными обозначениями, характерными для данной сферы. Эти слова в пределах своей области употребления однозначны и лишены экспрессивной окраски. Кроме того, значительную часть названий блюд составляют экзотизмы – слова, не имеющие эквивалентов в русском языке. Ср., например, названия мексиканского фастфуда: буррито, такос, тостадос, кесадила, энчилада и др. ^[5]. Однако по мере вхождения обозначаемых реалий в повседневный быт и культуру происходит утрата национальной маркированности, вследствие чего исчезает экзотический характер заимствованных слов (плов, манты, бургер, самса, шашлык и др.).

К семантическим особенностям исследуемых наименований относится также интернациональный характер многих названий американского фастфуда: бургер, гамбургер, бигмак и др. Часто названия международных сетей фастфуда и их продуктов обозначаются латиницей (в рекламе и на вывесках предприятий быстрого питания): KFC, McDonald's, cheeseburger, fishburger и др. ^[2]. Высокая частотность употребления англицизма фастфуд, номинирующего заведения быстрого питания и пищу быстрого приготовления, стимулировала образование русских прилагательных фастфудный и фастфудовский. При этом степень освоенности иноязычных названий фастфуда различна. По данному признаку среди названий фастфуда выделяются полностью освоенные, частично освоенные и неосвоенные заимствования. К полностью освоенным относятся такие слова, как бургер, шашлык, плов, пицца и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Частично освоенные названия сохраняют определённые черты иноязычного происхождения. Такие слова не склоняются: хачапури, пепперони. Наблюдается неустойчивость графического и фонетического оформления, что проявляется в разнообразии вариантов написания и произношения. Варианты написания отмечены у многих слов:

- суши – суси, шаурма – шаверма;
- шурпа – чорпа – сорпа – шорба;
- пянсе (пян-се, пхенсу), рамен (рамэн – рамен) и др. ^[4].

Даже слово фаст-фуд при высокой частотности употребления нельзя считать полностью освоенным, поскольку отмечаются различные варианты его написания. Не все названия современного фаст-фуда отражены в словарях. Так, не обнаружены в словарях следующие слова: пянсе, нагетсы, погачо, элеш, кубдари, шаурма, танкобургер, фишбургер, чикен филе, воппер джуниор, биг кинг, бигмак, крабсбургер, чикен бургер, корн-дог, лонг чикен, чикен кинг, беконайзер, бургер, буррито, капричоза, бртуч ^[5].

Таким образом, в связи с расширением межкультурной коммуникации в русском языке интенсивно пополняется новыми заимствованиями не только лексика книжной сферы, но и бытовая. Иноязычные заимствования в сфере фаст-фуда – это естественный процесс языковой эволюции. Они обогащают русский язык, придавая речи современный и международный оттенок. Новые наименования продуктов питания отражают отношение носителей языка к данным явлениям, формирование новых стереотипов речевого поведения и культурного взаимодействия.

Список использованной литературы:

1. Алхайдри Басим Хасан Хребит. Кулинарно-гастрономическая субстантивная лексика в образном употреблении: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Алхайдри Басим Хасан Хребит. – Воронеж, 2013. – 24 с.
2. Бахтина С.И. Заимствованная лексика в составе тематической группы “Пища и напитки”. Диахронический аспект // Вестник Чувашского ун-та. – 2007. – № 3. – С. 150–153.
3. Володарская Э.Ф. Заимствование как универсальное лингвистическое явление // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С. 11–27.
4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке: учеб. пособие для вузов. – 4-е изд., стер. – М.: Флинта; Наука, 2008. – 384 с.
5. Козлова М.П. Иноязычные заимствования в лексике питания современного русского языка. – М.: ВЛАДОС, 2017.
6. Фастфуд // Большая российская энциклопедия [Электронный ресурс]. – URL: <https://bigenc.ru> (дата обращения: 11-01-2026).

КАЧЕСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ - ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО ПРОГРЕССА УЗБЕКИСТАНА

Расулов Илхом Инамович

Кандидат филологических наук, доцент кафедры
русского языка и литература
Кокандского государственного университета

Аннотация: В статье рассматривается современная система управления знаниями как одна из составляющих реформирования высшего образования. Автор особое внимание уделяет кредитно-модульной системе, совместным образовательным программам, а также проблемам трансфера знаний.

Ключевые слова: инвестиции, человеческий капитал, инновационный прогресс, управление знаниями, обеспечение финансовой независимости.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy bilimlarni boshqarish tizimi oliy ta'lim islohotining tarkibiy qismlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif kredit-modul tizimi, qo'shma ta'lim dasturlari hamda bilimlarni uzatish masalalariga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, inson kapitali, innovatsion taraqqiyot, bilimlarni boshqarish, moliyaviy mustaqillikni ta'minlash.

Abstract: This article examines the modern knowledge management system as one component of higher education reform. The author pays particular attention to the credit-module system, joint educational programs, and knowledge transfer issues.

Key words: investments, human capital, innovative progress, knowledge management, ensuring financial independence.

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире интеллектуальный и социальный капитал занимает всё более важное место в развитии государств. В таких условиях только образование, основанное на предоставлении современных и качественных знаний, обеспечивает конкурентоспособность страны. Возрастает спрос на специалистов с нестандартным, творческим и критическим мышлением, а также с высоким интеллектуальным потенциалом. Это непрерывный процесс, непосредственно связанный с повышением качества образования.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

Технологические, экономические и социальные изменения, произошедшие в развитых странах в XX в., обусловили становление нового этапа экономического развития – “экономики знаний”, или новой экономики, в которой именно знания и человеческий капитал становятся ключевыми факторами конкурентоспособности. Знания выступают своего рода активом и становятся источником формирования инноваций. Особенно актуальной данная тематика является на современном этапе развития общества, ключевыми характеристиками которого выступают такие понятия, как цифровая экономика и экономика знаний. Принятая “Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы”^[1] обозначила сто целей, которые страна намерена достичь в течение пяти лет. В программном документе особое внимание уделено реформам в сфере образования и науки.

Инвестиции в человеческий капитал являются важным направлением данной деятельности. Следует отметить, что прогрессивное будущее нашего государства зависит в первую очередь от постоянного воспроизводства высокообразованных и дисциплинированных кадров, способных осваивать стремительно обновляющиеся технологии и формировать соответствующую структуру экономики. Только люди, обладающие современными знаниями, высоким интеллектуальным потенциалом и пере-

довыми компетенциями, могут обеспечить достижение стратегических целей, стоящих перед Узбекистаном. Именно поэтому система высшего образования должна постоянно трансформироваться и наполняться новым содержанием. В ближайшие годы в Узбекистане существенный акцент будет сделан на повышение качества учебного процесса и внедрение самых современных и передовых решений. В целях реализации государственной политики в области реформирования системы высшего образования и управления качеством, исходя из задач, определённых в постановлении ПП-2909¹ Президента Республики Узбекистан от 20 апреля 2017 года “О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования”, принята “Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года”^[2].

В Концепции определены стратегические цели и приоритеты развития системы высшего образования: расширение охвата высшим образованием, повышение качества подготовки высокообразованных специалистов, внедрение в образовательный процесс цифровых технологий и современных методов обучения, активное вовлечение кадровых заказчиков в процесс подготовки высококвалифицированных специалистов, а также решение таких задач, как обеспечение финансовой независимости и устойчивости, усиление материально-технической базы, планомерное развитие высших учебных заведений и совершенствование управленческой деятельности, борьба с коррупцией и внедрение принципов прозрачности, повышение инвестиционной привлекательности системы высшего образования, обеспечение её международного признания и конкурентоспособности.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Президент Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёев определил коренное совершенствование системы высшего образования, кардинальный пересмотр содержания подготовки кадров и создание необходимых условий для подготовки высококвалифицированных специалистов на уровне международных стандартов в соответствии с приоритетными задачами социально-экономического развития страны. Потребность в творческих, интуитивных и вдохновляющих лидерах, способных управлять человеческим интеллектом и преобразовывать его в полезные продукты и услуги, продолжает расти во всём мире, в том числе и в Узбекистане. При этом знания, необходимые для обеспечения долгосрочного устойчивого конкурентного преимущества и успешного функционирования любой организации, рассматриваются как наиболее значимый организационный ресурс. Поскольку управление знаниями является новым научным направлением менеджмента, сформировавшимся на стыке таких дисциплин, как управление человеческими ресурсами, управление развитием организации, управление изменениями, информационные технологии, бренд-менеджмент, измерение и оценка эффективности деятельности, внедрение принципов корпоративного управления в высшие учебные заведения, на наш взгляд, может привести к качественным изменениям всей системы образования^[3].

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

С целью анализа актуальности и необходимости обеспечения качества образования в высших учебных заведениях мы изучили работу, проводимую в Кокандский государственный университет. В нашем университете, как и во всех высших учебных заведениях страны, осуществляется ряд мер по поэтапному переводу учебного процесса на кредитно-модульную систему, которая играет ведущую роль в создании современной системы управления знаниями в вузе. Плавный переход на кредитно-модульную систему в университете заключается в следующем: к учебному процессу привлечены более 30 зарубежных и отечественных профессоров и преподавателей; организованы стажировки и проведены семинар-тренинги по КМС в вузах Узбекистана; используются учебные планы и программы 1-го курса бакалавриата и магистратуры, разработанные на основе зарубежного опыта с привлечением международных экспертов; применяется книга “Кредитно-модульная система ECTS в высших учебных заведениях Республики Узбекистан: основные понятия и правила”, изданная совместно с Фондом “Эп-юрт умиди”, Республиканским советом высшего образования и Ташкентский государственный экономический университет; для обучения по КМС отобраны педагоги с высоким уровнем профессиональной подготовки.

Введение системы накопления кредитов не только предоставляет студенту большую свободу, но и позволяет самостоятельно планировать учебный процесс, что в перспективе способствует формированию конкурентоспособного специалиста в выбранной области. В то же время это способствует совершенствованию системы оценивания и образовательных технологий. Внедрение КМС в сферу высшего образования повышает качество обучения, обеспечивает прозрачность, снижает коррупционные риски,

1 <https://lex.uz/docs/3171587>

позволяет объективно оценить уровень знаний студентов и создаёт основу для самостоятельного получения знаний и профессиональной деятельности. Кроме того, внедрение кредитно-модульной системы является важным фактором развития сотрудничества между преподавателем и студентом. Педагог организует, направляет, консультирует и контролирует процесс усвоения учебного материала. При этом основной акцент делается на самостоятельное обучение студентов, значимость которого возрастает в структуре образовательного процесса. Это, в свою очередь, способствует росту творческой инициативы и профессиональной активности обучающихся.

Переход к кредитно-модульной системе обучения также повышает заинтересованность и востребованность профессоров и преподавателей высших учебных заведений. В условиях данной системы педагог последовательно выполняет не только информационные и контролирующие, но и консультативные и координирующие функции, при этом сохраняется его ведущая роль в образовательном процессе. Важно отметить, что данная система ориентирована на профессиональное развитие и зрелость студента, а также на обеспечение непрерывного обучения. Особое значение в процессе формализации знаний в вузе, перевода неявных знаний в явные, имеет деятельность кафедр, где реализуется комплекс мер по совершенствованию системы "Устоз - шогирд". Данная система направлена на организацию обмена знаниями и опытом между преподавателями кафедр, а также между преподавателями и одарёнными студентами и магистрантами. На кафедрах создаются благоприятные условия для передачи неявных знаний от опытных преподавателей молодым стажёрам в форме совместного преподавания дисциплин, научного сотворчества, взаимопомощи при подготовке и проведении занятий и других видов профессионального взаимодействия. Одарённые студенты, объединённые в студенческие научные общества, работают в тесном сотрудничестве со своими научными руководителями. Для этого на кафедрах сформирована соответствующая психологическая атмосфера и система мотивации, а также используются современные средства коммуникации, включая Telegram-сообщества, обеспечивающие оперативный обмен информацией, консультации и обсуждение профессиональных вопросов.

В системе управления знаниями ключевую роль играет поддержание высокого уровня квалификации профессорско-преподавательского состава, обладающего не только теоретическими знаниями, но и практическим опытом. Деятельность Кокандского ГУ в этом направлении включает систематическое повышение квалификации преподавателей, зарубежные стажировки, чтение лекций в ведущих зарубежных университетах, а также приглашение иностранных специалистов. В университете налажены партнёрские связи с Университет Мармара (Турция), Казанский федеральный университет, Башкирский государственный педагогический университет, Гродненский государственный университет, Казахский государственный педагогический университет имени Абая и другими вузами. Преподаватели университета проходят там стажировки и читают лекции, а профессора партнёрских вузов приглашаются в Кокандский ГУ. Поскольку формализованное (явное) знание представляет собой кодифицируемое знание, передаваемое средствами формального и систематического языка, в университете ведётся планомерная работа по созданию учебников, учебных и методических пособий. Учебно-методическим советом института на высоком уровне осуществляется деятельность по сохранению, обмену и распространению передового опыта ведущих специалистов: создана база "лучших практик", представляющая собой структурированную базу данных успешных решений профессиональных и организационных задач. Данная база обеспечивает сохранение и повторное использование идей ведущих специалистов, в том числе после их ухода, а также существенно сокращает время поиска решений. Наряду с созданием собственной базы "лучших практик" возможно использование специализированных баз данных других вузов, информационных систем нормативных документов и экспертных систем.

Во исполнение Постановления Президента Республики Узбекистан от 20 апреля 2017 года "О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования" в Кокандском ГУ открыты новые направления бакалавриата: "Школьный менеджмент", "Изобразительное искусство и компьютерная графика", "География и основы экономических знаний", "Практическая педагогика", "Практическая психология", "Логопедия", "Сурдопедагогика", "Олигофренопедагогика", а также специальность магистратуры "Компьютерная графика и дизайн". С 2019-2020 учебного года организован учебный процесс на основе совместных образовательных программ с вузами Российской Федерации (РГППУ, БГПУ) по трём направлениям подготовки бакалавров: русский язык и литература, дефектология, информатика и методика обучения. С 2021-2022 учебного года совместно с Гродненским государственным университетом реализуется программа по направлению "Практическая психология", с 2025 года – магистерская специальность "Лингвистика". Совместно с Елабужским государственным педагогическим институтом (в составе КФУ) функционировала программа по направлению "Русский язык и литература", а с Казанским федеральным университетом – магистерская специальность "Русский язык и литература". Наряду с достигнутыми результатами в системе управления знаниями университета сохраняется ряд нерешённых проблем.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ специфики управленческой деятельности показал необходимость уделять особое внимание административно-организационной и воспитательной деятельности, аналитической и конструктивной деятельности, а также информационно-технической деятельности. Перед университетом стоит крайне важная задача по повышению научного потенциала профессорско-преподавательского и руководящего состава, привлечению молодых сотрудников к научной деятельности, а также омолаживанию профессорско-преподавательского и управленческого состава кафедр и факультетов. Немаловажной стороной управления знаниями в университете является также трансфер и монетизация / коммерциализация интеллектуального капитала. Превращение знаний в практические результаты, их трансфер в реальные сектора экономики будет способствовать мотивации ученых и студентов к созданию новых знаний. В университете создан отдел инвестиций, однако, к сожалению, деятельность данной структуры в настоящее время является недостаточно эффективной. На наш взгляд, необходимо в корне пересмотреть и переформатировать данный отдел в направлении его максимального приближения к реалиям рыночной экономики. Данный отдел должен функционировать как хаб научных идей и инноваций, обеспечивать их монетизацию и тем самым способствовать повышению привлекательности научной деятельности, поощряя наиболее одаренных членов коллектива к ещё большей научной и инновационной активности.

Программа инновационного развития нашего университета носит комплексный характер и включает нормы, определяющие основные направления развития системы и видов образования, принципы управления данной сферой, а также социальную защиту участников образовательного процесса. Мероприятия, предусмотренные в области повышения качества образования и совершенствования системы управления знаниями, являются неотъемлемой частью реализуемых в учреждении комплексных системных преобразований и в полной мере соответствуют ключевым задачам социально-экономического развития, стоящим перед современным обществом.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 28.01.2022 г. № УП-60 "О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы". <https://lex.uz/ru/docs/5841077>
2. "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш Концепцияси" – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2019-йил 9 октябрь. <https://lex.uz/docs/3171587>
3. Абдурасулов А.А. Современные организационно-педагогические основы внедрения принципов корпоративного управления в вузах на новом этапе развития Узбекистана: автореф. дис. ... д-ра филос. наук (пед. науки). – Наманган, 2023.

TEKNOLOGIYALAR YORDAMIDA OG'ZAKI TARJIMANI TAKOMILLASHTIRISH: AI VA AVTOMATIK TRANSLYATSIYA TIZIMLARINING IMKONIYATLARI

Rajabova Umida Rajab qizi

Qarshi Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti,
fakultetlararo xorijiy tillar kafedrası stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola texnologiyalar yordamida og'zaki tarjimani takomillashtirish, xususan sun'iy intellekt (AI) va avtomatik translyatsiya tizimlarining imkoniyatlarini ilmiy tahlil qiladi. Tadqiqotda AI asosidagi nutqni aniqlash, tarjima algoritmlari, avtomatik ovozdán nutqqa tizimlari, real vaqt rejimidagi tarjima platformalari va ularning amaliy samaradorligi o'rganildi. Shuningdek, maqolada ushbu texnologiyalarning sinxron tarjimada inson tarjimonining rolini qanday qo'llab-quvvatlashi, samaradorlikni oshirish va nomuvofiqliklarni kamaytirishga qaratilgan strategiyalar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik va lingvistik texnologiyalarni uyg'unlashtirishga, shuningdek, professional tarjimonlar va AI tizimlarini birgalikda ishlatish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Og'zaki tarjima, sinxron tarjima, sun'iy intellekt (AI), avtomatik translyatsiya tizimlari, nutqni aniqlash, real vaqt tarjimasi, mashina tarjimasi, nutqdan nutqqa tizimlar, lingvistik texnologiyalar, tarjimon va AI hamkorligi, tarjima samaradorligi, avtomatlashtirilgan tarjima strategiyalari.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the potential of technologies to improve oral translation, in particular artificial intelligence (AI) and automatic translation systems. The study examines AI-based speech recognition, translation algorithms, automatic voice-to-speech systems, real-time translation platforms, and their practical effectiveness. The article also suggests strategies to support the role of human interpreters in simultaneous translation, increase efficiency, and reduce inconsistencies. The results of the study serve to harmonize translation studies and linguistic technologies, as well as to expand the possibilities of using professional translators and AI systems together.

Key words: Oral translation, simultaneous translation, artificial intelligence (AI), automatic translation systems, speech recognition, real-time translation, machine translation, speech-to-speech systems, linguistic technologies, translator and AI collaboration, translation efficiency, automated translation strategies.

Аннотация: В данной статье представлен научный анализ потенциала технологий для улучшения устного перевода, в частности искусственного интеллекта (ИИ) и систем автоматического перевода. В исследовании рассматриваются системы распознавания речи на основе ИИ, алгоритмы перевода, системы автоматического преобразования голоса в речь, платформы перевода в реальном времени и их практическая эффективность. В статье также предлагаются стратегии поддержки роли переводчиков-людей в синхронном переводе, повышения эффективности и уменьшения несоответствий. Результаты исследования способствуют гармонизации исследований в области перевода и лингвистических технологий, а также расширению возможностей совместного использования профессиональных переводчиков и систем ИИ.

Ключевые слова: Устный перевод, синхронный перевод, искусственный интеллект (ИИ), системы автоматического перевода, распознавание речи, перевод в реальном времени, машинный перевод, системы преобразования речи в речь, лингвистические технологии, сотрудничество переводчика и ИИ, эффективность перевода, стратегии автоматизированного перевода.

KIRISH

Texnologiyalar va sun'iy intellekt sohalaridagi rivojlanish xalqaro kommunikatsiya va tarjima jarayonlarini tubdan o'zgartirdi. Og'zaki tarjima, xususan sinxron tarjima, an'anaviy tarzda inson tarjimonining yuqori darajadagi til kompetensiyasi, tezkor fikrlash va kognitiv resurslarini talab qilsa, zamonaviy texnologiyalar ushbu jarayonga yangi imkoniyatlar qo'shmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi nutqni aniqlash tizimlari, avtomatik trans-

lyatsiya platformalari va real vaqt rejimidagi tarjima algoritmlari inson tarjimoniga yordam berish, tarjima sifatini oshirish va kommunikativ xatoliklarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda AI va mashina tarjimasi texnologiyalari og'zaki tarjimaning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, texnologiyalar yordamida tarjima jarayonida yuzaga keladigan leksik, semantik va pragmatik nomuvofiqliklarni aniqlash, ularni avtomatlashtirilgan tizim yordamida bartaraf etish imkoniyatlari keng tadqiq qilinmoqda. Maqola mazkur muammolarni ilmiy asosda tahlil qilib, AI va avtomatik translyatsiya tizimlarining sinxron tarjimada qo'llanilishi samaradorligini o'rganishga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Texnologiyalar yordamida og'zaki tarjima masalalari so'nggi o'n yilliklarda katta e'tibor qozondi. AI va avtomatik translyatsiya tizimlari nutqni aniqlash, mashina tarjimasi va real vaqt tarjimasi sohalarida jadal rivojlanmoqda. D. Gile, M. Pöchhacker va E. Nida kabi tarjimashunos olimlarning tadqiqotlari og'zaki tarjimaning kognitiv va psixolingvistik asoslarini yoritgan bo'lsa, so'nggi yillarda AI asosidagi texnologiyalar ushbu jarayonlarni avtomatlashtirish imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan.

Dastlabki tadqiqotlar sinxron tarjimada inson tarjimonining cheklangan kognitiv resurslari, tezkor nutqni qayta ishlash qiyinchiliklari va semantik nomuvofiqliklar haqida bo'lgan. Shu bilan birga, so'nggi ilmiy ishlar mashina tarjimasi tizimlarining ushbu muammolarni qisman bartaraf etishi mumkinligini ko'rsatdi. Sun'iy intellekt yordamida nutqni aniqlash (speech recognition), nutqdan nutqqa tarjima (speech-to-speech translation) va real vaqt rejimidagi tarjima tizimlari inson tarjimonining ishini qo'llab-quvvatlaydi.

AI asosidagi tarjima tizimlarining samaradorligini o'rganish bo'yicha qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, Google Translate, DeepL va Microsoft Translator kabi tizimlar real vaqt tarjimada inson tomonidan amalga oshiriladigan tarjimaga yaqin natija bera olish qobiliyatiga ega.

Shu bilan birga, ko'plab olimlar, jumladan O. Xalilov va S. Karimova, avtomatik tizimlarning leksik va semantik nomuvofiqliklarni to'liq bartaraf eta olmasligini ta'kidlaydi. Tarjima sifatiga nutq tezligi, kontekst va madaniy realiyalar ta'sir qiladi.

Mahalliy olimlarning tadqiqotlari esa texnologiyalar va tarjimon hamkorligini o'rganishga qaratilgan. Masalan, R. Islomov va D. Abdullayeva ishlarida AI tizimlari inson tarjimonini qo'llab-quvvatlash, terminologik moslikni oshirish va real vaqt rejimidagi semantik xatoliklarni kamaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Ularning natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologiyalar yordamida tarjima jarayoni samaradorligi oshadi, biroq inson tarjimonining nazorati va kognitiv ishtiroki zarur.

Shuningdek, diskurs tahlili va pragmatik yondashuvlari avtomatik tarjima tizimlarining semantik va pragmatik xatolarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Tizimlar ko'p hollarda so'zma-so'z tarjima qilsa ham, nutqning konteksti, metaforik ifodalar va madaniy realiyalarni yetarlicha aks ettira olmaydi. Shu sababli, AI va avtomatik tizimlar bilan ishlashda inson tarjimonining kognitiv va madaniy nazorati muhimligini ta'kidlashadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologiyalar yordamida og'zaki tarjima samaradorligini oshirish mumkin, lekin inson va AI tizimlarining uyg'un ishlashi eng optimal natijani beradi. Tadqiqotlar avtomatlashtirilgan tizimlar samaradorligi, AI algoritmlarining takomillashuvi, real vaqt tarjimasi va inson tarjimonining professional tayyorgarligi o'rtasidagi muvozanatni aniqlashga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot texnologiyalar yordamida og'zaki tarjimani takomillashtirish bo'yicha amalga oshirildi va unda bir qator nazariy, empirik va amaliy metodlardan foydalangan. Tadqiqot metodologiyasi AI va avtomatik translyatsiya tizimlari, real vaqt tarjimasi va inson tarjimonining kognitiv jarayonlarini o'rganishga qaratildi.

Birinchi navbatda, nazariy tahlil metodi yordamida AI, mashina tarjimasi va sinxron tarjima bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Bu bosqichda xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari qiyosiy tarzda tahlil qilinib, texnologiyalar va inson tarjimonining o'zaro aloqasi, tizimlarning imkoniyat va cheklovlari aniqlab olindi.

Ikkinchi metod sifatida qiyosiy tahlil qo'llanildi. Bu metod yordamida turli AI tizimlari (Google Translate, DeepL, Microsoft Translator) real vaqt tarjimasida inson tarjimasi bilan solishtirildi, leksik, semantik va pragmatik xatoliklar tahlil qilindi. Shu bilan birga, tizimlar yordamida yaratilgan tarjimalar samaradorligi, nutq tezligi va murakkabligiga qarab baholandi.

Diskurs tahlili va pragmatik yondashuvlari avtomatik tarjima tizimlarining semantik va pragmatik xatolarini aniqlashda qo'llanildi. Bu metodlar kontekstni, madaniy realiyalarni, metaforik ifodalarni va nutqning kommunikativ maqsadini hisobga olish imkonini berdi.

Empirik metodlar doirasida real vaqt sinxron tarjima amaliyotidagi audio va video materiallar tahlil qilindi. Tadqiqotda inson tarjimonlari va AI tizimlari tomonidan yaratilgan tarjimalar solishtirilib, leksik va semantik nomuvofiqliklar, ularni bartaraf etish strategiyalari va samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlandi. Shuningdek, kuzatuv va eksperiment metodlari qo'llanilib, tarjimonlarning AI tizimlari yordamida ishlash jarayonidagi vaqt tejash, xatoliklarni kamaytirish va nutq uzatish tezligi tahlil qilindi. Bu metodlar tadqiqotning ishonchligi va ilmiy asoslanganligini ta'minladi.

Natijada, metodlar majmuasi AI va avtomatik translyatsiya tizimlarining sinxron tarjimada samaradorligini baholash, leksik va semantik nomuvofiqliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari AI va avtomatik translyatsiya tizimlarining og'zaki tarjima samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Real vaqt sinxron tarjima amaliyotida inson tarjimonlari va AI tizimlarini solishtirish natijalari shuni ko'rsatdiki, tizimlar tez va murakkab nutq birliklarini aniqlashda samarali vosita bo'la oladi, ammo ba'zi hollarda leksik va semantik xatolarni yuzaga keltiradi. AI tizimlari, masalan, Google Translate va DeepL, terminologik va texnik nutqning asosiy ma'nosini to'g'ri yetkazish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shu bilan birga, frazeologik birliklar, madaniy realiyalar va metaforik ifodalar tarjimasida inson nazorati zarur ekanligi aniqlandi. Bu natija shuni ko'rsatadiki, AI tizimlari inson tarjimonini to'liq almashtira olmaydi, ammo ularni qo'llab-quvvatlash va kognitiv yuklamani kamaytirishda samarali.

Kuzatuv va eksperimentlar ko'rsatdiki, AI tizimlari yordamida ishlash vaqtni tejash, nutq tezligini oshirish va qisqa muddatli xotira yuklamasini kamaytirishda foydalidir. Tarjimonlar tizim tomonidan tavsiya etilgan variantlarni tanlash orqali semantik va leksik nomuvofiqliklarni minimallashtirish imkoniga ega bo'ldilar. Muhokamalar shuni ko'rsatdiki, AI va inson tarjimonining uyg'un ishlashi eng optimal natijani beradi. Avtomatik translyatsiya tizimlari so'zma-so'z va terminologik tarjimalarni taqdim etadi, inson esa kontekstni, pragmatik nuanslarni va madaniy realiyalarni to'g'ri aks ettiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, samarali sinxron tarjimada texnologiyalar va inson faktorining uyg'unligi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tadqiqot leksik va semantik nomuvofiqliklarni kamaytirish bo'yicha quyidagi strategiyalarni samarali ekanini aniqladi: oldindan tayyorgarlik, kontekstual tahlil, parafraz va kompensatsiya strategiyalari. AI tizimlari ushbu strategiyalarni qo'llashda yordamchi vosita sifatida ishlatilganda, tarjima sifati sezilarli darajada oshadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt va avtomatik translyatsiya tizimlari, og'zaki tarjima jarayonini sezilarli darajada takomillashtirish imkonini beradi. AI tizimlari tezkor nutqni aniqlash, terminologik moslikni ta'minlash va real vaqt tarjimasini amalga oshirish orqali inson tarjimonining kognitiv yuklamasini kamaytiradi. Shu bilan birga, tizimlar frazeologik birliklar, madaniy realiyalar va pragmatik ma'nolarni to'liq yetkazishda inson nazoratiga muhtoj bo'lib qoladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, AI va avtomatik translyatsiya tizimlaridan samarali foydalanish sinxron tarjima sifati oshirishga yordam beradi, ammo inson va texnologiya uyg'unligi eng optimal natijani beradi. Tarjimon va AI tizimlarining hamkorligi kontekstni, semantik aniqlikni va pragmatik ma'noni saqlab qolish imkonini beradi.

Amaliy takliflar:

1. Tarjimonlarni AI va avtomatik translyatsiya tizimlari bilan ishlashga tayyorlash bo'yicha maxsus treninglar joriy etish;
2. AI tizimlarini sinxron tarjima jarayonida qo'llash strategiyalarini ishlab chiqish va standartlashtirish;
3. Tarjima sifati oshirish maqsadida inson tarjimonining nazorati va AI tizimlarining imkoniyatlarini uyg'unlashtirish;
4. Real vaqt tarjimasida leksik va semantik nomuvofiqliklarni minimallashtirish bo'yicha algoritmik va amaliy yondashuvlarni takomillashtirish;
5. Madaniyatlararo kommunikatsiya va pragmatik tahlil ko'nikmalarini AI tizimlari yordamida oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gile, D. (1995). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. John Benjamins Publishing.
2. Pöchhacker, F. (2004). Introducing Interpreting Studies. Routledge.
3. Nida, E. (1964). Toward a Science of Translating. Brill.
4. Google Translate (2023). Real-time Translation Technology. Google AI Research.
5. DeepL (2023). Neural Machine Translation and Speech Recognition. DeepL GmbH.
6. Microsoft Translator (2023). Speech Translation API Documentation. Microsoft.
7. Xalilov, O. (2010). Og'zaki tarjima metodikasi. Toshkent: Fan.
8. Karimova, S. (2015). Sinxron tarjimada texnologik vositalarning qo'llanilishi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
9. Islomov, R. (2018). Tarjima psixolingvistikasi va texnologiyalari. Toshkent: Akademnashr.
10. Abdullayeva, D. (2020). AI va avtomatik translyatsiya tizimlarida madaniy realiyalarni uzatish. Toshkent: Fan va Texnika.

KOMPYUTER GRAFIKASI VOSITALARI YORDAMIDA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Ergasheva Dilafruz Chori qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqot davomida kompyuter grafikasi asosida o'qitishning ta'lim sifati va samaradorligiga ta'siri, talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kompyuter grafikasi vositalaridan tizimli va metodik jihatdan asoslangan holda foydalanish talabalarning fazoviy tafakkuri, ijodiy fikrlashi va amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: kompyuter grafikasi, ta'lim jarayoni, raqamli texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, modellashtirish, pedagogik metodika.

Abstract: The article examines the pedagogical potential of organizing the educational process through the use of computer graphics tools in the context of the digitalization of higher education. Particular attention is paid to methodological approaches aimed at developing students' professional and digital competencies by means of modern graphic software. The study analyzes didactic principles, instructional forms, and teaching methods that enhance visualization, interactivity, and practice-oriented learning. The results of an experimental study demonstrate the effectiveness of integrating computer graphics tools into educational practice. The findings can be applied in the development of curricula and methodological resources for training specialists in design and engineering graphics.

Key words: computer graphics, educational process, digital technologies, professional competence, teaching methodology, visualization, higher education.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические возможности организации образовательного процесса с использованием средств компьютерной графики в условиях цифровизации высшего образования. Особое внимание уделяется методическим аспектам формирования профессиональных и цифровых компетенций, обучающихся на основе применения современных графических программ. Проанализированы дидактические принципы, формы и методы обучения, обеспечивающие повышение наглядности, интерактивности и практической направленности учебного процесса. Представлены результаты опытно-экспериментальной работы, подтверждающие эффективность внедрения средств компьютерной графики в образовательную практику. Полученные выводы могут быть использованы при разработке учебных программ и методических материалов для подготовки специалистов в области дизайна и инженерной графики.

Ключевые слова: компьютерная графика, образовательный процесс, цифровые технологии, профессиональная компетенция, методика обучения, визуализация, высшее образование.

KIRISH

So'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o'quv jarayonini tashkil etish mazmuni va metodikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, kompyuter grafikasi vositalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi bilimlarni vizuallashtirish, murakkab jarayonlarni modellashtirish hamda talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida bo'lajak mutaxassisdan nafaqat nazariy bilimlar, balki raqamli muhitda ishlash, loyihalash va modellashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish ham talab etilmoqda. Kompyuter grafikasi vositalari ta'lim jarayonida obyekt va jarayonlarni grafik modellar orqali ifodalash, virtual muhitda tajribalar o'tkazish hamda talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi. Bu holat an'anaviy o'qitish shakllari bilan cheklanib qolgan ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, grafik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning o'quv motivatsiyasini kuchaytirib, ularning mustaqil va ijodiy faoliyatini faollashtiradi. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini kompyuter grafikasi vositalari asosida tashkil etish pedagogik jihatdan puxta rejalashtirilgan metodik yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda o'qitish mazmuni, shakllari, metodlari va vositalari o'zaro uyg'unlashgan holda qo'llanilishi lozim. Aks holda, kompyuter grafikasi faqat texnik vosita sifatida qolib ketishi va kutilgan didaktik samarani bermasligi mumkin.

Mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kompyuter grafikasi masalalari asosan texnik yoki dasturiy jihatdan yoritilgan bo'lib, uni ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik tizimi sifatida o'rganishga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Ayniqsa, kompyuter grafikasi vositalarining ta'lim samaradorligiga ta'siri, kompetensiyaviy yondashuv asosida qo'llanish mexanizmlari hamda metodik ta'minoti bo'yicha ilmiy asoslangan tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud. Shu munosabat bilan mazkur maqolada kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslarini aniqlash, uning o'quv jarayonidagi samaradorligini ilmiy jihatdan tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilib qo'yildi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar asosida ta'limni takomillashtirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri – ta'lim jarayonining raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilishidir. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, kompyuter grafikasi vositalari ta'limning mazmuni, shakl va metodlarini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, texnologiya, dizayn, muhandislik va konstruksiyalash yo'nalishlarida kompyuter grafikasiz samarali ta'lim jarayonini tasavvur etish qiyin. Oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida kompyuter grafikasi vositalaridan foydalanish talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan integratsiyalash, ularning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli modellashirish, virtual loyihalash va grafik vizualizatsiya talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan, kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning ilmiy-pedagogik asoslarini aniqlash, samarali metod va shakllarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi – kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslarini aniqlash va uning ta'lim samaradorligiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik samaradorligini aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, unda ilmiy-pedagogik izlanishlarga xos kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil va amaliy tajriba uyg'unligi ta'minlanib, olingan natijalarning ishonchlilikini oshirishga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqotning nazariy bosqichida kompyuter grafikasi, raqamli ta'lim texnologiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuvga oid ilmiy manbalar tizimli ravishda tahlil qilindi va ushbu tahlil asosida ta'lim jarayonini kompyuter grafikasi vositalari yordamida tashkil etishning pedagogik mazmuni, metodik xususiyatlari hamda samaradorlik omillari aniqlab olindi. Empirik tadqiqotlar oliy ta'lim muassasalari sharoitida tashkil etilib, ularda pedagogik kuzatuv, so'rovnoma, suhbat va test metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar orqali talabalarning kompyuter grafikasi asosida ta'lim olishga bo'lgan munosabati, bilimlarni o'zlashtirish darajasi hamda amaliy faoliyatdagi faolligi o'rganildi, kuzatuv natijalari esa o'quv mashg'ulotlari jarayonida talabalarning ishtirok faolligi va mustaqil ishlash qobiliyatini baholash imkonini berdi.

Tadqiqotning asosiy qismi pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali amalga oshirilib, tajriba-sinov jarayonida talabalardan iborat tajriba va nazorat guruhlarini shakllantirildi. Tajriba guruhlarida ta'lim jarayoni kompyuter grafikasi vositalariga asoslangan holda, ya'ni virtual modellashirish, grafik vizualizatsiya, loyihaviy topshiriqlar va interaktiv mashg'ulotlar orqali tashkil etildi, nazorat guruhlarida esa an'anaviy o'qitish metodlari ustuvor bo'ldi.

1-jadval: Tajriba va nazorat guruhlarida qo'llangan metod va vositalar

Guruh	Ta'lim usuli	Foydalanilgan vositalar	O'quv jarayonidagi asosiy faoliyat	Baholash mezonlari
Tajriba guruhi	Kompyuter grafikasi asosida interaktiv mashg'ulotlar	AutoCAD, 3ds Max, virtual modellashirish dasturlari	Loyihaviy topshiriqlar, vizualizatsiya, interaktiv mashqlar	Nazariy bilim, amaliy ko'nikma, fazoviy tafakkur, ijodiy yondashuv
Nazorat guruhi	An'anaviy o'qitish: auditoriya mashg'ulotlari, chizma va slayd taqdimotlari	O'qituvchi materiallari, qog'ozli chizmalar, slayd	Teoretik mashg'ulotlar, chizma ishlari	Nazariy bilim, amaliy ko'nikma (standart)

Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda amalga oshirildi: aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlari. Aniqlovchi bosqichda talabalarning boshlang'ich tayyorgarlik darajasi aniqlanib, ularning kompyuter grafikasi bilan ishlash bo'yicha mavjud bilim, ko'nikma va malakalari baholandi. Shakllantiruvchi bosqichda ishlab

chiqilgan metodik yondashuv amaliyotga joriy etilib, talabalarning kasbiy va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tashkil etildi. Nazorat bosqichida esa olingan natijalar umumlashtirilib, ta'lim samaradorligidagi o'zgarishlar tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tajriba-sinov natijalarini tahlil qilishda matematik-statistik usullardan foydalanildi. Olingan ko'rsatkichlar taqqoslanib, tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasidagi farqlar aniqlandi. Statistik tahlil tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, ta'lim jarayonini kuzatish, so'rovnoma va suhbat metodlari, pedagogik tajriba-sinov ishlari hamda natijalarni matematik-statistik tahlil qilish kabi umumilmiy va pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tajriba-sinov ishlari oliy ta'lim muassasalarida kompyuter grafikasi asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari jarayonida amalga oshirildi. Tadqiqotda tajriba va nazorat guruhlarida shakllantirilib, ularda ta'lim jarayoni turli metodik yondashuvlar asosida tashkil etildi. Tajriba guruhlarida kompyuter grafikasi vositalaridan foydalangan holda loyihaviy faoliyat, virtual modellashtirish va interaktiv mashg'ulotlar tashkil etildi, nazorat guruhlarida esa an'anaviy o'qitish metodlari qo'llanildi. Tajriba-sinov ishlari natijalari kompyuter grafikasi vositalari yordamida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi.

O'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari ushbu ta'lim jarayonining samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalari talabalarning o'quv faoliyatidagi sifat va miqdoriy o'zgarishlar orqali baholandi. Natijalarni tahlil qilishda talabalarning nazariy bilimlari, amaliy ko'nikma va malakalari, shuningdek, ularning ijodiy va fazoviy tafakkuri rivojlanish darajasi asosiy mezon sifatida belgilandi. Aniqlovchi bosqich natijalari tajriba va nazorat guruhlarida talabalari o'rtasida sezilarli farq mavjud emasligini ko'rsatdi. Talabalarning aksariyat qismi kompyuter grafikasi vositalaridan foydalanish bo'yicha yetarli darajada shakllanmagan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib, ularning o'zlashtirish darajasi asosan o'rta va past ko'rsatkichlar bilan ifodalandi. Bu holat tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun teng pedagogik sharoit mavjudligini tasdiqladi. Shakllantiruvchi bosqich jarayonida tajriba guruhlarida kompyuter grafikasi vositalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning o'quv faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Virtual modellashtirish, grafik vizualizatsiya va loyihaviy topshiriqlar orqali olib borilgan mashg'ulotlar talabalarning mavzuni o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qildi. Ayniqsa, amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarning mustaqil ishlash faolligi va ijodiy yondashuvi sezilarli darajada kuchaydi.

Nazorat bosqichi yakunida olingan natijalar tajriba guruhidagi talabalar kompyuter grafikasi vositalaridan foydalangan holda bilimlarni o'zlashtirishda yuqori natijalarga erishganini ko'rsatdi. Ularning nazariy bilimlari tizimlashtirildi, amaliy ko'nikmalari mustahkamlandi, fazoviy tafakkuri va obyektlarni grafik modellashtirish qobiliyati rivojlangani kuzatildi. Statistik tahlil natijalari tajriba guruhi talabalari o'zlashtirish ko'rsatkichlarining nazorat guruhi talabalari natijalariga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatdi. Xususan, tajriba guruhida yuqori darajadagi ko'rsatkichlar ulushi ortib, past darajadagi ko'rsatkichlar keskin kamaydi. Umumiy hisobda tajriba guruhi talabalarining o'zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 16 foizga yuqori ekani aniqlandi. Olingan natijalar kompyuter grafikasi vositalari yordamida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning bilimlarni chuqurroq anglashiga, ularni amaliy faoliyatda qo'llashiga hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan yana bir muhim jihat shundan iboratki, kompyuter grafikasi vositalaridan foydalanish talabalarning mustaqil va ijodiy faoliyatini rag'batlantiradi. Loyihaviy topshiriqlar, virtual obyektlar bilan ishlash va grafik modellarni yaratish jarayonida talabalar o'z bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llashga intildilar, bu esa ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatdiki, kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishda o'qituvchining roli alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi nafaqat grafik dasturlar bilan ishlashni o'rgatuvchi mutaxassis, balki talabalarning o'quv faoliyatini yo'naltiruvchi, muammoli vaziyatlar yaratib beruvchi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiruvchi pedagog sifatida namoyon bo'lishi lozim. Shu bois, kompyuter grafikasi asosida ta'limni tashkil etishda metodik tayyorgarlik, o'quv mashg'ulotlarining mazmuni va shakllarini to'g'ri tanlash hamda ularni tizimli ravishda amalga oshirish ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy shartlardan biri sifatida qaraladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot kompyuter grafikasi vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish oliy ta'lim tizimida pedagogik jihatdan samarali ekanligini ilmiy asoslashga yo'naltirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kompyuter grafikasi asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari talabalarning bilimlarni o'zlashtirish jarayonini faollashtiradi, ularning amaliy faoliyatga tayyorgarligini oshiradi hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

rishga xizmat qiladi. Grafik vizualizatsiya, virtual modellashtirish va loyihaviy faoliyat elementlarini o'quv jarayoniga joriy etish talabalarning fazoviy tafakkuri, ijodiy fikrlashi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Tadqiqot xulosalari kompyuter grafikasi asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish va uni amaliyotga joriy etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 304 b.
2. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H. Pedagogik kompetentlik va uni rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 176 b.
3. Sayidahmedov N.S. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2018. – 220 b.
4. Xodjayev B.X. Oliy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 168 b.
5. Ochilov M.O. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 192 b.
6. Abduqodirov A.A., Begimqulov U.Sh. Ta'limda axborot texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 256 b.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017. – 176 b.
8. AutoCAD asoslari: o'quv qo'llanma / mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 180 b.
9. 3ds Max dasturida modellashtirish asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 200 b.
10. Tursunov S.T. Muhandislik va kompyuter grafikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2019. – 210 b.
11. Qosimov O.Q. Grafik axborotlarni vizualizatsiya qilishning pedagogik imkoniyatlari // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2021. – №3. – B. 45–49.
12. Raxmonov D.B. Raqamli texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish // Oliy ta'lim muammolari. – 2022. – №2. – B. 32–36.
13. Usmonova Z.K. Kompyuter grafikasi vositalarining ta'lim jarayonidagi didaktik ahamiyati // Pedagogik mahorat. – 2020. – №4. – B. 58–62.
14. Xasanov A.Sh. Dizayn ta'limida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2021. – 184 b.
15. Mayer R.E. Multimedia Learning. – New York: Cambridge University Press, 2020. – 480 p.
16. Jonassen D.H. Learning to Solve Problems with Technology. – London: Routledge, 2019. – 312 p.
17. Clark R.C., Mayer R.E. E-Learning and the Science of Instruction. – Hoboken: Wiley, 2021. – 528 p.
18. Reigeluth C.M. Instructional Design Theories and Models. – New York: Routledge, 2019. – 694 p.
19. UNESCO. Digital Learning and Education Transformation. – Paris, 2021. – 96 p.

A CONCEPTUAL TEACHER DIGITAL COMPETENCE MODEL FOR VOCATIONAL EDUCATION

Alisher Jumanov

Associate Professor, Department of Vocational Education,
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization
Engineers National Research University

Guloyim Rakhimboyeva

PhD Student, Department of Vocational Education,
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization
Engineers National Research University

Abstract: The success of digital transformation in vocational education largely depends on teachers' digital competence and is not limited solely to the availability of technological resources. Many vocational education institutions employ digital tools without ensuring that teachers possess the pedagogical, technological, and methodological skills required for their effective use. This article proposes a digital competence model for teachers specifically designed for vocational education. The study is based on a theoretical and methodological analysis of digital competence frameworks, pedagogical theories, and vocational education practice. The proposed model consists of four interrelated dimensions: technological competence, pedagogical competence, digital content design competence, and assessment and feedback competence. The results demonstrate that the developed competence model supports the meaningful integration of digital tools into vocational education and contributes to improving teaching quality. The article concludes that teachers' digital competence represents a central element of digitalization in vocational education.

Key words: teacher digital competence, professional education, educational technology, pedagogical model, digital pedagogy, learning management systems, higher education.

Annotatsiya: Kasb-hunar ta'limida raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasiga bog'liq bo'lib, bu jarayon nafaqat texnologik resurslarning mavjudligi bilan belgilanadi. Ko'plab kasb-hunar ta'limi muassasalarida raqamli vositalardan foydalanilsa-da, o'qituvchilarning ulardan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan pedagogik, texnologik va metodologik ko'nikmalarga ega ekanligi yetarli darajada ta'minlanmaydi. Ushbu maqolada kasb-hunar ta'limi uchun maxsus ishlab chiqilgan o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi modeli taklif etiladi. Tadqiqot raqamli kompetensiya doiralari, pedagogik nazariyalar hamda kasb-hunar ta'limi amaliyotining nazariy va metodologik tahliliga asoslangan. Taklif etilayotgan model to'rtta o'zaro bog'liq o'lchovdan iborat: texnologik kompetensiya, pedagogik kompetensiya, raqamli kontentni loyihalash kompetensiyasi hamda baholash va fikr-mulohaza kompetensiyasi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan kompetensiya modeli o'qituvchilarga raqamli vositalarni kasb-hunar ta'limiga mazmunli integratsiya qilish va o'qitish sifatini yaxshilashga yordam beradi. Maqolada o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi kasb-hunar ta'limida raqamlashtirishning markaziy elementi ekanligi xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: o'qituvchining raqamli kompetensiyasi, kasbiy ta'lim, ta'lim texnologiyalari, pedagogik model, raqamli pedagogika, o'quvni boshqarish tizimlari, oliy ta'lim.

Аннотация: Успех цифровой трансформации в профессиональном образовании во многом зависит от цифровой компетентности преподавателей и не ограничивается только наличием технологических ресурсов. Во многих учреждениях профессионального образования цифровые инструменты используются без обеспечения у преподавателей необходимых педагогических, технологических и методических навыков для их эффективного применения. В статье предлагается модель цифровой компетентности преподавателей, специально разработанная для системы профессионального образования. Исследование основано на теоретическом и методологическом анализе рамок цифровой компетентности, педагогических теорий и практики профессионального образования. Предложенная модель включает четыре взаимосвязанных измерения: технологическую компетентность, педагогическую компетентность, компетентность в проектировании цифрового контента, а также компетентность в оценивании и обратной связи. Результаты исследования показывают, что разработанная модель способствует эффективной интеграции цифровых инструментов в профессиональное образование и повышению качества обучения. В заключение делается вывод о том, что цифровая компетентность преподавателей является ключевым элементом цифровизации профессионального образования.

Ключевые слова: цифровая компетентность преподавателя, профессиональное образование, образовательные технологии, педагогическая модель, цифровая педагогика, системы управления обучением, высшее образование.

INTRODUCTION

Digital technologies have become an integral part of modern education, including vocational education. However, the effectiveness of digitalization depends not only on infrastructure but also on teachers' ability to use digital tools pedagogically. In vocational education, teachers are required to combine theoretical knowledge with practical training, which necessitates an advanced level of digital competence. Despite the availability of various digital platforms, many teachers experience difficulties in integrating digital tools into teaching practice. This situation indicates a clear need for a context-specific model of teachers' digital competence tailored to vocational education. Research on digital competence emphasizes the critical role of teachers in facilitating the meaningful use of technologies in educational processes. International frameworks, such as DigCompEdu, identify key areas of digital competence for teachers. Studies in vocational education further suggest that teachers require not only technical skills but also pedagogical and methodological competencies to design effective digital learning activities. Nevertheless, existing competence frameworks are often generic and insufficiently adapted to the specific characteristics and needs of vocational education. Therefore, there is a growing need for a context-based digital competence model designed specifically for vocational education teachers.

LITERATURE REVIEW

Recent studies conceptualize teacher digital competence not merely as technical ICT skills, but as an integrated set of pedagogical, professional, and digital abilities. International frameworks emphasize that teachers' digital competence should support effective teaching, assessment, communication, and continuous professional development. In vocational education, teacher digital competence has a distinctive role because teaching is closely linked to workplace practices and labor market demands. The literature highlights that vocational teachers must combine pedagogical use of digital technologies with sector-specific digital tools, simulations, and platforms that reflect real production environments. Although integrative models such as TPACK explain the relationship between technology, pedagogy, and content, they do not fully capture the work-based and industry-oriented nature of vocational education. Therefore, recent research stresses the need for a conceptual teacher digital competence model specifically tailored to vocational education, integrating pedagogical digital skills, occupational digital practices, and responsible, safe use of technology.

RESEARCH METHODOLOGY

This study employed a qualitative theoretical–methodological approach based on structural and conceptual analysis. The research was conducted in three methodological stages. First, a conceptual review of internationally recognized frameworks for teachers' digital competence was carried out, including the DigCompEdu framework and the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) model. These frameworks were selected as key theoretical references due to their strong relevance to pedagogical digital competence. Second, a comparative analysis was conducted using predefined analytical criteria, namely: pedagogical integration of digital tools, alignment with vocational education objectives, and digital practices supporting competency-based learning and assessment. These criteria were derived from vocational education research and pedagogical theory. Third, a digital competence model for teachers adapted to vocational education was developed through the synthesis of the reviewed frameworks and the established analytical criteria. The proposed model integrates technological, pedagogical, content design, and assessment dimensions. Conceptually, the model is grounded in learner-centered teaching, competency-based learning, and reflective teaching practices.

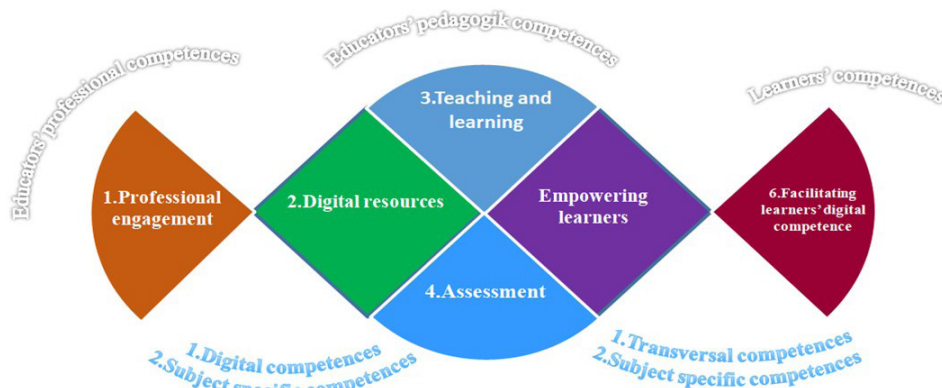

Figure 1: Teacher digital competence model for vocational education

A conceptual teacher digital competence model specifically developed for vocational education is presented. The model is structured around four interrelated competence dimensions. The first dimension, Technological Competence, refers to teachers' ability to effectively use digital tools, platforms, and educational technologies in the context of vocational education. The second dimension, Pedagogical Competence, concerns the integration of digital technologies into teaching strategies, learner-centered approaches, and competency-based learning activities. The third dimension, Digital Content Design Competence, focuses on teachers' skills in creating, adapting, and organizing digital learning materials that are relevant to vocational education objectives. The fourth dimension, Assessment and Feedback Competence, refers to the use of digital tools to monitor learning, conduct assessments, and provide formative feedback (Figure 1). The model places vocational education outcomes at the center, with all competency dimensions collectively contributing to improved teaching effectiveness and the development of students' professional skills. Analysis and Results. The results of this study are presented in the form of a conceptual teacher digital competence model for vocational education. The model is grounded in key findings derived from a theoretical analysis of existing digital competence frameworks and pedagogical approaches relevant to vocational education contexts. As outlined in the proposed model, teacher digital competence is structured around four interrelated dimensions that collectively contribute to effective vocational education outcomes. The first identified result is the classification of technological competence as a core component, reflecting teachers' ability to use digital tools, platforms, and educational technologies to support practical and skills-oriented teaching. The analysis indicates that technological competence enables teachers to manage digital learning environments effectively.

The second result highlights pedagogical competence as an essential integrative dimension. The model suggests that effective digital pedagogy in vocational education requires the integration of digital technologies with learner-centered teaching, competency-based learning, and active learning strategies. This competence supports the meaningful integration of digital tools into teaching practices rather than their isolated use. The third outcome emphasizes digital content design competence. The research findings indicate that vocational educators should possess the ability to design, adapt, and organize digital learning materials that reflect professional standards and practical learning objectives, ensuring that digital content remains relevant and applicable to real-world professional tasks. The fourth outcome concerns assessment and feedback competence. The model suggests that the use of digital assessment tools enables continuous monitoring of student progress and supports formative feedback processes, thereby contributing to improved learning organization and the development of professional skills. Overall, the results indicate that the proposed Teacher Digital Competence Model is intended to support understanding and improvement of teachers' digital competence in vocational education. The integration of the four competence dimensions is identified as crucial for enhancing teaching effectiveness and supporting the development of students' professional skills. This study contributes to the growing body of research on teachers' digital competence by proposing a conceptual model adapted to vocational education contexts. In contrast to generic digital competence frameworks, the proposed model emphasizes the integration of pedagogical, technological, digital content design, and assessment-related competences in direct relation to vocational education outcomes. This adaptation reflects the specific characteristics of vocational education, where the development of practical skills and professional relevance is central. The findings extend existing models of teachers' digital competence by highlighting the importance of contextualization. While widely used frameworks provide comprehensive descriptions of competences, they are primarily designed for general education settings.

By contrast, the proposed model explicitly addresses the needs of vocational teachers, whose teaching practices require close alignment with industry standards, practical training, and competency-based learning. This contextual focus represents a key theoretical contribution of the study. Another important aspect concerns the interdependence of competence dimensions. The model suggests that technological competence alone is insufficient to improve teaching quality in vocational education; rather, digital tools must be meaningfully integrated through pedagogical competence, supported by digital content design skills and appropriate digital assessment strategies. This integrated perspective aligns with previous research emphasizing that effective educational digitalization depends not only on technology use but also on pedagogical transformation. The centrality of vocational education outcomes further strengthens the conceptual value of the model. By focusing on learning outcomes, the model underscores the outcome-oriented nature of vocational education and highlights that teacher digital competence should ultimately enhance the development of students' professional skills. From a practical perspective, the proposed model provides a valuable framework for teacher professional development and curriculum design in vocational education institutions. It may serve as a foundation for developing curricula aimed at strengthening teachers' digital competence and supporting institutional strategies for systemic digital transformation. Furthermore, the model offers guidance for policymakers and education administrators seeking to improve the quality and relevance of vocational education through digitalization. Despite its contributions, the study is limited by its conceptual nature and the absence of empirical validation. Future

research should therefore focus on empirically testing the proposed model through questionnaires, classroom observations, or intervention-based studies in vocational education settings.

CONCLUSION

This study advances the discussion on teachers' digital competence by proposing a conceptual model tailored to vocational education that responds to the pedagogical and professional demands of a skills-based learning environment. While existing digital competence frameworks provide valuable general guidance, they often lack alignment with the specific contexts of vocational education, where practical skills acquisition, work-place relevance, and competency-based assessment are central. The proposed model addresses this gap by situating teachers' digital competence within a professionally contextualized framework. The primary contribution of the study lies in the integrated structure of the model, which conceptualizes digital competence not as a set of isolated technical skills but as an interrelated system of technological, pedagogical, digital content design, and assessment and feedback competences. This systemic perspective supports the view that digital transformation in vocational education requires not only access to digital tools but also pedagogical coherence and intentional teaching practice. By placing vocational learning outcomes at the center, the model promotes outcome-oriented teaching practices that support students' vocational skills development and employability, aligning digital pedagogy with labor market demands and industry standards.

Additionally, the model emphasizes the formative role of digital assessment and feedback. Unlike traditional assessment approaches, the integration of digital assessment tools facilitates continuous monitoring of learning processes and timely feedback aligned with competency-based objectives, thereby enhancing teaching quality and learner autonomy in professional settings. Overall, the proposed model offers practical implications for teacher professional development and policy formulation, providing a conceptual framework for designing targeted curricula that integrate technological skills, pedagogical application, digital content creation, and assessment literacy, and supporting vocational education institutions in developing systematic and sustainable digital transformation strategies.

References:

1. Punie, Y., & Redecker, C. (2019). European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu): Development and evaluation of a self-assessment instrument for teachers' digital competence. *European Journal of Education*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/333346181_Digital_Competence_of_Educators_DigCompEdu
2. Sangrà, A., Vlachopoulos, D., & Cabrera, N. (2020). Building digital education strategies: An inclusive approach to e-learning. *Computers & Education*. Retrieved from <https://pure.eur.nl/en/publications/building-an-inclusive-definition-of-e-learning-an-approach-to-the>
3. Almarzooq, Z., Lopes, M., & Kochar, A. (2021). Virtual learning in higher education: Challenges and opportunities. *Journal of Educational Technology*. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/journal/computers-and-education>
4. Ilomäki, L., & Lakkala, M. (2020). Digital competence in vocational education: A pedagogical framework for innovation. *International Journal of Vocational Education and Training*. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-020-00520-6>
5. Redecker, C. (2018). Digital transformation of education systems: Policy and practice. European Commission Report. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>
6. Qureshi, I., & Khan, A. (2021). Integration of ICT in technical and vocational training. *International Journal of Educational Development*. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/journal/international-journal-of-educational-development>
7. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2022). TPACK framework in digital pedagogy: Integrating technology and teaching. *Teaching and Teacher Education*. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/journal/teaching-and-teacher-education>
8. Frolova, E. V., Rogach, O. V., & Ryabova, T. M. (2020). Digitalization challenges in higher education: Barriers and opportunities. *Educational Studies*, 46(2), 243–259. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/loi/ceds20>
9. Chen, X., & Zheng, Y. (2023). AI-assisted learning in vocational training: Pedagogical and technological perspectives. *Journal of Innovation in Learning*. Retrieved from <https://link.springer.com/journal/innov-learn>
10. Jumanov, A. A., & Rakhimboyeva, G. I. (2024). Pedagogical methods for digital transformation in vocational education. *Journal of Technical Pedagogy*. Retrieved from <https://scholar.google.com>
11. Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
12. Aparicio, M., Bacao, F., & Oliveira, T. (2022). Digital transformation in higher education: A bibliometric mapping of research trends. *Education and Information Technologies*, 27(6), 8475–8498. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10834-6>
13. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2023). Emergency remote teaching in higher education: Lessons learned and future directions. *Computers & Education*, 194, 104676. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104676>

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGI TUSHUNCHASI

Sa'dullayeva Nafisa Ilhomjon qizi

University of Business and Science

70110501-Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi magistranti

Abdullayev A'zimjon Abduvali o'g'li

UBS, Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrasida dotsenti, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetentligini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining etimologiyasi, ularning o'zaro farqli va o'xshash jihatlari hamda ushbu terminlarning ta'lim sohasiga kirib kelishi borasidagi ayrim qarashlar yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga ta'sir etuvchi obyektiv va subyektiv omillar bo'yicha xulosalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, kommunikativ kompetentlik, kompetensiya, muloqot etnografiyasi, lingvistik kompetensiya, tolerantlik, modulli ta'lim, interfaol metodlar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ijtimoiy ko'nikmalar.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations of forming communicative competence in primary school students in the context of modernizing contemporary education. The study highlights the etymology of the concepts "competence" and "competency," their similarities and differences, as well as various perspectives on the introduction of these terms into the field of education. Based on the research findings, conclusions regarding objective and subjective factors influencing the development of communicative competence are presented.

Key words: primary education, communicative competence, competence, ethnography of communication, linguistic competence, tolerance, modular education, interactive methods, learner-centered education, social skills.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-методические основы формирования коммуникативной компетентности учащихся начальных классов в условиях модернизации содержания современного образования. В исследовании освещаются этимология понятий "компетенция" и "компетентность", их взаимосвязь и различия, а также некоторые подходы к внедрению данных терминов в сферу образования. По результатам исследования представлены выводы об объективных и субъективных факторах, влияющих на развитие коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: начальное образование, коммуникативная компетентность, компетенция, этнография общения, лингвистическая компетенция, толерантность, модульное обучение, интерактивные методы, личностно-ориентированное обучение, социальные навыки.

KIRISH

Axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri nafaqat bilimli, balki muloqotga kirishuvchan, o'z fikrini erkin va mantiqiy bayon eta oladigan mustaqil shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa, ta'lim tizimining boshlang'ich sinf bosqichi bolada ijtimoiy ko'nikmalarning poydevori qo'yiladigan eng muhim bosqich hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar negizida ham o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish masalasi ustuvor vazifalar qatorida aks etmoqda. Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz maktab ostonasidan qadam qo'yib kelayotgan har bir bolani o'z fikriga ega, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallagan shaxs sifatida tarbiyalashimiz shart". Bu vazifa bevosita boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi. Zero, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini oshirish va xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablariga moslashish bosh maqsad qilib belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Milliy o'quv dasturida o'quvchilarning nutqiy hamda muloqot madaniyatini yuksaltirishga alohida urg'u berilgan. Zamonaviy ta'lim paradigmasida "bilim, ko'nikma, malaka" tushunchalari o'rnini "kompetensiya" tushunchasi egallashi bejiz emas. Boshlang'ich sinf o'quvchisining kommunikativ kompetentligi deganda faqat grammatik qoidalarni bilish emas, balki turli nutqiy vaziyatlarda o'zaro hamkorlikka kirisha olish, axborotni tahlil qilish va uni to'g'ri yetkazish qobiliyati tushuniladi. Shu o'rinda kommunikativ kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining o'zaro bog'liqligi hamda farqli jihatlariga to'xtalib o'tish joiz.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

"Kommunikativ kompetensiya tushunchasi tilshunoslikda ishlab chiqilganidek, lingvistik kompetensiya tushunchasining nomuvofiqligiga javoban paydo bo'lgan". Ya'ni kommunikativ kompetensiya til foydalanuvchisining sintaksis, morfologiya, fonologiya va shunga o'xshash grammatik bilimlarini qamrab oladi, biroq bu bilimlarni so'zlarni qachon va qanday to'g'ri ishlatishni funksional hamda ijtimoiy jihatdan anglash bilan uyg'unlashtiradi. Mazkur atama 1966-yilda Dell Hymes tomonidan Noam Xomskiyning lingvistik kompetensiya va nutqiy faoliyat o'rtasidagi tafovutni yetarlicha izohlab bera olmasligiga munosabat sifatida kiritilgan. Xomskiyning mavhum kompetensiya tushunchasini to'ldirish maqsadida Hymes kommunikativ kompetensiyani etnografik jihatdan tadqiq etib, unda "kommunikativ shakl va funksiya o'zaro uzviy bog'liq" ekanini asoslab berdi. Bugungi kunda Hymes tomonidan ilgari surilgan ushbu yondashuv aloqa etnografiyasi doirasida keng qo'llanib kelinmoqda. Pedagogik manbalarga ko'ra, 1959-1960- yillarda R. Uayt asarlarida "kompetensiya – inson hayoti va shaxs motivatsiyasiga asoslangan yaxlit konsepsiya" sifatida talqin qilingan. Bundan xulosa qilish mumkinki, Yevropada kompetensiya tushunchasiga 1970- yillardan boshlab tizimli va to'laqonli izohlar berila boshlangan. Pedagogik atamalar lug'atida "kompetensiya – u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik" sifatida ta'riflangan bo'lsa, O'zbekiston milliy ensiklopediyasida "kompetensiya – 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yoki bu sohadagi bilimlar va tajriba" deb izohlanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Kompetensiya atamasi lug'aviy jihatdan chuqur bilimga asoslangan qobiliyat va layoqatlilik darajasini anglatadi. Mazmunan esa faoliyat jarayonida nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishni bildiradi. Umuman olganda, "kompetensiya" va "kompetentlilik" tushunchalariga berilgan ta'riflarda kompetensiya muayyan faoliyatda talab etiladigan xulq-atvor va o'zini tutish mezonlari sifatida talqin qilinsa, kompetentlilik ushbu talabga moslik darajasi, ya'ni kompetensiyani amaliy faoliyatda namoyon etishning pirovard natijasi sifatida izohlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kompetentlilik tushunchasi (lotinchadan competentia, competere so'zlaridan olingan bo'lib – "birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman" degan ma'noni bildiradi) lug'atlarda esa "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish", "xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq" tarzida izohlanadi. Amalda ko'plab lug'at tuzuvchilar "kompetentlik" va "kompetensiya" kategoriyalarini chegaralab ko'rsatadilar, biroq kompetentlik ta'riflari ko'pincha o'xshash bo'lib, bir-birini to'ldiradi, shu bilan birga kompetensiya tushunchasi uchun yagona izoh mavjud emas, u "vakolatlar yig'indisi (huquq va majburiyatlar) – qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning qonun va nizomlar bilan belgilab qo'yilgan huquqiy doirasi", "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga egalik qilish", "kimdir yaxshi xabardor bo'lgan savollar sohasi" kabi ma'nolarda talqin qilinadi.

O'zbek olimi N. M. Muslimovning fikricha, inglizcha "competence" tushunchasining lug'aviy ma'nosi "qobiliyat"ni anglatadi, biroq kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatlarning integratsiyalashgan majmuasini ifodalaydi. Boshqa bir o'zbek olimi I. Alievning ta'kidlashicha, kompetentlik deganda muayyan egalangan kompetensiya, ya'ni ma'lum sifatlarning to'liq shakllangan majmui tushuniladi. Mazkur tushuncha lug'atlarda ham "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish", "xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq" tarzida izohlanadi. Shuningdek, kompetensiya tushunchasi "vakolatlar yig'indisi (huquq va majburiyatlar)", "bilim va malakaga egalik", "muayyan soha bo'yicha xabardorlik" mazmunlarida qo'llaniladi. Demak, kompetentlikning mazmuni turli sohalarida turlicha talqin etiladi.

Rus olimi N. V. Tarasova esa "kompetensiya" tushunchasini muammoni hal etish jarayonida bilim va vaziyat, bilim va harakat o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash imkonini beruvchi bilimlar, qadriyatlar va layoqatlarga asoslangan umumiy qobiliyat sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, kompetensiyani insonning mavjud bilimlari va hayotiy tajribasiga tayangan holda muayyan muammoni samarali hal etish qobiliyati sifatida talqin qilish mumkin. Ta'lim sohasida keng qo'llanilayotgan "kompetentlik" tushunchasi dastlab psixologik

tadqiqotlar natijasida shakllangan bo'lib, u mutaxassisning kutilmagan va noan'anaviy vaziyatlarda o'zini tutishi, muloqotga kirishishi hamda ziddiyatli axborotlar bilan ishlashda tizimli harakatlar rejasiga ega bo'lish qobiliyatini ifodalaydi. Shu bilan birga, kompetensiyalar shaxsdan o'z bilimlarini uzluksiz boyitib borishni, ijtimoiy talablarni chuqur anglashni hamda yangi axborotlarni izlab topish, saralash va amaliy faoliyatga tatbiq etish mahoratini talab qiladi. Mazkur tushuncha shaxsning intellektual salohiyati va ijtimoiy-kasbiy shakllanishiga asoslangan real sifat ko'rsatkichi bo'lib, muayyan jarayonlarda yuqori natijadorlikka erishish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va faoliyat usullari majmuasini o'zida mujassam etadi. Shu sababli kompetentlik talabalarning o'quv jarayonidagi tayyorgarlik darajasiga nisbatan qo'yiladigan tizimli va kompleks talab sifatida namoyon bo'ladi. Hozirgi davrda "kommunikativ kompetentlik" deb e'tirof etiladigan samarali muloqot ko'nikmalari ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib, tilshunoslik, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika fanlari doirasida shaxslararo munosabatlar hamda kommunikativ xatti-harakatlarni nazariy asoslashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kompetentlik fenomenining mohiyati va tarkibiy tuzilmasini chuqur tahlil qilish uning o'zaro dialektik bog'liqlikka ega bo'lgan ikki asosiy darajasini ajratib ko'rsatish imkonini beradi: birinchi daraja subyektning muloqot jarayonidagi kommunikativ xulq-atvori va tashqi namoyon bo'lish xususiyatlari bilan belgilanadi, ikkinchi daraja esa o'qituvchining kasbiy motivatsiyasi, kommunikativ qadriyatlarga yo'naltirilganligi hamda muloqotga bo'lgan ichki ehtiyoji bilan tavsiflanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetentligi, avvalo, tolerant munosabatlar muhitida rivojlanadi. O'quv jarayoniga noan'anaviy topshiriqlarning tatbiq etilishi talabalardan keng mushohada yuritishni, ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish va asoslab berish ko'nikmalarini, mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarga ko'chira olish layoqatini talab etadi. Natijada talabalar axborot oqimidan zarur ma'lumotlarni mustaqil tanlash, tahlil qilish va loyihalarni kreativ tarzda rasmiylashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kommunikativ kompetentlikning nazariy va amaliy jihatlari hamda unga ta'sir etuvchi obyektiv va subyektiv omillarni o'rganish asosida quyidagi umumiy xulosaga kelish mumkin: talabada muloqotga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishlarni diagnostika qilish, shuningdek, muloqot ko'nikmalarini shakllantirishning samarali metod va strategiyalarini to'g'ri tanlash uning ijtimoiy-pedagogik vaziyatlarni to'g'ri baholashi, samarali muloqotga kirishishi va ta'lim jarayonida ongli faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Layoqatli yondashuvning tayanch kompetensiyalar bilan uyg'unlashuvi ta'lim samaradorligini yangi bosqichga olib chiqib, modulli ta'lim tizimi orqali har bir talaba uchun individual o'quv trayektoriyasini shakllantiradi va jarayonni kommunikativ yo'nalishga buradi, natijada nafaqat bilim olish metodikasi modernizatsiya qilinadi, balki talabalarning muloqotga bo'lgan motivatsiyasi va intellektual faolligi ham sezilarli darajada ortadi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin: kommunikativ kompetentlik faqat grammatik bilimlar yig'indisi bo'lmay, balki til birliklaridan muayyan ijtimoiy-nutqiy vaziyatlarda funksional va samarali foydalanish qobiliyatidir, bunda kompetensiya talab qilinadigan xulq-atvor standarti bo'lsa, kompetentlik ushbu standartning shaxsda namoyon bo'lish darajasini ifodalaydi. O'quvchilarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ularning ichki motivatsiyasi va tolerant munosabatlar muhitiga bevosita bog'liq bo'lib, noan'anaviy topshiriqlarning qo'llanilishi axborotni mustaqil tahlil qilish va kreativ qarorlar qabul qilish layoqatini oshiradi. Zamonaviy modulli ta'lim va individual o'quv trayektoriyalari esa o'quvchilarning muloqotga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytirib, kommunikativ kompetentlikni shakllantirish orqali ta'lim sifatini oshirish va xalqaro baholash dasturlari – PISA, PIRLS – talablariga javob beradigan barkamol shaxsni tarbiyalashning fundamental sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mo'minova G. G'. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyani shakllantirish mazmuni va xususiyatlari // "Jamiyat va innovatsiyalar" fanlararo ilmiy jurnali. – Toshkent, 2023. – B. 22–26.
2. Mo'minova G. G'. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati // NamDU Ilmiy axborotnomasi, maxsus son. – Namangan, 2021. – B. 881–885.
3. Mo'minova G. G'. Lingvistik kompetensiya turlari: mohiyati va tuzilishi // Pedagogik mahorat: ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2023. – № 1. – B. 244–250.
4. Abdullayev A. Universal ta'limiy faoliyatlar: shaxsga xos universal ta'limiy faoliyatlar // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – T. 3. – № 9.
5. Abdullayev A. Kichik yoshdagi o'quvchilarda universal ta'limiy faoliyatlarni shakllantirish nazariyasi // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – T. 3. – № 10.
6. Abdullaev A. Universal Educational Activities in Primary Grades // Jurnal Pendidikan Guru Sekolah Dasar. – 2024. – T. 2. – № 1.
7. Abdullaev A. Universal Educational Activities in Primary Grades. – 2024.
8. Communicative competence // Wikipedia, the free encyclopedia. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Communicative_competence

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK TALQINI

Sapayeva Gulnoz Azimbayevna

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtidor fenomenining pedagogik-psixologik mohiyati, uning aniqlanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtidor va iste'dod tushunchalarining mazmuniy farqlari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda rivojlanish darajalari pedagogika va psixologiya fanlari nuqtayi nazaridan yoritilgan. Biologik, ijtimoiy va faoliyatli yondashuvlar asosida iqtidor muammosiga oid mavjud ilmiy qarashlar tahlil qilinib, faoliyatli yondashuvning maktabgacha ta'lim amaliyotidagi ustun jihatlari asoslab berilgan. Maqolada maktabgacha yosh davrining psixologik xususiyatlari, bolaning individual-psixologik omillari (qiziqish, ehtiyoj, motivatsiya), ijtimoiy muhit (oila, maktabgacha ta'lim tashkiloti, tengdoshlar) hamda tarbiyachi faoliyatining iqtidor rivojiga ta'siri keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, iqtidor, iste'dod, iqtidorli bolalar, faoliyatli yondashuv, pedagogik-psixologik omillar, individual rivojlanish, ta'lim muhiti, tarbiyachi faoliyati, ijtimoiy muhit.

Abstract: The article provides a scientific analysis of the phenomenon of giftedness in preschool children and the factors influencing its identification and development from pedagogical and psychological perspectives. The conceptual differences between giftedness and talent, their interrelation, and levels of development are examined within the framework of contemporary pedagogical and psychological research. Based on biological, social, and activity-based approaches, existing scientific views on the problem of giftedness are analyzed, and the advantages of the activity-based approach in preschool education practice are substantiated. The paper highlights the psychological characteristics of preschool age, the influence of individual psychological factors (interests, needs, motivation), the social environment (family, preschool educational institutions, peers), and the professional activities of educators on the development of giftedness.

Key words: preschool age, giftedness, talent, gifted children, activity-based approach, pedagogical and psychological factors, individual development, educational environment, educator activity, social environment.

Аннотация: В статье с научно-педагогических и психологических позиций анализируется феномен одарённости у детей дошкольного возраста, а также факторы, влияющие на её выявление и развитие. Рассматриваются содержательные различия между понятиями "одарённость" и "талант", их взаимосвязь и уровни развития в контексте педагогических и психологических исследований. На основе биологического, социального и деятельностного подходов проанализированы существующие научные взгляды на проблему одарённости, а также обоснованы преимущества деятельностного подхода в практике дошкольного образования. В статье раскрываются психологические особенности дошкольного возраста, влияние индивидуально-психологических факторов ребёнка (интересы, потребности, мотивация), социальной среды (семья, дошкольная образовательная организация, сверстники), а также профессиональной деятельности воспитателя на развитие одарённости.

Ключевые слова: дошкольный возраст, одарённость, талант, одарённые дети, деятельностный подход, педагогико-психологические факторы, индивидуальное развитие, образовательная среда, деятельность воспитателя, социальная среда.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024- yil 30- sentabrdagi "Iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-346-sonli¹ qarori iqtidorni aniqlash va rivojlantirish masalasining davlat miqyosida strategik ahamiyatga ega ekanini yaqqol namoyon etadi. Mazkur hujjatda yosh avlodning ilmiy-intellektual salohiyatini erta bosqichlardan qo'llab-quvvatlash, ularning bilishga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishini rag'batlantirish, izlanish va yaratuvchanlik faoliyatiga keng jalb etish zarurligi alohida ta'kidlanadi^[1]. Bu jihatlar maktabgacha yosh davrining psixologik xususiyatlari, ya'ni bolada qiziqishning kuchliligi,

1 <https://www.lex.uz/uz/docs/-7145231>

bilishga ochiqlik, tez o'rganish va moslashuvchanlik kabi omillar bilan uzviy bog'liq bo'lib, aynan shu davrda iqtidor kurtaklarini aniqlash va rivojlantirish pedagogik-psixologik nuqtayi nazardan muhim hisoblanadi. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida shaxsning intellektual, ijodiy va ijtimoiy salohiyatini erta aniqlash hamda rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bolalarda namoyon bo'ladigan iqtidor fenomenini to'g'ri talqin etish va unga ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvni ishlab chiqish pedagogika va psixologiya fanlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois iqtidor tushunchasining mazmun-mohiyati, uning pedagogika va psixologiya fanlaridagi o'rni hamda vazifalarini aniqlash ushbu tadqiqotning muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Psixologiya fanida iqtidor tushunchasi, avvalo, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan bog'liq holda talqin etiladi. Rus psixologi B.M. Teplov iqtidorni qobiliyatlarning rivojlanganligi va o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladigan individual sifat ^[13] sifatida baholab, u faqat faoliyat jarayonida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, iqtidor bilim va ko'nikmalarning yig'indisi emas, balki ularni tez va samarali egalashga imkon beruvchi psixik imkoniyatlar majmuasidir.

S.L. Rubinshteyn iqtidorni shaxs faoliyatining muvaffaqiyatliliigi bilan bevosita bog'liq hodisa ^[13] sifatida ko'rib, uni rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida faoliyatni e'tirof etadi. Unga ko'ra, shaxsning psixik rivojlanishi ijtimoiy tajribani faol o'zlashtirish jarayonida amalga oshadi, demak, iqtidor ham tashqi ta'sirlar va ichki imkoniyatlar o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

G'arb psixologiyasida ham iqtidor tushunchasi keng qamrovli hodisa sifatida o'rganilgan. Jumladan, J. Gifford iqtidorni intellektual tuzilmaning ko'p o'Ichovli modeli orqali izohlab, uni faqat akademik muvaffaqiyat bilan cheklash noto'g'ri ^[6] ekanligini ta'kidlagan. H. Gardner esa iqtidorni ko'p qirrali intellekt nazariyasi asosida musiqiy, muloqotga oid, fazoviy, jismoniy va boshqa yo'nalishlarda namoyon bo'lishi mumkinligini ^[5] ko'rsatadi.

Pedagogika fanida iqtidor tushunchasi psixologik talqindan farqli ravishda rivojlantiriladigan pedagogik hodisa sifatida qaraladi. Pedagogik yondashuvlarda iqtidor shaxsning ta'lim-tarbiya jarayonida shakllanadigan va izchil takomillashib boradigan sifati sifatida izohlanadi. Bu yerda asosiy e'tibor iqtidorni aniqlashdan ko'ra, uni rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga qaratiladi.

O'zbekistonlik olim M.G. Davletshin iqtidorni shaxsning faoliyatda yuqori natijalarga erishishini ta'minlovchi individual imkoniyatlar majmui sifatida baholab, uni maqsadli pedagogik ta'sir orqali rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda esa iqtidor maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin, bilish va ijodiy faoliyat jarayonida namoyon bo'ladigan potensial imkoniyat sifatida talqin qilinmoqda ^[3]. Shu asosda aytish mumkinki, psixologiyada iqtidor asosan shaxsning individual-psixik xususiyati sifatida o'rganilsa, pedagogikada u maqsadli ta'lim-tarbiya jarayonida rivojlantiriladigan hodisa sifatida talqin etiladi. Bu esa iqtidorni rivojlantirishda faoliyatli yondashuvning ilmiy-pedagogik ahamiyatini yanada oshiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

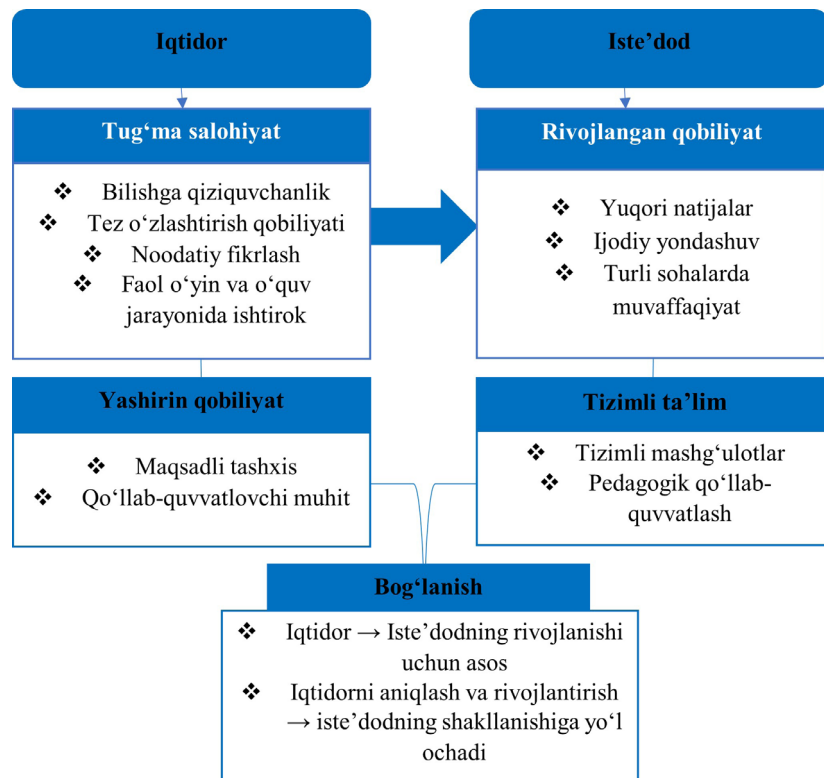
Iqtidor – bu psixikaning tizimli sifati bo'lib, u insonga bir yoki bir nechta sohada boshqalardan ustun holda yuksak natijalarga erishish imkonini beruvchi potensial yuqori qobiliyatlarni ifodalaydi. Iqtidor tug'ma mayllar, yuqori darajadagi motivatsiya, faoliyatdan qoniqish olish hamda uni takomillashtirishga intilishning uyg'un birikmasi bo'lib, u iste'dodni rivojlantirish imkoniyatini ta'minlaydi, biroq muvaffaqiyatning kafolati hisoblanmaydi. Vikipediya manbalarida iqtidor tushunchasi shunday izohlanadi: iqtidor – bu shaxsda potensial jihatdan yuqori intellekt ko'effitsiyenti (IQ) va yuksak qobiliyatlarning mavjudligidir; shuningdek, iqtidor muayyan faoliyat yoki bir nechta turdagi faoliyatda yuksak natijalarga erishish imkonini beruvchi tug'ma imkoniyatlar yoki tug'ma imkoniyatlar kombinatsiyasi sifatida talqin qilinadi, masalan, musiqiy iqtidor.

O'zbek tilining izohli lug'atida "iqtidor" tushunchasi kuch-quvvat, qudrat; qodirlik, qobiliyat; holat sifatida ta'riflanadi [8]. Pedagogika va psixologiya fanlarida bolalarning individual rivojlanishini tadqiq etishda iqtidor va iste'dod tushunchalari muhim ilmiy kategoriyalar sifatida qaraladi. Ushbu tushunchalar o'zaro bog'liq bo'lishiga qaramay, mazmuni va rivojlanish darajasiga ko'ra farqlanadi.

Zamonaviy ilmiy manbalarda iqtidor shaxsda mavjud bo'lgan tug'ma yoki erta shakllanuvchi, qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ichki salohiyat sifatida talqin etiladi. U bolaning bilishga bo'lgan qiziquvchanligi, tez o'zlashtirish qobiliyati, nostandart fikrlashi hamda faol o'yin va o'quv jarayonidagi ishtiroki orqali namoyon bo'ladi. Iqtidor insonga muayyan faoliyatda muvaffaqiyatni kafolatlamaydi, balki ushbu muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi. Iste'dod esa tug'ma qobiliyat bo'lib, u mahorat va tajriba ortishi jarayonida yuzaga chiqadi. Iqtidor ko'p hollarda yashirin xarakterga ega bo'lib, uni aniqlash va rivojlantirish uchun maqsadli pedagogik tashxis, qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhiti hamda individual yondashuv talab etiladi.

Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bola iqtidorining rivojlanishi tabiiy rivojlanish omillari bilan bir qatorda ijtimoiy muhit, ta'lim mazmuni va pedagogik ta'sir samaradorligiga bevosita bog'liq bo'ladi. Iste'dod iqtidor asosida shakllanib, muayyan faoliyat turida yuqori darajadagi natijalarga erishish orqali namoyon bo'ladigan rivojlangan qobiliyat sifatida izohlanadi. U bolaning intellektual, ijodiy, badiiy, jismoniy yoki ijtimoiy sohalaridagi muvaffaqiyatlari, original yondashuvi hamda barqaror qiziqishlari orqali ifodalanadi. Iste'dodning shakllanishi uzluksiz ta'lim, tizimli mashg'ulotlar va pedagogik qo'llab-quvvatlash jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, iqtidor iste'dodning shakllanishi uchun zarur bo'lgan potensial asosni tashkil etsa, iste'dod ushbu salohiyatning maqsadli rivojlantirilishi natijasida yuzaga keladigan yuqori darajadagi qobiliyat sifatida qaraladi. Demak, bolalar iste'dodini rivojlantirishda, avvalo, ularning iqtidorini o'z vaqtida aniqlash, qo'llab-quvvatlash hamda individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

1-rasm: Iqtidor va iste'dod tushunchalarining o'zaro bog'liqligi hamda rivojlanish bosqichlari.

Iqtidor turlari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

1. **Umumiy (intellektual) iqtidor** – bolaning aqliy rivojlanish darajasi tengdoshlariga nisbatan yuqori bo'lishi bilan tavsiflanadi. Masalan, 5–6 yoshli bola ertakni bir marta eshitib, mazmunini to'liq qayta hikoya qiladi, sabab va oqibat bog'lanishlarini tushuntirib bera oladi, mantiqiy savollarga tez va aniq javob qaytaradi.
2. **Maxsus (akademik) iqtidor** – bolaning muayyan bilim sohasiga bo'lgan qobiliyatining yaqqol namoyon bo'lishidir. Masalan, bola sanashni 100 gacha bemalol bajaradi, oddiy qo'shish-ayirish amallarini mustaqil amalga oshiradi yoki yangi so'zlarni tez o'zlashtirib, chet tilidagi so'z va iboralarni to'g'ri talaffuz qiladi.
3. **Ijodiy iqtidor** – bolaning noodatiy fikrlashi, yangicha g'oyalar ilgari surishi va mustaqil yechim topa olishi bilan namoyon bo'ladi. Masalan, bola qurilish kublaridan tarbiyachi ko'rsatmasisiz o'ziga xos inshootlar yasaydi, oddiy buyumlardan yangi o'yinlar o'ylab topadi yoki ertakka noodatiy yakun taklif qiladi.
4. **Badiiy iqtidor** – san'at faoliyatiga bo'lgan kuchli qiziqish va estetik did bilan bog'liq qobiliyatdir. Masalan, bola musiqani eshitib ohangni tez yodlab oladi, kuyni to'g'ri takrorlaydi, rasm chizishda ranglarni uyg'un tanlaydi va tasvir orqali o'z his-tuyg'ularini ifodalay oladi.
5. **Psixomotor iqtidor** – harakat faoliyatining yuqori darajada rivojlanganligi bilan ifodalanadi. Masalan, bola raqs mashqlarini tez o'zlashtiradi, murakkab harakatlarni muvofiqlashtira oladi, sport o'yinlarida chaqqonlik va epchillikni namoyon etadi.

Pedagogika va psixologiya fanlarida iqtidor muammosi ko'p yillardan buyon ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganilib kelinmoqda. Mazkur muammoning mohiyatini anglashda turli nazariy yondashuvlar shakllangan

bo'lib, ular orasida biologik, ijtimoiy va faoliyatli yondashuvlar alohida ilmiy ahamiyatga ega. Biologik yondashuv iqtidorni asosan irsiy omillar bilan bog'liq holda izohlaydi.

Ushbu yondashuv vakillari (F. Galton, K. Byuler, A. Bine va boshqalar) iqtidorni tug'ma nerv-psixik xususiyatlar, miyaning funksional imkoniyatlari hamda genetik meros bilan izohlashadi. Ularning fikriga ko'ra, bola tug'ilgan paytdanoq ma'lum qobiliyatlar potensialiga ega bo'ladi va bu salohiyat rivojlanish uchun biologik asos vazifasini bajaradi. Biroq mazkur yondashuv iqtidor rivojida ta'lim-tarbiya va ijtimoiy muhitning rolini yetarlicha ochib bera olmagan sababli zamonaviy ilmiy qarashlarda cheklangan deb baholanadi. Ijtimoiy yondashuv iqtidorning shakllanishi va rivojlanishini asosan ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya hamda madaniy omillar bilan bog'liq holda talqin etadi. Ushbu yondashuvda bolaning oilasi, maktabgacha ta'lim tashkiloti, pedagogik ta'sirlar va ijtimoiy munosabatlar hal qiluvchi ahamiyatga ega deb hisoblanadi.

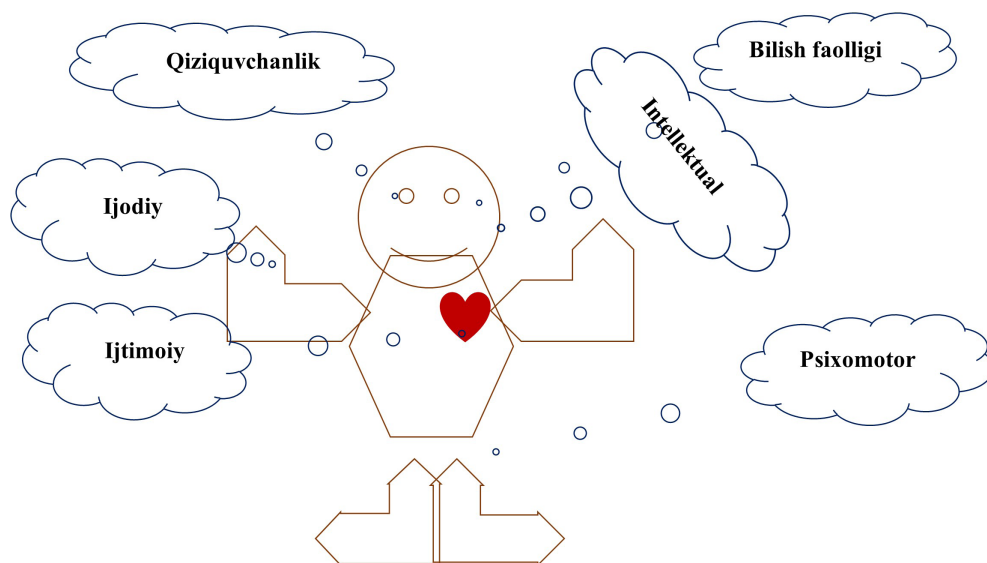
L. S. Vygotskiy, A. V. Zaporozets, D. B. Elkonin kabi olimlar iqtidor rivojini bolaning ijtimoiy tajribani egallashi va kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyati orqali tushuntiradilar. Faoliyatli yondashuv iqtidorni bolaning faoliyati jarayonida shakllanuvchi va rivojlanuvchi psixologik tuzilma sifatida talqin etadi.

Ushbu yondashuv A. N. Leontev, S. L. Rubinshteyn, P. Ya. Galperin ilmiy qarashlariga asoslanadi. Unga ko'ra, iqtidor tayyor holatda namoyon bo'lmaydi, balki turli faoliyat turlari – o'yin, muloqot, ijodiy va bilish faoliyati jarayonida rivojlanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida yetakchi faoliyat turi hisoblangan o'yin faoliyati bolaning iqtidorini yuzaga chiqarish va rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Faoliyatli yondashuvning ustun jihati shundaki, u bolani passiv bilim oluvchi emas, balki faol subyekt sifatida qaraydi. Maktabgacha yoshda yetakchi faoliyat turi bo'lgan o'yin jarayonida bolaning qiziqishi, tashabbuskorligi, muammoni mustaqil hal qilish qobiliyati va ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Aynan shu jarayonda iqtidorning dastlabki belgilari tabiiy va erkin namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, faoliyatli yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari bilan uzviy bog'liq bo'lib, har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olishga xizmat qiladi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ushbu yondashuvlar bir-birini inkor etmasdan, balki integrativ yondashuv asosida talqin qilinmoqda. Ya'ni iqtidor tug'ma salohiyat va ijtimoiy-pedagogik sharoitlarning o'zaro ta'siri natijasida faoliyat jarayonida rivojlanadigan murakkab psixologik hodisa sifatida qaraladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarning iqtidorliligi qobiliyatlarni rivojlantirishga bo'lgan yuqori salohiyat bo'lib, u yorqin qiziquvchanlik, bilishga intilish, nostandart fikrlash hamda o'yin va ta'lim jarayonidagi faollikda namoyon bo'ladi. Biroq iqtidorlilik ko'p hollarda yashirin bo'ladi va maxsus qo'llab-quvvatlashni talab etadi. U intellektual, ijodiy, badiiy yoki boshqa shakllarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lib, tabiat va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirga bog'liq holda rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning iqtidori turli sohalarda namoyon bo'ladi: ijodiy (rasm chizish, musiqa, teatr), intellektual (mantiqiy fikrlash, nutq, hisoblash), jismoniy (harakat muvofiqligi, sport), ijtimoiy (yetakchilik, hamdardlik, muloqot) va texnik (konstruktorlar, mexanizmlar) ^[14]. Ushbu jihatlarni bolaning o'yini, erkin ijodiy faoliyati va qiziqishlarini tizimli kuzatish orqali aniqlash mumkin. Shu bilan birga, tajriba o'tkazish uchun qulay sharoit yaratish, iqtidorlarni bosimsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda rivojlantirish muhim bo'lib, bolalik quvonchi hamda umumiy ko'nikmalar ahamiyatini unutmaslik lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtidor namoyon bo'lishining asosiy ko'rinishlariga quyidagilar kiradi.

2-rasm: Bolaning rivojlanish sohalari va iqtidor tarkibiy komponentlari

1. **Intellektual:** Axborotni tez o'zlashtirish va tahlil qilish, bilimdonlik, murakkab masalalarni yechish qobiliyati, kuchli xotira.
2. **Ijodiy:** Tafakkurning o'ziga xosligi, noodatiy g'oyalar, muammolarni hal etishda kreativ yondashuv.
3. **Qiziquvchanlik:** Bilimlarni faol izlash, ko'plab savollar berish, tajriba o'tkazishga intilish.
4. **Bilish faolligi:** Atrof-muhitga chuqur qiziqish, o'zini-o'zi rivojlantirishga intilish.
5. **Psixomotor:** Harakat faolligining yuqoriligi, muvofiqlashtirish (koordinatsiya), sport yutuqlariga intilish.
6. **Ijtimoiy:** Ijtimoiy vaziyatlarni tushunish, hamdardlik (empatiya) ko'rsatish qobiliyati.

Maktabgacha yoshdagi bolalar iqtidorining rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u har doim ham bir maromda kechavermaydi. Ilmiy tadqiqotlarda iqtidorli bolalar rivojlanishining muhim xususiyatlaridan biri sifatida notekis (disgarmonik) rivojlanish holati qayd etiladi. Bunda bolaning bir sohadagi yuqori darajadagi qobiliyati boshqa bir sohadagi rivojlanishning nisbatan sustligi bilan birga namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, bola intellektual jihatdan tengdoshlaridan ancha ilgari ketgan bo'lsa-da, ijtimoiy moslashuv yoki hissiy-o'zini boshqarish ko'nikmalarida qiyinchiliklarga duch kelishi ehtimoli mavjud. Ushbu holat iqtidorli bolalar bilan ishlashda kompleks va muvozanatli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Iqtidorning yana bir muhim jihati uning yashirin xarakterga ega bo'lishidir. Maktabgacha yosh davrida bolaning iqtidorligi har doim ham aniq natijalar yoki yuqori ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'lavermaydi. Ko'pincha u bolaning savollarga boyligi, kuzatuvchanligi, o'yin jarayonidagi noodatiy yechimlari yoki mustaqil fikrlashga intilishi orqali bilvosita ifodalanadi. Iqtidorning ochilishi ko'p jihatdan ta'lim muhitining qanday tashkil etilganiga, pedagogik rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq bo'ladi. Noqulay yoki cheklangan muhit sharoitida bolaning yuqori salohiyati uzoq vaqt davomida namoyon bo'lmay qolishi mumkin. Shuningdek, iqtidorli bolalarga xos bo'lgan xususiyatlardan biri zerikishga moyillikdir. Ular bir xil, takroriy va intellektual jihatdan sust faoliyatlardan tez charchaydi, diqqatini uzoq vaqt saqlab tutolmasligi yoki beqarorlikni namoyon etishi mumkin. Bu holat ko'pincha noto'g'ri talqin qilinib, intizomsizlik yoki tarbiyaviy muammo sifatida baholanadi. Aslida esa, bu bolaning yuqori kognitiv ehtiyojlari yetarli darajada qondirilmayotganidan dalolat beradi. Shu sababli, iqtidorli bolalar bilan ishlashda ularning bilishga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda mazmunan boy, variativ va rivojlantiruvchi faoliyat turlarini tashkil etish muhim hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar iqtidorining namoyon bo'lishi va rivojlanishida ota-onalar va pedagoglarning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Avvalo, ular tomonidan ijodiy va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish zarur. Bunday muhit bolaning erkin fikrlashi, savollar berishi, tajriba o'tkazishi va mustaqil faoliyat yuritishiga imkon beradi. Rivojlantiruvchi o'yinlar, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar va erkin tanlovga asoslangan mashg'ulotlar iqtidorning ochilishiga xizmat qiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning 2025-yil 8-iyuldagi "Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 423-sonli² Qarorida pedagog shaxsiga qo'yiladigan kasbiy talablar, uning bilim, ko'nikma va malakalari bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, qiziqish va ehtiyojlarini aniqlash hamda qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgani bilan ahamiyatlidir. Xususan, rivojlantiruvchi ta'lim muhitini tashkil etish, bolalarning qobiliyatlarini kuzatish va monitoring qilish, interfaol va innovatsion metodlarni qo'llash kabi kompetensiyalar pedagogning iqtidorni erta aniqlash va rivojlantirishdagi yetakchi rolini belgilab beradi. Kasbiy standartda bolaning psixologik xavfsizligi, mustaqilligi, ijodkorligi va izlanish faoliyatini rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilishi maktabgacha yosh davrining psixologik sezgirligi va rivojlanish sur'atlari bilan uzviy bog'liqdir^[2].

Iqtidorli bolalar bilan ishlashda bolaning shaxsini shartsiz qabul qilish va hurmat qilish muhim pedagogik tamoyil hisoblanadi. Bolaning qobiliyatlarini faqat yutuqlar yoki natijalar orqali baholash emas, balki uning individualligini, qiziqishlari va ehtiyojlarini tan olish talab etiladi. Haddan tashqari talabchanlik, bosim yoki yuqori kutilmalar bolaning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, iqtidor rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglar tomonidan psixologik erkinlik va tanlash imkoniyatini ta'minlash iqtidor rivojining muhim sharti hisoblanadi. Bola o'ziga qiziqarli faoliyatni tanlash, mustaqil qaror qabul qilish va xatolarga yo'l qo'yish huquqiga ega bo'lishi lozim. Aynan shu jarayonda u o'z imkoniyatlarini sinab ko'radi va ichki salohiyatini to'liq namoyon eta boshlaydi. Iqtidorli bolalarni tarbiyalashda nafaqat intellektual, balki hissiy-ijtimoiy rivojlanishga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Empatiya, hamdardlik, hamkorlik, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish bolaning barkamol shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlaydi. Bu jihatlar iqtidorning ijtimoiy jihatdan foydali va barqaror namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davri bolaning psixik rivojlanishida eng sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ladigan bosqichlardan biridir. Bu davrda kognitiv (bilish), emotsional, nutqiy va ijtimoiy jarayonlar jadal rivojlanadi. Ya'ni, tafakkur konkret-obrazli shaklga o'tadi, xotira, diqqat, tasavvur kabi psixik jarayonlar mustahkamlanadi hamda

² <https://lex.uz/uz/docs/-7618066>

so'z boyligi ortadi. Shuningdek, bola atrofdagilar bilan muloqot qilish, his-tuyg'ularini boshqarish va ijtimoiy munosabatlar o'rnatish ko'nikmalarini egallaydi. Bu davrda bolaning hissiy barqarorligi, mustaqilligi va o'ziga ishonchi oshadi, u o'z fikrlarini aniq ifodalashni boshlaydi. Psixik rivojlanish jarayoni bolaning keyingi ta'lim va ijtimoiy moslashuvi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Iqtidorli bolalar o'rtacha rivojlanadigan tengdoshlariga nisbatan ba'zan juda erta va jadal rivojlanish belgilarini namoyon etadilar.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iqtidorli bolalar ko'pincha nutq, xotira, e'tibor almashinuvi hamda murakkab muammolarni hal etish qobiliyatlari bo'yicha tengdoshlardan farq qiladi. Iqtidorning erta belgilariga quyidagilarni misol sifatida ko'rsatib o'tish mumkin: nutq va xotira jadalligi, keng qiziqish va mustaqil o'rganishga intilish, kognitiv jarayonlarning ilg'orligi. Shuni ta'kidlash lozimki, maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtidor notekis rivojlanishi va yashirin xarakterga ega bo'lishi mumkin. Bu esa pedagoglar va ota-onalardan bolaning individual xususiyatlarini diqqat bilan kuzatish, uning qiziqishlarini rag'batlantirish va shaxsga mos faoliyat turlarini tashkil etishni talab qiladi. Natijada, iqtidorli bolalarni tarbiyalashda kompleks, individual va faoliyatga yo'naltirilgan intellektual yondashuvlar samarali bo'ladi.

XULOSA

Umuman olganda, iqtidor maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishida asosiy intellektual va psixologik kategoriyalardan biri sifatida qaraladi, uning aniqlanishi va rivojlanishi esa shaxsning intellektual, ijodiy, ijtimoiy va hissiy salohiyatini to'liq ochish uchun muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi "Iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-346-sonli Qarori. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7145231>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-iyuldagi "Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 423-sonli Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7618066>
3. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Deci E., Ryan R. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Plenum, 2000.
5. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1999.
6. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.
7. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1970.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. I harfi / 10 jildli. Beshinchi jild. A. Madvaliyev tahriri ostida. Tahrir hay'ati: E. Begmatov va b. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 265 b.
9. Абдуллина Г.А. Maktabgacha ta'lim pedagogikasida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent, 2018.
10. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002.
11. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002.
13. Теплов Б.М. Способности и одарённость. – Москва: Педагогика, 1985.
14. <https://leoni.land/articles/kak-opredelit-i-razvit-sposobnosti-i-talanty-rebenka>

ZAMONAVIY VA AN'ANAVIY TARBIYA USLUBLARINING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA PSIXOLOGIK TA'SIRI. O'ZBEKISTON OILALARIDA QIYOSIY TAHLIL

Tursunova Aziza Ixtiyorovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)

1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston jamiyatida bolalar tarbiyasining an'anaviy va zamonaviy modellari, ularning psixologik, ijtimoiy va madaniy jihatlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda an'anaviy oilaviy qadriyatlar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, global tajriba hamda milliy qonunchilik o'rtasidagi uyg'unlik masalalari yoritilgan. Maqola bolalarning maktabgacha yosh davridagi rivojlanishiga alohida e'tibor qaratib, tarbiya uslublarining ruhiy salomatlik, ijtimoiy moslashuv va shaxsiy kamolotga ta'sirini ochib beradi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston sharoitida muvozanatli, ilmiy asoslangan va madaniy moslashuvchan tarbiya modelini shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: bolalar tarbiyasi, an'anaviy tarbiya, zamonaviy tarbiya, psixologik rivojlanish, ilashuv nazariyasi, jinsiy tenglik, maktabgacha ta'lim, ruhiy salomatlik.

Abstract: This article analyzes traditional and modern child-rearing approaches in Uzbekistan, focusing on their psychological, social, and cultural impacts. The study examines the interaction between family traditions, modern pedagogical practices, global experience, and national legislation. Special attention is given to early childhood development and the influence of parenting styles on mental health, social adaptation, and personal growth. The findings highlight the need for a balanced, evidence-based, and culturally adaptive parenting model suitable for contemporary Uzbekistan.

Key words: child rearing, traditional upbringing, modern upbringing, psychological development, attachment theory, gender equality, preschool education, mental health.

Аннотация: В статье проводится комплексный анализ традиционных и современных подходов к воспитанию детей в условиях Узбекистана. Рассматриваются их психологические, социальные и культурные особенности, а также влияние семейных ценностей, глобального опыта и национального законодательства. Особое внимание уделяется развитию детей дошкольного возраста и влиянию воспитательных практик на психическое здоровье и социальную адаптацию. Обосновывается необходимость формирования сбалансированной и культурно адаптированной модели воспитания.

Ключевые слова: воспитание детей, традиционное воспитание, современное воспитание, психологическое развитие, теория привязанности, гендерное равенство, дошкольное образование, психическое здоровье.

KIRISH

O'zbekiston Markaziy Osiyoning yurak qismida joylashgan bo'lib, boy tarixiy va madaniy merosi, qadimiy an'analari hamda zamonaviy jamiyatga intilishi bilan ajralib turadi. Mamlakat aholisi tarkibida 18 yoshgacha bo'lgan bolalar 30 foizdan ortiqni tashkil etadi, bu esa ularning tarbiyasi, ta'limi va umumiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish zarurligini taqozo etadi. Shaharlarning tezkor rivojlanishi, ichki va tashqi migratsiya jarayonlari, shuningdek, global axborot oqimlarining ta'siri an'anaviy oila tuzumini sezilarli darajada o'zgartirib, qadimiy urf-odatlar va zamonaviy qarashlar o'rtasida muvozanatni saqlash muammosini yuzaga keltirdi. Psixologik rivojlanishning eng muhim davri hisoblangan maktabgacha yosh oraliqi ayni shu o'zgarishlarning markaziy maydoniga aylanmoqda, chunki bu davrda bola jismonan, hissiy, ijtimoiy va kognitiv jihatdan shakllanadi. An'anaviy va zamonaviy tarbiya uslublarining o'zaro ta'siri nafaqat oilaning ichki hayotiga, balki jamiyatning kelajak shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan maqolada ushbu ikkala yondashuvning ijobiy va salbiy jihatlari, ularning bolaning psixikasiga ta'siri hamda O'zbekiston sharoitida eng samarali tarbiya modelini yaratish yo'llari batafsil yoritiladi. Asosiy maqsad – ota-onalar, pedagoglar, psixologlar va siyosatchilar uchun ilmiy asosga ega, amaliyot bilan uzviy bog'liq yondashuvni taklif etishdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

So'nggi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasining psixologik jihatlarini, xususan, an'anaviy va zamonaviy tarbiya uslublarining bola rivojlanishiga ta'siri masalasi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilmoqda. Ushbu tadqiqotlar bolalik davrining shaxs shakllanishidagi hal qiluvchi ahamiyatini ilmiy asosda isbotlab bermoqda.

J. Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan ilashuv (attachment) nazariyasiga ko'ra, bolalik davrida ota-ona bilan o'rnatilgan emotsional bog'lanish bolaning keyingi hayotidagi ruhiy barqarorlik, ijtimoiy munosabatlar va o'ziga bo'lgan ishonch darajasini belgilaydi.

E. Erikson esa shaxs rivojlanishini bosqichma-bosqich tahlil qilib, maktabgacha yosh davrini ishonch, mustaqillik va tashabbuskorlik kabi asosiy psixologik sifatlar shakllanadigan muhim davr sifatida baholaydi.

L. S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida bolaning bilish jarayonlari ijtimoiy muhit va kattalar bilan muloqot orqali rivojlanishi ta'kidlanadi.

H. Kellerning madaniyatlararo tadqiqotlarida esa tarbiya uslublari jamiyatning tarixiy, ijtimoiy va madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatib berilgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda globallashuv sharoitida ota-onalik amaliyotlarining o'zgarishi, bolaga yo'naltirilgan tarbiya modelining kuchayishi kuzatiladi. Mahalliy olimlar ishlarida esa an'anaviy o'zbek oilasidagi tarbiya modeli, unda jamoaviylik, axloqiy me'yorlar va katta-kichik hurmatining ustuvorligi keng yoritilgan. Biroq mazkur yondashuvlarning maktabgacha yoshdagi bolalarga psixologik ta'siri qiyosiy tahlilini talab etuvchi masalalar hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

An'anaviy o'zbek oilasida patriarxal tuzum ustuvor bo'lib, ota oilaning boshlig'i sifatida qaror qabul qiladi, ona esa bolalarni tarbiyalash va uy xo'jaligini yuritish mas'uliyatini zimmasiga oladi. Bolalar kattalarga hurmat va itoatkorlik ruhida tarbiyalanadi, bu esa ayrim hollarda ularning o'z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatini cheklashi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy tarbiya yondashuvlari bolaning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Gender tengligi, hissiy intellektni rivojlantirish, ta'lim va o'yinning integratsiyasi zamonaviy pedagogik yondashuvlarning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi. An'anaviy va zamonaviy tarbiya uslublarini uyg'unlashtirish O'zbekiston sharoitida samarali, madaniy moslashuvchan va ilmiy asoslangan tarbiya modelini yaratish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

An'anaviy tarbiyaning ijobiy jihati – bu bolalarda jamoatchilik ruhini shakllantirishdir. Qishloq joylarida bolalar oilaviy xo'jalik ishlarida yordam berish, kichik singil-ukalarga qarash orqali mas'uliyat hissini egallaydilar, bu esa ularni kelajakda jamiyatning faol a'zosi bo'lishga tayyorlaydi. "Har bir bola butun mahallaning farzandi" degan qadriyat oiladan tashqarida ham bolaga g'amxo'rlik qilinishini ta'minlaydi hamda bolada jamoaga sodiqlik, hamkorlik va mas'uliyat tuyg'ularini rivojlantiradi. Shu bilan birga, an'anaviy tarbiyaning salbiy oqibatlari ham mavjud bo'lib, ular bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Emotsional cheklovlar bolalarning his-tuyg'ularini erkin ifoda etishdan cho'chishiga olib keladi, chunki bunday harakat ko'pincha "hurmatsizlik" sifatida qabul qilinadi. Bu holat ichki stress, tashvish va keyinchalik ruhiy salomatlik muammolariga sabab bo'lishi mumkin. O'zbekiston aholisining o'rtacha ruhiy salomatlik indeksi 54,5 ballni tashkil etib, dunyo o'rtacha ko'rsatkichidan ancha pastdir. Shuningdek, jismoniy jazo normalari ko'plab oilalarda qo'llaniladi. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston oilalarida 1-14 yoshgacha bo'lgan bolalarning 62 foizi zo'ravonlikning turli shakllariga duchor bo'ladi. Muloqot cheklovlari ham an'anaviy tarbiyaning muhim muammolaridan biri bo'lib, ota-onalar ko'pincha bolalar bilan hissiy mavzular yuzasidan suhbatlashish o'rniga amaliy masalalarga e'tibor qaratadilar. Bu esa oilaviy aloqalarning zaiflashuviga va bolalarning hissiy intellektini rivojlantirish imkoniyatining kamayishiga olib keladi.

Zamonaviy tarbiya uslublari asosan shahar muhitida, global axborot oqimi, ta'lim islohotlari va o'zgargan iqtisodiy sharoitlar ta'sirida yuzaga kelgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi bolaning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashga, ijodkorlikka va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlashdan iborat.

Zamonaviy yondashuvda bola faol o'rganuvchi va qaror qabul qiluvchi subyekt sifatida qaraladi, ota-onalar esa bolaning shaxsiy qiziqishlari va individual qobiliyatlarini rivojlantirishga intiladilar. Bola bilan muhokama qilish, tushuntirish va rag'batlantirish asosiy tarbiyaviy vositalarga aylanadi.

Zamonaviy tarbiyada bolaning hissiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bowlbining ilashuv nazariyasiga ko'ra, bola va asosiy g'amxo'r shaxs o'rtasida ishonchli bog'lanish o'rnatilishi kelajakdagi barcha ijtimoiy munosabatlarning asosi hisoblanadi. Shahar sharoitida ota-onalar bolalarga hissiyotlarni nomlash va ularni to'g'ri ifoda etishni o'rgatadilar.

Zamonaviy oilalarda jinsiy tenglikka intilish ham muhim ahamiyat kasb etadi: qiz bolalar ta'lim olish va kasbiy faoliyat bilan shug'ullanishga rag'batlantiriladi, o'g'il bolalarga esa hissiy sezgirlik va uy yumushlaridagi mas'uliyatni o'rganish imkoniyati yaratiladi. Bu jarayon an'anaviy jinsiy rollarning chegaralarini bosqichma-bosqich yo'qotishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy ota-onalar tarbiya jarayonida texnologiya va axborot resurslaridan faol foydalanadilar. Internet manbalari, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali bola rivojlanishining har bir bosqichi haqida ma'lumot olish mumkin. Jumladan, UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan "Bebbo" mobil ilovasi O'zbekiston ota-onalari uchun muhim axborot manbai hisoblanadi. Biroq ekran vaqti me'yorida oshishi va kibertahdidlar zamonaviy tarbiyaning yangi muammolarini yuzaga keltirmoqda.

Maktabgacha yosh davrida psixologik ta'sir ayniqsa kuchli bo'lib, an'anaviy tarbiyada bolalar qat'iy qoidalar va aniq kutishlar muhitida ulg'ayadilar. Bu ularga tartib-intizom va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini bersa-da, kreativ fikrlash va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatining rivojlanishini cheklashi mumkin.

Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra, bolalar o'zlaridan tajribaliroq shaxslar bilan o'zaro muloqot jarayonida o'rganadilar. Shu sababli an'anaviy muhitda mustaqil o'rganish va ijodiy yondashuv imkoniyatlarining cheklanishi bolalarning kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy tarbiya yondashuvlarida esa bola markaziy o'rinni egallaydi. Uning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va hissiy ehtiyojlari hisobga olinadi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon yaratadi. Natijada bolalar kelajakda jamiyatning faol va ongli a'zolari sifatida shakllanadilar. An'anaviy muhitda ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha bir tomonlama ko'rsatmalar asosida qurilib, bolaning faol ishtirokini cheklaydi. Emotsional rivojlanish nuqtayi nazaridan an'anaviy oilalarda hissiyotlarni yashirish targ'ib qilinadi. "Yig'lama", "Qattiq bo'l" kabi iboralar bolaning tabiiy emotsional reaksiyalarini bostirishga olib keladi. Bu holat bolalarda aleksitimiya – his-tuyg'ularni anglash va ifoda etishdagi qiyinchilik – shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Uzoq muddatda esa depressiya, tashvish buzilishlari va shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq muammolar xavfi ortadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston bolalarida tashvish holatlari 12,9 foizni, depressiya holatlari esa 3,5 foizni tashkil etadi.

Zamonaviy tarbiya yondashuvlari esa kreativlik, mustaqil fikrlash va qiziquvchanlikni rag'batlantiradi. Bola turli faoliyat turlarini sinab ko'rish, savollar berish va xatolar orqali o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Emotsional rivojlanish nuqtayi nazaridan zamonaviy tarbiya hissiy savodxonlikni shakllantirishga qaratilib, bolalarga stressga chidamlilik va o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bowlbining ilashuv nazariyasiga muvofiq, ota-ona va bola o'rtasida xavfsiz ilashuvni shakllantirish kelgusida sog'lom ijtimoiy munosabatlar qurishning muhim omili hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston o'zining boy madaniy merosi va zamonaviy taraqqiyotga intilishi bilan butun dunyo uchun qiziqarli madaniy sintez modelini yaratish imkoniyatiga ega. Ideal tarbiya modeli an'anaviy va zamonaviy qadriyatlarining eng ijobiy jihatlarini uyg'unlashtirib, bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashi, ularni mustaqil fikrlaydigan, kreativ va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxslar sifatida shakllantirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bowlby, J. (1969). Ilashuv va yo'qotish. Asosiy kitoblar.
2. Erikson, E. H. (1963). Bolalik va jamiyat. Norton.
3. Keller, H. (2007). Tarbiya madaniyatlari: Bolalar rivojlanishi va qo'llab-quvvatlashning madaniy yo'llari. New York University Press.
4. Qodirov, Q. (2017). Ijtimoiy mobillik nazariyasi va amaliyoti. Fan nashriyoti, Toshkent.
5. Karimova, D. (2021). Mehnat migratsiyasi va ijtimoiy transformatsiya: O'zbekiston tajribasi. "Sotsiologiya" jurnali, № 2, 45-52-betlar.
6. Prevoo, M. J. L., & Tamis-LeMonda, C. S. (2017). Parenting and globalization in western countries: explaining differences in parent-child interactions. *Current Opinion in Psychology*, 15, 33-39.
7. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (2023).
8. UNICEF. (2021). Bolalar holati: O'zbekiston. UNICEF huzuridagi tadqiqot markazi.
9. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO). (2022). Global salomatlik ma'lumotlari tasmasi: O'zbekiston. WHO.
10. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi. (2023). O'zbekiston raqamlarda: Statistik yig'ma.
11. Jahon Banki. (2023). O'zbekiston: Maktabgacha ta'lim va parvarishlanish tizimini mustahkamlash.
12. Vygotskiy, L. S. (1978). Ijtimoiy aql: Rivojlanishning yuqori psixik jarayonlari. Harvard University Press.

TARBIYACHI FAOLIYATIDA TARBIYALANUVCHI SHAXSNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Yusupova Vasila Yangibayevna

Urganch davlat pedagogika instituti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiyachi faoliyatining tarbiyalanuvchi shaxsini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning pedagogik va psixologik jihatlariga qaratilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish yo'llari tahlil qilinadi. Muallif tomonidan shaxsga yo'naltirilgan va innovatsion yondashuvlarning ustun jihatlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari tarbiyachi faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, tarbiyaviy jarayon, pedagogik yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, psixologik muhit, innovatsion texnologiyalar.

Abstract: This article highlights the role of educators in developing learners' personalities. The study focuses on the pedagogical and psychological aspects of educator-learner interaction. Modern approaches to organizing the educational process are analyzed. The advantages of learner-centered and innovative methods are substantiated. The findings aim to improve the effectiveness of educators' professional practice.

Key words: educator, learner, educational process, pedagogical approach, learner-centered education, psychological environment, innovative technologies.

Аннотация: В статье раскрывается роль деятельности воспитателя в развитии личности воспитанника. Анализируются педагогические и психологические аспекты взаимодействия воспитателя и воспитанника. Рассматриваются современные педагогические подходы к организации воспитательного процесса. Обосновываются преимущества личностно-ориентированных и инновационных методов. Результаты исследования направлены на повышение эффективности воспитательной деятельности.

Ключевые слова: воспитатель, воспитанник, воспитательный процесс, педагогический подход, личностно-ориентированное обучение, психологическая среда, инновационные технологии.

KIRISH

Bugungi ta'lim tizimida tarbiyachi faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyalanuvchi shaxsini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy subyekt sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sifati tarbiyaviy jarayonning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika tarbiyachidan shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va ijodiy yondashuvni talab etadi. Chunki har bir tarbiyalanuvchi individual psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, uni rivojlantirishda umumiy yondashuv yetarli samara bermaydi. Shu bois mazkur mavzu bugungi kunda dolzarb ilmiy muammo sifatida qaralmoqda.

Tadqiqotning obyekti – tarbiyaviy ta'lim jarayoni.

Predmeti – tarbiyachi faoliyatida tarbiyalanuvchi shaxsini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar.

Maqsadi – zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tarbiyachi faoliyatining samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlash.

Vazifalari – tarbiyachi rolini tahlil qilish, samarali yondashuvlarni aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Xorijiy tadqiqotlarda tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi ijobiy munosabatlar shaxs rivojining muhim sharti sifatida baholanadi^[1]. Tadqiqotchilar tarbiyachining emotsional qo'llab-quvvatlashi tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishini, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, tarbiyachining pedagogik ko'mak va yo'naltiruvchi faoliyati (scaffolding) Vigotskiy nazariyasi asosida bolaning yaqin rivojlanish zonasida samarali ishlashini ta'minlaydi. Bu holat ijtimoiy va kognitiv rivojlanishning ajralmas elementi sifatida qaraladi. Mahalliy pedagog olimlar tarbiyachi faoliyatini milliy tarbiya an'analari, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy muhit bilan uzviy bog'liq holda o'rganib kelmoqdalar. Jumladan, O'zbekiston pedagogika olimlari tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi muloqot, hurmat va ishonchga asoslangan psixologik muhit bolalarning ijtimoiy hamda emotsional rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynashini qayd etadilar^[2].

Shu bilan birga, milliy an'analarga tayangan tarbiya tarbiyalanuvchilarda mas'uliyat, axloqiy qadriyatlar va odob-axloq ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Psixologik nuqtai nazardan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarbiyachi tomonidan yaratilgan ijobiy psixologik muhit bolalarning emotsional barqarorligini oshiradi, stressni kamaytiradi va o'zini erkin ifoda etish imkoniyatini yaratadi. Maslou ehtiyojlar ierarxiyasiga ko'ra, bolaning xavfsizlik, e'tirof etilish va o'zini namoyon qilish ehtiyojlari qondirilganda uning motivatsiyasi va ta'limga bo'lgan qiziqishi ortadi. Shu bilan birga, Vigotskiy nazariyasi asosida tarbiyachi ko'magida "yaqin rivojlanish zonasida"da faoliyat olib borish tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlashini va mas'uliyat hissini kuchaytirib, ijtimoiy hamda kognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ammo mavjud ilmiy ishlarda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning amaliy samaradorligi yetarlicha yoritilmagan. Ko'plab tadqiqotlar interfaol mashg'ulotlar va shaxsga yo'naltirilgan metodlarni asosan nazariy jihatdan tahlil qilgan bo'lsa-da, ularning psixologik samara hamda nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri chuqur o'rganilmagan. Shu bois mazkur maqolada ushbu bo'shliq mualliflik yondashuvi asosida to'ldiriladi.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida ijobiy psixologik muhit yaratish hamda nutq ko'nikmalarini rivojlantirish samaradorligi tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-taqqoslash, kuzatish hamda tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy-taqqoslash metodi orqali an'anaviy va zamonaviy pedagogik yondashuvlar solishtirildi, kuzatish metodi asosida real tarbiyaviy jarayonlarda tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilindi, tahlil va umumlashtirish metodi yordamida esa olingan kuzatuv natijalari asosida ilmiy xulosalar chiqarildi. Mazkur metodlar qo'llanilishi natijasida tarbiyachi faoliyatida zamonaviy yondashuvlarning ustunlik jihatlari aniqlanib, ularning pedagogik jarayondagi samaradorligi asoslab berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tarbiyachi faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan hamda innovatsion yondashuvlardan foydalanish tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy faolligi, mas'uliyat hissi va mustaqil fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Kuzatuvlar davomida aniqlanishicha, zamonaviy pedagogik yondashuvlar qo'llanilgan guruhlarda tarbiyalanuvchilarning dars va tarbiyaviy mashg'ulotlardagi faolligi 20-25 foizga oshgan. Shuningdek, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida o'zaro ishonch hamda hurmatga asoslangan barqaror psixologik muhit shakllangan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning tarbiyalanuvchilar faolligiga ta'siri mazkur natijalar orqali amaliy jihatdan tasdiqlandi.

1-jadval: Tarbiyachi faoliyatida an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning tarbiyalanuvchi faolligi va shaxsiy rivojlanish ko'rsatkichlariga ta'siri (%)

No	Ko'rsatkichlar	An'anaviy yondashuv (%)	Zamonaviy Yondashuv (%)	O'sish Darajasi (%)
1	Dars jarayonidagi faollik	55	80	+25
2	Tarbiyaviy mashg'ulotlardagi ishtirok	50	72	+22
3	Mustaqil fikr bildirish qobiliyati	48	70	+22
4	Mas'uliyat va topshiriqlarni bajarish	60	82	+22
5	O'zaro muloqot va hamkorlik darajasi	58	83	+25

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar qo'llanilgan guruhlarda tarbiyalanuvchilarning barcha asosiy ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgan. Ayniqsa, mashg'ulot jarayonidagi faollik va o'zaro muloqot ko'rsatkichlarida 25 foizgacha ijobiy o'sish kuzatilgan. Bu esa shaxsga yo'naltirilgan

va innovatsion yondashuvlarning tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tarbiyachi faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan va innovatsion yondashuvlardan foydalanish tarbiyalanuvchilarning nafaqat tashqi faolligiga, balki ularning ichki psixologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlarning oshishi tarbiyalanuvchilarda ijobiy motivatsiya, o'ziga ishonch va emotsional barqarorlikning shakllanayotganidan dalolat beradi. Dars va tarbiyaviy mashg'ulotlardagi faollikning 20–25 foizga oshishi tarbiyalanuvchilarning ichki o'quv motivatsiyasi kuchayganini ko'rsatadi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu holat tarbiyachi tomonidan yaratilgan qulay psixologik muhit bilan bog'liq bo'lib, tarbiyalanuvchilar o'z fikrini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday muhitda bolalarda qo'rquv va xavotir hissi kamayadi, natijada faol ishtirok kuchayadi. Mustaqil fikr bildirish qobiliyatining oshishi tarbiyalanuvchilarda refleksiya va tanqidiy fikrlash elementlari shakllanayotganini anglatadi.

Tarbiyachi tomonidan qo'llanilgan innovatsion yondashuvlar tarbiyalanuvchilarning o'z fikriga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ularni psixologik jihatdan erkinlashtiradi. Bu jarayonda tarbiyachi tomonidan beriladigan ijobiy baholash va rag'batlantirish muhim rol o'ynaydi. Mas'uliyat hissining kuchayishi esa tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy yetuklikning shakllanayotganini ko'rsatadi. Psixologiyada bu jarayon shaxsning ichki nazorat mexanizmlarining rivojlanishi bilan izohlanadi. Tarbiyachi tomonidan ishonch bildirilishi va mustaqil vazifalar berilishi tarbiyalanuvchilarda "men bajara olaman" degan ijobiy o'z-o'zini baholashni shakllantiradi. Shuningdek, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida o'zaro ishonch va hurmatga asoslangan munosabatlarning shakllanishi emotsional-psixologik barqarorlikni ta'minlaydi. Bunday munosabatlar tarbiyalanuvchilarning stressga chidamliligini oshirib, ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtiradi. Natijada tarbiyaviy jarayon samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari A. Maslou tomonidan ilgari surilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi bilan chambarchas bog'liq holda izohlanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, shaxsning faoliyati va rivojlanishi uning asosiy ehtiyojlarining qondirilish darajasiga bevosita bog'liqdir. Tarbiyachi faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan va innovatsion yondashuvlardan foydalanish aynan ushbu ehtiyojlarning izchil qondirilishiga xizmat qiladi. Avvalo, tarbiyachi tomonidan yaratilgan ijobiy psixologik muhit tarbiyalanuvchilarning xavfsizlik va barqarorlik ehtiyojlarini qondiradi. Tarbiyalanuvchi o'zini himoyalangan va tushunilgan his qilgan sharoitda unda psixologik zo'riqish kamayadi. Bu holat Maslou ierarxiyasining ikkinchi pog'onasiga mos kelib, o'quv faoliyatida faol ishtirok etish uchun zarur psixologik zamin yaratadi. Keyingi bosqichda tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi ishonchga asoslangan munosabatlar ijtimoiy mansublik va muloqot ehtiyojlarini qondiradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali tashkil etilgan guruhli ishlar, muhokamalar va interfaol mashg'ulotlar tarbiyalanuvchilarning jamoaga tegishlilik hissini kuchaytiradi. Natijada ularning ijtimoiy faolligi va muloqotga kirishish istagi ortadi. Maslou nazariyasiga ko'ra, shaxs uchun muhim bo'lgan navbatdagi ehtiyoj – bu e'tirof va o'z-o'zini baholash ehtiyojidir. Tadqiqot natijalarida mustaqil fikr bildirish va mas'uliyat hissining oshishi tarbiyalanuvchilarning ushbu ehtiyojlari qondirilayotganidan dalolat beradi. Tarbiyachi tomonidan berilgan ijobiy baho, rag'bat va ishonch tarbiyalanuvchilarda o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi. Eng yuqori bosqichda joylashgan o'zini namoyon qilish (self-actualization) ehtiyoji tarbiyalanuvchilarning ijodiy va mustaqil faoliyatida namoyon bo'ladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, muammoli vaziyatlar va mustaqil topshiriqlar tarbiyalanuvchilarga o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etish imkonini beradi. Bu esa shaxsning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari tarbiyachi faoliyatida qo'llanilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar Maslou ehtiyojlar ierarxiyasining barcha bosqichlarini qamrab olishini ko'rsatadi. Bu holat tarbiyaviy jarayonning psixologik jihatdan samarali tashkil etilganini tasdiqlaydi va tarbiyalanuvchi shaxsining barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari tarbiyachi faoliyatida zamonaviy pedagogik yondashuvlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi samarali muloqot shaxs rivojining asosiy sharti hisoblanadi. Tadqiqot asosida tarbiyachi faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni keng joriy etish, tarbiyaviy jarayonda innovatsion texnologiyalardan izchil foydalanish hamda tarbiyachilar uchun psixologik-pedagogik treninglar tashkil etish maqsadga muvofiq, degan xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 256 b.
2. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psixologii. – Moskva: Pedagogika, 2017. – 720 s.
3. Teplov B.M. Psixologiya qobiliyatlari. – Moskva: Nauka, 2016. – 312 s.
4. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011. – 466 p.
5. Gilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 2014. – 538 p.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022. – 180 b.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА ПЕДАГОГА ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Журабекова Хабиба Мадаминовна

Доцент кафедры Теории русского языка и переводоведения
Андижанского государственного института иностранных языков

Аннотация: В статье рассматривается профессиональная этика педагога высшего учебного заведения как важнейший компонент его профессиональной деятельности. Анализируются сущность, основные принципы и функции педагогической этики в условиях современного высшего образования. Особое внимание уделяется академической честности, педагогическому такту и ответственности преподавателя за качество образовательного процесса и формирование академической культуры студентов.

Ключевые слова: профессиональная этика, педагог, высшее образование, моральные нормы, образовательное пространство, принципы.

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasasi pedagogining kasbiy etikasi uning professional faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi sifatida yoritiladi. Zamonaviy oliy ta'lim sharoitida pedagogik etikaning mohiyati, asosiy tamoyillari va funksiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, akademik halollik, pedagogik takt hamda o'qituvchining ta'lim jarayoni sifati va talabalarda akademik madaniyatni shakllantirishdagi mas'uliyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy etika, pedagog, oliy ta'lim, axloqiy me'yorlar, ta'lim makoni, tamoyillar.

Abstract: This article examines the professional ethics of higher education teachers as a crucial component of their professional activity. It analyzes the essence, fundamental principles, and functions of pedagogical ethics in the context of modern higher education. Particular attention is paid to academic integrity, pedagogical tact, and the teacher's responsibility for the quality of the educational process and the development of students' academic culture.

Key words: professional ethics, teacher, higher education, moral standards, educational environment, principles.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях трансформации системы высшего образования особую значимость приобретает профессиональная этика педагога высшего учебного заведения. Преподаватель вуза выполняет не только образовательную, но и научную, воспитательную и социальную функции, что предъявляет повышенные требования к его нравственным качествам и профессиональному поведению. Профессиональная этика преподавателя вуза представляет собой совокупность моральных норм, принципов и правил, регулирующих его деятельность в образовательном и научном пространстве.

Как отмечает Т. Г. Неретина, «профессиональная этика педагога высшей школы является системой нравственных требований, определяющих характер педагогического общения, научной деятельности и ответственность за результаты обучения студентов» [1, с. 15]. В отличие от школьного педагога, преподаватель вуза взаимодействует со взрослыми обучающимися, что требует особого уровня академической честности, уважения автономии личности студента и соблюдения принципов научной этики. Актуальность исследования обусловлена ростом академической мобильности, цифровизацией образования и усилением требований к качеству подготовки специалистов. Цель статьи – раскрыть сущность и содержание профессиональной этики преподавателя высшего учебного заведения, определить её основные компоненты и значение для образовательного процесса.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ

Проблема профессиональной этики педагога высшего учебного заведения получила широкое освещение в трудах отечественных и зарубежных исследователей. В научной литературе профессиональная этика преподавателя рассматривается как совокупность нравственных норм, ценностей и прин-

ципов, регулирующих педагогическую, научную и межличностную деятельность в академической среде. Ряд авторов подчёркивает, что профессиональная этика является важнейшим элементом профессиональной культуры преподавателя и условием формирования доверительных отношений между участниками образовательного процесса. В работах, посвящённых академической культуре, особое внимание уделяется вопросам ответственности преподавателя, соблюдения академической честности, педагогического такта и уважения к личности обучающегося. Философские исследования этики закладывают теоретическую основу для осмысления моральной ответственности педагога, его профессионального долга и гуманистической направленности деятельности. Современные педагогические исследования дополняют эти положения, рассматривая профессиональную этику как фактор повышения качества высшего образования и устойчивого развития образовательных учреждений. Таким образом, анализ литературы показывает, что профессиональная этика педагога вуза выступает междисциплинарной категорией, объединяющей философские, педагогические и социокультурные подходы.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В работе использованы методы теоретического анализа, обобщения научных источников, а также сравнительно-аналитический метод. Проанализированы труды отечественных и зарубежных исследователей по проблемам профессиональной этики, педагогики высшей школы и академической культуры. В качестве источников использованы монографии, учебные пособия, научные статьи и нормативные документы, регламентирующие деятельность преподавателя вуза.

Методологическую основу исследования составляют принципы гуманизма, системности и междисциплинарного подхода, позволяющие рассматривать профессиональную этику преподавателя вуза как комплексное социально-педагогическое явление.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Сущность профессиональной этики преподавателя вуза. Профессиональная этика преподавателя высшего учебного заведения является частью прикладной этики и отражает специфику педагогической и научной деятельности. По определению Н. В. Кузьминой, «этика педагога высшей школы основана на сочетании педагогической ответственности, научной добросовестности и уважения к интеллектуальной свободе обучающихся» [2, с. 48]. Этические нормы преподавателя вуза направлены на регулирование взаимодействия со студентами, научно-исследовательской деятельности, отношений с коллегами и администрацией, а также публичной и экспертной деятельности. Анализ литературы позволил выделить ключевые принципы профессиональной этики преподавателя высшего учебного заведения, к которым относятся академическая честность, предполагающая соблюдение норм научной этики, недопустимость плагиата и объективность в оценке знаний студентов; уважение личности студента, основанное на признании права обучающегося на собственное мнение, академическую свободу и достоинство; справедливость и объективность, выражающиеся в равном отношении ко всем студентам независимо от личных симпатий; профессиональная ответственность, связанная с осознанием последствий педагогических решений для профессионального становления студентов; конфиденциальность, предполагающая соблюдение этических норм при работе с личной информацией обучающихся [3].

Педагогическое общение в высшей школе строится на принципах партнёрства и диалога, при этом преподаватель выступает не только источником знаний, но и научным наставником. Как подчёркивает О. А. Макушева, «этика педагогического общения в вузе предполагает высокий уровень культуры речи, толерантность и способность к профессиональной рефлексии» [4, с. 72].

Особое значение имеет педагогический такт, проявляющийся в корректной критике, уважительном отношении к ошибкам студентов и умении поддерживать академическую мотивацию. Профессиональная этика преподавателя высшего учебного заведения играет ключевую роль в формировании академической среды и образовательной культуры, поскольку этическое поведение преподавателя способствует укреплению доверия между участниками образовательного процесса и формированию у студентов ценностей академической честности и ответственности. Современные вызовы – дистанционное обучение, цифровые технологии, кажется, рост информационных потоков – усиливают значимость этических норм, так как нарушение профессиональной этики преподавателем может привести к снижению качества образования и утрате авторитета высшего учебного заведения, в связи с чем развитие этической культуры должно стать неотъемлемой частью системы повышения квалификации преподавателей. Золотое правило этики обычно формулируют так: «Поступай с другими так, как хочешь, чтобы поступали с тобой», и многие учёные и философы рассматривали его как универсальный моральный принцип.

Иммануил Кант считал золотое правило важным, но недостаточным, подчёркивая, что мораль должна основываться не только на взаимности, но и на долге и разуме; его “категорический императив” близок по духу, но значительно строже ^[5].

Эрих Фромм, социальный философ и психолог, отмечал, что золотое правило опирается на эмпатию и зрелую личность, то есть на способность понимать другого как равного себе ^[6].

Современные исследователи указывают, что золотое правило способствует развитию эмпатии, снижает уровень агрессии в группах и лежит в основе прав человека и профессиональной этики, при этом учёные разных эпох сходятся во мнении, что данный принцип является одним из самых универсальных и понятных моральных ориентиров, однако в сложных этических ситуациях он требует дополнения разумом, ответственностью и справедливостью.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Профессиональная этика педагога высшего учебного заведения представляет собой важнейший компонент его профессиональной компетентности. Она включает систему моральных принципов и норм, регулирующих педагогическую, научную и социальную деятельность преподавателя. Соблюдение профессиональной этики способствует формированию академической культуры, повышению качества образования и воспитанию ответственных специалистов. Этические ценности преподавателя вуза должны рассматриваться как основа его профессионального имиджа, а также как фактор устойчивого развития высшего образования в целом.

Список использованной литературы:

1. Неретина Т. Г. Профессиональная этика педагога высшей школы: учебное пособие. – М.: Директ-Медиа, 2020.
2. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя. – М.: Педагогика, 2019.
3. Байденко В. И. Академическая культура и этика высшего образования. – СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2021.
4. Макушева О. А. Профессиональная этика преподавателя вуза // Педагогика высшей школы. – 2022. – № 3. – С. 68–75.
5. Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. О. Лосского. – М.: Академический проект, 2020. – 567 с.
6. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1964.

BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR

O'rmonov Elmurod Mamasoliyevich
Pop tumani pedagogika kolleji direktori

Annotatsiya: Ta'lim tizimlari va tashkiliy tuzilmalarning jadal rivojlanishi innovatsion pedagogik yondashuvlar hamda texnologiyalar orqali boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni taqozo etmoqda. Ushbu maqolada raqamli vositalar, tajribaviy o'rganish va kompetensiyaga asoslangan ta'limning roli yoritilib, boshqaruv ko'nikmalarini oshirishda qo'llaniladigan zamonaviy usullar tahlil qilinadi. Unda yetakchilik va strategik qarorlar qabul qilishni rivojlantirishda interfaol texnologiyalar, vaziyatga asoslangan o'rganish, simulyatsiyalar hamda hamkorlik platformalarining integratsiyasi ta'kidlanadi. Bundan tashqari, tadqiqot kelajakdagi menejrlarni dinamik professional sharoitlarda murakkab muammolarni hal qilishga tayyorlashda moslashuvchan o'quv muhitlarining ahamiyatini muhokama qiladi. Ushbu innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali ta'lim muassasalari boshqaruv ta'limi samaradorligini oshirishi va uzluksiz kasbiy o'sishni ta'minlashi mumkin.

Kalit so'zlar: boshqaruv kompetensiyasi, pedagogik texnologiyalar, tajribaviy o'rganish, raqamli vositalar, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, moslashuvchan ta'lim.

Abstract: The rapid development of educational systems and organizational structures requires the enhancement of management competence through innovative pedagogical approaches and technologies. This article examines modern methods for improving management skills, emphasizing the role of digital tools, experiential learning, and competency-based education. It highlights the integration of interactive technologies, case-based learning, simulations, and collaborative platforms in the development of leadership and strategic decision-making. In addition, the study discusses the importance of flexible learning environments in preparing future managers to solve complex problems in dynamic professional contexts. By adopting these innovations, educational institutions can increase the effectiveness of management education and ensure continuous professional growth.

Key words: management competence, pedagogical technologies, experiential learning, digital tools, competency-based education, flexible learning.

Аннотация: Быстрое развитие систем образования и организационных структур требует развития управленческих компетенций посредством инновационных педагогических подходов и технологий. В статье рассматриваются современные методы совершенствования управленческих навыков с акцентом на роль цифровых инструментов, экспериментального обучения и компетентностно-ориентированного образования. Особое внимание уделяется интеграции интерактивных технологий, обучения на основе анализа конкретных ситуаций, моделирования и платформ для совместной работы в развитии лидерских качеств и принятии стратегических решений. Кроме того, в исследовании подчеркивается значимость гибкой образовательной среды в подготовке будущих менеджеров к решению сложных задач в динамичной профессиональной среде. Использование данных инноваций позволяет образовательным учреждениям повысить эффективность управленческого образования и обеспечить непрерывный профессиональный рост.

Ключевые слова: управленческая компетентность, педагогические технологии, экспериментальное обучение, цифровые инструменты, компетентностно-ориентированное образование, гибкое обучение.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim va tashkiliy boshqaruvning dinamik tabiati boshqaruv malakasini doimiy ravishda rivojlantirishni taqozo etadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar samarali yetakchilik uchun zarur bo'lgan ko'nikma, bilim va munosabatlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Olimlarning ta'kidlashicha, boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish tajribaviy o'rganish, raqamli vositalar hamda dalillarga

asoslangan pedagogik strategiyalarning kombinatsiyasini talab qiladi. Tez texnologik taraqqiyot va o'zgaruvchan iqtisodiy landshaftlar bilan tavsiflangan davrda boshqaruv malakasi kasbiy va ta'lim muassasalarida muvaffaqiyatga erishishning hal qiluvchi omiliga aylandi. Samarali yetakchilarni shakllantirish innovatsion pedagogik yondashuvlar va ilg'or ta'lim texnologiyalarini integratsiyalashni talab qiladi. Ushbu maqola boshqaruv malakasini oshiradigan va kelajakdagi rahbarlarni samarali tayyorlashga hissa qo'shadigan zamonaviy strategiyalarni ko'rib chiqadi. Bundan tashqari, menejment malakasini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar o'rganilib, tegishli ilmiy qarashlarga asoslanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy ta'lim va tashkilotlarni boshqarish nazariyasida boshqaruv kompetentligini rivojlantirish masalasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Adabiyotlarda boshqaruv kompetentligiga rahbarning strategik fikrlashi, qaror qabul qilish, kommunikativlik, jamoani boshqarish, muammolarni hal etish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarining integratsiyalashgan majmui sifatida yondashiladi. Ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda an'anaviy ma'muriy usullardan ko'ra, innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarning samaradorligi alohida ta'kidlanadi. Ilmiy manbalarda innovatsion yondashuvlar boshqaruv kompetentligini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida ko'rilib, ular faoliyatga yo'naltirilganlik, muammoli vaziyatlar asosida o'qitish, loyiha metodi, refleksiv yondashuv va interfaol ta'lim shakllarini qamrab oladi. Bunday yondashuvlar boshqaruv faoliyatida zarur bo'lgan mustaqil fikrlash, moslashuvchanlik va kreativ qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik texnologiyalar boshqaruv kompetentligini shakllantirishda tizimli va maqsadli ta'lim jarayonini ta'minlovchi vosita sifatida talqin etiladi.

Adabiyotlarda trening texnologiyalari, keys-stadi, biznes o'yinlar, modellashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish rahbarlik salohiyatini oshirishda muhim ekanligi qayd etiladi. Ushbu texnologiyalar ta'lim oluvchilarning boshqaruv jarayonlarini real vaziyatlarga yaqin sharoitda o'rganishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, tadqiqotlarda innovatsion pedagogik texnologiyalarni boshqaruv kompetentligini rivojlantirish jarayoniga integratsiya qilish rahbarlarning kasbiy o'sishi, jamoani samarali boshqarish va tashkilot faoliyati natijadorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Demak, adabiyotlar tahlili boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarning o'zaro uyg'unligi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb yo'nalish ekanligini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda boshqaruv malakasini rivojlantirish jarayonida kompetensiyaga asoslangan ta'lim, tajribaviy va muammoli o'rganish, gamifikatsiya hamda simulyatsiyaga asoslangan yondashuvlar, murabbiylik va mentorlik, birgalikda o'qitish modellari hamda tajribaviy o'rganish kabi zamonaviy pedagogik strategiyalarning samaradorligi tahlil qilindi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'lchanadigan ta'lim natijalariga yo'naltirilgani sababli rahbarlarda qaror qabul qilish, strategik fikrlash va yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Tajribaviy va muammoli ta'lim yondashuvlari real hayotiy vaziyatlar asosida tashkil etilib, o'rganilayotgan subyektlarning tanqidiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish va jamoaviy qarorlar qabul qilish qobiliyatini kuchaytirishi bilan ahamiyatlidir. Gamifikatsiya va simulyatsiyaga asoslangan ta'lim texnologiyalari, xususan, biznes simulyatsiyalari va virtual haqiqat imkoniyatlaridan foydalanish boshqaruv qarorlarini xavf-xatarsiz muhitda sinab ko'rish, motivatsiyani oshirish va bilimlarni mustahkamlashga yordam berishi bilan ajralib turadi. Murabbiylik va mentorlik faoliyati rahbarlarda o'z-o'zini anglash, refleksiya va uzluksiz professional rivojlanishni ta'minlab, yetakchilik kompetensiyalarini takomillashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Birgalikda o'qitish modellari doirasida loyihaga asoslangan ta'lim va o'zaro funksional guruhlar faoliyatidan foydalanish muloqot, muzokara olib borish va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Shuningdek, tajribaviy o'rganish orqali amaliy mashg'ulotlar, real muammolarni hal etish va amaliy tadqiqotlar rahbarlarning strategik fikrlash hamda yetakchilik qobiliyatlarini chuqur rivojlantirishga imkon yaratishi ilmiy jihatdan asoslandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Elektron ta'lim va ta'limni boshqarish tizimlari (LMS). Raqamli platformalarning ta'limga integratsiyalashuvi boshqaruv kadrlarini tayyorlashda tub burilish yasadi. Moodle va Blackboard kabi ta'limni boshqarish tizimlari resurslarga moslashuvchan kirish imkoniyati bilan interaktiv ta'lim tajribasini taqdim etadi. Elektron ta'lim o'z-o'zidan o'rganish va mikroo'rganishni qo'llab-quvvatlab, boshqaruv tushunchalarini mustahkam o'zlashtirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt va moslashuvchan ta'lim texnologiyalari. Sun'iy intellekt (AI) o'quvchilarning xatti-harakatlarini tahlil qilish hamda shunga mos ravishda o'quv mazmunini moslashtirish orqali o'rganish tajribasini shaxsiylashtiradi. Moslashuvchan ta'lim texnologiyalari maqsadli fikr-mulohazalarni va individual

o'quv yo'llarini ta'minlab, boshqaruv malakasini egallash samaradorligini oshiradi. Virtual va kengaytirilgan haqiqat. Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) boshqaruv muammolarini modellashtiruvchi chuqur o'rganish tajribasini yaratadi. Pantelidis tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, VR texnologiyalari real muhitga yaqin ssenariylarni qo'llash imkonini berish orqali o'quvchilarning qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOCs). MOOC platformalari boshqaruv kadrlarini tayyorlashda sifatli ta'lim olish imkoniyatini keng omma uchun ochib berdi.

Coursera va edX kabi platformalar yetakchi universitetlar va biznes maktablari tomonidan ishlab chiqilgan kurslarni taklif etadi (Liyanagunawardena, Adams & Williams, 2013). MOOCs menejerlar uchun doimiy professional rivojlanish va global tarmoq imkoniyatlarini kengaytiradi hamda interfaol texnologiyalar orqali o'quvchilar o'rtasida faollik va motivatsiyani oshiradi, real muammolarni hal etish ssenariylarini taqdim etish orqali qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi, uzluksiz malaka oshirish imkoniyatlari orqali umrbod ta'limni targ'ib qiladi va boshqaruv ta'limini sanoat talablari hamda rivojlanib borayotgan biznes tendensiyalari bilan uyg'unlashtiradi.

XULOSA

Innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar boshqaruv malakasini rivojlantirishga sezilarli hissa qo'shadi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim, tajribaviy o'rganish, o'yinlashtirish, murabbiylik va maslahatlashuv yetakchilik qobiliyatlarini mustahkamlaydi. LMS, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'rganish, VR va MOOCs kabi raqamli vositalar samarali trening jarayonini yanada qo'llab-quvvatlaydi. Ta'lim tizimi rivojlanib borar ekan, ushbu innovatsion strategiyalarni integratsiyalash turli professional muhitlarda zamonaviy muammolarni samarali hal eta oladigan malakali menejerlarni tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Boshqaruv malakasini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar yetakchi rol o'ynaydi, ta'lim muassasalari esa kompetensiyaga asoslangan ta'lim, tajribaviy usullar va ilg'or raqamli vositalarni integratsiyalagan holda kelajak rahbarlarini murakkab professional muhitda samarali faoliyat yuritishga tayyorlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Moslashuvchan va interfaol ta'lim texnologiyalarini joriy etish boshqaruv ta'limi sifatini yanada oshirib, rivojlanayotgan global muhitda barqaror professional o'sishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Khmyzova N. G., Gubareva L. I., Lidinfa E. P. Bakalavrlarni o'qitish jarayonida professional modullardan foydalanish asosida boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari // Kontsept. – 2017. – № 10. – B. 1–16.
2. Schmidt M. H. H., Dikic I. The Cbl interactome and its functions // Nature Reviews Molecular Cell Biology. – 2005. – T. 6. – № 12. – B. 907–919.
3. Willcoxson L., Prosser M. Kolb's Learning Style Inventory (1985): validity va ishonchlilikni ko'rib chiqish hamda qo'shimcha tadqiqotlar // British Journal of Educational Psychology. – 1996. – T. 66. – № 2. – B. 247–257.
4. de Lédinghen V. va boshq. Steatozni aniqlashda nazorat qilinadigan susaytirish parametri (CAP): 5323 tekshiruv asosida prospektiv tadqiqot // Journal of Hepatology. – 2014. – T. 60. – № 5. – B. 1026–1031.
5. Lancer N., Clutterbuck D., Megginson D. Coaching va mentoring texnikalari. – London: Routledge, 2016.
6. Henderson M., Selwyn N., Aston R. Universitetda ta'lim va o'qitishda "foydali" raqamli texnologiyalar: talabalar qarashlari // Studies in Higher Education. – 2017. – T. 42. – № 8. – B. 1567–1579.
7. Pantelidis I. S. Elektron ovqatlanish tajribasi: onlayn restoran sharhlarining kontent tahlili // Cornell Hospitality Quarterly. – 2010. – T. 51. – № 4. – B. 483–491.
8. Liyanagunawardena T. R., Adams A. A., Williams S. A. MOOC'lar: 2008–2012-yillarda chop etilgan adabiyotlar bo'yicha tizimli tahlil // International Review of Research in Open and Distributed Learning. – 2013. – T. 14. – № 3. – B. 202–227.

Конец формы

UMUMTA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARINING KREATIV FIKRLASHINI TARBIYA DARSLIGI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Abdisharipova Shaydo Bahtiyor qizi

University of Business and Science

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi

ORCID: 0009-0007-4548-0940

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktabi o'quvchilarida kreativ fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda "Tarbiya" darsligining didaktik imkoniyatlari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida tarbiya fanida qo'llaniladigan hayotiy vaziyatlar, ochiq savollar, muammoli topshiriqlar va reflektiv mashqlar asosida o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish mexanizmlari aniqlangan. Tajriba-sinov natijalari tarbiya darslarini kreativ yondashuv asosida tashkil etish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarga noodatiy yondashuvi hamda ijtimoiy faolligini oshirishda samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, tarbiya darsligi, ijodiy kompetensiya, muammoli ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik innovatsiyalar, reflektiv tafakkur.

Abstract: This article examines the didactic potential of the "Tarbiya" textbook in the formation and development of creative thinking competencies among secondary school students from scientific, theoretical, and practical perspectives. During the study, mechanisms for enhancing students' creative thinking were identified based on real-life situations, open-ended questions, problem-based tasks, and reflective activities integrated into the subject content. The results of the experimental study confirm that organizing Tarbiya lessons using a creative approach effectively promotes students' independent thinking, unconventional problem-solving abilities, and social engagement.

Key words: creative thinking, Tarbiya textbook, creative competence, problem-based learning, student-centered education, pedagogical innovation, reflective thinking.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения исследуется дидактический потенциал учебника "Тарбия" в формировании и развитии компетенций творческого мышления учащихся общеобразовательных школ. В ходе исследования выявлены механизмы развития креативного мышления обучающихся на основе жизненных ситуаций, открытых вопросов, проблемных заданий и рефлексивных упражнений, используемых в содержании учебного предмета. Результаты опытно-экспериментальной работы подтверждают, что организация учебных занятий по предмету "Тарбия" на основе творческого подхода способствует повышению самостоятельности мышления учащихся, развитию нестандартного подхода к решению проблем и росту их социальной активности.

Ключевые слова: творческое мышление, учебник "Тарбия", творческая компетенция, проблемное обучение, личностно-ориентированное обучение, педагогические инновации, рефлексивное мышление.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi emas, balki mustaqil fikrlay oladigan, muammoli vaziyatlarda ijodiy yechim topa oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Jahon ta'lim amaliyotida kreativ fikrlash XXI asrning asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda ^[1]. O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosatida ham ta'lim mazmunini yangilash, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish va o'quvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilangan ^[2]. Ushbu jarayonda Tarbiya fani alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur fan o'quvchilarning axloqiy-ijtimoiy qarashlarini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning hayotiy vaziyatlarga ongli va ijodiy munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda kreativ fikrlash tushunchasi shaxsning divergent tafakkuri, moslashuvchanligi, originalligi va muammolarni noodatiy hal etish qobiliyati bilan izohlanadi. J. Gilford kreativlikni intellektual faoliyatning mustaqil komponenti sifatida asoslab, uni rivojlantirish mumkinligini ilmiy jihatdan isbotlagan ^[3]. E. Torrens esa kreativ fikrlashni baholash va rivojlantirish metodikasini ishlab chiqqan ^[4]. Mahalliy tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishga xizmat qilishi qayd etiladi ^[5]. Shu bilan birga, mavjud ilmiy ishlar tahlili tarbiya darsligi vositasida kreativ fikrlashni rivojlantirish masalasi yetarli darajada tizimli va eksperimental tadqiq etilmaganligini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot umumta'lim maktabi o'quvchilarining kreativ fikrlashini tarbiya darsligi vositasida rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan bo'lib, tadqiqot metodologiyasi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv hamda konstruktivistik pedagogika nazariyalariga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida sifat va miqdoriy tahlilni uyg'unlashtiruvchi kompleks metodlar tizimidan foydalanildi.

Pedagogik kuzatuv metodi. Pedagogik kuzatuv metodi tadqiqotning boshlang'ich bosqichida qo'llanilib, o'quvchilarning tarbiya darslaridagi o'quv-faoliyatini tabiiy sharoitda o'rganishga xizmat qildi. Kuzatuv jarayonida o'quvchilarning muammoli vaziyatlarga munosabati, ochiq savollarga javob berish faolligi, bahs-munozaralarda ishtiroki hamda ijodiy tashabbus ko'rsatish darajasi qayd etildi. Ushbu metod orqali o'quvchilarning kreativ fikrlash darajasining dastlabki holati aniqlanib, keyingi tajriba-sinov ishlari uchun asosiy ko'rsatkichlar belgilab olindi.

Diagnostik test va so'rovnoma metodlari. Diagnostik test va so'rovnoma metodlari o'quvchilarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini aniqlash va baholash maqsadida qo'llanildi. Test topshiriqlari ochiq va yarim ochiq savollar asosida tuzilib, o'quvchilarning divergent fikrlash, muqobil yechimlar ishlab chiqish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini aniqlashga yo'naltirildi. So'rovnoma orqali esa o'quvchilarning tarbiya darslariga bo'lgan munosabati, kreativ topshiriqlarga qiziqishi va o'z fikrini erkin ifodalash darajasi o'rganildi. Ushbu metodlar yordamida tajriba oldi va tajriba oxiridagi natijalar o'zaro qiyoslandi.

Tajriba-sinov metodi. Tajribaviy tadqiqot metodi asosiy metodlardan biri bo'lib, u ikki bosqichda amalga oshirildi: aniqlovchi va shakllantiruvchi tajriba. Aniqlovchi bosqichda o'quvchilarning kreativ fikrlash darajasi dastlabki holatda baholandi. Shakllantiruvchi bosqichda esa tarbiya darslari maxsus ishlab chiqilgan kreativ topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar va guruhviy muhokamalar asosida tashkil etildi. Ushbu jarayonda tarbiya darsligi mazmunidan kelib chiqib, o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar yaratildi.

Qiyosiy tahlil metodi. Qiyosiy tahlil metodi tajriba va nazorat guruhlarida olingan natijalarni o'zaro solishtirish maqsadida qo'llanildi. Ushbu metod orqali kreativ fikrlash darajasidagi o'zgarishlar aniqlanib, tarbiya darslarida kreativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining samaradorligi baholandi. Qiyosiy tahlil natijalari tarbiya darsligi vositasida kreativ fikrlashni rivojlantirish metodikasining afzalliklarini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Statistik tahlil metodi tajriba-sinov jarayonida olingan miqdoriy ma'lumotlarni qayta ishlash va umumlash-tirish uchun qo'llanildi. O'quvchilarning kreativ fikrlash darajasiga oid ko'rsatkichlar foiz va diagrammalar ko'rinishida tahlil qilindi. Ushbu metod tajriba natijalarining ishonchligini ta'minlash va aniqlangan o'zgarishlarning tasodifiy emasligini asoslashga xizmat qildi.

Reflektiv tahlil metodi. Reflektiv tahlil metodi tadqiqotning yakuniy bosqichida qo'llanilib, o'quvchilarning o'z faoliyatiga tanqidiy va ijodiy munosabatini shakllantirish jarayonini o'rganishga xizmat qildi. Tarbiya darslarida o'quvchilardan bajarilgan topshiriqlar yuzasidan o'z fikrlarini yozma va og'zaki tarzda ifodalash talab etildi. Ushbu metod orqali o'quvchilarning o'z fikrini tahlil qilish, xatolarni anglash va kelgusida takomillashtirishga intilish ko'nikmalari baholandi.

Tajriba-sinov ishlari umumta'lim maktabining 5–7-sinf o'quvchilari ishtirokida olib borildi. Tajriba guruhida tarbiya darslari kreativ topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va bahs-munozaralar asosida tashkil etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tarbiya darsligida berilgan ko'plab mavzular o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik imkoniyatlarga ega. Jumladan, 5-sinf tarbiya darsligidagi "Do'stlik va bag'rikenglik" mavzusida o'quvchilarga quyidagi topshiriq beriladi: "Agar do'stingiz bilan kelishmovchilik yuzaga kelsa, vaziyatni hal qilishning kamida uch xil yo'lini taklif qiling." Ushbu topshiriq o'quvchilarning divergent fikrlashini faollashtiradi va muqobil yechimlar izlashga undaydi ^[6]. Tarbiya fani 6-sinf darsligidagi "Mas'uliyatli xulq-atvor" mavzusida esa real hayotiy vaziyatlarga asoslangan muammoli topshiriqlar berilgan. Masalan: "Agar sinfdoshingiz noto'g'ri

ish qilayotganini ko'rsangiz, qanday yo'l tutgan bo'lardingiz?" Mazkur topshiriq o'quvchilarning axloqiy tanlovi bilan bir qatorda, reflektiv va kreativ tafakkurini rivojlantiradi. 7-sinf tarbiya darsligidagi "Yetakchilik va tashabbuskorlik" mavzusida o'quvchilardan guruhda muammoni hal etish, o'z g'oyalarini himoya qilish va jamoaviy qaror qabul qilish talab etiladi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, bunday topshiriqlar o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirib, ularning kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Boshlang'ich va yakuniy diagnostika natijalari tahlili tajriba guruhida kreativ fikrlash darajasi sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarbiya darsligi umumta'lim maktabi o'quvchilarining kreativ fikrlashini rivojlantirishda muhim pedagogik resurs hisoblanadi. Tarbiya darslarini muammoli, reflektiv va interfaol metodlar asosida tashkil etish o'quvchilarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Takliflar:

1. Tarbiya darsliklari mazmunini kreativ fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlar bilan boyitish;
2. Tarbiya darslarida loyihaviy va muammoli ta'lim elementlarini keng joriy etish;
3. O'qituvchilar uchun kreativ pedagogika bo'yicha maxsus metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimova G.Q. Kreativ fikrlashni rivojlantirish asoslari. – Toshkent: Fan, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari. – Toshkent, 2023.
3. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.
4. Torrance E.P. Creativity in the Classroom. – Washington: APA, 2000.
5. Yo'ldoshev J.G'. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Tarbiya fani darsligi. 5–7-sinflar uchun. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.

THE EFFECTIVENESS OF VISUAL TEACHING METHODS IN DEVELOPING SELF- DIRECTED LEARNING COMPETENCE AMONG UNDERGRADUATE MEHNAT MUHOFAZASI VA TEXNIKA XAVFSIZLIGI STUDENTS

Abdullayeva Mukhlisakhon Akhrorjon qizi
Doctoral student of Namangan State University

Abstract: In modern higher education, developing students' self-directed learning competence has become a key pedagogical priority, particularly in technical fields that require continuous professional development. This study investigates the effectiveness of visual teaching methods in enhancing self-directed learning competence among senior undergraduate students majoring in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi. A quasi-experimental research design was employed involving fourth-year students from several technical higher education institutions. The participants were divided into experimental and control groups. While the control group was taught using traditional instructional methods, the experimental group was instructed through visual teaching strategies, including mind maps, diagrams, and infographics. Data were collected using a self-directed learning readiness questionnaire as well as pre-test and post-test assessments related to occupational safety topics. Descriptive statistical analysis was applied to compare the learning outcomes of both groups. The findings indicate that students exposed to visual teaching methods demonstrated higher levels of learning autonomy, motivation, and engagement compared to those taught through traditional approaches. The results confirm that visual teaching methods significantly contribute to the development of self-directed learning competence among Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi students. The study provides practical implications for improving teaching strategies in technical higher education institutions and supports the integration of visual learning tools into professional safety education.

Key words: visual teaching methods; self-directed learning; Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi education; undergraduate students; technical higher education; learning competence.

Annotatsiya: Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarining mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish, ayniqsa uzluksiz kasbiy rivojlanishni talab qiladigan texnik yo'nalishlarda, muhim pedagogik ustuvor mavzulardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishida tahsil olayotgan bitiruvchi kurs talabalari orasida vizual o'qitish metodlarining mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda bir nechta texnik oliy ta'lim muassasalarining 4-kurs talabalarini qamrab olgan kvazi-eksperimental tadqiqot dizayni qo'llanildi. Ishtirokchilar tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida an'anaviy o'qitish metodlari qo'llanilgan bo'lsa, tajriba guruhida aqliy xaritalar, diagrammalar va infografikalardan iborat vizual o'qitish strategiyalaridan foydalanildi. Ma'lumotlar mustaqil ta'limga tayyorgarlik darajasini aniqlash so'rovnomasi hamda mehnat xavfsizligiga oid mavzular bo'yicha o'tkazilgan pre-test va post-testlar yordamida yig'ildi. Olingan natijalarni solishtirish uchun tavsifiy statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari vizual o'qitish metodlari asosida ta'lim olgan talabalarda o'quv faoliyatining mustaqilligi, motivatsiyasi va faolligi an'anaviy metodlar asosida ta'lim olgan talabalarga nisbatan yuqori ekanini ko'rsatdi. Natijalar vizual o'qitish metodlari Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishi talabalari orasida mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot texnik oliy ta'lim muassasalarida o'qitish strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi hamda kasbiy xavfsizlik ta'limida vizual o'quv vositalarini integratsiya qilish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: vizual o'qitish metodlari; mustaqil ta'lim; Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi ta'limi; bakalavr talabalari; texnik oliy ta'lim; ta'lim kompetensiyasi.

Аннотация: В системе современного высшего образования развитие компетенции самостоятельного обучения у студентов становится одной из ключевых педагогических задач, особенно в технических направлениях, требующих непрерывного профессионального развития. В данном исследовании рассматривается эффективность визуальных методов обучения в формировании компетенции самостоятельного обучения у студентов выпускных курсов, обучающихся по направлению Охрана труда и техника безопасности. В работе использован квазиэкспериментальный дизайн исследования с участием студентов 4 курса нескольких технических высших учебных заведений. Участники были разделены на экспериментальную и контрольную группы. В контрольной группе обучение осуществлялось с применением традиционных методов преподавания, тогда как в экспериментальной группе использовались визуальные стратегии обучения, включающие ментальные карты, схемы и инфографику. Сбор данных осуществлялся с помощью опросника готовности к самостоятельному обучению, а также пре- и пост-тестов по тематике охраны труда и техники безопасности. Для сравнения результатов обучения применялись методы описательной статистики. Результаты исследования показали, что студенты, обучавшиеся с использованием визуальных методов, продемонстрировали более высокий уровень учебной самостоятельности, мотивации и вовлечённости по сравнению со студентами, обучавшимися традиционными способами. Полученные данные подтверждают, что визуальные методы обучения существенно способствуют развитию компетенции самостоятельного обучения у студентов направления Охрана труда и техника безопасности. Исследование имеет практическую значимость для совершенствования стратегий преподавания в технических вузах и обосновывает целесообразность интеграции визуальных учебных средств в профессиональное образование в области безопасности труда.

Ключевые слова: визуальные методы обучения; самостоятельное обучение; образование в области охраны труда и техники безопасности; студенты бакалавриата; техническое высшее образование; учебная компетенция.

Introduction

The rapid development of technology and the growing complexity of industrial processes have significantly increased the demand for highly qualified specialists in the field of Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi. Modern safety professionals are expected not only to possess theoretical knowledge but also to continuously update their competencies through independent learning. Consequently, the development of self-directed learning competence has become an essential objective of higher education, particularly in technical universities. Self-directed learning refers to learners' ability to take responsibility for planning, implementing, and evaluating their own learning processes. Previous studies emphasize that students who demonstrate strong self-directed learning skills are more adaptable to professional challenges and more effective in lifelong learning environments. However, traditional teacher-centered instructional approaches often limit students' active engagement and independence, especially in technically complex subjects.

In recent years, visual teaching methods have gained increasing attention as effective tools for enhancing students' cognitive engagement and learning autonomy. Visual elements such as mind maps, diagrams, and infographics help learners organize information, identify relationships between concepts, and better understand complex technical content. In Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi education, where abstract regulations, risk assessment procedures, and safety systems are commonly taught, visual methods may play a particularly important role. Despite the growing interest in visual learning strategies, empirical research focusing on their impact on self-directed learning competence among senior Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi students remains limited. Therefore, this study aims to investigate the effectiveness of visual teaching methods in developing self-directed learning competence among fourth-year undergraduate students in technical higher education institutions.

Research Methodology

This study employed a quasi-experimental research design to examine the effectiveness of visual teaching methods in developing self-directed learning competence among senior undergraduate students majoring in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi. A quasi-experimental approach was selected because it allows comparison between groups under real educational conditions without random assignment, which is common in higher education settings. The participants in the study were fourth-year undergraduate students enrolled in the Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi (61020201) program at several technical higher education institutions. A total of two intact groups participated in the research: an experimental group and a control group. Both groups were comparable in terms of academic level, curriculum content, and prior learning experience. The research was conducted over one academic term. The control group was taught using traditional lecture-based instructional methods, including verbal explanations and textbook-based learning. In contrast, the experimental group was instructed using visual teaching methods, such as mind maps, diagrams, and infographics. These visual tools were integrated into lessons related to occupational safety regulations, risk assessment processes, and hazard prevention systems. The instructional content for both groups was identical; only the teaching methods differed. Data were collected using multiple instruments to ensure reliability. A Self-Directed

Learning Readiness Questionnaire based on a five-point Likert scale was administered to assess students' learning autonomy, motivation, and self-management skills. In addition, pre-test and post-test assessments were conducted to evaluate students' understanding of occupational safety concepts before and after the instructional intervention.

The collected data were analyzed using descriptive statistical methods, including mean scores and percentage comparisons. The pre-test and post-test results of the experimental and control groups were compared to determine changes in self-directed learning competence. This approach enabled the identification of differences in learning outcomes attributable to the use of visual teaching methods. Participation in the study was voluntary, and students were informed about the purpose of the research. The confidentiality of participants' responses was ensured, and the collected data were used solely for academic research purposes.

ANALYSIS AND RESULTS

The pre-test results indicated that there was no significant difference between the experimental and control groups prior to the instructional intervention. Both groups demonstrated similar levels of self-directed learning competence and baseline knowledge of occupational safety concepts, which confirms the initial equivalence of the groups.

Table 1: Pre-test results of experimental and control groups

Group	N	Mean Score	Percentage (%)
Experimental Group	30	61.4	61.4
Control Group	30	60.8	60.8

As shown in Table 1, the mean scores of both groups were nearly identical, indicating comparable starting conditions for the experiment. After the instructional intervention, noticeable differences were observed between the experimental and control groups. Students in the experimental group, who were taught using visual teaching methods, demonstrated higher levels of self-directed learning competence compared to those in the control group.

Table 2: Post-test results of experimental and control groups

Group	N	Mean Score	Percentage (%)
Experimental Group	30	78.9	78.9
Control Group	30	68.2	68.2

The experimental group showed a significant improvement in learning autonomy, motivation, and engagement. In contrast, the control group demonstrated only moderate progress, suggesting that traditional instructional methods were less effective in promoting self-directed learning. To further illustrate the effectiveness of visual teaching methods, pre-test and post-test results were compared within each group.

Table 3: Improvement comparison between groups

Group	Pre-test (%)	Post-test (%)	Improvement (%)
Experimental Group	61.4	78.9	+17.5
Control Group	60.8	68.2	+7.4

The experimental group achieved a 17.5% improvement, which is more than double the improvement observed in the control group. These findings indicate that visual teaching methods substantially enhanced students' self-directed learning competence in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi education. Overall, the results demonstrate that integrating visual teaching methods such as mind maps, diagrams, and infographics into Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi courses leads to higher levels of self-directed learning competence among senior undergraduate students. The findings support the effectiveness of visual learning strategies in technical higher education contexts. The purpose of this study was to examine the effectiveness of visual teaching methods in developing self-directed learning competence among senior undergraduate students majoring in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi. The findings clearly demonstrate that students exposed to visual instructional strategies achieved higher levels of learning autonomy, motivation, and engagement compared to those taught using traditional teaching methods. The substantial improvement observed in the experimental group supports the assumption that visual teaching methods enhance students'

ability to organize information, regulate their learning processes, and take responsibility for independent study. Visual tools such as mind maps, diagrams, and infographics appear to facilitate deeper cognitive processing by helping learners identify relationships between concepts and structure complex information more effectively. This is particularly relevant in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi education, where students are required to understand abstract regulations, procedural systems, and risk assessment frameworks.

The results of this study are consistent with previous research emphasizing the positive impact of visual learning strategies on student engagement and academic performance. Prior studies have suggested that visual representations support meaningful learning by reducing cognitive load and improving information retention. In the present study, visual teaching methods not only improved content understanding but also contributed to the development of self-directed learning competence, which is a critical skill for future safety professionals who must continuously update their knowledge in response to evolving industrial standards. In contrast, the control group demonstrated limited progress in self-directed learning competence, indicating that traditional lecture-based instruction may not sufficiently promote independent learning skills among senior undergraduate students. While conventional methods remain effective for knowledge transmission, they may restrict opportunities for students to actively manage their own learning processes.

An important implication of these findings is that integrating visual teaching methods into technical higher education curricula can enhance students' readiness for lifelong learning. For Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi programs, the use of visual tools may support students in independently analyzing workplace hazards, interpreting safety regulations, and applying theoretical knowledge to practical contexts. Despite its contributions, this study has certain limitations. The research was conducted with a limited sample size and focused exclusively on senior undergraduate students in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi programs. Future research could expand the sample to include students from different academic years or other technical disciplines and apply more advanced statistical analyses to further validate the findings. Overall, the discussion highlights that visual teaching methods represent an effective pedagogical approach for fostering self-directed learning competence in technical higher education and should be considered an integral component of modern instructional practice.

CONCLUSION

This study examined the effectiveness of visual teaching methods in developing self-directed learning competence among senior undergraduate students majoring in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi. The findings demonstrate that integrating visual instructional tools such as mind maps, diagrams, and infographics significantly enhances students' learning autonomy, motivation, and engagement compared with traditional teaching approaches. The results confirm that visual teaching methods support students in structuring complex technical information, understanding safety-related concepts more effectively, and taking greater responsibility for their own learning processes. This is particularly important for Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi education, where future professionals must continuously update their knowledge and independently adapt to evolving industrial safety standards.

Overall, the study concludes that visual teaching methods represent an effective pedagogical approach for fostering self-directed learning competence in technical higher education and contribute positively to the quality of professional training in Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi programs.

Based on the findings, the following recommendations are proposed:

Visual teaching methods should be systematically integrated into Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi curricula in technical higher education institutions. Instructors are encouraged to combine traditional instruction with visual tools to promote independent and active learning. Higher education institutions should provide training for instructors on the effective use of visual learning strategies. Future research should involve larger samples, different academic levels, and more advanced statistical analyses to further validate the effectiveness of visual teaching methods.

References:

1. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman.
2. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university* (4th ed.). Maidenhead, UK: Open University Press.
3. Bonk, C. J., & Graham, C. R. (2006). *The handbook of blended learning*. San Francisco, CA: Pfeiffer.
4. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction* (4th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
5. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

6. Dunlosky, J., Rawson, K. A., Marsh, E. J., Nathan, M. J., & Willingham, D. T. (2013). Improving students' learning with effective learning strategies. *Psychological Science in the Public Interest*, 14(1), 4–58. <https://doi.org/10.1177/1529100612453266>
7. Knowles, M. S. (1975). *Self-directed learning: A guide for learners and teachers*. New York, NY: Association Press.
8. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. Merriam, S. B., & Bierema, L. L. (2014). *Adult learning: Linking theory and practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
10. Prince, M. (2004). Does active learning work? *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223–231.
11. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67.
12. Schunk, D. H. (2012). *Learning theories: An educational perspective* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
13. Song, L., & Hill, J. R. (2007). A conceptual model for understanding self-directed learning. *Educational Technology Research and Development*, 55(1), 27–50.
14. Tufte, E. R. (2001). *The visual display of quantitative information*. Cheshire, CT: Graphics Press.
15. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.
16. Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2011). *Handbook of self-regulation of learning and performance*. New York, NY: Routledge.
17. OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030*. Paris: OECD Publishing.
18. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris: UNESCO.

MAKTABGACHA TA'LIMDA INNOVATSION TA'LIM TEKNOLOGIYALARINI QO'LLASHDA XORIJ TAJRIBASI

Aliyeva Ravshanoy Zaripovna

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi maktabgacha,
boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim bugungi kunda jamiyatning eng muhim bo'g'inlaridan biri sifatida bolalarning har tomonlama rivojlanishini, ularning intellektual, ijtimoiy-emotsional va ijodiy salohiyatini erta yoshdan shakllantirishga xizmat qilishi yoritilgan. Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda ta'limga bo'lgan yangi yondashuvlar maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng qo'llashni talab etmoqda.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, innovatsion ta'lim texnologiyalari, xorijiy tajriba, pedagogik innovatsiyalar, raqamli ta'lim, interfaol metodlar, STEAM ta'limi, inklyuziv ta'lim, ta'lim sifati, zamonaviy pedagogika.

Abstract: In this article, preschool education is considered one of the most important components of modern society, serving to ensure the comprehensive development of children and the formation of their intellectual, socio-emotional, and creative potential from an early age. The processes of globalization, the rapid development of digital technologies, and new approaches to education require the widespread application of innovative pedagogical technologies in the preschool education system as well.

Key words: preschool education, innovative educational technologies, foreign experience, pedagogical innovations, digital education, interactive methods, STEAM education, inclusive education, quality of education, modern pedagogy.

Аннотация: В данной статье дошкольное образование в современных условиях рассматривается как одно из важнейших звеньев общества, способствующее всестороннему развитию детей и формированию их интеллектуального, социально-эмоционального и творческого потенциала с раннего возраста. Процессы глобализации, стремительное развитие цифровых технологий и новые подходы к образованию требуют широкого внедрения инновационных педагогических технологий и в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновационные образовательные технологии, зарубежный опыт, педагогические инновации, цифровое образование, интерактивные методы, STEAM-образование, инклюзивное образование, качество образования, современная педагогика.

KIRISH

Hozirgi paytda maktabgacha ta'limda olib borilayotgan islohotlarning barchasi barkamol va intellektual rivojlangan, eng muhimi, hayot sinovlarida o'z maqsadi hamda mustahkam pozitsiyasiga ega bo'lgan kelajak avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishga qaratilgandir. Yoshlikdan yaxshi ta'lim-tarbiya berib borilsa, kelajakda bolalar, albatta, yurtga kerakli inson bo'lib yetishadilar. Bolalarning har tomonlama yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida kamol topishida tarbiyachi-pedagoglarning o'rni va ahamiyati katta. Shuning uchun bo'lajak tarbiyachilarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatga kirib borish jarayonida ularning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish muhim masala sanaladi. Dunyoda rivojlanib borayotgan mamlakatlar tajribasiga e'tibor qaratilganda, taraqqiyotning yetakchi kuchi sifatida ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash muhim ahamiyat kasb etayotgani ayon bo'ladi. Mamlakatimizda maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining eng ustuvor jihatlari bo'lajak tarbiyachilarning ilmiy salohiyatiga asoslanishini inobatga olgan holda, sohada eng ilg'or kadrlarni tayyorlash bo'yicha ko'plab amaliy vazifalar amalga oshirilmoqda. Ayni paytda kelajak avlodda, ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida shakllanib borayotgan milliy tuyg'ularni yanada rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Milliy g'urur, milliy qadriyatlar, birdamlik va hamjihatlik tuyg'ulari zaminida shakllangan vatanparvarlik yotadi. Tarbiyalanuvchilarda yurtga bo'lgan muhabbat va u bilan faxrlanish tuyg'usi qanchalik kuchli bo'lsa, vatanni sevib ardoqlash, yuksak darajada hurmat qilish ham shunchalik mustahkam bo'ladi. Har bir inson o'z

vatani tarixi, milliy qadriyatlari, ona tili, madaniyati, milliy urf-odatlarini chuqur bilib, millat taqdiri hamda istiqboli haqida teran tasavvurga ega bo'lsa, mustaqillikning poydevori yanada mustahkamlanadi. Hozirgi kunda ma'naviyat masalasi mustaqillikni mustahkamlash, istiqbol sari ishonch bilan borishda shaxs ma'naviyatini shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yurtimizda maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlarni qo'llash bo'yicha turli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekistonning taniqli pedagoglari G'ayrat Murodov va Sodiqjon Tursunov maktabgacha ta'lim tizimida yangi pedagogik texnologiyalar hamda o'quv dasturlarini ishlab chiqish orqali bolalarning kreativ fikrlashini va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni taklif etganlar. Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar pedagogik jarayon samaradorligini oshirib, bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Ta'limda yangi metodlar va texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish orqali pedagogik ishlar sifatini oshirish mumkin. Ushbu innovatsion yondashuvlar maktabgacha ta'limda bolalar uchun yanada samarali, qiziqarli va rivojlantiruvchi muhit yaratishga imkon beradi. Innovatsion yondashuvlar mavjud ta'lim tizimi va metodologiyasini yangilash, zamonaviy ilmiy-texnologik yutuqlar hamda pedagogik tajribalar asosida takomillashtirishga qaratilgan yangi g'oyalar, metodlar, texnikalar va tizimlarning qo'llanilishidir.

Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar bolalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlash, o'z-o'zini anglash va ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Jumladan, modulli ta'lim bolalar uchun qiziqarli va rivojlantiruvchi modullar asosida tashkil etilib, har bir modul muayyan qobiliyatni rivojlantirishga qaratiladi. Interaktiv ta'lim texnologiyalarida esa zamonaviy o'quv vositalari, kompyuter dasturlari va multimedia imkoniyatlari orqali bolalar faol o'qitiladi, bu esa ularning o'z-o'zini anglash, ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy ta'limda texnologiya muhim o'rin tutadi, jumladan, san'at ta'limida ham. Raqamli vositalar " planshetlar, raqamli kameralar va maxsus san'at dasturlari " bolalarga yangi imkoniyatlarni o'rganish hamda san'at repertuarini kengaytirish imkonini beradi. Masalan, bolalar raqamli chizish ilovalari yordamida san'at asarlari yaratishlari yoki animatsiya va video tahrirlash vositalaridan foydalanib qisqa ijodiy loyihalarni ishlab chiqishlari mumkin. Ushbu yondashuv an'anaviy san'at shakllarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilib, bolalarda har ikki soha bo'yicha chuqurroq tushuncha shakllanishiga yordam beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Loyiha asosidagi ta'lim bolalarni guruhlar bo'lib ishlashga jalb etish, muayyan mavzu yoki loyiha doirasida tadqiqotlar olib borishga undashga qaratilgan bo'lib, bu usul bolalarda mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bolalarning iqtidori aynan erta yosh davrida namoyon bo'lishi lozim. Yosh ulg'aygani sari bolaning ongi kengayib boradi, analitik qobiliyatlari shakllanadi va natijada uning tasviriy faoliyati ham mazmunan boyiydi. Pedagog o'z kasbiy faoliyati jarayonida ushbu o'zgarishlarni aniq farqlay olishi va ularni to'g'ri tahlil qilishi muhimdir. Bola o'quv topshiriqlarini mustaqil bajarishni o'rganib olsa, mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda ham shunday faoliyatni davom ettira oladi.

Boshqaruv va tarbiya jarayonida psixologik innovatsiyalarni qo'llash pedagoglar va psixologlardan bolalar bilan ishlashda yangi metod va texnikalardan foydalanishni, bolalar psixologiyasini chuqur tushunishni talab etadi. Bu esa bolalar bilan samarali muloqot o'rnatish hamda ularning psixologik ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar bolalarni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, yangi g'oyalar yaratishga va muammolarni mustaqil hal qilishga o'rgatadi. Ta'lim jarayonining qiziqarli, interaktiv va o'yin asosida tashkil etilishi bolalarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda ularni faol o'rganishga undaydi. Innovatsion metodlar bolalarning individual ehtiyojlarini qondirish, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish imkonini yaratadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar yordamida ta'lim sifati oshadi, natijada bolalar tezroq va samaraliroq bilim egallaydilar. Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda yuzaga keladigan muammolardan biri resurslarning yetishmasligidir. Innovatsion yondashuvlar uchun zarur bo'lgan texnologik va moddiy resurslar, ayniqsa nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarida, har doim ham mavjud bo'lavermaydi, bu esa ta'lim jarayonini takomillashtirishga to'sqinlik qiladi. Ikkinchi muhim muammo pedagoglarning tayyorgarlik darajasi bilan bog'liqdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagoglarning yangi texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo'llashga yetarli darajada tayyor emasligi ham muhim muammo hisoblanadi. Ba'zi hollarda ular yangi yondashuvlarni to'liq tushunmasliklari yoki ularga nisbatan qarshilik ko'rsatishlari mumkin. Uchinchi muammo bolalar uchun moslashtirilgan ta'lim dasturlarini

ishlab chiqish jarayonining sustligidir. Innovatsion yondashuvlar asosida yaratilgan ta'lim dasturlari va metodikalar har doim ham bolalar psixologiyasiga mos kelavermaydi, bu esa pedagoglar va ta'lim tashkilotlarining to'g'ri yondashuvni tanlashda qiyinchiliklarga duch kelishiga sabab bo'ladi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun resurslar bilan ta'minlash, ya'ni innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishga zarur bo'lgan texnologik va moddiy bazani mustahkamlash muhimdir. Davlat va xususiy sektor hamkorligi ushbu jarayonni sezilarli darajada yengillashtirishi mumkin. Shuningdek, pedagoglar uchun doimiy malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglarni tashkil etish zarur bo'lib, bu ularni yangi pedagogik uslublar va texnologiyalar bilan tanishtirishga xizmat qiladi. Innovatsion metodlarni keng joriy etish, ularni o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida samarali tatbiq etish hamda bolalar uchun innovatsion o'quv dasturlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir. Shu bilan birga, bolalar uchun do'stona, kreativ va interaktiv o'quv muhitlarini yaratish lozim.

Maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va psixologik metodlarga moslashtirish zarur. Ushbu o'zgarishlarni amalga oshirishda hamkorlikda ishlash va tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yosh davri ta'limning asosiy bosqichlaridan biri sifatida talqin etilib, uning potensial mazmuni keyingi bosqichlardan kam emasligi ko'plab manbalarda qayd etilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida maktabgacha ta'lim, maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalar bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi ekani ta'kidlangan. Shu bilan birga, bog'cha tarbiyachilari, maktab muallimlari, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilar yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni sifatida e'tirof etilgan.

Maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilishning rasmiy belgilari maktabgacha ta'limning barcha bo'g'inlarini modernizatsiya qilish imkonini beradigan huquqiy, ma'muriy va iqtisodiy sharoitlarni o'zgartirishga qaratilgan yangi me'yoriy hujjatlar bilan belgilanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning o'ziga xos formatini topish, shaxsiy modelini amaliyotga joriy etish imkonini beruvchi yangi ta'lim shakllariga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Yaqin vaqtgacha maktabgacha ta'lim tashkilotlarining odatiy bir yo'nalishdagi faoliyati yangi texnologiyalarni joriy etish orqali xilma-xillikka ega bo'la boshladi. "Ta'lim muassasasi" tushunchasining "ta'lim tashkiloti" tushunchasi bilan almashtirilishi ham ushbu jarayonning ifodasidir. Zamonaviy hayot talablari hamda maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartiga muvofiq ta'lim-tarbiya jarayonlarini sifatli tashkil etish har bir maktabgacha ta'lim tashkiloti oldidagi asosiy maqsad hisoblanadi. Davlat standartining asosiy vazifalari qatorida ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali shakl va usullarni joriy etish, shuningdek ta'lim-tarbiya jarayonining hajmi, mazmuni va sifatiga doir majburiy minimal talablarni belgilash va ularning ijrosini nazorat qilish masalalari muhim o'rin tutadi. Bunga esa bolalarning individual ichki salohiyatini to'liq ochib berish uchun zarur sharoit yaratadigan yangi pedagogik metodologiyalar va xalqaro miqyosda tan olingan innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish orqali erishish mumkin. Shu ma'noda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayoni jamiyat ehtiyojlari va o'zgaruvchan talablariga mos keladigan integratsiyalashgan tizimga aylanishi lozim.

Pedagogik texnologiyaning eng muhim jihati bolaning ta'lim jarayonidagi pozitsiyasi va kattalarning unga bo'lgan munosabatidir. Kattalar bolalar bilan muloqotda "bolaning yonida emas, ustidan hukmronlik qilgan holda ham emas, balki faqat birgalikdagi faoliyatda" bo'lish tamoyiliga amal qilishlari zarur. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi bolaning shaxs sifatida shakllanishiga ko'maklashishdan iborat.

XXI asr ilm-fan va texnologiyalar yuksalishining yangi bosqichi bo'lib, u innovatsiyalar asri sifatida e'tirof etiladi. Raqamli transformatsiya va globalashuv sharoitida ta'lim sohasiga qo'yilayotgan talablar o'zgarib, yangi yondashuvlar, metod va texnologiyalar paydo bo'lmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimi zamonaviy va ilg'or tajribalarni o'zlashtirgan holda jadal rivojlanmoqda. Bolaning dastlabki rivojlanish bosqichi hisoblangan ushbu davr shaxs sifatida shakllanish, bilishga qiziqish va atrof-muhitni o'rganishga bo'lgan tabiiy ehtiyojlarning eng yuqori nuqtasi sanaladi. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida sifatli ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim nafaqat bilim berishni, balki bolalarda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishni ham nazarda tutadi. Bu esa an'anaviy metodlarga nisbatan samaraliroq bo'lgan, bolani markazga qo'ygan innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llashni talab qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, bolalarning individual imkoniyatlarini to'liq ochib berish va ularni faollikka undashga qaratilgan yangi avlod metod va vositalari majmuasidir. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini jonlantiradi hamda bolaning psixologik, ijtimoiy va intellektual jihatdan barkamol bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Ilk qadam" davlat dasturining joriy etilishi, tarbiyachilar malakasini oshirishga qaratilgan islohotlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish zaruratini yaqqol namoyon etadi. Shu bois

ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning zarurati, afzalliklari, turlari hamda ularning ta'lim samaradorligiga ko'rsatayotgan ijobiy ta'siri har tomonlama tahlil qilinadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar hamda STEAM va inklyuziv ta'lim elementlarini samarali joriy etish ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu tajribalarni milliy ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirib qo'llash pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, bolalarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini shakllantirish hamda ularni kelgusidagi ta'lim bosqichlariga puxta tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois, maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonini tizimli ravishda rivojlantirish va xorijiy ilg'or tajribalarni chuqur o'rganish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. " Toshkent, 2017. <https://lex.uz/uz/docs/-3334234?ONDATE2=09.11.2021&action=compare>
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi. " Toshkent, 2019.
3. Sodiqova Sh. A. Maktabgacha pedagogika. " Toshkent: O'qituvchi, 2020.
4. Abduqodirov A. A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. " Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Klarin M. V. Innovatsii v mirovoi pedagogike. " Moskva: Pedagogika, 2019.
6. UNESCO. Innovating Education and Educating for Innovation. " Paris, 2016.
7. OECD. Early Childhood Education and Care: Building Strong Foundations for the Future. " Paris, 2017.
8. Bybee R. W. STEM Education: Innovation and Reform. " New York: Routledge, 2018.
9. Johnson L., Adams Becker S., Estrada V. Technology Outlook for Early Childhood Education. " Austin: NMC, 2019.
10. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. " Harvard University Press, 1978.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHNING TASHKILIY SHAKLLARI VA TA'LIM VOSITALARI

Daniyarova Sarbinaz Maxsetovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti assistenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda elektron dasturiy ta'minotni takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda elektron ta'lim muhitini tashkil etishda interaktiv, differensial va integrativ yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, individual ta'limni yo'lga qo'yish hamda kognitiv va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi. Shuningdek, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini elektron dasturiy ta'minotdan samarali foydalanishga tayyorlash masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, axborot texnologiyalari, tashkiliy shakllar, elektron resurslar, interaktiv vositalar, mustaqil ish, amaliy mashg'ulotlar, ta'lim vositalari.

Abstract: This article examines the improvement of electronic educational software for teaching information technologies in primary education. The study highlights the importance of creating an effective electronic learning environment based on interactive, differentiated, and integrative approaches. The use of digital educational resources enhances students' digital literacy, supports personalized learning, and fosters cognitive and creative skills. In addition, the article emphasizes the training of future primary school teachers to effectively design and apply electronic educational software, ensuring higher quality and efficiency in the modern educational process.

Key words: primary education, information technologies, organizational forms, electronic resources, interactive tools, independent work, practical classes, teaching aids.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования электронного программного обеспечения по предмету "Информационные технологии" в начальных классах. Анализируется роль электронной образовательной среды и значение интерактивного, дифференцированного и интегративного подходов в повышении эффективности учебного процесса. Использование электронных образовательных ресурсов способствует развитию цифровой грамотности учащихся, формированию индивидуальной траектории обучения, а также развитию их когнитивных и творческих способностей. Особое внимание уделяется подготовке будущих учителей начальных классов к эффективному применению электронного программного обеспечения в образовательной деятельности.

Ключевые слова: начальное образование, информационные технологии, организационные формы, электронные ресурсы, интерактивные средства, самостоятельная работа, практические занятия, средства обучения.

KIRISH

Ta'limni amalga oshirish o'quv jarayonini tashkil etishning turli shakllarini bilish va ulardan mohirona foydalanishni, shuningdek, ularni doimiy ravishda takomillashtirish va modernizatsiya qilishni talab etadi. Ta'limning tashkiliy shakli deganda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni amalga oshirish usuli tushuniladi, uning doirasida ta'lim mazmuni, didaktik vazifalar va o'qitish usullari mujassamlanadi. Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda tashkiliy shakllar va ta'lim vositalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, texnologiyalarga moslashish hamda global rivojlanish talablariga javob berishga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalarini joriy etishning ijtimoiy ehtiyoji zamonaviy jamiyat taraqqiyoti va ta'lim tizimidagi tarkibiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq holda yuzaga kelgan. Axborot texnologiyalarining o'quv jarayoniga integratsiyasi orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari yangi avlod texnologiyalariga moslashadi. Shu bilan birga, bu jarayon o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish, ilmiy-texnologik taraqqiyotga mos raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash hamda global miqyosda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan

kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari fanidan elektron ta'lim resurslarini yaratishda foydalaniladigan ta'lim vositalari, shuningdek, ta'lim jarayonini zamonaviy va samarali tashkil etishda muhim bo'lgan tashkiliy shakllar va vositalar tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ma'ruza tashkiliy shakllar tizimida yetakchi o'rin egallaydi. Uning asosiy didaktik maqsadi talabalarning o'quv materialini keyingi bosqichlarda chuqur o'zlashtirishlari uchun mustahkam asos yaratishdan iborat. Ma'ruzalarning vazifasi talabalarni o'rganilayotgan mavzuga, xususan, informatika va axborot texnologiyalari fanining boshlang'ich bilimlar kursiga yo'naltirish, ushbu fanning xususiyatlari va imkoniyatlarini ochib berishdir. Ma'ruza mashg'ulotlari talabalarni mustaqil ishlashga yo'naltiradi hamda ularni o'quv-uslubiy masalalarni hal etish usullari bilan tanishtiradi, bu esa keyinchalik mustaqil ishlarni samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Seminar mashg'ulotlari o'quv muammolari tizimini hal etish, talabalarning o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarini muhokama qilish va doimiy nazorat funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan. Amaliy mashg'ulotlar asosan kompyuter xonalarida olib borilib, muammolarni mustaqil hal qilishga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar jarayoni quyidagi shakllarda tashkil etilishi mumkin: talabalar mustaqil ravishda boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun istalgan mavzu bo'yicha dars yoki dars parchasini tayyorlaydi va uni kursdoshlari auditoriyasi oldida o'qituvchi ro'lda namoyish etadi, natijada dars mazmuni va metodikasi bo'yicha jamoaviy muhokama tashkil etilib, o'quvchilarning faolligi hamda tahliliy ko'nikmalari rivojlanadi; oldindan talabalar kichik guruhlariga bo'linib, har bir guruh informatika va axborot texnologiyalari metodologiyasining muayyan yo'nalishini chuqur o'rganadi va mashg'ulot davomida ishbilarmonlik o'yini shaklida tanlangan metodikaning afzalliklari taqdim etiladi, boshqa guruhlar esa uning zaif tomonlari va kamchiliklarini aniqlaydi; talabalar yoki talabalar guruhi ma'lum mavzuni o'rganish uchun dasturiy ta'minotni taklif etadi, undan foydalanish metodikasini asoslaydi, qolgan talabalar esa ekspert sifatida baholash jarayonida ishtirok etadi; oldindan tanlangan talabalar guruhi jamoaviy ijodiy loyihani taqdim etadi va uni himoya qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mashqlar (amaliy mashg'ulotlar turlaridan biri) o'qitishning tashkiliy shakli bo'lib, ular yordamida bilim, ko'nikma va malakalarni oshirish amalga oshiriladi. Ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni birlamchi harakatni mustahkamlash, takomillashtirish hamda eng oddiy harakatlardan murakkabroq harakatlarga o'tish jarayonini o'z ichiga oladi. Muayyan ko'nikmalarni shakllantirish uchun mashqlarni bajarish tegishli nazariy materialga asoslanadi (odatda nazariy ma'lumotlar amaliy mashg'ulotlar bilan parallel ravishda o'qiladigan ma'ruzalarda beriladi). O'z navbatida, mashqlarni bajarish nazariy tamoyillarni yanada mustahkam o'zlashtirishga, ularni chuqurroq va har tomonlama tushunishga, ayrim hollarda esa kengaytirish va rivojlantirishga yordam beradi.

Mustaqil ish bu o'qituvchi tomonidan bevosita nazorat qilinmasdan talabalar tomonidan topshiriqlarni bajarish jarayonidir. Taklif etilayotgan dasturni tashkil etishda talabalarning mustaqil ishi muhim rol o'ynaydi. Mazkur dastur doirasida mustaqil ish turli shakllarda amalga oshiriladi. Seminar va laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik, avvalo, individual xarakterga ega bo'lsa-da, kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish holda jamoaviy ijodiy loyihalarni amalga oshirishga asoslangan guruh shaklidagi ish turlariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Ta'limning nazariy va uslubiy darajalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida o'qitish vositalaridan keng foydalaniladi. Jumladan, an'anaviy vositalar sifatida dasturning har bir bloki bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar, asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlari, boshlang'ich sinf informatika o'qituvchilarini tayyorlashga oid nazariy va eksperimental tadqiqotlar, har bir modul bo'yicha vazifalarni bajarish uchun uslubiy tavsiyalar hamda texnik-elektron resurslarni yaratishda foydalaniladigan mavjud elektron dasturiy ta'minotlar va ta'lim dasturlarini ishlab chiqish vositalari qo'llaniladi.

Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari fanidan elektron resurslar yaratishda foydalaniladigan ta'lim vositalari ta'lim jarayonini zamonaviy va samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalar o'quvchilarga yangi texnologiyalarni o'rganish, bilimlarni interaktiv tarzda mustahkamlash hamda ta'lim jarayonini qiziqarli va individualizatsiya qilingan shaklda olib borish imkoniyatini yaratadi. Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi asosan an'anaviy, yangi va texnik vositalar orqali amalga oshiriladi. Har bir vosita o'ziga xos xususiyatlari bilan o'quvchilarda texnologiyalarni o'zlashtirish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalarini o'rganishda an'anaviy ta'lim vositalari, ya'ni ilgari qo'llanilgan va hozirgi kunda ham keng tarqalgan resurslar, o'quv jarayonining dastlabki bosqichida muhim o'rin tutadi. Ushbu vositalar o'quvchilarning mavjud bilimlarini mustahkamlash va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga tayyorlash uchun zarur hisoblanadi. Jumladan, an'anaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalari nazariy

bilimlarni tizimli tarzda yetkazishda keng qo'llaniladi. Bu resurslar axborot texnologiyalari fanining asosiy tamoyillarini tushuntirishda, mavzularni chuqurroq o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, plakatlar, diagrammalar va chizmalar kabi vizual materiallar ham an'anaviy ta'lim vositalari tarkibiga kiradi. Bunday materiallardan foydalanish mavzularni yanada tushunarli va ko'rgazmali tarzda yoritishga, bilimlarni mustahkamlashga hamda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Yangi ta'lim vositalari axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ta'lim jarayoniga joriy etilayotgan muhim komponentlar hisoblanadi. Ushbu vositalar o'quvchilarning o'rganish jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish imkonini beradi. Interaktiv ta'lim platformalari va dasturlari, masalan, "Khan Academy", "Scratch" va "Code.org" kabi resurslar o'quvchilarga dasturlash va texnologiyalarni o'rganishda keng imkoniyatlar yaratadi. Mazkur platformalar video materiallar, mashqlar va interaktiv kurslar orqali bilimlarni o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, "Tynker" va "Lightbot" kabi mobil ilovalar ham dasturlash asoslarini o'rganishni osonlashtirib, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Elektron darsliklar va interaktiv materiallar ham yangi ta'lim vositalari sirasiga kiradi. Elektron darsliklar an'anaviy darsliklardan farqli ravishda multimedia elementlarini o'z ichiga olib, animatsiyalar, video materiallar va interaktiv diagrammalar orqali mavzularni o'rganish imkonini yaratadi. Bunday darsliklar o'quvchilarning o'rganish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlab, bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Texnik ta'lim vositalari axborot texnologiyalarini amaliy tarzda o'rganish imkonini beruvchi resurslar sifatida alohida ahamiyatga ega. Robototexnika to'plamlari, jumladan, "Lego Mindstorms", "Arduino" va "VEX Robotics", dasturlash, muhandislik va mexanika asoslarini o'rganishda keng qo'llaniladi. Ushbu vositalar o'quvchilarga robotlar yaratish va ularni dasturlash ko'nikmalarini shakllantirish, real hayotga yaqin texnologiyalar bilan ishlash imkonini beradi hamda amaliy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari texnik ta'lim vositalarining muhim qismi hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarga virtual muhitlarni yaratish va o'zgartirish imkonini beradi. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilar o'rganilayotgan materialni amaliyotda sinab ko'rishlari mumkin. Bunday texnologiyalar o'quvchilarga axborot texnologiyalari fanini o'rganishda zamonaviy yondashuvlarni qo'llash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, 3D printerlar va 3D modellashtirish dasturlari ham texnik ta'lim vositalari orasida muhim o'rin tutadi. 3D modellashtirish o'quvchilarga dizayn va muhandislik ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini berib, yaratilgan modellarni 3D printerlar yordamida jismoniy shaklga keltirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalarini o'rganishda an'anaviy, yangi va texnik ta'lim vositalarining integratsiyasi ta'lim jarayonini yanada samarali hamda interaktiv qiladi. Ushbu vositalar o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda keng imkoniyatlar yaratadi, shuningdek, ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etishga xizmat qiladi. Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, bilimlarni chuqurroq egallashga yordam beradi va ularni texnologiyalarni qo'llashda zarur amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida (PF-6079-son Farmon). <https://lex.uz/docs/-5030957>
2. Fayzullayev, T. (2024). The role of digital technology in education of Uzbekistan. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 3(2). <https://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/2202>
3. Sharipova, Z. Sh. (2024). Digital transformation of the education system in Uzbekistan: Challenges, opportunities, and future prospects. PST Journal. <https://pstjournal.uz/index.php/pst/article/download/21/19/37>

NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

Davlatova Nigora Berdimurot qizi
Turon universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada nutq madaniyati hodisasi va uni shakllantiruvchi asosiy sifatlari tahlil qilinadi. Nutq madaniyati individual va jamiyat darajasida til madaniyati strukturasi tashkil etadi, shuningdek o'qish madaniyati, matn bilan ishlash madaniyati hamda axborot madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqotda nutqning normativ, kommunikativ va axloqiy jihatlari, adabiy til va notiqlik san'ati bilan bog'liqligi hamda nutq madaniyati orqali muloqotning samarali tashkil etilishi ko'rib chiqilgan. Maqola nutq madaniyatini rivojlantirishning pedagogik va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, til madaniyati, nutq me'yori, kommunikativ nutq, adabiy til, notiqlik, axloqiy jihatlari.

Abstract: The article analyzes the phenomenon of speech culture and the main qualities that shape it. Speech culture organizes the structure of language culture at both individual and societal levels and is closely connected with reading culture, text-processing culture, and information culture. The study examines the normative, communicative, and ethical aspects of speech, its relation to literary language and oratory art, and the effective organization of communication through speech culture. The article highlights the pedagogical and social significance of developing speech culture.

Key words: speech culture, language culture, speech norms, communicative speech, literary language, oratory, ethical aspects.

Аннотация: В статье анализируется феномен речевой культуры и основные качества, формирующие её. Речевая культура формирует структуру языковой культуры на индивидуальном и общественном уровнях, а также тесно связана с культурой чтения, работой с текстом и информационной культурой. В исследовании рассматриваются нормативные, коммуникативные и этические аспекты речи, связь с литературным языком и ораторским искусством, а также эффективная организация общения через речевую культуру. Статья раскрывает педагогическое и социальное значение развития речевой культуры.

Ключевые слова: речевая культура, языковая культура, нормы речи, коммуникативная речь, литературный язык, ораторское искусство, этические аспекты.

KIRISH

Nutq madaniyati insonning til madaniyati va shaxsiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantiruvchi muhim hodisa hisoblanadi. Bugungi kunda til va muloqot insoniyatning ijtimoiy, madaniy hamda ma'naviy rivojlanishida asosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Nutq madaniyati shaxsning fikrini aniq va lo'nda ifoda etish, muloqot vazifalarini samarali bajarish hamda jamiyatdagi turli kommunikativ vaziyatlarda odo-axloq me'yorlariga rioya qilish imkonini beradi. Kommunikativ yondashuv nutq madaniyatini shakllantirishda pedagogik jarayonni o'quvchi markazida tashkil etish, interfaol metodlar va muloqot vaziyatlari orqali til ko'nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat til me'yorlarini egallaydilar, balki o'z fikrini aniq ifodalash, tinglovchi bilan samarali aloqada bo'lish hamda turli kommunikativ rollarni bajarish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyati va uning kommunikativ yondashuv asosida shakllanishi bugungi pedagogika va tilshunoslik tadqiqotlarining dolzarb masalalaridan biridir. Tadqiqotning asosiy maqsadi – nutq madaniyatini shakllantirishda kommunikativ metodlar va nazariy asoslarni aniqlash, uning shaxs va jamiyat rivojiga ta'sirini o'rganishdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Abdullayeva B. A. “O‘zbek tili va nutq madaniyati: darslik” asarida nutq madaniyatining nazariy va pedagogik jihatlarini batafsil yoritilgan bo‘lib, shaxsning til madaniyati strukturasi shakllantirish, o‘qish madaniyati, matn bilan ishlash madaniyati hamda axborot madaniyati bilan bog‘liq jarayonlar tavsiflangan. Muallif nutqning normativ, kommunikativ va axloqiy fazilatlarini izohlar ekan, o‘quvchilarda til va nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasini taklif qiladi hamda pedagogik jarayonda interfaol va kommunikativ metodlardan foydalanishning ahamiyatini asoslab beradi. Begmatov E., Qung‘urov R. va Tojiev Y. “Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari” asarida nutq madaniyatining nazariy asoslari hamda adabiy til bilan notiqlik san‘ati o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Mualliflar nutq madaniyatini shakllantirishda pedagogik vositalar va kommunikativ vazifalarni amalga oshirish mezonlarini yoritib beradilar.

Sattorov M. S. “Nutq madaniyati asoslari” maqolasida nutq madaniyatining normativ, kommunikativ va axloqiy jihatlarini o‘rganilgan bo‘lib, unda nutq madaniyati orqali jamiyat va shaxs o‘rtasidagi samarali kommunikatsiyani tashkil etish, shuningdek, pedagogik jarayonda nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari ochib berilgan. Kudryatsev V. D. “Osnova oratorskogo iskusstva” asarida notiqlik san‘ati va og‘zaki nutqning kommunikativ xususiyatlari tadqiq etilgan bo‘lib, nutq madaniyati va notiqlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, auditoriya bilan muloqot jarayonida fikrni samarali ifodalash tamoyillari hamda tinglovchilarni maqsadga yo‘naltirish usullari tahlil qilingan. Sharipov B. Sh. “O literaturnom yazyke” maqolasida nutq madaniyati tipologik jihatdan ifoda vositalari, muloqot yo‘nalishi, individual va ommaviy xarakteri, nutq aktining yaqin yoki masofaviy aloqasi kabi parametrlar asosida tahlil qilinadi hamda nutq madaniyatini shakllantirishda normativ va kommunikativ mezonlarning ahamiyati ta’kidlanadi. Ushbu manbalar birgalikda nutq madaniyatini shakllantirishda kommunikativ yondashuvning nazariy asoslarini belgilash, pedagogik jarayonlarda interfaol va muloqotga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashda muhim nazariy baza bo‘lib xizmat qiladi hamda shaxs va jamiyat rivojiga ta’sir etuvchi omillarni yoritadi.

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot nutq madaniyatini shakllantirishda kommunikativ yondashuvning nazariy asoslarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, metodologik jihatdan bir nechta yondashuv va usullarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotning nazariy asosini tilshunoslik, pedagogika hamda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or ilmiy tadqiqotlar tashkil etadi. Nutq madaniyati hodisasini tahlil qilishda adabiy tilning normativligi, til birliklarining xilma-xilligi, funksional uslublar, shuningdek yozma va og‘zaki nutqning mavjudligi kabi mezonlar asosiy ko‘rsatkich sifatida olinadi. Tadqiqot davomida nutq madaniyati va notiqlik san‘ati o‘rtasidagi farq hamda bog‘liqlik aniqlanadi, shu bilan birga kommunikativ yondashuv orqali til ko‘nikmalarini shakllantirish usullari o‘rganiladi. Metodologiyada normativ-uslubiy tahlil, komparativ tahlil va integrativ yondashuvlardan foydalaniladi.

Normativ-uslubiy tahlil nutq madaniyati elementlarini, jumladan til me’yorlari, axloqiy jihatlar va kommunikativ fazilatlarini aniqlash imkonini beradi. Komparativ tahlil yordamida adabiy til, badiiy til va kundalik nutq shakllari o‘rtasidagi farqlar hamda ularning o‘zaro ta’siri ko‘rib chiqiladi. Integrativ yondashuv esa o‘quvchi shaxsini markazga qo‘ygan holda nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida pedagogik, lingvistik va psixologik omillarni uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda, shuningdek, empirik usullar – intervyu, so‘rovnomalar, kuzatish hamda nutq namunalari tahlil qilish orqali o‘quvchilarning nutq madaniyati darajasi va kommunikativ ko‘nikmalari aniqlanadi. Shu bilan birga, pedagogik eksperimentlar yordamida o‘quv jarayonida interfaol va kommunikativ metodlarning samaradorligi baholanadi. Tadqiqot metodologiyasi shaxsning individual til ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda jamiyatdagi nutq madaniyatini yuksaltirish hamda muloqot jarayonida normativ va axloqiy tamoyillarga amal qilinishini ta’minlashga qaratilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida nutq madaniyati va kommunikativ yondashuvning pedagogik imkoniyatlari keng o‘rganildi, bu jarayonda normativ, kommunikativ va axloqiy jihatlar asosiy mezonlar sifatida qaraldi. Nutq madaniyatining shakllanishida adabiy tilning to‘g‘riligi, aniqligi, izchilligi, boyligi va maqsadga muvofiqligi muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek til birliklarining semantik aloqalari hamda voqelik ob’ektlari bilan bog‘liqligi ham hisobga olinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kommunikativ yondashuv orqali o‘quvchilarda nafaqat normativ nutq me’yorlarini egallash, balki o‘z fikrini aniq va lo‘nda ifodalash, tinglovchi bilan samarali aloqada bo‘lish hamda turli kommunikativ rollarni bajarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Empirik tadqiqotlar, jumladan intervyular, so‘rovnomalar va kuzatishlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar va muloqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarning nutq madaniyati sezilarli darajada oshadi, ular og‘zaki va yozma nutqda kommunikativ vazifalarni to‘g‘ri bajarishni o‘rganadilar.

Tadqiqotda aniqlanishicha, notiqlik san'ati va nutq madaniyati o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud bo'lib, notiqlik shaxsning nutqiy mahoratini oshirsa, nutq madaniyati jamiyatdagi kommunikativ madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, natijalar shuni ko'rsatadiki, nutq madaniyati shakllantirilganda tilning funksional uslublari, badiiy va ilmiy-ommabop uslublari, shuningdek kundalik muloqot shakllari o'quv jarayonida inobatga olinishi muhimdir. Tadqiqot xulosalariga ko'ra, nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida kommunikativ yondashuvning qo'llanilishi nafaqat individual til ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki o'quvchilarda axloqiy va estetik didni shakllantirish, muloqot odob-axloqini o'rgatish hamda turli auditoriyalar bilan samarali aloqani ta'minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik jarayonda interfaol metodlar va real muloqot vaziyatlari nutq madaniyati darajasini oshirish, o'quvchilarda o'z fikrini aniq ifodalash, tinglovchi bilan samarali muloqot qilish va til vositalarini vazifaga muvofiqlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ham tasdiqladiki, nutq madaniyatining axloqiy jihati muloqot jarayonida yomon so'zlardan, haqoratli iboralardan va norasmiy odatlardan uzoq turishni ta'minlaydi, bu esa ijtimoiy muhitda kommunikativ madaniyatning barqarorligini oshiradi. Shu tariqa, tadqiqot ko'rsatdiki, nutq madaniyatini shakllantirishda kommunikativ yondashuvning nazariy va amaliy asoslari mustahkam bo'lib, ular pedagogik jarayonda individual va jamiyat darajasidagi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

1-jadval: Nutq madaniyati shakllanishida kommunikativ yondashuv elementlari va ularning xususiyatlari

Elementlar	Tavsifi	Pedagogik ahamiyati	Kommunikativ funktsiyasi
Normativlik	Nutq me'yorlariga, adabiy til qoidalarga rioya qilish	O'quvchilarda to'g'ri va aniqlik bilan nutq qilish ko'nikmasini rivojlantirish	Nutqning jamiyat tomonidan qabul qilingan qoidalarga muvofiqligini ta'minlash
Aniqlik	So'z va iboralarni voqelik va ob'ektlarga muvofiq ishlatish	Fikrni ravshan va tushunarli ifodalash	Tinglovchi tomonidan to'g'ri tushunilishni ta'minlash
Izchillik	Til birliklari va voqelik hodisalari o'rtasidagi semantik bog'liqlik	Matn va nutq tuzilishini uyg'unlashtirish	Nutqning mantiqiy va tushunarli bo'lishini ta'minlash
Sofflik	Adabiy tilga yot, axloqiy tamoyillarga zid elementlarning yo'qligi	O'quvchilarda madaniyatli va etiketga rioya qiluvchi nutqni shakllantirish	Nutq aloqasida hurmat va axloqiy tamoyillarni ta'minlash
Ekspressivlik	Tinglovchi yoki o'quvchining diqqatini jalb qiluvchi elementlarning mavjudligi	Nutqni qiziqarli va samarali qilish	Muloqot jarayonida auditoriyani faol jalb qilish
Boyluk	Nutq vositalarining xilma-xilligi	Lug'at boyligini oshirish, turli vaziyatlarda mos ifoda tanlash	Nutqning estetik va kommunikativ ta'sirini kuchaytirish
Maqsadga muvofiqlik	Til vositalarining muloqot vazifasiga mos tanlanishi	Nutqni kommunikativ vazifaga yo'naltirish	Suhbat yoki nutq maqsadiga erishish, auditoriyani to'g'ri yo'naltirish

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutq madaniyati shaxsning til va kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda asosiy omil bo'lib, uning normativ, axloqiy hamda kommunikativ jihatlari pedagogik jarayonda samarali qo'llanilganda o'quvchilarda nutq ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirish mumkin. Kommunikativ yondashuv asosida o'quv jarayonida interfaol metodlar, muloqot vaziyatlari va real kommunikativ topshiriqlar qo'llanilganda o'quvchilar og'zaki va yozma nutqda fikrni aniq, lo'nda hamda maqsadga muvofiq ifodalash ko'nikmalarini egallaydilar.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nutq madaniyati nafaqat individual til ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki jamiyatdagi kommunikativ madaniyatni oshirish, muloqot odob-axloqini shakllantirish, auditoriya bilan samarali aloqani ta'minlash va turli kommunikativ rollarni bajarish imkonini beradi. Nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida adabiy tilning normativligi, izchilligi, boyligi va ekspressivligi kabi sifatlar alohida ahamiyat kasb etadi, shuningdek pedagogik eksperimentlar va empirik kuzatishlar o'quvchilarning nutq madaniyati darajasini baholash hamda rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Shu tariqa, kommunikativ yondashuvning nazariy va amaliy asoslari nutq madaniyatini shakllantirish shaxs va jamiyat rivojida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva B. A. O'zbek tili va nutq madaniyati: darslik. – Samarqand: Ilm-fan, 2019.
2. Begmatov E., Qung'urov R., Tojiev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Sattorov M. S. Nutq madaniyati asoslari // Til va adabiyot ta'limi, № 5, 2021.
4. Кудряцев В. Д. Основы ораторского искусства. – Иркутск: Наука, 2021.
5. Sharipov B. Sh. O literaturnom yazyke // Russkiy yazyk v natsional'nykh shkolakh, № 1, 2022.
6. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: Sharq, 2000.
7. Ismoilov F. Nutq madaniyati va pedagogik kommunikatsiya. – Toshkent: Fan, 2018.
8. Karimov S. O'zbek tili uslubiyoti va nutq madaniyati. – Samarqand: Ilm-fan, 2017.
9. Tursunov A. Lingvistik etika va nutq madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
10. Masharipov O. Pedagogik metodlar orqali nutq madaniyatini rivojlantirish. – Buxoro: Buxoro Universiteti, 2020.
11. Zokirov M. Nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyalar. – Andijon: Andijon Davlat Universiteti, 2019.
12. Rasulov D. Og'zaki va yozma nutq madaniyati. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021.
13. Xolmatov N. Nutq madaniyati asoslari: nazariy va amaliy qo'llanma. – Samarqand: Ilm-fan, 2022.
14. Bekturov R. Notiqlik san'ati va nutq madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
15. Rakhimova L. Til va nutq madaniyati: pedagogik va kommunikativ yondashuvlar. – Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti, 2021.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA OILA O'RTASIDAGI HAMKORLIKNI TIZIMLI BOSHQARISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Fotima Uralovna Jumanova

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
"Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" fakulteti
Maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrası mudiri professor

Muxamatova Gulmira Erkinjon qizi

"Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi 2-kurs magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlik, pedagogik hamkorlik hamda zamonaviy ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hamjihatlikka asoslangan faoliyatlar xususida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: intellektual, axloqiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanish, "ijtimoiy-pedagogik sheriklik", "ta'limiy hamkorlik".

Abstract: This article examines collaboration between preschool educational institutions and families, pedagogical collaboration, as well as activities based on mutual solidarity among all participants in the modern educational process.

Key words: intellectual, moral, physical, and social development, "social-pedagogical partnership," "educational collaboration."

Аннотация: В данной статье рассматриваются сотрудничество между дошкольной образовательной организацией и семьей, педагогическое сотрудничество, а также деятельность, основанная на взаимной солидарности всех участников современного образовательного процесса.

Ключевые слова: интеллектуальное, нравственное, физическое и социальное развитие, "социально-педагогическое партнёрство", "образовательное сотрудничество".

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish, unda tarbiya va ta'lim jarayonlarining sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi bosqich bo'lib, aynan shu davrda uning intellektual, axloqiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishining poydevori yaratiladi. Mazkur jarayonda maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlik muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab hollarda ushbu hamkorlik tizimli yondashuv asosida yo'lga qo'yilmayapti, natijada tarbiyaviy ta'sirlarning uzviyligi va uzluksizligi buzilmoqda. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda pedagogik hamkorlik tushunchasi turli yondashuvlar asosida talqin qilinadi. Ayrim tadqiqotchilar uni pedagog va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro axborot almashinuvi sifatida izohlasa, boshqalari hamkorlikni pedagogik jarayon subyektlarining teng huquqli sherikligi sifatida talqin etadilar. Ushbu qarashlarni umumlashtirgan holda, pedagogik hamkorlikni bolani har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yagona tarbiyaviy makon yaratish jarayoni sifatida tavsiflash mumkin. O'zbekistonlik olim va tadqiqotchilar M. X. Rahimova,

M. G. Abdufattoyeva, Z. Fayziyeva, M. Usmanova va boshqalarning ilmiy ishlarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan oila o'rtasidagi samarali hamkorlikning pedagogik ahamiyati keng yoritilgan.

Ingliz faylasufi Frensis Bekonning fikriga ko'ra, "Bola oilaning quvonchi, ota-onaning ko'magi, jamiyatning hayotiy kuchidir. Bolalar tufayli hayot yanada shirin, o'lim esa unchalik dahshatli ko'rinmaydi", degan fikrlar mazkur masalaning naqadar muhim va dolzarb ekanini tasdiqlaydi. Shuningdek, Rossiya olimlari va tadqiqotchilaridan N. V. Korniyenko va I. N. Turyginalarning ilmiy-amaliy tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini tashkil etish hamda ota-onalar bilan ishlash masalalariga oid hamkorlik pedagogikasining turli nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qilingan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Jamiyat hayoti, farzand tarbiyasi va yurt ravnaqi uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti nihoyatda muhim institut hisoblanadi. Har bir bolaning o'ziga xos ichki olami, fe'l-atvori va qiziqishlari turlicha bo'ladi. Shu bois ushbu beg'ubor olamni chuqur anglash, unga ma'no va mazmun bag'ishlash hamda bolaning "men"ini shakllantirish jarayonida ota-onalar bilan mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ota-onalar bilan munosabatlarda yangi yondashuvlarni joriy etish, ularning shaxsiy tajribasini hisobga olish muhimdir. Ota-onalarning bilimiga bo'lgan ehtiyojlari, so'rovlari va istaklarini inobatga olgan holda bolalarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi muammolarga muloqot mazmunini yo'naltirish bugungi kunda dolzarb vazifa hisoblanadi. Tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar shaxsiy manfaatdorlikni, eskicha qarashlardan xalos bo'lishni hamda o'z faoliyatiga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish usullarini qamrab oladi. Farzand ta'limi va tarbiyasini rivojlantirish tamoyiliga asoslangan mazkur hamkorlik bolalarning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash qobiliyatini, o'z ta'lim faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalarini hamda ota-onalar tomonidan farzandini muntazam nazorat qilishni nazarda tutadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda jamiyat rivoji bilan birga "ota-onalik mas'uliyati" tushunchasi ham tobora keng qamrovli mazmun kasb etmoqda. Ota-ona farzandini moddiy jihatdan ta'minlash, uni tarbiyalash va ta'lim olishini tashkil etish bilan birga, uning shaxs sifatida kamol topishi uchun mas'uldir. Oiladagi tarbiya uzoq muddatli, uzluksiz va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limida maktabgacha ta'lim tashkilotlari va ota-onalar hamkorligining o'rni beqiyosdir. Oila va maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borgan taqdirdagina ko'zlangan maqsadlarga erishish mumkin. Bu inkor etib bo'lmaz haqiqatdir. Har bir bola biz kattalar uchun bebaho gavhar, yangi unib chiqayotgan va parvarish talab qiladigan niholga qiyosdir. Shu sababli har bir ota-ona farzandi uchun, tarbiyachilar esa tarbiyalanuvchi kichkintoylar uchun qancha ko'p e'tibor, vaqt va mablag' sarflasa, shuncha ijobiy natijalarga erishiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan jamoaviy va yakkama-yakka ishlash shakllarini mohirona uyg'unlashtirish, keng jamoatchilik orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etish orqali bolalar tarbiyasida samarali natijalarga erishish mumkin. Bejizga "bolalarni tarbiyalash – kelajakni tarbiyalashdir" deb aytilmagan.

Tizimli yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligining pedagogik asoslarini aniqlash, uning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim vazifalardan biridir. Oila ijtimoiy institut sifatida bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi, axloqiy me'yorlari, nutqi va xulq-atvori asosan oilada shakllanadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatini oiladan ajratilgan holda tasavvur etib bo'lmaydi.

Pedagogik nuqtayi nazardan oila bolaning birlamchi tarbiya muhiti bo'lib, unda tarbiyaviy ta'sirlar uzluksiz va tabiiy tarzda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti esa ushbu jarayonni ilmiy asosda tizimlashtiruvchi, yo'naltiruvchi va to'ldiruvchi muassasa vazifasini bajaradi. Demak, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlik pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlovchi muhim shartlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik "ijtimoiy-pedagogik sheriklik", "ta'limiy hamkorlik" kabi tushunchalar orqali izohlanadi. Ushbu tushunchalar mazmunida tomonlarning teng huquqliligi, o'zaro mas'uliyati va yagona maqsad sari yo'naltirilganligi mujassamdir.

Maktabgacha ta'lim tizimida oila bilan ishlash shakllari turlicha bo'lib, ular ota-onalar yig'ilishlari, individual suhbatlar, treninglar, ochiq mashg'ulotlar hamda maslahatlar orqali amalga oshiriladi. Biroq ushbu faoliyat ko'pincha epizodik xarakterga ega bo'lib, yaxlit tizim sifatida tashkil etilmaydi. Shu nuqtayi nazardan, oila institutining pedagogik o'rnini tizimli yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish zarurati yuzaga keladi. Pedagogik hamkorlik zamonaviy ta'lim tizimining muhim konseptual tushunchalaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hamjihatlikka asoslangan faoliyatni anglatadi. Maktabgacha ta'lim

kontekstida pedagogik hamkorlik, avvalo, tarbiyachi, bola va ota-onalar o'rtasidagi maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan hamda uzluksiz aloqalarni qamrab oladi. Pedagogik hamkorlikning asosiy belgilariga umumiy maqsadning mavjudligi, o'zaro mas'uliyat, ishonchga asoslangan munosabatlar, faol muloqot va faoliyat natijalarini birgalikda baholash kiradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligida ushbu belgilar yetarli darajada shakllanmagan taqdirda, tarbiyaviy ta'sirlar samarasiz bo'lib qoladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, pedagogik hamkorlik faqat tashkiliy tadbirlar majmui bilan cheklanib qolmasligi kerak. U bolaning shaxsiy rivojlanish dinamikasini kuzatish, muammolarni birgalikda aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi. Bu esa hamkorlikning tizimli xarakterga ega bo'lishini taqozo etadi. Tizimli yondashuv zamonaviy pedagogika fanida murakkab pedagogik hodisalarni o'rganish va tashkil etishda muhim metodologik asos hisoblanadi. Ushbu yondashuv har qanday pedagogik jarayonni o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Pedagogik tizim tarkibiga maqsad, mazmun, metodlar, vositalar, subyektlar va natijalar kiradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida tashkil etishda ushbu komponentlarning o'zaro uyg'unligi va izchilligi muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, hamkorlik alohida tadbirlar yig'indisiga aylanib qoladi. Tizimli yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: yaxlitlik, strukturalilik, funktsionallik, ochiqlik, rivojlanish va dinamiklik. Mazkur tamoyillar MTT va oila hamkorligiga tatbiq etilganda, hamkorlik jarayoni doimiy rivojlanib boruvchi, tashqi ijtimoiy omillarga moslashuvchan tizim sifatida shakllanadi.

Tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan hamkorlikda har bir subyekt – tarbiyachi, ota-ona va bola – muayyan funksiyaga ega bo'ladi. Tarbiyachi pedagogik jarayonni rejalashtiruvchi va muvofiqlashtiruvchi, ota-onalar esa faol ishtirokchi va sherik sifatida namoyon bo'ladi. Bola esa ushbu tizimning markaziy elementi hisoblanadi. Shunday qilib, tizimli yondashuv maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini ilmiy asosda tashkil etish, uning samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta'minlash imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi masalasi nafaqat milliy pedagogika, balki xalqaro tajribada ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb etish barqaror pedagogik amaliyot sifatida qaraladi. Jumladan, Finlandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Germaniya maktabgacha ta'lim tizimida oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan. Xorijiy tajribalarda ota-onalar maktabgacha ta'lim tashkilotining teng huquqli hamkori sifatida e'tirof etiladi. Ular ta'lim mazmunini rejalashtirish va baholash jarayonlarida ishtirok etadi, shuningdek pedagogik qarorlar qabul qilishda o'z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday yondashuv ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish bilan birga, bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayonini ham jadallashtiradi.

Milliy tajribaga murojaat qiladigan bo'lsak, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatida oila bilan ishlash masalasi normativ-huquqiy hujjatlar asosida belgilangan. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida ota-onalar bilan hamkorlik muhim komponent sifatida ko'rsatilgan. Biroq amaliyotda mazkur hamkorlik ko'pincha an'anaviy shakllar – ota-onalar yig'ilishi, bayram tadbirlari va maslahatlar bilan cheklanib qolmoqda. Shu sababli xorijiy tajribadagi tizimli yondashuv elementlarini milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, ularni madaniy va ijtimoiy xususiyatlarni inobatga olgan holda joriy etish zarurati mavjud.

Tizimli yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tashkil etish, avvalo, ushbu hamkorlikning strukturaviy komponentlarini aniqlashni talab etadi. Strukturaviy komponentlar hamkorlik tizimining ichki tuzilishini belgilovchi asosiy elementlar hisoblanadi. Mazkur hamkorlik tizimining asosiy komponentlariga maqsadli komponent, mazmuniy komponent, faoliyatli komponent, tashkiliy-boshqaruv komponenti hamda baholash-natijaviy komponent kiradi. Maqsadli komponent bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan umumiy pedagogik maqsadni o'z ichiga oladi. Mazmuniy komponent esa MTT va oila hamkorligida amalga oshiriladigan tarbiyaviy, ta'limiy va rivojlantiruvchi faoliyat mazmunini belgilaydi.

Faoliyatli komponent pedagoglar va ota-onalarning birgalikdagi amaliy faoliyat shakllarini qamrab oladi. Tashkiliy-boshqaruv komponenti hamkorlik jarayonini muvofiqlashtirish, rejalashtirish va nazorat qilish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Baholash-natijaviy komponent esa hamkorlik samaradorligini aniqlash mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilaydi. Axborot-pedagogik muhit MTT va oila hamkorligining samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Ushbu muhit pedagogik jarayon ishtirokchilari o'rtasida muntazam axborot almashinuvi, teskari aloqa va hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda axborot-pedagogik muhitni shakllantirishda raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Elektron kundaliklar, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va veb-platformalar ota-onalar hamda pedagoglar o'rtasidagi muloqotni tezkor va samarali qiladi. Biroq ushbu vositalardan foydalanishda pedagogik maqsadlar va axborot xavfsizligi talablariga qat'iy rioya etish zarur. Axborot-pedagogik muhit axborot berish, maslahatlashuv, monitoring va tahlil funksiyalarini bajaradi. Ushbu muhit orqali ota-onalar bolaning rivojlanish holati, muvaffaqiyatlari va muammolari haqida muntazam ma'lumotga ega bo'ladi. Bu esa tarbiyaviy ta'sirlarning izchilligini ta'minlaydi. Shunday qilib, axborot-pedagogik muhit MTT va oila hamkorligini tizimli yondashuv asosida tashkil etishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini samarali tashkil etishda ota-onalar bilan ishlash shakllari va metodlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu shakllar bolani rivojlantirish jarayoniga ota-onalarni faol jalb qilish hamda pedagogik ta'sirni uzluksiz amalga oshirishga xizmat qiladi. Ota-onalar bilan ishlashning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

- yig'ilishlar va uchrashuvlar, ya'ni bolaning rivojlanish xususiyatlari hamda tarbiyaviy vazifalar bo'yicha pedagogik tushuntirishlar beriladigan mavzuli yig'ilishlar;
- individual uchrashuvlar orqali bolaning individual rivojlanishi yuzasidan maslahatlar berish;
- treninglar va seminarlar orqali ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish hamda tarbiyaviy vaziyatlarda to'g'ri xulq-atvor strategiyalarini shakllantirish;
- ochiq mashg'ulotlar va kuzatuvlar jarayonida ota-onalarning bolalar bilan amalga oshirilayotgan pedagogik faoliyatni bevosita kuzatishi va pedagogik jarayonni amaliy misollar asosida tushunishi;
- maslahatlar va psixologik yordamni tashkil etish orqali ota-onalarga bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga oid tavsiyalar berish hamda muammoli vaziyatlarda psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash.

Ota-onalar bilan ishlash metodlari esa turli pedagogik yondashuvlarni qamrab oladi:

- konsultativ metod individual maslahatlar orqali bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi;
- faol metod muammoli vaziyatlar, rol o'yinlari va tajribalar orqali ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga faol jalb etishni ta'minlaydi;
- axborot-metodik metod targ'ibot materiallari, elektron resurslar va kitoblar yordamida zarur axborotni yetkazishga yo'naltiriladi;
- monitoring va tahlil metodlari bolaning rivojlanish holatini kuzatish va baholash, shuningdek ota-onalarni erishilgan natijalar bilan tanishtirish imkonini beradi.

Mazkur shakl va metodlar tizimli yondashuv asosida uyg'unlashtirilgan taqdirda maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligining samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga faol jalb qilish ularning pedagogik madaniyatini rivojlantiradi hamda bolaning ijtimoiy, intellektual va axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, tizimli yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligini tashkil etish bolalarning rivojlanishini rag'batlantiradi, pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi va ota-onalarni tarbiyaviy jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Raximova, M. X. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oila o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning pedagogik shart-sharoitlari. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Abdufattoyeva, M. G'. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilaning o'zaro hamkorligi. – Toshkent: Sharq, 2024.
3. Mannopovna, J. O., Uralovna, J. F., Rahmatullayevna, M. S. Formation of artistic perception of future teachers // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 2020, 24(6). – P. 518–526.
4. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., Равшанов, Ж. Бўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш // Academic Research in Educational Sciences, 2020, № 3. – B. 815–830.
5. Жуманова, Ф. У., Жабборова, О. М. Учинчи ренессанс даврида бошланғич таълим // Academic Research in Educational Sciences, 2020, № 4. – B. 238–243.
6. Choriyeva, D. Oila va maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshiriladigan ijtimoiy vazifalar // Talqin va tadqiqotlar, 2023, 1(32).

YOSH MUTAXASSISLARDA IJTIMOIY MUHITGA MOSLASHISHDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING NAMOYON BO'LISHI

G'affarova Nazira Fayzulla qizi
Toshkent Amaliy Fanlar universiteti
"Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

ORCID: 0009-0000-7466-6727

Annotatsiya: Maqolada yosh mutaxassislarning yangi ijtimoiy va kasbiy muhitga moslashuvi jarayonida emotsional intellektning namoyon bo'lishi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy mehnat bozorida yosh kadrlarning muvaffaqiyatli moslashuvi nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga, balki o'z hissiyotlarini anglash va boshqarish, stressga chidamlilik, empatiya hamda emotsional intellektning kommunikativ komponentlariga ham bevosita bog'liq ekanligi asoslab beriladi. Emotsional intellekt yosh mutaxassislarning professional integratsiyasi va samarali ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim psixologik omil sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, ijtimoiy moslashuv, yosh mutaxassis, professional integratsiya, empatiya, kommunikativ kompetensiya.

Abstract: The article provides a theoretical analysis of the manifestation of emotional intelligence in the process of young specialists' adaptation to a new social and professional environment. It is argued that successful adaptation in the modern labor market depends not only on professional knowledge and skills, but also on the ability to recognize and manage one's emotions, stress resilience, empathy, and the development of communicative components of emotional intelligence. Emotional intelligence is considered an important psychological factor contributing to professional integration and effective social interaction among young specialists.

Key words: emotional intelligence, social adaptation, young specialist, professional integration, empathy, communicative competence.

Аннотация: В статье теоретически анализируется проявление эмоционального интеллекта в процессе адаптации молодых специалистов к новой социально-профессиональной среде. Обосновывается, что успешная адаптация молодых кадров на современном рынке труда обусловлена не только уровнем профессиональных знаний и навыков, но и способностью осознавать и регулировать собственные эмоции, стрессоустойчивостью, эмпатией, а также развитием коммуникативных компонентов эмоционального интеллекта. Эмоциональный интеллект рассматривается как значимый психологический фактор профессиональной интеграции и эффективного социального взаимодействия молодых специалистов.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, социальная адаптация, молодой специалист, профессиональная интеграция, эмпатия, коммуникативная компетентность.

KIRISH

Yosh mutahasislarning mehnat faoliyatiga kirib kelishi ko'pincha keskin ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar bilan kechadi: yangi jamoa, yangi me'yorlar, "kutilmalar qurish", talabi, mas'uliyatning ortishi, tanqid va tiklanishning kuchayishi moslashuv jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Bu jarayonda moslashuvni faqat "kasbiy malaka" bilan izohlash yetarli emas. Amaliy tajriba shuni ko'rsatishi mumkin, bir xil bilim darajasiga ega bo'lgan yosh turli jamoalarda turlicha natija ko'rsatishi mumkin. Bunda shaxsning emotsional holatini tekshirish, ijtimoiy signallarni to'g'ri talqin qilish, konfliktlarni konstruktiv yo'l bilan hal qilish, o'zini anglashda namoyon bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, emotsional intellekt yoshning shaxsiy ijtimoiy muhitga moslashuvida tayanch psixologiya resursi sifatida qaraladi. Emotsional intellekt – bu shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, nazorat qilishdir. Ushbu maqolada Emotsional intellekt qismlarining moslashuv jarayonlaridagi funktsional roli ochib berilgan.

Maqsad: yosh mutaxassislarning ijtimoiy muhitga moslashuvida emotsional intellektning namoyon bo'lish va uning moslashuvini oshirishga ta'sir mexanizmlarini nazariy-amaliy tahlil qilish

Vazifalar:

1. El tushunchasi va modellarini qisqacha sharhlash;
2. El moslashuv qismlaridagi funksiyalarini qurish;
3. El asosida qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqarish chiqish.

Ilmiy yangilik: El va moslashuv o'rtasidagi bog'liqlikni "bosqich–komponent–natija" mantiqida tushuntiruvchi konseptual model hamda qo'llab-quvvatlash paketining (mentorlik + refleksiya + trening + kommunikativ amaliyotlar) tizimli tavsifi taklifi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Emotsional intellekt tushunchasi psixologiyada bir necha yo'nalishlar orqali izohlanadi. Salovey va Mayer Emotsional intellektni hisyotlarni idrok etish, yordam hamda yordam bilan bog'liq kognitiv qurilmalar sifatida talqin qiladi ^[1]. Bar-On tizimida El shaxsiy ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari, o'rnatish va stressga ko'tarish bog'liq ko'rinishdagi majmuasidir ^[2]. Goleman I ni ish faoliyatida muhim "yumshoq ko' foydalanish" (soft skills) o'zini boshqarish, empatiya, ijtimoiy bilan ko' rivojlantirish, motivatsiya bog'lab tushuntiradi ^[3]. Petrides esa El ni shaxsiy xususiyat (traitl) sifatida o'lchash El uchun asoslaydi ^[4].

Ijtimoiy va kasbiy moslashuv muammosi ham turli ilmiy maktablarda yoritilgan. Mos bu shaxsning yangi ijtimoiy muhit – moslashuv xulq-atvori, qadriyatlarini va o'zaro munosabatlarini moslashtirish jarayoni ^[5]. Ishga (organizational socialization) nazariyalarida yangi xodimning moslashuvi "axborot olish–rolni anglash–jamoaga integratsiya–barqarorlashuv" ketma-ketligida kirish jarayonini tashkil etish ^[6]. Yosh misollarda bu jarayon ko'pincha o'ziga ishonchning sinovdan o'tishi, "o'zo'rnini topish", norasmiy nazoratni qabul qilish, rahbar va boshqaruv masalalari bilan masofani to'g'irlash.

Reuven Bar-On tomonidan asos solingan emotsional intellekt (EQ) nazariyasi bo'yicha O'zbekistonlik olimlar ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan E.G'oziyev O'zbekiston psixologiya maktabining asoschilaridan biri sifatida, u shaxsning emotsional-irodaviy sifatleri, talabalarning intellektual salohiyati va o'z-o'zini anglash masalalarini tadqiq etgan. Bar-On modeli bilan bog'liq bo'lgan "o'z-o'zini boshqarish" va "iroda" masalalariga katta e'tibor bergan. V. Karimova O'zbekistonda emotsional intellekt mavzusini bevosita tadqiq qilgan asosiy olimlardan biridir. V.Karimova ishlarida:

1. Bar-On va Goleman modellarini o'zbek mentalitetiga moslashtirish;
2. Rahbar kadrlar va talabalarda EQ darajasini aniqlash hamda uni rivojlantirish metodikalari yoritilgan.

SH.Do'stmuhammedova, N.S.Safayev ushbu olimlar shaxsning kognitiv va emotsional rivojlanishi, intellektual qobiliyatlar va emotsional barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishgan. Safayev ayniqsa, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy shakllanishida emotsional intellektning o'rnini tadqiq qilingan. Z.Nishonova psixodiagnostika va yosh psixologiyasi sohasida faoliyat yuritadi. Uning tadqiqotlarida o'smirlar va talabalarning intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda, ularning his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyatini tahlil qilingan.

Ijtimoiy va kasbiy moslashuv muammosi ham turli ilmiy maktablarda yoritilgan. Moslashuv bu shaxsning yangi ijtimoiy muhit – moslashuv xulq-atvori, qadriyatlarini va o'zaro munosabatlarini moslashtirish jarayoni.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, El va moslashuv o'rtasida mantiqiy bog'lanish mavjud: moslashuvning ko'plab mexanizmlari emotsional jarayonlar orqali boshqariladi (stress reaksiyasi, motivatsiya natijasida, ijtimoiy idrok xatolari, konfliktning kuchayishi va hk). Demak, emotsional intellekt yosh mutaxassisda moslashuv jarayonini yengillashtirishgan "psixologik amortizator" sifatida tozalash mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib:

- kontent tahlil (El va moslashuv bo'yicha ilmiy manbalar);
- tartibgash va umumlashtirish (turli El modellarini moslashuv mezonlariga bog'lash);
- modellashtirish (El–moslashuv konseptual modeli).

Konseptual model (muallif taklifi):

1. Moslashuv bosqichlari: kirish, qo'llanish, integratsiya, barqarorlashuv.
2. El komponentlari: o'zini anglash, o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya, ijtimoiy ko'rinish.
3. Moslashuv, stressni pasaytirish sifati, konfliktlarni boshqarish, rolni qabul qilish, jamoada ishonch, ish olib borish va qoniqish.

Modelning g'oyasi shuki: har bir moslashuv bosqichida EI komponentlari turli "psixologik muammolarni" ishlab chiqarish va natijada moslashuv ko'rsatkichlari ishlab chiqariladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. EI ning moslashuv jarayonida namoyon bo'lish

a) O'z hisyotlarini anglash (o'z-o'zini anglash)

Yangi ish muhitida yosh mutaxassis ko'pincha ikki qarama-qarshi holatni boshdan kechiradi: "zimni isbotlash" harakati va "xato qilishdan qo'rquv". EI shaxs bu holatlarni farqlaydi: qo'rquv qayerdan vaziyatni tushunadi, aynan qaysi uni zo'riqtirayotganini ajratadi (masalan: jamoa oldida gapirish, rahbar tanqid, tajribali hamkasb bilan solishtirish). O'zini anglash kuchli bo'lsa, shaxs hissiyotini inkor qiladi. Bu esa moslashuvning bosqichida stressning "portlab ketishi"ni stressning.

b) O'zini boshqarish

Moslashuv eng ko'p sinovlashuv jarayoniga – fikr-mulohaza (feedback) munosabati. EI pastlsa, tanqid shaxsga o'rnatishdek qabul va himoyaviy reaksiya kuchayadi: oqlanish, ranjish, passiv qarshilik yoki tajovuzkor javob. EI yuqori bo'lsa, yosh mutaxassis tanqidni vazifa va natijaga muvofiq axborot sifatida talqin qiladi: "nimalanadi yaxshilanadi?" degan savolni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu jarayon ijtimoiy muhitga moslashishda "emotsional tajribalik"ni shakllantirib, ish unumdorligini saqlab turadi.

c) Motivatsiya (ichki rag'bat)

Yangi ishda ishlab chiqarish ko'payganda motivatsiya tabiiy. EI yoshmasdan professional motivatsiyani faqat tashkilot mukofot (maosh, maqom) bilan bog'la, ichki ma'noga tayaydi: o'sish, o'rganish, tajriba to'plash, professional maqsad. vaqtinchalik foydalanishlik "yakuniy baho"ga aylanmaydi, balki o'rganish jarayonining qismi sifatida qabul qilish.

d) Empatiya

Moslashuv ijtimoiy jarayon bo'lgani uchun hamkasblarning jarayonlari, norasmiy sozlamalari, xodimlarni masofa, ish uslubi kabi "signal va ma'nolarni tog'ri ilg'ash muhim. Empatiya yuqori bo'lsa, yosh mutaxassis:

- hamkasbning sovuqqonligini "menga yomon ko'radi" deb emas, balki uning ish yuklamasi yoki shaxsiy uslub bilan izohlashi mumkin;
- rahbarning talabchanligini shaxsga tez emas, standart va mas'uliyat sifatida talqin qiladi;
- jamoaga tegishli mavzularda ehtiyotkor muloqot qiladi.

Bularning ijtimoiy muhitdagi xatoli talqinlarni kamaytirib, moslashuvni tez yig'ish.

e) Ijtimoiy aloqa va munosabatlarni boshqarish

Mos markazida muloqot turadi: savol berish, yordam so'rash, fikr bildirish, kelishmovchilikni yumshatish, hamkorlikni tashkil qilish. EI yuqori yosh mutaxassis:

- "noto'g'ri tushunildim" holatlarini aniqlash uchun aniq savollar beradi;
- muammoli vaziyatda "ayb izlash" o'rniga "yechim izlash" tilidan turib;
- hamkasblarga minnatdorlik bildirish, e'tirof etish kabi ijtimoiy qo'llab-quvvatlovchi signallarni berib boradi. u jamoada ishonch kapitalini qayta yig'adi.

2. EI-moslashuv bog'liqligini izohlovchi mexanizmlar

Maqola EI ning moslashuvga ta'siri mexanizmlar bilan izohlanadi:

1. **Stressni boshqarish mexanizmi:** EI hissiy zo'riqishni erta payqash → o'zini tiklash strategiyalarini qo'llash → ish unumdorligini saqlash.
2. **Ijmoiy idrok mexanizmi:** empatiya signallarni o'qish → vaziyatni to'g'ri ta'minlash → konflikt hissiyotini oshirish.
3. **Kompetensiyani namoyon qilish mexanizmi:** o'zini boshqarish va muloqot → bilimni amaliyotga to'g'ri chiqarish → feedback va integratsiya.
4. **Professional identifikatsiya mexanizmi:** ichki motivatsiya → foydalilanganlik → "men bu jamoaning foydali a'zosiman" o'rganuvchi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yosh mutahasislarning ijtimoiy muhitga moslashuvi omilli jarayon bo'lib, unda emotsional intellekt muhim ichki resurs sifatida namoyon bo'ladi. Emotsional intellektni anglash, o'zini o'zi boshqarish, motivatsiya empatiya va ijtimoiy ko'rinishdagi komponentlari, moslashuvning turli bosqich stressni tuzatish, sifatini yaxshilash, konfliktlarni konstruktiv boshqarish, rolni oshirish va professional identifikatsiyani qabul qilishga xizmat qiladi.

Yosh mutahasislarni moslashuv jarayonida emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha amaliy yordam

1. **Reflektiv amaliyotlar:** haftalik "refl kundaligi" (qaysi vaziyatda qanday hisyot bo'ldi, nima sabab, qanday javob qaytardim, keyingi safar qanday boshqaraman). Bu o'zini anglash va o'zini boshqarishni kuchaytiradi.
2. **Muloqot treninglari:** "faol tinglash", "Men-xabarlar", "konstruktiv feedback", "konfliktni muzokara orqali hal qilish" modullari.
3. **Stressni boshqarish protokoli:** qisqa tanaffuslari, nafas mashqlari, vaqtni saqlab qolish, ish-hayot balansini saqlash bo'yicha mikroko'chirish.
4. **Jamoaviy integratsiya yordami:** yangi xodimning "ijtimoiy roli"ni mustahkamlovchi kichik mas'uliyatlar (mini-loyihalar), ochiq muloqot sessiyalari

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Salovey P., Mayer JD Hissiy intellekt. Tasavvur, bilish va shaxsiyat, 1990.
2. Bar-On R. Emotsional-ijtimoiy intellektning Bar-On modeli. Psikotema, 2006.
3. Goleman D. Hissiy intellekt: nima uchun u IQdan muhimroq bo'lishi mumkin. Nyu-York: Bantam Books, 1995.
4. Petrides KV Traitning hissiy intellekt nazariyasi. In: Shaxs va individual farqlar ensiklopediyasi. Springer, 2017.
5. Lazarus RS, Folkman S. Stress, baholash va yengish. Nyu-York: Springer, 1984.
6. Van Maanen J., Schein EH Tashkiliy sotsializatsiya nazariyasiga qarab. Tashkiliy xulq-atvor tadqiqotlari, 1979.
7. G'oziyev E. G. Umumiy psixologiya. 1-2 jildlar. Toshkent. 2008.
8. Nishonova Z.T va boshqalar. "Psixodagnostika va eksperimental psixologiya" Toshkent: "Tafakkur bo'stoni", 2011.

KO'P MA'NOLI SO'ZLARNING BADIY MATNDA QO'LLANILISHI

G'ulomova Zilola Rafiqjon qizi

Andijon davlat tibbiyot instituti

O'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi ko'p ma'noli so'zlarning badiiy matnda qo'llanilishi, ularning semantik xususiyatlari va estetik vazifalari tahlil qilinadi. Ko'p ma'nolilik hodisasi badiiy nutqda obrazlilik, ta'sirchanlik va ma'no teranligini ta'minlovchi muhim vositalardan biri ekanligi asoslab beriladi. Maqolada badiiy asarlardan olingan aniq misollar yordamida ko'p ma'noli so'zlarning kontekstga bog'liq holda qanday yangi ma'no kasb etishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: ko'p ma'nolilik, polisemiya, badiiy matn, leksik ma'no, kontekst, obrazlilik, semantik tahlil.

Abstract: This article analyzes the use of polysemous words in the Uzbek language in literary texts, their semantic properties, and aesthetic functions. It is argued that the phenomenon of polysemy is one of the important means of providing imagery, expressiveness, and depth of meaning in literary speech. Using specific examples from literary works, the article illustrates how polysemous words acquire new meanings depending on the context.

Key words: polysemy, literary text, lexical meaning, context, imagery, semantic analysis.

Аннотация: В данной статье анализируется использование многозначных слов в узбекском языке в литературных текстах, их семантические свойства и эстетические функции. Утверждается, что феномен многозначности является одним из важных средств обеспечения образности, выразительности и глубины смысла в литературной речи. В статье на основе конкретных примеров из литературных произведений показано, как многозначные слова приобретают новые значения в зависимости от контекста.

Ключевые слова: многозначность, полисемия, литературный текст, лексическое значение, контекст, образность, семантический анализ.

KIRISH

Til – jamiyatning eng muhim aloqa vositasi bo'lib, u doimo rivojlanib va boyib boradi. Til boyligining asosiy manbalaridan biri so'zlarning ko'p ma'nolilik xususiyatidir. Ko'p ma'noli so'zlar birgina shakl orqali bir nechta ma'noni ifodalay olishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, badiiy matnlarda bu hodisa alohida ahamiyat kasb etadi, chunki yozuvchi yoki shoir ko'p ma'noli so'zlardan foydalanish orqali fikrni yanada ta'sirchan, obrazli va mazmunan chuqur yetkazishga erishadi. O'zbek tilshunosligida ko'p ma'nolilik (polisemiya) masalasi leksikologiyaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Badiiy matnda esa ko'p ma'noli so'zlar faqat nomlash vazifasini emas, balki estetik hamda emotsional-ekspressiv vazifani ham bajaradi. Shu bois ushbu maqolada ko'p ma'noli so'zlarning badiiy matndagi o'rni va ahamiyatini yoritish maqsad qilib olindi. Ko'p ma'noli so'zlar deb bir so'zning tarixiy taraqqiyot jarayonida bir-biri bilan ma'noviy bog'langan bir nechta leksik ma'noga ega bo'lishiga aytiladi. Masalan, "bosh" so'zi o'zbek tilida quyidagi ma'nolarda qo'llaniladi:

- inson yoki hayvon tanasining a'zosi (bosh);
- rahbar, yetakchi (korxona boshlig'i);
- biror narsaning boshlanish qismi (yo'lning boshi);
- asosiy, muhim (bosh masala).

Ushbu ma'nolar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, aynan shu bog'liqlik polisemiya hodisasini yuzaga keltiradi. Badiiy matnda esa bu ma'nolar kontekst ta'sirida yanada boyiydi yoki ramziy ma'noda qo'llaniladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbek tilidagi polisemiyalarni o'rganish, albatta, o'zbek tilining ichki taraqqiyot xususiyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Polisemiya har qanday tilda salmoqli o'rin tutadi. Til boyligi faqat so'zlar va iboralar bilangina emas, balki so'zlarning leksik ma'nolari bilan ham o'lchanadi. Demak, so'zlarning ko'p ma'noliligi – polisemiya til boyligida o'ziga xos o'ringa ega. Polisemantik so'zning alohida olingan semalari qanchalik rang-barang bo'lmasin, ular har doim yagona ma'noviy asos atrofida guruhlashadi. Ikkilamchi ma'nolar dastlabki ma'noning keyingi taraqqiyoti sifatida e'tirof etiladi. Darhaqiqat, polisemiya bir til doirasida so'zlarning turli ma'nolari o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydi hamda borliqdagi predmet va hodisalarning o'zaro mustahkam bog'liqligi tilda qanday ifodalanishini ko'rsatadi. Polisemiya ma'no aniqligini belgilashda matnni hisobga olish lozim, chunki polisemantik so'zning anglatayotgan ma'nosi gap tarkibidagi boshqa so'zlar orqali ochiqlanadi. So'zlarning ko'p ma'noliligi natijasida yuzaga keladigan ko'chma ma'nolar va ulardagi nozik ma'no ottenkalari badiiy adabiyotda muhim tasviriy vosita sifatida keng qo'llanadi. Har qanday monosemantik so'zda vaqt o'tishi bilan polisemantik so'zga aylanish imkoniyati mavjud bo'ladi, ya'ni dastlab bir ma'noli bo'lgan so'zga keyinchalik yangi ma'nolar yuklanishi mumkin.

Lug'atlarda polisemantik so'zlarning barcha ma'nolari har doim ham to'liq keltirilmaydi, chunki bunday so'zlar lug'atda qayd etilgan ma'nolaridan tashqari yana bir qancha qo'shimcha ma'nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da o'ynamoq fe'lining dam olish yoki ko'ngil ochish maqsadida biror mashg'ulot bilan shug'ullanmoq; dam olish, sayr etish; sport o'yini bilan shug'ullanmoq; sahna asarida rol ijro etmoq; harakatlantirmoq, aylantirmoq; hazillashmoq; turli xil sho'x va yoqimli harakatlar qilmoq; ko'rk va go'zallikni ifodalab harakatlanmoq; pirpiramoq, dirkillamoq; irg'ishlash; qabarib, bo'rtib chiqmoq kabi o'n ikki ma'nosi keltirilgan.

Ko'p ma'nolilik ko'p qirrali va murakkab hodisa bo'lib, deyarli har bir so'zning lug'aviy ma'no taraqqiyoti aniq va individual yondashuvni talab qiladi. Ko'p ma'nolilikning mohiyati ko'pincha faqat matnda namoyon bo'ladi:

- onamning ko'zi hali yaxshi ko'radi (a'zo);
- buloqning ko'zi, ignaning ko'zi (teshik);
- uzukning ko'zi (uzukka qo'yilgan tosh);
- taxtaning ko'zi (taxtadagi doira shakl).

So'zning ko'p ma'noliligini, asosan, matn belgilaydi: so'zning qo'llanish doirasi qanchalik rang-barang bo'lsa, u shunchalik ko'p lug'aviy ma'noni anglatadi. So'zlar ba'zan alohida holatda, nutqdan tashqarida bir ma'noni, gap tarkibida esa boshqa so'zlar bilan bog'liq holda mutlaqo boshqa ma'noni ifodalashi mumkin. Masalan, pasaymoq so'zi nutqdan tashqarida yerga tomon yaqinlashmoq ma'nosini bildirsa, gap tarkibida bilimi pasaydi, ko'rish sezgisi pasaydi kabi hollarda boshqa ma'nolarni anglatadi. Shu sababli bunday so'zlar bir nechta leksik ma'no ifodalaganligi uchun ko'p ma'noli so'zlar sirasiga kiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Badiiy asarlarda ko'p ma'noli so'zlar obraz yaratish, ma'no teranligini oshirish, emotsional-ta'sirchanlikni kuchaytirish, ramziy va kinoyaviy ma'nolarni ifodalash vazifalarini bajaradi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidan olingan quyidagi misolni ko'raylik: "Bu xonadonning ustuni Otabek edi". Ushbu jumlada "ustun" so'zi o'zining bevosita ma'nosida emas, balki "tayanch, suyanchiq, eng muhim shaxs" ma'nosida qo'llanilgan. Natijada Otabek obrazi oilaning asosiy kuchi sifatida gavdalanadi. Cho'lpon she'riyatida esa "Ko'zimda yosh, ko'nglimda olov bor" kabi misralar uchraydi. Bu yerda "olov" so'zi bevosita yonuvchi modda emas, balki ichki iztirob, ehtiros va dard ma'nolarini ifodalaydi. Ko'p ma'noli so'z orqali qahramonning ruhiy holati yanada ta'sirchan tasvirlangan. Ko'p ma'nolilik til taraqqiyoti davomida vujudga keladi. Tildagi har qanday so'z, avvalo, biror narsa yoki hodisani atash tufayli paydo bo'ladi, ya'ni dastlab birgina ma'noni ifodalaydi.

eyinchalik esa so'z taraqqiyoti jarayonida ma'no kengayishi natijasida ko'p ma'noli so'zga aylanishi mumkin. Ko'p ma'noli so'zlarda ikki xil ma'no farqlanadi:

- 1) bosh (asl, o'z) ma'no;
- 2) yasama (ko'chma) ma'no.

Bosh ma'no so'zning nutqdan tashqarida ifodalagan ma'nosi bo'lib, u boshqa ma'nolarning kelib chiqishiga asos bo'ladi. Yasama ma'no esa bosh ma'noning taraqqiyoti natijasida yuzaga keladi. Masalan, "og'iz" so'zining bosh ma'nosi insonning tana a'zosi bo'lsa, "g'orning og'zi", "qopning og'zi" kabi birikmalar yasama ma'no hisoblanadi. So'zning yasama ma'nosi gapdagi boshqa so'zlar bilan bog'liq holda anglashiladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Yuksak iste'dodga ega shoirlardan biri hisoblangan Iqbol Mirzo she'rlarining har birida yangi bir topilma, yangi bir metaforaga duch kelamiz. Shoir qo'llagan metaforalar va ko'p ma'noli so'zlar ba'zan butun bir she'rga, ba'zan esa butun bir bandga yoyilgan bo'lib, o'sha she'r yoki band zamirida yaxlit metafora mujassam bo'ladi. Shoirning "Boychechak" nomli she'rine har bir bandida polisemantik so'zlarni uchratish mumkin:

*Qadamida gul ungan,
Afsona qiz, ertak qiz,
Yuzlaridan kun kulgan,
Yagona qiz, erka qiz,
Boychechagim boylandi ⁽²⁾.*

Ushbu misralarni tahlil qiladigan bo'lsak, qiz, ya'ni suyuqlik yor shu darajada go'zalki, har qadam tashlaganida gullarning unishi, yuzidan esa xuddi quyosh nurlari sochilgandek kun yorishishi tasvirlanadi. Bu orqali yorning yuzi atrof-muhitni yorituvchi kuch sifatida talqin qilinmoqda. Iqbol Mirzo ijodida qo'llanilgan ko'p ma'noli so'zlar shoirning ifodalamoqchi bo'lgan fikrlarini bezash vositasi bo'libgina qolmay, balki uning ruhiyati, ichki kechinmalari va his-tuyg'ularining ifodachisi sifatida ham o'quvchiga yetkaziladi.

Ma'lumki, badiiy matnlarda shoir tomonidan muomalaga kiritilgan ma'noning tabiat va jamiyatdagi muayyan o'xshashlik asosida ko'chishi metaforaning asosiy va muhim belgilaridan biridir. Og'zaki va yozma nutqda, ayniqsa, inson ruhiyati va kechinmalarini tasvirlashga asoslangan poetik matnlarda emotsional-ekspressiv munosabatni ifodalashning eng qulay vositalaridan biri bo'lgan ko'p ma'noli so'zlar obrazlilikka tayannadi. Quyidagi misollarga e'tibor beraylik:

*Sarpoychan daraxtlar dardim bilmadi,
Muzlagan kurtaklar bag'rim tiladi,
Ko'ngil bir gullagan fasl tiladi,
Ko'ngilni quyoshga bog'lagim keldi,
Oyog'ingni quchib yig'lagim keldi ⁽⁵⁹⁾.*

Yoki tabiat hodisalari ishtirok etgan boshqa bir she'rga murojaat qilaylik:

*Chaqmoq kalit bo'ldi qulfi dilimga,
Tegmagan bir qizning zulfi dilimga.
Sizdan o'zga xon yo'q mulki dilimga,
Istaysizmi-yo'qmi sizni sevaman ⁽⁶⁷⁾.
Boshingizda yaproq bo'lib aytaman,
Poyingizda tuproq bo'lib aytaman ⁽³³⁾.*

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, polisemiya – bir so'z yoki belgining bir necha ma'noga ega bo'lishi, ya'ni ko'p ma'nolilik hodisasidir. Polisemiya so'zlarning ko'chma ma'no hosil qilishi asosiy rol o'ynaydi. Ko'chma ma'noning yuzaga kelishi polisemantik so'zlarning strukturaviy sxemasini ham shakllantiradi. Uning taraqqiyoti jarayonida polisemantik so'z leksik ma'nolarining o'zaro bog'liqligi va miqdori namoyon bo'ladi.

Shoir va yozuvchilar badiiy matnda ta'sirchanlikni oshirish, misralarning o'ziga xosligini ta'minlash maqsadida ko'p ma'noli so'zlardan, shu bilan birga, o'zbek tilining so'z imkoniyatlaridan mohirlik bilan foydalanadilar. So'zlarni turli xil ko'chma ma'nolarda qo'llash orqali shoirlar tomonidan o'rinsiz takrorlarga yo'l qo'yilmaydi. Ko'p ma'noli so'zlar badiiy matnning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, asarning mazmuniy va estetik qiymatini oshiradi. Ular orqali yozuvchi o'z fikrini qisqa, lo'nda, ammo chuqur ma'noda ifodalaydi. Ko'p ma'nolilik hodisasi badiiy nutqning obrazlilik, ta'sirchanligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuning uchun ham ko'p ma'noli so'zlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Budagov R. A. Vvedeniye v nauku o yazyke. – M.: Uchpedgiz, 1958. – B. 39–50.
2. Mirtojiev M. O'zbek tilida polisemiya. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 3.
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: Fan, 2007. – 122 b.
4. Davidov Y. Maxtumqulining polisemantik so'zlardan foydalanish mahorati // "Maxtumquli – do'stlik kuychisi" konferensiya to'plami. – Termiz: "Surxon ilm nashri", 2024. – B. 448–453.
5. Iqbol Mirzo. Ko'nglingda nima bor, bilmayman. – Toshkent: Sharq, 2020.
6. Qurbonova M., Yo'ldoshev M. Matn tilshunosligi. – Toshkent, 2014. – 116 b.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: "O'zbekiston nashriyoti", 2020. – B. 144.

OILAVIY MUNOSABATLARDA ER-XOTIN BIR-BIRINI O'ZARO TUSHUNISHINING O'ZIGA XOSLIGI VA AHAMIYATI

Ibaydullayeva Umida Rustamjonovna

O'zMU Jizzax filiali

"Psixologiya" kafedrası dotsenti, ps.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya: Hozirgi davrda oilaviy munosabatlar tizimida er-xotin o'rtasidagi o'zaro tushunish bilan bog'liq muammolar tobora dolzarb tus olmoqda. Ushbu muammolar oilada nizolar yuzaga kelishiga, er-xotin munosabatlarida salbiy psixologik holatlarning kuchayishiga, farzandlar ruhiy rivojlanishida noxush o'zgarishlar paydo bo'lishiga hamda ajrimlar sonining ortishiga sabab bo'lmoqda. Mazkur maqolada oilaviy munosabatlarda er-xotin o'rtasida konfliktlarning kelib chiqish omillari tahlil qilinadi, o'zaro tushunish, hamkorlik va murosaga asoslangan munosabatlarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, oilaviy hayotda raqobatga yo'l qo'ymaslik, bahs-munozaralardan o'rinli paytda qochish va mavjud vaziyatga moslashish orqali barqaror va sog'lom oilaviy muhitni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: oila, oilaviy munosabatlar, er-xotin, xulq-atvor, nizo, ajrim, o'zaro tushunish, hamkorlik, murosaga, konflikt.

Abstract: At present, issues related to mutual understanding between spouses have become increasingly significant within the system of family relations. Such problems often lead to conflicts within families, the emergence of negative psychological conditions between spouses, adverse changes in children's emotional development, and an increase in divorce rates. This article analyzes the causes of conflicts in marital relationships and emphasizes the importance of mutual understanding, cooperation, and compromise between spouses. In addition, particular attention is paid to avoiding unnecessary competition, managing disputes appropriately, and adapting to circumstances as key factors in maintaining stable and healthy family relations.

Key words: family, family relations, spouses, behavior, conflict, divorce, mutual understanding, cooperation, compromise.

Аннотация: В настоящее время в системе семейных отношений все более актуальными становятся проблемы, связанные с взаимопониманием между супругами. Данные трудности нередко приводят к возникновению конфликтов в семье, усилению негативных психологических состояний в супружеских отношениях, появлению неблагоприятных изменений в развитии детей, а также росту числа разводов. В статье анализируются причины возникновения конфликтов в семейных отношениях между супругами, раскрывается значение взаимопонимания, сотрудничества и компромисса. Особое внимание уделяется необходимости отказа от соперничества, своевременного избегания споров и адаптации к конкретным жизненным ситуациям с целью формирования устойчивой и психологически благоприятной семейной среды.

Ключевые слова: семья, семейные отношения, супруги, поведение, конфликт, развод, взаимопонимание, сотрудничество, компромисс.

KIRISH

Hozirgi kunda oilani mustahkamlash dolzarb muammo sanalib, oila dunyo miqyosida beqiyos va boqiy ijtimoiy tuzilma ekanligi e'tirof etilishiga qaramay, turli mamlakatlarda oilalarning barbod bo'lish holatlarining qayd etilish darajasi ortib borayotganligini, oilaviy munosabatlar ayniqsa, er-xotin, ota-ona va farzand o'rtasidagi nizolar tufayli oilalarda nosog'lom muhitning hukm surishi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarayotganligini ko'rishimiz mumkin. Respublikamizda so'nggi yillarda oila institutini mustahkamlash, oilalarda sog'lom muhitni yaratish, oila qadriyatlarini va oiladagi shaxslararo munosabatlarni shakllantirish orqali oilaviy munosabatlarni barqarorlashtirishga bo'lgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, zarur me'yoriy-huquqiy asoslari yaratildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning: quyidagi fikrlarini ta'kidlash o'rinlidir: *"Odamlarimiz bilishi kerak, oila muqaddas biz uchun, oilani saqlab qolmasak, biz o'zligimizni yo'qotamiz"*^[1]. Darhaqiqat, oila - bu jamiyatning bir bo'g'ini sanaladi. Uni muqaddas bilib, asrab-avaylash har bir insonning o'ziga bog'liq. Agar har bir inson o'z oilasini qadriga yetib, oila qadriyatlarini to'g'ri shakllantirsagina, oilalarning barbod bo'lish holatlari oldi olinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatimizda o'zbek oilalarida o'zaro munosabat turlari va ijtimoiy-psixologik omillari, oiladagi psixologik muhitni sog'lomlashtirish, undagi shaxslararo munosabatlar, er-xotin o'rtasidagi nizolar, nizolarning turlari masalalarini O'zbekiston psixolog olimlaridan F.Akramova, D.Abdullayeva, H.Abdusamatov, R.Dushanov, K.Ikramova, V.Karimova, X.Karimov, A.Kadirova, N.Lutfullayeva, G.Niyazmetova, Z.Rasulova, F.Ro'ziqulov, R.Samarov, U.Saribayeva, N.Sog'inov, B.Umarov, E.Usmenov, M.Utepbergenov, M.Fayziyeva, O'.Shamsiyev, G'.Shoumarov, U.Qodirov, G.Yunusova, Yu.Yakubov boshqalar tadqiq etishgan.

Oila atamasi bu - o'zaro munosabatlar asosida birlashgan ota-ona, bolalar, aka-ukalardan tashkil topgan bir guruh sanaladi. Oila kelajakdagi munosib vorislarimizni barkamol shaxs qilib tarbiyalaydigan, qadriyat hamda milliy an'analarimizni kelajak avlodga o'tkazadigan maskan sanaladi. Mamlakatimiz hamda xalqimizning tinch va xotirjam bo'lishida oilalarning totuvligi ham katta ahamiyatga egadir. Oila va oilaviy munosabatlar, ularda yuzaga kelayotgan muammolarga bo'lgan qiziqish uzoq davrlardan beri jamiyatdagi har bir insonlarni, olimlarni, allomalarni va donishmandlarni e'tiborida bo'lib kelgan. O'tgan davr mobaynida oila institutini rivojlantirish va takomillashtirishga e'tibor kuchayganligini, uning ta'lim hamda tarbiya masalalari bilan o'zaro amaliy hamjihatligi, hamkorligi mustahkamlanganligini, yosh oilalarga g'amxo'rlik qilish, ularni huquqiy va ijtimoiy himoya qilish yaxshilanganligini ta'kidlash joizdir.

Inson oilada dunyoga keladi, ulg'ayadi, tarbiyalanadi va oilaga intiladi. Baxtli oila inson saodati, uning umr mazmuniga xizmat qiladi. O'zbek tilining izohli lug'atida oila tushunchasiga "Oila (arabcha bola-chaqa, xonadon, urug', avlod) er-xotin, ularning bola chaqalari va eng yaqin tug'ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui, xonadon"^[2] deb ta'rif berilgan. Oiladagi eng asosiy mezon – ikki tomonning bir-birini tushunib qo'llab-quvvatlashi, og'ir va quvonchli damlarda bir-biriga hamdard va hamnafas bo'lishini ta'minlovchi harakat uyg'unligidir.

Jumladan, Jahon psixolog va pedagog olimlaridan Y.Achildiyeva, V.Boyko, G.Breslav, V.Levkovich, E.Pavlovich, V.Titarenko, K.Vitaker, Erikson, P.Davies, M.Martin, E.Cummings, S.Hess, Z.Wang va boshqalar ota-onaning oiladagi o'rni va ahamiyati, ularning farzandlar bilan o'zaro emotsional aloqadorliklari, oiladagi hamda ijtimoiy muhitda bo'ladigan muammolarni bola tarbiyasiga ta'siri, er-xotin munosabatlari kabi muammolarni tadqiq etganliklarini ta'kidlash lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Shu o'rinda nizoli munosabatlar haqida tadqiqot olib borgan AQSH olimlariga ham to'xtalish maqsadga muvofiq. Xususan, amerikalik advokat va amaliyotchi psixolog Charlz Likson ham nizo va ularni keltirib chiqaruvchi omillar to'g'risida to'xtalib, bu muammoning inson ruhiyatiga salbiy ta'sir qilishi va vaziyatdan chiqishning yetti xil yo'lini kitobxonlar hukmiga havola etib, "Nizo-bu hayot normasi"^[3] deb ta'kidlagan. Bundan tashqari u oilaviy nizo - ma'lum bir ma'noda shaxs rivojlanishini boshlab beradigan ilk nuqtadir. Shu bois, bunday nizolar pozitiv nuqtai nazardan baholanishi mumkin. Zeroki, nizo yuz berayotgan vaqtda er-xotin hamda farzandlarning ularga nisbatan bahosi hamisha salbiy bo'lishi haqida fikrlarini bildirib o'tgan. Haqiqatdan ham, oilada yuzaga kelayotgan nizolar shaxs shakllanishida boshlang'ich nuqta hisoblanadi. Kelishmovchilik va nizolar har doim oilaviy munosabatlarga, tarbiyalanayotgan farzandlarga hamda oila a'zolariga salbiy jihatdan ta'sir etadi. Bunday vaziyatlar yuzaga kelmasligi uchun ziddiyatlarga ijobiy nuqtai nazardan qarash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shuningdek, psixolog olimlardan V.P.Levkovich, E.I.Pavlovich va V.L.Titarenkolarning tadqiqot ishlari ham "Oilaviy munosabatlar, oila muhiti, oilada er-xotin, ota-ona munosabatlari, oiladagi o'zaro munosabatlarning farzand tarbiyasiga ta'siri kabi muammolarga o'z e'tiborini qaratgan. U oilada o'zaro shaxslararo munosabatlar tizimini ijobiy asosda qurishga yordam berishi muhimligi"^[4] ta'kidlagan. Haqiqatdan ham, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan o'zaro iliq munosabati, farzandlarni to'g'ri tarbiyalash, shaxslararo munosabatlarni ijobiy tarzda tashkil etish oila a'zolari o'rtasida tushunmovchiliklarni oldi olinishiga sabab bo'ladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Oila – bu nikoh, qarindoshlik va o'zaro mas'uliyatga asoslangan, jamiyatning eng kichik va muhim ijtimoiy bo'g'ini bo'lib, unda insonning jismoniy, ma'naviy, ruhiy va axloqiy rivoji shakllanadi. Uning o'ziga xosligi shundaki, bunda bir qancha odamlarni (avvalo er-xotin keyin bolalar) birlashtiradi va ularni axloqiy majburiyat bilan bog'laydi. Ushbu ittifoqda odamlar o'zaro harakat jarayonida ko'proq birga bo'lishga, bir-biriga quvonch va lazzat ulashishga harakat qiladilar. Mazkur fikr-mulohazalardan kelib chiqqan holda biz tadqiqotimiz vazifasidabelgilangan oilaviy munosabatlarda er-xotinning bir-birini tushunishini o'ziga xosligini o'rganishga xarakat qildik. Tadqiqotda biz "Oilaviy munosabatlarda siz bir-biringizni tushunasizmi?" testidan foydalandik. Ushbu test oilaviy munosabatlarda er-xotin bir-birlarini tushunib olishlari uchun qanday holatlarga e'tibor berish lozim-

ligini aniqlashga qaratilgan. Mazkur test 10 ta savol va har bir savolga 3 ta javob variantidan iborat bo'lib, oilaviy munosabatlarning muhim jihati hisoblangan er-xotinning o'zaro bir-birini qay darajada tushunish holatini izohlab beradi. Quyidagi 1-jadvalda tadqiqot natijalari keltirilgan.

1-jadval: "Oilaviy munosabatda bir-biringizni tushunasizmi" metodikasining tadqiqot natijalari

Shkala	Hudud	O'rtacha qiymat	Stdart og'ish	F	Ishonch darajasi Sig.
Oilaviy munosabatlarda bir-biringizni tushunasizmi?	Jizzax	9,1875	2,15027		
	Samarqand	11,4200	1,17959	5,434	,005**
	Qashqadaryo	9,9600	2,11853		

Izoh: **-p 0,01

Tadqiqot ishimizda Jizzax, Samarqand va Qashqadaryo viloyatidan 128ta oilalar respondent sifatida ishtirok etdilar, mazkur oilalar safida yosh, o'rta va yetuk oilalar guruhi mavjud. O'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlili, tadqiqot jarayonida qo'llanilgan metodikaning mohiyatidan kelib chiqqan holda tahlil qilishga harakat qildik. Ya'ni biz foydalangan metodika turmush qurgan oilalar oilaviy munosabatlarda tushunmovchiliklar, nizolar, ziddiyatli holatlarga er-xotinlarning munosabatlari o'zaro bir-birlarini qay darajada tushunishlarini oydinlashtirishga yordam beradi.

Oilaviy munosabatlarda bir-biringizni tushunasizmi metodikasi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari Jizzax (9,1875) va Qashqadaryo (9,9600) viloyatlari oilalarida ijobiy jihatdan namoyon bo'lmoqda. Bu holatni biz ushbu oilalardagi o'zaro munosabatlarda er-xotinlar bir-birlarini yaxshi tushunishlarini, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari ularning har birlari o'z muammolarini bir-birlariga gapirib berishlari, o'zlarini muammolari haqida turmush o'rtoqlarining fikrini eshitishlari, ularning har biri (er va xotin) o'zlarini nima bezovta qilayotgan bo'lsa, shu masalani gapirib berishi va turmush o'rtog'i uni diqqat bilan tinglashi va o'z mulohazalarini bildirishi bilan izohlashimiz mumkin. Shuningdek, ushbu oilalarda oila a'zolarining bir-birlarini yaxshi tushunganliklari uchun ularda o'z muammolarini oiladan tashqarida boshqalar, do'stlari, dugonalari bilan muhokama qilishiga zaruriyat tug'ilmaydi.

Mazkur oilalarda o'zaro munosabatlarda jiddiy muammolarni hal qilishda hamkorlik, ba'zi masalalar bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri bir-birlariga murojaat qilish, oila a'zolarini qiynab qo'ygan muammolarni ochiq aytish, oilada turmush o'rtog'i bilan turli xil vaziyatlar, narsalar haqida gaplashish, har bir aytadigan gapni o'ylab gapirish, muammolarni birgalikda hal qilish, bir-birlarini diqqat bilan eshitish muhim bo'lib, bu holatlar oilada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olishda juda ham ahamiyatli hisoblanadi.

Oilaviy munosabatlarda bir-birini tushunish metodikasining tadqiqot natijalari Samarqand viloyati oilalarida Jizzax va Qashqadaryo oilalariga nisbatan biroz yuqori ko'rsatgichga egaligini ko'rishimiz mumkin. (Samarqand – 11,4200). Mazkur natija shundan dalolat bermoqdaki, Samarqand oilalarida ham Jizzax va Qashqadaryo oilalari kabi oilalardagi o'zaro munosabatlarda er-xotinlar bir-birlarini yaxshi tushunishlarini, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlarini, o'zlarini muammolarini ochiq aytishlari va turmush o'rtoqlarini muammo borasidagi fikrini eshitishlari, o'zlarini bezovta qilayotgan masala bo'yicha o'zaro gaplashishlari va bunga turmush o'rtog'ini munosabatini e'tirof etgan holda, Samarqand oilalarida ba'zi masala va muammolar bo'lar ekanki, ular haqida so'z ochmaydilar, ushbu muammoalrni muhokama qilishga jur'atlari yetishmas ekan, bu holat esa oiladagi o'zaro munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishiga, er-xotinlarning begonalashishiga olib kelishi mumkin ekan. Mazkur holat esa ularni tushunadigan odamni chetdan, oiladan tashqarida qidirishga sabab bo'lar ekan. Tadqiqot jarayonida oilalar bilan o'tkaziladigan suhbat natijasi ushbu holatni namoyon qildi. Suhbat jarayonida bunday holatlar bo'yicha tushuntirish ishlari tashkil qilindi, ushbu holatni oqibati haqida tushuncha va tavsiyalar berildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimiz hamda xalqimizning tinch va xotirjam bo'lishida oilalarning totuvligi, tinchligi hamda oila a'zolarining bir-birini tushunib yashashlari ham katta ahamiyatga egadir. Oilani kichik bir davlat deb atasak mubolag'a bo'lmaydi. Mana shu kichik davlatni asrab-avaylash har birimizning burchimiz sanaladi. Oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on sanalgan. Agar oilalarimiz tinch, mustahkam, xotirjam bo'lsa jamiyatda ham tinchlik barqaror bo'ladi. Oilalarda rivojlanib o'sib kelayotgan farzandlarimiz ham har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishiga zamin bo'ladi deb ayta olamiz.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tadqiqot jarayonida oilaviy munosabatlarda bir-biringizni tushunasizmi metodikasi bo'yicha qo'lga kiritilgan natijalar tahlili shundan dalolat beradiki, oilaviy munosabatlarda er-xotinlarning o'zaro bir-birini yaxshi tushunishlari, bir-biri bilan o'zaro raqobatga bormaslik, o'zaro hamkorlik, munosabatga

kirishishda murosa qilish, kerakli vaqtda tortishuvdan qochish va vaziyatga moslashish xususiyatlari oilada o'zaro munosabatlarni samarali, ijobiy bo'lishida muhim omil sifatida ta'sir ko'rsatishi mumkinligini aytish mumkin. Oilaviy munosabatlarda er-xotinlarning o'zaro bir-birini tushunishi, bir-birini tinglay olishi hamda raqobatga kirishmasdan murosa qila olishi, munosabat jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning, kelishmovchiliklarning oldini olishda va yuzaga kelmasligida katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M. Mirziyoyev, "Xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash masalalariga bag'ishlangan yig'ilishdagi nutqi", 2018-yil 7-fevral
2. O'zbek tilining izohli lug'ati uchinchi jild N-tartibli tuzatilgan 2-nashri "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti B.97.
3. Кади́рова А.Т. Ўсмирларда оилавий низолар тўғрисида ижтимоий тасаввурларнинг шаклланиши. Психология фанлари номзоди дисс. – Т.: 2007. – В. 20.
4. Бэндлер Р., Гриндер Д. Семейная психотерапия. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 1999.
5. U.Ibaydullayeva. Oiladagi er va xotin o'zaro munosabatlari borasida sharq va g'arb mutafakkirlarining qarashlari. Pedagogik mahorat. Buxoro, 2023.
6. Ibaydullayeva U.R., Tirkasheva M.A. Oilada ajrimlar yuzaga kelishi va unga olib keluvchi sabablar. Zamonaviy ijtimoiy psixologiya: an'analar va istiqbollor. I-xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Jizzax-2023.
7. Axmadov N.R., Roziqova M.F., "Oilaviy ajrimlar ularning sabablari, ajrimlarning oldini olishning psixologik mexanizmlari", "Science and education" Scientific journal/ISSN 2181-0842, April 2022/Volume 3 Issue 4, 760-762 betlar.

GOSPITAL MAKTABLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA BUYUK BRITANIYA, AQSH, FINLYANDIYA, GERMANIYA VA GRETSIYA TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Isakulova N. J.

Pedagogika fanlari doktori, professor, O'zDJTU

Annotatsiya: Mazkur maqolada gospital maktablar faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasidan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Xususan, Buyuk Britaniya, AQSH, Finlyandiya, Germaniya va Gretsiyada sog'liqni saqlash muassasalari huzurida faoliyat yurituvchi gospital maktablarning tashkiliy-huquqiy asoslari, o'quv jarayonini tashkil etish mexanizmlari hamda pedagogik yondashuvlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida gospital maktablarda individual ta'lim, inklyuziv yondashuv, masofaviy o'qitish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimlarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, mazkur ilg'or tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari va ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: kasalxonalar huzuridagi maktablar, amaliy yo'naltirilgan gospital maktablar, statsionar va reabilitatsiya markazlari huzuridagi maktablar, tematik gospital maktablar, masofaviy ta'lim dasturlari asosida faoliyat yurituvchi maktablar, inklyuziv gospital maktablar.

Abstract: This article examines the use of international experience in organizing and developing hospital schools. Based on the practices of the United Kingdom, the United States, Finland, Germany, and Greece, the study analyzes the organizational and legal foundations of hospital schools operating within healthcare institutions, as well as the structure of the educational process and applied pedagogical approaches. Particular attention is paid to individualized instruction, inclusive education, distance learning technologies, and systems of psychological and pedagogical support for children undergoing long-term medical treatment. The paper also explores the possibilities of adapting best international practices to the national education system and offers practical recommendations for the effective implementation of hospital-based education models.

Key words: hospital-based schools, practice-oriented hospital schools, schools in inpatient and rehabilitation centers, thematic hospital schools, schools working with distance learning programs, inclusive hospital schools.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы использования зарубежного опыта в организации и развитии деятельности госпитальных школ. На примере Великобритании, США, Финляндии, Германии и Греции анализируются организационно-правовые основы функционирования госпитальных школ при медицинских учреждениях, особенности построения учебного процесса и применяемые педагогические подходы. Особое внимание уделяется индивидуализации обучения, инклюзивному образованию, использованию дистанционных технологий, а также системе психолого-педагогической поддержки детей, находящихся на длительном лечении. На основе анализа зарубежного опыта обосновываются возможности его адаптации к национальной системе образования и формулируются практические рекомендации по внедрению эффективных моделей госпитального обучения.

Ключевые слова: школы при больницах, практико-ориентированные госпитальные школы, школы при стационарных и реабилитационных центрах, тематические госпитальные школы, школы, работающие с программами дистанционного обучения, инклюзивные госпитальные школы.

KIRISH

Gospital ta'lim – uzoq muddat davolanayotgan va sog'lig'i sababli ta'lim muassasasiga bora olmaydigan bolalarni o'qitishni tashkil etish bilan bog'liq pedagogikaning bo'limidir. Gospital pedagogikasi pedagogikaning bir qismi bo'lib, o'z e'tiborini o'quvchilarning alohida toifasi – uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalarga qaratadi. Pedagogikaning ushbu yo'nalishini amalga oshirish va rivojlantirishning murakkabligi idoralararo

mansubligi bilan belgilanadi: ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya, chunki kasalxonada uzoq muddat davolanayotgan bola birinchi navbatda bemor, ikkinchi navbatda esa o'quvchi hisoblanadi. Bolani davolash jarayonida tibbiy va pedagogik texnologiyalarni birlashtirish keng qamrovli reabilitatsiyani anglatadi ^[2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

“Nazariy tahlil” metodi orqali gospital maktablar faoliyatini tashkil etishda Buyuk Britaniya, AQSH, Finlyandiya, Germaniya va Gretsiya tajribalaridan quyidagilarda foydalanish mumkin:

- gospital maktablar faoliyatini alohida huquqiy maqom bilan belgilash;
- davolanish muddati uzoq bo'lgan bolalar uchun majburiy ta'lim kafolatlarini joriy etish;
- individual ta'lim rejalarini normativ hujjatlar orqali majburiy qilish;
- asosiy maktab–gospital maktab–oila o'rtasida axborot almashuv mexanizmini yo'lga qo'yish;
- gospital maktablarni maxsus ta'lim tizimi bilan integratsiyalash;
- psixolog, ijtimoiy pedagog va defektolog faoliyatini kuchaytirish;
- nodavlat sektor va xususiy hamkorlik (PPP) asosida moliyalashtirishni yo'lga qo'yish;
- tibbiy-pedagogik konsilium faoliyatini joriy etish;
- gospital maktablar uchun maxsus tayyorlangan o'qituvchilarni tayyorlash;
- baholashda an'anaviy reytingdan ko'ra formativ baholashni qo'llash;
- ta'lim jarayonini bolaning emotsional holatiga mos tashkil etish;
- o'qituvchi–o'quvchi munosabatlarida ishonchga asoslangan modelni joriy etish;
- pedagogik va tibbiy reabilitatsiyani yagona tizimda olib borish;
- gospital maktablarni sog'liqni saqlash tizimi bilan institutsional bog'lash;
- maxsus pedagogika elementlarini joriy etish;
- davolanish–ta'lim–reabilitatsiya integratsiyasini ta'minlash;
- mavjud maktab tizimi doirasida gospital sinflarni tashkil etish;
- kam xarajatli, ammo samarali ta'lim modellari ishlab chiqish;
- oila va jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish;
- madaniy-psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Children's Hospital School at Great Ormond Street Hospital and UCH (London, Buyuk Britaniya) gospital maktabining maqsadi tibbiy sharoitlarda imkon qadar akademik ko'rsatkichlarni hamda o'rganishga bo'lgan kognitiv qiziqishni saqlab qolish, shuningdek, majburiy to'xtatilgan o'qish oqibatlarini minimallashtirishdan iborat ^[1].

1-jadval: Buyuk Britaniya gospital maktablari

№	Gospital maktablar	Gospital maktablarning faoliyati
1.	Oxfordshire Hospital School	asosiy e'tibor sifatli ta'lim berish, ijtimoiy o'zaro ta'sir va hissiy kompetentsiya ko'nikmalarini rivojlantirish
2.	Newcastle Bridges Hospital School	har bir o'quvchining salohiyatini qo'llab-quvvatlash, o'rganishga bo'lgan muhabbat va bolaning kasalligi bilan bog'liq ta'limdagi bo'shliq oqibatlarini minimallashtirish ^[1]
3.	Chelsea Community Hospital School	muassasada 4 yoshdan 16 yoshgacha va 16 yoshdan katta bolalar uchun pediatriya bo'limlari mavjud, shuning uchun maktab ushbu parametrlarni hisobga olgan holda ta'lim muhitini tashkil qiladi
4.	Christ's Hospital School	11-18 yoshdagi mustaqil maktab-internat. Maktab 1552 yilda Londonda qirol Edvard VI Xartiyasi bilan tashkil etilgan ^[3]
5.	Royal Hospital School	Maktab 1712 yilda dengiz floti ofitserlarining bolalari uchun tashkil etilgan. 1933 yilda u Angliyaning Sharqiy qismiga, Suffolk okrugidagi Ipswich shahri yaqinidagi Staur daryosi bo'yidagi go'zal Xolbruk qishlog'iga ko'chirildi ^[4]

AQSHda gospital maktablar (Hospital Schools) odatda tibbiy yordam ko'rsatish yoki uzoq muddat davolanishni talab qiladigan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim muassasalaridir. Ushbu maktablar o'quvchilarga sog'lig'i bilan bog'liq ehtiyojlarini inobatga olgan holda standart maktab ta'limini olish imkonini yaratadi. Bunday maktablarda o'quvchilarga kasallikdan davolanish va dam olish jarayonida ham ta'lim beriladi. Gospital maktablar, asosan, quyidagi holatlarda faoliyat yuritadi:

- davolash muassasalarida joylashgan bo'lib, kasallik yoki jarohatlar tufayli uzoq muddat shifoxonada bo'ladigan bolalar uchun xizmat qiladi;
- gospital maktablarida faoliyat yurituvchi o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikka ega bo'lib, ta'lim jarayonini o'quvchilarning sog'liq holatiga moslashtira olishi, shuningdek, tibbiy ehtiyojlar bilan ishlash tajribasiga ega bo'lishi talab etiladi.

Amerikada ko'plab gospital maktablari har bir shtat va shaharda mavjud bo'lib, ular o'quvchilarga ta'lim faoliyatini uzluksiz davom ettirish imkoniyatini yaratadi. Ushbu maktablarning ayrimlari federal yoki shtat hukumati tomonidan moliyalashtirilsa, boshqalari maxsus tibbiy tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Gospital maktablarida o'quvchilar uchun moslashtirilgan darslar tashkil etilib, ta'lim jarayoni sog'liq holati va davolanish muddatiga muvofiq olib boriladi. Shuningdek, ayrim hollarda onlayn yoki masofaviy ta'lim shakllari joriy etilib, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'minlanadi, bunda o'qituvchilar va tibbiy xodimlar o'quvchilarga hamkorlikda individual yordam ko'rsatadilar.

Finlyandiyada gospital maktablar (hospital schools) ham o'xshash tarzda kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun mo'ljallangan maxsus ta'lim muassasalari hisoblanadi. Finlyandiya ta'lim tizimi yuqori sifatli va inklyuzivligi bilan ajralib turadi hamda gospital maktablari ushbu yondashuvning ajralmas qismi sifatida tashkil etilgan. Finlyandiyada gospital maktablari ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, bolalarga sog'liqni saqlash muassasalarida, jumladan, kasalxonalar va reabilitatsiya markazlarida davolanish jarayonida ham ta'limni davom ettirish imkonini beradi. Ushbu maktablarda o'quvchilar uchun individual va shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi. Gospital maktablarining asosiy maqsadi bolalarga uzoq muddatli davolanish davrida ham ta'lim jarayonidan uzilmaslik imkoniyatini yaratishdan iborat bo'lib, darslar o'quvchilarning sog'liq holatiga mos tarzda tashkil etiladi. Ta'lim jarayoni individual yoki masofaviy shaklda olib borilishi mumkin, bunda o'qituvchilar tibbiy xodimlar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Agar o'quvchilar kasalxona yoki boshqa tibbiy muassasada bo'lsa, ayrim hollarda ta'lim onlayn yoki masofaviy formatda tashkil etiladi, bu esa davolanish muddati uzoq davom etadigan yoki ko'proq dam olish talab qilinadigan holatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Finlyandiyada gospital maktablarida ta'lim shaxsiylashtirilgan yondashuv asosida olib borilib, har bir bola uchun o'quv reja va ta'lim faoliyati uning tibbiy holatiga qarab belgilanadi. Shu bilan birga, gospital maktablarida ijtimoiy-emotsional yordam ham ko'rsatiladi va bu bolaning ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi. Finlyandiya gospital maktablarida sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlari o'rtasida yaqin integratsiya mavjud bo'lib, o'qituvchilar va tibbiy xodimlar o'quvchilarning holatidan kelib chiqib hamkorlikda faoliyat yuritadilar.

Germaniyada gospital maktablar tizimi kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanishi zarur bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim muassasalaridan iborat. Germaniya ta'lim tizimi inklyuzivligi va o'zlashtirishni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi, shu sababli gospital maktablari ham bolalarga sog'liq holatidan qat'i nazar ta'lim olish imkoniyatini taqdim etadi. Germaniyada gospital maktablarining asosiy maqsadi shifoxonalarda uzoq muddat davolanayotgan bolalarga ta'lim jarayonini uzluksiz davom ettirish imkonini berishdan iborat bo'lib, darslar o'quvchilarning individual ehtiyojlari va sog'liq holatiga moslashtirilgan holda tashkil etiladi. Tashkil etilish shakli. Germaniyada gospital maktablari asosan davolash muassasalarida (masalan, kasalxonalar yoki reabilitatsiya markazlarida) joylashgan. O'quvchilar kasallikdan davolanish vaqtida o'qishlari uchun ushbu muassasalar tomonidan taqdim etilgan maktablar mavjud. Har bir mintaqada gospital maktablarining tashkil etilish usuli turlicha bo'lishi mumkin, biroq umumiy maqsad bir xil, ya'ni bolalar uchun ta'limni davom ettirish imkoniyatini yaratishdan iborat. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Gospital maktablarida ta'lim o'quvchilarning sog'liq holatiga qarab shaxsiylashtiriladi. O'qituvchilar kasallik yoki jarohat tufayli bolalarning harakatlanish va darslarga qatnashish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim beradilar. Darslar ko'pincha individual tarzda yoki kichik guruhlarda olib boriladi.

Ta'lim metodikasi. Gospital maktablarida ta'lim metodikasi bolalarning sog'liq holatiga moslashtirilgan bo'ladi. Agar bola kasalxonada bo'lsa, o'qituvchilar darslarni kasallik yoki jarohat turiga qarab optimallashtiradilar. Masalan, darslar onlayn yoki masofaviy tarzda olib borilishi mumkin. Shuningdek, bola o'ziga moslashtirilgan dars jadvali va o'quv materiallari bilan ta'minlanadi. Masofaviy ta'lim. Germaniyada gospital maktablarida ayrim hollarda o'quvchilar uchun masofaviy ta'lim imkoniyatlari mavjud. Bu, ayniqsa, kasallik yoki jarohat tufayli shifoxonada yoki uyda bo'lishi zarur bo'lgan bolalar uchun muhimdir. Masofaviy ta'lim o'quvchilarga sog'liq holatiga mos ravishda darslarda ishtirok etish imkonini beradi. Tibbiyot va ta'lim sohalaridagi hamkorlik. Germaniyada gospital maktablarida o'qituvchilar va tibbiyot xodimlari o'rtasida yaqin hamkorlik mavjud. O'qituvchilar bolalar

bilan ishlashda tibbiyot xodimlarining tavsiyalariga asoslanadilar, chunki kasallik yoki jarohat o'quvchining ta'lim jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ta'lim jarayonida tibbiy ehtiyojlar bilan bog'liq barcha masalalar hamkorlikda hal etiladi. Ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash. Gospital maktablarida ta'lim bilan bir qatorda o'quvchilarga psixologik va ijtimoiy yordam ham ko'rsatiladi. Kasallik yoki jarohat tufayli o'quvchilar ko'pincha psixologik yordamga muhtoj bo'ladilar, shu sababli bunday muassasalarda psixologlar va boshqa mutaxassislar jalb etiladi.

O'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi. Gospital maktablarida faoliyat yurituvchi o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishlari lozim. Ular nafaqat ta'limni yetkazish, balki bolalarning sog'liq holatiga mos ravishda ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha ham yetarli tajribaga ega bo'lishlari zarur. O'qituvchilar tibbiyot xodimlari bilan yaqin hamkorlikda ishlaydilar, bu esa bolalarga sifatli pedagogik yordam ko'rsatish imkonini beradi. Gretsiyadagi gospital maktablar tizimi kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanishi zarur bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan maxsus ta'lim muassasalari sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu maktablar Gretsiya ta'lim tizimida o'ziga xos o'rin egallab, o'quvchilarning sog'liq holatiga moslashtirilgan ta'limni taqdim etadi. Tizim umumiy ta'lim bilan integratsiyalashgan bo'lib, bolalarga sog'liq holatidan qat'i nazar ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Gretsiyadagi gospital maktablarining asosiy xususiyatlari shundan iboratki, ular davolash muassasalarida tashkil etiladi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida faoliyat yuritadi, individual va kichik guruhlarda ta'limni yo'lga qo'yadi hamda tibbiyot va ta'lim sohalari o'rtasidagi uzviy hamkorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, masofaviy ta'lim imkoniyatlari, ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi mavjud bo'lib, o'qituvchilarning maxsus kasbiy tayyorgarligi ta'lim sifatini yuqori darajada saqlashga xizmat qiladi. Buyuk Britaniyada gospital maktablar kuchli normativ-huquqiy baza (Education Act, Children and Families Act) asosida faoliyat yuritadi. Ushbu maktablar Local Authorities tomonidan moliyalashtiriladi, individual ta'lim rejasi (IEP) asosida o'qitish yo'lga qo'yilgan bo'lib, raqamli va masofaviy ta'lim keng joriy etilgan.

AQSHda gospital maktablar o'ziga xos tizimni tashkil etib, o'quvchilarning sog'liq holatidan qat'i nazar ta'lim olishlarini davom ettirishga xizmat qiladi. Ular Special Education va Homebound Instruction tizimlari bilan uzviy bog'langan bo'lib, kuchli psixologik-pedagogik xizmatlar ko'rsatadi. Shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlari va xayriya fondlarining faol ishtiroki kuzatiladi. Finlyandiyada gospital maktablari o'quvchilarning sog'liq holatiga moslashtirilgan ta'limni taqdim etib, ularning ta'lim jarayonidan chetda qolmasligini ta'minlaydi. Individual yondashuv, masofaviy ta'lim va davolanish jarayoniga mos darslar orqali o'quvchilar ta'limni davom ettiradilar. Ushbu maktablar ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining integratsiyasini ta'minlab, inklyuzivlik va tenglik tamoyillarini ustuvor qo'yadi, baholash jarayonida esa stresssiz, rivojlantiruvchi yondashuvdan foydalaniladi. Germaniyada gospital maktablar tizimi kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun ta'limni davom ettirish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim jarayoni shaxsiylashtirilgan bo'lib, tibbiyot va ta'lim sohalari mutaxassislari o'rtasidagi hamkorlik, masofaviy ta'lim imkoniyatlari va psixologik-ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashtiriladi. Gospital maktablar davlat tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlanadi, o'quv dasturlarining moslashuvchanligi va terapevtik yondashuv ustuvor hisoblanadi. Gretsiyada gospital maktablar sog'liqni saqlash muassasalarida joylashgan bo'lib, o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan ta'lim, psixologik yordam va masofaviy o'qish imkoniyatlarini taqdim etadi. Ushbu maktablar inklyuziv ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida faoliyat yuritib, madaniy va ijtimoiy moslashuvga alohida e'tibor qaratadi hamda cheklangan resurs sharoitida moslashuvchan ta'limni amalga oshiradi.

XULOSA

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, gospital maktablar faoliyatini samarali tashkil etish uchun huquqiy kafolatlar, individual yondashuv, pedagogik–tibbiy integratsiya, raqamli texnologiyalar va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Buyuk Britaniya va AQSH tajribasi tashkiliy va huquqiy mexanizmlar bilan, Finlyandiya tajribasi insonparvar pedagogika bilan, Germaniya modeli terapevtik integratsiya bilan, Gretsiya tajribasi esa resurslarga moslashuvchanlik bilan ajralib turadi. Ushbu tajribalarni uyg'unlashtirish O'zbekiston sharoitida gospital maktablar faoliyatini samarali joriy etish uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Адамян Елена Игорьевна. Опыт госпитальных школ Великобритании и США: цели обучения, воспитания и создаваемая инфраструктура // Проблемы современного образования. 2022. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-gospitalnyh-shkol-velikobritanii-i-ssha-tseli-obucheniya-vospitaniya-i-sozdavaemaya-infrastruktura> (дата обращения: 02.02.2024).
2. Christ's Hospital School. Помощь с поступлением. Christ's Hospital School – поступление, цены, отзывы – обучение в школе в Англии | Maryadi.
3. Musaeva, D. (2025). "Mehrli maktab"ning faoliyatida gospital ta'lim. Technical Science Research in Uzbekistan, 3(1), 9–12. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/tsru/article/view/64766>
4. Royal Hospital School – школа в Англии для русских детей | Maryadi – зарубежное образование | Дзен.

INTERACTIVE APPROACHES TO DEVELOPING EFL LEARNERS' LISTENING SKILLS

Isayeva Umida

Teacher at Uzbekistan national pedagogical university

Abstract: This article examines the efficacy of authentic and textbook-based listening resources in enhancing EFL learners' listening comprehension. The study compares student performance, motivation, and perceptions when exposed to authentic audio sources versus standardized textbook recordings. The results indicate that authentic materials enhance listening comprehension and motivation; however, textbook resources remain effective for controlled practice.

Key words: authentic materials, textbook listening, EFL, motivation, comprehension.

Annotatsiya: Ushbu maqola EFL o'quvchilarining tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda autentik va darslik asosidagi tinglash materiallarining samaradorligini taqqoslaydi. Tadqiqotda o'quvchilarning natijalari, motivatsiyasi va qarashlari autentik audio manbalar hamda standart darslik yozuvlari asosida tahlil qilinadi. Natijalar autentik materiallar tinglab tushunish va motivatsiyani oshirishda samaraliroq ekanini ko'rsatadi, biroq darslik materiallari tuzilgan mashg'ulotlar uchun foydali bo'lib qolmoqda.

Kalit so'zlar: autentik materiallar, darslik asosidagi tinglash, EFL, motivatsiya, tushunish.

Аннотация: В статье сравнивается эффективность аутентичных и учебных материалов при обучении аудированию студентов EFL. В исследовании анализируются результаты, мотивация и восприятие обучающихся при использовании аутентичных аудиоисточников и стандартных записей из учебников. Результаты показывают, что аутентичные материалы повышают уровень понимания и мотивацию, однако учебные материалы по-прежнему остаются эффективными для структурированных упражнений.

Ключевые слова: аутентичные материалы, аудирование по учебнику, EFL, мотивация, понимание.

INTRODUCTION

Listening comprehension is a crucial component of communicative competence; however, the selection of appropriate instructional materials remains a significant pedagogical challenge. EFL teachers frequently rely on linguistically simplified textbook recordings, whereas authentic resources such as podcasts, radio broadcasts, and interviews provide learners with exposure to real-world language use [3: 97–100]. Textbook materials are designed to ensure pedagogical control through graded vocabulary, clear pronunciation, and predictable organization. Nevertheless, they often lack spontaneity, natural intonation patterns, and cultural richness. Authentic materials, by contrast, reflect real communicative situations and enable learners to adapt to natural speech rates and linguistic variability [8: 467–478]. This study aims to examine the effectiveness of these two types of listening resources in enhancing listening comprehension, increasing learner motivation, and encouraging active participation in EFL classrooms.

RESEARCH METHODOLOGY

The study involved thirty intermediate-level EFL learners aged 17–21, enrolled in a private language institute in Samarkand, Uzbekistan. Participants were selected from intact classes and assigned to two groups with comparable English proficiency levels, as determined by institutional placement tests and teacher evaluations.

Group A ($n = 15$) received instruction using authentic listening materials, including BBC podcasts and selected TED Talk excerpts.

Group B ($n = 15$) was taught using textbook-based listening materials taken from the Headway Pre-Intermediate and Intermediate Student's Books.

All participants had similar prior exposure to instructional listening tasks but limited experience with extended authentic audio input. This ensured a high degree of homogeneity between the groups, thereby strengthening the internal validity of the study.

The research employed a quasi-experimental comparative design. The independent variable was the type of listening material (authentic vs. textbook-based), while the dependent variables were learners' listening comprehension performance and motivation toward listening activities. Both groups participated in four listening sessions over a two-week period. Each session followed a consistent instructional structure consisting of a pre-listening warm-up involving brief discussion or guiding questions related to the topic, a listening activity featuring exposure to the audio text, and a post-listening task that included a comprehension test and a short reflective commentary.

Group A (Authentic Materials) listened to unscripted audio recordings such as news reports, interviews, and short talks. These materials demonstrated natural speech characteristics, including varied accents, reduced forms, hesitations, and a natural speaking pace. Group B (Textbook Materials) listened to carefully controlled textbook audio specifically designed for pedagogical purposes. These recordings featured clear articulation, graded vocabulary, and a slower speaking rate.

Upon completion of all sessions, learners in both groups completed a motivation questionnaire designed to assess their attitudes toward the listening activities. The following instruments were employed in the study. Listening comprehension tests were administered in each session and consisted of ten multiple-choice items, with one point awarded for each correct answer, yielding a maximum score of 10 points. In addition, a motivation questionnaire based on a five-point Likert scale (1 = extremely low, 5 = very high) was used to measure students' interest, perceived usefulness, and enjoyment of the listening activities.

ANALYSIS AND RESULTS

Teacher observation checklist: classroom observations were conducted systematically using a standardized checklist to document learners' levels of interest, attention, and participation during listening exercises. The checklist also included behavioral variables such as note-taking, task attentiveness, and readiness to participate in follow-up discussions, which provided qualitative support for the quantitative results.

Table 1: Comparison of listening comprehension scores

Group	Mean Score (out of 10)	Standard Deviation
Authentic materials (Group A)	8.7	0.8
Textbook materials (Group B)	7.2	1.0

Table 1 indicates that learners exposed to authentic listening materials achieved higher mean comprehension scores than those who used textbook recordings. The lower standard deviation in Group A suggests more consistent performance, indicating that authentic materials supported comprehension across learners with varying initial proficiency levels.

Table 2: Learner motivation ratings

Group	Mean Motivation Rating (1–5)
Authentic materials (Group A)	4.6
Textbook materials (Group B)	3.9

As shown in Table 2, students in Group A demonstrated significantly higher levels of motivation. Participants reported that authentic materials appeared more relevant and engaging, even though they required greater concentration. The findings of this study demonstrate that the use of authentic listening materials enhances both listening comprehension and learner motivation. Learners who were exposed to real-world audio input performed better than those who relied exclusively on textbook recordings. One possible explanation for this improvement is that authentic materials expose learners to natural speech features such as connected speech patterns, discourse markers, and pragmatic cues. Although such materials may appear challenging at first, sustained exposure enables learners to develop effective top-down and bottom-up listening strategies [2:38–41].

The higher motivation ratings reported by learners using authentic materials indicate that perceived relevance and realism play a crucial role in sustaining learner engagement. When students recognize a clear connection between classroom listening activities and real-life communication, their willingness to invest effort increases. This conclusion aligns with theories of motivation in second language acquisition, which emphasize authenticity as a key determinant of learner engagement [1:27–35].

Teacher observations further revealed that learners in Group A were more attentive and actively participated in listening tasks, despite occasionally experiencing difficulties. This finding supports the view that appropriately challenging tasks can enhance motivation and promote deeper cognitive processing [3:97–118].

From a pedagogical perspective, these results suggest that while textbook materials provide valuable scaffolding, authentic resources should be systematically integrated into EFL listening instruction to better prepare learners for real-world communication. Consequently, EFL teachers are encouraged to gradually incorporate authentic listening materials alongside textbook resources. Such an approach not only improves listening proficiency but also increases learner motivation and confidence, ultimately preparing students for effective communication beyond the classroom.

CONCLUSION

This study examined the impact of authentic versus textbook-based listening materials on EFL learners' listening comprehension and motivation. The findings indicate that learners exposed to authentic audio input demonstrated higher levels of comprehension and motivation compared to those who relied solely on textbook recordings. Although students initially found authentic materials more challenging, continued exposure enabled them to adapt to natural speech patterns and significantly improve their ability to understand real-life spoken English. These findings underscore the importance of balancing pedagogical support with authenticity in listening instruction. This study also highlights the need for further research into the long-term effects of authentic listening exposure, its impact on learners across different proficiency levels, and its integration with strategy instruction and social-emotional learning frameworks.

References:

1. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge University Press, pp. 27–35.
2. Field, J. (2008). *Listening in the language classroom*. Cambridge University Press, pp. 38–41.
3. Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language Teaching*, 40(2), 97–118. <https://doi.org/10.1017/S0261444807004144>
4. Muniskhon, R. (2023). Improving the use of design thinking methodology in teaching English for specific purposes (ESP). *Genius Repository*, 26, 58–60.
5. Munisxon, R. (2022). Theory of Teaching Skills in Pedagogy. *Czech Journal of Multidisciplinary Innovations*, 12, 31–33.
6. Rajabova, M. R. (2022). Modern approach to teaching foreign languages and making students interested in the lesson. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 109–113.
7. Rajabova, M. R. (2024). The importance of using design thinking methodology in teaching English. *Innovative Development in Educational Activities*, 3(1), 304–314.
8. Rogers, C., & Medley, F. W. (1988). Language with a purpose: Using authentic materials in the foreign language classroom. *Foreign Language Annals*, 21(5), 467–478. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1988.tb01098.x>
9. Vandergrift, L., & Goh, C. (2012). *Teaching and learning second language listening: Metacognition in action*. Routledge.

GLOBAL O'ZGARISHLAR SHAROITIDA YOSHLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Kudratova Lola Ravshanovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy yoshlar orasida uchraydigan ijtimoiy-psixologik muammolar, ularning shakllanish omillari hamda jamiyat hayotiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, shaxslararo munosabatlari, stressga bardoshliligi va deviant xulq-atvorga moyilligi bilan bog'liq muammolarga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, mazkur muammolarni erta aniqlash va ularning oldini olishda psixologik profilaktika hamda korreksion chora-tadbirlarning ahamiyati asoslab beriladi. Maqola natijalari ta'lim muassasalari psixologlari, pedagoglar va ijtimoiy soha mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: yoshlar, ijtimoiy-psixologik muammolar, ijtimoiy moslashuv, stressga bardoshlilik, deviant xulq-atvor.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the social and psychological problems commonly observed among modern youth, their formative factors, and their impact on societal development. Particular attention is paid to issues related to social adaptation, interpersonal relationships, stress resilience, and tendencies toward deviant behavior among young people. The study also emphasizes the role and significance of psychological preventive and corrective measures in the early identification and prevention of these problems. The findings of the article have practical value for educational psychologists, teachers, and professionals working in the social sphere.

Key words: youth, social and psychological problems, social adaptation, stress resilience, deviant behavior.

Аннотация: В статье представлен научно-теоретический анализ социально-психологических проблем, характерных для современной молодежи, факторов их формирования и влияния на общественную жизнь. Особое внимание уделяется вопросам социальной адаптации, межличностных отношений, стрессоустойчивости и склонности молодежи к девиантному поведению. Также обосновывается значение психопрофилактических и коррекционных мероприятий в раннем выявлении и предупреждении указанных проблем. Материалы статьи имеют практическую значимость для психологов образовательных учреждений, педагогов и специалистов социальной сферы.

Ключевые слова: молодежь, социально-психологические проблемы, социальная адаптация, стрессоустойчивость, девиантное поведение.

KIRISH

Muayyan ijtimoiy-iqtisodiy davrda insonlar duch keladigan odatiy muammolarni o'rganishning dolzarbligi shundaki, u shaxslarning keskin, ko'pincha inqirozga o'xshash ijtimoiy o'zgarishlarga moslashish uchun psixologik holatini belgilaydi. Ijtimoiy psixologik stress omillari hayotning barcha davrida normativ, yoshga bog'liq inqiroz fonida ishlaydi va shaxslarni jamiyatdagi eng moyil guruhga aylantiradi. Yoshlik davri esa bu nuqtai nazardan ayniqsa yaqqol ajralib turadi. Birinchi marta kattalar dunyosi sub'ekti sifatida paydo bo'lishga harakat qilib, yoshlar turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rishadi va muayyan hayot sharoitlarini boshdan kechirishadi. Ular ko'plab ijtimoiy o'zgarishlar va ularning oqibatlarini juda yaxshi bilishadi hamda o'z ko'zlari bilan boshdan kechirishadi. Ular hayotning ma'nosini qayta baholash bilan bog'liq axloqiy kompasni doimiy ravishda izlaydilar. Bu izlanishlar, vaziyatlar, muammolar va tanlovlar ko'pincha odatiy xulq-atvor stereotiplari yoki shaxsiy xususiyatlar sifatida singib ketadi, hayot davomida saqlanib qoladi va namoyon bo'ladi. Bu holat yoshlar duch keladigan psixologik muammolar haqida bilimga bo'lgan ehtiyojni yanada ta'kidlaydi. Bu bilim maqsadli, samarali yordam ko'rsatish yoki samarali munosabatlarni o'rnatish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Aynan o'smirlik va yoshlik davrida dunyoqarash, qadriyatlar tizimi hamda o'z-o'zini anglash jarayonlari shakllanadi. Agar ushbu bosqichda ijtimoiy-psixologik muammolar o'z vaqtida aniqlanib, ularga to'g'ri yechim topilmasa, mazkur muammolar chuqurlashib, shaxs rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yoshlar jamiyatning kelajagi hisoblanadi. Ular orasida uchraydigan ijtimoiy begonalashuv, qonunbuzarlikka moyillik, deviant xulq-atvor va radikal g'oyalarga beriluvchanlik ko'pincha psixologik omillar bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli mazkur muammolarni ilmiy jihatdan o'rganish profilaktikaning eng samarali yo'li bo'lishi mumkin.

Psixologik muammo deganda shaxsning mavjud aqliy funksiyalari, jarayonlari va xususiyatlarining rivojlantirish darajasi bilan hayot tomonidan qo'yilayotgan yangi talablar o'rtasida yuzaga keladigan ziddiyat tushuniladi. Bu ziddiyatlar yangi aqliy sifatning shakllanishini talab qiladigan qiyinchiliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Yoshlar ijtimoiy-demografik guruh sifatida jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Ular jamiyatning intellektual va ijtimoiy tajribasining potensial tashuvchilari hisoblanadi. Yoshlarni jamiyatning muhim qatlami sifatida o'rganish masalasi insoniyat paydo bo'lgan davrlardan buyon olimlar e'tiborida bo'lib kelgan.

B.G. Ananyev inson evolyutsiyasidagi asosiy qarama-qarshilik sifatida turli tizimlar va ularning regulyatorlarining notekis rivojlanishini ko'rsatadi. Uning ta'kidlashicha, hayvonlarda jismoniy yetuklik butun organizmning hayotiy funksiyalari va xulq-atvor mexanizmlarining yetukligini anglatadi, insonda neyropsixik rivojlanish jismoniy yetuklik bilan to'liq mos kelmaydi. Bu holat, bir tomondan, shaxsiyat shakllanishi individual rivojlanishdan ancha kech sodir bo'lishini, ikkinchi tomondan esa shaxs shakllanishidagi geteroxronlik individual yetuklikdagi geteroxronlik bilan qo'shilib, inson hayotidagi turli holatlarning umumiy ta'sirini kuchaytirishini anglatadi.

Muayyan hayotiy vaziyatlarda bu qarama-qarshiliklar burch va istak, istak va imkoniyat, taqiqlar va xohishlar o'rtasidagi ziddiyatlar, motivlar kurashi, ob'ektga nisbatan ikki tomonlama munosabat, sharoitlarning noaniqligi kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

Jamiyatning inson ruhiy rivojlanishiga ta'siri XX asrning birinchi yarmida L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida, keyinchalik esa V. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasida ilmiy jihatdan asoslab berilgan. L.S. Vygotskiy kattalar tomonidan bolalarga til, an'analar, ko'nikmalar, qadriyatlar kabi madaniyat elementlarining uzatilishiga e'tibor qaratgan. V. Bronfenbrenner esa atrof-muhit ta'sirlarini mikrosistema, mezosistema, ekzosistema va makrosistema kabi darajalarga ajratgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda yoshlar orasida uchraydigan ijtimoiy-psixologik muammolarni aniqlash va tahlil qilish maqsadida nazariy tahlil, qiyosiy yondashuv hamda ijtimoiy-psixologik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Psixologik muammolarni aniqlashda shaxsning muammoli vaziyatlarni qabul qilishi, ularga munosabati va ularni hal etish strategiyalariga alohida e'tibor qaratildi.

Psixologik muammo quyidagi belgilar orqali tavsiflandi:

- inson biladigan hayot sharoitida qarama-qarshilikning mavjudligi;
- ushbu qarama-qarshilikning hayotni murakkablashtiruvchi hissiy tajriba sifatida kechinishi;
- hayotning odatiy va qulay yo'nalishiga qaytish uchun muammoni hal etishga bo'lgan ehtiyoj;
- muammoni hal qilishda eski harakat usullaridan foydalana olmaslik natijasida noaniqlik va xavotir holatining yuzaga kelishi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Psixologik muammoning mohiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, muammoga duch kelgan shaxs uchun ikki xil natija yuzaga kelishi mumkin. Birinchi holatda shaxs muammoni hal qilish yo'llarini topadi va kelajakda shunga o'xshash vaziyatlarni yengishga yordam beradigan shaxsiy sifatlarni rivojlantiradi. Ikkinchi holatda esa muammoni keltirib chiqargan qarama-qarshiliklar yanada chuqurlashib, nafaqat muammoning o'zi, balki uning oqibatlar ham kuchayadi.

Muammoli tajribalarning ortib borishi shaxs va jamiyatda shakllangan psixologik gomeostazning buzilishiga, ya'ni moslashuvning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotda o'smirlar va yosh kattalarning o'z muammolarini qanday qabul qilishiga alohida e'tibor qaratildi. Bu yondashuv qiyosiy madaniyatlararo va ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Global ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida yoshlarning moslashuvchanlik salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning ruhiy rivojlanishi nafaqat genetik omillar bilan, balki ijtimoiy sharoitlar ta'siri ostida ham shakllanadi. Bu esa shaxsning yuzaga kelayotgan muammolarni yengib o'tish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalari asosida ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar orqali xavf guruhidagi yoshlarni erta aniqlash mumkinligi aniqlandi. Bu holat psixoprofilaktika, korreksion dasturlar va treninglar orqali muammolarning chuqurlashib ketishining oldini olish imkonini beradi. Shuningdek, o'qituvchi, psixolog va tarbiyachilarning yoshlarning psixologik ehtiyojlarini chuqur bilishi ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar dissertatsiyalar, davlat dasturlari hamda ta'lim siyosatini ishlab chiqishda mustahkam ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, yoshlardagi ijtimoiy-psixologik muammolarni o'rganish – faqat psixologlar uchun emas, butun jamiyat uchun strategik ahamiyatga ega vazifa. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda yoshlar muammolarining psixologik xususiyatlari aniq va yetarlicha o'rganilmagan, chunki buning uchun eksperimental-laboratoriya sharoitlarini yaratish juda qiyin, ba'zan esa imkonsizdir. Tadqiqot tabiiy sharoitlarda ham mumkin, bu esa ma'lum cheklovlarni ham keltirib chiqaradi. Shunday ekan, bugungi kunda yoshlar muammolarini o'rganish, tahlil qilish va munosib yechim topish masalasi nazariy tahlillarga asoslangan, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan tadqiqod ishlariga muhtoj.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдулла Авлоний Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: Ўқитувчи. 1996. Б. 16-40 б.
2. Абрамова О. А. Социально-психологический портрет российского IT-предпринимателя//Ижтимоийная психология и общество. 2021. Т. 12. № 3. С. 188-204.
3. Ismoilov T.I. O'zbekistonda uyushmagan yoshlarning ijtimoiy faolligi va bandligini ta'minlashning institusional tizimi: psixol.f.b.f.d (PhD) diss. Avtoreferati. T.O'zMU, 2020. – 53.b
4. Камилова Н.Т. Особенности самооценки подростков с девиантным поведением. Авт. реф. канд психол. наук., Ташкент.: 2001. - С.18
5. Kudratova L.R Uyushmagan yoshlar ijtimoiy psixologik portretining o'ziga xos xususiyatlari: psixol.f.f.d diss. Avtoreferati. T.TDPU, 2024. – 12.6
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969.
7. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEZKOR HISOBLASHGA O'RGATISHNING SAMARALI USULLARI

Mamasaidova Muhabbat Abdusalom qizi

Farg'ona davlat universiteti,
boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrası katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Akbaraliyeva Marjona Xurshid qizi

FarDU 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini tezkor hisoblashga o'rgatishning samarali usullari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarda matematik tafakkur, mantiqiy fikrlash va hisoblash malakalarini shakllantirishda muhim o'rin tutishi bois, aynan shu davrda tezkor hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Maqolada tezkor hisoblash tushunchasining mazmun-mohiyati ochib berilib, uni shakllantirishda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik yondashuvlar, metod va usullar tizimli ravishda yoritiladi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda og'zaki hisoblash, o'yin texnologiyalari, interfaol metodlar, ko'rgazmali vositalar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali tezkor hisoblash malakasini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tezkor hisoblashga o'rgatish jarayonida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning qiziqishini oshirish hamda mustaqil fikrlashini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, matematika darsi, tezkor hisoblash, og'zaki hisoblash, interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari, matematik tafakkur.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of effective methods for teaching elementary school students to perform quick calculations. Since the elementary education stage plays an important role in the formation of students' mathematical thinking, logical reasoning, and calculation skills, the development of rapid calculation skills during this period is considered an urgent issue. The article reveals the essence of the concept of rapid calculation and systematically describes modern pedagogical approaches, methods, and techniques used in its formation. It also analyzes the possibilities of improving rapid calculation skills in primary grades through the use of oral calculation, game technologies, interactive methods, visual aids, and information and communication technologies. In the process of teaching rapid calculation, the pedagogical significance of taking into account students' age and individual characteristics, increasing their interest, and developing independent thinking is substantiated.

Key words: primary education, mathematics lesson, quick calculation, oral calculation, interactive methods, game technologies, mathematical thinking.

Аннотация: В данной статье теоретически и практически анализируются эффективные методы обучения учащихся начальных классов быстрому счёту. Поскольку этап начального образования играет важную роль в формировании у учащихся математического мышления, логического мышления и вычислительных навыков, развитие навыков быстрого вычисления в данный период является актуальной задачей. В статье раскрывается сущность понятия оперативного вычисления, а также систематически освещаются современные педагогические подходы, методы и приёмы, используемые при его формировании. Кроме того, проанализированы возможности повышения навыков оперативного вычисления в начальных классах за счёт использования устных вычислений, игровых технологий, интерактивных методов, наглядных пособий и информационно-коммуникационных технологий. Обосновывается педагогическое значение учёта возрастных и индивидуальных особенностей учащихся, повышения их познавательного интереса и развития самостоятельного мышления в процессе обучения быстрому вычислению.

Ключевые слова: начальное образование, урок математики, быстрые вычисления, устные вычисления, интерактивные методы, игровые технологии, математическое мышление.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini zamon talablari asosida shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxsning keyingi ta'lim jarayoni uchun poydevor vazifasini bajarib, unda matematik savodxonlik, mantiqiy fikrlash va tezkor hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda matematika

fanini o'qitishda tezkor hisoblashga o'rgatish o'quvchilarning bilimlarni puxta egallashida, hisoblash jarayonini ongli va samarali bajarishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tezkor hisoblash – bu matematik amallarni ongli, aniq va tez bajarish ko'nikmasidir. Tezkor hisoblashga ega bo'lgan o'quvchi matematik amallarni tez va aniq bajaradi, masalalarni yechishda ortiqcha qiyinchiliklarga duch kelmaydi hamda o'z fikrini mustaqil bayon eta oladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida tezkor hisoblash ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat matematika fanining asosiy vazifalaridan biri, balki o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tezkor hisoblashga yetarli darajada ega bo'lmagan o'quvchilarda matematika faniga bo'lgan qiziqish pasayadi, bu esa ularning umumiy o'zlashtirish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Boshlang'ich sinflarda tezkor hisoblashga o'rgatish jarayonida an'anaviy usullar bilan bir qatorda zamona-viy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda o'yin elementlaridan foydalanish katta samara beradi. O'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan o'yinli mashg'ulotlar, og'zaki hisoblash mashqlari, ko'rgazmali vositalar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'tkazilgan darslar ularning faolligini oshiradi, tezkor fikrlash va hisoblash malakalarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o'qituvchining metodik mahorati, dars jarayonini to'g'ri rejalashtirishi va samarali tashkil etishi tezkor hisoblashga o'rgatish natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflarda tezkor hisoblashni rivojlantirish masalasining dolzarbligi kundan kunga ortib bormoqda. Chunki matematik malaka faqat fan doirasida emas, balki kundalik hayotda, boshqa fanlarni o'zlashtirishda hamda mantiqiy tafakkur talab qiladigan turli vaziyatlarda keng qo'llaniladi. Shu sababli o'quvchilarda tezkor hisoblash ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatini oshiradi, balki ularni mustaqil, o'z bilimiga ishonadigan va tezkor qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarda tezkor hisoblashni rivojlantirishning samarali pedagogik usullari, metodlari va texnologiyalarini tahlil qilish orqali o'quvchilarning bilish faoliyati hamda matematik tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Shu nuqtai nazardan, tezkor hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi nafaqat amaliy pedagogika, balki ilmiy tadqiqotlar uchun ham dolzarb mavzu hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Boshlang'ich sinflarda tezkor hisoblash ko'nikmalarini shakllantirishda qo'llaniladigan usullar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va diqqat qobiliyatini hisobga olgan holda tanlanadi. Samarali yondashuvlar nafaqat amaliy hisoblash ko'nikmalarini oshiradi, balki mantiqiy fikrlash, diqqatni jamlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Quyida asosiy samarali usullar yoritib beriladi. Og'zaki hisoblash o'quvchilarda matematik amallarni tez va ongli bajarish ko'nikmasini shakllantiradi. Ushbu usulning afzalligi shundaki, u o'quvchilarni hisoblash jarayoniga faol jalb qiladi, ularning e'tiborini jamlaydi va xotirada saqlash malakasini rivojlantiradi. Mashqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish orqali o'quvchilarni rag'batlantirish mumkin. Og'zaki hisoblash darsning turli bosqichlarida mini-viktorinalar, tezlik musobaqalari va savol-javoblar shaklida tashkil etilishi mumkin.

Mini-viktorinalar qisqa vaqt ichida bajariladigan topshiriqlar orqali o'quvchilarda diqqatni jamlash va tezkor xotira malakasini rivojlantiradi. Ushbu mashqlar yordamida o'quvchilar avval o'rganilgan amallarni qayta ishlaydi va bilimlarini mustahkamlaydi. Tezlik musobaqalari o'quvchilarni raqobat muhitida hisoblashga jalb qilib, hisoblash tezligini oshiradi hamda motivatsiyani kuchaytiradi. Vaqt chegarasi mavjud bo'lgan vaziyatlarda miyaning faol ishlashi ongli hisoblash ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Savol-javob metodikasi esa o'quvchilarning tezkor fikrlashini va amallarni ongli bajarish qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga fikrni tez va aniq ifodalash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, o'qituvchi: "Agar 18 ta olma bo'lsa va 7 tasi olib tashlansa, nechta olma qoladi?" degan savol beradi, o'quvchi esa tezkor javob qaytaradi: "11 ta". Mini-viktorinalar, tezlik musobaqalari va savol-javoblar birgalikda qo'llanilganda o'quvchilarda tezkor hisoblash, ongli fikrlash va diqqatni jamlash ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Ushbu metodlar pedagogik tadqiqotlar bilan asoslangan bo'lib, boshlang'ich sinflarda keng qo'llaniladi.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vizual materiallar yordamida o'quvchilar sonlarni tezroq tanib oladi va amallarni ongli bajaradi. Kartochkalar yoki raqamli tasvirlar orqali sonlarning ifodalanishi o'quvchilarning vizual tafakkurini rivojlantiradi va hisoblash jarayonini tezlashtiradi. Rangli kartochkalar, abakus, vizual diagrammalar va interaktiv taxtalar kabi ko'rgazmali vositalar o'quvchilarning hisoblash jarayonini tasavvur asosida tushunishiga yordam beradi. Vizual vositalar yordamida amallarni tez va oson bajarish, natijani xotirada saqlash hamda raqamlar o'rtasidagi bog'lanishni anglash osonlashadi. Rang va shakl orqali tasniflash usuli o'quvchilarga sonlar o'rtasidagi bog'lanishni tez anglash imkonini beradi. Masalan, qizil kartochkalar qo'shish amalla-

rini, yashil kartochkalar esa ayirish amallarini ifodalaydi. O'quvchi rangga qarab amal turini darhol aniqlaydi va hisoblashni amalga oshiradi. Shakllar bo'yicha tasniflashda kvadratlar juft sonlarni, doiralarda esa toq sonlarni ifodalaydi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarda vizual tafakkur, tezkor hisoblash va mantiqiy bog'lanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda qiziqishni oshiradi, darsni interaktiv holga keltiradi va tezkor hisoblashni rag'batlantiradi. Matematik o'yinlar, viktorinalar, mini-turnirlar va guruhli o'yin mashqlari o'quvchilarning faolligini oshirib, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi hamda raqobat ruhini shakllantiradi. "Kim tezroq hisoblaydi?" nomli mini-turnirlar, "Matematika shohligi" kabi o'yinlar va raqamlarni qo'shish yoki ayirishga doir tezkor mashqlar bunga misol bo'la oladi.

Interfaol metodlar, xususan savol-javob, muammoli vaziyatlarni yechish, guruhli ish va muloqot metodlari o'quvchilarning tezkor fikrlashini rivojlantiradi. Ushbu metodlar hisoblash tezligini oshirish bilan birga, mustaqil fikrlash, mantiqiy izlanish va muammolarni hal etish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Masalan, o'quvchilarga muammoli masalalar berilib, ularni guruhda yechish va natijalarni taqdim etish, shuningdek, o'quvchilarning bir-birining javoblarini tekshirib, xatolarni aniqlashi samarali natija beradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham tezkor hisoblash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Interaktiv dasturlar va mobil ilovalar o'quvchilarga hisoblash mashqlarini qiziqarli va samarali shaklda taqdim etadi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning individual rivojlanish darajasiga moslashadi, darslarni interaktiv qiladi va motivatsiyani oshiradi. Masalan, matematika uchun mo'ljallangan ilovalar orqali tezkor qo'shish va ayirish mashqlari bajarilishi yoki onlayn viktorinalar yordamida mustaqil mashq qilish mumkin.

Mashqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish usuli o'quvchilarning hisoblash tezligi va aniqligini oshiradi. Avval 1–10 oralig'idagi sonlar bilan amallar, keyinchalik 20–50 va 100 gacha bo'lgan sonlar bilan mashqlar bajariladi. Satr va ustunlarda bir nechta amallarni ketma-ket yechish mashqlari ham ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi. Takrorlash va mustahkamlash mashqlari o'quvchilarning xotirasi hamda tezkor hisoblash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Har bir dars boshida oldingi mavzuga oid tezkor mashqlarni eslatish, haftalik yoki oylik mini-testlar orqali bilimlarni nazorat qilish va rag'batlantirish samaradorlikni yanada oshiradi. Ushbu usullar majmuaviy tarzda qo'llanilganda o'quvchilarda tezkor hisoblash, mantiqiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va diqqatni jamlash ko'nikmalari samarali rivojlanadi. Shu bilan birga, o'qituvchining pedagogik mahorati, metodik tayyorgarligi va darsni puxta tashkil etishi hisoblash ko'nikmalarining shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tezkor hisoblash ko'nikmalarini shakllantirish uzluksiz, bosqichma-bosqich tashkil etilgan ta'lim jarayonini talab etadi. Ushbu jarayonda o'qituvchi tomonidan tanlangan metod va mashqlar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, idrok darajasi hamda psixologik tayyorgarligiga mos bo'lishi muhim hisoblanadi. Tezkor hisoblashni o'rgatishda nafaqat amallarni to'g'ri bajarish, balki ularni qisqa vaqt ichida mantiqiy fikrlash asosida yecha olish malakasini rivojlantirish asosiy maqsad qilib olinadi. Og'zaki hisoblash mashqlari dars jarayonining turli bosqichlarida muntazam qo'llanilganda, o'quvchilarda sonlar ustida tez va mustaqil fikrlash ko'nikmasi shakllanadi. Ayniqsa, darsning boshida tashkil etiladigan qisqa hisoblash mashqlari o'quvchilarning diqqatini jamlashga va oldingi bilimlarni faollashtirishga xizmat qiladi. Dars davomida beriladigan tezkor savollar esa o'quvchilarning faolligini oshirib, ularni fikrlashga undaydi. Tezkor hisoblashni rivojlantirishda didaktik o'yinlar muhim ahamiyatga ega. O'yin jarayonida o'quvchilar o'zaro raqobatga kirishib, hisoblash amallarini tez va aniq bajarishga intiladi. Bunday faoliyat turi bolalarda matematikaga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi, o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi hamda bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, o'yinlar orqali bajarilgan hisoblash mashqlari o'quvchilarning xotirasi va tafakkurini rivojlantiradi. Shuningdek, tezkor hisoblashga o'rgatishda muammoli vaziyatlar yaratish ham samarali hisoblanadi.

O'quvchilar berilgan masalani turli yo'llar bilan yechishga harakat qiladi, natijada eng qulay va tezkor usulni tanlashga o'rganadi. Bu esa ularning tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Murakkablik darajasi asta-sekin oshirilgan mashqlar o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytirib, ularni yuqori natijalarga erishishga undaydi. Tezkor hisoblash mashqlarini tizimli ravishda tashkil etish va ularni darsning mazmuni bilan uyg'unlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustahkam matematik tayyorgarlikni ta'minlaydi. Natijada o'quvchilar nafaqat qo'shish va ayirish amallarini tez bajaradi, balki sonlar orasidagi bog'lanishlarni anglab, bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'ladi. Tezkor hisoblash ko'nikmalari o'quvchilarning nafaqat arifmetik amallarni tez va to'g'ri bajarishiga, balki mantiqiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi hamda bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llay olishiga zamin yaratadi. Shu bois mazkur ko'nikmalarni shakllantirish ta'lim jarayonida tizimli va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etilishi zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, og'zaki hisoblash mashqlari, didaktik o'yinlar, mini-musobaqalar hamda muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning faolligini kuchaytiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylan-

tirib, bilimlarni ongli va barqaror o'zlashtirishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilarda matematik tushunchalar chuqurroq shakllanadi. Shuningdek, tezkor hisoblash mashqlarining bosqichma-bosqich murakkablashtirib borilishi o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. Bu esa har bir o'quvchining o'z tezligi va qobiliyatiga mos ravishda rivojlanishini ta'minlaydi. Mazkur jarayonda o'qituvchining metodik mahorati, tanlangan usullarning xilma-xilligi va ularning dars mazmuni bilan uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tezkor hisoblashga o'rgatish boshlang'ich ta'limda matematik savodxonlikni oshirishning samarali vositasi bo'lib, u o'quvchilarda mustahkam bilimlar, tezkor tafakkur hamda o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantiradi. Ushbu usullarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish boshlang'ich sinf o'quvchilarining keyingi bosqichlarda matematikani muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2021.
3. Qodirov A., Qodirova F. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. Jo'raev R. X. Pedagogika va ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Saidov S., Abdukarimova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tafakkurni rivojlantirish. – Toshkent: Sharq, 2017.
6. Hasanov B. Matematika darslarida og'zaki hisoblashni rivojlantirish metodlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
7. Nurmatova D. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2019.
8. Vygotskiy L. S. Tafakkur va nutq. – Moskva, 2005. (tarjima nashr)
9. Polya G. Masalalarni yechish san'ati. – Toshkent: Fan, 2016.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BOLALARGA INGLIZ TILINI O'RGATISH

Marasulova Dono Nigmatullayevna

Texnologiya, menejment va kommunikatsiya instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrası
dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada 5–6 yoshli bolalarga ingliz tilini integrativ yondashuv asosida o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanishning mazmuni va mohiyati yoritib berilgan. Tadqiqotda 5–6 yoshli bolalarda ingliz tiliga bo'lgan qiziqishni shakllantirishning yoshga xos hamda pedagogik-psixologik xususiyatlari aniqlangan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ingliz tilini integrativ yondashuv asosida o'qitishda multimedia texnologiyalaridan samarali foydalanishga doir ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: multimedia ta'lim resurslari, zamonaviy texnologiyalar, integrativ yondashuv, kompyuter, televizor, interaktiv doska, video, audio, animatsiya, didaktik o'yinlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, chet tillari o'quv dasturlari.

Abstract: This article examines the content and essence of using multimedia technologies in teaching english to children aged 5–6 based on an integrative approach. The study identifies the age-related, pedagogical, and psychological characteristics involved in forming interest in learning english among children aged 5–6. In addition, scientific and methodological recommendations have been developed for the effective use of multimedia technologies in teaching english in preschool educational institutions.

Key words: multimedia educational resources, modern technologies, integrative approach, computer, television, interactive whiteboard, video, audio, animation, didactic games, preschool educational institutions, foreign language curricula.

Аннотация: В статье раскрываются содержание и сущность использования мультимедийных технологий при обучении английскому языку детей 5–6 лет на основе интегративного подхода. В ходе исследования определены возрастные, педагогические и психологические особенности формирования интереса детей 5–6 лет к изучению английского языка. Также разработаны научно-методические рекомендации по эффективному применению мультимедийных технологий в процессе обучения английскому языку в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: мультимедийные образовательные ресурсы, современные технологии, интегративный подход, компьютер, телевизор, интерактивная доска, видео, аудио, анимация, дидактические игры, дошкольные образовательные организации, программы обучения иностранным языкам.

KIRISH

Jahonning maktabgacha ta'lim tizimida chet tillarni bolalarga ularning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib o'rgatishni rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini qo'shiqlar va ertaklar, axborot texnologiyalari vositasi asosida o'rgatishni shakllantirish hamda raqamli o'yinlardan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga bolalarga ingliz tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalardan foydalanish, chet tillarni o'rganishning psixologik xususiyatlarini aniqlash, interfaol vizual resurslar yaratish, multimediali taqdimotlar usullarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida integrativ yondashuvdan foydalanish faoliyat turlarini amalga oshirishda qo'llanilib kelmoqda. Pedagogikada bu yondashuv bolaning atrofidagi dunyo va bu dunyodagi o'zi haqida yaxlit tushunchani shakllantirishga yordam beradi.

Muammoning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda shuni ta'kidlash kerakki, o'zbekistonda maktabgacha ta'limda integratsiya ilmiy-pedagogik va tadqiqot nuqtai nazaridan yetarlicha o'rganilmagan va tadqiq etilmagan.

Maktabgacha ta'lim sohasida boshqa sohalarida ham ilmiy tadqiqotlar olib borildi, xususan, G.Nazirova maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni takomillashtirish muammosini o'rgandi ^[6], N.Mo'minova maktabgacha ta'lim pedagoglarining malaka oshirish jarayonida media kompetentsiyasini rivojlantirish muammosiga e'tibor qaratdi ^[5].

Maktabgacha ta'limda integratsiya masalalariga talabgor I.To'ychiyeva to'xtalib, ilmiy tadqiqot maqsadi sifatida maktabgacha ta'lim muassasalaridagi tayyorlov guruhi bolalarining aqliy faoliyatini rivojlantirishini tanladi. Uning fikricha: "tayyorlov guruhidagi bolalarning aqliy faoliyatini rivojlantirishda xalq pedagogikasi elementlarini integratsiyasining ahamiyati muhimdir" ^[8]. Lekin biz, ayniqsa, Z.Azizovaning maktabgacha ta'limga qo'shgan hissasini alohida qayd etib o'tamiz, u qo'g'irchoq teatri orqali maktabgacha katta yoshdagi bolalarning axloqiy va estetik fazilatlarini o'rgangan ^[7]. "Ona tilidagi nutqiga asoslangan holda bolalar nutqini rivojlantirish, nutqning fonetik, leksik, grammatik tomonlarini rivojlantirish masalalarini" F.Qodirova o'rgandi ^[7].

5-6 yoshli bolalarga ingliz tilini integrativ yondashuv asosida o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish jarayonida chet tilda berilayotgan materiallarning asta-sekin murakkablashib borishi bolalarning intellektual va shaxsiy salohiyatini ochib berib, chet tildagi nutqni muvaffaqiyatli o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi va keyingi o'quv bosqichlarida ingliz tilini o'zlashtirishni yanada samaraliroq qiladi.

Zamonaviy sharoitda bolaning dunyoni yaxlit idrok etishi chet tilini samarali o'rgatishda foydalanish imkonini beradi. Bunday modelning tarkibiy qismi sifatida, bolaning ma'lum bir yoshiga tanish bo'lgan turli xil faoliyatlarni birlashtirish jarayonida tarbiyalanuvchilar o'rtasida kommunikativ aloqani yaratishga asoslangan ta'limga integrativ-kommunikativ yondashuv xizmat qilishi mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda adekvat holatda o'rganishni ta'minlashga qaratilgan nazariy (tahliliy-statistik, qiyosiy-taqqoslash), diagnostik (so'rovlar, suhbat, so'rovnoma, kuzatish), pedagogik tajriba-sinov va matematik metodlar (ma'lumotlarni statistik qayta ishlash, natijalarni grafik tasvirlash va boshq.) Metodlar majmui qo'llandi. Muammoga falsafiy, metodologik, metodik, psixologik va pedagogik yondashuvlar, maktabgacha yoshdagi bolalarning bilishga qiziqishini shakllantirishga doir milliy tajriba, respublikamiz va chet ellik olimlar, shuningdek, bilish faoliyatini tashkil etishga doir ish tajribalariga asoslanilgani, tadqiqot vazifalariga mos keladigan, o'zaro bir-birini to'ldiradigan metodlar qo'llangani, tahlil va tadqiqot tavsifining miqdor, shuningdek, sifat jihatidan ta'minlangani, tajriba-sinov ishlarining validligi hamda olingan natijalarning matematik-statistik tahlil metodlari yordamida qayta ishlanganlari bilan belgilanadi.

Shuningdek, ingliz tilidagi bilimlarni shakllantirish komponentlariga muvofiq (komponentlar, o'z navbatida, mezonlar sifatida ham qabul qilindi, quyidagi ko'rsatkichlar belgilab olindi:

- **motivatsiyali-rag'batlovchi komponent ko'rsatkichlari:** yangi bilimlarni olishga intilish ehtiyojining mavjudligi; o'rganilgan bilimlar shaxsiy ahamiyatining anglanganligi;
- **mazmunli-faoliyat komponenti ko'rsatkichlari:** mashg'ulotlar, rivojlanish markazlaridagi faoliyatlar jarayonida bilim olishga qiziqishi; bilish faolligi; bilish mustaqilligi; hamkorlik (juftlik va kichik guruhlarda ishlash), bolalarning tadqiqiy bilish va refleksiya moyilligi;
- **hissiy-baholovchi komponent ko'rsatkichlari:** bilish faoliyatida ijobiy his-tuyg'uning mavjudligi; o'zining yutuqlari va kamchiliklarini baholay olishdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati integrativ yondashuv asosida 5-6 yoshli bolalarga ingliz tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanishning mazmuni va mohiyatining yoritib berilgani, 5-6 yoshli bolalarga ingliz tiliga qiziqishini shakllantirishning yosh va pedagogik-psixologik o'ziga xosliklari aniqlashtirilgani, integrativ yondashuv asosida 5-6 yoshli bolalarga ingliz tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish komponentlari va funksiyalarining belgilab berilgani, integrativ yondashuv asosida 5-6 yoshli bolalarga ingliz tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanishga doir didaktik imkoniyatlar ochib berilgani bilan izohlanadi.

Bolalarning zamonaviy axborot texnologiyalariga jiddiy qiziqishini inobatga olib, ingliz tili mashg'ulotlarida bu imkoniyatlardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Chet tilini o'qitish mazmunini tinglab tushinish, gapirishga o'rgatishda multimedialar katta o'rin tutadi. Ta'lim-tarbiya faoliyatida mashg'ulot dasturi materiallari bilan birgalikda audio va video materiallardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini integrativ yondashuv asosida o'rgatishga yordam beradi va nutq faoliyati uchun motivatsiyani rivojlantiradi.

Integrativ yondashuv asosida 5-6 yoshli bolalarga ingliz tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ingliz tilini o'qitish namunaviy dasturi, davlat va oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tash-

kilotlari tarbiyachilari, chet tili o'qituvchilari, ota-onalar, maktabgacha ta'lim yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar, malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari tinglovchilari uchun "Методика обучения иностранным языкам в дошкольном образовании" o'quv qo'llanma nashr etilgan hamda o'zbekiston respublikasi adliya vazirligi huzuridagi "intellektual mulk markazi" tomonidan o'zbekiston respublikasining dasturiy mahsulotlar davlat reestrda ro'yxatdan o'tkazilgan "English is fun" multimedia ta'lim resursi maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotiga joriy etildi.

Tadqiqot doirasida "English is fun" nomli multimedia ta'lim resursni yaratildi (1-rasm). Bu esa, bolalarga ingliz tilini axborot texnologiyalari orqali o'rganish uchun sharoit yaratdi. Kompyuter, televizor, interaktiv doska va internetdan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar orqali tarbiyalanuvchilarni ingliz tilidan bilimlarini yanada kengaytirish imkoniyati yuzaga keldi. Resurs video, audio, animatsiya, didaktik o'yinlarni tez va qulay o'rganishga yordam beradi. Animatsion mavzular bolalarni olayotgan bilimni oson o'zlashtirishga sharoit yaratadi. Multimedia ta'lim resursida mavzular keng yoritilib, mavzuni mustahkamlash uchun interaktiv vazifalar, o'yinlar bajariladi.

1-rasm: "English is fun" multimedia ta'lim resursni yaratish texnologiyasi va undan foydalanish

Elektron resursni yaratishda zamonaviy animatsiya tayyorlashga mo'ljallagan adobe flash dasturlaridan tayyorlangan. Bundan tashqari, ushbu resursni tayyorlashda notpad++, adobe audition, adobe photoshop, adobe aftereffects, adobe premyer, google sketchup, lumion, 3dsmax, adobe animate, action scrip, adobe dimension va boshqa zamonaviy dasturiy tizimlardan foydalanildi.

"English is fun" multimedia ta'lim resursidan foydalanganda "start" tugmasi bosiladi va bosh sahifa ochiladi. Natijada mundarija bo'limi ochiladi. (2-rasm).

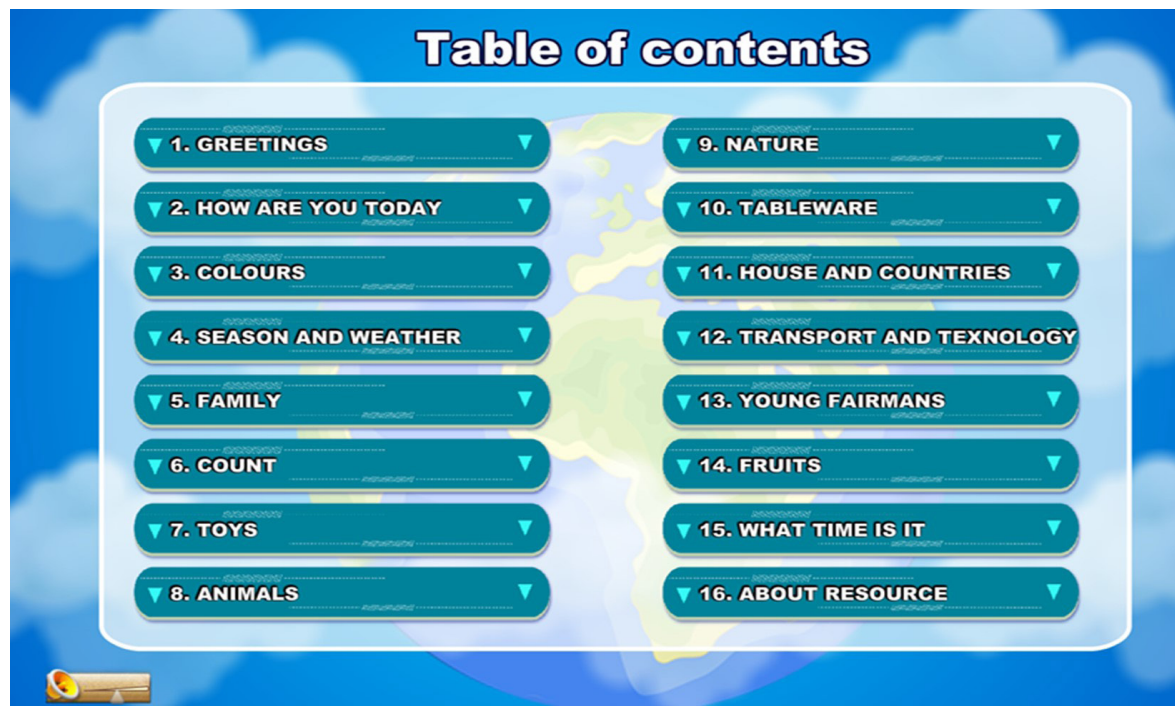
"English is fun" multimedia ta'lim resursining asosiy maqsadi multimedia texnologiyalari yordamida bolalarning ingliz tiliga kognitiv qiziqishini va ingliz tili ko'nikmalarini shakllantirish hisoblanadi. Uning vazifasi, ta'lim olishda kompyuter texnikalari orqali va zamonaviy texnikalar orqali bilim olishdan iborat bo'lib, undagi matnlar, rasm va audiolar foydalanuvchilarga taqdim etilayotgan materiallarni oson o'zlashtirishga yordam beradi.

"English is fun" multimedia ta'lim resurs video, audio, animatsiya, didaktik o'yinlarni tez va qulay o'rganishga yordam beradi. Animatsion mavzular bolalarni olayotgan bilimni puhta o'zlashtirishiga yordam beradi. Multimedia ta'lim resursiga bolalar ingliz tilida har bir mavzuni mustahkamlashi uchun ko'rgazmali qurollar, qo'shiqlar, sher'lar, multfilmlar, rivojlantiruchi videolar, didaktik o'yinlar kiritilgan.

Dasturning funksional imkoniyatlari – kompyuter texnikasi orqali ingliz tili mashg'ulotlarida qo'llaniladigan metodlarni tezkor bilim olish, uni hohlagan vaqtda qayta takrorlash, amaliy ishlarni videolar orqali mustaqil o'rganish va bilimlarini vazifalarlar orqali baholab ko'rish imkoniyatini yaratadi. Bundan tashqari dastur katta o'lchamga ega bo'lgan ob'ektda yoki mikro muxit xolatida o'rganish va ularni hajmiy holda kuzatish imkoniyatini

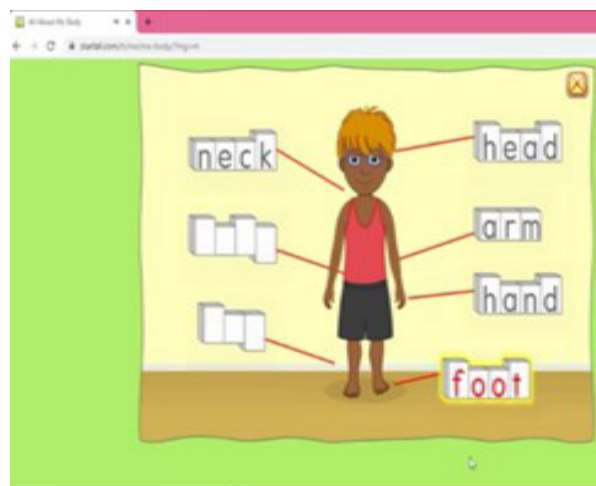
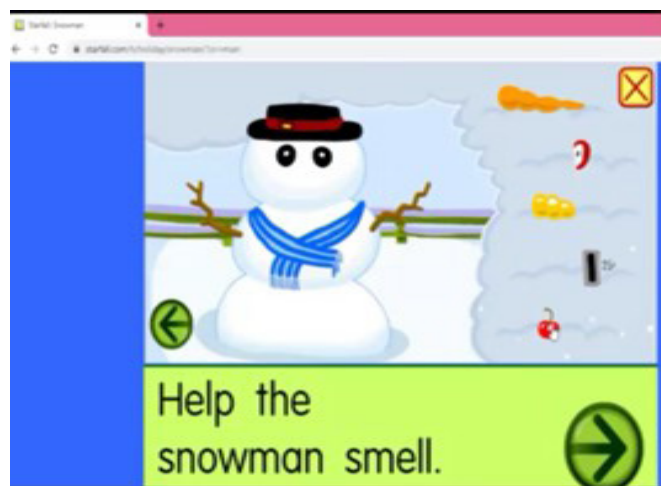
beradi va bolalarning axborot kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion texnologiyalari orqali bilim olish imkoniyatlarini oshiradi va masofaviy ta'lim orqali ham tilni o'rganishni ta'minlaydi. Natijada interfaol usulda tarbiyalanuvchilarning tekshirish va baholash imkoniyatini yaratildi.

2-rasm: "English is fun" multimedia ta'lim resursidan foydalanish menyusi

Ushbu "english is fun" multimedia ta'lim resursi o'zbekiston respublikasi adliya vazirligi xuzuridagi "intelektual mulk markazi" davlat muassasasida elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturning rasmiy ro'yxatdan o'tkazildi va unga mualliflik huquqi berildi.

Ushbu resurs disk shaklida tayyorlandi va tajriba sinovdan o'tkazildi (3-rasm).

3-rasm: "English is fun" multimedia ta'lim resursidan foydalanishda integrativ mashg'ulotlar

XULOSA VA TAKLIFLAR

Integrativ yondashuv asosida 5-6 yoshli bolalarga ingliz tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanishga doir tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: maktabgacha yoshdagi bolalarning ingliz tilidagi lug'at boyligini oshirishda she'rlar, qo'shiqlar, kitob o'qish, sahnalashtirish bilan birgalikda multimedia vositalaridan foydalanish orqali til ko'nikmalarini mustahkamlash nihoyatda samarali bo'lib, ingliz tili – musiqa – ritmika – ijodiy faoliyat birligi bolaning tinglab tushunish va gapirish qobiliyatini rivojlantirib, ingliz tilini egallashga nisbatan motivatsiyani oshiradi.

Chet tilini o'qitish mazmunini tinglab tushinish, gapirishga o'rgatishda multimedialar katta o'rin tutadi. Ta'lim-tarbiya faoliyatida o'quv dasturi materiallari bilan birgalikda audio va video materiallardan, multfilmlardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini integrativ asosda o'rgatishga yordam beradi va nutq faoliyati uchun motivatsiyani oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Marasulova, d. (2022). Nigmatullaevna interactive and problem-situational methods of teaching english to children of senior preschool age. Spanish journal of society and sustainability.–published february, 8, 12-15.
2. Козырчикова, н. (2019). Развитие познавательных способностей детей дошкольного возраста в процессе интеграции образовательных областей. Екатеринбург.
3. Муминова, д. (2022). Развитие ранней грамотности у детей через систему оценки убеждений и практики педагогов в дошкольном образовании. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора философии по педагогическим наукам.
4. Nazirova, g. (2019). Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish. Avtoreferat. Pedagogika yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasi uchun dissertatsiya.
5. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasi huzuridagi oliy attestatsiya komissiyasi byulleteni, 2018 yil 3-son. E-mail: info@oak.uz.
6. Туйчиева, и. Развитие мыслительной активности детей подготовительной группы в дошкольных организациях. Автореферат., размещен на веб-странице научного совета по адресу (www.mdomoi.uz) и на информационно-образовательном портале "ziyonet": www.ziynet.uz.
7. Marasulova, d. N. (2023). Maktabgacha ta'limda integrativ yondashuv asosida bolalarga ingliz tilini o'rgatish. Golden brain, 1(32), 26-30.
8. Марасулова д. Н. Аутентичные видеоматериалы на уроках иностранного языка //results of national scientific research. – 2022. – т. 1. – №. 6. – с. 252-259.
9. Marasulova, d. N. (2023). Bolalarga chet tilini o'rgatishda multimedialarni o'rini. Analysis of world scientific views international scientific Journal, 1(3), 83-87.

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI CHATBOTLARDAN FOYDALANIB 10-SINFDA FIZIKA MASALALARINI O'RGATISH METODIKASI

Matenova Go'zzal Djumabayevna

Nukus shahri, 25-maktab, fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada 10-sinf fizika darslarida masala yechish jarayoniga sun'iy intellekt (SI) asosidagi chatbotlarni integratsiyalash metodikasi yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – SI-chatbotlardan o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, qadam-baqadam yechim qurishga hamda o'z xatolarini tahlil qilishga yo'naltirgan holda foydalanish orqali masala yechish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quv natijalarini oshirishdan iborat. Maqolada masala yechishning fizika o'qitish metodikasidagi o'rni, sun'iy intellekt va chatbotlarning ta'lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari hamda ushbu yo'nalish bo'yicha mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi.

10-sinfning "Mexanika" va "Elektr" bo'limlariga oid masalalar misolida SI-chatbot ishtirokidagi darsning metodik modeli ishlab chiqilgan bo'lib, unda mavzuni tushuntirish, namunaviy masalani birgalikda yechish, chatbot bilan dialog asosida masalalarni tahlil qilish hamda SI tomonidan taqdim etilgan javoblarni tanqidiy baholash bosqichlari asoslab berilgan. Tajriba-sinov ishlari tajriba va nazorat guruhlarini misolida tashkil etilib, boshlang'ich va yakuniy testlar, so'rovnomalar hamda pedagogik kuzatish natijalarini taqqoslash rejalashtirilgan. Natijalar bo'limida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, xatolar tuzilmasi va o'quv motivatsiyasidagi o'zgarishlar jadval hamda diagrammalar asosida tahlil qilinishi ko'zda tutiladi.

Kalit so'zlar: fizika ta'limi, masala yechish, sun'iy intellekt, chatbot, raqamli ta'lim, metodika, motivatsiya.

Abstract: This article examines a methodology for integrating artificial intelligence (AI)-based chatbots into problem-solving activities in 10th-grade physics lessons. The main objective of the study is to develop students' problem-solving skills and improve learning outcomes by employing AI chatbots as pedagogically guided tools that support independent thinking, step-by-step solution construction, and systematic error analysis. The paper discusses the role of problem solving in physics education, the didactic potential of artificial intelligence and chatbots in the learning process, and reviews relevant scholarly literature in this field.

Using examples from the "Mechanics" and "Electricity" units in the 10th-grade physics curriculum, a methodological model of an AI-supported lesson is proposed. The model includes the following stages: teacher explanation of the topic, joint solution of a sample problem, students' dialogue with the chatbot for problem analysis, and critical evaluation of AI-generated responses. The experimental design involves a control group and an experimental group, with the use of pre- and post-tests, questionnaires, and classroom observations. In the results section, it is planned to present comparative data on students' academic achievement, the structure of typical errors, and changes in learning motivation in the form of tables and charts, based on empirical classroom data collected by the author.

Key words: physics education, problem solving, artificial intelligence, chatbot, digital learning, methodology, motivation.

Аннотация: В статье рассматривается методика интеграции чат-ботов на основе искусственного интеллекта в процесс обучения решению задач по физике в 10-х классах. Цель исследования заключается в развитии у учащихся навыков поэтапного решения задач, самостоятельного анализа ошибок и повышении учебных результатов за счёт педагогически обоснованного использования ИИ-чат-ботов. В работе раскрывается значение решения задач в методике преподавания физики, анализируются дидактические возможности искусственного интеллекта и чат-ботов в образовательном процессе, а также обобщаются научные источники по данной проблематике.

На примере разделов "Механика" и "Электричество" предлагается методическая модель урока с использованием чат-бота, включающая объяснение учителя, совместное решение образцовой задачи, диалог учащихся с чат-ботом при анализе решений и критическую оценку ответов, сгенерированных ИИ. Экспериментальная работа планируется на основе сопоставления контрольного и экспериментального классов с применением входного и итогового тестирования, анкетирования и педагогического наблюдения. В разделе результатов предполагается представить таблицы и диаграммы с фактическими данными об успеваемости учащихся, структуре допускаемых ошибок и изменениях учебной мотивации, полученными по итогам авторского эксперимента.

Ключевые слова: обучение физике, решение задач, искусственный интеллект, чат-бот, цифровое обучение, методика, мотивация.

KIRISH

Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (SI) asosidagi xizmatlar ta'lim tizimining deyarli barcha bo'g'inlariga kirib keldi. O'quvchilar kundalik hayotda turli chatbotlar, tarjimonlar, generativ dasturlardan foydalanar ekan, bu vositalarning o'quv jarayonidagi pedagogik ahamiyatini ilmiy asosda belgilash zarurati tug'ilmoqda.

Fizika fanida masala yechish o'quvchining nazariy bilimlarini amaliy holatga tatbiq etish, hodisalar orasidagi bog'lanishlarni aniqlash, matematik modellash va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Shu bois masala yechish jarayonini qanday tashkil qilish o'quv natijalariga bevosita ta'sir etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR SHARHI

So'nggi yillarda sinfdan tashqari mashg'ulotlar, virtual laboratoriyalar va innovatsion yondashuvlar yordamida fizika faniga qiziqishni oshirish bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi.

Xususan, O. V. Kaznacheeva o'z tadqiqotlarida fizika fanidan to'garak mashg'ulotlarida interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshirishini hamda bilimlarni mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan. Muallif interaktiv yondashuvlar an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan samaraliroq ekanligini tajriba natijalari orqali isbotlaydi [4. B. 103].

S. Allayarovaning 7-sinf o'quvchilari uchun tuzilgan to'garak qo'llanmasida interaktiv metodlar, testlar va virtual laboratoriyalardan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasi va o'zlashtirishini sezilarli oshirishi ko'rsatilgan [1. B. 21].

Shuningdek, fizika bo'yicha sinfdan tashqari faoliyatda an'anaviy va innovatsion shakllarni integratsiyalash zarurligi alohida asoslab berilgan.

Ammo hozircha SI asosidagi chatbotlardan bevosita masala yechish metodikasida foydalanish bo'yicha maktab fizika kursiga yo'naltirilgan izchil tadqiqotlar kam uchraydi. Ko'p hollarda o'quvchilar sun'iy intellektdan tayyor javobni nusxa ko'chirish uchun foydalanadilar, bu esa mustaqil fikrlashni kuchaytirish o'rniga pasaytirib qo'yishi mumkin. Shu kontekstda Al'ni "tayyor yechim generatori" emas, balki maslahatchi, tushuntiruvchi va diagnostik vosita sifatida ishlatish muhimdir.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – 10-sinf fizika darslarida masala yechish jarayoniga SI-chatbotlarni pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda integratsiyalash metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini tekshirishdir.

Shu maqsadda quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Fizika o'qitish metodikasida masala yechishning o'rni va SI texnologiyalarining ta'limdagi imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish.
2. 10-sinf fizika kursining ayrim bo'limlari bo'yicha SI-chatbot ishtirokidagi darsning metodik modelini ishlab chiqish.
3. Tajriba va nazorat guruhleri misolida SI bilan va SI.siz darslarni taqqoslovchi tajriba-sinov ishlarini tashkil etish.

ASOSIY QISM

Fizika ta'limida masala yechish uchta asosiy funksiyani bajaradi:

- nazariy bilimlarni mustahkamlaydi;
- o'quvchilarda mantiqiy, algoritmik va fazoviy fikrlashni rivojlantiradi;
- real texnik va hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga o'rgatadi.

An'anaviy yondashuvda o'qituvchi formulani tushuntiradi, namunaviy masalani yechib ko'rsatadi, so'ngra o'quvchilarga shunga o'xshash masalalar mustaqil ishlash uchun beriladi. Bu yondashuv o'zini oqlagan bo'lsa-da, ba'zan o'quvchilarni reproduktiv darajada, ya'ni namunani ko'chirib takrorlash bilan chegaralab qo'yadi.

Zamonaviy metodikalarda masala yechish jarayoniga quyidagi elementlar keng joriy qilinmoqda: muammoli vaziyat yaratish, guruhli ishlash, ijodiy masalalar, hayotiy kontekstga yo'naltirish, differensiallashtirilgan topshiriqlar, raqamli vositalardan foydalanish. Darsdan tashqari to'garaklarda interaktiv o'yinlar, laboratoriya tajribalari, testlar va virtual laboratoriyalar orqali masala yechish ko'nikmalari chuqurlashtirilishi mumkinligi S. Allayarovaning tadqiqotlarda ko'rsatilgan.

Masala yechishning samaradorligi o'quvchining o'z fikricha yechim qurish imkoniyatiga bog'liq. Shu nuqtai

nazardan, SI-chatbotlar masalani turli yo'l bilan yechishni ko'rsatish, oraliq qadamlarni tushuntirish, xatolarni tahlil qilish imkonini beruvchi vosita sifatida qiziqish uyg'otadi.

Sun'iy intellekt – bu kompyuter tizimlarining o'rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va tabiiy til bilan muloqot qilish kabi inson intellektiga xos funksiyalarni bajarish qobiliyatini bildiradi. Chatbot esa foydalanuvchi bilan matnli (ba'zan ovozli) muloqot olib boruvchi, savollarga javob beruvchi va turli vazifalarni bajaruvchi dasturiy agentdir.

Ta'limda SI va chatbotlar quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilmoqda:

- tezkor ma'lumot izlash va izoh berish;
- individual o'quv yo'nalishini shakllantirish;
- test va mashqlarni avtomatik generatsiya qilish;
- til o'rganishda suhbatdosh sifatida;
- ta'lim natijalarini diagnostika qilish va tahlil qilish.

Fizika fanida SI -chatbotlar nazariy tushunchalarni qayta tushuntirish, misol va tajribalarni tavsiflash, formulalarning kelib chiqishi yoki qo'llanish sohasini sharhlash, masalalarni qadam-baqadam yechish kabi vazifalarda yordamchi bo'lishi mumkin. Biroq, SI javoblari har doim ham mutlaq to'g'ri emas, ba'zan noto'g'ri yoki yuzaki izohlar ham berishi mumkin. Shuning uchun o'quvchilarni SI javoblarini tanqidiy baholashga o'rgatish muhim.

Sinfidan tashqari mashg'ulotlar va innovatsion texnologiyalar yordamida fizika faniga qiziqishni oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda interaktiv metodlar, virtual laboratoriyalar, gamifikatsiya va loyihaviy yondashuvlarning samaradorligi qayd etiladi.

Boshqa ishlarda esa an'anaviy (krujok, laboratoriya praktikum, olimpiada tayyorlovlari) va innovatsion shakllarni integratsiyalash, xususan, virtual laboratoriyalar, onlayn kurslar va kengaytirilgan reallik texnologiyalarini birgalikda qo'llash ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi [5. B. 130].

Ushbu manbalarda SI-chatbotlar alohida ob'ekt sifatida ko'tarilmagan bo'lsa-da, raqamli texnologiyalar asosida masala yechish va tajribalar o'tkazish bo'yicha umumiy metodik qarashlar SI'ni dars jarayoniga jalb etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, mavjud tadqiqotlar raqamli vositalar va interaktiv yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatishda, 10-sinf fizika masalalariga SI -chatbotlarni integratsiyalash bo'yicha maxsus metodik modelni ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYA

Tadqiqot tajriba-sinov ishlariga asoslanadi. Unda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- pedagogik tajriba – SI -chatbot bilan ishlash metodikasini 10-sinfda sinab ko'rish;
- kuzatish – dars jarayonida o'quvchilarning faolligi, savol berish darajasi, SI'dan foydalanish uslubi;
- test sinovlari – o'quvchilarning masala yechish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini baholash;
- anketa-so'rovnomalar – o'quvchilarning SI'dan foydalanishga bo'lgan munosabatini aniqlash;
- taqqoslash va statistik tahlil – tajriba va nazorat guruhlarini natijalarini solishtirish.
- tajriba bir umumta'lim maktabining parallel 10-sinflarida olib borilishi rejalashtiriladi;
- tajriba guruhi (10-“A”) – masala yechishda SI-chatbotdan metodik model asosida foydalaniladi;
- nazorat guruhi (10-“B”) – an'anaviy usulda, SI ishtirokisiz o'qitiladi.

Tajriba muddatining minimal tavsiya etilgan davomiyligi – 3–4 hafta (mavzular blokiga mos ravishda 8–12 dars).

Tadqiqot 10-sinf fizika kursining mexanika va elektr bo'limlaridagi tipik hisoblash masalalari (kuchlar muvozanati, ish va quvvat, Om qonuni, ketma-ket va parallel ulanish) misolida olib boriladi.

Sun'iy intellekt asosidagi chatbotlardan foydalanilgan fizika darsini tashkil etish jarayoni o'quvchilarda bilimga bo'lgan qiziqishni oshirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va masala yechish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bir necha ketma-ket bosqichlardan iborat bo'ladi. Darsning dastlabki qismida o'quvchilarning e'tiborini mavzuga jalb etish va ularni faol fikrlashga undash maqsadida motivatsion va muammoli vaziyat yaratiladi. Bunda o'qituvchi real hayotdan olingan oddiy, ammo o'ylantiruvchi vaziyatni taqdim etadi. Masalan, elektr bo'limini o'rganishda “Nima sababdan uylarimizdagi lampalar ketma-ket emas, parallel

ulanadi?" yoki mexanika bo'limida "Avtobus to'satdan tormoz berganda yo'lovchilar nima uchun oldinga intiladi?" kabi savollar beriladi. Ushbu savollar o'quvchilarning kundalik tajribasiga tayangan holda ularni fizik hodisani tushuntirishga undaydi. O'quvchilar o'z taxminlarini bildiradilar, ayrim hollarda noto'g'ri bo'lsa ham, bu ularning fikrlash jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi.

Keyingi bosqichda o'qituvchi tomonidan nazariy tushuntirish amalga oshiriladi. Bu jarayonda mavzuga oid asosiy tushunchalar, qonunlar va formulalar qisqa, aniq hamda vizual materiallar yordamida bayon etiladi. Masalan, Ohm qonunini o'rganishda tok kuchi, kuchlanish va qarshilik tushunchalari grafiklar, sxemalar va oddiy tajribalar yordamida izohlanadi. Nazariy tushuntirish jarayonida formulalarning kelib chiqishi, ularning qaysi shartlarda qo'llanishi va o'lchov birliklariga alohida e'tibor qaratiladi. Bu bosqichda maqsad formulani yod oldirish emas, balki uning fizik mazmunini tushuntirishdan iborat bo'ladi.

Shundan so'ng namunaviy masalani birgalikda yechish bosqichi boshlanadi. O'qituvchi doskada bitta tipik masalani tanlab, uni bosqichma-bosqich yechib ko'rsatadi. Har bir qadamda bajarilayotgan amal sababini tushuntirib, "Nega aynan shu formulani tanladik?", "Bu kattalik nimani bildiradi?", "Birliklar to'g'rimi?" kabi savollar orqali o'quvchilarni muhokamaga jalb etadi. Masalan, mexanik ish mavzusida kuch, yo'l va ish orasidagi bog'lanish tahlil qilinadi va o'quvchilarning takliflari eshitiladi. Bu jarayon o'quvchilarning passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo'lishiga yordam beradi.

Darsning asosiy innovatsion qismi sun'iy intellekt asosidagi chatbot bilan ishlash jarayonidir. Ushbu bosqichda o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi va har bir guruhga murakkablik darajasi o'xshash bo'lgan bir yoki ikki masala beriladi. O'quvchilar avval masalani mustaqil ravishda daftarda yechishga harakat qiladilar. Bu juda muhim bosqich bo'lib, u o'quvchilarning mustaqil fikrlashini saqlab qolishga xizmat qiladi. Shundan keyin o'quvchilar SI-chatbotga murojaat qilib, masalani qadam-baqadam tushuntirib yechib berishni, o'z yechimlarini tekshirib berishni yoki masalani boshqa usul bilan yechib ko'rishni so'raydilar. Masalan, "10-sinf fizikadan berilgan masalani qadam-baqadam tushuntirib bering" yoki "Mening yechimimni tahlil qilib, qaysi joyda xato qilganimni ko'rsating" kabi savollar beriladi.

Chatbot tomonidan taqdim etilgan yechim asosida guruh ichida muhokama o'tkaziladi. O'quvchilar SI taklif qilgan yechim bilan o'z yechimlarini solishtiradilar, o'xshash va farqli jihatlarni aniqlaydilar. Ayrim hollarda SI javobida mantiqiy kamchiliklar yoki formulani noto'g'ri qo'llash holatlari uchrashi mumkin. Bu esa o'quvchilar uchun muhim o'rganish nuqtasiga aylanadi, chunki ular SI ham xato qilishi mumkinligini anglay boshlaydilar va har qanday javobni tanqidiy baholash zarurligini tushunadilar.

Sun'iy intellektidan foydalanish jarayonida akademik halollikni ta'minlash maqsadida maxsus qoidalar ishlab chiqiladi. Ushbu qoidalar o'quvchilar bilan birgalikda muhokama qilinadi va dars boshida doimiy ravishda eslatib boriladi. Xususan, SI'dan tayyor javobni ko'chirib olish uchun emas, balki tushunmagan joylarni aniqlash va izoh olish uchun foydalanish zarurligi ta'kidlanadi. Har bir masalani avval mustaqil yechish, so'ng chatbot javobi bilan solishtirish, SI bergan ma'lumotni darslik va o'qituvchi izohi bilan tekshirish talab qilinadi. Uy vazifalarida SI'dan foydalanganda esa o'quvchi o'z yechimini so'z bilan izohlab berishi shart qilib belgilanadi, bu plagiat holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Keyingi bosqichda SI javoblarini tanqidiy tahlil qilish, ya'ni metakognitiv faoliyat amalga oshiriladi. Har bir guruh o'z masalasi yuzasidan SI qaysi joyda to'g'ri javob bergani, qaysi joyda izohlar yetarlicha asoslanmagani yoki yuzaki bo'lgani haqida fikr yuritadi. Agar chatbot javobi noto'g'ri bo'lsa, xatoning kelib chiqish sabablari muhokama qilinadi. Guruhlar o'z xulosalarini sinfga taqdim etib, umumiy muhokama olib boradilar. Bu jarayon o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va dalillash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Darsning yakuniy qismida mustahkamlash va refleksiya amalga oshiriladi. O'quvchilarga qisqa test yoki bir-ikki masala berilib, ularni SI'siz mustaqil yechish talab etiladi. Bu bosqichda o'quvchilarning haqiqiy bilim darajasi va mustaqil ishlash qobiliyati aniqlanadi. Dars oxirida o'quvchilar "Bugun SI menga nimani tushunishga yordam berdi?" va "Qaysi ishlarni o'zim mustaqil bajara oldim?" kabi savollarga yozma yoki og'zaki javob beradilar. Ushbu refleksiya o'quvchilarga o'z o'quv faoliyatini anglash va baholash imkonini beradi hamda darsning pedagogik samaradorligini oshiradi.

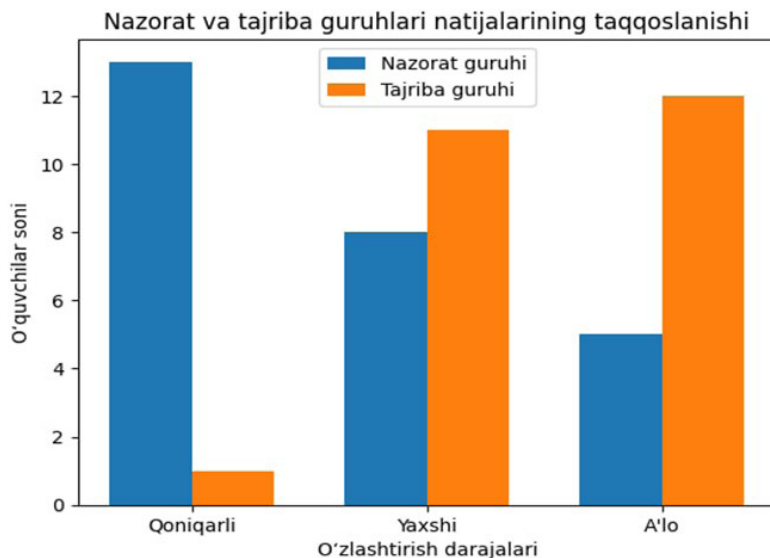
TAHLIL VA NATIJALAR

Tajriba-sinov ishlari Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahri 25-sonli maktabning 10-sinf o'quvchilari ishtirokida olib borildi. Tajriba-sinov guruhida 24 nafar, nazorat guruhida esa 26 nafar o'quvchi qatnashdi. Har ikki guruh uchun bilim darajasini aniqlash maqsadida ispring test dasturi asosida tuzilgan, fizika fanidan masala yechish ko'nikmalarini tekshiruvchi 10 ta test savolidan iborat diagnostik topshiriqlar qo'llanildi. Testni bajarish uchun o'quvchilarga 10 daqiqa vaqt ajratildi.

Test savollari mazmunan bir xil bo'lib, ulardan ayrimlari rasm, grafik va sxemalar asosida tuzildi. Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 68 foizi vizual (rasimli va grafik ko'rinishdagi) savollarga to'g'ri javob bergan. Bu holat rasm va grafiklar orqali berilgan masalalar o'quvchilar tomonidan tezroq va osonroq tush-

unilishini ko'rsatadi. Ayniqsa, SI chatbot yordamida masalani vizual izoh bilan tushuntirish tajriba guruhidagi o'quvchilarning mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini kuchaytirgan. (1-rasm.)

1-rasm: Tajriba va nazorat guruhi natijalari

Tajriba-sinov guruhida darslar sun'iy intellekt asosidagi chatbotlardan foydalanilgan metodik model asosida tashkil etildi. O'quvchilar masalani avval mustaqil yechib, so'ngra SI-chatbot orqali o'z yechimlarini tekshirish, xatolarini aniqlash va alternativ yechim usullarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Nazorat guruhida esa an'anaviy tushuntirish va doskada masala yechish usuli qo'llanildi.

Tajriba yakunida o'quvchilarning bilim darajasi "qoniqarsiz", "qoniqarli", "yaxshi" va "a'lo" baholash mezonlari asosida aniqlandi. Natijalar quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

Nazorat guruhida 26 nafar o'quvchidan 13 nafari "qoniqarli", 8 nafari "yaxshi" va 5 nafari "a'lo" baho olgan. Tajriba-sinov guruhida esa 24 nafar o'quvchidan 1 nafari "qoniqarli", 11 nafari "yaxshi" va 12 nafari "a'lo" bahoga erishgan. Har ikki guruhda "qoniqarsiz" baho qayd etilmadi.

Baholash jarayonida "a'lo" daraja 4 ball, "yaxshi" daraja 3 ball, "qoniqarli" daraja 2 ball va "qoniqarsiz" daraja 1 ball bilan belgilandi. Ushbu mezon asosida hisoblanganda, tajriba-sinov guruhida o'quvchilarning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, SI-chatbotlardan foydalanilgan holda fizika masalalarini o'rgatish o'quvchilarning mustaqil fikrlash, xatolarini anglash va yechimni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tajriba-sinov guruhida "a'lo" bahoga o'zlashtirish darajasi 50 foizni tashkil etib, bu ko'rsatkich nazorat guruhiga nisbatan 30,8 foizga yuqori bo'ldi. "Yaxshi" bahoga o'zlashtirish darajasi esa 45,83 foizni tashkil etib, nazorat guruhiga nisbatan 15,03 foizga oshdi. Shu bilan birga, "qoniqarli" baho olgan o'quvchilar ulushi tajriba guruhida keskin kamayib, 4,17 foizni tashkil etdi.

Mazkur natijalar sun'iy intellekt asosidagi chatbotlardan foydalanish fizika fanida masala yechish samaradorligini oshirishini, o'quvchilarning bilim saviyasini chuqurlashtirishga va ta'lim jarayonida motivatsiyani kuchaytirishga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan nazariy tahlillar hamda 10-sinf fizika darslarida sun'iy intellekt asosidagi chatbotlardan foydalanib olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalariga tayangan holda quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, fizika masalalarini yechishda sun'iy intellekt asosidagi chatbotlardan foydalanish, agar u o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatini rag'batlantiruvchi tarzda tashkil etilsa, masala yechish strategiyalarini boyitadi. O'quvchilar masala yechimining bosqichma-bosqich mantiqiy tuzilishiga ko'proq e'tibor qaratadi, formulalarni ongli tanlash va o'z xatolarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, chatbotni "tayyor javob manbai" sifatida emas, balki "maslahatchi va tushuntiruvchi hamkor" sifatida qo'llash uchun dars jarayonining boshidayoq aniq va tushunarli foydalanish qoidalarini joriy etish zarur. Bu holat plagiatning oldini olishga, shuningdek, o'quvchilarda passiv o'rganish emas, balki faol va ongli o'zlashtirishni shakllantirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, SI ishtirokidagi darslar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, fizika masalalarini yechishga nisbatan qiziqishi past bo'lgan o'quvchilar ham dars jarayoniga faolroq jalb etilishi kuzatildi. Bu natija interaktiv va innovatsion ta'lim metodlarining motivatsiyani kuchaytirishi haqidagi ilgari olib borilgan ilmiy tadqiqotlar xulosalari bilan hamohangdir.

To'rtinchidan, sun'iy intellekt vositalari joriy etilgan sharoitda o'qituvchining roli yanada murabbiy va moderator funksiyasiga yaqinlashadi. O'qituvchi chatbot tomonidan taqdim etilgan yechimlarni nazorat qiladi, xatolar va noaniqliklarni ko'rsatadi, muhokamani boshqaradi hamda o'quvchilarning SI'ga haddan tashqari tayanib qolishining oldini oladi.

Beshinchidan, taklif etilayotgan metodikaning samaradorligi sun'iy intellekt chatbotlarining texnik imkoniyatlari bilangina emas, balki didaktik ssenariyning puxtaligi va o'qituvchining pedagogik nazorati bilan belgilanadi. Shu sababli har bir mavzu uchun SI bilan ishlashga moslashtirilgan aniq dars ishlanmalari va metodik tavsiyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Allayarova S.X. Fizikada darsdan tashqari to'g'arak mashg'ulotlarida (7-sinf) o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – №3. – B. 20–25.
2. Allayarova S.X. Интеграция традиционных и инновационных методов во внеурочной деятельности по физике // Development of Science. – 2025. – T.3, №4. – С.100–110.
3. Mamatov U.M. Повышение интереса учащихся к физике путем внедрения инновационных технологий // Новые тенденции в системе образования Узбекистана. – 2022. – №6(1). – С.33–41. Bush A.N. Psychological Foundations of Motivation and Its Impact on Students' Interest in Science // Journal of Pedagogical Research. – 2020. – 7(1). – P. 88–97.
4. Казначеева О. В. Эффективность интерактивных методов и современных технологий в кружковых занятиях по физике // Инновационные образовательные технологии. – 2018. – № 5(3). – С. 102–110.
5. Turdaliyevich R.V. va boshq. Maktab o'quvchilarida fizika namoyish tajribalariga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ahamiyati // Eurasian Journal of Technology and Innovation. – 2024. – 2(1–2). – B.129–133.

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARIGA ONA TILINI O'QITISH METODLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Muminova Munajat Yuldashevna

Chirchiq Davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://orcid.org/0009-0001-1376-788X>

Annotatsiya: Ma'lumki, dars o'qitishning asosiy shakli hisoblanadi. Dars esa metodlar orqali amalga oshiriladi. Metod deganda ko'zlangan maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan yo'l tushuniladi. Maqolada bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilariga ona tilini o'qitish metodlarini takomillashtirish masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: yo'nalish, faoliyat, motiv, g'oya, dars, muammo, imkoniyat, metod, namoyish.

Abstract: It is well known that the lesson is the primary form of instruction, and it is conducted through various methods. A method is a means used to achieve a stated goal. This article examines the improvement of native language teaching methods for future teachers of preschool education institutions.

Key words: direction, activity, motive, idea, lesson, problem, opportunity, method, demonstration.

Аннотация: Известно, что урок является основной формой обучения. Урок проводится с помощью различных методов. Метод – это способ, используемый для достижения намеченной цели. В статье освещаются вопросы совершенствования методов обучения родному языку для будущих педагогов организаций дошкольного образования.

Ключевые слова: направление, деятельность, мотив, идея, урок, проблема, возможность, метод, демонстрация.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini yuqori darajada shakllantirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yurituvchi tarbiyachilarning ona tilini o'qitish metodlarini puxta egallashi hamda ularni zamon talablari asosida muntazam takomillashtirib borishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ona tili bolaning tafakkuri, nutqi, dunyoqarashi va shaxs sifatida shakllanishida yetakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning lug'at boyligi shakllanadi, grammatik tuzilmalardan foydalanish ko'nikmalari rivojlanadi hamda muloqot madaniyatining dastlabki asoslari yaratiladi. Shu sababli bo'lajak tarbiyachilarni ona tilini o'qitishning samarali, ilmiy asoslangan va innovatsion metodlari bilan qurollantirish ta'lim sifati hamda tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida an'anaviy o'qitish usullari bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari, integrativ va kommunikativ yondashuvlarni joriy etish zarurati tobora kuchayib bormoqda. Bu esa bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarini tayyorlash jarayonida ona tilini o'qitish metodlarini qayta ko'rib chiqish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish va amaliyotga yo'naltirilgan holda takomillashtirishni talab etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilib, maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning tarbiyasi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi darajasiga ko'tarilgan. Jumladan, respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimining metodik ta'minotini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila institutining hamkorligini kengaytirish, shuningdek, sinergetik yondashuvlar asosida subyektlar faoliyatini

integratsiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunida bolalarni Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, o'z xalqining milliy, tarixiy va madaniy qadriyatlariga, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, atrof-muhitga ehti-yotkorona munosabatda bo'lish hamda oilada bolaning har tomonlama shakllanishi, ta'lim va tarbiya olishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash majburiy vazifa etib belgilangan ^[1]. Bu, o'z navbatida, maktabgacha yoshdagi bolalarda mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-ona hamkorligini yo'lga qo'yish, metodik imkoniyatlarni aniqlashtirish hamda o'quv-uslubiy ta'minotni zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirishni taqozo etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning innovatsion yo'nalishlari M. Mirsoliyeva ^[4], ona tilini o'qitish metodikasi va didaktikasi masalalari E. Azimov ^[2], O. Roziqov va boshqalar ^[5] tomonidan tadqiq etilgan.

Psixologlarning ta'kidlashicha, maktabgacha yosh intensiv aqliy rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrning o'ziga xosligi shundaki, psixofiziologik funksiyalarni takomillashtirishdan tortib, shaxsning murakkab neoplazmalarining shakllanishigacha bo'lgan barcha o'zgarishlar aynan shu davrda sodir bo'ladi. Bolalarning tafakkur tendensiyasi nafaqat sodir bo'layotgan hodisalarni tushuntirishga intilish, balki barcha narsaning sabablarini izlash bilan ham tavsiflanadi. Bu jarayonda tushuntirish va kiritish funksiyalari yuzaga keladi.

Tushuntirish funksiyasining yo'nalishi markazdan qochma bo'lib, fikr moddiy natijadan ajralib, faoliyat yoki hodisadan kelib chiqadi. Kiritish funksiyasining yo'nalishi esa markazga yo'naltirilgan bo'lib, fikr niyatdan uni boshqaruvchi motiv va g'oyaga tomon harakat qiladi. Tushuntirish funksiyasi predmetlarga, kiritish funksiyasi esa g'oyalar va fikrlarga intiladi. Dastlab bolaning fikri g'oyalar va predmetlardan birdek kelib chiqib, oraliq pozitsiyani egallaydi.

Ma'lumki, dars o'qitishning asosiy shakli hisoblanadi va u metodlar orqali amalga oshiriladi. Metod deganda ko'zlangan maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan yo'l tushuniladi; metod muayyan muammoni hal etish yoki mavzuni o'rgatishga xizmat qiluvchi ongli ravishda tanlangan yo'ldir; metod o'qituvchi tomonidan talabalarda zarur bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun qo'llaniladigan faoliyat usuli hisoblanadi.

Ta'lim nazariyasida o'qitish metodlari muhim o'rin egallaydi. Pedagogik ensiklopediyada ta'kidlanishicha, ta'lim metodi talabani ta'lim mazmunini o'zlashtirishga qaratilgan, o'zaro bog'liq va ma'lum ketma-ketlikda amalga oshiriladigan faoliyatlar tizimidir. Demak, ta'lim metodlari o'qitish jarayonida qo'yilgan maqsadlarga erishish usullarini, o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirish yo'llarini, shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini belgilab beradi. Shu bois, metod o'qituvchi va talabalar hamkorligida tashkil etiladigan ta'lim jarayonida belgilangan maqsadga erishish vositalari majmui sifatida talqin etiladi ^[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Pedagogika fanida ta'lim metodlarini tasnif etish masalalari ham alohida muammo sifatida o'rganilgan. Turli yillarda faoliyat ko'rsatgan tadqiqotchilar tomonidan ta'lim metodlari turlicha tasnif etilgan. Ya'ni pedagogikada o'qitish metodlarini tasnif etishga oid turli-tuman qarashlar mavjud bo'lib, ayrim olimlar bu jarayonda bilim manbalarini hisobga olgan bo'lsalar, boshqalari o'qituvchi faoliyatini, uchinchi guruh olimlar esa talabalar faoliyatini e'tiborga olganlar. O'qitish metodlariga bunday qarashlarning ko'p va rang-barang bo'lishi tabiiydir, chunki o'qitish metodlari mazmunan boy hodisa bo'lib, ular ma'lumot mazmuni bilan ham, talaba faoliyati bilan ham, bilim va malakalar bilan ham, shuningdek ijodiy qobiliyatlarni hamda munosabatlarni rivojlantirish ishlari bilan bog'liq tushunchadir. Shu sababli ta'lim metodlarini tasniflash bo'yicha yagona yondashuv mavjud emas.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilariga ona tilini o'qitish metodlarini takomillashtirishda quyidagilarga amal qilish lozim. Tanlanayotgan metod o'rganiladigan til materiali mazmuniga muvofiq kelishi, mavzuning murakkablik darajasi, o'rganilayotgan o'quv materiali yuzasidan talabalarda ayrim tushunchalarning mavjudligi hamda o'quv materialining hajmi ta'lim metodini tanlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mavzu talabalarining o'quv imkoniyatlariga mos kelib, ular o'rganilayotgan til hodisasi yuzasidan muayyan tushunchalarga ega bo'lsalar, qayta xotiralanishga asoslangan metodlar bilan bir qatorda muammoli o'qitish metodidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Mavzu hajm jihatidan katta va murakkab bo'lsa, tushuntirish-namoyish etish metodini muammoli ta'lim metodi bilan uyg'un holda olib borish tavsiya etiladi.

Tanlanayotgan metod ona tili ta'limining asosiy maqsadi hamda o'rganilishi ko'zda tutilgan mavzuning xususiy maqsadiga mos kelishi shart. Agar ona tili darsida yangi mavzu o'rganiladigan bo'lsa, o'tilganlarni xotirada tiklash orqali talabalardan ijodiy yondashuvni talab qiladigan topshiriqlarga ko'proq e'tibor qaratiladi. Shuningdek, tanlanayotgan metod talabalarining o'zlashtirish darajasi, mustaqil ishlash ko'nikmalari, yosh va

shaxsiy xususiyatlarini ham hisobga olishi lozim. Talabalarning real o'quv imkoniyatlaridan kelib chiqib, bir vaqtning o'zida bir nechta metoddan foydalanish mumkin. Masalan, bilimlarni mustaqil egallash jarayonida o'zlashtirish darajasi past bo'lgan talabalar uchun qayta xotiralash va qisman izlanuvchanlik metodlaridan foydalanilsa, o'zlashtirish darajasi yuqori bo'lgan talabalar uchun asosan izlanuvchanlik metodlarini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Ona tili darsida qo'llaniladigan metod mavzulararo, bo'limlararo va fanlararo bog'lanishlarni ham hisobga olishi kerak. Talabalarning orfografik, orfoepik va punktuatsion malakalari ustida ishlash ma'lum bir bo'lim doirasida cheklanmaydi, balki deyarli har bir ona tili mashg'ulotida muntazam ravishda takomillashtiriladi. Qo'llaniladigan metod ona tili darslari zimmasiga yuklatilgan ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga xizmat qilishi zarur. Ta'lim metodi ona tilidan beriladigan bilimlarning manbaiga ham bog'liqdir. Agar talaba bilimlarni o'qituvchining jonli nutqi orqali oladigan bo'lsa, tushuntirish-namoyish etish metodi talabalarning mustaqil izlanishi bilan uyg'unlashtiriladi. Agar bilim topshiriqlarni bajarish asosida o'zlashtirilsa, asosan talaba faoliyati bilan bog'liq metodlarga murojaat qilinadi. O'quv materiali induktiv usulda berilgan hollarda talabalarning faollik darajasi yuqori bo'ladi. Tanlanayotgan metod o'quv materialini o'rganish uchun ajratilgan vaqt hamda o'qituvchining imkoniyatlariga ham mos kelishi lozim. Agar mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt cheklangan bo'lsa, talabalarning izlanishiga asoslangan metodlarni qo'llash imkoniyatlari kamayadi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchining bayoni evristik suhbat bilan uyg'un holda olib boriladi.

Til muhim tarbiya vositasidir. Badiiy adabiyotlar, gazeta va jurnallarni mutolaa qilgan bola o'zida ijobiy fazilatlarni shakllantiradi, muomala madaniyatini egallaydi. Shu bois bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilariga ona tilini o'qitish metodlarini takomillashtirish orqali har bir talabada ona tiliga nisbatan qiziqish va muhabbatni izchil ravishda tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida mashg'ulotlar turi va mazmuniga ko'ra farqlanadi. Bu jarayonda o'yin yetakchi faoliyat hisoblanadi. Maxsus tashkil etilgan o'yin vaziyatlari bolalarni ona tilida erkin gapirishga undovchi tabiiy motivatsiya manbai sifatida qaralishi lozim. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarga ona tilini o'rgatadigan o'qituvchi bolalarning aqliy rivojlanishining yoshga xos xususiyatlarini chuqur bilishi zarur. Bolalarga ona tilini o'rgatishga yo'naltirilgan bevosita ta'lim faoliyati muayyan tuzilishga ega bo'lib, unda tashkiliy qism, mavzu bo'yicha lug'at ishi, tovushlar va tovush birikmalarining to'g'ri talaffuzini mustahkamlashga qaratilgan fonetik mashqlar, dialogik va izchil nutqni rivojlantirish, grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirishga oid mashqlar hamda mavzuni mustahkamlashga xizmat qiluvchi o'yinlar, nutqiy vaziyatlar va hikoyalar bilan ishlash bosqichlari o'zaro uyg'un holda amalga oshiriladi.

Har bir ta'lim faoliyati lug'atni boyitish, to'g'ri talaffuz va fonologik ko'nikmalarni rivojlantirish, grammatik jihatdan to'g'ri, dialogik va izchil nutqni shakllantirish jarayonlarini birlashtiradi. Ta'lim faoliyatida yangi so'zni kiritish, ya'ni uning semantizatsiyasi, muayyan ketma-ketlik asosida amalga oshiriladi. Dastlab so'z bilan ifodlangan buyum, o'yinchoq, harakat yoki sifat ko'rsatiladi, so'ng ushbu obyektning tasvirllovchi rasm namoyish etiladi. Keyinchalik so'z alohida va jamoa bilan birgalikda ona tilida takrorlanadi, gap tarkibida qo'llanadi hamda o'yin faoliyati orqali mustahkamlanadi.

Mazkur o'yinlar jarayonida bolalar nafaqat so'z boyligini faollashtiradilar, balki so'zlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashni o'rganadilar, so'zlarning ma'nosi va shakllari haqidagi bilimlarini chuqurlashtiradilar hamda ularni o'z faoliyatlarida qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Mashg'ulotga tayyorgarlik jarayonida bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari ilgari o'rganilgan qaysi so'zlarni takrorlash va mustahkamlash zarurligini, qaysi yangi so'zlarni qanday tushuntirish lozimligini, shuningdek ona tili ta'sirida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan talaffuz xatolarini oldindan aniq tasavvur qilishi kerak. Tilning grammatik tuzilishini o'zlashtirishga doir ishlarning ko'lamini va mazmunini aniqlash ayniqsa muhimdir. Bolalar uchun yangi bo'lgan barcha til birliklari imkon qadar turli mavzular va vaziyatlar doirasida, yangi so'zlar va konstruksiyalar orqali mustahkamlanishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilariga ona tilini o'qitish metodlarini takomillashtirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivoji, muloqot madaniyati va tafakkurining shakllanishi bevosita tarbiyachining metodik tayyorgarligi, kasbiy mahorati hamda ona tilini o'qitishda qo'llayotgan pedagogik yondashuvlariga bog'liqdir. Bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida an'anaviy metodlar bilan bir qatorda interfaol, o'yin texnologiyalariga asoslangan, kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvlarni joriy etish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tashkil etish, ona tili ta'limini boshqa ta'lim yo'nalishlari bilan integratsiyalash hamda amaliy mashg'ulotlar ulushini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida bo'lajak tarbiyachilarda metodik kompetensiyani shakllantirish uchun oliy ta'lim muassasalarida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish hamda mustaqil ijodiy faoliyatni rag'batlantirish zarurligi asoslab berildi. Ushbu jarayon tarbiyachilarning kasbiy tafakkurini rivojlantirish, reflektiv yondashuvni kuchaytirish va pedagogik faoliyatga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilariga ona tilini o'qitish metodlarini takomillashtirish bolalarning nutqiy rivoji va ma'naviy kamolotini ta'minlash bilan birga, maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga, raqobatbardosh va zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlashga zamin yaratadi. Mazkur yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar va amaliy tadqiqotlar ta'lim tizimini yanada takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida." 2019-12-16. O'RQ-595-son. <https://lex.uz/docs/-4646908>
2. Azimov E. Ona tilidan muammoli dars. "Til va adabiyot ta'limi", 1993, 34-qo'shma son, 27–30-b.
3. Klimov Ye.A. Psixologiya professionala. Moskva: Pedagogika, 1996. 400 b.
4. Mirsolieva M.T. Oliy ta'lim tizimi pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlar // O'rta maxsus va oliy ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish. Buxoro, 2015.
5. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroev A. Ona tili didaktikasi. Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2005. 202–209-b.

BOLALARNING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK SHART- SHAROITLARI

Norbekova Barno Shavkatovna

O'zMU Jizzax filiali Psixologiya kafedrası
ps.f.b.f.d.(PhD), dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlar va ularning ota-onalari o'rtasida milliy o'z-o'zini anglash hamda uning tarkibiy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik treningning samaradorligi tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida O.L. Romanovning "Etnik identifikatsiyani o'rganish" so'rovnoma asosida treningdan oldingi va keyingi diagnostik ko'rsatkichlar qiyosiy tahlil qilingan. Olingan natijalar tajriba guruhida milliy o'zlikni anglash darajasi hamda shaxsiy sifatlar – yordam berishga moyillik, hurmat, sabr-toqat, o'zini boshqara bilish va boshqalarni tushunish qobiliyatlarining sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari yoshlarni milliy ruhda tarbiyalash va milliy o'z-o'zini anglashni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: milliy o'z-o'zini anglash, ijtimoiy-psixologik trening, o'smirlar, ota-onalar, shaxsiy sifatlar, tarbiya, etnik identifikatsiya.

Abstract: This article examines the effectiveness of a socio-psychological training program aimed at developing national self-awareness and its structural components among adolescents and their parents. The study involved a comparative analysis of diagnostic indicators obtained before and after the training, based on O.L. Romanova's questionnaire "Study of Ethnic Identity." The findings revealed a significant increase in the level of national self-awareness in the experimental group, as well as the development of key personal qualities, including willingness to help others, respect, patience, self-control, and the ability to understand others. The results confirm the socio-psychological importance of educating young people in the spirit of national consciousness and fostering national identity.

Key words: national self-awareness, socio-psychological training, adolescents, parents, personal qualities, education, ethnic identity.

Аннотация: В статье исследуется эффективность социально-психологического тренинга, направленного на формирование национального самосознания и его структурных компонентов у подростков и их родителей. В ходе исследования был проведён сравнительный анализ диагностических показателей до и после тренинга с использованием опросника О.Л. Романовой "Изучение этнической идентичности". Полученные результаты показали, что в экспериментальной группе значительно повысился уровень национального самосознания, а также развитие личностных качеств, таких как готовность к оказанию помощи, уважение, терпение, самоконтроль и способность к пониманию других. Результаты исследования подтверждают важность воспитания молодёжи в духе национального сознания и формирования национальной идентичности.

Ключевые слова: национальное самосознание, социально-психологический тренинг, подростки, родители, личностные качества, воспитание, этническая идентичность.

KIRISH

Ijtimoiy taraqqiyot intensivlashayotgan va davlatlararo munosabatlar murakkablashib borayotgan hozirgi davrda milliy o'z-o'zini anglash millatlar va davlatlararo munosabatlarni tartibga solishda, jamiyatda millatlararo, dinlararo tinch-totuvlikni ta'minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Milliy o'z-o'zini anglash ahamiyatining ortib borishi uning umummilliy qadriyatlar bilan o'zviy bog'liqligi tufayli ham yuz bermoqda. Mazkur qadriyatlar asnosida milliy o'z-o'zini anglash shaxslararo va millatlararo munosabatlarning ko'pchilik tomonidan eng maqbul, deb hisoblanadigan yo'li sifatida namoyon bo'lmoqda. Milliy o'z-o'zini anglashning dolzarbligi ortib borishini ta'minlayotgan yana bir holat shundaki, mahalliychilik, millatchilik singari hodisalarning oldini olishda uning roli ortib bormoqda. Yuzdan ortiq millat, o'n beshdan ortiq konfessiyalarning vakillari istiqomat qilayotgan O'zbekis-

tonda milliy o'z-o'zini anglash muamosini nazariy jihatdan tadqiq qilish, aholi, ayniqsa, yoshlarda milliy o'z-o'zini anglash hissini tarbiyalashga birinchi darajali ahamiyat berilishi ham uning yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlari bilan bog'liqdir.

XXI asrda bu muammolarning globallashish va keskinlashish sabablarini, oqibatlarini sivilizatsiyalashgan yo'l bilan bartaraf qilish zaruriyati, jahon hamjamiyatidan uning ilmiy nazariyalarini, ratsional modellarni yaratishni talab qilmoqda. Boshqacha aytganda, planetar masshtabda global muammolar tizimi keskinlashuvi va eskalatsiyasining kuchayishi millatlarning sivilizatsiyasi kelajagini saqlab qolish zaruriyatini anglashi, barqaror taraqqiyotning adekvat usul, vositalarini topish va zudlik bilan amaliy harakatlarga o'tish masalasini ko'ndalang qilib qo'ymoqda. Dunyo olimlarining global muammolar yechimi haqidagi muqobil konsepsiyalarida har bir millat vakilining ma'naviy-axloqiy ehtiyojlari, manfaatlari, intellektual salohiyatiga alohida urg'u berilishi kuzatilmog'da.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ma'lumki, insoniyat tarixining har qanday bosqichida, millatlar va jamiyat taraqqiyoti darajasini, xarakterini belgilovchi integrativ-universal omil va mezon - ma'naviyat hisoblangan. Xususan, hozirgi globallashuv sharoitida bir tomondan, dunyo xalqlarining milliy o'zligini anglashi va ijtimoiy-mental identifikatsiyalashuv jarayoni kuchayishi; ikkinchi tomondan, xalqaro ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy munosabatlar globallashuvi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar integratsiyasi sharti bo'lgan milliy o'z-o'zini anglash hodisasini alohida maqomga ega bo'lgan mezonga va omilga aylantirmog'da. Zero, "insoniyat tarixi ma'naviyat - insonning, xalqning, jamiyat va davlatning buyuk boyligi va kuch-qudrat manbai ekanini, bu hayotda ma'naviyatsiz hech qachon odamiylik va mexr-oqibat, baxt va saodat bo'lmasligini yaqqol tasdiqlaydi" ^[1].

Jahonda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-madaniy, g'oyaviy-mafkuraviy munosabatlarda integratsiyalashuv, universallashtirish jarayonlari global milliy o'z-o'zini anglash qadriyatini shakllantirib, uni umuminsoniy muammolar yechimining muqobili bo'lmagan omilga aylantirmog'da. Ya'ni XX asr o'rtalaridan boshlab, xalqaro ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy jarayonlarning milliy (lokal), hududiy (regional) "mental xususiyatlari" integratsiyalashib, umuminsoniy universal ma'naviy-axloqiy tamoyillar, normalar, mezonlar tizimi shakllanmog'da. Bu esa, o'z navbatida, bir tomondan, ma'naviy hayotining turli sohalarida, ayniqsa: fan, texnika, texnologiya, jamiyatning intellektual salohiyat potentsiali, axborotlashish darajasi, aloqa-transformatsiya vositalari kommunikatsiyasi, infrastrukturasi va boshqa xalqaro munosabatlar tizimi xarakteridagi o'zgarishlar tarzida namoyon bo'lmoqda. Ikkinchi tomondan, olamshumul muammolarning, dastlab lokal darajalarda vujudga kelib, eskalatsiya(yuqori darajaga ko'tarilish)si natijasida oqibatlari globallashuvi jarayonidagi: mahalliy, milliy, hududiy xususiyatlarni konkret ijtimoiy makon, tarixiy zamon kontekstida o'rganish zaruriyatini vujudga keltirmog'da. Zero, global muammolar yechimiga differensiallashgan - individual hamda kompleks sistemali munosabatda milliy o'z-o'zini anglashning universal-funksional maqomi, ahamiyati konkretlashadi va umuminsoniy - gumanistik mohiyatini namoyon qiladi.

Shuning uchun ham, global muammolar yechimi - milliy o'z-o'zini anglash ma'naviyatini - global tafakkur madaniyatini taqozo qilmoqda. Ya'ni, millatlar hayotini, sivilizatsiyasi kelajagini saqlab qolishning eng asosiy usuli va vositasi xalqaro muros, konsensus va milliy o'z-o'zini anglash ma'naviy - madaniyatiga bog'liqligini jahon ilmiy hamjamiyati futurolog(kelajakni tadqiq qiluvchi mutaxassis)lari anglab yetmog'da. Chunki, hozirgi davr realligi global muammolar yechimi millatlararo munosabatlarning umume'tirof etilgan demokratik tamoyillaridan, gumanistik mazmunidan, siyosiy mexanizmlaridan, iqtisodiy asoslardan tashqari, bevosita ma'naviy-axloqiy omillar orqali: tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilishga bog'liqligini ko'rsatmog'da. Shuningdek, bugungi kunda insoniyatning global muammolar yechimini topishga doir tajribalari, ularni ayrim davlatlar (hatto, millati) tomonidan avtonom tarzda, siyosiy kuch va vositalar bilan hal qilishi mumkin emasligini, aksincha uning ma'naviy-axloqiy asoslari ustuvorligini ta'minlash muqobili bo'lmagan yo'l ekanligini isbotlab bermog'da.

Alisher Navoiyning fikricha, inson tarbiya va ijtimoiy muhit ta'siri bilan yaxshi yoki yomon, munosib yoki nomunosib bo'lishi mumkin. Navoiy shaxs va jamiyat o'rtasidagi bog'liq qadriyatlar rivoj topa olmasligiga urg'u beradi. Jumladan, jamiyatning a'zosi bo'lgan har bir kishi o'z xalqiga xizmat qilishi, foyda keltirishi, xalq manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yishi kabi qadriyatlarning rivoj torishini ta'kidlaydi ^[2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotchilar o'z-o'zini anglash va o'z xulq-atvorini tahlil qilish borasida uyda o'tirgan ayollar, savodxonlik kurslarida o'qiyotgan ayollar hamda pedagogika bilim yurtlarida ta'lim olayotgan qizlar o'rtasida tafovutlar mavjudligini tekshiruvdan o'tkazadilar. Tadqiqotlarda o'z - o'zini analiz qilish metodiga asoslanib, ayollarga turlicha savollar beriladi, shu asosda o'z shaxsi xususiyatlari, o'zidagi yetakchi sifatlarni aniqlash va ba'zi psixologik holatlarga baho berish masalalari ko'rib chiqildi. Lekin javoblarning sifati ayollarning bilim saviyasi va ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rniga bog'liq talabga u qadar javob bermas edi. Uyda o'tirgan ayollarning

ko'rchiligi qo'yilgan savolni tushunmasliklarini ko'rsatadi. Bu va boshqa faktlarga asoslanib, A.R.Luriya o'zbeklarning ongi asosan boshqa odamlar fikriga bog'liqligi, ularda tobeklik psixologiyasi kuchli ekanligini e'tirof etadi[3]. Masalan, ayollarga o'zining yomon sifatlarini belgilash torshirig'i berilganda, bunga javob berish o'rniga ular yomon qo'shni ayollarni tilga olishadi. Umuman, ular o'z - o'zini baholashdan ko'ra, boshqalarni ko'proq baholash, ularni sifat tavsifini berishga ancha moyillik ko'rsatishgan.

A.R.Luriyaning asosiy maqsadi milliy psixologik xususiyatlarni o'rganishda tarixiy prinsipga tayanish lozimligini asoslab berish hamda milliy psixologiyaning hayot tarzi, shaxsning jamiyat, kishilar munosabatlari tizimida tutgan o'rniga bevosita bog'liqligini isbot qilishdan iborat bo'lgan.

Ma'lumki, har bir xalqning tarixi va taqdiri o'ziga xos kechadi. Agar xalq tarixini va uning psixologik xususiyatlarini bir-biriga solishtirsak, biz etnopsixologik xususiyatlarda xalq tarixi chuqur aks etishini ko'ramiz. Yuqorida zikr qilganimizdek, etnopsixologik xususiyatlarining shakllanishida tabiiy muhit ham ma'lum ta'sir ko'rsatadi. Geografik va iqtisodiy sharoitlarning o'xshash bo'lmashligi, etnik jihatdan bir- biriga yaqin bo'lgan ikki qo'shni va qardosh xalq o'zbeklar bilan qozoqlarning psixologik qiyofasida ma'lum tafovutlarni vujudga keltirib chiqardi.

S.I.Korolevning ko'rsatishicha, shakllangan etnopsixologik xususiyatlar ma'lum darajada muhofaza qiluvchi mexanizm rolini o'ynaydi. U xuddi g'alvirdek, yot narsalarni ajratib uni yo qabul qiladi, yoki shu xalqda mavjud bo'lgan normalar asosida qayta ishlaydi, yoxud uni inkor etadi [4].

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugun biz tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan, millatlar hozirga qadar boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan o'ta shiddatli va murakkab bir zamonda yashamoqdamiz. Demak, bugungi kunda har qaysi millatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo'shni xalqlari, balki jahon miqyosida boshqa mintaqa va hududlarda yashayotgan millatlar bilan shunday chambarchas bog'lanib boraptiki, biron xalq va millatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini anglash qiyin emas. Shuningdek, dunyoning mafkuraviy manzarasining o'zgarib borishi, geopolitik maqsadlar va mafkuraviy siyosatning uyg'unlashib borayotgan bir paytda yoshlarimizda etnopsixologik xususiyatlarning asosiy jihatlarini shakllantirishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Zero, milliy birlik va milliy o'zlikni anglashni shakllantirish, mamlakatda siyosiy barqarorlikni ta'minlashda ma'naviy-g'oyaviy salohiyat imkoniyatlaridan foydalanish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Demak, aytish mumkinki, ma'naviy-g'oyaviy salohiyat nafaqat milliy qadriyatlarni saqlab qoladi, balki jamiyatning qiyofasini va kelajagini ham belgilaydi. Biz shaxsda milliy o'z-o'zini anglash va uning tarkibiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik trening dasturi samaradorligini aniqlash maqsadida qayta tekshiruv amalga oshirdik. Buning uchun sinaluvchilarda O.L. Romanovanning "Etnik identifikatsiyani o'rganish" so'rovnoma o'tkazildi. Bolalar va o'smirlar hamda ota onalar o'rtasida ijtimoiy-psixologik treninglar o'tkazilganidan so'ng ularning milliy o'z-o'zini anglash va uning tarkibiy sifatlarining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida sezilarli ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lganligi kuzatildi.

1-jadval: Milliy o'z-o'zini anglash va uning tarkibiy sifatlarining rivojlanishi jarayoning ifodalanish darajalari ko'rsatkichlari

Sinaluvchilar guruhi	Sinaluvchilar	Treningdan oldingi ko'rsatkichlar		Treningdan keyingi ko'rsatkichlar		Tafovutning statistik ahamiyati (t mezon)
Tajriba guruhi	O'smirlar	M1	S21	M2	S22	r<0,05
	Ota-onalar	12,9	7,6	15,7	3,4	r<0,05
Nazorat guruhi	O'smirlar	17,6	14,0	19,7	10,2	r>0,05
	Ota-onalar	12,8	9,3	14,3	8,4	r>0,05

Yuqoridagi jadval natijalaridan ko'rinib turibdiki, milliy o'zlikni anglash darajasi rast bo'lgan o'smirlar va ota-onalar guruhida o'tkazilgan ijtimoiy-psixologik trening mashg'ulotlari samara berdi.

Ya'ni, quyidagi jadval ko'rsatkichlariga ko'ra, treningdan oldin tajriba guruhidagi o'smirlarning milliy o'z-o'zini anglash va uning tarkibiy sifatlari 14,6% bo'lgan bo'lsa, samaradorlik darajasi 2,4% ga teng bo'ldi. Treningdan keyin bu ko'rsatkich tajriba guruhida 16,8 ga, samaradorlik 2,9% ga ko'tarildi. Ota-onalarda esa ushbu ko'rsatkich treningdan oldin - 18,7 ga, samaradorlik - 2,4% bo'lgan holda treningdan keyin bu ko'rsatkich 20,3 ga, samaradorlik 2,9% ko'tarildi. Nazorat guruhidagi o'smirlarda treningdan oldin - 12,6%ga, samaradorlik 1,8%ga teng bo'lgan bo'lsa, treningdan keyin 15,2%, samaradorlik -2,4%ni tashkil qildi. Ota-onalarda esa treningdan oldin -14,3%, samaradorlik - 2,1%ni tashkil etgan bo'lsa, treningdan keyin - 18,5% ni, samaradorlik 2, 6% ni tashkil etdi.

2-jadval: Sinaluvchilarda milliy o'z-o'zini anglashning rsixokorreksion tadbir jarayonidagi ifodalanish darajalari ko'rsatkichlari

Sinaluvchilar guruhi	Sinaluvchilar	Treningdan oldingi ko'rsatkichlar		Treningdan keyingi ko'rsatkichlar	
		O'z-o'zini anglash	Samaradorlik	O'z-o'zini anglash	Samaradorlik
Tajriba guruhi	O'smirlar	14,6	2,4	16,8	2,8
	Ota-onalar	18,7	2,4	20,3	2,9
Nazorat guruhi	O'smirlar	12,6	1,8	15,2	2,4
	Ota-onalar	14,3	2,1	18,5	2,6

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, nazorat guruhiga qaraganda, tajriba guruhida o'z-o'zini anglash va samaradorlik darajasi treningdan keyin bir muncha o'sganligi kuzatiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ayniqsa, emrerik tahlililar mazkur ijtimoiy-psixologik trening mashg'ulotlari o'tkazilgan guruhlarda o'zgalarga nisbatan yordam, o'zaro bir- birini qo'llab-quvvatlash, o'zgalarni hurmat qilish, mehribonlik, samimiylik, sabr-toqatlilik, o'zini boshqara bilish, boshqalarni tinglay olish va tushunish kabi shaxs sifatlarining ortganligini kuzatishimiz mumkin.

Milliy o'zlikni shakllantirish muhitini yaratish shubhasiz oson vazifa emas. Tarbiya - toqatsizlikning oldini olishda eng samarali vosita hisoblanadi, shu sababli yoshlarni milliylik ruhida tarbiyalashni bugungi kundagi birinchi darajali vazifa deb hisoblash lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-24 jildlar. - Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2015. 29-b
2. Alisher Navoiy. Mahbub-ul-qulub. - T.: Fan, 1983.
3. Лурия А.Р. Этюды по истории поведения. М., 1930 год.
4. Стефаненко Т. Г. Индивидуальные стратегии конструирования этнической идентичности // Идентичность и толерантность / под ред. И. М. Лебедевой. М. : Изд-во ИЭА РАН, 2002. С. 41.

QASHQADARYO VILOYATI MAKTABLARIDA YANGI BAHOLASH TIZIMINI JORIY ETISHNING TA'LIM SIFATI KO'RSATKICHLARIGA TA'SIRI

Panjiyev Maqsud Aliqulovich

Qashqadaryo viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi
boshlig'ining birinchi o'rinbosari, Xalq ta'limi a'lochisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablarida joriy etilayotgan yangi baholash tizimining ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning 2024-yil 6-maydagi 263-son qarori asosida amalga oshirilayotgan baholash islohotlari, ularning maktablar faoliyati, o'qituvchilar kasbiy rivoji hamda o'quvchilarning o'quv natijalariga ta'siri o'rganildi. Empirik tahlil Qashqadaryo viloyatida yangi baholash tizimi joriy etilgan maktablar misolida olib borildi. Tadqiqot natijalari yangi baholash tizimi ta'lim sifati past bo'lgan maktablar sonining qisqarishi, pedagoglar faoliyatining rag'batlantirilishi va o'quvchilar bilim ko'rsatkichlarining barqaror o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini aniqladi. Maqola xulosalari hududiy ta'lim sifatini oshirishda baholash tizimini takomillashtirish muhim strategik omil ekanini asoslaydi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, yangi baholash tizimi, umumta'lim maktablari, pedagogik monitoring, hududiy ta'lim islohotlari, Qashqadaryo viloyati.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the impact of implementing a new assessment system in general secondary schools of Kashkadarya region on education quality indicators. The study examines assessment reforms introduced in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 263 dated May 6, 2024, and analyzes their influence on school performance, teachers' professional development, and students' academic outcomes. An empirical analysis was conducted based on schools in Kashkadarya region that have adopted the new assessment system. The findings indicate that the new assessment approach has contributed to a reduction in the number of low-performing schools, increased teacher motivation through performance-based incentives, and ensured steady improvement in students' learning outcomes. The article concludes that improving assessment systems plays a strategic role in enhancing the quality of regional education.

Key words: education quality, new assessment system, general secondary schools, pedagogical monitoring, regional education reforms, Kashkadarya region.

Аннотация: В статье проводится научный анализ влияния внедрения новой системы оценивания в общеобразовательных школах Кашкадарьинской области на показатели качества образования. В исследовании рассматриваются реформы в сфере оценивания, реализуемые на основе Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан №263 от 6 мая 2024 года, а также их влияние на деятельность школ, профессиональное развитие педагогов и учебные результаты учащихся. Эмпирический анализ выполнен на примере школ Кашкадарьинской области, перешедших на новую систему оценивания. Результаты исследования свидетельствуют о положительном влиянии новой системы оценивания на сокращение числа школ с низким качеством образования, повышение мотивации педагогов и устойчивый рост учебных достижений учащихся. Сделан вывод о стратегической значимости совершенствования системы оценивания в повышении качества регионального образования.

Ключевые слова: качество образования, новая система оценивания, общеобразовательные школы, педагогический мониторинг, региональные образовательные реформы, Кашкадарьинская область.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uning sifat va samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida ta'lim natijalarini xolis va shaffof baholash, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini xalqaro talablar asosida aniqlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashda baholash tizimi nafaqat nazorat vositasi, balki o'quv jarayonini boshqarish, pedagogik faoliyatni rag'batlantirish va o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishning muhim mexanizmi sifatida qaralmoqda.

Mazkur yo'nalishda O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda baholash tizimini takomillashtirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 6-maydagi 263-son qarori bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini baholash va rag'batlantirishning yangi mexanizmlari joriy etildi. Ushbu hujjatga muvofiq, o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari, pedagoglarning kasbiy faolligi hamda maktablar faoliyatining samaradorligini baholashda yangi yondashuvlar amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu jarayon ta'lim sifati past bo'lgan maktablar faoliyatini tahlil qilish, ularni rivojlantirishga yo'naltirilgan aniq choralarni belgilash imkonini bermoqda.

Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablarida yangi baholash tizimini joriy etish jarayoni mazkur islohotlarning hududiy amaliyotdagi namunasidir. Viloyatda bosqichma-bosqich yangi baholash tizimiga o'tkazilgan maktablar faoliyati tahlili shuni ko'rsatadiki, baholash mezonlarining aniqligi va shaffofligi ta'lim sifati monitoringini kuchaytirishga, pedagoglarni natijadorlikka yo'naltirishga hamda o'quvchilarning bilim ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, baholash tizimidagi o'zgarishlar maktab rahbariyati va pedagogik jamoa faoliyatida mas'uliyatni kuchaytirib, ta'lim jarayonini boshqarishning yangi modelini shakllantirmoqda.

Xalqaro tajribada ham baholash tizimi ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. OECD, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar tadqiqotlarida formatif va summativ baholashning uyg'unligi, natijaga yo'naltirilgan baholash mexanizmlarining joriy etilishi ta'lim samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Ushbu yondashuvlar O'zbekiston ta'lim tizimida, jumladan, Qashqadaryo viloyati maktablari amaliyotida ham o'z aksini topmoqda. Shu bois, Qashqadaryo viloyati maktablarida yangi baholash tizimini joriy etishning ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'sirini ilmiy asosda o'rganish, uning ijobiy jihatlari va mavjud muammolarini aniqlash hamda hududiy ta'lim siyosatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'lim sifatini oshirishda baholash tizimining o'rni va ahamiyati so'nggi yillarda pedagogika va ta'lim boshqaruvi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ilmiy adabiyotlarda baholash endilikda faqat o'quvchilarning bilim darajasini aniqlovchi vosita emas, balki o'quv jarayonini boshqarish, pedagogik qarorlar qabul qilish hamda ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiluvchi strategik mexanizm sifatida talqin etiladi. Shuningdek, UNESCO tomonidan e'lon qilingan so'nggi hisobotlarda (2023–2024) ta'lim sifatini ta'minlashda baholash tizimini isloh qilish ta'lim barqaror rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida ko'rsatiladi. UNESCO ekspertlari baholash tizimining shaffofligi, inklyuzivligi va kompetensiyaga yo'naltirilganligi o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslab beradi. Xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlarda ham yangi baholash tizimlarining ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'siri ilmiy jihatdan tasdiqlangan. Masalan, Hattie (2023) baholashni o'qitish jarayoniga integratsiyalash orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi teskari aloqani kuchaytirish o'quv natijalarining sezilarli yaxshilanishiga olib kelishini ko'rsatadi. Black va Wiliam (2022) esa formatif baholashning samarali qo'llanilishi o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishini ilmiy dalillar bilan asoslaydi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham baholash tizimini takomillashtirish masalasi dolzarb yo'nalish sifatida o'rganilmoqda. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ta'lim sifatini baholashda yangi yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 6-maydagi "Sifatli ta'limni ta'minlashda ijobiy natijalar ko'rsatayotgan umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbariyati hamda o'qituvchilariga ustama berish tartibini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 263-son¹ qarori umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini baholash va rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi muhim hujjat sifatida e'tirof etiladi. Ushbu qaror asosida ishlab chiqilgan nizomlarda maktablar faoliyatini baholashda natijadorlik, pedagoglar malakasi va o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlariga alohida e'tibor qaratilgan. Hududiy tadqiqotlar va tahliliy materiallarda yangi baholash tizimini joriy etish ta'lim sifati past bo'lgan maktablar sonini qisqartirish, pedagoglarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish hamda maktablar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qilayotgani qayd etiladi.

Qashqadaryo viloyati ta'lim tizimiga oid so'nggi tahliliy ma'lumotlarda yangi baholash tizimi joriy etilgan maktablarda ta'lim sifati ko'rsatkichlarining barqaror o'sishi kuzatilgani ilmiy-amaliy jihatdan muhim holat sifatida baholanmoqda. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, baholash tizimini joriy etish jarayonida pedagoglarning metodik tayyorgarligi, baholash mezonlarining tushunariligi va baholash natijalaridan samarali foydalanish kabi masalalar yetarli darajada ilmiy yoritilmagan. Ayniqsa, hududiy kesimda yangi baholash tizimining ta'lim sifati ko'rsatkichlariga kompleks ta'sirini empirik ma'lumotlar asosida o'rganish zarurati saqlanib

¹ <https://lex.uz/ru/docs/-6911657>

qolmoqda. Demak, mavjud ilmiy adabiyotlar va normativ manbalar tahlili Qashqadaryo viloyati maktablarida yangi baholash tizimini joriy etishning ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'sirini chuqur ilmiy tadqiq etish dolzarb va amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablarida yangi baholash tizimini joriy etishning ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar, ochiq rasmiy statistik ma'lumotlar hamda hududiy empirik ko'rsatkichlar asosida qiyosiy va tizimli tahlil amalga oshirildi. Yangi baholash tizimi joriy etilgan maktablarning ta'lim sifati ko'rsatkichlari islohotlar joriy etilishidan oldingi davr bilan taqqoslanib, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, pedagoglar faoliyatining natijadorligi hamda ta'lim sifati past bo'lgan maktablar sonidagi o'zgarishlar tahlil qilindi. Tadqiqotda statistik va kontent-tahlil usullaridan foydalanilib, baholash tizimi islohoti bilan ta'lim sifati ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot natijalarining ishonchligi rasmiy va ochiq manbalarga tayangan holda bir nechta ma'lumotlar bazasi asosida qiyosiy tahlil o'tkazilganligi bilan ta'minlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablarida yangi baholash tizimini joriy etish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar ta'lim sifati ko'rsatkichlarida ijobiy dinamikani yuzaga keltirganini ko'rsatadi. Hududda Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 6-maydagi 263-son2 qarori asosida bosqichma-bosqich yangi baholash tizimiga o'tkazilgan maktablar faoliyati tahlili natijalariga ko'ra, ta'lim sifati past bo'lgan maktablar soni sezilarli darajada qisqargan. Xususan, 2023–2024 o'quv yilida viloyatda ta'lim sifati yuqori bo'lmagan maktablar soni 215 tani tashkil etgan bo'lsa, 2024–2025 o'quv yiliga kelib ushbu ko'rsatkich 99 taga tushgan bo'lib, bu 116 ta maktabda ta'lim sifati ko'rsatkichlari yaxshilanganini anglatadi. Ushbu holat yangi baholash tizimi orqali maktablar faoliyatini tizimli monitoring qilish, bitiruvchi sinf o'quvchilarini oliy ta'limga yo'naltirish hamda pedagoglarning toifalanish ulushini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Yangi baholash tizimi joriy etilgan maktablarda pedagoglar faoliyatini rag'batlantirish mexanizmlarining kuchaytirilishi ham muhim natijalardan biri sifatida qayd etiladi. Jumladan, yangi baholash tizimi asosida ijobiy natijalarga erishgan maktablarning rahbariyati va o'qituvchilariga 30 foizgacha ustama to'lovlar belgilanishi pedagoglarning kasbiy mas'uliyati va natijadorligini oshirishga xizmat qilgan. Natijada o'qituvchilarning dars jarayoniga yondashuvida tizimlilik, baholash mezonlariga mos rejalashtirish va o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga yo'naltirilgan metodik faoliyat kuchaygani kuzatildi. Shuningdek, baholash tizimidagi o'zgarishlar o'quvchilarning bilim ko'rsatkichlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Yangi baholash tizimi joriy etilgan maktablarda choraklar kesimida o'quvchilar o'zlashtirish darajasida barqaror o'sish kuzatilgan bo'lib, baholash natijalari asosida individual va guruhviy kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan maqsadli pedagogik chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Bu holat baholash tizimining nazoratdan tashqari rivojlantiruvchi va boshqaruv funksiyasini ham bajarayotganini ko'rsatadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyati maktablarida yangi baholash tizimini joriy etish ta'lim sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, ta'lim sifati past bo'lgan maktablar sonining qisqarishi, pedagoglar faoliyatining natijadorlikka yo'naltirilishi va o'quvchilar bilim ko'rsatkichlarining o'sishi baholash tizimi islohoti hududiy ta'lim siyosatining muhim tarkibiy qismi ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablarida yangi baholash tizimini joriy etish ta'lim sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashda samarali mexanizm ekanini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, baholash tizimining shaffof va natijaga yo'naltirilgan mexanizmlar asosida tashkil etilishi ta'lim sifati past bo'lgan maktablar sonining sezilarli darajada qisqarishiga, pedagoglar faoliyatining rag'batlantirishiga hamda o'quvchilar o'zlashtirish darajasining barqaror oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Yangi baholash tizimi maktablar faoliyatini tizimli monitoring qilish imkonini yaratib, baholash natijalaridan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda samarali foydalanish mexanizmini shakllantirgan. Shu bilan birga, baholash tizimi pedagogik jarayonni faqat nazorat qilish bilan cheklanmasdan, uning rivojlantiruvchi va boshqaruv funksiyalarini ham bajarayotgani aniqlanib, hududiy ta'lim siyosatini takomillashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

- umumta'lim maktablarida yangi baholash tizimini joriy etish jarayonida baholash mezonlarining yagona va tushunarli standartlarini ishlab chiqish hamda ularni pedagoglar uchun muntazam metodik qo'llanmalar orqali izchil tushuntirish zarur;
- baholash natijalarini o'qituvchilar malakasini oshirish tizimi bilan uzviy bog'lab, past natija ko'rsatgan maktablar va pedagoglar uchun maqsadli malaka oshirish dasturlarini joriy etish lozim;
- baholash tizimi asosida shakllangan statistik ma'lumotlardan hududiy ta'lim boshqaruvi darajasida strategik rejalashtirish va resurslarni taqsimlashda samarali foydalanish tavsiya etiladi;
- yangi baholash tizimini raqamli monitoring platformalari bilan integratsiya qilish orqali ma'lumotlarning shaffofligi va tahliliy imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiq;
- mazkur tizimni joriy etishda Qashqadaryo viloyatida to'plangan ijobiy tajribani boshqa hududlar amaliyotiga bosqichma-bosqich tatbiq etish, shu bilan birga hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda moslashtirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyati maktablarida yangi baholash tizimini joriy etish tajribasi umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan islohotlarning samarali modeli sifatida baholanishi mumkin bo'lib, mazkur tadqiqot natijalari hududiy va respublika miqyosida ta'lim siyosatini takomillashtirishda ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 6-maydagi "Sifatli ta'limni ta'minlashda ijobiy natijalar ko'rsatayotgan umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbariyati hamda o'qituvchilariga ustama berish tartibini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 263-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-6911657>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2023. – <https://lex.uz/docs/-6600413>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 28-apreldagi PQ-152-son qarori. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Toshkent, 2024. – URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7499549>
4. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2023. – DOI: <https://doi.org/10.1787/69096873-en>
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023. – URL: <https://www.unesco.org/gem-report>
6. Black, P., & Wiliam, D. Classroom assessment and pedagogy. – Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 2022, Vol. 29(1), pp. 1–25. – DOI: <https://doi.org/10.1080/0969594X.2021.1884042>
7. Hattie, J. Visible Learning: The Sequel – A Synthesis of Over 2,100 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2023. – ISBN: 978-1-036-00538-0
8. Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi. 2023–2025-yillarda umumta'lim maktablarida ta'lim sifati va baholash tizimi bo'yicha tahliliy ma'lumotlar (rasmiy hisobot). – Qarshi, 2025.

O'ZBEK TILIDA GAPIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRUVCHI O'QUV TOPSHIRIQLARINI TANLASH MEZONLARI

Polvonova Shahnoza Faxriddinovna
Nukus davlat pedagogika instituti doktranti

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarda gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv topshiriqlarini tanlash mezonlari uchun nazariy va metodologik asoslar keltirilgan. Nutq topshiriqlarini tuzishning hozirgi yondashuvlari kommunikativ yo'naltirilganlik, vaziyatga va yoshga moslik, kognitiv qobiliyatlar hamda ijtimoiy-madaniy ahamiyat nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Funksional lingvistik, metodologik va baholash parametrlarini birlashtirgan topshiriqlarni loyihalashga kompleks yondashuv zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, ta'lim vazifalari, nutq qobiliyati, tanlash mezonlari, kommunikativ yo'naltirilganlik, vaziyatga moslik, o'qitish usullari, gapirish, o'quv topshiriqlari, mashq.

Abstract: The article presents the theoretical and methodological foundations for the selection criteria of educational tasks aimed at developing students' speaking skills. Current approaches to the formulation of speech tasks are analyzed from the point of view of communicative orientation, situational and age suitability, cognitive abilities, and sociocultural significance. The need for an integrated approach to task design that combines functional linguistic, methodological, and assessment parameters is justified.

Key words: oral speech, educational tasks, speaking skills, selection criteria, communicative orientation, situational suitability, teaching methods, speaking, exercises.

Аннотация: В статье представлены теоретические и методологические основы критериев отбора учебных заданий, направленных на развитие навыков устной речи учащихся. Анализируются современные подходы к формулированию речевых заданий с точки зрения коммуникативной направленности, ситуативной и возрастной пригодности, когнитивных способностей и социокультурной значимости. Обосновывается необходимость комплексного подхода к разработке заданий, сочетающего функциональные лингвистические, методические и оценочные параметры.

Ключевые слова: устная речь, учебные задания, навыки устной речи, критерии отбора, коммуникативная направленность, ситуативная пригодность, методы обучения, упражнения.

KIRISH

Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning nutqini o'stirish, ularga to'g'ri talaffuz me'yorlarini o'rgatib borish hamda so'z boyligini kengaytirish har bir ona tili o'qituvchisining bosh vazifasidir. O'quvchilarning o'zbek tilida og'zaki nutqini rivojlantirish zamonaviy til pedagogikasida, ayniqsa, kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeliga o'tish sharoitida ustuvor vazifa hisoblanadi. Ushbu paradigma doirasida og'zaki nutq nafaqat lingvistik faoliyat shakli sifatida, balki o'quvchilarning kommunikativ, sotsiomadaniy va kognitiv kompetensiyalari rivojlanishining ko'rsatkichi sifatida ham qaraladi. Xususan, o'quvchilarning individual nutq uslublari faol rivojlana boshlaydigan 7–9-sinflarda monologik va dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan o'quv topshiriqlarini tizimli tashkil etish ayniqsa muhimdir.

Gapirish to'rtta ko'nikmadan biri bo'lib, muloqot uchun eng muhim ahamiyatga ega. Tilni o'rganuvchi ushbu ko'nikmani haqiqiy hayotda, kutilmagan uchrashuvlar jarayonida ayniqsa yuqori baholaydi. Shu bilan birga, ishonchli gapiruvchi qolgan uchta ko'nikmasiz muloqot qila olmasligi shak-shubhasiz haqiqatdir. Shuning uchun o'zbek tilini o'qitish jarayonida to'rtta ko'nikma – o'qish, yozish, gapirish va eshitishni – o'zaro uyg'un holda rivojlantirish zarur. Bu o'quvchilarning og'zaki nutqini samarali rivojlantirish va takomillashtirishni ta'minlaydigan o'quv topshiriqlarini tanlash uchun ilmiy asoslangan mezonlarni ishlab chiqish zaruratini tug'diradi ^[1].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

T. Ziyodovanning o'quvchilarda matn yaratish kompetensiyalarini shakllantirishga doir tadqiqotlarida matn yaratish texnologiyasining asosiy komponenti ham o'quv topshiriqlari hisoblangan, biroq mazkur tadqiqotda ham mashq va topshiriqlar o'rtasidagi farqlar yetarlicha aniqlanmagan [2].

K. Mavlonova o'zbek tili ta'limining bugungi yondashuvlariga mos ravishda eng murakkab masalalardan biri bo'lgan matn ustida ishlash, uni o'qiy olish, tushuna olish va, eng muhimi, matn yarata olish ko'nikmalarini adabiyot fani bilan integratsiya qilgan holda rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlarini ishlab chiqdi [3].

E. Davronov psixologik va didaktik nuqtai nazardan "topshiriq" tushunchasining mohiyatini yoritib bergan, shuningdek, o'zbek tili darslariga nisbatan mashq va topshiriq vazifalari haqida ham qisman to'xtalgan [4]. Olim topshiriqqa ham maqsad, ham vosita sifatida qaraydi. Didaktik nazariyada "topshiriq", "tarbiyaviy topshiriq", "intellektual topshiriq", "muammo" atamalari "mashq" va "mustaqil ish" atamalari bilan bir qatorda qo'llaniladi [4, 89–bet].

Y. A. Ponamaryov topshiriqlar nazariyasida bir qator toifalarni ishlab chiqqan bo'lib, xususan, o'quv vaziyatida sub'ekt va ob'ektning o'zaro ta'sirini, bilimlarni o'zlashtirish hamda ularni takomillashtirish bo'yicha sub'ekt faoliyatini aniqlab bergan [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada o'quvchilarda gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv topshiriqlarini tanlash mezonlari uchun nazariy va metodologik asoslar keltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida statistik tadqiqot, adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish hamda farazni asoslash usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, to'g'ri tanlangan vazifalar nafaqat o'quvchilarning og'zaki faoliyatini rag'batlantiradi, balki tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, leksik va grammatik tuzilmalarni takomillashtiradi, so'z boyligini hamda ijtimoiy–madaniy ongini kengaytiradi. Biroq o'qitish amaliyotida bunday vazifalarni tasniflash va tanlashga yagona yondashuvlar ko'pincha mavjud emas hamda ularning samaradorligini baholash mezonlari yetarlicha aniqlanmagan. Shuning uchun o'zbek tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha ta'lim vazifalarini aniqlash mezonlarini yaratish mumkin bo'lgan nazariy va empirik asoslarni tizimlashtirish muhimdir.

Asosiy mezon vazifaning kommunikativ yo'nalishidir. Ushbu tushuncha o'quvchilarni real hayotdagi muloqot sharoitlariga yaqin nutq harakatlarini bajarishga undash qobiliyatini anglatadi. Bunday vazifalar odatiy nutq vaziyatlarini aks ettiradi: so'rovlar, tushuntirishlar, muhokamalar, fikrlarni ifoda etish va argumentatsiya. E. Davronovning fikriga ko'ra, og'zaki nutqni rivojlantirish faqat kontekstualashtirilgan nutq amaliyotida mumkin bo'lib, bunda o'quvchilar muloqot jarayonida tildan mazmunli foydalanishga majbur bo'ladilar [4, 67–bet].

Ikkinchi muhim mezon o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga moslikdir. O'smirlik davrida o'zini ifoda etish, ijtimoiy guruhga mansublik va o'z harakatlarini tengdoshlar tomonidan baholash ehtiyoji kuchayadi. O'quv vazifalari motivatsion omillarni hisobga olishi, hissiy jihatdan qiziqarli bo'lishi hamda o'quvchilarga o'z individual tajribalarini namoyon etish imkoniyatlarini yaratishi zarur. Shu tariqa, axloqiy muammolar va dolzarb masalalar yuzasidan fikrlarni muhokama qilishni o'z ichiga olgan vazifalar o'quvchilarga nafaqat og'zaki ko'nikmalarni, balki fuqarolik pozitsiyasini ham rivojlantirish imkonini beradi.

Y. A. Ponamaryov tadqiqotlarida o'quvchilarning yoshga xos qiziqishlarini e'tiborsiz qoldirish motivatsiya va o'rganish samaradorligining pasayishiga olib kelishi qayd etilgan [5, 103–bet].

Uchinchi mezon vazifaning og'zaki boyligi va kognitiv murakkabligidir. Unda izchil bayonotni shakllantirish uchun zarur bo'lgan faol lug'at va grammatik tuzilmalarni ta'minlaydigan minimal kommunikativ ko'nikmalar mujassam bo'lishi kerak. Shu bilan birga, kognitiv yuklama o'quvchilarning intellektual imkoniyatlaridan oshmasligi lozim. Qiyinchilik darajasi ob'ektlar va harakatlarni tavsiflashdan tortib, asoslangan muhokamagacha bo'lishi mumkin. Murakkablikning bosqichma-bosqich ortishi tamoyilini qo'llash o'quv jarayonini vazifalar murakkabligining izchil o'sishi asosida tashkil etish imkonini beradi, bunda o'quvchilarning mustaqilligi asta-sekin oshadi.

Keyingi muhim mezon monologik va dialogik nutqni rivojlantirish nuqtai nazaridan vazifaning funksionalligidir. O'quv dasturi talablariga muvofiq, talabalar izchil va mantiqan tashkil etilgan monolog hamda spontan dialogik nutq ko'nikmalarini egallashlari kerak. Samarali vazifa mexanik tuzilmalardan dialog, intervyu, munozara va taqdimotlar formatida kengaytirilgan bayonotlarga o'tishni ta'minlashi zarur. E. Davronov tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, nutq faoliyatini rivojlantirishdagi nomutanosiblik, xususan o'qish va yozish ko'nikmalarining ustunligi, og'zaki nutqning samarali ko'nikma sifatida shakllanishiga to'sqinlik qiladi [4, 81–bet].

Beshinchi mezon kontekstual, ya'ni vaziyatga asoslangan validlik bilan bog'liq. Har qanday nutq vazifasi talaba uchun tanish yoki mazmunli bo'lgan kontekstga kiritilishi lozim. Bu faoliyatga asoslangan yondashuv tamoyillarini hamda tilning funksional qo'llanilishini amalga oshirish imkonini beradi. Bunday vazifalarga real hayotiy vaziyatlarni modellashtiruvchi topshiriqlar kiradi: ekskursiyada ishtirok etish, marshrutni tushuntirish, tadbirni tashkil etish va boshqalar. Y. A. Ponamaryovning ta'kidlashicha, "sun'iy ravishda yaratilgan o'quv vaziyatidagi nutq faoliyati, agar u haqiqiy ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lmasa, o'zining motivatsion komponentini yo'qotadi" [5, 44–bet].

Vazifaning o'zgaruvchanligi va ochiqligi mezoni ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u turli xil bajarish usullarini qo'llash imkoniyatini anglatadi. Bunday vazifalarda yagona to'g'ri yechim mavjud bo'lmaydi, aksincha, ular individual nutq mahsulotini yaratishni rag'batlantiradi. O'zgaruvchan vazifalar vaziyatni turli nuqtai nazardan tasvirlash, matnlarni talqin qilish va voqealarning muqobil talqinlarini ishlab chiqish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi hamda argumentatsiya ko'nikmalarini shakllantiradi. Oltinchi mezon topshiriqning og'zaki nutqni baholash tizimiga integratsiyalashuvi bo'lib, nutq qobiliyati darajasini yetarli darajada o'lchash uchun topshiriq talabani nutq harakatlarini ob'ektiv qayd etish va tahlil qilish imkonini berishi kerak. Bu esa aniq baholash ko'rsatkichlarining mavjudligini talab etadi: mantiqiy izchillik, grammatik to'g'rilik, mos lug'atdan foydalanish, shuningdek talaffuz va intonatsiya me'yorlariga rioya etish.

1-jadval: Talabalarining og'zaki nutqni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy baholash parametrlari

Baholash mezonlari	Tavsif
Uyg'unlik	Gaplarning mantiqiy ketma–ketligi, bog'lovchi elementlarning mavjudligi
Lingvistik to'g'rilik	Qo'pol leksik va grammatik xatolarning yo'qligi
Talaffuzi standarti	Nutqning aniq artikulyatsiyasi, intonatsiyasi, ritmi va tempini ta'minlash
Nutq boyligi	Turli xil ifodali vositalardan foydalanish
Kommunikativ moslik	Vaziyatga va muloqot maqsadiga mos keladigan nutq xatti–harakati

Topshiriqlarni ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishda ijtimoiy-madaniy komponentni ham hisobga olish muhimdir. Topshiriqlar nafaqat og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi, balki o'zbek xalqining madaniy me'yorlari, nutq odob-axloqi an'analari, frazeologiya hamda o'zbek og'zaki nutqining janr xususiyatlari bilan tanishishni ham ta'minlashi kerak. Masalan, milliy salomlashish tuzilishini yoki suhbat jarayonida hurmatning o'ziga xos ifodalarini o'rgatish o'quvchilarning sotsiologiyistik kompetensiyasini kengaytiradi.

XULOSA

Zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish o'zbek tilida og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha ta'lim topshiriqlarini aniqlash mezonlarining integrativ modelini belgilash imkonini beradi. Ushbu model metodologik, psixologik, lingvistik, sotsiomadaniy va baholash parametrlarini o'z ichiga oladi. Aynan shu integratsiyalashgan yondashuv nutq topshiriqlarining yuqori mahsuldorligini ta'minlaydi hamda ularni to'laqonli kommunikativ shaxsni rivojlantirish vositasi sifatida maktab ta'limi amaliyotiga samarali tatbiq etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qurbonova G. Tibbiyot institutlarining rus guruhlarida "O'zbek tili" fanini o'zlashtirish jarayonida talabalarining ixtisosiy nutqi ustida ishlash metodikasi: ped. fan. nom. ... dis. – Toshkent, 2008. – 148 b.
2. Ziyodova T. U. Matn yaratish texnologiyasi. – T.: Fan, 2007. – 23 b.
3. Mavlonova K. Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy matn orqali integratsiyalab o'qitish metodikasini takomillashtirish: ped. fanl. bo'yicha fals. dok. (PhD) ilm. dar. olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – T., 2019. – 22 b.
4. Davronov E. Ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2018. – 156 b.
5. Ponamarev Ya. A. Didaktik asoslar va o'qitish metodlari. – M.: Pedagogika, 2019. – 186 s.
6. G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 1996. – 9 b.
7. Safarova R. Milliy tiklanish sharoitida O'zbekiston maktablarida ona tili ta'limi nazariyasi va amaliyoti: ped. fan. dok. ilm. dar. olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 1995. – 242 b.
8. Qo'chqorova F. M. Yangi avlod darsliklarida taqdim etiladigan o'quv materiallarini kontsentriзм prinsipi asosida strukturalashning didaktik parametrlari: fals. fan. dok. (PhD) dis. – Toshkent, 2018. – 13 bet.

Rajabova Muxayyo Komilovna

Urganch davlat pedagogika instituti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti

BOSHLANG'ICH SINFLARDA YIL FASLLARIGA OID MATERIALLARNI INNOVATSION-INTEGRATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA O'RGATISH METODIKASINI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4409-5543>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda yil fasllari bilan bog'liq o'quv materiallarining samaradorligi innovatsion va integrativ yondashuvlar orqali o'rganiladi. Tadqiqotda o'quvchilarning kognitiv faolligini, ekologik xabardorligini va o'rganish motivatsiyasini oshirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar, fanlararo integratsiya va interaktiv usullarni birlashtirish muhimligi ta'kidlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, taklif qilingan metodologiya o'quvchilarning tabiiy hodisalarni tushunishini, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini va bilimlarni real hayot sharoitlarida qo'llash qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, yil fasllari, innovatsion yondashuv, integrativ yondashuv, fanlararo o'qitish, o'qitish metodologiyasi, ta'lim samaradorligi, interaktiv usullar, ekologik ta'lim.

Abstract: This article studies the effectiveness of teaching materials related to the seasons in primary education through innovative and integrative approaches. The study emphasizes the importance of combining modern pedagogical technologies, interdisciplinary integration and interactive methods to increase students' cognitive activity, environmental awareness and motivation to learn. The results show that the proposed methodology significantly improves students' understanding of natural phenomena, critical thinking skills and the ability to apply knowledge in real-life situations.

Key words: Primary education, seasons, innovative approach, integrative approach, interdisciplinary teaching, teaching methodology, educational effectiveness, interactive methods, environmental education.

Аннотация: В данной статье исследуется эффективность учебных материалов, посвященных временам года, в начальном образовании с использованием инновационных и интегративных подходов. Исследование подчеркивает важность сочетания современных педагогических технологий, междисциплинарной интеграции и интерактивных методов для повышения когнитивной активности учащихся, их экологической осведомленности и мотивации к обучению. Результаты показывают, что предложенная методика значительно улучшает понимание учащимися природных явлений, навыки критического мышления и способность применять знания в реальных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: Начальное образование, времена года, инновационный подход, интегративный подход, междисциплинарное обучение, методика преподавания, эффективность обучения, интерактивные методы, экологическое образование.

KIRISH

Zamonaviy boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yaxlit dunyoqarashini va tabiiy hodisalarni tushunish qobiliyatini rivojlantirish asosiy pedagogik maqsadlardan biri hisoblanadi. Yil fasllari bilan bog'liq o'quv materiallari yosh o'quvchilarda ekologik ong, kuzatish ko'nikmalari va boshlang'ich ilmiy fikrlashni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, an'anaviy o'qitish usullari ko'pincha o'quvchilarning faol ishtirokini cheklaydi va nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan to'liq integratsiyalashni ta'minlamaydi. Shu munosabat bilan, o'qitishda innovatsion va integrativ yondashuvlarni qo'llash dolzarb ilmiy va pedagogik zaruratga aylandi. Raqamli texnologiyalar, interaktiv strategiyalar va loyiha asosida o'qitish kabi innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning

motivatsiyasi va ishtirokini oshirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, integrativ yondashuvlar tabiiy fanlar mazmunini tilshunoslik, matematika, san'at va texnologiya kabi boshqa fanlar bilan bog'lash imkonini beradi, shu bilan fanlararo fikrlash va chuqurroq tushunishni rivojlantiradi.

Innovatsion-integrativ yondashuvlar orqali mavsumiy materiallarni o'qitish samaradorligini oshirish mavzusi, ayniqsa, kompetentsiyaga asoslangan ta'lim kontekstida dolzarbdir. Ushbu yondashuv nafaqat bilim olishga, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot ko'nikmalarini va o'rganilgan tushunchalarni real hayotdagi vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga ham qaratilgan. Yil fasllarini integratsiyalashgan usullar yordamida o'qitish o'quvchilarga tabiatni yagona tizim sifatida idrok etishga yordam beradi va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni rivojlantiradi.

Innovatsion pedagogikaga qiziqish ortib borayotganiga qaramay, boshlang'ich sinflarda mavsumiy mavzularni o'qitish uchun innovatsiya va integratsiyani birlashtirgan ilmiy asoslangan metodologiyalarga ehtiyoj hali ham mavjud. Shuning uchun ushbu tadqiqot innovatsion-integrativ o'qitish metodologiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish orqali yil fasllari bilan bog'liq o'quv materiallarining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Tadqiqot boshlang'ich maktab o'quvchilarida o'quv natijalarini yaxshilash va asosiy kompetensiyalarni shakllantirishni ta'minlashga hissa qo'shadigan pedagogik shartlar, usullar va vositalarni aniqlashga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Boshlang'ich sinflarda fasllarga oid o'quv materiallarini innovatsion va integrativ yondashuvlar asosida yaratish masalasi jahon va o'zbek pedagogika fanida eng dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni ta'kidlaydiki, integratsiyalashgan ta'lim modeli o'quvchilarning tizimli fikrlashini, tabiiy hodisalarni yaxlit idrok etishini va bilimlarni amalda qo'llash kompetensiyalarini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Xususan, J. Dyui^[1] ta'limni real hayot bilan bog'lash g'oyasini ilgari surdi va fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarning faolligi va mustaqil fikrlashini rivojlantirish mumkinligini asosladi.

Brunerning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolalar bilimni faol izlanish orqali o'zlashtirganda, bilim yanada barqaror va samaraliroq bo'ladi^[2]. Shuning uchun, fasllar mavzusini o'rganishda kuzatish, tajriba, loyiha asosida o'qitish va o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning tabiat haqidagi tushunchasini chuqurlashtiradi. YuNESKO tomonidan ishlab chiqilgan "Barqaror rivojlanish uchun ta'lim" konsepsiyasi ham ekologik ta'limni boshlang'ich darajadan boshlab integratsiyalashgan tarzda amalga oshirish zarurligini alohida ta'kidlaydi.

Xalqaro adabiyotlarda STEAM ta'limi doirasida tabiiy hodisalarni o'rganish keng yoritilgan. Yakman^[3] va Bybee^[4] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, STEAM yondashuvi orqali fanlararo integratsiya o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Fasllar mavzusini san'at, texnologiya va matematika bilan integratsiya qilish orqali o'quvchilar materialni yanada vizual, qiziqarli va amaliy jihatdan samarali tarzda o'zlashtirishlari mumkin.

O'zbek pedagogika fanida innovatsion va integrativ yondashuvlar masalalari ham ustuvor yo'nalishlar sifatida qaratiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi"ni tasdiqlash to'g'risidagi PF-6106-sonli Farmonida ta'lim tizimiga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish kabi vazifalar belgilangan^[5].

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ta'lim jarayonini kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida tashkil etish va innovatsion usullarni keng joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillari sifatida tan olingan^[6]. Ushbu talablar, shuningdek, boshlang'ich sinflarda fasllarga oid o'quv materiallarida innovatsion va integrativ o'qitish metodologiyalarini qo'llashni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-sonli qarori bilan tasdiqlangan Davlat ta'lim standartlarida boshlang'ich ta'limda fanlararo aloqalarni ta'minlash va tabiiy fanlarni ona tili, matematika, tasviriy san'at va texnologiya bilan integratsiya qilish asosiy tamoyillardan biri sifatida belgilangan^[7]. Bu "Fasllar" mavzusini integrativ asosda o'qitish uchun mustahkam me'yoriy-huquqiy asos yaratadi.

M. Xolmatova^[8], Sh. Abduqodirova^[9] va N. Muslimov^[10] kabi mahalliy olimlarning tadqiqotlari boshlang'ich ta'limda integrativ darslarni tashkil etish o'quvchilarning bilim faolligini oshirishi, bilim olishni kuchaytirishi va fanlararo aloqalarni kuchaytirishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Xususan, tabiiy fanlar darslarida innovatsion usullardan - masalan, klaster usullari, miya hujumi, loyiha asosida o'qitish va raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi ta'kidlangan.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro va o'zbek adabiyotlari, shuningdek, me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda fasllarga oid innovatsion va integrativ yondashuvlarga asoslangan o'quv materiallari ta'lim samaradorligini oshirish, ekologik tafakkurni shakllantirish va o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ilmiy va pedagogik ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda boshlang'ich sinflarda fasllarga oid o'quv materiallarining samaradorligini innovatsion-integrativ o'qitish metodologiyalari asosida baholash uchun sifatli va miqdoriy yondashuvlarni birlashtirgan aralash usullardan foydalangan tadqiqot dizayni qo'llanildi. Metodologik asos konstruktivistik o'rganish nazariyasi, kompetensiyaga asoslangan ta'lim va fanlararo integratsiya tamoyillariga asoslangan edi.

Tadqiqot umumiy o'rta maktablarda o'tkazildi va boshlang'ich sinf o'quvchilari (1-4-sinflar), sinf o'qituvchilari va maktab metodistlari ishtirok etdi. Namuna turli o'quv muhitlarini aks ettirishni ta'minlash uchun maqsadli namunalar yordamida tanlandi. An'anaviy o'qitish usullarini innovatsion-integrativ o'qitish yondashuvlari bilan taqqoslash uchun eksperimental va nazorat guruhlarini tuzildi.

Eksperimental guruhda mavsumiy mavzularni o'qitish tabiiy fanlar, til san'ati, matematika, tasviriy san'at va texnologiyaning fanlararo integratsiyasi orqali tashkil etildi. Loyiha asosida o'qitish, kuzatish, ta'limiy o'yinlar, STEAM asosidagi mashg'ulotlar, klaster texnikalari, miya hujumi va raqamli o'qitish vositalari kabi innovatsion o'qitish usullari tizimli ravishda qo'llanildi. Nazorat guruhi an'anaviy, fanga yo'naltirilgan o'qitish usullaridan foydalangan holda o'qitishni davom ettirdi.

Ma'lumotlarni to'plash usullari pedagogik kuzatish, so'rovnoma, diagnostika testlari va o'quvchilarning o'quv natijalarini tahlil qilishni o'z ichiga oldi. O'quvchilarning mavsumiy mavzularga oid bilim, ko'nikma va malakalaridagi o'zgarishlarni o'lchash uchun ikkala guruhga ham testdan oldingi va testdan keyingi baholashlar o'tkazildi. Bundan tashqari, o'quv motivatsiyasi va kognitiv faollikdagi o'zgarishlarni aniqlash uchun o'qituvchilarning mulohazalari va o'quvchilarning fikr-mulohazalari orqali sifatli ma'lumotlar to'plandi.

Innovatsion-integrativ metodologiyaning samaradorligi bir nechta mezonlar asosida baholandi: bilimlarni o'zlashtirish darajasi, fanlararo fikrlashni rivojlantirish, ekologik ongni shakllantirish, o'rganish motivatsiyasi va bilimlarni amaliy sharoitlarda qo'llash qobiliyati. Tajriba va nazorat guruhlarini o'rtasidagi farqlarning ahamiyatini aniqlash uchun miqdoriy ma'lumotlarning statistik tahlili o'tkazildi.

Tadqiqot jarayoni uch bosqichda o'tkazildi. Diagnostika bosqichi o'quvchilarning mavsumiy tushunchalarni tushunishining dastlabki darajasini aniqlashga qaratilgan edi. Shakllantiruvchi bosqich innovatsion-integrativ o'qitish strategiyalarini amalga oshirishni o'z ichiga oldi. Yakuniy bosqich metodologiyaning umumiy samaradorligini baholadi va tadqiqot natijalarini umimlashtirdi.

Umuman olganda, ushbu metodologiya tadqiqot natijalarining ishonchiligi va asoslilikini ta'minladi va boshlang'ich ta'limda mavsumiy materiallarni o'qitish samaradorligini oshirishga innovatsion-integrativ yondashuvlarning ta'sirini har tomonlama baholash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda fasllarga oid o'quv materiallari innovatsion-integrativ yondashuvlarga asoslangan holda an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan o'quvchilarning o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Testdan oldingi va testdan keyingi natijalar tahlili tajriba guruhida o'quvchilarning o'quv yutuqlarida sezilarli o'sish kuzatilganini, nazorat guruhi esa faqat o'rtacha natijalarni ko'rsatganini ko'rsatdi.

Miqdoriy ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, fanlararo va innovatsion o'qitish strategiyalariga duch kelgan o'quvchilar mavsumiy o'zgarishlar, tabiiy hodisalar va atrof-muhit munosabatlarini kontseptual tushunishning yuqori darajalariga erishdilar. Xususan, tajriba guruhidagi o'quvchilar mavsumiy jarayonlarni tushuntirish, tabiatdagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va olingan bilimlarni real hayotdagi vaziyatlarga qo'llash qobiliyatlarini yaxshiladilar. Ushbu topilmalar integrativ o'qitish chuqurroq kognitiv ishlov berish va mazmunli o'rganishni qo'llab-quvvatlashini tasdiqlaydi.

O'quv natijalaridan tashqari, natijalar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va ishtirokining sezilarli darajada oshganligini ko'rsatadi. Kuzatuv ma'lumotlari va so'rovnoma javoblari shuni ko'rsatdiki, loyihaga asoslangan o'qitish, ta'limiy o'yinlar va STEAMga yo'naltirilgan faoliyat kabi innovatsion usullar qiziqish, faol ishtirok va hamkorlikdagi o'rganishni rivojlantiradi. O'quvchilar tabiiy hodisalarni kuzatishga ko'proq qiziqish bildirishdi va fasllar bilan bog'liq o'quv faoliyatiga ijobiy munosabat bildirishdi. Bu faol o'rganish muhiti ichki motivatsiyani kuchaytiradi degan konstruktivistik taxminlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Sifatli topilmalar shuni ko'rsatadiki, fanlararo integratsiya boshlang'ich maktab o'quvchilarida yaxlit va tizimli fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shgan. Tabiiy fanlar mazmunini til, matematika, san'at va texnologiya bilan bog'lash orqali o'quvchilar mavsumiy mavzularni parchalangan bilimlar emas, balki o'zaro bog'liq deb qabul qila oldilar. Bu erta ta'limda o'quv dasturlari o'rtasidagi integratsiyaning muhimligini ta'kidlaydigan zamonaviy ta'lim tadqiqotlariga mos keladi.

Natijalarni muhokama qilish, shuningdek, innovatsion-integrativ yondashuv o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatganligini ko'rsatadi. O'quvchilar ekologik mas'uliyat, mavsumiy sikllar va tabiat bilan barqaror o'zaro ta'sirning ahamiyatini yaxshiroq tushunishdi. Bu natijalar Barqaror rivojlanish uchun ta'lim tamoyillariga mos keladi va boshlang'ich bosqichda ekologik tushunchalarni joriy etishning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda mavsumiy materiallarni o'qitishda innovatsion-integrativ yondashuvlarning ilmiy dolzarbligi va amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. Munozara bunday yondashuvlar nafaqat akademik yutuqlarni oshirishi, balki kognitiv rivojlanish, ekologik fikrlash va o'quvchilarning motivatsiyasini ham rivojlantirishini tasdiqlaydi. Ushbu topilmalar innovatsion pedagogik amaliyotlarni boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlariga integratsiyalash uchun empirik yordam beradi va zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanishiga hissa qo'shadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinflarda fasllarga oid o'quv materiallarining samaradorligini innovatsion-integrativ yondashuvlar asosida o'rganib chiqdi. Tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi. An'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslaganda, innovatsion-integrativ o'qitish chuqurroq kontseptual tushunchaga, yuqori o'rganish motivatsiyasiga va o'quvchilarning kognitiv va ekologik kompetentsiyalarini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, tabiiy fanlar mazmunini til, matematika, san'at va texnologiya bilan integratsiya qilish o'quvchilarga mavsumiy hodisalarni yaxlit idrok etish va bilimlarni amaliy kontekstlarda qo'llash imkonini beradi. Bunday yondashuv ta'limning dastlabki bosqichida tizimli fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, tadqiqot loyihaga asoslangan o'qitish, STEAM faoliyati va raqamli vositalarni o'quvchilarning ishtiroki va hamkorlikdagi o'qishini rivojlantirishda faol o'rganish strategiyalarining ijobiy rolini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot boshlang'ich ta'limda mavsumiy mavzularni innovatsion-integrativ o'qitish nafaqat pedagogik jihatdan samarali, balki zamonaviy ta'lim islohotlari va barqaror rivojlanish maqsadlariga ham mos kelishini tasdiqlaydi. Tadqiqot integrativ metodologiyalarning afzalliklari haqida empirik dalillarni taqdim etish orqali pedagogik nazariyaga hissa qo'shadi va boshlang'ich ta'lim amaliyotini takomillashtirish bo'yicha amaliy tushunchalarni taqdim etadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, boshlang'ich ta'limda mavsumiy mavzularni o'qitish samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. **O'quv dasturlarini ishlab chiqish:** Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlari innovatsion-integrativ yondashuvlarni aniq o'z ichiga olishi, mavsumiy va ekologik mavzularni o'qitishda fanlararo aloqalarni ta'minlashi kerak.
2. **O'qituvchilarni tayyorlash:** O'qituvchilarning integrativ o'qitish usullarini, STEAM asosidagi o'qitish va raqamli ta'lim texnologiyalarini qo'llashdagi malakasini oshirish uchun kasbiy rivojlanish dasturlari tashkil etilishi kerak.
3. **O'quv resurslari:** Maktablar innovatsion va integrativ o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan zamonaviy o'quv materiallari, raqamli vositalar va interaktiv resurslar bilan ta'minlanishi kerak.
4. **Baholash amaliyotlari:** Baholash tizimlari nafaqat bilim olishni, balki o'quvchilarning fanlararo tushunchalarni real hayotdagi vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini ham o'lchaydigan malakaga asoslangan baholash usullarini o'z ichiga olishi kerak.
5. **Ekologik ta'lim:** Boshlang'ich sinflardan boshlab mavsumiy mavzularni integratsiyalashgan o'qitish orqali ekologik ong va barqaror fikrlashni rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratish kerak.
6. **Kelajakdagi tadqiqotlar:** Innovatsion-integrativ yondashuvlarning turli ta'lim sharoitlarida o'quvchilarning akademik yutuqlari va ekologik munosabatlariga uzoq muddatli ta'sirini o'rganish uchun qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, mavsumiy materiallarni o'qitishda innovatsion-integrativ metodologiyalarni joriy etish ta'lim natijalarini yaxshilash va boshlang'ich maktab o'quvchilarining yaxlit rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun katta salohiyatga ega. Ushbu tavsiyalar boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilishga intilayotgan o'qituvchilar, siyosatchilar va tadqiqotchilar uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dyui J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
2. Bruner J. The Process of Education. Cambridge: Harvard University Press, 1960.
3. Yakman G. STEAM Education: An overview of creating a model of integrative education. Virginia, 2008.
4. Bybee R. Scientific inquiry and science teaching. Washington: NSTA Press, 2004.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi PF-6106-sonli Farmon. Toshkent, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: Qonun. Toshkent, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son Qaror. Toshkent, 2017.
8. Xolmatova M. Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan darslarni tashkil etish metodikasi. Toshkent: Fan, 2016.
9. Abduqodirova Sh. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
10. Muslimov N. Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim samaradorligi. Toshkent: O'qituvchi, 2018.

PEDAGOGIK JARAYONDA BILIMLAR INTEGRATSIYASI ORQALI TAHLIL QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

UDC 37.016

Rustamova Latofat Istam qizi

Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika fakulteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ilmiy-texnika taraqqiyoti va axborot jamiyati sharoitida zamonaviy ta'lim mazmuni, uni o'qitish metodlari hamda o'quvchilar va talabalarning tahliliy qobiliyatini rivojlantirish masalalariga yangicha yondashuvlar zarur bo'lmoqda. Ushbu maqola pedagogik jarayonda fanlar integratsiyasi asosida o'quvchilar va talabalarda tahliliy fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari, metodlari va samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida integratsiyalashgan yondashuvning tahliliy qobiliyatni rivojlantirishdagi ahamiyati, uni amaliyotga tatbiq etish modellari hamda muammoli vaziyatlarni hal etishga yo'naltirilgan pedagogik metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalar asosida fanlararo aloqadorlikni ta'lim jarayoniga joriy etishning samarali yo'nalishlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: pedagogik jarayon, fanlar integratsiyasi, tahliliy qobiliyat, interfaol usullar, fanlararo aloqadorlik, kritik fikrlash, ta'lim mazmuni, metodologiya, loyihaviy ta'lim, muammoli ta'lim.

Abstract: In the context of scientific and technological progress and the development of the information society, modern educational content, teaching methods, and the development of students' analytical abilities require new pedagogical approaches. This article examines the theoretical foundations, methods, and effectiveness of developing analytical thinking in students through interdisciplinary integration within the pedagogical process. The study analyzes the role of an integrated approach in fostering analytical skills, models for its practical implementation, and pedagogical methods aimed at solving problem-based situations. Based on an analysis of advanced international and national practices, effective directions for incorporating interdisciplinary connections into the educational process are proposed.

Key words: pedagogical process, interdisciplinary integration, analytical ability, interactive methods, interdisciplinary relations, critical thinking, educational content, methodology, project-based learning, problem-based learning.

Аннотация: В условиях научно-технического прогресса и информационного общества современное содержание образования, методы обучения, а также развитие аналитических способностей учащихся и студентов требуют новых подходов. Данная статья посвящена изучению теоретических основ, методов и эффективности формирования аналитического мышления у обучающихся на основе интеграции учебных дисциплин в педагогическом процессе. В ходе исследования анализируется значение интегративного подхода в развитии аналитических способностей, модели его практической реализации, а также педагогические методы, применяемые для решения проблемных ситуаций. На основе анализа передового зарубежного и отечественного опыта предлагаются эффективные направления внедрения междисциплинарных связей в образовательный процесс.

Ключевые слова: педагогический процесс, интеграция дисциплин, аналитические способности, интерактивные методы, междисциплинарные связи, критическое мышление, содержание образования, методология, проектное обучение, проблемное обучение.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda bilim sohalarining o'zaro kesishishi va kompleks muammolarning ko'payishi ta'limda yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. An'anaviy fanlarni ajratib o'qitish, o'quvchilarni hayotiy muammolarni kompleks ko'rish va ularni hal qilishda qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli, pedagogik jarayonda fanlar integratsiyasini amalga oshirish orqali talabalarning tahliliy qobiliyatini shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Tahliliy qobiliyat – bu turli ma'lumotlarni saralash, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash, muammolarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyati bo'lib, u faqatgina integratsiyalashgan bilimlar asosida samarali rivojlantirishi mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi – fanlar integratsiyasi vositasida tahliliy qobiliyatni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash va amaliy usullarini taklif qilishdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Fanlar integratsiyasi va tahliliy qobiliyatni rivojlantirish masalalari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. J.Dewey ta'limda amaliy faoliyat va interdisiplinar yondashuvning ahamiyatini ta'kidlab, "Ta'lim tajriba orqali amalga oshiriladigan qayta qurish va qayta tashkil etish jarayonidir" [Dewey, 1938, p.25].

Shuningdek, H.Jacobs fanlararo o'qitishni tashkil etishning turli modellarini taklif qilib, "Integratsiya – bu mazmunni bog'lash, konseptual ko'rinishlarni uyg'unlashtirish va turli ko'nikmalarni amalga oshirishdir" [Jacobs, 1989, p.8].

O'zbekiston pedagogika fanida esa, M.To'rayev va boshqalar tomonidan "Integratsiyalashgan ta'lim jarayoni o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, izlanishga, bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga o'rgatadi" [To'rayev, 2018, p.45] degan fikr ilgari surilgan.

Xorijiy tadqiqotlarda, masalan, R.Marzano ta'limda tahliliy qobiliyatni shakllantirish uchun aniq strategiyalar va rubrikalardan foydalanishni tavsiya qiladi [Marzano, 2001].

J.B.Biggs tomonidan taklif qilingan "konstruktiv moslashuv" modeli esa, o'quvchilarning chuqur tahliliy tafakkurini rag'batlantirish uchun o'quv dasturi va baholashni uyg'unlashtirishni nazarda tutadi [Biggs, 2003].

O'zbekiston olimlaridan N.A.Muslimov kasb ta'limida fanlar integratsiyasini amalga oshirish yo'llarini o'rganib, uning tahliliy qobiliyatga ta'sirini isbotlagan [Muslimov, 2020].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Fanlar integratsiyasi orqali tahliliy qobiliyatni shakllantirish bir qator usullar va tamoyillar asosida amalga oshirilishi mumkin.

1. **Integratsiyalashgan o'quv dasturlari va modullar.** An'anaviy fanlar chegaralarini buzmasdan, ularni mavzular va real hayotiy muammolar atrofida uyg'unlashtirish kerak. Masalan, iqtisodiyot, geografiya va ekologiyani "Barqaror rivojlanish" mavzusi ostida o'rganish, o'quvchilarga global muammolarni tahlil qilish imkonini beradi.
2. **Loyihaviy va tadqiqot faoliyati.** Murakkab loyihalar (masalan, "Shaharning ekologik holatini o'rganish") tarix, biologiya, kimyo, matematika fanlarini o'z ichiga oladi. Bunda o'quvchilar ma'lumotlarni to'plash, tahli qilish, xulosa chiqarish jarayonida tahliliy ko'nikmalarni egallaydilar.
3. **Muammoli ta'lim vaziyatlari.** Real hayotdagi murakkab vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilar turli fanlardan bilimlarini qo'llashni o'rganadilar. Masalan, "Suv resurslaridan samarali foydalanish" masalasi fizika, kimyo, geologiya, huquq fanlarini integratsiya qilishni talab qiladi.
4. **Metakognitiv strategiyalarni o'rgatish.** O'quvchilarga o'z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, strategiyalarni tanlash va baholash ko'nikmalarini fanlar integratsiyasi kontekstida o'rgatish muhimdir. Bu ularning tahliliy qobiliyatini ongli ravishda rivojlantirishga yordam beradi.
5. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish.** Virtual laboratoriyalar, interfaol kartalar, ma'lumotlar bazalari orqali turli fanlar ma'lumotlarini vizuallashtirish va ularda tahli amalga oshirish qobiliyati oshadi.

Fanlar integratsiyasini amalga oshirishda o'qituvchining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. U nafaqat o'z fanini, balki bog'lanishi mumkin bo'lgan boshqa fanlarni ham yaxshi bilishi, o'quv jarayonini tashkil etishda kreativ yondashuvni qo'llashi kerak.

TAHLIL VA NATIJALAR

Fanlar integratsiyasi asosida o'qitishni joriy qilish tahliliy qobiliyatni shakllantirishda quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

1. O'quvchilarning murakkab muammolarni tahlil qilish va ularga yechim topish ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi.
2. Bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, ularning uzluksizligi va qo'llanilish doirasi haqidagi tushuncha yaxshilanaadi.
3. O'quvchilarda izlanish, tahli qilish va mustaqil qaror qabul qilishga bo'lgan motivatsiya ortadi.
4. Fanlararo bog'lanishlarni anglash, turli nuqtai namlarni inobatga olib mulohaza yuritish qobiliyati rivojlanaadi.
5. An'anaviy o'qitishga nisbatan o'quvchilarning bilim sifatining oshishi va ularning ijodiy faolligining kuchayishi kuzatiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik jarayonda fanlar integratsiyasi tahliliy qobiliyatni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. U nafaqat bilimlarni uyg'unlashtirish, balki o'quvchilarni real hayotda duch keladigan murakkab va ko'p qirrali muammolarni hal qilishga tayyorlash imkonini beradi. Integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirish uchun o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, o'qituvchilarni malakasini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va baholash usullarini joriy qilish talab etiladi. Kelajakda tadqiqotlarni integratsiyaning o'quvchilarning kreativligi va kommunikativ ko'nikmalariga ta'sirini, shuningdek, raqamlashtirish sharoitida fanlararo aloqalarni o'rnatishning innovatsion usullarini o'rganishga qaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Biggs, J.B. (2003). Teaching for Quality Learning at University. SRHE.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. Kappa Delta Pi.
3. Jacobs, H.H. (1989). Interdisciplinary Curriculum: Design and Implementation. ASCD.
4. Marzano, R.J. (2001). Designing a New Taxonomy of Educational Objectives. Corwin Press.
5. Muslimov, N.A. (2020). Kasb ta'limida fanlar integratsiyasi. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
6. To'rayev, M. (2018). Zamonaviy ta'limda integratsiya masalalari. Fan va texnologiya.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEKNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Rustamova Manzura Mirkamolovna

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti p.f.n, dotsent

Zamira Talipova

Toshkentdagi Kimyo Xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda texnologiya fanini o'qitish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Unda darslarni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini shakllantirish hamda ta'lim-tarbiya sifatini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, muallif tomonidan texnologiya fanini o'qitishda qo'llash mumkin bo'lgan interaktiv usullar, raqamli vositalar va loyiha asosidagi o'qitish texnologiyalari misollar bilan ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, texnologiya fani, boshlang'ich sinf, interaktiv usullar, kreativ fikrlash, raqamli ta'lim.

Abstract: This article addresses the effective use of innovative educational technologies in teaching technology subjects in primary school. It analyzes the organization of lessons based on modern methods, the development of students' creative thinking, the formation of practical skills, and ways to improve the quality of education. The author also provides examples of interactive methods, digital tools, and project-based teaching technologies that can be applied in teaching technology subjects.

Key words: innovative technologies, technology subject, primary school, interactive methods, creative thinking, digital education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы эффективного использования инновационных образовательных технологий при преподавании предмета "Технология" в начальной школе. Анализируются организация уроков на основе современных методов, развитие творческого мышления учащихся, формирование практических навыков и пути повышения качества образовательного процесса. Автор также приводит примеры интерактивных методов, цифровых инструментов и технологий проектного обучения, применимых при преподавании технологии.

Ключевые слова: инновационные технологии, предмет "Технология", начальная школа, интерактивные методы, творческое мышление, цифровое образование.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish hamda ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayon, avvalo, Prezident Sh. M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining garovidir" degan g'oya bilan uzviy bog'liq bo'lib, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni¹ (2020-yil 23-sentabr, yangi tahrir) hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish zarurligi alohida ta'kidlangan. Shuningdek, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, raqamli va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi – shaxsning poydevori qo'yiladigan, tafakkuri, dunyoqarashi va o'qishga bo'lgan munosabati shakllanadigan muhim davrdir. Shu bois bu bosqichda darslarni, ayniqsa, amaliy yo'nalishga ega bo'lgan texnologiya fanini innovatsion usullar asosida o'qitish o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

1 <https://lex.uz/docs/-5013007>

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Texnologiya fani boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning mehnatsevarlik, mustaqillik, ijodkorlik, estetik did, tabiat va mehnatga nisbatan ongli munosabat kabi sifatlarini shakllantiradi. Ushbu fan orqali bolalarda nafaqat buyum yasash va materiallar bilan ishlash ko'nikmalari, balki fikrlash madaniyati, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda jamoada ishlash malakalari ham rivojlanadi. Bugungi kunda pedagogika fani tez sur'atlar bilan yangilanmoqda. Innovatsion ta'lim texnologiyalari deganda o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi, o'quvchilarning faolligini ta'minlovchi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlovchi zamonaviy pedagogik vositalar tushuniladi.

Pedagog olim A. Avliyoqulova (2021) o'z tadqiqotida shunday yozadi: "Innovatsion ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchini o'rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, uni mustaqil fikrlashga, qaror qabul qilishga hamda o'z faoliyatini baholashga o'rgatadi."

Demak, bugungi kunda texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning ijodiy tafakkurini ham yuksaltiradi. Bu esa ta'limning sifat va samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Hozirgi davrda ta'lim tizimida kecha-yotgan tub o'zgarishlar, raqamli texnologiyalar rivoji hamda global ta'lim makoniga integratsiya jarayonlari o'qituvchilardan yangicha yondashuvni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi – shaxsning tafakkuri, dunyoqarashi va ijodiy qobiliyatlari shakllanadigan muhim poydevor bosqichidir. Shu bois boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan texnologiya fani bolalarda mehnatsevarlik, mustaqillik, amaliy ko'nikma va ijodkorlikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan texnologiya fani o'quvchilarning amaliy faoliyatini rivojlantirish, mehnat madaniyatini shakllantirish hamda ijodiy fikrlashni o'stirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu fan bolalarda "men o'zim bajara olaman" degan ishonchni uyg'otadi, ularni mehnatsevarlik va mas'uliyat hissigacha o'rgatadi.

Pedagog olim N. Karimov (2022) ta'kidlaganidek, "texnologiya fani orqali o'quvchilarda mehnatga bo'lgan hurmat, natijaga yo'naltirilgan faoliyat va amaliy fikrlash madaniyati shakllanadi". Shu bois mazkur fan o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Texnologiya darslari boshqa fanlardan farqli ravishda o'quvchilarni nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga o'rgatadi. O'quvchilarning materiallar bilan ishlashi, buyumlar yaratishi va loyihalar ishlab chiqishi orqali ularning tafakkuri, tasavvuri, qo'l mehnati hamda texnik savodxonligi rivojlanadi.

Abdullayeva N. (2021) o'z tadqiqotida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun texnologiya fanini "amaliy-ijodiy laboratoriya" deb ataydi. Uning fikricha, dars jarayonida har bir bola faol ishtirok etib, o'z fikrini ifoda etish va ijodiy g'oyalarini hayotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur.

TAHLIL VA NATIJALAR

Innovatsion ta'lim texnologiyalari deganda o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik g'oyalar, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari hamda yangi metodik yondashuvlarni tatbiq etish tushuniladi. Ushbu atama "innovatsiya" (lotincha innovatio – yangilik kiritish) so'zidan olingan bo'lib, ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishni anglatadi. Olim D. Xolmatova (2022) shunday yozadi: "Innovatsion texnologiyalar o'qituvchining o'rgatuvchilik rolini o'zgartirib, uni yo'naltiruvchi, hamkorlikda o'rganishni tashkil etuvchi subyektki aylantiradi". Demak, bu texnologiyalar o'quvchini dars jarayonining markaziga qo'yadi, o'qituvchi esa bilim manbai emas, balki yo'lboshchi rolini bajaradi.

Xalqaro miqyosda ham ushbu g'oya o'z tasdig'ini topgan. UNESCO (2017) hisobotida qayd etilishicha, ta'lim tizimi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'rganishni faol faoliyatga aylantirishi, o'quvchini "bilim iste'molchisi emas, balki bilim yaratuvchisi" sifatida shakllantirishi zarur.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda keng qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalar qatoriga loyiha asosida o'qitish, muammoli o'qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kooperativ ta'lim, "aqliy hujum" va "klaster" usullari, shuningdek o'yin texnologiyalari kiradi. Loyiha asosida o'qitishda o'quvchilar muayyan mavzu yuzasidan loyiha ishlab chiqib, uni tayyorlaydi va taqdim etadi. Masalan, "Qog'ozdan ekologik toza o'yinchoq yasash" yoki "Uyda foydali buyum yaratish" kabi topshiriqlar o'quvchilarda rejalashtirish, mas'uliyat va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Muammoli o'qitish texnologiyasida o'qituvchi dars jarayonida muammoli savol yoki vaziyat yaratadi, o'quvchilar esa uni hal etish yo'llarini izlaydi. Masalan, "Materialni tejashning eng samarali usuli qanday?" Pedagog Yuldasheva Z. (2020) ta'kidlaganidek, ushbu metod o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini chuqurlashtiradi va ularni ilmiy izlanishga yo'naltiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, jumladan multimedia taqdimotlar, videodarslar, interaktiv platformalar va virtual modellar dars jarayonini yanada qiziqarli qiladi,

o'quvchilarning diqqatini jamlaydi hamda bilimni vizual idrok etish imkonini beradi. Kooperativ ta'lim texnologiyasi guruhlar bilan ishlash orqali o'quvchilarning o'zaro muloqotini kuchaytiradi, jamoada ishlash, hurmat va mas'uliyatni rivojlantiradi. "Aqliy hujum" va "klaster" usullari esa o'quvchilarning fikrini erkin ifoda etish, yangi g'oyalar ishlab chiqish va mavzular o'rtasidagi bog'liqlikni anglash ko'nikmalarini shakllantiradi. O'yin texnologiyalari esa boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh va psixologik ehtiyojlariga mos kelib, dars jarayonining samaradorligini oshiradi.

XULOSA

Boshlang'ich ta'lim bosqichida texnologiya fanini o'qitish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunda nafaqat zarurat, balki zamon talabi sifatida qaralmoqda. Bu fan o'quvchilarning nafaqat amaliy faoliyatini, balki ularning ijodiy tafakkurini, texnik va estetik didini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Innovatsion texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodiy loyihalar ustida ishlash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. O'qituvchi bu jarayonda markaziy o'rinni egallaydi. U darsni tashkil etishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini, qiziqishlarini va iste'dodini hisobga olgan holda turli innovatsion texnologiyalarni uyg'unlashtirib qo'llashi kerak. O'qituvchining yangilikka ochiqqligi, texnologik savodxonligi, metodik bilimdonligi va pedagogik mahorati innovatsion yondashuvlarning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Innovatsion yondashuv asosida tashkil etilgan texnologiya darslari o'quvchilarda ijodiy va texnik tafakkur, mustaqil fikrlash, mehnatsevarlik hamda jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi. Shunday qilib, texnologiya fanini innovatsion yondashuvlar asosida o'qitish orqali o'quvchilarni faollikka, mustaqillikka va ijodkorlikka yo'naltirish mumkin. Bu esa ularning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Boshlang'ich sinflarda texnologiya fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning amaliy va ijodiy salohiyatini oshiradi hamda ularni kelajak kasbiy yo'nalishiga tayyorlaydi. Har bir o'qituvchi o'z faoliyatida yangilikka intilishi, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlarni qo'llashi lozim. Innovatsion yondashuv asosida tashkil etilgan texnologiya darslari – bu o'quvchini o'z mehnatining ijodkori sifatida shakllantiruvchi, uni hayotga tayyorlovchi eng samarali ta'lim vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026-yillar" hujjati.
3. Karimov N., Xolmatova D. Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2022.
4. Avliyoqulova A. Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar. – Toshkent: "Ilm ziyo", 2021.
5. Usmonova M. Texnologiya fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2020.
6. Abdullayeva N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2021.
7. Sh. M. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
8. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.

ZAMONAVIY RAQAMLI JAMIYATDA OILAVIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI VA UNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI

Rasulova Dildora Shuhratovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarning transformatsiyasi hamda mazkur jarayonning yoshlar ongiga ko'rsatadigan psixologik-pedagogik ta'siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy tarbiyaning raqamli muhit bilan o'zaro aloqador jihatlari, virtual ijtimoiylashuvning yoshlar qadriyatlar tizimiga ta'sir etish mexanizmlari, shuningdek, internet kontentining axloqiy-me'yoriy qarashlarga ta'siri yoritib beriladi. Bundan tashqari, oiladagi real muloqotning qisqarishi, "technoference" (texnologik aralashuv) hodisasi hamda ommaviy axborot vositalarining ta'siri oilaviy qadriyatlarning transformatsiyasi bilan uzviy bog'liqlikda izohlanadi. Maqolada raqamli davr sharoitida oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish, ota-onalarning raqamli tarbiyaviy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda yoshlarning media savodxonligini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat; oilaviy qadriyatlar; yoshlar ongiga ta'sir; raqamli ijtimoiylashuv; tarbiya; media savodxonlik; virtual muhit.

Abstract: This article provides a theoretical analysis of the transformation of family values in the context of modern digital society and examines the psychological and pedagogical impact of this process on youth consciousness. The study explores the intersections between family upbringing and the digital environment, identifies the mechanisms through which virtual socialization influences young people's value systems, and highlights the impact of online content on moral and normative attitudes. In addition, factors such as the reduction of real-life family communication, the phenomenon of "technoference" (technology interference), and media influence are interpreted in relation to the transformation of family values. The article presents scientifically grounded conclusions and practical recommendations aimed at enhancing the effectiveness of family upbringing in the digital era, developing parents' digital parenting competencies, and strengthening youth media literacy.

Key words: digital society; family values; impact on youth consciousness; digital socialization; upbringing; media literacy; virtual environment.

Аннотация: В данной статье проводится теоретический анализ трансформации семейных ценностей в условиях современного цифрового общества и психолого-педагогического влияния данного процесса на сознание молодежи. В исследовании рассматриваются точки пересечения семейного воспитания с цифровой средой, механизмы воздействия виртуальной социализации на систему ценностей молодежи, а также влияние интернет-контента на морально-нормативные установки личности. Кроме того, в контексте трансформации семейных ценностей интерпретируются такие факторы, как сокращение реального внутрисемейного общения, феномен "technoference" (технологическое вмешательство) и влияние средств массовой информации. В статье представлены научно обоснованные выводы и практические рекомендации, направленные на повышение эффективности семейного воспитания в цифровую эпоху, развитие цифровой воспитательной компетентности родителей и укрепление медиаграмотности молодежи.

Ключевые слова: цифровое общество; семейные ценности; влияние на сознание молодежи; цифровая социализация; воспитание; медиаграмотность; виртуальная среда.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan sharoitda jamiyat hayotining barcha sohalari, xususan, oilaviy munosabatlar tizimi ham tubdan transformatsiyaga uchramoqda. Raqamli jamiyatning shakllanishi natijasida shaxs ijtimoiylashuvi jarayonlari, qadriyatlar tizimi, tarbiya mexanizmlari hamda avlodlar o'rtasidagi madaniy uzviylik yangi ko'rinishga ega bo'lmoqda. Ayniqsa, oila qadriyatlarining saqlanishi yoki o'zgarishi masalasi psixologiya va pedagogika fanlari doirasida dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda.

Oila har qanday jamiyatda shaxsning ma'naviy-axloqiy, emotsional va ijtimoiy yetukligini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Oilaviy qadriyatlar esa shaxsda mas'uliyat, mehr-oqibat, hurmat, hamkorlik, milliy mentalitetga xos axloqiy me'yorlar va barqaror hayotiy pozitsiyani shakllantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Biroq raqamli axborot oqimining kuchayishi, internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalarning kundalik hayotda ustuvor o'rin egallashi natijasida yoshlar ongiga ta'sir etuvchi ko'plab yangi psixologik omillar paydo bo'ldi. Bu omillar yoshlar orasida erkin fikr almashuvi va o'zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirsa-da, axloqiy mas'uliyatning susayishi, muomala madaniyatining buzilishi, virtual makonda tajovuzkorlik va befarqlik kabi salbiy holatlarning yuzaga kelishiga ham sabab bo'lishi mumkin^[1]. Mazkur omillar oilaviy qadriyatlar tizimini qayta ko'rib chiqish, an'anaviy tarbiya modelining samaradorligini tahlil qilish va uni zamonaviy sharoitga moslashtirish zaruratini tug'dirmoqda.

Raqamli jamiyat sharoitida yoshlar ongida kuzatilayotgan o'zgarishlar, avvalo, ularning dunyoqarashi, kommunikativ ehtiyojlari, ijtimoiy me'yorlarni qabul qilishi hamda qadriyatlarga munosabatida yaqqol ko'rinadi. Turli madaniyatlardan kirib kelayotgan g'oyalar esa milliy qadriyatlar bilan to'qnash kelib, yoshlarda ma'naviy izlanish va ziddiyatli holatlarni keltirib chiqarmoqda^[2].

Virtual makonning kengayishi bir tomondan yoshlarning axborotga erkin kirish imkoniyatlarini oshirib, ta'lim va o'zini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Boshqa tomondan esa, raqamli muhitning nazoratsizligi, axborotlarning haddan tashqari ko'pligi, ijtimoiy tarmoqlardagi "ideal hayot" modeli, ommaviy madaniyat ta'siri yoshlar orasida individualizm, emotsional sovuqlik, oilaviy mas'uliyatga nisbatan befarqlik hamda an'anaviy qadriyatlarning nisbatan zaiflashuvi kabi holatlarni keltirib chiqarmoqda. Bu esa oilaviy qadriyatlarining mazmunan yangilanishi yoki deformatsiyalashuvi jarayonini kuchaytirib, yosh avlodning psixologik barqarorligi va tarbiyaviy yo'nalishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli jamiyatda oilaviy qadriyatlarning o'zgarish dinamikasi va mazkur o'zgarishlarning yoshlar ongiga psixologik-pedagogik ta'sirini o'rganish ilmiy-amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlar ongining shakllanishi faqat ta'lim tizimi bilan emas, balki oiladagi psixologik iqlim, ota-ona namunasi, oilaviy muloqot sifati va qadriyatlarga sodiqlik kabi omillar bilan ham uzviy bog'liqdir. Raqamli sharoitda esa bu omillar internet resurslari, tarmoqdagi ijtimoiy tajriba va virtual ijtimoiylashuv jarayonlari bilan kesishib, yoshlarning axloqiy qarashlari hamda hayotiy maqsadlariga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha turli ijtimoiy yo'nalganlik, ustanovkalar, hissiy madaniyat, odamning axloqiy, ma'naviy va psixologik salomatligi – oiladagi katta a'zolarining muloqotda psixologik ustanovkalarni namoyon qilishlari, oiladagi axloqiy psixologik iqlimga to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir^[3].

Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarining o'zgarishiga olib kelayotgan psixologik va ijtimoiy omillar nazariy jihatdan tahlil qilinadi hamda ushbu jarayonning yoshlar ongiga ta'sir yo'nalishlari ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, oilaviy qadriyatlarining zamonaviy talqini, tarbiya jarayonida raqamli omillar bilan ishlash zarurati va pedagogik profilaktika yondashuvlari bo'yicha xulosaviy qarashlar ilgari suriladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli jamiyat sharoitida shaxs rivojlanishi va tarbiya jarayonlariga ta'sir etuvchi omillar tobora murakkablashib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning ommalashuvi insonning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi, muloqot madaniyati hamda qadriyatlarga munosabatini qayta shakllantiruvchi muhim psixologik-madaniy muhitni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli so'nggi yillarda psixologiya va pedagogika fanida "raqamli sotsializatsiya", "media ta'sir", "virtual identifikatsiya" kabi konseptlar yoshlar ongidagi o'zgarishlarni izohlashda keng qo'llanilmoqda.

Oilaviy qadriyatlar masalasi esa shaxs ijtimoiylashuvining eng muhim mexanizmlaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda alohida o'rin egallaydi. Oila insoniyat taraqqiyotining boshida turuvchi, tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqqan eng qadimiy institutdir. Uning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: biopsixologik, iqtisodiy, ijtimoiylashuv, tarbiyaviy, madaniy, emotsional qo'llab-quvvatlash va rekreativ (dam olish, ruhiy tiklanish) funksiyalar^[4].

Aynan ushbu funksiyalar orqali oila nafaqat alohida shaxsning rivojlanishida, balki umumjamiyatda barqaror ijtimoiy tizimning shakllanishida ham muhim o'rin egallaydi. Oila ichidagi rollar (ota, ona, farzand, opa-uka) ijtimoiy me'yorlar asosida shakllanadi va bu me'yorlar jamiyatning umumiy ijtimoiy tuzilmasini barqarorlashtiradi. Bu me'yorlar orqali oila a'zolari o'zaro hurmat, mas'uliyat, birdamlik, sabr-toqat va sadoqat kabi qadriyatlarni amaliyotda o'zlashtiradilar^[5].

Pedagogik nuqtayi nazardan, oilada shakllangan qadriyatlar keyingi bosqichlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Psixologik jihatdan esa oilaviy muhit shaxsning affektiv sohasi, motivatsiyasi, ichki ijtimoiy me'yorlarni qabul qilishi, o'zini anglashi va shaxsiy identifikatsiyasi uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Nazariy manbalarda "qadriyat" tushunchasi odatda shaxs va jamiyat hayotida ma'naviy-axloqiy yo'nalishni belgilovchi, tanlov va xulq-atvorni boshqaruvchi ichki mezon sifatida talqin qilinadi. Oilaviy qadriyatlar esa avlod-

dan-avlodga o'tib keluvchi me'yorlar, urf-odatlar, tarbiya tamoyillari, oila ichidagi muloqot va o'zaro mas'uliyatni belgilovchi ijtimoiy-psixologik tizimdir. Ushbu qadriyatlar yoshlarning ongida "ideallar", "oilal model", "hayotiy maqsad" hamda "ijtimoiy rol" haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi.

Biroq raqamli muhitning kengayishi, internet platformalarining kuchli ijtimoiy ta'sir manbaiga aylanishi, ommaviy madaniyatning algoritmik tarzda tarqalishi natijasida oilaviy qadriyatlarning klassik modeli bosqichma-bosqich transformatsiyaga uchrayotgani kuzatilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda raqamli jamiyatning bu boradagi ta'siri ikki tomonlama ko'rinishda izohlanadi: bir tomondan, raqamli texnologiyalar axborotga erkin kirish, masofaviy ta'lim, oila a'zolari o'rtasida masofadan turib aloqani mustahkamlash imkonini bersa; ikkinchi tomondan esa, virtual muhit real oilaviy muloqot o'rnini egallashi, hissiy yaqinlikning kamayishi hamda ijtimoiy rollarning buzilishi kabi salbiy oqibatlarni kuchaytirishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlarda yoshlar ongiga raqamli muhit ta'siri asosan quyidagi yo'nalishlarda yoritiladi:

1. Motivatsion sohaning o'zgarishi (muvaqqatiyat mezonlarining "layk", obuna, trend kabi ko'rsatkichlar bilan belgilanib borishi);
2. Identifikatsiya jarayonining murakkablashuvi (virtual identifikatsiya real o'zlikni siqib chiqarishi);
3. Emotsional sohaning o'zgarishi (tezkor kontent oqimi sabab hissiy beqarorlik, taqqoslash sindromi);
4. Qadriyatlarga munosabatning yangilanishi (an'anaviy me'yorlarning modern va global standartlar bilan raqobatga kirishi).

Pedagogik adabiyotlarda esa muammo ko'proq "tarbiya jarayonining raqamli muhitga moslashuvi", "ota-onaviy nazorat va media savodxonlik", "raqamli tarbiya kompetensiyasi" tushunchalari orqali izohlanadi. Bu yondashuvda oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari raqamli vositalar orqali qo'llab-quvvatlanishi mumkinligi ta'kidlanadi, biroq tarbiya mazmuni va nazorat tizimi kuchsiz bo'lsa, raqamli muhit tarbiyaviy bo'shliqni kuchaytirishi ham qayd etiladi.

Tadqiqotchilar tomonidan oilaviy qadriyatlarning o'zgarishi masalasida global tendensiyalar ham tilga olinadi. Jumladan, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari, oilaviy kommunikatsiya madaniyatining soddalashuvi, individualizmning kuchayishi, gender rollariga oid qarashlarning yangilanishi oilaning qadriyaviy tarkibiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli makon esa ushbu tendensiyalarni tezlashtiruvchi "katalizator" sifatida namoyon bo'lib, yoshlarning qadriyatlarga bo'lgan munosabatini qisqa vaqt ichida o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Shu asosda adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarning o'zgarishi yoshlar ongiga kompleks ta'sir ko'rsatib, ularning ijtimoiylashuvi, psixologik barqarorligi va tarbiyaviy yo'nalishida yangi muammolar hamda imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Demak, mazkur jarayonni psixologik-pedagogik yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilish, oilaviy tarbiya va qadriyatlarni zamonaviy sharoitga mos ravishda mustahkamlash strategiyalarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqola nazariy tadqiqot turi doirasida amalga oshirilib, unda raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarning o'zgarishi hamda mazkur jarayonning yoshlar ongiga ko'rsatadigan psixologik-pedagogik ta'siri ilmiy konseptual tahlil asosida yoritildi. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida qo'llaniladigan tizimli yondashuv tamoyillariga tayanadi hamda ijtimoiylashuv jarayonini raqamli muhit kontekstida izohlovchi nazariy qarashlar bilan uyg'unlashtirildi.

Tadqiqotning metodologik negizini shaxs rivojlanishining ijtimoiy-psixologik determinatsiyasi, qadriyatlar evolyutsiyasi hamda tarbiya mexanizmlarining transformatsiyasi haqidagi ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Xususan, raqamli sotsializatsiya konsepsiyasi, media ta'sir mexanizmlari, yoshlarning identifikatsiya jarayonlari va qadriy yo'nalishlarning shakllanishiga oid psixologik nazariyalar metodologik asos sifatida qabul qilindi. Tadqiqot jarayonida oilaviy qadriyatlarning jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda yangilanib borishi, global va raqamli omillar ta'sirida turli ijtimoiy qatlamlarda qayta talqin qilinishi ilmiy asosda tahlil etildi.

Nazariy tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy ilmiy usullarni o'z ichiga oldi:

1. **Ilmiy manbalarni tahlil qilish** - tadqiqot mavzusiga oid psixologik, pedagogik, sotsiologik va falsafiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar hamda kontseptual yondashuvlar tizimli ravishda o'rganildi. Bu jarayonda oilaviy qadriyatlar, raqamli jamiyat, yoshlar ongining shakllanishi, virtual muhit ta'siri, raqamli tarbiya va media savodxonlik kabi tushunchalarning ilmiy talqinlari solishtirildi.
2. **Sintez va umumlashtirish** - olingan nazariy bilimlar asosida raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarning o'zgarish mexanizmlari hamda yoshlar ongiga ta'sir ko'rsatish yo'nalishlari bo'yicha yaxlit konseptual xulosalar ishlab chiqildi. Turli manbalardagi fikrlar mantiqiy tarzda birlashtirilib, maqola g'oyaviy tarkibining ilmiy aniqligi ta'minlandi.

3. **Taqqoslash Metodi** - an'anaviy jamiyat va raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarining mazmuni va tarbiyaviy imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, raqamli avlodning psixologik xususiyatlari hamda qadriyatlarga nisbatan munosabati turli ilmiy yondashuvlar asosida solishtirildi.
4. **Tizimli strukturaviy yondashuv** - oila, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va raqamli ijtimoiy platformalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari yagona tizim sifatida ko'rib chiqildi. Bu yondashuv orqali oilaviy qadriyatlarining o'zgarishi faqat bitta omil bilan emas, balki kompleks ijtimoiy-psixologik va pedagogik determinantlar bilan bog'liqligi asoslandi.
5. **Kontseptual model asosida talqin (interpretatsiya)** - tadqiqot jarayonida oilaviy qadriyatlarining transformatsiyasini izohlovchi nazariy model shakllantirildi. Unda raqamli muhitning yoshlar ongiga ta'siri – axborot oqimi, virtual identifikatsiya, ommaviy madaniyat, ijtimoiy taqqoslash mexanizmlari va media orqali qadriyatlarga qayta yo'naltirish kabi komponentlar bilan izohlandi.

Tadqiqot doirasida olingan nazariy xulosalar yoshlar ongida oilaviy qadriyatlarga bo'lgan munosabatning yangilanayotgan qirralarini aniqlash, tarbiyaviy jarayonlarda raqamli omillarni hisobga olgan holda pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish hamda oilaviy tarbiyani mustahkamlash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli jamiyat sharoitida oilaviy qadriyatlarining o'zgarishi, avvalo, yoshlarning ijtimoiy ongida qadriy yo'nalishlarning qayta shakllanishi bilan bog'liq murakkab psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Raqamli axborot oqimining keskin kuchayishi, ijtimoiy tarmoqlar orqali shaxslararo muloqotning jadallashuvi hamda virtual makonda mavjud bo'lgan turli madaniy modellarning tezkor tarqalishi natijasida yoshlar ongida an'anaviy qadriyatlar tizimi bilan yangi global qadriyatlar o'rtasida "psixologik tanlov" holati yuzaga kelmoqda. Bu holat, ayniqsa, oilaga oid munosabatlar, mas'uliyat, muomala madaniyati, mehr-oqibat va avlodlararo hurmat kabi qadriyatlar mazmunida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda.

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, oilaviy qadriyatlar o'zgarishi bevosita ta'sir ko'rsatayotgan bir qator salbiy omillar mavjud:

1. Madaniy va axloqiy qadriyatlarining erkin interpretatsiyasi;
2. Ommaviy madaniyatning ta'siri;
3. Ijtimoiy tarmoqlarda buzilgan oilaviy tasvirlar targ'iboti;
4. Nikohdan tashqari munosabatlarning normalashtirilishi^[6].

Bunday holatlar oilaviy an'analar yemirilishiga, ajrashishlar sonining ortishiga va natijada jamiyatda axloqiy inqiroz holatlarining kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, yosh avlod orasida buzg'unchi g'oyalarning tarqalishi oilaning tarbiyaviy funksiyasini kuchsizlantiradi va ijtimoiylashuv mexanizmlarining ishdan chiqishiga olib keladi^[7].

Raqamli axborot muhitida yoshlar uchun "normal" va "qabul qilinadigan" xulq-atvor me'yorlari ko'pincha oilaviy tajribadan ko'ra internetdagi trendlar va ommaviy kontent orqali shakllanmoqda. Bu jarayon yoshlarning qadriy tanlovida oilaning tarbiyaviy rolini ma'lum darajada cheklab, tashqi ijtimoiy ta'sir kuchini oshiradi. Natijada qadriyatlar psixologik jihatdan "ichki ehtiyoj" sifatida emas, balki "ijtimoiy moslashuv mezon" sifatida qabul qilinish ehtimoli kuchayadi.

Virtual muloqotning ustuvorlik kasb etishi oila ichidagi real muloqot madaniyati va hissiy yaqinlikning sustlashishiga olib kelishi mumkin. Oilaviy munosabatlar tizimi asosan "birga yashash" va "birdamlik" tushunchalariga tayanadi. Virtual makonda esa shaxslararo aloqalar tezkor, yuzaki va ko'proq emotsional reaksiyalar asosida shakllanadi. Bu yoshlarning oilaviy munosabatlarga bo'lgan qarashida ham qisqa muddatli, tez o'zgaruvchan hamda individualistik pozitsiyaning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Ommaviy madaniyatning algoritmlar asosida tarqalishi yoshlarning ongida oilaviy qadriyatlarni global standartlar bilan qiyoslash ehtiyojini kuchaytiradi. Bunda an'anaviy qadriyatlarga xos bo'lgan "jamoaviylik", "kelishuv", "oila manfaatini ustuvor qo'yish" kabi qadriyatlar o'rniga "shaxsiy erkinlik", "mustaqil tanlov", "individual muvaffaqiyat" kabi tendensiyalar barqarorlashishi mumkin. Biroq bu jarayon har doim ham salbiy mazmunda bo'lmay, ayrim hollarda oilaviy qadriyatlarining zamonaviy shaklga moslashuvi sifatida ham qaralishi mumkin.

Oilaviy qadriyatlar yoshlar ongida dunyoqarash, ijtimoiy rol, kelajak tasavvuri va maqsadlar tizimini shakllantiruvchi asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Raqamli jamiyatda bu manbaga parallel ravishda internet va virtual ijtimoiy platformalar ham "tarbiyaviy agent" vazifasini bajara boshlaydi. Shu sababli yoshlar ongida qadriy yo'nalishlarning shakllanishida quyidagi psixologik mexanizmlar asosiy o'rin tutadi:

Ijtimoiy taqqoslash mexanizmi ya'ni ijtimoiy tarmoqlarda ko'rsatilayotgan "ideal hayot", "ideal oila", "mukammal munosabat" kabi obrazlar yoshlarning oilaga nisbatan real tasavvuriga psixologik bosim sifatida ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu holat shaxsda qoniqmaslik, oilaviy munosabatlarni past baholash, muammolarni "normal jarayon" sifatida qabul qilmaslik kabi psixologik og'ishlarga olib kelishi ehtimoli mavjud;

Virtual identifikatsiya ya'ni yoshlarning virtual makonda o'zini ifodalashi real oilaviy identifikatsiyadan ustun kelishi mumkin. Bunday vaziyatda shaxs o'zini oila a'zosi sifatida emas, balki internetdagi "ijtimoiy rol" orqali anglay boshlaydi. Bu esa oilaga sodiqlik, mas'uliyat va qadriy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi;

Emotsional reaktivlik va tezkorlik sindromi ya'ni raqamli muhitning tezkorligi yoshlarning emotsional boshqaruv tizimiga ham bevosita ta'sir qiladi. Oilada esa sabr, muros, kechirim, hamkorlik kabi qadriyatlar ustuvor bo'ladi. Raqamli muhit ta'sirida esa yoshlar muammolarni murosali hal qilish o'rniga "tezkor chiqish", "vaziyatdan qochish", "rad etish" kabi psixologik reaksiyalarni tanlashi mumkin.

Pedagogik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy qadriyatlarning o'zgarishi bevosita yoshlarning tarbiyaviy muhitida ham aks etadi. Ta'lim muassasalarida intizom, hurmat, mas'uliyat, jamoa bilan ishlash kabi qadriyatlarning shakllanishi oiladagi tarbiya bilan uzviy bog'liq. Agar oilada qadriy me'yorlar izchil shakllanmagan bo'lsa yoki raqamli omillar bu jarayonni cheklayotgan bo'lsa, maktab va oliy ta'limdagi pedagogik ta'sir ham sustlashadi.

Shu jihatdan, raqamli jamiyat sharoitida oilaviy tarbiya jarayoni quyidagi pedagogik yo'nalishlarda takomillashtirilishi zarur deb hisoblanadi:

- ota-onalarda raqamli tarbiya kompetensiyasini shakllantirish;
- yoshlarning media savodxonligini oshirish;
- oilada real muloqotni kuchaytirish va "raqamli muvozanat"ni ta'minlash;
- ta'lim muassasalari va oila hamkorligini kuchaytirish.

Olib borilgan nazariy tahlil natijasida quyidagi ilmiy xulosaviy natijalarga kelindi:

1. Raqamli jamiyat oilaviy qadriyatlarni to'liq yo'qotmaydi, biroq ularning mazmunini o'zgartirib, zamonaviy shaklda qayta talqin qilishga majbur etadi;
2. Yoshlar ongida qadriyatlar shakllanishining asosiy manbasi oila bo'lib qolayotganiga qaramay, raqamli platformalar ushbu jarayonga kuchli raqobatchi ta'sir ko'rsatmoqda;
3. Virtual muhitning nazoratsizligi va algoritmik ta'siri oilaviy tarbiyaning izchil davomiyligini buzishi, natijada yoshlarning axloqiy barqarorligini zaiflashtirishi mumkin;
4. Muammoni bartaraf etish pedagogik profilaktika, ota-onaviy raqamli savodxonlik va ta'lim muassasalarining tarbiyaviy faoliyatini oilaviy tarbiya bilan uyg'unlashtirish orqali amalga oshiriladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida oilaviy munosabatlar tizimi ham transformatsiyaga uchrab, oilaviy qadriyatlarning mazmunan yangilanishi hamda yoshlar ongida qadriy yo'nalishlarning o'zgarishi bilan namoyon bo'lmoqda. Nazariy tahlillar internet va virtual muhit yoshlarning dunyoqarashi, muloqot madaniyati hamda ijtimoiy tanlovlariga kuchli ta'sir ko'rsatayotganini, natijada oilaviy tarbiya imkoniyatlari raqamli omillar bilan raqobatga kirishayotganini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari oilaviy qadriyatlar shaxsning ma'naviy-axloqiy rivoji, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi asosiy omil ekanligini ko'rsatdi. Biroq raqamli muhit ta'siri natijasida yoshlar ongida qadriyatlar qayta talqin qilinib, individualizm, emotsional sovuqlik va oilaviy mas'uliyatning susayishi kabi holatlar kuchayishi mumkin. Shuningdek, virtual ijtimoiylashuv real oilaviy muloqotni cheklab, tarbiya jarayonining uzviyligi hamda murosaga kelish, emotsional boshqaruv kabi ko'nikmalar shakllanishini sustlashtirishi ehtimoli mavjud.

Oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi tarbiyaviy hamkorlikning yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani "raqamli tarbiya bo'shlig'i"ni yuzaga keltiradi. Bu esa yoshlar ongining shakllanishida internet kontenti va ommaviy madaniyat ta'sirining ortishiga olib keladi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, ota-onalarda raqamli tarbiya kompetensiyasini rivojlantirish, ta'lim tizimida media savodxonlik va qadriy tarbiyani kuchaytirish hamda oilalarda real muloqotni mustahkamlash tavsiya etiladi. Shuningdek, jamiyat miqyosida tarbiyaviy seminarlar, ota-onalar uchun psixologik treninglar va raqamli madaniyatga oid ijtimoiy loyihalarni kengaytirish yoshlar ongida sog'lom qadriy yo'nalishlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, raqamli davrda oilaviy qadriyatlar transformatsiyasini chuqur ilmiy tahlil qilish va tarbiya mexanizmlarini zamonaviy sharoitga moslashtirish orqali yoshlar ongida barqaror, ijobiy va sog'lom qadriyatlar tizimini mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Teshayeva G.M. Raqamli jamiyatda yoshlar tarbiyasi masalalari va ijtimoiy muammolar. Oriens ilmiy-amaliy jurnali. – 2025. – B.246.
2. O'ktamova D. O'. Raqamli jamiyatda yoshlarning axloqiy qiyofasini shakllantirish ijtimoiy tamoyillari. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. Innovative Academy RSC. – B.52.
3. G'.B. Shoumarov, I.O. Haydarov, N.A. Sog'inov, F.A. Akramova, G. Solihova, G. Niyozmetova Oila psixologiyasi. Toshkent – 2010. – B.54.
4. Sharipov R. Oila va jamiyat sotsiologiyasi asoslari. –Toshkent: "Fan", 2020. – B.256
5. Muxammadiyeva, O. N. (2025). Oila institutining jamiyatdagi barqarorlik va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi roli. Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – B.135.
6. Normurodova M. Ommaviy madaniyat va ijtimoiy ong. –Toshkent: O'zR FA, 2020. – B.198.
7. Zaremohzzabieh, Z., Ahrari, S., Krauss, S., Abu Samah, A., & boshq. (2020). Youth Work in a Digital Society. IGI Global.
8. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2025). How's Life for Children in the Digital Age? OECD Publishing.

INSONDAGI HAYOTIY TANLOV BILISH PSIXOLOGIYASINING SOHASI SIFATIDA

S. S. Shukurulloyeva

Renessans ta'lim universiteti
pedagogik ta'lim va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada inson faoliyatida hayotiy tanlov tushunchasining mazmuni va uning xarakterli jihatlari ko'rsatib o'tilgan. Shuning bilan birga shaxs hayotiy tanlovining asosiy mexanizmlari va qonuniyatlari xorij olimlari tomonidan yoritilgan. Ayniqsa, shaxsda hayotiy tanlov jarayonini namoyon bo'lishining muhim jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: hayotiy mazmun, hayotiy tanlov, hayot yo'li, hayotiy tanlov erkinligi, tanlov, faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik, mas'uliyat, sub'yektiv xususiyat, mas'uliyat.

Abstract: The article shows the content of the concept of life choice in human activity and its characteristic aspects. At the same time, the main mechanisms and regularities of a person's life choice are highlighted by foreign scientists. In particular, important aspects of the manifestation of the process of life choice in the individual are revealed.

Key words: life content, life choice, life path, freedom of life choice, choice, activity, initiative, independence, responsibility, subjective characteristic, responsibility.

Аннотация: В статье показано содержание понятия жизненного выбора в деятельности человека и его характерные аспекты. Вместе с тем, основные механизмы и закономерности жизненного выбора личности освещены зарубежными учеными. В частности, раскрыты важные аспекты проявления процесса жизненного выбора у личности.

Ключевые слова: жизненный смысл, жизненный выбор, жизненный путь, свобода жизненного выбора, выбор, активность, инициативность, независимость, ответственность, субъективный характер, ответственность.

KIRISH

Insonning hayotiy tanlovi, o'zini va kelajagini yaratish muammosi psixologik tadqiqotlarda alohida o'rin tutadi. Insonning o'z hayot yo'lini tanlash, hayot mazmunini izlash, o'z hayotiy vazifasini anglash, o'z hayotiy imkoniyatlari va istiqbollarini belgilash, dunyo, odamlar, o'z-o'zi va boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatishdagi erkinlik va cheklovlar masalalari ushbu muammo bilan chambarchas bog'liq. Inson tomonidan avloddan-avlodga qo'yilayotgan va hal qilinayotgan ushbu azaliy masalalar bugungi kunda ijtimoiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarning jadallashuvi, siyosiy harakatlarning kuchayishi, axborot oqimlarining ko'payishi, hayot va faoliyatning barcha sohalarini raqamlashtirishning kuchayishi bilan bog'liq ziddiyatli sharoitlarda yangi va juda muhim jihatlarga ega bo'lmoqda.

Kuchli ijtimoiy larzalar va siyosiy ambitsiyalar vaziyatlari borliq haqidagi muqobil qarashlar va tasavvurlarni keltirib chiqaradi. Bir tomondan, insonning o'ziga xosligini, uning shaxsining mutlaq qiymatini tan olish, ikkinchi tomondan, insonning sub'yektivligini yo'qotganligi, uning mavjudligining shaxssizligi haqida hukm chiqarish. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy inson o'z erkinligini - hayotiy tanlov erkinligini, bu tanlov uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish erkinligini qanday qabul qilishi masalasi yangicha ko'ndalang bo'ladi. Jadal o'zgarishlar inson hayoti va faoliyatining mazmuni va xarakteriga, uning o'zini, o'z kelajagini loyihalashtirishiga ta'sir etmay qolmaydi. Odatiy hayotiy yo'nalishlarni yo'qotish yoki qayta tashkil etishda sarosimaga tushish holati hayot mazmunini izlash va hayotiy tanlov inqirozining sabablaridan biri bo'lishi mumkin.

"Hayotiy tanlov" tushunchasi murakkab, ko'p ma'noli va ko'p qirrali ma'noga ega bo'lib, bu insonning hayot yo'lidagi burilish nuqtasi hisoblanadi. U o'zining tuzilishi va ichki tendensiyalariga ega bo'lib, insonning yo'nalganligi, uning rivojlanish darajasi hamda boshqa odamlar bilan munosabatlari va dunyo bilan o'zaro ta'siri usullarini ko'rsatadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Hayotiy tanlov insonni ma'lum bir ijtimoiy muhitga moslashtiradi hamda o'z taqdirini o'zi belgilashga va natijada o'zini o'zi anglashga yordam beradi. Tanlov insonning nima uchun yashashi, nimaga intilishi, aynan qanday maqsadlarga erishishi, vazifalarni hal qilishi va aynan qanday qadriyatlarga amal qilishining o'ziga xos ko'rsatkichi hisoblanadi. Hayotiy tanlov tushunchasi inson hayot yo'lini uning hayotining o'zaro bog'liqligi, bir-birini taqozo etishi, izchilligi va yaxlitligi tizimida tavsiflash imkonini beradi.

Tanlov - bu oqibatlar uchun mas'uliyatli harakat, hayotiy tanlov - bu insonni borliqning ma'lum bir kontekstiga moslashtiradigan harakat. Zamonaviy psixologiya fanida insonni uning atrofdagi voqelik bilan munosabatlari kontekstida o'rganish tendensiyasi kuzatilmoqda. Shu munosabat bilan uning hayot yo'li, hayotiy tanlovi, hayotiy istiqbollari, hayotiy strategiyalari, hayot mazmuni ilmiy bilish predmetiga aylanmoqda.

B.G.Ananevning fikricha, insonning davr va avlod tengdoshi sifatida shakllanishi va rivojlanishi u yashayotgan tarixiy davrga bog'liq. Tarixning o'zi inson hayotiy dramasining asosiy sherigi bo'lib, ijtimoiy voqealar uning hayot yo'lidagi bosqichlarga aylanadi ^[3].

A.G.Asmolovning ta'kidlashicha, inson tanlov vaziyatlarida individuallik sifatida eng aniq namoyon bo'ladi va uning hayot yo'li tarixi qabul qilingan va rad etilgan muqobillarning izchil zanjirini ifodalaydi. Inson o'z qarorini ichki zaruriyatdan kelib chiqqan holda amalga oshiriladigan narsa sifatida qabul qiladi va amalga oshirilayotgan tanlov uchun to'liq javobgar bo'ladi ^[4].

Hozirgi kunda ham S.L.Rubinshteynning tasavvurlari dolzarb hisoblanadi. S.L.Rubinshteynning hayot tanlovining tashqi va ichki shart-sharoitlari to'g'risidagi; A. B. Brushlinskiyning hayot yo'lini tanlashda inson faolligining manbai to'g'risidagi asosiy nazariy qoidalari; M.R.Ginzburgning hayot tanlovining tabiati, mexanizmlari va o'ziga xosligi to'g'risidagi qarashlari ^[22, 6, 8].

K.A.Abulxanova-Slavskaya va T.N.Berezina ob'yektiv zaruriyatning mavjudlik qonunlarini va inson o'z hayot yo'lini tanlashda tayanadigan o'z mohiyatini ma'naviy amalga oshirish qonunlarini farqlaydilar ^[1].

Xorij olimlaridan K.A.Abulxanova-Slavskaya, Ye.Yu.Korjova, A.K.Osnitskiylarning insonni faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik va mas'uliyat kabi sub'yektiv xususiyatlarni namoyon etish orqali o'z hayotini o'zgartirishga va o'zini o'zi anglashga yordam beradigan tanlovlarni amalga oshirishga qodir bo'lgan hayot yo'lining sub'yekti sifatida ta'rifiylaydilar. K.A.Abulxanova-Slavskayaning fikricha, insonning sub'yekt sifatidagi xususiyati hayotni tashkil etishning maqbul usulini tanlash qobiliyatida namoyon bo'ladi ^[2, 13, 19].

F.Ye.Vasilyuk tanlovni insonning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda mavjud hayotiy muqobillarni ichki jihatdan taqqoslash uchun semantik mezonlarni qurish bo'yicha insonning o'ziga xos ichki faoliyati sifatida ko'rib chiqadi. Hayot yo'lini qulay tanlash hayotiy hodisalarning inson psixologik xususiyatlari bilan o'zaro bog'liqligining xayoliy manzarasini qurish va bu manzarani kelajakka ekstrapolyasiya qilishni nazarda tutadi. F.Ye.Vasilyukning ta'kidlashicha, inson o'zini chetga olgan yoki tanlovni amalga oshira olmagan taqdirda, o'zining ham, atrofdagilarning ham noqulayliklari va azob-uqubatlariga duchor bo'ladi.

Inson nafaqat o'zi tanlovni amalga oshirishi, balki u uchun mas'uliyatdan qochmasligi kerak ^[7]. Insonning hayotga moslashuvi va o'zini o'zi namoyon qilishi muammosi an'anaviy ravishda individual ehtiyojlar va ijtimoiy talablar to'qnashuvi doirasida ko'rib chiqiladi. Bir qator tadqiqotchilar moslashish ehtiyojlari va hayotda o'zini o'zi anglash ehtiyojlarini farqlashni taklif qiladilar.

Shunday qilib, R.A.Axmerov "shaxsning hayotiy dasturlari"ning ikki turini ajratishni taklif qiladi va ularni shartli ravishda "tashqi" va "ichki" deb belgilaydi. Tashqi dasturning maqsadi sotsiumga ijtimoiy-psixologik moslashish, ichki dasturning maqsadi esa o'zini o'zi anglashdir ^[5].

A.Shreder inson mavjudligining ikki usulini ko'rsatadi: biri yashash va hayotni takror ishlab chiqarish zarurati uchun javob beradi. Ikkinchisi inson ruhi va axloqi erkinligiga intilishda namoyon bo'ladi. Yashash usulini tanlash insonning o'ziga bog'liq ^[28].

N.A.Loginovanning ta'kidlashicha, inson o'ziga taklif qilingan va o'zi yaratgan sharoitlarda o'z hayotini o'zi yaratadi. U buni qanday amalga oshirishi, avvalo, uning xususiyatlariga - shaxs xususiyatlari va bilimlariga bog'liq, ammo bu shaxsning yaxlit tuzilishining namoyon bo'lishidir. N.A.Loginovanning fikricha, hayotiy tanlov insonning u yoki bu holat va hodisalarga bo'lgan javobidir. Insonning o'zi tashabbus ko'rsatadigan hayotiy tanlovlar aksariyat hollarda uning individual-psixologik xususiyatlariga bo'ysunadi, ammo ma'lum sharoitlarda inson ularga zid ravishda tanlov qilishi mumkin ^[17].

V.N.Drujinining hayot varianti konsepsiyasida individga bog'liq bo'lmagan, insoniyat tomonidan ixtiro qilingan va vaqt o'tishi bilan takrorlanadigan hayot variantlari mavjud. Insonning hayot variantiga qo'shilishi ijtimoiy voqelikka uning talablariga muvofiq moslashish maqsadida ongsiz ravishda sodir bo'ladi. Bu esa uning psixologik qiyofasini tipiklashtirishga olib keladi va ko'p jihatdan uning keyingi hayot yo'lini belgilaydi. Bunda uning shaxsiy salohiyati ro'yobga chiqmasligi, individual hayotiy maqsadlariga erishilmasligi mumkin.

V.N.Drujinin hayot variantini insonning hayotga bo'lgan munosabati tipi bilan belgilanadigan individual borliqning yaxlit psixologik tavsifi sifatida tushunadi. Hayot variantlari insonga bog'liq bo'lmagan holda mavjud

bo'lib, unga nisbatan tashqi kelib chiqishga ega va ijtimoiy tizim tomonidan shakllantiriladi. Olim hayotning sakkiz xil variantini ta'riflagan. Inson ijtimoiy tizimga moslashish maqsadida "hayot varianti"ga kiritiladi. Shu bilan hayotni ijtimoiy maqbul tashkil etish shakllaridan birini tanlashni amalga oshiradi. Bunda insonning psixologik qiyofasi tipiklashtiriladi va u ma'lum bir "hayotiy tip" vakiliga aylanadi.

A. G. Shishova hayot variantini tanlash muammosi hayotning tashqi va ichki determinatsiyasi masalasi bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Tashqi determinantlarga hayotning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari, an'analar, axloq, ma'naviyat me'yorlari va boshqalar kiradi. Ichki determinantlar sifatida shaxsdagi mavjud psixologik tuzilmalar ko'rib chiqiladi.

A.G.Shishovanning fikricha, yoshlik davrida hayotiy o'z taqdirini o'zini o'zi belgilash vaziyatida hayot variantini tanlash alohida ahamiyat kasb etadi. Hayot variantini tanlash psixologik determinantlarga bog'liq bo'lib, ular sifatida quyidagilar namoyon bo'ladi: intellektual rivojlanish darajasi, hayotiy mazmunlar tizimi, ma'no-hayotiy yo'nalishlar va insonning o'z-o'ziga munosabati mazmuni.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hayot variantini tanlashning qulayligi insonning intellektual rivojlanish darajasi bilan bog'liq. O'z-o'ziga munosabatning salbiy jihatlar va mazmunli hayotiy yo'nalishlarning yetarli darajada shakllanmaganligi hayotning optimal bo'lmagan variantlarini tanlashga olib kelishi mumkin [27].

K.V.Karpinskiy va D.A.Leontev kabi psixologlar hayotning mazmunini insonning hayot yo'lini boshqaruvchi psixologik tuzilma sifatida ko'rib chiqadilar. Hayotning mazmuni hayot sub'yekti sifatida insonga tegishli bo'lib, uning o'zini o'zi belgilash va boshqarish qobiliyatini belgilaydi. Ob'yektiv, ontologik jihatdan hayotning mazmuni insonning asosiy hayotiy munosabati sifatida qaraladi. Bu esa individual hayot yo'lga yagona mazmun yo'nalishini beradi [10, 16].

Ye.R.Kaliteevskaya, Ye.I.Kuzmina kabi xorij olimlarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, hayotning har qanday tashqi deterministik sharoitlarida shaxsiy salohiyatni amalga oshirish variantlarini tanlash imkoniyati intellekt bilan ta'minlanadi. Tanlash faoliyatida intellektning asosiy vazifasi mumkin bo'lgan kelajakning eng ko'p sonli muqobillarini yaratish va o'zining ekzistensial imkoniyatlari chegaralarini aniqlashdir [9, 15].

V.V.Stolin, S.R.Pantileev va I.I.Chesnokova asarlarida hayotiy tanlov insonning o'ziga bo'lgan munosabati prizmasi orqali ko'rib chiqiladi. V.V.Stolinning fikriga ko'ra, o'z-o'ziga munosabatning asosi shaxsning o'z "Men"i, shaxsiy xususiyatlari va fazilatlarida o'zini namoyon etish ehtiyojini ifodalovchi motivlarga nisbatan baholash jarayoni hisoblanadi. O'z-o'ziga munosabatning xususiyatlari inson o'zini o'zi anglashining quyi tuzilmasi sifatida motivatsiyaning shakllanishi, maqsadlarni belgilash va o'z hayoti uchun mas'uliyat hissini shakllantirishni oldindan belgilaydi [24].

S.R.Pantileev shuni ko'rsatadiki, o'z-o'ziga munosabatning tuzilishi va mazmuni faqat sub'yektning real hayotiy munosabatlari va faoliyatlari kontekstida ochib berilishi mumkin. Ularning ortida sub'yektning shaxs sifatida o'zini o'zi anglashi bilan bog'liq motivlar yotadi [20].

I.I.Chesnokovanning fikricha, moslashish qobiliyati faqat o'zini va o'ziga bo'lgan munosabatni yetarlicha barqaror va adekvat bilish asosida amalga oshirilishi mumkin. Bu esa o'z real imkoniyatlarini hayotiy vaziyat talablariga doimiy ravishda qo'llash imkonini beradi [25]. Sotsiumda moslashish, o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini o'zi ro'yobga chiqarish variantlari haqidagi tasavvurlar nafaqat hayotning hozirgi vaqtiga tegishli, balki vaqtinchalik istiqbol va retrospektivga ega.

V. I. Kovalev insonning o'tmishi, buguni va kelajagi yaratiladigan psixologik tuzilma sifatida tushunilgan transperspektiva tushunchasini kiritdi. Har bir inson o'z hayotining istalgan paytida uning oqimini istalgan yo'nalishda, istalgan bosqichda ko'rib chiqishi, o'tmish va kelajakni hozirgi kun bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rishi mumkin [11].

A.A.Komlevning fikricha, insonning hayotga qo'shilishi "bifurkatsiya nuqtasi", hayotiy noaniqlik va hayotiy tanlovni amalga oshirish zarurati bilan sodir bo'ladi. Hayot yo'lini tanlash asosida yotuvchi faoliyat o'z tabiatiga ko'ra analitik-sintetik xarakterga ega, chunki u intellekt tomonidan ta'minlanadi. Intellektual rivojlanish darajasi hayotiy tanlov va hayot yo'lini qurish samaradorligining ajralmas shartlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. A.A.Komlevning fikriga ko'ra, hayotiy tanlov sub'yektiv jarayon bo'lib, insonga xos bo'lgan mentalitet asosida muammoni hal qilishning ob'yektiv mavjud imkoniyatlaridan birini motivatsiyalangan tartiblash va afzal ko'rish natijasi bo'lib, u doimo his-tuyg'ular, irodaviy sa'y-harakatlar va bilimlar oqimi bilan birga keladi [12].

N.I.Soboleva hayotiy tanlovni inson o'z hayotining haqiqiy sub'yekti sifatida namoyon bo'ladigan hayot yo'lining ba'zi burilish nuqtasi sifatida tushunadi. Hayotiy tanlovni amalga oshirish uchun ushbu qadriyatlarining tashuvchisi bo'lgan insonning axloqiy pozitsiyasini aks ettiruvchi qadriyatlar tizimi asos bo'lib xizmat qiladi [23].

N.P.Patturina hayotiy tanlov deganda "insonning o'z mavjudligi xususiyatlarini tanlashi"ni tushunadi. Umumiy, boshqa tanlovlarga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, hayotiy tanlov o'z mazmuniga ega. N.P.Patturina umumiy xususiyatlarga axloqiy, ijodiy, ta'sirchan komponentlar, nisbiy barqarorlik va nisbiy ongillik,

shuningdek, shaxsiy va ma'naviy o'sish vazifasining aniqlanishi kabilarni kiritadi. Shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga quyidagilar kiradi: insonning o'z hayoti va undagi o'rni haqida shakllangan tasavvuri, rivojlanishning ichki yo'li, muayyan vaqtdagi haqiqiy vaziyatni ko'rish ^[21].

I.R.Murtazina hayotiy tanlov deganda insonning hayot yo'lidagi burilish nuqtasini tushunadi. Bu mavjud vaziyatni o'zgartirish bo'yicha faol faoliyatning dolzarb zarurati, insonga xos bo'lgan qadriyatlar va mazmunlar tizimi asosida mumkin bo'lgan muqobil variantlardan birini afzal ko'rish bilan belgilanadi ^[18].

L.S.Kravchenko hayotiy tanlovni insonning hayot yo'lidagi burilish hodisasi sifatida ko'rib chiqadi. Bu uning hayotini o'zgartiradi, unga u yoki bu yo'nalishni beradi. Hayotiy tanlov o'ziga xos tuzilishga va ichki tendensiyalarga ega bo'lib, shaxsning yo'nalganligi, uning dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish usullari hamda rivojlanish darajasini ko'rsatadi. Hayotiy tanlov tuzilmasida L.S.Kravchenko ikkita tarkibiy qismni ajratib ko'rsatadi: mazmunli semantik (tanlovni belgilaydigan qadriyatlar) va instrumental (qaror qabul qilish va uni amalga oshirish usuli) ^[14].

T.G.Shamoninaning fikriga ko'ra, hayot yo'lini anglash insonning hayot yo'li, oila va urug' tarixi, xalq tarixi faktlari va hodisalariga mazmun berish orqali dunyoga, boshqa odamlarga va o'ziga munosabatni qurish bo'yicha maxsus ongli faoliyatidir. Inson o'z hayot yo'lini mushohada qilar ekan, o'z hayoti, oila va urug' tarixi, xalq tarixi (avtobiografik, oilaviy-urug'chilik va ijtimoiy-tarixiy jihatlar) dagi voqealar va faktlarni tahlil qilish va integratsiyalashga keladi. T.G.Shamoninaning fikriga ko'ra, insonning hayot yo'lini anglashda avtobiografik, oilaviy-urug'chilik va ijtimoiy-tarixiy jihatlarining integratsiyasi yosh-avlod xususiyatlariga ega ^[26].

XULOSA

Shunday qilib, hozirgi vaqtda psixologiya fanida tanlash tushunchasining yagona va bir mazmunli ta'rifi mavjud emasligini ta'kidlash zarur. Psixologiyada tanlov tushunchasi ko'pincha chuqur ilmiy tadqiqot predmeti sifatida emas, balki tushuntirish konstrukt sifatida qo'llaniladi. Bu so'zga xos bo'lgan ko'p mazmunlilik uning ko'pincha sinonim sifatida qabul qilinadigan va qo'llaniladigan moyillik, afzal ko'rish, taxmin qilish, qaror kabi tushunchalar bilan kesishishi bilan bog'liq. Xorijiy psixologlarning ilmiy izlanishlarini tahlil qilish hayotiy tanlov hodisasi nisbatan yaqinda tizimli ilmiy o'rganish predmetiga aylandi, degan xulosaga kelish imkonini beradi. Hayotiy tanlovga bag'ishlangan ishlarning muammolari tadqiqotning ko'plab jihatlarini o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Мысль, 1991. – 229 с.
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 288 с. – (Серия "Мастера психологии").
4. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – Москва : Смысл, 2002. – 480 с.
5. Ахмеров Р. А. Жизненные программы личности / Р. А. Ахмеров // Наука и практика. Диалоги нового века: материалы международной научно-практической конференции. – Набережные Челны: Издательство Камского государственного политехнического института, 2003. – Ч. 1. – С. 3–4.
6. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – Москва ; Воронеж, 1996. – 342 с.
7. Василюк Ф. Е. Психотехника выбора / Ф. Е. Василюк // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – Москва : Смысл, 1997. – С. 284–314.
8. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 19–26.
9. Калитеевская Е. Р. Смысл, адаптация и самодетерминация у подростков / Е. Р. Калитеевская // Вопросы психологии. – 2007. – № 2. – С. 68–80.
10. Карпинский К. В. Психология жизненного пути личности : учебное пособие / К. В. Карпинский. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 167 с.
11. Ковалев В. И. Личностное время и жизненный путь человека / В. И. Ковалев // Психология личности и время : тезисы Всесоюзной научной конференции. – Черновцы, 1991. – Т. 1. – С. 5–15.
12. Комлев А. А. Психологические факторы значимого жизненного выбора: диссертация ... кандидата психологических наук / Комлев А. А. – Тамбов, 2003. – 194 с.
13. Коржова Е. Ю. Психологическое познание судьбы человека / Е. Ю. Коржова. – Санкт-Петербург : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена : Союз, 2002. – 334 с.
14. Кравченко Л. С. Жизненный выбор личности: психологический анализ: диссертация ... кандидата психологических наук / Кравченко Л. С. – Москва, 1987. – 202 с.
15. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика / Е. И. Кузьмина. – Санкт-Петербург : Питер 2007. – 338 с.

16. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с.
17. Логинова Н. А. Психобиографический метод исследования и коррекции личности: учебное пособие / Н. А. Логинова. – Алматы, 2001. – 172 с.
18. Муртазина И. Р. Психологические факторы жизненного выбора в ситуации принятия решения о переезде в другой город (на примере поступления в иногородний вуз): диссертация ... кандидата психологических наук / Муртазина И. Р. – Санкт-Петербург, 2017. – 241 с.
19. Осницкий А. К. Психологические механизмы самосостоятельности / А. К. Осницкий. – Москва ; Обнинск : ИГ–СОЦИН, 2010. – 232 с.
20. Пантилеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантилеев. – Москва : Издательство Московского университета, 1991. – 100 с.
21. Паттурина Н. П. Жизненный выбор и ответственность / Н. П. Паттурина // Ананьевские чтения: Б. Г. Ананьев и комплексное исследование человека в психологии: материалы научно-практической конференции “Ананьевские чтения – 2003”. – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2003. – С. 59–63.
22. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 678 с.
23. Соболева Н. И. Мировоззрение и жизненный выбор личности / Н. И. Соболева. – Киев : Наукова думка, 1989. – 120 с.
24. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – Москва : Издво Московского университета, 1983. – 284 с.
25. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – Москва: Прага, 1997. – 260 с.
26. Шамонина Т. Г. Психологические особенности осмысления жизненного пути личности в автобиографическом, семейно-родовом и общественноисторическом аспектах: диссертация ... кандидата психологических наук / Шамонина Т. Г. – Москва, 2012. – 204 с.
27. Шишева А. Г. Выбор варианта жизни в юношеском возрасте: его психологические детерминанты и оптимизация : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.07 / Шишева А. Г. – Иркутск, 2008. – 224 с.
28. Шрейдер Ю. А. Ценности, которые мы выбираем. Смысл и предпосылки ценностного выбора / Ю. А. Шрейдер. – Москва : Эдиториал УРСС, 1999. – 208 с.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Sharofova Feruza Qavmiddinbek qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti magistranti

<https://orcid.org/0009-0001-9910-8745>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini oshiradi. Maqolada interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: This article discusses the pedagogical importance of developing critical thinking skills in primary school students. The formation of critical thinking in the learning process enhances students' abilities to think independently, analyze information, compare ideas, and draw conclusions. The paper examines effective ways of developing critical thinking through interactive methods, problem-based learning, and modern educational technologies.

Key words: critical thinking, primary education, interactive methods, independent thinking, educational technologies.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическая значимость формирования критического мышления у учащихся начальных классов. Развитие навыков критического мышления в учебном процессе способствует формированию у обучающихся умений самостоятельного мышления, анализа, сравнения и обобщения. Особое внимание уделяется использованию интерактивных методов, проблемных ситуаций и современных педагогических технологий.

Ключевые слова: критическое мышление, начальное образование, интерактивные методы, самостоятельное мышление, педагогические технологии.

KIRISH

Hozirgi kunda globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda jamiyat hayotining barcha sohalariga zamonaviy innovatsion yondashuvlarning kirib kelishi ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talab va vazifalarni qo'yimoqda. Bugungi jamiyat nafaqat muayyan bilimlarga ega bo'lgan, balki o'z fikrini mustaqil ravishda shakllantira oladigan, turli vaziyatlarni tahlil qiladigan va asosli qarorlar qabul qila oladigan shaxslarni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida, ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Boshlang'ich ta'lim shaxs kamolotining eng muhim bosqichi hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning dunyoqarashi, bilish faoliyati, fikrlash uslubi va o'rganishga bo'lgan munosabati shakllanadi. Agar ushbu bosqichda o'quvchi faqat tayyor bilimlarni yod olishga o'rgatilsa, u keyingi ta'lim bosqichlarida mustaqil fikr yuritishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli boshlang'ich sinflardanoq o'quvchilarni fikrlashga undash, savol berishga o'rgatish hamda o'z fikrini asoslab bera olish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng qo'llaniladigan tushunchalardan biri bo'lib, u shaxsning axborotni ongli ravishda qabul qilishi, uni tahlil etishi, baholashi va umumlashtira olishi bilan tavsiflanadi. Tanqidiy fikrlovchi o'quvchi berilgan ma'lumotni shunchaki qabul qilib qolmaydi, balki uning mazmun-mohiyatini anglashga, sabab va oqibatlarni aniqlashga intiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish esa ularning bilish jarayonlarini faollashtirib, ta'lim samaradorligini oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Bu yoshdagi bolalarda tafakkur asosan

ko'rgazmali-obrazli xarakterga ega bo'lib, mantiqiy fikrlash asta-sekin rivojlanib boradi. Shu bois o'qituvchi dars jarayonida ko'rgazmali vositalar, o'yin elementlari, hayotiy misollar va muammoli vaziyatlardan keng foydalanishi zarur. Ushbu usullar o'quvchilarda fikrlash jarayonini faollashtirib, ularni mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri – o'quvchilarda savol berish madaniyatini shakllantirishdir. Savol bera olgan o'quvchi fikrlay oladi, tahlil qiladi va bilimga nisbatan ongli munosabatda bo'ladi. Boshlang'ich sinfda o'qituvchi tomonidan beriladigan ochiq turdagi savollar, muammoli topshiriqlar hamda bahs-munozaraga asoslangan mashg'ulotlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Bunday yondashuv o'quvchilarning faolligini oshirib, dars jarayonini qiziqarli va mazmunli qiladi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ham o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida kompetensiyaviy yondashuv asos qilib olinib, o'quvchilarning nafaqat bilimlari, balki ularning amaliy ko'nikmalari va hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan vazifalar belgilangan. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash asosiy kompetensiyalardan biri sifatida qaraladi. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda interfaol ta'lim metodlarining o'рни beqiyosdir. Jumladan, aqliy hujum, klaster, INSERT, Venn diagrammasi, rolli o'yinlar hamda kichik guruhlarda ishlash kabi metodlar o'quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin bayon etish, boshqalarning fikrlarini tinglash va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada dars jarayoni o'quvchi markazli tus olib, o'qituvchi yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi rolini bajaradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat o'quvchilarning intellektual rivojiga emas, balki ularning shaxsiy sifatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mustaqillik, mas'uliyat, o'z fikriga ishonch, muloqot madaniyati va tolerantlik kabi fazilatlar tanqidiy fikrlash jarayonida shakllanadi. Bu esa o'quvchilarning jamoada ishlash, ijtimoiy munosabatlarga kirishish hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlariga zamin yaratadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni shakllantirish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. O'quvchi o'z fikri qadrlanayotganini his qilganida, dars jarayonida faol ishtirok etishga intiladi va bilim olishga nisbatan qiziqishi ortadi. Bu holat boshlang'ich sinfda ta'lim sifatining oshishiga hamda mustahkam bilim asoslarining shakllanishiga olib keladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining bu jarayondagi roli alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning fikrlash jarayonini boshqaruvchi va ularni to'g'ri yo'naltiruvchi shaxs bo'lishi lozim. Darsni rejalashtirishda o'qituvchi o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlarni tanlashi zarur. Bugungi kunda pedagogika fanida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasi bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari, metod va vositalari hamda pedagogik shart-sharoitlari keng yoritilgan. Bu esa mazkur mavzuning ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi va kelajakda ongli, mas'uliyatli hamda raqobatbardosh shaxs bo'lib shakllanishlariga mustahkam asos yaratadi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metod va texnologiyalardan samarali foydalanish bugungi kun ta'limining eng dolzarb masalalaridan biridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish muammosi pedagogika va psixologiya fanlarida ko'p yillardan buyon tadqiq etib kelinayotgan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur muammo bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash tushunchasi dastlab umumiy tafakkur nazariyasi doirasida shakllangan bo'lib, keyinchalik ta'lim jarayoni bilan uzviy bog'langan holda rivojlangan. Falsafiy va psixologik manbalarda fikrlash insonning bilish faoliyatidagi eng yuqori jarayon sifatida talqin qilinadi, tanqidiy fikrlash esa aynan ushbu jarayonning ongli, tahliliy va baholovchi shakli sifatida izohlanadi. Shu nuqtayi nazardan, tanqidiy fikrlashning nazariy asoslarini o'rganish boshlang'ich ta'lim amaliyoti uchun muhim metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

Mashhur shveysariyalik psixolog J. Piaje bolalar tafakkurining rivojlanish bosqichlarini ilmiy asoslab, boshlang'ich maktab yoshida mantiqiy operatsiyalar shakllana boshlashini ta'kidlagan hamda aynan ushbu davrda tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi aqliy amallarni rivojlantirish muhimligini ko'rsatib bergan. Uning fikricha, bolaning faol bilish jarayoni mustaqil fikrlashning shakllanishiga olib keladi, bu esa tanqidiy fikrlashning dastlabki unsurlarini vujudga keltiradi.

L. S. Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi ham tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, olim ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni asoslab bergan. U o'zining "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi orqali o'quvchilarning kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyati natijasida yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lishini isbotlagan. Mazkur qarashlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida o'qituvchining rahbarlik va yo'naltiruvchi rolini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Amerikalik pedagog va faylasuf J. Dyui o'zining pragmatik pedagogik konsepsiyasida tanqidiy fikrlashni muammoli vaziyatlar orqali rivojlantirish g'oyasini ilgari surgan bo'lib, u ta'lim jarayonida o'quvchilarni hayotiy muammolar asosida fikrlashga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi. J. Dyuning fikricha, o'quvchi bilimni tayyor shaklda qabul qilmasdan, balki izlanish, tajriba va muhokama jarayonida egallaganida tanqidiy fikrlash samarali shakllanadi. Ushbu g'oyalar bugungi kunda ham zamonaviy ta'lim metodlarining nazariy asosi sifatida keng qo'llanilmoqda.

Tanqidiy fikrlash masalasini tizimli ravishda tadqiq etgan olimlardan biri B. Blum bo'lib, u tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya ta'lim jarayonida fikrlash darajalarini aniqlash va rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Blum taksonomiyasida bilim, tushunish va qo'llash quyi darajalar sifatida, tahlil, sintez va baholash esa yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalari sifatida qaraladi. Aynan ushbu yuqori darajalar tanqidiy fikrlash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarini bosqichma-bosqich ushbu darajalarga olib chiqish ta'limning muhim vazifalaridan biri sifatida talqin etiladi.

R. Ennis tanqidiy fikrlashni mantiqiy, reflektiv va asoslangan fikrlash jarayoni sifatida izohlab, uni rivojlantirish uchun o'quvchilarda savol berish, dalillarni baholash hamda asosli xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. D. Xalpern esa tanqidiy fikrlashni kundalik hayotda va ta'lim jarayonida to'g'ri qaror qabul qilishga xizmat qiladigan ongli fikrlash shakli sifatida baholab, uni rivojlantirish uchun maxsus pedagogik strategiyalar va metodlarni qo'llash lozimligini ko'rsatadi.

Xorijiy tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash ko'pincha 21-asr ko'nikmalarining asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi hamda u ijodkorlik, muammoli fikrlash, hamkorlik va kommunikativ kompetensiyalar bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. MDH davlatlari olimlarining ilmiy ishlarida ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, V. V. Davidov va D. B. Elkonin tomonidan ishlab chiqilgan rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi boshlang'ich ta'limda fikrlashni rivojlantirishning muhim konseptual asosi hisoblanadi. Ushbu olimlar o'quvchilarning nazariy tafakkurini shakllantirish uchun ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish hamda mustaqil izlanishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish zarurligini asoslab berganlar.

N. F. Talizina o'z tadqiqotlarida aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasini ilgari surib, o'quvchilarning fikrlash faoliyatini ongli ravishda boshqarish imkoniyatlarini yoritib bergan. Ushbu qarashlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni tizimli va rejalashtirilgan holda shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi.

O'zbekiston pedagog olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham tanqidiy fikrlash muammosi dolzarb yo'nalish sifatida talqin etiladi. Jumladan, N. A. Muslimov o'z ilmiy ishlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etish orqali o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish masalalarini yoritgan.

B. X. Xodjayev va Sh. Sharipovlar ta'limda innovatsion va interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning bilish faolligini oshirishi hamda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. R. Jo'rayev va M. Ochilovlarning tadqiqotlarida boshlang'ich ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, o'qitish metodlarini yangilash orqali o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish masalalari keng yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda dars jarayonini o'quvchi markazli tashkil etish, muammoli topshiriqlar va interfaol metodlardan foydalanish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali omillari sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Metodik adabiyotlarda boshlang'ich sinf fanlari, xususan, ona tili, o'qish savodxonligi, matematika va atrof-muhitni o'rganish darslarida tanqidiy fikrlash elementlarini shakllantirish imkoniyatlari keng tahlil qilingan. O'qish darslarida matn ustida ishlash, mazmunni tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatini baholash va ularga nisbatan munosabat bildirishga qaratilgan topshiriqlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekani ta'kidlanadi. Matematika darslarida esa masalalarni turli usullar bilan yechish, mantiqiy topshiriqlarni bajarish hamda natijalarni taqqoslash orqali o'quvchilarning tahliliy fikrlashi rivojlantirishi ko'rsatib berilgan.

Xorijiy ilmiy manbalarda boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'rganish va refleksiya metodlari eng samarali usullar sifatida e'tirof etiladi. Ushbu tadqiqotlar natijalari tanqidiy fikrlashni shakllantirish uzluksiz va tizimli jarayon ekanini, u o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasi nazariy jihatdan yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da,

uni amaliyotda samarali joriy etish, aniq fan va mavzular kesimida metodik tavsiyalar ishlab chiqish hamda o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish masalalari hanuz dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu sababli mazkur mavzu bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar mavjud ilmiy qarashlarni umumlashtirish, ularni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga moslashtirish va yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish nuqtayi nazaridan katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish" mavzusiga bag'ishlanib, unda boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini aniqlash maqsad qilib qo'yildi. Tadqiqot metodologiyasi mavzuning mohiyatidan kelib chiqib, pedagogik jarayonni tizimli, izchil va ilmiy asoslangan holda o'rganishga yo'naltirildi. Tadqiqot davomida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga doir ilmiy-pedagogik qarashlar, boshlang'ich ta'lim amaliyoti hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'zaro uyg'unligi ta'minlandi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga asoslangan yondashuv hamda rivojlantiruvchi ta'lim nazariyalari tashkil etadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi boshlang'ich sinf o'quvchisini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko'rib, uning individual psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va bilish ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni asosiy tayanch kompetensiyalardan biri sifatida shakllantirishga qaratilib, bilim, ko'nikma va malakalarning amaliy faoliyatda namoyon bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. Faoliyatga asoslangan yondashuv orqali o'quvchilarning bilish faoliyati faollashtirilib, muammoli vaziyatlar asosida fikrlash jarayoni rivojlantiriladi. Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual imkoniyatlarini bosqichma-bosqich oshirishga yo'naltirilgan bo'lib, tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy metodlardan tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati, uning boshlang'ich ta'limdagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, turli olimlarning mazkur masalaga oid qarashlari tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlar o'rganilib, boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga doir nazariy xulosalar ishlab chiqildi. Tadqiqotda maxsus pedagogik metodlar ham keng qo'llanildi. Kuzatish metodi orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonidagi fikrlash faolligi, savol berish darajasi, muammoli topshiriqlarga munosabati va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari o'rganildi. Suhbat metodi yordamida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashni shakllantirish borasidagi tajribasi, qo'llayotgan metodlari va duch kelayotgan muammolari aniqlashtirildi. So'rovnoma metodi orqali o'qituvchilarning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir metodik tayyorgarlik darajasi tahlil qilindi. Tadqiqotning muhim tarkibiy qismi bo'lgan pedagogik tajriba-sinov ishlari boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish samaradorligini aniqlashga yo'naltirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan metod va usullarning samaradorligi tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlari davomida dars jarayonida interfaol metodlar, muammoli topshiriqlar hamda savol-javobga asoslangan mashg'ulotlardan foydalanildi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuvlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirib, ularning mustaqil fikr bildirishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi. Olingan natijalarga ko'ra, tajriba jarayonida ishtirok etgan o'quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. O'quvchilar savollarga aniq va asosli javob berishga, o'z fikrini erkin ifodalashga intila boshladilar. Ayniqsa, muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan topshiriqlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash faolligini oshirishda samarali bo'ldi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishini ko'rsatdi. Bu esa mazkur mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotning amaliy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish mumkin bo'lib, bu jarayon interfaol metodlar, muammoli topshiriqlar hamda o'quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan dars mashg'ulotlari orqali samarali amalga oshiriladi. Kuzatish va tajriba-sinov ishlari davomida o'quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish hamda o'z fikrini asoslash ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. Bu esa tanqidiy fikrlashni shakllantirishda qo'llanilgan metodik yondashuvlarning samarali va muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davidov, V. V. (1988). Rivojlantiruvchi ta'lim metodlari. Moskva: Prosveshcheniye.
2. Elkonin, D. B. (1993). Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika.
3. Talizina, N. F. (2001). Boshlang'ich sinfda bilish jarayonlari rivoji. Moskva: Ta'lim.
4. Muslimov, N. A. (2010). Boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuv. Toshkent: Fan.
5. Xodjayev, B. X., Sharipov, Sh. (2012). Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar. Toshkent: O'qituvchi.
6. Jo'rayev, R., Ochilov, M. (2015). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish. Toshkent: Ta'lim.
7. Jo'rayev, R. (2018). Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent: Ta'lim.
8. Karimov, S. (2017). Boshlang'ich sinfda muammoli topshiriqlar orqali fikrlashni shakllantirish. Toshkent: Pedagogika.
9. Toshkent davlat universiteti. (2019). O'quvchilar tafakkurini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Fan.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH

Xilola Ochilova Sheraliyevna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
"Maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasi"

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda interaktiv o'yinlar, suhbatlar, rolli o'yinlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan usullar orqali bolalarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tajriba-sinov ishlari natijalari interaktiv metodlar bolalarda mustaqil fikrlash, nutq rivoji va o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, maktabgacha ta'lim, interaktiv metodlar, badiiy adabiyot, bolalar nutqi, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: This article examines the pedagogical significance of using interactive methods in the process of forming a reading culture among preschool children. The study analyzes the possibilities of increasing children's interest in books through interactive games, discussions, role-playing activities, as well as methods based on the use of information and communication technologies. The results of the experimental research demonstrated that interactive methods effectively contribute to the development of independent thinking, speech skills, and a positive attitude toward reading among children.

Key words: reading culture, preschool education, interactive methods, fiction, children's speech, pedagogical technologies.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическое значение использования интерактивных методов в процессе формирования читательской культуры у детей дошкольного возраста. В исследовании анализируются возможности повышения интереса детей к книге посредством интерактивных игр, бесед, ролевых игр, а также методов, основанных на использовании информационно-коммуникационных технологий. Результаты опытно-экспериментальной работы показали, что интерактивные методы эффективно способствуют формированию у детей самостоятельного мышления, развитию речи и положительного отношения к чтению.

Ключевые слова: читательская культура, дошкольное образование, интерактивные методы, художественная литература, детская речь, педагогические технологии.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli axborot oqimi sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Aynan ushbu yosh davrida bolaning nutqi, tafakkuri, tasavvuri va estetik didi jadal rivojlanib, o'qishga bo'lgan qiziqishning dastlabki poydevori qo'yiladi. Shu bois bolalarni kitob bilan tanishtirish jarayonini an'anaviy yondashuvlar bilan cheklab qolmasdan, ularni faol ishtirok etishga undovchi interaktiv metodlar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Interaktiv metodlar bolalarning bilish faolligini oshirish, muloqotga kirishish, matn mazmunini chuqurroq anglash hamda kitobga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev yoshlarni kitob o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ularning kitob bilan do'st bo'lishini ta'minlash hamda aholining kitobxonlik saviyasini yanada yuksaltirishga alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi. Yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik hamda milliy va jahon adabiyotlarini mutolaa qilish madaniyatini yuksaltirish, talabalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bugungi kunda ustuvor vazifaga aylanmoqda. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti va axborotlashuv jarayonining jadallashuvi yosh avlodning intellektual hamda ma'naviy rivojiga alohida e'tibor qaratishni talab etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Kitob bolaning dunyoqarashini kengaytiradi, nutqini boyitadi, tafakkurini rivojlantiradi hamda estetik didini shakllantiradi.

Bugungi kunda yosh avlodni intellektual, ma'naviy va axloqiy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sanaladi. Ushbu jarayonda maktabgacha yosh davri alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning shaxsiyati, nutqi, tafakkuri va kitobga bo'lgan munosabati shakllanadi. Kitobxonlik madaniyatini erta yoshdan shakllantirish bolaning kelgusidagi ta'limiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Kitobxonlik madaniyati – shaxsning kitobni tanlay bilishi, uni ongli o'qishi, mazmunini tushunishi hamda undan hayotiy xulosalar chiqara olish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyati kitobga qiziqish va muhabbat, badiiy asarlarni tinglashga ishtiyoq, ertak va hikoyalarni tushunish hamda qayta hikoya qilish, qahramonlarga baho bera olish kabi jihatlar orqali namoyon bo'ladi. Kitob bolaning nutqini boyitadi, so'z boyligini oshiradi, tafakkurini rivojlantiradi va axloqiy fazilatlarini shakllantiradi. Maktabgacha yosh davrida bolalarning qiziqishlari tez o'zgaruvchan bo'lgani sababli an'anaviy o'qitish usullari har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Shu bois ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish bolalarni faol ishtirok etishga undab, ularning kitob va badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Kitob kelajakda o'z kasbining mohir ustasi bo'lib yetishishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu xislatlarni egallagan har bir talaba yuksak ma'naviy tafakkurga ega bo'lgan shaxs sifatida kamol topadi. Zero, kitob avlodlar zanjirini mustahkamlovchi ma'naviy meros bo'lib, inson ruhiyatiga ta'sir etadi, uni ma'naviy-axloqiy kamolotga yetaklaydi, hissiyotiga ta'sir ko'rsatadi va bilim olish bilan birga talabaga zavq bag'ishlaydi. Talabalarda kitobxonlik madaniyatini oshirishda badiiy va tarixiy asarlarni ko'proq o'qishga rag'bat uyg'otish, mutolaa qilishga mehrni kuchaytirish hamda kitobxonlik saviyasini yuksaltirish dolzarb vazifadir. Buyuk ajdodlarimiz avlod kamolotining uch sharti – badan tarbiyasi, ruh tarbiyasi va fikr tarbiyasiga alohida e'tibor qaratganlari ma'lum. Ulardan uchinchisi, ya'ni fikr tarbiyasi, aynan kitob mutolaasi jarayonida shakllanishi isbot talab qilmaydi. Ma'rifatparvar Abdulla Avloniy ta'biricha, “fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur”. Zero, yosh avlod ongida to'g'ri fikrlash va tahliliy tafakkur shakllanmas ekan, ular jamiyat oldida turgan dolzarb vazifa – milliy yuksalishni amalga oshira olmaydi. Kitob inson hayotini tubdan o'zgartiradigan, unga o'zgacha ranglar qo'shadigan va komillikka yetaklaydigan muhim vositadir. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda yoshlarning kitobga bo'lgan qiziqishi kamayib borayotgani kuzatilmoqda. Shu bois bu borada davlatimiz rahbari tomonidan turli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ta'kidlashicha, “kitobsiz taraqqiyotga, yuksak ma'naviyatga erishib bo'lmaydi; kitob o'qimagan odamning ham, millatning ham kelajagi yo'q”.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maqolada bugungi kunda mamlakatimizda, balki butun dunyoda insonlar orasida kitobxonlikni rivojlantirish hamda bu sohada yuksalishga erishishning sinalgan usullari va kitob o'qish jarayonidagi muammolar haqida so'z yuritiladi. Kitob mutolaa qilishda jamiyat, oila va maktabning ahamiyati, farzandning shaxsiy hamda ijtimoiy moslashuviga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, Yangi O'zbekiston ravnaqining poydevori bo'lib xizmat qiladigan farzandlar kelajagini to'g'ri shakllantirish, yangi o'quv qo'llanmalarini chop etish, barcha shahar va viloyatlarda yosh kitobxonlar tanlovlarini tashkil etish hamda ularni barcha hududlarda axborot vositalari orqali muntazam tanishtirib borish bo'yicha chora-tadbirlar taklif etiladi.

“Kitob – bilim manbai”, deyimiz. Bu isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Inson bilimni asosan kitob orqali oladi, uning tarbiyasi ham kitob orqali shakllanadi. Badiiy adabiyotlar o'qilganda insonning dunyoqarashi kengayadi. Zero, kitob – qalb chirog'i, tafakkur qanotidir. Afsuski, zamonaviy yoshlarimiz bu borada ancha sust. Ko'pincha bu holat elektron kitoblar o'qilishi bilan izohlanadi, shu sababli qog'oz kitoblar kamroq sotib olinadi. Aslini olganda, kitobni qo'lda ushlab, uning salmog'i va taftini his etib o'qishning o'zi alohida zavq bag'ishlaydi. Kitob va kitobxonlik insonlar ong-tafakkurini teranlashtirib, qalbiga eng go'zal ezgu niyatlarni joylaydigan, ularni yaxshiliklar olamiga yetaklaydigan ma'naviyat sarchashmasidir. Shuning uchun ham doimo kitob o'qishga ehtiyoj mavjud.

Ba'zan inson moddiy manfaatlar, zamon yangiliklari va internet tizimi ichra kunu tun qanday o'tganini ham sezmay qoladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Til va nutq" markazida bolalarning kitoblari bilan tanishishi, tinglash va yozish malakalarini shakllantirish uchun o'quv qurollari mavjud bo'ladi. Bu markaz tinch muhitga ega bo'lib, unda bolalar kitoblarni kuzatib, varaqlab chiqishlari, bir-birlariga o'qib berishlari mumkin. Shuningdek, tarbiyachi-pedagoglar bolalarga kitobni ovoz chiqarib o'qib beradilar. Bu jarayonda bolalarga kitobchalarni o'z qo'llari bilan yasash, mavzular asosida syujet qahramonlarini topish va ijro etish, hikoyalar tinglash tavsiya etiladi. Shu "Til va nutq" markazida bolalarda kitobxonlik madaniyati bosqichma-bosqich shakllanib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari shundan iboratki, ularning idroki asosan obrazli tafakkurga tayangan bo'ladi. Shu sababli ta'lim jarayoni qiziqarli, ko'rgazmali va faol tashkil etilishi zarur. Bu nuqtayi nazardan, bolalarga faqat kitob o'qib berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni asar mazmuniga faol jalb etish muhim hisoblanadi. Pedagogik jihatdan yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish, uzluksizlik va tizimlilik, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv hamda o'yin orqali o'rganish tamoyillariga amal qilish lozim. Interaktiv metodlar ta'lim jarayonida tarbiyachi va bolalar o'rtasida faol o'zaro hamkorlikni ta'minlaydigan usullar bo'lib, ular bolalarning mustaqil fikrlashi, muloqotga kirishishi va faolligini oshiradi. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda interaktiv metodlar badiiy asar bilan ishlash jarayonining turli bosqichlarida qo'llaniladi: asarga qiziqish uyg'otish (rasmlar, savollar, muammoli vaziyatlar orqali), asarni idrok etish (ertakni ifodali o'qib berish yoki audio shaklda eshittirish), mustahkamlash (rolli o'yinlar, sahnalashtirish, savol-javoblar) hamda ijodiy faoliyat (rasm chizish, hikoyani davom ettirish). Ushbu jarayon bolalarning kitobni faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qabul qilishiga yordam beradi. Tarbiyachi va ota-onaning hamkorligi ham kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Agar bola oilada kitob o'qiladigan muhitni ko'rsa, u kitobga nisbatan ijobiy munosabatni tezroq shakllantiradi. Shu bois ota-onalarni bolalarga ertak o'qib berishga jalb etish, oilaviy kitobxonlikni targ'ib qilish hamda tarbiyachi va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Umuman olganda, bolalarning rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan markazdagi faoliyat nafaqat bolani mustaqil hayotga tayyorlaydi, balki bugungi kunni samarali o'tishi, o'sish va rivojlanish jarayonining tabiiy holda kechishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni ham ko'zda tutadi. Shunday ekan, rivojlanish markazlarini tashkil etishda tarbiyachi quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratishi zarur:

- bolalardagi qiziqish, layoqat va qobiliyatlariga;
- rivojlanish ko'rsatkichlari va yosh xususiyatlariga;
- bolaning ehtiyoj va talablariga;
- bolalar jamoasiga, kichik jamoalar hamda juft-juft bo'lib faoliyat olib borishlari uchun qulay sharoitlar yaratilishiga.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish texnologiyalarini o'rganish maqsad qilib olingan taqdirda, ertaklar tasvirlangan rasmlar asosida suhbatlar uyushtirish, ertakterapiya usullaridan foydalanish, shuningdek rasmlar asosida muloqotni tashkil etish orqali mazkur jarayon samarali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sheraliyevna, O. H. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining grammatik to'g'riligini shakllantirish // Лучшие интеллектуальные исследования, 2023, 10(1). – B. 179–185.
2. Sheraliyevna, O. X. Maktabgacha yoshdagi bolalarni suhbat qurish orqali nutqini o'stirish usullari // Лучшие интеллектуальные исследования, 2024, 17(4). – B. 82–85.
3. Ochilova, X. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish yo'llari // Inter education & global study, 2024, № 7. – B. 144–148.
4. Sheraliyevna, O. H. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish yo'llari // Лучшие интеллектуальные исследования, 2023, 8(4). – B. 70–75.
5. Sheraliyevna, O. H. Tarbiya – ijtimoiy hodisa // Лучшие интеллектуальные исследования, 2023, 11(1). – B. 130–132.
6. Ravshanova, N. N. Designing modern models of biological education theories and content in educators // Telematique, 2023, 22(01). – P. 3034–3040.
7. Norboyevna, R. N., Shukurullaev, A. O. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ekologik teatrni tashkil etish orqali ekologik konseptual asoslarni shakllantirish // Inter education & global study, 2024, № 7. – B. 122–128.
8. Ravshanova, N. N. Refleksiya bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim sifati // Inter education & global study, 2025, № 1. – B. 362–370.
9. Ravshanova, N. Main ways and methods of forming students' reflective skills in the process of professional and pedagogical training // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 2025, 3(1).
10. Ravshanova, N. N., Nuraliyeva, R. R. qizi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish // Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 2025, 3(1). – B. 36–42.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA MUNOSABATLAR TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI

Xujaniyozova Oygul Rajabovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya" fakulteti p.f.f.d.(PhD) dotsenti
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0814-2260>

Ibodullayeva Sharifaxon Oybek qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya" fakulteti 1-kurs talabasi
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2392-8001>

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida munosabatlar tizimlarining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi pedagogik-psixologik omillar tahlil qilinadi. Barqaror va uyg'un oilaviy munosabatlarni shakllantirishda ta'lim muhiti, psixologik tayyorgarlik, muloqot qobiliyatlari, hissiy yetuklik va qadriyat yo'nalishi roliga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik strategiyalar va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining uyg'unligiga bog'liqligi ta'kidlangan. Tadqiqot natijalari yoshlar o'rtasida shaxslararo kompetensiya, hissiy aql va ijtimoiy mas'uliyatni mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash; munosabatlar tizimi; pedagogik omillar; psixologik omillar; shaxslararo munosabatlar; hissiy yetuklik; oilaviy qadriyatlar.

Abstract: This article analyzes pedagogical and psychological factors that affect the development of relationship systems in the process of preparing young people for family life. Particular attention is paid to the role of the educational environment, psychological preparation, communication skills, emotional maturity and value orientation in the formation of stable and harmonious family relationships. The study emphasizes that the effectiveness of preparing young people for family life largely depends on the harmony of pedagogical strategies and psychological support mechanisms. The results of the study emphasize the need for a comprehensive approach aimed at strengthening interpersonal competence, emotional intelligence and social responsibility among young people.

Key words: Preparing young people for family life; relationship system; pedagogical factors; psychological factors; interpersonal relationships; emotional maturity; family values.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические факторы, влияющие на развитие системы взаимоотношений в процессе подготовки молодежи к семейной жизни. Особое внимание уделяется роли образовательной среды, психологической подготовки, коммуникативных навыков, эмоциональной зрелости и ценностной ориентации в формировании стабильных и гармоничных семейных отношений. В исследовании подчеркивается, что эффективность подготовки молодежи к семейной жизни во многом зависит от гармонии педагогических стратегий и механизмов психологической поддержки. Результаты исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода, направленного на укрепление межличностной компетентности, эмоционального интеллекта и социальной ответственности среди молодежи.

Ключевые слова: Подготовка молодежи к семейной жизни; система взаимоотношений; педагогические факторы; психологические факторы; межличностные отношения; эмоциональная зрелость; семейные ценности.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda oila instituti ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar tufayli sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bu o'zgarishlar oilalar ichidagi, ayniqsa yosh juftliklar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Natijada, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi tobora ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Oilaviy munosabatlarning beqarorligi, ajralishlar sonining ortishi va yosh oilalar o'rtasidagi muloqot nizolari tizimli pedagogik va psixologik aralashuvlar zarurligini ko'rsatadi.

Yoshlar o'rtasida munosabatlar tizimini rivojlantirish hissiy, kognitiv, xulq-atvor va ijtimoiy komponentlarni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Qadriyatlarga asoslangan ta'lim, oilaga yo'naltirilgan o'quv dasturlari va interaktiv o'rganish usullari kabi pedagogik omillar oilaviy hayotga ijobiy munosabatni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bilan birga, hissiy aql, empatiya, o'zini o'zi boshqarish va stressni boshqarish kabi psixologik omillar yoshlarning oilaviy va oilaviy majburiyatlarga tayyorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda pedagogik va psixologik yondashuvlarni birlashtirish barqaror va sog'lom oilaviy munosabatlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqot yoshlar o'rtasida munosabatlar tizimini rivojlantirishga hissa qo'shadigan asosiy pedagogik-psixologik omillarni o'rganishga va ularning oila barqarorligi va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashdagi ahamiyatini asoslashga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash global va milliy adabiyotlarda murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida keng muhokama qilingan. Xalqaro tadqiqotlar muvaffaqiyatli oilani shakllantirishni ta'minlashda shaxslararo munosabatlar, hissiy yetuklik, rolga moslashish va muloqot qobiliyatining muhimligini ta'kidlaydi.

Masalan, M.Bowen^[1] oilani murakkab tizim sifatida tasavvur qiladi va shaxslararo munosabatlarning sifati oila barqarorligiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

V.Satir^[2] sog'lom oilaviy dinamikani rivojlantirishda o'zini anglash, empatiya va konstruktiv muloqot ko'nikmalarining rolini ta'kidlaydi.

E.H.Erikson^[3] shuningdek, o'smirlilik va erta voyaga yetganlik davrida psixososyal rivojlanishning shaxslarni oilaviy va oilaviy majburiyatlarga tayyorlashning muhim davri sifatidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Xalqaro tadqiqotlardan tashqari, milliy tadqiqot va siyosat hujjatlari yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda pedagogik va psixologik omillarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

V.M.Karimova^[4], S.A.Raximov va R.H.Jo'rayev^[5] ta'lim dasturlari orqali oilaviy qadriyatlar, shaxslararo ko'nikmalar va axloqiy normalarni rivojlantirishni muhokama qiladilar.

M.N.Abdullayeva^[6] yoshlarda psixologik tayyorgarlik va ijtimoiy mas'uliyatning rolini ta'kidlab, maktablar va jamoat joylarida maqsadli aralashuvlar oilaning tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, O'zbekistondagi so'nggi qonunchilik va davlat dasturlari davlatning oila institutlarini mustahkamlashga sodiqligini ta'kidlaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oila institutini mustahkamlash va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida^[7] maktablar, oilalar va ijtimoiy tashkilotlarni qamrab oluvchi keng qamrovli tashabbuslar belgilangan.

Xuddi shunday, "2022–2026-yillarda O'zbekistonda yoshlar siyosati konsepsiyasi"da yoshlar o'rtasida oilaviy qadriyatlar, ijtimoiy ko'nikmalar va hissiy kompetentsiyani shakllantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan^[8].

Ushbu tadqiqotlar birgalikda yoshlarni oilaviy hayotga samarali tayyorlash pedagogik strategiyalar, psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va siyosatga asoslangan tashabbuslarni birlashtirgan kompleks yondashuvni talab qilishini ko'rsatadi. Adabiyotlarda yoshlarda shaxslararo kompetentsiya, hissiy aql va axloqiy yo'nalishni rivojlantirish barqaror va uyg'un oilaviy munosabatlarni ta'minlash uchun juda muhim ekanligi ta'kidlangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda munosabatlar tizimini rivojlantirish bo'yicha tadqiqot aralash usullarga asoslangan bo'lib, keng qamrovli va ishonchli natijalarni ta'minlash uchun ham sifat, ham miqdoriy tadqiqot usullarini birlashtiradi. Ushbu metodologiya yoshlarning oilaviy hayotga tayyorligiga ta'sir qiluvchi pedagogik va psixologik omillarni batafsil tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotda tavsifiy va analitik dizayn qo'llaniladi. Tavsiflovchi jihat yoshlar o'rtasida shaxslararo munosabatlarning rivojlanishiga hissa qo'shadigan pedagogik va psixologik omillarni aniqlash va tasniflashni o'z ichiga oladi. Analitik jihat ushbu omillar va yosh shaxslarning oilaviy hayotga tayyorlik darajasi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan.

Tadqiqot populyatsiyasi O'zbekistondagi o'rta va oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan yosh shaxslardan iborat. Turli ijtimoiy, madaniy va mintaqaviy kelib chiqishlar bo'yicha vakillikni ta'minlash uchun stratifikatsiyalangan tasodifiy tanlab olish yordamida 300 respondentdan iborat namunalar tanlab olindi. Oilaga yo'naltirilgan munosabat va shaxslararo ko'nikmalarni rivojlantirishdagi potensial gender farqlarini hisobga olish uchun erkak va ayol ishtirokchilar ham kiritildi.

1. **So'rovnomalar va so'rovnomalar:** Ishtirokchilarning oilaviy hayotga munosabati, muloqot qobiliyatlari, hissiy yetukligi va shaxslararo kompetentsiyasini baholash uchun standartlashtirilgan vositalardan foydalanildi.
2. **Suhbatlar:** Tanlangan ishtirokchilar bilan ularning oilaviy hayotga oid tajribalari, motivatsiyalari va kutganlari haqida sifatli ma'lumot olish uchun yarim tuzilgan suhbatlar o'tkazildi.
3. **Kuzatuv usullari:** Pedagogik aralashuvlarni baholash uchun oilaviy qadriyatlar va shaxslararo ko'nikmalarga qaratilgan sinf mashg'ulotlari, seminarlar va treninglar kuzatildi.
4. **Hujjatlarni tahlil qilish:** Tadqiqotni milliy doirada kontekstlashtirish uchun yoshlar va oilaga tayyorgarlik bilan bog'liq tegishli milliy qonunchilik, siyosat hujjatlari va ta'lim dasturlari tahlil qilindi.

So'rovnomalar va so'rovnomalardan olingan miqdoriy ma'lumotlar pedagogik-psixologik omillar va yoshlarning tayyorgarligi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun tavsifli statistika (o'rtacha, chastota, foiz) va xulosa statistikasi (korrelyatsiya va regressiya tahlili) yordamida tahlil qilindi. Suhbatlar va kuzatuvlardan olingan sifatli ma'lumotlar tematik tahlil yordamida tahlil qilindi, shaxslararo kompetentsiya, hissiy intellekt va qadriyatlarga yo'naltirilganlik haqidagi takrorlanuvchi naqshlar, mavzular va tushunchalarni aniqladi.

Barcha ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi haqida ma'lumot berildi va ishtirok etishdan oldin ularning xabardor roziligi olindi. Tadqiqot jarayonida maxfiylik va anonimlik saqlandi. Tadqiqot ijtimoiy fanlar bo'yicha tadqiqotlarning axloqiy ko'rsatmalariga amal qildi, ishtirokchilarning huquqlari va madaniy qadriyatlariga hurmatni ta'minladi.

Tadqiqotda ijtimoiy maqsadga muvofiqlik tarafdashligi ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'z-o'zidan xabar qilingan ma'lumotlarga tayanish kabi potentsial cheklovlar tan olinadi. Bundan tashqari, tadqiqot O'zbekistondagi muayyan ta'lim va madaniy sharoitlarda olib boriladi, bu esa natijalarning boshqa mamlakatlar uchun umimlashtirilishiga ta'sir qilishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotda 18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan 300 nafar yosh ishtirok etdi, ularning gender taqsimoti deyarli teng (52% ayollar, 48% erkaklar). Tahlil oilaviy hayotga tayyorlikka ta'sir qiluvchi pedagogik va psixologik omillarga oid bir qancha muhim tendentsiyalarni aniqladi.

Birinchidan, ishtirokchilar o'rtasidagi shaxslararo kompetensiya odatda o'rtacha yoki yuqori edi. Respondentlarning taxminan 68% yaxshi rivojlangan muloqot qobiliyatlari, hamdardlik va nizolarni hal qilish qobiliyatlarini namoyish etdi. Biroq, ishtirokchilarning 32% bu ko'nikmalarning pastroq darajasini namoyish etdi, bu esa yoshlarning katta qismi uchun maqsadli ta'lim va psixologik aralashuvlar hali ham zarurligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, hissiy yetuklik muhim omil sifatida paydo bo'ldi. Respondentlarning taxminan 60% stressni boshqarish, his-tuyg'ularni to'g'ri ifoda etish va boshqalarga hamdardlik bildirish qobiliyatiga ega ekanliklarini aytishdi - bu kelajakdagi oilaviy hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar. Qolgan 40% cheklangan hissiy tartibga solishni namoyish etdi, bu kelajakdagi munosabatlardagi muammolar uchun potentsial xavfni ta'kidladi.

Uchinchidan, tadqiqot oilaviy qadriyatlarga bo'lgan munosabatni o'rganib chiqdi. Ko'pgina ishtirokchilar (75%) sadoqat, mas'uliyat va o'zaro hurmat kabi qadriyatlarning muhimligini tan olishdi. Shunga qaramay, yoshlarning 25 foizi cheklangan xabardorlik yoki ikkilanishni namoyon etdi, bu esa axloqiy va oilaviy qadriyatlarga qaratilgan ta'lim dasturlarini yanada kuchaytirish mumkinligini ko'rsatadi.

Seminarlar, rol o'ynash va guruh muhokamalari kabi pedagogik aralashuvlarni kuzatish ishtirokchilarning shaxslararo munosabatlar va oilaviy rollarni tushunishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Miqdoriy tahlil bunday aralashuvlarda ishtirok etish va munosabatlar kompetensiyasi darajasi o'rtasida ijobiy bog'liqlikni tasdiqladi. Ushbu topilmalar interaktiv va tajribaviy o'qitish usullari yoshlarni oilaviy majburiyatlarga tayyorlashda samarali ekanligini ko'rsatadi.

Gender farqlari ham aniqlandi. Ayol ishtirokchilar erkak ishtirokchilarga nisbatan hissiy yetuklik va muloqot qobiliyatlari bo'yicha biroz yuqoriroq ball olishdi, bu esa erkaklar ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu pedagogik va psixologik tayyorgarlik dasturlarida genderga sezgir yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, topilmalar pedagogik va psixologik omillar yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydi. Samarali tayyorgarlik ta'lim strategiyalari, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy siyosat tashabbuslarini birlashtirishni talab qiladi. Muloqot ko'nikmalarini, axloqiy qadriyatlarni va shaxslararo kompetensiyani oshiradigan pedagogik aralashuvlar, hissiy yetuklik va stressni boshqarishni yaxshilaydigan psixologik strategiyalar bilan birgalikda, mas'uliyatli va ijtimoiy ongli yosh kattalarni shakllantirishga hissa qo'shadi.

Ta'lim muassasalari shaxslararo va hissiy ko'nikmalarni rivojlantiradigan dasturlarga ustuvor ahamiyat berishlari kerak, siyosatchilar esa yoshlarning oilaviy hayotga tayyorligini mustahkamlashga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashlari kerak. Uzoq muddatli natijalarni baholash va yoshlarning barqaror va uyg'un oilaviy munosabatlarni o'rnatishini ta'minlash uchun aralashuv strategiyalarini takomillashtirish maqsadida tadqiqotlarni davom ettirish tavsiya etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda pedagogik va psixologik omillarning muhim rolini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxslararo kompetensiya, hissiy yetuklik va oilaviy qadriyatlarni rivojlantirish barqaror va uyg'un oilaviy munosabatlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ishtirokchilarning aksariyati ushbu kompetensiyalarning o'rtacha yoki yuqori darajasini namoyish etgan bo'lsa-da, yoshlarning katta qismi hissiy tartibga solish, muloqot qobiliyatlari va oilaviy qadriyatlarni anglashda kamchiliklarni ko'rsatdi.

Seminarlar, rol o'ynash mashqlari va guruh muhokamalari kabi pedagogik aralashuvlar ishtirokchilarning shaxslararo munosabatlar va oilaviy majburiyatlarni tushunishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ko'rsatildi. Bowen, Satir va Erikson tomonidan o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlarga muvofiq, hissiy yetuklik va psixososyal tayyorgarlik oilaviy hayotga muvaffaqiyatli moslashishning asosiy bashorat qiluvchi omillari sifatida paydo bo'ldi. Gender farqlari shuni ko'rsatadiki, erkak va ayol yoshlar, ayniqsa hissiy va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda moslashtirilgan yondashuvlardan foyda olishlari mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot yoshlarning oilaviy hayotga yetarlicha tayyor bo'lishini ta'minlash uchun ta'lim strategiyalari, psixologik qo'llab-quvvatlash va siyosatga asoslangan tashabbuslarni birlashtirish zarurligini tasdiqlaydi. Bunday keng qamrovli yondashuv nafaqat yoshlarning individual farovonligiga, balki kengroq ijtimoiy barqarorlik va oilaviy hamjihatlikka ham hissa qo'shadi.

Yuqoridagi izlanishlardan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Maktablar va universitetlar muloqot qobiliyatlari, hissiy intellekt, nizolarni hal qilish qobiliyatlari va oilaviy qadriyatlar haqida xabardorlikni rivojlantirishga qaratilgan tuzilgan dasturlarni amalga oshirishlari kerak. Tajribaviy o'rganishni kuchaytirish uchun rol o'ynash, simulyatsiyalar va guruh muhokamalari kabi interaktiv usullarga ustuvor ahamiyat berish kerak.
2. Milliy va mintaqaviy yoshlar siyosati yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga urg'u berishda davom etishi kerak. Tashabbuslar psixologik maslahat, oilaviy seminarlar va shaxslararo kompetensiya va axloqiy qadriyatlarning ahamiyatini targ'ib qiluvchi kampaniyalarni o'z ichiga olishi kerak.
3. Oilalar yoshlarni oilaviy majburiyatlarni tushunish va amalda qo'llashga yo'naltirishda faol ishtirok etishlari kerak. Ota-onalarning ijobiy modellashtirishi, qo'llab-quvvatlovchi muloqot va hissiy tartibga solishni rag'batlantirish sog'lom shaxslararo xatti-harakatlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir.
4. Vaqt o'tishi bilan pedagogik va psixologik aralashuvlarning samaradorligini kuzatish uchun uzunlamasına tadqiqotlar tavsiya etiladi. Keyingi tadqiqotlar yoshlarning oilaviy hayotga tayyorligiga ta'sir qiluvchi madaniy, mintaqaviy va ijtimoiy-iqtisodiy omillarni o'rganishi kerak.
5. Yoshlarni tayyorlash dasturlari erkak va ayol ishtirokchilarning noyob ehtiyojlarini qondirish uchun turli yondashuvlarni o'z ichiga olishi, hissiy va shaxslararo kompetensiyalarni rivojlantirish uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bowen M. "Family Therapy in Clinical Practice". New York: Jason Aronson, 2004. 512 p.
2. Satir V. "The New Peoplemaking. Palo Alto: Science and Behavior Books", 1988. 365 p.
3. Erikson E. H. "Identity: Youth and Crisis". New York: W. W. Norton & Company, 1994. 336 p.
4. Karimova V. M. "Oila psixologiyasi" : darslik. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 240 b.
5. Raximov S. A., Jo'rayev R. H. "Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik asoslari". Toshkent: O'qituvchi, 2019. 198 b.
6. Abdullayeva M. N. "Yoshlarning oilaviy munosabatlarga psixologik tayyorgarligi masalalari" Pedagogik ta'lim jurnali. 2021. №4. B. 45–50.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Oila institutini mustahkamlash va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risidagi qarori". Toshkent, 2022.
8. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar siyosati konsepsiyasi (2022–2026). Toshkent, 2022.

KURASHCHI QIZLARNING TEXNIK HARAKATLARINING KINEMATIK VA KINETIK MODELLASHTIRISH

Xomudjonova Feruza Komiljon qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Jismoniy madaniyat kafedrasini mudiri

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik modellashtirish asosida tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda bo'g'im burchaklari, burchak tezligi, chiziqli siljish, kuch yo'nalishlari, kuch momentlari va impuls kabi biomekanik ko'rsatkichlar o'rganiladi. Harakatlarning samaradorligini aniqlash orqali eng maqbul texnik modellar ishlab chiqiladi. Olingan natijalar mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, texnik xatolarni bartaraf etish hamda jarohatlar xavfini kamaytirishga xizmat qiladi. Ushbu modellar murabbiylar uchun texnik tayyorgarlikni takomillashtirishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: biomekanika, kinematik tahlil, kinetik tahlil, kurashchi qizlar, texnik harakatlar, sport tayyorgarligi.

Abstract: This study focuses on the kinematic and kinetic modeling of technical movements performed by female wrestlers in order to improve training effectiveness and optimize motor performance. The research analyzes biomechanical parameters such as joint angles, angular velocity, linear displacement, force vectors, moments of force, and impulse during the execution of key wrestling techniques. By applying motion analysis and biomechanical modeling, the study identifies the most efficient movement patterns and critical phases of technical actions. The results contribute to the development of scientifically grounded training methods aimed at enhancing coordination, strength, and technical accuracy in female wrestlers. The proposed models can be used by coaches to correct movement errors, prevent injuries, and improve competitive performance.

Key words: biomechanics, kinematic modeling, kinetic modeling, female wrestlers, technical actions, motor control, sports performance.

Аннотация: Данное исследование посвящено кинематическому и кинетическому моделированию технических действий девушек-борцов. В работе анализируются такие биомеханические параметры, как углы в суставах, угловая скорость, линейное перемещение, векторы силы, моменты сил и импульс. На основе биомеханического анализа выявляются наиболее эффективные двигательные модели выполнения технических приёмов. Полученные результаты позволяют научно обосновать тренировочный процесс, скорректировать технические ошибки и снизить риск травматизма. Разработанные модели могут быть использованы тренерами для повышения качества технической подготовки и спортивных результатов.

Ключевые слова: биомеханика, кинематическое моделирование, кинетическое моделирование, девушки-борцы, технические действия, спортивная подготовка.

KIRISH

Zamonaviy sport tayyorgarligi tizimida texnik mahoratni takomillashtirish masalasi jismoniy sifatlarni rivojlantirish bilan bir qatorda, harakatlarning biomekanik qonuniyatlarini chuqur tahlil qilishni ham talab etadi. Kurash sport turi yuqori koordinatsiya, tezkorlik, kuch va muvozanatni bir vaqtda namoyon etishni talab qiluvchi murakkab harakatlar majmuasidan iborat bo'lib, bunda har bir texnik amal aniq kinematik va kinetik xususiyatlarga ega bo'ladi. Ayniqsa, kurashchi qizlar tayyorgarligida texnik harakatlarning samaradorligini oshirish masalasi o'ziga xos fiziologik, morfologik va psixomotor xususiyatlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ushbu omillarni e'tiborga olmasdan yuqori sport natijalariga erishish mushkul hisoblanadi. Sport harakatlarini ilmiy asosda modellashtirish jarayoni nafaqat harakat tuzilmasini aniqlash, balki uning fazoviy-vaqt parametrlarini chuqur tahlil qilish imkonini ham beradi. Kinematik modellashtirish harakatlarning trayektoriyasi, tezligi, tezlanishi va bo'g'im burchaklarining o'zgarishini aniqlashga xizmat qilsa, kinetik modellashtirish kuchlar, momentlar va impulsning taqsimlanishini baholashga yo'naltirilgan bo'ladi. Ushbu ikki yo'nalishning uyg'unligi texnik harakatlarning eng maqbul variantlarini aniqlash hamda sportchining individual imkoniyatlariga moslashtirilgan mashg'ulot modellarini ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Kurashda bajariladigan texnik harakatlar murakkab dinamik tizim sifatida namoyon bo'ladi – bunda sportchining tayanch-harakat apparati, markaziy va periferik nerv tizimi hamda mushaklar faoliyati o'zaro uzviy bog'langan holda ishlaydi. Har bir texnik amal aniq fazalardan tashkil topgan bo'lib, ushbu fazalarda kuchning yo'nalishi, tana segmentlarining o'zaro joylashuvi va harakatlar ketma-ketligi natijaning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishini belgilaydi. Shu sababli texnik harakatlarning faqat tashqi ko'rinishiga emas, balki ularning ichki mexanizmlariga ham e'tibor qaratish talab etiladi. Kurashchi qizlarning texnik tayyorgarligi masalasi alohida ilmiy yondashuvni talab qiladi, chunki ularning harakat mexanikasida mushak kuchi taqsimoti, harakat amplitudasi, muvozanatni saqlash strategiyalari va energetik sarf kabi omillar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu farqlarni e'tiborga olmagan holda ishlab chiqilgan mashg'ulot dasturlari texnik rivojlanishning sekinlashishiga, jarohatlar xavfining ortishiga va sport natijalarining barqaror bo'lmazligiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik modellashirish ularning individual xususiyatlariga mos mashg'ulot tizimini yaratishda muhim metodologik vosita sifatida qaraladi.

Texnik harakatlarni modellashirish jarayoni trenerlar uchun faqat nazariy ahamiyatga ega bo'lib qolmasdan, balki amaliy jihatdan ham muhim hisoblanadi. Biomekanik modellar yordamida harakatlardagi keraksiz fazalar aniqlanadi, energiya sarfini kamaytiruvchi optimal yo'nalishlar belgilanadi hamda muvozanatni yo'qotish xavfi yuqori bo'lgan nuqtalar aniqlanadi. Bu esa sportchining harakatlarini yanada tejamkor, barqaror va samarali bajarish imkonini beradi. Ayniqsa, texnik xatolarni erta aniqlash va ularni tuzatish jarayonida biomekanik tahlilning ahamiyati beqiyosdir.

So'nggi yillarda sport fanida raqamli texnologiyalar, videoanaliz, sensorli o'lchov tizimlari va matematik modellashirish usullarining keng joriy etilishi harakatlarni yanada aniqroq o'rganish imkonini bermoqda. Ushbu yondashuv kurashchi qizlarning texnik harakatlarini obyektiv baholash, ularning rivojlanish dinamikasini aniqlash va individual moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish imkonini yaratadi. Harakatlarning faqat tashqi shaklini emas, balki ichki kuchlar taqsimotini ham o'rganish sport tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik modellashirish orqali ularning bajarilish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan metodik yondashuvni ishlab chiqishdir. Ushbu yondashuv orqali harakatlarning fazoviy-vaqt xususiyatlari, kuchlar taqsimoti va energetik samaradorligi aniqlanadi hamda ularning optimal modellarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Natijada sportchilar texnik mahoratini oshirish, mashg'ulot jarayonini individuallashtirish va jarohatlar xavfini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik jihatdan modellashirishga asoslangan kompleks biomekanik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida harakatlarning fazoviy-vaqt xususiyatlari, bo'g'imlar harakati dinamikasi, tana segmentlarining o'zaro koordinatsiyasi hamda tashqi va ichki kuchlarning taqsimlanishi tizimli ravishda o'rganildi. Ushbu yondashuv texnik harakatlarning nafaqat tashqi shaklini, balki ularning ichki mexanik tuzilmasini ham aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot obyekti sifatida kurash bilan muntazam shug'ullanayotgan sportchi qizlarning asosiy texnik harakatlari tanlandi. Ushbu harakatlar musobaqa faoliyatida eng ko'p uchraydigan va natijaga bevosita ta'sir ko'rsatadigan elementlar asosida belgilandi. Har bir texnik amal alohida fazalarga ajratilib, harakatning boshlanishi, rivojlanishi va yakuniy nuqtalari aniqlandi. Bu esa harakatlarning uzluksiz tizim sifatida tahlil qilinishini ta'minladi.

Kinematik tahlil jarayonida harakatlarning trayektoriyasi, tezligi, tezlanishi hamda bo'g'im burchaklarining o'zgarish dinamikasi o'rganildi. Ushbu parametrlar sportchining fazoviy muvozanati, harakat aniqligi va texnik barqarorligini baholash imkonini beradi. Harakatning har bir bosqichi alohida o'rganilib, eng samarali yo'nalishlar va optimal amplitudalar aniqlandi.

Kinetik tahlil doirasida texnik harakatlarni bajarish jarayonida hosil bo'ladigan kuchlar, tayanch reaksiyasi, momentlar va impulslarning taqsimlanishi o'rganildi. Bu ko'rsatkichlar sportchining mushak faoliyati, tayanch bilan o'zaro ta'siri va energiya sarfini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Harakatning qaysi fazalarida ortiqcha kuch sarfi yuzaga kelishi hamda qaysi nuqtalarda jarohatlanish xavfi yuqori bo'lishi aniqlanadi. Tadqiqotda harakatlarni raqamli qayd etish, sekinlashtirilgan tahlil va matematik modellashirish usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar texnik harakatlarning aniq modellarini yaratish, ularni solishtirish va individuallashtirish imkonini berdi. Natijada har bir sportchi uchun optimal texnik bajarilish shakllari ishlab chiqildi. Olingan ma'lumotlar asosida texnik harakatlarning strukturaviy modeli shakllantirildi. Ushbu model harakatlarning ketma-ketligi, kuch taqsimoti va fazoviy muvozanatini aks ettiruvchi tizim sifatida ishlab chiqildi. Bu esa mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish va texnik tayyorgarlikni bosqichma-bosqich takomillashtirish imkonini yaratadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sport harakatlarini biomekanik nuqtai nazardan o'rganish masalasi zamonaviy sport fanida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. Ko'plab tadqiqotlarda harakatlarning tashqi shakli emas, balki ularning ichki mexanik tuzilmasi sportchining texnik mahoratini belgilovchi asosiy omil sifatida talqin qilinadi. Harakatlarning fazoviy va vaqt bo'yicha tashkil etilishi, kuchlarning taqsimlanishi hamda mushaklar faoliyatining muvofiqligi sport natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kinematik va kinetik tahlil sport texnikasini takomillash-tirishning muhim vositasi hisoblanadi. Kinematik tahlilga bag'ishlangan ilmiy ishlarda harakatlarning trayektoriyasi, tezligi, tezlanishi va bo'g'imlar harakat amplitudasi asosiy ko'rsatkichlar sifatida qaraladi. Tadqiqotchilar kinematik parametrlar orqali sportchining muvozanatni saqlash qobiliyati, koordinatsiyasi va texnik barqarorligini baholash mumkinligini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, murakkab koordinatsion harakatlarda har bir fazaning aniq bajarilishi umumiy natijaning samaradorligini belgilaydi. Harakatning vaqt bo'yicha to'g'ri taqsimlanishi energiya sarfini kamaytirish va texnik barqarorlikni oshirish imkonini beradi.

Kinetik yondashuv esa harakatlarni bajarish jarayonida hosil bo'ladigan kuchlar, tayanch reaksiyasi, momentlar va impulsning o'zaro ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Ilmiy adabiyotlarda kuchlarning optimal taqsimlanishi mushak zo'riqishini kamaytirishi, harakatni yanada tejamkor va xavfsiz bajarish imkonini berishi qayd etiladi. Shu bilan birga, noto'g'ri kuch yo'nalishi yoki ortiqcha yuklanish jarohatlanish xavfini oshirishi mumkin. Bu holat sportchilarning uzoq muddatli tayyorgarligida muhim muammo sifatida qaraladi. Kurash sport turiga oid adabiyotlarda texnik harakatlar yuqori darajadagi muvozanat, tezkor qaror qabul qilish va kuchni aniq yo'naltirishni talab qiluvchi murakkab tizim sifatida tavsiflanadi. Kurash texnikasi ko'p fazali bo'lib, har bir fazada tana segmentlarining o'zaro joylashuvi va mushaklar faoliyati muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotchilar kurash harakatlarini tahlil qilishda ularni alohida elementlarga ajratish va har bir elementni biomekanik jihatdan o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. Bu yondashuv texnikani yanada mukammallashtirish va individual xususiyatlarga moslashtirish imkonini beradi.

Ayollar sportiga bag'ishlangan tadqiqotlarda harakat mexanikasining erkaklarnikidan farq qilishi ko'rsatib o'tiladi. Mushak kuchining taqsimlanishi, bo'g'imlarning harakat amplitudasi, muvozanatni saqlash strategiyalari va energetik sarf o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Shu sababli ayollar sportidagi texnik tayyorgarlikni umumiy modellar asosida emas, balki maxsus biomekanik yondashuv asosida tashkil etish zarur deb hisoblanadi. Bu fikr kurashchi qizlarning texnik harakatlarini alohida o'rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va videoanaliz usullarining sport faniga kirib kelishi biomekanik tadqiqotlarning aniqligini sezilarli darajada oshirdi. Yuqori tezlikda yozib olish, harakatni fazalar bo'yicha tahlil qilish va matematik modellashtirish texnik xatolarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy adabiyotlarda ushbu yondashuvlar sportchilarning texnik rivojlanish dinamikasini baholash va mashg'ulot jarayonini individuallashtirishda samarali vosita sifatida ko'rsatiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kinematik va kinetik modellashtirish sport harakatlarini chuqur o'rganish uchun zarur metodologik asosni yaratadi. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyati umumiy sport turlari yoki erkak sportchilarga yo'naltirilgan bo'lib, kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kompleks biomekanik tahlil qilishga bag'ishlangan ishlar yetarli emas. Shu sababli ushbu tadqiqot kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik jihatdan modellashtirish orqali mavjud ilmiy bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, nazariy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida kurashchi qizlarning texnik harakatlari kinematik va kinetik jihatdan chuqur tahlil qilindi hamda ularning bajarilish samaradorligini belgilovchi asosiy biomekanik omillar aniqlandi. Harakatlarning fazoviy tuzilmasi, vaqt bo'yicha taqsimlanishi va tana segmentlarining o'zaro muvofiqligi umumiy texnik sifatni belgilovchi muhim ko'rsatkichlar sifatida namoyon bo'ldi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, harakatlarning fazalari orasidagi muvozanatning buzilishi texnik aniqlikning pasayishiga va ortiqcha energiya sarfiga olib keladi. Kinematik tahlil davomida harakat trayektoriyasining aniqligi, bo'g'im burchaklarining o'zgarish ketma-ketligi va tezlikning fazalar bo'yicha taqsimlanishi muhim ahamiyat kasb etdi. Eng samarali texnik harakatlarda bo'g'imlar harakati bir maromda, keskin uzilishsiz amalga oshgani kuzatildi. Bunda harakatning boshlang'ich fazasida tezlikning bosqichma-bosqich ortishi, asosiy fazada maksimal qiymatga yetishi va yakuniy fazada silliq pasayishi texnik barqarorlikni ta'minlashi aniqlandi. Aksincha, tezlikning keskin o'zgarishi muvozanatning buzilishiga va harakat aniqligining pasayishiga sabab bo'ldi.

Harakat amplitudasining tahlili shuni ko'rsatdiki, optimal amplituda doirasida bajarilgan texnik amallar mushak zo'riqishini kamaytirib, harakatning tejamkorligini oshiradi. Ortiqcha amplituda ortiqcha kuch sarfiga, yetarli bo'lmagan amplituda esa texnikaning samaradorligi pasayishiga olib keladi. Bu holat har bir sportchi uchun individual optimal harakat chegaralarini aniqlash zarurligini ko'rsatadi. Kinetik tahlil natijalari texnik harakatlarning kuch taqsimoti bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Harakatning asosiy fazalarida kuchning to'g'ri yo'naltirilishi texnik samaradorlikni oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot jarayonida

aniqlanishicha, kuchning noto'g'ri yo'nalishi harakatning barqarorligini pasaytirib, sportchining muvozanatini yo'qotishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, ayrim fazalarda kuchning ortiqcha to'planishi mushaklar zo'riqishini oshirib, jarohatlanish xavfini kuchaytiradi. Momentlar va impulslarning tahlili shuni ko'rsatdiki, samarali texnik harakatlarda tana segmentlari o'zaro uyg'unlikda ishlaydi. Bunda pastki tana qismlaridan hosil bo'lgan impuls yuqori tana segmentlariga uzatiladi va yakuniy fazada maksimal mexanik samaradorlik hosil bo'ladi. Ushbu mexanizmning buzilishi texnik kuchning kamayishiga va harakat aniqligining pasayishiga olib keladi.

Tadqiqot natijalari asosida kurashchi qizlarning texnik harakatlarini modellashtirish imkoniyati yaratildi. Ushbu modellar harakatlarning optimal fazoviy tuzilmasini, kuch taqsimotini va vaqt bo'yicha ketma-ketligini aks ettiradi. Modellar yordamida harakatlardagi kamchiliklar aniqlandi va ularni tuzatish uchun moslashtirilgan mashg'ulot elementlari ishlab chiqildi. Bu esa texnik tayyorgarlik jarayonini individuallashtirish imkonini berdi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, biomekanik modellashtirish nafaqat texnikani takomillashtirish, balki jarohatlar xavfini kamaytirishda ham muhim ahamiyatga ega. Harakatlarning eng ko'p yuklama tushadigan fazalari aniqlanib, ularga moslashtirilgan mashqlar ishlab chiqildi. Bu mashqlar mushaklar barqarorligini oshirishga, bo'g'imlarni mustahkamlashga va umumiy harakat nazoratini yaxshilashga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik modellashtirish asosida o'rganish mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv orqali harakatlarning eng samarali variantlari aniqlanadi, sportchining individual xususiyatlariga mos texnik modellar shakllantiriladi va texnik mahoratning barqaror rivojlanishi ta'minlanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari kurashchi qizlarning texnik harakatlarini kinematik va kinetik jihatdan modelashtirish ularning sport mahoratini oshirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Harakatlarning fazoviy tuzilmasi, vaqt bo'yicha taqsimlanishi hamda kuchlarning yo'nalishi texnik samaradorlikni belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, har bir texnik amal bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan bir necha fazalardan iborat bo'lib, ushbu fazalarning uyg'unligi umumiy natijani belgilaydi. Kinematik tahlil harakatlarning optimal trayektoriyasini, bo'g'im burchaklarining muvofiqligini va tezlikning bosqichma-bosqich o'zgarishini aniqlash imkonini berdi. Ushbu ko'rsatkichlar sportchining muvozanatni saqlashi, harakat aniqligi va texnik barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kinetik tahlil esa kuchlar, momentlar va impulslarning taqsimlanishini baholash orqali texnik harakatlarning ichki mexanik mexanizmlarini ochib berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kuchning noto'g'ri yo'naltirilishi hamda yuklamaning notekis taqsimlanishi texnik xatolarga va jarohatlanish xavfining oshishiga olib keladi.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan modellar texnik harakatlarning eng samarali variantlarini aniqlash imkonini berdi. Ushbu modellar murabbiylar uchun mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish, texnik xatolarni erta aniqlash hamda sportchilarning individual xususiyatlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim metodik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, kurashchi qizlarning tayyorgarligida biomekanik yondashuvlardan foydalanish texnik mahoratni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Kinematik va kinetik modellashtirish asosida olib borilgan tahlil kurashchi qizlarning texnik tayyorgarligini yangi sifat bosqichiga olib chiqish imkonini beradi. Ushbu yondashuv texnik harakatlarni faqat tashqi shakli bo'yicha emas, balki ularning ichki mexanik tuzilmasi asosida takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu esa sport natijalarining barqaror o'sishini ta'minlash bilan birga, jarohatlar xavfini kamaytirish va mashg'ulot samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedov, M. M. Sportda harakatlarning biomexanik tahlili. – Toshkent: O'zDJTI nashriyoti, 2021. – 212 b.
2. Bartlett, R. Introduction to Sports Biomechanics. – London: Routledge, 2014. – 362 p.
3. Knudson, D. Biomechanical Principles of Human Movement. – Champaign: Human Kinetics, 2013. – 292 p.
4. Mirzaev, R. R. Kurashchilarning texnik tayyorgarligini takomillashtirishda biomexanik tahlilning ahamiyati // Jismoniy tarbiya va sport ilmiy jurnali, № 2, 2022. – B. 45–52.
5. Nuriddinov, A. Modern approaches to biomechanical modeling of wrestling techniques // Sport Science Review, Vol. 31, No. 4, 2021. – P. 67–75.
6. Бекназаров, А. Ш. Ayol sportchilarda texnik harakatlarning kinematik tahlili. – Samarqand: DSPI nashriyoti, 2020. – 178 b.
7. Ким, С. В. Кинетическая структура движений спортсмена. – Санкт-Петербург: Спорт, 2018. – 256 с.
8. Хайруллин, Р. Р. Биомеханика спорта. – Москва: Академия, 2019. – 248 с.
9. Холодов, Ж. К., Кузнецов, В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта. – Москва: Академия, 2020. – 432 с.
10. O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi. Kurash sport turi bo'yicha malaka dasturi. – Toshkent, 2022. – 88 b.

O'SMIRLIK DAVRIDAGI INQIROZ VA UNING MUAMMOLARINING PSIXOLOGIK RIVOJLANISH MEXANIZMLARI

Xujaniyozova Oygul Rajabovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya" fakulteti p.f.f.d.(PhD)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0814-2260>

Maksudbekova Shaxzoda Sherzod qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya" fakulteti 1-kurs talabasi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6431-7739>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik inqirozining paydo bo'lishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan asosiy psixologik mexanizmlar o'rganiladi, ayniqsa hissiy tartibga solish, shaxsni shakllantirish, o'zini o'zi anglash va ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonlariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda o'smirlarning psixologik bardoshliligi va moslashuvchan qobiliyatlarini shakllantirishda oila, maktab va ijtimoiy muhitning roli ta'kidlangan. Topilmalar o'smirlik inqirozining salbiy oqibatlarini kamaytirish va ijobiy rivojlanish natijalarini ta'minlashda erta psixologik yordam va maqsadli aralashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: O'smirlik inqirozi, psixologik rivojlanish, shaxsni shakllantirish, hissiy tartibga solish, xulq-atvor muammolari, o'smirlik.

Abstract: This article examines the main psychological mechanisms that contribute to the emergence and development of the adolescent crisis, with particular attention to the processes of emotional regulation, personality formation, self-awareness, and social interaction. The study emphasizes the role of the family, school, and social environment in the formation of adolescents' psychological resilience and adaptive abilities. The findings emphasize the importance of early psychological support and targeted interventions in reducing the negative consequences of the adolescent crisis and ensuring positive developmental outcomes.

Key words: Adolescent crisis, psychological development, personality formation, emotional regulation, behavioral problems, adolescence.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные психологические механизмы, способствующие возникновению и развитию подросткового кризиса, с особым вниманием к процессам эмоциональной регуляции, формирования личности, самосознания и социального взаимодействия. В исследовании подчеркивается роль семьи, школы и социальной среды в формировании психологической устойчивости и адаптивных способностей подростков. Результаты подчеркивают важность ранней психологической поддержки и целенаправленных вмешательств для снижения негативных последствий подросткового кризиса и обеспечения позитивных результатов развития.

Ключевые слова: Подростковый кризис, психологическое развитие, формирование личности, эмоциональная регуляция, поведенческие проблемы, подростковый возраст.

KIRISH

O'smirlik bolalik va kattalar o'rtasidagi o'tish davrini ifodalaydi va psixologik rivojlanishning eng murakkab va sezgir bosqichlaridan biri sifatida keng tan olingan. Ushbu rivojlanish bosqichi jismoniy yetuklik, kognitiv qobiliyatlar, hissiy tajribalar va ijtimoiy munosabatlardagi chuqur o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Natijada, o'smirlar ko'pincha psixologik, hissiy va xulq-atvor muammolari orqali namoyon bo'ladigan ichki inqirozga duch kelishadi.

O'smirlik inqirozi shunchaki patologik hodisa emas, balki shaxsiy shaxs, avtonomiya va o'zini anglashning shakllanishi bilan bog'liq tabiiy va rivojlanish bilan belgilanadigan jarayondir. Biroq, ichki va tashqi talablar o'smirning kurashish qobiliyatidan oshib ketganda, bu inqiroz kuchayishi va noto'g'ri xatti-harakatlarga, hissiy kasalliklarga va ijtimoiy moslashishdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bu bosqichda xavotir, tajovuzkorlik, o'zini past baholash va shaxsni chalkashtirish kabi muammolar tez-tez kuzatiladi.

Psixologik rivojlanish mexanizmlari o'smirlarning inqirozli vaziyatlarni qanday boshdan kechirishi va hal qilishini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Hissiy tartibga solish, o'zini o'zi boshqarish, kognitiv qayta qurish va ijtimoiy taqqoslash kabi mexanizmlar o'smirlarning rivojlanish muammolariga bo'lgan munosabatiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Bundan tashqari, ota-onalar, tengdoshlar va o'qituvchilar bilan shaxslararo munosabatlarning sifati o'smirlarning psixologik rivojlanish yo'nalishiga kuchli ta'sir qiladi.

Tez ijtimoiy o'zgarishlar, raqamlashtirish va ijtimoiy bosimning ortib borishi sharoitida o'smirlar inqirozini o'rganishning dolzarbligi yanada oshdi. Zamonaviy o'smirlar murakkab ijtimoiy muhit, akademik stress va axborotning haddan tashqari yuklanishiga duchor bo'ladilar, bu esa psixologik zaiflikni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun, o'smirlar inqirozi davrida psixologik rivojlanish mexanizmlarini aniqlash va tahlil qilish o'qituvchilar, psixologlar va siyosatchilar uchun katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqola o'smirlar inqirozi va u bilan bog'liq muammolarning asosida yotgan psixologik rivojlanish mexanizmlarini o'rganishga va ushbu muhim rivojlanish davrida muvaffaqiyatli moslashish va shaxsiy o'sishga hissa qo'shadigan asosiy omillarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot o'smirlarning ruhiy farovonligi va sog'lom rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan samarali psixologik va pedagogik aralashuvlarni ishlab chiqish uchun nazariy asos yaratishga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'smirlik inqirozi muammosi va uning psixologik rivojlanish mexanizmlari rivojlanish psixologiyasi, pedagogikasi va ijtimoiy fanlarda keng o'rganilgan. O'smirlik davri intensiv biologik yetuklik va chuqur psixologik o'zgarishlar bilan ajralib turadigan muhim davr hisoblanadi, bu ko'pincha ichki nizolar va xulq-atvor qiyinchiliklariga olib keladi. Tadqiqotchilar o'smirlik inqirozi shaxsning shakllanishi, hissiy tartibga solish va ijtimoiy moslashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tabiiy rivojlanish hodisasi ekanligini ta'kidlaydilar.

Klassik psixologik nazariyalar o'smirlik inqirozini tushunish uchun nazariy asos yaratadi. Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi o'smirlikni "shaxs va rol chalkashligi" bosqichi sifatida belgilaydi^[1], bu erda shaxslar faol ravishda o'zini o'zi belgilash va shaxsiy qadriyatlarni izlaydilar. Ushbu inqirozni hal qilmaslik shaxsning tarqalishiga, o'ziga past baho berishga va hissiy beqarorlikka olib kelishi mumkin. Xuddi shunday, Vygotskiy psixologik rivojlanishning ijtimoiy mohiyatini ta'kidlab, o'smirlik inqirozi o'sib borayotgan shaxsiy ehtiyojlar va ijtimoiy kutishlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar natijasida paydo bo'lishini ta'kidlaydi^[2].

Zamonaviy empirik tadqiqotlar o'smirlik psixologik rivojlanishining asosiy mexanizmlariga qaratilgan. Steinbergning fikriga ko'ra^[3], o'smirlik davrida hissiy reaktivlik va o'zini o'zi boshqarishning yetarli emasligi stress, xavotir va tavakkalchilik xatti-harakatlariga moyillikni oshiradi. Neyropsixologik tadqiqotlar limbik tizimning tez rivojlanishi va prefrontal korteksning sekinroq yetilishi o'rtasidagi nomutanosiblikni ta'kidlaydi, bu esa o'smirlarda impulsivlik va hissiy beqarorlikni tushuntiradi.

Tadqiqotlar, shuningdek, o'smirlarning psixologik rivojlanishini shakllantirishda oila va ta'lim muhitining rolini ta'kidlaydi^[4,5]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qo'llab-quvvatlovchi ota-onalik uslublari, ijobiy muloqot va hissiy iliqlik o'smirlik inqirozining og'irligini kamaytiradi va psixologik barqarorlikni oshiradi. Aksincha, oilaviy nizolar, avtoritar nazorat va hissiy qo'llab-quvvatlashning yo'qligi psixologik muammolarning kuchayishiga hissa qo'shadi.

Tengdoshlar bilan munosabatlar o'smirlik inqirozining yana bir muhim omili hisoblanadi. Olimlarning ta'kidlashicha, tengdoshlarni qabul qilish va ijtimoiy mansublik shaxsni shakllantirish va hissiy farovonlikda muhim rol o'ynaydi^[6]. Tengdoshlarning salbiy ta'siri, bezorilik va ijtimoiy chetlanish o'smirlik davrida depressiya, tajovuzkorlik va moslashmagan xatti-harakatlar darajasining oshishi bilan bog'liq.

Ta'lim psixologiyasi nuqtai nazaridan tadqiqotchilar maktab muhiti va o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarning muhimligini ta'kidlaydilar. Psixologik jihatdan xavfsiz va inklyuziv ta'lim muhiti o'smirlarning moslashuvchan kurashish strategiyalari va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Maktablarda qo'llaniladigan profilaktik va tuza-tuvchi psixologik aralashuvlar inqiroz bilan bog'liq muammolarni kamaytirishda samarali ekanligi aniqlandi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda o'smirlarning psixologik rivojlanishi masalasiga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Milliy tadqiqotchilar o'smirlar inqirozini axloqiy tarbiya, ijtimoiylashuv va ma'naviy rivojlanish bilan bog'liq holda tahlil qiladilar. Ular o'smirlik davridagi psixologik muammolar ijtimoiy o'zgarishlar, oilaviy tarbiya va ta'lim amaliyoti bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydilar^[10,11].

O'zbekiston Respublikasining normativ va huquqiy hujjatlarida bolalarning ruhiy salomatligini himoya qilish va ularning psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash muhimligi ta'kidlangan^[7]. Yoshlarni rivojlantirish, ta'limni isloh qilish va ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan Prezident farmonlari va davlat dasturlari ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarga ehtiyoj borligini va o'smirlar o'rtasida xulq-atvor muammolarining erta oldini olish zarurligini ta'kidlaydi^[8,9].

Umuman olganda, ko'rib chiqilgan adabiyotlar o'smirlik inqirozi biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladigan ko'p o'lchovli hodisa ekanligini ko'rsatadi. O'smirlik inqirozining psixologik rivojlanish mexanizmlarini tushunish o'smirlarning sog'lom rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlaydigan samarali psixologik va pedagogik aralashuvlarni loyihalash uchun juda muhimdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot o'smirlik inqirozi va unga bog'liq muammolarning psixologik rivojlanish mexanizmlarini o'rganish uchun ham sifat, ham miqdoriy yondashuvlarni birlashtirgan aralash usullardan foydalanadi. Tadqiqot o'smirlikning psixologik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi individual va ijtimoiy omillarni tahlil qilish uchun tuzilgan.

Sifatli yondashuv nazariy asoslarni o'rganish, inqirozning psixologik mexanizmlarini aniqlash va oila, tengdoshlar va ta'lim muhitining rolini tushunish uchun qo'llaniladi.

Miqdoriy yondashuv inqiroz bilan bog'liq psixologik muammolarning tarqalishini, ularning intensivligini va demografik va ijtimoiy o'zgaruvchilar bilan o'zaro bog'liqligini o'lchash uchun qo'llaniladi.

Tadqiqot 12 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan o'smirlarga qaratilgan, chunki bu yosh oralig'i erta, o'rta va kech o'smirlikni o'z ichiga oladi. Ishtirokchilar maktablar, yoshlar markazlari va jamoat tashkilotlaridan yosh, jins va ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqish bo'yicha vakillikni ta'minlash uchun tabaqalashtirilgan tasodifiy tanlab olish yordamida tanlanadi.

Namuna hajmi: $n = 300$ o'smir.

Ma'lumotlarni to'plash usullari

1. Anketalar va so'rovnomalar

Emotsional tartibga solish, shaxsni rivojlantirish, o'zini o'zi anglash, stress darajasi va xulq-atvor muammolarini baholovchi standartlashtirilgan vositalar.

Misollar: O'smirlar shaxsini aniqlash so'rovnomasi (AIQ), Emotsional tartibga solish so'rovnomasi (ERQ).

2. Suhbatlar va fokus-guruhlar

Inqiroz tajribalari va ularni yengish strategiyalari haqida sifatli tushuncha olish uchun o'smirlar, ota-onalar va o'qituvchilar bilan yarim tuzilgan suhbatlar.

Fokus-guruhlar o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy va maktab bilan bog'liq omillarni o'rganadilar.

3. Hujjatlarni tahlil qilish

Yoshlarning ruhiy salomatligi, ta'lim amaliyoti va psixologik qo'llab-quvvatlashga oid milliy siyosat, maktab dasturlari va huquqiy asoslarni ko'rib chiqish. O'zbekistonda prezident farmonlari, hukumat qarorlari va davlat yoshlarni rivojlantirish strategiyalari tahlilini o'z ichiga oladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotning miqdoriy tahlili shuni ko'rsatadiki, so'ralgan o'smirlarning taxminan 68% o'smirlik davrida o'rtacha va yuqori darajadagi psixologik inqirozni boshdan kechirganliklari xabar qilishgan. Ular orasida 42% hissiy beqarorlik, 35% identifikatsiya chalkashligini boshdan kechirganliklari va 28% tajovuzkorlik yoki ijtimoiy chekinish kabi xulq-atvor muammolarini ko'rsatganliklari haqida xabar berishgan. Bu natijalar o'smirlik inqirozi yoshlarning katta qismiga ta'sir qiluvchi keng tarqalgan hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

Statistik tahlil sezilarli gender farqlarini ko'rsatadi: ayollar erkaklarga nisbatan yuqori darajadagi hissiy beqarorlikni ($M = 3.8$, $SD = 0.7$) ko'rsatgan ($M = 3.4$, $SD = 0.8$), erkaklar esa xulq-atvor muammolarining yuqori tarqalishini ko'rsatgan ($\chi^2 = 7.65$, $p < 0.01$). Yoshga bog'liq farqlar ham kuzatildi: erta o'smirlar (12-14 yosh) yuqori stress darajasini qayd etishgan, katta yoshdagi o'smirlar (16-18 yosh) esa ko'proq identifikatsiya bilan bog'liq qiyinchiliklarni boshdan kechirishgan.

Regressiya tahlili shuni ko'rsatadiki, oilaviy qo'llab-quvvatlash va tengdoshlar bilan munosabatlar o'smirlarning inqirozga dosh berish qobiliyatining eng kuchli bashorat qiluvchi omillari hisoblanadi. Ko'p regressiya modeli umumiy inqiroz intensivligidagi o'zgaruvchanlikning 56% ni tushuntiradi ($R^2 = 0.56$, $F(5, 294) = 73.2$, $p < 0.001$). Xususan:

1. Ijoiy oilaviy muhit hissiy beqarorlik bilan salbiy bog'liq ($\beta = -0.42$, $p < 0.001$).
2. Tengdoshlarning kuchli qo'llab-quvvatlashi pastroq identifikatsiya chalkashligi bilan bog'liq ($\beta = -0.36$, $p < 0.01$).
3. Qo'llab-quvvatlovchi maktab muhiti xulq-atvor muammolari paydo bo'lishini kamaytiradi ($\beta = -0.29$, $p < 0.05$).

Ushbu topilmalar ijtimoiy kontekst inqiroz davrida o'smirlarning psixologik rivojlanishini sezilarli darajada shakllantirishini ta'kidlaydi. Ota-onalarning rahbarligi va tengdoshlarning qabul qilinishi darajasi yuqori bo'lgan o'smirlar ko'proq chidamlilik va moslashuvchan kurashni namoyish etadilar.

Hissiy tartibga solish mexanizmlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, o'zini tuta bilish va kognitiv yengish strategiyalari yaxshi rivojlangan o'smirlar, tartibga solish qobiliyati past bo'lgan tengdoshlariga nisbatan 35-40% kamroq xulq-atvor muammolariga duch kelishgan ($t = 4.12$, $p < 0.001$). Shaxsni shakllantirish ballari moslashuvchan yengish strategiyalari bilan ijobiy bog'liq edi ($r = 0.48$, $p < 0.01$), bu o'zini o'zi tahlil qilish va maqsadlarni belgilashda faol ishtirok etadigan o'smirlar rivojlanishdagi qiyinchiliklarni yengish uchun yaxshiroq jihozlanganligini ko'rsatadi.

Sifatli intervyular ushbu topilmalarni qo'llab-quvvatladi: ishtirokchilar ota-onalar bilan suhbatlar, o'qituvchilarning ustozligi va tengdoshlar bilan hamkorlik ularga stressni boshqarishga va shaxsiy maqsadlar haqida xabardor qarorlar qabul qilishga yordam berganini ta'kidladilar. Bunday qo'llab-quvvatlashga ega bo'lmagan o'smirlar ko'pincha yuqori xavotir, ijtimoiy chekinish va past o'ziga ishonchni boshdan kechirishgan.

Tadqiqot shuningdek, maktabga asoslangan aralashuvlar va inklyuziv ta'lim muhittari o'smirlar inqirozining og'irligini sezilarli darajada kamaytirishi aniqlandi. Psixologik maslahat, ustozlik dasturlari va darsdan tashqari mashg'ulotlarni taqdim etuvchi maktablar o'quvchilar orasida inqiroz intensivligining 20-25% ga kamayganligini xabar qilishdi. Fokus-guruh ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, o'smirlar qo'llab-quvvatlovchi o'qituvchilar va tuzilgan maktab tadbirlarini hissiy va xulq-atvor muammolarini hal qilish uchun zarur resurslar sifatida qabul qiladilar.

Umuman olganda, natijalar oilaviy aloqalarni mustahkamlash, tengdoshlar tarmog'ini rivojlantirish va moslashuvchan psixologik mexanizmlarni rivojlantirishga qaratilgan maqsadli aralashuvlar o'smirlik inqirozining salbiy ta'sirini yumshatishi va ijobiy rivojlanish natijalariga erishishi mumkinligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot natijalari o'smirlik davri shaxslar psixologik inqirozlarga juda moyil bo'lgan muhim rivojlanish bosqichi ekanligini ta'kidlaydi. So'rovda qatnashgan o'smirlarning taxminan uchdan ikki qismi o'rtacha va yuqori darajadagi inqirozlarni boshdan kechirdilar, bu hissiy beqarorlik, shaxsni chalkashtirish va xulq-atvor qiyinchiliklari orqali namoyon bo'ladi. Bu natijalar biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida o'smirlik inqirozining ko'p o'lchovli tabiatini ta'kidlaydi.

Oilaviy qo'llab-quvvatlash, tengdoshlar bilan munosabatlar va maktab muhiti o'smirlarning inqirozga dosh berish qobiliyatining asosiy omillari sifatida aniqlandi. Kuchli hissiy qo'llab-quvvatlashga, ijobiy ijtimoiy munosabatlarga va ta'lim va psixologik resurslarga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan o'smirlar yuqori chidamlilik va samaraliroq kurashish strategiyalarini namoyish etdilar. Hissiy tartibga solish va moslashuvchan kognitiv mexanizmlar stress omillarining o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'sirini vositachilik qilishda markaziy rol o'ynadi. Bundan tashqari, yosh va jins farqlari shuni ko'rsatdiki, aralashuvlar erta, o'rta va kech o'smirlarning o'ziga xos ehtiyojlariga, shuningdek, erkaklar va ayollar duch keladigan turli qiyinchiliklarga moslashtirilishi kerak.

Tadqiqot o'smirlik inqiroziga faqat salbiy hodisa sifatida qaralmasligi kerakligini ta'kidlaydi; aksincha, bu psixologik rivojlanishning tabiiy va muhim bosqichidir. Tegishli ijtimoiy va institutsional resurslar tomonidan qo'llab-quvvatlanganda, o'smirlar inqirozlarni muvaffaqiyatli yengib o'tishlari mumkin, bu esa o'ziga xoslikni shakllantirish, o'zini anglash va shaxsiy o'sishni kuchaytirishga olib keladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, o'qituvchilar, psixologlar, ota-onalar va siyosatchilar uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. **Oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimlarini mustahkamlash.** O'smirlarga stressni boshqarish va o'ziga xoslik muammolarini yengishda yordam berish uchun ota-onalarning ishtirokini, ochiq muloqotni va hissiy yo'l-yo'riqni rag'batlantirish. Oilaviy maslahat va ota-onalik dasturlari himoya omillarini yanada kuchaytirishi mumkin.

2. **Tengdoshlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish.** Ijobiy tengdoshlar bilan muloqot va ustozlik dasturlarini rag'batlantirish. Ijtimoiy ko'nikmalar bo'yicha treninglar va tuzilgan guruh faoliyati ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirishi va xulq-atvor muammolarini yumshatishi mumkin.
3. **Hissiy tartibga solish va kurashish ko'nikmalarini rivojlantirish.** Psixologik ta'limni maktab o'quv dasturlariga, jumladan, hissiy tartibga solish, muammolarni hal qilish va moslashuvchan kurashish strategiyalari bo'yicha treninglarga integratsiya qilish. Erta aralashuv dasturlari inqiroz bilan bog'liq muammolarning kuchayishining oldini olishi mumkin.
4. **Maktab muhitini yaxshilash.** Xavfsiz, inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish. Maktab psixologlariga, ustozlikka va darsdan tashqari mashg'ulotlarga kirish o'smirlar inqirozining intensivligini kamaytirishi va shaxsiy rivojlanishni rag'batlantirishi mumkin.
5. **Erta aniqlash va profilaktika choralari rag'batlantirish.** O'smirlarning psixologik farovonligini muntazam ravishda baholash yuqori xavf ostida bo'lgan shaxslarni aniqlashga yordam beradi. Uzoq muddatli moslashuv ehtimolini kamaytirish uchun maktablarda, jamoalarda va oilalarda profilaktika strategiyalarini amalga oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlar inqirozini hal qilish oilani qo'llab-quvvatlash, tengdoshlar va maktab aralashuvlari, psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish va jamoatchilik siyosatini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Erikson E. H. Identity: Yoshlik va inqiroz. Nyu-York: W. W. Norton & Company, 1968. 336 b.
2. Vygotskiy L. S. Jamiyatdagi ong: Oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi. Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti, 1978. 159 b.
3. Steinberg L. O'smirlilik. 11-nashr. Nyu-York: McGraw-Hill Education, 2017. 480 b.
4. Keysi B. J., Jons R. M., Xare T. A. O'smir miyasi // Nyu-York Fanlar Akademiyasining yilnomalari. 2008. jild. 1124. B. 111–126.
5. Lerner R. M., Steinberg L. (tahrirlar). O'smirlar psixologiyasi bo'yicha qo'llanma. 3-nashr. - Hoboken, NJ: Jon Wiley & Sons, 2009. - 1020 p.
6. Bronfenbrenner U. Inson taraqqiyoti ekologiyasi: tabiat va dizayn bo'yicha tajribalar. Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti, 1979. 330 p.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yoshlarga oid davlat siyosatini ta chora-tadbirlari to'g'risida Farmon. Toshkent, 2017.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida Farmon. Toshkent, 2022.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ta'lim odamlarda foydalanishda yordam ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida Qaror. Toshkent, 2019 yil.
10. Karimova V. M. Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. 256 b.
11. G'oziyev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2016. 384 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA IJODIY FAOLIYAT ASOSIDA BOLALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Yuldasheva Shoxida Botirovna

University of innovation technologies asisstent o'qituvchisi

Menlimuratova Gulsanem

University of innovation technologies 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat asosida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot jarayonida ijodiy faoliyatning turli shakllari, jumladan, tasviriy faoliyat, musiqiy-ritmik mashg'ulotlar, konstruktorlik ishlari, dramatizatsiya hamda erkin o'yinlar orqali bolalarda mustaqil fikrlash, tasavvur, tashabbuskorlik va muammoli vaziyatlarda ijodiy yechim topish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tajriba-sinov ishlari natijalari ijodiy faoliyatga tizimli va maqsadli yondashuv bolalarning ijodiy rivojlanish darajasini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ijodiy faoliyat, ijodiy qobiliyat, metodika, o'yin texnologiyalari, tasviriy faoliyat.

Abstract: This article explores the methodology for developing creative abilities of preschool children through the systematic organization of creative activities in preschool education institutions. The study analyzes the pedagogical potential of various forms of creative activity, including visual arts, music and rhythmic activities, construction tasks, dramatization, and free play, in fostering independent thinking, imagination, initiative, and creative problem-solving skills in children. The results of the experimental research confirm that a structured and purposeful approach to creative activities has a positive impact on the creative development of preschool learners.

Key words: preschool education, creative activity, creative abilities, methodology, play-based learning.

Аннотация: В статье рассматривается методика развития творческих способностей детей дошкольного возраста на основе организации творческой деятельности в условиях дошкольных образовательных организаций. Анализируются педагогические возможности различных видов творческой деятельности, включая изобразительную, музыкально-ритмическую, конструкторскую деятельность, драматизацию и свободную игру, в формировании у детей самостоятельного мышления, воображения, инициативности и творческого подхода к решению проблемных ситуаций. Результаты опытно-экспериментальной работы подтверждают эффективность системного и целенаправленного использования творческой деятельности в развитии творческого потенциала дошкольников.

Ключевые слова: дошкольное образование, творческая деятельность, творческие способности, методика, игровые технологии.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va ta'lim tizimining modernizatsiyalashuvi sharoitida shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi pedagogika fanining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Jamiyatning innovatsion rivojlanishi, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ehtiyoji bolalik davridan boshlab ijodiy fikrlashni shakllantirishni taqozo etadi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichi bolalarda ijodkorlik, mustaqil tafakkur va tashabbuskorlikni rivojlantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi ^[1].

Mamlakatimizda maktabgacha ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ham ushbu yo'nalishning dolzarbligini tasdiqlaydi. Xususan, Prezidentimizning 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da sohani takomillashtirish bo'yicha asosiy ustuvor vazifalar belgilangan ^[2].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarning shakllanishi ularning bilish jarayonlari, tasavvur, emotsional sezgirlik va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, aynan ijodiy faoliyat turlari - rasm chizish, konstruksiyalash, musiqiy-ritmik harakatlar, dramatisatsiya va syujetli-rolli o'yinlar bolalarda ijodiy tafakkurni faollashtiradi, o'zini erkin ifodalash va muammoli vaziyatlarda noodatiy yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi ^[3].

Shu bilan birga, amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyatdan foydalanish imkoniyatlari yetarli bo'lsa-da, ularning pedagogik imkoniyatlari har doim ham tizimli va maqsadga yo'naltirilgan holda amalga oshirilmayapti. Bu esa bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslangan yondashuv asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi ^[4].

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat asosida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, mazkur jarayonning pedagogik shart-sharoitlarini belgilash hamda samarali usul va shakllarini asoslash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning maqsadi - bolalarning tabiiy qiziqishi, tasavvuri va mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash orqali ularning har tomonlama (aqliy, hissiy, ijtimoiy va estetik) rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinayotgan dolzarb muammolardan biridir. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida ijodiy faoliyatning shaxs rivojiga ta'siri xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng yoritilgan.

Xorijiy tadqiqotlarda bolalar ijodkorligi asosan tasavvur va ijodiy tafakkur bilan bog'liq holda talqin etiladi. Jumladan, L.S. Vygotskiy bolalar ijodkorligini ularning ijtimoiy tajribasi va tasavvur faoliyati bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida izohlaydi. Olimning fikricha, ijod - bu faqat yangi mahsulot yaratish emas, balki bolaning mavjud tajribasini qayta ishlash va yangicha uyg'unlashtirish jarayonidir ^[5]. Ushbu yondashuv maktabgacha ta'limda ijodiy faoliyatni tashkil etishda bolaning erkinligi va tashabbusini ta'minlash zarurligini asoslaydi.

J. Guilford va E. Torrance kabi tadqiqotchilar ijodiy qobiliyatlarni divergent tafakkur bilan bog'lab, uning asosiy ko'rsatkichlari sifatida moslashuvchanlik, originallik va fikrlar xilma-xilligini ko'rsatib o'tadilar ^[6]. Torrance tomonidan ishlab chiqilgan testlar bolalarda ijodiy qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish masalasida muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda ijodiy faoliyat bolaning intellektual rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida e'tirof etiladi.

Shuningdek, M. Montessori pedagogikasida ijodiy faoliyat maxsus tayyorlangan muhit orqali bolalarning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida talqin etiladi. Montessori metodikasida bola o'z qiziqishi va ichki ehtiyojlari asosida faoliyat yuritishi natijasida ijodiy qobiliyatlari tabiiy ravishda rivojlanadi ^[7].

Mahalliy olimlarimiz tadqiqotlarida ham maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi keng yoritilgan. M.G. Davletshin bolalar ijodkorligini shaxs rivojining muhim komponenti sifatida ko'rib, uni emotsional-barqarorlik, tasavvur va bilish jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil etadi ^[8]. Olimning ta'kidlashicha, ijodiy faoliyat bolaning nutqi, muloqot madaniyati va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

N.M. Qodirova, Sh.A. Abdullaeva va boshqa mahalliy tadqiqotchilar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tasviriy va o'yin faoliyati orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratganlar ^[9]. Ularning ishlarida ijodiy faoliyat ko'proq alohida mashg'ulotlar doirasida yoritilgan bo'lib, pedagogik shart-sharoitlar va tarbiyachining ijodiy jarayondagi roli asoslab berilgan.

Adabiyotlar tahliliga qaraydigan bo'lsak, mavjud tadqiqotlarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy asoslari, ayrim faoliyat turlarining ahamiyati yetarlicha yoritilgan. Biroq ushbu ishlarda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyatni yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etish, uning o'ziga xos xususiyatlari va kompleks yondashuv asosida samaradorligini aniqlash masalalari yetarli darajada chuqur tahlil qilinmagan. Shuning uchun bu maqola ilmiy manbalardan farqli o'laroq ijodiy faoliyat asosida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va amaliy-pedagogik yondashuv asosida ochib berishga, amaliyotda qo'llaniladigan ijodiy faoliyatlarni samaradorligini oshirishga qaratilgan.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Yuqoridagi manbalarni tahlil qilishda qiyosiy taqqoslash usuli qo'llanilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini ijodiy faoliyat asosida rivojlantirish jarayonini yaxlit pedagogik tizim sifatida o'rganishga yo'naltirildi. O'rganish davomida MTTlarda olib boriladigan kundalik mashg'ulotlar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida olib borilib, unda bolaning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va yosh xususiyatlari asosiy mezon sifatida belgilandi. Metodologik yondashuv bolalarning ijodiy faolligini rag'batlantirish, mustaqil fikrlash va erkin ijod qilishga sharoit yaratishga qaratildi.

Ushbu metod orqali bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan turli ilmiy-nazariy yondashuvlar, pedagogik qarashlar hamda amaliy tajribalar o'zaro solishtirilib tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil jarayonida xorijiy va mahalliy olimlarning maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligiga oid tadqiqotlari, ularning mazmuni va metodik yo'nalishlari amaldagi maktabgacha ta'lim jarayoni bilan taqqoslab o'rganildi.

Tadqiqot davomida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llanilayotgan an'anaviy mashg'ulotlar bilan ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan mashg'ulotlar o'rtasidagi farqlar aniqlanib, ularning bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi samaradorligi qiyoslandi. Taqqoslash mezonlari sifatida bolalarning mustaqil fikrlashi, tasavvur darajasi, ijodiy faolligi, tashabbuskorligi va emotsional holati olindi. Ushbu mezonlar asosida ijodiy faoliyatni ustuvor qo'llagan mashg'ulotlarning bolalar rivojiga ta'siri ilmiy jihatdan baholandi. Shuningdek, qiyosiy tahlil yordamida ijodiy faoliyatning turli shakllari - tasviriy faoliyat, konstruksiyalash, musiqiy va dramatik faoliyat hamda ijodiy o'yinlar - o'zaro solishtirilib, ularning maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rni va imkoniyatlari aniqlashtirildi.

Tadqiqot jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni^[10] hamda Davlat maktabgacha ta'lim standarti talablari amaliyot bilan qiyoslab tahlil qilindi. Bu orqali ijodiy faoliyatni tashkil etishda belgilangan me'yoriy talablar va real pedagogik jarayon o'rtasidagi uyg'unlik darajasi aniqlab berildi. Qiyosiy tahlil natijalari asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat asosida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos pedagogik xususiyatlari aniqlanib, mazkur jarayonni samarali tashkil etishga doir ilmiy xulosalar chiqarildi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida olib borilgan qiyosiy tahlil natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda an'anaviy mashg'ulotlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Xususan, an'anaviy, ko'proq reproduktiv xarakterga ega mashg'ulotlarda bolalarning faol ishtiroki cheklangan bo'lib, ular asosan tarbiyachi ko'rsatmalarini bajarishga yo'naltirilganligi kuzatildi. Bunday jarayonda bolalarning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi va ijodiy yondashuvi yetarli darajada namoyon bo'lmadi.

Ijodiy faoliyatga asoslangan mashg'ulotlarda esa bolalarning faol ishtiroki, mustaqil tanlov qilish imkoniyati va o'z fikrini erkin ifodalashi yaqqol kuzatildi. Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, rasm chizish, konstruksiyalash, dramatizatsiya va ijodiy o'yinlar orqali tashkil etilgan mashg'ulotlarda bolalarning tasavvuri kengaygani, yangi obrazlar yaratishga intilishi va noodatiy yechimlar taklif etish ko'nikmalari rivojlangani aniqlandi. Bunda jarayonning o'zi bolalar uchun qiziqarli va emotsional jihatdan ijobiy kechishi ularning ijodiy faolligini yanada oshirdi.

Ijodiy faoliyat turi	Faoliyat mazmuni	Rivojlanadigan ijodiy qobiliyatlar	Pedagogik natija
Tasviriy faoliyat (rasm chizish, bo'yash)	Ranglar, shakllar va obrazlar yaratish	Tasavvur, estetik did, obrazli tafakkur	Bola o'z fikrini erkin ifodalaydi
Konstruksiyalash (kubik, lego, qurish)	Buyum va inshootlarni mustaqil qurish	Mantiqiy fikrlash, ijodiy yechim topish	Muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topadi
Musiqiy faoliyat (qo'shiq, ritmik harakatlar)	Musiqqa orqali his-tuyg'ularni ifodalash	Emotsional sezgirlik, ritm va eshitish qobiliyati	O'z his-tuyg'ularini erkin namoyon etadi
Dramatik faoliyat (rolli o'yin, sahnalashtirish)	Obrazga kirish va voqealarni jonlantirish	Nutq faolligi, empatiya, ijodiy tafakkur	Muloqot va ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi
Ijodiy o'yinlar	Syujet asosida erkin o'yin tashkil etish	Mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, moslashuvchanlik	Ijodkorlik va ijtimoiy faollik oshadi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ijodiy faoliyat turlarining ta'sir darajasi ham bir xil emas. Masalan, tasviriy va konstruktiv faoliyat bolalarda obrazli tafakkur va mayda motorika rivojiga ko'proq ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, musiqiy va dramatik faoliyat emotsional sezgirlik, nutq faolligi hamda ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qilgan. Ijodiy o'yinlar esa bolalarning tashabbuskorligi, hamkorlikda ishlash va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiruvchi samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Qiyosiy tahlil asosida olingan natijalar shuni tasdiqladiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyatni yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etish bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tarbiyachining yo'naltiruvchi va hamkorlikka asoslangan pozitsiyasi, bolalarning erkin tanlovi va ijobiy psixologik muhit ijodiy rivojlanishning asosiy shartlari sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalari ijodiy faoliyat asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlik, mustaqil fikrlash va tashabbuskorlikni shakllantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyat asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Qiyosiy tahlil asosida aniqlanishicha, an'anaviy, ko'proq reproduktiv xarakterdagi mashg'ulotlarga nisbatan ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan mashg'ulotlar bolalarda mustaqil fikrlash, tasavvur, tashabbuskorlik va ijodiy faollikni samarali rivojlantiradi.

Tadqiqot jarayonida ijodiy faoliyatning turli shakllari - tasviriy, konstruktiv, musiqiy, dramatik faoliyat hamda ijodiy o'yinlar - bolalarning ijodiy qobiliyatlariga turlicha, ammo o'zaro to'ldiruvchi ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ushbu faoliyatlar orqali bolalarda obrazli tafakkur, emotsional sezgirlik, nutq faolligi va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari rivojlanishi kuzatildi. Ayniqsa, ijodiy o'yinlar va dramatik faoliyat bolalarning erkin fikrlashi va o'zini namoyon etishida samarali vosita ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni hamda Davlat maktabgacha ta'lim standarti talablari bilan amaliy jarayonni qiyosiy tahlil qilish natijasida ijodiy faoliyatni tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlar mavjudligi, biroq ularni amaliyotga tatbiq etishda tizimlilik va maqsadga yo'naltirilganlikni kuchaytirish zarurligi aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijodiy faoliyatni yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etish bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali yo'li hisoblanadi. Ushbu jarayonda tarbiyachining yo'naltiruvchi va hamkorlikka asoslangan faoliyati, bolalar uchun ijobiy psixologik muhit yaratish hamda ularning individual imkoniyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim amaliyotida ijodiy faoliyatdan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Педагогика, 1991. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Qonuni. - Toshkent, 2019
4. Torrance E.P. Creativity in the Classroom. - Washington: American Psychological Association, 2003.
5. Montessori M. The Absorbent Mind. - New York: Holt, Rinehart and Winston, 1995.
6. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2018.
7. Qodirova N.M. Maktabgacha pedagogika. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2019

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЗАЩИТНЫХ МЕХАНИЗМОВ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ

Алимова Елена Геннадьевна

Национальный педагогический университет
Узбекистана имени Низами

Доктор философии (PhD) по психологическим наукам

Аннотация: В условиях активной цифровизации образовательного и социального пространства проблема психологической устойчивости подростков приобретает особую актуальность. Подростковый возраст характеризуется повышенной чувствительностью к внешним стрессорам, нестабильностью эмоциональной сферы и активным формированием механизмов психологической саморегуляции. Цифровая среда, с одной стороны, расширяет возможности социализации и самореализации, с другой – усиливает эмоциональные нагрузки, провоцируя использование различных защитных механизмов личности.

Целью настоящего исследования является выявление взаимосвязи между особенностями психологических защитных механизмов и уровнем психологической устойчивости подростков в условиях цифровой среды. В исследовании приняли участие 360 подростков в возрасте 12–15 лет, обучающихся в общеобразовательных учреждениях. В качестве методов использовались психодиагностические методики оценки защитных механизмов личности и уровня психологической устойчивости, а также методы математико-статистической обработки данных.

Результаты исследования показали наличие статистически значимых связей между типами используемых защитных механизмов и уровнем психологической устойчивости подростков. Установлено, что доминирование примитивных защит (отрицание, проекция, регрессия) коррелирует с низкими показателями устойчивости, тогда как использование более зрелых защитных механизмов (интеллектуализация, компенсация, сублимация) связано с более высоким уровнем психологической устойчивости. Полученные данные подтверждают необходимость учета индивидуальных защитных стратегий при разработке программ психологического сопровождения подростков в цифровой среде.

Ключевые слова: подростки, психологические защитные механизмы, психологическая устойчивость, цифровая среда, адаптация, саморегуляция.

Annotatsiya: Ta'lim va ijtimoiy makonning jadal raqamlashtirilishi sharoitida o'smirlarning psixologik barqarorligini ta'minlash muammosi alohida dolzarblik kasb etmoqda. O'smirlik davri tashqi stress omillariga yuqori sezuvchanlik, hissiy sohaning beqarorligi hamda psixologik o'zini o'zi boshqarish mexanizmlarining faol shakllanishi bilan tavsiflanadi. Raqamli muhit bir tomondan ijtimoiylashuv va o'zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirs, ikkinchi tomondan hissiy va axborot yuklamasini kuchaytirib, shaxsning turli xil psixologik himoya mexanizmlarini faollashtiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli muhit sharoitida o'smirlarning psixologik himoya mexanizmlari xususiyatlari va ularning psixologik barqarorlik darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda umumta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 12–15 yoshdagi 360 nafar o'smir ishtirok etdi. Tadqiqot jarayonida psixologik himoya mexanizmlari va psixologik barqarorlik darajasini baholashga qaratilgan psixodagnostik metodlar, shuningdek, ma'lumotlarni matematik-statistik qayta ishlash usullari qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari psixologik himoya mexanizmlarining turlari bilan o'smirlarning psixologik barqarorlik darajasi o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqliklar mavjudligini ko'rsatdi. Ibtidoiy himoya mexanizmlarining (inkor etish, proyeksiya, regressiya) ustunligi psixologik barqarorlikning past ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi aniqlandi, yetuk himoya mexanizmlaridan (intellektualizatsiya, kompensatsiya, sublimatsiya) foydalanish esa psixologik barqarorlikning yuqori darajasi bilan tavsiflandi. Olingan natijalar raqamli muhitda o'smirlarni psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqishda individual himoya strategiyalarini hisobga olish zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: o'smirlar, psixologik himoya mexanizmlari, psixologik barqarorlik, raqamli muhit, moslashuv, o'zini o'zi boshqarish.

Abstract: In the context of the rapid digitalization of educational and social spaces, the issue of adolescents' psychological resilience has become increasingly relevant. Adolescence is characterized by heightened sensitivity to external stressors, emotional instability, and the active development of psychological self-regulation mechanisms. The digital environment, while expanding opportunities for communication and self-realization, simultaneously intensifies emotional and informational pressure, which activates various psychological defense mechanisms.

The purpose of this study is to identify the relationship between psychological defense mechanisms and the level of psychological resilience of adolescents in the digital environment. The study involved 360 adolescents aged 12–15 studying in general secondary educational institutions. Standardized psychodiagnostic tools were used to assess defense mechanisms and psychological resilience, along with methods of mathematical and statistical data analysis.

The results revealed statistically significant relationships between the types of defense mechanisms used and the level of adolescents' psychological resilience. It was found that the predominance of immature defense mechanisms (denial, projection, regression) is associated with lower levels of psychological resilience, while the use of more mature defense mechanisms (intellectualization, compensation, sublimation) is linked to higher resilience indicators. The findings confirm the importance of considering individual defense strategies when developing psychological support and prevention programs for adolescents in the digital environment.

Key words: adolescents, psychological defense mechanisms, psychological resilience, digital environment, adaptation, self-regulation.

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество развивается в условиях интенсивной цифровизации, охватывающей все сферы жизнедеятельности человека, включая образование, коммуникацию и формирование личности. Подростки являются одной из наиболее уязвимых групп в цифровой среде, поскольку данный возрастной период совпадает с этапом активного становления идентичности, эмоциональной сферы и механизмов саморегуляции.

Цифровая среда предъявляет к подросткам новые требования, связанные с постоянной информационной нагрузкой, социальной оценкой, виртуализацией общения и необходимостью быстрой адаптации к изменяющимся условиям. В этих условиях возрастает значение внутренних психологических ресурсов, обеспечивающих устойчивость личности к стрессовым воздействиям. Одним из ключевых таких ресурсов являются защитные механизмы личности, выполняющие функцию снижения психоэмоционального напряжения и поддержания целостности “Я”.

Несмотря на значительное количество исследований, посвящённых психологической устойчивости подростков и влиянию цифровой среды на их развитие, проблема взаимосвязи защитных механизмов и устойчивости остаётся недостаточно изученной, особенно в контексте возрастной и педагогической психологии. Это определяет актуальность настоящего исследования.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Понятие психологических защитных механизмов было введено в рамках психоаналитической традиции и в дальнейшем получило развитие в работах З. Фрейда и А. Фрейд. Защитные механизмы рассматриваются как неосознаваемые способы регуляции внутреннего конфликта и снижения тревоги, возникающей в результате столкновения требований внешней среды и внутренних потребностей личности (Freud, 1923; Freud A., 1936).

В последующих исследованиях защитные механизмы были систематизированы по уровню их зрелости. В работах Дж. Вайланта и Н. Мак-Вильямс подчеркивается, что зрелые защиты способствуют адаптации личности и формированию устойчивых стратегий поведения, тогда как примитивные защиты связаны с дезадаптацией и эмоциональной нестабильностью (Vaillant, 2000; McWilliams, 2011).

Психологическая устойчивость рассматривается как интегративное личностное образование, включающее способность сохранять эмоциональное равновесие, эффективно справляться со стрессовыми ситуациями и адаптироваться к изменяющимся условиям среды (Lazarus, Folkman, 1984). В подростковом возрасте устойчивость формируется в тесной связи с развитием механизмов саморегуляции и защитных стратегий.

Цифровая среда усиливает актуализацию защитных механизмов, поскольку характеризуется высокой скоростью информационных потоков, социальной сравнительностью и снижением непосредственного эмоционального контакта. В этой связи анализ защитных механизмов как фактора психологической устойчивости подростков представляется научно и практико-ориентированным.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологической основой исследования послужил системный и междисциплинарный подход, объединяющий положения возрастной и педагогической психологии, психодинамической теории личности и концепции психологической устойчивости. В рамках данного подхода психологическая устойчивость рассматривается как интегративное личностное образование, формирующееся в процессе взаимодействия индивидуальных психологических ресурсов и внешних условий, в том числе факторов цифровой среды. Психологические защитные механизмы при этом понимаются как функциональные элементы системы саморегуляции личности, обеспечивающие снижение психоэмоционального напряжения и адаптацию к стрессовым воздействиям.

Теоретико-методологическую базу исследования составили положения психоаналитической концепции защитных механизмов личности (З. Фрейд, А. Фрейд), идеи иерархии защит и их адаптивного потенциала (Дж. Вайлант, Н. Мак-Вильямс), а также концепция копинг-поведения и психологической устойчивости (Р. Лазарус, С. Фолкман). В контексте возрастной психологии учитывались особенности подросткового возраста как периода интенсивного формирования механизмов саморегуляции и эмоциональной устойчивости.

Исследование проводилось в логике количественного эмпирического подхода и включало констатирующий этап, направленный на выявление взаимосвязей между психологическими защитными механизмами и уровнем психологической устойчивости подростков в условиях цифровой среды.

Характеристика выборки

В исследовании приняли участие 360 подростков в возрасте от 12 до 15 лет, обучающихся в общеобразовательных учреждениях. В выборку вошли 180 юношей и 180 девушек, что обеспечило гендерную сбалансированность исследуемой группы. Все участники исследования активно использовали цифровые технологии (интернет, социальные сети, цифровые образовательные платформы) в учебной и повседневной деятельности.

Формирование выборки осуществлялось с учетом принципов добровольного участия, информированного согласия и анонимности. Исследование проводилось с соблюдением этических норм психологических исследований, в том числе требований конфиденциальности и недопущения психологического вреда участникам.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для решения поставленных задач был использован комплекс взаимодополняющих методов исследования:

1. Психодиагностические методы.

С целью изучения психологических защитных механизмов применялись стандартизированные опросники, направленные на выявление выраженности различных форм защиты личности, включая примитивные и более зрелые защитные механизмы.

Для оценки уровня психологической устойчивости использовались диагностические методики, позволяющие определить показатели эмоциональной стабильности, стрессоустойчивости и способности к саморегуляции в условиях повышенной психоэмоциональной нагрузки.

2. Анкетирование.

Дополнительно применялась авторская анкета, направленная на сбор информации об особенностях цифровой активности подростков, включая интенсивность использования цифровых устройств и характер онлайн-взаимодействия.

3. Методы математико-статистической обработки данных.

Обработка полученных данных осуществлялась с использованием методов описательной статистики, корреляционного анализа (коэффициент корреляции Пирсона), а также критериев значимости различий. Статистическая значимость результатов определялась на уровне $p < 0,05$.

Организация исследования

Исследование проводилось в несколько этапов. На первом этапе осуществлялся теоретический анализ научных источников, позволивший определить ключевые понятия и методологические ориентиры исследования. На втором этапе была проведена психодиагностика подростков с применением выбранных методик. На третьем этапе осуществлялась обработка и анализ полученных эмпирических

данных, направленные на выявление взаимосвязей между психологическими защитными механизмами и уровнем психологической устойчивости.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В ходе эмпирического исследования была проведена диагностика психологических защитных механизмов и уровня психологической устойчивости у подростков в возрасте 12–15 лет ($n = 360$). На основании полученных данных были выделены группы подростков с различным уровнем психологической устойчивости: низким, средним и высоким.

Распределение подростков по уровню психологической устойчивости

Результаты диагностики показали, что 34,7 % испытуемых характеризуются низким уровнем психологической устойчивости, 41,9 % – средним уровнем и 23,4 % – высоким уровнем устойчивости. Полученные данные свидетельствуют о том, что значительная часть подростков испытывает трудности в сфере эмоциональной саморегуляции и адаптации к стрессовым воздействиям цифровой среды.

Особенности выраженности защитных механизмов

Анализ структуры психологических защитных механизмов выявил различия в их выраженности в зависимости от уровня психологической устойчивости. У подростков с низким уровнем устойчивости статистически значимо чаще фиксировалось преобладание примитивных защитных механизмов, включая отрицание, проекцию и регрессию.

Подростки со средним уровнем психологической устойчивости демонстрировали смешанный профиль защитных механизмов, сочетающий как примитивные, так и более зрелые формы защиты. В данной группе отмечалась умеренная выраженность интеллектуализации и компенсации при сохранении элементов избегания и отрицания.

У подростков с высоким уровнем психологической устойчивости преобладали зрелые защитные механизмы, такие как интеллектуализация, компенсация и сублимация, при минимальной выраженности примитивных форм защиты.

Корреляционный анализ

Для выявления взаимосвязей между защитными механизмами и психологической устойчивостью был проведен корреляционный анализ с использованием коэффициента корреляции Пирсона. Результаты анализа показали наличие статистически значимых связей ($p < 0,05$) между рядом защитных механизмов и уровнем устойчивости.

Выявлены отрицательные корреляции между уровнем психологической устойчивости и показателями отрицания ($r = -0,41$), проекции ($r = -0,38$) и регрессии ($r = -0,36$), что указывает на снижение устойчивости при усилении данных форм защиты.

В то же время обнаружены положительные корреляционные связи между уровнем психологической устойчивости и показателями интеллектуализации ($r = 0,44$), компенсации ($r = 0,39$) и сублимации ($r = 0,47$), свидетельствующие о более высоком уровне адаптационных возможностей подростков, использующих зрелые защитные механизмы.

Различия между группами

Сравнительный анализ с применением критериев значимости различий показал, что подростки с высоким уровнем психологической устойчивости статистически значимо отличаются от подростков с низким уровнем устойчивости по выраженности как примитивных, так и зрелых защитных механизмов ($p < 0,05$).

Полученные результаты подтверждают наличие устойчивых различий в структуре психологической защиты личности подростков в зависимости от уровня их психологической устойчивости в условиях цифровой среды.

ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

Полученные в ходе исследования результаты подтверждают значимую роль психологических защитных механизмов в формировании психологической устойчивости подростков в условиях цифровой среды. Выявленные корреляционные связи между типами защитных механизмов и уровнем устойчивости позволяют рассматривать защитные стратегии не только как реактивные формы снижения тревоги, но и как системообразующий компонент адаптационного потенциала личности в подростковом возрасте.

Анализ данных показал, что доминирование примитивных защитных механизмов – таких как отрицание, проекция и регрессия – статистически значимо связано с низкими показателями психологической устойчивости. Подростки, использующие данные формы защиты, демонстрируют повышенную эмоциональную нестабильность, склонность к избеганию трудных ситуаций и сниженные способности к осознанной саморегуляции. Это может быть обусловлено тем, что примитивные защиты искажают восприятие реальности и препятствуют переработке стрессогенного опыта, создавая лишь иллюзию психологического благополучия.

В условиях цифровой среды данные механизмы приобретают специфические формы проявления. Отрицание может выражаться в игнорировании реальных проблем, связанных с учебной деятельностью или межличностными отношениями, за счёт чрезмерного погружения в онлайн-пространство. Проекция нередко реализуется через приписывание негативных оценок и намерений окружающим пользователям сети, что усиливает социальную напряжённость и способствует формированию враждебного восприятия социальной среды. Регрессия проявляется в инфантильных формах поведения, импульсивных эмоциональных реакциях и снижении ответственности за собственные действия в цифровом взаимодействии.

Напротив, использование более зрелых защитных механизмов – интеллектуализации, компенсации и сублимации – коррелирует с более высоким уровнем психологической устойчивости. Подростки данной группы демонстрируют способность к когнитивной переработке стрессовых ситуаций, осознанному анализу возникающих трудностей и поиску конструктивных способов адаптации. Это подтверждает положения современных психодинамических и копинг-ориентированных подходов, согласно которым зрелые защитные механизмы способствуют интеграции эмоционального опыта и развитию устойчивых стратегий совладания.

Особый интерес представляет тот факт, что цифровая среда не только усиливает дезадаптивные формы защиты, но и может выступать пространством для формирования зрелых адаптивных стратегий при наличии соответствующих личностных ресурсов. Подростки с более высоким уровнем психологической устойчивости используют цифровые технологии преимущественно как инструмент обучения, самовыражения и социального взаимодействия, а не как средство избегания или эмоциональной изоляции. В данном контексте интеллектуализация позволяет дистанцироваться от чрезмерного эмоционального воздействия цифровых стимулов, а сублимация – трансформировать внутреннее напряжение в социально приемлемую и продуктивную деятельность.

Полученные результаты согласуются с данными исследований, указывающих на иерархичность защитных механизмов и их связь с уровнем личностной зрелости и адаптации. В подростковом возрасте, характеризующемся нестабильностью самооценки и идентичности, временное усиление примитивных защит может рассматриваться как нормативное явление. Однако при отсутствии условий для развития зрелых форм совладания такие защиты могут закрепляться и становиться фактором хронической психологической уязвимости.

С практической точки зрения выявленные закономерности подчеркивают необходимость дифференцированного подхода к психологическому сопровождению подростков в цифровой среде.

Развитие психологической устойчивости не может ограничиваться обучением навыкам стресс-менеджмента или цифровой грамотности, а должно включать работу с глубинными механизмами психологической защиты. Формирование осознанности, развитие рефлексивных способностей и поддержка процессов эмоциональной регуляции способствуют трансформации примитивных защит в более зрелые и адаптивные формы.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что психологическая устойчивость подростков в условиях цифровой среды определяется не только внешними факторами цифрового воздействия, но и внутренней структурой личности, в частности характером используемых защитных механизмов. Это открывает перспективы для дальнейших исследований, направленных на разработку комплексных психолого-педагогических программ, ориентированных на укрепление адаптационных ресурсов подростков в условиях современной цифровой реальности.

ВЫВОДЫ

Проведённое исследование позволило выявить закономерности взаимосвязи между особенностями психологических защитных механизмов и уровнем психологической устойчивости подростков в условиях цифровой среды. Полученные результаты подтверждают, что защитные механизмы выступают не только реакцией на стрессовые воздействия цифрового пространства, но и значимым внутренним ресурсом или, напротив, фактором уязвимости личности в подростковом возрасте.

Установлено, что характер используемых защитных механизмов напрямую связан с уровнем психологической устойчивости подростков. Преобладание примитивных форм защиты сопровождается снижением способности к эмоциональной саморегуляции, ростом тревожности и тенденцией к избеганию сложных ситуаций, что затрудняет конструктивную адаптацию в условиях высокой цифровой нагрузки. В то же время использование более зрелых защитных стратегий способствует сохранению эмоционального равновесия, осмысленному восприятию стрессовых факторов и формированию адаптивных моделей поведения.

Полученные данные позволяют рассматривать цифровую среду как пространство, усиливающее проявление уже сформированных защитных паттернов личности. В зависимости от уровня психологической устойчивости подростка цифровое взаимодействие может либо закреплять дезадаптивные формы защиты, либо становиться ресурсом развития более зрелых стратегий совладания и саморегуляции.

Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного подхода к формированию психологической устойчивости подростков, предполагающего учет индивидуальных особенностей защитных механизмов личности. Психолого-педагогическое сопровождение подростков в цифровой среде должно быть ориентировано не только на развитие внешних навыков цифровой безопасности, но и на внутреннюю работу с эмоциональной регуляцией, рефлексией и трансформацией защитных стратегий.

Таким образом, выявленная взаимосвязь между защитными механизмами и психологической устойчивостью расширяет научные представления о процессах адаптации подростков в условиях цифровизации и создает основу для разработки целенаправленных профилактических и коррекционных программ, направленных на укрепление психологического благополучия подрастающего поколения.

Список литературы:

1. Freud Z. The Ego and the Id. London, 1923.
2. Freud A. The Ego and the Mechanisms of Defence. London, 1936.
3. Vaillant G. Adaptive Mental Mechanisms. Washington, 2000.
4. McWilliams N. Psychoanalytic Diagnosis. New York, 2011.
5. Lazarus R., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York, 1984.
6. Крюкова Т.В. Психология копинг-поведения. Кострома, 2004.
7. Ильин Е.П. Психология стресса. СПб., 2011.
8. Божович Л.И. Личность и её формирование. М., 1968.
9. Эльконин Д.Б. Психология развития. М., 1996.
10. Смирнова Е.О. Психология подростка в цифровой среде. М., 2020.

NARRATIV MATERIALLAR VOSITASIDA OILADA O'SMIR YOSHDAGI BOLALARDA KITOBXONLIKNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Yunusova Shahnoza Axror qizi
Alfraganus universiteti tadqiqotchisi

<https://orcid.org/0009-0007-4758-4663>

Annotatsiya: Mazkur maqolada narrativ materiallar (hikoya, ertak va voqeaviy matnlar) vositasida oilada o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda o'smirlarning o'qishga bo'lgan munosabati, oilaviy o'qish jarayonida narrativ yondashuvdan foydalanish holati hamda uning pedagogik samaradorligi empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. So'rovnoma, suhbat, pedagogik kuzatish va kontent-tahlil natijalari narrativ materiallar o'smirlarning o'qishga qiziqishini oshirishi, emotsional yaqinlikni kuchaytirishi hamda mustaqil o'qish ehtiyojini shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Olingan xulosalar oilaviy kitobxonlikni rivojlantirishda narrativ yondashuvni samarali pedagogik mexanizm sifatida joriy etish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: narrativ materiallar, oilaviy kitobxonlik, o'smirlar, o'qishga motivatsiya, emotsional rivojlanish, o'qish madaniyati.

Abstract: This article explores the pedagogical potential of narrative materials (stories, fairy tales, and event-based texts) in fostering reading culture among adolescents within the family environment. The study analyzes adolescents' attitudes toward reading, the use of narrative approaches in family reading practices, and their educational effectiveness based on empirical data. The results of questionnaires, interviews, pedagogical observation, and content analysis indicate that narrative materials enhance reading motivation, strengthen emotional bonds between parents and children, and encourage independent reading. The findings confirm that narrative-based family reading serves as an effective pedagogical mechanism for developing adolescents' reading habits and personal engagement with books.

Key words: narrative materials, family reading, adolescents, reading motivation, emotional development, reading culture.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические возможности использования нарративных материалов (рассказы, сказки, событийные тексты) в формировании читательской культуры подростков в условиях семьи. На основе эмпирических данных анализируются отношение подростков к чтению, особенности семейного чтения и эффективность нарративного подхода. Результаты анкетирования, бесед, педагогического наблюдения и контент-анализа свидетельствуют о том, что нарративные материалы способствуют повышению интереса к чтению, укреплению эмоциональной близости между родителями и детьми, а также развитию стремления к самостоятельному чтению. Сделан вывод о целесообразности внедрения нарративного подхода в практику семейного воспитания как эффективного педагогического средства.

Ключевые слова: нарративные материалы, семейное чтение, подростки, мотивация к чтению, эмоциональное развитие, читательская культура.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va ommaviy axborot vositalarining jadal rivojlanishi o'smir yoshdagi bolalarning bo'sh vaqtini tashkil etish, axborotni qabul qilish hamda o'qishga bo'lgan munosabatida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli kontentning ko'pligi va tezkorligi natijasida an'anaviy kitob o'qish faoliyatining o'smirlar hayotida ikkinchi darajali mashg'ulotga aylanib borayotgani kuzatilmoqda. Ayniqsa, oilada kitobxonlik madaniyatining sustlashuvi o'smirlarning intellektual salohiyati, ma'naviy-axloqiy qarashlari hamda emotsional barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Oila shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim ijtimoiy muhitidir. Aynan oilaviy muhitda bolaning o'qishga bo'lgan dastlabki munosabati, qiziqishi va ehtiyoji shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, oilada kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, o'smir yoshdagi bolalarda o'qishga barqaror qiziqish uyg'otishning samarali pedagogik vositalarini izlash bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida e'tirof etilmoqda.

Mazkur jarayonda faqat majburiy o'qish yoki nazoratga asoslangan yondashuvlar kutilgan natijani bermasligi, aksincha, o'smirda o'qishga nisbatan ichki ehtiyoj va ijobiy munosabatni shakllantirish muhimligi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilmoqda.

So'nggi yillarda xorijiy pedagogik va psixologik tadqiqotlarda narrativ materiallar – hikoya, ertak va voqeaviy matnlar orqali o'qishga bo'lgan motivatsiyani oshirish samarali pedagogik yondashuv sifatida asoslanmoqda. Narrativ yondashuv o'quvchini matn mazmuniga emotsional jihatdan jalb etishi, qahramonlar bilan identifikatsiyalash imkonini berishi hamda voqealar orqali hayotiy tajribani anglashga yo'naltirishi bilan ajralib turadi. Bunday yondashuv o'smir yoshiga xos bo'lgan mustaqil fikrlash, o'zini anglash va shaxsiy pozitsiyani shakllantirish jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Narrativ materiallar asosida tashkil etilgan oilaviy o'qish jarayoni kitobni shunchaki axborot manbai sifatida emas, balki shaxsiy va ijtimoiy tajribani boyituvchi, emotsional hamda axloqiy ahamiyatga ega vosita sifatida qabul qilishga yordam beradi. Ota-ona va bola o'rtasidagi birgalikdagi o'qish, muhokama qilish va fikr almashish jarayoni o'smirda o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni kuchaytirib, mustaqil kitobxonlikka bo'lgan ichki ehtiyojni shakllantiradi. Shu bois, narrativ materiallar vositasida oilada o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlikni shakllantirish masalasi ilmiy jihatdan chuqur tahlil etishni talab etuvchi dolzarb muammo hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlarda o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasi shaxs rivoji, ijtimoiylashuv hamda ta'lim samaradorligi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin etilmoqda. Tadqiqotchilar bolalarning o'qishga bo'lgan munosabati ko'p jihatdan oilaviy muhit, ota-onaning madaniy kapitali, shuningdek o'qish jarayonining mazmuniy va emotsional jihatlariga bog'liq ekanini ta'kidlaydilar ^[1].

Shu bois oilada kitobxonlikni rivojlantirishda an'anaviy majburiy o'qishdan ko'ra, bolaning ichki ehtiyojini faollashtiruvchi pedagogik yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda narrativ yondashuv kitobxonlikni shakllantirishning samarali vositasi sifatida ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda. Narrativ materiallar – hikoya, ertak va voqeaviy matnlar orqali axborotni yetkazish bolaning emotsional jalb etilishi va shaxsiy munosabatini kuchaytirishi bilan ajralib turadi ^[2].

Tadqiqotlarda qayd etilishicha, hikoyaviy shaklda berilgan matnlar o'quvchi ongida mazmunni chuqurroq anglash, eslab qolish hamda hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash imkonini yaratadi.

Narrativ yondashuvning nazariy asoslari zamonaviy gumanitar tadqiqotlarda alohida o'rganilib, hikoya inson tafakkurining tabiiy shakli sifatida baholanadi ^[3]. Ushbu yondashuvga ko'ra, shaxs bilimni mantiqiy tizim sifatida emas, balki voqealar va ma'nolar ketma-ketligi orqali o'zlashtiradi. Bu xususiyat ayniqsa o'smirlik davriga xos bo'lgan refleksiya, identifikatsiya va o'zini anglash jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilaviy savodxonlik va birgalikdagi o'qish jarayoniga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda narrativ materiallar ota-ona va bola o'rtasidagi emotsional aloqani mustahkamlovchi vosita sifatida e'tirof etiladi ^[4]. O'qish jarayonida suhbat, muhokama va qayta hikoyalash kabi faoliyatlar bolaning nutqiy va kognitiv rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslangan.

Dialogga asoslangan o'qish metodlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar interaktiv va narrativ yondashuv bolani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishini ko'rsatadi ^[5]. Bu holat o'smir yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va o'qishga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy media makonida narrativ matnlarning ta'siri ham alohida tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Tadqiqotchilar raqamli hikoyachilik va multimodal narrativlar o'smirlarning o'qishga bo'lgan munosabatiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri ekanini qayd etadilar ^[6]. Bu holat an'anaviy kitobxonlikni zamonaviy shakllar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Pedagogik tadqiqotlarda narrativ materiallar axloqiy tarbiya, ijtimoiy me'yorlarni anglash hamda emotsional intellektni rivojlantirish vositasi sifatida ham baholanadi ^[7]. Hikoyalar orqali berilgan axloqiy vaziyatlar o'smirda baholash, xulosa chiqarish va shaxsiy pozitsiyani shakllantirish jarayonlarini faollashtiradi.

Ta'lim tizimida oilaviy va maktab hamkorligiga asoslangan o'qish modellarini tahlil qilgan tadqiqotlar narrativ materiallar individual o'qish ehtiyojlarini hisobga olish imkonini berishini ko'rsatadi ^[8]. Bunday yondashuv o'smirning qiziqishi va qobiliyatiga mos o'qish muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy strategik hujjatlarda ham hikoyaviy matnlar bolalarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish vositasi sifatida e'tirof etiladi ^[9]. O'qish jarayonida hikoya qilish va muhokama qilish ko'nikmalari shaxsning kommunikativ hamda ijtimoiy faolligini oshiradi. Umuman olganda, tahlil qilingan zamonaviy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, narrativ materiallar vositasida oilada o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlikni shakllantirish ilmiy jihatdan asoslangan, pedagogik va psixologik samaradorlikka ega yondashuv hisoblanadi. Mazkur masala ta'lim amaliyotida keng joriy etishni va yanada chuqur ilmiy tadqiq etishni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlarning uyg'unligidan foydalanildi. Xususan, xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarni tahlil qilish orqali narrativ materiallarning pedagogik xususiyatlari o'rganildi. Shuningdek, oilaviy kitobxonlikni tashkil etish bo'yicha mavjud tajribalarni qiyosiy tahlil qilish usuli qo'llanildi. Amaliy bosqichda o'smir yoshdagi bolalar va ularning ota-onalari o'rtasida so'rovnoma hamda suhbat metodlari asosida kitobxonlikka bo'lgan munosabat, o'qish jarayonida hikoyaviy matnlardan foydalanish tajribasi o'rganildi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirish va tizimlashtirish orqali tahlil qilindi. Tadqiqotda, shuningdek, pedagogik kuzatish va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu bo'limda tadqiqot jarayonida qo'llanilgan nazariy va amaliy metodlar asosida olingan empirik natijalar tahlili keltiriladi. So'rovnoma, suhbat, pedagogik kuzatish va kontent-tahlil metodlari orqali o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlikka bo'lgan munosabat hamda oilaviy o'qish jarayonida narrativ materiallardan foydalanish holati o'rganildi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, jadval va tavsifiy ko'rsatkichlar asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari narrativ materiallar vositasida tashkil etilgan oilaviy o'qishning o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik samaradorligini aniqlashga yo'naltirilgan.

1-jadval: O'smir yoshdagi bolalarning kitob o'qishga bo'lgan umumiy munosabati (so'rovnoma natijalari)

Ko'rsatkichlar	Foiz (%)
Kitob o'qishga yuqori qiziqish bildirganlar	32
O'rtacha qiziqish bildirganlar	41
Past qiziqish bildirganlar	27

Natijalarga ko'ra, o'smir yoshdagi bolalarning kitob o'qishga bo'lgan munosabati bir xil darajada shakllanmagan. Respondentlarning 32 foizi kitob o'qishga yuqori qiziqish bildirgan bo'lsa, 41 foizi o'rtacha darajadagi qiziqishga ega ekanligi aniqlangan. Shu bilan birga, o'smirlarning 27 foizida kitob o'qishga bo'lgan qiziqish past darajada ekani kuzatiladi. Ushbu ko'rsatkichlar o'smirlar orasida kitobxonlik madaniyatining barqaror emasligini hamda o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytirishga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatadi. Natijalar oilaviy muhitda o'qish jarayonini qiziqarli va mazmunli tashkil etish, xususan, narrativ materiallardan foydalanish orqali o'smirlarning kitob o'qishga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish zarurligini anglatadi.

2-jadval: Oilaviy o'qish faoliyatida narrativ materiallardan foydalanish holati

Narrativ material turlari	Doimiy foydalaniladi (%)	Vahti-vaqti bilan (%)	Foydalanilmaydi (%)
Hikoyalar	46	38	16
Ertaklar	39	42	19
Voqeaviy matnlar	34	40	26

Natijalarga ko'ra, oilaviy o'qish faoliyatida narrativ materiallardan foydalanish darajasi turlicha ekanligi aniqlanadi. Xususan, hikoyalar oilaviy o'qishda eng ko'p qo'llaniladigan narrativ material turi bo'lib, respondentlarning 46 foizi ulardan doimiy foydalanishini bildirgan. Ertaklardan doimiy foydalanish darajasi 39 foizni tashkil etib, ularning 42 foizi vaqti-vaqti bilan o'qilishi qayd etilgan. Voqeaviy matnlar esa nisbatan kamroq qo'llanilib, faqat 34 foiz oilalarda doimiy o'qilishi aniqlangan, 26 foiz holatda esa umuman foydalanilmaydi. Mazkur natijalar oilalarda an'anaviy hikoya va ertaklarga ustuvorlik berilayotganini, biroq hayotiy voqealarga asoslangan narrativ matnlar imkoniyatlaridan yetarli darajada foydalanilmayotganini ko'rsatadi. Bu holat ota-onalarning narrativ materiallarning pedagogik salohiyati to'g'risidagi bilimlari cheklanganligi bilan izohlanishi mumkin.

3-jadval: Narrativ materiallar asosida o'qishning o'smirlarga ta'siri (ota-onalar bahosi asosida)

Ta'sir yo'nalishlari	Yuqori ta'sir (%)	O'rtacha ta'sir (%)	Past ta'sir (%)
O'qishga qiziqish oshishi	48	36	16
Emotsional yaqinlik kuchayishi	52	33	15
Mustaqil o'qishga intilish	44	37	19
Fikr bildirish faolligi	41	39	20

Ota-onalar bahosi asosida narrativ materiallar orqali tashkil etilgan o'qish faoliyatining o'smir yoshdagi bolalarga ko'rsatgan ijobiy ta'siri aniqlanadi. Xususan, respondentlarning 48 foizi narrativ materiallardan foydalanish o'smirlarda o'qishga bo'lgan qiziqishni yuqori darajada oshirganini qayd etgan. Shuningdek, emotsional yaqinlikning kuchayishi eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lib, ota-onalarning 52 foizi ushbu yo'nalishda sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilganini bildirgan. Mustaqil o'qishga intilish bo'yicha natijalar ham ijobiy bo'lib, 44 foiz holatda yuqori ta'sir aniqlangan. Bu holat narrativ materiallar bolalarda ichki o'qish ehtiyojini shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Fikr bildirish faolligi yo'nalishida yuqori ta'sir 41 foizni tashkil etgan bo'lsa-da, o'rtacha ta'sir ulushining nisbatan yuqori ekanligi (39 foiz) mazkur ko'nikmaning bosqichma-bosqich rivojlanishini anglatadi.

4-jadval: Pedagogik kuzatish asosida o'smirlarning o'qish jarayonidagi faolligi

Ko'rsatkichlar	Kuzatishdan oldin (%)	Kuzatishdan keyin (%)
Matnni diqqat bilan tinglash	45	67
Savollarga javob berish	38	61
Qahramonlarga baho berish	34	58
Matnni qayta hikoyalash	29	54

Natijalardan ko'rinadiki, pedagogik kuzatish asosida olingan ma'lumotlar narrativ materiallar bilan tashkil etilgan o'qish mashg'ulotlarining o'smirlarning o'qish jarayonidagi faolligiga ko'rsatgan ta'sirini yaqqol namoyon etadi. Kuzatishdan oldingi va keyingi ko'rsatkichlar taqqoslanganda barcha yo'nalishlar bo'yicha ijobiy dinamik o'zgarishlar qayd etilgan. Xususan, matnni diqqat bilan tinglash ko'rsatkichi 45 foizdan 67 foizga oshgan bo'lib, bu o'smirlarning matn mazmuniga nisbatan e'tiborining kuchayganini ko'rsatadi. Savollarga javob berish faolligining 38 foizdan 61 foizga yetgani o'quvchilarning o'qish jarayonida faol ishtirok etish darajasi oshganidan dalolat beradi. Qahramonlarga baho berish ko'rsatkichi 34 foizdan 58 foizga ko'tarilgan bo'lib, bu narrativ materiallar orqali o'smirlarda tahliliy va baholash ko'nikmalari shakllanayotganini anglatadi. Matnni qayta hikoyalash ko'rsatkichi esa 29 foizdan 54 foizga oshib, o'smirlarning nutqiy faolligi va mazmunni anglab yetish darajasi sezilarli ravishda yaxshilanganini tasdiqlaydi.

5-jadval: Kontent-tahlil asosida oilaviy suhbatlarda aniqlangan asosiy mavzular

Mavzular	Uchraganlik darajasi (%)
Qahramon xulq-atvori muhokamasi	49
Axloqiy tanlovlar	37
Hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash	42
Shaxsiy fikr bildirish	35

Kontent-tahlil natijalari oilaviy o'qish jarayonida narrativ materiallar asosida olib borilgan suhbatlarning mazmuniy yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, oilaviy suhbatlarda eng ko'p uchragan mavzu qahramon xulq-atvorini muhokama qilish bo'lib, uning uchraganlik darajasi 49 foizni tashkil etadi. Bu holat o'smirlarning hikoya qahramonlari xatti-harakatlarini baholash, ularni tahlil qilish va o'z xulq-atvori bilan qiyoslashga moyilligini ko'rsatadi. Hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash mavzusi 42 foiz ko'rsatkich bilan ikkinchi o'rinda qayd etilgan bo'lib, bu narrativ materiallar o'smirlarda o'qilgan matn mazmunini real hayotiy tajriba bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilayotganini anglatadi. Axloqiy tanlovlar mavzusi 37 foizni tashkil etib, oilaviy suhbatlarda hikoyalar orqali axloqiy me'yorlar, to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar yuzasidan fikr almashish amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Shaxsiy fikr bildirish mavzusining 35 foiz darajada uchralishi o'smirlarning o'qish jarayonida o'z qarashlarini ifodalashga, mustaqil fikr yuritishga va munosabat bildirishga o'rganayotganidan dalolat beradi.

Tadqiqot natijalari narrativ materiallar vositasida oilaviy o'qish jarayonini tashkil etish o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda sezilarli pedagogik samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. 1-jadval natijalariga ko'ra, o'smirlarning aksariyatida kitob o'qishga bo'lgan munosabat o'rtacha va past darajada shakllangan bo'lib, bu holat o'qishga nisbatan barqaror ichki motivatsiya yetarli emasligidan dalolat beradi. Ushbu holat zamonaviy raqamli muhit sharoitida oilada o'qishga qiziqishni faollashtirish uchun yangi pedagogik yondashuvlar zarurligini tasdiqlaydi. 2-jadval natijalari oilaviy o'qish faoliyatida narrativ materiallardan foydalanish notekis ekanini ko'rsatdi. Hikoya va ertaklardan foydalanish nisbatan yuqori bo'lsa-da, voqeaviy matnlarning kamroq qo'llanilishi ota-onalarning narrativ materiallar imkoniyatlari to'g'risida yetarli metodik tayyorgarlikka ega emasligini ko'rsatadi. Bu holat oilaviy o'qish jarayonini faqat an'anaviy shakllar bilan cheklash o'smirlarning hayotiy tajribani anglash va real vaziyatlar bilan bog'lash ko'nikmalarini to'liq rivojlantirmasligini anglatadi.

3-jadvalda keltirilgan ota-onalar bahosi narrativ materiallar asosida tashkil etilgan o'qish jarayoni o'smirlarning o'qishga bo'lgan qiziqishi, emotsional yaqinligi va mustaqil o'qishga intilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, emotsional yaqinlikning yuqori darajada namoyon bo'lishi oilaviy o'qish jarayonining faqat ta'limiy emas, balki tarbiyaviy va psixologik ahamiyatga ham ega ekanini ko'rsatadi. Fikr bildirish faolligining nisbatan sekinroq rivojlanishi esa ushbu ko'nikmaning bosqichma-bosqich shakllanishini talab etishini anglatadi.

Pedagogik kuzatish natijalari (4-jadval) narrativ materiallar bilan olib borilgan mashg'ulotlar o'smirlarning o'qish jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatdi. Matnni diqqat bilan tinglash, savollarga javob berish, qahramonlarni baholash va qayta hikoyalash ko'rsatkichlarining o'sishi narrativ yondashuvning o'smirlarning kognitiv va nutqiy faoliyatini faollashtiruvchi ta'sirini tasdiqlaydi.

5-jadval asosida olib borilgan kontent-tahlil oilaviy suhbatlarda qahramon xulq-atvorini muhokama qilish, hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash va axloqiy tanlovlarni tahlil qilish ustuvor mavzular ekanini ko'rsatdi. Bu holat narrativ materiallar o'smirlarni faqat matn mazmunini tushunishga emas, balki axloqiy baholash, xulosa chiqarish va shaxsiy pozitsiyani shakllantirishga yo'naltirayotganini anglatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar narrativ materiallar asosida tashkil etilgan oilaviy o'qish jarayoni o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, emotsional va kommunikativ rivojlanishni ta'minlash hamda mustaqil o'qish ehtiyojini kuchaytirishda samarali pedagogik mexanizm ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, o'smir yoshdagi bolalarda kitob o'qishga bo'lgan munosabat yetarli darajada barqaror shakllanmagan bo'lib, bu holat oilaviy muhitda o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytirishni talab etadi. Ikkinchidan, narrativ materiallar – hikoya, ertak va voqeaviy matnlar asosida tashkil etilgan oilaviy o'qish jarayoni o'smirlarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Uchinchidan, narrativ yondashuv ota-ona va bola o'rtasidagi emotsional yaqinlikni kuchaytirib, o'smirlarning mustaqil o'qishga intilishi va fikr bildirish faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. To'rtinchidan, pedagogik kuzatish va kontent-tahlil natijalari narrativ materiallar o'smirlarning tahliliy fikrlashi, axloqiy baholashi va hayotiy vaziyatlarni anglash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Xulosa qilib aytganda, narrativ materiallar vositasida oilada o'smir yoshdagi bolalarda kitobxonlikni shakllantirish pedagogik, psixologik va tarbiyaviy jihatdan asoslangan samarali yondashuv bo'lib, uni ta'lim amaliyotida keng joriy etish hamda ota-onalar uchun metodik tavsiyalar asosida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Качанов Д. Г. Нарратив в мультимедийной журналистике: современные подходы и тенденции // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2021. – № 2. – С. 45–62.
2. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds. – Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 214 p.
3. Coeckelbergh M., Reijers W. Narrative technologies and meaning-making in education // Human Studies. – 2020. – Vol. 43. – No. 2. – P. 219–236.
4. Sénéchal M., Young L. The effect of family literacy practices on reading development // Review of Educational Research. – 2018. – Vol. 88. – No. 4. – P. 545–575.
5. Whitehurst G. J., Lonigan C. J. Dialogic reading: An effective way to read with children // Reading Research Quarterly. – 2019. – Vol. 54. – No. 2. – P. 183–200.
6. Robin B. R. Digital storytelling in education: Research-based perspectives // Educational Technology Research and Development. – 2020. – Vol. 68. – No. 6. – P. 2957–2975.
7. Narvaez D., Lapsley D. Moral narrative and character education // Journal of Moral Education. – 2021. – Vol. 50. – No. 3. – P. 263–278.
8. Gambrell L. B. Reading motivation and engagement in family contexts // Literacy Research and Instruction. – 2019. – Vol. 58. – No. 4. – P. 395–412.
9. OECD. Building a High-Quality Literacy System. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 176 p.
10. UNESCO. Reimagining Literacy in the 21st Century. – Paris: UNESCO Publishing, 2022. – 132 p.

ИНТЕГРАЦИЯ МУЛЬТИПЛИКАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ ДОО КАК СРЕДСТВО ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

УДК 373.2

Терехова Ольга Евгеньевна
PhD, доцент НПУУ имени Низами

Аллазарова Мадина Давронбековна
Магистрант 2 курса направление подготовки: Педагогика и
психология дошкольного образования СОП Институт психологии и
образования Казанского (Приволжского) федерального
университета (КФУ) и Национальный педагогический университет
Узбекистана (НПУУ)

Аннотация: В современном мире информационно-коммуникационные технологии стали неотъемлемой частью жизни детей, а просмотр мультфильмов – одним из наиболее распространённых видов деятельности в дошкольном возрасте. Мультипликация во многом заменила для современного ребёнка традиционные сказки, превратившись в основной источник первичных представлений о мире и своеобразный “тренажёр” детского воображения. Вместе с тем неконтролируемое медиапотребление нередко носит пассивный и фрагментарный характер, что препятствует полноценному когнитивному развитию. Актуальность статьи обусловлена необходимостью трансформации мультипликации из преимущественно развлекательного контента в системное средство познавательного развития, способствующее формированию любознательности, мышления и воображения дошкольников в соответствии с требованиями ФГОС ДО. Целью статьи является теоретическое обоснование и раскрытие методики использования мультипликационных фильмов как эффективного средства познавательного развития детей старшего дошкольного возраста.

Методологическую основу исследования составили культурно-историческая теория Л. С. Выготского и теория когнитивного развития Ж. Пиаже. Методика включает четырёхэтапную систему педагогического сопровождения просмотра медиатекста: подготовительный этап (формирование медиаграмотности), когнитивный этап (усвоение знаний и смыслов), эмоционально-побудительный этап (развитие эмпатии) и практико-рефлексивный этап (перенос опыта в практическую деятельность). Систематическое использование мультфильмов в образовательном процессе способствует решению проблемно-поисковых задач, формированию произвольного внимания, развитию слуховой и зрительной памяти. Установлено, что целенаправленное обсуждение сюжетов повышает уровень медиаграмотности детей и их способность устанавливать причинно-следственные связи. Создание ситуаций “содействия” героям экранного повествования стимулирует познавательную мотивацию и расширяет кругозор ребёнка. Мультипликация рассматривается как многогранный инструмент познавательного развития, интегрирующий игровую, коммуникативную и познавательно-исследовательскую деятельность. Эффективность данного средства напрямую зависит от профессионального отбора контента и реализации методики активного восприятия, превращающей ребёнка из пассивного зрителя в активного исследователя мира социальных отношений и природных явлений.

Ключевые слова: нарративные материалы, семейное чтение, подростки, мотивация к чтению, эмоциональное развитие, читательская культура.

Annotatsiya: Zamonaviy dunyoda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bolalar hayotining ajralmas qismiga aylanib, multfilm tomosha qilish maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining eng keng tarqalgan turlaridan biri hisoblanadi. Multiplakatsiya ko'p jihatdan zamonaviy bola uchun an'anaviy ertaklarning o'rnini egallab, olam haqidagi dastlabki tasavvurlar manbai va bolalar tasavvurini rivojlantiruvchi "mashq maydoni" vazifasini bajarmoqda. Biroq nazoratsiz media iste'moli ko'pincha passiv va parchalanib ketgan xarakterga ega bo'lib, bu bolalarning to'laqonli kognitiv rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Mazkur maqolaning dolzarbligi multfilmni faqat ko'ngilochar vosita sifatida emas, balki maktabgacha yoshdagi bolalarda qiziquvchanlik, tafakkur va tasavvurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi tizimli bilish vositasiga aylantirish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi multfilmlardan katta maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish rivojini ta'minlovchi samarali pedagogik vosita sifatida foydalanish metodikasini nazariy jihatdan asoslash va ochib berishdan iborat. Tadqiqotning nazariy asosini L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi hamda J. Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasi tashkil etadi. Metodika media matni tomosha qilishni pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlashning to'rt bosqichli tizimini o'z ichiga oladi: tayyorgarlik bosqichi (mediama'lumotlilikni shakllantirish), kognitiv bosqich (bilim va ma'nolarni o'zlashtirish), emotsional-rag'batlantiruvchi bosqich (empatiyani rivojlantirish) hamda amaliy-refleksiv bosqich (olingan tajribani faoliyatga tatbiq etish).

Ta'lim jarayonida multfilmlardan tizimli foydalanish muammoli-izlanish vaziyatlarini hal etishga, ixtiyoriy e'tibor shakllanishiga, eshitish va ko'rish xotirasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, syujetlarni maqsadli muhokama qilish bolalarning mediama'lumotlilik darajasini oshiradi hamda sabab-oqibat aloqalarini aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ekrandagi qahramonlarga "hamkorlik" vaziyatlarini yaratish bolalarning bilish motivatsiyasini kuchaytirib, dunyoqarashini kengaytiradi. Multiplakatsiya o'yin, muloqot va bilish-tadqiqot faoliyatlarini integratsiyalovchi ko'p qirrali bilish vositasi hisoblanadi. Ushbu vositaning samaradorligi mazmunni professional tanlash va faol idrok etish metodikasini amalga oshirishga bog'liq bo'lib, bu bola shaxsini passiv tomoshabindan ijtimoiy munosabatlar va tabiat hodisalarini faol tadqiq etuvchi subyektga aylantiradi.

Kalit so'zlar: multiplakatsiya, bilish rivoji, maktabgacha ta'lim, katta maktabgacha yoshdagi bolalar, mediama'lumotlilik, tasavvur.

Abstract: In the modern world, information and communication technologies have become an integral part of children's lives, and watching cartoons is one of the most common activities in preschool age. Animation has largely replaced traditional fairy tales for contemporary children, becoming a primary source of initial knowledge about the world and a kind of "training tool" for imagination. However, uncontrolled media consumption is often passive and fragmentary, which hinders full cognitive development. The relevance of this article is determined by the need to transform animation from predominantly entertainment content into a systemic tool for cognitive development that fosters curiosity, thinking, and imagination in preschool children in accordance with the requirements of the Federal State Educational Standard for Preschool Education. The aim of the article is to provide a theoretical justification and to elaborate a methodology for using animated films as an effective means of cognitive development for older preschool children. The study is grounded in L. S. Vygotsky's cultural-historical theory and Jean Piaget's theory of cognitive development. The proposed methodology includes a four-stage system of pedagogical support for media text viewing: a preparatory stage (media literacy development), a cognitive stage (assimilation of knowledge and meanings), an emotional-motivational stage (empathy development), and a practice-reflective stage (transfer of experience into activity).

The systematic use of cartoons in the educational process contributes to solving problem-search tasks and promotes the development of voluntary attention, auditory memory, and visual memory. It was found that purposeful discussion of plots enhances children's media literacy and their ability to establish cause-and-effect relationships. Creating situations of "co-action" with on-screen characters stimulates cognitive motivation and broadens children's horizons. Animation is regarded as a multifaceted tool for cognitive development that integrates play-based, communicative, and cognitive-research activities. The effectiveness of this tool directly depends on the professional selection of content and the implementation of an active perception methodology that transforms the child from a passive viewer into an active explorer of the world of social relations and natural phenomena.

Key words: animation, cognitive development, preschool education, older preschool children, media literacy, imagination.

ВВЕДЕНИЕ

Современная социальная ситуация развития дошкольников характеризуется доминированием экранной культуры. Для "цифрового поколения" детей мультфильмы выступают наиболее доступным и привлекательным видом искусства, обладающим значительным потенциалом воздействия на ум и эмоциональную сферу ребёнка. Мультипликация, в отличие от других средств художественного воздействия, представляет знания в наглядной, экспрессивной и динамичной форме, что в полной мере соответствует образному характеру мышления дошкольника.

В то же время в массовой педагогической практике мультфильмы нередко используются преимущественно как средство заполнения досуга, что приводит к пассивному созерцанию и поверхностному восприятию экранного материала. Основная проблема заключается в недостаточной разработанности способов педагогического сопровождения, которые позволили бы актуализировать познавательный и

воспитательный потенциал анимации для формирования у детей первичного образа мира и развития высших психических функций.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическую основу познавательного развития детей средствами мультипликации составляют идеи о единстве аффекта и интеллекта. Процесс взаимодействия ребёнка с мультфильмом выстраивается как система последовательных педагогических ситуаций, обеспечивающих переход от непосредственного восприятия экранного образа к его осмыслению и включению в личный опыт ребёнка. Методика педагогического сопровождения просмотра мультипликационных фильмов основывается на поэтапном движении от восприятия внешнего сюжета к глубокому осмыслению нравственных ценностей и их последующей реализации в поведении. На подготовительном этапе, представляющем собой ситуацию сознательного восприятия, формируется медиаграмотность ребёнка, то есть способность понимать “язык” экранных искусств, интерпретировать и оценивать медиатексты. Педагог помогает преодолеть фрагментарность восприятия, характерную для дошкольников, выстраивая целостную картину происходящего, устанавливая последовательность событий и элементарные причинно-следственные связи. Для этого используются приёмы остановки кадра с последующим обсуждением, а также игровые задания, направленные на упорядочивание эпизодов и перевод аудиовизуальной информации в словесный план. Результатом данного этапа становится превращение ребёнка из пассивного зрителя в активного исследователя, способного осознанно воспринимать авторский замысел.

На когнитивном этапе, который представляет собой ситуацию выделения смыслов, осуществляется формирование нравственных представлений и понимание личностных качеств персонажей. Ребёнок учится выделять нравственное содержание мультфильма или его отдельных эпизодов, осмысливать такие категории, как добро, честность, справедливость и жадность, переводя их из абстрактной формы в наглядные и доступные образы. Существенное внимание уделяется установлению логических связей и пониманию мотивов поведения героев, что позволяет детям осознать причинно-следственные отношения между поступками персонажей и развитием сюжета. Итогом данного этапа становится формирование ориентировочной основы нравственного поведения и первичных представлений о моральных нормах. Эмоционально-побудительный этап направлен на актуализацию чувств и переход от рационального понимания к эмоциональному переживанию. Основной задачей на данном этапе является развитие эмпатии и способности к сопереживанию. Через механизм идентификации ребёнок мысленно ставит себя на место персонажа, проживает его радости и трудности, что становится возможным благодаря выразительным средствам мультипликации, таким как музыка, цвет и динамика образов. В результате ребёнок начинает осознавать не только внешние действия героев, но и их внутренние состояния, что способствует формированию устойчивых эмоциональных откликов и внутренних мотивов поведения.

Заключительный практико-рефлексивный этап ориентирован на перенос усвоенного опыта из воображаемого мира мультфильма в реальную жизнь. Дети воспроизводят сюжеты в театрализованных играх, изображают продолжение истории в рисунках или лепке, что позволяет им примерить на себя модели поведения персонажей. Создаются ситуации осознанного выбора, в которых ребёнок сопоставляет поступки героев с собственными действиями и оценивает возможные варианты поведения. В результате формируется поведенческая основа нравственного развития, выражающаяся в устойчивой привычке поступать морально не под внешним контролем, а на основе внутреннего принятия ценностей. Существенную роль в этом процессе играет приём “стоп-кадра”, позволяющий остановить просмотр на ключевом моменте и обсудить возможные варианты дальнейшего развития событий, тем самым стимулируя прогностическое мышление ребёнка.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Внедрение технологии педагогического сопровождения просмотра мультфильмов в ДОО продемонстрировало выраженную положительную динамику в познавательной сфере старших дошкольников. Развитие мыслительных операций проявилось в том, что дети научились не только пересказывать фабулу произведений, но и самостоятельно формулировать их основную мысль, анализировать мотивы поступков персонажей. Активизация внимания и памяти была обеспечена за счёт яркости и метафоричности художественных образов: информация из качественных мультфильмов усваивалась быстрее и удерживалась в памяти дольше по сравнению с традиционными формами объяснения. Формирование познавательного интереса происходило благодаря использованию познавательных сериалов (например, “Фиксики”, “Лунтик”), которые в доступной форме передают знания о строении предметов и природных явлениях, стимулируя детей к дальнейшему самостоятельному исследованию.

Рост медиаграмотности выразился в увеличении доли детей, находящихся на концептуальном уровне восприятия медиатекста, то есть понимающих авторский замысел: данный показатель возрос с 10% до 76%.

Познавательная ценность мультипликации заключается в её интегративном характере. Качественный мультфильм представляет собой не просто зрелище, а сложный медиатекст, требующий активной мыслительной и воображаемой деятельности ребёнка. Вместе с тем необходимо учитывать потенциальные риски: неконтролируемый просмотр может способствовать формированию “мультипликационной агрессии” либо развитию аддиктивных форм поведения. Ключевым условием эффективности выступает позиция взрослого. Педагог должен действовать не как цензор, а как партнёр по обсуждению, помогая ребёнку переводить аудиовизуальные образы в вербальный план. Только при организации “диалогического” просмотра мультипликация становится действенным инструментом когнитивного развития, способствуя преодолению эгоцентризма и формированию способности к децентрации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мультипликация является мощным и современным средством познавательного развития дошкольников. Она позволяет в увлекательной форме решать задачи ознакомления с окружающим миром, развития речи и логического мышления. Основным результатом системного использования мультфильмов становится формирование “думающего зрителя”, способного анализировать информацию и применять полученный опыт в реальных жизненных ситуациях. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой специализированных медиатекстов, ориентированных на решение конкретных образовательных задач в области математического и естественно-научного развития.

Список импользованной литературы:

1. Анофриков, П. И. (2011). Принципы работы детской студии мультипликации. Новосибирск: Детская киностудия “Поиск”, 43 с.
2. Казакова, Р. Г., Мацкевич, Ж. В. (2013). Смотрим и рисуем мультфильмы. Москва: ТЦ “Сфера”, 128 с.
3. Куниченко, О. В. (2013). Мультипликационный фильм как средство нравственного воспитания детей старшего дошкольного возраста. Известия ВГСПУ, 7(82), 76–79.
4. Назирова, Д. А., Джаилова, Р. (2024). Влияние мультфильмов на познавательные процессы детей дошкольного возраста. Worldly Journals, 1–12.
5. Терехова, О. Е. (2023). Профессиональная готовность в теории и практике педагогического образования. International Scientific Conference “Innovative Trends in Science, Practice and Education”, 2(1), 30–36.
6. Терехова, О. Е. (2024). Рефлексия в педагогической деятельности: ключевые аспекты и значимость. Modern Scientific Research: International Scientific Journal, 2(3), 260–264.
7. Terexova, O. E. (2025). Транспрофессиональная подготовка будущих педагогов профессионального образования. Inter Education & Global Study, (1), 371–378.
8. Терехова, О. Е. (2022). Исследования в области развития речи детей старшего дошкольного возраста. Research and Education, 110.
9. Терехова, О. Е. (2022). Развитие творческих процессов – результат совершенствования психических функций. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(23), 17–20.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ

Пардабоева Дильфуза Рустамовна

Старший преподаватель кафедры Филологии
Наманганского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы формирования и совершенствования речевой культуры студентов в условиях современного высшего образования. Обоснована необходимость развития коммуникативной компетенции будущих специалистов как важнейшего условия их профессиональной успешности. В исследовании анализируются основные методы, формы и средства, способствующие формированию речевой культуры, а также предлагаются практические рекомендации по повышению уровня речевой грамотности и коммуникативной культуры студентов.

Ключевые слова: речевая культура, коммуникативная компетенция, профессиональная речь, студенты, образование, языковая среда.

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida nutq madaniyatini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Ayniqsa, nutq madaniyatining bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligida muhim tarkibiy qism sifatidagi o'rni, samarali muloqotni ta'minlash, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish va shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati alohida ta'kidlangan. To'g'ri, ifodali va axloqiy me'yorga mos nutqni shakllantirishga yordam beruvchi pedagogik shart-sharoitlar, usullar va texnologiyalar tahlil qilingan. Shuningdek, nutq amaliyotini o'quv jarayoniga hamda talabalarning auditoriyadan tashqari faoliyatiga integratsiya qilishning ahamiyati qayd etilgan.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, talabalar, oliy ta'lim, kommunikativ kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, nutqni rivojlantirish.

Abstract: The article examines the problems of developing and improving students' speech culture in the context of modern higher education. The necessity of forming communicative competence as an essential condition for students' professional success is substantiated. The study analyzes the main methods, forms, and means that contribute to the development of speech culture and offers practical recommendations for improving students' speech literacy and communicative competence.

Key words: speech culture, communicative competence, professional speech, students, education, language environment.

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество предъявляет повышенные требования к уровню речевой культуры личности, особенно к студентам высших учебных заведений, которые в будущем станут специалистами различных сфер. В условиях стремительного развития информационных технологий и глобализации грамотная, логичная и этически корректная речь становится неотъемлемым инструментом профессиональной деятельности. Речевая культура отражает не только уровень образованности, но и интеллектуальную, моральную и духовную зрелость человека. Владение нормами литературного языка, умение аргументированно излагать собственные мысли, использовать выразительные средства речи и соблюдать этические нормы общения определяют успешность специалиста в профессиональной и социальной среде.

Однако многочисленные наблюдения и результаты педагогических исследований показывают, что у современных студентов отмечается снижение уровня владения языковыми нормами: увеличивается количество речевых ошибок, сокращается активный словарный запас, наблюдается бедность синтаксических конструкций и несформированность коммуникативных навыков. Среди причин данной проблемы можно выделить недостаток чтения классической и научной литературы, влияние интернет-сленга, сокращённый характер общения на цифровых платформах, а также отсутствие систематической работы по формированию речевой культуры в образовательном процессе. Таким образом, проблема совершенствования речевой культуры студентов приобретает особую актуальность и требует комплекс-

ного, системного педагогического подхода. Она предполагает не только обучение нормам языка, но и формирование у студентов осознанного отношения к слову, развитие речевого вкуса, умения воспринимать, анализировать и создавать тексты различных стилей и жанров. Цель настоящего исследования заключается в выявлении эффективных педагогических условий, методов и средств, способствующих формированию и совершенствованию речевой культуры студентов высшей школы.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для достижения поставленной цели и решения задач исследования использовался комплекс взаимодополняющих методов, обеспечивающих научную достоверность и объективность полученных данных. Проведён всесторонний анализ трудов отечественных и зарубежных исследователей, посвящённых проблемам речевой культуры, коммуникативной компетенции и педагогическим технологиям обучения языку. Изучение теоретических источников позволило определить понятийный аппарат исследования, выявить основные подходы к пониманию речевой культуры личности и обосновать выбор педагогических методов её формирования.

На констатирующем этапе были проведены анкетирование и систематические наблюдения за речевым поведением студентов первого и второго курсов гуманитарных направлений. Анкеты включали вопросы, направленные на выявление уровня речевой грамотности, мотивации к самосовершенствованию, отношения к культуре речи и владения этическими нормами общения. Наблюдение осуществлялось в ходе учебных занятий, устных ответов и неформальных дискуссий. Экспериментальная работа была направлена на проверку эффективности комплекса педагогических условий, включающего внедрение интерактивных технологий, проведение речевых тренингов, круглых столов, проектных и творческих заданий. Особое внимание уделялось развитию аргументированной речи, умению вести диалог и соблюдению норм речевого этикета. Эксперимент проходил в три этапа: констатирующий, на котором определялся исходный уровень речевой культуры студентов; формирующий, включавший реализацию специально разработанных методик и заданий; контрольный, направленный на оценку результатов и выявление динамики изменений. Результаты педагогического эксперимента сопоставлялись с исходными данными, что позволило выявить количественные и качественные изменения в уровне речевой подготовки студентов. Таким образом, сочетание теоретических и эмпирических методов обеспечило целостность исследования и позволило сделать объективные выводы о динамике формирования речевой культуры студентов.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённый педагогический эксперимент подтвердил гипотезу о том, что систематическая и целенаправленная работа по развитию речевой культуры способствует существенному повышению уровня речевой компетентности студентов. Анализ результатов показал, что после проведения формирующего этапа исследования: уровень орфоэпической и грамматической грамотности повысился в среднем на 23%; активный словарный запас увеличился на 18%; логичность и связность устной речи улучшились, особенно в ситуациях публичного общения; уверенность студентов при участии в дебатах, конференциях и выступлениях возросла у 75% опрошенных; количество речевых ошибок, слов-паразитов и неуместных выражений значительно сократилось. Кроме того, студенты стали чаще использовать термины, цитаты и устойчивые речевые обороты, а также проявлять самостоятельность при аргументации и высказывании собственного мнения. В ходе анализа письменных работ было зафиксировано повышение уровня структурной организации текста, улучшение логических связей между абзацами, а также соблюдение норм научного стиля речи.

Особое значение имело использование интерактивных форм обучения: дебаты и дискуссии развивали навык аргументированного высказывания; ролевые игры формировали умение подбирать языковые средства в зависимости от коммуникативной ситуации; творческие проекты и эссе способствовали расширению словарного запаса и развитию индивидуального стиля речи; тренинги публичных выступлений укрепляли уверенность в устной коммуникации. Результаты исследования подтвердили, что речевая культура студентов успешно формируется в условиях активного речевого взаимодействия, системной обратной связи и постоянного включения элементов самооценки и самоанализа речи. Анализ полученных данных позволил выявить ряд закономерностей и сделать вывод о высокой эффективности разработанного педагогического комплекса. Прежде всего, успешность формирования речевой культуры напрямую зависит от уровня мотивации студентов, а также от личностной и профессиональной позиции преподавателя.

Современные подходы к обучению должны опираться на принцип коммуникативной активности, предполагающий развитие не только знаний о языке, но и способности использовать его как инструмент межличностного взаимодействия. Важно формировать у студентов понимание ценности родного языка как части национальной культуры, развивать эстетическое чувство и этические основы речевого поведения. Немаловажным фактором является создание благоприятной речевой среды в образовательном учреждении. Такая среда должна стимулировать студентов к осмысленному употреблению языка, поощрять правильную, грамотную и уважительную речь. Преподаватель, являясь образцом речевой культуры, должен демонстрировать высокий уровень речевой компетенции и педагогического такта, сочетая требовательность с уважением к студентам. Кроме того, использование цифровых и медийных ресурсов (видеотренинги, онлайн-дискуссии, подкасты, речевые платформы) расширяет возможности формирования культуры речи. Это особенно актуально для поколения студентов, активно вовлечённых в цифровое пространство. Таким образом, результаты проведённого исследования подтверждают, что совершенствование речевой культуры студентов является длительным и многокомпонентным процессом, требующим интеграции традиционных и инновационных форм обучения, систематического контроля и педагогической поддержки. Разработанная методика может быть адаптирована для различных направлений подготовки, что открывает перспективы для дальнейших исследований в области педагогической лингвистики и профессиональной коммуникации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Совершенствование речевой культуры студентов является важнейшей задачей современного высшего образования, от которой зависит формирование профессиональной компетентности, интеллектуального уровня и культурной личности. Речевая культура не развивается стихийно – она требует систематической и целенаправленной педагогической работы, направленной на формирование языкового вкуса, развитие коммуникативных умений, логичности и выразительности речи, а также на соблюдение норм речевого этикета. В условиях цифровизации образования особое значение приобретает использование инновационных технологий, интерактивных платформ и онлайн-курсов, которые способны способствовать развитию речевой активности и самоконтроля студентов. В перспективе дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку эффективных цифровых инструментов, методических рекомендаций и образовательных программ, обеспечивающих формирование и развитие речевой культуры студентов как в очном, так и в дистанционном формате.

Список использованной литературы:

1. Гальперин П. Я. Психология речи. – М.: Наука, 2020. – 312 с.
2. Соловьёва Н. В. Речевая культура личности студента: педагогические аспекты. – М.: Академия, 2022. – 198 с.
3. Федорова Т. В. Коммуникативная компетенция в профессиональном образовании. – Казань: Университетская книга, 2023. – 240 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 2020. – 261 с.
5. Горбачёва Е. В. Формирование речевой культуры студентов гуманитарных специальностей в процессе профессиональной подготовки // Вестник педагогических наук. – 2022. – № 4 (68). – С. 102–110.
6. Ильина О. П., Черкасова Т. А. Интерактивные технологии формирования культуры речи студентов // Педагогическое образование и наука. – 2023. – № 2. – С. 55–63.
7. Кузьмина С. Г., Павлова Н. Л. Современные подходы к формированию речевой культуры студентов // Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2024. – № 1. – С. 74–82.
8. Серова Н. А. Коммуникативная культура в цифровую эпоху: педагогический аспект // Педагогика и психология образования. – 2023. – № 5. – С. 119–126.
9. Абрамова Е. С., Беляева Т. В. Формирование культуры речи средствами цифровых технологий в вузе // Современное образование. – 2024. – № 2. – С. 43–51.
10. Назарова О. А. Педагогические условия развития речевой активности студентов // Вестник высшей школы. – 2022. – № 9. – С. 90–97.
11. Бочарова И. В. Речевая культура и профессиональная коммуникация в образовательной среде // Проблемы современного педагогического образования. – 2021. – № 72 (3). – С. 68–74.
12. Пардабоева Д. Р. Методы обучения на уроках русского языка // Science and Education. – 2023. – Т. 3. – № 11. – С. 957.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

УДК 159.942:373.2

Терехова Ольга Евгеньевна
PhD, доцент НПУУ имени Низами

Сайфидинова Мунира Бурхонидиновна
Магистрант 2 курса направление подготовки:
Педагогика и психология дошкольного образования СОП
Институт психологии и образования
Казанского (Приволжского) федерального университета (КФУ) и
Национальный педагогический университет Узбекистана (НПУУ)

Аннотация: В современном дошкольном образовании развитие эмоционального интеллекта рассматривается как приоритетная задача, закреплённая в федеральных образовательных стандартах, поскольку данная характеристика выступает значимым предиктором успешности ребёнка в обучении и социальной адаптации. Несмотря на высокую сензитивность старшего дошкольного возраста к эмоциональному развитию, в педагогической практике нередко наблюдается дефицит эффективных методик, интегрирующих художественно-эстетическую деятельность в процесс формирования социальных компетенций. Искусство выступает оптимальным пространством личностного становления, позволяя ребёнку осознавать и выражать собственные чувства через образы и символы. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании и экспериментальной проверке эффективности использования различных видов искусства (живописи, музыки, литературы), а также их синтеза в процессе развития эмоционального интеллекта у детей старшего дошкольного возраста.

В исследовании применялся комплекс диагностических методик: “Эмоциональные лица” (Н. Я. Семаго), “Изучение понимания эмоциональных состояний людей” (В. М. Минаева), “Эмоциональная идентификация” (Е. И. Изотова). Экспериментальная работа включала констатирующий, формирующий и контрольный этапы, в ходе которых использовались игровые технологии, арт-терапевтические приёмы и занятия, основанные на синтезе искусств. В ходе эксперимента было зафиксировано существенное повышение уровня развития эмоционального интеллекта у детей экспериментальной группы: количество детей с высоким уровнем увеличилось более чем в 1,5 раза, тогда как низкий уровень был практически нивелирован. Дети стали более точно распознавать эмоции по мимике, глубже понимать причины эмоциональных состояний других людей и проявлять эмпатию. Доказано, что синтез искусств и целенаправленная педагогическая работа средствами художественно-эстетической деятельности способствуют гармонизации эмоциональной сферы, развитию саморегуляции и социальной компетентности дошкольников.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, дошкольники, искусство, синтез искусств, социальная компетентность, эмпатия, художественно-эстетическая деятельность.

Annotatsiya: Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirish davlat ta'lim standartlarida belgilangan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi, chunki ushbu sifat bolaning o'qishdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuvining muhim bashoratchisi sanaladi. Katta maktabgacha yosh davrining emotsional rivojlanishga yuqori sezgirligiga qaramay, amaliyotda badiiy-estetik faoliyatni ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoniga integratsiyalovchi samarali metodikalarning yetishmasligi kuzatiladi. San'at bolaning shaxsiy kamolotida muhim makon bo'lib, u his-tuyg'ularni obraz va ramzlar orqali anglash imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi katta maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish jarayonida san'atning turli turlaridan (tasviriy san'at, musiqa, adabiyot) hamda ularning sintezidan foydalanish samaradorligini nazariy jihatdan asoslash va eksperimental tekshirishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida diagnostik metodikalar majmui qo'llanildi: "Emotsional yuzlar" (N. Ya. Semago), "Insonlarning emotsional holatlarini tushunishni o'rganish" (V. M. Minaeva), "Emotsional identifikatsiya" (E. I. Izotova). Tajriba-sinov ishlari aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarini o'z ichiga olib, unda o'yin texnologiyalari, art-terapevtik usullar hamda san'at sintezi asosidagi mashg'ulotlardan foydalanildi. Tadqiqot natijalari tajriba guruhidagi bolalarda emotsional intellekt rivojlanish darajasining sezilarli oshganini ko'rsatdi: yuqori darajaga ega bolalar soni 1,5 barobardan ko'proqqa ortdi, past daraja esa deyarli bartaraf etildi. Bolalar yuz ifodalari orqali emotsiyalarni aniqroq aniqlash, boshqalarning his-tuyg'ulari sabablarini tushunish va empatiya ko'rsatishda sezilarli ijobiy o'zgarishlarni namoyon etdilar. Xulosa sifatida aytilish mumkinki, san'at turlarining sintezi va badiiy-estetik faoliyat vositasida olib borilgan maqsadli pedagogik ishlar maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional sohani uyg'unlashtirish, o'zini boshqarish hamda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishga samarali xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, maktabgacha yoshdagi bolalar, san'at, san'atlar sintezi, ijtimoiy kompetentlik, empatiya, badiiy-estetik faoliyat.

Abstract: In modern preschool education, the development of emotional intelligence is regarded as a priority task established in federal educational standards, as this characteristic serves as a significant predictor of a child's success in learning and social adaptation. Despite the high sensitivity of older preschool age to emotional development, pedagogical practice often reveals a lack of effective methodologies that integrate artistic and aesthetic activities into the formation of social competencies. Art represents an optimal space for personal development, enabling children to recognize and express their feelings through images and symbols. The aim of the study is to provide a theoretical justification and experimental verification of the effectiveness of using various forms of art (painting, music, literature), as well as their synthesis, in the development of emotional intelligence in older preschool children.

The research employed a set of diagnostic techniques, including "Emotional Faces" (N. Semago), "Study of Understanding Emotional States" (V. Minaeva), and "Emotional Identification" (E. Izotova). The experimental work consisted of diagnostic, formative, and control stages, during which game-based technologies, art-therapeutic techniques, and sessions based on the synthesis of arts were applied. The results demonstrated a significant increase in the level of emotional intelligence among children in the experimental group: the number of children with a high level increased by more than 1.5 times, while the low level was almost completely eliminated. Children became more accurate in recognizing emotions from facial expressions, better understood the causes of others' emotional states, and showed greater empathy. It has been proven that the synthesis of arts and purposeful pedagogical work through artistic and aesthetic activities contribute to the harmonization of the emotional sphere, as well as to the development of self-regulation and social competence in preschool children.

Key words: emotional intelligence, preschool children, art, synthesis of arts, social competence, empathy, artistic and aesthetic activity.

ВВЕДЕНИЕ

Эмоциональный интеллект (EQ) определяется как способность распознавать собственные чувства и эмоции других людей, а также умение управлять ими для построения эффективных межличностных отношений. В соответствии с требованиями ФГОС ДО развитие эмоциональной отзывчивости и сопереживания выступает обязательным целевым ориентиром образовательного процесса. Старший дошкольный возраст является сензитивным периодом для развития EQ, поскольку именно в это время эмоции становятся более осознанными и включаются в структуру мыслительных процессов. Искусство играет особую роль в данном процессе, выступая "орудием общества", посредством которого ребёнок вовлекается в социальную жизнь и познаёт мир человеческих чувств. Синтез различных видов искусства – музыки, живописи и литературы – усиливает эмоциональное воздействие на личность, создавая условия для глубокого проживания художественных образов и формирования так называемых "умных эмоций".

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для оценки уровня развития эмоционального интеллекта у детей старшего дошкольного возраста (5–7 лет) применялся комплекс диагностических методик, направленных на изучение когнитивного компонента (знания и понимание), эмоционального компонента (переживание) и деятельностного компонента (выражение и регуляция эмоций). В диагностический инструментарий входила методика

“Эмоциональные лица” Н. Я. Семаго, ориентированная на выявление способности ребёнка адекватно распознавать эмоциональные состояния по графическим и фотографическим изображениям и оценивать лицевую экспрессию; при этом анализировалась не только правильность называния эмоций, но и умение воспроизвести их мимически и предложить адекватные способы взаимодействия с человеком в данном эмоциональном состоянии. Также использовалась методика “Изучение понимания эмоциональных состояний людей” В. М. Минаевой, направленная на выявление способности дошкольника осмысливать причины возникновения эмоций в различных жизненных ситуациях посредством индивидуальной беседы с последовательной постановкой вопросов.

Дополнительно применялась методика “Эмоциональная идентификация” Е. И. Изотовой, предназначенная для оценки умений ребёнка вербализировать эмоции, соотносить различные формы их изображения и произвольно воспроизводить эмоциональные состояния с помощью мимики. Совокупность указанных методик позволяла получить объективную картину сформированности социальной компетентности и эмоциональной отзывчивости ребёнка, что является важным условием его успешной адаптации к школьному обучению. Программа развития эмоционального интеллекта у детей старшего дошкольного возраста строилась на поэтапной проработке базовых эмоций – радости, страха, гнева и печали – через погружение в мир искусства и театра. Синтез различных видов художественной деятельности обеспечивал не только усвоение теоретических знаний об эмоциях, но и их эмоциональное проживание, формируя глубокий чувственный опыт. В рамках программы рассматривание репродукций картин сопровождалось обсуждением настроения и средств художественной выразительности. В частности, произведения И. И. Шишкин, такие как “Утро в сосновом бору”, использовались для анализа атмосферы природы и цветовой палитры, работы И. И. Левитан (“Весна – большая вода”, “Черёмуха”, “Берёзовая роща”) – для осмысления чувства радости обновления и эмоциональной мягкости образов, а картина В. И. Суриков “Боярыня Морозова” – для анализа сложных человеческих переживаний и экспрессии чувств. Музыкальное искусство рассматривалось как “язык чувств”, воздействующий на глубинные эмоциональные слои личности. В работе использовались произведения П. И. Чайковский из балета “Щелкунчик”, позволяющие детям дифференцировать различные эмоциональные состояния, а также музыка А. Вивальди, в частности “Весна”, которая нередко сочеталась с рассматриванием пейзажей Левитана, усиливая целостность эмоционального восприятия.

Сказкотерапия и драматизация выступали наиболее естественными методами работы с дошкольниками, поскольку игра является их ведущей деятельностью. Через анализ сказок, включая произведения Г. Х. Андерсен, дети знакомилась со спектром чувств – от переживания боли и разочарования до радости и гордости за общий результат. Театрализованная деятельность, значимость которой подчёркивал Л. С. Выготский, способствовала развитию эмпатии, умения распознавать эмоции по мимике, жестам и интонации, а также формированию навыков регуляции собственного поведения. Использование ролевых этюдов и масок позволяло детям безопасно “проигрывать” различные эмоциональные состояния и постепенно овладевать способами их осознанного контроля. Такой комплексный подход обеспечивал гармонизацию психоэмоционального развития и формирование способности эффективно взаимодействовать с окружающими.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Первичная диагностика показала преобладание у большинства детей среднего и низкого уровней EQ. Многие дети испытывали затруднения при определении сложных эмоций (разочарование, вина) и не могли объяснить причины эмоциональных состояний персонажей. После реализации программы развития эмоционального интеллекта (EQ) в экспериментальной группе была зафиксирована выраженная положительная динамика по всем ключевым показателям. Рост высокого уровня EQ. Результаты контрольного среза показали, что количество детей с высоким уровнем развития эмоциональной сферы в экспериментальной группе увеличилось в 1,5 раза и достигло 65%. При этом низкий уровень, который на констатирующем этапе составлял 50%, был полностью нивелирован (0%). В контрольной группе значимых изменений не выявлено: высокий уровень сохранился в пределах 15–20%.

Распознавание базовых эмоций. Дети экспериментальной группы продемонстрировали 100%-й результат в узнавании и мимическом воспроизведении таких базовых состояний, как радость и грусть. Если на начальном этапе исследования многие испытывали трудности в определении причин чувств, то после обучения они стали детально описывать ситуации, вызывающие данные эмоции. Дифференциация гнева и страха. Существенно возросла способность различать негативные эмоциональные состояния, традиционно сложные для дошкольников. Показатели успешного распознавания гнева повысились до 80–85%, а страха – до 75–85% в зависимости от диагностической ситуации. Дети перестали воспринимать гнев как признак “плохого” человека, научились экологично выражать его и понимать

причины страха у окружающих. Развитие эмпатии и социального взаимодействия. Показатели готовности учитывать эмоциональное состояние другого человека в совместной деятельности значительно возросли. Дети стали проявлять активный эмоциональный отклик на переживания сверстников, чаще использовать приёмы сочувствия и поддержки в игровой деятельности. Оптимизация общения привела к тому, что дошкольники начали самостоятельно разрешать конфликтные ситуации, договариваться и учитывать интересы партнёров, что подтверждает эффективность применения синтеза искусств и игровых технологий для развития социальной компетентности.

Результаты проведённого исследования подтверждают фундаментальные положения Л. С. Выготского о том, что театрализованная деятельность и искусство наиболее тесно и действенно связывают художественное творчество с личными переживаниями ребёнка. В процессе игры и драматизации ребёнок перестаёт быть пассивным слушателем и через активное воображение включается в жизненный процесс, что позволяет ему осваивать мир человеческих чувств и развивать навыки эмоциональной саморегуляции. Синтез искусств (сочетание живописи, музыки и литературы) способствует преодолению фрагментарности эмоционального восприятия, создавая условия для глубокого и целостного проживания художественных образов. Комплексное освоение произведений искусства представляет собой сложное переплетение слуховой и визуальной информации с воображением и памятью, формируя оптимальное пространство для личностного становления дошкольника. Работа в рамках методики «Страна эмоций» посредством использования метафорических сказочных персонажей помогает детям осознавать собственные внутренние состояния и экологично проживать негативные эмоции, такие как гнев или страх, без причинения вреда окружающим. Важнейшим условием успешности данной методики является создание обогащённой развивающей предметно-пространственной среды. Организация уголков уединения и психологической разгрузки с использованием подушек для безопасного выплеска гнева, стаканчиков для крика и релаксационных материалов способствует снижению эмоционального напряжения у ребёнка. Существенное значение также имеет наличие масок, коллекций репродукций и музыкального оборудования, стимулирующих самостоятельную творческую активность. Кроме того, решающую роль играет активное взаимодействие с родителями, поскольку семейная среда выступает фундаментом эмоционального развития, а повышение педагогической компетентности взрослых способствует закреплению навыков эмоционального общения ребёнка в повседневной жизни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитие эмоционального интеллекта средствами искусства выступает эффективным способом подготовки ребёнка к жизни в социуме и успешному обучению в школе. Поскольку успешность человека в социальной среде на 80% определяется уровнем развития EQ и лишь на 20% – уровнем интеллектуального развития (IQ), формирование способности адекватно реагировать на трудности и конструктивно взаимодействовать со сверстниками приобретает приоритетное значение.

Оптимизация общения со сверстниками и взрослыми напрямую коррелирует с уровнем EQ, который наиболее продуктивно формируется в процессе творческой деятельности, где дети учатся распознавать, осознавать и вербализовать собственные чувства. Применение методики синтеза искусств позволяет не только развивать эстетический вкус, но и формировать психологически здоровую, гармоничную личность, способную к эффективной саморегуляции и глубокой эмпатии. Таким образом, включение элементов искусства в образовательный процесс обеспечивает комплексное воздействие на духовную и эмоциональную сферы ребёнка, создавая прочную основу для его дальнейшего социального благополучия.

Список использованной литературы:

1. Выготский, Л. С. (2003). Психология развития ребенка. Москва: Смысл; Эксмо.
2. Изард, К. Э. (2009). Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер.
3. Изотова, Е. И., Никифорова, Е. В. (2004). Эмоциональная сфера ребенка: теория и практика. Москва: Академия.
4. Терехова, О. Е. (2023). Профессиональная готовность в теории и практике педагогического образования. International Scientific Conference "Innovative Trends in Science, Practice and Education", 2(1), 30–36.
5. Терехова, О. Е. (2024). Рефлексия в педагогической деятельности: ключевые аспекты и значимость. Modern Scientific Research: International Scientific Journal, 2(3), 260–264.
6. Terexova, O. E. (2025). Транспрофессиональная подготовка будущих педагогов профессионального образования. Inter Education & Global Study, (1), 371–378.
7. Терехова, О. Е. (2022). Исследования в области развития речи детей старшего дошкольного возраста. Research and Education, 110.
8. Терехова, О. Е. (2022). Развитие творческих процессов – результат совершенствования психических функций. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(23), 17–20.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ГОТОВНОСТИ К ШКОЛЕ

УДК: 81.374.822

Терехова Ольга Евгеньевна

Доцент НПУУ имени Низами

Абдурауфова Хилолахон Шахобитдин кизи

Магистрант 2 курса направления

Теория и методика образования и воспитания

(Дошкольное образование) НПУУ имени Низами

Аннотация: В современной образовательной среде подготовка ребёнка к школе рассматривается как процесс освоения новой “социальной позиции”. Проблема формирования коммуникативной готовности является центральной, поскольку именно дефицит навыков конструктивного взаимодействия со взрослыми и сверстниками выступает одной из основных причин школьной дезадаптации. Педагогическое проектирование позволяет перевести процесс развития данных навыков из стихийного русла в целенаправленную и системную деятельность.

Теоретическое обоснование модели педагогического проектирования, направленной на формирование коммуникативной готовности старших дошкольников к обучению в общеобразовательной школе. В исследовании использован комплекс теоретических методов, включающий анализ психолого-педагогической литературы по проблеме готовности к школе, моделирование инновационных образовательных систем и проектирование условий субъект-субъектного взаимодействия. Определена структура коммуникативной готовности, включающая информационный, аффективный и регуляционный компоненты. Обоснованы педагогические условия проектирования, такие как организация предметно-развивающей среды и включение сюжетно-ролевой игры в качестве ведущего средства социализации. Выделены этапы проектирования: от мотивации и познания до сотрудничества и рефлексивного анализа. Педагогическое проектирование обеспечивает создание инновационной модели развития личности, способствующей успешной адаптации выпускников дошкольных образовательных организаций к требованиям школьного обучения. Эффективность процесса достигается за счёт единства усилий педагогов и родителей в формировании ценностно-смыслового поля общения.

Ключевые слова: коммуникативная готовность, старшие дошкольники, педагогическое проектирование, школьное обучение, сюжетно-ролевая игра, социализация, субъект-субъектное взаимодействие.

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim muhitida bolani maktab ta'limiga tayyorlash jarayoni yangi “ijtimoiy pozitsiya”ni egallash jarayoni sifatida talqin etiladi. Kommunikativ tayyorgarlikni shakllantirish muammosi markaziy ahamiyatga ega bo'lib, aynan kattalar va tengdoshlar bilan konstruktiv muloqot ko'nikmalarining yetishmasligi maktabga moslashuvdagi qiyinchiliklarning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Pedagogik loyihalash ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonini stixiyali holatdan maqsadga yo'naltirilgan va tizimli faoliyatga aylantirish imkonini beradi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda umumta'lim maktabida o'qishga kommunikativ tayyorgarlikni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik loyihalash modelini nazariy jihatdan asoslash. Tadqiqotda nazariy metodlar majmui qo'llanildi: maktabga tayyorgarlik muammosiga oid psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, innovatsion ta'lim tizimlarini modellashtirish hamda subyekt-subyekt o'zaro ta'sir sharoitlarini loyihalash.

Kommunikativ tayyorgarlikning axborotiy, affektiv va regulativ komponentlarni o'z ichiga olgan tuzilmasi aniqlandi. Pedagogik loyihalashning muhim shartlari, xususan, predmetli-rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish hamda syujetli-rolli o'yinni ijtimoiylashuvning yetakchi vositasi sifatida ta'lim jarayoniga kiritish asoslab berildi. Loyihalash bosqichlari motivatsiya va bilishdan boshlab hamkorlik va refleksiv tahlilgacha bo'lgan ketma-ketlikda belgilandi. Pedagogik loyihalash shaxsni rivojlantirishning innovatsion modelini yaratishni ta'minlaydi va maktabgacha ta'lim tashkiloti bitiruvchilarining maktab ta'limi talablariga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi. Jarayon samaradorligi pedagoglar va ota-onalarning muloqotda yagona qadriyatli-mazmuniy maydonni shakllantirishdagi hamkorligi orqali ta'minlanadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ tayyorgarlik, katta maktabgacha yoshdagi bolalar, pedagogik loyihalash, maktab ta'limi, syujetli-rolli o'yin, ijtimoiylashuv, subyekt-subyekt o'zaro ta'siri.

Abstract: In the modern educational environment, preparing a child for school is viewed as a process of mastering a new "social position". The issue of developing communicative readiness is central, as a lack of constructive interaction skills with adults and peers is one of the main causes of school maladaptation. Pedagogical design enables the transition of this developmental process from a spontaneous state to a purposeful and systematic framework. The theoretical substantiation of a pedagogical design model aimed at developing communicative readiness in senior preschool children for general schooling. The study employed a set of theoretical methods, including the analysis of psychological and pedagogical literature on school readiness, modeling innovative educational systems, and designing conditions for subject–subject interaction.

The structure of communicative readiness was identified, comprising informational, affective, and regulatory components. Pedagogical design conditions were substantiated, including the organization of a subject-spatial environment and the incorporation of plot-role-playing games as a leading means of socialization. The stages of design were identified, ranging from motivation and cognition to cooperation and reflexive analysis. Pedagogical design ensures the creation of an innovative personality development model that facilitates the successful adaptation of preschool graduates to the requirements of formal schooling. The effectiveness of the process is achieved through the coordinated efforts of teachers and parents in establishing a shared value-semantic communication environment.

Key words: communicative readiness, senior preschoolers, pedagogical design, schooling, plot-role-playing game, socialization, subject–subject interaction.

ВВЕДЕНИЕ

Переход ребенка из дошкольного детства в школьную жизнь знаменует смену "социальной ситуации развития", характеризующуюся кризисом семи лет. В этот период ключевое значение приобретает коммуникативная готовность, понимаемая как смысловой аспект социального взаимодействия, позволяющий ребенку устанавливать контакты со взрослыми и сверстниками на новом уровне. Современная педагогическая наука рассматривает формирование данной готовности не просто как накопление знаний, а как становление "языковой личности". Педагогическое проектирование выступает методологическим принципом, позволяющим философски осмыслить опыт и создать инновационную модель образовательно-воспитательной системы. Актуальность проектирования обусловлена необходимостью преодоления разрыва между возрастающими требованиями школы и недостаточным уровнем социальной зрелости выпускников дошкольных образовательных учреждений.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Процесс исследования базируется на принципах психолого-педагогического проектирования, целью которого является преобразование личности и межличностных отношений в рамках образовательного процесса. Проектирование рассматривается как творческий акт целеполагания и моделирования широкого социокультурного контекста. В качестве основных теоретических инструментов исследования используются деятельностный подход, постулирующий единство личности и ее деятельности, личностно-ориентированный подход, предполагающий субъект-субъектное взаимодействие, при котором ребенок признается равноправным участником образовательного процесса, а также системный анализ, позволяющий выделить критерии сформированности коммуникативной готовности, в частности мотивационный, когнитивный и поведенческий компоненты.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе проектирования процесса формирования коммуникативной готовности к школе была определена её трёхкомпонентная структура, представляющая собой смысловой аспект социального взаимодействия, обеспечивающий переход ребёнка к новой социальной позиции – позиции ученика. Каждый из компонентов выполняет специфические функции в системе ориентации ребёнка в информационном и социальном пространстве. Информационно-коммуникативный компонент является базовым механизмом, обеспечивающим функционирование процессов приёма, хранения и обмена информацией. Он включает в себя умение ребёнка начать, поддержать и адекватно завершить разговор, привлекая внимание собеседника. Важным аспектом данного компонента выступает когнитивная инициативность – способность задавать вопросы учителю с целью уточнения информации, а также выражать собственные намерения, просьбы и пожелания. Данный компонент позволяет будущему первокласснику адекватно воспринимать учебную задачу, понимать смысл высказываний и логику изложения событий. В контексте современных требований, в частности программы "Ilk Qadam", это предполагает свободное владение частями речи и умение участвовать в групповых обсуждениях.

Аффективно-коммуникативный компонент неразрывно связан с внутренними переживаниями ребёнка, его эмоциональной сферой и мотивацией. Сущность данного компонента проявляется в способности воспринимать сверстника не только как партнёра по игре, но и как социально значимую личность, обладающую собственными чувствами и интересами. Ключевым навыком здесь является эмпатия – умение устанавливать эмоциональный контакт, понимать состояние другого человека и адекватно реагировать на его переживания, проявляя сочувствие и поддержку. Компонент включает отношение к другому человеку как к высшей ценности, что выражается в доброжелательности, внимании и заботе. Сформированность данного блока обеспечивает положительный эмоциональный фон общения и снижает уровень социальной тревожности при вхождении ребёнка в новый коллектив. Регуляционно-коммуникативный компонент оказывает управляющее воздействие на поведение ребёнка, трансформируя импульсивные реакции в осознанные, произвольные действия в процессе общения. Ребёнок учится соотносить собственные желания с потребностями группы, действовать в соответствии с правилами и координировать свои действия с партнёрами. Существенным элементом данного компонента является умение разрешать конфликтные ситуации мирным путём с использованием конструктивных стратегий, таких как умение договариваться, идти на компромисс и аргументированно отстаивать свою позицию без проявления агрессии. Компонент обеспечивает развитие саморегуляции, включая способность контролировать нежелательные эмоциональные проявления, соблюдать социальные нормы и следовать инструкциям педагога. В игровой деятельности это выражается в умении принимать на себя социальные роли и подчиняться правилам игры, что формирует основы учебной дисциплины. Все три компонента находятся во взаимосвязи: информационно-коммуникативный компонент обеспечивает содержательную сторону общения, аффективно-коммуникативный наполняет его эмоциональной ценностью, а регуляционно-коммуникативный задаёт форму и порядок взаимодействия. Их комплексное развитие в процессе игровой деятельности способствует успешной адаптации ребёнка к условиям систематического обучения.

Примечание. Исследования О. Е. Тереховой дополняют представленную модель, акцентируя внимание на необходимости создания ситуации успеха в групповом взаимодействии как фактора, снижающего коммуникативные барьеры. Автор подчёркивает, что формирование коммуникативной готовности невозможно без высокого уровня коммуникативной культуры педагога, который транслирует детям образцы этически ценного и социально одобряемого поведения. Проектирование процесса формирования коммуникативной готовности также включает создание комплекса педагогических условий, направленных на обогащение предметно-развивающей среды, стимулирующей самостоятельную деятельность и общение детей, использование сюжетно-ролевой игры, в рамках которой ребёнок добровольно осваивает социальные нормы, учится договариваться и разрешать конфликтные ситуации, а также организацию сотрудничества с родителями с целью формирования единого ценностно-смыслового поля воспитания. Педагогический проект, в отличие от программ и доктрин, направлен на поиск новых смыслов накопленного опыта. Обсуждение теоретической модели показывает, что высшим показателем коммуникативной зрелости дошкольника является переход к внеситуативно-личностному общению. В рамках проектирования важно учитывать, что коммуникативные умения (умение слушать, аргументировать, сопереживать) формируются исключительно в активной деятельности. Существенным аспектом дискуссии является также учет самооценки ребенка: дети с адекватной самооценкой более склонны к конструктивному сотрудничеству, тогда как завышенная или заниженная самооценка может провоцировать конфликты либо замкнутость.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Педагогическое проектирование является эффективным механизмом подготовки старших дошкольников к школе, превращая образовательный процесс в систему целенаправленных мероприятий. Проектирование позволяет интегрировать игровую и учебную деятельность, обеспечивая мягкую адаптацию ребенка к новой социальной позиции. Итогом реализации такого проекта становится личность, способная к продуктивному сотрудничеству, владеющая вербальными и невербальными средствами общения и готовая к решению коммуникативных задач в условиях школьного обучения. Педагогическое проектирование коммуникативной готовности можно сравнить с созданием навигационной системы и карты для юного путешественника. Если школа – это неизведанный материк, то проект – не просто снабжение ребенка провизией (знаниями), а обучение его языку местных жителей (навыкам общения), умению читать знаки (эмоции других) и правилам поведения в чужом краю (социальным нормам). Только обладая такой картой и владея искусством диалога, маленький первооткрыватель сможет успешно взаимодействовать с окружающим миром, не теряясь в море новых требований.

Список использованной литературы:

1. Канунникова Е. О. (2007). Педагогические условия формирования коммуникативной готовности к школьному обучению детей старшего дошкольного возраста. Курск: КГУ.
2. Евдокишина О. В. (2014). Педагогическое проектирование процесса коммуникативной готовности детей старшего дошкольного возраста. Педагогическое образование в России, (10), 155–159.
3. Шавшаева Л. Ю., Самсоненко Л. С. (2019). Формирование коммуникативных умений старших дошкольников с различными видами самооценки. Азимут научных исследований: педагогика и психология, 8(2), 241–245.
4. Падашкуль Ю. К. (2012). Формирование коммуникативной компетентности детей старшего дошкольного возраста в процессе обучения английскому языку. Современные исследования социальных проблем, (7).
5. Терехова О. Е. (2023). Профессиональная готовность в теории и практике педагогического образования. In International Scientific Conference "Innovative Trends in Science, Practice and Education" (Vol. 2, No. 1, pp. 30–36).
6. Терехова О. Е. (2024). Рефлексия в педагогической деятельности: ключевые аспекты и значимость. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 2(3), 260–264.
7. Terexova O. E. (2025). Транспрофессиональная подготовка будущих педагогов профессионального образования. Inter Education & Global Study, (1), 371–378.
8. Терехова О. Е. (2022). Исследования в области развития речи детей старшего дошкольного возраста. Research and Education, 110.
9. Терехова О. Е. (2022). Развитие творческих процессов – результат совершенствования психических функций. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(23), 17–20.
10. Черняева В. С. (2024). Формирование коммуникативной готовности к школе у детей старшего дошкольного возраста в процессе игровой деятельности. Пенза: ПГУ.
11. Raxmatovna M. Y. (2025). The importance of developing technical creativity and engineering skills in preschool children. Shokh Library.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕГРАЦИИ ТРАДИЦИОННЫХ И ИНТЕРАКТИВНЫХ ИГР

УДК: 373.03

Терехова Ольга Евгеньевна

PhD, доцент НПУУ имени Низами

Рахимова Гулноз Эркиновна

Магистрант 2 курса направление подготовки:

Педагогика и психология дошкольного образования СОП

Институт психологии и образования Казанского (Приволжского) федерального университета (КФУ) и Национальный педагогический университет Узбекистана (НПУУ),
директор НДОО "Happy kids baby garden" г.Ташкент

Аннотация: Данная статья посвящена теоретико-методологическому обоснованию использования логико-математических и интерактивных игр как эффективного средства развития логической сферы детей старшего дошкольного возраста. В условиях современного информационного общества и внедрения образовательных стандартов (ФГОС ДО, программа "Илк қадам") формирование логического мышления становится приоритетной задачей, обеспечивающей интеллектуальную готовность ребёнка к школьному обучению. Логическое мышление рассматривается как высшая стадия развития мышления, формирующаяся на основе наглядно-образного мышления и предполагающая овладение такими мыслительными операциями, как анализ, синтез, сравнение, классификация и обобщение. Актуальность исследования обусловлена противоречием между потенциальными интеллектуальными возможностями дошкольников и преобладанием репродуктивных методов обучения в педагогической практике. В связи с этим возникает необходимость поиска инновационных средств, в том числе логико-математических и интерактивных игр, способствующих переходу от наглядно-образного к словесно-логическому мышлению.

В статье представлено теоретическое обоснование и экспериментальная проверка педагогических условий, обеспечивающих эффективность применения системы игр для формирования логических операций у детей в возрасте 5–7 лет. В исследовании использован комплекс теоретических (анализ психолого-педагогической литературы) и эмпирических методов (педагогическое наблюдение, тестирование по шкале интеллекта Д. Векслера, диагностические задания "Четвёртый лишний", "Лабиринты", "Последовательность событий"). становлено, что системное использование логико-математических игр (блоки Дьенеша, палочки Кюизенера) и интерактивных цифровых игр (платформы LearningApps, LogicKids) обеспечивает выраженную положительную динамику развития логического мышления. В экспериментальных группах количество детей с высоким уровнем логического развития увеличилось в несколько раз, при этом низкий уровень был полностью устранён. Эффективность формирования логической сферы достигается при соблюдении ряда условий: системности использования игр, их соответствия уровню развития детей, интеграции в повседневную деятельность и обеспечения субъектной позиции ребёнка в процессе познания.

Ключевые слова: логическое мышление, старший дошкольный возраст, логико-математические игры, интерактивные игры, познавательное развитие, логические операции.

Annotatsiya: Ushbu maqola katta maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy sohasini rivojlantirishda mantiqiy-matematik va interfaol o'yinlardan samarali pedagogik vosita sifatida foydalanishni nazariy-metodologik jihatdan asoslashga bag'ishlangan. Zamonaviy axborot jamiyati sharoitida hamda ta'lim standartlari (Maktabgacha ta'lim davlat ta'lim standarti, "Ilk qadam" dasturi) joriy etilishi jarayonida mantiqiy tafakkurni shakllantirish bolaning maktab ta'limiga intellektual tayyorgarligini ta'minlovchi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Mantiqiy tafakkur rivojlanishining eng yuqori bosqichi sifatida talqin etilib, u obrazli tafakkur asosida shakllanadi hamda tahlil, sintez, taqqoslash, tasniflash va umumlashtirish kabi aqliy amallarni egallashni taqozo etadi. Tadqiqotning dolzarbligi maktabgacha yoshdagi bolalarning potensial intellektual imkoniyatlari bilan ta'lim amaliyotida reproduktiv metodlarning ustunligi o'rtasidagi qarama-qarshilik bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan bolalarda ko'rgazmali-obrazli tafakkurdan so'zli-mantiqiy tafakkurga o'tishni ta'minlovchi innovatsion vositalar, jumladan, mantiqiy-matematik va interfaol o'yinlardan foydalanish zarurati yuzaga keladi. Tadqiqotda 5–7 yoshli bolalarda mantiqiy amallarni shakllantirishda o'yinlar tizimidan samarali foydalanishni ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar nazariy jihatdan asoslandi va eksperimental yo'l bilan tekshirildi. Ish jarayonida nazariy (psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish) hamda empirik metodlar (pedagogik kuzatuv, D. Veksler shkalasi asosida test sinovlari, "O'rtiqcha to'rtinchi", "Labirintlar", "Voqealar ketma-ketligi" diagnostik topshiriqlari) qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari mantiqiy-matematik o'yinlar (Dyenesh bloklari, Kyuizener cho'plari) hamda interfaol raqamli o'yinlardan (LearningApps, LogicKids platformalari) tizimli foydalanish bolalarda mantiqiy rivojlanish darajasining sezilarli ijobiy dinamikasini ta'minlashini ko'rsatdi. Tajriba guruhlarida yuqori darajadagi mantiqiy rivojlanishga ega bolalar soni bir necha barobar oshib, past daraja to'liq bartaraf etildi. Mantiqiy sohani rivojlantirish samaradorligi o'yinlarning tizimliliigi, bolalarning rivojlanish darajasiga mosligi, kundalik faoliyatga integratsiyalashuvi hamda bilish jarayonida bolaning subyektiv pozitsiyasini ta'minlash orqali amalga oshirilishi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: mantiqiy tafakkur, katta maktabgacha yosh, mantiqiy-matematik o'yinlar, interfaol o'yinlar, bilish rivoji, mantiqiy amallar.

Abstract: This article is devoted to the theoretical and methodological substantiation of the use of logical-mathematical and interactive games as an effective means of developing the logical sphere of older preschool children. In the context of the modern information society and the implementation of educational standards (Federal State Educational Standard for Preschool Education, Ilk qadam program), the development of logical thinking becomes a priority task that ensures a child's intellectual readiness for schooling. Logical thinking is regarded as the highest stage of cognitive development, formed on the basis of visual-imaginative thinking and requiring the mastery of such mental operations as analysis, synthesis, comparison, classification, and generalization. The relevance of the study is determined by the contradiction between the potential intellectual capabilities of preschool children and the predominance of reproductive teaching methods in educational practice. Therefore, there is a need to identify innovative tools, including logical-mathematical and interactive games, that facilitate the transition from visual-imaginative to verbal-logical thinking.

The article presents a theoretical justification and experimental verification of pedagogical conditions that ensure the effectiveness of using a system of games to develop logical operations in children aged 5–7 years. The study employed a set of theoretical methods (analysis of psychological and pedagogical literature) and empirical methods (pedagogical observation, intelligence testing using the D. Wechsler scale, and diagnostic tasks such as "The Odd One Out," "Labyrinths," and "Sequence of Events"). The findings indicate that the systematic use of logical-mathematical games (Dienes blocks, Cuisenaire rods) and interactive digital games (LearningApps and LogicKids platforms) leads to a significant positive dynamic in the development of logical thinking. In the experimental groups, the number of children demonstrating a high level of logical development increased several times, while the low level was completely eliminated. The effectiveness of developing the logical sphere is ensured by several conditions, including the systematic use of games, their correspondence to children's developmental levels, integration into everyday activities, and the provision of the child's active subject position in the cognitive process.

Key words: logical thinking, older preschool age, logical-mathematical games, interactive games, cognitive development, logical operations.

ВВЕДЕНИЕ

В XXI веке проблема формирования "человека мыслящего", способного решать нетрадиционные задачи на основе логики, становится одной из наиболее актуальных в системе образования. Современные образовательные стандарты, такие как ФГОС ДО в России и программа "Илк кадам" в Узбекистане, ориентированы на развитие интеллектуальных возможностей ребенка, его любознательности и способности к принятию самостоятельных решений. Логическое мышление представляет собой высшую стадию развития мыслительной деятельности, которая начинает активно формироваться именно в старшем дошкольном возрасте. В разработку теории развития логической сферы внесли вклад такие ученые, как Л. С. Выготский, П. Я. Гальперин, Ж. Пиаже, Л. А. Венгер и др. Под развитием логической сферы понимается формирование системы логических приемов, включающих анализ, синтез, сериацию, сравнение, обобщение и классификацию. Овладение данными приемами позволяет ребенку не просто воспринимать факты, но и устанавливать существенные связи между ними.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическую основу исследования составляют положения о системном характере умственного развития и субъектно-деятельностный подход, согласно которому личность ребенка формируется в ведущем виде деятельности – игре. Для реализации процесса формирования логического мышления были определены психолого-педагогические принципы, в частности деятельностный принцип, предполагающий активную позицию ребенка и самостоятельное “открытие” знаний в ходе игры, личностно-ориентированный принцип, предусматривающий учет зоны ближайшего развития и индивидуального темпа каждого воспитанника, а также принцип поэтапного усложнения, основанный на переходе от наглядно-действенных к абстрактно-логическим задачам. В качестве диагностического инструментария применялись методики “Четвертый лишний” (изучение обобщения), “Нелепицы” (оценка логических рассуждений), “Лабиринты” (исследование наглядно-образного мышления) и “Последовательность событий”.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты констатирующего эксперимента показали, что у большинства старших дошкольников преобладает средний и низкий уровень развития логических операций. Дети испытывали затруднения при выделении существенных признаков, объяснении собственных действий и установлении причинно-следственных связей. В ходе формирующего этапа эксперимента образовательный процесс был обогащён за счёт синтеза классических дидактических пособий и современных цифровых инструментов. Это позволило создать вариативную развивающую среду, способствующую переходу ребёнка от наглядно-образного мышления к элементам словесно-логического мышления. Ниже представлено детальное раскрытие внедрённой системы игр. Традиционные развивающие средства использовались в качестве фундамента для формирования базовых логических операций (анализа, синтеза, классификации) через практические действия с предметами. Логические блоки Дьенеша представляли собой набор из 48 фигур, различающихся четырьмя свойствами: формой, цветом, размером и толщиной. Их использование позволяло детям овладевать умениями выявлять и абстрагировать свойства объектов, а также кодировать и декодировать информацию о них с помощью специальных карточек-символов. Дети учились оперировать сначала одним, затем двумя и тремя свойствами одновременно, что закладывало основы алгоритмической культуры мышления.

Цветные палочки Кюизенера применялись как универсальный материал для моделирования чисел через цвет и величину. Работа с палочками способствовала переходу внешних практических действий во внутренний план мышления, формируя представления об отношениях эквивалентности, порядке и составе числа. Сравнение и сериация, то есть построение рядов по длине, выступали не только как упражнения, но и как полноценные методы познания. Развивающие игры Никитиных были представлены в виде головоломок, направленных на узнавание и достраивание образов (“Сложи узор”, “Кубики для всех”). Их ключевой принцип заключался в самостоятельном решении задач от простого к сложному без прямых подсказок взрослого, что стимулировало развитие сообразительности и творческого потенциала. Игры Воскобовича также заняли значимое место в системе работы. Игра-конструктор “Геоконт”, представляющая собой доску с гвоздиками и резинками, позволяла детям “рисовать” геометрические фигуры и узоры, развивая мелкую моторику и формируя первичные геометрические представления через сказочный сюжет. “Квадрат Воскобовича”, известный как “вечное оригами”, состоящий из треугольников на тканевой основе, использовался для трансформации квадрата в объёмные и плоские фигуры (домик, лодка, конфета), что способствовало развитию навыков моделирования, абстрактного мышления и пространственной ориентации.

Интерактивные технологии выступили в качестве инновационного компонента, дополняющего традиционные методы за счёт мультимедийных возможностей. Использование информационно-коммуникационных технологий позволяло моделировать виртуальные проблемные ситуации, которые невозможно воспроизвести в реальности. Наглядность, представленная в виде движущихся объектов, звукового сопровождения и цветовых акцентов, становилась эффективным инструментом усвоения сложных понятий и явлений. Одним из ключевых преимуществ цифровых ресурсов, таких как платформы LogicKids, LearningApps и BilimLand, являлась возможность получения мгновенной обратной связи. Ребёнок сразу видел результат своих действий, получая сигнал об ошибке или успешном выполнении задания, что стимулировало развитие самоконтроля и рефлексии и позволяло самостоятельно корректировать стратегию решения. Работа организовывалась в индивидуальной, групповой и коллективной формах. Индивидуальная форма позволяла ребёнку самостоятельно контролировать темп и объём заданий, реализуя принцип индивидуализации обучения. Групповая и коллективная работа, в том числе совместное выполнение заданий на интерактивной доске, способствовала развитию дока-

зательной речи, поскольку дети аргументировали свой выбор и решения перед сверстниками. В образовательный процесс внедрялись специфические цифровые упражнения, такие как “Найди закономерность”, “Лишний предмет”, “Логический лабиринт”, а также интерактивные задания на классификацию, где объекты распределялись по заданным логическим критериям в виртуальной среде.

Сочетание традиционных развивающих средств и интерактивных технологий обеспечило формирование своеобразной “интеллектуальной лестницы”, при которой классические пособия давали ребёнку чувственный опыт, а цифровые ресурсы активизировали познавательный интерес и способствовали переходу мышления на уровень абстрактных рассуждений и обоснованных умозаключений. Повторная диагностика на контрольном этапе выявила значительный рост показателей в экспериментальных группах. Количество детей с высоким уровнем развития логической сферы увеличилось до 58–60%, в то время как низкий уровень был практически полностью устранён. Дети научились самостоятельно анализировать условия задач, аргументировать свои выводы и применять рациональные способы решения. Анализ полученных данных подтверждает гипотезу о том, что игра является оптимальным пространством для интеллектуального развития дошкольника. Интерактивные игры выступают своеобразным “мостом” между наглядно-образным и абстрактно-логическим мышлением. Важным механизмом данного процесса является интериоризация – переход внешних практических действий во внутренний умственный план. Особое значение имеет речевое сопровождение игровых действий, поскольку слово становится инструментом анализа и обобщения, помогая ребёнку структурировать собственные представления о мире. Также установлено, что эффективность развития логической сферы напрямую зависит от профессиональной компетентности педагога и степени вовлеченности родителей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитие логической сферы старших дошкольников не носит спонтанного характера и требует целенаправленного педагогического воздействия. Внедрение системы логико-математических и интерактивных игр позволяет сделать процесс обучения максимально эффективным и привлекательным для ребенка. Успешность данного процесса обеспечивается системностью и последовательностью использования игр, соответствием игрового материала возрастным и индивидуальным особенностям детей, а также созданием условий психологического комфорта и поддержанием субъектной позиции ребенка. Результаты исследования могут быть использованы педагогами дошкольных образовательных учреждений для совершенствования методик интеллектуального развития детей в рамках реализации современных образовательных программ.

Список использованной литературы:

1. Белошистая А. В. (2013). Развитие логического мышления у дошкольников. Москва: Владос.
2. Веракса Н. А., Комарова Т. С. (2019). Современные подходы к развитию мышления дошкольников. Москва: Просвещение.
3. Воскобович В. В., Вакуленко Л. С. (2015). Развивающие игры Воскобовича. Москва: ТЦ “Сфера”.
4. Выготский Л. С. (2021). Мышление и речь. Москва: Юрайт.
5. Зак А. З. (2007). Как развивать логическое мышление: 800 занимательных задач для детей 6–15 лет. Москва: АРКТИ.
6. Терехова О. Е. (2023). Профессиональная готовность в теории и практике педагогического образования. In International Scientific Conference “Innovative Trends in Science, Practice and Education” (Vol. 2, No. 1, pp. 30–36).
7. Терехова О. Е. (2024). Рефлексия в педагогической деятельности: ключевые аспекты и значимость. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 2(3), 260–264.
8. Terexova O. E. (2025). Транспрофессиональная подготовка будущих педагогов профессионального образования. Inter Education & Global Study, (1), 371–378.
9. Терехова О. Е. (2022). Исследования в области развития речи детей старшего дошкольного возраста. Research and Education, 110.
10. Терехова О. Е. (2022). Развитие творческих процессов – результат совершенствования психических функций. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(23), 17–20.
11. Raxmatovna M. Y. (2025). The importance of developing technical creativity and engineering skills in preschool children. Shokh Library.

ОТ РЕПРОДУКЦИИ К АВТОРСТВУ: ПОЭТАПНАЯ СИСТЕМА РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОЙ КРЕАТИВНОСТИ В СТАРШЕМ ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

УДК: 373.2; 81.1; 37.015.3

Терехова Ольга Евгеньевна

PhD, доцент НПУУ имени Низами

Каримова Регина Равильевна

Магистрант 2 курса направление подготовки:

Педагогика и психология дошкольного образования СОП

Институт психологии и образования Казанского (Приволжского)
федерального университета (КФУ) и Национальный педагогический
университет Узбекистана (НПУУ)

Аннотация: В условиях современной образовательной парадигмы Узбекистана, закреплённой в Концепции развития системы дошкольного образования до 2030 года и программе “Ilk Qadam”, приоритетной задачей становится воспитание творческой, нестандартно мыслящей личности. Старший дошкольный возраст (6–7 лет) является сензитивным периодом становления языковой креативности, когда речь трансформируется из средства общения в инструмент формирования мысли и воображения. Вместе с тем традиционные репродуктивные методы обучения нередко подавляют авторскую инициативу ребёнка, делая его речь формальной и маловыразительной. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании и экспериментальной проверке эффективности методики развития языковой креативности детей 6–7 лет посредством создания ими собственных литературных произведений. Исследование проводилось на базе дошкольных образовательных организаций г. Ташкента, в ходе которого применялся комплекс эмпирических методов: педагогический эксперимент (констатирующий и формирующий этапы), включённое наблюдение, анализ продуктов детского речевого творчества, а также авторская диагностика, включающая задания “Описать предмет”, “Придумай продолжение истории” и “Рассказ от лица героя”. Установлено, что на исходном этапе высокий уровень языковой креативности демонстрируют лишь 15–20 % детей при преобладании среднего уровня (55–60 %), характеризующегося шаблонным сюжетостроением. Был спроектирован комплекс педагогических условий, включающий обеспечение психологической безопасности, партнёрскую модель взаимодействия “взрослый–ребёнок” и создание насыщенной предметно-развивающей среды (центры “Стол фантазёра”, “Сундук персонажей”). Разработана четырёхэтапная технология организации занятий: образно-мотивационный этап, сюжетно-конструктивный этап, этап создания авторского текста и этап презентации.

Реализация предложенной методики обеспечивает переход ребёнка от воспроизведения готовых речевых образцов к подлинному авторству, способствуя росту оригинальности сюжетов, обогащению словарного запаса метафорическими средствами и укреплению уверенности в речевом самовыражении.

Ключевые слова: языковая креативность, речевое творчество, старший дошкольный возраст, авторская речь, педагогические условия, литературное произведение, субъектность ребёнка.

Annotatsiya: O'zbekistonning zamonaviy ta'lim paradigmasi doirasida, jumladan, Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi – 2030 hamda "Ilk qadam" dasturida belgilangan ustuvor yo'nalishlarga muvofiq, ijodiy va nostandart fikrlovchi shaxsni tarbiyalash muhim vazifa sifatida e'tirof etiladi. Katta maktabgacha yosh (6–7 yosh) til kreativligi shakllanishining sezgir davri bo'lib, aynan ushbu bosqichda nutq muloqot vositasidan tafakkur va tasavvurni ifodalash quroliga aylanadi. Biroq an'anaviy reproduktiv o'qitish metodlari ko'pincha bolaning mualliflik tashabbusini cheklab, uning nutqini rasmiy va kam ifodali holga keltiradi. Tadqiqotning maqsadi 6–7 yoshli bolalarda o'z adabiy matnlarini yaratish orqali til kreativligini rivojlantirish metodikasining samaradorligini nazariy jihatdan asoslash va eksperimental tekshirishdan iborat. Tadqiqot Toshkent shahridagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari bazasida olib borilib, unda empirik metodlar majmui qo'llanildi: pedagogik tajriba (aniqlovchi va shakllantiruvchi bosqichlar), ishtirok etuvchi kuzatuv, bolalar nutqiy ijodi mahsullarini tahlil qilish hamda "Predmetni tavsifla", "Hikoyaga davom o'ylab top" va "Qahramon nomidan hikoya" kabi topshiriqlarni o'z ichiga olgan mualliflik diagnostikasi.

Tadqiqot natijalari dastlabki bosqichda bolalarning atigi 15–20 foizida til kreativligining yuqori darajasi kuzatilishini, aksariyat qismida (55–60 foiz) esa andozaviy syujet qurilishiga xos o'rtacha daraja ustun ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida psixologik xavfsizlikni ta'minlash, "kattalar–bola" hamkorlik modelini yo'lga qo'yish va boy predmetli-rivojlantiruvchi muhitni yaratishni ("Fantazyor stoli", "Qahramonlar sandig'i" markazlari) o'z ichiga olgan pedagogik shart-sharoitlar majmui ishlab chiqildi. Mashg'ulotlarni tashkil etishning to'rt bosqichli texnologiyasi ishlab chiqildi: obrazli-motivatsion bosqich, syujetli-konstruktiv bosqich, mualliflik matnini yaratish bosqichi hamda taqdimot bosqichi. Taklif etilgan metodikani amaliyotga joriy etish bolaning tayyor nutqiy namunalardan foydalanishdan haqiqiy mualliflikka o'tishini ta'minlab, syujetlarning originalligi oshishiga, lug'at boyligining metaforik vositalar bilan kengayishiga hamda nutqiy o'zini ifodalashga bo'lgan ishonchning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: til kreativligi, nutqiy ijod, katta maktabgacha yosh, mualliflik nutqi, pedagogik shart-sharoitlar, adabiy asar, bolaning subyektivligi.

Abstract: Within the framework of Uzbekistan's modern educational paradigm, defined by the Concept for the Development of the Preschool Education System until 2030 and the Ilk Qadam program, the upbringing of a creative and non-standard thinking personality has become a priority. Senior preschool age (6–7 years) represents a sensitive period for the development of linguistic creativity, during which speech transforms from a means of communication into a tool for shaping thought and imagination. However, traditional reproductive teaching methods often suppress children's authorial initiative, resulting in formal and impoverished speech. The aim of the study is to provide a theoretical justification and experimental verification of a methodology for developing linguistic creativity in children aged 6–7 through the creation of their own literary works. The research was conducted in preschool educational institutions in Tashkent and employed a set of empirical methods, including a pedagogical experiment (ascertaining and formative stages), participant observation, analysis of children's creative speech products, and an author-designed diagnostic toolkit comprising tasks such as "Describe an Object," "Invent a Story Ending," and "A Story from the Hero's Perspective." The findings indicate that at the initial stage only 15–20% of children demonstrate a high level of linguistic creativity, while the majority (55–60%) display a medium level characterized by stereotypical plot construction.

A complex of pedagogical conditions was designed, encompassing psychological safety, a partnership-based "adult-child" interaction model, and an enriched subject-developing environment (centres such as the "Fantasy Table" and the "Character Chest"). A four-stage instructional technology was developed, including motivational-imaginative, plot-constructive, authorial text creation, and presentation stages. The implementation of the proposed methodology enables a transition from reproductive speech to genuine authorship, contributing to increased narrative originality, enriched vocabulary through metaphorical language, and enhanced confidence in verbal self-expression.

Key words: linguistic creativity, verbal creativity, senior preschool age, authorial speech, pedagogical conditions, literary work.

ВВЕДЕНИЕ

Языковая креативность в старшем дошкольном возрасте рассматривается как способность ребенка свободно преобразовывать речевой материал, создавать оригинальные словесные конструкции и порождать собственные сюжеты. Согласно Л. С. Выготскому, в возрасте 6–7 лет воображение и речь тесно переплетаются, формируя основу внутреннего планирования действий. Актуальность исследования обусловлена противоречием между потребностью общества в творческих личностях и преобладанием шаблонных моделей речевого развития в дошкольных образовательных организациях. Цель работы заключается в доказательстве того, что создание собственных сказок, стихов и рассказов является эффективным механизмом развития творческого потенциала дошкольника.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Экспериментальная работа проводилась с участием 40 воспитанников подготовительных групп, разделённых на экспериментальную и контрольную группы. Для диагностики уровня языковой креативности использовались критерии образности, оригинальности, сюжетности и эмоциональной выра-

зительности. Технология формирующего этапа базировалась на четырёх взаимосвязанных этапах и представляла собой систему поэтапного усложнения речевой деятельности – от восприятия художественного образа к его преобразованию и самостоятельному созданию авторского текста. Каждое занятие в рамках данной технологии рассматривалось не как традиционный урок, а как мини-творческое событие. Первый, образно-мотивационный этап был направлен на вызов эмоционально-образной реакции ребёнка и активизацию воображения с целью формирования внутреннего замысла. На данном этапе детям предлагался чувственно насыщенный материал, становившийся основой будущего сюжета. В качестве приёмов использовались игровые ситуации с “сказочным чемоданом”, музыкальное стимулирование с обсуждением ассоциативных образов, а также появление игрового персонажа, нуждающегося в помощи или желающего рассказать свою историю. Роль педагога заключалась в постановке открытых вопросов, направленных на углубление эмоционального образа, без оценки и коррекции детских ответов.

На сюжетно-конструктивном этапе осуществлялась организация осмысленного построения повествования, что позволяло избежать хаотичности и бессвязности высказывания. Формировалась структурная схема будущего произведения на наглядной основе с опорой на традиционную композицию сюжета: определение героя и места действия, возникновение события-завязки, развитие приключений, кульминационный момент и логическое завершение. Педагог поддерживал логику событий, не навязывая содержания, а направляя мысль ребёнка уточняющими вопросами. Этап создания авторского текста предполагал вербализацию внутреннего замысла в форме свободного устного литературного высказывания. Ребёнок переходил от воспроизведения готовых образцов к подлинному авторству. Педагог мог предложить лишь интригующее начало, предоставляя ребёнку полную свободу в выборе дальнейшего развития сюжета. Ключевым условием являлось свободное вербализирование в индивидуальном темпе с возможностью использования приёма совместного рассказывания. Взрослый выступал партнёром, поддерживающим субъектность ребёнка, при этом исправление речевых ошибок в процессе творчества исключалось во избежание снижения мотивации. Заключительный этап представления был направлен на придание социальной значимости авторскому слову, укрепление уверенности ребёнка в собственных возможностях и формирование устойчивого интереса к дальнейшей творческой деятельности. Презентация результатов осуществлялась в различных формах, включая публичное рассказывание перед сверстниками, инсценирование сюжетов, создание коллективных книг с авторскими иллюстрациями, а также аудио- и видеозаписи детских историй. Обсуждение происходило исключительно в поддерживающем формате, с акцентом на наиболее интересные и неожиданные моменты, что способствовало закреплению у дошкольников чувства ценности собственного слова.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Констатирующий этап эксперимента показал сопоставимость групп: в ЭГ высокий уровень выявлен у 4 детей (20%), средний – у 11 (55%), низкий – у 5 (25%); в КГ высокий уровень – у 3 детей (15%), средний – у 12 (60%), низкий – у 5 (25%). Основными барьерами выступили боязнь ошибки и использование стереотипных сюжетов (“пошёл–встретил–помог”). В ходе реализации методики были внедрены педагогические условия: организационные – систематичность занятий (2 раза в неделю), гибкость регламента и сочетание индивидуальных и коллективных форм работы; психолого-педагогические – отказ от оценки “правильно/неправильно” в пользу поддержки “интересного” решения, позиция педагога как соавтора; предметные – использование сенсорных материалов, “стола фантазёра” и театральных атрибутов для стимуляции ассоциаций. Результаты исследования подтверждают фундаментальные положения культурно-исторической теории, согласно которой развитие высших психических функций, включая речевое творчество, определяется “социальной ситуацией развития” и характером взаимодействия со взрослым. В возрасте 6–7 лет речь ребёнка трансформируется из простого средства общения в сложный инструмент формирования и выражения мыслей, что создаёт сензитивный период для становления языковой креативности.

В отличие от традиционного пересказа, который зачастую опирается на репродуктивные модели и делает детскую речь стереотипной и бедной, процесс создания собственного произведения требует от дошкольника субъектной активности. Ребёнок перестаёт быть объектом педагогического воздействия и становится автором, носителем замысла, что побуждает его самостоятельно искать новые семантические связи и задействовать скрытый когнитивный потенциал языка. Как отмечал В. П. Григорьев, творческая функция языка (или его “эстетико-эвристическое измерение”) пронизывает все уровни коммуникации – от смысловой организации единиц до их сочетаемости, становясь ключом к развитию личности. Особое значение в методике отводится опоре на личный чувственно-эмоциональный опыт ребёнка. Источники подтверждают: если у дошкольника отсутствует “внутренний материал” – впечатления от

природы, семьи или игры, – его речевая импровизация остаётся механической. Использование в рамках методики эмоционально-оценочной лексики (эпитетов, метафор) позволяет ребёнку не только обогатить повествование, но и осуществлять саморегуляцию эмоционального состояния, что критически важно в период перехода к школьному обучению. Таким образом, речевое творчество в игровой деятельности становится для ребёнка естественным способом самовыражения, при котором страх ошибки минимизируется за счёт партнёрской позиции педагога.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разработанная методика доказала свою эффективность как комплексное средство развития языковой креативности. Поэтапная технология – от возникновения образа на основе сенсорных стимулов до публичной презентации текста – обеспечивает последовательный переход ребёнка от воспроизводящей речи к подлинно авторскому высказыванию. В ходе исследования установлено, что поэтапное вовлечение дошкольников в литературное творчество позволяет эффективно преодолевать “речевую скованность”. Это достигается посредством реализации системы педагогических условий: психологической безопасности – отсутствия критики и замены оценки “правильно” категорией “интересно”, что сохраняет творческую инициативу; субъектности – позиции педагога как партнёра и соавтора, использующего “вопросы-поддержки” для удержания ребёнком собственного замысла без навязывания готовых шаблонов; насыщенной предметной среды – применения таких элементов, как “стол фантазёра” и “сундук персонажей”, выполняющих функцию “банка впечатлений” и триггера воображения.

Сформированные навыки – способность к ассоциативному моделированию, оригинальность сюжетных решений и умение строить связные логические высказывания – составляют необходимую базу для успешного школьного обучения. Методика не только обогащает словарь ребёнка, но и утверждает его в позиции активного создателя собственных смыслов, закладывая фундамент дальнейшего интеллектуального и личностного развития.

Список использованной литературы:

1. Выготский, Л. С. (2019). Воображение и творчество в детском возрасте. Москва: Лабиринт.
2. Гуткина, Н. И. (2018). Психология умственного развития детей дошкольного возраста. Санкт-Петербург: Питер.
3. Кравцова, Е. Е. (2020). Психология детского творчества. Москва: Просвещение.
4. Полякова, Е. А. (2021). Интерактивные технологии речевого развития дошкольников. Москва: ВЛАДОС.
5. Терехова, О. Е. (2023). Профессиональная готовность в теории и практике педагогического образования. International Scientific Conference “Innovative Trends in Science, Practice and Education”, 2(1), 30–36.
6. Терехова, О. Е. (2024). Рефлексия в педагогической деятельности: ключевые аспекты и значимость. Modern Scientific Research: International Scientific Journal, 2(3), 260–264.
7. Terexova, O. E. (2025). Транспрофессиональная подготовка будущих педагогов профессионального образования. Inter Education & Global Study, (1), 371–378.
8. Терехова, О. Е. (2022). Исследования в области развития речи детей старшего дошкольного возраста. Research and Education, 110.
9. Терехова, О. Е. (2022). Развитие творческих процессов – результат совершенствования психических функций. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(23), 17–20.
10. Ilk Qadam. (2022). State Preschool Education Program. Retrieved from <http://mdo.uz/en/documents/ilk-qadam>

ОПЫТНО- ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ДОО СРЕДСТВАМИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР

УДК 373.2.035:394.3

Терехова Ольга Евгеньевна
PhD, доцент НПУУ имени Низами

Хакимова Одина Шермухамматовна
Магистрант 2 курса направление подготовки:
Педагогика и психология дошкольного образования СОП
Институт психологии и образования Казанского (Приволжского)
федерального университета (КФУ) и Национальный
педагогический университет Узбекистана (НПУУ)

Аннотация: В современных условиях развития дошкольного образования особое внимание уделяется формированию у детей нравственных ориентиров, волевых качеств и способности к саморегуляции поведения, что закреплено в государственных образовательных стандартах и программах Республики Узбекистан ("Ilk qadam") и Российской Федерации (ФГОС ДО). Старший дошкольный возраст является сензитивным периодом для закладывания основ произвольности и осознанного подчинения правилам, однако проблема методического обеспечения данного процесса средствами национальных игр остаётся недостаточно разработанной. Целью исследования является теоретическое обоснование и экспериментальная проверка эффективности использования национальных игр как средства формирования нравственно-волевых качеств (целеустремлённости, настойчивости, ответственности, самоконтроля) у детей 5–7 лет в условиях дошкольной образовательной организации.

Исследование опиралось на комплекс методов, включающий анализ нормативных документов и психолого-педагогической литературы, педагогическое наблюдение, беседы, анализ продуктов деятельности и педагогический эксперимент (констатирующий, формирующий и контрольный этапы). Для диагностики применялись авторские карты наблюдения, оценивающие нравственный, волевой и регулятивно-поведенческий критерии по трёхбалльной шкале. В ходе исследования была уточнена структура нравственно-волевых качеств дошкольника, включающая когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческо-регулятивный компоненты. Констатирующий этап эксперимента выявил преобладание среднего (48–50 %) и низкого (36–37 %) уровней сформированности данных качеств у детей. Была разработана и апробирована трёхэтапная система работы (ориентировочный, развивающий и закрепляющий этапы), включающая классифицированные по воспитательному потенциалу национальные игры Узбекистана ("Оқ теракми, кўк терак", "Арқон тортиш", "Қиз-қувди" и др.). Доказано, что национальные игры являются эффективным педагогическим средством формирования личности, поскольку органично сочетают физическую активность с необходимостью соблюдения правил и коллективного взаимодействия. Подвижные игры преимущественно развивают волевую сферу (выдержку, настойчивость), тогда как сюжетно-ролевые и обрядовые игры способствуют усвоению нравственных норм и формированию социальной ответственности.

Ключевые слова: нравственно-волевые качества, старшие дошкольники, национальные игры Узбекистана, саморегуляция, дошкольное образование, этнопедагогика, произвольное поведение.

Annotatsiya: Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida bolalarda axloqiy yo'nalishlar, irodaviy sifatlar hamda xulq-atvorni o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining davlat ta'lim standartlari va dasturlarida ("Ilk qadam"), shuningdek Rossiya Federatsiyasining maktabgacha ta'limga oid normativ hujjatlarida belgilab berilgan. Katta maktabgacha yosh davri ixtiyoriy xatti-harakatlar va qoidalarga ongli ravishda bo'ysunish asoslarini shakllantirish uchun sezgir davr bo'lsa-da, ushbu jarayonni milliy o'yinlar vositasida metodik ta'minlash masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Tadqiqotning maqsadi maktabgacha ta'lim tashkiloti sharoitida 5–7 yoshli bolalarda axloqiy-irodaviy sifatlarini (maqsadga intilish, qat'iyatlilik, mas'uliyat, o'zini nazorat qilish) shakllantirishda milliy o'yinlardan foydalanish samaradorligini nazariy jihatdan asoslash va eksperimental tekshirishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida normativ hujjatlar va psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, suhbatlar, faoliyat mahsullarini tahlil qilish hamda pedagogik tajriba (aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlari) kabi metodlar majmuasi qo'llanildi. Diagnostika jarayonida axloqiy, irodaviy va regulativ-xulqiy mezonlarni uch ballik shkala asosida baholovchi mualliflik kuzatuv kartalaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalarida maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy-irodaviy sifatleri tuzilmasi aniqlashtirilib, uning kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulqiy-regulyativ komponentlardan iborat ekani belgilandi. Aniqlovchi bosqichda ushbu sifatning o'rtacha (48–50 %) va past (36–37 %) darajalari ustunligi aniqlandi. Tarbiyaviy salohiyatiga ko'ra tasniflangan O'zbekiston milliy o'yinlarini ("Oq terakmi, ko'k terak", "Arqon tortish", "Qiz-quvdi" va boshqalar) o'z ichiga olgan uch bosqichli ish tizimi (yo'naltiruvchi, rivojlantiruvchi va mustahkamllovchi bosqichlar) ishlab chiqildi va amaliyotda sinovdan o'tkazildi. Xulosa qilib aytganda, milliy o'yinlar shaxsni shakllantirishning samarali pedagogik vositasi bo'lib, ular jismoniy faollikni qoidalarga rioya qilish va jamoaviy o'zaro ta'sir bilan uyg'unlashtiradi. Harakatli o'yinlar asosan irodaviy sohani (chidamlilik, qat'iyatlilik) rivojlantirsa, syujetli-rolli va marosimiy o'yinlar axloqiy me'yorlarni o'zlashtirish hamda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: til kreativligi, nutqiy ijod, katta maktabgacha yosh, mualliflik nutqi, pedagogik shart-sharoitlar, adabiy asar, bolaning subyektivligi.

Abstract: In the modern development of preschool education, special attention is given to the formation of children's moral guidelines, volitional qualities, and the ability to self-regulate behavior, as stipulated in the state educational standards and programs of the Republic of Uzbekistan (Ilk qadam) and the Russian Federation (Federal State Educational Standard for Preschool Education). Older preschool age is a sensitive period for establishing the foundations of voluntary behavior and conscious adherence to rules; however, methodological support for this process through national games remains insufficiently developed. The aim of the study is to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of using national games as a means of forming moral and volitional qualities (purposefulness, perseverance, responsibility, and self-control) in children aged 5–7 years within a preschool educational organization.

The study employed a complex of methods, including analysis of regulatory documents and psychological-pedagogical literature, pedagogical observation, interviews, analysis of activity products, and a pedagogical experiment comprising ascertaining, formative, and control stages. For diagnostic purposes, author-designed observation cards were used to assess moral, volitional, and regulatory-behavioral criteria on a three-point scale. The research clarified the structure of preschoolers' moral and volitional qualities, which includes cognitive, emotional-value, and behavioral-regulatory components. The ascertaining stage revealed a predominance of medium (48–50%) and low (36–37%) levels of development of these qualities. A three-stage system of work (orientational, developmental, and consolidative stages) was developed and tested, incorporating national games of Uzbekistan classified according to their educational potential ("Oq terakmi, ko'k terak", "Arqon tortish", "Qiz-quvdi", etc.). The findings demonstrate that national games are an effective pedagogical means of personality formation, as they organically combine physical activity with adherence to rules and collective interaction. Active games primarily develop the volitional sphere (endurance and perseverance), whereas role-playing and ritual games facilitate the internalization of moral norms and the development of social responsibility.

Key words: axloqiy-irodaviy sifatlar, katta maktabgacha yoshdagi bolalar, O'zbekiston milliy o'yinlari, o'zini boshqarish, maktabgacha ta'lim, etnopedagogika, ixtiyoriy xulq-atvor.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность проблемы формирования нравственно-волевых качеств обусловлена требованиями современного общества к воспитанию самостоятельной, ответственной и инициативной личности. В Республике Узбекистан данные задачи отражены в Законе "О дошкольном образовании и воспитании" и программе "Ilk qadam", которые подчеркивают значимость использования национально-культурных традиций в педагогическом процессе. Старший дошкольный возраст (5-7 лет) является периодом интенсивного развития произвольности. Ребёнок переходит от импульсивного поведения к осознанному выполнению правил. Однако на практике нередко выявляется противоречие между знанием нормативных требований и способностью реализовывать их в реальной деятельности. Игра как ведущий вид деятельности обладает уникальным потенциалом для преодоления данного разрыва, а национальные игры, аккумулирующие этический опыт народа, выступают значимым ресурсом этнопедагогике. Целью исследования является обоснование эффективности национальных игр Узбекистана в воспитании воли и нравственности у старших дошкольников.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Опытно-экспериментальная работа по формированию нравственно-волевых качеств старших дошкольников была организована на базе дошкольной образовательной организации города Ташкента. В исследовании приняли участие дети 5-7 лет, посещающие подготовительные группы, которые в целях обеспечения объективности результатов были распределены на контрольную и экспериментальную группы. Диагностическая база исследования включала систему критериев и показателей оценки нравственно-волевой сферы. Для её комплексной характеристики использовались три ключевых критерия: нравственный, отражающий понимание детьми норм “хорошо - плохо”, осознание необходимости правил, проявление честности, справедливости, доброжелательности и эмоциональной отзывчивости; волевой, включающий целеустремлённость, настойчивость в достижении цели, выдержку, способность к самоконтролю и умение доводить начатое дело до конца; регулятивно-поведенческий, характеризующий практическое соблюдение правил в игре, ответственность за выполнение поручений, умение подчинять личные действия общему замыслу и способность к саморегуляции во взаимодействии со сверстниками.

Основным инструментом диагностики выступали авторские диагностические карты наблюдения. Оценка каждого показателя осуществлялась по трёхбалльной шкале, где 3 балла соответствовали устойчивому и самостоятельному проявлению показателя, 2 балла - его ситуативному проявлению при поддержке взрослого, а 1 балл - слабому проявлению либо отсутствию показателя. На основе суммарного балла, варьирующегося от 5 до 15, определялся уровень сформированности нравственно-волевых качеств: высокий (13-15 баллов), средний (8-12 баллов) или низкий (5-7 баллов). Исследование проводилось в течение 2025-2026 учебного года и включало три этапа. На констатирующем этапе (сентябрь-октябрь 2025 г.) осуществлялась первичная диагностика с целью выявления исходного уровня сформированности нравственно-волевых качеств у детей; результаты показали преобладание среднего уровня (около 50 %) и низкого уровня (около 36-37 %) в обеих группах. Формирующий этап (февраль-май 2026 г.) был посвящён внедрению в экспериментальной группе системы национальных игр Узбекистана, таких как “Оқ теракми, кўк терак”, “Арқон тортиш”, “Чиллак” и другие, при поэтапной организации работы от ориентировочного к развивающему и закрепляющему уровням. Контрольный этап (май 2026 г.) включал итоговую диагностику, направленную на анализ динамики изменений и оценку эффективности применения национальных игр. Методология исследования также опиралась на педагогическое наблюдение в естественных условиях, беседы с детьми и анализ их поведения в специально организованных диагностических игровых ситуациях, таких как “Соблюдай правило” и “Доведи до конца”.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

На констатирующем этапе было установлено, что высокий уровень сформированности качеств наблюдался лишь у 14–15% детей, тогда как около 36–37% находились на низком уровне, характеризующемся импульсивностью и частыми нарушениями правил. Программа формирующего эксперимента, реализованная в период с февраля по май 2026 года, была направлена на систематическое развитие нравственно-волевой сферы старших дошкольников посредством последовательного усложнения игровой деятельности. Согласно источникам, работа в экспериментальной группе строилась по принципу постепенного перехода от руководства педагога к самостоятельности детей. Ориентировочно-адаптационный этап (февраль, 3–4 недели). Целью этапа являлось формирование интереса к национальным играм и первичных навыков соблюдения правил. В содержании работы дети знакомились с правилами в ходе игр “Оқ теракми, кўк терак” и “Қувлашмачоқ”, обучаясь действовать по образцу и под руководством воспитателя. Акцент делался на активное разъяснение требований и поощрение любых волевых усилий детей со стороны педагога.

Основной (развивающий) этап (март – середина апреля, 6–8 недель). Цель этапа заключалась в целенаправленном развитии настойчивости, выдержки и ответственности. Содержание деятельности предполагало усложнение игр по структуре и продолжительности. В таких играх, как “Арқон тортиш” (перетягивание каната) и “Оқ суяк”, от детей требовались не только физические усилия, но и командное взаимодействие, умение подчинять личные желания общей цели группы. Акцент смещался от прямого руководства педагога к косвенному сопровождению, стимулирующему развитие саморегуляции. Закрепляюще-обобщающий этап (середина апреля – май, 3–4 недели). Целью этапа являлось закрепление сформированных качеств и их перенос в повседневную жизнь. Национальные игры (например, “Қиз-қувди”) организовывались детьми самостоятельно. Акцент делался на минимизацию роли педагога, который фиксировал устойчивость проявлений нравственно-волевых установок и способность детей действовать без внешнего контроля. В источниках подчёркивается, что различные группы наци-

ональных игр обладают дифференцированным воспитательным потенциалом, что позволило распределить их по конкретным задачам. Подвижные национальные игры (например, “Чиллак”, “Оқ терак – кўк терак”) ориентированы преимущественно на развитие волевой сферы: они формируют самоконтроль, выдержку и настойчивость, поскольку требуют от ребёнка удержания цели, соблюдения правил и контроля импульсивных действий в условиях соревнования. Сюжетно-ролевые и обрядовые игры (например, “Оила” – “Семья”) направлены на воспитание нравственных качеств; через воспроизведение традиционных социальных ролей у детей формируются уважение к старшим, чувство долга, доброжелательность и ответственность за выполнение обязанностей в коллективе. Соревновательные игры (например, элементы “Белбоғли кураш”) способствуют воспитанию честности и справедливости, обучая адекватному отношению к победе и поражению и соблюдению принципов “честной игры”.

Таким образом, комплексное использование национальных игр обеспечило единство нравственного и волевого развития, при котором воля выступает механизмом реализации усвоенных моральных норм. Полученные результаты подтверждают теоретические положения Л. С. Выготского и А. Н. Леонтьева о том, что воля формируется через подчинение правилу в игре. Интеграция нравственного и волевого компонентов наиболее успешно осуществляется в коллективных национальных играх, поскольку именно в них ребёнок сталкивается с необходимостью соотносить собственные желания с интересами группы. Воспитательный потенциал национальных игр Узбекистана заключается в их выраженной социально-нравственной направленности. Они требуют от детей не только физических усилий, но и соблюдения принципов “честной игры”, что способствует развитию справедливости и ответственности. Такие педагогические условия, как систематичность организации игр и рефлексия, включающая обсуждение их итогов, являются обязательными для закрепления сформированных качеств.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В ходе исследования теоретически обоснована и экспериментально подтверждена роль национальных игр в воспитании дошкольников. Установлено, что системное включение таких игр, как “Оқ терак – кўк терак” и “Арқон тортиш”, в образовательный процесс ДОО способствует переходу от внешней регуляции поведения к внутренней саморегуляции. Использование предложенной методики позволяет педагогам эффективно реализовывать требования государственных стандартов в сфере духовно-нравственного воспитания личности.

Список использованной литературы:

1. Буре, Р. С. (2016). Социально-нравственное воспитание дошкольников (3–7 лет). Москва: Мозаика-Синтез.
2. Askarova, K. (2021). Etnopedagogik tabiat va xalq o'yinlarining tasnifiy xususiyatlari. Jamiyat va innovatsiyalar, 2(6), 155–162-b.
3. Закон Республики Узбекистан “О дошкольном образовании и воспитании” (2019). Retrieved from <https://lex.uz/ru/docs/4646931>
4. Смирнова, Е. О. (2019). Детская игра: современные подходы к исследованию и организации. Москва: Мозаика-Синтез.
5. Ergasheva, M. (2025). O'zbek milliy o'yinlarining bola psixik tarbiyasiga ta'siri. Retrieved from <https://zenodo.org/records/13799128>
6. Терехова, О. Е. (2024). Рефлексия в педагогической деятельности: ключевые аспекты и значимость. Modern Scientific Research: International Scientific Journal, 2(3), 260–264.
7. Terexova, O. E. (2025). Транспрофессиональная подготовка будущих педагогов профессионального образования. Inter Education & Global Study, (1), 371–378.
8. Терехова, О. Е. (2022). Исследования в области развития речи детей старшего дошкольного возраста. Research and Education, 110.
9. Терехова, О. Е. (2022). Развитие творческих процессов – результат совершенствования психических функций. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(23), 17–20.

-
- 13.00.00 Pedagogika fanlari
 - 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
 - 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
 - 13.00.03 Maxsus pedagogika
 - 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
 - 13.00.07 Ta'limda menejment
 - 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
 - 07.00.00 Tarix fanlari
 - 19.00.00 Psixologiya fanlari
 - 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
 - 02.00.00 Kimyo fanlari
 - 03.00.00 Biologiya fanlari
 - 09.00.00 Falsafa fanlari
 - 10.00.00 Filologiya fanlari
 - 11.00.00 Geografiya fanlari

AKTABGACHA VA AKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov

Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov

Musahhih: Alibek Zokirov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №1

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C-5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.